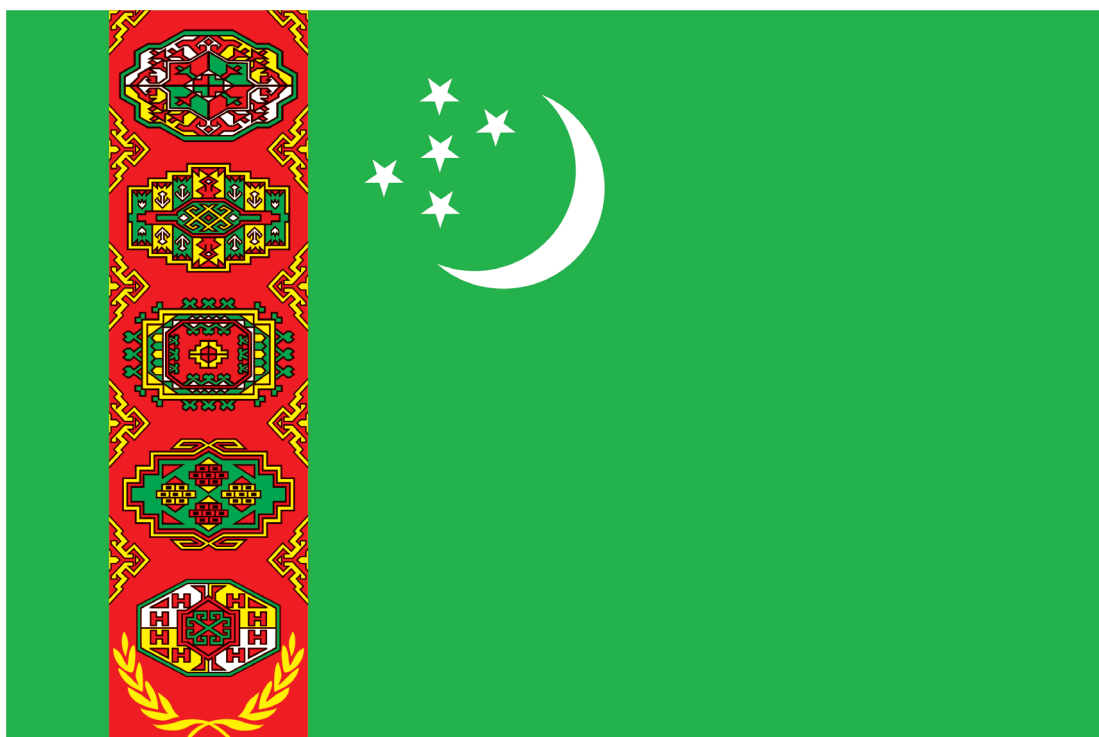

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
SERDAR BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

**«SAGLYGY GORAÝYŞ, BILIM WE SPORT
BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNÝŇ
GALKYNYŞY DÖWRÜNDE»
ATLY HALKARA YLMY MASLAHATYŇ
NUTUKLARYNYŇ ÝYGYNDYSY**

**COLLECTION OF ABSTRACTS OF THE «HEALTH CARE,
EDUCATION AND SPORTS IN THE ERA OF THE REVIVAL OF
THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

**СБОРНИК ТЕЗИСОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ «ЗДРАВООХРАНЕНИЕ, ОБРАЗОВАНИЕ
И СПОРТ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ
МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА»**

II TOM

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2023

Redaksion geňeş:

B.Bäşimow (Geňeşiň başlygy):

Geňeşiň agzalary:

N.Aşyrmämmedow

A.Kiçiýew

G.Sahatowa

O.Altayewa

Editorial Board

B. Vyashimov (The chairman of the Board)

Membes:

N. Ashyrmammedov

A. Kichiyev

G. Sahatova

O. Altaeva

Редакционный совет:

Б. Бяшимов (Председатель совета)

Члены совета:

Н. Аширмаммедов

А. Кичиев

Г. Сахатова

О.Алтаева

**BERKARAR DÖWLETIŇ
TÄZE EÝÝAMYNYŇ
GALKYNYŞY DÖWRÜNDE BILIM
ULGAMYNDA INNOWASION
TEHNOLOGIÝALAR**

**INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES
IN THE ERA OF THE REVIVAL OF THE
NEW EPOCH OF THE
POWERFUL STATE**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
ОБРАЗОВАНИЯ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ
НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО
ГОСУДАРСТВА**

BILIM ULGAMYNA HÄZIRKI ZAMAN TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNAŞDYRYLMAGYNYŇ NETIJELILIGI

A. Musayew (Türkmenistan)

Okatmagyň interaktiw, multimediyä usullarynyň tutumlaýyn durmuşa ornaşdyrylmagy we onuň ýerlerde düýpli özleşdirilmegi ýurdumyzyň bilim ulgamynda aýgytly hil özgertmeleriniň hem-de bu ugurda oňyn netijeliligiň gazanylmagyna giň mümkinçilikleri döredýär. Ýokary okuw mekdeplerinde okuw işiniň hut şu usullar arkaly guralmagy berilýän bilimiň döwrebaplygyny, ylmy-usuly ähmiýetini we ýokary netijeliligini, ýaşlaryň ylma bolan höwesini has-da artdyrýar. Şeýlelikde, okatmagyň häzirkizaman usullaryndan giňden peýdalanylmagy özleşdirilýän bilimleriň hem-de umumy okuwlaryň barşynda talybyň şahsy pikirlenmä daýanyp, sapaklaryň abstrakt düşünelere laýyklykda özleşdirilmegine özüniň oňaly täsirini ýetirýär. Munuň özi-de, interaktiw okadylyşyň guralyşyna yzygiderli we düýpli özgertmeleriň girizilmegini hem-de barha kämilleşdirilmegini talap edýär. Çünki islendik maglumatyň özleşdirilişi we onuň aýdyňlaşdyrylyşy adamda öň bar bolan pikir-düşünelerdir ukyp-başarnyklaryň esasynda kemala gelip, şonuň bilen baglanyşyklylykda hem amala aşyrylýar. Munuň üçin ähli okuw sapaklarynyň döwrüň talabyna laýyklykda interaktiw, multimediyä usullarynyň esasynda guralmagyň hötdesinden gelinmeli. Şeýle edilen ýagdaýynda mugallym okuw maksatnamasyna laýyklykda, umumy, amaly, tejribe we söhbetdeşlik sapaklarynda interaktiw tagtanyň üsti bilen bir wagtyň özünde hem-ä diňleýänleriň her biriniň öňündäki kompýutere barlag sowalnamalaryny ýollamak arkaly olaryň özleşdirilýän sapaga näçesiniň dogry ýa-da nädogry düşünyändigini, hemem ýalňyşlyklaryň kime degişlidigine we olaryň esasy aýratynlyklaryna göz ýetirip bilýär. Ýöne, beýleki bir tarapdan, şeýle usul arkaly bilimler barlanylanda berilýän sowallara jogabyň dogrulygy onuň haýsy paýhas mehanizmi, ýat ýa-da pikirlenme boýunça amal edilendigi anyklanylmaýar. Munuň üçin mugallym interaktiw tagtanyň üsti bilen degişli bilim-düşüneleri üýtgedilen şertleriň esasynda birnäçe sowallary talyplara ýetirýär we şonuň netijesinde hem bu başarnyk doly aýdyňlaşdyrylýar. Aýratyn-da, sapaklar şeýle usulda guralan ýagdaýynda, talyplaryň umumy işjeňligi we özleşdirilýän bilimlere bolan höwesi artýar. Sebäbi ol ýumşuň özüne tekliplenen nusgasyny çözüp bilmese, öz kompýuterinden ýumşuň ýeňilleşdirilen gapdal, kömekçi şahalalaryna geçip, umumy gözükmä ýa-da ugrukma alyp bilýär.

Munuň özi sapagyň bütin dowamynda talyplaryň yzygiderli işjeňligini gazanmakdyr hem-de wagtyň netijeli peýdalanylmagy we tygşytlanylmagydyr. Şonuň ýaly-da sapagyň ahyrynda mugallym talyplaryň has takyk çözügüt alanlarynyň jogaplaryny tagtanyň ýanyndaky umumy ekrana geçirip, tutuş toparýolar bilen düşündirişli tanyşdyrýar we goşmaça sowallara berlen netijeler aýdyňlaşdyrylýar. Bu hem bir wagtyň özünde birnäçe talybyň bahalandyrylmagynyň we sapagyň ähli tapgyrlarynda işjeňligiň saklanylandygynyň aýdyň görkezijisidir.

EFFICIENCY OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES TO THE EDUCATION SYSTEM

A. Musayev (Turkmenistan)

Unlike traditional methods, limiting of process of assimilation in format of in and out information, new methods have allowed to design the more complex levels to organizations scholastic activity.

Assimilation of any new information is realized the way of collecting it with available in psyche of person by semantic related notions and importances.

Teacher during explanation corresponding to contentses have the possibility through interactive board simultaneously to make for the individual computer each student the checking questions, getting herewith total factors correct and wrong answers, as well as revealing the standard mistakes, with provision for which contribute the correction in contents and structure of its following interpretation of material.

On the other hand, answer to questions else itself does not reveal the concrete mechanism of their gaining. Showed they result mechanical reeping in mind or product of mental process of information? For clarification whole this teacher in computer each student directs the task, having purpose to realize presence beside them carrying the knowledges on changed condition of their wording.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

А. Мусаев (Туркменистан)

В отличие от традиционных методов, ограничивающихся операционализацией процесса усвоения в формате входной и выходной информации, новые методы позволили проектировать более сложные уровни организации учебной деятельности.

Усвоение любой новой информации осуществляется путем связывания ее с имеющимся в психике человека семантически родственными понятиями и значениями.

Учитель (преподаватель) во время разъяснения соответствующего материала имеет возможность через интерактивную доску одновременно направить в индивидуальные компьютеры каждого учащегося контрольные вопросы, получая при этом суммарные показатели правильных и неправильных ответов, а также выявить типовые ошибки, с учетом которых вносить коррективы в содержание и структуры своего последующего изложения материала.

С другой стороны, ответы на вопросы еще сами по себе не выявляют конкретного механизма их добывания. Являлись ли они результатом механического запоминания или же продуктом мыслительной переработки информации? Для выяснения всего этого учитель опять-таки в компьютеры каждого учащегося направляет задание, имеющую цель выяснить наличие у них переноса знаний на измененные условия их формулировки.

TALYPLARY OKATMAKDA KOMPÝUTER TORLARYNYŇ ÄHMIÝETI

А. Annagulyýewa, L. Çaryýewa (Türkmenistan)

Bilim bermek elmydama örän hormatly we wajyp wezipeleriň biri bolup durýar. Hormatly Prezidentimiziň aladasy bilen ýurdumyzda kompýuter tehnologiýalary giňden ornaşdyrylýar. Ýokary okuw mekdeplerinde şol at bilen täze ders döredildi, ähli orta we ýokary okuw mekdeplerine interaktiv multimediyä tagtasy ornaşdyrylyp başlandy. Bu gural okuw prosesini has kämil ýagdaýda guramaga mümkinçilik berdi. Işň esasy netijesi bolup, kompýuter tehnologiýasyny gönümel ylym bilen baglaşdyrmak bolup durýar.

Türkmenistan dünýä ösüşiniň gapdalynda durman, kompýuter tehnologiýalaryň soňky gazanlaryny ulanmaklyga ymtylýar. Ýurdumyzda öňdebaryjy tehnologiýalary öwrenmeklik boýunça uly işler alnyp barylýar. Şol işlerde hormatly Prezidentimiziň ýardam bermegi olaryň tiz depginde amala aşmagyny üpjün edýär.

Tehnologiýalary ulanmakdan öň olary öwrenmek gerek. Ony bolsa diňe hünärmenleri taýýarlaýan edaralarda amala aşyrmak mümkin. Olaryň hatarynda ýokary okuw mekdeplerine örän uly orun berlendir.

Türkmen döwlet binagärlik – gurluşyk instituty öz içinde önümçilikde ulanylýan birnäçe hünärleri jemläendir. Olaryň arasynda gurluşyk we binagärlik, himiýa degişli, ykdysadyýeti dolandyryş, mehanika we energetika bilen bagly hem-de kompýuter tehnologiýasyna degişli hünärler bardyr.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwri täze talaplary bildirýär. Her bir hünäriň öz aýratynlygy bar hem bolsa, onuň kompýuter tehnologiýasy bilen iş salyşýan meseleleri hökman bardyr.

Bu ylmy işde Windows 10 we Windows 11 operasion ulgamlaryň dolandyrylyşynda Türkmen döwlet binagärlik – gurluşyk institutynyň lokal hasaplaýyş torunyň gurnalyşynyň meselesine sere edilip geçilýär. Hödürlenýän ylmy işiň amala aşmagy bilen Türkmen döwlet binagärlik – gurluşyk institutynyň içinde kagyz resminamalarynyň dolanyşygyny azaltmagy, zähmet önümçiliginiň ýokarlanmagyny, maglumatlary gaýtadan işlemek üçin zerur bolan wagty gysgaltmagy gazanmak we talyplary okatmakda berlen wagty tor ulgamynyň kömegi bilen peýdaly geçirmek bolup durýar.

Häzirki wagtda tor ulgamy örän giňden ýaýrandyr we ösýändir. Geljekde FTP we HTTP serwerleri döretmek ýaly meýilnamalarymyz bardyr.

Häzirki döwürde Türkmen döwlet binagärlik – gurluşyk institutynda kompýuter torlary giňden ulanylýar. Biziň institutymyzda onlarça kompýuter otaglarynda lokal torlar çekildi. Şol sanda Internet hyzmatyndan hem institutymyzyň mugallymlary we talyplary erkin peýdalanyp bilýärler.

Umuman alanymyzda kompýuter torlary iş dolandyryş ulgamynda özüniň örän oňat netijelerini görkezýär.

Kompýuter tehnologiýasy pudaklaryň ählisine özleşdirilipdir hem-de adaty tekst redaktorlary ulanmak bilen çäklenmän, öz gönümel ugurlary we alyp barýan işleri boýunça zerur kompýuter maksatnamalaryny ulanýarlar.

THE SIGNIFICANCE OF COMPUTER NETWORKS IN STUDENT TRAINING

A. Annagulyyeva, L. Charyyeva (Turkmenistan)

This working draft discusses the necessary equipment for setting up computer networks. This equipment was analysed separately, which made it possible to determine the ways to select the optimal composition. Not only is the compactness of their configuration taken into account, but also their significance. Thus, the installer can personally configure the list of required equipment.

The practical significance of scientific work lies in the following: reducing the circulation of paper documentation; increase in labour productivity; reducing the time required for data processing, and also allows you to reduce the time spent on teaching students using a network system.

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ

A. Аннагулыева, Л. Чарыева (Туркменистан)

В данном рабочем проекте рассматривается необходимое оборудование для настройки компьютерных сетей. Произведен анализ данного оборудования по отдельности, что позволило определить пути выбора оптимального состава. Учитывается не только компактность их комплектации, но их значимость. Таким образом, установщик может самолично настроить список необходимого оборудования,

Практическая значимость научной работы заключается в следующем: в снижении оборота бумажной документации; в увеличении производительности труда; в сокращении времени необходимого для обработки данных, а также позволяет сократить время, затрачиваемое на обучение студентов с помощью сетевой системы.

YLYM-BILIM ULGAMYNYŇ ÖSÜŞ ÝOLY

A. Döwletowa, J. Durdyýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň durmuşa geçirýän ylym-bilim syýasatynyň binýadynda ýurdumyzyň ösüşiniň ylym we bilim ýaly möhüm ugurlarynda, bilimiň ahlumumy elýeterlilikini üpjün etmek bilen, her bir raýatyň ukybyndan we zehininden doly peýdalanmak üçin amatly şertler döredilýär.

Garaşsyz we Bitarap Watanymyz dünýäde ähli ugurlar boýunça sazlaşykly ösýän kuwwatly döwletleriň biri hökmünde tanalýar. Ýurdumyzyň hemmetaraplaýyn ösüşiniň täze taryhy tapgyry ykdysadyýetimiziň beýleki ulgamlary bilen bilelikde, bilim ulgamynyň hem yzygiderli kämilleşdirilmegini talap edýär.

Ylym we bilim – bu halkymyzyň müňýyllyklaryň dowamynda toplan hem-de nesilden-nesle geçiren bahasyna ýetip bolmajak gymmatlygydyr. Şoňa görä-de, syýasy, ykdysady we medeni-durmuş ulgamlarda milli, Prezident we Döwlet Maksatnamalarynyň üstünlikli durmuşa geçirilmegi ylmy kuwwatyň yzygiderli artdyrylmagy, hünärmenleriň gözýetiminiň giňelmegi, döwrebap tehnologiýalardan peýdalanmagy başarmaklary üçin hünär bilimli işgärleriň taýýarlanylmagy babatynda düýpli özgertmeler amala aşyryldy.

Häzirki döwürde ylym we bilim ulgamlarynyň işgärleriniň hünärini ýokarlandyrmak, dünýäniň iri ylym-bilim merkezleri, halkara guramalar we gaznalar bilen hyzmatdaşlygy ýola goýmak üçin mümkinçilikler has-da giňeldi. Türkmenistanda yzygiderli geçirilýän maslahatlar, simpoziumlar, okuw maslahatlary, sergiler, ylym we bilim ulgamynyň wekilleriniň duşuşyklary hem muňa şaýatlyk edýär.

Bu günki gün ýaşaýan döwrümiziň iň esasy aýratynlyklarynyň biri hem ylym-bilimiň we tehnologiýanyň adamzat taryhynda görnüp-eşidilmedik tizlik bilen ösýänligidir. Bu bolsa öz gezeginde öňki bar bolan maglumatlaryň barha tiz könelişmegini aňladýar. Maglumatlaryň tiz könelişmegi bolsa täze maglumatlary öwretmek we öwrenmek zerurlygynyň ýüze çykmagy diýmekdir. Ylym-bilim ulgamynda täze maglumatlaryň öwredilmegini bolsa diňe innowasion tehnologiýalaryň üsti bilen amala aşyrmak mümkindir. Başgaça aýdanymyzda, bilim tehnologiýalary diýilýän okuw maksatly elektron enjamlary döwrümizde netijeli bilim bermekde esasy serişdeler hökmünde orun eýeleýär. Çünki çaga eýýäm mekdebe barmanka elektron enjamlar bilen tanyşýar. Oýnaýan oýunlaryndan başlap, tomaşa edýän multfilmlerine çenli ählisi täze tehnologiýalar bilen baglanyşykly bolansoň, bu günki gün ylym-bilim ulgamyny bilim tehnologiýalaryny ulanmazdan göz öňüne getirmek asla mümkin däl.

Türkmenistanda häzirki döwrüň talaplaryna laýyklykda, bilim ulgamynda baý tejribe toplanyldy. Iň täze kompýuterler, okuw-tehniki enjamlary, interaktiw-multimediýa tehnologiýalary bilen üpjün edilen mekdebe çenli çagalar edaralary, umumybilim edaralary, başlangyç, orta, ýokary hünär bilimi edaralary we ýokary okuw mekdebinden soňky hünär bilimini amala aşyryýan edaralar we bilim işini amala aşyryýan beýleki edaralar döwrebap binalarynyň, çagalar baglarynyň we çagalar dynç alyş-sagaldyş merkezleriniň gurulmagy, daşary ýurt dillerini okatmagyň kämilleşdirilmegi döwletimiziň bu ulgamy düýpli özgertmäge aýratyn üns berýändiginiň aýdyň subutnamasydyr.

Döwletimiz ýaş türkmenistanlylaryň döwrebap bilim we terbiýe alyp, eziz Watanymyza we halkymyza mynasyp hyzmat etmegi üçin ähli şertleri döredýär. Milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň öz çykyşlarynda belleýşi ýaly, biziň esasy wezipämiz halkymyzyň taryhyny bil-

ýän, ýurdumyzyň häzirki döwürde gazanýan uly üstünliklerine buýsanýan, Garaşsyz Türkmenistanyň şan-şöhratyny has-da artdyrmaga çalyşýan hakyky watançylaryň ýokary bilimli neslini ýetişdirmekden ybaratdyr.

Netijede, iň täze bilim usullaryny we maglumat tehnologiýalaryny özleşdirýän mugallymlaryň hünäri hem ýokarlanýar, ýurdumyzyň hem-de daşary ýurtlaryň okuw mekdepleriniň arasynda halkara gatnaşyklary ösdürilýär. Türkmenistan Ýewropanyň, Aziýanyň, Amerikanyň abraýly ylym we bilim merkezleri bilen ysnyşykly gatnaşyklary ýola goýup, şu döwletlerde öz talyplarynyň sanynyň ep-esli artmagyny gazandy, halkara ylmy barlaglara, ýokary okuw mekdepleriniň arasyndaky alyşmalara gatnaşmagyny giňeltdi.

Ýaş türkmen alymlarynyň ylmy taýýarlygy dowam etdirmäge, hünärini ýokarlandyrmaga, ylmy iş bilen meşgullanmaga gyzyklanmasynyň artmagy ýurdumyzda düýpli we amaly ylmy ösdürmek, onuň ylmy-enjamlaýyn kuwwatyny berkitmek, milletiň täze intellektual gatlagyny kemala getirmek boýunça durmuşa geçirilýän döwlet syýasatynyň aýdyň netijesidir.

Şeýlelikde, geçen ýyllarda amala aşyrylan düýpli özgertmeler netijesinde, ylym-bilim ulgamynda ýurdumyzyň taryhynda uly üstünlikler gazanyldy. Bu bolsa Garaşsyz, baky Bitarap döwletimiziň mundan beýläk-de hemmetaraplaýyn ösdürilmegi, türkmen halkynyň abadançylygynyň pugtalandyrylmagy üçin täze mümkinçilikleri açýar.

WAY FOR THE DEVELOPMENT OF THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SYSTEM

A. Dovletova, J. Durdyeva (Turkmenistan)

Our independent and neutral country is known in the world as one of the powerful states developing harmoniously in all directions. A new historical stage of comprehensive development of our country requires consistent improvement of the education system along with other spheres of the economy.

Science and education are considered as an invaluable wealth that our people have accumulated over thousands of years and passed from generation to generation. Accordingly, as a result of the successful implementation of national, Presidential and state programs in the political, economic and cultural spheres we have carried out fundamental reforms in the constant building of scientific capacity, expanding the range of specialists, the use of modern technology and training of qualified personnel in their specialties.

ПУТЬ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

A. Довлетова, Дж. Дурдыева (Туркменистан)

Наша Независимая и Нейтральная страна Туркменистан известна в мире как одно из могущественных государств, гармонично развивающихся по всем направлениям. Новый исторический этап всестороннего развития нашей страны требует последовательного совершенствования системы образования наряду с другими сферами экономики.

Наука и образование – бесценное богатство, которое наш народ накапливал тысячелетиями и передавал из поколения в поколение. Соответственно, в результате успешной реализации общегосударственных, Президентских и государственных Программ, в политической, экономической и культурно-бытовой сферах были проведены кардинальные реформы по наращиванию научного потенциала, расширению кругозора специалистов, использованию современных технологий, по подготовке квалифицированных кадров.

Интенсивное развитие науки и техники, появление новых инновационных технологий обучения, вхождения государства в мировое образовательное пространство выдвинуло новые требования к подготовке специалистов.

DÖREDIJILIK WE DÖREDIJILIK UKYBYNYŇ PSIHOLOGIK MESELELERI

A.Esenowa (Türkmenistan)

Adamzadyň ýaşawyş durmuşyny özgerdýänler we ösüşlerden ösüşlere alyp barýanlar dörediji şahsyýetlerdir. Adam mejburylykda ýa-da gyzyklanmanyň esasynda özgerişleri amala aşyryp biler. Köplenç, hususy gyzyklanma hakykaty gözlemäge, ony üýtgetmäge itergi berýär. Özgertmeklige bolan ukyplylygyň özi eýýäm döredijilige tarap açylýan ýoldur, mümkinçilikdir. Islendik özüne çekiji, gyzyklandyryjy pikir işi bilen bagly döredijilik özboluşly lezzet beriji hadysadyr.

Psihologik ylmy çeşmelerde döredijilik we döredijilik ukybyna täze maddy we ruhy gymmatlyklary döredýän adam işi; «örän kiçi bolup görünýän hem bolsa, adamyň hyýalynyň, nämedir bir täze zatlary döredýän, üýtgedýän ýagdaýy; bar bolan ýagdaýlaryň çäginde çykmak; akyl ýetiriş bilen bagly täze bir zady döretmegi, gatnaşygy şöhlendiriýän duýgy; jemgyýet tarapyndan bahalandyrylýan täze önümi döretmek, hyýalyň reallygy; bitewiligi böleklerden oň görmek başarnygy; hat-da haýwanlaryň özlerini alyp barşy, hut materiýanyň atributy hem döredijilik; meseläniň täze çözümlerini tapmak ýa-da ony täzeçe aňlatmak; adamyň refleksiw işi bilen bagly gyjyndyryjy, täze şertli refleksleriň birleşmesi we ş.m. dürli taglymatly garaýyşlar bardyr.

Belli alymlaryň (mysal üçin, G.Gelmgolsyň we A. Puankareniň) öz-özüne syn etmekligiň maglumatyny ulanmak bilen amerikan psihology Grehem Uolles döredijilik işiniň 4 döwrüniň shemasyny işläp düzýär we birinji döwri Grehem Uollesniň bellemegine görä netijesiz tamamlanýar. Biziň pikirimizçe bu döwürde täzelik ýok hem bolsa, ony netijesiz hasaplamak bolmaz. Çünki adam bu döwürde özi üçin täze hereketleri ele alýar, galyberse-de, soňuna çenli ýetilmedik netije onuň aňynda dowam edilýär. Hyýaly keşp görnüşinde hereketler aňda amala aşyrylýar we göz öňüne getirmekte hereketler kämilleşýär. Bu belli bir derejede ösüşdir. Eger adaty maşgalada iş-hereket esasynda ýaşlara el işini öwretmekligi göz öňüne tutsak, onda onuň başlangyç döwri nagyş çekmegiň her bir amalyýet böleklerini berlen ülnä görä gysarnyksyz ýerine ýetirmäge çalyşmaklygy talap edýär. Adam özi üçin örän kyn düşýän, emma özünden öňküleriň bu işi ussatlyk bilen ýerine ýetirendigini aňlap, öz hereketlerini kämilleşdirmäge çalyşýar. Bu ýagdaýda ýaşlar ähli güýjüni nusga görä dogry ýerine ýetirmäge sarp edýär we örän ownuk elementleri gysarnyksyz ýerine ýetirmegi öwrenmek bilen bir hatarda özünde erklilik, hereketleriniň yzygiderligine ünsülik, hereketlerini dolandyrmak we olary berk gözegçilik etmek ýaly başarnyklaryny terbiýeleýärler. Şol bir wagtda kemala geliş döwründe aňasty ýagdaýyň aktiw işi möhüm häsiýete eýe bolýar. Adam tejribelikde düýbünden başga işler bilen gümradygyna, daşyndan göräýmäge goýlan meseläni, aňynda döran keşbi ýadyndan çykaran ýaly görünýändigine garamazdan, onuň içki ruhy dünýäsinde pikirini eýeleýän keşpleriň üstünde işlemekligi, olaryň aňda hereketlenişini dowam edýär. Diýmek, gyzlaryň bu döwürde ýerine ýetirýän işlerinde aýratyn täze, original nagyşlaryň döredilişi bolmasa-da, eýýäm käbir keşpleriň täze, kiçijik özboluşly elementleri dörap başlaýar. Soňra giňişlikde göz öňüne getirmek prosesiniň kömegi bilen täze elementleri tutuş bir kompozisiýa birleşdirmeklik amala aşýar we göz öňüne getirilen tutuş keşbi geçirmek, hakykatda amal etmeklik bilen ýerine ýetirilen işiň we aňda döran keşbiň deňeşdirilme hadysasy amala aşyrylýar.

Diýmek, döredijilik işi üçin keşpleri göz öňüne getirmek we olary aňynda hereketlendirip bilmek zerur diýip bellemek bolar. Bu bellik edilen ýagdaýlary göz öňünde tutup, döredijilik ukybynyň düzüm böleklerini anyklamagy maksat edinip, ilkinji (pilotaž) synag hökmünde el işi bilen meşgullanýan talyp gyzlaryň we käbir mekdep okuwçy gyzlaryň arasynda (proýektiv testler), şol bir wagtda edebiýat işi bilen meşgullanýan talyp ýaşlaryň arasynda derňew işi (kesgitli surat boýunça düzme ýazmak) geçirildi.

Toparlaryň ikisinde-de degişli döredijilik hyýaly, emosionallylyk we gözellig (estetiki) duýgusy ýaly ukybyň käbir has umumy aýratynlyklarynyň ýüze çykýandygy bellik edildi. Şonuň bilen birlikde el işi, keşde çekmek bilen meşgullanýan gyzlarda hereketleriniň anyk, jikme-jikligi, yzygiderligi, elementleri biri-birine gabatlaşdyrmakda takyklygy hem ýüze çykaryldy.

Diýmek, döredijilik işi diňe bir hyýala gelen täze keşpleri öz-özünden amala aşyrmak däldir. Döredijilik maksadaokgunly, dartgynly, tutanýerli zähmetdir. Ol pikir işjeňligini, intellektual ukyplylygy, erk, emosional sypatlary we ýokary janypkeşli zähmet ukyplylygy talap edýär. Döredijilik işini dörediji adamyň dowamly taýýarlanmagyny, erudisiýany we intellektual ukyby talap edýän şahsyýetiň hyýaly işiniň netijesi hökmünde häsiýetlendirmek bolar. Ol adamzat durmuşynyň, ýaşayşynyň çeşmesi, maddy we ruhy gymmatlyklary döretmegiň esasydyr.

PROBLEM OF CREATIVITY AND CREATIVE ABILITY

A. Esenova (Turkmenistan)

The problem of abilities remains as probably the most important and debatable not only in the field of scientific knowledge, but also in other socially significant spheres of life ability. The analysis of the problem of development of creative abilities will be predetermined in many respects by that maintenance which we will put into this concept. Very often in ordinary consciousness creative abilities are identified with abilities to various kinds of art activity, like to be able to draw beautifully, to compose verses, to write music etc. The concept considered by us is closely connected with the concept of “creativity” and “creative activity”. Creativity is the attribute of human activity, its “necessary, essential, integral property”. It contains an element of something new, assumes an original and productive activity, the ability to solve problematic situations, productive imagination in combination with the critical relation to the achieved result. Creativity frameworks cover the unique abilities of the individual in certain area beginning with the most non-standard decisions of a simple problem and ending with its full realization.

Creative activity is the individual activity covering the change of the reality and self-realization of the person in the course of creating material, spiritual values, new and more original, progressive forms of management, education etc. that expands the limits of human possibilities. Any creative activity demands preparation, mastering of skills from the elementary till the most difficult actions. The preliminary condition of creative activity is the process of knowledge, the accumulation of knowledge and experience about the subject which should be changed. The purpose of our research is to find out the components of creative abilities. In our research two groups of young people participated, one group engaged in literary creativity where the participants showed literary abilities in advance (we used a method of the analysis of the composition on a picture) and the second group of girls which are engaged in needlework, embroidery of patterns. In both groups some most general features of ability are revealed: creative imagination, emotional expressions, and aesthetic feeling. At the same time in the second group where participants are engaged in patterns, the accuracy, concreteness and sequence of actions are revealed.

ПРОБЛЕМА ТВОРЧЕСТВА И ТВОРЧЕСКОЙ СПОСОБНОСТИ

A. Эсенова (Туркменистан)

Проблема способностей остается едва ли не самой важной и дискуссионной не только в области научного знания, но и других общественно значимых сферах жизнедеятельности. Анализ проблемы развития творческих способностей во многом будет предопределяться тем содержанием, которое мы будем вкладывать в это понятие. «Творчество», «творческая деятельность» всегда

содержит элемент нового, предполагает оригинальную и продуктивную деятельность, способность к решению проблемных ситуаций, продуктивное воображение в сочетании с критическим отношением к достигнутому результату. Творческая деятельность – это самодеятельность, охватывающая изменение действительности и самореализация личности в процессе создания материальных, духовных ценностей, новых более оригинальных, прогрессивных форм управления, воспитания и т.д. и расширяющая пределы человеческих возможностей.

Предварительным условием творческой деятельности выступает процесс познания, накопления знания и опыта о предмете, который предстоит изменить. Цель нашего исследования является выяснение компонентов творческих способностей. В нашем исследовании участвовала 2 группы молодежи, одна группа занимающийся литературным творчеством, где (использовались метод анализа сочинения по картине) заранее выявили литературные способности и вторая группа, которые занимаются рукоделием, вышиванием узоров. В одной и в другой группе выявлены некоторые наиболее общие особенности творческого воображения, эмоциональное выражение, эстетическое чувство. В тоже время во второй группе, где занимаются рукоделием, выражена точность, конкретность и последовательность действий.

BILIMIŇ MAZMUNYNY BAÝLAŞDYRMAGYŇ SANLYLAŞDYRMA TALAPLARY

O. Mämiýewa, A. Galpakowa (Türkmenistan)

Bilimiň sanlylaşma şertlerinde okuw işlerini guramak, sanly tehnologiýalary bilim gurşawyna gönüden-göni ornaşdyrmak we şahsy ösüş bilen baglanyşykly meseleleri ýüze çykarýar. Bu meseleler bilim işlerini sanlylaşdyrmagyň bitewi usulyýetini döretmegi talap edýär.

Şeýlelikde, Türkmenistanda sanly bilimi ösdürmegiň Konsepsiyasynyň esasy wezipeleriniň biri hem bilimiň mazmunyny baýlaşdyrmagy we okatmagyň innowasion usullaryny ornaşdyrmagy üpjün edýän sanlylaşdyrma talaby düzmekden ybaratdyr.

Ol talaplar sebitdäki bilim edaralarynda bilim maksatnamalarynyň, hyzmatlaryň, olary öwretmekde peýdalanylýan usullaryň we tehnologiýalaryň, dolandyryş üçin kesgitlenen çemeleşmeleriň köplügi bolup, bilim edarasynyň sanly ulgam boýunça ýagdaýyny bahalandyrmagy we onuň geljegini takyk meýilleşdirmegi üpjün eder.

Didaktikanyň bu görnüşi pedagogikada adaty didaktikanyň özgeren ýagdaýy bolup, sanly bilim giňişliginde okuw işini guramagyň meselelerini özünde jemleýän ylmy ugurdyr.

Ýan Amos Komenskiý okatmagyň esasy düzgünlerini we kadalaryny öňe sürüp, didaktikany bilim ulgamy hökmünde hödürledi. Didaktika - bilim we öwreniş nazaryýeti bolup, onda bilimiň mazmunyna ylmy esas berilýär. Has takygy, «näme öwretmeli» – öwretmegiň usullaryny we «nädiň öwretmeli?» - okatmagy guramalary kesgitlemek meseläni çözmeli. Şol bir wagtyň özünde, didaktika: «kime, näme üçin we nirede öwretmeli?» diýen meseleleri çözmek üçin döredildi. Şeýle meseläniň çözüdiniň gözlegi «mugallym - okuwçy - mazmun» görnüşli didaktiki üçburçlugyň döremegine getirdi.

Didaktik üçburçluk bolan «okuwçy - mugallym - mazmun» adaty görnüşli okuw modellerini öz içine almak bilen, pedagogikada ulanylýan didaktiki ýörelgeleri mugallymyň okuw gurşawynyň esasy işjeň elementi hasaplanyp, okatmagyň usulyýetini amala aşyrýar. Bu ýagdaýda okuwçy belli bir derejede passiw bolup, ol mugallymyň täsirinde durýar.

Şu nukdaýnazardan, mugallym bilen okuwçynyň arasyndaky gatnaşyk pedagogikanyň hilini kesgitleýär.

Bahalandyрма we meýilleşdirme çözümleri üpjün etjek şertler sebitiň bilim ulgamy üçin aşakdaky mümkinçilikleri döreder:

– bilimi dolandyryş gurşawyndaky resminama dolanyşygynyň kagyzyň akymalaryny aradan aýyrmak we dolandyryşda sanly tehnologiýany ulanmaga geçişi başlamak;

– aýratyn bilim edarasynyň, şeýle hem tutuş bilim ulgamynyň ýagdaýyny takyk kesgitlemek we işjeň ulanmak bilen dolandyryş çözümlerini netijeliligini ýokarlandyrmak;
– sebitiň bilimi dolandyryş ulgamynyň derejesinde iş dolandyryş prosesini kadalaşdyrmak;
– bilimi dolandyryş edaralaryny öz ýagdaýlary barada magumatlary toplamaga sarp edilýän az netijeli zähmetden boşadyp, hasabat resminamalarynyň beýan edilişiniň görnüşini kämilleşdirmek.

Bu sanalan çözümlere ýetmekde esasy meseläniň – sanly didaktikanyň döremegi zerur bolup, ol ulgamda öz-özünden düzgünleşme kadany üpjün eder.

DIGITALIZATION CONDITIONS FOR KNOWLEDGE CONTENT IMPROVEMENTS

O. Mamieva, A. Galpakova (Turkmenistan)

In the context of digitalization of education, there is a need to organize educational activities, direct integration of digital technologies into the educational environment and personal development. These problems require the development of a common methodology for the digitalization of educational materials.

These requirements represent a set of educational programs, services, methods and technologies used in teaching and managing educational institutions in the region. This will allow to assess the digital state of the educational institution and accurately plan its longterm goals.

УСЛОВИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ДЛЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ЗНАНИЙ

O. Мамиева, А. Галпакова (Туркменистан)

В условиях цифровизации образования возникают необходимость организации учебной деятельности, непосредственная интеграция цифровых технологий в образовательную среду и развитие личности. Эти проблемы требуют создания единой методологии цифровизации учебных материалов.

Эти требования представляют собой набор образовательных программ, услуг, методов и технологий, используемых в обучении и управлении образовательными учреждениями региона. Это позволит оценить цифровое состояние образовательного учреждения и точно спланировать его перспективные цели.

BILIM – DURNUKLY ÖSÜŞIŇ BINÝADY

A. Hojanepesowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ýurdumyzda döwrüň talaby bilen sazlaşykly utgaşýan, durnukly ösüşi üpjün etmäge gönükdirilen toplumlaýyn özgertmeler durmuşa geçirilýär. Bu ähmiýetli işleriň üstünlikli amala aşyrylmagy işewür we maýa goýum işjeňligine, döwlet dolandyrylyşynyň öňdebaryjy usullarynyň ornaşdyrylmagyna, täze iş orunlarynyň döredilmegine, halkymyzyň abadançylygynyň zygiderli ýokarlandyrylmagyna ýardam edip, ýurdumyzyň halkara giňişligindäki abraýynyň has-da ýokarlanmagyna getirýär. Munuň özi, hormatly Prezidentimiziň alyp barýan öňdengörüjilikli, ylma we oňyn halkara tejribesine esaslanýan içeri we daşary syýasatyna gönüden-göni baglydyr.

Durnukly ösüş jemgyýetde bar bolan mümkinçilikleriň saklanyp galynmagyna we mundan beýläk hem giňeldilmegine gönükdirilip, maddy gymmatlyklar bilen bir hatarda tebigy baýlyk-

lary we adam maýasyny netijeli dolandyrmagyň usullaryny iş ýüzünde peýdalanmagy göz önünde tutýar. Ösüşiň durnukly bolmagy üçin ýokarda görkezilen gymmatlyklaryň wagtyň geçmegi bilen ählisiniň ösüşi ýa-da azalmazlygynyň üpjün edilmegi maksadalaýyk hasaplanylýar. Häzirki döwürde maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalaryň gündelik durmuşymyza giňden ornaşmagy netijesinde ykdysadyýetde maddy däl akymlar, şol sanda maliýe serişdeleriň, intellektual eýeçiligiň, maglumatlaryň akymy günsaýyn artýar. Bu sebäpli, häzirki döwürde maliýe geleşikleriň möçberleri maddy harytlaryň söwdasyndan birnäçe esse ýokary bolup, dünýäde ykdysadyýetiň täze görnüşi emele geldi. Bu täze ykdysadyýet maddy gymmatlyklaryň azalmagy, başga bir tarapdan bolsa, maddy däl gymmatlyklaryň, şol sanda maglumatlaryň we bilimiň köpelmegi bilen tapawutlanýar.

Ýurduň durnukly ykdysady ösüşi ýokary hilli bilim ulgamy bilen aýrylmaz baglydyr, sebäbi bilimiň hili geljekde ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda işlejek hünärmenleriň hünär başarnygyna, netijede bolsa ýurduň ykdysady ösüşine täsir edýär. Bilim durnukly ösüşe gönükdirilen çözümleriň işlenip düzülmeginiň we durmuşa geçirilmeginiň binýady bolup çykyş edýär. Ýokary hilli bilim durnukly ösüş bilen bagly meseleleriň aýratynlyklaryny düýpli öwrenmäge, düýpli meseleleriň netijeli çözülmegine gönükdirilen täze, adaty bolmadyk çözümleriň işlenip taýýarlanylmagyna, guramaçylygyň artdyrylmagyna getirmek bilen, adamlarda ýekelikde we köpçülik bilen işlemek endiklerini ýüze çykarmagyň ýollaryny görkezýär. Dünýä ykdysadyýetiniň barha globallaşýan häzirki zaman şertlerinde ykdysady, ekologik, durmuş we medeni ugurlary deňagramly, kadaly ösdürmek üçin ýokary taýýarlykly hünärmenlere bolan zerurlyk günsaýyn artýar. Ykdysatçy alymlaryň ylmy işlerinde bilime «adam maýasyna goýulýan maýa goýum» hökmünde garalýar. Bu maýa goýumyň netijeli ulanylmagy ýurtda ylmy gözlegleriň we açyşlaryň köpelmegi bilen bir hatarda, ýokary hilli innowasion önümçilikleriň ösmegine we täze hünärleriň emele gelmegine itergi berer. Ýurtda ýokary derejeli hünärmenleriň köpelmegi, önümçilik pudaklaryna täze tehnikalaryň, tehnologiýalaryň we programma üpjünçilikleriň ornaşdyrylmagy bilen birlikde, daşary ýurtlardan import edilýän harytlaryň ornuny tutýan önümleriň önümçiliginiň ösmegine, netijede bolsa harytlaryň we hyzmatlaryň eksportynyň köpelmegine itergi berer. Bu bolsa öz gezeginde ýurda gelýän gyzyl puluň möçberiniň artmagyna we milli puluň hümmetiniň durnuklylygyna öz oňyn täsirini ýetirer.

Türkmenistanda bilim ulgamynyň işiniň yzygiderli kämilleşdirilmegi milli ykdysadyýetimiziň ösüş depgininiň ýokarlanmagyna, halkyň ýaşaýyş-durmuş derejesiniň has hem gowulanmagyna, dünýä hojalygynda milli ykdysadyýetimiziň paýynyň artmagyna öz oňyn täsirini ýetirýär. Okuwyň hiliniň we hünärmenleriň hünär derejesiniň yzygiderli ýokarlanmagy bolsa, ýurduň halkara derejede bäsdeşlige ukyply, durnukly ykdysady ösüşini üpjün edýär.

KNOWLEDGE IS THE FOUNDATION FOR SUSTAINABLE GROWTH

A. Hojanepesova (Turkmenistan)

Education is the foundation for the development and implementation of solutions aimed at achieving sustainable development. In modern conditions of the ever-expanding globalization of the world economy, the demand for highly qualified professionals to promote balanced and systematic development of the economic, environmental, social and cultural sectors is growing every day. In scientific works of economists, education is viewed as an “investment in human capital”. The effective use of these investments will give an impetus, along with an increase in the number of scientific research and discoveries in the country, to the development of high-quality and innovative production industries, and the emergence of new professions. The regular improvement of the education system in Turkmenistan has a positive effect on the growth rate of the national economy, improving the social and living conditions of the people, and increasing the share of the national economy in the world economy.

ЗНАНИЕ – ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РОСТА

А. Ходжанепесова (Туркменистан)

Образование служит основой для разработки и реализации решений, направленных на достижение устойчивого развития. В современных условиях все более расширяющейся глобализации мировой экономики с каждым днем возрастает потребность в высококвалифицированных специалистах для сбалансированного и планомерного развития экономической, экологической, социальной и культурной сфер. В научных трудах экономистов образование рассматривается как «инвестиция в человеческий капитал». Эффективное использование этих инвестиций будет стимулировать, наряду с увеличением количества научных исследований и открытий в стране, развитие качественных и инновационных промышленных отраслей, и появление новых специальностей. Совершенствование системы образования в Туркменистане на регулярной основе положительно сказывается на темпах роста национальной экономики, улучшении социально-бытовых условий народа, увеличении доли национальной экономики в мировом хозяйстве.

«ÝAŞYL ENERGETIKA» WE DURNUKLY ÖSÜŞ

А. Jumagulyýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidentiniň dünýäniň ösüşiniň aýrylmaz şertleri we häzirki zaman dünýä ykdysadyýetiniň möhüm ugurlary bolan energiýany tygşytlamak, ekologiýa taýdan arassa daşky gurşawy üpjün etmek, howply himiki galyndylary oýlanyşykly dolandyrmak, biodürülügi goramak, ykdysadyýeti gurnamakda innowasion çemeleşmeden ugur almak, gazylyp alynýan uglewodorod serişdelerine bagly bolmadyk ykdysadyýete geçmek we beýleki ugurlary boýunça amala aşyran döwlet syýasatynyň we halkara hyzmatdaşlygynyň çuňňur ylmy we amaly esaslary bardyr. Soňky ýyllaryň ylmy barlaglary howanyň düýpli üýtgemeginiň we parnik gazlarynyň döremeginiň beýleki mümkin bolan şertleri bilen birlikde antropogen täsiriniň uludygyny subut etdiler. Şunuň bilen baglylykda, dünýäniň aýry-áýry döwletlerinde önümçilik işleriniň gurnalyşy we bu hadysalaryň dünýäniň umumy ösüş ýagdaýyna ýetirýän täsirleri halkara gatnaşyklarynda «ýaşyl ykdysadyýetiň» we bu ugurda netijeli halkara hyzmatdaşlygy ýola goýmagyň, mümkinçiliklerini artdyryýar.

«Ýaşyl ykdysadyýete» geçmek ykdysady abadançylygy gazanmagyň möhüm şerti bolup durýar. Bu syýasat önümçilik ýola goýlanda innowasiýa, energiýany tygşytlajy we ekologiýa taýdan arassa tehnologiýalary ulanmaklygy göz önünde tutýar. Şu nukdaýnazardan, gaýtadan dikeldilýän energiýa serişdeleri diňe bir ekologiýa taýdan arassa çeşme bolman, eýsem netijeli ösüşiň we «ýaşyl» ykdysadyýete geçmegiň geljegi uly hem-de netijeli ugurlarynyň biridir. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistanyň Prezidenti sagdyn ekologiýa ýagdaýyny üpjün etmek we energiýanyň gaýtadan dikeldilýän çeşmeleriniň mümkinçiliklerini peýdalanmaklyga aýratyn ähmiýet berip, 2014-nji ýylyň 9-njy dekabrynda Aşgabatda geçen Energetika Hartiýasynyň «Energiýa serişdeleriniň ygtybarly we durnukly üstaşyr geçirilmegi» atly maslahatynda eden taryhy çykyşynda: «Biziň ýurdumyz energiýa serişdeleriniň netijeli bolmagyna we energiýany tygşytlamaga, onuň dikeldilýän çeşmelerini peýdalanmaga aýratyn ähmiýet berýär. Bu meseleleriň ara alnyp maslahatlaşylmagy häzir halkara energetika gatnaşyklarynyň örän möhüm we sazlaşykly bölegi bolmalydyr diýip hasap edýäris. Ekologiýa meselelerine aýawly we uzak geljegi göz önünde tutup çemeleşmek, tebigy gurşawy gorap saklamak häzirki döwrüň energetika pudagynyň önünde duran ýene-de bir esasy wezipedir. Energetiki önümçilik we üstaşyr üpjünçilik ulgamlary döredilende innowasion tehnologiýalary we usullary ulanmak häzirki döwrüň talaby bolup durýar. Dünýäde uglewodorod serişdelerini ýokary ekologiýa talaplaryna laýyklykda çykarmak häzirki wagtda onuň netijeliligine baglydy» diýip nygtaý geçdi.

Türkmenistan 2030-njy ýyla çenli döwür üçin «gün-tertibiniň» möhüm wezipelerini amala aşyrmak maksady bilen daşky gurşawyň abadançylygyny üpjün etmeklige gönükdirilen halkara ta-gallalaryny işjeň goldaýar we öňdebaryjy daşky gurşaw tehnologiýalaryny ulanmak bilen ägirt uly taslamalary durmuşa geçirýär we ony milli kanunçylyk taýdan kämilleşdirýär.

Häzirki wagtda energiýanyň dikeldilýän çeşmeleriniň önümçilige ornaşdyrylmagy tutuş dünýä-de ählumumy wezipe bolup durýar. Şol sebäpden bu ugurda innowasion işläp taýýarlamalar we olaryň tehnologiýa taýdan netijeliligini kesgitlemek geljegi has uly bolan ylmy çözümleri tapmaga mümkinçilik berýär. Bular adamzat durmuşynyň esasy meseleleri bolan Ýer ýüzünde howanyň üýt-gemeği, ählumumy ekologiýa we energetika howpsuzlygyny üpjün etmek bilen bagly wezipelerdir. Şulardan ugur almak bilen, Türkmenistan öz daşary syýasatynyň möhüm ugry we ýurdumyzyň ener- getika strategiýasynyň netijeli durmuşa geçirilmegi üçin «ýaşyl energetikany» ösdürmek boýunça ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn hyzmatdaşlyga uly ähmiýete eýe bolýar.

GREEN ENERGY AND SUSTANIABLE DEVELOPMENT

A. Jumagulyev (Turkmenistan)

At the present stage of the Revival of a new era of a powerful state, a lot of work is being done on the structural reform of the national economy, which provides for a qualitatively new leap in economic activity in the country. The President of Turkmenistan in his speeches consistently emphasizes the importance of creating and effectively applying progressive scientific discoveries and other achievements of scientific and technological progress, establishing close contacts between science and production.

A decisive transition to green energy is recognized as an important criterion for economic well-being. At the stage of formation of the national green economy, they are guided by the basic vectors of a long-term strategy for the transition to a fundamentally new resource-efficient model of a circular economy. At the same time, the transition to a circular economy provides for a multilateral approach, including, among other things, the readiness of society to form innovative technologies, new forms of entrepreneurial initiative, as well as new business principles.

«ЗЕЛЕНАЯ ЭНЕРГЕТИКА» И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

A. Джумагулиев (Туркменистан)

На современном этапе Возрождения новой эпохи могущественного государства ведётся большая работа по структурному реформированию национальной экономики, предусматривающей обеспечение качественно нового уровня хозяйственной деятельности в стране. Президент Туркменистана в своих выступлениях последовательно подчёркивает важное значение создания и эффективного применения прогрессивных научных открытий и достижений научно-технического прогресса, налаживания тесных контактов между наукой и производством.

Решительный переход к «зелёной энергетике» признаётся важным критерием экономического благополучия. На этапе формирования национальной зелёной экономики руководствуются базовыми векторами долгосрочной стратегии по переходу к принципиально новой ресурсоэффективной модели безотходной экономики. При этом переход к безотходной экономике предусматривает многосторонний подход, включающий в себя в том числе готовность общества к формированию инновационных технологий, новых форм предпринимательской инициативы, а также новых принципов бизнес-взаимодействия, соответствующих принципам безотходной экономики.

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNYŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE BILIM ULGAMYNDAKY DÖWREBAP ÖZGERTMELER

A. Muhanow (Türkmenistan)

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» kesgitlenen wezipelere laýyklykda, milli bilim ulgamyny ösdürmegiň çäklerinde bilimde, ylymda we tehnikada gazanylan oňyn netijelere esaslanyp, milli bilim ulgamyny kämil derejede ösdürmek, ylymly, bilimli, giň gözýetimli, maksada okgunly ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek, öňdebaryjy innowasiýa tehnologiýalaryndan baş çykarýan ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamak işleri amala aşyrmak göz önünde tutulandyr. Milli maksatnamada kesgitlenen wezipelere laýyklykda, bilim edaralaryny okuw kitaplary hem-de okuw-usuly gollanmalar bilen üpjün etmek, olara dünýä ölçeglerine laýyk gelýän täze tehnologiýalary we okuw-tehniki enjamlary ornaşdyrmak işleri yzygiderli alnyp barylýar.

Ylmyň iň soňky gazananlary hem-de okatmagyň innowasion usulyýeti bilim ulgamyna giňden ornaşdyrylýar. Döwletimiziň Esasy Kanunynda: «Her bir adamyň bilim almaga hukugy bardyr» diýlip belleniýär. Bilim adamzat üçin müdimi zerurlyk bolan gymmatly baýlykdyr. Gahryman Arkadagymyz: «Ýurtda bilim ulgamynda geçirilýän özgertmeler jemgyýetiň durmuş-ykdysady, syýasy, medeni ýokary göterilişi üçin mäkäm gumanitar we işgärler binýadyny üpjün etmäge niýetlenilendir» diýip belleýär. Bu aýdylanlardan ugur alnyp, hormatly Prezidentimiz tarapyndan döwletimizde ýaşlarymyzyň halkara derejesine laýyk gelýän döwrebap bilim almagy, giň gözýetimli, zehinli nesiller bolup ýetişmegi üçin ähli şertler döredilýär. Häzir ýurdumyzyň orta we ýokary okuw mekdeplerinde okatmagyň usullary has-da kämilleşdirildi.

Türkmenistanda bilim ulgamyny döwrebap özgertmegiň maksady hemmetaraplaýyn üýtgeşmeleri hasaba almak bilen, bazar ykdysadyýeti şertlerinde bilim özgertmeleriniň ýokary hilini üpjün etmekden ybaratdyr. Bilimiň kämilleşdirilmegi täze hukuk, ylmy-usulyýet, maliýe-maddy şertleriň döredilmegini, bilim ulgamynda toplanýan oňyn mümkinçilikleri saklamak esasynda bu işi çuňlaşdyrmak hem-de ösdürmek üçin zerur bolan ýokary derejeli hünärmenler bilen pudagyň üpjün edilmegini talap edýär. Ýurduň ykdysady ösüşi dürli hünärlere islegiň geriminiň has-da giňelmegini şertlendirýär. Şonuň netijesinde täze bilim edaralary peýda bolýar, olar zähmet bazarlarynda isleg bildirilýän hünärmenleri taýýarlamağa gönükdirilendir.

Hormatly Prezidentimiziň bilim özgertmelerini durmuşa geçirmek üçin aşakdaky işleri amala aşyrmak göz önünde tutulýar:

- milli bilim ulgamynyň maddy-tehniki binýadyny kämilleşdirmek;
- bilim ulgamynyň ylmy-usulyýetini berkitmek we bilimiň, ylmyň we önümçiligiň çuňňur arabaglanyşygyny üpjün edýän täze düzüm birlikleri döretmek;
- türkmenistanly ýaşlary daşary ýurtlara ýokary bilim almak üçin ibermegi dowam etdirmek we olaryň sanynyň artdyrylmagy ugrunda çäreleri durmuşa geçirmek;
- raýatlarymyz üçin tölegli okuwlary ýokarlandyrmak.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwriň talabyna laýyk gelýän, bäsdeşlige ukyply, kuwwatly milli bilim ulgamyny kemala getirmek baradaky strategiýada bellenen wezipeleri oňyn ýerine ýetirmek esasynda alnyp barylýan bilim ulgamymyzy döwrebaplaşdyrmak syýasaty, ýagny «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasynda», «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasynda» göz önünde tutulan beýik maksatlara ýetmekde, olarda bellenen wezipeleri çözmekde hem-de halkymyzyň ýaşayyş-

durmuş derejesini has-da ýokarlandyrmakda «Berkarar döwletiniň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasy» we hormatly Prezidentimiziň «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllar üçin durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy» möhüm orun eýeleýär. Milli bilim ulgamynda belenilen meýilnamalaryň durmuşa geçirilmegi ösen döwletleriň derejelerine ýetmek ugrundaky işleriň çaltlandyrylmagyna, milli bilim ulgamymyzyň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmaga, ykdysadyýetiniň kuwwatlanmagyna hem-de gülläp ösmegine, türkmen halkynyň abadançylygynyň ýokarlanmagyna hyzmat eder.

MODERN TRANSFORMATIONS OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE ERA OF REVIVAL OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE

A. Muhanov (Turkmenistan)

Taking into account comprehensive transformations, the purpose of modern reforms in the education system of Turkmenistan, is to ensure high quality education in a market economy. This requires the creation of new legal, scientific, methodological, financial and material conditions. Economic development of the country determines an increase in demand for different professions. Therefore, new educational institutions are established to prepare specialists with competencies required in the job market.

ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА

A. Муханов (Туркменистан)

Целью современного реформирования. В системе образования Туркменистана, с учётом всесторонних трансформаций, является обеспечение высокого качества образования в условиях рыночной экономики. Это требует создания новых правовых, научно-методических, финансово-материальных условий. Экономическое развитие страны обуславливает увеличение спроса на разные профессии, поэтому создаются новые образовательные учреждения, которые готовят специалистов, востребованных на рынке труда.

ÝAŞ NESLI HÜNÄRE UGRUKDYRMAKDA MILLI OÝUNLARYŇ ÄHMIÝETI

M. Ussayew, A. Ussayewa (Türkmenistan)

Dana ata-babalarymyz ösüp gelýän ýaş nesli terbiýelemek, olary hünäre ugrukdyrmak üçin dürli terbiýeçilik usullaryny ulanypdyrlar. Şolaryň içinde iň täsirlileriniň biri hem türkmen durmuşynda öz ornuny tapan milli oýunlarydyr. Halkymyzyň asyrlaryň dowamynda tebigy aýratynlyklaryna laýyklykda döreden milli oýunlary ösüp gelýän ýaş nesli hünäre gönükdirmekde, akyl, ahlak, beden taýdan terbiýelemekde örän uly ähmiýete eýedir.

Adamzadyň kadaly durmuşy üçin ilki bilen saglyk gerek. Şol sebäpli ata-babalarymyz «Saglyk–beglik» diýipdirler. Adamyň janynyň sag bolmagy köp zatlar bagly bolup durýar. Daşky gurşawyň arassaçylygy, arassaçylyk düzgünleri, iýip-içmegiň kadalylygy, maksadalaýyk dynç almak – bularyň barysy adam saglygyna düýpli täsir edýän zerurlyklardyr. Munuň üçin bolsa halkymyzyň asyrlaryň dowamynda kemala getiren, ulanan milli oýunlary esasy serişdeleriň biridir. «Bukuldym», «Eldegirdi»,

«Guýruk tutdy» ýaly ençeme milli oýunlar oýnalanda ýaş nesil ylgap, sazlaşykly hereket edýär. Netijede, olar bütin synalaryny berkidýärler. Bu bolsa synanyň sagdyn, çeýe bolmagyna getirýär.

Köpçülik bolup oýun oýnamak diňe bir tomaşa däldir, ol oýunlar boş wagtlaryňy manyly edýär, döredijilige ündeýär, kyn pursatlarda çykalga tapmagy öwredýär, akyl-paýhasyňy, erkiňi, güýjüňi artdyrýar, daşarky täsirlere duýgurlygyňy çaltlandyrýar. Türkmen milli oýunlary bedenterbiýäniň aýrylmaz bölegi bolup, çagalary jemgyýete, peýdaly zähmete, durmuşa, Watanymyzy goramaga taýýarlamaklygyň maksadyna hyzmat edýär.

Ata-babalarymyz ýaş nesle terbiýe berende öz deň-duşlary bilen agzybir bolmaklygyň, gerek ýerinde goldamaklygyň, kömek etmekligiň gerekdigini yöne sözde gaýtalap ýörmän, şerti boýunça agzybirlik, birek-biregi sylamak, durmuşa, işde arkalaşmak ýaly zatlary talap edýän oýunlaryň üsti bilen terbiýelemegiň oňat netije berýändigine göz ýetiripdirler. Ikinji bir ähmiýetli tarapy hem çagalarda dürli maşgalalardan bolansoňlar, olar dürli hili terbiýe alýarlar. Oýunda oýnuň şertini ýerine ýetirip, durmuşa, işde şeýle synaglaryň adamzada gerekdigine, şeýle gowy häsiýetleriň bolsa özüň üçin hem-de töweregiňdäki adamlar üçin gowy bolýandygyna düşünýärler. Sebäbi oýnuň şertini berjaý etmeseň, oýna gatnaşdyrmaýarlar. Eger käbir ýaramaz hereketleriň, häsiýetleriň üçin oýna gatnaşdyrmaýan bolsalar, durmuşa-da, zähmet kollektiwinde-de şeýle hereket etseň, il-güne goşulyp bolmajakdygyna özleri göz ýetirýärler. «Iş etmän ilden öýkeleme, ekin ekmän – ýerden» diýlişi ýaly, ýaşlara topar bilen agzybirlikde oýnamagy öwredipdirler. Toparlara bölünip oýnalýan oýunlarda, öz toparlarynyň ýeňiş gazanmagy üçin, yhlas bilen oýny ýerine ýetirmäge çalyşýarlar. Bu bolsa ýaş nesilde erjellik, tutanýerlilik, jogapkärçilik ýaly ahlak sypatlarynyň ösdürilmegine ýardam edýär.

Oýun oýnaýan wagty ýaş nesil synlaýar, diňleýär, öwrenýär. Synlap, gören, eşiden zatlary hakynda pikir edýär. Bular bolsa çagany akyl taýdan ösdürýär. Ine, şular ýaly ýaş nesliň akyl taýdan ösmegine ýardam edýän oýunlar bilen birlikde, gönüden-göni durmuşa başarnygyny: oýlanmak, pikirlenmek, synlamak ýaly akyl başarnyklaryny talap edýän «Düzzüm», «Aşyratdy», «Üç düzzüm» ýaly oýunlar hem oýnalypdyr. Bu oýunlarda ýeňiş gazanmak üçin, garşydaşyň ähli hereketlerini nazara alyp, netije çykaryp, oýlanyşykly hereket etmeli. Bular bolsa çagalaryň akyl taýdan ösmeklerine ýardam edýär. Halkymyz dünýä siwilizasiýasynyň taryhynda uly yz galdyrypdyr. Ata-babalarymyz ýaşaýyş-durmuş şertlerine görä, milli ýörelgeleri, döp-dessurlary, edim-gylymlary bilen birlikde dürli oýunlary-da döredip, soňky nesillere miras goýupdyrlar. Türkmeniň milli oýunlary ýaşlarda we çagalarda berk bedenliligi, sagdynlygy, çalasyňlygy terbiýeläpdir. Olar ýaşlara durmuşa özüňi yerlikli alyp barmagy, her hili päsgelçilikden baş alyp çykmagy öwredipdir. Hut şol sebäpli milli oýunlar ýaşlar üçin terbiýe mekdebi hasaplanypdyr. Munuň özi adamy öňde boljak waka beden we ruhy taýdan taýýarlapdyr. Şonuň üçin çaga oýunlary diňe güýmenje bolmak bilen çäklenmän, eýsem durmuşyň özboluşly sapa-kalary, ösüp gelýän nesli durmuşa taýýarlamagy maksat edinen mekdep bolup hyzmat edipdir. Şol bir wagtyň özünde oýunlar gyzykly, göçgünli we özüne çekiji bolupdyr. Halk terbiýesi hem şol ýörelgelere esaslanypdyr. Çagalara oýunlar arkaly bilim berlen bolsa, ýetginjeklere we gyzlara döp-dessurlar arkaly durmuşa zerur bolan endiklere eýe bolmagy öwredipdirler. Pederlerimiz şahsyýeti hemmeta-raplaýyn ösdürmek maksady bilen, çagalara üçin köpsanly oýunlary oýlap tapypdyrlar. Ugur tapmak, çakgan bolmak, güýjüňi we çalasyňlygyňy artdyrmak ýaly adaty endiklerden başga-da, milli oýunlar çagalarda tutanýerlilik, üşükliligi, sazlaşykly hereket etmek başarnygyny kemala getiripdir.

THE VALUE OF NATIONAL GAMES IN THE PROFESSIONAL EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

M. Ussaev, A. Ussaeva (Turkmenistan)

Our wise ancestors used various educational methods to bring up the younger generation and guide them into the profession. Among them, one of the most effective methods is national games that have found their place in the life of Turkmens. National games, created by our people over the centuries in accordance with their natural characteristics, are of great importance in guiding the younger generation to a profession, educating them mentally, morally and physically.

When our ancestors educate the younger generation, instead of using the repetition of a word, they did it through the games that require such things as unity with peers, support and help if necessary, respect for each other, mutual support in life and work, and this method gave good results. The second important aspect is that children come from different families, they receive different upbringings. Fulfilling the condition of the game while playing it, they understand that such tests are necessary in life and work, and that such good qualities are good both for themselves and for the people around them.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

М. Уссаев, А. Уссаева (Туркменистан)

Наши мудрые предки использовали различные методы воспитания подрастающего поколения и обучения их ремеслу. Одними из самых эффективных среди них являются национальные игры, которые занимают важное место в жизни туркмен. Национальные игры, созданные нашим народом на протяжении веков имеют большое значение в приобщении молодого поколения к профессиям, в их умственном, нравственном и физическом воспитании.

В процессе воспитания у молодого поколения таких качеств как единение со сверстниками, поддержка и взаимопомощь в случае необходимости, наши предки убедились, что можно добиться лучших результатов не просто призывая их посредством слов, но и воспитывая через игры, условия которых требуют единения, взаимоуважения, взаимопомощи в жизни и в труде. Вторым важным моментом является то, что дети происходят из разных семей, и естественно получают разное воспитание. Выполняя условия игры, они понимают, что такие навыки необходимы в жизни и работе, и что обладание этими качествами имеет благотворное влияние как на них, так и на окружающих их людей.

OKATMAGYŇ USULLARYNY KÄMILLEŞDIRMEK – DÖWRÜŇ TALABY

A. Ýollybaýew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň taýsyz tagallasy bilen Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe durmuşyň ähli ugurlaryna, şol sanda milli bilim ulgamy-na innowasion tehnologiýalar giňden ornaşdyrylýar. Bu bolsa milli ykdysadyýetimiziň durnukly ösüşini üpjün etmäge, halk hojalygynyň dürli pudaklaryny ösdürmäge mynasyp goşant goşup biljek, çuňňur bilimli, giň dünýägaraýyşly, öňdebaryjy tehnologiýalardan baş çykaryp bilýän ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmäge we ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamağa ýardam berýär.

Gahryman Arkadagymyzyň taýsyz tagallasy bilen ýurdumyzda köp basgançakly milli we dünýä tejribesini sazlaşykly durmuşa ornaşdyrýan innowasion esasy bilim ulgamy kemala getirildi. Häzirki döwürde ylym-bilim ulgamynda durmuşa geçirilýän özgertmeleriň baş maksady türkmen ýaşlaryna dünýäniň ösen talaplaryna laýyk gelýän bilimi elýeterli etmekden ybaratdyr. Okatmagyň innowasion usullaryny kämilleşdirmek, ýaşlara ylym-bilim öwretmek, ata-babalarymyzyň bu ugurda ýeten derejesini geljekki nesillere döredijilikli geçirmek diýmekdir. Ylmyň-tehnikanyň güýçli ösüp, önümçilige ornaşdyrylýan döwründe ýokary okuw mekdeplerinde geçilýän dersleri okatmagyň usullary hem täze öwüşgine eýe bolýar.

Okadylýan sapaklarda multimediyä ulgamyndan, interaktiw tagtalaryndan, kompýuterlerden, proýektorlardan we Internet maglumatlaryndan, halkara tejribelerinden peýdalanylýp, okatmagyň döwrebap usullaryny ulanmak ýokary netije berýär. Mugallym okadýan dersinde internet maglumatlaryny we dünýä tejribesini peýdalanylýp, geçilýän temalar bilen baglanyşdyryp, okadýan dersi boýunça ýetilen sepgitler bilen baglanyşykly tapylan maglumatlar bilen çäklenmeli däl-de, talyplary şu dersniň haýsy ugry gyzyklandyryýan bolsa, olary şol ugur boýunça maglumatlary ýygnamaga gönükdirmelidir. Bulardan başga-da, talyplary bilen mugallymyň arasynda sorag-jogap alyşmagyny gurap, sapagy döwür, önümçilik, durmuş we talyplaryň hünäri bilen baglanyşdyryp, sapagyň gyzykly we täsirli geçmegini gazanyp bolýar.

Sapaklarda interaktiw tehnologiýalary ulanylýp, olary dürli usullarda geçmäge çemeleşmek onuň guralyşyny özgertmek şertlerinde bolup geçýär. Sapaklar nähili usulda guralsa-da, talyplaryň okuw maksatnamalarynyň talaplaryny hökmany özleşdirmeklerini gazanmak zerurdyr. Bu ýagdaý mugallymlardan talyplary bilen özara aragatnaşygy kadaly guramaga aýratyn üns bermegi, öz-özüne gözegçilik etmegi we baha bermegi talap edýär. Şeýle çemeleşmelerde talyplaryň özara hoşniýetli hyzmatdaşlygyny gazanmaga mümkinçilikler döreýär.

Şeýlelikde, talyplaryň akyl ýetiriş ukybyny we özbaşdaklygyny ösdürmekde berilýän maglumatlary durmuşa we tejribede ulanylýp bilmek ukybyny ýokarlandyrmakda innowasion tehnologiýalaryň kömegi bilen umumy okuwda, amaly, tejribe sapaklarynda ýörite ýumuşlar arkaly, soragnamalar ýaly ençeme usullardan peýdalanylýp, sapagy döredijilikli ösdürmek bilen talyplara berilýän bilimiň hilini we netijeliligini ýokarlandyryp bolýar.

IMPROVEMENT OF TEACHING METHODS - MODERN REQUIREMENTS

A Yollybayev (Turkmenistan)

The use of innovative technologies creates an atmosphere of creative search, increases the level of cognitive activity of students.

Effective methods of improving the culture of teaching are the highest achievements of modern methodological science. In our time, the main goal of education and upbringing is the formation of worthy, integral personalities who must meet the requirements of tomorrow.

In the Era the Revival of the New Epoch of Powerful State radical changes are being been under the wise leadership of highly Esteemed President Serdar Berdimuhamedov, formation of new thinking is required all citizens, first of all the young generation.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СПОСОБОВ ОБУЧЕНИЯ – СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ

А. Ёллыбаев (Туркменистан)

Использование инновационных технологий создают атмосферу творческих поисков, повышает уровень познавательной активности студентов.

Результативные методы повышения культуры преподавания являются высшим достижением современной методической науки. В наше время основной целью образования и воспитания является формирование достойных, целостных личностей, которые должны соответствовать требованиям завтрашнего дня.

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства коренные изменения, проводимые уважаемым Президентом Сердаром Бердымухамедовым требуют формирование нового мышления подрастающего поколения.

ÝOKARY DEREJELI MUGALLYMLARY TAÝÝARLAMAKDA WE DÖWREBAP BILIM BERMEKDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLYŞY

B. Ataýew (Türkmenistan)

Dünýä ýüzi ylym-bilimiň hiliniň ýokary bolmagyna aýratyn üns berýär. Her bir ýurt öz bilim alýan ýaş nesillerine döwrebap bilim bermekliginiň üstünde işleýär. Biziň ýurdumyzda Hormatly Prezidentimiziň esasy aladalarynyň biri-de häzirkä döwrüň ösen aň-düşünjeli, öz işini ussatlyk bilen kämil başaryan, ylym-bilimden ýüki ýetik ýaş nesli kemala getirmek bolup durýar. Hormatly Arkadagymyz bu barada şeýle belläp geçýär: «Ýurduň ykdysady kuwwatyny artdyrmak, ony ösen döwletleriň hataryna goşmak üçin, ilki bilen, bilimli, ruhy baý, maksada okgunly, sagdyn pikirlenmäge ukyply, Watana wepaly, kämil nesli kemala getirmeli». Bu wajyp wezipäniň agramly bölegi ýurdumyzyň mugallymçylyk kärinde işleýänleriň paýyna düşýär. Her bir mugallym öz işini, sapagyny ýokary derejede guramak maksady bilen dürli usullardan peýdalanýar.

Bilim ulgamynda öwretmegiň distansion usuly okuw edaralary üçin ilkinji nobatda Internet torunyň bolmagydyr. Bu amatlylygy boýunça iň arzan we giň ýaýran ulgamlaryň biri bolup, okuw esasynda testirlemäni guramaklykda baý mümkinçiliklere eýedir. Internet öz bazasynda distansion okuwyň kömekçi ulgamyny gurnamak üçin mümkinçiligi bolan toplumlaryň birnäçe görnüşini hödürleýär. WWW(World Wide Web) ulgam distansion okuwy guramak üçin iň amatlylaryň biri bolup durýar. WWW ulgam Internet boýunça elýeterli bolan okuw ulgamlarynyň aşakdakylaryny döretmäge mümkinçilik berýär:

- interaktiw okuw kitaplaryny we okuw gollanmalaryny ulanmaga;
- distansion okuwy öwreniji talyplar üçin testleri we synaglary guramaga;
- mugallym – talyp aragatnaşyk ulgamyny guramaga;

Häzirkä döwürde iň kyn we düşnüksiz meseleleriň biri – bu distansion okuw ulgamynda tejribe amalyýetiniň ýerine ýetiriliş meselesidir. Bu, esasan hem, informatika, programmirleme, modelirleme derslerinde wajypdyr. Tejribe amalyýetiniň aşakdaky ýaly çözüwleri bolup biler:

- tebigy tejribäniň ýerine elektron (imitasiýa) modelirlenmäni ulanmak;
- tejribäniň geçirilişine uzakdan gözegçilik etmek;

Elektron modelirlemede enjam üpjünçiligine iň az harajat sarp edilýär. Hatda şeýle tejribeleriň kompýuterde ýerine ýetirilişiniň usulyýet taýdan has şowly we doly bolmagyna mümkinçilik döredip biler. Ýöne imitasiýa modelirlenmäniň bar bolan ähli baý mümkinçiliklerine garamazdan, modeller bilen çalşyp bolmaýan tejribeler hem bolýar, sebäbi olaryň netijesi öňünden hasaba alynmaýar. Bular ýaly ýagdaýlarda hakyky tejribe elýeterli üpjün edilmelidir.

Bilim ulgamynda öwretmegiň taslama usuly okatmakda we öwretmekde dürli ýurtlaryň bilim ulgamynda barha uly gerim alýar. Bu usulyň esasy maksady nazary bilimleriň esaslaryna eýe bolmak bilen bir hatarda, öwrenijiniň özbaşdak işläp bilmegini hem-de öwrenen bilimine esaslanyp, amaly häsiýetli ýumuşlary ýerine ýetirmekligi başarmaklygyny üpjün etmekden ybaratdyr. Öwrenijiler taslamany kiçiräk topar bolup bile ýerine ýetirýärler. Bu bolsa öwrenijiniň jemgyýetdäki gatnaşyklarynyň kemala gelmegine, ýagny onda goýlan meseläni maslahatlaşyp, jedelleşip, döredijilikli çözmek başarnyklarynyň kemala gelmegine uly ýardam edýär. Mugallym öwrenijileri toparlara bölýär we her bir topara özbaşdak iş berýär. Iş hökmany amaly häsiýetli we jemgyýete peýdaly bolmalydyr. Ýumşy ýerine ýetirmek üçin goşmaça edebiýat çeşmeleri

hem zerur bolup biler. Adatça, ýumuş kompýuter tehnologiýasy bilen baglanyşykly bolýar we netijede kompýuter programmasy, ýagny taslama döredilýär. Bu usuly ulanmagyň aýratynlyklary aşakdakylardan ybarat:

1) kiçiräk öwrenijiler toparlaryna belli bir wagt aralygynda ýerine ýetirmek üçin ýumuş hödürlenilýär;

2) ýumuş käbir anyk meseleleri çözmek üçin niýetlenen bolmaly, meseläniň hökmany amaly ähmiýeti bolmalydyr. Meseläniň çözülişi ylmyň dürli ugurlarynyň utgaşdyrylmagy netijesinde amala aşyrylýan hem bolup biler;

3) ýerine ýetirilen taslama anyk çözüw berýän, ýagny taslama durmuşa – amalyýete ornaşdyryp boljak derejede taýýarlanylmalý.

Mugallym öwredýän dersi boýunça şeýle temalaryň dürli görnüşlerini öwrenijilere hödürlep biler. Temalar okuwçylaryň bilim derejeler, olaryň geljekki aljak kärlerini, gyzyklanmalaryny, ulanyp biljek elýeterli serişdelerini göz önünde tutmak arkaly düzülmedir. Temalar gözleg-barlag, döredijilikli, amalyýet ähmiýetli bolmalydyr. Taslama ýerine ýetiriji topar düzülende hem birnäçe usul ulanylýp bilner, ýöne topara girýän öwrenijileriň boş wagtlary gabat gelmelidir. Sebäbi olar taslamany bilelikde hem-de okuwdan boş wagtlary ýerine ýetirmelidirler.

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING HIGH-LEVEL TEACHERS AND PROVIDING MODERN EDUCATION

B. Atayev (Turkmenistan)

The world pays special attention to the high quality of science and education. Every country is working on providing modern education to its young generation. Our Hero-Arkadag mentions this: *“In order to increase the country’s economic power, to include it in the ranks of developed countries, first of all, it is necessary to create an educated, spiritually rich, purposeful, healthy thinking, loyal and perfect generation”*.

Each teacher uses different methods in order to organize their work and lessons at a high level.

Distance learning method in the field of education the first priority for educational institutions is the availability of the Internet. It is one of the cheapest and most widely used in terms of convenience, and has rich possibilities for organizing distance learning and training-based testing. The Internet offers several types of packages with the possibility of setting up a distance learning support system in its database. WWW (World Wide Web) network is one of the most convenient for organizing distance learning.

Project Method of Teaching in Education project method in teaching and learning is gaining more and more importance in the education system of different countries. The main goal of this method is to provide the learner with the ability to work independently and to perform practical tasks based on the knowledge they have learned. Students also work on the project in small groups.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ВЫСОКОГО УРОВНЯ И ПРЕДОСТАВЛЕНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Б. Атаев (Туркменистан)

В совершенном мире особое внимание уделяется высокому качеству науки и образования. Об этом упоминает наш уважаемый Герой-Аркадаг: *«Чтобы увеличить экономическую мощь страны, включить ее в ряды развитых стран, прежде всего, необходимо создать образованное, духовно богатое, целеустремленное, здорово мыслящее, верное и совершенное поколение»*.

Каждый учитель использует разные методы для того, чтобы организовать свою работу и уроки на высоком уровне.

Дистанционный метод обучения в сфере образования Первоочередной задачей для образовательных учреждений является наличие сети Интернет. Он является одним из самых дешевых и наиболее распространенных с точки зрения удобства и имеет богатые возможности для организации дистанционного обучения и тренировочного тестирования. Интернет предлагает несколько видов пакетов с возможностью настройки в своей базе системы поддержки дистанционного обучения. Сеть WWW (World Wide Web) является одной из самых удобных для организации дистанционного обучения.

Проектный метод преподавания в образовании. Проектный метод в преподавании и обучении приобретает все большее значение в системе образования разных стран. Основная цель этого метода – предоставить учащимся возможность работать самостоятельно и выполнять практические задания на основе полученных знаний. Студенты также работают над проектом в малых группах.

SANLY YKDYSADYÝET DURNUKLY ÖSÜŞIŇ MÖHÜM ŞERTIDIR

B. Babayewa, Z. Weyisowa (Türkmenistan)

Ýurdumyzy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmekde giň gerimli işler durmuşa geçirilýär. Häzirki wagtda innowasion tehnologiýalara laýyklykda dünýäniň ykdysady ulgamynda sanly özgertmelere esaslanýan pudaklaryň günsaýyn artýandygyny görmek bolýar.

«Sanly ykdysadyýet» ykdysady we durmuş çäreleriniň ählumumy ulgamy bolup, Internetiň mümkinçiliklerine daýanýan ykdysady nusgany emele getirýär. Sanly ykdysadyýet wagtyň we harajatlaryň tygşytlanylmany bilen bir hatarda, girdejileriň täze çeşmelerini ýüze çykarmaga şert döredýär. Sanly ykdysadyýet pudaklara ornaşdyrylanda maglumatlaryň elektron gory bolup, olaryň elýeterligi, goraglylygy, olardan peýdalanmaklygyň ygtyýarlylygy we başga-da birnäçe sanly ugurlar kesgitlenýär.

Sanly ykdysadyýet informasion-kommunikasion tehnologiýalara esaslanan ykdysady, durmuşy we medeni aragatnaşygyň ulgamy diýmekdir. Şonuň üçin hem sanly ulgamyň, informasion-kommunikasion tehnologiýalaryň ähli mümkinçiliklerini giňden peýdalanmak we durmuşa ornaşdyrmak ýokary derejede alnyp barylýar. Bu babatda iň täze mümkinçilikler we gazanylanlar işjeň durmuşa ornaşdyrylýar.

Sanly ykdysadyýet bilen bagly meseleler dünýä ýüzünde köpleri gyzyklandyran meseleleriň birine öwrüldi. Munuň esasy sebäbini ykdysadyýetiň sanly görnüşinde jemlenen mümkinçilikleriň diňe bir ykdysady ösüşi üpjün etmekde däl, eýsem ynsan durmuşynyň hem özgermegine getirýändigini we dünýä jemgyýetçiliginiň sanly tehnologiýalara köpçülikleýin geçilmegi bilen düşündirilýär.

Häzirki döwürde ýurdumyzyň milli ykdysadyýetini diwersifikasiýalaşdyrmagyň we sanly ulgama geçmegiň wezipeleri, ösüşiň ulgamlary kesgitlenildi. Bularyň ählisi türkmen halkynyň hal-ýagdaýynyň we ýaşayyş-durmuşynyň hiliniň ýokarlandyrylmagyna, ýurdumyzyň gülläp ösmegini üpjün etmäge hem-de ony kuwwatly döwletleriň hataryna çykarmaga gönükdirilendir.

Ýurdumyzda «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasynyň» kabul edilmegi, ösüşleriň täze tapgyryna ynamly ädimiň ädilendigini alamatlandyrdy, ýagny ýakyn geljegi nazarlaýan bu strategiýanyň ýurdumyzyň mundan beýläk-de durnukly ösüşini üpjün etmegiň netijeli ýollarynyň birine öwrüljekdigine ynamy has-da artdyrdy.

Sanly ykdysadyýetiň ösmegi ösüşiň täze mümkinçiliklerine ýol açýar. Bu bolsa ilkinji nobatda, işleriň tiz durmuşa geçirilmegine ýardam edýär. Şonuň üçin ýurdumyzyň dürli pudaklarynda sanly ulgam durmuşa ornaşdyryldy. Bu hem ýurdumyzy döwrebap ösdürmäge giň mümkinçilikleri döredýär.

Ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň dürli pudaklaryna sanly tehnologiýalar ornaşdyrylýar. Sanly ulgamyň esasy usuly Internet ulgamynyň mümkinçiliklerinden peýdalanmakdyr. Şonuň üçin häzirki

döwürde ykdysadyýetiň sanlylaşdyrylmagyna dünýäniň döwletleri aýratyn ähmiýet berýärler. Sanly bilim we sanly ykdysadyýet ýurduň ykdysady kuwwatyny artdyrmakda, ilatyň bilim, ýaşayyş derejesini ýokary götermekde giň mümkinçilige eýedir.

Sanly ykdysadyýet bilim ulgamynda hem mynasyp orun tutýar. Bilim ulgamyny sanlylaşdyrmak, onuň hil derejesiniň ýokarlanmagyna ýardam berýär. Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiyasy halk hojalyk toplumyny sanly ulgama geçirmek işinde uly ähmiýete eýe bolup, ol maglumatly bilim gurşawyny döretmäge hem-de bilimi ösdürmegiň ähli tapgyrlarynda ony okatmagyň elektron serişdeleri bilen üpjün etmäge, bilim bermegiň hilini ýokarlandyrmaga we usullaryny kämilleşdirmäge gönükdirilendir. Konsepsiýa laýyklykda, ýokary okuw mekdeplerinde sanly bilimi ulgamlaryň üpjün etmegiň maksatnamasy, ýörite portallar işlenip taýýarlandy. Mundan başga-da sanly tehnologiýalaryň giňden ornaşdyrylmagy netijesinde, ýokary okuw mekdeplerinde uzak aralykdan sapak bermek hem-de daşary ýurtly hyzmatdaşlaryň gatnaşmagynda wideomaslahatlar zygiderli guralýar.

Sanly ykdysadyýetiň ösdürilmegi ýurtta uzakmöhletleýin ykdysady ösüşi we ýokary öndürjiligi gazanmaga ýardam berýän netijeli ulgamlaryň ornaşdyrylmagyna, jemgyýetçilik hyzmatlarynyň hiliniň ýokarlanmagyna we kämil görnüşleriniň ýola goýulmagyna, halkyň durmuş şertleriniň özgerdilmeginde tehnologiýalar bilen bagly töwekgelçilikleriň peselmegini üpjün etmek bilen, Internet ulgamynyň mümkinçilikleriniň giňeldilmegine ýardam berer.

DIGITAL ECONOMY IS AN IMPORTANT CONDITION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

B. Babayeva , Z. Veyisova (Turkmenistan)

The Digital Economy, which is a comprehensive system of economic and social activities, shapes an economic model based on the possibilities of the Internet. Along with saving time and resources, the digital economy creates conditions for the emergence of new sources of income.

The digital economy refers to a system of economic, social and cultural relations based on information and communications technologies. In view of this, the widespread application and practical implementation of all the capabilities of the digital system, information and communications technologies are performed at a high level. In this regard, the latest possibilities and achievements are actively introduced into practice.

In addition to ensuring the introduction of effective systems that contribute to long-term economic growth and high labor productivity in the country, improving the quality of public services and further improving them, reducing the risks associated with technology in reforming the living conditions of the people, development of the digital economy allows expanding the capabilities of the Internet system.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Б. Бабаева, З. Вейисова (Туркменистан)

«Цифровая экономика», являющаяся всеобъемлющей системой экономических и социальных мероприятий, формирует экономическую модель, основанную на возможностях Интернета. Наряду с экономией времени и средств, цифровая экономика создает условия для возникновения новых источников дохода.

Цифровая экономика обозначает систему экономических, социальных и культурных связей на основе информационно-коммуникационных технологий. Ввиду этого широкое использование

и практическое внедрение всех возможностей цифровой системы, информационных и коммуникационных технологий осуществляется на высоком уровне. В связи с этим активно внедряются в практику новейшие возможности и достижения.

Наряду с обеспечением внедрения эффективных систем, способствующих достижению долгосрочного экономического роста и высокой производительности труда в стране, повышению качества общественных услуг и их совершенствованию, снижению рисков, связанных с технологиями при реформировании условий жизни народа, развитие цифровой экономики позволяет расширить возможности системы Интернет.

DÜŞÜNJELERİN ÖZARA ÖWRÜLIŞIGI HADYSASY

B. Basarow (Türkmenistan)

Pikirlenmäniň psihologiýasynda ýüze çykarylan özboluşly esaslandyrmalaryň biri-de, durmuşy düşüňjelerde aňladylýan predmetiň, hadysanyň aňlanylyp, düşüňjäniň özüniň bolsa aňlanylmazlygydyr. Ylmy düşüňjelerde bolsa bu ýagdaý köp derejede tersine bolup, olarda düşüňjäniň özi, ýagny belgi aňladylyş tarapy aňlanylyp, olarda many-mazmun dörediji tarapyňyň aňlanylyşy bellibir kynçylyklar bilen utgaşýar. Meselem, mekdebe çenli ýaşly çaga, başlangyç mekdep ýaşly çaga «dogan» sözüniň nämäni aňladýandygyny öz ýaşayyş tejribesinde aňsýrsa-da, «dogan» sözüni düşüňje hökmünde aňlamakda has kynçylyk çekýär. Ýöne oňa derek mekdep ýaşly çaga «rewolýusiýa», «ewolýusiýa», «krepstnoýçylyk» ýaly düşüňjelere öz okan, mugallymdan eşiden maglumatlaryna görä kesgitleme bermegi başarsa-da, olaryň hakyky durkuny göz önüne getirmek kynçylyk döredýär.

Biz bu prosesniň talyplar derejesinde nähili hereketlenýändigini anyklamagy barlagyň maksady hökmünde esaslandyrdyk. Barlaga «Psihologiýa» hünäriniň başlangyç ýyllarynyň talyplary gatnaşdyryldy. Mälim bolşy ýaly, söz düşüňjeleriň umumy we düýpli mazmun döredijilerini ýüze çykarmak boýunça okaýana geçirmeklik okadylyşyň maksadalaýyklygyny häsiýetlendirýän alamat hökmünde kesgitlenilýär. Psihologik barlaglaryň görkezişine görä, bilim özleşdiriji söz-düşüňjeleriň umumy we düýpli mazmun döredijilerini alamatlandyrmagy söz belgileriň we olaryň içki paýhasy manysynyň hakyky bitewüliginde däl-de, onuň diňe belgilenme tarapyňy (harplar-grafika we seslendiriliş-fonema) ýat bekläp gaýtadan dikeldilmegi görnüşinde amal edip hem bilýär. Meselem, «adam» düşüňjesiniň manysyny talyp üç derejede häsiýetlendirip bilýär. Bularyň birinjisi hakyky ylmylyk derejesi bolup, onda düşüňjäniň esasy düzüjileri hökmünde adamyň zähmete, pikirlenmä, sözleýşe (aragatnaşyga) ukyplylygy görkezilýär. Ol adamy durmuşy düşüňjeler derejesinde «kelleli, göwresi kellä boýun bilen birikdirilen, göwresinden iki el, iki aýak gaýdýan» görnüşinde hem häsiýetlendirip bilýär. Ýöne, başga bir tarapdan, talyp bu düşüňjäniň hususy ylmy mazmunyny düzýän «zähmete, pikirlenmä we sözleýşe ukyply janly gurluş» aňlatmasynyň manysyny hem hakyky ylmylykda däl-de, durmuşy pikirlenme ornundan açyp bilýär. Soňky ýagdaýda talyp «zähmet», «pikirlenme», «sözleýiş» aňlatmalarynyň hakyky manysyna aralaşman, olary hem durmuşy düşüňje nukdaýnazardan häsiýetlendirmede çäklenýär. Synlamalaryň görkezişine görä, şeýle çemeleşmede ol zähmete ukyplylyk hökmünde adamyň gymyldy-hereketine, ýer depmek, suw tutmak, tohum ekmek, traktor sürmek we ş.m. ýaly bitirmelerine düşüňmekde çäklenip, ol «zähmet» sözüniň hakyky ylmy mazmunyna aralaşyp bilmeýär. Bu ýagdaý adam düşüňjesiniň beýleki düzüjilerine degişlilikde hem şeýle bolýar.

Diýmek, ol ýa-da beýleki düşüňjelere degişlilikde olaryň ylmy mazmun döredijileri görnüşinde girizilýän sözleri diňe bir agzamakda çäklenmän, olaryň her biriniň hakyky ylmy mazmunyna aň etmeklik zerurdyr. Meselem, «zähmet» özüniň hakyky ylmy mazmunynda bu adamyň jemgyýet ähmiýetli ýa-da jemgyýetde ulanylýan (jemgyýet ähmiýeti bolmasa-da) maddy we ruhy-medeni gymmatlyklary döretmek prosesidir. Talyp şu mazmuna aň edip bilmese, oňa ýeke-täk diýen ýaly çykalga ýa-ha düşüňjäniň ylmy düzüjilerini daşky belgi aňladylyş tarapyndan ýat beklemek ýa-da onuň mazmunyny durmuşy düşüňje derejede, ýagny mazmunyň düzüm böleklerini onuň aýdyň-keşp göz önüne getirme durkunda häsiýetlendirmek galýar.

Eýsem, ylmyň has soňky döwürlerde ösüşi bilen baglylykda dörän ylmy düşüňjeleriň özleşdirilişiniň we ähli eýýamlarda hemmelere diýen ýaly tanyş «adam» düşüňjesiniň ylmy özleşdirilişiniň aratapawudy barmyka?! Bu sowala tejribe barlagy arkaly jogap bermek üçin biz talyplaryň «kosmonawt» sözüniň manysyna düşünişini seljermegi makul bildik. Ilki bilen bu düşüňjäniň ylmy mazmun düzüjileri hökmünde: «kosmonawt – bu älemiň howasyz, agram duýulmaýan, Ýerden 200 kilometrdan gowrak belentlikde kosmos gämisinde sekuntda 11 km tizlikde uçýan uçarman; bu dem alşy, ýymitlenişi we beýleki hajatlary howasyz giňişlikde amala aşyrylmaga ýöriteleşdirilen, uçuşynyň dowamlylygy birnäçe günden birnäçe aýlar dowamlylygynda bolup bilýän uçarmandyr diýen ýaly häsiýetnamalary açylyp görkezildi». Şeýle ýörelgeden ugur alnyp, talyplar üçin durmuşy we ylmy düşüňjeleriň utgaşmasyny özünde jemleýän öwrediji programmalar işlenilip düzüldi. Barlagyň netijelerinde başlangyç ýyllaryň talyplarynda ylmy düşüňjeleriň kemala getirilişini olara tekstleýin ýumuşlary teklipe etmek bilen bir hatarda, esasan, düşüňjeleriň hususy ylmy we durmuşy görnüşleriniň bir-birine öwrüljiliginde teklipe etmegiň has netijeliligi ýüze çykaryldy.

PHENOMENON OF TRANSFORMATION OF NOTIONS

B. Basarov (Turkmenistan)

The main way of achieving mutual transformation of everyday and scientific notions is stipulation of essential features of one of them in the function of the other. As it was proved in special research works, the shortcomings of everyday notions is inability to abstraction, to their freely operation, whereas their incorrect use is of full value. The weakness of scientific notions is its verbalism acting as the main danger to the way of development of scientific notions, intenseness to concrete things; the strong side is the ability to freely use «readiness to action».

Based on these methodological orientations, the teaching programs were worked out for the students, where the main demand was the formation of visual essence of everyday notions to abstraction, respectively concretization of abstract content of scientific notions in the main. As it is seen from the final data the conceptual analysis of mastering materials is much more effective than their textual analysis according to the relative sections. This is more noticeable in the students of elementary courses.

ЯВЛЕНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОНЯТИЙ

Б. Басаров (Туркменистан)

Основным способом достижения взаимной трансформации житейских и научных понятий является обуславливание сущностной черты одного из них в функционировании другого. Как было установлено в специальных исследованиях, недостатком житейских понятий является в неспособности к абстрагированию, к произвольному оперированию ими, тогда как неправильное пользование ими выступает полноценно. Слабость научного понятия является его вербализм, выступающий как основная опасность на пути развития научных понятий, насыщенность конкретным; сильной стороной – умение произвольно использовать «готовность к действию». Опираясь на эти методологические ориентиры, для студентов разработаны обучающие программы, где основным требованием выступало преобразование наглядной сущности житейского понятия в абстракцию, соответственно конкретизация отвлеченного содержания научного понятия в наглядном. Как явствует из итоговых данных, понятийный анализ усваиваемых тем наиболее эффективен чем текстуальный их разбор по соответствующим разделам. Это более заметно выступает у студентов начальных курсов.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ DÖREDIJILIGINE BAGYŞLANAN KITAPLARYŇ ÇEPER BEZEGI

N. Ýagşymyradow, B. Çaryýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde Magtymguly Pyragynyň döredijilik dünýäsine aýratyn sarpa goýulýar. Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz: «Akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň çuňňur pähim-paýhaslar dünýäsi ýurdumyzyň ähli döredijilik işgärleri üçin halypalyk mekdebidir» diýip, kesgitli belleýär we beýik şahyryň döredijiliginiň bütin adamzat nesli üçin dowamatdygyna ýokary baha berýär.

2021-nji ýylyň fewral aýynda Türkmenistanyň Prezidentiniň «Gündogaryň beýik akyl-dary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny bellemek hakyndaky» çykaran Karary Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe beýik şahyryň döredijiliginiň türkmen halkynyň milli buýsanjyna öwrülmeğiniň subutnamasy hökmünde öňe çykdy.

Türkmen halkynyň asylyly ýörelgesinde kitaba belent sarpa goýmagy nesil terbiýesine siňdirilipdir. Gahryman Arkadagymyz «Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi» atly kitabynda: «Türkmenleriň kitaba, paýhas-parasata goýýan hormaty aýratyn bellenilmäge mynasypdyr. Bu barada akyl-dar Magtymguly Pyragy: «Kitap okan gullar magnydan dokdur» diýýär. Çünki kitap okaýan adamyň ýüregi mähir-muhabbetden, köňli ynsanperwerlikden püre-pür bolýar. Kalp päkligi, paýhas kämilligi, dil we duýgy baýlygy umman ýaly hazyna öwrülýär» diýip belleýär.

Häzirki döwürde kitap grafikasynyda Magtymguly Pyragynyň döredijiligine bagyşlanan çeper edebiýatlaryň bezegini ylmy esasyda öwrenmegiň ähmiýeti örän uludyr. Dürli ýyllarda Magtymgulynyň goşgularyna bagyşlanyp birnäçe kitaplar neşir edildi. Şol kitaplarda ussat suratkeşleriň beýik şahyryň filosofiyasyna bolan garaýyşlary çeper beýan edilipdir. Şahyryň goşgularyna bezelen birnäçe ussat suratkeşleriň eserlerini biri-birinden tapawutlylykda gaýtalanmajak çeper keşp döretmekdäki döredijilik ukybynyň mysalynda aýdyňlaşdyryp bilýäris. Sebäbi, her bir suratkeş şahyryň döredijiligine bolan hormatyny, özüniň göz öňüne getirme duýgulary arkaly beýan edýärler.

Kitap neşirleriň içinde 1967-nji ýylda çap edilen kitaba aýratyn orun berilýär. Monrealda geçirilen Bütindünýä sergisinde (1967 ý.) birinji derejeli diplomyna mynasyp bolan neşiriň suratçysy W. Kogdin Magtymguly Pyragynyň 20 goşgusyny ofort tehnikasynda ýerine ýetirilene 20 sany illýustrasiýalary bilen bezäpdir. Kitabyň başynda W. Kogdiniň ýerine ýetiren beýik akyl-dar şahyryň portreti ýerleşdirilendir.

1975-nji ýylda Magtymguly Pyragynyň saýlanan eserleriniň bezegini H. Atakgäýew grafikanýň çylşyrymly (ksilografiýa) agaç usulynda ýerine ýetirdi. Pyragynyň saýlanan eserleriniň iki tomluk kitabyň bezegi (1983ý.) suratkeş W. Moisenkanyň, G. Kulyýewiň Magtymguly Pyraga bagyşlan 1987-nji ýyldaky kitap neşiriniň bezegini ussat grafika suratkeşi W. Seýitmedowyň awtorlygynda ýerine ýetirildi. Şeýle-de, beýik şahyryň sygyrlarynyň üç tomluk kitaby (1992, 1994, 1996ý.) neşir edildi. Şol neşirlerdäki kitaplary H. Atakgäýewiň grafika işleri bezedi.

2014-nji ýylda Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 290 ýyllygy ýokary derejede bellenilip geçildi. Bu taryhy ýylda kitap grafikasynyda köp döredijilik işleri alnyp barylady. Dana Pyragynyň döredijilik älemine bagyşlanyp, 2014-nji ýylda neşir edilen «Magtymguly» atly kitabyň bezegi Türkmenistanyň Döwlet çeperçilik akademiýasynyň mugallymy, ussat kitap suratkeşi R. Rahmanowyň awtorlygynda ýerine ýetirildi. Şol ýyl Döwlet çeperçilik akademiýasynyň beýleki hünärlerinde bilim alýan talyp ýaşlaryň birnäçesi beýik şahyra bagyşlap ençeme sungat eserlerini dörettiler. Munuň bilen bagly döredilen eserleri bir ýere jemleýän uly göwrümlü «Magtymguly 290 ýyl» atly kitapça taýýarlandy. 2022-nji ýylda akademiýanyň «Grafika» kafedrasyny tamamlan ýaş uçurym M. Bäşimowa akyl-dar şahyryň «Türkmeniň», «Boýlaryňa», «Meňzemez», «Joşa ýetdiň» ýaly sygyrlaryna bagyşlap, kagyzyň ýüzünde akwarel, tuş we pero tehnikasynda dört bölekden ybarat döredijilik eserini ýerine ýetirdi.

Magtymguly Pyragynyň akyl-paýhasa ýugrulan eserleriniň türkmen halkynyň milli ruhuny açmakda ähmiýeti ýokarydyr. Şonuň üçin dana şahyryň döredijiligi taryhyň sahypasynda öçmejek yz goýdy. Magtymgulynyň döredijiliginde watansöýüjilige, agzybirlige, halallyga, gaýratlylyga çagyryan wesýetleri şekillendiriş sungatynyň kitap grafikasyna siňdirildi. Häzirki günde beýik şahyryň döredijiliginden ylham alýan ussat halypalaryň hem-de ýaş suratkeşleriň eserleri sungatda öz ajaýyp ornuny tapjakdygy buýsançlydyr.

ARTISTIC DESIGN OF BOOKS DEDICATED TO THE WORK OF MAGTYMGULY FRAGHI

N. Yagshimyradov, B. Charyeva (Turkmenistan)

Turkmen people have high respect for the works of great poet. In modern book graphics, it is very important to study on a scientific basis the design of literary works dedicated to the work of Magtymguly Pyragy. Over the years, several decorated books dedicated to the poems of Magtymguly were published. In these books, the views of master artists on the philosophy of the great poet are artistically expressed.

In book graphics, the intellectual works of Magtymguly are a great importance in revealing the national spirit of the Turkmen people. For the patriotic views of Magtymguly are clearly reflected in the book graphics of fine art. We believe that works embellished with selected poems by Magtymguly Pyragy will be of a great importance in educating our future rising generations in the spirit of patriotism, honesty, and unity.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОФОРМЛЕНИЕ КНИГ, ПОСВЯЩЕННЫХ ТВОРЧЕСТВУ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Н. Ягшимырадов, Б. Чарыева (Туркменистан)

Туркменский народ с высоким уважением относится к книгам о творчестве великого поэта Махтумкули. В современной книжной графике очень важно на научной основе изучить оформление литературных произведений, посвященных творчеству Махтумкули Фраги. В разные годы было издано несколько оформленных книг, посвященных творчество Махтумкули. В этих книгах художественно выражены взгляды мастеров-художников на философию великого поэта.

В книжной графике в раскрытии национального духа туркменского народа большое значение имеют интеллектуальные произведения Махтумкули. Ибо патриотические взгляды Махтумкули ярко отражены в книжной графике изобразительного искусства. Мы верим, что произведения, украшенные избранными стихотворениями Махтумкули Фраги, будут иметь большое значение в воспитании наших будущих подрастающих поколений в духе патриотизма, честности и единства.

SANLY BILIM ULGAMYNDA UZAK ARALYKDAN OKATMAGYŇ HILINI ÝOKARLANDYRMAKDA ELEKTRON OKUW GORLARYNY ULANMAKLYGYŇ AÝRATYNLYKLARY

B. Iwanow, B. Orazmuhammedow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Arkadagly Serdarymyzyň ýolbaşçylygynda geçirilýän bilim özgertmeleriniň esasynda ýurdumyzyň bilim ulgamyny

kämilleşdirmek, bilim bermegiň ähli basgançaklaryny ýokary hilli elektron bilim maglumatlary bilen üpjün etmek, sanly tehnologiýalary giňden peýdalanyp, bilim edaralarynda berilýän bilimiň mazmunyny baýlaşdyrmak, ýaş nesli milli we umumadamzat gymmatlyklary esasynda terbiýelemek, bäsleşige ukyply milli bilim ulgamyny kemala getirmek döwletimiziň durmuşa geçirýän bilim syýasatynyň esasy maksatlarynyň biridir.

Ýurdumyzyň bilim ulgamynda okatmagyň iň kämil usuly bolan multimedia-interaktiw okuwlaryny mekdeplerde ornaşdyrmak esasy wezipeleriň biri hökmünde kesgitlenýär.

Häzirki wagtda, ýokary hünär bilimli hünärmenleri taýýarlamakda maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň, uzak aralykdan okatmagyň usullarynyň ornaşdyrylmagynyň ähmiýeti örän uludyr. Sebäbi hünär taýýarlygynyň her bir tapgyrynda, ylmy-barlag işlerinde we bilim ulgamynyň ähli okuw-usulyýet işlerinde innowasion tehnologiýalar gural we bilim obýekti wezipelerini berjaý edýärler.

«Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasyny» durmuşa geçirmekde ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde elektron okuw gurlary (E-Learning) döredilýär.

Hünärmenleriň ýokary hilli taýýarlygyny elektron okuw gurlarynyň işlenip taýýarlanmagynyň we okuw işinde ulanylmagynyň hasabyna amala aşyryp bolar. Bu toplumlar düzüm taýdan çuňňur, bitewileşdirilen we ýokary okuw mekdebiniň hem-de öwredilýän hünäriň aýratynlyklaryna görä uýgunlaşdyrylan bolmalydyr.

Ýurdumyzyň okuw mekdeplerinde okuw öwrediji programmalar, elektron okuw-usulyýet gurlary interaktiw serişdelerde (interaktiw tagta, sensor interaktiw paneli) giňden ulanylýar. Interaktiw serişdeleriň kömegi bilen okuw sapaklary, şol sanda uzak aralykdan okuwlary guramak häzirki wagtda dünýäniň iň döwrebap okuw usuly hasaplanýar. Suratlar ýa-da hereketdäki grafikler saz bilen bilelikde berlende, köp adamlara öz güýçli täsirini ýetirýär we islendik zady özleşdirmeklik multimedia ulanylanda, örän netijeli bolýar.

Elektron okuw gurlary üç ülnä laýyklykda, has takygy, auditoriýa, talyplaryň ýekelikdäki we taslama toparlarynyň işlerinde ulanylýar.

Şeýle çemeleşmäniň özi elektron okuw-usulyýet gurlarynyň okuwuň hilini ýokarlandyrmagyň netijeli serişdesi hökmünde ulanylmagyna mümkinçilik döredýär.

PECULIARITIES OF USING ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN IMPROVING THE QUALITY OF DISTANCE LEARNING IN THE DIGITAL EDUCATION ENVIRONMENT

B. Ivanov, B. Orazmuhammedov (Turkmenistan)

At present, the introduction of information and communication technologies and distance learning methods in training highly qualified professionals is of great importance. This is because innovative technologies simultaneously perform two functions at each stage of professional training, in scientific research and all teaching and methodological activities in the educational system as an instrumental and educational resource.

High-quality training of professionals can be achieved through the development and application of electronic educational resources in the teaching process. These complexes have to be profound in content, integrated and adapted to the specifics of the university and the profession trained.

Courseware, electronic educational and methodological resources are widely applied in educational institutions of the country, using interactive tools (interactive whiteboard, interactive touch panel). The organization of studies, including distance learning by means of interactive tools is currently considered the most modern way of training in the world.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Б. Иванов, Б. Оразмухаммедов (Туркменистан)

В настоящее время огромную важность представляет внедрение информационно-коммуникационных технологий и методов дистанционного обучения при подготовке высококвалифицированных специалистов. Это связано с тем, что инновационные технологии выполняют одновременно две функции на каждом этапе профессиональной подготовки, в научных исследованиях и всей учебно-методической деятельности в образовательной системе в качестве инструментального и образовательного ресурса.

Качественная подготовка специалистов может быть достигнута за счет разработки и использования в учебном процессе электронных образовательных ресурсов. Эти комплексы должны быть основательными по содержанию, интегрированными и адаптированными к специфике вуза и обучаемой профессии.

Обучающие программы, электронные учебно-методические ресурсы широко используются в образовательных учреждениях страны с применением интерактивных средств (интерактивная доска, сенсорная интерактивная панель). Организация учебных занятий с помощью интерактивных средств, в том числе дистанционное обучение, в настоящее время считается самым современным способом обучения в мире.

BILIM ULGAMYNYŇ INNOWASION HUKUK ÜPJÜNÇILIGI

В. Ораздурдыева (Туркменистан)

Berkarar döwletimizde türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiz Arkadagly Serdarymyzyň tagallalary bilen bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini, bilim bermegiň hilini we mazmununy häzirki döwrüň talaplaryna laýyklykda kämilleşdirmek üstünlikli amala aşyrylýar. Hormatly Prezidentimiziň: «Ylymly, bilimli, giň dünýägaraýyşly, sagdyn pikir-lenmäge ukyply nesil döwletiň hem, milletiň hem geljegi hasaplanýar. Ýaşlaryň aň-düşünje, beden taýdan sagdyn, hünärine ezber, saýlap alan ýoluna yhlasly bolmagy üçin döredilýän mümkinçilikler örän uly we olara bildirilýän ynam hem ýokarydyr» diýen pähiminden ugur alyp, sagdyn jemgyýetiň binýady ylymly, bilimli, sagdyn nesilleri kemala getirmek arkaly gurulýar. Bu beýik işler «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022-2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasyny» durmuşa geçirmekde ýaşlaryň yhlasly ýerine ýetirmeli anyk wezipeleri hökmünde kesgitlenip görkezilýär.

Ýurdumyzyň durmuş-ykdysady taýdan durnukly ösüşini, innowasion syýasatyň durmuşa ornaşdyrylmagynyň netijesinde döwletiň bilim-ylm we tehnologik ugurlarda öňe gidýändigini, halkumyzyň ýaşayyş-durmuş şertleriniň ýokary derejeleriniň emele gelendigini aýdyň görmek bolýar. Ýurdumyzyň durmuş-ykdysady ösüşini şertlendirýän bilim ulgamynyň innowasion hukuk esaslarynyň kämilleşdirilmegi täze taryhy döwürde öňde durýan esasy wezipeleriň biridir.

Türkmenistanda bilim ulgamynyň ösüşini häzirki zaman şertlerine laýyk ösdürmekde bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işine okatmagyň täze usullaryny hem-de innowasion tehnologiýalary giňden ornaşdyrmak bilen, giň dünýägaraýyşly, täzeçil pikirlenýän ýaş nesli kemala getirmäge uly ähmiýet berilýär. Bu ugurda, ilkinji nobatda, bilim ulgamyny kämilleşdirilmeginiň kanunçylyk binýady bolan «Bilim hakynda», «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunlarynda we beýleki kadalaşdyryjy-hukuk namalarynda sagdyn jemgyýetiň durnukly ösüşinde ýaş nesliň mynasyp ornunyň hukuk binýady kesgitlenýär. «Türkmenistanda ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň

2021-2025-nji ýyllar üçin Döwlet Maksatnamasynda» ýaşlaryň jemgyýetdäki orny barada: «Ýaş nesilleri ýüzýyllyklaryň dowamynda halkymyz tarapyndan döredilen milli ruhy gymmatlyklaryň esasynda terbiýelemek, Watanymyzyň ýeten derejesine buýsanýan, jemgyýete wepaly, zähmetsöýer, ylymly-bilimli, kämil tehnikalardan, ösen tehnologiýalardan ussatlyk bilen baş çykarýan, ýurduň hemmetaraplaýyn ösüşine mynasyp goşant goşýan kämil şahsyýetler hökmünde kemala getirmek Türkmenistanyň Prezidentiniň alyp barýan döwlet syýasatynyň möhüm ugry bolup durýar» diýlip belenilýär.

Häzirki zaman jemgyýetiň ösüşiniň hakyky gymmatlyklaryny, esasan, raýatlaryň sowatlylygynda, bilimlilikinde, hünärine kämilleşmeginde görmek bolýar. Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmegiň esasy wezipelerinde bilim bermegiň innowasion hukuk binýadynyň ösdürilmegine, ýokary hilli bilim gurlarynyň we hyzmatlarynyň elýeterlilikini üpjün etmäge hem-de okatmakda täzeçil bilim serişdelerini ulanmaga, uzak aralykdan berilýän bilimi ösdürmäge, sanly bilim ulgamynda zähmet çekjek hünärmenleri taýýarlamaga uly orun berilýär.

Berkarar Watanymyzyň täze taryhy döwründe bilim ulgamynyň innowasion hukuk üpjünçiligini ýokarlandyrmagyň kadalaşdyryjy-hukuk namalarynda sanly tehnologiýalary ornaşdyrmak işleriniň öndebaryjy tejribelere esaslanyp, sazlaşykly ýola goýulmalydygynyň belenilmegi milli bilim ulgamynyň has-da kämilleşýändigini görkezýär. Netijede, bilim ulgamynyň innowasion hukuk ösüşiniň üpjün edilmegi bilimiň hil, mazmun we görnüş taýdan döwrüň talaplaryna laýyklykda kämilleşilmeginiň möhüm şertidir.

INNOVATIVE LEGAL PROVISION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM

B. Orazdurdyyeva (Turkmenistan)

In the development of the educational system in Turkmenistan in accordance with modern conditions, great importance is attached to the formation of a young generation with a broad worldview and innovative thinking, by widely introducing new methods of teaching and innovative technologies into the work of educational institutions. The real values of the development of modern society can be seen mainly in the literacy, education, and professional development of citizens.

The main tasks of improving the educational system in Turkmenistan include the development of an innovative legal framework for education, the provision of access to high-quality educational resources and services, the use of innovative educational resources in teaching, the development of distance education, and the training of specialists who will work in the field of digital education. Provision of innovative legal development of the educational system is an important condition for the improvement of education in terms of quality, content and form in accordance with the requirements of the era.

ИННОВАЦИОННОЕ ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Б. Ораздурдыева (Туркменистан)

В развитии системы образования Туркменистана в соответствии с современными условиями большое значение придается формированию подрастающего поколения с широким мировоззрением и нестандартным мышлением, путем широкого внедрения в работу образовательных учреждений новых методов обучения и инновационных технологий. Настоящие ценности роста современного общества можно увидеть, главным образом, в грамотности, образованности и профессиональном развитии граждан.

К основным задачам совершенствования системы образования в Туркменистане относятся развитие инновационной правовой базы образования, обеспечение доступа к качественным образовательным ресурсам и услугам, использование инновационных образовательных ресурсов в обучении, развитие дистанционного образования, подготовка специалистов, которые будут работать в сфере цифрового образования. Обеспечение инновационно-правового развития системы образования является важным условием совершенствования образования по качеству, содержанию и форме в соответствии с требованиями времени.

RADIOELEKTRONIKA BOÝUNÇA INŽENERLERI ELEKTRON ÖWREDIJI PROGRAMMALAR BILEN OKATMAGYŇ ÄHMIÝETI

D. Abdyrasulow (Türkmenistan)

Ýurdumyzda sanly bilim ulgamynyň üstünlikli durmuşa ornaşdyrylmagy güneşli Diýarymyzyň ähli pudaklaryndaky özgerişlerine özüniň saldamly goşantlaryny goşýar. Şol sebäpli milli bilim ulgamyny ösdürmegiň çäklerinde bilimde, ylymda we tehnikada gazanylan oňyn netijelere esaslanyp, milli bilim ulgamyny kämil derejede ösdürmek, ylymly, bilimli, giň gözýetimli, maksadaokgunly ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek, öňdebaryjy innowasiýa tehnologiýalardan baş çykarýan ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamak işleri amala aşyrylýar.

Häzirki wagtda tehnologiýanyň günsaýyn özgerýän döwründe radioelektronika toplумы boýunça bilim alýan talyplara netijeli sapaklaryň geçirilmegi esasy meseleleriň biri bolup durýar. Okuw sapaklarynyň dowamynda taýýarlanylýan aýratyn gurluşlar talyplar matematika we logika boýunça başarnyklaryň bolmaklygy talap edilýär. Bu başarnyklar elektron platalary we radiokomponentler taýýarlanylýanda goýberilen ýalňyşlyklary ýüze çykarmak üçin zerur hasaplanýar. Okuw sapagynyň dowamynda Layout, Arduino, Eagle, Electronics Workbench Multisim radioelektronika boýunça okuw programmalaryny ulanmak bilen talyplaryň platalardan dürli amallary ýerine ýetirmek, gerekli radioelementleri saýlap almak, platanyň ýüzünde radioelementleri dogry birikdirmek boýunça başlangyç endikleri kemala gelýär. Radioelektronika boýunça bilim alýan talyplaryň sanly bilim ulgamyň mümkinçiliklerinden peýdalanmagy olaryň sanly tehnologiýalary ulanmak boýunça sowatlygynyň artmagyna hem-de gysga wagtyň dowamynda köp sanly bilimleri öwrenmegine ýardam berýär. Sanly tehnologiýalary ulanmak bilen birlikde okuw sapaklarynda okatmagyň programmirleme usulyny ulanmak maksadalaýyk hasaplanýar. Talyplaryň inžener hünäri boýunça alýan bilimleri bilen birlikde pikirlenmesiniň hem ösüşi zerur bolup durýar. Şol sebäpden sanly tehnologiýalar boýunça talyplaryň alan bilimlerini amalyýetde ýerine ýetirmek başarnyklary pikirlenme işi ösdürmegiň hasabyna amala aşyrylýar.

Häzirki wagtda sanly ulgamyň bilim hem-de ylym pudaklaryna giňden aralaşmagy täzeçe çemeleşmeleriň ulanylmagyny ýüze çykardy. Türkmen halkynyň Milli Lideri Gurbanguly Berdimuhamedowyň: «Bütin dünýäde ylmyň ösýän döwründe ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde sapaklaryň geçirilişini kämilleşdirmek, okuw işine kompýuter we multimediyä enjamlaryny ornaşdyrmak, Internet we elektron kitaphana ulgamlaryny giňden ulanmak zerurdyr» diýip, aýtmaklygy ýaş inžener hünärmenleri taýýarlamakda, olaryň hünär pikirlenmesini ösdürmekde sanly tehnologiýalaryň aýratyn orunyň bardygyny görkezýär. Şonuň üçin döwrebap hünärmenler sanly radioelektronika düşünjesinden daşda bolmaly däldirler.

IMPORTANCE OF EDUCATING RADIO ELECTRONICS ENGINEERS WITH ELECTRONIC LEARNING PROGRAMS

D. Abdyrasulov (Turkmenistan)

Achievements in the field of science and education are of great importance in the transformation of our country. As part of the development of the national educational system, measures are being taken to modernize it, to bring up competent, educated, purposeful young people with a broad outlook, and to train highly qualified specialists who understand advanced innovative technologies. These measures are implemented based on the positive results achieved in the field of science and technology.

One of the main tasks in the age of rapid technological breakthrough is to conduct effective classes for students studying radio electronics. Special constructions made during classes require students to have mathematical and logical skills. Therefore, along with the use of digital technologies, it is considered advisable to use the method of teaching programming in the classroom. Ultimately, the skills of putting students' theoretical knowledge into practice are achieved through the development of the thought process.

ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ ИНЖЕНЕРОВ ПО РАДИОЭЛЕКТРОНИКЕ С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ

Д. Абдырасулов (Туркменистан)

Достижения в области науки и образования имеют огромное значение в преобразовании нашей страны. В рамках развития национальной образовательной системы предпринимаются меры, нацеленные на её модернизацию, воспитание грамотной, образованной, целеустремлённой молодёжи с широким кругозором, подготовку высококвалифицированных специалистов, разбирающихся в передовых инновационных технологиях. Они реализуются, исходя из позитивных результатов, достигнутых в сфере науки и техники.

Одной из главных задач в век стремительного технологического прорыва является проведение эффективных занятий для студентов, изучающих радиоэлектронику. Особые конструкции, изготавливаемые во время занятий, требуют от студентов математических и логических навыков. Поэтому, наряду с применением цифровых технологий, считается целесообразным использовать на занятиях метод обучения программированию. В конечном счёте навыки реализации на практике теоретических знаний студентов достигаются за счёт развития мыслительного процесса.

HÜNÄR MOBILLIKLI HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAGYŇ KÄBIR MESELELERI BARADA

D. Ilmyradow, O. Ilmyradowa (Türkmenistan)

Häzirki zaman şertlerinde önümçiligiň we beýleki pudaklaryň edýän talaplary hem-de iş şertleri seljerilende ilki bilen häzirki döwürde taýýarlanýan hünärmenlere meňzemeýän, başga görnüşli hünärmenleri taýýarlamagyň zerurlygynyň bardygyny görmek bolar. Sebäbi, olardan edilmeli talaplar daşky gurşawyň tiz üýtgeýändigine sebäpli üýtgäp durýandyr, iş şertlerini hem daşky gurşawyň edýän duýdansyz täsirlerine görä kämilleşdirip durmaly bolýar.

Jemgyýet janly beden ýaly elmydama wagta görä üýtgäp durýar. Şonuň bilen birlikde, jemgyýetiň elementleri öz ýaşayşyny dowam etmek mümkinçiliklerini almak üçin jemgyýet tarapyndan edilýän, zygider üýtgäp durýan talaplary ýerine ýetirmeli bolarlar. Esasy üýtgeýjilikler adamlaryň ösýän islegleri we jemgyýetiň olary ýerine ýetirmek mümkinçilikleridir.

Adamlaryň gün-günden ösýän isleglerini ýeterlik derejede kanagatlandyrmak üçin täzeçe pikirlenip bilýän mobil hünärmenleri taýýarlamak bilim ulgamynyň esasy wezipesidir. Mobil hünärmenler zygider özbaşdak täzelikleri özleşdirip, bilimlerini zygider artdyryp, zerurlyga görä täze ylmy

açyşlary ýerine ýetirip we önümçilige ornaşdyryp biljek hünärmenlerdir. Şeýle hünärmenlere hünär mobillikli hünärmenler diýmek maksadalaýykdyr.

Hünär mobilligi diýip hünärmeniň islendik daşky gurşawyň üýtgeýjiligine özbaşdak uýgunlaşmagy, öz hünär derejesini islendik şertlerde hünärmenlerden edilýän talaplary özbaşdak ýerine ýetirmegi başaryan hünärmeniň häsiýetleriniň, başaryklarynyň we endikleriniň bir bitewi toplumdur.

Häzirki wagtda taýýarlanan hünärmenleriň hünärmenlik derejesiniň esasynda çaklama döwründe taýýarlanylmagy talap edilýän hünärmenleriň hünärlik derejesini kesgitlemek zerur bolup durýar. Ylmy-tehniki ösüşiň çaklamasyny geçirip, çaklama döwri üçin onuň önümçilige ornaşdyrma derejesini kesgitlemeli bolýar.

Mobil hünärmeni taýýarlamagyň okuw meýilnamasy nähili bolmaly? Onuň üçin adaty okuw meýilnamasyny alyp, ol meýilnamanyň ýetmezçiliklerini dolduryp, artykmaçlaryny aýyrylsa, onda kämil okuw meýilnamasy emele geler. Hünär okuwynyň meýilnamasy belli bir ýakyn geljek üçin hünärmeniň hünär bilimi boýunça zerur bolan bilimleriniň toplumdur. Ol toplum hünärmene ýakyn geljek üçin belli bir derejede hyzmat eder we indiki täze ösüşleriň esasyk binýadyny düzer. Hünäriň okuw meýilnamasynyň doly we takyk düzülmegi hünärmeniň bilim derejesiniň esasy düzýär.

Hünärmen ädimme-ädim öz bilimini artdyrmaly bolýar. Ol birinji ädimde okuw meýilnamada görkezilen bilimi alar, ony β_1 bilen belgiläliň. Ondan başga-da, hünärmene öz hünärini özbaşdak ýokarylandyrmaga ugrukdyrar ýaly P_1 gözükdirme pakedi beriler. Hünärmen ýokary hünär okuw mekdebini tamamlanyndan soň diplom bilen bilelikde $B_1 \cup P_1 = \bar{B}_1$ bilim we gözükdirme paketini alar. Her bir hünärmeniň özbaşdak işlemek ukyby dürli-dürlüdür. Şonuň üçin her bir hünärmeniň gözükdirmäni özleşdirmek v_1 funksiýasy bardyr. Onda i -nji hünärmen tarapyndan materialy özleşdiriş özgermesini $D: B_i \rightarrow \hat{B}_i$ alarys. Bu özleşdirilen bilim materialy \hat{B}_i birinji ädimdäki β_1 bilimiň üstüne birikdiriler, netijede bilim almagyň ikinji ädimdäki bölegi alynar $\bar{B}_1 \cup \hat{B}_i \cup P_2 = \bar{B}_i$. Bu ýerde i - hünärmen ikinji gözükdirme paketini alar. Bu ösüşi dowam etdirmek bilen n -nji ädimden soň hünärmen $\bar{B}_{n-1} \cup \hat{B}_{n-1,i} \cup P_n = \bar{B}_n$ mukdarda häzirki döwre ýaramly özbaşdak bilim alar.

Elbetde, gözükdirme paketi kim tarapyndan taýýarlanylýar diýen sorag ýüze çykýar. Ony ylym we usulyýet boýunça geňeşi taýýarlamalydyr.

Indi her bir blokda alnan bilimleriň peýdalylyk derejesini kesgitleliň. Her bir blokda bilimiň ähmiýetlilik derejesi kesgitli bolup, ol bir blokdan ikinji bloga geçende artýan tertipedir.

Ýönekeýlik üçin birinji blogy alalyň. Hünärmen bu blokdan bilim alan pursatynda ony doly derejede peýdalanyp bilmez, sebäbi bu nazary bilimi doly önümçilige, ulanyşa girişänçä belli bir wagt gerekdir. Şonuň üçin onuň önümçilige peýdalylyk täsiriniň ösüşi wagta görä $y_t = f(t)$ funksiýadyr. Bu funksiýanyň alyp biljek bahalary ýokardan hem aşakdan çäklidir $k_n \leq f(t) \leq k_w$. Onda onuň ösüşi şu iki aralykda bolar. Haçan-da $f(t) = k_n$ hem-de $f(t) = k_w$ bolsa, onda onuň ösüşi nola deň boljagy düşnüklidir. Onda onuň ösüş tizligi $(y_t - k_n) (k_w - y_t)$ köpeltmek hasylyna göni proporsionaldyr. Onda aşakdaky differensial deňlemäni alarys:

$$\frac{dy_t}{dt} = k \cdot (y_t - k_n) (k_w - y_t).$$

Bu deňlemäniň çözüwi gözlenilýän funksiýany berer.

ON SOME ISSUES ON TRAINING OF MOBILE SPECIALISTS

D. Ilmuradov, O. Ilmuradova (Turkmenistan)

Training of mobile specialists is one of the important issues of the society as a living organism varying from a changing period.

The article deals with the issues on finding the elements of the education that is able to develop the capabilities of adoption of proper solution by the specialist who is capable on finding the elements of methods in unexpected situations in the planning of the special education.

Having initial education mobile specialists should be able to develop their own knowledge and adapt to changeable society, assimilate new achievements in the technology and science, perform scientific development work with implementations into further production. The level of qualification is defined by the function of period. This function $k_n \leq f(t) \leq k_w$ is limited from bottom to up which is defined by the differential equation:

$$\frac{dy_t}{dt} = k \cdot (y_t - k_n) (k_w - y_t).$$

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ С ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТЬЮ

Д. Ильмурадов, О. Ильмурадова (Туркменистан)

Подготовка специалистов с профессиональной мобильностью является одним из важных вопросов общества в условиях нового мира, стремительно меняющегося подобно живому организму.

В статье рассматривается вопрос о методах определения элементов образования, способствующих формированию у специалиста навыков и умений принятия правильного решения, связанного с выявлением непредвиденных обстоятельств при планировании основ профессионального образования.

После получения первоначального образования мобильные специалисты должны уметь самостоятельно повышать уровень своего образования и адаптироваться к изменчивому обществу, усваивать новые достижения науки и техники, выполнять научные разработки с их последующим внедрением в производство.

Степень пригодности полученного образования определяется с помощью функции по времени. Эта функция $k_n \leq f(t) \leq k_w$ ограничена снизу и сверху, которая определяется с помощью дифференциального уравнения

$$\frac{dy_t}{dt} = k \cdot (y_t - k_n) (k_w - y_t).$$

BILIM ULGAMYNDAKY ÖSÜŞ – RÖWŞEN GELJEGIMIZIŇ KEPILI

G. Bäşimowa (Türkmenistan)

Bilim we ylym adamzat üçin müdimi zerurlyk bolan gymmatly baýlyk hasaplanýar. Ynsan gurmak, döretmek, dünýäni has gözelleşdirmek, kämillige tarap ösmek bilen, uly abraý-mertebe gazanýar. Häzirki şertlerde, islendik döwletniň ösüşi, ozaly bilen, ylym we bilim ulgamynyň ösüş derejesi bilen kesgitlenýär. Jemgyýetiň intellektual mümkinçiliklerini doly peýdalanmak, ylmyň öndebaryjy gazanlaryny önümçilige ornaşdyrmak, ýokary tehnologiýalary ulanmakda düýpli we amaly barlaglary geçirmek bilen ykdysadyýetiň pudaklarynyň işini hil taýdan täze derejä çykaryp bolýandygyndan ugur alynýar. Bilim ulgamynyň kämilleşdirilmegi ýurdumyzyň durmuş-ykdysady taýdan durnukly ösmeginiň esasy şertine öwrüldi.

«Berkarar döwletniň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022-2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» hem «Milli ylym, bilim, saglygy goraýyş, sport we arhiw ulgamlarynyň ösüşi ilatymyzyň ýaşayyş-durmuş derejesiniň ýokarlanmagyna, jemgyýetimizde sagdyn durmuş ýörelgeleriniň berkidilmegine gönükdiriler» diýip beýan edilýär. Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda bu wezipeleri üstünlikli amala aşyrmak maksady bilen ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ähli pudaklarynda, şol sanda ýurdumyzyň ýaşlaryna dünýä ülnülerine laýyk gelýän bilimiň berilmegi üçin bilim ulgamynyň maddy-enjamlaýyn binýady zygiderli kämilleşdirilýär. Şu maksat bilen Türkmenistanda ylmyň ösdürilmegine döwlet tarapyndan berilýän goldaw zygiderli

artýar, düýpli we amaly ylmy barlaglary geçirmek üçin zerur şertler döredilýär. Ylmy edaralaryň, ýokary okuw mekdepleriniň maddy-enjamlaýyn binýady berkidilýär. Olaryň işine iň täze tehnologiýalar ornaşdyrylýar. Şeýle hem giň dünýägarayyşly, maksadaokgunly, ýokary hünärli ýaşlary ýetişdirmekde uly mümkinçilikler döredilýär. Şol sanda döwlet derejesinde her ýyl ýaş alymlaryň ylmy işleriniň bäsleşigi geçirilýär. Bu bäsleşikde nanotehnologiýalar, energetika, biotehnologiýalar, molekulýar biologiýa, oba hojalygy, ekologiýa we genetika, maglumat kommunikasiýa, kompýuter tehnologiýalary, döwrebap lukmançylyk hem-de derman serişdeleriniň önümçiligi, innowasion sanly ykdysadyýet ýaly ugurlara aýratyn üns berilýär.

Döwrüň ylmy-tehniki ösüşiniň gazananlaryna, täze tehnologiýalara, bilimlere we innowasiýalara daýanyp, ýurdumyzda ylmy, bilimi, medeniýeti ösdürmek babatda baý tejribe toplandy. Ýurdumyzda ýaş nesliň ýokary derejede bilim almaklary, kämil hünärmen bolup ýetişmekleri, şeýle hem olaryň watançylyk, ynsanperwerlik, zähmetsöýerlik ruhunda terbiýelenmegi üçin giň mümkinçilikler döredilýär. Bu möhüm ähmiýetli maksatnamalaryň durmuşa geçirilmegi ylym ulgamyny kämilleşdirmäge itergi berýär, IT-tehnologiýalara esaslanan netijeli, durnukly sanly bilim ulgamyny kemala getirmäge, dünýäniň öndebaryjy tejribesine laýyklykda ylym bilen önümçiligiň arasynda ysnyşykly gatnaşyklary ýola goýmaga, ykdysadyýetiň dürli pudaklarynyň dolandyrylmagyny ylmy taýdan esaslandyrmaga mümkinçilik berýär. Ylmy-barlag işleri işläp taýýarlamaga, ýaşlary ylma çekmek, inžener – tehnologik hem-de telekeçilik işi üçin zerur bolan täze programmalar üpjünçiligini döretmek işiniň ilerledilmegine ýardam edýär.

Türkmenistanyň innowasion ösüş ýoly ähli pudaklaryň hünärmenlerinden ýokary ussatlygy we ylym-bilim kuwwatynyň yzygiderli ösdürilmegini, ýagny oňat taýýarlykly hem-de döredijilikli pikir etmegi we ylmy-tehniki ösüşiniň gazananlaryndan erkin baş çykarmagy başaryan ýokary hünärli hünärmenleriň täze neslini terbiýeläp ýetişdirmekligi talap edýär. Şonuň esasynda hem, milli ýörelgelere laýyklykda dünýäniň ösen tejribesinden ugur alyp okuw maksatnamalarynyň, kitaplarynyň we gollanmalarynyň mazmuny we ylmy-usulyýet ugurlary hem kämilleşdirilýär. Biziň ýaşlarymyzyň sözüň doly manysynda sowatly we ýokary terbiýeli nesil bolup ýetişmegini, dünýä ylmynyň, tehnikasynyň we medeniýetiniň gazananlarynyň genji-hazynasyna mynasyp goşant goşmaklaryny gazanmak maksady bilen, ähli şertleri döredip beren hormatly Prezidentimize buýsanjymyzyň çägi ýok. Mundan beýläk hem ylma we bilime daýanyp, türkmen halkynyň gadymdan gelýän däpleriniň we umumadamzat gymmatlyklarynyň esasynda ýaşlara bilim we terbiýe bermek boýunça alnyp barylýan işleriň kämilleşdirilmegine mynasyp goşant goşarys.

PROGRESS IN EDUCATION IS A GUARANTEE OF OUR BRIGHT FUTURE

G. Byashimova (Turkmenistan)

Education and science are considered as a valuable resource required by mankind at all times. By building, creating, making the world more beautiful and striving for perfection, a person gains great honor and recognition. In current conditions, the development of any state is primarily determined by the level of development of science and education. A special emphasis is placed on bringing the work of economic sectors to a qualitatively new level through the full use of the intellectual capacity of society, the introduction of advanced scientific achievements into production, and fundamental and practical research in the field of high technologies. The improvement of the education system was specified as the basic requirement for sustainable socio-economic development of the country.

ПРОГРЕСС В ОБРАЗОВАНИИ – ГАРАНТИЯ НАШЕГО СВЕТЛОГО БУДУЩЕГО

Г. Бяшимова (Туркменистан)

Образование и наука считаются ценным ресурсом, необходимым человечеству во все времена. Строя, создавая, делая мир прекраснее и стремясь к совершенству, человек приобретает большой почет и признание. В современных условиях развитие любого государства в первую очередь определяется уровнем развития науки и образования. Основной акцент делается на выведении работы отраслей экономики на качественно новый уровень за счет полного использования интеллектуального потенциала общества, внедрения в производство передовых достижений науки, проведения фундаментальных и практических исследований в области высоких технологий. Совершенствование системы образования было определено главным условием устойчивого социально-экономического развития страны.

BILIM ULGAMYNY KÄMILLEŞDIRMEK INNOWASION ÖSÜŞIŇ ESASY UGRUDYR

G. Daňatarowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Garaşsyz, Bitarap Watanymyz dünýäde ähli ugurlar boýunça sazlaşykly ösýän kuwwatly döwletleriň biri hökmünde tanalýar. Ýurdumyzyň hemmetaraplaýyn ösüşiniň täze taryhy tapgyry ykdysadyýetimiziň beýleki ulgamlary bilen bilelikde, bilim ulgamynyň hem yzygiderli kämilleşdirilmegini talap edýär.

Türkmenistanda häzirki döwrüň talaplaryna laýyklykda, bilim ulgamynda baý tejribe toplanyldy. Iň täze kompýuterler, okuw tehniki enjamlary, interaktiw-multimediýa tehnologiýalary bilen üpjün edilen orta, ýörite orta we ýokary okuw mekdepleriniň döwrebap binalarynyň, çagalar baglarynyň, dynç alyş we sagaldyş merkezleriniň gurulmagy, halkara guramalar, dünýäniň esasy ylym-bilim merkezleri bilen hyzmatdaşlygyň giňeldilmegi, daşary ýurt dillerini okatmagyň kämilleşdirilmegi döwletimiziň bu ulgamy düýpli özgertmäge aýratyn üns berýändiginiň aýdyň subutnamasydyr.

Ýaşlarymyzyň ýokary derejede bilim almagyna, saýlan hünäriniň eýesi bolmagyna ýardam bermek ýurdumyzda alynyp barylýan ähli özgertmeleriň özenidir. Ata Watanymyzyň geljegi bolan bilimli-terbiýeli, edepli, ýokary ahlakly şahsyýetleri kemala getirmek bilim ulgamynyň işgärleriniň, mugallymlaryň, biziň her birimiziň mukaddes borjumydyr.

Türkmenistanda bilim ulgamy ýöne bir ykdysadyýetiň möhüm pudagy bolmak bilen çäklenmeýär. Bu biziň çagalarymyzdyr, biziň ýaşlarymyzdyr, biziň mugallymlarymyzdyr.

Bilim ulgamynyň döwrebap mazmuny adamzat ýaşayşynyň aň-düşünjesini häzirki zaman ösen talaplaryna kybapdaş dowam etdirmekdir, onuň geçmiş mirasyny we häzirki wagtdaky gazananlaryny geljekki nesillere ýetirmekdir. Kämil nesilleri kemala getirmek bilim ulgamynyň önünde durýan döwlet derejesindäki baş aladalaryň biridir. Häzirki wagtda Hormatly Prezidentimiziň bu ulgamy kämilleşdirmek hakynda Permanlarydyr Kararlarynyň, «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilmegi, düýpli bilim özgertmeleri durmuşa geçirmäge, ýurdumyzyň ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürjek, giň gözýetimli ýokary derejede pikirlenýän, ökde hünärmenleri taýýarlamaga bilim ulgamynyň işgärleriniň ýokary hil netijelerini gazanmaklaryna giň ýol açdy.

Ýurdumyz bilim işine dünýä ülnülerini ornaşdyrmak bilen, ynsanperwer ulgamda BMG, Ýewropa Bileleşigi bilen özara gatnaşyklary ösdürýär. «TEMPUS-TASIS» ýaly bilim maksatnamalarynyň çäklerinde dürli taslamalaryň amala aşyrylmagy döwletimiziň ýokary okuw mekdepleriniň hem-de dünýäniň esasy ylym-bilim merkezleriniň arasynda netijeli gatnaşyklaryň ýola goýulýandygynyň aýdyň subutnamasydyr. Türkmenistanyň çäginde hereket edýän halkara guramalary – ÝUNISEF, ÝUNFPA, ÝUNDP, ÝUNESKO bilen bilelikde işler alyp barylýar.

Iň täze bilim usullaryny, maglumat tehnologiýalaryny özleşdirýän mugallymlaryň hünäri hem ýokarlandyrylýar, ýurdumyzyň hem-de daşary ýurtlaryň okuw mekdepleriniň arasynda halkara gatnaşyklary ösdürilýär.

Bilim ulgamyny kämilleşdirmek jemgyýeti aň-düşünje taýdan kämilleşdirmekdir. Bu ulgamyň kanunçylyk binýadynyň düýpli bolmagy, mekdep mugallymlarynyň, terbiýeçileriň hünärini kämilleşdirmek işini döwrebap guramak, olaryň häzirki zaman okuw- tehniki serişdelerini, barlag-hana enjamlaryny okuw işinde peýdalanyň bilmeklerini gazanmak mugallymlardyr, terbiýeçileriň işlerini ýola goýmak meselelerini çözmek işinde ýurdumyzyň baýry ýokary okuw mekdeplerinde mugallymlaryň we terbiýeçileriň hünär kämilligini ýokarlandyryş fakultetlerini açmak we beýleki durmuşa geçirilýän anyk işler oňyn netijelere getirer.

IMPROVING THE EDUCATION SYSTEM IS THE MAIN DIRECTION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

G. Danatarova (Turkmenistan)

The modern content of the education system is to continue the consciousness of human life in accordance with the modern advanced requirements. By introducing world models into the country's education, it develops mutual relations. The implementation of various projects within the framework of educational programs such as TEMPUS-TASIS is a clear proof of the establishment of effective relations between the higher educational centers of the world. It works together with international organizations operating in the territory of Turkmenistan – UNICEF, UNFPA, UNDP, UNESCO.

The skills of teachers mastering the latest educational methods and information technologies are being improved, and international relations between educational schools of our country and foreign countries are being developed.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ – ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Г. Данатарова (Туркменистан)

Современное содержание системы образования заключается в продолжении понимания жизни человека в соответствии с современными требованиями. Внедрение инновационных моделей в систему образования страны, способствует развитию международных связей. Реализация различных проектов в рамках образовательных программ типа «ТЕМПУС-ТАСИС» является наглядным доказательством налаживания эффективных связей между высшими учебными заведениями нашей страны и основными научными и образовательными центрами мира. Активно развивается сотрудничество с международными организациями, действующими на территории Туркменистана, а прежде всего с агентствами ООН: ЮНИСЕФ, ЮННФПА, ПРООН, ЮНЕСКО.

Совершенствуется квалификация учителей, владеющих новейшими методами обучения и информационными технологиями, развиваются международные связи между учебными заведениями нашей страны и зарубежных стран.

GARAMANLY ŞAHYR GARAMAN AÝNY

G. Muhammedow (Türkmenistan)

Gahryman Arkadagymyz «Türkmen medeniýeti» atly kitabynda «Islendik halkyň dünýäniň medeni ösüşindäki orny seljerme edilende, ilki bilen onuň şöhratly geçmişine, medeni mirasynyň näderejede baýlygyna, tanymlal şahsyýetlerine baha berilýär» diýip belleýär. Taryhyň dürli döwürlerinde

dünýäniň çar künjünde döredilen türkmen döwletlerinde ylym hem medeniýet bilen bir hatarda dil bilimlari, edebiyat we terjimeçilik işi hem gülläp ösüpdür, meşhur alymlar, şahyrlar, terjimeçiler adamzat medeniýetiniň ösüşine uly goşant goşupdyrlar. Beýik Seljuklylaryň mirasdüşerleri bolan Kiçi Aziýada döredilen begliklerde arap, pars dilleri bilen bir hatarda, türkmen dilinde eser ýazmak, beýleki dillerde ýazylan kitaplary terjime etmek işi giň gerime eýe bolupdyr. Bu bolsa türkmen diline esaslanýan edebiyatyň ösmegine, türkmen dilinde goşgy ýazýan şahyrlaryň sanynyň artmagyna getiripdir.

XV asyrdan Garamanogullary begliginde (1256-1483) ýaşap, türkmen dilinde goşgy ýazan şahyr Garaman Aýnynyň döredijiligi edebiyat ylmynyň taryhynda içgin öwrenilmeli sahypalaryň biridir. Şahyryň ömür ýoly hakynda maglumat juda az saklanyp galypdyr. Garamanogly Kasym begiň (1469-1483) ýakyn dosty we tarapdary bolan Aýnynyň ömür ýoly hakynda Osmanly döwletinde ýazylan taryh kitaplarynda, ýyl ýazgylarynda we döwrüň beýleki taryhy çeşmelerinde maglumat gabat gelmeýär [2, 218 s.]. Garaman Aýnynyň goşgularynda gabat gelýän maglumatlara görä, ol XV asyryň başlarynda, Merkezi Aziýada ýerleşen Termez şäherinde, Hüseyin atly adamyň maşgalasynda doglupdyr. Şahyryň ýaşlyk ýyllary, olaryň Termezden Anadola haçan we näme sebäpli göçendikleri hakynda hem anyk maglumat ýok. Emma şahyryň goşgy setirlerinde beýan edilýän wakalardan onuň dürli ýyllarda Konýa, Kastamony, Antalýa (Atalýa) ýaly sebitiniň iri şäherlerinde ýaşandygyny çaklamak mümkin. Biziň günlerimize gelip ýeten «Diwan» atly kitaby onuň durmuş ýoluna degişli ýeke-täk maglumat çeşmesidir.

Şahyr Aýnynyň ömür ýoly we döredijiligi öz döwrüniň taryhy wakalary bilen berk baglanyşykly. Şonuň üçin hem şahyryň goşgularyny derňemek, olarda gabat gelýän taryhy maglumatlara düşünmek üçin döwrüň taryhy keşbini bilmek zerurdyr. XV asyryň ikinji ýarymy osmanlylaryň barha kuwwatlanýan we sebitdäki beglikleri birleşdirip, bitewi türkmen döwletini gurmak ugrunda göreşýän döwürdir. Otlukbili söweşinde (1473) gazanylan ýeňişden soňra Garamanogullary begliginiň eýelän yerleriniň aglaba bölegi soltanyň tabynlygyna geçipdir. Rum Seljukly döwletinden garamanlylara miras galan Konýa şäherinde indi osmanly şazadasy Jem häkimlik edipdir. 1481-nji ýylda Muhammet Fatyh II (1451-1481) aradan çykandan soň Baýezid II (1481-1512) tagta geçipdir. Täze soltan bilen şazada Jemiň arasynda häkimiýet ugrunda göreş başlanypdyr.

Garamanogly Kasym beg bilen dostlukly gatnaşykda bolan Garaman Aýny häkimiýet ugrundaky göreşde şazada Jemi goldap, taryhy wakalara gatnaşypdyr we görenlerini goşgy setirlerinde beýan edipdir. Şonuň üçin hem, şahyryň 512 gazaldan ybarat «Diwan» atly kitaby XV asyryň ikinji ýarymynda sebitde bolup geçen syýasy wakalary, beglikleriň durmuş-ykdysady ýagdaýyny öwrenmekde gymmatly taryhy çeşmedir. «Diwanyň» asyl nusgasy Konýa şäheriniň Möwlana muzeýinde saklanýýar [3, 7 s.]. Gazallarda Merkezi Aziýada ýerleşen gadymy şäherler, ýer-ýurt atlary, meşhur şahsyýetler hakynda maglumatlaryň beýan edilmegi eseriň taryhy çeşme hökmünde gymmatyny has-da artdyýar.

GARAMAN AINY – POET FROM GARAMAN

G. Muhammedov (Turkmenistan)

Very little information was preserved about biography of a poet writing poems in Turkmen language Garaman Ainy who lived in Asia Minor in XV century.

The book of the poet named “Diwan” consisting of 512 gazals is considered to be the source of information about the biography of author together with the history of the period. Then the poet who was born in the city of Termez in Asia Minor moved to Anadolu and together with Garamanogly Kasym beg he supported the prince of Osman, Jem. Ainy described all his witnessed historical events in the lines of his poem.

КАРАМАН АЙНИ – ПОЭТ ИЗ КАРАМАНА

Г. Мухаммедов (Туркменистан)

Очень мало сведений сохранилось о жизни Карамана Айни, поэта, жившего в Малой Азии в 15 веке и писавшего стихи на туркменском языке. Книга поэта «Диван», состоящая из 512

газелей, является источником сведений о биографии автора наряду с историей того времени. Поэт родился в Термезе в Средней Азии, позже переехал в Анатолию и поддерживал османского принца Джема вместе с Касим-беком Караманоглу. В своих стихах он описывал исторические события, свидетелем которых был сам.

TÜRKMEN HALYLARY BARADAKY YLMY MAGLUMATLARY OKUW DERSLERINDE PEÝDALANMAK

G. Nuryýewa (Türkmenistan)

Umumadamzat medeniýetiniň genji-hazynasyna öwrülen, milli gymmatlyklarymyzyň içinde halkymyzyň çeperçilik bilen döreden we asyrlaryň dowamynda biziň döwrümize çenli gelip ýeten gadymy el hünärleriniň biri hem türkmen halysydyr.

Ynsanperwer-durmuş bilimleri ugry derslerinde türkmen halylary baradaky maglumatlary ýaş nesle öwretmekde döwrebap usullary peýdalanmagyň ähmiýeti uludyr.

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedow: «Türkmen milli halychylyk sungatynyň ÝUNESKO-nyň Adamzadyň maddy däl medeni mirasynyň görnükli nusgalarynyň sanawyna girizilmegi hem türkmen zenanlarynyň çeper elleriniň gudraty bilen döredilen nepis halylarymyzyň dünýä bileleşigi tarapyndan ajaýyp sungat ýadygärligi hökmünde ykrar edilýändiginiň aýdyň subutnamasydyr» diýip belleýär.

Miladydan öňki V asyra degişli «Pazyryk» diýlip atlandyrylýan türkmen halysy has irki döwürlere degişli hasaplanylýar. Söwda kerwen ýollary arkaly Eýrandan Altaýa tötänden düşüp buzluga döz gelen, nepislik bilen dokalan bu haly gazuw-agtaryş işlerine ýolbaşçylyk edýän S. Rudenkonyň topary tarapyndan 1949-njy ýylda Altaý ülkesiniň Pazyryk depesinden tapylyp, onuň her bir nagşy syrly maglumatlary özünde saklaýar. Haly häzirki wagtda Sankt-Peterburgdaky Ermitažy bezeýär. Hala ser salanyňda, onda bedewiň üstünde oturan esgerler, sugunlar, bürgüt ganatly, yolbarslar, goraýjy grifon şekiller, alajalar, oguz türkmenleriň ýigrimi dört taýpa bölünmegini alamatlandyryýan nagşlar mähir we zehin bilen dokalypdyr.

Arheolog alym Ö. Gündogdyýew M. T. Mostafawiniň Pazyryk halysynyň parfiýa halysydygy baradaky pikiri öňe sürýändigini belleýär.

Gahryman Arkadagymyz, türkmen halkynyň Milli Lideri Gurbanguly Berdimuhamedow «Janly rowaýat» atly kitabynda: «Pazyryk» halysyndaky atlaryň eýerligi we ondaky tayajyklary türkmen-seljuk miniaturalarynda-da görmek bolyar» diýip belleýär.

Halylar dokalyşynyň berkligi, reňkleriniň öwüşginliligi, nagşlarynyň özboluşlylygy bilen aýratyn tapawutlanypdyr. Şol sebäpli, Gündogar we Ýewropa ýurtlarynda türkmen halysyny satyn almaklyga isleg köp bolupdyr. Milli we daşary ýurt alymlary türkmen halylary barada gyzyklanma bilen öz garaýyşlaryny beýan edipdirler, ylmy işleri, kitaplary ýazypdyrlar. Džulius Lessingiň 1879-njy ýylda Londonda «Gündogaryň gadymy halylary» diýen kitaby çap edilipdir. A. Bogolýubowyň 1908-nji ýylda Peterburgda «Merkezi Aziýanyň halylary», Hartli Klarkyň 1922-nji ýylda Londonda «Buhara, türkmen we owgan halylary», W. Grote-Hesenbolgyň 1922-nji ýylda Berlinde «Gündogar halylary», Ames Çaşeriň 1940-njy ýylda «Türkmen halylary», geçen asyryň 60-njy ýyllarynda Artur Urbai Dilleyanyň «Gündogar halylary» diýen ylmy işleri, şeýle-de «Türkmen halylary» atly kitap-katalogy Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda neşir edilipdir.

Türkmen halylary we haly önümleri halkara sergilerine, ýarmarkalaryna hem gatnaşdyrylyp, ýokary baha eýe bolupdyr. Türkmen halylary 1900-nji, 1937-nji ýyllarda Parižde, 1909-1910-njy ýyllarda Daşkentde, 1813-nji ýylda Peterburgda, 1958-nji ýylda Brýusselde, 1963-nji ýylda Waşingtonda, 1966-njy ýylda Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň Garwar uniwersitetiniň sungat muzeýinde geçirilen

sergide, 1965-nji, 1966-njy we 1967-nji ýyllarda Leýpsigde gurnalan ýarmarkada altyn, bürünç medallara mynasyp bolupdyr.

Türkmen halylary barada berlen maglumatlary ynsanperwer-durmuş bilimleri ugry derslerinde sanly tehnologiýalar arkaly okuwçylara öwretmek olaryň temalary netijeli özleşdirmeklerine giň mümkinçilik döredýär.

USING SCIENTIFIC INFORMATION ABOUT TURKMEN CARPETS IN THE LESSONS

G. Nuryyeva (Turkmenistan)

The Turkmen carpet is one of the most ancient crafts, which has become the heritage of human culture, artistically created by our people as part of our national values, and has survived for centuries.

It is very important to convey information about Turkmen carpets to the younger generation, in particular to students in the direction of humanitarian and social knowledge, using modern methods.

The Turkmen carpet called Pazyryk, dating back to the 5th century BC, is a finely woven carpet that accidentally came from Iran to Altai along trade caravan routes. It was discovered during the excavations of S. Rudenko in 1949. Each of its patterns is fraught with mysterious information. Nowadays, the carpet adorns the Hermitage in St. Petersburg. The carpet contains warriors on horseback, deer, protective griffins, and patterns symbolizing the division of the twenty-four tribes of the Oghuz Turkmen.

The carpets are distinguished by the strength of weaving, the brightness of colors, and the uniqueness of patterns. In this regard, there was a great demand for Turkmen carpets in the countries of the East and Europe.

Providing information to students about Turkmen carpets using digital technologies in the direction of humanitarian and social knowledge provides ample opportunity for effective mastering of topics.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКАХ НАУЧНЫХ СВЕДЕНИЙ О ТУРКМЕНСКИХ КОВРАХ

К. Нурыева (Туркменистан)

Туркменский ковер – одно из древнейших ремесел, ставшее достоянием культуры человечества, художественно созданное нашим народом как часть наших национальных ценностей, и дошедшее до нашего времени на протяжении веков.

Очень важно современными методами донести информацию о туркменских коврах подрастающему поколению, в частности учащимся в направлении гуманитарно-социальных знаний.

Туркменский ковер под названием «Пазырык», относящийся к V век до нашей эры – это тонко сотканный ковер, случайно попавший из Ирана на Алтай по торговому караванному пути. Он был обнаружен раскопками С. Руденко в 1949 г. Каждый его узор таит в себе загадочную информацию. В настоящее время ковер украшает Эрмитаж в Санкт-Петербурге. В ковре вытканы воины на конях, олени, защитные грифоны, узоры, символизирующие разделение двадцати четырех племен туркмен-огузов.

Ковры отличаются прочностью плетения, яркостью красок, неповторимостью узоров. В связи с этим принимая во внимание этот факт возник большой спрос на туркменские ковры в странах Востока и Европы.

Доносить информацию учащимся о туркменских коврах с использованием цифровых технологий в направлении гуманитарно-социальных знаний дает широкую возможность для эффективного освоения тем.

EDEBIÝAT DERSINI OKATMAKDA SANLY TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY

G. Sahatowa (Türkmenistan)

Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasy ýurdumyzyň bilim edaralarynyň işini has-da kämilleşdirmäge, bilim bermegiň ähli başgançaklaryny ýokary hilli elektron bilim maglumatlary bilen üpjün etmäge, sanly serişdeleri giňden peýdalanyp, berilýän bilimiň mazmununy baýlaşdyrmaga, bilim bermegiň hiliniň dünýä derejesine laýyk bolmagyny gazanmaga, bilim ulgamynyň maglumat goruny döretmäge gönükdirilendir.

Häzirki döwürde sanly bilim ulgamynyň ösdürilmegi bilen, interaktiw okuw maksatly didaktik materiallary taýýarlamağa oňyn şertler döredilýär.

Okuwçylaryň sözleýiş we ýazuw dilini ösdürmäge gönükdirilen edebiýat dersinde hödürlenilýän çeper eserleri öwretmekde hem okuw-görkezme esbaplaryň, didaktik materiallaryň ähmiýeti uludyr. Edebiýaty okatmagyň usulyýetinde görkezme esbaplaryň birnäçe görnüşleri peýdalanýlar. Olara shemalar, ýazyjynyň portreti, suratlar (kartinalar), şeýle-de, ses ýazgylary degişlidir. Mundan başganda, ähli dersler bilen bir hatarda, edebiýat dersinde hem sanly serişdelerden peýdalanmagyň usullary giňden ornaşdyrylýar.

Çykyşymyzda edebiýat sapagyny innowasion usullaryň üsti bilen geçmegiň, sapakda sanly bilim tehnologiýalaryndan peýdalanmagyň usullaryna degişli mysaly didaktik materiallar taýýarlanylady. Sanly tehnologiýalaryň mugallyma sapakda dürli grafikleriň, çyzgylaryň, suratlaryň, ses ýazgylaryň (saz, aýdym) hem-de filmleriň mümkinçiliklerinden döredijilikli peýdalanmaga amatlyklary döredýändigini ýüze çykaryldy. Edebiýat dersini okadýan mugallymyň taýýarlaýan okuw-görkezme esbaplarynyň mazmunynda okuwçylarda eseri okamagy, derňemegi, çeper eserden estetiki lezzet almagy, okuwçynyň öz pikirini dilden we ýazuw üsti bilen dogry hem çeper aňlatmagy öwretmek öz beýany tapanda, olaryň edebi esere dogry düşünmek başarnyklary kämilleşýär. Mysal üçin, mugallym edebiýat sapagynda Magtymguly Pyragynyň döredijiligini öwretmek üçin klaster usulyny saýlanýnda, şahyryň portretini onuň merkezinde ýerleşdirip, okuwçylara töweregindäki boş tegelejiklere onuň ýüzlenen temalaryny ýazyp, doldurmagy tabşyryp bilýär. Bu usul okuwçylarda şahyryň döredijiligi barada giňişleýin pikir ýöretmäge ýardam edýär.

Sanly tehnologiýanyň üsti bilen taýýarlanylýan didaktiki materiallar okuwçylary işjeňleşdiriji hem höweslendiriji serişde hökmünde sapagyň belli bir tapgyrynda ulanylýar.

Türkmen dili we edebiýaty mugallymlaryna okuw-terbiýeçilik işlerini döwrüň talabyna laýyk alyp barmaklaryna ýardam bermek maksady bilen, sanly serişdelerden peýdalanmagyň usullaryna degişli ylmy-usuly işler taýýarlanylady. Bu ylmy-usuly işlerde türkmen dili we edebiýaty mugallymlary üçin okuw-terbiýeçilik işlerinde sanly serişdelerden peýdalanmagyň aýratynlyklary beýan edilýär we usuly maslahatlar, teklipler hödürlenilýär.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING LITERATURE

G. Sahatova (Turkmenistan)

Integrating digital technologies into education process, in general, and teaching literature, in particular, is of paramount importance in enhancing efficiency and quality. Digital technologies promote

student's motivation to master the mother tongue and literature as the most efficient way of imparting knowledge in class.

The paper is based on the author's research for a number of years. The author reveals the wide hidden possibilities of creativity of the literature lesson in terms of increasing the student's love for native literature.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Г. Сахатова (Туркменистан)

Внедрение цифровой образовательной технологии в учебный процесс, и в частности, в преподавание литературы открывает широкие возможности в плане повышения их качества, эффективности и результативности. Успех достигается в данном случае за счет повышения мотивации учащегося к изучению родного языка и литературы, путем применения новейшей образовательной технологии.

Выступление написано на обширном научно-исследовательском материале, разработанном автором в течение ряда лет. Автор раскрывает широкие скрытые возможности креативизации урока литературы в плане повышения у учащегося любви к родной литературе и национальному наследию.

BILIMIŇ HILINI ÝOKARLANDYRMAKDA INTERAKTIW OKUWLARYŇ ÄHMIÝETI

Н. Ýazhanowa, О. Atdaýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe bilim ulgamynda geçirilýän düýpli özgertmeler, gazanylýan üstünlikler, ýurdumyzyň günsaýyn ösýändiginiň we belent özgerişlere beslenýändiginiň aýdyň subutnamasydyr. Türkmenistanda kabul edilen sanly bilim ulgamyň ösdürmegiň Konsepsiyasynyň esasy maksady ýurdumyzda ýaşlara bilim bermegiň ähli basgançaklarynda okatmagyň interaktiw usullaryny, bulutlaýyn tehnologiýalary, uzak aralykdan bilim bermegiň we elektron maglumatlar bilen üpjün edýän bilim portallary arkaly kämilleşdirmekden ybaratdyr.

Bilimiň hilini ýokarlandyrmagyň innowasion çemeleşmeleri häzirki zaman programma üpjünçiligine, maglumatlaryň goraglylygyna we ygtybarlylygyna, Internetde işlemegi üpjün edýän programmalar-brauzerlere, elektron poçta bilen işlemäge mümkinçilik berýän programmalara, okuwlaryň maglumat gorlaryna, test we beýleki interaktiw serişdelere esaslanandyr.

Interaktiw okuw – bu öwrenmegi, akyl ýetirmegi, öwrenijileriň ählisiniň biri-biri bilen özara maglumat alyş-çalyşygyny ýerine ýetirip hem-de ýüze çykan meseleleri, ýagdaýlary öz wagtynda çözülmegini üpjün etmegi guramagyň innowasion usulydyr. Bu okuwlary guramagyň şu aşakdaky üç derejesi tapawutlandyrylýar:

Interaktiwligiň derejesi – özara gatnaşygyň işjeň ýagdaýda bolmagy;

Mugallymyň derejesi - okuw sapaklaryny dolandyrmakda täze tehnologiýa serişdelerini ulanmak. Programmalaryň barlagy, okuw sapaklarynyň traýektoriyalaryny saýlamak. Okuw sapaklarynyň tertibini modelirlenmegiň serişdeleri.

Diňleýjiniň derejesi - mugallymyň ýumuşlaryny, programmalary we serişdeleri dolandyrmak. Çylşyrymly okuw meseleleriniň çözüwini ara alyp maslahatlaşmak.

Interaktiw okuwlary geçirmegiň binar, brifling, webinar, işjeň oýunlar, disput, imitasiýa oýunlar, kouçing, press-konferensiýa görnüşli umumy sapak, «şahalaýyn çözüw» usuly boýunça sapak, «beýni

hüjümi» usuly boýunça sapak, «portfolio» usuly boýunça sapak, «Sokrat» usuly boýunça sapak, on seminarlar, treningler we beýleki görnüşleri bardyr.

Interaktiw okuw işini alyp barmagyň işjeň, işjeň däl (passiw) we imitasiýa usullary ulanylyp, olaryň netijesinde şeýle artykmaçlyklary görmek bolýar:

- her bir diňleýjiniň işjeňliginiň artdyrylmagy;
- okuw meýilnamasyny (temalary) beýan etmegiň netijeliliginiň artmagy;
- diňleýjiler bilen aragatnaşygyň ýokarlanmagy;
- diňleýjileriň özbaşdak pikirlenmeginiň ösdürilmegi;
- diňleýjileriň çylşyrymly ylmy garaýyşlarynyň we endikleriniň emele gelmegi we ş.m.

Interaktiw tehnologiýalar imitasiýa görnüşli ýumuşlar, türgenleşik oýunlary görnüşinde diňleýjiniň aňyny ösdürmekde, anyk ýagdaýlary seljermekde uly orny eýeleýär. Şeýle hem, interaktiw okuwlary guramakda taslamalar usulyny ulanmak ykdysatçy hünärmenler üçin has-da zerur bolup, olaryň edara-kärhanalarda täze tehnologiýalar arkaly dolandyryş usullaryny öwrenmäge, olaryň netijeleriniň maglumat – aragatnaşyk tehnologiýalary arkaly alyş-çalşygyny guramaga mümkinçilik berýär.

Umuman, interaktiw okuwlary diňleýjileriň özbaşdak pikirlenmegine, intellektual aňynyň ösmegine täsir edip, köpçülikleýin ara alnyp maslahatlaşmaga mümkinçilik döredýär. Bilimiň hilini ýokarlandyrmakda häzirki zaman tehnologiýalaryny, multimediyä enjamlaryny ornaşdyrmak, ulanmak interaktiw okuwlaryň ähmiýetlidigine şaýatlyk edýär.

IMPORTANCE OF INTERACTIVE LEARNING IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

H. Yazhanova, O. Atdayeva (Turkmenistan)

During the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, the fundamental reforms ongoing in the education system and the successes achieved are a striking illustration of the fact that our country is developing day by day, where significant transformations are taking place. The main goal of the Digital Education System Development Concept adopted in Turkmenistan is to improve interactive teaching methods at all levels of young people's education in the country through cloud technologies, distance education and educational portals that provide electronic information.

Innovative approaches to improving the quality of education are based on modern software, security and reliability of data, internet browsers, e-mail applications, training databases, tests and other interactive resources.

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Х. Язханова, О. Атаева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства коренные реформы, проводимые в системе образования, и достигаемые успехи являются наглядным свидетельством того, что наша страна развивается день ото дня, и в ней происходят значительные преобразования. Основная цель принятой в Туркменистане Концепции развития системы цифрового образования заключается в совершенствовании интерактивных методов обучения на всех ступенях образования молодежи страны посредством облачных технологий, дистанционного образования и образовательных порталов, предоставляющих электронную информацию.

Инновационные подходы к повышению качества образования основаны на современном программном обеспечении, защищенности и достоверности данных, интернет-браузерах, приложениях для электронной почты, обучающих базах данных, тестах и других интерактивных ресурсах.

STEM DÖWREBAP BILIM BERMEGIŇ INNOWASION ÇEMELEŞMESI HÖKMÜNDE

A. Rozyýewa, J. Awliýakuliyew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň başda durmagynda «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasy-na», «Türkmenistanda tebigy we takyk ylmy ugurlara degişli dersleri okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasyna», «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasyna» hem-de «Türkmenistanda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet Maksatnamasyna» laýyklykda, ýurdumyzy hemmetaraplaýyn ösdürmeklige gönükdirilen işleriň çäklerinde bilim ulgamyny kämilleşdirmek babatynda düýpli özgertmeler amala aşyrylýar. Özgertmeleriň baş maksady okatmagyň öndebaryjy usullaryny peýdalanyp, ýaşlara berilýän bilimiň hilini ýokarlandyrmak, olaryň öwrenýän derslerini çuň özleşdirmegini gazanmakdyr.

Tebigy we takyk ylmy ugurlara degişli dersleriň okadylyşyna aýratyn ähmiýet berilmegi ýöne ýere däl. Häzirki wagtda ähli ýurtlarda, şol sanda ýurdumyzda hem ykdysadyýetiň ähli pudaklary sanly ulgama geçýär, ylmy köp talap edýän önümçilikler döredilýär, senagat desgalary kämilleşýär. Dünýäde we şol sanda Türkmenistanda hem ýakyn geljekde informasion tehnologiýalar boýunça hünärmenlere, inženerlere, biotehnologlara we nanotehnologlara bolan isleg artar. Bu barada türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gurbanguly Berdimuhamedow: «Häzirki wagtda – batly tizlikleriň, senagatyň we ylmyň köp talap edýän ýokary tehnologiýalarynyň güýçli depgin bilen ösýän asyrynda islendik ýurduň üstünlikli ösüşi ökde hünärmenleri taýýarlamak meselesiniň oýlanyşykly çözülmegi bilen gös-göni baglydyr» diýip beläp geçýär.

Şeýle hünärmenleri taýýarlamakda okatmagyň STEM tehnologiýasyny peýdalanmagy maksadalaýyk diýip hasap edýäris.

STEM (science – ylym, technology – tehnologiýa, engineering – inženerçilik, mathematics – matematika) çemeleşme tebigy ylymlary, tehnologiýalary, inženerçiligi we matematikany birleşdirýän usul bolup durýar.

STEM usuly dersleriň arasyndaky berk logiki arabaglanyşygy ýola goýmaga ýardam edýär. Adaty usulda her bir ders okuwçynyň aňynda aýratyn bilim hökmünde şöhlelenýän bolsa, STEM usulynda ähli okadylýan dersler bitewi bilim hökmünde öwrenilýär. Ýagny nazaryýet bilen amalyýetiň arasyna çäk goýulmaýar.

STEM täze bilim tehnologiýasy okuwçylara pikirlenmegi öwretmäge, ylmy-gözleg işlerine ugrukdyrmaga, toparda işläp bilmek başaryklaryny kemala getirmäge, dersara baglanyşygy ýola goýmak arkaly okuwçylaryň tebigy we takyk ylymlara degişli dersler boýunça alan bilimlerini netijeli peýdalanyp bilmegine esaslanýar.

Milli bilimiň öňki däp bolup gelýän usulyýetinde mugallym diňe maglumat beriji, okuwçy bolsa taýýar maglumaty kabul ediji bolup durýar. STEM tehnologiýasy bolsa okuwçylaryň maglumatlary özbaşdak gözläp tapmagyna we döredijilikli işlemegine esaslanýar.

Okatmagyň STEM tehnologiýasynyň artykmaçlyklary:

– ylmy-tehniki bilimleri durmuşda peýdalanmakdan;

- pikirilenmek we meseleleri çözüp bilmek ukyplaryny ösdürmekden;
- okuwçynyň özüne bolan ynamyny kemala getirmekden;
- işjeň özara gatnaşyk we toparlaýyn işlerden;
- tehniki ugurlara gyzyklanma döretmekden;
- taslama işlerine döredijilikli we innowasion çemeleşmekden;
- irki ýaşda hünäre ugrukdyrmakdan;
- okuwçylary tehnologik innowasiýalara taýýarlamakdan ybarat.

Umuman, bu innowasion çemeleşme ýaş nesle mahsus bolan döredijilik we ýaşayyş-durmuşa ukyply endik başarnygyny ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär. Takyk ylymlaryň sungatyň esaslaryny düzýän nazaryýetler bilen utgaşdyrylmany döredijiligi we logiki pikirilenmegi türgenleşdirýär, tebigatyň we fizikanyň kanunlary baradaky bilimleri baýlaşdyrýar we umumylykda bolsa çylşyrymly maglumatlaryň özleşdirilmegini ýeňilleşdirýär.

STEM AS AN INNOVATIVE APPROACH TO MODERN EDUCATION

A. Rozyyeva, J. Avlyakuliyev (Turkmenistan)

This article explores a new approach to the organization of education, focused on the formation of the scientific and technical elite with the help of STEM technologies. The essence of STEM-learning is considered, the advantages and disadvantages of STEM-technology are defined. The purpose of this work is to assess the effectiveness of STEM technology in terms of the development of a researcher's creative thinking and the formation of his competence as a specialist. The topic of STEM technology is revealed using a didactic methodology, which is also characteristic of this technology itself, the essence of which is the combination of interdisciplinary practice-oriented approaches to the study of both individual disciplines and modern methods and means of scientific and technical-technological research. Based on the above, the author summarizes that the simultaneous use of STEM technologies and the project method can promote not only the development of creative thinking and creative potential, but also to create conditions for creative activity in future professional activities, since it requires the use of skills of collaboration, communication skills and collective interactions in the works.

STEM КАК ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А. Розыева, Дж. Авлякулиев (Туркменистан)

В данной статье анализируется инновационный подход к организации процесса образования, ориентированного на формирование научно-технической компетентности с помощью STEM-технологий. В этом плане, определена сущность STEM-обучения, выявлены преимущества и недостатки STEM-технологии, которые заключаются в сочетании междисциплинарных практико-ориентированных подходов к изучению как отдельных дисциплин, так и современных методов и средств научного и технико-технологического исследования. Благодаря такому определению была определена цель данной работы – рассмотрение STEM-технологии как средства развития творческой деятельности обучающегося, способствующего раскрытию его творческого потенциала. В результате проведенного анализа, авторы пришли к выводу, что одновременное использование STEM-технологий и проектного метода обучения будет не только способствовать развитию креативного мышления и творческого потенциала, но и создавать условия для творческой деятельности в будущей профессиональной деятельности, поскольку требует использования навыков сотрудничества, коммуникабельности и коллективного взаимодействия в творчестве.

TÜRKMEN SUNGATYNY ÖWRENMEKDE HALYPALARYŇ WE ÝAŞLARYŇ ORNY

J. Baltayewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda milli medeniýetimizi, sungatymyzy ylmy taýdan öwrenmäge uly üns berilmegi bilen, bu ugurda ençeme işler durmuşa geçirilýär. Türkmen halkynyň Milli Lideri, Gahryman Arkadagymyzyň jaýdar belleýşi ýaly: «Soňky ýyllaryň dowamynda türkmen suratkeşleriniň, zergärleriniň, beýleki sungat ussatlarynyň zehinli, ýaş, täze nesli kemala geldi». Häzirki wagtda gadymyýetden gözbaşyny alyp gaýdýan şekillendiriş we amaly-haşam sungatynyň taryhyny, türkmen suratkeşleriniň döredijilik ýoluny beýan edýän kitaplaryň, monografiýalaryň neşir edilmegi, ylmy žurnallaryň, gazetleriň sahypalarynda, internet web-saýtlarynda makalalaryň yzygiderli çap edilmegi sungaty öwrenijileriň täze nesliniň kemala gelendigini aýdyň tassyklaýar. Hormatly Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ylmy we edebi kitaplarynyň esasynda sungaty öwreniş taryhyna we nazaryýetine degişli ylmy işler alnyp barylýar.

Sungat hakyndaky edebiýat sungaty öwrenijini şekiliň, sözüň we beýan etmekligiň gatnaşygynyň meseleleri bilen duşurýar. Sungat baradaky edebiýatyň taryhynyň öwrenilmegi her bir okyja özüňi gyzykly we uzak wagtlap şu meselä gatnaşyjy hökmünde duýmaga we şonuň esasynda sungat baradaky pikirlerini ösdürmäge mümkinçilik berýär. Sungat eserlerine syn edilende hökmany suratda arheologiýa, etnografiýa, taryh, estetika, filosofiýa, jemgyýeti öwreniş we beýleki ylmy pudaklar bilen iş salyşylýandyr.

Türkmen sungaty öwrenişiniň taryhyna uly goşant goşan P. Popowyň, N. Hojamammedowyň, N. Dowodowyň, G. Saurowanyň, L. Truhaçyowanyň, G. Kurayewanyň, N. Başimowanyň, M. Jumanyýazowanyň, O. Muhatowanyň, A. Nuwwaýewiň, N. Ýagşymyradowyň, A. Annaýewiň, A. Baýlyýewanyň we beýleki halypalaryň döredijiliginde milli nakgashlygyň, heýkeltaraşlygyň, grafikanyň, halyçylygyň çeperçilik gymmaty kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň şekillendiriş we amaly-haşam sungatynyň taryhyny öwrenmekde Türkmenistanyň Döwlet çeperçilik akademiýasynyň uçurymlary A. Kadyrowa, A. Adaýew, G. Saparmyradowa, J. Baltayewa, A. Alihanow, G. Keroglyýewa, B. Çaryýewa, D. Durdyýew, J. Toryýewa, B. Magtymowa, D. Moýtyýew, G. Mämiýew, G. Kurbanmammedowa we beýlekiler özleriniň mynasyp goşandyny goşýarlar.

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlenlen okuw kitaplarynyň we gollanmalaryň arasynda medeniýeti we sungaty öwreniş hünärleri boýunça bilim alýan ýokary we orta hünär okuw mekdepleriniň talyplary, mugallymlary hem-de sungat bilen gyzyklanýanlar üçin niýetlenen neşirler çap edilýär. Bu ugurda Türkmenistanyň Döwlet çeperçilik akademiýasynyň halypa mugallymlarynyň gatnaşmagynda anyk işler ýerine ýetirilýär. Soňky ýyllarda ýurdumyzyň şekillendiriş, amaly-haşam, binagärlik sungatynyň çeperçilik aýratynlyklaryny özünde jemleýän ylmy işleri boýunça, sungaty öwreniş ylmlarynyň kandidaty N. Ýagşymyradowyň «Çeper tankyt sungatynyň amallary» (2010 ý.), «Türkmenistanyň şekillendiriş sungatynyň taryhy» (2013 ý.), «Çeper döredijiligiň psihologiýasy» (2016 ý.), «Şekillendiriş sungatynyň we binagärligiň sintezi» (2020 ý.), sungaty öwreniş kafedrasynyň uly mugallymy M. Jumanyýazowanyň «Gadymy dünýä sungatynyň taryhy» (2016 ý.), «Türkmenistanyň amaly-haşam sungatynyň taryhy» (2019 ý.), «Egin-eşiğiň taryhy» (J. Baltayewa bilen awtorlaşlykda) (2021 ý.), ýaş mugallymlar J. Baltayewanyň, A. Alihanowyň «Gündogar ýurtlarynyň şekillendiriş sungatynyň taryhy» (2019 ý.), binagärlik kafedrasynyň mugallymy M. Şaýlyýewiň «Häzirki zaman binagärlik materiallaryny öwrenmek» (2021 ý.) ýaly okuw kitaplary we jemgyýeti öwreniş kafedrasynyň uly mugallymy O. Utomyşewanyň «Heýkel» (2021 ý.) atly okuw gollanmasy sungatyň ruhy we maddy gymmatlyklary, taryhy, çeperçilik aýratynlyklary barada diňe bir talyp ýaşlara giňişleýin düşünje bermän, eýsem sungaty öwrenijileriň, muzeý işgärleriniň we

aspirantlaryň ylmy işini kämilleşdirmekde, döredijilikli pikir ýöredip bilýän milli ussatlary kemala getirmekde möhüm orun tutýar.

Ýaş sungaty öwrenijileriň neslini kemala getirmäge, şeýle-de milli şekillendiriş sungatynyň taryhyny düzgünleşdirmäge döredilen giň mümkinçilikler türkmen sungaty öwreniş ylmyň halkara giňişlige çykmaga itergi berer.

THE ROLE OF MASTERS AND YOUTH IN STUDYING TURKMEN ART

J. Baltayeva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, under the leadership of a respected President, much attention is paid to the scientific study of our national culture and art. Today, the publication of books and monographs that tell about the history of fine and decorative-applied arts, the creative path of Turkmen artists, the publication of articles in scientific journals, newspapers, and websites clearly confirm that a new generation of art critics has formed.

Among the textbooks and teaching aids offered by the Ministry of Education of Turkmenistan, publications are printed intended for students of higher and secondary vocational educational institutions, teachers and art lovers.

The wide opportunities created for the formation of a generation of young art critics, as well as the systematization of the history of national fine arts, will contribute to the entry of Turkmen art criticism to the international level.

РОЛЬ НАСТАВНИКОВ И МОЛОДЁЖИ В ИЗУЧЕНИИ ТУРКМЕНСКОГО ИСКУССТВА

Дж. Балтаева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства под руководством уважаемого Президента уделяется большое внимание научному изучению нашей национальной культуры и искусства. В настоящее время издание книг и монографий, повествующих об истории изобразительного и декоративно-прикладного искусства, о творческом пути туркменских художников, публикация статей в научных журналах, газетах, на интернет-сайтах наглядно подтверждают, что сформировалось новое поколение искусствоведов.

Среди учебников и учебных пособий, предлагаемых Министерством образования Туркменистана, печатаются издания, предназначенные для студентов высших и средних профессиональных учебных заведений, преподавателей и любителей искусства.

Широкие возможности, созданные для формирования поколения молодых искусствоведов, а также систематизации истории национального изобразительного искусства будут способствовать выходу туркменского искусствоведения на международный уровень.

BILIM – ÝURDUŇ BERK BINÝADY

J. Begliýewa, A. Amandurdyýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň diňe bir halkymyzyň däl, eýsem dünýä jemgyýetçiliginiň bähbidini nazara alyp, öňe sürýän halkara başlangyçlary makullanma we giň goldawa eýe bolýar. Munuň özi türkmen döwletiniň we jemgyýetiniň ykbalýnda täzelenişe, öňe ilerlemelere, ýaş neslimizi maksatly sepgitlere ýetirýän netijelerini şertlendirýär.

Ýurdumyzda bilim ulgamynda dünýäniň oňyn tejribesi işjeň öwrenilýär, daşary ýurtlaryň bilim we ylym merkezleri bilen gatnaşyklar yzygiderli giňeldilýär. Türkmenistan ynsanperwerlik ugry

boýunça Birleşen Milletler Guramasy we onuň ýöriteleşdirilen düzümleri (ÝUNISEF, UNFPA, UNDP, ÝUNESKO) bilen özara gatnaşyklary ösdürýär.

«Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, ýaş nesliň hukuklaryny we azatlyklaryny üpjün etmek, döwletimiziň we jemgyýetimiziň syýasy, ykdysady, medeni durmuşyna ýaşlaryň doly hukukly gatnaşmagy üçin oňaly şertler döredilýär. Munuň özi, jemgyýetiň bitewüligini, berkligini, agzybirligini we jebisligini amal etmekde, döwleti dolandyrmagyň has kämil nusgasy esasynda ýurdumyzyň ýaşlaryny täzeçil okatmagyň usullaryny ornaşdyrmak bilen «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynyň» mazmunyny has-da çuňlaşdyrýar.

«Türkmenistanda bilim ulgamyna goldaw bermek» taslamasyny durmuşa geçirmegiň birnäçe tapgyrlarynyň çäklerinde, Türkmenistanyň Milli bilim institutynyň binýadynda zygiderli okuw sagatlary, hyzmatdaşlar hem-de halkara derejeli bilermenler bilen duşuşyklar, okuw maslahatlary we dünýä tejribesini ulanmagyň hem-de okatmagyň täzeçil usullarynyň ornaşdyrylmagyna bagyşlanan aň-bilim çäreleri geçirilýär.

Bilim – sowatlylyga, akyl-paýhasa, dilewarlyga we döredijilikli zähmete sarpa goýýan synçy halkymyzyň «Bir okana bar, bir-de – dokana», «Akyl başdan çykar, altyn – daşdan», «Sowady köpüň ýoly köp» we başga-da ençeme pähimleri ýaş nesliň ylym ýolundaky üşük-zehininiň ýitelmegine itergi beripdir. Döwletiň we jemgyýetiň pajarlap ösmegini ylym-bilimde gören dana pederlerimizň her bir amalyň ylym bilen utgaşmagyny gymmatlyk saýyp, ýazan ylmy garaýyşly eserleri şahsyýetiň ruhy-ahlak, aň-düşünje we beden taýdan taplanmagyna aýdyň ýol açypdyr.

Bagtyýar zamanamyzda amala aşyrylýan ajaýyp işler Watanymyzyň mundan beýläk-de gülläp ösmegine, halkymyzyň has-da eşretli durmuşda ýaşamagyna gönükdirilendir. Ýaşlary hakyky watançylyk, ynsanperwerlik, ýokary ahlaklylyk, Watana we şöhratly taryhymyza, halkymyzyň medeniýetine, döp-dessurlaryna, maşgala gymmatlyklaryna hormat goýmak ruhunda terbiýelemek, ylym-bilime höwesini artdyrmak hormatly Arkadagly Serdarymyzyň durmuşa geçirýän ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň esasy ugry bolup durýar. Şu maksat bilen ýaşlaryň döwrebap bilim almagy, zehinini ösdürmegi, hünär taýdan kämilleşdirmegi, giň dünýägaraýyşly, eziz Watanymyza wepaly şahsyýetler bolup ýetişmegi üçin ähli şertler döredilýär. Halkymyzyň gadymdan gelýän türkmençilik dessurlarynyň biri bolan halypa-şägirtlik ýörelgesi mynasyp dowam etdirilýär.

Garaşsyz, hemişelik Bitarap döwletimizi ykdysady taýdan ösdürmekde, halkymyzy abadan durmuşda, bagtyýar zamanada ýaşatmakda bimöçber işleri alyp barýan Arkadagly Serdarymyzyň, Gahryman Arkadagymyzyň janlary sag, ömürleri uzak bolup, her bir tutýan tutumlary üstünliklere beslensin!

EDUCATION IS A STRONG FOUNDATION OF THE COUNTRY

J. Begliyeva, A. Amandurdyyeva (Turkmenistan)

During the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, international initiatives put forward by our Esteemed President, taking into account the interests of both our people and the world community are broadly appreciated and supported. This promotes renewal in the Turkmen state and society, progress, and positive outcomes of our young generation in achieving the set goals.

The country is actively studying the positive world experience in the field of education, systematically expanding relations with educational and scientific centers of foreign countries.

Turkmenistan is developing cooperation in the humanitarian field with the United Nations and its specialized structures (UNICEF, UNFPA, UNDP and UNESCO).

In accordance with the Law of Turkmenistan “On State Youth Policy”, favorable conditions are created to ensure the rights and freedoms of the younger generation, the full participation of young people in the political, economic and cultural life of the state and society. This deepens the content of the year “Happy Youth with Arkadag Serdar” by introducing innovative methods of teaching the

youth of the country, based on a more advanced model of public administration in promoting the unity, cohesion and solidarity of society.

ОБРАЗОВАНИЕ – ПРОЧНАЯ ОСНОВА СТРАНЫ

Дж. Беглиева, А. Амандурдыева, (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства, выдвигаемые нашим Уважаемым Президентом международные инициативы, учитывающие интересы не только нашего народа, но и мирового сообщества, получают одобрение и широкую поддержку. Это обуславливает обновления в туркменском государстве и обществе, прогресс, и позитивные результаты нашего молодого поколения в достижении намеченных целей.

В стране активно изучается положительный мировой опыт в сфере образования, систематически расширяются связи с образовательными и научными центрами зарубежных стран.

Туркменистан развивает сотрудничество в гуманитарной области с Организацией Объединенных Наций и ее специализированными структурами (ЮНИСЕФ, ЮНФПА, ПРООН, ЮНЕСКО).

В соответствии с Законом Туркменистана «О государственной молодежной политике» создаются благоприятные условия для обеспечения прав и свобод подрастающего поколения, полноправного участия молодежи в политической, экономической и культурной жизни государства и общества. Это углубляет содержание года «Счастливая молодежь с Аркадаглы Сердаром» путем внедрения инновационных методов обучения молодежи страны, основанных на более совершенной модели государственного управления в реализации единства, сплоченности и солидарности общества.

TÜRKMENISTANDA EKOLOGIÝA SYÝAHATÇYLYGYNÝ ÖSDÜRMEGIŇ KÄBIR JÄHTLERI

T. Amanmämmedow, J. Gylyçlyýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Serdar Berdimuhamedow ýurdumyzda syýahatçylygy, jahankeşdeligi ösdürmeklik babatynda örän uly işleri durmuşa geçirýär. Çünki syýahatçylyk pudagy biziň ykdysadyýetimiziň ösmegine iň ýakyndan ýardam berýän esasy pudaklaryň biri bolup durýar. Şol adamlaryň durmuş-ykdysady ýagdaýlarynyň gowulanmagyna, täze-täze iş orunlarynyň döremegine, şeýle hem dünýä döwletleri bilen dostlugy-doganlygy, agzybirliги pugtalandyrmaklyga ýakyndan ýardam edýär. Hut şonuň üçin hem, hormatly Prezidentimiz turuwbaşdan bu pudagy ösdürmekligi aýratyn üns merkezinde saklap, döwlet derejesinde ägirt uly işleriň başlangyjyna badalga berdi.

Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmek babatynda kabul edilen kadalaşdyryjy resminamalar ýurdumyzyň ählumumy syýahatçylyk bazaryna çykmagy üçin amatly şertleriň döredilmegine gönükdirilendir. Ol resminamalarda syýahatçylyk pudagyny ösdürmekde häzirki zaman bazar gatnaşyklarynyň kemala gelmegini goldamak we onuň üçin zerur bolan hukuk hem-de ykdysady şertleri döretmek, tebigatdan netijeli peýdalanmak, syýahatçylyk ugurlarynyň köp görnüşliligini üpjün etmek, pudagyň maddy-enjamlaýyn binýadyny berkitmek, hödürlenýän hyzmatlaryň hilini ýokarlandyrmak, pudak üçin ýokary hünärli işgärleri taýýarlamak we maglumat-mahabat işlerini güýçlendirmek ýaly wezipeler belleniýär.

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň ilkinji döreýşi hakynda Gahryman Arkadagymyz özüniň «Türkmenistan sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy» atly ajaýyp kitabynda şeýle dana setirleri ýazýar: «Döwlet syýasatynyň esasy ileri tutulýan ugurlarynyň hatarynda türkmenistanlylaryň durmu-

şynyň ähli babatlarda amatly bolmagy üçin zerur şertler, şol sanda dynç alşyň we syýahatçylygyň häzirki zaman, dünýä derejesine laýyk gelýän infrastrukturasyny döredilmelidir».

Belli bolşy ýaly, irki döwürlerden bäri dünýäniň dürli ýurtlarynyň jahankeşdelerini has içgin gyzyklandyran syýahatçylyk görnüşleriniň biri – tebigatyň gözelligine, täsinliklerine edilyan syýahatçylykdyr. Soňky döwürlerde syýahatçylygyň bu görnüşine ekologik syýahatçylyk hem diýilýär. Ekologik syýahatçylygy – bu seýrek duş gelýän tebigy landşaftlary, tokaýlary, aýry-aýry ösümlikleri, haýwanlary, gowaklary, dag gerişlerini, wulkanlaryň dürli görnüşlerini, adalary, deňizleri we olaryň kenarlaryny, çeşmeleri, şaglawuklary, kölleri, milli tebigy seýilgähleri we beýlekileri synlamak hem-de ol ýerlerde gezelenç etmek, dynç almak, şeýle hem tebigaty goragyş maksatly çäreler gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylykdyr.

Türkmenistan özüniň ajaýyp tebigy gözelligi we ýadygärlikleri bilen köp wagtlardan bäri ýerli we daşary ýurtly syýahatçylaryň ünsüni özüne çekýär. Şonuň üçin häzirki wagtda hem, syýahatçylygyň şu ugry ýurdumyzda pudagyň iň çalt ösýän görnüşleriniň biri hasaplanylýar. Kenarynda Gahryman Arkadagymyzyň taýsyz tagallalary netijesinde döredilen halkara derejeli «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy ýerleşýän Hazar deňzi, dünýäniň iň uly çölleriň biri bolan Garagum çöli, Sumbaryň subtropik dereleri we Köpetdagyň dag gerişleri, haýran ediji şaglawuklary, Günbatar Türkmenistanyň palçyk wulkanlary, Köýtendagyň ajaýyplyklary, Arçmanyň we Mollagaranyň jana şypaly suwlary, tebigatyň seýrek duş gelýän geologik ýadygärlikleriniň biri bolan ýerasty kölli Köwata gowagy we beýleki tebigy täsinlikler ýurdumyzyň we daşary ýurtly jahankeşdeleriň hemişe ünsüni özüne çekýär.

Ekosyýahatçylygyň ösmeginde aňsryna-bärsine göz ýetmeýän Garagum çölüniň ähmiýeti uludyr, sebäbi daşary ýurtly syýahatçylar Garagum çölünü görmäge örän uly isleg bildirýärler. Türkmenistanyň syýahatçylyk kärhanalary gelýän syýahatçylary çölüň ösümlük we haýwanat dünýäsi bilen tanyş edýärler, türkmenleriň milli ak öýlerini we olaryň içki bezeglerini öz gözleri bilen görmäge mümkinçilik döredýärler, giň gerimli ýaýlalarda düýe çalyny, süýdünü, türkmen çöregini dadyp görmek we onuň tamdyrda bişirilişine syn etmek daşary ýurtly syýahatçylary has hem gyzyklandyrýar.

Garagum çölüniň çäginde «Altyn asyr» Türkmen kölüniň döredilmegi bu ýerde ekosyýahatçylygyň has ýokary depginlerde ösdürilmegine oňyn täsir edýär. Ýakyn ýyllarda Garagum çölüniň ÝUNESKO-nyň Bütindünýä mirasynyň sanawyna girizilmegine garaşylýar.

Ýurdumyzyň günorta-gündogarynda ýerleşýän Köýtendagyň täsinlikleri diňe bir Türkmenistanyň däl-de, eýsem bütin dünýäniň genji-hazynasydyr. Onuň tebigy gözelliginiň hatarynda ýurdumyzda iň meşhur we iri şaglawuklarynyň biri bolan Hojapil obasyndan 6-7 km günorta-günbatarda ýerleşýän, beýikligi 27 metr bolan Umbar dere şaglawugyny, Gaýnarbaba-Hojagaýnar çeşmesini we deňiz derejesinden 753,4 metr beýiklikde ýerleşen, tutýan meýdany 25 gektar bolup, uzynlygy demirgazykdan günorta tarapa 450 metre, ini 375 metre ýetýän, çuňlugy bolsa 50 metr bolan Ketde kölüni we beýleki täsinlikleri bellemek bolar. Hormatly Prezidentimiz bu ýerde, edil «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy ýaly halkara syýahatçylyk zolagyny döretmek barada döwletli başlangyjy öňe sürýär. Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzda mundan beýläk-de ekologik syýahatçylygy ösdürmek boýunça zerur işleriň amala aşyryljakdygyny belleýär.

SOME ASPECTS OF ECOTOURISM DEVELOPMENT IN TURKMENISTAN

T. Amanmammedov, J. Gylychlyyev (Turkmenistan)

Since ancient times wonders and beauty of Turkmen nature attract tourists' attention from all over the world. Nowadays this type of tourism is called ecotourism.

Turkmenistan with its beauty of nature and monuments draw attention of local and foreign tourists.

At the present days this direction of tourism is considered to be one of the fast developing branches. Due to the tireless care of the Esteemed Hero-Arkadag on the coast of the Caspian Sea was

created Avaza International Tourism Zone. Other natural wonders such as the largest desert of the world Garagum, subtropical value of Sumbar, mountain ranges and amazing waterfalls of Kopetdag, mud volcanoes of the West Turkmenistan, uniqueness of Koytendag, healing waters of Archman and Mollakara, one of the unique geological monuments of nature – Kovata cave and other wonders of nature always attract as well as local and foreign tourists' attention.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В ТУРКМЕНИСТАНЕ

Т. Аманмамедов, Д. Гылычлыев (Туркменистан)

С давних времен туристов из разных стран мира привлекают путешествия по красивым уголкам и местностям природы Туркменистана. В последнее время этот вид туризма также называется экологическим туризмом.

Туркменистан своими чудесными природными красотами и памятниками на протяжении многих лет привлекает местных и иностранных туристов. Поэтому в настоящее время это направление туризма считается одним из быстро развивающихся видов отрасли. Созданная благодаря неустанной работе Уважаемого Героя-Аркадага туристическая зона международного уровня «Аваза», одна из самых больших пустынь Каракумы, субтропические долины Сумбара, горные хребты и поразительные водопады Копетдага, грязевые вулканы Западного Туркменистана, уникальность Койтендага, лечебные воды курортов Арчман и Молла гара, один из уникальных геологических памятников природы пещера Ковата и другие чудеса природы всегда привлекают внимание туристов из нашей страны и других стран мира.

SANLY ULGAM ARKALY GADYMY MERWIŇ MYSALYNDA PARFIÝA DÖWRÜNIŇ TARYHNY OKATMAKLYGYŇ AÝRATYNLYKLARY

J. Orazgeldiýewa, G. Hydyrowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzyň bilim-ylym ulgamy düýpgöter kämilleşýär. Sanly bilimiň ornaşdyrylmagy okatmaklygyň hiliniň ýokarlanmagyna uly täsir edýär. Taryh dersini okatmakda sanly ulgamdan peýdalanmak ýaşlarymyzda şu günüňe guwanç, geçmişine buýsanç duýgusyny çuňlaşdyrýar. Türkmen halkynyň dünýäniň in gadymy we baý taryhly halklarynyň biridigine taryhy maglumatlar güwä geçýär.

Häzirki döwürde taryhy çeşmeler we resminamalar arkaly taryhyň her bir wakasyna çuňňur göz ýetirmekligi talabalaýyk guramak işi okatmagy täzeçe usullarda alyp barmagy talap edýär. Şu nukdaý-nazardan, ýurdumyzda sanly bilimiň mümkinçilikleri arkaly temalar boýunça sapaklary özleşdirmek oňyn netijeleri berýär. Sapaklary sanly ulgam arkaly özleşdirmekde, esasan, dersiň maksatnamasyna laýyklykda temalara bölmek, öwrenilýän tema boýunça esasy döwrüni kesgitlemek we maglumatlary jemlemek işiň möhüm bölegini düzýär. Meselem, gadymy Merwiň mysalynda Parfiýa döwletiniň ösüş aýratynlyklaryny öwrenmekligi sanly ulgam arkaly ýola goýmagyň ähmiýeti örän uludyr.

Parfiýa döwründe Merwiň gülläp ösen şäher-galalary bolan Çilburç galanyň, Durnaly galanyň, Göbekli galanyň, Erkgalanyň mysalynda olaryň goranyş, ýaşaýuş desgalary, dini ymaratlary baradaky taryhy arheologik maglumatlary wideoşekillerde görkezmek arkaly okatmak maksadalaýykdyr. Gadymy Merwiň taryhynda Parfiýa döwri uly ösüşin gazanylan döwürdir. Merwiň bu döwre degişli ýadygärliklerine özboluşly binagärlik, gurluşyk aýratynlygy mahsusdyr.

XX asyryň 80-nji ýyllarynda Margianada gazuw-agtaryş işleri geçirilip, taryhy ähmiýetli maglumatlar toplanyldy. Şolaryň in möhümleriniň biri-de, Gahryman Arkadagymyzyň «Türkmenistan –

Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi» atly eserindäki gadymy Merwiň Parfiýa döwrüne degişli ýadygärlikleri bolan, Durnaly gala, Erkgala, Çilburç galalary baradaky maglumatlardyr.

Beýleki möhüm maglumatlar bolsa arheolog G.A.Koşelenkonyň ýolbaşçylygynda Çilburç we Göbekli galalarynda geçirilen gazuw-barlag işleriniň netijeleridir. Ylmy taýdan gazanylan bu düýpli maglumatlary talyp ýaşlaryň aňyna ornaşdyrmakda sanly ulgam arkaly okatmak we institutara tejribeler alyşmak ýokary täsirlilige eýe bolýar. Sanly ulgam arkaly talyplar gürrüni edilyän temany degişli taryhy gymmatlyklaryň mysalynda görmek arkaly öwrenýär we öz pikir garaýşyny çuňlaşdyrmaga mümkinçilik alýar.

XX asyryň 80-nji ýyllarynda Günorta Türkmenistan arheologik ekspedisiýasy (GTAKЕ) tarapyndan Çilburç bilen ugurdaşlykda öwrenilen Margiananyň Parfiýa döwrüne degişli ýadygärlikleriniň ýene biri Göbekli galadyr. Bu gala barada GTAKЕ tarapyndan örän möhüm maglumatlar ýüze çykaryldy. Görşümüz ýaly, Parfiýa döwrüne degişli Merw oazisinde ýerleşen galalaryň ösüş taryhyny talyplara öwretmeklige ýeterlik maglumatlar bar. Sanly ulgam arkaly okatmaklygyň döwrebap usullarynyň ornaşdyrylmagy ýaşlara bu maglumatlary içgin özleşdirmäge, her bir döwrüň taryhyna has anyk göz ýetirmäge ýardam edýär.

SPECIFICS OF TEACHING THE HISTORY OF PARTHIA THROUGH THE DIGITAL SYSTEM (USING THE EXAMPLE OF ANCIENT MERV)

J. Orazgeldiyeva, G. Hydyrova (Turkmenistan)

Dividing classes into topics according to the subject plan, determining the main period of the topic being learned and summarizing information is an important part of the work when assimilating the content lessons through a digital system. For example, if viewed in the context of a certain topic, organizing the study of development of the Parthian state using the example of ancient Merv through a digital system is very important.

It would be appropriate to organize the teaching process by demonstrating video materials containing historical and archaeological data on defense patterns based on the example of fortresses such as Chilburch, Durnaly, Gobekli, Erkgala, residential and religious buildings of the city of Merv, which flourished in the Parthian period. In the history of ancient Merv, the Parthian period was an era of astounding growth. The monuments of Merv related to this period are characterized by unique architectural and construction features.

Teaching through a digital system and inter-university exchange of experience are extremely effective methods for achieving awareness of young students about these fundamental scientific data. Students learn the specified topic through a digital system by visual representation based on the example of relevant historical values, getting the opportunity to broaden their outlook.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ПАРФИИ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ СИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ ДРЕВНЕГО МЕРВА)

Дж. Оразгельдыева, Г. Хыдырова (Туркменистан)

Деление занятий на темы согласно предметному плану, определение основного периода изучаемой темы и обобщение информации является важной частью работы при усвоении содержания уроков через цифровую систему. Например, если смотреть в контексте определенной темы, очень важно наладить посредством цифровой системы изучение развития Парфянского государства на примере Древнего Мерва.

Будет целесообразным организовать процесс преподавания через показы видеоматериалов, содержащих историко-археологические сведения об организации обороны на примере

крепостей, таких как Чилбурч, Дурналы, Гёбекли, Эргала, жилых объектах и религиозных сооружениях города Мерва, процветавшего в парфянский период. В истории Древнего Мерва парфянский период был эпохой бурного расцвета. Памятники Мерва, относящиеся к этому периоду, характеризуются уникальными архитектурно-строительными особенностями.

Преподавание через цифровую систему и межвузовский обмен опытом являются крайне эффективными методами достижения осведомленности молодых студентов об этих фундаментальных научных сведениях. Студенты изучают указанную тему через цифровую систему посредством визуального представления на примере соответствующих исторических ценностей, получая возможность расширить свой кругозор.

STEM (YLYM, TEHNOLOGIÝA, INŽENERÇILIK WE MATEMATIKA) DÜŞÜNJESI

J. Şaweliýewa (Türkmenistan)

STEM dünýä ýüzünde bilim bermegiň täze usuly bolup, oňa başgaça «Köptaraplaýyn bilim beriş usuly» hem diýilýär. Bilim bermegiň bu ugry, esasan, ylmy (science), tehnologiýany (technology), inženerçiligi (engineering) we matematikany (mathematics) ulanmak arkaly amala aşyrylýar. Bu usulyň ýönekeý bilimden we matematikadan esasy tapawudy, onuň garyşyk okuw gurşawy hökmünde bolup, okuwçylara ylmy usulyň olaryň gündelik durmuşynda nähili ulanyp biljekdigini görkezmekdir. Bu okuwçylaryň hasaplaýyş pikirini ösdürmäge we islendik meseläni hakykata ýakyn ugurlar bilen çözmäge gönükdirilendir. Özünde dört sany dersi jemleýän STEM usuly halkara standartlara esasanlan gözleg we okuw işlerini üpjün edýär. Bu bilim bermegiň esasy maksady okuwçylaryň sapaklary mejburi özleşdirmek däl-de, sapaklary zygiderli dowam edip, gyzyklanma bilen öwrenmegini artdyrmakdyr.

CONCEPT OF STEM (SCIENCE, TECHNOLOGY, ENGINEERING AND MATH)

J. Shaveliyeva (Turkmenistan)

STEM education, also known as Multi-discipline approach to teaching, combines Science, Technology, Engineering and Math. What separates STEM from traditional science and math education is the blended learning environment and showing students how the scientific method can be applied to everyday life. It teaches students computational thinking and focuses on the real-world applications of problem-solving. STEM education begins while students are very young:

Elementary school – STEM education focuses on the introductory level STEM courses, as well as awareness of the STEM fields and occupations. This initial step provides standards-based structured inquiry-based and real-world problem-based learning, connecting all four of the STEM subjects. The goal is to draw students' attention into the courses. There is also an emphasis placed on bridging in-school and out-of-school STEM learning opportunities.

Middle school – at this stage, the courses become more rigorous and challenging. Student awareness of STEM fields and occupations is still pursued, as well as the academic requirements of such fields. Student exploration of STEM-related careers begins at this level.

High school – the program of study focuses on the application of the subjects in a challenging and rigorous manner. Courses and pathways are now available for post-secondary education and employment. More emphasis is placed on bridging in-school and out-of-school STEM opportunities.

For students, the STEM model has two parts:

Teacher-directed teaching
Lecturing or teaching the theory part
Hands-on activities part
Student teaching part.
Student Academic Projects.

STEM education cultivates the skills like self-confidence, technology skills, life and career skills, communication skills, collaboration skills.

During the process students are not passive learners, but instead are active learners and designers. They actively participate in the learning process and actually “own their learning when we give them more freedom and responsibility for choosing and presenting their outcomes.” As one mathematics teacher emphasized, students are required “to take charge of their own learning, to explore a topic of interest in depth, and to communicate their findings clearly to peers and the public.” One of the physics teachers stated the following, “I do not want my students be passive knowledge receivers. I want them to be active and involved in my teaching. So basically ‘I Do It, We Do It, You Do It.’ This method is a simple, yet effective way to teach new concepts to the students”.

Therefore conclusion is drawn that school leadership, strong professional capacity, parent-community ties, student-centered learning climate, instructional guidance are important factors for preparing STEM educators:

– Principals must be strategic, focused on improving the four other organizational supports, and include staff and parents in decision-making.

– Individual teaching staff must be skilled instructors. But even more important is the degree to which teachers work together to improve the learning climate and instruction in the school.

– Schools must actively involve parents and local organizations as partners to support instruction in a coordinated way.

– The school environment must be safe, stimulating, and supportive for all students.

– The focus of instruction must be engaging all learners; the curriculum must be aligned across grade levels and subjects so that students continuously develop their skills through increasingly challenging tasks.

As educators we should never forget that the today’s youth are tomorrow’s innovators and leaders. We express our deep feelings of pride and happiness to our Fatherland, which is confidently moving forward on the path of development and prosperity!

КОНЦЕПЦИЯ STEM (НАУКА, ТЕХНОЛОГИЯ, ИНЖЕНЕРИЯ И МАТЕМАТИКА)

Дж. Шавелиева (Туркменистан)

STEM – это новый метод обучения в мире, также известный как «мультидисциплинарное образование». Эта концепция в основном осуществляется с использованием науки, технологии, инженерии и математики. Основное отличие этого метода от простой науки и математики заключается в том, что это смешанная система обучения, показывающая учащимся, как научный метод можно использовать в их повседневной жизни. Он направлен на развитие вычислительного мышления учащихся и реалистичное решение любой задачи. Учебная концепция STEM, состоящая из четырех предметов, предусматривает исследовательскую и преподавательскую деятельность на основе международных стандартов. Основная цель этой концепции состоит не в том, чтобы заставить учащихся усваивать уроки, а в том, чтобы постоянно повышать их интерес к изучению уроков.

BILIM ULGAMYNY SANLYLAŞDYRMAK ŞERTLERINDE PEDAGOGLARYŇ HÜNÄR KÄMILLIGINIŇ ORNY

K. Atayew (Türkmenistan)

Hemişelik Bitarap ýurdumyzda ylym we bilim döwletimiziň kuwwatyny we mümkinçiliklerini artdyran esasy serişde, jemgyýetiň hereketlendiriji güýji bolup durýar. Çünki ösen tehnologiýalardan baş çykarýan kämil hünärmenleri kemala getirmekde bilim ulgamynyň möhüm orny bardyr.

Bilimde sanly ulgam – bu bilimiň subýektleriniň ýokary hilli bilim almaklygyň täsirli serişdelerini, olaryň özara täsirleriniň we aragatnaşygynyň täze mümkinçiliklerini göz önüne tutýan häzirkizaman ösüş ugrudyr.

Hünär bilimi indiwiiduallaşdyrmak we sanly ulgam arkaly okatmak hünär ussatlygynyň senagatlaşmadan soňky nusgasyna – köp ugurly hünärleşmä geçmäge mümkinçilik berýär. Köp ugurly hünärleşmä diňe bir kesgitli zähmet wezipeleriň we hereketleriň, zerur bilimdir endikleriň bolmaklygy däl-de baş çykaryjylygyň ösýän bitewüligi hökmünde düşünmeli. Sanlylaşdyrmak – bilimiň hemmeler üçin bir hilliligini üpjün etmegiň usullarynyň biridir. Sanly bilimiň üsti bilen her bir okuwçynyň islegini göz önünde tutýan tapawutlandyrylan okuw amala aşyrmak, okuwçylara şahsy çemeleşmäni gurnamak ýeňil bolýar.

Sanly dünýä, internet, tor mümkinçilikleri, aralaşdyrylan (distansion) bilim – bularyň ählisi häzirkizaman bilim ulgamyny üýtgedip, olaryň ösüşine itergi berýär. Häzirkizaman döwürde sanly ulgama geçmek işiň ähli pudalkarynda ösüşiň görkezijisi bolup durýar.

Ýurdumyzda we dünýäde sanlylaşdyrmaklyga degişli täze çemeleşmeler girizilýär. Sanly bilim ulgamyny ösdürmek döwlet syýasatynyň esasy ugry hökmünde kesgitlenip, bu babatda «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiyasy» amala aşyrylýar. Bilimiň ähli derejelerinde sanly sowatlylygy ýokarlandyrmak işi alnyp barylýar. Bu bolsa öz gezeginde maglumat üpjünçiligi, maglumat kommunikasiýa, maglumat howpsuzlygy ugrundan hünärmenleri taýýarlamaklygy talap edýär. Munuň bilen baglanyşykly ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde bu ugurdan ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamak giň gerimde alnyp barylýar.

Halk hojalygyna sanly ulgamy girizmek adam maýasyny işjeň ulanýan täze jemgyýetiň döremegine getirýär. Geljegiň ösen bilimdir endikleri çagalykdan özleşdirilip başlanyp, köp täze tehnologiýalaryň we awtomatlaşmanyň netijesinde raýatlar we döwletiň arasyndaky gatnaşyklar ýönekeýleşýär we açyk bolýar. Sanly rewolýusiýa biziň gözümiziň önünde bolup geçýär. Sanlaşdyrma we bilim ulgamyny sanlylaşdyrmak bilimiň subýektleriniň arasyndaky aragatnaşyklarynyň we özara täsirleriniň täze görnüşi bolup, ýokary hilli bilim almaklygyň täsirli guraldyr. Täze maglumat we aragatnaşyk tehnologiýalaryny ulanmak sanly pedagogikany ösdürmegiň başlangyç şertidir. Sanly tehnologiýalar indiwiidual bilim ýollaryny gurnamaga, bilim gurşawynyň çäksizligini, elýeterligini, birnäçe ugur boýunça bir wagtda bilim almaklygy, okuw bilen işi utgaşdyrmagy, şeýle hem maglumaty elýeter, gyzykly we oýun görnüşde almaga mümkinçilik berýär. Bilimi sanlylaşdyrmakda şahsyýetiň intellektual we aragatnaşyk medeniýetiniň, tankydy pikirlenişiniň hem-de şahsyýetiň döredijilik ukyplarynyň ösüşi ilkinji orna geçýär.

Bilimi sanlylaşdyrmak hökmany we gutulgysyz hadysadyr. Ýöne sanly bilim ulgamyna geçilende öňki nusgawy bilimiň baýlyklaryny saklamak zerurdyr. Asyrlarboýy mahsus sypatlara täzelikler girizilýär. Maglumatyň mukdary we elýeterliligi ösýär we onuň bilen işlemek zerurlygy ýüze çykýar. Şonuň üçin häzirkizaman mugallymy diňe bir bilimlere göteriji däl-de halypa-terbiýeçidir. Ol çagalara toparda işlemekligi, refleksiýany we wagtlaryny dogry gurnamaklaryny öwretmelidir. Maglumatlar akymynda ugur tapyp, okuwçylar üçin ugur görkeziji bolmalydyr. Çagalara gözlegiň algoritmini öwretmeli we maglumatlary gaýtadan işlemäge ýardam bermeli, diňe faktlary we seneleri ýat tutman, kanunalaýyklyklary görmeklige we seljermeklige itermelidir.

Sanly gurşaw aýratyn ösüşli we islegli çagalar üçin deň mümkinçilikleri döredýär. Hünärmenleriň pikirçe uly göwrümlü maglumatlary kämleşdirmek has ýeňil bolýar. Meselem, statistika boýunça, berilýän ýumuş okuwçlaryň köpüsinde kynçylygy döretse, onda ýumşuň kesgitlenişini üýtgetmeli ýa-da bölüme goşmaça taýýarlaýan ýumuş girizmeli. Yzygiderli we dessin seljeriş sanly tehnologiýalaryň uly artykmaçlygydyr, ol mazmuny aňrybaş ýönekeýleşdirmeklige ýardam berýär.

Şeýlelikde, sanlylaşdyrma eýýamynda mugallymlaryň hünär ösüşiniň orny ýokarlanýar we açyk jemgyýetlerde mugallymyň işi global häsiýete eýe bolýar. Barlaglaryň netijelerine görä sanly tehnologiýalaryň barlygyna, okuw işiniň çendan awtomatlaşmagyna garamazdan mugallymyň okuw işindäki orny ýokary bolýar.

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE CONDITIONS OF DIGITAL EDUCATION

K. Atayev (Turkmenistan)

In our country, science and education are the main means of increasing the power and capabilities of the state, the driving force of society. Because the education system has an important role to play in the preparation of highly qualified specialists who can cope with advanced technologies.

The digital system in education is a modern development that provides effective means of obtaining quality education by subjects of education, as well as new opportunities for their interaction and communication.

The digital environment creates equal opportunities for children with special developments and special needs. According to experts, the processing of large amounts of data is becoming easier. Gradual and rapid analysis is a great advantage of digital technologies that help to simplify content as much as possible.

Thus, in the era of digitalization, the role of the professional development of teachers is increasing, and the work of teachers in open societies is becoming global. According to the results of the study, despite the presence of digital technologies and the degree of automation of the educational process, the role of the teacher in educational work is high.

РОЛЬ ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

К. Атаев (Туркменистан)

В нашей стране наука и образование являются главным средством увеличения мощи и возможностей государства, движущей силой общества. Потому что в системе образования отводится важная роль в подготовке высококвалифицированных специалистов, способных справиться с передовыми технологиями.

Цифровая система в образовании – это современная разработка, предусматривающая эффективные средства получения качественного образования субъектами образования, а также новые возможности их взаимодействия и коммуникации.

Цифровая среда создает равные возможности для детей с особыми развитиями и особыми потребностями. По мнению экспертов, обработка больших объемов данных становится проще. Постепенный и оперативный анализ – большое преимущество цифровых технологий, помогающих максимально упростить контент.

Таким образом, в эпоху цифровизации возрастает роль профессионального развития педагогов, а работа педагогов в открытых обществах приобретает глобальный характер. По результатам исследования, несмотря на наличие цифровых технологий и степень автоматизации учебного процесса, роль учителя в воспитательной работе высока.

DERSI SANLYLAŞDYRMAGYŇ MODEL ÜPJÜNÇILIKLERINIŇ BAHALANDYRMASY

K. Udamyradowa, H. Soltanow (Türkmenistan)

Ýurdumyzyň bilim ulgamynyň häzirkä ösüş tapgyrynda öňde durýan möhüm wezipe dünýäniň öňdebaryjy gazananlarynyň esasynda milli sanly bilim ulgamynyň mundan beýläk ösdürilmegini, okatmagyň innowasion çemeleşmeleri bilen utgaşyklykda maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň bilimiň ähli başgançaklarynda giňden ornaşdyrylmagyny şertlendirýär.

Şu nukdaýnazardan, sanlylaşdyrmaga esaslanan sanly bilimiň islendik modeliniň takyk bolmagy üçin aşakdaky düzgünleriniň ýerine ýetmegi zerur:

Gurşap alma – bu bilim alýan tarapyň (okuwçy, talyp, diňleýji, ...) sanly bilim gurşawynda özbaşdak bilim almagyna gönükdirilmegi. Bu ýagdaýda mugallym bilim alýan üçin okuw işini guramaly, ony goldamaly we bu döwürde kömek etmeli.

Özbaşdaklaşma – bu bilim alýana bilimiň maksadyny özbaşdak kesgitlemäge, bilim maksatnamasyny özleşdirmegiň derejesini saýlamaga mümkinçiligi göz önünde tutýar. Şeýle çemeleşme mugallyma bilim alýan tarapda bilimiň derejesine we netijesine gözegçilik etmäge mümkinçilik berýär.

Maksadalaýyklyk – bu düzgün döwründe anyk bilim almaga gatnaşýan tarapyň maksadyna ýetmegini maksimal üpjün edýän sanly tehnologiýany peýdalanmagy. Bu düzgün az netije berýän pedagogiki tehnologiýany we anyk bolmadyk bilim beriş maksady peýdalanmagy göz önünde tutmaýar.

Çeýelik we uýgunlaşyjylyk sanly bilim döwrüniň şertine baglylykda ýekebara çemeleşmäni ösdürmäge mümkinçilik berýär. Şeýle şertde okuw materialy bermegiň tertip, usul, kada ýagdaýlary hasaba alynýar. Bu ýagdaýdan başga-da, bu düzgüniň çäginde pedagogyň derejesini we häsiýetini goldamak üpjün edilýär.

Bilim bermekde şowlulyk didaktikanyň berklik düzgüni bilen umumy nokada eýe bolýar we goýlan maksada ýetmegi, bilimiň-başarnygyň-endigiň doly özleşdirilmegini talap edýär. Bu düzgün öz çäginde materialy berkitmek üçin goşmaça okuw sagatlaryny peýdalanýar. Sanly serişdeler bu amallaryň ýerine ýetirilişini tizleşdirýär we has ýeňilleşdirýär.

Bilim bermegiň özara hyzmatdaşlyk we ylalaşykly hereketi iki tarapyň arasyndaky okuw işini köptaraply işjeň bileleşik – hakykylyk – zynjyr baglanyşygy esasynda guramaga talap edýär. Bu düzgün tor gurşawynda okatmagyň toparlaýyn görnüşini peýdalanmak tejribesine laýyk gelýär.

Amalyýete gönükdirme gönüden-göni adaty didaktika bilen baglanyşykly bolup, bu düzgün okatmagyň durmuş bilen baglanyşmagyny maksat edinip, maksadyň takyklygyny we netijäniň anyklygyny talap edýär.

Çylşyrymlylygyň köpelmek düzgüni didaktikanyň elýeterlilik, ulgamlayynlyk we zygiderlilik düzgüni bilen laýyk gelip, okatmakda zygiderli geçişni aşakdaky görnüşlerini göz önünde tutýar:

– ýönekeýden çylşyrymla we çylşyrymlydan ýönekeýe;

– umumydan hususa we hususydan umuma;

– aýratynlykdan toparlaýynlyga we toparlaýynlykdan aýratynlyga hem-de okatmagyň beýleki amallaryna.

Bilim ulgamynda dolulyk özbaşdak okatmak ýörelgesini gurmakda maglumat üpjünçiliginiň artykmaçlygyny talap edýär. Şeýle artykmaçlyk torlaýyn bilim üpjünçiliginiň – bilim ýeke-täk maglumat gurşawynyň kömegi bilen amala aşyrylyp bilner.

Polimodallyk okatmagyň giňeldilen görkezme düzgüniniň has aýdyň görnüşi bolup, sapak döwründe kabul edişiň görüş, eşi diş we kinestetiki (motor) usullaryny peýdalanýar. Onuň üçin türgenleşdiriji, duýduryjy, uýgunlaşdyryjy hem-de goşmaça serişdeli dürli gurallary işe girizilýär.

Pursatlaýyn-ädimleýin bahalandyрма tutuş okuw döwründe bilim alýan tarapyň (okuwçy, talyp, diňleýji, ...) üstünliginiň üznüksiz bahalandyrylmagyny talap edýär. Sanly ulgamlar pedagoga ýumşuň ýerine ýetirilişi barada zerur maglumatlary zygiderli berip, pursatda ters baglanyşygy üpjün edýär.

Pedagog bu netijäni peýdalanmak bilen okaýanyň pes we kämil taraplaryny ýüze çykarýar hem-de geljekdäki ädimler we okuw maksatlar üçin degişli düzedişleri girizýär.

THE ESTIMATION OF THE MODEL PROVISION FOR DIGITALIZATION OF THE SUBJECT

K. Udamuradova, H. Soltanov (Turkmenistan)

On modern stage of the development of the system of the formation of one of the massive problems is an introduction model provision innovation approach of the education, founded on leading world achievements.

The work considers problem of the determination to need of the performing the conditions to autonomies, adaptability and flexibility proposed to models.

ОЦЕНКА МОДЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРЕДМЕТА

K. Удамурадова, Х. Солтанов (Туркменистан)

На современном этапе развития системы образования одной из важных проблем является внедрение модельного обеспечения инновационных подходов обучения, основанных на передовых мировых достижениях.

В работе рассматривается задача определения необходимости выполнения условий автономности, адаптивности и гибкости предлагаемой модели.

«MIKROBIOLOGIÝA» DERSI BOÝUNÇA SAPAKLARDA MULTIMEDIA PREZENTASIÝALARYNYŇ ULANYLYŞY

M. Annaberdiyewa, D. Döwletow (Türkmenistan)

Multimedia prezentasiýasy – okatmagy guramagyň iň bir netijeli usullarynyň biri bolup, ol pedagogik ulgamynyň güýçli serişdesi bolup durýar. Hünär taýdan kämil pedagog üçin multimediyä okuw kitaplary, Internet-tehnologiýalary geljekki lukmanlara maglumatlar dünýäsinde ýaşamaklygy öwrenmäge, zerur bolan bilimleri tapyp ulanmaklygy başarmaga mümkinçilik berýär.

Mikrobiologiýa kafedrasynnda multimedia prezentasiýalary umumy we hususy mikrobiologiýa boýunça 2-nji we 3-nji ýyllaryň talyplary üçin okalýan ähli beýanlarda, ylmy-amaly maslahatlarda, şeýle hem zoonoz ýokançlar, wirus hepatitleri we AIW, meningokokk ýokanjy, ýiti içege ýokançlary, ÝRWÝ hem gripp we beýleki temalar boýunça amaly sapaklaryň geçirilýän döwründe ulanylýar. Multimedia serişdeleri bilim ulgamynda geljegi bar bolan we netijeli gural bolup durýar. Olar mugallym we talyplar üçin maglumatlaryň giň möçberde we has aýdyň görnüşde ulanylmagyna mümkinçilik berýär. Multimedia prezentasiýalarynyň amatly saklanylyp, zerur ýagdaýda üstüniň häzirki zaman we täze maglumatlar bilen doldurylyp bolýandygy üçin örän amatlydyr.

Kafedranyň okuw işiniň dowamynda okatmagyň usullaryna we tärlerine aýratyn üns berilýär. Okatmagyň täze görnüşleriniň we mümkinçilikleriniň gözlegi diňe okatmagyň usulyýetiniň kämilleşmeginde däl-de, eýsem hünär taýdan okadylyş tehnologiýalarynyň kämilleşdirilmesinde hem amala aşyrylýar.

Kafedranyň mugallymlary pedagogik tehnologiýalaryň işlenmesi we ulanylyşy boýunça geçirilýän seminarlara zygiderli gatnaşýarlar. Häzirki zaman jemgyýetiniň ösüşiniň bu tapgyrynda bilimli, döredijilikli pikir edýän, zerur bolan hünär bilimlerini amalyýetde özbaşdak ulanyp başarýan hünärmenleri taýýarlamak işi esasy mesele bolup durýar.

Okatmagyň işjeň usullarynyň ulanylmasy talyplaryň derse bolan gyzyklanmasyny, häzirki zaman pedagogik bilim beriş tehnologiýalaryny ulanmak bilen amaly we nazary temalary oňalyly özleşdirýändigini aýdyň görkezýär.

APPLICATION OF MULTIMEDIA PRESENTATIONS AT CLASSES ON MICROBIOLOGY DISCIPLINE

M. Annaberdiyeva, D. Dovletov (Turkmenistan)

Multimedia presentation is one of the effective methods of organizing learning and a powerful tool of the pedagogical system.

At the Department of Microbiology, multimedia presentations are used at all lectures given to students of 2-3 courses in general and particular microbiology, during meetings of the scientific student circle, at scientific and practical conferences, as well as during practical classes. Multimedia resources are the perspective and effective tool in the educational field, they provide the teacher and students with information in a large volume and in a more visual form. The convenience of multimedia presentations is that they can be conveniently stored, if necessary, they can be supplemented with modern and new information.

The use of multimedia presentations demonstrated the interest of students, the best assimilation of practical and theoretical material.

ПРИМЕНЕНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ДИСЦИПЛИНЕ МИКРОБИОЛОГИЯ

М. Аннабердиева, Д. Довлетов (Туркменистан)

Мультимедийная презентация – один из эффективных методов организации обучения и мощное средство педагогической системы.

На кафедре Микробиологии мультимедийные презентации используются на всех лекциях, читаемых для студентов 2-3 курсов по общей и частной микробиологии, во время проведения заседаний научного студенческого кружка, на научно-практических конференциях, а также во время проведения практических занятий. Мультимедийные ресурсы являются перспективным и эффективным инструментом в образовательной области, они предоставляют преподавателю и студентам информацию в большом объеме и в более наглядной форме. Удобство мультимедийных презентаций в том, что их можно удобно хранить, при необходимости можно дополнять современной и новой информацией.

Применение мультимедийных презентаций продемонстрировало заинтересованность студентов, лучшую усвояемость практического и теоретического материала.

MIKROBIOLOGIÝA KAFEDRASYNDA OKUW IŞINDE INNOWASIÝALARYŇ ORNY

G. Saryýewa, M. Annaberdiyewa (Türkmenistan)

Innowasion pedagogik tehnologiýalary okuw-terbiýeçilik hadysasynyň kämilleşmegine hem-de ösmegine we hünärmenleriň kär işine taýýarlanmagyna gönükdirilendir.

Bilim bermek işinde mugallymlaryň innowasion tehnologiýa usullaryny ulanmagy hünäre degişli ýüze çykyan ýagdaýlara täze çemeleşmeleriniň işlenilmegine we talyplaryň döredijilik ukybynyň ös-

megine ýardam berýär. Şeýle okatma hakyky iş ýerinde kär borçlary ýerine ýetirilende ýüze çykýan ýagdaýlary amaly sapaklarda modelirmek mümkinçiligini döredýär.

Ýokary okuw mekdebinde amala aşyrylýan innowasion pedagogik tehnologiýalarynyň esasy görnüşlerine bilim bermekde gözleg usullary, oýun usullary, toparlaýyn geçirilýän işleri, maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň ulanylmagy degişlidir. Bularyň hemmesi mikrobiologiýa kafedrasynda ornaşdyrylyp, kafedrada kesel bejeriş, pediatriýa, stomatologiýa, farmasewtika, keselleriň önüni alyş we beýleki fakultetleriň 2-3-nji ýyl talyplary zerur bolan hünär endiklerini we başarnyklaryny ele alýarlar.

Okatmagyň adaty görnüşlerinden (beýan, amaly sapaklary) daşary okuw işlerinde kafedrada işlenilen innowasion tehnologiýalary, ýagny kompýuter görnüşinde bilime test arkaly gözegçilik, situasion meseleleriň çözülmegi, olimpiadalar, iş bilen baglanyşykly oýunlar, aralyk tehnologiýalarynyň ulanylmagy bilen geçirilýän multimediyä beýanlary hem üstünlikli ulanylýar.

Test gözegçiliginiň görnüşlerine tematiki, seminarlar arkaly we ders boýunça gözegçiligi degişlidir. Kompýuter bilen testirleme hem synaga girmek ygtyýarlygyny berýär. Test ýumuşlary zzygiderli gaýtadan işlenilýär we doldurylýar.

Hünärmenleri taýýarlamak işinde talyplaryň özbaşdak işi hem möhüm böleginiň biridir. Mikrobiologiýa dersinden amaly sapagynda özbaşdak iş dürli ýokançlaryň mikrobiologiki anyklaýşynyň gysgaça shemasyny, immunobiologiki serişdeleriniň häsiýetnamasyny düzmekden, olaryň täsir ediş mehanizmleriniň, gaýrüzülmeleriniň görkezgiçler görnüşinde deňeşdirmesinden ybaratdyr. Bu bolsa alnan bilimi berkitmekde ýardam berýär. Mugallym tarapyndan barlanyp geçirilýän özbaşdak işiň bu görnüşi talyplara bar bolan nazary bilimleri we habar beriji edebiyatlary sowatly ulanmagy öwredýär.

Okatmak döwrebap talaplara we okuw standartlaryna laýyk gelýän täze işlenilen okuw maksatnamalary we iş meýilnamalary boýunça geçirilýär. Innowasion pedagogik tehnologiýalarynyň ulanylmagy okuw işiniň netijeliligini ýokarlandyrmak mümkinçiligini berýär we ony gyzykly, baý manyly edýär.

THE ROLE OF INNOVATIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE DEPARTMENT OF MICROBIOLOGY

G. Saryyeva, M. Annaberdiyeva (Turkmenistan)

Innovative pedagogical technologies are aimed on developing and improving the educational process and preparing specialists for professional activities.

The main innovative pedagogical technologies introduced at the department of Microbiology include research methods in teaching, game methods, group work, the use of information and communication technologies.

In addition to traditional forms of education (lectures, practical classes), innovative technologies developed at the departments are successfully used in the educational process: test control of knowledge in computer form, situational tasks, Olympiad, business games, multimedia lectures using remote technologies.

At the practical lesson in microbiology, independent work consists in drawing up brief schemes for microbiological diagnostics for various types of infections, characteristics of immunobiological drugs, comparing their mechanisms of action, side effects in the form of tables, which allows to consolidate the knowledge gained.

The use of innovative pedagogical technologies allows to optimize the educational process, make it interesting and rich.

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА КАФЕДРЕ МИКРОБИОЛОГИИ

Г. Сарыева, М. Аннабердыева (Туркменистан)

Инновационные педагогические технологии направлены на развитие и совершенствование учебно-воспитательного процесса и подготовку специалистов к профессиональной деятельности.

К основным инновационным педагогическим технологиям, внедренных на кафедре микробиологии относятся исследовательские методы в обучении, игровые методы, групповая работа, использование информационно-коммуникационных технологий.

Кроме традиционных форм обучения (лекции, практические занятия) в учебном процессе успешно используются разработанные на кафедрах инновационные технологии: тестовый контроль знаний в компьютерной форме, ситуационные задачи, олимпиада, деловые игры, мультимедийные лекции с применением дистанционных технологий.

На практическом занятии по микробиологии самостоятельная работа заключается в составлении кратких схем микробиологической диагностики по различным видам инфекции, характеристик иммунобиологических препаратов, сравнении механизмов их действия, побочных эффектов в виде таблиц, что позволяет закрепить полученные знания.

Использование инновационных педагогических технологий позволяет оптимизировать учебный процесс, сделать его интересным и насыщенным.

MIKROBIOLOGIÝA KAFEDRASYNDA TÄZE PEDAGOGIK TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLYŞY

М. Annaberdiyewa, Ş. Ýollyýewa, Т. Nuryýewa (Türkmenistan)

Pedagogik tehnologiýalar – bu mugallymyň zerur tehniki we maglumat serişdelerini ulanmak bilen okatmak işinde talyba täsir ediş usullary baradaky ylymdyr. Mugallymyň pedagogiki ussatlygy öňde goýlan bilimi bermek meselelerine we meýilnama laýyklykda okatmagyň serişdelerini we amatly usullary ulanmaktan, gerekli mazmuny saýlamaktan ybaratdyr.

Takyk tehnologiýalaryň esasynda öz işini guraýan mugallymdan talyplary we okadylyş tertibiniň aýratynlygyny «duýmaklygy» başarmaklyk talap edilýär. Ýokary okuw mekdebiniň talyplary diňe bir gözleg işleriniň usullaryny we öwrenýän dersleri boýunça bilimleri özleşdirmän, eýsem olary amalyýetde nähili ulanmalydygyny hem öwrenmelidir.

Mikrobiologiýa kafedrasynnda okuw işinde talyplara bu dersi çuňňur özleşdirmäge ýardam berýän usullar ornaşdyryldy, bu bolsa öwrenmekligi has öndürijilikli we döredijilikli etmäge mümkinçilik berýär. Talyplara «Ýokanç keselleriň anyklanylyşynyň usullary», «Antibiotikler», «Adam bedeniniň mikroflorasy» we başga temalar boýunça işjeň oýunlaryň görnüşleri hödürlenilýär.

Sapaklaryň işjeň oýunlar görnüşinde geçirilmegi hem talyplara, hem mugallymlara ýaraýar, bu bolsa amatly psihologiki ýagdaýyň döremegine getirýär.

Talyplara bilim bermekde innowasion tehnologiýalaryň ulanylmagy uly göwrümli maglumatlary özleşdirmeklige gönükdirilendir.

Kompýuter tehnikasyny ulanmaklyk mugallymyň işini ýeňillşdirýär we okuw işiniň netijeliligini ýokarlandyrmaga ýardam berýär.

Talyplara öwrenilýän temalar boýunça monografiki edebiýaty, Internet çeşmelerini, lukmançylyk, şol sanda daşary ýurt žurnallarynyň çap edilen neşirlerini, ylmy-amaly maslahatlaryň materiallaryny ulanmaklyga şertler döredilýär. Mundan başga-da talyplar kafedranýň işgärleriniň ylmy

barlaglarynyň netijeleri, dersi öwrenmekde hem-de işe ulanylýan multimedia habarlarynyň bölekleri bilen tanyşmaga mümkinçilik alýarlar.

APPLICATION OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AT THE DEPARTMENT OF MICROBIOLOGY

M. Annaberdiyeva, S. Yollyyeva, T. Nuryyeva (Turkmenistan)

Pedagogical technology is the science of how the teacher influences students in the learning process using the necessary technical or information tools. The pedagogical skill of the teacher is to select the right content, apply the best methods and means of teaching in accordance with the program and the educational objectives set.

Innovative technologies used in teaching students are aimed at mastering a larger amount of information. The use of computer technology facilitates the work of the teacher and improves the efficiency of the educational process.

Students are given the opportunity to use monographic literature on the topics studied, Internet resources, publications in medical journals, including foreign ones, and materials from scientific and practical conferences. In addition, students have the opportunity to get acquainted with the results of scientific research of the staff of the department, fragments of multimedia messages that are constantly used in the study of the discipline.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА КАФЕДРЕ МИКРОБИОЛОГИИ

М. Аннабердиева, Ш. Ёллыева, Т. Нурыева (Туркменистан)

Педагогические технологии – это наука о способах воздействия преподавателя на студентов в процессе обучения с использованием необходимых технических или информационных средств. Педагогическое мастерство преподавателя состоит в том, чтобы отобрать нужное содержание, применить оптимальные методы и средства обучения в соответствии с программой и поставленными образовательными задачами.

Иновационные технологии, используемые в обучении студентов, направлены на усвоение большего объема информации. Применение компьютерной техники облегчает работу преподавателя и способствует повышению эффективности учебного процесса.

Студентам предоставляется возможность использовать монографическую литературу по изучаемым темам, интернет-ресурсы, публикации в медицинских журналах, включая зарубежные и материалы научно-практических конференций. Помимо этого, студенты имеют возможность ознакомиться с результатами научных исследований сотрудников кафедры, фрагментами мультимедийных сообщений, которые постоянно используются при изучении дисциплины.

«GORKUT ATA» EPOSYNYŇ NUSGALARYNDA ÝIGITLERIŇ AHLAK TERBIÝESINIŇ GENDER AÝRATYNYLYKLARY

M. Annagulyýewa (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň jemgyýet tarapyndan kabul edilen milli gymmatlyklara daýanýan, gadymdan gelýän maşgala we jemgyýetçilik gender terbiýesiniň gender дәpleri bar. Bu дәpler halkyň

mentalitetiniň, pedagogik medeniýetiniň esasy bolup, onuň ýörelgelerini, kanunalaýyklygyny, terbiýäniň usullaryny we serişdelerini kesgitleýär. Belli bolşy ýaly, oguzlaryň terbiýe ulgamynyň özboluşly aýratynlygyna görä – oganlardan we gyzlardan edilýän ahlak talaplaryň ulgamy jyns aýratynlygyna, başgaça aýdanymyzda, gender özboluşlylygyna laýyklykda alnyp barlypdyr. Gender meselesinde oganlara ahlak terbiýesini bermek däbiniň aýratynlyklaryny ýüze çykarmak, işimiziň wezipesiniň esasy çözüdi bolar.

Oguzlarda ýigitleriň ahlak terbiýesinde borçlulyk, talabedijilik, tertiplilik, jogapkärçilik, erklilik, agraslyk ýaly sypatlary kemala getirmek kanuny zerurlyk bolupdyr. Olar üçin aýdylýan hüwdüler, alkyşlar, öwüt-ündewler, ulanylýan terbiýe usullary, edep-kadaldan edilýän talaplar hem tapawutly bolupdyr. «Kitaby dädem Gorkutda» şol döwrüň talabyny nazarda tutup, goç ýigitleriň atly-ýaragly bolmaklaryna aýratyn üns berlipdir. Eposda bu meseläniň öňe sürülmegi tötänden däldir. Çünki şol döwürdäki taryhy ýagdaýlary nazara alsak, türkmen halky üçin at-ýarag edinmek esasy zerurlyklaryň biridi. Watanyň goragynda durmak üçin ýürekli, gaýduwsyz, ýurt üstünde şirin janyny aýamaýan edermen, atly-ýaragly begler, ýigitler gerek bolupdyr. Oganlarda bu ahlak häsiýetlerini terbiýelemekde synag däbiniň uly ähmiýetiniň bolandygyna eseri okanymyzda göz ýetirýäris. Gorkut atanyň döwründe ýetginjekler üçin synagdan geçmek zerur şertleriň biri bolupdyr. Oguz ili çagalary gahrymançylyga, batyrgaýlyga, mertlige ýaşlykdan taýýarlapdyr. Hatda at almak ýaly wajyp meselede hem ýaş ýetginjekler öz gaýratlaryna, ugurtapyjylygyna we gylyç güýjüne daýanmaly bolupdyrlar.

Eposda berk baglanyşykly bitewülük, ýigidiň durmuşynyň mazmunyny açyp görkezýän (merdana ýigit, Watan, at, ýarag, ýar, ogul) ýaly gymmatlyklar ulgamy emele gelýär. Bu gymmatlyklary ýaş aýratynlyklarynyň täsiri esasynda seljersek, olaryň ahlak terbiýesiniň ýörelgeleriniň döremeginde esas bolup hyzmat edýändigini görmek bolýar. Şeýle-de berk ahlak duýgularynyň, ahlak düşüňjeleriniň, ynançlarynyň olaryň barlygynda döreýän ahlak hereketleriň terbiýelenmeginde zerurlyk hökmünde çykyş edýändikleri mälim bolýar. Ýigidi doly manyda ýigit hökmünde häsiýetlendirmekde onuň bedewe bolan garaýşyna, gatnaşygyna baha bermezden, ahlak keşbini suratlandyrmak mümkin däl.

Eposlarda ýigit bilen bedewiň duýgy gatnaşyklarynyň aýratynlyklaryna syn edeliň. Eserlerde bedewler hemişe mert ýigidiň şekili bilen bilelikde hyýala gelýär. Olaryň gylyk-häsiýeti, oňyn sypatlary bile wasp edilýär. Bedew baş gahrymanyň duýgusyna duýgudaş, häsiýetine kybapdaş, ýoluna ýoldaş şekilde şöhlelendirilýär. Ýigit bilen bedewiň gatnaşyklaryny «Gorkut ata» eposynyň Türkmen-sähra nusgasyndaky: «At ýetürse, duşmany polad keser», «Çapar günde, keser günde sürçmese, büdremese igid altynda bedew ýahşy», «Sewnübäni segirtmäge, dönübäni gaýytmaga merd igidüň altynda sawaş günü bedew gerek», «Altyndaky minen atyna osal bahan, ýiriş-ylgar olanda eýerjügi ni arhasyna götörmezmi?» ýaly mysallar delillendirýär. Oguz ýigidiniň ahlak keşbini döretmekde bedewiň uly goşandynyň we hyzmatynyň bardygyna taryh hakydasy şaýatlyk edýär. Ol diňe janly serişde bolman, ýigidiň gahrymançylykly keşbiniň aýrylmaz bir sütüni bolup çykyş edýär.

Ýarag barada eposyň Türkmen-sähra nusgasynda şeýle bellenilýär: «Bir igid sag oldukje bir ýaraga jan wirür. Ol ýarag bir dem, bir sagatjuk ol igide gerekli olur». Ýarag jansyz serişde, esbap bolsa-da, ýigitler oňa eýeçilik gözi bilen seredip, serenjam berip, ýerlikli peýdalanylýadylar. Olary ýörite ýerlerde (jebahanada) saklap, guratlygynyň aladasyny edipdirler. Ýigidiň gahrymançylygynyň beýanyny ýaragsyz hyýala getirmek mümkin däldir. Bu hem türkmen gerçeklerinde ahlak sypatlaryna bolan jogapkärçiligi, aýawlylygy terbiýeläpdir. Alym Arkadagymyz oguz ýigidiniň, erkek kişisiniň esasy ahlak güýjüniň düzüjilerine pedagogik nukdaýnazardan anyk baha bermek bilen: «Ol gudratly güýçler – hanlar hany Baýyndyr hanyň adalaty, begler begi Gazan begiň – gaýraty, dili senaly dädem Gorkudyň paýhasy» diýip belleýär.

GENDER DIFFERENCES IN THE MORAL EDUCATION OF JIGITS IN DIFFERENT VERSIONS OF THE “GORKUT ATA” EPOS

M. Annagulyyeva (Turkmenistan)

The Turkmen people have centuries-old traditions of family and social gender education based on the national values accepted in society. These traditions form the basis of the national mentality, pedagogical culture, determine its principles, legitimacy, methods and means of education. As you know, a unique feature of the Ogus education system the system of moral requirements for boys and girls was carried out in accordance with gender identity. Identification of the features of the tradition of moral education of equestrians in the gender aspect will be the main solution to the problem of this work.

For the Ogus, it was a legitimate need to develop in the moral education of young men such qualities as obligation, exactingness, accuracy, responsibility, modesty, assertiveness. Lullabies, good wishes, and edifications were different for them, as well as the methods of education used and the requirements of manners.

ГЕНДЕРНЫЕ ОТЛИЧИЯ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЖИГИТОВ В РАЗНЫХ ВЕРСИЯХ ЭПОСА «ГОРКУТ АТА»

M. Аннагулыева (Туркменистан)

Туркменский народ имеет вековые традиции семейного и социального гендерного воспитания, основанные на принятых в обществе национальных ценностях. Эти традиции составляют основу народного менталитета, педагогической культуры, определяют ее принципы, правомерность, методы и средства воспитания. Как известно, уникальная черта огузской системы воспитания – система нравственных требований к мальчикам и девочкам осуществлялась в соответствии с гендерной идентичностью. Выявление особенностей традиции нравственного воспитания джигитов в гендерном аспекте будет основным решением задачи данной работы.

Для огузов была законной необходимостью развивать в нравственном воспитании юношей такие качества, как обязательность, требовательность, аккуратность, ответственность, скромность, напористость. Различными для них были и колыбельные, и благожелания, и назидания, а также применяемые методы воспитания и требования манер.

SANLY DIDAKTIKANYŇ STANDARTLAŞDYRMA KADALARY

M. Annaýew, S. Pirnyýazowa (Türkmenistan)

Häzirki zaman biliminiň talaplaryna bolan jogaplaryň gözlegi esasy ünsi didaktikanyň «mugallym – okuwçy – tehnologiýa» görnüşinde jemledi. Didaktikanyň bu görnüşi sanly bilimdäki özara baglanyşyklary, sanly bilimiň düzüminiň taslamasynyň zerurlygyny kesgitleýär. Bilim edarasynnda işlenilip taýýarlanýan sanly didaktikanyň taslamasynyň esasynda obýektiwleşdirme we standartlaşdyrma düzgünleri durýar. Bu düzgünleriň berjaý edilmeginiň üýtgeşsiz şerti mugallymyň hünär işini standartlaşdyrmaga mümkinçilik berýän pedagogiki tehnologiýasydyr. Bu tehnologiýa mugallymyň döredijilik başlangyjynyň peýda bolmak mümkinçiligini saklaýar we okuwçynyň bilim derejesiniň netijeliligini bahalandyrmakda obýektiwligi üpjün edýär. Bilimiň sanlylaşma döwründe mugallym seljerijä - didaktige, bilim mümkinçiliklerini we maglumatlary işlemegi dolandyryja, işläp düzjä-taslaýja, interaktiw multimedia gurallary ulanýan okuwlary işläp düzjä öwrülýär.

Bilimde dörän bu hakykat mugallymyň kär endikleriniň sanawyna täze şertleriň girizilmegini talap edip, ondan goýlan maksada we okuwýň şertlerine laýyk gelýän sanlylaşan bilimiň taslamasyna taýýar başarnygyň zerurlygyny tassyklaýar.

Mugallym bilen okuwçynyň gatnaşygynyň bu täze görnüşi sanly bilimiň düzümine we meselelerine bolan talaplar toplumynyň zerurlygyny kesgitleýär.

Netijede, mugallymyň käri boýunça işiniň adaty basgançaklary sanly bilimiň täze mazmuny bilen baýlaşýar.

Şeýlelikde, mugallym özünde mugallym, didakt we inžener diýen wezipeleri jemlemelidir.

Sanly didaktika öz başlangyç ýagdaýynyň esasy düşünjelerini we düzgünlerini sanly gurşawyň şertlerinde giňeldilen hem-de üsti baýlaşdyrylan görnüşde peýdalanýar. Olar soňky ýagdaýynda bilim işlerini taslamagyň we okuwçynyň hem-de pedagogyň arasynda baglanyşmagyň esasy bolup hyzmat edýär.

Şeýlelikde, didaktika täze derejä çykyp, sanly didaktikany inženerçilik we öwreniş sungaty ylmy hökmünde seretmek mümkinçiligi döredi.

Mugallymyň käri boýunça işiniň ädimlerine aşakdakylar degişlidir:

– taslamaçylyk – bu bilim edarasyny sanlylaşdyrma şertlerinde bilim berme işini taslama we düzme ädimidir;

– amal etme – bu birinji ädimde gurlan bilim berme işleriniň taslamasynyň we düzülmesiniň amal edilme ädimi bolup, onda bilim edarany sanlylaşdyrmanyň mümkinçilikleri hem-de aýratynlyklary hasaba alynýar;

– seljerme – bu ädimde okuwçylaryň bilimde gazanan sepgitlerine degişli gelýän maglumatlary seljermek, düşündiriş bermek, çaklamalar üçin maglumatlar bazasyny döretmek işleri ýerine ýetirilýär;

– barlag (gözleg) – bu ädimde jemgyýetiň sanlylaşma döwründe amaly maksatly didaktiki ylmy-barlag işleriň güýçlendirilmegine üns berilýär.

Şol sebäpli bu ädimleriň her birinde mugallymyň işiniň mazmuny bilim edarasyny sanlylaşdyrmagyň esasy düzümini emele getirmekde hasaba alynmalydyr. Bu şertde mugallymyň sanlylaşmagy üpjün edilip, ol bilim ulgamynyň sanlylaşmasynda okuw işleriniň özgermegine mümkinçilik bermeli.

PROVISIONS OF STANDARDIZATION OF DIGITAL DIDACTICS

M. Annayev, S. Pirniyazova (Turkmenistan)

Currently, the search for solutions to the problems of education is focused on the model of didactics “teacher-student-technology”. This type of didactics determines the relationship between digital education and the need for a content design. Consequently, the provisions on objectification and standardization underlie the digital didactics project being developed in an educational institution. An invariable condition for compliance with these provisions is pedagogical technologies that allow standardizing the professional activities of a teacher. This technology provides and enhances the teacher’s creative initiative and objectivity in assessing the effectiveness of the student’s educational level.

ПОЛОЖЕНИЯ СТАНДАРТИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ДИДАКТИКИ

М.Аннаев, С.Пирнязова (Туркменистан)

В настоящее время поиск решений проблем образования ориентирован на модель дидактики «учитель-ученик-технология». Этот вид дидактики определяет взаимосвязь цифрового образования и необходимость проектирования содержания. Следовательно, положения об объективизации и стандартизации лежат в основе проекта цифровой дидактики, разрабатываемого в образовательном учреждении. Неизменным условием соблюдения

этих положений является педагогические технологии, позволяющие стандартизировать профессиональную деятельность педагога. Данная технология сохраняет возможность возникновения творческой инициативы учителя и обеспечивает объективность в оценке эффективности образовательного уровня ученика.

SAN FUNKSIÝALARYNY ÖWRETMEGIŇ USULLARY

M. Ataýew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň gülläp ösmegi üçin bilim ulgamyna täze badalga berdi. Bu bolsa öz nobatynda bilim ulgamynyň işgärleriniň öňünde uly borç-wezipeleri goýdy.

San funksiýalary matematikanyň ähli ugurlarynda, aýratyn hem sanlar nazaryýetinde giňden ulanylýanlygy bilen meşhurdyr. Biz şu makalanyň dowamynda san funksiýalary we olaryň matematikada, aýratyn hem matematika ylmyňyň iň gadymy, şonuň bilen birlikde iň ýaş ygry bolan sanlar nazaryýetiniň meselelerinde ulanylyşy bilen tanyşdyrmakçy bolýarys.

$\tau(n)$ – san funksiýasy n natural sanyň dürli natural bölüjileriniň hemmesiniň sanyny kesgitleýär.

$S(n)$ – san funksiýasy n natural sanyň natural bölüjileriniň hemmesiniň jemini kesgitleýär.

Matematiki simwollary ulanyp, $r(n)$ we $S(n)$ san funksiýalary üçin aşakdaky aňlatmalary alarys:

$$\tau(n) = \sum_{d|n} 1 S(n) = \sum_{d|n} d.$$

Aşakdaky formulalar bize n natural sanyň ýönekeý köpeldijilere bolan kanonik dagytmasyndan peýdalanyp, $r(n)$ we $S(n)$ – san funksiýalarynyň bahalaryny tapmaklyga mümkinçilik berýär.

n – natural sanyň kanonik dagytmasy

$$n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} p_k^{\alpha_k}$$

görnüşde bolsa, onda $r(n)$ – san funksiýasy

$$\tau(n) = (\alpha_1 + 1)(\alpha_2 + 1)(\alpha_k + 1) = \prod_{i=1}^k (\alpha_i + 1)$$

formula bilen hasaplanylýar.

$S(n)$ – san funksiýasy bolsa,

$$S(n) = \frac{p_1^{\alpha_1+1} - 1}{p_1 - 1} \frac{p_2^{\alpha_2+1} - 1}{p_2 - 1} \frac{p_k^{\alpha_k+1} - 1}{p_k - 1} = \prod_{i=1}^k \frac{p_i^{\alpha_i+1} - 1}{p_i - 1}$$

formula bilen hasaplanylýar.

Yzly-zyzndan gelýän n sany natural sanlaryň k natural derejeleriniň jemini aňladýan san funksiýasy $S_k(n)$ bilen belgilenýär.

$$S_k(n) = 1^k + 2^k + 3^k + \dots + (n-1)^k + n^k; \quad k=0,1,2,\dots$$

Berlen k we n -ler üçin $S_k(n)$ funksiýanyň bahasyny tapmak meselesi örän köp hasaplamalara getirýär.

$S_k(n)$ – ululygy umumy görnüşde aşakdaky formulalaryň kömegi bilen hasaplamak mümkin.

$$S_k(n) = C_n^1 + (2k - 1)C_n^2 + (3k - 2 * 2^k + 1)C_n^3 + \dots + [(k + 1)^k - C_k^1 k^k + \dots + C_k^2 (k - 1)^{k-1} - \dots + (-1)^k] C_n^{(k-1)}.$$

METHODS OF STUDY OF NUMERICAL FUNCTIONS

M. Atayev (Turkmenistan)

The examples of use of numerical functions are given at the solution of various mathematical tasks. Is shown interrelation of some numerical functions.

The natural numbers are considered a little recurrent formulas for to calculate values of functions $S_k(n)$ and $T_k(n)$.

The described examples can be used as supplementary and useful material at the realization of educational employment in high and secondary special educational institutions.

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЧИСЛОВЫХ ФУНКЦИЙ

M. Атаев (Туркменистан)

Приведены примеры использования числовых функций при решении различных математических задач.

Показана взаимосвязь некоторых числовых функций. Рассмотрены несколько рекуррентных формул для расчета значений функций $S_k(n)$ и $T_k(n)$ где k и n – натуральные числа.

Описанные примеры могут быть использованы как дополнительный материал при проведении учебных занятий в высших и средне специальных учебных заведениях.

TÜRKMENLERIŇ PARAHATÇYLYK WE YNANYŞMAK ÝÖRELGELERI

M. Bekmurzaýewa (Türkmenistan)

Parahatçylyk we ynanyşmak ýörelgesiniň türkmen halkynyň aň-düşünjesinde düýp gelip çykyşynyň sebäplerine seredilse, şu toprakda ýaşan halklaryň alyp baran syýasatynda has hem kämilleşendigini dürli taryhy maglumatlarda görmek bolýar. Ýaragyň ýerine öz dutaryny saýlaýan, onda-da öz dutary bilen uly meseläni parahatçylyk ýoly bilen çözen Şükür bagsy parahatçylyk diýen düşünjäniň sungat bilen çözüp bolýandygyny ulus iline subut edýär. Türkmen halky ula-kiçä aýratyn hormat goýup bilýänligi, ýaşululara sala salyp, her bir işi maslahatly edip, paýhasly ýörelgelere eýerýän, ugurtapyjy, öndengörüjilik bilen pikirlenip bilendikleri, goňşy hem özlerinden uzakda ýerleşen halklar bilen hem ylalaşykly, parahatçylyk söýüji millet bolanlygy bilen taryhyň sahypalarynda «Döwlet gurjak bolsaň türkmeni çagyry» diýen dana aýtgyny möhür edip ýazan halkdyr. Goňşular arasynda alnyp barylýan ykdysady, syýasy hem medeni gatnaşyklar arkaly halk döredijilik eserleri birek-birege geçýär, birek-biregiň ruhy baýlyklarynyň has giňelmegine sebäp bolýar. Şeýle ýol bilen halklaryň arasynda iň giň ýaýran eserleriň biri-de «Görogly» eposydyr. Onda Jygalybegiň Röwşene «Şat bol il-halkyň görende, Sözüň al geňeş berende» diýip maslahat bermeginiň uly many-mazmuny bar. Bizniň ata-babalarymyz bolan oguzlar, parfiýalylar, seljuklar dünýäniň birnäçe ýurtlary bilen hoşmeýilli diplomatik gatnaşyklary saklapdyrlar. Şol ýurtlardan ilçiler zygyderli gelip durupdyr. Parfiýalylar parahatçylykly gatnaşyk saklamak üçin ylalaşyklara we baglanyşylan şertnamalara uly hormat goýupdyrlar. Beýik Seljuk türkmen döwletiniň syýasatynda şeýle ýörelgeler bolupdyr: täze mekan tutulan ýerlerde parahatçylygy üpjün etmek; ilaty ynsanperwerlik bilen goramak; halkyň dini ygtykatlaryna, milli döp-dessurlaryna sarpa goýmak. Parahatçylygyň häsiýeti jemgyýetiň ösüşiniň taryhy derejesi bilen kesgitlenilýär. Türkmeniň döp-dessurynda, adalatly çözümlerinde, halk şadessanlarynda, halk

döredijiliginiň beýleki görnüşlerinde edebi mirasymyza bu gymmatlyklar giňişleýin ýüze çykýar. Muňa mysal hökmünde gadymy şadessanlarymyz bolan «Göroglyny», «Gorkut atany», Döwletmämmet Azadynyň, Magtymguly Pyragynyň, Mollanepesiň, Garajaoglanyň, Hoja Ahmet Ýasawynyň, Keminäniň, Seýdiniň, Zeliliniň we beýleki söz ussatlarymyzyň bahasyna ýetip bolmajak eserlerini görkezmek bolar. Belli bolşy ýaly, türkmen halkynyň «töwellaçylyk» diýilýän bir üýtgeşik ynsanperwer düzgüni, urp-adyty, däbi bolupdyr we bu ajaýyp däp häzirki günlerimizde hem dowam edip gelýär. Ata-babalarymyz adamlaryň agzybir gatnaşykda bolmagy üçin yzygiderli tagalla edýän eken. Eger bir säw bilen ara tow düşen bolsa, sylanýan ýaşulular bilen töwellaçy barylýan eken. Töwellaçylaryň töwellasy alynmasa-da erbet häsiýet görülyändiginiň biz şu günki günler hem şaýadydyrys [3]. «Geňeş bar ýerinde urşa ýol ýok» – bu pikir anyk durmuş tejribesinden geçip gelen netijedir, nakyla öwrülen ýörelgedir. Asylly, edep-terbiýä gönükdirilen ýörelgeler halkymyza mertebe, şan-şöhret getiripdir. Şol ýörelgeler ene-ata, Watana, il-ulusa, döwletara gatnaşyklarda hormat sylag baradaky meselelerde ilkinji ýerlerde durupdyr. Ýurdumyza Goňşokara baýramçylygynyň belenilmegi tötänleýin däl. Pederlerimiziň «Kyýamat günü goňşudan», «Öý almada goňşy al», «Gülme goňşyňa – geler başyňa» ýaly parasatly pähimlere gulluk edip gelen türkmen halky hemişe goňşusyna hormat goýan, ajaýyp häsiýetleri bilen dünýä tanalan halkdyr. Biziň günlerimize çenli baryp ýeten dana sözler hem muňa şaýatlyk edýär. Olardan birnäçesini sanap geçsek ýerlikli bolsa gerek. «Ýagşylyga ýagşylyk her kişiniň işidir, ýamanlyga ýagşylyk - är kişiniň işidir», «Daş bilen urany – aş bilen ur», «Uruş – sögüş, ýaraşmaga ýer goýgul», «Hoşamaý söz – süňk döwer», «Ýagşy söz ýylany hininden çykar, ýaman söz gyljy gynnyndan» ýaly pähim parasada ýugrulan sözler ruhunda ynsanperwerlik, ylalaşdyryjylyk, geçirimlilik, asudalyk bar bolan halka, millete mahsusdyr.

PRINCIPLES OF PEACE AND TRUST OF THE TURKMENS

M. Bekmurzayeva (Turkmenistan)

Attempts were made to analyze the root causes of the principle of peace and trust in the minds of the Turkmen people. The origins of these two great principles are rooted in the past and have been further developed in the policies pursued by the people living in the Turkmen land. Using proverbs and winged expressions, good-neighborliness, friendly and fraternal relations were brought together in the epic “Gorogly”, in the “Gorkut ata”, epic poems by Magtymguly, Mollanepes, Zelili and in the works by other poets.

ПРИНЦИПЫ МИРА И ДОВЕРИЯ ТУРКМЕН

M. Бекмурзаева (Туркменистан)

Были предприняты попытки проанализировать первопричины принципа мира и доверия в сознании туркменского народа. Истоки этих двух великих принципов уходят корнями в прошлое и получили дальнейшее развитие в политике, осуществляемой народом, живущим на туркменской земле. В пословицах и в крылатых выражениях добрососедство, дружеские и братские отношения были собраны воедино в эпосе «Гороглы», в эпосе «Горкут ата», в поэзии Махтумкули Фраги, Молланепеса, Зелили и в творчестве других поэтов.

BILIMLI NESIL – KUWWATLY WATAN

M. Berdigylyjow, A. Batyrowa (Türkmenistan)

Jemgyýetiň ösüşi bilim bilen berk baglanyşyklydyr. Bilim – bu durmuşda ynsanyň gazanyp biljek ruhy baýlygy bolup durýar. Hut şu nukdaýnazardan hem, häzirki wagtda ýurdumyzyň bilim

ulgamyny has-da kämilleşdirmek we onuň hukuk binýadyny döwrebaplaşdyrmak esasy wezipeleriň biridir. Ýurdumyzda milli bilim ulgamyny kämilleşdirmegiň çäklerinde bilim edaralaryny häzirki zamanyň ýokary derejeli tehnologiýalary bilen üpjün etmek yzygiderli dowam etdirilýär.

Bilim babatdaky gatnaşyklaryň hukuk esaslaryny kadalaşdyrýan we döwlet syýasatynyň ýörelgelerini, şeýle hem milli bilim ulgamynyň maksatlaryny, wezipelerini, ýerine ýetirýän işlerini we onuň işini dolandyrmagyň guramaçylyk esaslaryny kesgitleýän «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşi tassyklanyldy. Jemgyýetiň ruhy, durmuş, ykdysady we medeni ösüşiniň esasy hökmünde bilimi kämilleşdirmek Türkmenistany ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Okatmak diýlende, bilimleriň, başarnyklaryň, endikleriň we ygtyýarlylygyň belli bir maksat bilen ele alynmagynyň, ukyplaryň ösdürilmeginiň, bilimleri gündelik durmuşda ulanmagyň tejribesini toplamagyň hem-de adamyň bütin ömrüniň dowamynda bilim almaga we hünär derejesini kämilleşdirmäge bolan isleginiň emele getirilmeginiň barşyna düşünilýär.

Hut şoňa görä-de, ýaşlaryň dünýä ölçeglerine laýyk bilim almaklarynyň hem-de ata Watanymyzyň ykdysady, syýasy, medeni durmuşyna mynasyp goşant goşmaklarynyň, ylym-bilim ulgamynyň gazananlaryndan habarly, kämil hünärmenler bolup ýetişmekleriniň möhüm şertleriniň biri-de, olaryň häzirki zaman maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalaryny hünär işinde işjeň hem-de netijeli ulanyp bilmegini gazanmaktan ybaratdyr.

Ýurdumyzyň bilim ulgamynyň häzirki ösüş tapgyrynda öňde durýan bu möhüm wezipede dünýäniň öňdebaryjy gazananlarynyň esasynda milli sanly bilim ulgamynyň mundan beýläk hem ösdürilmegini, okatmagyň innowasion usullary bilen utgaşyklylykda maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň bilimiň ähli basgançaklarynda giňden ornaşdyrylmagyny şertlendirýär. Sanly bilim ulgamyny ösdürmek bu ugurda tehnologiýa tazelikler döretmegi we ýaýratmagy, bilim edaralarynyň tehnologiýa taýdan ösmeginiň çaltlandyrylmagyny, şeýle hem bilimiň ähli derejeleri üçin zerur elektron maglumatlar gorunyň döredilmegini, olara tor arkaly elýeterlilik üpjün etmegi göz önünde tutýar. Ykdysady taýdan ösen ýurtlaryň düýpli we amaly ylmylar ulgamynda öňdeligi eýelemäge çalyşmagy, barlaglaryň netijeleriniň önümçilige ornaşdyrylmagynyň depginleriniň güýçlendirilmegi innowasiýalar hem-de ösüş döwrüniň häsiýetli aýratynlygy bolup durýar.

Ýurdumyzda, esasan hem, nakyllar halkyň durmuş tejribesi, ýaşayşy bilen berk baglanyşyklydyr. Şu nukdaýnazardan pähimler halkymyzyň ylym öwrenmek, ýaşlary bilimli edip ýetişdirmek bilen bagly durmuş tejribesiniň netijesidir. Şeýle asylyly ýörelgeler bu günki günde möhüm ugurlaryň birine öwürülýär. Çünki türkmen halky ýedi hazynanyň birini ylym-bilim bilen baglanyşdyrýar. Muňa mysal edip «Paýhas çeşmesi» atly kitapda: «Akyl ylmyň hyrydary», «Bilim bilen hikmet – altyndan gymmat», «Hünär – akar bulak, ylym – ýanar çyrag», «Ylym – aklyň ýarysy», «Ylym almak – iňňe bilen guýy gazmak», «Ylym köp, ömür az, geregiňi al-da şa ýaz», «Ylymsyz bir ýaşar, ylymly – müň» ýaly jümleler beýan edilýär. Munuň özi halkymyzyň ylma-bilime nähili sarpa goýandygyny görkezýär. Bu asylyly ýörelgäni dowam etmek bilen, ýaşlarymyza ylmyň iň täze gazananlary, täze tehnologiýalar, sanly mümkinçilikler çuňňur öwredilmelidir.

EDUCATED GENERATION – A POWERFUL STATE

M. Berdigylyjov, A. Batyrova (Turkmenistan)

Education is a spiritual wealth that a person can acquire in this life. Currently, one of the main objectives is to further improve the country's education system and update its legal framework. A revised version of the Law of Turkmenistan "On Education" was approved, which regulates the legal framework for relations in the field of education and determines the principles of the state policy, as well as the goals, objectives and functions of the national education system and the organizational

basis for managing its activities. Improving education as the basis for the spiritual, socio-economic and cultural growth of society is one of the priority areas for development of Turkmenistan. This important objective at the present stage of improving the country's education system shows the urgency of developing the domestic digital education system based on advanced world achievements.

ОБРАЗОВАННОЕ ПОКОЛЕНИЕ – МОЩНОЕ ГОСУДАРСТВО

М. Бердигыльдзов, А. Батырова (Туркменистан)

Образование – это духовное богатство, которое человек может приобрести в этой жизни. В настоящее время одна из основных задач заключается в дальнейшем совершенствовании системы образования страны и модернизации ее правовой базы. Утверждена новая редакция Закона Туркменистана «Об образовании», регулирующая правовые основы отношений в сфере образования и определяющая принципы государственной политики, а также цели, задачи и функции национальной системы образования и организационные основы управления ее деятельностью. Совершенствование образования как основы духовного, социально-экономического и культурного роста общества является одним из приоритетных направлений развития Туркменистана. Эта важная задача на современном этапе совершенствования системы образования страны показывает насущность развития отечественной системы цифрового образования на основе передовых мировых достижений.

KÄMIL ŞAHSYÝETI KEMALA GETIRMEKDE RUHY MEDENIÝETIŇ GAZANANLARYNYŇ ÄHMIÝETI

М. Hapyzowa, T.Germanowa (Türkmenistan)

Ruhy medeniýetiň gazananlary adamyň kämilleşmegine gönükdirilendir. Bu bolsa onuň belli bir derejedäki maddy güýjüniň bardygynyň kepili bolup biler.

Geçijilik diýip könedan täzä geçýän, onuň ösmegine hyzmat edýän elementlere düşünilýär. Başgaça aýdylanda, bu ylmy edebiýatda progressiw, pozitiw geçijilik diýlip atlandyrylýan elementlerdir. Şu çemeleşme esasynda biz medeniýetiň gapma-garşylyklary dogry şöhlelendirýän, öz döwrüniň şertlerinde jemgyýete häsiýetli bolan, belli bir derejede geljege hyzmat etmäge gönükdirilen nusgalaryny gymmatly hasaplaýarys. Çünki medeniýetiň hakyky nusgasy, aýratyn hem çeper medeniýetiň nusgalary, häzirkä wagtda bar bolan zatlary diňe bir şöhlelendirmän, eýsem düşündiriş hem berýär, şonuň bilen birlikde, belli bir derejede, geljegiň hem düýbünü tutýar.

Medeniýetiň ösüşinde neslegeçijilige umumy kanunalaýyklyk hökmünde seretmek gerek. Dialektiki ösüş könäniň doly ýok edilmegini aňlatmaýar, tersine oň gazanylan pozitiw üstünlikleriň we netijeleriň saklanymagyny goldaýar. Sebäbi ösüşde ýaşayyş üçin ähmiýetli bolan oňyn elementler saklanyp galýar, ol özünde aşakdan ýokary, ýönekeýden çylşyrymly bolan hereketi jemleýär. Bu bolsa islendik ösüşüň düýp mazmunydyr. Bu ýagdaý, medeni-taryhy ösüş prosesine, hususan-da, medeni mirasa düşünmek üçin zerurdyr.

Dialektik inkär etme asla geçijiligi aradan aýyrmaýar, gaýtam geçirijiligi - ozal bolup geçen ösüşüň oňat taraplaryny saklaýan dialektik inkär etmäni zerur hasaplaýar. Dialektik inkär etmäniň umumy tebigaty könäniň belli elementlerini saklamagyň zerurlygyny talap edýär. Inkär etmäniň anyk şekili – bu könäniň elementlerini saklap galmakdyr. Ol inkär edijiniň, ýagny täze hadysanyň tebigaty bilen kesgitlenilýär, şeýle hem haýsydyr birinde täze tarapyndan oňki, köne inkär edilýär. Şunda geçijiligiň möçberi, dowamlylygy, çuňlugy kesgitlenende, adamlaryň akyly-başlylygy (ýagny subýektiv faktor) gelip çykýar.

Ruhy medeniýetiň ösüşiniň ylmy seljermesiniň we oňa baha bermegiň wajyp usuly hökmünde taryhylyk ýörelgesi öňe çykýar. Ruhy medeniýetiň nusgalarynyň öwrenilişine taryhy çemeleşme hökmünde aşakdaky meseleleri çözmek zerurdyr:

- a) her bir ýagdaý diňe taryhy-hronologik taýdan seredilmeli;
- b) beýleki ýagdaýlar bilen baglylykda seljerilmeli;
- ç) şeýle-de taryhyň anyk tejribesine daýanmak bilen seredilmeli.

Ruhy medeniýetiň ösüşinde nesillere geçijilik, onuň ruhy gymmatlyklary jemgyýetçilik akyl ýetirişiniň her formasynyň aýratynlygyny we özboluşlylygyny hasaba alýar. Bu nesillere geçijiligiň dürli häsiýetlilikini şertlendirýär.

Ylmy mirasa baha bermek üçin, anyk-taryhy çemeleşme zerur, ýagny:

a) ony şol döwrüň taryhy ýagdaýy bilen baglanyşdyrmaly, şol taryhy döwürde bilimleriniň derejesini göz önünde tutmaly;

b) ylmyň ol ýa-da beýleki ugry seljerilende, şol döwrüň ylmy bilimler ulgamyny göz önünde tutmak zerur.

Milli we umumadamzat ruhy gymmatlyklarynyň dialektik barlagy Türkmenistanyň häzirki şertlerinde onuň aşakdaky ýaly aýratynlyklaryny ýüze çykarmaga kömek berýär:

– häzirki zaman şertlerinde jemgyýetiň agzalarynyň ruhy ösüş derejesini galdyrmagyň ähmiýetli faktorlarynyň biri – berilýän bilimiň hili hem derejesi hasaplanýar. Şol derejä laýyklykda islegleriň we sarp edilişiniň maksady, gymmatlyklary, onuň gurluşyny döredýän ýaşayyş-durmuş ýagdaýy, önümçiligiň we dynç alşyň görnüşleri, maşgala-nika gatnaşyklary emele gelýär;

– diňe bir hojalyk pudaklaryň ösüşiniň däl, eýsem ähli durmuş-medeni, saglygy goraýyş, bilim, medeniýet, ylm we ş.m. ulgamlaryň yzygiderli ösüşiniň üpjün edýän häzirki zaman integrasion ýagdaýlaryň şertlerinde-de ruhy gymmatlyklaryň ösüşiniň derwaýys meselelerini öwrenýär;

– häzirki zaman integrasion ýagdaýlar halkyň ruhy taýdan ösmegine we baýlaşmagyna, onuň has ýokary ahlak-etiki kadalara we ýörelgelere esaslanmagyna ýardam edýär;

– milli ruhy gymmatlyklaryň derejesiniň we ähmiýetiniň artmagy, Türkmenistanyň umumadamzat ylmy-tehniki, tehnologik we medeni-ruhy gymmatlyklaryny ulanmagyň we peýdalanmagyň oňaly usullaryny üpjün edýän dünýä jemgyýetçiligine birleşmegi (integrirlenmegi) möhüm faktorlaryň biri hasaplanylýar;

– umumadamzat maddy, medeni-ruhy gymmatlyklaryň kämilleşmegi ösüşiň ileri tutulýan, kesgitleýji häsiýetine eýedir. Ol türkmen halkynyň baýlaşmagy, ösmegi üçin hem peýdalydyr;

– ýurduň medeni-ruhy ulgamynda milli we umumadamzat dialektikasy üznüksiz medeni-ruhy şekilinde bitewi häsiýete eýe boldy;

– dünýäniň görnükli alymlarynyň, olaryň ideýalarynyň, garaýyşlarynyň, hakyky durmuşyň möhüm tehniki, medeni-ruhy ugurlary boýunça nazarlaryny güýçli depginde çalyşmak ýagdaýynda we şonuň netijesinde ruhy–medeni taraplaryň milli gymmatlyklaryň gurluşynyň täze alamatlar bilen ösdürilmegi we gorap saklanymagy hemmetaraplaýyn seljerilýär we derňewe çekilýär;

– gadymy türkmen siwilizasiýasynyň medeni-ruhy gymmatlyklarynyň derwaýys meselelerini we aýratynlyklaryny ara alyp maslahatlaşmak boýunça görnükli alymlaryň, hünärmenleriň gatnaşmagynda halkara, sebitara ylmy-nazary hem amaly maslahatlaryň geçirilmegi, türkmen halkynyň häzirki zaman ruhy medeniýetiniň, onuň ahlak-etiki we sintetik gymmatlyklarynyň baýlaşmagyna ýardam berýär.

SIGNIFICANCE OF THE ACHIEVEMENTS OF SPIRITUAL CULTURE IN THE DEVELOPMENT OF A PERFECT PERSON

M. Hapyzova, T. Germanova (Turkmenistan)

Achievements of spiritual culture are aimed at the improvement of a person. This may be a guarantee that it has a certain level of material power.

Transitivity is understood as elements that pass from the old to the new and promote development. In other words, these are elements that are defined in the scientific literature as progressive, positive transition. Based on this approach, we consider valuable those examples of culture that correctly reflect contradictions, are characteristic of society in the conditions of its time, and are focused, to a certain extent, on achieving a brighter future. Ultimately, the real model of culture, in particular artistic culture, not only reflects the objects and phenomena that exist today, but it also provides explanation thereof, and at the same time, to a certain extent, lays the foundation for the future.

ЗНАЧЕНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ СОВЕРШЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

М. Хапызова, Т. Германова (Туркменистан)

Достижения духовной культуры направлены на совершенствование человека. Это может быть гарантией того, что она обладает определенным уровнем материальной мощи.

Переходность понимается как элементы, которые переходят от старого к новому и продвигают развитие. Иными словами, это элементы, которые определяются в научной литературе как прогрессивная, позитивная переходность. Исходя из этого подхода, мы считаем ценными те образцы культуры, которые правильно отражают противоречия, характерные для общества в условиях его времени, и, в определенной степени, ориентированы на достижение светлого будущего. В конечном счете, реальная модель культуры, в частности художественной культуры, не только отражает предметы и явления, которые существуют сегодня, но дает их объяснение, и в то же время, в известной мере закладывает фундамент будущего.

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNÝŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE SANLY BILIM ULGAMYNÝŇ ÖSDÜRILIŞI

М. Kelowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerini bilim görkezijileri boýunça dünýäniň abraýly okuw mekdepleriniň sanawyna girizmek boýunça degişli işler ýerine ýetirilýär. Sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasyna laýyklykda, elektron bilim maglumatlarynyň gaznasyny döretmek babatda netijeli çäreler geçirilýär, ýokary okuw mekdeplerini bir bitewi bilim toruna birikdirmek işleri amala aşyrylýar.

Ýurdumyzyň innowasiýa ösüşine laýyklykda, bilim bermegiň ähli basgançaklaryny ýokary hilli elektron bilim maglumatlary bilen üpjün etmek, sanly serişdeleri giňden peýdalanyp, bilim edaralarynda berilýän bilimiň mazmunyny baýlaşdyrmak, hilini ýokarlandyrmak we okatmagyň usulyýetini kämilleşdirmek maksady bilen, Türkmenistanyň Prezidentiniň 2017-nji ýylyň 15-nji sentýabrynda Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasy tassyklanyldy.

2022-nji ýylyň 19-njy martynda hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow ýokary döwlet wezipesine girişmek dabarasynada eden çykyşynda milli bilim ulgamyny mundan beýläk-de kämilleşdirmek, ýokary hünärli, maksada okgunly, giňgözüetimli, innowasion tehnologiýalary dolandyrmaga ukyply ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek boýunça ähli tagallalaryň ediljekdigini aýratyn nygtady.

Häzirki wagtda ähli ýokary bilim edaralarynyň sanly bilim portallary we web saýtlary işe girizildi hem-de elektron resminama dolanyşygyndan peýdalanýlar. Bu bilim portallarynyň işini kämilleşdirmek we ösdürmek boýunça işler dowamly alnyp barlar.

«Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasyny» durmuşa geçirmegiň meýilnamasynda göz önünde tutulan çärelere laýyklykda, Türkmen döwlet binagärlik-gurluşyk institutynda hünärmenler, professor-mugallymlar, şeýle-de talyp ýaşlar tarapyndan içki lokal torý döredildi, sanly bilim portalyň tor programma üpjünçiligi işlenip düzüldi we onuň binýadynda bolsa sanly bilim portaly işlenilip taýýarlanylady. Sanly bilim portaly elektron poçta, elektron resminamalar, okuw, ylym we innowasiýa, okatmagyň elektron serişdeleri, bäsleşikler, olimpiadalar, sport, uzak aralykdan bilim almak, elektron kitaphana, bildirişler, täzelikler ýaly bölümleri özünde jemleýär.

Bilim portalyň esasy wezipeleri bilim alýanlaryň döwlet bilim standartlarynyň talaplaryna laýyklykda bilimleri, ukyplary we başarnyklary ele almaklary üçin häzirki zaman maglumat tehnologiýalarynyň esasynda bitewi bilim giňişligini döretmekden, okuw meýilnamalaryna we dersleriň okuw maksatnamalaryna, tejribeliklere, elektron kitaphana ulgamynyň neşirlerine we elektron bilim gollaryna elýeterlilik guramakdan, bilim işiniň gidişini, aralyk jemlemeleri, ara synaglary, hasaplary, synaglary we esasy bilim maksatnamalarynyň özleşdirilişiniň netijelerini hasaba almagyň bitewi elektron ulgamyny döretmekden ybaratdyr.

Sanly tehnologiýalaryň, internet ulgamynyň giňden ornaşdyrylmagy netijesinde ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň arasynda, şol sanda bilim babatda hyzmatdaşlyk edilýän daşary ýurtlaryň abraýly ýokary okuw mekdepleri, ylym-bilim merkezleri bilen uzak aralykdan sapaklar, wideoşekilli maslahatlar yzygiderli guralýar.

Ýurdumyzda alnyp barylýan sanly bilim syýasaty esasynda sagdyn, hemmetaraplaýyn ösen, giň dünýägaraýyşly, bilimli ýaş nesli terbiýeläp ýetişdirmek ugrunda durmuşa geçirilýän giň gerimli işler özüniň oňyn netijelerini berýär.

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL EDUCATION SYSTEM IN THE ERA OF THE REVIVAL OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE

M. Kelova (Turkmenistan)

In accordance with the Concept for the Development of the Digital Education System, effective measures are being taken to create a fund of electronic educational information, and higher educational institutions are being connected to a single educational network.

In accordance with the action plan envisaged for the implementation of the “Concept for the Development of the Digital Educational System in Turkmenistan”, by specialists, teachers staff and students of the Turkmen State Architecture and Construction Institute created an internal local network and developed network software and a digital educational portal has been developed.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА

М.Келова (Туркменистан)

В соответствии с Концепцией развития системы цифрового образования предпринимаются действенные меры по созданию фонда электронной образовательной информации, осуществляется подключение высших учебных заведений к единой образовательной сети.

В соответствии с планом мероприятий, предусмотренными по внедрению «Концепции развития цифровой образовательной системы в Туркменистане», специалистами, профессорско-преподавательским составом, а также студенческой молодежью Туркменского государственного архитектурно-строительного института была создана внутренняя локальная сеть и разработано сетовое программное обеспечение и на ее основе был разработан цифровой образовательный портал.

UMUMYBILIM BERÝÄN ORTA MEKDEPLERDE HIMIÝA DERSINI OKATMAKDA DÜNÝÄ TEJRIBESINDEN PEÝDALANMAK

M. Şükürowa (Türkmenistan)

Ýurdumyzda bilim berlişiniň hil derejesini ýokarlandyrmaga we onuň halkara ülnülerine laýyk getirilmeginde öňde durýan wezipelere aýratyn üns berilýär. Bu wezipeleriň oňyn çözülmeginde dürli dersleri okatmagyň usulyýetiniň kämilleşdirilmegine uly orun degişlidir. Her bir dersiň okadylyşynyň usulyýeti şol ders boýunça okadylýan okuw sapaklarynyň netijeliligini kesgitleýär. Şu nukdaýnazardan, dersara baglanyşygynyň saklanmagyna täsir edýän netijeli usullardan peýdalanmagyň uly ähmiýetiniň bardygyny belläp geçmek ýerliklidir.

Işin esasy maksady okatmagyň häzirki zaman tehnologiýasy hasaplanýan STEM tehnologiýasynyň aýratynlyklaryna we onuň himiýa sapaklarynda dersara baglanyşygy ýola goýmaktaky ähmiýetine seredip geçmekden ybarat.

Okatmagyň häzirki zaman tehnologiýasy hasaplanýan STEM tehnologiýasynyň himiýany okatmagy kämilleşdirmekdäki ähmiýeti örän uludyr. Işde himiýa dersi okatmakda STEM sapagyny guramaklygyň aýratynlyklaryna seredildi. Şeýle-de STEM sapagyň adaty sapak bilen deňeşdirme häsiýetnamasy beýan edildi.

STEM – täze bilim tehnologiýasy bolup, okuwçylara pikirlenmegi öwretmäge, ylmy-gözleg işlerine ugrukdyrmaga, toparda işläp bilmek başarnyklaryny kemala getirmeklige, dersara baglanyşygy ýola goýmak arkaly okuwçylaryň tebigy we takyk ylmlara degişli dersler boýunça alan bilimlerini netijeli peýdalanyp bilmekligine esaslanýar.

Milli bilimiň öňki döwürde bolup gelýän usulyýetinde mugallym diňe maglumat beriji, okuwçy bolsa taýýar maglumaty kabul ediji bolup durýar. STEM tehnologiýasy bolsa, okuwçylaryň maglumatlary özbaşdak gözläp tapmagyna we döredijilikli işlemegine esaslanýar. Şeýle-de okatmagyň öňki döwürde bolan usulyýetinde tebigy we takyk ylmy ugurlara degişli dersler okadylýandygyna seretmezden, okuwçylara biri-birinden üzňeleşdirilen, logiki baglanyşygy bolmadyk maglumatlar berilýär. Netijede, okuwçylar geljekki durmuşynda ýüze çykýan dürli meseleleri çözmekde şol alan bilimlerini öz ýerinde ulanyp bilmeýärler.

Pedagoglaryň pikirlerine görä, dersara baglanyşyk köp hünärlerde üstünlik gazanmaga kömek edýär. Okatmagyň STEM tehnologiýasy matematika, fizika, biologiýa, himiýa, geografiýa, informatika we ynsanperwer ylmlaryň arasynda düýpli dersara baglanyşygy ýola goýmaklyga esaslanýar.

Öwrenilen maglumatlar we alnan netijeler esasynda, STEM tehnologiýasynyň himiýa dersi okatmagy kämilleşdirmekdäki ähmiýetiniň uludygyny subut edildi.

Netijede, şeýle mazmunly sapaklaryň okuwçylaryň ukyp-başarnyklaryny kämil derejä çykarmaga mümkinçilik berýändigini anyklady. Türkmenistanyň bilim edaralarynda bu tehnologiýa ornaşdyrylsa, onuň kömegi bilen öňde hünärmenleri taýýarlap, ýurdumyzy ykdysady taýdan garaşsyz, bäsleşige ukyply ýurda öwürüp bileris.

USING THE WORLD EXPERIENCE OF TEACHING CHEMISTRY IN SECONDARY SCHOOLS

M. Shukurova (Turkmenistan)

The main purpose of the work is to consider the features of STEAM technology, which is considered to be a modern teaching technology, and its importance in establishing interdisciplinary connections in chemistry lessons. Specific examples show the effectiveness of STEAM lessons in teaching chemistry. As a result, it was found that such meaningful lessons allow students to improve their abilities.

Translation corresponds to the content of the text in Turkmen language.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРОВОГО ОПЫТА ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

М. Шукурова (Туркменистан)

Основная цель работы - рассмотреть особенности технологии STEAM, которая считается современной технологией обучения, и ее значение в установлении межпредметных связей на уроках химии. На конкретных примерах показано эффективность STEAM уроков в обучении химии. В результате было установлено, что такие содержательные уроки позволяют учащимся совершенствовать свои способности.

ÝOKARY BILIMIŇ HILINI ÝOKARLANDYRMAKDA YLMY TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY

N. Nazarow, M. Kokanowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda, türkmen halkynyň Milli Lideri, Gahryman Arkadagymyzyň taýsyz tagallasynyň netijesinde Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmenistan watanymyzyň dünýä ýurtlarynyň arasyndaky abraýy gün-günden ýokarlanýar, ykdysady kuwwaty berkeýär we ylm-bilim ulgamynyň dünýä derejesinde ösmegi, şeýle hem ylmy esasly tehnologiýalary işläp düzmeklik üçin ähli mümkinçilikler döredilýär.

Soňky ýyllarda kremniý esasyda alnan GaP(GaAs) epitaksial geterostrukturalary taýýarlamagyň ygtybarly tehnologiýasyny işläp düzmeklige hem-de bu geterostrukturalaryň esasynda dürli ýarymgeçiriji abzallary taýýarlamaklyga uly üns berilýär. Mikroelektronika, nanoelektronika we optoelektronika üçin täze ýarymgeçiriji materiallarynyň tehnologiýasyny işläp düzmeklik ylymda we tehnologiýada ileri tutulýan häzirki zaman meseleleriniň esasyalarynyň biri bolup, bu ylmy işlere ýaş mugallymlaryň we talyplaryň işjeň gatnaşmagy bilimiň hiliniň ýokarlanmagyna, ylmy meseleleri çözmeklige höwesli ýaşlaryň sanynyň artmagyna ýardam edýär.

Şeýle geterostrukturalar GaP we GaAs ýarymgeçiriji birleşmeleriniň optoelektron abzallary taýýarlamak üçin örän ajaýyp fotoelektrik we optiki häsiýetlerini ýokary hilli, taýýarlanylýan tehnologiýasy ýokary derejede işlenilip düzülen kremniý ýarymgeçirijisiniň artykmaçlyklary bilen bir esasyda integrirlemäge mümkinçilik berýär.

Esasy bellemeli zatlaryň biri hem bu ylmy işleriň alnyp barylýan ýaş alymlaryň we talyplaryň ýönekeý ýarymgeçirijiler bilen bir hatarda GaP, GaAs ýarymgeçiriji birleşmeleriniň hem gurluş aýratynlyklaryny we esasy fiziki häsiýetnamalaryny öwrenmeklerine getirýär. Emma GaP, GaAs ýarymgeçiriji birleşmeleriniň we kremniý ýarymgeçirijisiniň gurluş hem-de fiziki häsiýetnamalarynyň aratapawutlarynyň uludygy sebäpli, şeýle geterostrukturalar taýýarlanylýanda çözmesi örän çylşyrymly bolan birnäçe kynçylyklar ýüze çykýar.

Açyk hloridli ulgamda gaz fazasyndan epitaksiýa usulyny peýdalanyp, polýar däl kremniý ýarymgeçirijisiniň üstünde polýar ýarymgeçiriji birleşmeleri bolan fosfid-galliniň we arsenid galliniň epitaksial gatlaklary alnanda olaryň esasynda taýýarlanylýan abzallaryň hiline täsir edýän getero-epitaksial gatlaklarda antifaza domenleriniň emele gelmegi; ýarymgeçirijileriň kristal gözenegiň hemişeligiň we ýylylykdan giňelme koeffisiýentleriň dürli bolmagynyň netijesinde mehaniki dartgynly epitaksial gatlaklaryň ösmegi; geterostrukturyň ösüş (taýýarlanylýan) temperaturadan (900-1000°C) otag temperaturasyna çenli sowamagynyň netijesinde epitaksial gatlagyň deformirlenmegi we belli bir galyňlygyndan başlap mikrojaýryklar emele gelmegi ýaly birnäçe näsazlyklar ýüze çykýar.

Gaz fazasyndan epitaksiýa usulynda kremniý plastinasynyň üstüniň ýagdaýy başlangyç epitaksial gatlagyň hiline örän uly derejede täsir edýär, ýagny epitaksial gatlagyň düz (tekiz) bolmagy, AFD-leriň ýüze çykmaklygy, esasy zatlaryň biri hem epitaksial gatlagyň göwrümünde defektleriň

we dislokasiýalaryň dykzlygy plastinanyň üstüniň ýagdaýyna, geteroaraçäkde ýüze çykýan geçiş gatlagynyň ýagdaýyna baglydyr.

Netijede, geteroaraçäkde we ösýän epitaksial gatlakda dürli näsazlyklar (defektler) emele gelip bu geterostrukturyň esasynda taýýarlanylýan abzallaryň esasy häsiýetnamalarynyň durnuksyz bolmagyna, ýagny wagtyň geçmegi bilen üýtgemegine (hiliniň peselmegine) getirip bilýär.

Bu işde Si esasda GaP we GaAs geterogurluşlar alnanda ýüze çykýan tehnologiýa kynçylyklary azaltmagyň mümkinçilikleriniň üstünde durulyp geçilmegi bilen bilelikde GaP/Si, GaAs/Si geterostrukturalaryň elektrik we fotoelektrik häsiýetleriniň durnuklylygyny öwrenmegiň netijeleri seljerilýär.

Öwrenilen geterogurluşly p-n-gurluş wolt-amper häsiýetnamalary seljerilende, kiçi toklarda (10^{-8} - 10^{-3} A/sm²) toguň geçiş artykmaç-tunel mehanizmi wagtyň geçmegi bilen üýtgemeyär. Ýagny artykmaç-tunel mehanizmi bilen häsiýetlendirilip, doýgun toguň ululygy üýtgemeyär. Emma getero p-n geçişden syzyp geçýän toguň ululygy gomozonaly p-n geçişden syzyýan toguň ululygyndan azyndan bir dereje uludyr. Geterogurluşly gurluşlarda p-n – geçişden syzyp geçýän toguň uly bolmagy bu gurluşlarda, fosfid galliý esasda alnan GaP-p-n geçişiň göwrüm zarýadynyň gatlagyna seredilende ýetmezçilikleriň, dislokasiýalaryň dykzlygynyň uly bolmagy bilen düşündirilýär.

THE ROLE OF THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

N. Nazarov, M. Kokanova (Turkmenistan)

In recent years, there has been a significant increase in interest in semiconductor layers and device structures based on A³B⁵ compounds integrated with silicon. It is expected that such structures will make it possible to combine the unique electrical, photoelectric, and optical properties of A³B⁵ compounds with the advantages of high-quality silicon wafers.

The work presents the results of a study of the electrical and photoelectric properties of GaP/Si, GaAs/Si heterostructures, in which a dislocation occurs when A³B⁵ epitaxial layers are grown on Si substrates, which is inevitable due to the lattice mismatch. These dislocations may not have a significant effect on the device parameters if a significant part of them is localized in the plane of the layer-substrate heterointerface. When growing GaP and GaAs epitaxial layers on Si substrates by the method of gas-phase epitaxy in a chloride system, a thin transitional nanolayer is usually formed at the layer-substrate heterointerface, apparently of not very high crystalline perfection, where many defects and dislocations relax.

РОЛЬ ВНЕДРЕНИЯ НАУЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Н. Назаров, М. Коканова (Туркменистан)

В последние годы значительно возрос интерес к полупроводниковым слоям и приборным структурам на основе соединений A³B⁵, интегрированных с кремнием. Ожидается, что такие структуры позволят совместить уникальные электрические, фотоэлектрические и оптические свойства соединений A³B⁵ с достоинствами высококачественных кремниевых пластин.

В работе приводятся результаты исследования электрических и фотоэлектрических свойств GaP/Si, GaAs/Si гетероструктур, в которых возникает дислокация при выращивании эпитаксиальных слоев A³B⁵ на Si подложках, что неизбежно из-за рассогласования параметров решетки. Эти дислокации могут не оказывать существенного влияния на параметры приборов, если их значительная часть локализована в плоскости гетерограницы слой-подложки. При

выращивании эпитаксиальных слоев GaP и GaAs на Si подложках методом газофазной эпитаксии в хлоридной системе на гетерогранице слой-подложки обычно образуется тонкий переходный нанослой, по-видному, не очень высокого кристаллического совершенства, где релаксируется множество дефектов и дислокаций.

BILIM ULGAMYNYŇ SANLY INNOWASIÝALARA ESASLANYP ÖSÜŞI

O. Çaryýewa, O. Hangulyýewa (Türkmenistan)

Milli ykdysadyýetimiziň innowasion ösüş ýoly bilen öňe ilerlemegi milli innowasiýa ulgamyny ösdürmeklige esaslanýar. Milli innowasiýa ulgamyny ösdürmek bolsa ilki bilen dünýä standartlaryna laýyk gelýän tehnologiýalary ornaşdyrmagy talap edýär. Sebäbi islendik ýurduň innowasion ulgamyny ösdürmek onuň ylmy-tehniki ösüşiniň derejesiniň iň öndebaryjy tehnologiýalaryny peýdalanmak bilen utgaşykly alnyp barylmagyna baglydyr.

Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary esasynda başy başlanan, Türkmenistanyň Prezidenti Arkadagly Serdarymyzyň ýolbaşçylygynda dowam etdirilýän bilim ulgamyndaky düýpli özgertmeler bilim derejesi innowasiýa ykdysadyýetiň talaplaryna laýyk gelýän hünärmenleri taýýarlamaklyga zerur şertleri we mümkinçilikleri döredýär. Ýurdumyzyň innowasiýa häsiýetli ykdysadyýeti üçin hünärmenleri we menejerleri taýýarlamak ösüşiniň talabydyr. Ýurdumyzyň milli ykdysadyýeti gün-günden döwrebaplaşýar, bu ýagdaý bolsa innowasiýa häsiýetli ykdysadyýeti ösdürmekde geljekde möhüm bolan döwrebap hünärler boýunça bilim alan hünärmenleriň taýýarlygyna baglydyr. Türkmenistanyň ykdysady strategiýasynda ykdysady innowasiýa ösüş ýolunyň ileri tutulmagy degişli hünärmenleri taýýarlamak meselesine hem şu nukdaýnazardan seretmegi talap edýär.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň sanly bilim ulgamy düýpli özgerýär, bilim ulgamyna goýberilýän maýa goýumlaryň möçberi we netijeliligi artdyrylýar. Bellemeli zatlaryň biri hem ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde Internet web saýtlarynyň döredilmegi we elektron poçtalarynyň açylmagydyr, şeýle-de käbir ýokary okuw mekdepleri tarapyndan elektron gazetleriň döredilmegidir. Bilim ulgamynyň şeýle sanly özgertmeleri ýaş neslimiziň bilim almak höweslerini artdyrýar, saýlap alan ugruna degişli bolan maglumatlary ýa-da gerekli bolan resminamalaryň sanawyny, talyp haklary, okuwyň töleg puly we beýleki gyzyklanma bildirilýän maglumatlary almaga ýardam berýär, talyplar öz pikirleri, degerli teklipleri, ýürek buýsançlary bilen elektron gazet sahypalarynda paýlaşmaga mümkinçilik alýarlar. Şular bilen bir hatarda ýokary okuw mekdeplerinde elektron kitaphanalar döredilip, bu iş talyp ýaşlara we beýleki okyjylara alymlarymyzyň, ykdysatçylarymyzyň gollanmalarından we beýleki ylmy kitaplaryndan amatly peýdalanmaga mümkinçilik döredýär. Ähli ýokary okuw mekdepleriniň elektron kitaphanalaryny özara birikdirmek, internet ulgamynyň üsti bilen hyzmatdaşlyk edilýän ýurtlaryň kitaphanalaryna çykalga açmak durmuşa ornaşdyrylan işleriň dowamy bolup, oňyn dünýä tejribesini has-da çuňlaşdyryp öwrenmäge mümkinçilik berýär. Bu işleriň üstünlikli durmuşa geçirilmegi milli bilim ulgamynyň sanly innowasiýalara esaslanýan ösüş ýolunyň dowam etmegine ýardam berer.

DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM BASED ON DIGITAL INNOVATIONS

O. Charyyeva, O. Hangulyyeva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, the digital education system is radically transformed, and the amount and efficiency of investments in education are increasing in our country. It should be noted that websites and e-mails are created at higher educational institutions of the country, and some of them launch electronic newspapers. Along with this, electronic libraries have

been created at higher educational institutions, which allow students and other readers to effectively use textbooks and other scientific works of our scientists and economists. Connecting the electronic libraries of all higher education institutions to a single network, providing access to the libraries of countries with which online cooperation is maintained, is a continuation of the implemented activities that provides an opportunity for an in-depth study of positive world experience.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ИННОВАЦИЙ

О. Чарыева, О. Хангулыева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в нашей стране коренным образом трансформируется цифровая система образования, повышаются объемы и эффективность инвестиций в систему образования. Следует отметить, что в высших учебных заведениях страны создаются веб-сайты и электронные почты, а в некоторых вузах открываются электронные газеты. Наряду с этим, в высших учебных заведениях созданы электронные библиотеки, что позволяет студентам и другим читателям эффективно пользоваться учебными пособиями и другими научными трудами наших ученых и экономистов. Подсоединение электронных библиотек всех высших учебных заведений к единой сети, обеспечение доступа к библиотекам стран, с которыми поддерживается онлайн-сотрудничество, является продолжением реализованных мероприятий, и дает возможность углубленного изучения положительного мирового опыта.

KOMMUNIKATIŲ MEDENIÝETIŇ HÄSIÝET, DIPLOMATIÝA, TÄSIR ETMEK ÝALY GYMMATLYKLARYNYŇ YLMY ESASLARY

О. Jumalyýewa, R. Saparow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe innowasiýanyň, ylym-bilimiň täze gazananlarynyň, tehnikanyň we tehnologiýanyň uly tizlikde ösmegi sözleşme medeniýetini – diplomatiýany, täsir etmek, ynandyrmak, auditoriýanyň ünsüni özüňe baglap bilmek ussatlygyny hem-de söz sungatynyň, kommunikatiw maksadalaýyklygyny ylmy esaslarda özleşdirmegi talap edýär. Dünýä ylmynda söz medeniýetini ylmy esaslarda ösdürmek, halkyň önünde ýerine ýetirilýän çykyşlaryň ynandyrmagy, täsir etmegi, netijeli, ýokary hilli alnyp barylmagy adamalaryň, halklaryň, milletleriň, döwletleriň arasynda dost-doganlyk, raýdaşlyk we hyzmatdaşlyk gatnaşyklaryny dogry ýola goýmaga hyzmat etdirilmegi döwrebap meseledir.

Türkmen halkynyň Milli lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Baýlygy Gurbanguly Berdimuhamedow sebitde we dünýäde parahatlygy, ylalaşdyryjy, dost-doganlyk gatnaşyklaryny berkitmäge goşant goşmak bilen bu meselede diliň kämilligine uly üns bermelidigini sargyt etdi. Mähriban Arkadagymyz: «Dilimizi has baýlaşdyrmak, taryh akabasynyň haýsydyr bir öwrümünde ulanyşdan galan gowy sözlerimizi täzedan dolanyşyga girizmek, kämilleşdirmek biziň mukaddes borjumyzydyr. Diliň kämilligi ruhuň kämilligidir. Milletiň kämilligi bolsa biziň baş maksadymyzydyr» diýmek bilen türkmen halkynyň söz sungatyny, edebi mirasyny dünýä ýaýmaga giň mümkinçilikler döretdi.

Kommunikatiw medeniýetiň esasynda her bir şahsyýetiň gaýtalanmajak gymmatlyklaryny ykrar etmek bilen aýrylmaz baglanyşykly we umumy kabul edilen gürründeşlige bolan ahlak talaplary ýatýar. Bu gymmatlyklar (sypaýylyk, edeplilik, sadalyk, hökmanlyk, önünden duýdurmaklyk, paýhaslylyk, erjellik, öz pikirini gorap bilmek, dili sowatly ulanmak) gürründeşligiň görnüşine we maglumat alyşmakda islendik iň kämil, şol sanda sanly tehnologiýalaryň ulanylýandygyna garamazdan, üýtgewsizdir. Bu gymmatlyklaryň özeninde adam häsiýetlerine laýyklykda çözülmeli işleriňi meýilleşdirmek

meselesiniň öwrenilişi hem öz beýanyňy tapýar. Gulluk mahaly özüňi alyp barmaklygyň kabul edilen tertibi we görnüşi «Iş etiketi» diýlip atlandyrylýar. Onuň esasy wezipesi – adamlaryň özara düşünişip bilmeklerine ýardam berip biläýjek düzgünleri emele getirmekdir. Bu etiketiň ýerine ýetiriliş düzgünleri we talaplary «*Ritorika*» ylmyň öwrenýän meselesidir. «Sözleşiş medeniýeti» – bu gürründeşlik bilen bagly ol ýa-da beýleki ýagdaý ýüze çykanda, häzirki zaman dil kadalaryna we gürlüşmegiň etikasyna eýermek şerti bilen, dil serişdelerini öňde goýlan kommunikatiw wezipeleri amal etmekde iň ýokary netijeliligi üpjün etmäge mümkinçilik berer ýaly görnüşde saýlap almakdyr.

Sözleşiş medeniýeti dil medeniýetiniň bir bölegidir. Dil medeniýeti hem söz sözlemek, gürründeş bolmak medeniýetiniň, umumy ynsanperwerlik medeniýetiniň düzümine girýär. Köpçüligiň öňünde edilýän çykyşlarda täsir etmek, köplenç, aýdylyan söze aýdyňlyk, keşplilik, duýgulylyk bagyşlaýan aýratyn häsiýete eýe bolan çeperçilik serişdelerini ritoriki figuralary ulanýarlar. Muňa tekste bezeg berýän serişdeler, ýagny durnukly hala gelen söz düzümleri, göçme manydaky sözler we aňlatmalar degişlidir. Olar berilýän habarlary baýlaşdyrýarlar we olara dürli öwüşginler berýärler.

Ritorikada, adatça, pikir figuralary (pikiri tapawutlandyrmagyň başga sözler bilen beýan edilende üýtgemeyän serişdeleri) we sözüň figuralary (sözlenýän sözüň belli bir ýerine ünsi çekmegiň usuly) tapawutlandyrylypdyr. Deňeşdirmeler, epitetler (çeper kesgitlemeler), sitatalar, durnukly söz düzümleri, nakyllar, ganatly sözler hem duýgynyň döremegine sebäp bolýar. Habar bermek we täsir etmek köpçülige söz bilen ýüzlenýän kişiniň esasy wezipesidir.

Bagtyýar Watanymyzda hormatly Prezidentimiziň hem-de Gahryman Arkadagymyzyň öňe sürýän döwlet ähmiýetli syýasatlaryny durmuşa geçirmäge gatnaşýan her bir ýolbaşçynyň, hünärmeniň, şahsyýetiň söz sungatynyň ähmiýetli gymmatlyklaryny dogry özleşdirip bilmegi häzirki döwrüň döwrebap meseleleriniň biridir.

Türkmen halkynyň söz medeniýetini dünýä ýaýmaga ýardam berýän hormatly Prezidentimiziň hem-de türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň döwlet we dünýä ähmiýetli alyp barýan işleri hemişe rowaçlyklara beslensin!

SCIENTIFIC BASIS OF VALUES OF COMMUNICATIVE CULTURE AS CHARACTER, DIPLOMACY AND INFLUENCE

O. Jumalyyeva, R. Saparov (Turkmenistan)

At present, in the Era of Revival of the New Epoch the Powerful State, in the period of development innovation on high level, new achievements of science and education, technique and technologies, speech standard requires scientific development of the following conceptions as diplomacy, influence, convictions, ability to attract the audience, communicative worth whileness of the art word. In this connection, in the world science the actual task is the development of speech standards, convictions, influences, perfect statements in front of the audience, which should serve to arrange friendship, solidarity and collaboration among the people and countries.

Moral requirements, which are closely linked with recognition of non-repeatable peculiarity of each personality, are the basic of communicative culture. These values (good will, education, modernity wisdom, persistence, ability to defend the ideas, perfect usage of the language), despite the forms of communication, and application of new technologies (including digital) The base of this value is reflection of the planned issues, which needs to be sold. The order and behaving forms accepted during service is called «business ethic». Its main task is formation of conditions eligible to support understanding people. The conditions and requirement of observastion of this ethics are studied by Rhetoric.

In the Era of Revival of the New Epoch the Powerful State the actual task is the development of the values by each head, specialist, figures that are involved in implementing of the state policy carried out by Hero-Arkadag and Esteemed President.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ЦЕННОСТЕЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ХАРАКТЕР, ДИПЛОМАТИЯ И ВОЗДЕЙСТВИЕ

О. Джумалыева, Р. Сапаров (Туркменистан)

В настоящее время в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства, в период развития на высоком уровне инноваций, новых достижений науки и образования, техники и технологий, культура речи требует научного освоения таких понятий как дипломатия, воздействие, убеждение, умение привлечь внимание аудитории к себе, коммуникативная целесообразность словесного искусства. В этой связи в мировой науке является актуальной задачей научное освоение речевой культуры, убеждения, воздействия, качественного выступления перед народом и это должно служить правильному налаживанию дружбы, солидарности и сотрудничества между людьми, народами и государствами.

В основе коммуникативной культуры лежат нравственные требования, тесно связанные с признанием неповторимых ценностей каждой личности и общепринятой беседой. Эти ценности (доброта, воспитанность, скромность, обязательность, предупредительность, мудрость, настойчивость, умение защищать свои мысли, грамотное использование языка), несмотря на формы беседы и использование самых передовых технологий (в том числе цифровой) при обмене информацией, остаются неизменными. В основе этих ценностей в соответствии с человеческими качествами находит свое отражение изучение вопросов планируемых задач, которые предстоят решить. Принятый порядок и формы поведения во время службы называется «деловым этикетом». Его главная задача заключается в формировании положений, способных содействовать взаимопониманию людей. Положения и требования соблюдения этих этикетов изучается «Риторикой».

В нашу счастливую эпоху является актуальной задачей освоение этих ценностей каждым руководителем, специалистом, личностью, участвующими в реализации политики государственного значения, проводимой нашим Героем-Аркадагом и уважаемым Президентом.

ÝAŞ NESLI MILLI RUHDA TERBIÝELEMEDÉ MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ŞYGYRLARYNYŇ ÄHMIÝETI

О. Meläýewa (Türkmenistan)

Magtymguly Pyragynyň pähim-paýhasa ýugrulan ajaýyp eserleri, juda köptaraply temalar boýunça ýazan şygrylaryndaky parasatly pikirleri, hemmetaraplaýyn ösen şahsyýeti terbiýelemekde pedagogik täsirliliginiň ýokarydygy bilen tapawutlanyp, halk içinde ýaşap gelýär. Şahyryň döredijiliginde ynsanlaryň belent ahlaklylyk sypatlaryny terbiýelemek meselesine uly orun berilýär.

Magtymguly Pyragy ähli döwürleriň öwüt-ündewçisi, terbiýeçi-wagyzçysy hökmünde döwürdeşlerini, özünden soňky döwürde ýaşanlary, biziň döwürdeşlerimizi adamkärçilige, halky, Watany söýmäge hem-de goramaga, ahlak arassalygyny berjaý etmäge, milli mertebäni gorap saklamaga, ynsanperwer häsiýetli adam bolmaga çagyrypdyr. Şahyryň durmuş hakykatyny özünde jemleýän, pelsepewi şygrylaryndaky çagyryş her bir ynsanyň ruhy dünýäsini terbiýeläp, kalbyna nur çäýüpdyr.

Akyldar özüniň terbiýeçilik ähmiýetli şygrylarynda ynsanlaryň belent ahlaklylyk sypatlaryny terbiýelemek meselesine uly orun beripdir. Ol türkmen halkynyň ahlak ýörelgelerini, umumadamzat gymmatlyklaryny, ynsanperwerlik, adalatlylyk ýaly belent ynsan sypatlaryny wagyz edipdir. Ol öz şygrylarynyň üsti bilen, ynsany bezeýän ruhy-ahlak gymmatlyklary halkyň aň akabasyna guýmagy başarypdyr.

Magtymguly Pyragynyň «Kär bile», «Guftarydyr», «Ýoldaş bolan», «Gezemek bilen», «Gul bolgul», «Baş bolmaň», «Merdan ýoluksa», «Zor bolar», «Gidiji bolma», «Alan ýagşydyr», «Delalat ýagşy», «Gymmat ýagşydyr», «Söhbet ýagşydyr», «Ýat ýagşy» ýaly arassa ahlaklylygy ündeýän sygyrlarynyň üsti bilen, ýaş nesli ata Watany söýmek, agzybir bolmak, ata-enä hormat goýmak, doganlyk-dostluk mertebesi saklamak, goňsuçylyk we garyndaşlyk gatnaşyklary berkitmek, ulnykiçini sylamak we halal zähmet çekmek ýaly, milletimiziň ruhy-ahlak häsiýetlerine ýugrulan milli gymmatlyklarymyzy içgin öwrenmeklige hem-de olary berjaý etmeklige çagyrypdyr.

Akyldaryň diňe bir goşgusynda däl, onuň ýekeje bendinde we her bir setirinde uly manylary, gymmatly pikirleri tapmak bolýar. Şahyr «Gezemek bilen» diýen şygrynda her bir adamyň ilki özüni düzetmegini, görelde görkezmegini, az iýip, az ýatmagyny, az sözlemegi maslahat beripdir.

Owwal, Magtymguly, özüň düzetgil,
Özüňni sen özgelere göz etgil,
Az iýgil, az ýatgyl, sözüň az etgil, –
Ne bar manysyz söz uzamak bilen! (Magtymguly, A.: 2008. 321 s.)

Akyldar şahyryň halk parasady jemlenen çuň manyly setirleri, öwüt-ündewleri ýaş nesillerimize haýyr bilen şeriň, gowy bilen erbediň, halal bilen haramyň, agzybirlik bilen agzalalygyň, peýda bilen zýýanyň tapawudyny seljermegi öwretmekde, ruhy-ahlak terbiýesini bermekde gymmatly hazynadyr. Magtymguly Pyragynyň hiç wagt gadyr-gymmatyny ýitirmeýän döredijiliginiň ýaşlarymyzyň atabalarymyzyň Watana, il-güne, nesillere goýup giden ynsanperwer ýörelgelerine akyly ýetirmegini we olara eýermegini gazanmakda ähmiýeti uludyr.

Durmuşda beýik akyldaryň döredijilik älemine ýüzlenmedik adam ýok bolsa gerek. Häzirki wagtda akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň terbiýeçilik ähmiýetli şygrylary bilen gyzyklanýanlaryň sany has-da artýar. Beýik söz ussady Magtymguly Pyragynyň halkylyga we millilige ýugrulan döredijiligi ähli döwürler üçin gymmatly ruhy-ahlak mekdepidir. Şahyryň pähim-paýhasa ýugrulan ajaýyp eserleri, ruhy-ahlak temadan ýazan şygrylaryndaky parasatly pikirleri öz halkynyň ruhy gymmatlyklaryny saklap galmakda, ýaş nesli terbiýelemekde we olary durmuşa taýýarlamakda watançylygyň, mertligiň, arassa ahlaklylygyň, adamkärçiligiň, ynsanperwerligiň belent nusgasy hökmünde, özboluşly ýol görkeziji bolup, üç asyr bäri ýaşap gelýär. Şonuň üçin Magtymguly Pyragy bütün adamzada arassa ahlaklylygy ündeýän akyldar hasaplanylýar.

Ýaşayyş-durmuşyň ähli ugurlary boýunça şygrylar ýazyp, adamzat paýhasyndan ýokary galmany, ýagşa ýagşy, ýamana ýaman diýmegi, gamgyna göwünlik bermegi, halkyna kükregini germegi, ähli ynsanlaryň kalbyna nur çäymagy başaran şahyryň pähim-paýhasa, öwüt-nesihatlara ýugrulan eserleri halkymyzyň ruhuna we aňyna mydamalyk siňipdir.

Türkmen halkynyň beýik akyldary Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy, ynsanperwerligi, päk ahlaklylygy erkinligi, adalatlylygy wagyz edýän pelsepewi garaýyşlary, terbiýeçilik ähmiýetli, ajaýyp şygrylary kämil nesli terbiýelemekde gymmatly mekdepidir, ruhy ýörelgedir.

THE IMPORTANCE OF MAGTYMGULY FRAGHI POEMS IN EDUCATING THE YOUNGER GENERATION IN THE NATIONAL SPIRIT

O. Melayeva (Turkmenistan)

In his educative poems, Magtymguly gave great importance to the issue of educating people with high moral qualities. The wise poet calls the young generation to follow national spiritual and moral principles, goodness, unity, decency, and humanity through his philosophical poems, which contain the reality of life and are addressed to the people and the nation.

The creativity of Magtymguly Fraghi, the great master of words, is a valuable spiritual and moral school for all times. The poet's wonderful works of wisdom, his wise thoughts in his poems on spiritual and moral topics are a unique guide in preserving the spiritual values of his people, educating the

young generation and preparing them for life as a high example of patriotism, courage, pure morality, humanity, humanitarianism.

ЗНАЧЕНИЕ СТИХОВ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ ДУХЕ

О. Меляева (Туркменистан)

В своих поучительных стихотворениях Махтумкули придавал большое значение вопросу воспитания людей с высокими моральными качествами. Мудрый поэт призывает молодое поколение следовать национальным духовно-нравственным принципам, добру, единству, порядочности и человечности через свои философские стихи, которые содержат реальность жизни и адресованы народу и нации.

Творчество Махтумкули Фраги, великого мастера слова, является ценной духовно-нравственной школой на все времена. Замечательные мудрые произведения поэта, его мудрые мысли в стихах на духовно-нравственные темы являются уникальным руководством в сохранении духовных ценностей своего народа, воспитании молодого поколения и подготовке их к жизни как высокого примера патриотизма, мужества, чистой нравственности, человечности, гуманизма.

BIOLOGIÝA DERSINDEN HALK PEDAGOGIKASYNY ULANMAK ESASYNDA GURALÝAN SAPAKLARDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ MÜMKINÇILIKLERINIŇ PEÝDALANYLYŞY

О. Rejepalyýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe milli bilim ulgamyny dünýä ülnülerine laýyk derejede döwrebaplaşdyrmak ugrunda Gahryman Arkadagymyzyň we Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda alnyp barylýan bilim özgertmeleri döwlet syýasatynyň ygtybarly binýady bolup hyzmat edýär. Bu babatda Gahryman Arkadagymyzyň: «Bilim merdana halkymyzyň müňýyllyklaryň dowamynda döreden hem-de nesilden-nesle geçirip gelen iň gymmatly baýlygydyr, durmuş ýörelgesiniň, medeniýetiniň hem-de tejribesiniň gözbaşydyr. Şonuň üçin hem Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan Watanymyzyň mundan beýläk-de gülläp ösmegi, bagtyýar durmuşymyz hem-de beýik geljegimiz üçin ylymly-bilimli, ýokary hünärlü nesilleri terbiýelemek, ýaşlarymyzyň sazlaşykly terbiýe almagy, hemmetaraplaýyn bilimli adamlar bolup ýetişmegi ugrunda döwletimiz tarapyndan hemişe alada edilýär» diýip nygtamagy munuň aýdyň subutnamasydyr.

Türkmenistan Garaşsyzlygyna eýe bolanyndan soň, halk pedagogikasynyň ruhy gymmatlyklarynyň bilim berijilik we terbiýeleýjilik ähmiýetli baý mirasynyň häzirki zaman bilim ulgamyna ornaşdyrylmagyna giň ýol açyldy. Gahryman Arkadagymyz çykyşlarynda: «Men häzirki döwrümüzde eziz Watanymyzda alnyp barylýan özgerişlikleriň geçmişiň, şu günüň hem geljegiň kanuny şertlerini üpjün etmegi üçin döwletimizde düýpli syýasatyň ýola goýulmagynyň möhümdigi hakynda hemişe oýlanýaryn. Şol hem meni gadymy pederlerimiziň akyl, paýhas, durmuş tejribelerini çuňňur öwrenmäge hemişe borçly edýär» diýip, ata-babalarymyzyň durmuş tejribelerini ylmy taýdan öwrenip, olaryň paýhas eleginden geçen sözlerini bilim, ylym we beýleki ulgamlara ornaşdyrmagyň möhümdigini belleýär. Pederlerimiziň akyl, paýhas, durmuş tejribelerini ylmy taýdan öwrenmek we durmuşa ornaşdyrmak beýleki okuw dersleri bilen birlikde, biologiýa dersinde hem ulanmak wajyplygy ýüze çykýar.

Mugallym sapagyň dowamynda multimediyä tehnologiýalaryndan peýdalanyp, öňki geçilen maglumatlary okuwçynyň aňynda dikeldýär, täze temanyň esasynda okuwçylary täze maglumatlar bilen tanyşdyrýar. Şeýlelik bilen, okuwçylaryň akyl ýetiriş işjeňligini ýokarlandyrýar, özbaşdak işlemek ukypalaryny ösdürýär. Netijede, biologiýany okatmagyň diňe bir mazmuny däl, eýsem okuw-terbiýeçilik işleriniň usullary hem kämilleşýär. Okuwçylaryň alan bilimlerini durmuşda ulanmaklaryny gazanmak üçin, olarda özbaşdak pikirlenmek we tejribe geçirmek ukypalaryny ösdürmek zerurdyr. Bularyň ählisi mugallymdan okuwçynyň akyl ýetirijilik işiniň kämilleşdirilmegini, bilimleriniň çuňlaşdyrylmagyny talap edýär.

Alym Arkadagymyzyň belleýşi ýaly: «Ýurdumyzda bilim ulgamyny kämilleşdirmek boýunça işler mugallymçylyk işinde öňdebaryjy dünýä tejribesini, ruhy gymmatlyklary we milli däp-dessurlarymyzy, türkmen halkynyň örän baý taryhy we medeni mirasyny nazara almak bilen amala aşyrylmalydyr». Bu bolsa, öz gezeginde, ýaşlary akyl (intellektual) taýdan ösdürmegiň esasy şertleriniň biridir. Şu nukdaýnazardan, bilim ulgamynyň mazmunynda halk pedagogikasynyň terbiýe meselesi bilen baglanyşykly ýörelgeleriniň şöhlelelendirilmegi wajypdyr. Bu ugurda halk pedagogikasynda tejribe esasynda toplanan baý mirasy biologiýa dersiniň mazmunyna girizmek bilen ýaşlaryň halk pedagogikasynyň öňdebaryjy ýörelgelerini dowam etdiriji bolmaklaryny gazanmak bolar.

THE USAGE OF THE POSSIBILITIES OF THE INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN BIOLOGY LESSONS ORGANIZED ON THE BASIS OF FOLK PEDAGOGY USAGE

O. Rejepalyyeva (Turkmenistan)

The subject of biology opens up wide opportunities for the teacher to create a scientific worldview in students. The introduction of the spiritual values of the heritage of folk pedagogy into the lessons based on the use of innovative technologies gives its positive results. For example the biology lesson with the “Animals” section, you can clearly verify the correctness of the above.

Information about the behavior of animals in nature, in the heritage of folk pedagogy, is transferred to riddles, proverbs, fairy tales, legends, beliefs and other genres. Their scientific analysis offers great opportunities for imparting deep knowledge to students about animals and their behavior.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ, ОРГАНИЗОВАННЫХ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ

O. Реджепалиева (Туркменистан)

Предмет биологии открывает перед учителем широкие возможности для создания у учащихся научного мировоззрения. Внедрение на уроки духовных ценностей наследия народной педагогики, на основании использования инновационных технологий, дает свои положительные результаты. На примере урока биологии по разделу «Животные» можно наглядно убедиться в правильности вышесказанного.

Сведения о поведении животных в природе, в наследии народной педагогики перенесены в загадки, пословицы, сказки, легенды, поверия и другие жанры. Их научный анализ открывает широкие возможности для передачи глубоких знаний учащимся о животных и об их поведении.

TÜRKMENISTANYŇ JENAÝAT HUKUGYNDÄ JENAÝATYŇ PREDMETI BARADAKY TAGLYMATYŇ ÖSÜŞI

P. Durdyýew, K. Döwletow (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Konstitusiýasynda adam jemgyýetiň we döwletiň iň ýokary gymmatlygy diýlip belleniýär. Bu konstitusiýa hukuk kadasy demokratik, dünýewi we hukuk döwleti bolan Türkmenistanda adamyň we raýatyň hukuklarynyň hem-de azatlyklarynyň baş gymmatlyk hökmünde ykrar edilýändigini, döwlet tarapyndan goralýandygyny, üpjün edilýändigini we kepillendirilýändigini aňladýar. Jemgyýetçilik özgertmeleriniň ösüşinde islendik döwletiň netijeli milli hukuk ulgamynyň döredilmeginiň möhüm ähmiýeti bardyr. Sebäbi hukuk döwletinde esasy mesele jemgyýetçilik durmuşynyň ähli görnüşlerinde kanunyň hemme zatdan ýokary tutulmagynyň üpjün edilmegidir.

Kanunlaryň jemgyýetde hemmeler tarapyndan doly we gyşarnyksyz ýerine ýetirilmegini üpjün etmek bolsa, diňe olar döwrebap bolan we jemgyýetçilik düzgünleşdiriş zerurlyklaryny kanagatlandyran halatynda mümkindir. Şu wajyp wezipeleri netijeli amala aşyrmak işinde jenaýat hukugyna ähmiýetli orun degişlidir. Şeýlelikde, jenaýat hukugy ylmyň, hususan-da, jenaýatyň predmeti baradaky taglymatlaryň, ylmy garaýyşlaryň we nazary bilimleriň ýurdumyzyň hukuk döredijilik hem-de hukuk ulanyjylyk tejribesinde möhüm ähmiýeti bardyr. Köp ýagdaýlarda jenaýatyň predmeti jenaýatyň düzüminiň maddalaşdyryjy alamaty hökmünde çykyş edip, jenaýat jogapkärçiliginiň çäklerine täsir edýär.

XXI asyrdaky ylmyň we tehnikanyň ösmegi, jemgyýetde maglumatyň has uly ähmiýete eýe bolmagy, jenaýat hukugy tarapyndan jemgyýetçilik durmuşynyň dürli çygyrlarynda ýüze çykýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryny netijeli kadalaşdyrmaklyk wezipelerini belli bir derejede çylşyrymlaşdyrýdy. Şunlukda elektron pullar, maglumat, energiýanyň dürli görnüşleri, intellektual eýeçiligiň obýektleri ýaly maddy däl gymmatlyklary we olar bilen bagly gatnaşyklary jenaýat hukugy taýdan düzgünleşdirmek hem-de olaryň goragyny has-da netijeli üpjün etmek meselesi häzirki wagtda möhüm ähmiýete eýedir.

Şeýlelikde, jenaýatyň predmetiniň möhüm jenaýat-hukuk ähmiýeti we wajyplygy, bu ugurdaky geçirilýän ylmy seljerişleriň ýurdumyzyň hukuk goraýyş ulgamynyň netijeli hereket etmeginiň wajyp şertleriniň biri bolup durýandygyny häsiýetlendirýär. Beýan edilenleriň esasynda, jenaýatyň predmeti düşünjesi, jenaýatyň düzüminde onuň orny we ähmiýeti bilen bagly nazary meseleler boýunça ýörite ylmy seljerişleri geçirmeklik, häzirki wagtda ýurdumyzyň milli jenaýat hukuk ylmyň öňünde duran wajyp wezipeleriň biri bolup durýar.

DEVELOPMENT OF THEORY OF OBJECT OF CRIME IN CRIMINAL LAW OF TURKMENISTAN

P. Durdyýew, K. Döwletow (Turkmenistan)

Scientific views on object of crime in particular and in theory of science of criminal law as a whole has significant meaning both, in law making and in law applying activity. Identifying the object of crime significantly helps to clarify the true direction of crime. In 21st century the objective procedures of informatization deeply changed material basis of existence of society, identified the necessity of more effective protection of social bonds which are formed regarding non-material factors of social life as cashless money, non-documental securities, several types of energy, information and the objects of intellectual property.

Thus, the correct understanding of the object of crime is of great significance in criminal law.

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ О ПРЕДМЕРЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ТУРКМЕНИСТАНА

П. Дурдыев, К. Довлетов (Туркменистан)

Научные взгляды о предмете преступления в частности и теории науки уголовного права в целом, имеют немаловажное значение и в правотворческой и правоприменительной деятельности. Установление предмета преступления в значительной степени способствует выявлению истинной направленности преступления. В XXI веке объективные процессы информатизации настолько изменили материальные основы существования общества, выявило необходимость более эффективной защиты социальных связей, складывающихся по поводу невещественных факторов социальной жизни – безналичных денег, бездокументарных ценных бумаг, различных видов энергии, информации, объектов интеллектуальной собственности.

Таким образом, правильное понимание предмета преступления имеет большое уголовно-правовое значение.

BILIM ULGAMYNYŇ ÜSTÜNLIKLI UGURLARY

S. Hojanazarowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň durmuş ugurlary ykdysady syýasatynyň möhüm ugry bolan sebitleýin syýasat ýurduň sebitlerini ösdürmäge, ilatyň ýaşayuş-durmuş şertlerini düýpli ýokarlandyrmaga we halkara ölçeglerine laýyk getirmäge gönükdirilendir. Diýarymyzyň bilim ulgamy uly ösüşe eýe bolýar we özgerýär.

Öňdebaryjy dünýä tejribesinden ugur alyp, ýaş nesliň döwrebap bilim almagy, ylym we döredijilik bilen meşgullanmagy ugrunda giň mümkinçilikleri döredilýär.

Milli innowasiýa ulgamyň kemala gelmegi döwrebap bilimli, ylmy-barlag işleri ýerine ýetirmegi başaryan ýokary hünär derejeli işgärler bilen üpjünçilige baglydyr. Bilim almaga hukuk türkmenistanlylaryň esasy we aýrylmaz konstitusiýa hukuklarynyň biri bolup durýar. Garaşsyz Watanymyzyň mundan beýläk-de gülläp ösmegi, durmuşymyzyň has-da gözelleşmegi ylymly, bilimli ukyply ýaşlara baglydyr. «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» ýaşlara bilim, ylym almaga we olarda sagdyn durmuş ýörelgeleri kemala getirmekde uly mümkinçilikler açylýar.

Türkmenistany ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hem, jemgyýetiň ruhy, durmuş, ykdysady we medeni ösüşiniň binýady hökmünde bilimi kämilleşdirmekdir. Häzirki döwürde ýaş nesil üçin döwrebap bilim edaralary, sport, dynç alyş-sagaldyş toplumlary ýurdumyzyň hemme sebitleriniň şäherdir obalarynda-da gurulýar. Bilim bermek – ýaş nesli terbiýelemek we okatmak işlerinden ybaratdyr. Türkmenistanda umumy bilim maksatnamalary mekdebe çenli bilim, başlangyç bilim, esasy orta bilim, doly orta bilim, okuwçylaryň mekdepeden daşary we goşmaça bilimi esasynda amala aşyrylýar. Kompýuter synplary, lingafon otaglar, aýdym-saz we sport zallary, howuzlar bilen üpjün edilen häzirki zaman mekdebe çenli çagalar edaralary bolan çagalar bakjalarynda, çagalar bakja-baglarynda, çagalar baglarynda mekdebe çenli kiçi ýaşly çagalaryň irki ösüşini we okuwyny, mekdebe taýýarlygyny üpjün etmek babatda okuw, terbiýeçilik, usulyýet işleriniň halkara standartlarynyň ýörelgelerine laýyklykda guralmagyna aýratyn ähmiýet berilýär.

Milli ykdysadyýetimiziň dürli pudaklary üçin ýokary hünär derejeli işgärleri taýýarlamagyň hakyky merkezi bolan ýokary bilimiň ösdürilmegine aýratyn ähmiýet berilýär. Ýokary bilim ulgamy kämilleşip, onuň ylym binýatlary hem ýokarlandyrylýar. Ýokary hünär bilimi edaralarynyň ylmy merkezlerinde bilim maksatnamalary kämilleşdirilýär, ylym bilen bilimiň arabaglanyşygy pugtalanýar.

Häzirki wagtda ähli ýokary we orta hünär bilimi edaralarynyň sanly bilim portallary we web saýtlary işe girizildi, hem-de e-Resminama - elektron resminama dolanyşygyndan peýdalanylýar. Elek-

tron okuw usulyýet toplumlary öz içinde okuw iş meýilnamasyny, okaýanyň özbaşdak okuw meýilnamasyny, dersleriň okuw maksatnamalaryny, elektron okuw kitaplaryny we okuw gollanmalaryny düzýär.

«Sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasyna» laýyklykda, elektron bilim maglumatlarynyň gaznasyny döretmek babatda netijeli çäreler geçirilýär, ýokary okuw mekdeplerini bir bitewi bilim toruna birikdirmek işleri amala aşyrylýar.

Ýurdumyzyň ykdysadyýetiň ösüş aýratynlyklaryna laýyklykda, milli ykdysadyýetiň pudaklary üçin ösen aň-düşünjeli we giň dünýägaraýyşly, ylymly-bilimli hünärmenleri taýýarlamak maksady bilen hemme ýokary okuw mekdeplerinde okuw-usuly, guramaçylyk-usuly, ylmy-usuly we onuň önümçilik bilen baglanyşykly işler hem-de terbiýeçilik işleri giň gerimi bilen alnyp barylýar.

Ýurdumyzyň ylmy-barlag institutlarynda, ýokary okuw mekdeplerinde geçirilýän ylmy-barlaglar ýaş alymlara we talyplara öz ukyp-başarnyklaryny açyp görkezmekleri üçin giň mümkinçilikleri döredýär. Dürli tematiki ugurlary, şol sanda innowasion ykdysadyýet boýunça Türkmen döwlet ykdysadyýet we dolandyryş institutynyň talyplary professor-mugallymlaryň ýolbaşçylygynda ylmy temalary ýerine ýetirip bäsleşige gatnaşýarlar we ýeňiji bolup baýrakly ýerlere eýe bolýarlar.

Täzeçil pikirlenip bilýän, giň dünýägaraýyşly we ýokary hünär başarnygy bolan ýaş hünärmenleri taýýarlamak täze taryhy döwürde ýurdumyzyň ylym-bilim ulgamynyň önünde durýan wajyp wezipelerdir. Ýurdumyzda geçirilýän halkara sergiler we ylmy maslahatlar ýaşlary gözleglere giňden çekmäge we ylmy bäsleşiklere gatnaşmaga uly itergi berýär.

Biz hem bilim ulgamynyň işgärleri bolup, ýaş nesli terbiýelemek we okatmak ugrunda öz işimizi kanunalaýyklykda gurawarys we okuw ýylynyň okuw maksatnamalaryny, okuw kitaplary we gollanmaları öňdebaryjy dünýä tejribesine laýyklykda yzygiderli kämilleşdirýäris hem-de esasy edebiyat çeşmeleri hökmünde Arkadagmyzyň ýazan kitaplaryndan, daşary ýurt we ýurdumyzyň alymlarynyň, professor-mugallymlarynyň ýazan okuw kitaplaryndan we okuw gollanmalarından giňişleýin peýdalanarys.

SUCCESSFUL AREAS IN THE EDUCATION SYSTEM

S. Hojanazarova (Turkmenistan)

One of the priorities for development of Turkmenistan is the improvement of education as the foundation for the spiritual, social, economic and cultural progress of society. At present, modern educational institutions, sports and recreational complexes for the younger generation have been and are being built in cities and villages of all regions of the country. Education is based on the teaching and training of young people. Particular importance is attached to the development of the higher education system, which is an effective center for the training of highly qualified personnel for various sectors of the national economy. The higher education system is improved and its scientific bases are expanding. Modern educational programs are being implemented at the scientific centers of higher vocational education institutions, and the relationship between science and education is strengthened.

УСПЕШНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

С. Ходжаназарова (Туркменистан)

Одним из приоритетных направлений развития Туркменистана является совершенствование образования как основы духовного, социального, экономического и культурного прогресса общества. В настоящее время в городах и селах всех регионов страны строятся современные образовательные учреждения, спортивно-рекреационные комплексы для молодого поколения. Образование заключается в воспитании и обучении молодежи. Особое значение придается

развитию системы высшего образования, являющегося действенным центром подготовки высококвалифицированных кадров для различных отраслей национальной экономики. Совершенствуется система высшего образования, и расширяются ее научные базы. В научных центрах высших профессиональных учебных заведений осуществляются современные образовательные программы, укрепляется взаимосвязь науки и образования.

ÝAŞLARDA KÄMIL BILIM – ÖSÜŞE ŞAMÇYRAG

S. Pirliýewa (Türkmenistan)

Milli bilim ulgamy umumy milli bähbitler bilen bir hatarda, her bir türkmenistanlynyň bähbidini göz önüne tutup, ýurdumyzyň durnukly ösüşini üpjün etmekde ýaşlaryň bilimli, ylymyly, ukyply we kämil hünärmen bolup ýetişmekleri türkmen jemgyýetiniň ruhy taýdan ösüşiniň depginlerini ýokarlandyrmagyň esasy şerti bolup durýandygyny takyklaýar. Bu wezipeleriň netijeli amal edilmegi üçin «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasy», «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy» we «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasy» kabul edildi we bu ugurdaky işler üstünlikli dowam etdirilýär.

Şu nukdaýnazardan, adamzat üçin müdimi zerur gymmatly baýlyk bolan bilimiň yzygider, üznüksiz hem-de döwrebap ösüşini gazanmakda döwletiň bilim ulgamyna goldawy gaýgyrylmaýar. Milli bilimiň kämilligini üpjün etmek, ýurdumyzda çylşyrymly tehnologiýalardan baş çykarýan ýokary derejeli ýaş hünärmenleri taýýarlamaklyga, hünär taýdan kämil ýaşlary ýetşdirmeklige, ahyrky netijede dünýäniň okgunly ösüş meýillerine goşulmaklyga we bilim ulgamyny düýpli ösdürmeklige mümkinçilik döredýär. Çünki, Esasy Kanunymyz bolan Konstitusiýamyzyň 55-nji maddasynda «Her bir adamyň bilim almaga hukugy bardyr» diýlip kesgitlenilmegi munuň aýdyň subutnamasydyr.

Bu konstitusiýa kadalaşdyrylyşyň içinden eriş-argaç bolup geçýän, «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşiniň 26-njy maddasy ýaşlaryň bilim çygyryndaky döwlet goldawynyň ugurlaryny takyklaýar. Ýagny zehinli ýaşlary ýüze çykarmak, goldamak we höweslendirmek, ýaşlarda raýatlyk, watançylyk we ruhy-ahlak duýgularyny terbiýelemek, ýaşlaryň hukuk medeniýetini ýokarlandyrmak, ýörite bilim edaralarynda, mekdepeden daşary bilim edaralarynda, ýaşayan ýeri boýunça yetginjekler we ýaşlar merkezlerinde terbiýeçilik işiniň dürli görnüşlerini goldamak we ösdürmek, ylmy barlaglar bilen meşgullanýan ýaşlary goldamak, umumy orta bilim berýän edaralaryň köp çagalý we kömege mätäç maşgalalarda ýaşayan okuwçy ýaşlaryny goldamak, ýerlerde ylmy-döredijilik merkezlerini döretmek ýaly ýaly kanuny kepillikler kesgitlenilendir.

Galyberse-de, Kanunda ýaşlarda okuwuň üznüksizligini gazanmak we olary hünäre ugrukdyrmak maksady bilen, umumy orta bilim berýän edaralaryny tamamlan ýaş oglanlaryň ýokary hünär we orta hünär okuw mekdepleriniň giriş synaglaryna gatnaşmagy üçin, bir gezek mümkinçilik döretmek şerti bilen, «Harby borçlulyk we harby gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, harby gulluga çagyryş möhletini wagtlaýyn yza süýşürmek hem-de çagyryş boýunça harby gullugy geçen ýaşlar giriş synaglaryndan üstünlikli geçen ýagdaýynda, döwlet hünär bilimi edaralaryna kabul edilmekde artykmaç hukukdan peýdalanmak mümkinçiligi hem göz önünde tutulandyr.

Hakykatdan hem, milli bilim ulgamynyň maddy enjamlaýyn binýadyny pugtalandyrmak, okuw işinde öndebaryjy çemeleşmeleri, täzeçil tehnologiýalary we bilimiň hilini ýokarlandyrmaga, zehinli, ukyply ýaşlary ýüze çykarmaga we olaryň intellektual ösüşini höweslendirmäge mümkinçilik berýän usullary ornaşdyrmak Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe özüniň oňyn netijelerini berýär. Şeýle hem, ýurdumyzda ýaşlaryň ruhy we beden taýdan sagdyn, milli ýörelgeleriň berk berjaý edilmegine wepaly ýaşlar bolup ýetişmeklerine degişli talaplar bilim edaralarynda işleriň ykjam guralmagy netijesinde alnyp barylýar.

Umuman, hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda kemala gelýän ylymy-bilimli ýaşlar türkmen halkynyň öňe tarap ynamly gadam urmagyny şertlendirýän hem-de ynsanperwerlige we parahatçylykly ýaşayşa mahsus ýörelgelerini dabaralandyryan geljegimiziň gönezligidir. Çünki munuň üçin ähli şertler, iň esasy bolsa, halkymyzyň mynasyp durmuşy ugrunda gujur-gaýratyny, zehin-başarnygyny bagyşlaýan, halklary dostlaşdyryan, durnukly ösüşe barýan ýollary biri-birine sepleşdirýän, ata-babalarymyzyň döredijilikli ýoluna dowamat berýän, nusgalyk göreldesi bilen, halkymyzy, ýaş nesilleri täze üstünliklere ruhlandyryan Gahryman Arkadagymyz bar.

ADVANCED EDUCATION OF YOUTH – THE TORCH OF PROGRESS

S. Pirliyeva (Turkmenistan)

The national education system, which takes into account the interests of every citizen of Turkmenistan along with national interests, determines that the formation of young people as educated, scientifically developed, competent and perfect professionals is the main condition for stepping up the spiritual development of the Turkmen society. From this point of view, the state provides persistent support to the education system in achieving regular, steady and modern development of education, which is an unfading value necessary for humanity. Measures to ensure the improvement of national education provide an opportunity for training highly qualified young professionals in the country who are well versed in complex technologies, instilling in young people perfect skills in terms of profession, and, ultimately, integrating into the world's dynamic growth trends and comprehensive development of the education system.

ПЕРЕДОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ МОЛОДЕЖИ – СВЕТОЧ ПРОГРЕССА

С. Пирлиева (Туркменистан)

Национальная система образования, учитывающая интересы каждого туркменистанца наряду с общенациональными интересами, определяет, что формирование молодежи в качестве образованных, развитых в научном плане, компетентных и превосходных профессионалов является главным условием повышения темпов духовного развития туркменского общества. С этой точки зрения государство оказывает неослабевающую поддержку системе образования в достижении регулярного, непрерывного и современного развития образования, которое является неувядаемой ценностью, необходимой для человечества. Меры обеспечения совершенствования национального образования создают возможность для подготовки в стране высококвалифицированных молодых специалистов, хорошо сведущих в области сложных технологий, привития молодежи совершенных навыков в профессиональном плане, и, в конечном счете, интеграции в мировые динамичные тенденции роста и всестороннего развития системы образования.

BILIM INNOWASION ÖSÜŞIŇ BINÝADY

S. Wekilow (Türkmenistan)

Gahryman Arkadagymyzyň ýolbaşçylygynda başy başlanan Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Arkadagly Serdarymyzyň tagallasy bilen türkmen jemgyýetinde ylym, bilim, hünär, terbiýe meselelerine bolan talaplar täze many-mazmuna eýe boldy. Hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly, häzirki zaman jemgyýetinde hakyky gymmatlyklar baýlyklarda däl-de, eýsem adamlarda olaryň biliminde, hünär derejesinde we zähmetiniň netijesinde görkezilýär. Bu bolsa, bilim ul-

gamyny dolandyrmagyň, onuň jemgyýete peýdaly bolmagynyň we durmuşa hyzmat etmeginiň tala-balaýyk ýola goýulmagy bilen baglanyşykly täze wezipeleriň ýüze çykýandygy bilen şertlendirilýär.

Taryhdan belli bolşy ýaly, jemgyýetiň ösüşi bilim ulgamy bilen berk baglanyşyklydyr. Bilim – bu durmuşa ynsanyň gazanyp biljek ruhy baýlygy bolup durýar. Hut şu nukdaýnazardan, häzirki wagtda ýurdumyzyň bilim ulgamyny has-da kämilleşdirmek we onuň kanunçylyk binýadyny döwrebaplaşdyrmak esasy wezipeleriň biridir. Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzda milli bilim ulgamyny kämilleşdirmegiň çäklerinde bilim edaralaryny häzirki zamanyň ýokary derejeli tehnologiýalary bilen üpjün etmek babatynda uly tagallalary edýär. Döwlet Baştutanymyzyň taýsyz tagallalary netijesinde, ýurdumyzda berilýän bilimiň hilini dünýä derejesine laýyk ýola goýmak, ýaş neslimize döwrümiziň ösen talaplaryna laýyk bilim we terbiýe bermekde milli ruha ýugrulan, türkmen halkynyň geçmişde ýörelge edinene, taryhy döwürleriň içinde gaýnap, durmuşyň synaglaryndan geçip, biziň günlerimize çenli gelip ýeten milli edep-terbiýe mekdebini ýörelge edinmek, onuň bilen ugurdaşlykda ösen döwletleriň bilim ulgamyny dolandyrmakdaky oňyn tejribesini milli aýratynlyklarymyzy nazara almak bilen, milli tejribe ornaşdyrmak asylyly döbe öwürüldi. Jemgyýetiň ruhy medeniýetiniň esasyny düzýän bilimiň hilini ýokarlandyrmak işini maksadalaýyk guramakda onuň maddy enjamlaýyn binýadynyň döredilmegi häzirki zaman bilim syýasatynyň esasy ugrudyr. Soňky ýyllarda ýurdumyzyň bilim ulgamy üçin döwlet tarapyndan goýberilýän serişdeleriň möçberi ep-esli ýokarlandy we häzirki wagtda ýurdumyzyň bilim ulgamy üçin gurulýan täze binalaryň sany hem artdy. Mysal üçin, 2020-nji ýylda umumy orta bilim berýän edaralaryň sany ýurt boýunça 1 867 bolan bolsa, 2021-nji ýylda olaryň sany 1 875-e ýetdi. Ýa-da 2020-nji ýylda bilim ulgamynyň esasy serişdelerine goýberilen düýpli maýa goýumlarynyň möçberi 164,8 *mln* manat bolan bolsa, 2021-nji ýylda oňa goýberilen düýpli maýa goýumlaryň möçberi 208,7 *mln* manat boldy. Bu bolsa, hormatly Prezidentimiziň berýän hemaýat goldawlarynyň netijesinde ýurdumyzda diňe bir bilim ulgamyny höweslendirmän, eýsem onuň netijesinde ylmy innowasiýalaryň we tehnologiýalaryň ösdürilmegine hem itergi berýär.

Arkadagly Serdarymyzyň belleýşi ýaly, dünýädäki ähli ösüş ylym hem-de tehnologiýalar esasynda amala aşyrylýar. Diýmek ylmyň kemala gelmeginiň gönezlige hökmünde bilim ylmyň gazananlary, innowasion tehnologiýalar, öndebaryjy tejribeler esasynda döwletimizi ösdürmäge möhüm gural bolup hyzmat edýär. Şoňa laýyklykda, ýurdumyzda Döwlet býujetiniň çykdaýjalarynyň 75 göteriminden ýokarsynyň durmuş maksatly ugurlara, ýagny saglygy goraýyş, bilim, medeniýet ulgamlaryny, ýaşaýyş jaý, jemagat hojalygyny maliýeleşdirmäge, zähmet haklarynyň, pensiýalaryň, döwlet kömek pullarynyň, talyp we diňleýji haklarynyň möçberleriniň köpeldilmegine gönükdirilýär.

Umuman, bilim ulgamynyň döwrebap mazmuny adamzat ýaşaýşynyň aň-düşünjesini häzirki zamanyň ösen talaplaryna kybapdaş dowam etdirmekdir, onuň geçmiş mirasyny we häzirki wagtdaky gazananlaryny dolulygy bilen geljekki nesillere ýetirmekdir. Kämil nesli kemala getirmek bilim ulgamynyň önünde durýan döwlet derejesindäki baş aladalaryň biridir. Häzirki wagtda Gahryman Arkadagymyzyň kabul eden «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanuny we hormatly Prezidentimiziň bilim ulgamy kämilleşdirmek hakynda kabul eden kadalaşdyryjy namalary düýpli bilim özgertmelerini durmuşa geçirmäge, ýurdumyzy ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürjek, giň gözýetimli, döwrümiziň ösen talaplaryna laýyk ýokary derejede pikirlenýän, ökde hünärmenleri taýýarlamaga, ýaş nesliň sagdyn ösmegi üçin ähli şertleri döretmäge, olary halka, Watana, Gahryman Arkadagymyza, hormatly Prezidentimize söýgi hem wepadarlyk ruhunda terbiýelemekde bilim ulgamynyň işgärleriniň ýokary hil netijelerini gazanmaklaryna giň ýol açdy.

EDUCATION – THE BASIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

S. Vekilov (Turkmenistan)

During the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, initiated under the leadership of our Hero-Arkadag, thanks to the efforts of Arkadagly Serdar, the requirements made in the Turkmen society for science, training, qualification and education were filled with new content and meaning. As it is known from history, the development of society is closely linked with the education system. Education is the spiritual wealth that humanity can acquire in this life. From this point of view, currently the basic objectives include improving the education system in the country and updating its legislative framework. As part of the improvement of the national education system in the country, the Esteemed President makes great efforts to equip educational institutions in line with modern high technologies. As our Arkadagly Serdar specifies, all development in the world is based on science and technology. In a word, education is the main condition for the formation of science and an important tool for development of our country based on the scientific advances, innovative technologies and best practices.

ОБРАЗОВАНИЕ – ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

С. Векilов (Туркменистан)

В Эру Возрождения новой эпохи могущественного государства, инициированной под руководством нашего Героя-Аркадага, усилиями Аркадаглы Сердара, требования, предъявляемые в туркменском обществе к науке, образованию, квалификации и воспитанию наполнились новым содержанием и смыслом. Как известно из истории, развитие общества тесно связано с системой образования. Образование представляет собой духовное богатство, которое человечество может приобрести в этой жизни. С этой точки зрения, в настоящее время основные задачи включают совершенствование системы образования в стране и модернизацию ее законодательной базы. В рамках совершенствования национальной системы образования в стране Уважаемый Президент прилагает большие усилия для оснащения учебных заведений в соответствии с современными технологиями высокого уровня. Как отмечает наш Аркадаглы Сердар, все развитие в мире основано на науке и технологиях. Словом, образование выступает в качестве главного условия для формирования науки и важного инструмента развития нашей страны на основе достижений науки, инновационных технологий и передового опыта.

ORTA MEKDEPDE BIOLOGIÝA (HAÝWANLAR) DERSI OKADYLANDA HÄZIRKI ZAMAN BILIM TEHNOLOGIÝALARYNY PEÝDALANMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

S. Durdyýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2020-nji ýylyň 4-nji dekabrynda çykaran Karary bilen tassyklanan «Türkmenistanda tebigy we takyk ylmy ugurlara degişli dersleri okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasynda» okatmagyň häzirki zaman usullaryny, täze tehnologiýalary ulanmak arkaly tebigy we takyk ylmy ugurly dersleri okatmagy kämilleşdirmek, täze okuw serişdelerini işläp düzmek esasy wezipeleriň biri hökmünde kesgitlenildi. Bu möhüm wezipäni çözmekde umumy orta bilim berýän mekdeplerde biologiýa (haýwanlar) dersi okadylanda okatmagyň häzirki zaman usullaryny we täze tehnologiýalary ulanmak arkaly ýaş nesle berilýän bilimiň hilini ýokarlandyrmaga we mazmunyny baýlaşdyrmaga uly orun degişli bolup durýar.

Biologiýa (haýwanlar) dersi Türkmenistanyň orta mekdepleriniň VIII we IX synplarynda, has takygy, VIII synpda oňurgasyz haýwanlar, IX synpda bolsa oňurgaly haýwanlar öwredilýär. Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasy tarapyndan tassyklanan Durnukly ösüş maksatlaryna ýetmekde, ýagny ýokary hilli bilim bermegi üpjün etmekde bu okuw dersini okadýan mugallymlaryň häzirki zaman bilim tehnologiýalaryny, olary peýdalanmagyň aýratynlyklaryny bilmekleri we okuw-terbiýeçilik işlerinde ulanmagy başarmaklary zerurdyr.

Häzirki zaman bilim tehnologiýalarynyň esasy görnüşleri hökmünde problemalaýyn okatmak tehnologiýasy, maglumat-aragatnaşyk tehnologiýasy, dürli derejeli okatmak tehnologiýasy, taslamalar (proýektler) tehnologiýasy, gözleg-barlag tehnologiýasy, oýunlar tehnologiýasy, okaýanlaryň saglygyny goramak tehnologiýasy, modullaýyn okatmak tehnologiýasy, uzak aralykdan (distansion) okatmak tehnologiýasy görkezilip bilner.

Biologiýa mugallymlary okatmagyň şu we beýleki häzirki zaman tehnologiýalaryny okuw-terbiýeçilik işlerinde peýdalanýan wagtynda onuň esasy wezipesi bu usullaryň şahsyýete gönükdirilenligini gazanmakdan ybaratdyr. Şunda mugallymyň häzirki zaman bilim tehnologiýalarynyň her biriniň aýratynlyklaryna, öwrenilýän temanyň maksadyna, wezipelerine, mazmunyna laýyklykda olary peýdalanmagyň usulyýet tärlerine aýratyn üns bermelidir.

Okuwçynyň okuw derslerine, şol sanda biologiýa dersine hem gyzyklanmasy mugallymyň oňa ýetirýän gönüden-göni täsiriniň netijesinde kemala gelýär, ösýär we kämilleşýär. Bu ýagdaý, köp babatlarda, mugallymyň şahsy aýratynlyklaryna (mugallymçylyk ussatlygyna) bagly bolup durýar. Häzirki zaman bilim tehnologiýalaryndan okuw-terbiýeçilik işlerinde has ýokary netije berýänlerini saýlap almagy hem-de olardan döredijilikli peýdalanmagy başaryan mugallym öz işini talabalaýyk gurap, öňde goýan maksadyna ýetip bilýär. Diňe öz hünär derejesini hemişe ýokarlandyryýan hem-de mugallymçylyk ussatlygyny yzygiderli kämilleşdirýän mugallym gowy netijeleri gazanyp biler.

PECULARITIES OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES' USE IN TEACHING BIOLOGY (ANIMALS) IN HIGH SCHOOL

S. Durdyyev (Turkmenistan)

Currently, there are a large number of methods and educational technologies, but it is impossible to own all this arsenal. The teacher should use in his work only those that are considered to be relevant and give good results.

The use of modern educational technologies in biology lessons makes it possible to improve the quality of teaching the subject; reflect the essential aspects of various objects, successfully implement the principle of visibility; and bring to the fore the most important (from the point of view of educational goals and objectives) characteristics of the studied objects and natural phenomena.

Students' interest in the subject is formed under the direct influence of the teacher and largely depends on his or her personality. The creative application of modern educational technologies and teaching tools available to the teacher gives him the opportunity to develop his own style of work, and achieve real pedagogical mastery.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ (ЖИВОТНЫЕ) В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

С. Дурдыев (Туркменистан)

В настоящее время существует большое количество методик, образовательных технологий, но овладеть всем этим арсеналом не просто. Учитель должен использовать в своей работе только те, которые считаются актуальными и дают хорошие результаты.

Использование современных образовательных технологий на уроках биологии позволяет повысить качество обучения, отразить важнейшие стороны различных объектов, успешно реализовать принцип наглядности, выдвигая на передний план наиболее существенные (с точки зрения учебных целей и задач) характеристики изучаемых объектов и явлений природы.

Интерес учащихся к предмету формируется под непосредственным влиянием учителя и в значительной степени зависит от его личности. Творческое применение современных образовательных технологий и средств обучения, которыми располагает учитель, дает ему возможность выработать собственный стиль работы, достичь настоящего педагогического мастерства.

DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAGYŇ MAZMUNY MILLETARA GATNAŞYKLARY ÖSDÜRMEGIŇ MÖHÜM ŞERTI HÖKMÜNDE

J. Galagudina (Russiýa Federasiýasy)

Öz çykyşynda awtor hünärmenleri dürli durmuş däpleri, döwlet gurluşy we dil medeniýeti bolan ýurtlaryň wekilleri bilen medeni, hünär we özara şahsy gatnaşyklary saklamaga taýýarlamagyň meselelerine garaýar. Awtor tarapyndan adam we jemgyýet barada okuw dersleriniň toplumynyň hünäre ugrukdyrmakdaky ornuny nazara alyp, dil taýýarlygy boýunça bir bitewi modeliň kemala getirilmeginiň zerurlygy belenilip geçilýär. Bilimiň internasionallaşmagynyň netijesinde dürli milletleriň wekilleriniň arasynda polilog emele gelýär. Onuň çäginde milli bähbitler amala aşyrylyp bilinýär we sanly ulgamyň kömegi bilen umumadamzat ähmiýetli meseleleriň çözümleri has netijeli görnüşde gözlenip bilinýär

THE CONTENT OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COMMUNICATION

Z. Galagudina (Russian Federation)

The author considers the problems of preparing specialists for cultural, professional and personal communication with representatives of countries with different social traditions, social structure and linguistic culture. The author noted the need to form a holistic model of language training as a profile orientation of the entire complex of academic disciplines about a person and society. Also, it is emphasized that in the process of internationalization of education, an interethnic polylogue is developing, where in the most effective forms both the national interests of the participants acting in it could be realized, and a joint search for solutions to problems that are vital for human civilization as a whole with the help of new digital technologies.

СОДЕРЖАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ПОЛИЛОГА

Ж. Галагудина (Российская Федерация)

Глубокие изменения в общественной, политической, экономической жизни каждой страны оказывают большое влияние на развитие содержания образования, в частности, профессионального образования.

Одно из важнейших проявлений этого процесса – устойчивая тенденция гуманизации и гуманитаризации всего комплекса общественных дисциплин призвана обеспечить подготовку специалиста к активной жизни в меняющемся мире, способствовать преодолению

традиций жесткого этноцентризма, овладению современными формами межличностного и межнационального общения. Мировая и региональная интеграция уже перешагнула уровень блоковой экономической и военно-политической стратегии и привела к формированию принципиально нового многомерного социокультурного пространства, что, в свою очередь, способствовало развитию процесса кооперирования в области образования, то есть созданию интернационального образовательного пространства. В этой ситуации меняется сам характер социализации молодого поколения. Системообразующим принципом концепции единой языковой подготовки является профильная интеграция учебно-педагогического процесса. В её основе лежит идея координации преподавания языкового и лингвострановедческого материала в цикле гуманитарных дисциплин, прежде всего, иностранного языка, истории, экономической и социальной географии, мировой художественной культуры.

Интернационализация образования сопровождается усилением международной составляющей развития его отдельных элементов (национальных, региональных образовательных систем). Интеграционные общественные процессы меняют не только статус иностранного языка в обществе, но и выполняемые им в этом обществе функции. Базисом межнационального полилога являются межкультурные коммуникации. Мы должны признать, что мир это различие, а поэтому необходимо единение культурного многообразия. Полилог, осознаваемый как фундаментальный принцип жизнедеятельности культур, указывает на существенную потребность одной культуры в другой. В полилоге разных культурных смыслов бытия и есть суть современной логики мышления. Целью участников полилога является достижение взаимного понимания при всей возможной разнице занимаемых в этом полилоге позиций.

Трансляция культуры всегда включает сотворчество её восприемника. Таким образом, в учебно-воспитательном процессе изучения иностранного языка и лингвострановедения главное средство передачи культуры – неповторимая индивидуальность педагога как носителя или «проводника» культуры изучаемого языка и субъекта межличностного взаимопонимания с формирующейся уникальной личностью обучающегося. Следовательно, в процессе языковой и лингвострановедческой подготовки студентов педагогических университетов, основу содержания которой составляют язык и культура страны изучаемого языка, обеспечивается приобщение будущих учителей к пониманию другой культуры, к признанию окружающего разнообразия.

В ходе исследовательских проектов на базе НГПУ были рассмотрены и сопоставлены несколько уже существующих и успешно применяемых проектов цифровых тренажеров (симуляторов) для подготовки будущих учителей, разработанных учеными из США, Франции и России. Разрабатываемые цифровые тренажеры будут способствовать совершенствованию уже имеющихся проектов, а также созданию новых направлений их использования с целью формирования профессиональных компетенций, например, в процессе подготовки будущих учителей иностранного языка перед прохождением практики в реальном классе.

PEDAGOGIK İŞGÄRLERİ TAÝÝARLAMAGYŇ INNOWASION UGURLARY: NABEREŽNYÇELNYÝ DÖWLET PEDAGOGIKI UNIWERSITETIŇ TEJRIBESI

A. Galiakberowa (Russiýa Federasiýasy)

Nutukda awtor Naberežnyçelnyý döwlet pedagogiki uniwersitetiniň mysalynda Russiýa Federasiýasynda pedagogiki işgärleri taýýarlamagyň tejribesini we ugurlaryny beýan edýär. Bu işiň möhüm tarapy hökmünde uniwersitetiň infrastukturasyny täzelemek, ýagny häzirki zaman bilim giňişligini döretmek we sanly bilim gurşawyny ornaşdyrmak bilen bagly taslamalary amala aşyr-

mak bolup durýar. Şeýle-de amala aşyrylýan ylmy-barlag taslamalary häzirki zaman şertlerinde mekdeplerde pedagogiki işleri alyp barmaga ukyply geljekki mugallymlary taýýarlamaga mümkinçilik berýär.

INNOVATIVE DIRECTIONS OF TRAINING PEDAGOGICAL STAFF: THE EXPERIENCE OF NABEREZHNYE CHELNY STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

A. Galiakberova (Russian Federation)

In the report, the author reveals the experience and areas of training of teaching staff in the Russian Federation on the example of the Naberezhnye Chelny State Pedagogical University. An important aspect in this work is the renewal of the infrastructure – projects related to the creation of modern educational spaces and the introduction of a digital educational environment. At the same time, ongoing research projects make it possible to prepare a qualitatively new future teacher who is able to conduct teaching activities at school in modern conditions.

ИННОВАЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ: ОПЫТ НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

A. Галиакберова (Российская Федерация)

Перед современным российским образованием поставлен ряд задач общенационального уровня, решение которых невозможно без учёта уже сложившихся традиций и достижений современной науки. Президент Российской Федерации Владимир Владимирович Путин в своём послании Федеральному собранию указал на необходимость «синтеза всего лучшего, что было в советской системе образования, и опыта последних десятилетий». Набережночелнинский государственный педагогический университет более 30 лет успешно готовит педагогические кадры для образовательных организаций России. При поддержке Министерства просвещения Российской Федерации в университете создаётся цифровая образовательная среда, которая охватывает не только технологизацию пространства обучения и воспитания, но и создаёт условия для подготовки качественно нового выпускника, способного осуществлять педагогическую деятельность в условиях современной школы (за последние годы были созданы Технопарк универсальных педагогических компетенций и современные зоны для проведения демонстрационных экзаменов в рамках проекта «Учитель будущего поколения России» и педагогический технопарк «Кванториум» в рамках Национального проекта «Образование»).

Значимым результатом Набережночелнинского государственного педагогического университета является создание Цифрового симулятора педагогической деятельности. Научный потенциал этого ресурса огромен: он позволяет не только совершенствовать цифровые навыки будущего педагога, но и формировать его методическую компетентность, развивать проектное мышление и исследовательские навыки. В настоящее время мы работаем над созданием новой модели Цифрового симулятора, позволяющей моделировать проведение виртуального урока в условиях инклюзивного обучения.

Важнейшим направлением работы педагогического вуза является привлечение будущих педагогов к разработке и реализации инновационных образовательных продуктов. В настоящее время в университете действует более 20 научно-студенческих объединений по актуальным

направлениям развития педагогической науки. Ярким примером реализации инновационного студенческого проекта является разработка видеокурса и методических рекомендаций модуля «Робототехника» для уроков технологии. Студенты-разработчики представляют результаты своего проекта на курсах повышения квалификации педагогов Республики Татарстан.

Хочется отметить и плодотворную работу в части тиражирования опыта на международном уровне. Показательным является сотрудничество с Кызылординским университетом Казахстана через проведение совместных научно-практических конференций и организацию совместных учебных занятий по филологическим дисциплинам. Инновационным подходом является создание условий для академической мобильности преподавателей и студентов в цифровом образовательном пространстве.

ONLAÝN PEDAGOGIKANYŇ AÝRATYNLYKLARY: ONLAÝN GURŞAWDA OKATMAGYŇ WE BILIM BERMEGIŇ ESASLARY

W. Zakirowa, M. Şagiahmetowa (Russiýa Federasiýasy)

Onlaýn okuwyň bilim ulgamy heniz ösüşiň başlangyç döwründedir. Geljekki mugallymlara hazirki zaman sanly tehnologiýalaryň mümkinçiliklerini peýdalanýan mugallymçylyk strategiýasyny ulanmak bilen bilim materialynyň mazmunyny utgaşdyryp bilýän pedagogika ugrunda endikleri kemala getirmek zerurdyr. Ýurdumyzyň we daşary ýurt edebiýatyny derňemegiň esasynda biz onlaýn bilim gurşawynda okadap biljek mugallymlary taýýarlamak ugrunda ýokary bilimiň maksatlaryny kesgitledik.

THE REGULARITIES OF ON-LINE PEDAGOGIES: BASES OF TEACHING IN ON-LINE ENVIRONMENT

W. Zakirowa, M. Shagiahmetova (Russian Federation)

The educational sphere of online learning is still in its infancy. Future teachers need to acquire skills in the field of pedagogy that are able to combine the content of educational material with the involvement of pedagogical strategies that use the capabilities of modern digital technologies. Based on the analysis of domestic and foreign literature, we have identified the goals of the higher education system in the field of training teachers capable of teaching in an online educational environment.

ОСОБЕННОСТИ ОНЛАЙН ПЕДАГОГИКИ: ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОНЛАЙН-СРЕДЕ

В. Закирова, М. Шагиахметова (Российская Федерация)

Онлайн-педагогика занимается системной интеграцией, а также формированием новых образовательных стандартов с учётом новых реалий, разработкой и апробацией методов их применения в образовательной деятельности, обновлением компетенций педагогов. При этом важно понимать, что цифровая трансформация образования обеспечивает достижение двух стратегических целей:

- первая из них заключается в повышении эффективности всех видов образовательной деятельности на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий;
- вторая – в повышении качества подготовки специалистов с новым типом мышления, соответствующим требованиям информационного общества.

Цифровая онлайн педагогика опирается на современные инновационно-коммуникационные образовательные технологии, которые во многом базируются на философских и психологических концепциях: бихевиоризм, прагматизм и инструментализм, когнитивизм, конструкционизм, коннективизм. Будущее высшего образования видится в развитии коллаборативного обучения, геймификации, способствующих повышению мотивации к обучению решением прикладных задач, наставничества в сети, коллегиальных сред и других образовательных технологий.

Сегодня большое значение приобретает вопрос оснащения будущих педагогов практическими умениями для качественной реализации дистанционного обучения: ориентация в информационных образовательных ресурсах, организация грамотного и безопасного применения цифрового контента, онлайн-сервисов, платформ, социальных сетей, мессенджеров и владение алгоритмами информационного поиска в соответствии с профессиональными потребностями и задачами. Исходя из этого, возникает необходимость расширения исследований, направленных на поиск способов, с помощью которых возможно научить студентов - будущих учителей правильно разрабатывать и организовывать онлайн-обучение, эффективно их проводить, отслеживать и оценивать с использованием новейших технологий.

Специфика подготовки специалиста онлайн-образования заключается в учёте всех важнейших черт системы дистанционного образования:

- работа в условиях отсутствия диалога с аудиторией;
- работа с камерой;
- поддержка вовлечённости и мотивации слушателей;
- высокие требования к упаковке и интерфейсу онлайн-продукта;
- безопасность и защита рынка образовательных онлайн- продуктов;
- организация технической поддержки учеников;
- организация самоорганизации, дисциплины и внутренней мотивации.

Для подготовки мобильных, конкурентоспособных на рынке труда педагогов важно придерживаться следующих педагогических принципов, которые могут помочь обеспечить качество обучения, дать возможность оценить степень достижения поставленных целей и предложить способы разработки эффективной подготовки кадров:

1. Обеспечения реального контекста, отражающего то, как знания будут использоваться в жизни через проблемное обучение;
2. Содействия активному обучению, обеспечив доступ к экспертным выступлениям и моделированию процессов;
3. Сосредоточения внимание на различных аспектах изучаемого вопроса, предоставив несколько ролей и точек зрения;
4. Поддержки совместное построение и накопление знаний;
5. Обеспечения обучения и поддержки, с акцентуацией на обучении в группах;
6. Обеспечения достоверной оценки обучения в рамках заданий.

AZERBAÝJANDA ÝOKARY BILIMI DÖWREBAPLAŞDYRMAGYŇ GELJEGI

Karimow Eýub Sewdim ogly (Azerbayjan)

Ösüşiň häzirkki tapgyrynda döwletiň ösüş mümkinçilikleri onuň ýerasty we ýerüsti baýlygy bilen kesgitlenilmän, onuň raýatlarynyň intellektual mümkinçiliklerine baglydygy ykrar edilýär.

Intellektual mümkinçiligi amala aşyrmak, ösüşi we adamlaryň abadançylygyny üpjün etmek köp halatda jemgyýetiň bilim derejesine hem-de onuň dünýä bazarynda islegden peýdalanýan bäsleşige ukyply ýokary hilli önümleri öndürmek bilen bagly bolup durýar.

Bu ulgamda geçirilen barlaglaryň netijesinde, bäsleşige ukyply ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamakda ýokary okuw mekdepleriniň maddy enjamlarynyň binýadynyň döwrüň talabyndan

yza galýandygy, olaryň dünýäniň öňdebaryjy ýokary okuw mekdepleriniň barlaghanalaryndan yza galýandygy, şeýle-de maliýe mümkinçilikleriniň pesligi esasy sebäpleriň biri bolup durýandygy görkezilýär.

Bu ýagdaýdan çykalga hökmünde döwletiň maliýe taýdan goldamagy bilen degişli ýokary okuw mekdepleri üçin ugurdaş ýokary okuw mekdepleri bilen bilelikde häzirki zaman talaplara laýyk gelýän barlaghanalary we tehnoparklary döretmek häzirki ýagdaýdan çykalga hökmünde hasap edilýär.

Şonuň üçin, ýokary okuw mekdepleriniň maddy-tehniki binýadyny berkitmek maksady bilen, uly möçberde maliýe serişdelerini talap edýän işler boýunça dostlukly ýurtlary bilelikde degişli taslamalary durmuşa geçirmäge çekmegi maksadalaýyk hasap edýäris.

Makalada beýan edilýän pikirler we teklipler Azerbaýjan Respublikasynyň mysalynda beýan edilýän hem bolsa, biziň pikirimizçe ösýän döwletler, aýratynda ozalky sowet giňişliginiň çäginde bolan döwletler üçin hem gymmatly bolar diýip pikir edýäris.

PROSPECTS FOR MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION IN AZERBAIJAN

Karimov Ayyub Sevdim oglu (Azerbaijan)

At the present stage of development, it has already been clearly recognized that the development of a country is determined not by the volume of its underground and aboveground resources, but by the intellectual potential of its citizens, “human gold”. The realization of intellectual potential, the development and well-being of people largely depend on the level of education of society and the production of high-quality products that are in demand on the world market. An analysis of the current state of higher education institutions in a global context shows that the biggest obstacle in the preparation of competitive, modern personnel of our universities is bases, modern laboratories from the level of the world’s leading universities, as well as the weakness of their financial capabilities. As a way out of the situation, it is considered necessary to create joint laboratories and technology parks for higher educational institutions of the appropriate profile within the country (that meet modern requirements) with financial support from the state. Involvement of friendly countries in joint projects for the implementation of more financially intensive work related to the material and technical base. Although the thoughts and ideas presented in the article are based on the example of Azerbaijan, they are really valuable for developing countries, especially post-Soviet countries.

ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Каримов Айюб Севдим оглы (Азербайджан)

Анализ истории развития человеческого общества, природы политических режимов, опыта развитых стран показывает, что образование, его уровень, ценностные ориентации и принципы обычно соответствуют обществу к которому оно принадлежит.

На современном этапе цивилизации уже однозначно признано, что развитие страны определяется не объемом ее подземных и надземных ресурсов, а интеллектуальным потенциалом ее граждан, «человеческим золотом». Реализация интеллектуального потенциала, развитие

благосостояние людей во многом зависят от уровня образования общества, производства и реализации высококачественной продукции, пользующейся спросом на мировом рынке.

По результатам анализа происходящего в этой сфере считаем, что самым большим препятствием в подготовке конкурентоспособных, современных кадров наших вузов является отставание материально-технической базы, современных лабораторий от уровне ведущих университетов мира, а также слабость их финансовых возможностей. Для сравнения отмечу, что прошлогодний бюджет Гарвардского университета составил 34,5 миллиарда долларов, бюджет Йельского университета – 25,4 миллиарда долларов, бюджет Стэнфордского университета – 22,4 миллиарда долларов, а бюджет Принстонского университета – 22,15 миллиарда долларов.

Конечно, нереально, что высшие школы нашей страны в ближайшие годы достигнут такого уровня. Как выйти из ситуации? Какие неотложные дела необходимо сделать, чтобы ускорить процесс. На мой взгляд, решение проблемы заключается в принятии неотложных мер по следующим направлениям:

- привлечение необходимого объема финансовых ресурсов на образование, повышение соотношения финансирования образования к валовому внутреннему продукту до 5-6 процентов;

- Учитывая, что другие направления прогресса связаны с образованием, при выделении средств признат его приоритетности;

- Создание совместных лабораторий и технопарков, для высшим учебным заведениям соответствующего профиля внутри страны, (отвечающих современным требованиям) при финансовой поддержке государства: каждый вуз ежегодно выделяет определенную сумму средств на укрепление своей материально-технической базы в пределах финансовые возможности. Но, конечно, этих средств не хватит на закупку оборудования, на уровне используемого ведущими университетами мира. Поэтому в большинстве покупаемые средство устаревшие и неактуальные. Однако, например, в Азербайджане более 10 высших технических учебных заведений. Эти вузы могут объединить свои ресурсы, выделенные на материально-техническую базу и создать современные лаборатории общего пользования.

- Вовлечение дружественных стран в совместные проекты по осуществлению более финансовоемких работ, связанных с материально-технической базой: конечно, создание современных технопарков и лабораторий по аналогии с университетами развитых стран выходит за рамки финансовых возможностей не только университеты соответствующего профиля, но и самой страны. На современном этапе для выхода из ситуации возможно создание высшей школы в соответствии с материально-технической базой Йельского университета (например, бюджет 25,4) при совместных финансовых ресурсах дружественных стран (например, СНГ или страны, вступающие в Организацию тюркских государств). Этот университет, открытый для молодежи этих стран, внес бы важный вклад в ускорение социально-экономического развития общества путем подготовки современных кадров.

PONTO-HAZAR SEBITINDE BIOLOGIK INWAZIÝALARYŇ SUW HOWDANLARYŇ ARASSAÇYLYK-PARAZITOLOGIKI ÝAGDAÝYNA HOWP HÖKMÜNDE

A.Kotow (Russiýa Federasiýasy)

Suwuň hilini birden peseldip we ykdysady taýdan zeper ýetirip, suw howdanlaryny adam üçin oňaýsyz ugurda şekilini düýpgöter üýtgedýän del görnüşleriň ornaşmagy, köplenç, «biologik inwaziýalar» görnüşinde bolup geçýär. Bu çykyşda dürli suw haýwanlarynyň biologik inwaziýalarynyň netijesinde Ponto-Hazar sebitinde suwuň hiliniň düýpgöter ýaramazlaşmagy, balyklaryň parazitar ýokanç keseller bilen kesellemeği, howply ýokanç keselleri geçirijileriň ýaýramagy we ş.m. arassaçylyk-epidemiologik ýagdaýynyň ýaramazlaşmagynyň mysallary beýan ediler. Gynansak-da, aralaşýan

jandarlaryň görnüşleriniň akymalarynyň Ponto-Hazar sebitine gelmeginiň we tersine, ondan dünýäniň beýleki sebitlerine gitmeginiň gowşamagyna ýakyn wagtda garaşyp bolmaýar.

BIOLOGICAL INVASIONS IN THE PONTO-CASPIAN REGION AS A THREAT TO THE SANITARY AND PARASITOLOGICAL CONDITION OF WATER BODIES

A.Kotov (Russian Federation)

Unfortunately, the dispersion of alien species often takes place as “biological invasions”, which radically change water bodies in an unfavorable direction for humans, causing economic damage and sharply reducing water quality. This presentation is aimed to highlight examples of deterioration of sanitary conditions and epidemiological situation in the Ponto-Caspian region due to biological invasions of different aquatic animals: sharp deterioration of water quality, parasitic infections of fish, dispersal of vectors of dangerous infections, etc. Unfortunately, we cannot expect that the flow of invasive species into the Ponto-Caspian region and, on the contrary, from it to other regions of the planet should slacken in the near future.

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ИНВАЗИИ В ПОНТО-КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ КАК УГРОЗА САНИТАРНО-ПАРАЗИТОЛОГИЧЕСКОМУ СОСТОЯНИЮ ВОДОЕМОВ

A.Kotov (Российская Федерация)

В настоящее время появляется все больше фактов, показывающих, что благодаря непреднамеренному воздействию человека, например, в результате интродукции чужеродных видов, с трудом сохраненные экосистемы могут измениться до неузнаваемости в течение весьма короткого времени. Исследования в данном направлении могут помочь разработать методы контроля инвазий, что представляется важной народнохозяйственной и природоохранной задачей. К сожалению, вселение чужеродных видов часто проходит в виде «биологических инвазий», которые коренным образом видоизменяют водоемы в неблагоприятном для человека направлении, нанося экономический ущерб (например, вследствие сокращения поголовья ряда видов промысловых рыб), резко снижая качество воды и делая ее непригодной для потребления человеком, а в некоторых случаях происходит вселение водорослей, вырабатывающих токсины, представляющие собой непосредственную угрозу людям. Среди видов, расширяющих свои ареалы ныне, отмечаются паразиты различных животных и переносчики болезней, представляющие опасность для человека. Мало того, виды-вселенцы иногда несут с собой несвойственных для региона-донора паразитов и заболеваний растений и животных, а иногда и человека.

Понто-Каспийский регион имеет очень сложную геологическую историю, и расселение гидробионтов в Понто-Каспийском бассейне представляет собой непрерывный ряд событий от палеогеновых миграций и неогеновых волн вселения из океана Паратетиса к плейстоценовым пульсациям ареалов и современным антропогенным инвазиям. В настоящее время Понто-Каспийский регион признан основным донором инвазий гидробионтов в Европе, и можно говорить о «понто-каспиезации» Европы. Ряд весьма заметных вселенцев из Понто-Каспия проник в весьма далекие регионы мира, такие Британские острова или Великие Озера Северной Америки, используя Балтийское море в качестве промежуточного хаба. Напротив, в Понто-Каспийский регион произошло вселение многих чужеродных видов, ряд которых является угрозой санитарно-паразитологическому состоянию водоемов и непосредственно человеку.

В данном докладе будут освещены примеры ухудшения санитарно-эпидемиологической обстановки в Понто-Каспийском регионе вследствие биологических инвазий различных водных животных: резкое ухудшение качества воды в реке Волге и в Каспии, паразитарные инфекции рыб, расселение в странах Черноморского бассейна комаров-переносчиков опасных инфекций, и т.д. К сожалению, не приходится ожидать того, что поток видов-вселенцев в Понто-Каспийский регион и, напротив, из него в другие регионы планеты ослабнет в ближайшее время.

GEÇMIŞİN EKOLOJİYA-KLİMAT ŞERTLERİNİN DİKELDİLEN ŞERTLERİNDE KÖLLERİN DÜYBÜNDÄKİ ÇÖKÜNDİLER

A. Ibragimova, L. Frolova (Russiýa Federasiýasy)

Iri kontinental limnik ekoulgamlaryň dünýädäki çökündileri daşky gurşawda bolup geçýän üýtgemeleriň paleoarhiwleri hökmünde alymlarda uly gyzyklanma döredýär. Bioindikatorlaryň, litostratigrafik, geohimiki seljermäniň we ygtybarly radiouglerod wagty bellemeleriň ulanylmagynda düýpdäki çökündileriň toplunmagyň öwrenilmegi belli bir derejede ýokary takyklyk bilen düýpdäki çökündileriň toplanmagynyň taryhyny dikeltmäge we suw toplanýan çäkleriň paleoklimatik şertlerini, geomagnit meýdanyny hem-de soňky müňýyllyklarda daşky gurşawyň ösüşinde bolup geçen beýleki hadysalary gaýtadan dikeltmegi ýerine ýetirmäge mümkinçilik berýär. Kölleriň himiýasy we morfometrik häsiýetnamalary baradaky maglumatlar bilen bilelikde subfossil flora we fauna hakyndaky maglumatlar paleolimnologik maglumatlar binýadyna girizilýär. Alnan maglumatlar binýadynyň esasynda sebit klimatik modelleri döredilýär. Olaryň kömegi bilen klimatyň geljekde ösüşiniň derwaýys ugurlary ýüze çykarylyp bilner.

BOTTOM SEDIMENTS OF LAKES IN RECONSTRUCTION OF ECOLOGICAL AND CLIMATIC CONDITIONS OF THE PAST

A. Ibragimova, L. Frolova (Russian Federation)

Bottom sediments of large continental limnic ecosystems are of great interest to researchers as natural archives of environmental changes. Complex study of bottom sediments using bioindicators, lithostratigraphic, geochemical analysis and reliable radiocarbon dating allows to reconstruct the history of bottom sediment accumulation with high enough accuracy and to reconstruct paleoclimatic conditions of the region, geomagnetic field and other events of environmental evolution for the last millennia. Data on sub-fossil flora and fauna together with information on the chemistry and morphometric characteristics of lakes are entered into paleolimnological databases. Based on the obtained databases, regional climate models are created, which allow to identify trends in climate change in the future.

ДОННЫЕ ОТЛОЖЕНИЯ ОЗЕР В РЕКОНСТРУКЦИИ ЭКОЛОГО-КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ПРОШЛОГО

А.Ибрагимова, Л. Фролова (Российская Федерация)

Информацию о климатических показателях прошлого несут палеоклиматические летописи, или так называемые косвенные свидетельства: толщина и плотность древесных и коралловых колец, изотопный состав кислорода в ледяных и океанических ядрах, тип ископаемых почв и содержание в них спор и пыльцы растений и т.д. Донные отложения крупных континентальных лимнических экосистем представляют большой интерес для исследователей в качестве

палеоархивов происходивших в окружающей среде изменений. Органическое вещество в донных отложениях служит характеристикой различных природно-климатических условий седиментации. Существует прямая связь между содержанием органического вещества в донных отложениях и климатическими условиями в регионе: чем больше органики, тем более продуктивным был водоём в конкретный период, что связано с благоприятными климатическими условиями [1]. Комплексное изучение донных отложений с использованием биоиндикаторов, литостратиграфического, геохимического анализа и надёжных радиоуглеродных датировок позволяет с достаточно высокой точностью восстановить историю накопления донных отложений и выполнить реконструкции палеоклиматических условий водосборной территории, геомагнитного поля и других событий эволюции окружающей среды за последние тысячелетия [2]. Среди биоиндикаторов чаще всего используются споры и пыльца растений [3], диатомовые водоросли [4], остатки Chironomidae [5], Ostracoda [6] и Cladocera [5]. Данные о субфоссильной флоре и фауне вместе с информацией о химии и морфометрических характеристиках озёр вносятся в палеолимнологические базы данных (к примеру, [7]). На основании полученных баз данных создаются региональные климатические модели (к примеру, [8]), благодаря которым будут выявлены тренды развития климата в будущем.

Исследования Ибрагимовой А. Г. выполнены при поддержке стипендии Президента Российской Федерации. Работа Фроловой Л.А. по изучению биологических индикаторов в донных отложениях озёр поддержана грантом Российского научного фонда (№ 22-47-08001).

HÄZIRKI ZAMAN HALYPAÇYLYK IŞINIŇ GÖRNÜŞLERINIŇ DIWERSIFIKASIÝASY

A.Masalimowa, D.Baýanow (Russiýa Federasiýasy)

Halypaçylyk içerki koorporatiw okuwyň iň netijeli görnüşleriniň biri bolup we şeýle bolmagynda hem galýar. Ol koorporatiw bilimleri ösdürmekde we toplamakda hem, işgärleri guramanyň çäklerinde okatmagyň hasabyna bu guramanyň işiniň gizlinligini üpjün etmekde hem esasy wezipelerini birini ýerine ýetirýär. Ýurdumyzda we daşary ýurtlarda neşir edilen edebiýatda beýan edilen halypaçylygyň dürli modelleriniň we görnüşleriniň esasynda biz subýektleriň özara gatnaşyklary boýunça (nusgawy hyzmatdaşlyk, rewersi w halypaçylyk); işiň ugry boýunça (wektorlaýyn, gorizonta, kemçilikli halypaçylyk) we wagt häsiýetnamalary boýunça (bir gezekleýin, gysga pursatlaýyn, döwürleýin, dowamaty halypaçylyk) tipologiýasyny tekli edýäris. Daşary ýurtlarda we ýurdumyzda toplanan halypaçylyk işini amala aşyrmagyň tejribesini umumlaşdyrmagyň esasynda tekli edilýän tipologiýa halypaçylyk işiniň we koorporatiw biliminiň nazaryýetini hem-de usulyýet binýadyny baýlaşdyrmaga mümkinçilik berer.

DIVERSIFICATION OF TYPES OF MODERN MENTORING ACTIVITIES

A. Masalimova, D. Bayanov (Russian Federation)

Mentoring has been and remains one of the most effective forms of internal-corporate training which performs one of the key functions of both developing and accumulating corporate knowledge and ensuring the confidentiality of this organization by training personnel within it. Based on the various models and types of mentoring presented in domestic and foreign literature, we have proposed their typology according to the following criteria: according to the type of relationship between subjects (classical, partnership, reverse mentoring); according to the area of activity (vector, horizontal,

deficit mentoring); according to time characteristics (one-time, episodic, periodic, systematic) mentoring. The proposed typology based on a generalization of existing foreign and domestic experience in mentoring activities, will enrich the theory and methodology of mentoring activities and corporate education.

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ВИДОВ СОВРЕМЕННОЙ НАСТАВНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

А. Масалимова, Д. Баянов (Российская Федерация)

Сегодня к основным направлениям наставничества в организациях можно отнести следующие: наставничество как форма введения в профессию, так как львиная доля кадров уходит с работы в течение первых двух лет работы; наставничество как форма адаптации к новой должности; наставничество как форма адаптации в новых или в условиях перестройки; наставничество как механизм формирования кадрового резерва предприятий; наставничество как форма накопления, сохранения и приумножения потенциала компаний для поддержания его конкурентных преимуществ; а также наставничество как вид корпоративного образования.

Очень часто как в отечественной, так и зарубежной литературе можно встретить такие типы, модели и виды наставничества, как: разовое; групповое; партнёрское; обратное; ситуационное; виртуальное наставничество; командное и другие его виды. Учитывая особенности современного наставничества как вида непрофессиональной педагогической деятельности, которой характерны свои особенности, а также принимая во внимание ранее нами раскрытые ее модели, нами предлагается их типология по следующим признакам: по типу взаимоотношений субъектов, по направлению деятельности, по временным характеристикам, а также форм наставничества по количеству задействованных субъектов и типу организации.

Итак, по типу взаимоотношений субъектов предлагаем следующие виды наставничества: классическое – взаимодействие между более опытным специалистом и начинающим сотрудником; партнёрское – взаимодействие молодых сотрудников, один из которых более опытный; реверсивное – взаимодействие между опытным и молодым сотрудником, в котором опытный сотрудник становится подопечным молодого по вопросам новых трендов, технологий. По направлению деятельности можно выделить следующие: векторное – взаимодействие наставников и стажеров, с целью развития у последних управленческих компетенций, необходимых при повышении должности; горизонтальное – временное взаимодействие наставников и стажеров, с целью развития у последних межпрофессиональных компетенций, поливалентной квалификации (знания в области профессиональных обязанностей другого отдела организации), необходимой для формирования у них корпоративных знаний для дальнейшего развития его карьерной траектории; дефицитарное – взаимодействие между опытными и молодыми сотрудниками с целью восполнения дефицита знаний на основе партнёрских отношений. По временным характеристикам предлагаем следующие виды наставничества: разовое – разовое участие сотрудников, желающих выступить в роли наставника, в короткой, не более часа, встрече с потенциальными подопечными; эпизодическое - временное, фрагментарное осуществление наставничества в связи с внедрением в практику предприятия новых техник и технологий; периодическое – дискретный характер осуществления наставничества в связи с периодическим введением сотрудников предприятия в новую должность; систематическое – постоянный и преемственный характер обновления интеллектуальной базы кадрового состава предприятий в связи с нарастающей информационной составляющей.

TALYBYŇ YLMY BARLAG IŞI – TÄZE YGTYÝARLYKLARY ELE ALMAK ÜÇIN MÜMKINÇILIK

W. Poplygin (Russiýa Federasiýasy)

Perm milli ylmy-barlag politehniki uniwersitetiniň daşary ýurtly talyplarynyň 90%-den gowragy geljekki hünär işi barada aýdyň düşüňjesi bolman, bakalawriatyň esasy maksatnamalary boýunça birinji ýyla okuwa girýärler. Talyplary ylmy işe çekmek we olary hünäre ugrukdyrmak maksady bilen okuwyň birinji we ikinji ýyllarynda «Okuw-ylmy barlag işi» atly ders girizildi. Dersiň çäklerinde pudaklaýyn kompaniýalaryň önünde durýan derwaýys ylmy wezipeler talyplar bilen bilelikde öwrenilýär. Bu okuw dersini girizmegiň netijeleri boýunça talyplaryň 60%-den gowragynyň eksperimentleri seljermek, ylmy barlaglaryň netijelerini resmileşdirmek hem-de köpçüligiň önünde çykyş etmek üçin häzirkä zaman maksatnamalaryny ele almak endikleriniň gowulanandygy anyklanyldy. Geljekki käri ni saýlap alyp bilýän talyplaryň sany 14% artdy. Talyplaryň 2%-i beýleki bir ugra geçmek ýa-da bilim maksatnamasynyň ýörite ugruny çalyşmak barada netijä geldiler.

STUDENT'S RESEARCH WORK – AN OPPORTUNITY TO ACQUIRE NEW COMPETENCIES

V. Poplygin (Russian Federation)

More than 90% of international students of Perm National Research Polytechnic University enter the first year of the basic bachelor's degree programs vaguely imagining a professional future. In order to attract students to scientific activity and their professional guidance, the Educational and research work discipline was introduced in the first and second years. Within the framework of the discipline, current scientific tasks facing industry companies are considered with students. According to the results of the introduction of the discipline, more than 60% of students note an improvement in the skills of using modern programs for analyzing experiments, processing research results and public speaking. The number of students who have decided on a profession has increased by 14%. 2% of students decided to switch to another direction or change the profile of the educational program.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА СТУДЕНТА – ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИОБРЕТЕНИЯ НОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

В. Поплыгин (Российская Федерация)

В настоящее время происходит интенсификация внедрения сервисов по онлайн поступлению и обучению в университете. Более 90% иностранных студентов Пермского национального исследовательского политехнического университета поступают на первый курс по основным образовательным программам бакалавриата смутно представляя профессиональное будущее. С целью привлечения студентов к научной деятельности и их профессиональной ориентации на первом и втором курсах введена дисциплина «Учебно-исследовательская работа». В рамках дисциплины со студентами рассматриваются актуальные научные задачи, стоящие перед отраслевыми компаниями. Выполняется знакомство студентов с лабораторной базой университета, что позволяет в дальнейшем организовывать мультидисциплинарные исследования.

Проводятся практические занятия для разбора структуры и основных этапов научно-исследовательской работы. Изучаются программные средства и электронные библиотеки, позволяющие самостоятельно отслеживать современные исследования в отрасли.

Прорабатывается типовой план научного исследования с целями и задачами.

После изучения проблем, стоящих перед отраслевым предприятиями, студентам предоставляется возможность выбора темы исследования.

Студент выполняет поиск эмпирических данных и их интерпретацию в описательном и иллюстративном оформлении.

В период поиска происходит работа с литературными источниками, в т.ч. патентами. Необходимость проведения физических лабораторных экспериментов определяет руководитель и студента после предварительной проработки информации из открытых источников.

Далее выполняется анализ и обработка результатов учебно-исследовательской работы, корректировка полученных экспериментальных данных, формулирование выводов по полученным результатам.

На следующем этапе отрабатывается культура доклада и техника презентаций. Презентации результатов исследований выполняется с использованием современных информационных технологий. Выступление с докладами на научных студенческих конференциях и семинарах.

Проведено исследование на группах иностранных студентов обучающихся по основной образовательной программе по направлению подготовки бакалавров 21.03.01 Нефтегазовое дело с целью оценки качественного изменения компетенций и представления о будущей профессии студентов.

Более 60% студентов отмечают улучшение навыков владения современными программами для анализа экспериментов, оформления результатов исследования и публичного выступления.

На 14% возросло количество студентов, определившихся с профессией. 2% студентов приняли решение перейти на другое направление или сменить профиль образовательной программы.

Представленные результаты указывают на успешное введение дисциплины «Учебно-исследовательская работа» в основную образовательную программу бакалавриата по направлению подготовки 21.03.01 Нефтегазовое дело.

BILIMI DOLANDYRMAGYŇ KÄBIR MESELELERI

D. Amiraslanowa (Azerbaýjan)

Makalada bilimi ösdürmegiň nazary we usuly ugurlary derňelýär. Jemgyýetiň ýaşayyş durmuşyny üpjün etmekde bilimiň ýerine ýetirýän hyzmatyna baha berilýär. Bilim konsepsiyasynyň peýdalanlyşyna bolan taryhy çemeleşme ony barlygyň wajyp ölçegi hökmünde kabul etmäge mümkinçilik berýär. Konstitusiýada raýatlaryň bilim almaga bolan hukugynyň goralyp saklanylmagy bu hukugyň amala aşyrylyşy bilen baglanyşykly gatnaşyklary döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegiň zerurlygyny ýüze çykarýar. Şol bir wagtyň özünde makalada bilim işiniň kadalaşdyryjy we hukuk esasynyň kämilleşdirilmegi, ykdysady esaslaryň berkidilişi we olaryň ösüşini üpjün edýän guramaçylyk çärelerine baha berlişi bilen baglanyşykly meselelere goralyp geçilýär. Alnyp barlan ylmy barlaglaryň netijesinde, okuwyň uzak aralykdan we eksternat görnüşlerinden peýdalanmagyň şertlerini kesgitlemek, munisipal bilimiň kadalaşdyryjy we hukuk esaslaryny döretmek, taýýarlyk kurslarynyň orta umumy bilim berýän mekdepler bilen özara gatnaşyklaryny düzgünleşdirmek, bilimiň maliýeleşdirme ulgamyny döwrebaplaşdyrmak, iş ýerlerinde ýaş hünärmenleriň başarjaňlyklaryna baha bermek we bilimiň hilini ýokarlandyrmak boýunça çäreleri amala aşyrmak hakyndaky pikirler esaslandyrylýar.

SOME PROBLEMS OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

D. Amiraslanova (Azerbaijan)

The article examines the theoretical and methodological aspects of the development of education, assesses the role of education in ensuring the life of society. The historical approach to the application of the concept of education makes it possible to recognize it as an important criterion for the existence of a conscious personality. The consolidation of the right of citizens to education in the Constitution emphasizes the need for state regulation of relations related to the implementation of this right. At the same time, the article deals with the problems associated with improving the legal framework for educational activities, strengthening the economic foundations and assessing organizational measures to ensure their development. As a result of the study, proposals were substantiated for the implementation of measures to determine the conditions for the use of distance and external forms of education, the creation of a regulatory framework for the municipality, the regulation of the interaction of preparatory courses with secondary schools, the modernization of the education financing system, the assessment of the working capacity of young personnel in the workplace and improving the quality education.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ

Д. Амирасланова (Азербайджан)

Ценные идеи о необходимости постоянного повышения знаний подчеркнуты в известной книге Восточного мира «Габуснамэ», переведенной на языки большинства народов мира. В этой книге говорится, что человеческое достоинство проявляется в уме и порядочности, а его величие - в просвещении и знании. Само знание характеризуется такими качествами, как мышление, память, воображение, представление и речь.

Законность образования обычно закрепляется в конституциях стран. Согласно Конституции Азербайджанской Республики право на образование принадлежит каждому гражданину и обеспечивается бесплатным обязательным общим средним образованием, государственным контролем над системой образования, государственными гарантиями продолжения образования талантливыми людьми и установлением минимальных образовательных стандартов.

Сущность концепции образования в Законе Азербайджанской Республики «Об образовании» оценивается следующими положениями:

Во-первых, образование – стратегически важная приоритетная сфера деятельности, отражающая интересы граждан, общества и государства.

Во-вторых, образование – это процесс усвоения систематизированных знаний, навыков и привычек и его результаты.

Из анализа вышеизложенного можно сделать вывод, что образование - это процесс систематизации, совершенствования и усвоения людьми знаний, навыков и опыта, связанных с производством (работой, услугами) и деятельностью. В результате этого процесса обеспечивается генерация новых специалистов в соответствии с современными требованиями с точки зрения ускорения социально-экономического развития страны, повышение содержания и качества существующей системы образования.

Таким образом, образование - это сфера деятельности, обеспечивающая интересы общества и государства. Организация и управление этой деятельностью, создание ее

организационно-правовой базы являются одним из ключевых вопросов, которые необходимо решать на государственном уровне. Также, поскольку образование является важным фактором обеспечения жизни общества, государству необходимо регулировать общественные отношения, связанные с его организацией и реализацией.

В статье 12 Закона «Об образовании» установлены следующие формы обучения в Азербайджанской Республике:

1) формальная; 2) неформальная; 3) информальная

При этом тот же Закон определяет следующие методы обучения:

1) очное; 2) заочное; 3) дистанционное (удаленное); 4) самостоятельное (экстернатное)

Нет никаких юридических проблем в применении очной и заочной форм обучения. Однако, на мой взгляд, в условиях пандемии целесообразно закрепить необходимость продолжения образования в дистанционной (удаленной) и самостоятельной (экстернатной) формах соответствующими нормативными актами.

В целом эффективность образовательной деятельности во многом зависит от правильного выбора гражданами формы обучения и специальности. Молодым людям со средним образованием иногда приходится выбирать специальность, которую они не хотят изучать, чтобы получить статус студента. Эффективность такого образования выражается в несовместимости специалиста с дипломом о высшем образовании. В связи с этим необходим сбор информации об эффективности или неэффективности новых кадров на рабочем месте центральными органами исполнительной власти, внесение соответствующих предложений в образовательные учреждения по повышению качества образования и принятию мер по совершенствованию учебного процесса. Таким образом, на мой взгляд, необходимым условием обеспечения эффективности образовательной деятельности является повышение знаний, навыков и профессионализма педагогов за счет использования стимулирующих методов и процедур мониторинга на всех ступенях и уровнях системы образования и модернизация учебного процесса в целом.

W.N. TATIŞEW ADYNDAKY ASTRAHAN DÖWLET UNIWERSITETINIŇ TÜRKMENISTANYŇ ÝOKARY OKUW MEKDEPLERI BILEN BILIM WE INNOWASIÝALAR ULGAMYNDAKY HYZMATDAŞLYGYNÝŇ GELJEGI

A. Fadina (Russiýa Federasiýasy)

Nutukda Tatişew adyndaky Astrahan döwlet uniwersitetiniň Türkmenistanyň ylym-bilim edaralary bilen hyzmatdaşlygy ösdürmeginiň tejribesi görkezilýär. Häzirki wagtda uniwersitetde Türkmenistanyň 1343 wekili okaýar. Soňky 5 ýylda bu ýurduň, takmynan, 1600 raýaty uniwersiteti tamamlady. Geçirilen seljerme daşary ýurtly talyplaryň umumy sanynyň 52%-niň Türkmenistanyň wekilleridigini görkezýär. Bu görkezijiler ylym-bilim edaralary bilen ýakyn hyzmatdaşlygy we Russiýa Federasiýasyndaky (Astrahan) Türkmenistanyň konsullygynyň we Türkmenistandaky Russiýa hyzmatdaşlyk wekilhanasynyň gatnaşmagynda toplumlaýyn işleriň durmuşa geçirilýändigini görkezýär. Häzirki wagtda W.N.Tatişew adyndaky ADU strategik akademiki liderligiň «Приоритет 2030» federal maksatnamasyny durmuşa geçirýär. Onuň çäklerinde uniwersitet bilen Türkmenistanyň edaralarynyň arasynda hyzmatdaşlygyň täze geljegini açýan iň möhüm strategik taslamalar, düýpli ylmy we amaly gözlegler, bilim we goşmaça hünär bilim maksatnamalary, sanlaşdyrmagyň, intellektual işiniň netijelerini hususlaşdyrmagyň maksatnamalary göz önünde tutulýar.

PROSPECTS FOR COOPERATION OF ASTRAKHAN STATE UNIVERSITY NAMED AFTER V.N. TATISCHEV WITH UNIVERSITIES OF TURKMENISTAN IN THE FIELD OF EDUCATION AND INNOVATION

A. Fadina (Russian Federation)

The report reflects the experience of the development of scientific and educational cooperation of the Federal State Budget Institution of Higher Education Astrakhan State University named after V.N. Tatischev with organizations of Turkmenistan. Currently, 1,343 representatives of Turkmenistan are studying at the university. Over the past 5 years, about 1,600 citizens of this country have become graduates of the university. The analysis carried out shows that 52% of the total number of foreign students are representatives of Turkmenistan. These indicators demonstrate close cooperation with scientific and educational organizations and the implementation of comprehensive work with the participation of the Consulate of Turkmenistan in the Russian Federation (Astrakhan) and the representative office of Rossotrudnichestvo in Turkmenistan. At present, ASU named after V.N. Tatischev is implementing the Federal Program of Priority 2030 strategic academic leadership, which includes the most important strategic projects, scientific fundamental and applied research, educational programs and programs of additional professional education, digitalization, commercialization of the results of intellectual activity, opening up new prospects for cooperation between the university and organizations of Turkmenistan.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА АСТРАХАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. В.Н. ТАТИЩЕВА С ВУЗАМИ ТУРКМЕНИСТАНА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ИННОВАЦИЙ

A. Фадина (Российская Федерация)

Россия и Туркменистан на протяжении многих лет поддерживают отношения в духе стратегического партнерства и добрососедства, выстраивая эффективное взаимодействие по различным приоритетным направлениям, в том числе в социально-гуманитарной и образовательной сферах.

Университет имеет значительный опыт работы со студентами из Туркменистана. Для создания комфортных условий и приобщения к традиционным ценностям действует Центр туркменского языка и культуры, Астраханский филиал Ассоциации иностранных студентов, в структуре которого организована работа землячеств. Особое внимание уделяется студентам – гражданам Туркменистана, образующих самое крупное землячество Ассоциации, насчитывающее 52% от общей численности иностранных обучающихся. Для изучения русского языка осуществляется довузовская подготовка на подготовительном отделении, проводятся мероприятия в рамках Клуба дружбы народов.

На регулярной основе осуществляется взаимодействие с туркменской школой им. Махтумкули Фраги (Астраханская область) и Совместной туркмено-русской школой им. А.С. Пушкина (г. Ашхабад). В 2022 году было подписано соглашение с Туркменским государственным университетом им. Махтумкули, в рамках которого были проведены научно-образовательные мероприятия с участием научных сотрудников, студентов и профессорско-преподавательского состава вуза-партнера. В настоящее время в целях заключения соглашений проходит процедура согласования с Туркменским сельскохозяйственным университетом имени С.А. Ниязова, Международным университетом гуманитарных наук и развития, Институтом

международных отношений МИД Туркменистана, Международным университетом нефти и газа имени Ягшыгелди Какаева.

Следуя основным тенденциям развития высшей школы, за последнее десятилетие АГУ им. В.Н. Татищева приобрёл статус инновационного научно-исследовательского центра и продолжает развиваться в этом направлении. Этому способствует деятельность на базе университета Комиссии по науке, исследованиям и технологиям в рамках Ассоциации государственных университетов и научно-исследовательских центров Прикаспийских стран.

В настоящее время АГУ им. В.Н. Татищева реализует программу стратегического академического лидерства «Приоритет 2030», в рамках которой заложены стратегические проекты, научные фундаментальные и прикладные исследования, образовательные программы и программы дополнительного профессионального образования, цифровизации, коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности, открывающие новые перспективы сотрудничества университета и организаций Туркменистана.

Одним из важных проектов в рамках программы является создание цифровой логистической платформы как инструмента обеспечения эффективного развития международного транспортного коридора «Север-Юг». Для Астраханской области, являющейся важнейшим участком МТК «Север – Юг», особое значение имеет развитие грузоперевозок на Каспии. Этому будет способствовать установление регулярной судоходной линии между портами Астраханской области и Международным морским портом Туркменбаши. В рамках проекта планируется подготовить порядка 400 высококвалифицированных специалистов стран Прикаспия, в том числе Туркменистана.

Считаем, что важными инструментами дальнейшего развития взаимодействия ФГБОУ ВО «Астраханский государственный университет им. В.Н. Татищева» с научно-образовательными организациями Туркменистана будут являться:

- создание условий для развития совместных научно-исследовательских проектов, реализуемых при грантовой поддержке;
- реализация совместных и сетевых образовательных программ, программа академической мобильности преподавателей и студентов в целях применения лучших практик, форм и методов обучения;
- реализация совместных программ по разработке технологий по борьбе с опустыниванием и деградацией почв и новых препаратов для повышения иммунитета и защиты растений;
- выполнение учеными вузов-партнеров совместных научно-исследовательских, опытно-конструкторских работ по приоритетным направлениям науки, в том числе социологических опросов в рамках реализации стратегического проекта «Разработка системы социетальной (комплексной) безопасности Каспийского макрорегиона (Большого Каспия)»;
- организация и проведение совместных работ по созданию цифровой платформы международного транспортного коридора «Север-Юг»;
- организация совместных исследований в области «Биомеханики движения человека при помощи системы трехмерного видеонализа данных»;
- организация и проведение совместных научно-практических конференций, научно-методических семинаров, инновационных конкурсов, в том числе Международного научного форума «Каспий 2023: пути устойчивого развития»;

- организация деятельности зеркальных центров туркменского и русского языков и культуры в целях сохранения традиционных ценностей, углубления дружбы и взаимопонимания между народами Туркменистана и России.

**GELJEKKI MUGALLYMLARYŇ HÜNÄR TAÝÝARLYGYNDA ULANYLYAN
TÄZE MAGLUMAT TEHNOLOGIÝALARYNYŇ SERIŞDELERI
(TÜRKMENISTANLY TALYPLARY NABEREŽNYE ÇELNY DÖWLET
MUGALLYMÇYLYK UNIWERSITETINDE OKATMAGYŇ MYSALYNDA)**

L. Galiýew (Russiýa Federasiýasy)

Bu işde Türkmenistanly talyplary Naberežny çelnyý döwlet mugallymçylyk uniwersitetinde okatmagyň mysalynda geljekki mugallymlaryň hünär taýýarlygynda ulanylyan täze maglumat tehnologiýalaryny peýdalanmagyň tejribesi beýan edilýär. Geljekki mugallymlary okatmak ulgamynda sanly bilim serişdelerini ulanmagy has işjeňleşdirmek meselesine aýratyn üns berilýär, şeýle hem bu meseläniň öwreniş işinde peýdalanylyşyna aýratyn üns çekilýär, bu mesele bilim alýanlaryň höwesini artdyrmak, bilim almak işinde amaly, mugallymçylyk we ylmy-barlag işlere gyzyklanmany ösdürmek ýaly ugurlara esaslanýar, işiň bu görnüşleri degişli bilim düşüňjeleriniň emele gelmegine ýardam berýär. Talyplarda – Türkmenistanyň geljekki hünärmenlerinde tehnologik we usuly bilimleriň ösmeginiň esasynda mugallymçylyk hünärleri boýunça bilim alýan talyplaryň hünär taýýarlygynda okatmagyň maglumat beriş serişdeleriniň usulyýet işinde ulanylyşyny kämilleşdirmek meselelerine garalyp geçilýär. Bu ulgamyň gowy taraplary we kemçilikleri açylyp görkezilýär, bu bolsa ony döwrebaplaşdyrmak üçin şert döredýär.

**INNOVATIVE INFORMATION TECHNOLOGIES IN
PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE TEACHERS
(TEACHING THE STUDENTS FROM
TURKMENISTAN IN NABEREZHNYE CHELNY STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY)**

L. Galiyew (Russian Federation)

This paper shows the experience of using the means of new information technologies in the professional training of future teachers by the example of teaching students from Turkmenistan at the Naberezhnye Chelny State Pedagogical University. Attention is focused on the need to activate the use of digital educational resources in the cognitive process in the system of training future teachers, which is based on increasing the level of motivation of students, developing interest in practical pedagogical, research activities in the learning process, which contributes to the formation of appropriate competencies. The issues of improving methodological work with information learning tools in the preparation of students studying in pedagogical specialties on the basis of the development of technological and methodological competence of students – future specialists of Turkmenistan are revealed. The advantages and disadvantages of this system are shown, which allows creating conditions for its modernization.

СРЕДСТВА НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ (НА ПРИМЕРЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ИЗ ТУРКМЕНИСТАНА В ФГБОУ ВО «НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»)

Л.Галиев (Российская Федерация)

Широкое внедрение информационных технологий во все сферы человеческой деятельности, способствовало повышению интереса к использованию компьютеров, сети Интернет, телекоммуникаций и медиа в образовательном процессе, что в свою очередь такие процессы вызывают потребность в модернизации методических ресурсов и развитии национальной информационно-коммуникационной инфраструктуры. Необходимость разработки такой технологии и актуальность ее внедрения в образовательный процесс высшей образовательной организации определяется рядом внешних процессов, которые происходят в обществе и влияют на профессиональную подготовку будущих учителей.

В процессе обучения будущие учителя учатся организовывать учебный процесс таким образом, чтобы будущие специалисты в своей сфере могли пользоваться имеющимися устройствами с бесплатным доступом к Интернет-ресурсам не только во время занятий, но и за пределами школы. Приоритетной задачей современного образования является формирование у учащихся мотивации к разработке своей образовательной стратегии, позволяющей ставить собственные цели, создавать индивидуальную траекторию их достижения и выбирать собственные средства получения знаний. Использование информационных технологий позволяет установить наилучшую форму контакта преподавателя со студентом, в то же время повышая качество подготовки будущих учителей.

На сегодняшний день в Набережночелнинском государственном педагогическом университете обучается более двухсот студентов из Туркменистана по направлениям подготовки «Русский язык и Литература», «Физическая культура и безопасность жизнедеятельности», «Образование в области физической культуры и спорта», «Дизайн среды», «Психология образования», «Математика и Физика», «Математика и информатика», «География и иностранный язык» и «Иностранный язык». Студенты используют технологию дополненной (виртуальной) реальности. VR-среда представляет собой альтернативное пространство, в котором зритель не просто видит анимированную 3D-картинку перед глазами, а ощущает, будто это происходит в реальности. Для повышения уровня языковой и речевой компетенции обучающихся по направлениям подготовки «География и иностранный язык» и «Иностранный язык» широко используются возможности лингафонного кабинета. Технические средства необходимы в качестве средства предъявления учебного материала, контроля усвоения знаний, отработки навыков чтения, аудирования, говорения и письма.

Цифровая образовательная среда способствует развитию логического мышления, культуры умственного труда, формированию самостоятельной работы, а также оказывает влияние на мотивационную сферу учебного процесса. Как показывает практика использования в системе обучения информационных технологий в ФГБОУ ВО «Набережночелнинский государственный педагогический университет», студенты из Туркменистана по выпуску из университета становятся высокими специалистами, готовыми служить в интересах своей Родины и применять новые цифровые технологии в национальной системе образования, повышая её уровень.

PEDAGOGIK MIRAS WE ONUŇ BILIMDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ARASYNDAKY ORNY

Ý. Mazurow (Russiýa Federasiýasy)

Dokladda pedagogik miras düşünjesiniň medeni mirasyň maddy däl bölegi we pedagogik medeniýetiň ösüşiniň netijesi hökmündäki häzirkä zaman düşündirişi berilýär. Pedagogik mirasyň ähmiýetiniň häzirkä zaman jemgyýetinde henize çenli gowşak aňlanylýandygy, munuň bolsa bilimiň netijeli ösüşine göz-görtele päsgel berýändigini belgilenilýär. Pedagogik miras medeniýetiň taryhynda ol ýa-da beýleki görnüşde antik döwürden biziň günlerimize çenli bardyr. Ony döredijiler diňe bir ussat pedagoglar, mugallymlar, halypalar bolman, döredijiliginde hemişe diýen ýaly terbiýeçilik alamatlary bolan görnükli medeniýet işgärleri hem bolup biler. Esasan, şolar döwürdeşleri we döredijileriň nesli tarapyndan isleg bildirilip, innowasion bilim beriş tehnologiýalarynda wajyp orny eýeleýän pedagogik mirasyň fenomenini emele getirýärler.

Eserleriniň ÝUNESKO-nyň «Dünýä ýadygärligi» programmasynyň reýestrine girizilmegi mynasybetli dokladda görnükli türkmen şahyry we akyldary Magtymgulynyň mirasyna aýratyn üns berilýär. Halklaryň we ýurtlaryň pedagogik mirasynyň bir bölegi bolmaga mynasyp bolan geçmiş oňyn pedagogik tejribesini öwrenmegiň wajypdygy esaslandyrylýar.

PEDAGOGICAL HERITAGE AND ITS PLACE AMONG INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Y.Mazurow (Russian Federation)

The report gives a modern interpretation of the concept of pedagogical heritage as part of the intangible cultural heritage and a consequence of the progress of pedagogical culture. It is noted that the importance of the pedagogical heritage is still poorly understood in modern society, which clearly hinders the effective development of education. The pedagogical heritage in one form or another is present in the history of culture from antiquity to the present day. Its creators can be not only professional educators, teachers, mentors, but also outstanding cultural figures, in whose work there are almost always educational elements. It is they who, being in demand by contemporaries and descendants of creators, form the phenomenon of pedagogical heritage, which plays an important role in innovative educational technologies.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И ЕГО МЕСТО СРЕДИ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Ю. Мазуров (Российская Федерация)

Проведение в 2023 году в России Года педагога и наставника обусловило рост внимания к актуальным вопросам совершенствования образования. Есть основания полагать, что среди таких вопросов важная роль принадлежит проблематике педагогического наследия (ПН), под которым мы понимаем совокупность ценных педагогических идей прошлого, важных для целей образования в настоящем и будущем.

Однако ценность ПН до сих пор слабо осознана в современном социуме, что явно препятствует эффективному развитию образования. Парадокс этого явления состоит в том, что существование педагогического наследия не оспаривается, по этой тематике имеется немало публикаций, но сам феномен этой категории нематериального культурного наследия изучен

слабо, а потому и почти не востребован на практике. Настоящее выступление нацелено на привлечение внимания к феномену ПН как предмету перспективных междисциплинарных исследований.

Общепризнанно, что педагогическая культура является важной неотъемлемой частью нематериального культурного наследия цивилизации. Более того, именно выдающиеся проявления педагогической культуры формируют феномен ПН, имеющего как глобальное, так и национальное измерение.

В России немало примеров выдающихся достижений педагогической культуры, ставших ПН. Одним из наиболее ярких таких проявлений отечественных достижений в сфере педагогической культуры является творчество К.Д. Ушинского, чей 200-летний юбилей отмечался в этом году. Празднование юбилея этого выдающегося русского педагога усилило в обществе убеждение в том, что прогресс в образовании в стране мог бы быть большим, если бы инновации в этой сфере опирались на традиции, иными словами – на достижения педагогической культуры прошлого, то есть на ПН.

Важно при этом отметить, что ПН формируется не только профессиональными педагогами. Оно может быть результатом деятельности выдающихся деятелей культуры, оказавших значительное воспитательное влияние на население соответствующих стран. Практически во всякой суверенной культуре мы можем назвать творческих деятелей, оставивших после себя бесценное духовное наследие и ставших абсолютными авторитетами для своих народов, их учителями и наставниками. В России это Пушкин, в Англии – Шекспир, в Германии – Гёте, в Китае – Конфуций и т.д.

В Туркменистане таким духовным авторитетом прошлого бесспорно является поэт Махтумкули, творчество которого имеет несомненную воспитательную составляющую. Выдающееся национальное и международное значение творчества этого классика туркменской литературы было признано в мае текущего года включением его наследия в реестр программы ЮНЕСКО «Память мира». Коллекция произведений Махтумкули Фраги включает более 80 диванов, распространившихся на территории Туркменистана в XVIII-XIX веках. Это редкий образец устного и письменного наследия туркменского народа. У этого наследия, несомненно, есть важная педагогическая составляющая, требующая изучения и использования в самых современных образовательных технологиях. И это актуально для наследия практически всех выдающихся деятелей культуры народов мира, формирующих национальную идентичность.

В заключение отметим, что, будучи ценностной категорией, успешные педагогические практики становятся нематериальным культурным достоянием народов, а в некоторых случаях – и их нематериальным культурным наследием. Полностью соответствуя понятию нематериального культурного наследия ЮНЕСКО, выделяемое нами ПН не признано до сих пор как таковое на национальном и международном уровнях. Отсутствие признания категории ПН объективно затрудняет работу по его выявлению, продвижению и охране и, следовательно, тормозит прогресс в области образования в целом, включая достижение ЦУР-4 ООН «Качественное образование». В связи с этим мы призываем наших коллег на постсоветском пространстве и за его пределами внести свой вклад в изучение позитивного опыта педагогических практик прошлого, достойных стать частью ПН народов, которому предстоит сыграть важную роль в устойчивом развитии стран и мира в целом.

ÝEREWAN DÖWLET UNIWERSITETINDE EMELI INTELLEKTIŇ (EI) ÇÄGINDÄKI ÜSTÜNLIKLER: SAGLYGY GORAÝŞA WE BILIME TÄSIRI

R. Barhudaryan (Ermenistan)

Emeli intellektiň (EI) integrasiýasy saglygy goraýyş, bilim we sport ýaly dürli pudaklary özgertdi. Tanyşdyrylyşda EI gözleg barlaghanasynyň döredilen edarasy hökmünde Ýerevan döwlet uniwersitetine aýratyn üns bermek bilen EI-niň bu pudaklaryň üýtgemegine nähili täsir edendigine üns çekilýär.

2022-nji ýylda ÝDU himiki informatika, internet zatlarynyň we ş.m. ulgamynda täzelikleri öňe sürýän YSU-KRISP AI LAB emeli intellekt barlaghanasyny döredip, emeli intellekt güýjüni ulanmakda möhüm ädim ätdi. Ol gözlegçileri, talyplary we hünärmenleri EI programmalarynyň toplumyny öwrenmek üçin zerur gurallar we çeşmeler bilen üpjün edýär. Mundan başga-da, DGX BOX A100 superkompýuterine YSU investisiýasy emeli intellektiň ösmegine onuň ygrarlydygyny görkezýän delildir. Bu ýokary öndürjilikli hasaplaýyş platformasy ÝDU-nyň EI barlaghanasyna köpçülikleýin maglumat toplumlaryny gaýtadan işlemäge we çylşyrymly hasaplamalary amala aşyrmaga mümkinçilik döredýär, EI, LLM şekili gaýtadan işlemek we hemoinformatika üçin EI-niň çägendäki näsazlyklary düzetmek bilen öndürjilikli EI-de üstünlikleri çaltlaşdyrýar.

ADVANCEMENTS IN (AI) YSU: INFLUENCES ON HEALTHCARE AND EDUCATION

R. Barkhudaryan (Armenia)

The integration of Artificial Intelligence (AI) has revolutionized various sectors, including healthcare, education, and sports. The presentation focuses on how AI has influenced the transformation of these sectors, emphasizing Yerevan State University (YSU) as the institution where an AI research laboratory was established.

In 2022, YSU took a significant step forward in harnessing the potential of AI by establishing the YSU-KRISP AI LAB which serves as a hub for AI research, fostering innovation in cheminformatics, IoT, etc.. It provides researchers, students, and professionals with the necessary tools and resources to explore AI's myriad applications. Furthermore, YSU's investment in the DGX BOX A100 supercomputer exemplifies its commitment to AI advancement. This high-performance computing platform empowers YSU's AI LAB to process massive datasets and perform complex computations, accelerating breakthroughs in generative AI with the focus on generative AI, LLM for image processing and cheminformatics.

ДОСТИЖЕНИЯ В СФЕРЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА (ИИ) В ЕГУ: ВЛИЯНИЕ НА ЗДРАВООХРАНЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Р. Бархударян (Армения)

Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) произвела революцию в различных секторах, включая здравоохранение, образование и спорт. В презентации основное внимание уделяется тому, как ИИ повлиял на трансформацию этих секторов, при этом особое внимание уделяется

Ереванскому государственному университету (ЕГУ) как учреждению, где была создана исследовательская лаборатория ИИ.

В 2022 году ЕГУ сделал значительный шаг вперед в использовании потенциала искусственного интеллекта, создав Лабораторию искусственного интеллекта YSU-KRISP AI LAB, которая служит центром исследований в области искусственного интеллекта, содействуя инновациям в области химинформатики, Интернета вещей и т. д. Она предоставляет исследователям, студентам и специалистам необходимые инструменты и ресурсы для изучения множества приложений ИИ. Кроме того, инвестиции YSU в суперкомпьютер DGX BOX A100 служат примером его приверженности развитию искусственного интеллекта. Эта высокопроизводительная вычислительная платформа позволяет лаборатории искусственного интеллекта ЕГУ обрабатывать огромные наборы данных и выполнять сложные вычисления, ускоряя прорывы в области генеративного ИИ с упором на генеративный ИИ, LLM для обработки изображений и хемоинформатики.

RUSSIYANYŇ UNIWERSITETLERINDE DALAŞGÄRLERI SEÇIP ALMAGYŇ HÄZIRKI ZAMAN TEHNOLOGIÝALARY

O. Ryžowa (Russiýa Federasiýasy)

Häzirki zaman uniwersitetinde dalaşgärleri çekmek we seçip almak üçin tehnologiýalara seredildi. Talyplar kontingentiniň emele gelmeginde ders bäsleşikleriniň ähmiýeti bellenildi. Bäsleşikli synaglaryň we ders bäsleşikleriniň ýumuşlarynyň esasy wezipeleri öwrenildi. Has taýýarlykly, has güýçli uçurymly saýlamagyň esasy wezipesinden başga-da, bäsdeşlik meseleleriniň başga-da birnäçe wezipesi bar. Olar himiýany öwrenmek üçin höwes döretmäge we talyplaryň arasynda dünýäniň bitewi tebigy ylmy keşbini döretmäge goşant goşmaga kömek edýärler. Mundan başga-da, fiziki we matematiki mazmuny bolan himiki meseleleriň bäsleşigi okuwçylara gowy fiziki we matematiki taýýarlygyň zerurdygyny görkezýär we ol häzirki zaman ylmyň dersara tebigatynyň beýany bolup durýar.

MODERN TECHNOLOGIES OF SELECTION OF APPLICANTS IN RUSSIAN UNIVERSITIES

O. Ryzhova (Russian Federation)

The technologies for attracting and selecting applicants in a modern university are considered. The role of subject Olympiads in the formation of the student body is emphasized. The functions of the tasks of competitive exams and subject Olympiads have been studied. In addition to the main function of selecting the most prepared, strongest graduates, competition tasks have several other functions. They help to form the motivation to study chemistry and contribute to the creation of a unified natural-science picture of the world among students. In addition, competitive chemical tasks with physical and mathematical content demonstrate to students the need for good physical and mathematical preparation and are a reflection of the interdisciplinary nature of modern science.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОТБОРА АБИТУРИЕНТОВ В РОССИЙСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

О. Рыжова (Российская Федерация)

В современном мире благосостояние любого государства, динамика развития и конкурентоспособность в немалой степени зависят от того, как работает вся система образования и каково качество специалистов, ежегодно заканчивающих вузы и занимающих рабочие места. В свою очередь, качество выпускников очень сильно зависит от того, насколько подготовлены и мотивированы к получению образования студенты, зачисляемые на первый курс. На примере химического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова проиллюстрировано формирование студенческого контингента в естественнонаучном вузе и показаны сложившиеся к настоящему моменту траектории зачисления. Освещена роль предметных олимпиад школьников в этом процессе, ведь школьные олимпиады всегда играли очень значимую роль во всей системе советского и российского образования. Олимпиадами и универсиадами разного уровня сейчас охвачены десятки тысяч учащихся разных классов, студенты и аспиранты, а также сотрудники и преподаватели университетов, институтов и учителя школ.

Задачи химических олимпиад, так же, как и задачи вступительных экзаменов, имеют несколько важных функций. Они выступают инструментом отбора сильнейших и наиболее подготовленных участников – это их основная функция, выполняемая непосредственно на олимпиаде или экзамене. Затем, после опубликования в соответствующих пособиях или тематических сборниках, в течение многих лет задачи уже прошедших испытаний помогают новым поколениям школьников ощутить уровень требований вуза и оценить качество своей подготовки. На химическом факультете МГУ уделяется очень большое внимание изданию учебной литературы для абитуриентов, в том числе – сборникам экзаменационных и олимпиадных задач. Это наше культурное наследие, к которому имели отношение выдающиеся ученые и преподаватели, поэтому эти материалы заслуживают самого бережного отношения и анализа. Кроме того, включение в конкурсные задания элементов информации о профессиональной деятельности ученых-химиков, о проблемах, над которыми они работают, помогает формированию мотивации и ранней профессиональной ориентации будущих абитуриентов. Важная функция задач вступительных экзаменов и олимпиад – демонстрация неразрывной связи между дисциплинами естественнонаучного цикла. В случае химических задач это математика и физика, науки, лежащие в фундаменте химического знания. Междисциплинарность – важная характеристика современной науки, и вполне закономерно, что она прослеживается и на уровне задач предметных экзаменов и олимпиад. Данная функция химических конкурсных задач стала особенно актуальна в последние годы, когда произошло изменение перечня конкурсных испытаний на химическом факультете МГУ. Сейчас абитуриенты, кроме своих баллов Единых государственных экзаменов по математике, химии и русскому языку, которые являются обязательными, могут предоставлять по выбору результаты ЕГЭ по физике или биологии. Таким образом, студентами химического факультета могут стать выпускники, не изучавшие физику в достаточном объеме. Таким абитуриентам полезно ознакомиться с содержанием химических задач и оценить, насколько важна подготовка по физике для их решения.

Нами исследовано физическое содержание большого массива конкурсных химических задач и выполнена его классификация. Показано, что включение физического или математического содержания помогает акцентировать внимание абитуриента на необходимости хорошей физической и математической подготовки не только для победы на олимпиаде или поступления в вуз, но и в последующей профессиональной деятельности химика-исследователя.

ERMENISTANDA BEÝIK TÜRKMEN ŞAHYRY WE AKYLDARY MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ 300 ÝYLLYGYNA BAGYŞLANAN ÇÄRELER BARADA

A. Safaryan, A. Agajaniyan (Ermenistan)

2024-nji ýylda bütin dünýäde beýik türkmen şahyry we akyl-dary Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlanan çäreler geçiriler.

Ýerewan döwlet uniwersiteti: 1) Türkologiýa kafedrasynyň dosenti Amaliýa Agajaniýanyň ermeni dilindäki «Türkmen edebiýaty we Magtymguly Pyragy» atly monografiýasyny neşir etdirmegi; 2) Türkmen kärdeşleri bilen bilelikde Magtymgulynyň döredijilik mirasyna we onuň ermeni diline terjime edilen eserlerine bagyşlanan döp bolan ylmy-amaly maslahaty geçirmegi; 3) Ermeni, iňlis we rus dillerinde ylmy, usuly we ylmy-populýar makalalary neşir etmegi meýilleşdirýär.

Ýerewan döwlet uniwersitetiniň professorlary şahyryň doglan gününüň öňüsyrasynda Gündogary öwreniş fakultetiniň bazasynda Magtymguly Pyragy adyndaky türkmen dili, Türkmenistanyň taryhy we medeniýeti merkezini döretmek boýunça başlangyçlar bilen çykyş etdiler.

ABOUT THE EVENTS IN ARMENIA DEDICATED TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE GREAT TURKMEN POET AND THINKER MAGTYMGULY FRAGHI

A. Safaryan, A. Aghajanian (Armenia)

In 2024, jubilee events will be held worldwide dedicated to the 300th anniversary of the Great Turkmen poet and thinker – Magtymguly Fraghi.

Yerevan State University is planning:

1) to publish in Armenian the monograph of the associate professor of the department of Turkic studies Amalya Aghajanian – (Turkmen literature and Magtymguly Fraghi),

2) to hold a traditional scientific and practical conference with Turkmen colleagues dedicated to the heritage of Magtymguly and the translations of his poetry into Armenian,

3) to publish scientific, methodological, and popular scientific articles in Armenian, English, and Russian languages.

Professors of Yerevan State University will take the initiative to open a Center of Turkmen language, history, and culture of Turkmenistan named after Magtymkuli Fraghi on the basis of the Faculty of Oriental Studies.

О МЕРОПРИЯТИЯХ В АРМЕНИИ, ПОСВЯЩЕННЫХ 300-ЛЕТИЮ ВЕЛИКОГО ТУРКМЕНСКОГО ПОЭТА И МЫСЛИТЕЛЯ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

A. Сафарян, А. Агаджаниян (Армения)

В 2024-ом году во всем мире будут проведены юбилейные мероприятия, посвященные 300-летию Великого туркменского поэта и мыслителя Махтумкули Фраги.

Ереванский государственный университет планирует: 1) В преддверии юбилея издать на армянском языке монографию доцента кафедры тюркологии Амалии Агаджаниян «Туркменская литература и Махтумкули Фраги» (с резюме на туркменском, английском и русском языках). Данная монография является первой попыткой представить туркменскую литературу, а также влияние творчества Махтумкули Фраги на развитие туркменской литературы на армянском

языке. В монографию включены туркменоязычные источники, которые автор собрала в годы своей учебы в аспирантуре в Туркменском государственном университете имени Махтумкули Фраги, работая в Национальной библиотеке Туркменистана, в Центральной научной библиотеке Академии наук Туркменистана и в библиотеке имени Махтумкули. 2) Совместно с представителями профессорско-преподавательского состава Туркменского государственного университета имени Махтумкули Фраги, научными сотрудниками Института языка, литературы и национальных рукописей им. Махтумкули Академии наук Туркменистана и с участием современных армянских и туркменских литераторов и других деятелей культуры провести традиционную научно-практическую конференцию посвященную творческому наследию Махтумкули и переводам его произведений на армянском языке. 3) Издать на армянском, английском и русском языках научные, методические и научно-популярные статьи, посвященные многовековым армяно-туркменским культурным связям (использовать также инструментарий мультимедийной и конвергентной журналистики). 4) Начать работу по изданию на армянском языке фундаментальной антологии туркменской литературы включающей как образцы классического наследия (произведения Азади, Махтумкули Фраги, Молла Непеса, Бархудар Туркмена), произведений советского периода (Берды Кербабаяв и др.) а также отображающей современный литературный процесс. 5) Проведение литературных чтений с участием Варужана Хастура (получившего широкую известность в Армении и армянской диаспоре мастерскими переводами стихотворений Омара Хайама, Махтумкули Фраги, Абая, Шакарима), а также других армянских ведущих поэтов-переводчиков, аспирантов и студентов, представителей средств массовой информации. 6) Продолжить работу по изучению суфийской литературы (духовного и творческого наследия Неджмеддина Кубра, Мевляна Джалаледдина Руми, Юнуса Эмре) и сравнительно-типологическому анализу памятников средневековой восточно-христианской (произведений Св. Григора Нарекаци) и арабской, персидской и тюркской суфийской литературы.

В преддверии юбилея профессора ЕГУ выступили с инициативой по созданию Центра туркменского языка, истории и культуры Туркменистана имени Махтумкули Фраги на базе факультета Востоковедения.

PEDAGOGIK IŞGÄRLERI TAÝÝARLAMAGYŇ INNOWASION UGURLARY: NABEREŽNYÇELNYÝ DÖWLET PEDAGOGIKI UNIWERSITETIŇ TEJRIBESI

A. Galiakberowa (Russiýa Federasiýasy)

Nutukda awtor Naberežnyçelnyý döwlet pedagogik uniwersitetiniň mysalynda Russiýa Federasiýasynda pedagogiki işgärleri taýýarlamagyň tejribesini we ugurlaryny beýan edýär. Bu işiň möhüm tarapy hökmünde uniwersitetiň infrastukturasyny täzelemek, ýagny häzirki zaman bilim giňişligini döretmek we sanly bilim gurşawy ornaşdyrmak bilen bagly taslamalary amala aşyrmak bolup durýar. Şeýle-de amala aşyrylýan ylmy-barlag taslamalar häzirki zaman şertlerinde mekdeplerde pedagogiki işleri alyp barmaga ukyply geljekki mugallymlary taýýarlamaga mümkinçilik berýär.

INNOVATIVE DIRECTIONS OF TRAINING PEDAGOGICAL STAFF: THE EXPERIENCE OF NABEREZHNYE CHELNY STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

A. Galiakberova (Russian Federation)

In the report, the author reveals the experience and areas of training of teaching staff in the Russian Federation on the example of the Naberezhnye Chelny State Pedagogical University. An important

aspect in this work is the renewal of the infrastructure - projects related to the creation of modern educational spaces and the introduction of a digital educational environment. At the same time, ongoing research projects make it possible to prepare a qualitatively new future teacher who is able to conduct teaching activities at school in modern conditions.

ИННОВАЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ: ОПЫТ НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

А. Галиакберова (Российская Федерация)

Перед современным российским образованием поставлен ряд задач общенационального уровня, решение которых невозможно без учёта уже сложившихся традиций и достижений современной науки. Президент Российской Федерации Владимир Владимирович Путин в своём послании Федеральному собранию указал на необходимость «синтеза всего лучшего, что было в советской системе образования, и опыта последних десятилетий». Набережночелнинский государственный педагогический университет более 30 лет успешно готовит педагогические кадры для образовательных организаций России. При поддержке Министерства просвещения Российской Федерации в университете создаётся цифровая образовательная среда, которая охватывает не только технологизацию пространства обучения и воспитания, но и создаёт условия для подготовки качественно нового выпускника, способного осуществлять педагогическую деятельность в условиях современной школы (за последние годы были созданы Технопарк универсальных педагогических компетенций и современные зоны для проведения демонстрационных экзаменов в рамках проекта «Учитель будущего поколения России» и педагогический технопарк «Кванториум» в рамках Национального проекта «Образование»).

Значимым результатом Набережночелнинского государственного педагогического университета является создание Цифрового симулятора педагогической деятельности. Научный потенциал этого ресурса огромен: он позволяет не только совершенствовать цифровые навыки будущего педагога, но и формировать его методическую компетентность, развивать проектное мышление и исследовательские навыки. В настоящее время мы работаем над созданием новой модели Цифрового симулятора, позволяющей моделировать проведение виртуального урока в условиях инклюзивного обучения.

Важнейшим направлением работы педагогического вуза является привлечение будущих педагогов к разработке и реализации инновационных образовательных продуктов. В настоящее время в университете действует более 20 научно-студенческих объединений по актуальным направлениям развития педагогической науки. Ярким примером реализации инновационного студенческого проекта является разработка видеокурса и методических рекомендаций модуля «Робототехника» для уроков технологии. Студенты-разработчики представляют результаты своего проекта на курсах повышения квалификации педагогов Республики Татарстан.

Хочется отметить и плодотворную работу в части тиражирования опыта на международном уровне. Показательным является сотрудничество с Кызылординским университетом Казахстана через проведение совместных научно-практических конференций и организацию совместных учебных занятий по филологическим дисциплинам. Инновационным подходом является создание условий для академической мобильности преподавателей и студентов в цифровом образовательном пространстве.

YOKARY BILIM EDARALARYNDA BEDENTERBIYE MUGALLYMLARYNYŇ SÖZ ETIKETI

W. Ozdayewa (Özbekistan)

Bu makalada yokary okuw mekdeplerinde bedenterbiye mugallymy üçin söz etikasynyň we söz medeniýetiniň ähmiýeti ara alnyp maslahatlaşylar. Mugallymyň materialyň görkezilmegi bilen baglanyşykly talaplary, şeýle hem mugallymyň bu ugurdaky biliminiň okuw prosesine we okatmagyň hiline edýän täsirini öwreneris.

Bedenterbiye mugallymyň çykyşy gaty anyk, sebäbi okuw sapagynyň çäginde işler bilen baglanyşygy bar. Geliň, bu aýratynlyga has içgin seredeliň. Ilki bilen, bedenterbiye mugallymy, maşklary görkezmegiň häsiýetlerini we hereketleriň beýanyň takyklygyny we gysgalygyny görkezmegiň häsiýetlerini bozmazdan, fiziki maşklary düşündirip, ýerine ýetirmeli. Mundan başga-da, mugallym okuwçylary bedenterbiye pudagynda terminologiýa, pedagogika we erudisiýa bilimleriniň derejesine bagly bolan herekete höweslendirmeli. Mugallymyň görkezişiniň gysga bolmagynyň artykmaçlygy, düşündirişlere başarnykly çemeleşmek bilen az wagt talap edilýär. Sebäbi bedenterbiye sapagynyň esasy bölegi motor işjeňliginde geçýär. Terminologiýany sapakda ulanmak ukyby we birmeňzeşligi mugallymy we okuwçyny terbiýeleýär. Her topar bedenterbiye sapagynda sözleýiş edepleriniň talap edişi ýaly bolmalydyr.

SPEECH ETIQUETTE FOR PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN UNIVERSITIES

W. Ozdayeva (Uzbekistan)

This article will discuss the importance of speech etiquette and speech culture for a teacher of physical education in higher educational institutions. We will consider the requirements for the teacher regarding the presentation of the material, as well as the influence of the teacher's education in this area on the educational process and the quality of teaching.

ЭТИКЕТ РЕЧИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВУЗАХ

В. Оздаева (Узбекистан)

Речь педагога играет важную роль в учебном процессе, так как функции общения переходят от обычных к профессиональным, неся дополнительную нагрузку. Педагогу необходимо владение языком обучения преподаваемой группы и нормами произношения. Преподаватель в данном случае играет роль ценностного ориентира, доступного студенту, а, соответственно, должен работать над своим духовным фундаментом, основу которого составляет грамотная речь и знание языка.

Речь преподавателя физической культуры довольно специфична, так как она имеет связь с деятельностью в рамках учебно-тренировочного занятия. Рассмотрим подробнее данную специфику. Для начала преподаватель физической культуры должен уметь объяснять и исполнять физические упражнения, не нарушая при этом качества демонстрации упражнения и точности и лаконичности описания действий. Далее преподаватель должен грамотно побуждать к действию студентов, что зависит от уровня знания терминологии, педагогики и начитанности в области физического воспитания студентов. Преимущество лаконичности

изложения преподавателя состоит в том, что при грамотном подходе на объяснения требуется небольшое количество времени, что важно, так как основным на занятиях физической культуры является двигательная активность, на которую остается большая часть занятия. Умение использовать терминологию на занятии и ее однозначность дисциплинирует как преподавателя, так и студента. Каждая команда должна звучать именно так, как этого требует речевой этикет на занятии физической культурой.

Невербальные средства в культуре речи преподавателя физической культуры также играют немаловажную роль. К ним относятся жесты, а также способность изменять тембр голоса, который позволяет обеспечить максимальную четкость слышимости в помещениях для занятий двигательной активностью, которые имеют специфическую акустику. В противном случае занятие не будет проходить комфортно для всех студентов, кто-то будет отвлекаться от физической нагрузки для того, чтобы попытаться расслышать то, что сообщает преподаватель студентам. Преподаватель должен учитывать особенности местности, в которой проходит занятие и регулировать свой тембр голоса, чтобы избежать снижения эффективности упражнений, а также должен обеспечить равную видимость самого себя для всех студентов, чтобы все необходимые жесты и демонстрации упражнений реально было воспринимать каждому студенту с любой позиции.

Таким образом, можно прийти к выводу, что авторитет преподавателя у студентов складывается посредством его умения владеть своей речью, в доступной и грамотной форме предоставлять материал и совмещать процесс изложения и описания действий с их визуализацией, используя жесты, тембра голоса и даже мимики. Результат занятия прямо пропорционален общей образованности педагога и его культуре речи. Современный преподаватель обязан не только работать со студентами и обучать их, но и проводить огромную работу над самим собой, чтобы повысить эффективность от проводимых занятий и представлять собой пример человека с развитой, гибкой, грамотной речью.

BIOFIZIKA DERSİNDE KREATİNİN BİOHİMİKİ HÄSİYETLERİNİ ÖWRENMEĞİN USULLARY

B. Sapayew (Özbekistan)

Makalada kreatinın tautomeriýasy (N-amidinosarkozin) hem-de kreatinın siklizasiýasynyň önümi (2-imino-1-metil-imidazolidin-4on) görkezilýär. Ol adam we haýwan bedeniniň dokumalarynyň fiziologiki düzümi bölegi hasaplanylýar.

METHODS OF STUDYING THE BIOCHEMICAL PROPERTIES OF CREATINE IN THE COURSE OF BIOPHYSICS

B. Sapayev (Uzbekistan)

The article shows the tautomerism of creatine (N-amidinosarcosine), as well as the product of its cyclization creatinine (2-imino-1-methyl-imidazolidin-4-one) and are a physiological component of human and animal tissues.

СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ БИОХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КРЕАТИНА НА КУРСЕ БИОФИЗИКИ

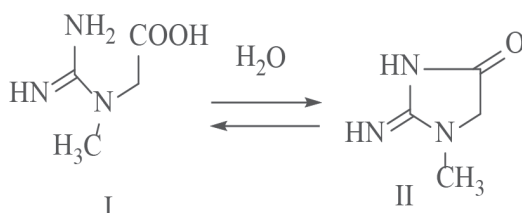
Б. Сапаев (Узбекистан)

Креатин – это аминокислота, похожая на строительные блоки, из которых состоят белки. Креатин в форме фосфокреатина (креатинфосфата) является важным запасом энергии в мышечных клетках. Во время интенсивных упражнений продолжительностью около полминуты фосфокреатин расщепляется на креатин и фосфат, а высвобождаемая энергия используется для восстановления основного источника энергии – аденозинтрифосфата (АТФ). Выходная мощность падает по мере истощения фосфокреатина, потому что АТФ не может регенерироваться достаточно быстро, чтобы удовлетворить потребность во время тренировки[1,2]. Из этого следует, что большой запас фосфокреатина в мышцах должен снижать утомляемость при беге на короткие дистанции. Дополнительный креатин в мышцах может также увеличить скорость регенерации фосфокреатина после спринтов, что должно означать меньшую усталость при повторяющихся всплесках активности на тренировках или во многих спортивных соревнованиях.

Влияние добавок креатина на мышечный креатин, фосфокреатин и АТФ.

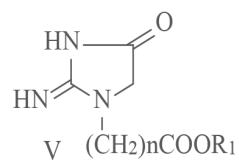
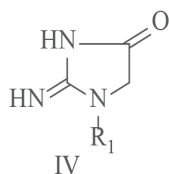
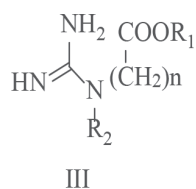
Суточный оборот креатина составляет около 2 г на человека весом 70 кг[3]. Около половины суточной потребности в креатине обеспечивается организмом, синтезирующим креатин из аминокислот. Оставшаяся суточная потребность в креатине поступает из рациона. Мясо или рыба являются лучшими природными источниками. Например, в 250 г (полфунта) сырого мяса содержится около 1 г креатина. Пищевые добавки с синтетическим креатином являются основным способом, которым спортсмены «нагружают» мышцы креатином. Ежедневные дозы 20 г креатина в течение 5-7 дней обычно увеличивают общее содержание креатина в мышцах на 10-25%. Около одной трети дополнительного креатина в мышцах находится в форме фосфокреатина

Особенно предпочтительные для применения вещества: креатин (N-амидиносаркозин) (формула I), а также продукт его циклизации креатинин (2-имино-1-метил-имидазолидин-4-он) (формула II) и являются физиологической составной частью тканей человека и животных.

Другими особенно предпочтительными веществами являются креатинфосфат, циклокреатин, фосфоциклокреатин, гуадининаяцетат, 3-гуадинин-пропионовая кислота, гуадинин-аскорбат и креатинпириват.

Согласно изобретению, предпочтительно применяются креатин, креатинин и/или их производные формул (III), (IV) или (V).

где: R_1 и R_2 означают независимо друг от друга H, $-\text{CH}_3$, $-\text{CH}_2\text{CH}_3$ или линейные или разветвленные C_3 - C_{22} -алкилы, и $n=1$ или 2. Преимущественно R_1 и R_2 означают независимо друг от друга H, $-\text{CH}_3$, $-\text{CH}_2\text{CH}_3$ или линейные или разветвленные C_3 - C_8 -алкилы, особенно предпочтительны H, $-\text{CH}_3$, $-\text{CH}_2\text{CH}_3$ или $-\text{CH}_2\text{CH}_2\text{CH}_3$.

Для указанной цели могут также применяться любые смеси креатина, креатинина и или их производных или их солей.

**SANLY YKDYSADYÝET
DURNUKLY ÖSÜŞIŇ
MÖHÜM ŞERTIDIR**

**DIGITAL ECONOMY AS
IMPORTANT CONDITION FOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

**ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА
ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

SANLY YKDYSADYÝETDE YKDYSADY MODELLER

A. Artykova, Ş. Annayewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ykdysadyýetimiziň tehnologiýa esasynda ösdürilmegi babatda giň gerimli işler amala aşyrylýar. Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ykdysadyýetimiziň sanly düzümleriniň ösdürilmegine, döwletimiziň ykdysady kuwwatynyň ýokarlanmagyna ýardam berýän düýpli ylmy-amaly barlaglar ýerine ýetirilýär, täze innowasion tehnologiýalar döredilýär.

Bu sanly özgertmeler sanly platformanyň goldaýan sanly ykdysady ulgamyň ösüşine esaslanan täze işewürlük modellerine ykdysady düşüňjeleri bolan, ýokary hilli täze şertleriň emele gelmegine getirýär. Sanly platformalara daýanýan ulgamlar ykdysadyýetiň ähli ugurlarynda we böleklerinde düýpli özgertmeleriň ýaýbaňlandyrylmagyna alyp barýar.

Ykdysadyýet çylşyrymly ulgam bolmak bilen, ol başgançakly gurluşly, tötänleýin, wagta görä özgerýän häsiýetli, uýgunlaşmagyň we özüni guramagyň mehanizminiň depginli ulgamyny özünde jemleýär. Şonuň üçin anyk ulgamlarda meňzeş modelleri gurnamak özünde diýseň çylşyrymly çözümdümele getirýär. Diýmek, ykdysady netijeliligi gazanmagyň täze usullaryny, dolandyrmagyň ýokary netijeliligini üpjün edip biljek tehnologiýalary ulanmagyň zerurlygy ýüze çykýar.

Makalada ykdysady-matematiki modelleri sanly ykdysadyýetiň ylmy esasy hökmünde işläp taýýarlamak meselesine seredilýär. Indi maglumat tehnologiýalary diňe resminama dolanyşygyny awtomatlaşdyrmak üçin peýdalanylmalý däldirler. Onuň esasynda sebäbini we netijesini, ykdysadyýetiň ýagdaýyny göz önünde tutýan, ylmy taýdan esaslandyrylan ykdysady modeller düzülmelidir. Ykdysady-matematiki modelirleme modelde ykdysadyýetiň obýektiv kanunalaýyklyklaryny aýdyň beýan etmek ýoly bilen kämilleşmelidir hem-de ahyrky netijede dolandyryşyň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen ykdysady kiber ulgamyny döretmelidir. Bu bolsa, ykdysadyýeti dolandyrmagyň düýbünden täze derejä geçmegini aňladýar. Makalada ykdysady kiber ulgamyň esasy bolup hyzmat edip biljek pudagara balansyň dinamiki modeliniň esasy ýörelgeleri beýan edilýär.

Ykdysadyýetiň sanlylaşdyrylmagy bilen işgärleriň ählisiniň robotlara çalşylyp zähmet öndürjiliginini duýdansyz ýokarlanmagy zähmet bazaryndaky global üýtgeşmelere sebäp bolup biler. Adamzadyň robotlaşdyrylmagy bolsa, adamlaryň adaty endiklerini aradan aýrar. Bu bolsa zähmet bazarynda seljermegiň we çaklamagyň wajyplygyny esaslandyryýar.

Ykdysady we matematiki modelleri peýdalylygyň ähmiýeti formulalaryň, algoritmleriň we programmalaryň dilinde ykdysady hadysalary suratlandyrmak we hasaplamalara esaslandyrylan netijeleri almak mümkinçiliginiň bardygy bilen häsiýetlendirilýär. Şonuň üçin günbatar ykdysadyýetçileri optimizasiýa ýörelgesi bolan ykdysady deňagramlylyk we ösüş modellerine esaslanýan ekonometrik modelleri, oýunlar nazaryýetini we ş.m. döretmäge we ulanmaga çalyşýarlar. Emma bu modelleriň başga bir tarapy bardyr. Bu modelleriň hakyky statistik maglumatlaryň esasynda düzülendigine garamazdan, alnan netijeler modellerde goýlan şertlerden ugur alýar, ýagny deslapky şertler hakyky däl bolsa, onda hasaplamalaryň netijeleri kanagatlanarly bolmaýar.

Häzirki wagtda hem ekonometrika ykdysady hadysalary seljermekde we çaklamakda esasy gural bolup hyzmat edýär. Geçen asyrdaky ekonometrik ykdysadyýetçiler nazaryýet düşüňjelerini mukdar taýdan tassyklamak üçin öz usullaryny ulanan bolsalar, häzirki wagtda ykdysady ösüşiň bir ýa-da başga bir usulyny saýlamagy esaslandyrmak üçin ekonometrikany monetar nazaryýetinde işjeň ulanýarlar.

Ykdysady model önümçilik däl maksatlar üçin ahyrky önümiň gurluşy barada käbir çaklama parametrleri, makroykdysady gatnaşyklary we başlangyç maglumatlary peýdalanylýan, meýilnamalaşdyrylan hasaplamalary amala aşyrmak prosesinde olary anyklamaga mümkinçilik berýär.

ECONOMIC MODELS IN THE DIGITAL ECONOMY

A. Artykova, Sh. Annayeva (Turkmenistan)

The paper considers the problems of developing economic models as a scientific basis for the digital economy. Information technologies are not designed to automate document flow by reproducing existing information flows. They have to be based on science-based economic models that take into account the cause-and-effect aspects and economic condition. Economic and mathematical modeling should be improved by more complete reflection in the model of the objective economic regularities, and, ultimately, the creation of an economic cyber system to enhance management efficiency. This will mean the transition of economic management to a fundamentally new level. The paper formulates the basic principles of a dynamic model of the intersectoral balance, which can be used as the basis for an economic cyber system.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

A. Артыкова, Ш. Аннаева (Туркменистан)

В статье рассматриваются проблемы разработки экономических моделей как научной основы цифровой экономики. Информационные технологии не призваны автоматизировать документооборот повторением воспроизведением существующих информационных потоков. Их основу должны составлять научно обоснованные экономические модели, учитывающие причинно-следственные аспекты и экономическое состояние. Экономико-математическое моделирование должно совершенствоваться посредством более полного отражения в модели объективных экономических закономерностей и, в конечном счете, создания экономической киберсистемы для повышения эффективности управления. Это будет означать переход управления экономикой на принципиально новый уровень. В статье сформулированы основные принципы динамической модели межотраслевого баланса, которая может быть положена в основу экономической киберсистемы.

ZÄHMET BAZARYNYŇ WE BILIM ULGAMYNYŇ ÖZARA BAGLANYŞYGynyň esasy ugurlary

A. Atabayewa (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlaryny üstünlikli dowam edýän Arkadagly Serdarymyzyň baştutanlygynda innowasion tehnologiýalaryň we öndebaryjy dünýä tejribeleriniň esasynda milli ykdysadyýetimizň ähli pudaklarynda ýokary ösüşler gazanylýar.

Dünýäniň köp ýurtlary üçin esasy meseleleriň biri ykdysadyýetiň durnukly ösüşi bolup durýar, adatça bu maksada ýetmekde üstünlik gazanmagyň esasy girewi ýurtda ýeterlik derejede ýokary hünärli işgärleriň bolmagydyr. Hususan-da, XX asyrdan jemi içerki önüminiň dünýädäki ösüşini üpjün edýän ýurtlarda işleýänleriň umumy sanynyň 25%-den gowragyny seljeriş işini ýerine ýetirmäge we özbaşdak karar bermäge ukyply ýokary hünärli hünärmenler düzýär.

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnama» laýyklykda ýurdumyzyň milli ykdysadyýetini dünýäniň senagat taýdan ösen döwletleriniň derejesine çykarmak üçin ýurdumyzyň ykdysady ösüşiniň hereketlendirijisi hökmünde ýokary hünär derejeli hünärmenleri taýýarlamak meselesi häzirki döwürde iň möhüm wezipeleriň biridir.

Innowasiýalar ykdysadyýetiň ösmegi üçin çalt depginli ösüşi kesgitleýär we ýokary hünärli işgärlere bolan islegi üpjün edýär. Ykdysadyýetiň pudaklarynda işlemek üçin zerur başarnygy bolan hünärmenleri taýýarlamagy öňünden kesgitlemek wajypdyr. Şunuň bilen baglylykda, zähmet bazarynyň we bilim ulgamynyň özara baglanyşygyny üpjün edýän hünär derejeleriniň milli ulgamy esasy gural bolup durýar. İşgärleri taýýarlamagyň netijeliligini ýokarlandyran iş berijiler bilen bilim ulgamynyň arasynda özara baglanyşygyň täsirli mehanizmleriniň döredilmegi hünär derejelerini ýokarlandyrmagyň esasy ugurlarynyň biridir.

Hünär derejeleriniň milli ulgamy zähmet bazary tarapyndan islegi we bilim ulgamy tarapyndan teklibi utgaşdyrmak üçin gural bolup durýar. Bu ýerde esasy düşünje hünär derejesidir. Hünär derejesi diýlip, bilim hakyndaky resminamada görkezilýän, uçurymyň hünär işiniň belli bir görnüşini ýa-da anyk zähmet wezipelerini ýerine ýetirmäge, şeýle hem bilimini dowam etdirmäge taýýarlyk derejesine berilýän häsiýetnama düşünilýär.

Hünär derejeleriniň milli ulgamy hünär derejeleriniň salgylanma kitapçasy, hünär we bilim standartlary, klassifikatorlar ýaly birnäçe mehanizmleri öz içine alýar. Hünär derejeleriniň milli ulgamy XIX asyrdan döredildi we häzirki döwürde ony ösdürmegiň we kämilleşdirmegiň täze çemeleşmeleri öwrenilýär.

Halkara tejribesinde hünär derejeleriniň milli ulgamy hünär derejeleriniň milli we pudaklaýyn çäklerini, hünär standartlaryny we hünär derejelerini bermegiň tertibini öz içine alýar. Hünär derejeleriniň milli ulgamyny kämilleşdirmek boýunça alnyp barylýan işleriň netijesinde, hünär derejeleriniň salgylanma kitapçasy kem-kemden hünär standartlar bilen çalşyrylýar, işgärleri taýýarlamaga täze çemeleşmeler we olaryň hünär derejesine baha bermegiň garaşsyz ulgamy ulanylýar.

Hünär standartlaryny işläp düzmek we tassyklamak esasy çäreleriň biridir. Hünär standarty – bu işgäriň hünär derejesine we hünär bilimine talaplary kesgitleýän, onuň zähmet işiniň mazmunyny beýan edýän resminama. Hünär standartlaryny işläp düzmek üçin hünär derejeleri boýunça pudaklaýyn geňeşler döredilýär. Hünär standartynda zähmet funksiýalarynyň beýany, işgäriň bilimine we tejribesine bolan talaplar has döwrebap beýan edilýär. Onuň esasynda işgäriň wezipe borçlary işlenip düzülýär, işgäriň hünär derejesini kämilleşdirmegiň ugurlary kesgitleýär. Hünär standartlaryna laýyklykda bilim standartlary, bilim maksatnamalary we okuw meýilnamalary täzelenýär.

Milli maksatnamada geljekki döwürde ýurdumyzda adam maýasyny ösdürmek, milli ykdysadyýetiň sazlaşykly we durnukly ösüşiniň täze modelini dolandyryjak ýokary taýýarlykly hünärmenleri taýýarlamak wezipesi öňde goýuldy. Şunuň bilen baglylykda, hünär derejeleriniň milli ulgamyny taryhy taýdan emele gelen we bütin dünýäde ykrar edilen ýurtlaryň mysalyny öwrenmek maksadalaýyk hasaplanylýar.

MAIN AREAS OF INTERRELATION BETWEEN THE LABOR MARKET AND THE EDUCATION SYSTEM

A. Atabayeva (Turkmenistan)

The paper analyzes the national qualifications system, which is a tool for coordinating demand from the labor market and offer from the education system.

Depending on the country and approaches in the development of the qualifications system, the national qualifications system may include various elements. Based on analysis of different countries, an assumption can be made that the National Qualifications System consists of a national qualifications framework, sectoral qualifications frameworks, occupational standards, qualification standards and qualifications awarding/recognition rules. It is proposed to study the experience of

countries where the national qualifications system has historically formed and is recognized throughout the world.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ РЫНКА ТРУДА И СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

A. Атабаева (Туркменистан)

В статье анализируется национальная система квалификаций, которая является инструментом согласования спроса со стороны рынка труда и предложения со стороны системы образования.

В зависимости от страны и подходов в развитии систем квалификаций, в национальную систему квалификаций могут входить разные элементы. Проведя анализ разных стран, можно предположить, что национальная система квалификаций состоит из национальной рамки квалификаций, отраслевых рамок квалификаций, профессиональных стандартов, квалификационных стандартов и правил присуждения/признания квалификаций. Предлагается изучить опыт стран, в которых система национальных квалификаций исторически сформировалась и признана во всем мире.

AGROSENAGAT INFRASTRUKTURASYNY DOLANDYRMAKDA SANLY YKDYSADYÝETIŇ ORNY

A. Bekiýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasyna» laýyklykda, milli ykdysadyýetiň ähli pudaklary bilen bir hatarda agrosenagat toplumynda hem döwrebap işler durmuşa geçirilýär. Pudagyň maddy-enjamlaýyn binýady yzygiderli berkidilýär. Soňky ýyllarda bu ugurda dünýäniň öňdebaryjy oba hojalyk tehnikalaryny öndürýän kompaniýalaryň ýokary tehnologiýaly tehnikalary satyn alynýar. Agrosenagat toplumynda ýer kadastryň sanly binýadynyň we howanyň üýtgemegi bilen bagly töwekgelçilikleri çaklamak üçin seljeriş platformasynyň döredilmegi ugrunda degişli işler alnyp barylýar. Bu hem pudagyň işinde netijeliligi artdyrmaga giň mümkinçilik berýär.

Agrosenagat toplumynyň sanlylaşdyrylmagynyň esasy maksady serişdeleri hem-de ylmy taýdan esaslandyrylan usullary netijeli peýdalanmak bilen, oba hojalyk önümleriniň hasyllylygyny, hilini, bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmakdan, harajatlaryň azaldylmagyny gazanmakdan ybarat bolup durýar. Munuň özi topluma sanly tehnologiýalary giňden ornaşdyrmakda, döwrebap hyzmatlary ýola goýmakda, sarp edilýän harajatlary we wagty tygşytlamakda, pudakda öňdebaryjy işewürleriň kemala gelmeginde täze mümkinçilikleri açýar. Şol bir wagtda pudaga döwlet kadalaşdyrmasynyň we gözegçiliginiň ygtybarlylygyny ýokarlandyrmaga, maýa goýumlary çekmegiň täze görnüşlerini emele getirmäge, ekin we önümçilik dolanyşygynyň netijeliligini gazanmaga, bazar gatnaşyklaryny çuňlaşdyrmaga hem-de halkyň ýaşayyş-durmuş şertlerini has-da gowulandyrmaga uly itergi berýär.

Oba hojalygyna maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň ornaşdyrylmagy önüm öndürijileriň zerur maglumatlar bilen doly we wagtynda üpjün edilmegine, alyş-satýş bilen bagly çykdajylaryň peselmegine, harytlaryň sarp ediljere gowuşmagynyň tizleşdirilmegine, şeýle-de hünär derejeli işçi güýjüne zerurlygyň oňyn çözülmegine ýardam berýär. Ekerançylygyň mehanizmlaşdirilen işiniň sanlylaşdyrylmagy we telematik ulgam arkaly dolandyrylmagy bilen, ýerine ýetirilen işler hakyndaky maglumatlary merkezleşdirmäge, seljermäge, hasabatlary takyk ýöretmäge hem-de esaslandyrylan çözümleri kabul etmäge mümkinçilik döreýär. Maldarçylyk pudagyna sanly tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagy bolsa mallaryň baş sanyna gözegçilik etmäge, kadaly weterinar bejerişi ýola goý-

maga, sürüleri netijeli dolandyrmaga, öri meýdanlarynyň suwlulandyryş desgalaryny abat saklamaga, olary dikeltmäge we mallaryň seçgi-tohumçylyk işini ylmy esasyda geçirip, ýokary önüm berýän tohum mallaryny köpeltmäge zerur şertleri üpjün edýär. Şunda agrosenagat toplumynyň sanly özgertmeleriniň öňdebaryjy dünýä tejribesine laýyklykda yzygiderli kämilleşdirilmegi möhüm wezipeleriň biri hökmünde öňe çykýar.

Öňdebaryjy dünýä tejribesinde agrosenagat toplumynyň sanlylaşdyrylmagy esasy dört düzüm-den ybaratdyr: sanly esas (mysal üçin, sanly kartalar), önümçiligi sanlylaşdyrmak («akylyly» meýdan enjamlaryny ulanmak), analitika we uly göwrümlü maglumatlar (howanyň üýtgemeleriniň esasynda hasyl almagyň çaklamasy) we satuwyň sanlylaşdyrylmagy (öndürijiden başlap sarp edijä çenli yzygiderligiň gözegçiligi). Bu düzümleriň hemmesi biri-biri bilen ýakyn aragatnaşykda işleýär.

Sanlylaşdyrmak, agrosenagat önümleriniň satuwyny amala aşyran taraplary bir ulgamda jemläp, önümçiligiň netijeliligini ýokarlandyrmaga päsgel berýän faktorlary anyklamaga mümkinçilik berýär. Sanly maglumatlaryň esasynda öndürijiligi ýokarlandyrmaga, daşarky bazarlara gatnaşmaga mümkinçilik gazanylýar.

Mundan başga-da, ykjam tehnologiýalar we internet hyzmatlary aýry-aýry daýhanlary haryt paýlaýyş zynjyrlary bilen birleşdirip, önümçiligi ýokarlandyrmaga we önümlerini gönüden-göni sarp edijilere satyp, araçylary aradan aýyrmaga, has oňat tohumlara we dökünlere elýeterlilik ýola goýýar.

Diýmek, agrosenagat toplumynyň sanlylaşdyrylmagy:

- bäsdeşlige ukyplylygy we zähmet öndürijiligini ýokarlandyrmaga;
- azyk howpsuzlygyny üpjün etmäge;
- pudaga maýa goýumlaryny çekmäge;
- töwekgelçilikleri peseltmäge;
- howanyň üýtgeşmelerine çalt uýgunlaşmaga;
- oba hojalyk ekinleriniň hasyllylygyny we maldarçylygyň netijeliligini ýokarlandyrmaga; meýdan işleriniň öz wagtynda meýilnamalaşdyrylmagyna şert döredýär.

Şeýlelikde, agrosenagat ulgamynyň sanlylaşdyrylmagy azyk howpsuzlygyny üpjün etmekde we esasanam, oba ýerlerinde ilatyň ýaşayyş-durmuş şertlerini gowulandyrmakda berkitmekde has möhüm orny eýeleýär.

ROLE OF DIGITAL ECONOMY IN MANAGEMENT OF AGROINDUSTRIAL INFRASTRUCTURE

A. Bekiyeva (Turkmenistan)

In accordance with the «Concept for development of digital economy in Turkmenistan for 2019-2025», the modern measures are being implemented in the country under the leadership of the Esteemed President in all sectors of the national economy as well as in the agro-industrial complex. The infrastructure of the sector is constantly being strengthened. In recent years, high-tech equipment from the world's leading manufacturers of the agricultural machinery has been purchased in this area. The relevant work is underway in the agro-industrial complex to create a digital database of the land cadaster and analytical platform for predicting risks associated with climate change. It also provides many opportunities for efficiency gains in the sector.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УПРАВЛЕНИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ

А. Бекиева (Туркменистан)

Под руководством уважаемого Президента согласно Концепции развития цифровой экономики в Туркменистане в 2019-2025 годах в агропромышленном комплексе, как и во всех отраслях национальной экономики, предпринимаются современные меры. Последовательно укрепляется его материально-техническая база, в частности за последние годы закуплено несколько партий высокопроизводительной техники от ведущих производителей сельскохозяйственного оборудования. Ведётся также работа по созданию цифровой базы земельного кадастра и аналитической платформы для прогнозирования рисков, связанных с изменением климата, что в свою очередь позволит повысить эффективность работы отрасли.

SANLY YKDYSADYÝETIŇ ÝURDUŇ DURNUKLY ÖSÜŞINDÄKI ÄHMIÝETI

А. Бердйева (Туркменистан)

Sanly ykdysadyýet (Digital Economy) – bu sanly we elektron tehnologiýalaryna gönükdirilen ykdysady işjeňlikdir. Bu elektron telekeçiligi we söwdany, şeýle hem harytlary we hyzmatlary öz içine alýar. Aslynda, bu kesgitleme internetde bolup geçýän we sanly aragatnaşyk tehnologiýalaryny ulanýan ähli işewürlük, medeni, ykdysady we durmuş amallary öz içine alýar.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe milli ykdysadyýeti diwersifikasiýa ýoly bilen ösdürmek, milli ykdysadyýete sanly ulgamy ornaşdyrmak boýunça öndebaryjy döwletleriň derejesine ýetirmek, elektron senagatyny ösdürmek, adamyň aň-bilim maýasyna, işewürlige we maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň soňky gazananlaryna esaslanýan ösen ykdysadyýeti kemala getirmek, innowasion, ýokary tehnologiýaly, bäsdeşlige ukyply sanly ykdysadyýeti ösdürmek maksadyndan ugur alynýan 2018-nji ýylda kabul edilen «Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasy» kabul edildi. Bu Konsepsiýa üç tapgyrda amala aşyrylýar. Onda maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalary ulgamynyň häzirki ýagdaýy, maksady we wezipeleri, ony amala aşyrmagyň ugurlary we guraly, garaşylýan netijeler beýan edilýär.

Ykdysadyýetiň ösüşinde sanly ykdysadyýetiň orny uludyr. Döwletiň, milli işewürlük birleşikleriniň we raýat jemgyýetiniň gatnaşmagynda sanly ykdysadyýetiň institutlarynyň netijeli ösdürilmegi üçin amatly guramaçylyk hem-de kadalaşdyryjy-hukuk şertlerini döretmek, şeýle hem ählumumy sanly ekoulgamynyň emele gelýän şertlerinde milli ykdysady serişdeleri (aktiwleri) dolandyrmagyň ulgamyny hem-de onuň düzümini kämilleşdirmek bu ugurda esasy işlerdir.

Sanly ykdysadyýetiň esasy maksady döwletiň, milli işewürlük birleşikleriniň we raýat jemgyýetiniň gatnaşmagynda sanly ykdysadyýetiň institutlarynyň netijeli ösdürilmegi üçin amatly guramaçylyk hem-de kadalaşdyryjy hukuk şertlerini döretmekden, şeýle hem sanly ekoulgamynyň emele gelýän şertlerinde milli ykdysady şertleri (aktiwleri) dolandyrmagyň ulgamyny hem-de onuň düzümini kämilleşdirmekden ybaratdyr.

Sanly ykdysadyýetiň ösdürilmegi ýurtda uzak möhletleýin ykdysady ösüşi we ýokary öndürijiligi gazanmaga ýardam berýän netijeli ulgamlaryň ornaşdyrylmagyna, jemgyýetçilik hyzmatlarynyň hiliniň ýokarlanmagyna we kämil görnüşleriniň ýola goýulmagyna, halkyň durmuş şertleriniň özgerdilmeginde tehnologiýalar bilen bagly töwekgelçilikleriň peselmegini üpjün etmek bilen, Internet ulgamynyň mümkinçilikleriniň giňelmeginde ýardam berýär.

Döwletimiziň sanly ykdysadyýete öz wagtynda we üstünlikli geçmeginiň girewi bazaryň barha ösýän talaplaryna laýyk gelýän howpsuz, ygtybarly we bäsdeşlige ukyply maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň üpjünçilik ulgamyny ösdürmekdir. Ählumumy ýokary tizlikli telearagatnaşyk

ulgamlarynyň ähli raýatlar we ykdysadyýetiň pudaklary üçin elýeterli bolmagy kabul edilen Konsepsiýada göz önünde tutulýan wezipeleriň amala aşyrylmagynyň esasyny düzýär.

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde, ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ähli pudaklarynyň durnukly ösüşini üpjün etmek boýunça möhüm işler durmuşa geçirilýär. Bu gün ýurdumyzda halk hojalygynyň ähli ugurlaryny sanly ulgama geçirmek, önümçilige ylmy işleri ornaşdyrmak boýunça maksatnamalaýyn işler alnyp barylýar. Dünýäde ykdysadyýetiň pudaklarynda, esasan hem, elektron önümçiliginde, awiasiýada we kosmonawtikada, mikro we nano tehnologiýalarda, maglumat tehnologiýalarynda düýpli tehnologik açyşlar edilýär. Tehnologiýada gazanylýan bu üstünlikler ykdysady ulgamlarda täzeçil çemeleşmeleri durmuşa geçirmäge itergi berdi.

Milli ykdysadyýetimize sanly ulgamlaryň ornaşdyrylmagy, şeýle hem «Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasynyň» durmuşa geçirilmegi bilen bolsa, ykdysadyýetimiziň diwersifikasiýalaşdyrylmagyny we innowasion häsiýete eýe bolmagyny güýçlendirmäge, IT ugurly hünärmenleriň taýýarlanmagyna we täze iş orunlarynyň döredilmegine, işewür we maýa goýum işjeňligini hem-de döwlet dolandyrylyşynyň netijeliligini artdyrmaga, halkymyzyň abadançylygyny yzygiderli ýokarlandyrmaga, maglumat ulgamlaryny kämilleşdirmäge, durmuş pudaklarynda we maliýe ulgamynda ilata edilýän hyzmatlaryň hilini ýokarlandyryp, nagt däl hasaplaşyklary has-da ýaýbaňlandyrmaga, harajatlaryň we sarp edilýän wagtyň tygşytlanmagyny üpjün etmäge, uzakmöhletleýin durnukly ösüşiň gazanylmagyna we jemi içerki önümde maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň paýynyň ýokarlanmagyna ýardam eder.

SIGNIFICANCE OF THE DIGITAL ECONOMY IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

A. Berdiyeva (Turkmenistan)

The digital economy refers to an economic activity focused on digital and electronic technologies. This includes e-business and commerce, as well as goods and services. In fact, this definition includes all business, cultural, economic and social transactions being carried out on the Internet using digital communication technologies.

The digital economy has a special role to play in development of the economy. Creating favorable organizational, legal and regulatory framework for the effective development of digital economy institutions with the participation of the state, national business associations and civil society, as well as improving the national economic assets management system and its structure in the context of emerging global digital ecosystem are the main objectives in this area.

As a result of the unprecedented efforts of the Esteemed President, important activities are under way to promote the sustainable growth of all economic sectors in our country. Today, program steps are undertaken in our country to digitalize all sectors of the national economy, and introduce scientific advances into production. In economic sectors throughout the world, especially in the electronics industry, aviation, aerospace, information technology, in the field of micro-, nano- and information technologies, radical technological discoveries are made. These technological advances contribute to the implementation of innovative approaches in the economic sectors.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

A. Бердиева (Туркменистан)

Цифровая экономика – это экономическая деятельность, ориентированная на цифровые и электронные технологии. Она включает в себя электронное предпринимательство и торговлю,

а также товары и услуги. По сути, это определение включает в себя все бизнес, культурные, экономические и социальные операции, осуществляемые в сети Интернет и использующие цифровые коммуникационные технологии.

Цифровой экономике принадлежит особая роль в развитии экономики. Создание благоприятных организационных и нормативно-правовых условий для эффективного развития институтов цифровой экономики с участием государства, национальных бизнес-ассоциаций и гражданского общества, а также совершенствование системы управления народнохозяйственными активами и ее структуры в условия формирования глобальной цифровой экосистемы являются основными задачами в этом направлении.

В результате беспрецедентных усилий Уважаемого Президента проводится важная деятельность по обеспечению устойчивого роста всех отраслей экономики нашей страны. Сегодня в нашей стране осуществляются программные мероприятия по цифровизации всех отраслей национальной экономики, внедрению научных достижений в производство. В различных отраслях экономики во всем мире, в особенности в электронной промышленности, авиации, космонавтике, информационных технологий, в области микро-, нано- и информационных технологий совершаются фундаментальные технологические открытия. Эти технологические успехи способствуют реализации инновационных подходов в отраслях экономики.

IŞGÄRLERİŇ ZÄHMET IŞJEŇLIGINE BAHA BERMEGIŇ USULLARY

A. Çaryýewa (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ösen döwletleriň ykdysadyýetiň sanly pudagyny ösdürmäge, täze iş orunlaryny döretmäge, elektron senagatyň we IT-tehnologiýalaryň bäsleşige ukyplylygyny ýokarlandyrmaga gönükdirilen toplumlaýyn maksatnamalary durmuşa geçirmekleri milli ykdysady ösüşi üpjün etmek üçin sanly ulgamyň möhümdigini tassyklaýar.

Zähmet işjeňligi – durmuş-ykdysady işjeňligiň wajyp we has işjeň bölegidir. Islendik ýurduň (sebitiň) zähmet işjeňligi onuň zähmet serişdeleriniň bar bolan şertlerinde, ilatyň islegini kanagatlandyrmak we ykdysadyýetiň ösüşini üpjün etmek üçin zerur bolan önümiň we hyzmatyň mümkin bolan ýokary göwrümini öndürmäge ukyplylygynyň jemini häsiýetlendirýär.

Zähmet işjeňligi bir tarapdan, işgäre bolan zerurlykdan başlap, bu guramanyň ähli talaplaryna laýyk gelýän we onuň geljekki ösüşiniň çeşmesi bolup çykyş edýän işgärleriň bar bolmagynda tamamlanýan özbaşdak proses bolup durýar. Başga tarapdan bolsa – guramanyň geljekki ösüşiniň we işgärleriniň ulanylyşynyň esasynda duran birinji basgançak bolup çykyş edýän zähmet işjeňligi bitewi prosesiň bir bölegi bolup durýar.

Işgärleri dolandyrmak ulgamy geçirilýän çäreleriň esasynda zähmet potensialyna baha bermegiň guraly bolup durýar. Bu gural işgärleriň önünde goýlan maksatlaryna ýetmek ukybyny, işgärlere edilýän harajatlaryň özüni ödeýşini, onuň gymmat ölçegini görkezýär. Dolandyryş çäresiniň maksady-na we meselesine laýyklykda baha bermegiň her bir ýagdaýy potensiala baha bermegiň görkezijiler toplumyny we usulyýetini talap edýär. Dolandyryş meselesinde işgäriň zähmet işjeňliginiň ösüşiniň, işjeňlige baha berlişiniň bu hadysanyň hökmany başlangyç düzüm birligi bolup çykyş etmegi maksada laýyk bolar. Umuman, zähmet işjeňligine baha bermek – bu zähmet işjeňliginiň görkezijileriniň barlagy we seljermesi, onuň ösüş derejesiniň kesgitlemesi, onuň ýeterlik däl netijeliliginiň sebäplerini guramanyň maksatlaryny we meselelerini amala aşyrmak ýa-da onuň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen ýüze çykarmakdan ybarat.

Işgäriň zähmet işjeňligine baha bermeklik aşakdakylary amala aşyrmaga mümkinçilik berýär:
– işgärleriň zähmet işjeňliginiň bildirilýän talaplara laýyk gelmegine baha bermek, işgärleriň işine düzedişleri girizmek bilen işgärleriň netijeliligini kadalaşdyrmak;

- işgärleriň «ösüş ulgamlaryny» hasaba almak bilen okuw we ösüş maksatnamalaryny kesgitlemek;
- ýokary zähmet işjeňligine we onuň ösüş mümkinçiliklerine eýe bolan işgärleri höweslendirmek we öňe sürmek.

Zähmet işjeňligine baha bermegiň, onuň ösüşini meýilleşdirmegiň we geljekki çäreleri amala aşyrmagyň esasy maksady bolup, zähmet işjeňliginiň guramanyň uzak möhletli strategiýasyna laýyk bolmagyny üpjün etmeklik çykyş edýär. Şonuň üçin hem, baha beriş görkezijileriniň hataryna işgäriň kär we şahsy işjeňligini häsiýetlendirýän zähmet işjeňliginiň hil görkezijileri bilen birlikde kompaniýanyň stratetigiki maksatlarynyň derejesinden bölümleriň, gönüden-göni işgäriň maksatlarynyň derejesine çenli ýeten işgäriň zähmet netijeliligine baha bermegiň mukdar görkezijileri hem degişlidir. Bu ýagdaýda baha beriş nusgasy öz arasynda bagly bolan hususy görkezijileriň ulgamy bolup durýar.

Ylmy-tehniki we innowasion ösüşiň üznüksiz prosesi ýurduň durmuş-ykdysady ösüşi üçin şertleri döredýär. Munuň bilen baglylykda innowasiýany kabul etmäge, çylşyrymly enjamy öwrenmäge, hyzmatlaryň täze görnüşlerini öňe sürmäge we ýokary hilli täze dolandyryş çözümlerini kabul etmäge ukyply hünärmen we ýokary bilimli işgärlere zerurlyk ýüze çykýar. Häzirki zaman şertlerinde ykdysady ösüşiň ýokary depginlerini üpjün etmek üçin dürli derejelerde zähmet işjeňligini netijeli ulanmak üçin şertleri döretmek we elmydama kämilleşdirmek zerur bolup durýar.

Obýektiw we subýektiw faktorlarynyň täsirinde kärhana tarapyndan bu işjeňligiň netijeli we ýokary hilli ulanylyşyny kesgitleýän mukdar we hil häsiýetleri üýtgäp durýar. Munuň bilen baglylykda, zähmet işjeňliginiň derejesiniň seljerilmegi, ony ulanmagyň aýratynlyklarynyň we netijeliliginiň ýüze çykarylmagy islendik guramanyň örän wajyp meselesi bolup çykyş edýär. Zähmet gurluşynyň gowşak taraplaryny ýüze çykarmak we aradan aýyrmak bilen kompaniýanyň netijeli we bäsdeşlige ukyply hojalyk işi üçin şertleri döredýär.

METHODS FOR ASSESSING THE LABOR POTENTIAL OF EMPLOYEES

A. Charyeva (Turkmenistan)

At present, the implementation by developed countries of comprehensive programs aimed at developing the digital sector of the economy, creating new jobs, increasing the competitiveness of the electronics industry and IT shows the importance of the digital system for promoting the growth of the national economy.

Labor potential is the most important and active part of the socio-economic capacity. The labor potential of any country (region) characterizes its total capabilities to produce the maximum possible volume of goods and services necessary to meet the needs of the population and contribute to development of the economy in the presence of labor resources.

The personnel management system is a tool for assessing labor potential based on the measures taken. This tool shows the ability of employees to achieve their goals, the return on investments in employees, and its value criteria. Each evaluation situation in accordance with the goals and problems of management measures requires a complex and methodology of potential evaluation indicators. In the issue of management, it is advisable that the development and evaluation of the employee's labor potential is used as a mandatory initial component of this phenomenon.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РАБОТНИКОВ

A. Чарыева (Туркменистан)

В настоящее время реализация развитыми странами комплексных программ, направленных на развитие цифрового сектора экономики, создание новых рабочих мест, повышение

конкурентоспособности электронной промышленности и ИТ-технологий, подтверждает важность цифровой системы для обеспечения развития национальной экономики.

Трудовой потенциал составляет наиболее важную и активную часть социально-экономического потенциала. Трудовой потенциал любой страны (региона) характеризует совокупность ее возможностей производить максимально возможный объем товаров и услуг, необходимых для удовлетворения потребностей населения и обеспечения развития экономики при наличии трудовых ресурсов.

Система управления персоналом является инструментом оценки трудового потенциала на основе предпринимаемых мер. Этот инструмент показывает способность сотрудников достигать своих целей, окупаемость затрат на работников, и его ценностные критерии. Каждая ситуация оценки в соответствии с целями и проблемами управленческих мер требует комплекса и методологии потенциальных показателей оценки. В вопросе управления целесообразно, чтобы развитие и оценка трудового потенциала работника выступали в качестве обязательной исходной составляющей этого явления.

AÇYK YKDYSADYÝET SANLY ULGAMDA

A. Garryýew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda açyk ykdysadyýetli, dürli döwletler bilen syýasy-ykdysady, deňhukukly, özara bähbitli, halkara gatnaşyklarynyň gerimi günsaýyn giňelýär.

Açyk ykdysadyýet halkara ýöriteleşmesiniň çuňlaşmagyna hem-de halkara ykdysady gatnaşklar ulgamy arkaly oňyn dünýä tejribesiniň ýaýbaňlandyrylmagyna, daşary ýurt maýa goýumlarynyň we eýeçiligiň görnüşleriniň artmagyna, şeýle hem milli önüm öndürijileriň arasynda bäsdeşligiň ýokarlanmagyna alyp barýar.

Ýurduň ykdysadyýetiniň açyklyk derejesini daşary söwda kwotalary, şeýle hem halkara pudaklaýyn ýöriteleşmäniň koeffissiýenti kabul edilendir. Olar milli ykdysadyýetleriň dünýä bazary bilen aragatnaşyk derejesini kesgitleýär.

Eger eksport 10 göterimden pes bolsa, onda ýurduň ykdysadyýetiniň açyklyk derejesi kada laýyk däl diýip hasap edilýär. Eger-de eksport 35 göterime deň ýa-da ondan hem ýokary bolsa, ýurduň ykdysadyýetiniň açyklyk derejesi ýokary hasaplanýar.

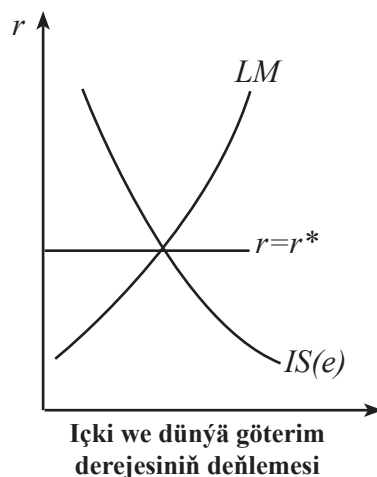
Açyk ykdysadyýetde sanly ykdysadyýetiň kemala gelmegi jemgyýetçilik durmuşynda we maliýe işinde maglumat we sanly serişdeleriň ähmiýetiniň güýçlenmegi bilen häsýetlendirilýär. Häzirki wagtda sanly tehnologiýalara geçmeklik işi ähli ugurlarda güýçli depgin bilen badalga alýar. Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri (media), bölek söwda we bank ulgamynda «sanly ykdysadyýeti» peýdalanýan edara has öndebaryjy orna eýe bolýar. Ýlmy barlaglaryň görkezişi ýaly, munuň üçin infrastrukturany döretmek, institusional gurşawy emele getirmek, sanly tehnologiýalar bilen işlemek medeniýetini ösdürmek, işgärler kuwwatyny güýçlendirmek zerurdyr.

Açyk ykdysadyýetiň kiçi we uly görnüşi bardyr:

Kiçi açyk ykdysadyýet – bu ýurduň ykdysadyýetine beýleki döwletleriň ykdysadyýetleriniň güýçli täsir edýändigini, ýöne onuň beýleki döwletleriň ykdysadyýetlerine hiç hili täsir edip bilmeýändigini aňladýar. Bu ýagdaýda ýurduň göterim derejesiniň (r) ululygy dünýä göterim derejesiniň (r^*) ululygy bilen kesgитlenýär. Ýagny $r - r^*$ bolsa, ykdysadyýet kiçi hasap edilýär. Kiçi açyk ykdysadyýetde bolup geçýän gysgamöhletleýin üýtgemeleri ýazyp beýan etmek mümkin. Ol E real alyş-çalyş kursy bilen e nominal alyş-çalyş kursunyň arasyndaky $E = e \frac{F}{P}$ baglanyşykdyr. Bu ýerde P içki bazaryň baha derejesi, P^* daşky bazaryň baha derejesidir.

Uly açyk ykdysadyýet – bu beýleki döwletleriň ykdysadyýetlerine düýpli täsir edýän, dünýä göterim derejesini kesgitleýän, halkara söwda we maliýe amallarynda ýeterlik paýyny üpjün edýän ykdysadyýeti görkezýär.

Içerki göterim derejesiniň üýtgemeleri (ýurduň dünýä maliýe bazarlarynda amala aşyryan maliýe amallarynyň möçberine bagly bolmazdan) dünýä göterim derejesine täsir etmeýär. Dünýä göterim derejesi bilen içerki göterim derejesiniň arasyndaky tapawut maýa goýum hereketiniň ugruny görkezýän ýeke-täk görkeziji hasaplanýar.

Açyk ykdysadyýetde sanly ykdysadyýetiň kemala gelmegi jemgyýetçilik durmuşynda we maliýe işinde maglumat we sanly serişdeleriň ähmiýetiniň güýçlenmegi bilen häsýetlendirilýär.

Sanly ulgam – harytlaryň we hyzmatlaryň global bazarlara çalt çykarylmagyna we dünýäniň islendik ýerindäki sarp edijilere elýeterli bolmagyny üpjün edýär.

OPEN ECONOMY IN THE DIGITAL SYSTEM

A. Garryev (Turkmenistan)

The level of openness of a country's economy is measured by foreign trade quotas and the coefficient of international sectoral specialization, which determine the degree of interaction of national economies with the world market.

A small open economy is defined as an economy of a country that has little or no influence on the economic development of other countries.

A large open economy is one that has a significant impact on the development of economies in other countries, determining the level of the global interest rate and providing a significant share of international trade and financial transactions.

The emergence of the digital economy in the open economy is characterised by the increasing role of information and digital resources in public sphere and financial activity.

ОТКРЫТАЯ ЭКОНОМИКА В ЦИФРОВОЙ СИСТЕМЕ

А. Гарриев (Туркменистан)

Уровень открытости экономики страны оценивается внешнеторговыми квотами и коэффициентом международной отраслевой специализации, которые определяют степень взаимодействия национальных экономик с мировым рынком.

Под малой открытой экономикой понимается экономика страны, которая практически не оказывает влияния на экономическое развитие других стран.

Большая открытая экономика – это экономика, которая оказывает существенное влияние на развитие экономик других стран, определяя уровень мировой ставки процента и обеспечивая значительную долю международных торговых и финансовых операций.

Возникновение цифровой экономики в открытой экономике характеризуется возрастанием роли информационно-цифровых ресурсов в общественной жизни и финансовой деятельности.

TÜRKMENISTANYŇ DURMUŞ-YKDYSADY ÖSÜŞINDE SANLY YKDYSADYÝETIŇ ORNY

A. Hojalyýew (Türkmenistan)

Häzirki zaman dünýäniň ösüş şertlerinde sanly ykdysadyýet kesgitleýji orny eýeleýär. Islendik döwletiň durmuş-ykdysady taýdan ösüş derejesi «sanly ykdysadyýet» düşünjesi we onuň pudaklardaky gazananlary bilen berk baglanyşyklydyr. «Sanly ykdysadyýet» düşünjesi ilkinji gezek 1995-nji ýylda, öňki «ykdsadyýet» bilen deňeşdirilende maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň ösüş derejesine laýyk gelyän ykdysadyýetiň giň mümkinçiliklerini häsiýetlendirmek üçin ulanylyp başlanýar. Bu bolsa dünýä tejribesiniň maglumat tehnologiýalaryndaky gazanan ösüşiniň ykdysadyýete aralaşýandygyny görkezýär.

Gahryman Arkadagymyzyň tagallalary netijesinde «Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasynyň» kabul edilmeginiň aýratyn ähmiýeti bardyr. Çünki, öňdengörüjilik bilen kabul edilen Konsepsiýanyň esasy maksady milli ykdysadyýetimizi diwersifikasiýa ýoly bilen ösdürmekden we elektron senagatyny ýokarlandyrmakdan ybaratdyr.

Sanly ykdysadyýet maglumatlara hem-de sanly tehnologiýalara daýanyp, ykdysady pudaklaryň işiniň netijeliligini ýokarlandyrmaga, wagty we energiýany tygşytlamaga, önümçiligi ýokary hilli dolandyrmaga mümkinçilik berýän ykdysady ulgamdyr.

Islendik sanly ulgamyň durmuşa ornaşdyrylmagy üçin aşakdaky serişdeler zerurdyr:

- enjam bilen üpjünçilik: aragatnaşyk torlary, serwerler;
- programma üpjünçiligi: operasion ulgamlar, marşrutlaşdyrýan ulgamlar, maglumat gorlaryny dolandyrýan ulgamlar we beýlekiler;
- aralyk derejelerde peýdalanylýan integrirleýji esaslar (platformalar), maglumatlary derňeýän merkezleşdirilen ulgamlar;
- ulanyjylar üçin goşundylar.

Häzirki wagtda ady agzalan serişdeler milli ykdysadyýetimiziň ähli pudaklarynda ornaşdyrylýar. Ýurdumyzda elektron senagatyny ösdürmegiň döwlet maksatnamasynyň amala aşyrylmagy, şeýle hem milli bilim ulgamda degişli işleriň alnyp barylýandygyny döwletimiziň sanly ykdysadyýeti ösdürmek babatdaky başlangyçlara ygrarlydygyny tassyklaýar. Şunuň bilen baglylykda, ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň dürli pudaklarynda ýokary tehnologiýaly innowasion tehnologiýalar ornaşdyrylýar. Milli ykdysadyýetimize ornaşdyrylýan sanly tehnologiýalar elektron resminama dolanyşygynyň ýola goýulmagyna, elektron hökümet ulgamynyň döredilmegine, şeýle hem döwletiň ykdysadyýete dahylsyz bölegindäki edaralaryň sanly ulgama birikdirilmegini ýola goýmaklyga mümkinçilik berýär. Munuň özi bazar gatnaşyklaryna esaslanýan ykdysady ulgamynyň döredilmegine, ygtybarly hyzmatlar ulgamynyň ýola goýulmagyna, telekeçiligiň we hususyýetçiligiň ösdürilmegine kuwwatly itergi berýär. Hususan-da, sanly ykdysadyýetiň ösdürilmegi ykdysady ösüşiň innowasion häsiýete eýe bolmaklygyny, milli ykdysadyýetimize goýulýan maýa goýumlaryň netijeliliginiň ýokarlanmagyny, ilata edilýän durmuş hyzmatlarynyň hiliniň ýokarlandyrylmagyny şertlendirýär. Görnüşi ýaly, ykdysadyýetiň sanlylaşdyrylmagyna durnukly ösüş maksatlaryna ýetmekde hem möhüm orun

degişlidir. Sagdyn durmuş ýörelgesini, hemmeleriň ýokary hilli bilim almagyny, hemmeler üçin arzan, ygtybarly, durnukly we döwrebap energiýa çeşmeleriniň elýeterliligini üpjün etmek, şeýle hem barha ilerleýän, hemme zady öz içine alýan we durnukly ykdysady ösüşe, hemmeleriň önümçilikde meşgul bolmagyna hem-de mynasyp işde işlemegine ýardam bermek ýaly maksatlaryň amal edilmeginde hem sanly ykdysadyýete möhüm orun degişlidir.

Döwrebap sanly tehnologiýalaryň ykdysadyýetiň dürli pudaklary bilen bir hatarda bilim ulgamy-na giňden ornaşdyrylmagy häzirki döwrüň bilim syýasatynyň esasy wezipesi bolup durýar. Dersler boýunça berilýän maglumatlaryň hili dünýä tejribesiniň gazananlary esasynda yzygiderli esasyda kämilleşdirilýär. Munuň özi okatmagyň innowasion usullaryny giňden peýdalanmaga we öwredilýän maglumatlar bilen umumy netijeliligi artdyrmaga, berilýän bilimiň hilini ýokarlandyrmaga täze şertleri döredýär. Hususan-da, «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasynyň» kabul edilmegi bilim almagyň elektron maglumat çeşmelerine elýeterliligini üpjün edýär. Bu resminama şol bir wagtyň özünde jemgyýetiň intellektual mümkinçiliklerini baýlaşdyrmaga, bilim almagyň bitewi elektron maglumat giňişligini döretmäge, uzak aralykdan onlaýn okuwlary geçirmäge mümkinçilik berýär.

Şeýlelikde, sanly ykdysadyýetiň kemala getirilmegi döwletimiziň çäginde hem, halkara gatnaşyklarda hem maglumat-aragatnaşyk ulgamlaryny ygtybarly esasyda gurmaga giň ýol açýar. Gazanylýan ykdysady ösüşleriň we durmuşa geçirilýän beýik işleriň başynda duran Arkadagly Serdarymyza sagbolsunlarymyz çäksizdir.

THE ROLE OF DIGITAL ECONOMY IN SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TURKMENISTAN

A. Hojalyyev (Turkmenistan)

The digital economy is the main way of the development different economic branches of the country. Digitalization of branches of the country gives possibility to carry out national programs and aims sustainable development. That's why in our the infrastructure foundation of digitalization were created. So, wide scale works directed to increasing electronic industry are being carried out.

The digital economy is the base of development educational system. In accordance with that the Conception of increasing digital educational system is being carried out in our country. Nowadays, each branch demands high qualified specialists. In this regard, a number of activities are being held to improve the training of specialists for various industries.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТУРКМЕНИСТАНА

A. Ходжалиев (Туркменистан)

Цифровая экономика является важным направлением в развитии экономической отрасли страны. Цифровизация отраслей страны даёт возможность качественно осуществлять национальные программы и цели стабильного развития. Для этого в нашей стране созданы инфраструктурные основы цифровизации. Так же в стране реализуются масштабные работы, направленные на развитии электронной промышленности.

Цифровая экономика является основой развития цифровых образовательных систем. Для этого в стране реализуется Концепция по развитию цифровой образовательной системы. На сегодняшний день каждая отрасль требует высококвалифицированных специалистов. В связи с этим осуществляется ряд мероприятий по улучшению подготовки специалистов для разных отраслей.

ELEKTRON SENAGATY ÖSDÜRMEKLIK YKDYSADYÝETIMIZIŇ KÄMILLEŞDIRILMEGINIŇ BINÝADYDYR

A. Mämiýew, A. Matkarimow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyz ösüşiň aýdyň ýoly bilen ynamly öňe barýar. Bu ösüş ylym-bilim we döredijilik mümkinçilikleriniň geriminiň giňelmegi bilen kesgitlenilip, her bir ulgamyň işine ylmy-tehniki täzelikleriň ornaşdyrylmagy bilen tapawutlanýar.

Döwlet dolandyryşyny, maliýe ulgamyny, lomaý we bölek söwdany, şeýle hem jemagat, şahsy we durmuş hyzmatlaryny öz içine alýan gurşawyň ösmegi ykdysadyýetiň sanly ulgama geçilmeginiň binýatlyk esasy bolup çykyş edýär. Ykdysadyýeti sanlylaşdyrmak ýoluny saýlap alan Türkmenistan bu ugurda öňde duran wezipeleri iş ýüzünde amala aşyrmaga uly mümkinçiliklere eýedir.

Milli ykdysadyýete sanly ulgamy ornaşdyrmak boýunça öňdebaryjy döwletleriň derejesine ýetmek, elektron senagatyny ösdürmek, adamyň aň-bilim maýasyna, işewürligine we maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň soňky gazananlaryna esaslanýan, ösen ykdysadyýeti kemala getirmek babatdaky düýpli işler sanly özgertmeleriň dünýä derejesinde ýokary tizlik bilen ýaýraýan döwründe gaýragoýulmasyz wezipeler bolup durýar.

Milli elektron senagatynyň ösdürilmegi ýurdumyzyň halk hojalyk toplumyny has-da depginli ösdürmäge mümkinçilik berýär. Mundan başga-da bu ugurda serişde we energiýa tygşytlajy, ekologiýa taýdan arassa elektron we elektrotehniki senagatynda içerki we daşarky bazarlar üçin bäsleşige ukyply önümçiligi döretmegiň binýadynda ýurdumyzyň eksport mümkinçiliklerini ýokarlandyrmak boýunça işler talabalaýyk ýola goýulýar.

Döwür bilen aýakdaş gitmek üçin türkmen hünärmenleri diňe bir taýýar çözgütleri hem-de täzelikleri almaga esaslanýan däl-de, öz işläp taýýarlaýan ylmy-tehnologiýalar binýadynda ösüşiň milli nusgasyny döretmegi ugur edinip, öňdebaryjy dünýä tejribesini içgin seljerýärler we özleşdirýärler.

Häzirki wagtda türkmen işewürlerimiz tarapyndan hem ykjam el telefonlary, kompýuterler, sowadyjylaryň dürli görnüşleri we telewizorlar öndürilip halk köpçüligine ýetirilýär, şeýle-de dünýä bazaryna çykarylýar. Olaryň dünýä bazarynda öz ornuny tapmagy elektron senagatyň ösmeginde alnyp barylýan işleriň gowy netije berýändigini görkezýär. Mahlasy, täze tehnologiýalary eksport edýän ýurtlaryň ykdysady ösüş babatda oňyn netijeleri gazanýandygy öz-özünden düşnükli bolsa gerek.

Bilşimiz ýaly, «Aýdyň gijeler» hojalyk jemgyýeti tarapyndan öndürilýän elektronika enjamlarynyň diňe bir içerki bazaryň isleglerini kanagatlandyrmak, eýsem, daşary ýurt maýa goýujylaryň pudaga gatnaşmaga isleg bildirmekleri hem türkmen önümleriniň daşary ýurtlarda uly islege mynasyp harytlardygyny äşgär edýär.

Elektron senagaty häzirki zaman maşygurluşygynda iň ýokary ylmy tutumly pudak bolup, ösen ýurtlarda umumy senagatynyň 2/3 bölegini eýeleýär diýsek hem hakykatdan daş düşmeris. Çünki pudagyň halkara derejesinde ykdysady ösüşe öz mynasyp goşandyny goşýan ýurtlaryň jemi içerki önümdäki paýy ýokarydyr. Bu bolsa ykdysadyýetde döreýän işsizlik, önümçiligiň yza galmagy ýaly meseleleriň aradan aýrylmagyna şert döredýär.

Ýurdumyz ähli ugurlardaky ýollarda ösüşli menzilleri nazarlaýar. Halkymyzyň asuda we parahat ýurtta erkana, bagtyýar ýaşamagy üçin ähli mümkinçilikleriň bolmagyna giň ýol açylýar. Dürli hili tehnika we tehnologiýa enjamlarynyň önümçilikleriniň ýola goýulmagy, daşary ýurtlaryň önümleriniň ýerini tutjak birnäçe ugurlardaky önümçiliklerimiziň mukdarynyň artmagy we hiliniň ýokarlanmagy, halkymyzyň ýaşayyş-durmuş şertleriniň gowulanmagy üçin gönükdirilen işleriň özenidir. Häzirki wagtda döwrüň talabyna laýyklykda elektron enjamlary ähli ugurlarda esasy orunlary eýeleýär, dürli ugurlardaky işleriň çaltlygy we hilliligi bu enjamlaryň üsti bilen amala aşyrylýar.

DEVELOPMENT OF THE ELECTRONIC INDUSTRY – THE BASIS FOR IMPROVING THE ECONOMY

A. Mamiev, A. Matkarimov (Turkmenistan)

Fundamental work to achieve the level of leading countries in the field of introducing a digital system into the national economy, the development of the electronic industry, the formation of an advanced economy based on human intellectual capital and business activity and the latest achievements in information and communication technologies, are urgent objectives in the era of the rapid spread of digital transformations on a global scale.

The development of the national electronics industry creates an opportunity for a more dynamic growth of the entire complex of the country's national economy. In addition, effective steps are undertaken to increase the country's export potential through the creation of production of goods, which are competitive in the domestic and foreign markets, in a resource- and energy-saving, environmentally friendly electronic and electrical industry.

РАЗВИТИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ – ОСНОВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

A. Мамиев, А. Маткаримов (Туркменистан)

Коренные работы по достижению уровня лидирующих стран в области внедрения цифровой системы в национальную экономику, развитию электронной промышленности, формированию развитой экономики, основанной на интеллектуальном капитале и бизнес активности человека, новейших достижениях информационно-коммуникационных технологий, составляют неотложные задачи в эпоху стремительного распространения цифровых трансформаций в глобальном масштабе.

Развитие национальной электронной промышленности создает возможность для более динамичного роста всего комплекса национальной экономики страны. Кроме того, предпринимаются эффективные шаги по повышению экспортного потенциала страны на основе создания производства товаров, конкурентоспособных на внутреннем и внешнем рынках, в ресурсо и энергосберегающей, экологически чистой электронной и электротехнической промышленности.

YLYM WE BILIM ULGAMLARYNDA SANLY TEHNOLOGIÝALARY ORANAŞDYRMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

A. Nobatow, N. Babanazarow (Türkmenistan)

Halk hojalygynyň ähli pudaklarynyň ylym-bilim we döredijilik mümkinçilikleriniň ösüş derejesi, olara ylmy-tehniki täzelikleriň ornaşdyrylmagy bilen berk baglanyşyklydyr. Bu döwlet ähmiýetli işleriň başynda hormatly Prezidentimiziň ylmy öňegidişlige, innowasion ilerlemelere we ykdysady netijelilige berýän ägirt uly ünsüniň durýandygyny aýratyn bellemek zerurdyr. Şunda, ykdysadyýetimiziň hil taýdan täze derejelere çykmagyna, öndürijilikli pudaklarda gazanylyan sepgitlere nazary we amaly bilimler hem-de maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalary gönüden-göni täsir edýär.

Häzirki döwürde sanly ykdysadyýeti ösdürmek, bu ugurda öňdebaryjy döwletleriň derejesine ýetmek, elektron senagatyna, adam maýasyna, işewürlige we maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň soňky gazananlaryna esaslanýan, innowasion, bäsdeşlige ukyply ykdysadyýeti kemala getirmek mak-

sady bilen, 2018-nji ýylyň 30-njy noýabrynda Türkmenistanyň Prezidentiniň kabul eden Kararyna laýyklykda, «Türkmenistanda 2019–2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasy» güýje girdi.

Oňyn dünýä tejribesinden belli bolşy ýaly, sanly tehnologiýalaryň mümkinçilikleri örän ýokarydyr. Bu ulgamyň ykdysadyýete ornaşdyrylmagy, ýurtlaryň ykdysady we geografiki taýdan ýakynlaşmagyna, bar bolan ykdysady çäkleriniň aradan aýrylmagyna, şeýle hem ykdysady, durmuş hem-de medeni gatnaşyklaryň täze ösüşini gazanmaga mümkinçilik berýär.

Sanly bilimi ösdürmegiň ilkinji şertleriniň biri hem, bilim ulgamynda zähmet çekýän mugallymlaryň, hünärmenleriň we bilim alýan talyplaryň häzirkizaman kompýuter tehnologiýalaryndan hem-de maglumat gurlarynyň ulanylyşyndan kämil baş çykarmagyny gazanmakdan ybaratdyr. Bu ugurda, bilim işgärleriniň taýýarlygyny kämilleşdirmek wezipesi has hem ähmiýetli bolup durýar. Şunda, ýurdumyzyň bilim edaralarynyň häzirkizaman ösen innowasion tehnologiýalar bilen üpjün edilmegi, we mugallymlaryň kompýuter sowatlylygynyň yzygiderli kämilleşdirilmegi örän uly ähmiýete eýedir.

Bilim portaly elektron poçta, elektron resminama, uzak aralykdan bilim almak, ylmy işler, okatmagyň elektron serişdesi, bäsleşikler, olimpiadalar, maslahatlar, forumlar, okuw kitaplary, okuw gollanmalary, sözlükler ýaly bölümleri özünde jemleýär.

Bilim bermegiň ähli basgançaklarynda alnan ýokary hilli bilim adam maýasynyň kämilliginiň esasy görkezijisi bolup, ol goşulan gymmaty döretmegiň in ygtybarly çeşmesi hasaplanýar. Şol sebäpli öz ykdysady kuwwatyny ýokarlandyrmak, bäsleşige ukyplylygyny artdyrmak isleýän islendik döwletiň bilim ulgamyny özgertmekden başlamagy we çalt üýtgeşme durýan ýagdaýlary nazara alyp, okatmagyň öndebaryjy çemeleşmelerini hemişe ornaşdyrmaklyga ymtylmagynyň ýöne ýerden daldigi öz-özünden düşnükli bolýar. Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ykdysady ösüşleriň egsilmez çeşmesi hökmünde ylma we bilime uly üns berilýän ýurdumyzda sanly bilim ulgamyny ornaşdyrmak aýratyn ähmiýete eýe bolýar.

Talyplara häzirkizaman ykdysady bilim bermegiň hilini ýokarlandyrmak üçin, ýokary okuw mekdepleriniň zerur bolan maglumatlar bilen üpjün edilmegi möhüm talaplaryň biridir.

PECULIARITIES OF INTRODUCING DIGITAL TECHNOLOGIES IN SCIENCE AND EDUCATION

A. Nobatov, N. Babanazarov (Turkmenistan)

The development level of the scientific, educational and creative capacity of all sectors of the national economy is closely related to the introduction of scientific and technical innovations. It should be particularly noted that this activity of national importance is based on the great attention paid by the Esteemed President to the issues related to scientific progress, innovation priorities and economic efficiency. Thus, theoretical and practical knowledge, as well as information and communication technologies have a direct impact on advancing the economy to a qualitatively new level, and the successes achieved in productive sectors.

One of the primary conditions for the development of digital education is to ensure perfect skills and knowledge of teachers, professionals working in the field of education, and students in using modern computer technologies and databases. In this regard, the objective for improving the training of personnel in the field of education, as well as equipping the country's educational institutions in compliance with modern and innovative technologies, and regularly improving the computer literacy of teachers, gains particular importance.

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМАХ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

А. Нобатов, Н. Бабаназаров (Туркменистан)

Уровень развития научного, образовательного и творческого потенциала всех отраслей национальной экономики тесно связан с внедрением в них научно-технических инноваций. Следует отдельно отметить, что в основе этой деятельности государственной важности лежит большое внимание, уделяемое уважаемым Президентом вопросам научного прогресса, инновационных приоритетов и экономической эффективности. Таким образом, теоретические и практические знания, а также информационные и коммуникационные технологии оказывают непосредственное воздействие на вывод экономики на качественно новый уровень, успехи, достигаемые в продуктивных отраслях.

Одно из первоочередных условий развития цифрового образования состоит в обеспечении совершенных навыков и знаний преподавателей, специалистов, работающих в сфере образования, и студентов в области использования современных компьютерных технологий и баз данных. В этой связи особую важность приобретает задача совершенствования подготовки работников в сфере образования, а также обеспечение образовательных учреждений страны современными и инновационными технологиями, и регулярное повышение компьютерной грамотности преподавателей.

EKOLOGIÝA, YKDYSADY WE DURMUŞ MESELELERINIŇ DÖWREBAP ÇÖZGÜTLERI

А. Оразмухаммедова (Туркменистан)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe daşky gurşawy goramak, tebigy serişdeleri, şol sanda suw serişdelerini rejeli peýdalanmak, howanyň üýtgemegi bilen baglanyşykly töwekgelçilikleriň derejesini peseltmek, «ýaşyl» innowasiýalar tehnologiýalaryny ornaşdyrmak hemde ekologiýa howpsuzlygyny üpjün etmek ýurdumyzda ileri tutulýan wezipeleriň biri bolup durýar.

Türkmenistanda bazar gatnaşyklary ýurdumyzyň döwrebaplaşdyrylmagy bilen baglanyşykly toplumlaýyn wezipeleriň çözüdi bilen utgaşdyrylýar. Ol ýokary tehnologiýaly önümçilik düzüminiň döredilmegini, ösüşiň gaýtadan işlenilýän ulgamyna geçilmegini, baý tebigy serişdelerimiziň binýadynda bäsdeşlige ukyply önümleriň möçberleriniň artdyrylmagyny ugur edinýär.

Bu syýasatyň üstünlikli durmuşa geçirilmegi önümçiligiň köpugurly esasynda ösdürilmegine, onuň döwrebap derejede enjamlaşdyrylmagyna, ýurdumyzyň senagat taýdan ösüşiniň dürli ugurlaryna gönükdirilýän iri maýa goýum serişdeleriniň özleşdirilmegine we önümçilik kuwwatlyklarynyň artdyrylmagyna kuwwatly itergi berdi. Önümçiligiň doly awtomatlaşdyrylmagyna, täzeçil tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagyna, olaryň esasynda daşary ýurtlardan getirilýän harytlaryň ornuny tutýan önümi öndürmek boýunça kärhanalaryň döredilmegine we ýurdumyzyň eksport mümkinçilikleriniň artdyrylmagyna aýratyn ähmiýet berilýär.

Ýurdumyzyň işjeň esasynda senagatlaşdyrylmagy jemgyýetiň ekologiýa, ykdysady we durmuş taýdan bähbitlerini utgaşykly alyp barmaklyga gönükdirilendir. Senagat pudaklaryny ösdürmek we kämilleşdirmek ýeterlik derejede çig mallary we serişdeleri talap edýär. Bu bolsa öz gezeginde senagat kärhanalary üçin täze maddy serişdeleriň gözleginiň zerurlygyny ýüze çykarýar. Döwrebap milli ykdysadyýetiň meselelerini çözmek üçin, ekologiýa ýagdaýynyň gowulanmagy, şeýle hem daşary ykdysady iş tarapyndan bellenilýän şertleri berjaý etmek, önümçilik we hojalyk galyndylaryny peýdalanmak ýaly meseleler hem döwletiň senagat syýasatynyň esasy ýörelgeleriniň biri bolup durýar.

Tebigy serişdeleri netijeli sarp etmek, daşky gurşawyň hapalanmagy we galyndylary gaýtadan ulanmak döwrüň global meseleleriniň biridir. Bu bolsa, daşky gurşawy goramak, pudaklardaky çig mallary peýdalanmak we gaýtadan ulanmak babatynda ozal hereket edýän kada-kanunlaryň talaplaryny üýtgedýär we döwrebap ykdysady ekoulgamyny kadalaşdyryjy usuly resminamalaryň goşulmagyny talap edýär. Bulardan başga-da, senagat önümçiligi üçin harajatlaryň emele gelmegine täsir edýän serişdeler, çig mal, ýangyç, energiýa sarp etmeleri hökmany göz önüne tutulmalydyr. Sebäbi özüne düşýän gymmatynyň düzümünde çig mala, ýangyja, energiýa we materiallara edilýän harajatlaryň paýy 75%-den ýokary bolup biler. Peýdalanylmaýan galyndylar daşky gurşawyň hapalanmagynyň esasy çeşmesi bolup çykyş edýärler. Bu bolsa, öz gezeginde bu ýagdaýyň önüni almak ýa-da tebigatda dikeldiş işlerini alyp barmak üçin ep-esli serişdeleriň zerurlygyny talap edýär. Bulardan başga-da, galyndylary ýok etmek we ammarlarda ýerleşdirmek üçin ep-esli serişdeler harçlanylýar. Bu harajatlar kähalatlarda esasy öndürilen önümiň gymmatynyň 10%-e çenli ýetip bilýär.

Şu günki günde ýurdumyzda bu ýagdaýlary nazara almak bilen, ýagny ýurdumyzyň tebigy baýlyklaryny netijeli peýdalanmakda ekologiýa, ykdysady we durmuş taýdan ähmiýeti bolan galyndylary aradan aýyrmak meselesiniň oýlanyşykly çözümlerini ýüze çykarmak boýunça birnäçe kadalaşdyryjy hukuk namalar hereket edýär.

Häzirki wagtda önümçiligi guramagyň görnüşini we usullaryny öwrenmek, sebitleýin ykdysady ösüşde ikinji derejeli maddy serişdeleri dolandyrmagyň optimal mehanizmini işläp taýýarlamak, daşky gurşawyň üýtgeýän şertlerinde möhüm çözümler bolup çykyş edýär.

MODERN SOLUTIONS TO ENVIRONMENTAL, ECONOMIC AND SOCIAL PROBLEMS

A. Orazmuhammedova (Turkmenistan)

Currently, the industrialization of the country is aimed at harmonizing the environmental, economic and social interests of society. The development and improvement of industries requires the availability of a sufficient amount of raw materials and resources. This, in turn, makes it necessary to find new material resources for industrial enterprises. The basic principles of the industrial policy of the state, aimed at addressing problems of the modern national economy, include improving the environmental situation, as well as compliance with the conditions of foreign economic activity, disposal of production and household waste. Efficient management of natural resources, prevention of environmental pollution and recycling of waste are among the global challenges of our time. This changes the requirements of previous regulatory and legal instruments in the field of environment preservation, the use and reuse of raw materials in industry, and requires the adoption of additional regulatory and methodological documents for the modern economic ecosystem. At present, the study of forms and methods of organizing production, the development of an optimal mechanism for managing secondary material resources as part of the regional economic development is an important solution in varying environmental conditions.

СОВРЕМЕННЫЕ РЕШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ, ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

A. Оразмухаммедова (Туркменистан)

В настоящее время индустриализация страны направлена на гармонизацию экологических, экономических и социальных интересов общества. Развитие и совершенствование отраслей промышленности требует наличия достаточного количества сырья и ресурсов. Это, в свою

очередь, вызывает необходимость поиска новых материальных ресурсов для промышленных предприятий. Основные принципы промышленной политики государства, направленные на решение проблем современной национальной экономики, включают улучшение экологической обстановки, а также соблюдение условий внешнеэкономической деятельности, утилизацию отходов производства и хозяйственной деятельности.

Эффективное использование природных ресурсов, предотвращение загрязнения окружающей среды и повторная переработка отходов являются одними из глобальных задач нашего времени. Это меняет требования прежних нормативно-правовых актов в области охраны окружающей среды, использования и повторного использования сырья в промышленности, и требует принятия дополнительных нормативно-методических документов для современной экономической экосистемы. В настоящее время изучение форм и способов организации производства, разработка оптимального механизма управления вторичными материальными ресурсами в рамках регионального экономического развития является важным решением в изменяющихся условиях окружающей среды.

TÜRKMENISTANYŇ SAGLYGY GORAÝYŞ ULGAMYND SANLY LUKMANÇYLYGYŇ ÄHMIÝETI

A. Öwezowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda «Sagdyn jemgyýet sagdyn döwletiň esasydyr» diýen ýörelgeden ugur alnyp, ynsan saglygyny goramaga we berkitmäge, sagdyn durmuş ýörelgesini ornaşdyryp, keselleriň önüni almaga, olary wagtynda bejermäge uly ähmiýet berilýär. Gahryman Arkadagymyzyň belleýşi ýaly, ynsanyň saglygyny gorap saklamak, jemgyýetimize sagdyn ýaşayş-durmuş ýörelgelerini ornaşdyrmak, nesillerimiziň bagtyýar, asuda, jebis ýaşayşy hakdaky aladalar ynsanperwerlikli ýörelgelere daýanýan türkmen döwletiniň ösüşiniň ähli ugurlarynda öz mynasyp ornuny eýelemelidir we ol hemişe takyk çözüme daýanmalydyr. Şunuň bilen baglylykda, raýatlarmyzyň eşretli durmuşyň hözirini görüp, uzak ýyllaryň dowamynda bagtyýar ömür sürmegi üçin ýurdumyzda tutumly işler amala aşyrylýar.

«Saglyk» Döwlet maksatnamasynda göz önünde tutulan çäreleriň üstünlikli durmuşa geçirilmegi netijesinde soňky ýyllarda Türkmenistanda adam ömrüniň ortaça dowamlylygy yzygiderli ýokarlanýar, pudagyň düzümleri döwrebaplaşdyrylýar. Innowasion tehnologiýalar we lukmançylyk ulgamyndaky in öňdebaryjy tejribeler işjeň ornaşdyrylýar.

Ýokary hünär derejeli lukmanlaryň taýýarlanylmagy, şeýle-de dünýäniň belli önüm öndürijileriniň döwrebap enjamlarynyň ornaşdyrylmagy bilen, türkmenistanlylara ýokary halkara ölçeglere laýyk gelýän lukmançylyk hyzmatlary edilýär. Hususan-da, ýurdumyzda Germaniýada, Fransiýada, Italiýada, Ýaponiýada, Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda, Niderlandlar Patyşalygynda, Çehiýada, Daniýada, Finlýandiýada, Şweýsariýada, Günorta Koreýada, Beýik Britaniýada we Hytaý Halk Respublikasynda öndürilen in kämil, öňdebaryjy innowasion lukmançylyk enjamlary, saglygy goraýyş maksatly serişdeler ornaşdyryldy.

Saglygy goraýyş edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny berkitmek onuň mundan beýläk hem ösmegi we netijeli işlemegi üçin zerurdyr. Bu babatda degerli çäreler geçirilip, saglygy goraýyş edaralarynyň infrastrukturasy gowulandyryldy, degişli enjamlar we innowasion tehnologiýalar bilen enjamlaşdyrylan in häzirki zaman saglygy goraýyş merkezleri guruldy. Sarp edilýän serişdeler, lukmançylyk maksatly önümler, esasy derman serişdeleri, kompýuter enjamlary, ulaglar, inwentarlar bilen bökdençsiz üpjünçilik ýola goýuldy.

2019-njy ýylda Merkeziň barlaghanasyna (referens – barlaghanasy wirusologiýa bölümi) Bütindünýä Saglygy Goraýyş Guramasy tarapyndan Dümew boýunça milli merkez derejesi, şol bir wagtyň özünde BSGG-niň dümewe epidemiologiýa gözegçiligi we oňa garşy çäreleri kabul etmek boýunça ählumumy ulgamynyň agzasy derejesi berildi.

2020-nji ýylyň ýanwarynda bolsa merkeziň ýmit önümlerini barlamak boýunça bölümüniň düzümine girýän fiziki-himiýa, mikrobiologiýa hem-de molekulýar-genetiki barlaglar boýunça barlaghanalar halkara derejede işlemäge rugsat berýän resminamany hem-de degişli güwänamany aldylar. Akkreditasiýa boýunça işler Ýewropa Bileleşiginiň Türkmenistandaky wekilhanasy bilen bilelikde, «Türkmenistanda oba hojalygyny we obalary mundan beýläk-de durnukly ösdürmäge ýardam bermek» (SARD III) taslamasynyň çäklerinde amala aşyryldy.

Ýurdumyzda ulgam dörediji ýagdaýlary – pudagyň döwrebap düzümlerini kemala getirmek, saglygy goraýyş işgärlerini taýýarlamak hem-de täzeden taýýarlamak ulgamyny kämilleşdirmek, innowasion işläp düzmeleri hem-de ýokary tehnologiýalary ornaşdyrmak boýunça çäreler giň gerimde guralýar. Şunuň bilen baglylykda, hormatly Prezidentimiz sanly lukmançylygy ornaşdyrmak hem-de ösdürmek boýunça ýurdumyzda ähli mümkinçilikleri döredip, netijeli işleri alyp barýar.

Innowasion tehnologiýalaryň çalt depginde ösýän döwrüň talabyna laýyklykda ynsan saglygyny goramakda we berkitmekde sanly lukmançylygyň ähmiýeti günsaýyn artýar.

Şeýlelikde, Türkmenistan döwletimiz lukmançylyk ylmynda we biliminde geçirilýän özgertmeler arkaly täze tehnologiýalaryň we döredijilik gözlegleriniň bilimiň hilini ýokarlandyrmakdaky ähmiýeti, okatmagyň we hünär kämilleşdirmegiň häzirki zaman usullary, öňdebaryjy iş tejribesi dünýä tejribesiniň täze gazananlarynyň derejesine ýetirmek, ýaşlary ylmy-barlag we bejeriş işlerine ugrukdyrmak babatynda uly işleri alyp barýar.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL MEDICINE IN THE HEALTH CARE SYSTEM OF TURKMENISTAN

A. Ovezova (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, with the efforts of the President of Turkmenistan the implemented fundamental solutions in order to improve the healthcare of the country are being highly appreciated by the world community. Health diplomacy has a great role in strengthening peace and stability in the world and ensuring sustainable development. The importance of digital medicine in protecting and strengthening human health is increasing day by day in accordance with the demands of the era of rapid development of innovative technologies.

Digital medicine is a set of high-quality medical services based on the results of digital processing and analysis of medical data using technologies.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВОЙ МЕДИЦИНЫ В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ТУРКМЕНИСТАНА

A. Овезова (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства мировое сообщество высоко оценивает принципиальные решения, которые усилиями Президента реализуются в целях совершенствования здравоохранения страны. Дипломатия здоровья играет большую роль в укреплении мира и стабильности в мире и обеспечении устойчивого развития. Значение цифровой медицины в защите и укреплении здоровья человека возрастает день ото дня в соответствии с требованиями эпохи бурного развития инновационных технологий.

Цифровая медицина – организация медицинской помощи, при которой существенно повышается ее эффективность за счет использования результатов обработки и анализа больших объемов медицинских данных в цифровом виде.

YKDYSADYÝETI ÖSDÜRMEKDE INNOWASIÝALARYŇ ÄHMIÝETI

A. Serdarow, M. Hojamammedowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda ýurdumyzda sanly ykdysadyýeti ösdürmek, ylmyň gazananlaryny önümçilige ornaşdyrmak, söwda-senagat, oba hojalyk, ulag-aragatnaşyk, ylym-bilim we beýleki ulgamlary innovation esasda alyp barmak ugurlarynda oýlanyşykly işler durmuşa geçirilýär. Ykdysady ulgama girýän ähli kärhanalar dünýäniň iň täze tehnika we tehnologiýalary bilen üpjün edilýär. Innowasiýalaryň durmuşa ornaşdyrylmagy milli ykdysadyýeti pugtalandyrmaga, ilatyň durmuş hal-ýagdaýyny hil taýdan özgertmäge mümkinçilik berýär.

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen berkarar ýurdumyzyň jemgyýetçilik we döwlet durmuşynyň ähli ugurlarynda innowasiýalaryň ulanylmagyna uly üns berilýär. Innowasiýalar döwlet syýasatynyň esasy ugurlarynyň biri hasaplanylýar. Ykdysady ulgama girýän ähli kärhanalar dünýäniň iň täze tehnika we tehnologiýalary bilen üpjün edilýär. Innowasiýalaryň durmuşa ornaşdyrylmagy milli ykdysadyýeti pugtalandyrmaga, ilatyň durmuş hal-ýagdaýyny hil taýdan özgertmäge mümkinçilik berýär.

Şeýlelikde, innovation ösüş we onuň mazmuny näme?

Bu sowallara, häzirki zaman ylmy nukdaýnazardan seredeniňde, dürli-dürli garaýyşlar bar. Daşary ýurt alymlarynyň birnäçesiniň garaýyşlaryna görä, şeýle-de edebiyat çeşmelerini öwrenenimizde: innovation – bu ilki bilen täze tehnika, tehnologiýa, innovationyň emele gelmegini we durmuşa ornaşdyrylmagyny üpjün edýän işdir.

Innowasiýa (täzeçiligi girizmek) – intellektual eýeçiligiň obýekti hökmünde döredilen, önümçilik pudagynda materiallaşdyrylan we sarp ediji tarapyndan talap edilýän ylmy-tehniki işjeňligiň netijesidir.

Innowasiýalar ykdysadyýetiň we senagatyň tiz ösmegine öz goşandyny goşýar. Innovation ykdysadyýet düşüňjesi XX asyryň başynda ulanylyp başlandy. Innovation nazaryýetiniň esaslandyryjy-sy awstriýaly alym-ykdysatçy Ý.Şumpeter hasaplanýar.

Innowasiýa işiniň birnäçe görnüşleri bar. Olara aşakdakylar degişlidir:

– täze önümçiligi ýola goýmak ýa-da täze tehnologiýany döretmek üçin degişli önümçilik enjamlaryny we gurallaryny edinmek bilen bagly taýýarlyk we guramaçylyk işleri;

– önümleriň we tehnologiýalaryň modifikasiýalaryny kesgitlemek, täze tehnologiýalary we enjamlary ulanmak bilen baglylykda işgärleri taýýarlamak;

– bazara täze önümi çykarmak bilen bagly bolan, marketing barlaglaryny geçirmek, şol sanda bazarlary öwrenmek, mahabat işlerini guramak;

– täze tehnologiýalar we önümler bilen bagly bolan patentleri, lisenziýalary, nou-haulary, haryt nyşanlaryny saýlap almak.

Innowasiýa ösüş ýoly Türkmenistanyň hem durmuş-ykdysady ösüşiniň ileri tutulýan esasy ugry hökmünde ykrar edilýär. Innovation ýoly we innovation işi bütin dünýäde ykdysady özgertmeleriň esasy şerti hökmünde seredilýär.

Innowasiýa syýasatynyň binýady aşakdaky möhüm ýörelgelere daýanýar:

– ykdysadyýetde innovation ösüş modeliniň ileri tutulmagyny ykrar etmek;

- döwlet tarapyndan innowasiýalaryň ykdysady ösüşiň aýgytlaýjy serişdelerine (faktorlaryna) öwrülmegini üpjün edýän ykdysady-hukuk şertlerini döretmek;
- innowasiýa işjeňligini we telekeçiligi ösdürmekligiň bazar mehanizmlerini ulanmak;
- eýeçiligiň görnüşlerine we degişliligine baglanyşyksyz, hojalygyň ähli subýektleri üçin deň şertleri we höweslendirmeleri üpjün etmek;
- milli ylmy-tehniki potensialy netijeli ulanmak, ösdürmek we ony ykdysady maksatlara laýyk özgertmek;
- oýlap tapyjylaryň, işläp taýýarlaýjylaryň, önüm öndürijileriň we maýa goýujylaryň bähbitlerine laýyk utgaşdyrmak we başgalar.

IMPORTANCE OF INNOVATION IN ECONOMIC DEVELOPMENT

A. Serdarov, M. Hojamammedova (Turkmenistan)

The innovative component has a strong impact on the nature of the functioning of the national economy and leads to its greater openness, intensification of integration processes, unification of business regulation and control over markets, uniformity of standards and rules for transactions, standardization of requirements for the movement of capital. Only by constantly mastering new technologies and new equipment, assuring the growth of quality while reducing production costs, improving the forms and methods of organizing production processes, attracting new sources of resources, sustainable and stable economic development can be ensured.

The innovative policy framework is based on the following key principles:

- recognition of the priority of the innovative development model in the economy;
- creation of economic and legal conditions that ensure the transformation of innovations by the state into the determining means (factors) of economic development;
- use of market mechanisms for innovation and entrepreneurship development;
- effective use of national scientific and technical potential, development and personalization in accordance with economic goals;
- coordination of interests of inventors, developers, manufacturers etc.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

A. Сердаров, М. Ходжамухамедова (Туркменистан)

Инновационные составляющие оказывают сильное воздействие на характер функционирования национальной экономики и приводит к большей ее открытости, интенсификации интеграционных процессов, унификации регулирования предпринимательства и контроля над рынками, единообразию норм и правил осуществления сделок, стандартизации требований к перемещению капитала. Только постоянно осваивая новые технологии и новую технику, обеспечивая рост качества при снижении затрат на производство, совершенствуя формы и методы организации производственных процессов, привлекая новые источники ресурсов, можно обеспечить устойчивое и стабильное экономическое развитие.

Инновационная политика основана на следующих ключевых принципах:

- признание приоритета инновационной модели развития в экономике;
- создание экономических и правовых условий, обеспечивающих превращение государством инноваций в определяющие средства (факторы) экономического развития;
- использование рыночных механизмов инновационной деятельности и развития предпринимательства;

- эффективное использование национального научно-технического потенциала, развитие и персонализация в соответствии с экономическими целями;
- согласование интересов изобретателей, разработчиков, производителей и инвесторов и т.д.

ÝURDUMYZDA ÝAŞLARYŇ TELEKEÇILIK MÜMKINÇILIKLERINI ÖSDÜRMEK ULGAMYNY DOLANDYRMAK

A. Ussaýewa, Ý. Mollaýew (Türkmenistan)

Häzirki zaman durmuş-ykdysady şertlerde jemgyýetiň ösüşiniň strategiki maksatlaryna ýetmegi üpjün edýän telekeçiligiň netijeli ösüşiniň ähmiýeti artýar. Bu meseläniň çözgüdi, jemgyýetiň we ýaşlaryň iň işjeň bölek hökmünde telekeçilik potensialynyň döremegine we ösmegine uly talaplar goýýar.

Kiçi we orta telekeçiligiň ösüşi ýörite görnüşli hünär taýdan başarnykly, aragatnaşykly, bäsdeş, garaşsyz maksatlary kesgitlemäge we döredijilik üstünlüklerine taýyn hünärmenleri talap edýär. Bu nukdaýnazardan ykdysady pikirlenmäniň kemala gelmegi, telekeçilik ukyplaryny kesgitlemek we ösdürmek ýaşlar üçin, ilkinji nobatda, şahsy we hünär ýoluny saýlamak bilen ýüzbe-ýüz bolýan ýokary okuw mekdepleriniň talyplary we uçurymlary üçin aýratyn möhümdir.

Telekeçilik medeniýetini kemala getirmegiň we diňe bir şahsy abadançylygy ýokarlandyrmak bilen çäklenmän, eýsem şäher, sebit we ýurduň ykdysadyýetini oňyn ösdürmek meselelerini çözüýän medeniyetli telekeçiler gatlagyny döretmek üçin esasy täsirli mehanizm - telekeçilik bilimidir. Telekeçilik bilimi, telekeçilik taslamalaryny, işewür oýunlaryny guramak we geçirmek, şeýle hem durmuş-ykdysady umumy bilim derslerine telekeçilik medeniýetini emele getirýän elementleri ornaşdyrmak görnüşinde telekeçilik we meýilnamalaşdyryş esaslarynda ýörite okuw hökmünde düşünilýär.

Türkmenistanda soňky ýyllarda amala aşyrylýan özgertmelerde telekeçiligi we hususy işewürligi ösdürmekde kiçi we orta telekeçilik ykdysadyýetiň subýekti hökmünde hereket edýär. Şu ýyllarda telekeçilik bölegi üçin möhüm döwür kemala geldi. Kiçi we orta işewürligi düzgünleşdirýän kadalaşdyryjy-hukuk binýady döredildi, ony goldamak boýunça döwlet syýasatynyň käbir düzgünleri takyklanylýdy. Döwlet goldawynyň mehanizmleri işlenip taýýarlanylýdy, olary amala aşyrmak üçin düzümler döredildi. Kiçi we orta telekeçiligiň kemala geliş tapgyrynyň tamamlanmagy onuň pudaklaýyn düzüminiň rejeleşdirilmegi, sebitleýin disproporsiyalaryň deňleşdirilmegi, ykdysadyýetiň bu sektorynyň ykdysady taýdan netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça meseleleriň çözülmegini talap edýär. Onuň geljekde ösdürilmegi jemgyýetde maliýe durnuklylygyny üpjün etmek üçin şertleri döretmek, ykdysadyýetiň rejeli düzümini emele getirmek, orta synpyň uly «gatlagyny» emele getirmek, bazar gatnaşyklaryna geçilmegini ýeňilleşdirmek we başga birnäçe durmuş-ykdysady wezipeleri çözmelidir.

Türkmenistanyň ähli sebitlerinde kiçi we orta telekeçiligi goldamagyň sebitleýin maksatnamalary işlenip taýýarlanylýar, olaryň amala aşyrylmagy olaryň işlemegi üçin amatly guramaçylyk-hojalyk, kadalaşdyryjy-hukuk we maliýe şertleriniň döredilmegine ýardam edýär. Ähli sebitlerdäki şeýle maksatnamalar ýurdy durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň düzüji bölegi bolup durýar. Kiçi telekeçiligi goldamagyň sebitleýin maksatnamalarynyň amala aşyrylmagy kiçi we orta işewürligiň bazar infrastrukturasy guramaga mümkinçilik berýär, telekeçileri sebitiň ileri tutulýan meseleleriniň çözülmegine gönükdirýär, döwlet eýeçiligini hususlaşdyrmagyň hasabyna olaryň iş ýaýrawyny giňeldýär, ykdysady usullar arkaly telekeçilik işini düzgünleşdirmäge mümkinçilik berýär.

Sebitleýin ösüş maksatnamalarynyň esasy çäreleri aşakdaky ugurlary özünde jemleýär:

- kiçi we orta telekeçiligiň kadalaşdyryjy we hukuk üpjünçiligi;
- işewürlük meýilnamalary üçin telekeçilik bölegine ýeňillikli karzlary girizmek arkaly öňdebaryjy maliýe tehnologiýalaryny ösdürmek;
- kiçi telekeçiligi we maglumat ulgamlaryny goldamagyň döredilen infrastrukturasyndan peýdalanmagyň netijeliligini ýokarlandyrmak;

- ylmy-usuly we işgärler bilen üpjünçilik;
- halkara hyzmatdaşlyk.

Umuman, täze kiçi kärhanalary döretmek we olary netijeli dolandyrmak üçin kiçi telekeçiligiň subýektleriniň özboluşly iş şertlerini, häkimiýet edaralary we hojalyk subýektleri bilen özara gatnaşyklaryny göz önünde tutýan, olaryň işlerini düzgünleşdirýän kanunçylyk we kadalaşdyryjy hukuk binýadynyň mundan beýlägem ösdürilmegi zerurdyr.

MANAGEMENT OF THE YOUTH ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT SYSTEM IN THE COUNTRY

A. Ussayeva, Y. Mollayev (Turkmenistan)

This article substantiates the need for further development of the legislative and regulatory framework, taking into account the unique conditions for the activities of small businesses, interaction with authorities and business entities and regulating their activities, to create new small enterprises and their effective management.

УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СТРАНЕ

A. Уссаева, Я. Моллаев (Туркменистан)

В данной статье обоснована необходимость дальнейшего развития законодательной и нормативно-правовой базы, учитывающей уникальные условия деятельности субъектов малого предпринимательства, взаимодействия с органами власти и хозяйствующими субъектами и регулирующей их деятельность, для создания новых малых предприятий и их эффективное управление.

ULAG ULGAMYNYŇ LOGISTIKA INFRASTRUKTURASYNYŇ ÖSÜŞINIŇ STRATEGIÝASY

B. Annagurbanowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde Garaşsyz, baky Bitarap Diýarymyzda ulag-logistika düzümini ösdürmek we kämilleşdirmek, pudagyň maddy-enjamlaýyn binýadyny toplumlaýyn döwrebaplaşdyrmak, hereket edýän ulag-aragatnaşyk ulgamyny giňeltmek we täzelerini döretmek boýunça giň möçberli maksatnamalar amala aşyrylýar. Türkmenistan ýük daşamalaryň halkara ulgamynyň doly hukukly agzasy bolmak bilen, öz çäginde ygtybarly üstaşyr ulag gatnawlaryny üpjün edýär.

Logistika gurşawynyň ösüşi, korporativ ösüş strategiýalaryny durmuşa geçirmekde we ýük-ýollama (ekspeditor) kärhanalarynyň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmakda, şol sanda logistika hyzmatlarynyň hilini ýokarlandyrmakda we logistika çykdaýylaryny amatlaşdyrmakda möhüm orun eýeleýär. Logistika gurşawy düşünjesi, harytlaryň goşmaça gaýtadan işlenmegi we zerur çeşmeleriň berilmegini talap edýän söwda, içerki we dolandyryş hyzmatlary bilen baglanyşykly ulag, aragatnaşyk, ammar we hyzmat düzüm böleklerini öz içine alýar.

Ýük-ýollama (ekspeditor) kärhanasy logistika gurşawyny ösdürmek strategiýasyny durmuşa geçirmek kararyna gelende, ammar desgalaryny amatlaşdyrmagyň ugurlaryny saýlamak bilen baglanyşykly bar bolan desgalary döwrebaplaşdyrmak ýa-da täzelerini girizmek ýaly birnäçe mesele bilen ýüzbe-ýüz bolýar. Birinji ýagdaýda, birnäçe tehnologik çözümler (täzeden meýilleşdirmek, täzeden

enjamlaşdyrmak, tehnologik we guramaçylyk çözümleriniň oňynlygy we ş.m.) sebäpli, desgalaryň kuwwatyny ýokarlandyrmagyň gysga möhletli täsiri barada aýtmak bolar.

Milli we daşary ýurt awtorlaryň ep-esli döwrebap eserleri logistika gurşawyny, hususan-da ammarlary döwrebaplaşdyrmagyň usullaryny we gurallaryny ösdürmäge, şeýle-de çözümleriň ykdy-sady mümkinçiligini kesgitlemäge bagyşlanýar.

Strategiýa işlenip düzülende we logistikany strategik dolandyrmak üçin gurallar saýlanylanda, logistika gurşawynyň manysyna dogry düşünmegiň we önümçilik guramasynyň logistika düşüňjesine bil baglamagyň möhümdigi nygtalýar.

Logistikanyň strategik orny, öňdebaryjy kärhanalaryň strategik dolandyryş guraly hökmünde görkezijileriň deňagramly ulgamyny durmuşa geçirmekdäki tejribesini göz önünde tutup, logistikanyň wezipeleri we strategiki dolandyryş prizması arkaly göz önünde tutulmagy teklipl edilýär. Kärhanany dolandyrmakda netijeli önümçilik logistikasynyň ähmiýetine doly baha bermek kyndyr. Şeýle-de bolsa, senagat eýeçiligi üçin strategiýalar işlenip düzülende we strategiki dolandyryş gurallary durmuşa geçirilende, gyzykly bir kanunalaýyklygy görüp bolýar. Strategiki gurallar işlenip düzülende logistika gurşawynyň ähmiýeti we önümçilik logistika dolandyryş işiniň ileri tutulmagy ep-esli ýokarlandy.

Işewürlik-amallary barada jikme-jik düşündiriş berilmezden, logistika nukdaýnazaryndan aýratyn ünsi talap edýän önümiň durmuş ýollaryny göz önüne getirmegiň kyndygyny bellemelidir. İşewürlik-amallarynyň jikme-jik beýanynyň ýoklugy, önümiň ýaşaýuş aýlawynda gymmatlyklar zynjyryny döretmäge we logistikanyň paýyny hasaplamaga mümkinçilik bermeýär. Strategiýany emele getirmek, işewürligiň arhitekturasyny işewürlik adalgalarynyň nukdaýnazaryndan suratlandyryar we bazara şol bir şertlerde goşmaga ýardam edýär.

Işewürlik-amallarynyň adaty beýany nukdaýnazaryndan islendik derejedäki amallar aşakdakylar bilen üpjün edilmelidir: 1) öňden gelýän amallar (öňdäki amal); 2) çeşme; 3) düzgünnama (amalyň amala aşyrylýan maglumatlary).

Şol bir wagtyň özünde, ol ulag, ammar, önümçilik we haryt bilen goldaw amallaryna jogapkär logistik wezipe diýen dört görnüşe bölünýär.

Umuman aýdylanda, logistika we üpjünçilik zynjyryny dolandyrmakda bir işiň üstünligi, esasan, serişdeleri ulanmagyň derejesi hem-de amaly we logistika gurşawynyň dogry emele gelmegi bilen kesgitlenýär.

STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF LOGISTICS INFRASTRUCTURE

B. Annagurbanova (Turkmenistan)

In the article, the logistics infrastructure is considered as a key factor in the growth and competitiveness of freight forwarding companies. The composition and purpose of the elements of the logistics infrastructure are determined in the context of improving the quality of logistics services and optimizing logistics costs. Strategies for the development of logistics infrastructure are being developed.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Б. Аннагурбанова (Туркменистан)

В статье логистическая инфраструктура рассматривается как ключевой фактор роста и повышения конкурентоспособности транспортно-экспедиторских компаний. Определяется состав и назначение элементов логистической инфраструктуры в контексте повышения качества логистического сервиса и оптимизации логистических издержек. Разрабатываются стратегии развития логистической инфраструктуры.

YKDYSADY YLYMDA INNOWASIÝANYŇ DÜZÜM BÖLEKLERI

B. Arbabow (Türkmenistan)

Innowasiýa dürli görnüşe we hile eýedir. Munuň özi ony işläp düzmegiň, ýaýratmagyň, dolandyrmagyň aýratynlyklarynyň bolmagyna getirýär. Şeýle hem innowasiýanyň düzüm böleklerini bölmekde diňe bir nazary däl-de, amaly taraplaryna hem seretmelidir. Şonuň üçin innowasiýa düzüm böleklere bölünende onuň baha beriş ölçegleri, görkezijileri, görnüşleri göz önünde tutulmalydyr.

Innowasiýa düşünjesi örän köptaraply bolup, onuň anyk ykrar edilen düzüm bölekleri ýok. Ýöne olary umumylaşdyrylan görnüşde aşakdaky düzüm böleklere bölmek bolar:

Innowasiýanyň düzüm bölekleri

Baha beriş ölçegleri	Innowasiýanyň görnüşleri
Täzeligiň derejesi	<ul style="list-style-type: none">• Döwrebaplygy• Esasylygy (aýgytlylygy)• Gowulandyryjylygy• Galplygy
Bazara edýän täsiri	<ul style="list-style-type: none">• Goşmaça
Tehniki ölçegleri boýunça görnüşi	<ul style="list-style-type: none">• Harytlyk• İşjeňlik
Ýaýraýan ýaýrawy	<ul style="list-style-type: none">• Dünýä boýunça täzeligi• Döwlet boýunça täzeligi• Kärhana boýunça täzeligi
Yzygiderliligi	<ul style="list-style-type: none">• Çalşygy• Ýatyrygy• Giňeyji
Gurşap alyjylygy	<ul style="list-style-type: none">• Ýerlilik• Ulgamlylygy• Strategiýalaýyn
Bazara çykan wagty	<ul style="list-style-type: none">• Innowasiýa boýunça önbaşçylygy• Innowasiýa boýunça yzyna eýerijiligi

Innowasiýanyň döwrebaplyk düşünjesi 1971-nji ýylda Nobel baýragynyň eýesi Saýmon Kuznes tarapyndan öňe sürülýär. Ol asyrlarboýy dowam edip gelen tehnologiýadan düýpgöter el çekilip, täze tehnologiýa we önümçiligi dolandyrmagyň täze görnüşine geçmekligi aňladýar. Alymyň pikirine görä, ykdysady döwrebaplyk öz gezeginde diňe döwrebap täzeliklere esaslanýar.

Şeýle döwrebap täzelikler XIII asyryň ahyrynda senagat öwrülişigine getirdi. Ýöne ondan öň XIII asyryň ortalaryna häzirkä çäzaman ylmy emele gelip başlaýar. Zamanabap ylmylyryň döremegi döwrebap täzelikleriň, ýagny dürli oýlap tapyşlaryň çeşmesi bolup çykyş edýär. Bu aýdylanlara maldarçylykda, ekerançylykda seçgileriň özleşdirilmegi, hat-ýazuwyň köpçülikleýin ýaýrap başlamagy, milli döwletleriň döremegi, globallaşmagyň ýüze çykmagy we ş.m. degişlidir.

Döwrebap täzelikler, oýlap tapyşlar, olaryň durmuşa ornaşdyrylmagy innowasiýanyň esasylygy diýen düşünjäni ýüze çykarýar.

Innowasiýanyň esasylygy (aýgytlylygy) – ozal ele alynmadyk ýa-da düýpli kämilleşdirilen özüne mahsus bolan harytlar we hyzmatlardyr. Şeýle innowasiýalar harytlarda, hyzmatlarda, işlerde düýpli öwrülişigiň bolmagyna getirýär. Mysal üçin, elektron işewürligiň ösmegi internetiň ýüze çykmagy bilen baglanyşyklydyr.

Gowulandyryjy innowasiýa – esasy innowasiýany täzelemek bilen baglanyşyklydyr. Gowulandyryjy innowasiýa örän köp sanlydyr. Ol önümçilik tehnologiýasynda düýpli öwrülişiklere getirmeýär. Gowulandyryjy innowasiýanyň töwekgelçiligi ýokarydyr, ýöne onuň özüne düşýän gymmaty pesdir. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde gowulandyryjy innowasiýa bazar ykdysadyýeti şertlerinde

jemgyýetiň we kärhananyň täzeçillik, rejelemek (rasionalçylyk) işini höweslendirmekde, imrindirmäni güýçlendirmekde möhüm ähmiýete eýedir.

Innowasiýanyň galplygyna aşakdakylar mysal bolup biler:

– önümiň tehniki taýdan görkezijileriniň, materiallarynyň üýtgeşsiz galdyrylyp, onuň diňe daşky keşbiniň üýtgedilmegi;

– ozaldan bazara belli bolan, belli bir kärhana tarapyndan öndürilýän önümi, girdejini köpeltmek we islegi kanagatlandyrmak maksady bilen başga bir kärhananyň öndürüp başlamagyna aýdylýar.

Galp innowasiýa giňden ýaýran innowasiýa täzeliklerine degişlidir. Olara özüniň möwritiniň tamamlanyp, köpçülige, öndürijilere giňden mälim bolan tehnika we tehnologiýa taýdan täzelikler degişlidir. Olar has täze tehnologiýa ýüze çykýança hereket edýärler we şol bir wagtyň özünde ylmy-tehniki täzelikleriň önümçilige ornaşdyrylmagyny bökdeýärler.

INNOVATIVE COMPONENTS IN ECONOMICS

B. Arbabov (Turkmenistan)

Innovation comes in many forms and qualities. This determines the specifics of development, distribution and management thereof. Moreover, when dividing the components of innovation, it is necessary to consider both theoretical and practical aspects. Therefore, when dividing an innovation into components, the its evaluation criteria, indicators and types have to be taken into account.

Being multifaceted, the concept of innovation does not have specific clearly defined components. However, it can be divided into components in a generalized pattern.

The innovation up-to-dateness concept was proposed in 1971 by Nobel Laureate Simon Kuznets. In it, completely abandoning the technology that continued for centuries, a transition to a new technology and a new form of production management was proposed. According to the scientist, the economic up-to-dateness, in turn, is based only on modern innovations. The emergence of improved sciences is the source of modern innovations, i.e., various inventions.

ИННОВАЦИОННЫЕ КОМПОНЕНТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Б. Арбабов (Туркменистан)

Инновации проявляются во многих формах и качествах. Это обуславливает особенности их разработки, распространения и управления ими. При разделении компонентов инноваций необходимо рассматривать не только теоретические, но и практические аспекты, вследствие чего при разделении инновации на составляющие следует учитывать критерии ее оценки, показатели и виды.

Понятие инновации, будучи многогранным, не имеет конкретных четко выраженных компонентов, однако может быть разделено на составляющие в обобщенной форме.

Концепция современности инновации была предложена в 1971 году лауреатом Нобелевской премии Саймоном Кузнецом. В ней, полностью отказавшись от бытовавшей веками технологии, был предложен переход к новой технологии и новой форме управления производством. По мнению ученого, экономическая современность, в свою очередь, основывается только на современных нововведениях. Возникновение усовершенствованных наук выступает источником современных инноваций, то есть различных изобретений.

TALYPLARYŇ DÖWREBAP BILIM ALMAGYŇDA SANLY ULGAMYŇ ÄHMIÝETI

B. Ataýewa, Y. Gurbanow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ösüp gelýän ýaş neslimiziň döwrebap bilim almagyna giň mümkinçilikler döredildi. Ýurdumyzyň bilim, ylym ulgamyndaky edaralaryň döwrebap kompýuter tehnologiýalary bilen üpjün edilmegi, ýaş neslimize dünýä derejesinde bilim bermeklige bilim işgärlerini borçly edýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen 2017-nji ýylda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasy kabul edildi. Bu konsepsiýa laýyklykda ýurdumyzyň ähli bilim edaralarynda sanly bilim ulgamyna geçildi.

Sanly ulgamyň çalt depginler bilen ornaşmagy häzirkä zaman okuw mekdepleriniň kommunikatiw döredijilikli we professional bilimleriniň ösüşini üpjün edýän okatmagyň täze usullarynyň ornaşdyrylmagyny talap edýär. Okuw sapaklarynyň guralyşyna şeýle tehnologiýalary ornaşdyrmak, ilkinji nobatda, multimedia okuw materiallaryny taýýarlamak bilen baglanyşyklydyr.

Internet ulgamynyň ösmegi bilen *www-tehnologiýa* esaslanýan multimedia serişdeleriniň ulanylmagy öwretmekde has-da ähmiýetli boldy. Mugallym talyplara sapak geçeninde sanly ulgamdan peýdalanyp bilmeği birbada köp maglumatlary bermäge, öwretmäge abstrakt düşünje bermäge örän ähmiýetli boldy. Bu ugurda multimedia tanyşdyryş-prezentasiýalarynyň ähmiýeti uludyr. Temalar tanyşdyryş-prezentasiýalar görnüşinde düşündirilende amaly hem-de özbaşdak sapaklarda hem gowy netijeleri almaga mümkinçilik berýär. Okuw sapagyny diňe tanyşdyryş-prezentasiýa görkezmek bilen çäklenmän, eýsem, onda sesi we şekili ulanmak bolýar. Şeýle hem sapakda gönümel internet maglumatlaryny alyp bolýar. Sanly tehnologiýa esaslanýan bilim ulgamynyň görkezip okatmakda ähmiýeti uludyr. Şekil, ses animasion materiallary birikdirip, elektron bilim gurlaryny döretmekde sanly ulgam möhüm orny eýeleýär. Görkezme materiallary umumy didaktiki, ergonomik we usuly talaplara laýyklykda peýdalanylmaladyr.

Okuw maglumatlarynyň kabul ediliş tizligi, özleşdirilişi we alnan bilimleriniň berkidilişi bu talaplaryň berjaý edilişine bagly bolup durýar. Şeýlelikde, okatmagyň görkezme serişdelerine bildirilýän talaplar ýüze çykýar. Olar aşakdakylardan ybarat:

- diňleýjiniň gyzyklanmasyny, bilesigelijiligini artdyrmak;
- berilýän maglumatlar terbiýeçilik hem-de ösdürijilik häsiýetli bolmak;
- many-mazmunyň zygiderligini saklamak;
- tekstiň mazmunyna görä şekillerden, animasiýalardan, audio we wideo ýazgylardan peýdalanmak;
- iň ýerlikli görkezme maglumatlardan peýdalanmak (artykmaç informasiýalar bolmaly däl).

Sanly bilim ulgamy ýatda saklamagy yeňilleşdirýär, sapagy täsirli geçmäge mümkinçilik berýär. Öz sapagynda sanly ulgamdan peýdalanýan mugallym islendik okuw prosesinde pedagogikanyň talaplaryndan daşlaşmaly däldir. Sanly ulgam mugallymyň diňe kömekçisi bolmalydyr. Sanly ulgamdan peýdalanylýp sapak geçilende aşakdaky ýaly bilim berijilik, ösdürijilik, terbiýeçilik ugurlary toplumlaýyn esasyda alnyp barylmaladyr.

Bilim berijilik – obýektleriň arabaglanyşygyna we gatnaşygyna akyl ýetirmek arkaly öwrenilýän materialy özleşdirmek;

Ösdürijilik – talyplaryň umumylaşdyrmak, seljermek, deňeşdirmek başarnyklaryny we döredijilik işine gyzyklanmalaryny gazanmak;

Terbiýeçilik – watansöýüjilik, ylmy dünýägaraýşy terbiýelemek, milli medeniýetimizi goramak özbaşdak we toparlaýyn işi guramak başarnyklaryny ynsanperwerlik birek-biregi goldamak duýgularyny terbiýelemek.

Her bir ýokary okuw mekdebinde sanly bilim ulgamy ornaşdyryldy. Ýokary okuw mekdebiniň çäginde döredilen sanly bilim ulgamynyň esasynda *moodle platformasy* döredildi. Bu platformada elektron kitaphana, mugallymlaryň okuw tanyşdyryş-prezentasiýalary, okuw audio-wideoýazgylary, elektron okuw toplumlary ýerleşdirilýär. Içki internet ulgamyndan her bir talyp hem-de mugallym peýdalanyp bilýär.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL MEDIA IN STUDENT EDUCATION

B. Atayeva, Y. Kurbanov (Turkmenistan)

The rapid introduction of the digital system requires the introduction of new teaching methods that ensure the development of communicative creativity and professional knowledge in modern educational institutions. The introduction of such technologies into the teaching tools is primarily related to the preparation of multimedia educational materials.

A digital education system has been implemented in every higher education institution. Moodle platform was created on the basis of the digital education system created within the framework of the higher education school. This platform hosts an electronic library, teacher training presentations, training audio-videos, and electronic training kits. Every student and teacher can use the internet.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ МЕДИА В ОБРАЗОВАНИИ СТУДЕНТОВ

Б. Атаева, Ы. Гурбанов (Туркменистан)

Ускоренное внедрение цифровой системы требует внедрения новых методов обучения, обеспечивающих развитие коммуникативного творчества и профессиональных знаний в современных образовательных учреждениях. Внедрение таких технологий в средства обучения в первую очередь связано с подготовкой мультимедийных учебных материалов.

В каждом высшем учебном заведении внедрена цифровая система образования. Платформа Moodle создана на базе системы цифрового образования, созданной в рамках высшей школы. На этой платформе размещена электронная библиотека, обучающие презентации, аудио-видео и электронные комплекты. Каждый студент и преподаватель может использовать интернет.

IŞ BILEN ÜPJÜNÇILIGI ÝOKARLANDYRMAKDA BILIMIŇ ORNY

B. Geldimämmedowa, G. Täçgulyýewa (Türkmenistan)

Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň öňdengörüjilikli döwlet syýasatyny gyşarnyksyz durmuşa geçirmegiň çäklerinde ýaşlara mynasyp bilim-terbiýe bermek, olaryň oýlap tapyjylyk, döredijilik zehinini we ukyp-başarnyklaryny ýüze çykarmak hem höweslendirmek, zähmete sazlaşykly uýgunlaşmagyny üpjün etmek ýurdumyzy mundan beýläk hem gülläp ösdürmek maksatlaryna gönükdirilendir.

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda ýaşlaryň ruhubelent, watansöýüji, beden we ruhy taýdan sagdyn, zähmetsöýer, arassa ahlakly nesiller bolup ýetişmekleri ugrunda alnyp barylýan işler üstünlikli durmuşa geçirilýär. Türkmenistanda milli bilim ulgamynda amala aşyrylýan özgertmeler ýaşlaryň bilim hem hünär taýdan kämil bolup ýetşmegini üpjün edýär. Häzirki döwürde ýaşlaryň giň dünýägaraýuşly, daşary ýurt dillerinde sowatly, kompýuter tehnologiýalaryna ussatlyk bilen erk edýän hünärmenler bolup ýetişmeklerine ýokary talap bildirilýär. Bu gymmatly endikler

ýaşlaryň geljekde durmuşda mynasyp orun tapmagyna, zähmet ýolunda üstünlik hem uly at-abraý gazanmagyna, özüniň hem öz maşgalasynyň ýaşayyş-durmuş abadançylygyny ýokary derejede üpjün etmegine ygtybarly binýady döredýär.

Hünär bilimi edaralaryny tamamlan ýaş hünärmenleri bäsleşikli zähmet bazaryna uýgunlaşdyrmak, olary täze döwrebap iş orunlary bilen üpjün etmek döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Ýurdumyza her bir adamyň durmuş taýdan goraglylygyny kepillendirmek, ýaşlaryň okamagy we zähmet çekmegi, olaryň durmuş taýdan goraglylygy Türkmenistanyň Konstitusiyasyna, Türkmenistanyň Zähmet kodeksine, «Bilim hakynda», «Ilatyň iş bilen üpjünçiligi hakynda», «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda», «Ýaşlaryň zähmet çekmäge bolan hukugynyň kepillendirmesi hakynda» Türkmenistanyň Kanunlarynda berkidilen hukuk kadalaryna laýyklykda düzgünleşdirilýär.

Ýokary hünärlü ýaşlar milli ykdysadyýetiň ähli pudaklarynda netijeli zähmet çekýärler, öz hünär başarnyklaryny, gujur-gaýratlaryny ýurdumyzyň durmuş-ykdysady taýdan gülläp ösmegine gönükdirýärler. Bu ugurda ýaşlar üçin Türkmenistanda ähli mümkinçilikler döredilýär. «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşine laýyklykda, bilim edarasyny tamamlap, ýaňy işe kabul edilen ýaş hünärmenleriň girdeji salgydyny ýeňillikli tölemek, telekeçilik bilen meşgullanmaga isleg bildirýän ýaş telekeçileri goldamak, taslamalary döretmäge ukyply ýaşlar üçin binagärlik taslamalaryna gatnaşyp, zehinlerini görkezmek mümkinçiligi döredildi. Munuň özi türkmen ýaşlaryny Watanymyzyň öňegidijilikli ösmegine mynasyp goşant goşmaga, bu ugurda ýaşlara bildirilýän belent ynamy doly ödemäge borçlandyrýar.

Arkadagly Serdarymyz Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň VII gurlaýynda eden çykyşynda: «Häzirki wagtda ýurdumyzyň ilatynyň esasy bölegini Garaşsyzlyk ýyllarynda kemala gelen ýaş nesiller düzýär. Biz ýaşlara eziz Watanymyzyň geljegini gurujylar hökmünde garaýarys. Bagtyýar ýaşlarymyz halk hojalygynyň dürli pudaklarynda milli hem-de döwlet maksatnamalaryny durmuşa geçirmekde yhlasly zähmet çekýärler. Ýurdumyzyň jemgyýetçilik-syýasy durmuşyny demokratiýalaşdyrmakda möhüm başlangyçlary öňe sürýärler. Ylym-bilim, telekeçilik we jemgyýetçilik işleri bilen meşgullanyp, ykdysadyýetimizi ösdürmäge işjeň gatnaşýarlar» diýip, ýaşlaryň telekeçilik başlangyçlaryny höweslendirmek boýunça hem netijeli işleri alyp barmalydygyny belledi.

Hormatly Prezidentimiziň ýaşlar barada edýän bimöçber aladalaryna jogap edip, ýaşlara bildirilýän uly ynamyny ödemek üçin Arkadagly Serdarymyzyň çuň manyly her bir sözünden, nusgalyk şahsy göreldesinden ugur alyp, Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda öňde goýlan ägirt uly wezipeleri durmuşa geçirmekde, ýaşlary döwrebap terbiýelemekde yhlasly zähmet çekjekdigimize ynandyrýarys.

ROLE OF KNOWLEDGE IN INCREASING THE LEVEL OF EMPLOYMENT

B. Geldimammedova, G. Tachgulyeva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, within the framework of the steady implementation of the far-sighted state policy of Arkadagly Serdar, activities to ensure a proper training and education of youth, reveal and encourage the inventive and creative talent and abilities of young people, and ensure their harmonious adaptation to work, are aimed at further sustainable development of our country.

Under the wise leadership of the Esteemed President, the work being carried out with the aim to foster the youth as a spiritualized, patriotic, physically and spiritually healthy, hardworking and highly moral generation is successfully implemented. The reforms ongoing in the national education system of Turkmenistan provide high-quality educational and professional training for young people. Today

there is a high demand for young professionals with a broad outlook, good knowledge of foreign languages, and excellent computer technology operation skills. These valuable skills provide a solid foundation that enables young people to find a worthy place in life, achieve success and gain a high reputation in their professional activities, and ensure a high level of welfare for themselves and their families.

РОЛЬ ЗНАНИЙ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ТРУДОВОЙ ЗАНЯТОСТИ

Б. Гельдимаммедова, Г. Тачгулыева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства, в рамках неуклонной реализации дальновидной государственной политики Аркадаглы Сердара, деятельность по обеспечению надлежащего образования и воспитания молодежи, раскрытию и поощрению изобретательского и творческого таланта и способностей молодых людей, обеспечению их гармоничной адаптации к труду, направлена на дальнейшее устойчивое развитие нашей страны.

Под мудрым руководством уважаемого Президента успешно осуществляется работа, нацеленная на формирование молодежи как одухотворённого, патриотичного, физически и духовно здорового, трудолюбивого и высоконравственного поколения. Реформы, проводимые в национальной системе образования Туркменистана, обеспечивают высококачественную образовательную и профессиональную подготовку молодежи. Сегодня существует высокий спрос на молодых специалистов с широким мировоззрением, хорошим знанием иностранных языков, владеющих совершенными навыками управления компьютерными технологиями. Эти ценные навыки создают надежный фундамент, дающий молодым людям возможность найти достойное место в жизни, добиться успеха и приобрести высокую репутацию в профессиональной деятельности, обеспечить высокий уровень благосостояния для себя и своей семьи.

GÖZEGÇILIGI WE DÜZGÜNLEŞDIRMEGI AMALA AŞYRMAK ÜÇIN HARAJATLARY TOPARA BÖLMEK

В. Јејбарова (Туркменистан)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda Garaşsyz, hemişelik Bitarap Watanymyz döredijiligiň, gurnagyň we kämilleşdirmegiň, beýik ösüşiň rõwşen ýolunda bedew bady bilen öňe barýar. Öňde goýlan giň möçberli milli, Prezident we döwlet maksatnamalarynyň üstünlikli berjaý edilmeginiň netijesinde berkarar Diýarymyzyň ykdysady kuwwatyna netijeli täsir edýän iri senagat kärhanalarynyň birnäçesi gurlup ulanylmaga berildi.

Täjirçilik kärhanalary uly möçberdäki peýdany gazanmaga mümkinçilik berjek çözümleri kabul etmäge çalyşýar. Peýdany kesgitleýän möhüm görkezijileriň biri hem önüme sarp edilen harajatdyr. Adatça, harajatlar diýip, harytlar we hyzmatlar üçin tölemeli maddy we pul serişdelerine düşünilýär. Menejerler dolandyrmak işini ýerine ýetirmek üçin diňe bir harajatlar barada umumy maglumatlar däl-de, eýsem, haýsam bolsa bir önüme, önümleriň toplumyna, hyzmatlara sarp edilen harajatlar barada maglumatlar gerek bolýar, ýagny harajatlary hasaba almagyň obýektlerini kesgitlemek we şol obýekte degişli harajatlary toplamak zerur bolup durýar. Toplanan harajatlary dogry guramak üçin gözegçiligi we düzgünleşdirmegi amala aşyrmak zerurdyr.

Gözegçiligi we düzgünleşdirmegi amala aşyrmak üçin harajatlar aşakdakylara bölünýär:

– düzgünleşdirilýän we düzgünleşdirilmeýän harajatlar;

– kadalaryň, meýilnamanyň, çenlik sanawyň (smetanyň) çäklerindäki harajatlar we kadalardan, meýilnamadan, çenlik sanawdan gyşarmalar.

Ululygy dolandyryşyň degişli derejesindäki menejere bagly bolan çykadjylar *düzgünleşdirilýän harajatlar* diýlip atlandyrylýar.

Düzgünleşdirilmeýän çykadjylar menejeriň (düzgün bolşy ýaly, pes derejäniň menejeriniň) çözümlerine bagly bolmaýar.

Kärhananyň ýolbaşçysy üçin ähli çykadjylar düzgünleşdirilýän harajatlar bolup durýar. Bölümiň ýolbaşçysy üçin bölümiň çäklerindäki harajatlar düzgünleşdirilýän bolup durýar. Umumy hojalyk çykadjylary onuň üçin düzgünleşdirilmeýän harajatlar bolar. Bölümçe başlygy üçin diňe bölümçäniň çäklerindäki harajatlar düzgünleşdirilýän, bölümiň çykadjylary düzgünleşdirilmeýän çykadjylar bolup durýar.

Çykadjylaryň *düzgünleşdirilýän we düzgünleşdirilmeýän* diýlip bölünmeginiň her bir menejeriň we ýerine ýetirijiniň çykadjylaryň möçberine jogapkärçiligini bellemek üçin uly ähmiýeti bardyr.

Harajatlara gözegçiligi amala aşyrmagyň mümkinçiligi boýunça olar gözegçilik edilýänlere we gözegçilik edilmeyänlere bölünýär.

Gözegçilik edilýän harajatlara kärhananyň işgärleri tarapyndan gözegçilik edilip bilner. *Gözegçilik edilmeyän* harajatlara guramanyň işgärleri tarapyndan gözegçilik edilip bilinmez, bu enjamlar we ýangyç-energetika serişdeleriniň bahalarynyň ýokarlanmagy, durmuş zerurlyklary üçin geçirimleriň, salgytlaryň möçberiniň üýtgemegi ýaly ýagdaýlar bilen baglydyr.

Harajatlara gözegçilik ulgamy olaryň *kadalaryň, meýilnamanyň, çenlik sanawyň çäklerindäki harajatlara we kadalardan, meýilnamadan, çenlik sanawdan gyşarmalara* bölünmegini göz önünde tutýar. Görkezilen gyşarmalaryň ýüze çykarylmagy menejerlere harajatlary dolandyrmak boýunça çözümleri kabul etmäge mümkinçilik berýär.

Harajatlaryň ýokarda beýan edilişi boýunça toparlamasy buhgalterçilik hasaba alnyşyny dogry guramaga ýardam eder. Şeýle hem harajatlara düzümleri, maksatlary we beýleki häsiýetler boýunça seljerme geçirip, olaryň zerur dällerini azaltmagyň ýollaryny kesgitlemäge mümkinçilik berer.

CLASSIFICATION OF COSTS FOR EXERCISING CONTROL AND REGULATION

B. Jepbarova (Turkmenistan)

Under the wise leadership of the Esteemed President, our Independent, permanently Neutral Homeland is rapidly going forward along the successful path of creation, construction, improvement and grandiose development. Due to the successful implementation of large-scale national, Presidential and state programs, a number of large industrial enterprises were built and put into operation, which have an effective impact on the economic capacity of our powerful state.

Businesses enterprises try to make decisions that will allow them to derive the largest amount of profit. One of the important indicators of profitability is the cost of production. Expenditures are usually understood as material and monetary resources used to pay for goods and services. To perform administrative work, managers need not only general information about costs, but also details on the funds spent for certain products, a set of products, and services, i.e., they have to determine the targets of cost accounting and consolidate the costs associated with these targets. The correct organization of consolidated expenditures requires exercising control and regulation.

КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАТРАТ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ КОНТРОЛЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ

Б. Джеббарова (Туркменистан)

Под мудрым руководством уважаемого Президента наша независимая, постоянно нейтральная Родина стремительно движется вперед по успешному пути созидания, строительства, совершенствования и грандиозного развития. В результате успешной реализации масштабных национальных, Президентских и государственных программ был построен и введен в эксплуатацию ряд крупных промышленных предприятий, оказывающих эффективное воздействие на экономический потенциал нашего могущественного государства.

Коммерческие предприятия стремятся принять решения, которые позволят им получить наибольшую прибыль. Одним из важных показателей рентабельности является себестоимость продукции. Под расходами обычно понимаются материальные и денежные средства для оплаты товаров и услуг. Для выполнения управленческой работы менеджерам необходимы не только общие сведения о затратах, но и данные о средствах, затрачиваемых на определенную продукцию, совокупность продукции, и услуги, т. е. им следует определить объекты учета затрат и консолидировать расходы, связанные с этими объектами. Правильная организация консолидированных расходов требует осуществление контроля и регулирования.

KÄRHANANYŇ MAÝA GOÝUM STRATEGIÝASY

В. Таганов (Туркменистан)

Ýurdumyzda döredilen berk ykdysady binýat we durmuş ulgamynda ýetilen sepgitler Türkmenistanyň ösüşiniň geljekki täze strategiýasynyň ygtybarly girewidir. «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasyna» laýyklykda, ýurduň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we 2028-nji ýyla çenli döwürde halkara zähmet bölünişiginde özüniň mynasyp ornuny eýelemek boýunça çäreler amala aşyrylar.

Häzirki wagtda döwletimiziň ykdysady syýasaty durnukly, deňeçer ykdysady ösüşi üpjün etmäge, ykdysadyýetiň pudaklarynyň bäsdeşlige ukyplylygyny, zähmet öndürijiligini ýokarlandyrmaga, ýerli önümçiligiň hasabyna içerki bazaryň zerurlyklaryny ýokary derejede kanagatlandyrmaga we eksport mümkinçiliklerini artdyrmaga gönükdirilendir. Bu maksatlara ýetmek üçin Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan makroykdysady düzgünleşdiriş institutlaryny kämilleşdirmäge, maýa goýum, işewürlik gurşawy gowulandyrmaga, hususy telekeçiligi ösdürmäge, pul-karz we salgyt syýasatynyň höweslendiriji ornuny güýçlendirmäge, maliýe durnuklylygyny üpjün etmäge, gazna bazaryny ösdürmäge hem-de bäsleşikli bazar gurşawyny döretmäge gönükdirilen çäreler toplumu amala aşyrylýar.

Ýurduň ykdysadyýetini dowamly ösdürmek boýunça strategik maksatlarynyň üstünlikli durmuşa geçirilmegi işjeň maýa goýum syýasatynyň amala aşyrylmagy bilen baglydyr. Kärhananyň maýa goýum işjeňligi örän dowamly we şonuň üçin belli bir geljegi göz önünde tutup amala aşyrylmalydyr. Geljegi göz önünde tutup, bu işiň ugurlaryny emele getirmek, maýa goýum strategiýasyny işläp düzmekdir.

Kärhananyň maýa goýum işjeňligini strategik dolandyrmak işi, maýa goýum bukjasy döretmek arkaly has takyk kesgitlenýär. Maýa goýum strategiýasyndan tapawutlylykda, maýa goýum bukjasyň emele gelmegi strategik kararlaryň we kärhananyň häzirki maliýe mümkinçilikleriniň çäginde amala aşyrylýan orta möhletli dolandyryş işidir.

Öz gezeginde, maýa goýum işlerini dolandyrmak işi aýratyn maýa goýum maksatnamalarynyň we taslamalarynyň ýerine ýetirilişini dolandyrmakda has jikme-jik tamamlanýar. Şeýlelik bilen, maýa goýum strategiýasynyň işlenip düzülmegi kärhananyň maýa goýum işjeňligini dolandyrmagyň diňe birinji tapgyrydyr.

Kärhananyň maýa goýum strategiýasynyň emele gelmegi, kärhananyň görnüşine we wezipelerine doly laýyk gelýän maýa goýum çözüdi üçin şol görnüşleri saýlamak bilen bir hatarda, maýa goýum gurşawy we maýa goýum bazaryndaky şertleri çaklamaga esaslanýar. Maýa goýum strategiýasynyň emele gelmeginiň ilkinji şerti kärhananyň ykdysady ösüşi üçin umumy strategiýadyr. Şunuň bilen baglylykda, kärhananyň ykdysady ösüşi maýa goýum strategiýasyndan gelip çykyp, maksatlar we durmuşa geçiriş tapgyrlary boýunça oňa laýyk bolmalydyr. Şol bir wagtyň özünde, maýa goýum strategiýasy, saýlanyp alnan umumy ykdysady strategiýasyna laýyklykda kompaniýanyň netijeli ösmegini üpjün etmegiň esasy faktorlaryndan biri hasaplanýar.

Kärhananyň maýa goýum strategiýasyny emele getirmegiň tapgyrlary – döredilmeginiň umumy döwrüni kesgitlemek; maýa goýum işjeňliginiň strategik maksatlaryny emele getirmek, ykdysady ösüşiň umumy strategiýasynyň maksatlar ulgamyndan ugur almak; maýa goýum strategiýasyny durmuşa geçirilýän döwürlere görä kesgitlemek, aýry-aýry maksatlara we strategik maksatlara ýetmegiň zygiderliligini we wagtyny kesgitlemegi üpjün etmektir.

Netijeli taslamanyň kabul edilmegi üçin birnäçe alternatiw maýa goýum görnüşlerini işläp düzmek maslahat berilýär. Her bir görnüş üçin, işiň garaşylýan ösüşi çaklanylýar we guramanyň geljekdäki girdejileri, çykdaýlary we girdejileri bilen ykdysady hasaplamalar amala aşyrylýar. Halkara tejribesinde ykdysady ösüşiň häzirki döwründe, maýa goýum taslamalarynyň ykdysady esaslandyrylmagynda, maýa goýumlary üçin kabul edilen görnüşiniň netijeliligine ygtybarly baha berýän birnäçe görkezijiler ulanylýar. Bular taslamanyň sap gymmatyny taslamanyň düşewüntliligini we girdejililigini maýa goýumlarynyň özüni ödeýjiliginiň döwrüni öz içine alýar.

INVESTMENT STRATEGY OF AN ENTERPRISE

B. Taganov (Turkmenistan)

The investment activity of an enterprise is a rather lengthy process, and therefore, it must be carried out prospectively in terms of a certain future. The work of strategic management of the investment activity of an enterprise is more precisely defined through the creation of an investment portfolio. The primary condition for the formation of an investment strategy is a general economic development strategy of an enterprise. The paper considers the stages in the formation of an enterprise's investment strategy and the need to develop several alternative forms of investment in order to adopt an effective project.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Б. Таганов (Туркменистан)

Инвестиционная деятельность предприятия является довольно продолжительным процессом и поэтому должна осуществляться с расчетом на определенное будущее. Работа по стратегическому управлению инвестиционной деятельностью предприятия более точно определяется посредством создания инвестиционного портфеля. Первоочередным условием формирования инвестиционной стратегии является общая стратегия экономического развития предприятия. В статье рассматриваются этапы формирования инвестиционной стратегии

предприятия и необходимость разработки нескольких альтернативных форм инвестирования для принятия эффективного проекта.

BILIM ULGAMY WE YKDYSADY ÖSÜŞ

B. Taýharow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ösüşiň täze menzillerine nazarlaýan Türkmenistan döwletimizde beýleki ugurlar bilen bir hatarda bilim ulgamyny ösdürmeklige aýratyn üns berilýär. Bu ýöne ýerden däl, sebäbi ýurduň bilim ulgamynyň mümkinçiliklerini doly derejede ulanmak, ony dünýäniň ösen döwletleriniň baý tejribelerine esaslanyp ösdürmek we döwrüň talabyna laýyklykda yzygiderli kämilleşdirmek özüniň oňyn netijesini berýär we ýokary sepgitlere ýetirýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň amala aşyran ýokary netijeli, nusgalyk, örän oýlanyşykly bilim syýasatynyň esasynda ýurtda durmuş-ykdysady ösüşiň ýokary derejesi saklanýar we esasy makrokydysady görkezijiler ilerleýji häsiýete eýedir. Bu üstünlikleriň esasy hereketlendirijisi bolup, ýurdumyzyň bilim ulgamy çykyş edýär. Şondan ugur alyp bilim ulgamynyň maddy-enjamlaýyn binýady berkidilýär, sanly ulgama geçirilýär, kanun esasynda kämilleşdirilýär, bilim ulgamynda zähmet çekýän adamlara zerur bolan ähli amatly şertler döredilýär.

Bilim ulgamynyň dolandyrylyşyna we onuň hil taýdan ösüşini üpjün etmäge oňyn täsir edýän täzelikleriň girizilmegi hormatly Prezidentimiziň ylym-bilim ulgamy barada edýän taýsyz tagallalarynyň miwesidir. Dünýewi, demokratik we hukuk döwletimiziň ykdysady ösüşiniň kuwwatly özgerdiji güýji hökmünde bilim ulgamy ýurdumyzyň durmuşynda möhüm orun eýeläp, Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň dünýäniň ösen döwletleriniň hataryna ynamly goşulmagyna ähli amatlyklary döredýär.

Ýurduň durnukly ykdysady ösüşini üpjün etmede ykdysatçy hünärmenleri talabalaýyk taýýarlamak aýratyn ähmiýete eýedir. Şondan ugur alyp, biziň zähmet çekýän Türkmen döwlet ykdysadyýet we dolandyryş institutumyzda köp işler durmuşa geçirilýär. Olaryň arasynda bilim bermekligiň iki basgançakly (bakalawr, magistr) ulgamyna geçilmegi, institutyň hojalyk hasaplaşygynda işlemegi, tölegli okuwlaryň girizilmegi, okuw meýilnamalarynyň we maksatnamalarynyň yzygiderli kämilleşdirilmegi, täze okuw dersleriniň girizilmegi, täze hünärleriň açylmagy, okatmagyň täze usullarynyň ornaşdyrylmagy, ýurdumyzyň ykdysady ulgamy bilen köpugurly hyzmatdaşlygyň alnyp barylmagy we dünýä döwletleriniň bilim ulgamyna işjeň goşulyşmagy ýola goýulýar.

Biziň ýokary okuw mekdebidimizde okaýan talyplaryň hünär taýýarlygy bilen bir hatarda olaryň dil taýýarlygyna, daşary ýurt dillerini öwretmeklige we kompýuter sowatlylygyna aýratyn üns berilýär hem-de oňyn netijeler gazanylýar. Munuň aýdyň mysalyny biziň talyplarymyzyň dünýä döwletlerinde geçirilýän ylmy maslahatlara we bäsdeşliklere gatnaşyp baýrakly orunlary eýelemeginden hem görmek bolýar. Ýene-de bir aýratyn bellemeli çözümleriň hataryna türkmen oňun-gyzyklarynyň dünýäniň ösen döwletlerinde bilim almagy üçin döredilen mümkinçilikdir. Türkmen ýaşlary daşary ýurt ýokary okuw mekdeplerinde alan bilimlerini ata Watanymyza gelip ykdysadyýetiň dürli ugurlaryna giňden ornaşdyrýarlar we ýurdumyzy güldürip ösdürmekde öz saldamly goşantlaryny goşýarlar.

Bilim ulgamynda şeýle amatlyklaryň döredilmegi ahyrky netijede biziň ýurdumyzda ýaş nesle berilýän bilimiň halkara derejesine ýetirmäge giň ýol açýar.

Bilim ulgamyny döwrüň talabyna laýyklykda ösdürmekde aýratyn orun ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde zähmet çekýän professor-mugallymlaryň taýýarlyk derejelerine baglydyr. Bu meseläni üstünlikli çözmeklik üçin ýokary okuw mekdepleriniň mugallymlarynyň hünär derejelerini ýokarlandyrmaklyga, olaryň alymlyk derejelerini almaklary üçin ähli mümkinçilikler döredilýär. Şeýlelik bilen ýokary okuw mekdeplerinde berilýän bilimiň derejesi yzygiderli ýokarlanýar.

Ösüşin häzirki tapgyrynda bilim ulgamy 2021-nji ýylda «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşine esaslanyp alnyp barylýar. Ylym-bilim özgertmeleriniň kanunçylyk taýdan berkidilmegi we okatmagyň dürli görnüşleriniň hem-de serişdeleriniň ösdürilmegi bilen ýaşlar üçin hünär öwrenmek babatda täze mümkinçilikler açylýar.

Bu işleriň ählisi baş maksadymyza – Watanymyzyň kuwwatlanmagyna mynasyp goşant goşmaga, ösen aňyýeti kemala getirmäge ukyply, işjeň we başarlaýan, giň gözýetimli ýaşlary ýetişdirmäge hem-de türkmen döwletiniň dünýä giňişliginde öz mynasyp ornuny eýelemäge hyzmat edýär.

Biz ýokary okuw mekdebiň professor-mugallymlary bolup, Gahryman Arkadagymyza, Arkadagly Serdarymyza berk jan saglyk, uzak ömür we işlerinde rowaçlyk arzuw edýäris!

EDUCATION SYSTEM AND ECONOMIC DEVELOPMENT

B. Taiharov (Turkmenistan)

During the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, special attention is paid to the development, of the education system in Turkmenistan, along with other sectors, focused on new stages of development. This is not a mere accident, since the use of the country's education system to the full, its development based on the rich experience of the developed countries of the world and regular improvement in accordance with the call of time produce positive results, contributing to achieving a higher level of advance.

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Б. Тайхаров (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства наряду с другими отраслями особое внимание уделяется развитию системы образования в Туркменистане, ориентированной на новые этапы развития. Это не простая случайность, так как развитие системы образования страны на основе богатого опыта развитых стран мира и последовательное её совершенствование в соответствии с требованиями времени дает свои положительные результаты, способствующие достижению высокого уровня прогресса.

NEBITI GAÝTADAN IŞLEÝÄN KÄRHANALARYŇ YKDYSADY NETIJELILIGINIŇ ESASY FAKTORLARYNY SELJERMEK

D. Amannazarow (Türkmenistan)

Nebiti gaýtadan işleýän kärhanalaryň işiniň ykdysady netijeliliginiň gazanylmagy, diňe pudaga täsir etmek bilen çäklenmän, milli ykdysadyýetiň ähli düzüm böleklerine hem gönümel täsir edýär. Geçen asyryň ahyrlaryndan başlap, taryhy ýagdaýlaryň täsiri bilen, nebiti eksport ediji ýurtlaryň guramasynyň nebit üpjünçiliginiň mukdaryna täsiri peselip başlanda we biržalarda çig nebitiň söwdasynyň giňden ýaýran döwürlerinde, onuň bahasynda ýokary üýtgemeleriň bolup geçendigini görmek bolýar. Nebitiň bahasynyň üýtgemegi dürli syýasy we ykdysady wakalary, şol sanda nebitiň we nebit önümleriniň ätiýaçlyklaryny, olara bolan islegi we beýleki faktorlary görkezýär. Çig nebit we gaýtadan işlenen nebit önümleri haryt biržalarynda söwda edilýär. Islendik wagt nebitiň we nebit önümleriniň bazar bahasy häzirki we geljekki islegiň hem-de teklibiň funksiýasy hökmünde çykyş edýär. Şu günki gün çig nebit dünýäde iň köp söwdasy edilýän harytlaryň biridir.

Nebiti gaýtadan işleýän kärhanalaryň maržasy nebitiň bahasyna ters proporsionaldyr, sebäbi çig nebit bu kärhananyň birinji derejeli çig maly we esasy çykdaýy maddalarynyň biridir. Şeýlelikde,

nebitiň bahasynyň pese düşmegi nebiti gaýtadan işleýän kärhanalar üçin has köp peýdany emele getirmäge mümkinçilik berýän bolsa, nebitiň bahasynyň ýokarlanmagy bolsa olar üçin çykdajynyň ýokarlanmagyny aňladýar. Hususy bölege degişli nebiti gaýtadan işleýän kärhanalaryň nebit önümleriniň bahasyna täsiriniň çaklidigini bellemek zerur. Şeýle-de bolsa, nebitiň bahasynyň üýtgemegi, nebit önümlerini sarp edijilere bahalaryny ýokarlandyrmak arkaly geçirilip bilner. Nebitiň bahasynyň ýokarlanmagynyň sarp edijä geçirmek mümkinçiligi çaklidir we nebit önümleriniň ähli görnüşlerine degişli edip bolmaz. Mysal üçin, nebitiň bahasynyň ýokarlanmagyna sebäp bolan ýagdaý, şol bir wagtyň özünde belli bir nebit önümüne bolan islege hem täsir edip biler. Çig nebitiň bahasynyň ýokarlanmagyna garamazdan, nebit önümleriniň bahasy bilen baglanyşykly ýagdaý hem belli bir wagtyň geçmeginden soňra ýüze çykýar. Şeýlelik bilen, nebiti gaýtadan işleýän kärhanalaryň maržasy islendik ýagdaýda nebitiň bahasynyň üýtgemegi bilen üýtgeýär.

Gaýtadan işlenen nebit önümleriniň bahalaryna nebitiň hili, tehnologiýalaryň ösüşi we ş.m. faktorlaryň birleşmegi, maýa goýumlaryny dolandyrmak işi nebiti gaýtadan işleýän kärhananyň iň möhüm meseleleriniň birine öwürülýär. Nebiti gaýtadan işlemekde maýa goýumlaryna islegiň birnäçe çeşmeleri ýüze çykýar. Ösýän islegi kanagatlandyrmak üçin kärhananyň kuwwatyny ýokarlandyrmak zerurdyr. Şonuň üçin, nebiti gaýtadan işleýän kärhanalary döwrebaplaşdyrmak we olaryň kuwwatyny artdyrmak işlerine maýa goýmak wajyp bolup durýar. Maýa goýumy esasy bölegi kärhanany we nebit önümlerini ekologik talaplaryna laýyk getirmek maksatly döwrebaplaşdyryş çäreleri üçin saýlanýar.

Ýurdumyza bu ugurda giň gerimli işler alnyp barylýar. Muňa mysal edip «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» daş-töweregi hapalaýjy maddalaryň zyňyndy mukdarlaryna gözegçilik etmegiň häzirki zaman usullaryny ornaşdyrmak işleri göz önünde tutulandyr.

Häzirki zaman nebiti gaýtadan işleýän senagatyň iň möhüm ugurlaryndan biri netijeliligiň ýokarlanmagy we ýitgileriň azalmagy arkaly önümçilik harajatlarynyň kemeldilmegidir. Mundan başga-da, nebiti gaýtadan işlemegiň dürli tapgyrlarynda energiýa ýitgilerini peseltmek bilen energiýa harajatlar azalýar. Şeýle-de bolsa, nebitiň bahasynyň ýokary üýtgemegi, köplenç, çykdajylary azaltmak we netijeliligi ýokarlandyrmak boýunça çäreler bilen öwezini dolýar.

Islendik täjirçilik kärhanasynda bolşy ýaly, nebiti gaýtadan işleýän kärhananyň hem maksady peýda gazanmakdyr. Şeýlelik bilen, bu kärhanalaryň netijeliligine pul nukdaýnazaryndan baha berilmelidir. Munuň üçin nebiti gaýtadan işleýän kärhananyň peýdasynyň nämenden emele gelýändigini gözden geçirmek zerur bolup durýar.

ANALYSIS OF KEY FACTORS OF ECONOMIC PERFORMANCE OF OIL REFINING ENTERPRISES

D. Amannazarov (Turkmenistan)

Achieving economic efficiency of oil refining enterprises affects not only the industry, but directly affects all components of the national economy. One of the most important directions of the modern oil refining industry is increasing the cost of production due to increasing efficiency and reducing losses.

АНАЛИЗ КЛЮЧЕВЫХ ФАКТОРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Д. Аманназаров (Туркменистан)

Достижение экономической эффективности деятельности нефтеперерабатывающих предприятий оказывает воздействие заводов влияет не только на отрасль, но и напрямую влияет

на все составляющие народного хозяйства. Одним из важнейших направлений современной нефтеперерабатывающей промышленности является повышение себестоимости продукции за счет повышения эффективности и снижения потерь.

«GÄMIGURLUŞYK ÇYZUWY» DERSINDE GÄMINI GRAFIK ŞEKILLENDIRMEKDE INNOWASION USULLAR

G. Agaýewa, B. Annagurbanow (Türkmenistan)

Hazaryň kenarynda gurlup ulanylmaga berlen halkara deňiz portunda konteýner, umumy we ürgün ýükler, polipropilen saklamak we ýüklemek üçin ýöriteleşdirilen terminallary hem-de ýolagçy we parom terminallary bilen birlikde täze gämi gurluşyk we gämi abatlaýyş zawodynda suw ulagy hünärleri boýunça inžener hünärmenleriň taýýarlyk derejesini mundan beýläk hem ýokarlandyrmakda hem-de olaryň nazary bilimleriniň bazasyny kämilleşdirmekde «Gämigurluşyk çyzuwy» dersiniň ähmiýeti uly bolup durýar. Inženere haýsy-da bolsa bir önüme özüniň oý-pikirlerini geçirmäge kömek edýän resminamanyň biri hem çyzgydyr. Çyzgy, bilşimiz ýaly, önümçilik zerurlygy bilen baglanyşykda enjamyň ýa-da onuň şaýynyň şekilini hem-de ony ýasamak we gözegçilik etmek üçin zerur bolan beýleki maglumatlary öz içine alýan konstruktorlyk resminama bolup, nokadyň, çyzgyň hem-de käbir belgileriň kömegi bilen dürli çylşyrymly enjamlary, olaryň şaýlaryny şekillendirip bolýar.

Hut şuna laýyklykda, talyplar bu dersde gämi gurluşygyna degişli çyzgylary, ýagny gämi şaýlarynyň, gurallarynyň şekillerini, gäminiň dürli görnüşleriniň taslamalaryny düzmegi, giňişlikdäki gäminiň geometrik görnüşlerine degişli meseleleri tekizlikde şekillendirip çözmegiň usullaryny dogry we takyk çyzmagy döwrebap çyzgy programmalarynyň üsti bilen ýerine ýetirmegiň düzgünlerini hem-de hasaplama-grafiki meseleleri çözmegiň esasy kämil usullaryny öwrenýärler hem-de dersini nazaryýet meselelerini hem özleşdirýärler.

Bu işleri amal etmekde Auto CAD, Corel Draw, KedrWin we başga-da 3DMAX, Arhi CAD ýaly kompýuter programmalary iş ýerine ýetirijiliginiň güýçlüligi we ýitiligi hem-de maksimal önümdürlügi bilen tapawutlanýarlar. Bilim bermegiň innowasion tehnologiýalaryny okuw-usulyýet işine ornaşdyrmak bilimiň hilini üpjün etmegiň möhüm şertidir. Şoňa görä kompýuter programmalary okuw işlerine ornaşdyrmagyň ylmy esaslary bar. Talyplaryň amaly sapakda bu programmalar bilen işlänlerinde akyl ýetiriş işini çaltlandyryandygy hem-de berlen çyzgyny tiz we aňsat özleşdirýändigini anyklanyldy. Meselem, amaly sapakda talyp gäminiň tekizlikdäki şekilini A3 formatda elde çyzyp we şol çyzgyny kompýuter programmasynda özleşdirende düýpli tapawudyň bardygy, ýagny çyzgynyň tiz wagtda, ýokary takyklyk bilen, bezegli we göze ýakymly edip taýýarlamaga, el bilen çyzylan çyzgydan tapawutlylykda, ýörite çap ediji gurluşda islendik sanda çap etmäge we ýalňyşlyklar ýüze çykanda tiz we arassa düzetmäge mümkinçilik berýär. Öz nobatynda talyplaryň hem ýokarda agzalan programmalarda işläp bilmekleri, olarda innowasion tehnologiýalar bilen baglanyşykly hünärlere höwes döretmekde we olary hünärlere ugrukdyrmakda oňyn täsirini ýetirýär. Kompýuter tehnologiýasynyň peýdalanylmagy, bir tarapdan, okuw maglumatlarynyň mazmununy has anyk düşündürmäge, beýleki bir tarapdan bolsa, sapagyň wagtyny ýerlikli, tygşytly ulanmaga hem-de mugallymlaryň okuw-terbiýeçilik işleriniň ýerine ýetiriliş tehnologiýasyny, usulyýetini ylmy-tehniki ösüşiň gazananlaryndan peýdalanyp geçilýän sapaklary işjeň alyp barmaga mümkinçilik döredýär. Bu bolsa geljekki inženerleriň hünär taýýarlygyny ýokarlandyryýar.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Arkadagly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen dünýäniň ösen ýurtlarynyň iň öndebaryjy innowasion pedagogik tehnologiýalarynyň biri bolan okatmagyň interaktiw-multimedia usullary döwletimiziň bilim ojaklaryna işjeň ýagdaýda ornaşdyryldy.

Hormatly Prezidentimiziň bilim özgertmeleri we ony durmuşa geçirmegiň barşynda dünýä tejribesiniň orny, milli bilim ulgamynyň ösüşi we okatmagyň usulyýetinde maglumat, aragatnaşyk teh-

nologiýalaryny ulanmagyň häzirki zaman meseleleri, türkmen döwletiniň ykdysady ösüşinde we kuwwatlylygynda ussat hünärmenleri taýýarlamakda önümizde goýýan gaýragoýulmasyz wezipeleri durmuşa geçirmäge itergi berýär.

MODERN METHODS OF DRAWING SHIP AT THE SHIPBUILDING DRAWING LESSON

G. Agayeva, B. Annagurbanov (Turkmenistan)

To learn how to correctly and accurately draw images of newly built and existing ships, as well as tools and parts of the ship, determine the types and sizes of the ship according to the drawing, solve problems, related to the geometry of the surface of the ship's hull on the plane of projections in the Shipbuilding Drawing lesson is important to have a good knowledge of computer programs such as AutoCAD, CorelDraw, KedrWin, as well as 3DMAX, ArhiCAD.

Accordingly, in this course, students will learn the modern rules for the implementation of shipbuilding drawings, as well as the main methods for solving calculation and graphic problems, study the theoretical questions of the course.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПО ИЗОБРАЖЕНИЮ СУДНА НА КУРСЕ «СУДОСТРОИТЕЛЬНОЕ ЧЕРЧЕНИЕ»

Г. Агаева, Б. Аннагурбанов (Туркменистан)

Чтобы научиться правильно и точно начертить изображения новостроящихся, а также уже существующих кораблей, а также инструментов и частей судна, определять типы и размеры судна с помощью чертежа, решать задачи, связанные с геометрией поверхности корпуса судна на плоскостях проекций на уроке «Судостроительное черчение», важно хорошо изучить также компьютерные программы как AutoCAD, CorelDraw, KedrWin, а также 3DMAX и ArhiCAD.

В этом курсе студенты узнают современные правила выполнения судостроительных чертежей и основные способы решения расчетно-графических задач, а также освоят теоретические вопросы курса.

YKDYSADYÝETIŇ SANLYLAŞDYRYLMAGYNYŇ ZÄHMET BAZARYNA TÄSIRI

G. Atdakowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň baştutanlygynda Watanymyz özüniň taryhy ösüşiniň täze sahypasyny açdy. Ýurdumyz «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasyny» durmuşa geçirmegiň ýoluna ynamly gadam basdy. Bu uzak möhletleýin maksatnama ýurduň ösüş depgininiň durnukly saklanmagyny üpjün edýär. Maksatnamada sanly ulgamyň ähli pudaklara giňişleýin ornaşdyrylmagy barada takyk wezipeler beýan edildi.

Dürlü ýyllarda alymlaryň ylmy-barlag işlerinde sanly ykdysadyýetiň düýp manysy öz döwrüne mahsus tehnologik ösüşine baglylykda kesgitlendi. Şunuň bilen baglylykda 1990-njy ýyllarda esasy sanly ykdysadyýetiň görkezijisi bolup Internet tehnologiýalary çykyş eden bolsa, eýýäm 2000-nji ýyllar üçin ykjam we simsiz torlar, bulut tehnologiýalary ünsi çekdi. Sanly ykdysadyýeti häsiýetlendirme üçin «Sanly tehnologiýalar» ýaly ählumumy adalga hem ulanylýar.

Dünýä ykdysadyýetiniň çalt depgin bilen ösmegi bäsdeşlige ukyply bolmaklygy talap edýär. Munuň özi dördünji senagat öwrülişigi bolan zähmet bazaryna çylşyrymly we çaklamasy kyn täsirini ýetirýär. Sanly tehnologiýalar uzak aralykdan zähmet çekmek üçin hem mümkinçilik bar. Zähmet bazarynda maglumat we aragatnaşyk tehnologiýalary bilen baglanyşykly hünärlere isleg zygyderli ösýär. Beýleki tarapdan, ykdysadyýetiň sanlylaşmagy iş bilen üpjünçiligi ulgamynda käbir kynçylyklary döredýär. İş orunlary barha ýokary derejedäki taýýarlygy we gaýtadan taýýarlygy talap edýär.

Sanlylaşdyrmagyň zähmet bazaryna täsiri barada aşakdaky pikirler tapawutlanýar:

– sanly tehnologiýalaryň köpçülikleýin ornaşdyrylmagy önümçilik çykdajylary we onuň netijesinde bahalaryň peselmegine, ilatyň girdejisiniň ýoklarlanmagyna we ahyrky netije hökmünde ykdysady harytlara we hyzmatlara islegiň ýokarlanmagyna getirýär;

– tehnologiýalaryň dürli pudaklara ornaşdyrylmagy iş ýerleriniň azalmagyna getirýär, emma sanlylaşdyrmak, esasan, pes hünärlü we az zähmet hakly iş ýerleriniň azalmagyna getirer, bu bolsa işgärleriň taýýarlygyna bolan talaplary has hem güýçlendirýär;

– zähmet hakyna we zähmet öndürijiligine gönüden-göni täsir edýän sanlylaşdyrmagyň ýene bir tarapy sanly gurallaryň ornaşdyrylmagy sebäpli bir işgäriň öndürýän önümleriniň sanynyň köpelmegine, zähmet haklarynyň ýokarlanmagyna, emma beýleki tarapdan işgärleriň sanynyň azalmagyna şert döredýär.

Dördünji senagat öwrülişiginiň zähmet bazaryna täsiri barada gapma-garşylykly pikirleriň köpdüğine garamazdan, bilermenleriň umumy pikirine laýyklykda, zähmet bazarynyň düzüminiň üýtgegesi we iş berijileriň talaplarynyň ýokarlanjagy şübhesizdir.

Häzirki wagtda zähmet bazarynda ýokary tehnologiýalara erk edýän hünärmenlere isleg ýokary we bu ýagdaýyň geljekde has hem artmagy çak edilýär.

Olara:

– emeli intellekt bilen işleýän hünärmenler;

– awtomatlaşdyryş boýunça hünärmenler;

– uly göwrümlü maglumatlar bilen işleýän hünärmenler;

– robot pudagy boýunça hünärmenler;

– maglumat howpsuzlygy boýunça hünärmenler;

– blokçeýn boýunça hünärmenler we başgalar degişlidir.

Hünärmenleriň zähmet bazarynda uzak döwürüň dowamynda uly islegden peýdalanmagy üçin, ozalky döwürlere garanyňda täze bilimleri çalt almagy zerur bolup durýar. Şunuň bilen baglylykda ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde täze hünärler açylýar we okatmagyň innowasion usullary kämilleşdirilýär.

EFFECT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY ON THE LABOR MARKET

G. Atdakova (Turkmenistan)

The rapid growth rates of the global economy create a need for competitiveness. In this regard, the fourth industrial revolution has a complex impact on the labor market, which is difficult to predict. Digital technology also makes it possible to work remotely. The demand for professionals in the field of information and communication technologies is systematically growing in the labor market. On the other hand, the digitalization of the economy creates some difficulties in the employment sector. Requirements in this sector to the level of training and retraining are steadily increasing.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА РЫНОК ТРУДА

Г. Атдакова (Туркменистан)

Быстрые темпы роста мировой экономики предъявляют высокие требования к конкурентоспособности. В связи с этим четвертая промышленная революция оказывает сложное влияние на рынок труда, которое трудно прогнозировать. Цифровые технологии также позволяют работать в удаленном режиме. На рынке труда систематически растет спрос на специалистов в области информационных и коммуникационных технологий. С другой стороны, цифровизация экономики создает некоторые трудности в сфере трудовой занятости. Требования в этой сфере к уровню подготовки и переподготовки неуклонно повышаются.

SANLY BILIM TEHNOLOGIÝALARYNDAN PEÝDALANMAGYŇ ARTYKMAÇLYGY

G. Gurbanmämmadowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň ajaýyp başlangyçlary bilen ýurdumyzda ylym-bilim ulgamy barha kämilleşýär. Ýurdumyzda ýaşlaryň Watana wepaly, giň dünýägaraýyşly, ahlak sypatlaryny kemala getirmekde, olarda bilime bolan höwesi oýarmakda netijeli işler durmuşa geçirilýär.

Arkadagly Serdarymyzyň Prezidentlige saýlanan ilkinji gününde eden çykyşynda: «Döwletimiziň ylym-bilim, saglygy goraýyş we sport ulgamlarynyň ösüşi halkymyzyň ýaşayyş-durmuş şertlerini ýokarlandyrmaga, jemgyýetimizde sagdyn durmuş kadalaryny berkitmäge gönükdiriler. Milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek, ýokary ylmy mümkinçiligi bolan giň gözýetimli, maksada okgunly, innovation tehnologiýalary dolandyrmaga ukyply, ýokary hünärli, taýýarlykly ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek boýunça ähli tagallalar ediler. Bilim bermekde sanly tehnologiýalar giňden ulanylyp, uzak aralykdan okatmak we maglumatlary alyşmak işleri amala aşyrylar. Bu çäreler ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde berilýän bilimiň hilini dünýäde iň ýokary derejä çykarmaga mümkinçilik berer» diýip, aýratyn nygtap geçdi.

Ýurdumyzda giňden ýaýbaňlandyrylan bilim özgertmeleri Türkmenistanyň Prezidentiniň 2017-nji ýylyň 15-nji sentýabrynda çykaran 340-njy Karary bilen tassyklanan «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasynyň» 2017-nji ýylyň 22-nji dekabrynda çykaran 519-njy Karary bilen tassyklanan «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasynyň» düzgünlerine laýyklykda alnyp barylýar.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýaşlaryň dünýä ölçeglerine laýyk bilim almagynyň hem-de Watanymyzyň ykdysady, syýasy, medeni durmuşyna mynasyp goşant goşmagynyň, dünýäniň bilim-ylym ulgamynyň gazananlaryndan habarly, kämil hünärmenler bolup ýetişmeginiň möhüm şertleriniň biri-de olaryň häzirki zaman maglumat tehnologiýalaryny hünär işinde işjeň hem-de netijeli ulanyp bilmegini gazanmakdan ybaratdyr. Ýurdumyzyň bilim ulgamynyň häzirki ösüş tapgyrynda öňde durýan bu möhüm wezipe dünýäniň öňdebaryjy gazananlarynyň esasynda milli sanly bilim ulgamynyň mundan beýläk ösdürilmegini, okatmagyň innovation çemeleşmeleri bilen utgaşyklylykda maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň bilimiň ähli basgançaklarynda giňden ornaşdyrylmagyny şertlendirýär.

Milli Liderimiziň 2017-nji ýylyň 24-nji fewralynda Hökümetiň maslahatynda ýurdumyzda sanly bilim ulgamyny ösdürmek barada beren tabşyrygy munuň aýdyň subutnamasy bolup durýar. Şeýle hem Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiýasy ýurdumyzda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň maksadyny, wezipelerini we esasy ugurlaryny kesgitleýär. Ýurdumyzda san-

ly bilim ulgamyny ösdürmek, bu ugurda dünýä tejribesiniň gazananlaryny, sanly bilim ulgamynyň döwrebap tehnologiýalaryny giňden ornaşdyrmak bilim ulgamynda amala aşyrylýan özgertmelere täze badalga berer.

Mugallymlaryň kompýuter bilimini häzirki zaman talaplarynyň derejesinde üpjün etmek, şeýle hem maglumat gurşawynda bilim maksatlaryna ýetmegiň usullaryny we serişdelerini saýlamak hem-de ulanmak dürli görnüşlerde amala aşyrylýan üznüksiz goşmaça bilimiň wezipesi bolmalydyr. Yzygiderli hünär ýokarlandyryş, «döwürleýin» bilim çäreleri (seminarlar, türgenleşikler, sergiler, bäsleşikler we beýlekiler), özbaşdak bilim almak Konsepsiýada beýan edilen ýörelgeleriň esasynda geçirilmelidir. Bu ýerde uzak aralykdan okuwyň we torlaýyn özara işlemegiň kömegi bilen mugallymlaryň hünär derejesiniň ýokarlandyrylyşy möhüm ähmiýete eýe bolmalydyr.

Konsepsiýanyň esasy maksady ýurdumyzyň innowasion ösüşine laýyklykda bilim bermegiň ähli basgançaklaryny ýokary hilli elektron bilim maglumatlary bilen üpjün etmekden, sanly serişdeleri giňden peýdalanyp, bilim edaralarynda berilýän bilimiň mazmunyny baýlaşdyrmakdan, hilini ýokarlandyrmakdan we okatmagyň usulyýetini kämilleşdirmekden ybaratdyr.

Konsepsiýanyň wezipelerine laýyklykda, Türkmenistanyň Bilim ministriliginiň garamagynda innowasiýa maglumat merkezini hem-de bilim portalyny döretmek boýunça uly işler amala aşyryldy we bilim edaralarynyň arasynda özara ýeke-täk bilim torý döredildi. Bilim edaralarynda berilýän bilimiň mazmununy baýlaşdyrmak, hilini ýokarlandyrmak we okatmagyň innowasion usullaryny işe ornaşdyrmak maksady bilen ähli bilim edaralarynda sanly bilim tehnologiýalary ornaşdyryldy. Häzirki wagtda dersler boýunça döwrebap elektron okuw-usuly toplumlary: elektron okuw kitaplary, gollanmalar, wideo-audiomateriallary, interaktiw-multimedia programmalary, tanyşdyryşlary, okuw-görkezme esbaplaryny, maglumat kitapçalaryny we beýlekileri işläp taýýarlamak boýunça uly işler alnyp barylýar.

Mundan başga-da, ýurdumyzda sanly bilim tehnologiýalaryny ulanmak we dolandyrmak boýunça mugallymlary we degişli hünärmenleri taýýarlamakda, Türkmenistanyň bilim edaralarynyň we daşary ýurtlaryň öňdebaryjy iş tejribelerini ýaýratmak maksady bilen, hemişelik hereket edýän seminarlary we halkara ylmy-amaly maslahatlary guramak boýunça ägirt uly işler ýola goýuldy.

THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES

G. Gurbanmammedova (Turkmenistan)

The Resolution of the President of Turkmenistan “Improvement of the digital educational system of Turkmenistan” is aimed at taking of comprehensive measures for the maximum development of the intellectual capabilities of learning. The use of interactive teaching method and innovative technologies contributes to the raising level of students’ standards of speech.

Every teacher aims to bring out the best in a student, but it is not enough to be a knowledgeable teacher, one needs to be creative and innovative in the 21st century.

The study concludes that there is a need for a change not only in the curriculum design but also in the teaching methods, which needs to be more interactive and engaging. Teachers must upgrade their knowledge of technology to become innovative and meet the needs of the young generation.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Г. Гурбанмаммедова (Туркменистан)

Постановление уважаемого Президента Туркменистана «О совершенствовании системы цифрового образования в Туркменистане» направлено на осуществление комплексных мер по максимальному развитию интеллектуальных возможностей обучаемых.

Применение интерактивного метода обучения и инновационных технологий способствует повышению уровня речевой культуры учащихся.

Каждый преподаватель стремится выявить лучшее в студенте, но в 21 веке недостаточно быть знающим преподавателем, нужно быть творческим и инновационным.

В статье делается вывод, что необходимо изменить не только структуру учебной программы, но и методы обучения, которые должны стать более интерактивными и увлекательными. Преподаватели должны повышать свои знания в области технологий, чтобы стать инновационными и удовлетворять потребности учащихся этого поколения.

SANLY YKDYSADYÝETDE YLMYŇ WE INNOWASIÝANYŇ ORNY

G. Hojamowa, G. Allaýewa (Türkmenistan)

Türkmenistan döwletimiz häzirkî wagtda bütin dünýäde ykdysady taýdan ösen güýçli senagat döwleti hökmünde ykrar edilýär. Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda milli ykdysadyýetimiz diwersifikasiýa ýoly bilen ösdürilýär, onuň pudaklaryna ylmy-tehniki ösüşiň iň soňky gazananlary zygiderli ornaşdyrylýar.

«Türkmenistanda 2021-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasyna» laýyklykda üstünlikli işler alnyp barylýar. Konsepsiýa ykdysadyýetimizi sanlylaşdyrmagyň ähli ugurlaryny öz içine alýar. Bu Konsepsiýada goýlan wezipeleri üstünlikli durmuşa geçirmek üçin ýurdumyzda häzirkî döwrüň ykdysadyýetiniň ösüşine täsir edýän innowasion görnüşli programma üpjünçiligini taýýarlamak we ykdysadyýetiň dürli pudaklaryna ornaşdyrmak göz önüne tutulýar.

Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Serdar Berdimuhamedowyň: «Milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek, ýokary ylmy mümkinçiligi bolan giň gözýetimli, maksada okgunly, innowasion tehnologiýalary dolandyrmaga ukyply, ýokary hünärli, taýýarlykly ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek boýunça ähli tagallar ediler» diýen parasatly sözlerinden ugur alnyp, «Maglumatlar asyry» diýlip atlandyrylan üçünji müňýyllykda nanotehnologiýalar we tehnologiýalar merkezleri, nou-haular hem-de sanly tehnologiýalar adamzadyň durmuşynda giňden orun alýar we munuň özi jemgyýetiň, biziň her birimiziň, ýurdumyzyň we şäherlerimiziniň aň-bilim, tehnologik taýdan has-da kämilleşmegine, beýik ösüşleriň çaltlandyrylmagyna oňaly täsirini ýetirýär.

Sanly ykdysadyýet – gibrîd dünýäniň şertlerinde döreýän ykdysadyýet bolup, onda hojalyk işleri sanly görnüşde alnyp barylýar, maglumatlaryň uly möçberleri işlenilip taýýarlanylýar. Olaryň seljermesi esasynda önümçiligiň, tehnologiýalaryň, enjamlaryň, söwdanyň we hyzmatlaryň netijeliligi ýokarlanýar.

Sanly ykdysadyýetiň esasy alamatlaryna:

- elektron pul;
- kraudfanding;
- onlaýn hyzmatlary, zatlaryň Interneti (IoT) degişlidir.

Internet bank hyzmatlaryna:

- Internet arkaly söwda;
- elektron tölegler girýär.

Sanly ykdysadyýetde ulanylýan esasy tehnologiýalara:

- kognitiw tehnologiýa;
- bulutlaýyn tehnologiýa;
- zatlar interneti;
- uly maglumatlar we ş.m. degişlidir.

Kognitiw hasaplamlar tehnologiýasy – bu strukturalanmadyk ýagdaýdaky, köplenç, tekst görnüşindäki maglumatlary işläp taýýarlamaga ukyply tehnologiýalaryň toparydyr. Edarany dolandyrmagyň tehnologik tapgyrynda esasy mesele hökmünde çözüwi kabul etmek bolup durýar.

Bulutlaýyn tehnologiýada prowaýdere ýa-da ýörite saýtlara ýüzlenmek bilen, hasaplaýyş serişdeleri ulanyja online düzgüninde örän az harajatly ýa-da mugt peýdalanmaga mümkinçilik berilýär. Sanly maglumatlary ýerleşdirmek we gaýtadan işlemek üçin niýetlenen bolup, serwer serişdelerini (iş güýji, uly möçberde maglumatlary ýatda saklamak) müşderilere onlaýn hyzmat görnüşinde hödürleýär.

Zatlar Interneti tehnologiýalaryň köplügini özüne birleşdirýän konsepsiýa bolup, onda zatlar (abzallar, enjamlar, öýler we ş.m.) datçikler arkaly Internete birikdirilýär we hakyky wagt düzgüninde proseslere uzakdan gözegçilik, barlag hem-de dolandyryş (şol sanda awtomatlaşdyrylan) işleri amala aşyrylýar. 2025-nji ýyla çenli zatlaryň internetiniň dünýä bazarynda 4,3 trillion dollara barabar bolmagyna garaşylýar.

Uly maglumatlar tehnologiýasy – bu adam tarapyndan kabul edip bolýan görnüşde netijeleri almak maksady bilen. strukturalanan we strukturalanmadyk maglumatlary işläp taýýarlamak üçin niýetlenilen çemeleşmeleriň, enjamlaryň we usullaryň toplumdur.

Häzirki döwürde innowasiýalaryň çalt ösýänligi kämil görnüşleriniň oýlanyp tapylýanlygy bilen tapawutlanýar. Ylmy-tehnikanyň şeýle çalt depginler bilen ösmegi netijesinde döredilýän innowasion tehnologiýalaryň mümkinçilikleriniň çäksizdigi bolsa, aýratyn bellemäge mynasypdyr.

THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE DIGITAL ECONOMY

G.Hojamova, G. Allayewa (Turkmenistan)

Taking into account the current development trends of science and technology, helping young people new scientific teachings and technological experiences in computer and Internet, using innovative means. It is planned to take measures to cultivate a high culture of use, to create new jobs in various sectors of the economy, provided with information technologies of the Internet system accessible. In this regard, special emphasis is placed on acquiring digital resources, developing them, and training capable professionals in secondary, special secondary and higher education schools and specialist training centers of the country. Thus, the level of education and professional training has been increased through the formation of young people and young professionals who master special secondary and higher education schools and specialist training centers of the country. Thus, the level of education and professional training has been increased through the formation of young people and young professionals who master advanced technologies by heart and learn from innovative technologies in various sectors of the economy. To be sure, in all spheres of our national economy, a difficult path has been opened to effectively absorb the achievements of world experience, to thoroughly modernize and improve all spheres of social and state life. Qualitative foundation of the country's economy selection of science-based tactical and strategic methods for predicting and managing development changes is envisaged.

РОЛЬ НАУКИ И ИННОВАЦИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Г. Ходжамова, Г. Аллаева (Туркменистан)

Принимая во внимание современные тенденции развития науки и техники, помогая молодёжи страны осваивать новые научные учения и технологические опыт с помощью компьютера и интернета, используя инновационные средства. Планируется принять меры по воспитанию высокой культуры пользования, созданию новых рабочих мест в различных

отраслях экономики, обеспеченных информационными технологиями, сделать доступными услуги системы интернет. В связи с этим особое внимание уделяется приобретению цифровых ресурсов, их развитию и подготовке способных специалистов в средних, специальных и высших учебных заведениях и центрах подготовки специалистов страны. Таким образом, повышен уровень образования и профессиональной подготовки за счёт формирования молодёжи и молодых специалистов, которые осваивают передовые технологии и учатся инновационным технологиям в различных отраслях экономики. Во всех сферах народного хозяйства страны продолжается путь к эффективным освоениям достижений мирового опыта, глубокой модернизации и совершенствованию всех сфер общественной и государственной жизни. Качественная основа экономики страны и в рыночной экономике предусмотрен выбор научно обоснованных тактических и стратегических методов управления изменениями развития.

BILIM, TELEKEÇILIK WE INNOWASION ÖSÜŞ

G. Penayew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň durmuş-ykdysady strategiýasynda telekeçilige aýratyn orun degişli bolup, ulgamyň innowasion ösüşi üçin amatly şertler döredilýär. Häzirki zaman türkmen jemgyýetinde telekeçiler öz mynasyp ornuny eýeleýärler. Kiçi we orta telekeçiligiň ösmegi üçin amatly şertleriň döredilmegi kärhanalaryň innowasion häsiýetli önümçilikleri guramagyna giň mümkinçilikleri açýar.

Telekeçileriň hususy işini guramakda innowasion çözümleri kabul etmeginde bilimiň aýratyn ornuny bar. Çünki häzirki zaman postindustrial ösüş diňe bir innowasiýalaryň döredilmegini talap etmän, eýsem onuň hilini guramaçylyk, marketing, maliýe görnüşlerini ösdürmek bilen ýokarlandyrmagy hem öz içine alýar. Şeýle bolansoň, kärhanalaryň innowasion ösüşine sowatly çemeleşmek zerurlygy ýüze çykýar.

Kiçi we orta telekeçilik bilen meşgullanýanlaryň öz işini dolandyrmakda maliýe we marketing babatda bilimleriniň zygiderli kämilleşdirilmeginiň zerurlygyny dürli sosiologik barlaglar görkezdi. Önüm görnüşindäki innowasiýalary ornaşdyrmak we olary täjirçilik bähbitlerinde peýdalanmak üçin maliýe we marketing bilimlerini aýratyn möhüm bolup durýar.

Innowasion ösüş telekeçileriň maglumatlar gorunyň zygider tüzelenilmegini hem talap edýär. Şundan ugur alyp, telekeçileriň beýleki kärhanalar we guramalar bilen goşulyşmagyny, tejribe alyşmagyny höweslendirmek döwlet syýasatynyň möhüm ugry bolup durýar. Kärhanalaryň innowasiýalaryny patentleşdirmek we rasionalizatorçylyk teklipleri höweslendirmek hem aýratyn ähmiýete eýedir.

Kiçi we orta telekeçiligiň subýektleriniň innowasiýalara bolan eýeçilik hukuklaryna ähmiýet bermegi innowasiýa işjeňliginiň ýokarlanmagyna täsir edýär we innowasiýalaryň geljekki peýdalanylyşyny hem kesgitleýär. Bu ýerde telekeçileriň hukuk sowatlylygy, gazanylan dünýä tejribesini nazara alyp, şeýle-de onuň hukuk üpjünçiligini öwrenip, innowasiýalary döretmek işine gatnaşýanlaryň innowasiýalara bolan eýeçilik hukuklaryny aýdyňlaşdyrmagyň netijeli mehanizmini işläp düzmekligine ýardam edip biler.

Häzirki wagtda ýurdumyzyň bilim edaralarynda ýaşlara ykdysadyýetiň esaslaryny, telekeçilik işiniň ugurlaryny öwretmek babatda degişli işler ýola goýuldy. Hususan-da, umumybilim berýän orta mekdeplerde «Ykdysadyýetiň esaslary» dersi okadylýar. Hünär bilim edaralarynda hem okuw meýilnamalarynda göz önünde tutulan ykdysadyýet, bazar gatnaşyklary, telekeçilik işi, hususy işi guramagyň hukuk esaslary we başga-da birnäçe ugurlar boýunça dersler okadylýar. Şeýle-de, ýaşlarymyz telekeçilik işini guramak bilen bagly ugurlar boýunça gysga möhletli okuw merkezlerinde hem bilim alýarlar.

Telekeçilik işiniň alnyp barylýan ykdysady ulgamy ýurduň we sebitiň ykdysadyýetiniň düzümini üýtgetmekde möhüm orun tutýan faktorlaryň biridir. Şol sebäpli, döwlet strategiýasynyň ileri tutulýan ugurlary boýunça innowasiýalara goldaw bermek syýasatynyň çäklerinde, döwlet kärhanalary bilen bir hatarda, telekeçilik düzümleriniň innowasion mümkinçilikleriniň artmagyna ýardam bermäge aýratyn üns berilmelidir. Telekeçileriň hukuk, ykdysady, maliýe, marketing, guramaçylyk we beýleki ugurlarda bilimleriniň zygider kämilleşdirilmegi olaryň innowasion mümkinçilikleriniň artmagyna uly täsir edip biler.

EDUCATION, ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATIVE DEVELOPMENT

G. Penayev (Turkmenistan)

As a type of economics to the enterprise is given a significant place in the state strategy of Turkmenistan and convenient conditions have been established to develop minor and medium enterprises. The economic system in which accompanied enterprising works take vital places in the development of the ingredients of country and region economy. Therefore, in this work was noted about influences of the education to the increasing of opportunities of enterprise within the politics of state strategy to support emphasized directions of innovations.

ОБРАЗОВАНИЕ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

Г. Пенаев (Туркменистан)

Предпринимательству, являющемуся неотъемлемой частью экономики, в государственной стратегии Туркменистана отведено особое место, создаются благоприятные условия для развития среднего и малого бизнеса.

Экономический сектор, где осуществляется предпринимательская деятельность, является одним из важных факторов в модификации структуры экономики страны, региона. В этой связи, в рамках политики поддержки инноваций по приоритетным направлениям государственной стратегии наряду с государственными предприятиями, в работе отмечается влияние системы образования на повышение инновационного потенциала предпринимательских структур.

ÝAŞLARYŇ HÜNÄR BILIMINIŇ ARTDYRYLMAGYŇDA SANLY YKDYSADYÝETIŇ ORNAŞDYRYLYŞY

G. Soltanowa, Ç. Akmyradowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Arkadagly Serdarymyzyň parasatly baştutanlygynda ýaşlarymyzyň, ýagny geljege umydymyz bolan ösüp barýan ýaş neslimiziň hünär biliminiň dünýä derejesine laýyk bolmagynda sanly ykdysadyýetiň örän uly we düýpgöter özgerdilmeli meseleleri bardyr.

Türkmenistanyň Prezidentiniň kabul edilen «Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasyndan» ugur alyp, ýaşlaryň hünär biliminiň ösdürilmegi sanly ykdysadyýeti we bilim ulgamyny ösdürmek boýunça ýerine ýetirilmeli işleriň Meýilnamasy taýýarlanylady we onda meýilnama boýunça bilim edaralarynyň arasynda lokal torý döretmek, bu edaralar üçin serwer we maglumat geçiriji enjamlary guramak, bilimiň derejesini ýokarlandyrmakda maglumatlar binýadyny kämilleşdirmekde, şeýle-de bilim ulgamynda elektron resminama dolanyşygy ulgamyny ornaşdyrmak we işe girizmek ýaly işleriň durmuşa geçirilmegi ýurdumyzyň talyplarynyň,

okuwçylarynyň, ösüp gelýän ýaşlarymyzyň geljegi we durmuş üpjünçiligi üçin bilim ulgamynyň maglumat ulgamyna geçmegi berk binýat bolup hyzmat eder.

Sanly tehnologiýalara görä, döwlet edaralarynda sanly ulgamyň ornaşdyrylmagy Döwlet býujetiniň serişdeleriniň 10-12% tygşytlanmagyna mümkinçilik berýär. Bu anyk netijeler sanlylaşdyrmak bilen bagly işleriň ykdysady taýdan ähmiýetiniň ýokarydygyny görkezýän ýene-de bir aýdyň subutnamasydyr.

Sanly tehnologiýalaryň we ylmyň ösmegi netijesinde «akyly» jemgyýet kemala gelýär, ýaşlaryň hünär biliminiň dünýä derejesine laýyk gelmegi, şeýle-de jemgyýetiň esasy aýratynlygy ýaşlaryň geljekde isleglerini kanagatlandyrmaga gönükdirilen täze gymmatlyklara daýanýanlygy bilen baglanyşyklydyr. Sanlylaşdyrmak hadysasynyň täsiri netijesinde zähmet bazary, bilim, saglygy goraýyş we beýleki ugurlar düýpgöter özgerer.

Ýurdumyzda sanly tehnologiýalaryň döredýän mümkinçilikleriniň giňden ulanylmagy ýaşlaryň arasynda öz oňun täsirini ýetirýär. Sanly gurşaw ilata edilýän sanly hyzmatlaryň görnüşleriniň we hiliniň ýokarlanmagyny şertlendirmek bilen, ýaşlaryň elektron hyzmatlara elýeterlilikiniň artmagy üçin hem uly mümkinçilikleri döredýär. Munuň şeýledigine daşary ýurtlarda toplanan tejribe aňryýany bilen şaýatlyk edýär.

Döwür üýtgeýär, özgerýär, jemgyýetiň, has-da ýaşlaryň islegi, talaby ösýär, şunuň bilen baglylykda, täze wezipeler we täze meýiller, maksatlar emele gelýär. Döwür bilen aýakdaş gitmek, döwrüň talabyny ödemek amala aşyrylýan döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugruna öwürülýär. Häzirki zaman dünýäniň ýaşlarynyň ösüş meýillerini häsiýetlendirýän sanlylaşdyrmak – munuň özi döwrüň talaby, ösen islegini kanagatlandyrmagyň möhüm guruly bolup durýar.

Ähli pudaklarda sanly ykdysadyýete geçmegiň çäklerinde, ykdysady amallary, hyzmat töleglerini sanlylaşdyrmak, sanly bilim, sanly marketing, sanly bank, sanly täjirçilik, sanly aragatnaşyk, sanly saglygy goraýyş ulgamlaryny ornaşdyrmak, elektron hat dolanyşygyny ýola goýmak ýaly möhüm ähmiýetli işleri durmuşa geçirip, bu ugurda ökde we ýaş hünärmenleri taýýarlamakda uly tagallalar edilýär. Arkadagly Serdarymyz ykdysadyýeti sanlylaşdyrmagy, bu pudagyň işgärler kuwwadyny pugtalandyrmak, döwlet dolandyrylyşynyň netijeliligini, halkymyzyň we biziň geljegimiz bolan ýaş neslimiziň durmuş derejesini ýokarlandyrmak üçin elektron we ylmy ulgamy ösdürmek meselelerine aýratyn uly üns berýär.

Baş maksadymyz diňe bir ykdysadyýetiň pudaklarynyň sanlylaşdyrylmagyny gazanmakdan, obalary we şäherleri maglumat, sanly ulgam bilen üpjün etmekde tapawutlary aradan aýyrmakdan ybarat bolman, eýsem ösüp gelýän ýaşlarymyzyň hünär biliminiň ýokary derejelere eýe bolmagyny gazanmakdan ybaratdyr. Bu Konsepsiyanyň durmuşa geçirilip başlanmagy bilen eýýäm oňyn täsirini görmek bolýar. Munuň pudaklary ösdürmegiň esasy şertidigini nazara almak bilen, ýaşlary, telekeçiligi we döwleti bu ugra çekmegiň derejesini ýokarlandyrmak meselelerini hemişe üns merkezinde saklamak möhümdir.

IMPLEMENTATION OF DIGITAL ECONOMY IN THE IMPROVEMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION OF YOUTH

G. Soltanova, Ch. Akmyradova (Turkmenistan)

The article notes that the widespread use of opportunities created by digital technologies in the country has a positive impact on youth. The digital environment also creates great opportunities for expanding access to electronic services among young people, contributing to an increase in the types and quality of digital services available to the population. Accumulated foreign experience convincingly testifies to this.

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Г. Солтанова, Ч. Акмурадова (Туркменистан)

В статье отмечается, что широкое использование возможностей, создаваемых цифровыми технологиями в стране, оказывает положительное влияние на молодежь. Цифровая среда также создает большие возможности для расширения доступа молодежи к электронным услугам, способствуя увеличению видов и качества цифровых услуг, доступных населению. Накопленный зарубежный опыт убедительно свидетельствует об этом.

SYÝAHATÇYLYK PUDAGYNYŇ HYZMATLARYNA ISLEG FUNKSIÝASYNYŇ AÝRATYNLYKLARY

G. Şükürow (Türkmenistan)

Syýahatçylyk pudagy ykdysadyýetiň dürli çökgünliklerinden soň çalt aýaga galýan, beýleki pudaklaryň ösüşine hem multiplikativ täsir edýän pudakdyr. Bu pudak ykdysadyýetiň hyzmaty tekliplidijiji pudaklarynyň aýdyň mysaly hökmünde hem öwrenilmäge mynasypdyr. Syýahatçylyk pudagyň hyzmatlaryna islegi öwrenmegi onuň hyzmatlaryna islegiň funksiýasynyň aýratynlyklaryny seljermekden başlamak zerurdyr.

Syýahatçylyk hyzmatlaryna isleg funksiýasyny öwrenmek adamlaryň bu hyzmatlara isleginiň olaryň potensial isleginiň (ýagny syýahatçylyk hyzmatlaryny almaga hyrdarlygynyň derejesi) we töläp bilijilik isleginiň (ýagny adamlaryň dürli islegleriniň arasyndan hut syýahatçylyk hyzmatlaryna näçe çykdaýy edip biljekdiginiň) emele gelşine baglydyr. Adamlaryň potensial isleginiň emele gelmegine hem onuň töläp bilijilik isleginiň täsiri uludyr. Oňa täsir edýän esasy faktorlar hökmünde adamlaryň girdejileriniň derejesini, bahalar derejesini we olaryň süýşürintgilere ygrarlylygyny bellemek bolar.

Syýahatçylyk hyzmatlaryna isleg (syýahatçylyga isleg) adamyň diňe syýahatçylyga sarp etmäge taýýar pulunyň barlygyny aňlatman, eýsem onuň şol puly hut syýahatçylyga sarp etmek isleginiň bardygyna hem baglydyr. Şeýlelik bilen, syýahatçylyga isleg bir tarapdan, ilatyň satyn alyp bilijilik mümkinçilikler bilen berkidilmeli bolsa, beýleki bir tarapdan ol kesgitli syýahatçylyk söýüjiligi bilen berkidilmelidir.

Ilatyň syýahatçylyk islegine gönüden-göni täsir edýän faktorlaryň, esasan, girdeji faktorlary, baha faktorlary we baha däl faktorlar diýen üç toparyny görkezmek bolar.

Girdejileriniň derejesi (Y) ýa-da adam başyna düşýän girdeji bilen syýahatçylyk hyzmatlaryny ulanmagyň arasynda göni baglanyşyk bardyr. Sarp edijiniň girdejisini näçe ýokary bolsa ol şonça-da syýahatçylyga köp sarp etmäge mümkinçilikli we ygrarly bolýar.

Syýahatçylaryň syýahatçylyk hyzmatlarynyň bazar nyrhynyň (TP) üýtgemegine (esasan, ýokarlanmagyna) berýän ünsi birmeňzeş däl. Ol diňe girdejileriň derejesine däl-de, eýsem käbir nyrh bilen bagly däl faktorlara hem bagly. Baý syýahatçylaryň segmentinde we syýahatçylygyň käbir dini zyýaratçylygy, saglygy dikeltmegiň zerurlygy we şolara meňzeşler bilen bagly syýahatçylaryň segmentlerinde islegiň baha çeyeligi uly däl. Bizniň ýurdumyzda dünýä derejesinde uly ünse mynasyp sagaldyş-dynç alyş şypahanalarynyň bolmagy (Baýramaly, Arçman) saglygy dikeltmek zerurlygy bilen bagly syýahatçylaryň segmentlerinde uly islegiň döremegine getirip biler. Beýleki segmentlerde bahanyň ýokarlanmagy kesgitleýji orna eýedir.

Nyrh bilen bagly bolmadyk faktorlar boýunça, meselem, durmuş, demografik, milli, psihologik nyşanlar boýunça döreyän segmentlerde syýahatçylygyň ol ýa-da beýleki hyzmatynyň görnüşlerine islegler çalt üýtgeýär.

Syýahatçylyk hyzmatlaryna isleg başga hem köp sanly, ujypsyz täsirleriniň güýji boýunça biribirinden tapawutlanmaýan faktorlaryň bilelikdäki täsiri netijesinde döremegi mümkin. Olaryň täsirini giňden öwrenmek biziň ýurdumyzda bu pudagyň has ösen döwründe ünsi özüne çekip biler. Bu pudagyň aýaga galma döwrüni başdan geçirýän häzirki döwürde şeýle faktorlaryň syýahatçylyk hyzmatlaryna islege jemleýji täsirine isleg funksiýasynyň tötänleýin düzüjisi hökmünde garap bolar.

Ýokarda sanalan faktorlar, şeýle hem syýahatçylyga gelinýän ýurdunda ulag çykdajylary (*CT*), milli walýutasynyň ýagdaýy (ýurtlaryň arasyndaky walýutalaryň alyş-çalyş hümmeti *EK*) dürli ýurtlardan gelýän syýahatçylaryň islegine daşarky täsiriň zerurdygyny görkezýär. Şeýlelik bilen, syýahatçylyk pudagynyň hyzmatlaryna isleg funksiýasyny aşakdaky ýaly gurap bolar:

$$F^D = E(Y, TP, CT, ER + \varepsilon), \quad (1)$$

bu ýerde F^D – ýurda gelýän syýahatçynyň sany, Y – syýahatçynyň girdejisi ýa-da gelen ýurdundaky adam başyna düşýän girdeji, TP – syýahatçylygyň bahasy, CT – ulag çykdajylary; ER – ýurtlaryň arasyndaky walýutalaryň çalşyk kursy, ε – tötänleýin düzüji kömegi bilen syýahatçylyk hyzmatlaryny teklip etmek.

Şeýle funksiýany biziň ýurdumyza syýahatçylyga gelýän esasy ýurtlaryň her biri üçin hem gurup bolar. Onuň üçin (1) funksiýanyň argumentleriniň oňki 10-15 ýylyň dowamynda alan bahalaryna görä, F^D funksiýanyň bahalaryny bilmek ýeterlidir. Geljek ýyllarda Türkmenistanda halkara syýahatçylygyndan ýurduň jemi milli önümüne (JMÖ) gelen girdejileri hasaba almak maksady bilen (1) funksiýanyň kömegi arkaly ýurduň syýahatçylyk pudagynyň Internet saýtyny kämilleşdirmek bolar.

CHARACTERISTICS OF THE DEMAND FUNCTION FOR SERVICES IN TOURISM INDUSTRY

G. Shukurov (Turkmenistan)

Tourism industry is a sector that rapidly recovers from various economic crises and has a multiplier effect on the development of other industries. To study the demand for the services of this industry, it is necessary to start with analysis of the characteristics of the demand function for its services.

The report analyzes the issues of digitizing of accounting for income from international tourism in the country's gross national product and other indicators by building a demand function for each of the main countries, citizens of which come to our country for tourism.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИИ СПРОСА НА УСЛУГИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

К. Шукуров (Туркменистан)

Туризм – экономическая отрасль, способная быстро восстанавливаться после различных экономических кризисов и оказывающая мультипликативное влияние на другие сферы. Изучение спроса на туристические услуги необходимо начинать с анализа особенностей функции спроса на них.

В докладе рассматриваются вопросы цифровизации учёта доходов от международного туризма в валовой национальный продукт страны и других показателей путём построения функции спроса для каждой из основных стран, граждане которых прибывают в нашу страну с туристической целью.

SANLY YKDYSADYÝET WE DURNUKLY ÖSÜŞ

H. Baýramow, S. Nurmuhammedow (Türkmenistan)

Häzirki wagtda adamzat ösüşiň täze ýoluna düşdi, ýagny ykdysady, ekologik we durmuş meseleleri babatynda jemgyýetiň täze ösüş ýoluny kesgitledi. Durnukly ösüş – häzirki wagtyň talaplaryny kanagatlandyran, şunuň bilen birlikde geljekki nesilleriň öz zerurlyklaryny kanagatlandyrmak mümkinçiligine zeled ýetirmezlikdir. Dünýä boýunça durnukly ösüşiň 17 maksatlarynyň içinde sanly ykdysadyýet bilen bagly 8-nji we 9-njy maksatlary ýerine ýetirmek dünýä bileleşiginiň öňünde birnäçe wezipeleri goýýar. Ilkinji durnukly ösüş konsepsiýasy 1980-nji ýylda tekliplendi. Dünýäniň daşky gurşawy goramak boýunça halkara guramalary durnukly global ösüşi üpjün etmek üçin adamzat jemgyýetiniň tebigy baýlyklary peýdalanmagyň durmuş, ekologik, ykdysady we düýpli esasly arabaglanyşyklaryny öwrenmelidigini nygtaýar.

Sanly ykdysadyýet öz gezeginde jemgyýete, ykdysadyýete we daşky gurşawa öz täsirini ýetirýär. Sanly ykdysadyýet dünýäniň ösen we ösýän döwletleriniň ykdysady ösüşindäki esasy hereketlendiriji güýjüdir. Bütindünýä bankynyň geçiren barlaglarynyň netijesinde, Internet torunyň durmuşa düýpli we köptaraplaýyn ornaşmagy ykdysadyýetiň pudaklarynyň öndürijiligine öz täsirini ýetirýär. Internet ulanyjylaryň sany 10% artdygyça ykdysady ösüş hem 1% ýokarlanýar. Ykdysady gatnaşyklaryň çylşyrymlaşýan günlerinde maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalaryndaky maýa goýumlar ykdysady mümkinçilikleriň artmagy esasynda gelýän girdejlere oňyn täsirini ýetirýär. Ýagny sanly tehnologiýalar öň elýeter bolmadyk ýa-da birnäçe wagt talap edýän maglumatlary (mysal üçin, oba hojalyk önümleri üçin bazar bahalaryny) gysga wagtyň içinde elýeterli edýär. Şeýle hem maglumatlaryň gysga wagtyň içinde dünýäniň islendik künjegine ugradyp ýa-da islendik künjeginde kabul edip bolmaklygy hem durnukly ösüşiň derwaýys meselelerini çözmeklige oňyn täsirini ýetirýär. Ýagny ykdysady, durmuş we ekologik meseleler boýunça kabul edilen wajyp resminamalary, netijeleri we beýleki derwaýys iş kagyzlarynyň gysga wagtyň içinde gerekli ýerlerine gowuşmaklary olaryň öz wagtynda ýerine ýetirilmegini üpjün edýär. Sanly tehnologiýalar senagatda, bilimde, energetikada, lukmançylyk we jemgyýetçilik hyzmatlarynda giňden peýdalanlyk bilen ykdysady çäreleriň netijeliligini ýokarlandyýar. Häzirki wagtda dünýäniň aglaba döwletleri üçin sanly ykdysadyýet pandemiýadan soň ykdysadyýetiň esasy hereketlendiriji güýji bolup çykyş edýär.

Häzirki wagtda sanly ykdysadyýetiň netijeliliginiň artmagyna garamazdan elektrik energiýasynyň umumy sarp edilişi ýokarlanýar we elektron galyndylaryň (elektroenjamlar, kompýuterler we ş.m) köpelmegine getirýär. Käbir ösüp gelýän döwletlerde elektron galyndylaryň netijeleri daşky gurşawy hapalamak bilen adamlaryň saglygyna täsir edýär. Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) forumynyň berýän maglumatlaryna görä, dünýädäki elektron galyndylaryň mukdary soňky ýyllarda 57 million tonna barabardyr. Bu bolsa taryhda adam eli bilen bina edilen Beýik Hytaý diwaryndan hem birnäçe esse agyrdyr. Eger galyndylar şu depginde artsa, onda 2030-njy ýylda elektron galyndylarynyň mukdary ýylda 74 million tonna çenli ýetmegi çaklanýar. Bu bolsa elektrik energiýasynyň arassa çeşmelerini we galyndylaryny ikinji gezek gaýtadan işlemek meseleleriniň wajyp çözgüdini tapmaklygy talap edýär.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň baştutanlygynda milli ykdysadyýetimizi diwersifikasiýa ýoly bilen ösdürmek, onuň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we ösüşiň senagat-innowasiýa ugruna yzygiderli geçmek arkaly durnukly we deňagramly ösdürmäge gönükdirilen ýurdumyzyň orta möhletli geljek üçin

sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň esasy ýörelgeleri we usullary kesgitlenildi we üstünlikli durmuşa geçirilýär. Şeýle hem Türkmenistan durnukly ösüş maksatlaryny durmuşa geçirmek boýunça öz üstüne alan borçnamalaryny gyşarnyksyz ýerine ýetirýär.

DIGITAL ECONOMY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

H. Bayramov, S. Nurmammedov (Turkmenistan)

The digital economy has effect on society, the economy and the environment. The digital economy is the main driving force of economic growth in the developed and developing countries of the world. According to studies conducted by the World Bank, the fundamental and comprehensive introduction of the Internet into our lives has an impact on the productivity of all sectors of the economy. With a 10% growth in the number of Internet users, economic development indicators increase by 1%. In a time of complicating economic relations, investments in information and communication technologies have a positive effect on increasing incomes by expanding economic opportunities.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Х. Байрамов, С. Нурмухаммедов (Туркменистан)

Цифровая экономика влияет на общество, экономику и окружающую среду. Цифровая экономика является главной движущей силой экономического роста развитых и развивающихся стран мира. Согласно исследованиям, проведенным Всемирным банком, широкое и всестороннее внедрение сети Интернет в нашу жизнь оказывает воздействие на производительность всех секторов экономики. При увеличении числа пользователей Интернета на 10% показатель экономического роста повышается на 1%. В период усложняющихся экономических отношений инвестиции в информационные и коммуникационные технологии оказывают положительное влияние на увеличение доходов за счет расширения экономических возможностей.

INNOWASION MENEJMENTDE ZÄHMETI HÖWESLENDIRMEK WE ARABAGLANÝŞYKLAR

J. Atdayewa (Türkmenistan)

Ýolbaşçylar itergi beriji güýç hökmünde innowasiýanyň öňe hereket etmegine ýardam berýär. Bu işde ýolbaşçylary maddy taýdan höweslendirme möhüm alamatla öwrülýär. Çünki köp ýagdaýlarda, kompaniýalaryň menejerleriniň zähmet haklarynyň tölegleri degişli kompaniýalaryň düşewüntlilik ýa-da peýdalylyk derejesine bagly bolmaýar. Tölegiň hakyky möçberleri ýokary derejeleri menejerleriň özleri kesgitleýärler, olar töwegelçilik etmän, kepillendirilen zähmet hakyna eýe bolmagy ileri tutýarlar. Emma ol hakykatda kompaniýanyň işleriniň netijeleri bilen bagly däldir.

Sarp edilen zähmetiň öwezini dolmak we zähmet haky esasy höweslendiriji güýç hökmünde tölegleriň usullaryny saýlap almaga bildirilýän talaby ýokarlandyýar. Eger-de ýokary ýolbaşçylaryň zähmet tölegleriniň derejesi, gysga möhletli wezipeleriň netijeli ýerine ýetirilmegine bagly bolsa, onda ýolbaşçy uzak möhletli maksatnamalara maýa goýumlar bilen üpjün etmäge höwesli ýeterlik bolmaýar, (mysal üçin, düşewüntliligiň anyk derejesi we ş.m.). Şu ugurda menejerleriň zähmet tölegleri uzak möhletli görkezijiler bilen özara bagly şertlerinde täzeliklere gyzylanma köpeliýär.

Ýokary menejerleriň zähmet haklarynyň tölegleri maddy taýdan höweslendiriji güýç hökmünde mälimdir, emma şol bir wagtda hem ol kompaniýa wepalylygyň nyşanyny alamatlandyýar. Mysal üçin, tölegiň ýokary derejesi durnukly bäsdeşlik artykmaçlygy, serişdeler bilen oňat üpjünçiligi we

maýa goýum mümkinçilikleriniň uludygyny görkezýär. Şol bir wagtda, köp meşhur kompaniýalaryň ýolbaşçylary ykdysadyýetiň çökgünli wagtynda özleriniň zähmete töleglerini iň pes derejä getirip, şonuň üsti bilen kompaniýanyň strategik innowasiýalara wepalylygyny görkezip, işgärlere şunuň ýaly agyr ýagdaýda hem işleri dowam etdirmäge höweslendirdi.

Strategik innowasiýalar ýolbaşçylygyň, ýagny menejerleriň orta düzümleriniň ähmiýetine düşünyän we kiçi düzümleriň innowasiýa toplum işlerine goşulmagyna şertleri döredýän täze görnüşlerini talap edýärler. Orta we kiçi düzümlerdäki menejerler gönümel önümi çykarmaga, hyzmatlary amala aşyrmaga we bazar bilen ýakyndan gatnaşyk etmäge jogapkärçilik çekýärler.

Innowasion toplum işleriniň netijeliligini ýokarlandyrmakda mümkinçilik berýän ugurlaryň resmi ulgamlar, harytlaryň resmi däl alyş-çalşy we peýdanyň emele gelmegine gatnaşmak ýaly üç görnüşi bar.

Innowasiýalary ornaşdyrmakda ýüze çykýan meseleler adamlaryň bu üýtgeşmelere dürli garaýyşlaryna baglydyr. Täze önümi döretmek, olary ýerleşdirmek üçin täze bazarlary açmakda şowsuzlyklara uçramak, kärhanalardaky geçirilen özgertmelerden garaşylyan tamalaryň özlerini ödemezligi ýaly hadysalar işewürlükde täzeler bilen däl, eýsem dünýä meşhur kärhanalar üçin häsiýetli bolupdy we şeýle bolmagynda hem galýar, oňa daşary ýurt tejribeleri şaýatlyk edýärler. Onuň esasy sebäbi adamyň tebigatyndan gelip çykýan haýallyk bilen çemeleşmek we köneçillikden aýrylmagyň öz wagtynda başartmaýanlygydyr. Netijede, innowasiýalary ornaşdyrmakda içki we daşky garşylyklar emele gelýär.

Innowasiýalara içki garşylyk oňa degişli işleri ýerine ýetirmäge islegiň ýoklugyna ýa-da oňa gatnaşmaktan bütinleýin ýüz öwürmegi aňladýar.

Maglumatlary toplamak we daşky gurşawda mümkin bolan üýtgeşmeleri kesgitlemek üçin kompaniýanyň, kärhananyň ýolbaşçylary maglumatlary toplaýan ulgama, maglumatlary gaýtadan işleýän we olara düşündiriş berýän bilermenleriň - synag geçirijileriň netijelerine esaslanýarlar.

Strategik özgertmeler asyl mazmuny boýunça kompaniýanyň, kärhananyň we firmanyň alyp barýan işlerine we onuň maksatlaryna täze dünýägaraýyşy, täze oýlanmany, pikirlenmäni özünde jemleýärler. Ýolbaşçynyň wezipesi täze çemeleşmelere ünsi çekmek bilen çäklenmän, esasan, olaryň işgärler tarapyndan makullanýan gurşawyny döretmekdir.

Täzelikleri girizmek köpsanly uly möçberli maýa goýumlar bilen üpjün edilýär we ykdysadyýetiň täze gurşawyna gönükdirilýär. Bu ýagdaý ykdysadyýetiň döwürleýin hereket etmegine we onuň esasy pudaklarynyň düzüm gurluşynyň üýtgemegine şertleri döredýär. Ornaşdyrylýan möhüm täzelikleriň gysga wagtda jemlenmegi bilen täze pudaklaryň ýa-da önümçilikleriň giňelmegine we könelişen pudaklaryň görkezijileriniň ösüşiniň peselmegine getirer.

EMPLOYMENT AND COMMUNICATION MOTIVATION IN INNOVATION MANAGEMENT

J. Atdayeva (Turkmenistan)

Leaders help promote innovation as a driving force. There are three types of enabling areas for enhancing the effectiveness of innovation complexes: formal systems, informal exchange of ideas and participation in the creation of benefits.

Innovation is supported by many large-scale investments and oriented towards the new environment of the economy. This situation creates the conditions for periodic movement of the economy and changes in the structure of its main sectors. With the rapid accumulation of important innovations, this will lead to the expansion of new industries or productions, as well as a decrease in the productivity of old industries.

МОТИВАЦИЯ ТРУДА И ВЗАИМОСВЯЗИ В ИННОВАЦИОННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Д. Атдаева (Туркменистан)

В успехе продвижения инноваций вперед влияние менеджеров особенно актуально. Повышение эффективности комплекса инновационных работ обеспечивают три вида направлений, таких как официальные направления, неофициальный товарооборот и участие в образовании прибыли.

Внедрение новшеств, обеспеченная инвестициями, направляется в новую сферу экономики. Это положение создает условия для современного развития экономики и изменения состава его отраслей. Внедрение значительных новшеств и, в короткий срок, их концентрация позволит новым отраслям или производствам расширяться, а также снизит рост показателей старых отраслей.

BÝUJETIŇ NETIJELILIGINI KÄMILLEŞDIRMEKDE BILIM ULGAMYNYŇ ORNY

L. Aşyrowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda gysga döwrüň içinde durmuşa geçirilen özgertmeler bilim ulgamy üçin binýatlyk bolmak bilen, bagtly ertirimiziň badalgasydyr. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli Maksatnamasynda ylym bilen bilimiň arabaglanyşygyny pugtalandyrmak, okatmagyň täze usullaryndan peýdalanmak, ýörite derslerden daşary gurnaklary döretmek, kämil okuw kitaplaryny taýýarlamak işlerini dowam etdirmek baş maksat hökmünde garalýar. Diýmek, Türkmenistanyň innowasion ösüş ýoly ähli pudaklaryň hünärmenlerinden ýokary ussatlygy we ylym-bilim kuwwatynyň yzygiderli ösdürilmegini, ýagny oňat taýýarlykly hem-de döredijilikli pikir etmegi we ylmy-tehniki ösüşiň gazananlaryndan erkin baş çykarmagy başaryan ýokary hünärli hünärmenleriň täze neslini terbiýeläp ýetişdirmekligi talap edýär.

Bilim ulgamynyň kämilleşdirilmegi ýurdumyzyň durmuş-ykdysady taýdan durnukly ösmeginiň esasy şerti bolmak bilen, ol binýady berkden tutulan mäkäm ykdysadyýetli sagdyn döwleti kemala getirmekligi üpjün edýär. Bu hem, Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde döwlet girdejileriniň we çykdaýlarynyň netijeli ulgamyny döretmekde, döwletiň esasy wezipelerini we işlerini ýerine ýetirmekde, býujetiň netijeliligini kämilleşdirmekde Döwlet býujetiniň ähmiýetiniň ýokarydygyny tassyklaýar.

Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdaýlary döwlet häkimiýeti we dolandyryş, ýerli häkimiýet we öz-özüni dolandyryş edaralarynyň işini üpjün edýän gündelik çykdaýlardan hem-de maýa goýum we innowasion işleri maliýeleşdirmäge gönükdirilýän çykdaýlardan ybarat bolup, olaryň jemgyýetçilik we durmuş hyzmatlarynyň çykdaýlarynyň düzümine bilim, saglygy goraýyş, ýaşaýyş jaý hojalygy, medeni işler degişlidir. Diýmek, Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň çykdaýlarynyň agramly paýy bilimi, saglygy goraýyş we döwlet durmuş ätiýaçlandyrmasyny maliýeleşdirmek bilen baglanyşyklydyr.

Salgyt salmak we býujet çygyrlarynda bar bolan bilimleri çuňlaşdyrmak we ulgamlaşdyrmak, hormatly Prezidentimiziň amala aşyran salgyt-býujet syýasatynyň esasy maksadydyr. Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmegiň esasy maksady, bazar ykdysadyýeti şertlerinde bilim özgertmeleriniň ýokary hilini üpjün etmek bolup durýar. Bu maksady ýokary netijeli üpjün etmek üçin, ýurtda bilim edaralaryna ykdysady ýeňillikleriň giň toplumy berilýär.

Milli bilimiň kämilliginiň tarapdary hökmünde salgyt salmaklykdan boşadylmagy ýurdumyzda çylşyrymly tehnologiýalardan baş çykarýan ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamaklyga, tejribeli we kämil ykdysatçylary ýetişdirmeklige, sanly tehnologiýalary ulanmak arkaly has baý mazmunly we netijeli okuw gollanmalary taýýarlamaklyga, ahyrky netijede dünýäniň okgunly ösüşine goşulmaklyga we Türkmenistanda bilim ulgamyny düýpli ösdürmeklige mümkinçilik döredýär. Çünki, bu bilimleriň özeninde zerur bolan serişdeleri gözlöp tapmak we harçlamak boýunça usullaryň ulgamlaşdyrylmagy we kämilleşdirilmegi ýatyr. Şol sebäpli, salgyt-býujet bilimleriniň logikasyny bilmeklik aýratyn zerurdyr.

Umuman, ýurdumyzyň durmuş-ykdysady taýdan durnukly ösmegine täsir edýän ussat hünärmenleriň dowamly kämilleşmegi milli ykdysadyýetiň hil taýdan ýokary ösüş depginini üpjün etmeklige, bäsdeşlige ukyply ýaşlaryň gatlagyny ösdürmeklige, ýurduň maliýe ulgamynyň düzüm bölegi bolan Döwlet býujetine salgytlar arkaly gelýän girdejileriň derejesini zygyderli artdyrmaklyga ýardam berýän güýçli döwlete öwürmek boýunça Döwlet baştutanymyz tarapyndan durmuşa geçirilýän düýpli oýlanyşykly, ylmy taýdan esaslandyrylan durmuş-ykdysady strategiýasynyň netijesidir.

ROLE OF EDUCATION IN ENHANCING BUDGET EFFICIENCY

L. Ashyrova (Turkmenistan)

The regular improvement of professionals who have an impact on sustainable socio-economic development of the country is the outcome of the well-considered, science-based socio-economic strategy being implemented by the Head of State to ensure the effectiveness of the growth rates of the national economy, the formation of a class of competitive youth, the creation of an economically powerful state, which will contribute to the systematic increase in tax revenues to the State Budget, constituting an integral part of the country's financial system.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТА

Л. Аширова (Туркменистан)

Последовательное повышение квалификации специалистов, оказывающих воздействие на устойчивое социально-экономическое развитие страны, является результатом продуманной, научно обоснованной социально-экономической стратегии, реализуемой главой государства для обеспечения эффективности темпов роста национальной экономики, формирования класса конкурентоспособной молодежи, создания экономически мощного государства, что будет способствовать систематическому увеличению объемов налоговых поступлений в Государственный бюджет, являющийся составной частью финансовой системы страны.

ÝURDUŇ YKDYSADY DURNUKLYLYGYNÝ ÜPJÜN ETMEKDE ILATYŇ MALIÝE SOWATLYLYGYNÝŇ ÄHMIÝETI

M. Amanowa, G. Annamämmedowa (Türkmenistan)

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasynyň» esasy wezipeleriniň biri hem, halkara tejribesini ornaşdyrmak arkaly maýa goýumlaryny maliýeleşdirmek üçin zerur şertleri döretmek işleriniň ýaýbaňlandyrylmagy bilen, gymmatly kagyzlaryň görnüşlerini, şol sanda paýnamalar we obligasiýalar bazaryny giňden ösdürmekden ybaratdyr.

Bu işleri durmuşa ornaşdyrmak üçin fiziki hem-de ýuridik şahslaryň maliýe sowatlylygyny kämilleşdirmek boýunça gymmatly kagyzzar bazarynyň hünärli gatnaşyjylary (dellalary, emitentleri, maýa goýujylary) üçin ýerli we daşary ýurtly bilermenleriň gatnaşmaklarynda okuwlar gurnal, hünärmenleri taýýarlamak hem-de gaýtadan taýýarlamak, olaryň hünär derejelerini yzygiderli ýokarlandyrmak boýunça tejribe alyşmalar yzygiderli geçiriler.

Şunuň bilen baglylykda, öý hojalyklarynyň süşürtingileriniň esasy alamatlarynyň ýüze çykarylmagy, olaryň umumy süşürtingi häsiýetiniň modelirlenmesi we maliýe sowatlylygy bilen bagly bolan meseleler uly derwaýyslyga we ýokary ylmy-amaly ähmiýete eýe bolýarlar.

Diýmek, maliýe sowatlylygy bilen bir hatarda, ilatyň süşürtingileri toplamaga bolan häsiýetini öwrenmek hem wajypdyr. Sebäbi ilatyň süşürtingileri toplamak meýli we onuň ululygy gönüden-göni gymmatly kagyzzar bazary bilen baglydyr. Daşary ýurt tejribesinde gymmatly kagyzzar bazarynyň düzümi bolan, gazna biržasynda ilatyň süşürtingileriniň möçberi esasy orun eýeleýär. Hojalygy ýöredýän subýektler, esasan, hem artykmaç serişdelerini, öz önümçiligini giňeltmäge gönükdirýär. Şonuň üçin hem ilatyň maliýe sowatlylyk derejesi näçe ýokary bolsa, şonça hem gazna biržasynyň kömegi bilen ykdysadyýete gönükdirilýän maýa goýumyň möçberi hem artýar.

Maliýe sowatlylygynyň degişli derejesiniň bolmagy, adam tarapyndan ykdysady taýdan peýdaly bolan endikleriň toplanylmagyna itergi berýär, şeýle hem şu aşakdakylara ýardam edýär:

– maşgala býujetiniň netijeli ulanylmagynyň, maşgalanyň durmuşynyň dowamynda maliýe serişdelerini dolandyrmak mümkinçiliginiň ösüşiniň netijesinde raýatlaryň ýaşayyş derejesiniň ýokarlandyrylmagyna;

– maliýe bazarynyň durnukly hereket etmegine we ösmegine;

– ilatyň süşürtingileriniň gazna biržasy arkaly ýurduň ykdysadyýetine gönükdirilmegi we munuň esasynda ykdysadyýetiň hakyky pudagyň maliýeleşdirilmegine;

– maliýe-ykdysady ulgamda galplyklara we kanunçylyk bozulmalaryna garşy göreşiň güýçlenmegine;

– jemgyýetiň hal-ýagdaýynyň gowulanmagyna we milli ykdysadyýetiň bäsdeşlige ukyplylygynyň ýokarlanmagyna.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda bellenilişi ýaly, 2020–2021-nji ýyllarda dünýä ykdysadyýetinde girizilen çäklendirmeler maliýe bazarlarynyň durnuksyzlygy bilen häsiýetlendirildi. Bu çäklendirmeleriň Türkmenistanyň ykdysadyýetine ýetirip biljek täsirleriniň önüni almak we maliýe bazarynyň durnuklylygyny üpjün etmek maksady bilen, maliýe ulgamynda aşakdaky birnäçe çäreler amala aşyryldy:

– sarp edijileriň hukuklarynyň goralmagy üpjün edildi;

– ilatyň maliýe sowatlylygy ýokarlandyryldy;

– maliýe hyzmatlarynyň elýeterliligi üpjün edildi;

– maliýe bazarynda ygtyýarlandyrylan gatnaşyjylaryň sanlary köpeldi;

– maliýe bazarynda sanly hyzmatlar artdyryldy;

– maliýe gurallary kämilleşdirildi.

Şeýlelikde, her bir adam tarapyndan gowy amaly maliýe bilimlerine we endiklerine eýe bolmagyna düşünmezden, onuň şahsy maliýe maksatlaryna ýetmek, maşgalanyň ýaşayyş aýlawyny üpjün etmek, ýaşayyş derejesiniň we geljege bolan ynamlylygyň ýokarlandyrylmagy, şeýle hem ykdysadyýetiň we umuman alnanda, jemgyýetiň durnuklylygynyň we gülläp ösüşiniň aňsat daldigini bellemek bolar. Netijede, dünýä tejribesini nazara alyp, ýurdumyzda «Ilatyň maliýe sowatlylygyny ýokarlandyrmak barada» ýörite Konsepsiýanyň işlenilip taýýarlanmagynyň we ornaşdyrylmagynyň zerurlygy ýüze çykaryldy.

THE IMPORTANCE OF FINANCIAL LITERACY IN ENSURING ECONOMIC STABILITY OF THE COUNTRY

M. Amanova, G. Annamammedowa (Turkmenistan)

The level of financial literacy is closely related to the savings behavior of the population, which is a source of domestic investment and lending to the economy, the basis of macroeconomic stability and the development of the financial sector, as well as provides a safety margin for households in case of possible complications. Therefore, along with the study of financial literacy, it is important to continuously monitor the status and trends of the savings behavior of the population.

Financial literacy as a component of human capital gives a person the opportunity to consciously participate in financial processes as a simple savings, and as an active investor in order to generate income and ensure their own financial stability.

ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ СТРАНЫ

M. Amanova, G. Аннамаммедова (Туркменистан)

Уровень финансовой грамотности тесно связан со сберегательным поведением населения, которое является источником внутреннего инвестирования и кредитования хозяйства, основой макроэкономической стабильности и развития финансового сектора, а также обеспечивает запас прочности домохозяйств на случай возможных осложнений. Следовательно, наряду с изучением финансовой грамотности важным представляется непрерывное отслеживание состояния и тенденций изменения сберегательного поведения населения.

Финансовая грамотность как составляющая человеческого капитала предоставляет человеку возможность сознательно участвовать в финансовых процессах как в роли простого сберегателя, так и в качестве активного инвестора в целях получения дохода и обеспечения собственной финансовой стабильности.

LOGISTIKADA SATYN ALMALARY DOLANDYRMAK

M. Atajaýewa (Türkmenistan)

Milli ykdysadyýeti döwrebaplaşdyrmak, diwersifikasiýa etmek we innowasiýa ösüş ýoluna geçmek çözüdi uzakmöhletleýin ykdysadyýetiň durnukly ösüşine baglydyr. Ulag we logistika ulgamynyň innowasiýa ösüşini dolandyrmagyň esaslaryny öwrenmek ýurdumyzyň ulag we logistika ulgamy üçin goýlan ähli derwaýys meseleleri göz önünde tutup, döredilmeli dolandyryş mehanizmini kämilleşdirmelidigi barada netijä gelmäge mümkinçilik berýär. Ulag we logistika ulgamynyň innowasion ösüşini dolandyrmakda onuň aýratynlyklary, mümkinçilikleri möhüm bolup durýar. Bu ulgamy ösdürmekde dünýä tejribesiniň görkezişi ýaly, bu ugra hususy pudagyň işjeň gatnaşmagy we gyzyklanmagy zerurdyr.

Ýurdumyzda ulag toplumynyň ösüşine uly ähmiýet berilýär. Ulag-logistika ulgamy ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň möhüm bölegi bolup durýar. Şonuň üçin bu ugurda milli ykdysadyýetimiziň esasy ugry ösen we täsirli ulag ulgamyny döretmek, hyzmatlaryň hilini we howpsuzlygyny ýokarlandyrmak, içerki we daşarky bazarlarda onuň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmak we üstaşyr mümkinçilikleri giňeltmek esasy wezipe bolup durýar.

Logistikada kiçi ulgamlaryň işewür guramalaryň derejesinde üýtgemegi, logistika taryhynyň dowamynda zygyderli ekzogen we endogen ýagdaýlaryň täsiri astynda bolup geçýär. Ilkibaşda satyn al-

malar diňe meýilleşdirilen talaplara laýyklykda gurama zerur maddy çeşmeleriniň akymyna jogapkär iş ugry hökmünde garalsa, häzirki wagtda satyn almalar çykajylary amatlaşdyrmak we bäsdeşlik ýagdaýyny saklamak üçin guramanyň esasy wezipesi bolup durýar. Satyn alyş kiçi ulgamy barada aýdylanda, üpjün edijileriň erkin saýlanmagy, satyn alyş çeşmeleriniň deňligi we dürlüligi, üpjünçilik üçin şertnamalaryň artmagy ýaly umumy ewolýusiýa üýtgemeleriniň täsiri astynda emele gelen esasy maddy çeşmeler, üpjün edijiler bilen alyjylaryň arasyndaky bäsdeşlik, nyrh, başlangyç we ykdysady jogapkärçilik, satyjy we alyjy ýaly häsiýetli aýratynlyklary belläp bolar. Netijede, satyn alyş pudagynda bazar kontragentleriniň arasyndaky gatnaşyklary guramak we kärhanany maddy çeşmeler bilen üpjün etmek, maddy akymalary dolandyrmak amallarynda amaly çäreleri amala aşyrmak boýunça strategik çemeleşmäniň agdyklyk etmegi ýüze çykýar.

Satyn alyş çäreleriniň strategik görnüşi, birinjiden, kärhananyň işine we netijeliligine, ikinjiden, bäsdeşlik ukybynyň derejesine görä kesgitlenýär. Amerikaly hünärmenleriň pikirine görä, satyn alyş çykajylarynyň her bir göterim azalmagy girdejiniň 12% ýokarlanmagyna deň bolýar, bu logistikanyň beýleki wezipeleýin ugurlarynda durmuşa geçirilýän amatlaşdyrma çäreleri bilen deňeşdirilende iň gowy netije bolup durýar. Häzirki zaman gözlegçileri, strategik zerurlyklary we korporatiw işiň ileri tutulýan ugurlaryny göz önünde tutup, kärhanada satyn almalary guramaga başarnykly çemeleşmegiň satyn alyş çykajylaryny 30% ýa-da ondan hem azaldyp biljekdigini bellediler.

Logistika pudagynda satyn alyş wezipeleriniň ýerine ýetirilmeginiň diňe bir kärhanadaky ähli zerur çeşmeleriň alynmagy bilen çäklenmän, önümi işiň gurluş düzüm bölekleriniň arasyndan geçirmek arkaly amaly dowam etdirmek bilen hem baglanyşyklydygy äşgär bolýar. Bu nukdaýnazardan satyn alyş logistikasynyň maksatlary üýtgeýär. P.Kousinleriň pikirine görä, satyn alyş logistikasynyň maksady diňe bir elýeterli bahalarda üpjün etmek bilen çäklenmän, eýsem bazar bilen özara gatnaşygy azaltmak, täze we bar bolan mümkinçilikleri gözlemek ýaly telekeçilik işjeňligini bäsdeşlik etmekden ybaratdyr. Şoňa laýyklykda satyn alyş logistikasy strategiki postullara esaslanmaly we kärhananyň umumy korporatiw strategiýasyna goşulmalydyr. Strategik wezipe hökmünde satyn alyş görnüşleri, bir tarapdan, korporatiw strategiýanyň çäkleri, beýleki tarapdan, kesgitlenen maksatlara ýetmek we kesgitlenen wezipeleri çözmek üçin döredilen satyn alyş gullugynyň işiniň meýilnamasyny kesgitleýär. Dogry işlenip düzülen strategiýa uzak möhletleýin meýilnamalaşdyrmak amallaryny ulanyp, kärhanany daşky gurşaw bilen baglanyşdyrýar.

Şeýlelik bilen, satyn alyş işleriniň barha artýan orny we ähmiýetli taraplaryndaky üýtgeşmeler, satyn alyşlaryň netijeliligini we kärhananyň dinamiki bazar özgerişlerine uýgunlaşmagyny ýokarlandyryjak strategik düzümine has köp üns berilmeginiň zerurlygyny kesgitleýär.

PURCHASE MANAGEMENT IN LOGISTICS

M. Atajaeva (Turkmenistan)

The author considered approaches to the organization of procurement logistics. The strategic aspects of purchasing logistics are revealed. The paper reveals the targets and substantive aspects of strategic procurement.

УПРАВЛЕНИЕ ЗАКУПКАМИ В ЛОГИСТИКЕ

М. Атаджаева (Туркменистан)

Автором рассмотрены подходы к организации закупочной логистики. Выявлены стратегические аспекты закупочной логистики. В работе раскрыты целевые ориентиры и содержательные аспекты стратегических закупок.

HÜNÄR BAŞARNYKLARY – ÝAŞLARYŇ IŞE ÝERLEŞMEK MÜMKINÇILIKLERINI ARTDYRMAGYŇ NETIJELI ÝOLY

M. Babayewa, B. Gurbannazarow (Türkmenistan)

Häzirki döwürde zähmet bazary bilen bilim hyzmatlary bazarynyň sazlaşykly ösüşini gazanmak ýurtlaryň ykdysady strategiýasynda ileri tutulýan ugurlaryň biridir. Durmuş-ykdysady şertleriň çalt üýtgeýän şertlerinde olary baglanyşdyrýan mehanizmi oýlanyşykly ösdürmek we döwrüň talabyndan ugur alyp, olary kämilleşdirmek wezipesi ýurdumyzda durmuşa geçirilýän maksatnamalarda möhüm wezipe hökmünde kesgitlenildi.

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» milli ykdysadyýetiň senagatlaşma derejesini ýokarlandyrmak, institusional özgertmeleri, sanly ykdysadyýeti we sanly tehnologiýalary ornaşdyrmagy çuňlaşdyrmak, bazar ykdysadyýetini, kiçi we orta telekeçiligi işjeň ösdürmek, amatly işewürlük gurşawyny döretmek esasy maksatlaryň hatarynda görkezilýär. Milli ykdysadyýetiň köpugurly ösdürilýän häzirki şertlerinde ýurdumyzyň işgärler kuwwatyny artdyrmak bilen bagly meseleleri çözmekde düýbünden täze çemeleşmeler zerur bolup durýar. Häzirki zaman iş orunlaryna laýyk başarnyklary bolan hünärmenleri taýýarlamak şeýle çemeleşmeleriň biri bolup, ol ykdysady taýdan ösen döwletleriň tejribesinde giňden ulanylýar we oňyn netijeleri ykdysadyýetiň depginli ösüşinde öz beýanyny tapýar. Hünär başarnyklary işgäriň hünär işi bilen bagly köpsanly meseleleri çözmek başarnygyny aňladýar. Bilim alýan döwürde ýaşlarda zähmet bazarynyň isleglerine laýyk gelýän hünär başarnyklarynyň ösdürilmegi, öz gezeginde, olaryň işe ýerleşmek mümkinçiliklerini artdyrmaga ýardam berýär.

Hünär başarnyklaryny ele almagyň oňyn netijeleri diňe bir onuň eýesiniň işe ýerleşmek mümkinçiliklerini artdyrmak, eýsem, zähmet hakynyň möçberi ýokary bolan işe ýerleşmegi bilen hem baglanyşyklydyr. Işçi güýjünde hünärmenlik derejesi ýokary bolan işgärleriň sany köp boldugyça, ýurtda zähmet öndürijiliginiň şonça-da ýokary bolýandygyna Halkara zähmet guramasy tarapyndan geçirilýän ylmy-barlaglar şaýatlyk edýär. Halkara bilermenleriniň aglabasynyň ýaşlaryň hünär bilim derejesiniň 1 göterim ýokarlanmagynyň jan başyna düşýän jemi içerki önümiň ösüş depgininiň 3-5 göterim artmagyna getirýändigini hakyndaky garaýyşlary munuň şeýledigini aýdyň görkezýär.

Hünärmenlik derejesi ýokary bolan işgärleriň ýetmezçiliginiň kärhanalaryň we edaralaryň ösüşini çäklendirýän sebäpleriň biri bolup durýandygyny zähmet bazarynyň meseleleri bilen bagly geçirilýän ylmy-barlaglaryň netijeleri görkezýär. Häzirki döwürde önümçilige we hyzmatlar bazaryna tehnologiýa taýdan çylşyrymly enjamlaryň giňden ornaşdyrylmagy iş berijiler tarapyndan işgärler saýlanyp alnanda olaryň diňe bir bilim derejesine däl, eýsem, olarda köpugurly hünär başarnyklarynyň bolmagyna aýratyn isleg bildirilmegini şertlendirdi. Häzirki döwürde işiň ugruna gabat gelýän tehniki başarnyklardan başga-da umumy hünär başarnyklaryna uly talaplar bildirilýär. Şunda ýaşlaryň kognitiw başarnyklaryna, ýagny okamak we hasaplamak, ýüze çykýan meseleleri özbaşdak çözmek ukuplaryna, şeýle-de tutanýerlilik, ygtybarlylyk, özüni gowy alyp barmak, toparda işlemek bilen bagly durmuş başarnyklaryna iş berijiler tarapyndan uly isleg bildirilýär.

Bilim we hünär-tehniki taýýarlyk zähmet öndürijiliginiň derejesini ýokarlandyrmaga gönükdirilen islendik tagallalarda esasy orun eýeleýär we zähmet bazarynyň täze gatnaşyjylarynyň ýokary hilli işe ýerleşmeklerine şert döredýär. Şunuň bilen baglylykda, bilim çygryndaky we zähmet bazaryndaky meýilleriň özara baglanyşygyna düşünmek, bolup geçýän üýtgeşmeleri hasaba almak bilen, olary sazlaşdyrmak bu ugurda netijeli syýasaty işläp taýýarlamaga we durmuşa ornaşdyrmaga mümkinçilik berýär.

PROFESSIONAL SKILLS ARE AN EFFECTIVE WAY TO IMPROVE THE EMPLOYABILITY OF YOUNG PEOPLE

M. Babayeva, B. Kurbannazarov (Turkmenistan)

In modern conditions of the multifaceted development of the national economy, completely new approaches are needed to solve problems related to increasing the country's human resources potential. One of these approaches is the training of specialists with skills suitable for modern workplaces, which are widely used in the experience of economically developed countries, and their positive results are reflected in the dynamic growth of the economy. The positive results of acquiring professional skills not only increase the educational level of their owner, but also increase their employment opportunities, as well as the conditions for employment with a high wage rate.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ– ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ

M. Бабаева, Б. Курбанназаров (Туркменистан)

В современных условиях диверсификации национальной экономики необходимы совершенно новые подходы к решению задач, связанных с повышением кадрового потенциала страны. Одним из таких подходов является подготовка специалистов с компетенциями, соответствующими современным рабочим местам, которые широко используются в опыте экономически развитых стран, а их положительные результаты отражаются на динамичном росте экономики. Приобретение профессиональных компетенций не только способствуют повышению образовательного уровня их обладателя, но и повышают его возможности трудоустройства на работу с высокой ставкой заработной платы.

YLMY ÖSÜŞIŇ DÖWLETIŇ YKDYSADYÝETINE TÄSIRI

M. Esenow (Türkmenistan)

Ylmy-tehniki ösüşiň täze belentlige galýan döwründe hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ylma daýanmak, ýokary tehnologiýaly önümçilikleri döretmek we milletiň aň-bilim derejesini has-da ýokarlandyrmak arkaly, Türkmenistan durnukly ösüşiň ýoly bilen öňe barýar. Ylym biziň düşünjämizde, ýönekeýleşdirilip aýdylanda, döredijilikli işiň netijesidir. Täze pikirler we açyşlar ylmyň ruhy esaslaryny döredýär. Onuň binýady we häsiýeti jemgyýetiň maddy we ruhy gymmatlyklaryny, ahlak kadalaryny, gözelligi ýörelgelerini özünde jemleýändir. Ine, şu esaslarda Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanda döwlet syýasaty ýöredilýär.

Döwür bilen deň gadam urmak ýoluny saýlap alan ýurdumyzda hormatly Prezidentimiziň başda durmagynda milli ylym-bilim ulgamy gaýtadan galkynýar. Bu ugurda durmuşa geçirilýän işler taryhy ähmiýete eýedir. Şol wakalaryň jümmüşinde ylym-bilim ulgamyny kämilleşdirmek maksady bilen, Milli Liderimiz ylmyň gazananlaryny durmuşyň ähli ugurlaryna gönükdirmegi, hususan-da, ykdysadyýeti ösen kuwwatly döwleti döretmegi baş maksat edip goýýar. Ine, şu nukdaýnazardan döwlet Baştutanymyzyň düýpli özgertmeleri bilen milli ykdysadyýetiň täze-täze pudaklary we düzümleri döredilýär.

Sanly ykdysadyýetiň ösmegi bilen, edara-kärhanalaryň hyzmatlary köpeliýär, internetden has netijeli peýdalanylýar. Kompaniýalar müşderilerine satan harytlary ýa-da hödürlän hyzmatlary üçin hasap-fakturalaryny elektron usulda iberýär, töleglerini hem elektron usulda kabul edýär. Biziň ýurdumyzda hem nagt däl hasaplaşygyň çygyrynyň barha giňeyändigini bellemek gerek. Diýarymyzda bankomatlaryň we töleg terminallarynyň giň torý hereket edip, olaryň üsti bilen söwda merkezlerin-

de, jemgyýetçilik ýerlerinde döwrebap, amatly, ygtybarly hasaplaşyklary geçirmäge mümkinçilikler döredildi.

Wagtyň geçmegi bilen, maglumat tehnologiýasynda gazanylan ösüş sanly ykdysadyýetiň ähmiýetini barha artdyrdy. Bank, saglygy goraýyş, ylym-bilim, mahabat, onlaýn bölek-sowda we marketing ýaly ugurlar sanly ykdysadyýetiň esasy täsir eden ugurlaryna öwrüldi. Şunuň bilen baglylykda, elektron senagatynyň ösmegi täze iş orunlarynyň döremegine getirýär. Häzirki wagtda bolsa, sanly ykdysadyýet senagatyň aýrylmaz bölegine öwrüldi. Ýylsaýyn senagatlaşýan ýurdumyzda gurulýan kuwwatly önümçilik desgalary döwrüň talaplaryna laýyklykda, tehnologiýanyň soňky gazananlary bilen üpjün edilýär. Bu bolsa, çig maldan has netijeli peýdalanmaga, has gymmat bahaly innowasion harytlary öndürmäge mümkinçilik berýär.

Ýurdumyzyň ykdysady kuwwatyny artdyrmak, halkymyzyň ýaşaýyş-durmuş şertleriniň, durmuş taýdan goraglylygynyň derejesini ýokarlandyrmak, milli ýörelgeleri ösdürmek hormatly Prezidentimiziň öňde goýýan beýik maksatlarynyň esasy düzýär. Häzirki wagtda bu beýik maksatlar rowaçlyklara, uly üstünliklere beslenýär. Berkakar döwletimiziň ösüşiniň häzirki döwürdäki batly gadamlary Watanymyzyň dünýädäki abraýyny, şan-şöhratyny artdyrmak bilen bir hatarda, ösüşiň türkmen ýoluny hem-de onuň rowaçlygyny äleme äşgär etdi. Jemdyýetimiziň kämil gurluşynyň kemala getirilmegi üçin alnyp barylýan beýik işler, ýurduň we sebitiň ösüşine itergi berýän beýik başlangyçlar hormatly Prezidentimize buýsanjy, döredijilikli zähmete hyjuwy has-da artdyrdy. Belent maksatlaryň dabaralanmagy bilen kemala gelýän kämil derejeli durmuş ulgamy halkymyzyň ýaşaýşa höwesini artdyrdy, ýaş nesillere bilim almaga, hünärleri özleşdirmäge mümkinçilik berdi. Ösüşe parasatly çemeleşmek, milli ýörelgelere eýermek, amal edilýän beýik işleri toplumlaýyn durmuşa geçirmek, täzeçillik ýaly ýörelgeler bu gün türkmen jemgyýetiniň esasy düzýär.

THE IMPACT OF SCIENTIFIC PROGRESS ON THE ECONOMY OF THE STATE

M. Esenov (Turkmenistan)

World development experience proves that a society which assigns the main role to science and education takes a leading positions. This principle is the law of world development. The main tasks set by our Esteemed President for the scientific community, the system for training highly qualified workers, and young specialists is to create the necessary conditions for the implementation of comprehensive development programs for the country and all sectors of the Turkmen economy. The works carried out in this area have an enormous historical value. Asitis generally known from international practice, presently in spiritual and also moral development of the world, a basic role is played by science and education.

ВЛИЯНИЕ НАУЧНОГО ПРОГРЕССА НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

М. Эсенов (Туркменистан)

Мировой опыт развития доказывает, что общество, отводящее основную роль науке и образованию, выходит на лидирующие позиции. Этот принцип является законом мирового развития. Главной задачей, поставленной нашим глубокоуважаемым Президентом перед научным сообществом, системой подготовки высококвалифицированных работников, молодых специалистов, является создание необходимых условий для реализации комплексных программ развития страны и всех отраслей туркменской экономики. С этой точки зрения, на науку и образование возложена большая ответственность за подготовку специалиста, способного использовать современные технологии и технические новинки, обладающего широким кругозором, мыслящего по-новому, владеющего иностранными языками. Специалисты, способные управлять производством – основная опора государства и общества.

SANLY ULGAM KÄMIL TEHNOLOGIÝALARYŇ EÝÝAMY

M. Hojalyýewa, K. Kerimi (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň baştutanlygynda ýurdumyzyň ähli ulgamlarynda ýokary derejeli tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagyna uly üns berilýär. Ösüşiň täze belentliklerine barýan ýurdumyzda ykdysadyýeti ösdürmekde uly işler durmuşa geçirilýär kabul edilen maksatnamalaryň esasynda ýokary netijeler gazanylýar. Häzirki döwürde ýurdumyzy ösen döwletleriň hataryna goşmak üçin hemmetaraplaýyn işler alnyp barýlar.

Sanly ykdysadyýetiň innowasiýalara, ykdysady ösüşe itergi beriji güýç hökmünde ornuny barha pugtalandyrmagy, «Sanly önümçilige» geçilmegi täze pudaklary emele getirýär. Ykjam çözgütler, maglumatlaryň sanly seljermesi ýaly häzirki zaman tehnologiýa ösüş meýilleri täze mümkinçilikleri açýar. Sanly ykdysadyýetiň üstünlikli hereket etmegi üçin berjaý edilmeli wezipeler bar. Olar internetiň elýeterlilik, programma üpjünçiligi, kämil telearagatnaşyk ýaly üpjünçilik ulgamynyň, hojalyk işini kompýuter torlary arkaly dolandyrmak boýunça elektron işewürligiň we harytlaryň, hyzmatlaryň internet arkaly ýerlenilmegini üpjün edýän elektron söwda ýaly ugurlardyr.

Kiçi kärhanalaryň innowasiýa işi, köplenç ýagdaýda, ykdysady seljermäniň obýekti hökmünde çykyş edýär. Ylmy-tehniki ösüşiň täze tapgyryna geçilmegi innowasiýa işjeňliginiň ýokarlanmagyny we innowasiýalara düýpli düşünmekde täze çemeleşmeleri talap etdi. Häzirki wagtda ýurdumyzda önümçilik işlerini, tehnologiýalary ösdürmek, tehniki taýdan täzeden enjamlaşdyrmak, ylmy gözleg we işläp düzmeler pudagyna bolan islegleri özgertmek üçin ähli şertler bar. Bazar ykdysadyýeti şertlerinde innowasiýa işjeňligini dolandyrmak, köplenç ýagdaýda, bazar gurşawynyň mümkinçiliklerinden peýdalanmagyň netijeliligine we kärhananyň serişdelerini, ilkinji nobatda-da, maliýe serişdelerini meýilleşdirmekligiň anyk ulgamyna bagly bolýar. Innowasiýa taslamalary amala aşyrylanda, her bir kärhana maliýeleşdirmegiň mümkinçiliklerini, taslamany amala aşyrmagyň şertlerini we usullaryny seljermelidir. Innowasiýalar kärhananyň işiniň netijeliligini ýokarlandyran ýa-da kärhanany işiň bu ugurda özboluşly häsiýete eýe edýän bäsdeşlik artykmaçlyklary bilen üpjün edýär.

Innowasion taslamalar boýunça çözüwleri kabul etmek üçin, netijeliligiň görkezijileriniň kesgitli toplumu boýunça häzirki zaman innowasion seljeme geçirilýän usulyýetine laýyklykda ornaşdyrmaklyk teklipl edilýän obýektleriň innowasion hilini bahalandyrmak gerek. Innowasiýalaryň netijeliliginiň görkezijileriniň bahalaryny kesgitlemek seredilýän innowasion obýekti mundan beýläk amala aşyrmaklyk üçin kabul ederlik nukdaýnazaryndan bahalandyrmaklyga, bäsleşýän innowasion obýektleriň toparynyň deňeşdirme bahalandyrmasyny geçirmeklige we tertipleşdirmeklige, häzirki zaman ykdysady şertlerde has möhüm bolan netijeliligiň we töwekgelçiligiň berlen gatnaşygyny üpjün edýän innowasion taslamalaryň toplumyny saýlamaklygy amala aşyrmaklyga mümkinçilik berýär. Dolandyryş işleriniň köpdürlüligi we öwrenilýän hadysanyň çylşyrymlylygy, maýa goýumlaryň netijeliligini bahalandyrmak nazaryýetiniň giňden belli bolan usullaryna esaslanýan, her bir anyk ýagdaýda innowasion gurbatyny bahalandyrmak usulyýetiniň jikme-jik usulyýetiniň işlenip düzülmegini talap edýär.

Sanly intellektual tehnologiýalaryň özleşdirilmegi bilen ýurdumyzyň sanly ykdysadyýetiniň ählumumy sanly ykdysady ulgamyna sazlaşykly goşulyşmagyny gazanmak, halkara önümçilik halkasyna goşulan işewürligiň täze görnüşlerini ösdürmek, durnukly ösüşi üpjün etmekde ýurdumyzyň jemi içerki önüminiň düzümünde maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalar ulgamynyň ösüşini üpjün etmek, döwlet dolandyrylyşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak, täze döwrebap iş orunlary döretmek amala aşyrylýar.

Ýurdumyzyň ykdysady strategiýasynda ylma daýanýan, dünýä bazarynda bäsdeşlige ukyply bolan önümleri öndürmek wezipesine aýratyn orun degişli bolup, täze bilimleriň we tehnologiýalaryň döredilmegi, sanly ulgamyň ösdürilmegi, olaryň döwletiň durmuş-ykdysady ösüşiniň hatyrasyna ulanylmagy dünýä hojalygynda ýurduň tutýan ornuny kesgitleýän görkezijidir.

EPOCH OF ADVANCED TECHNOLOGIES OF THE DIGITAL SYSTEM

M. Hojalyeva, K. Kerimi (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, under the leadership of Esteemed President Serdar Berdimuhamedov, much attention is paid to the introduction of high technologies in all sectors of the country. In our country, going to new heights of development, significant progress is made in carrying out large-scale work to develop the economy on the basis of the adopted programs. At present, comprehensive work is under way to bring our country to the level of developed countries.

The strengthening of the digital economy's role as a driving force for innovation and economic growth determines the creation of new industries of «Digital Production». Modern trends in technology development, such as operational solutions and digital data analysis, open up new opportunities. There are certain conditions for the successful functioning of the digital economy, which have to be met. These include access to the Internet, software, advanced telecommunications systems, computer networks-based electronic business management mechanisms and e-commerce tools that allow selling goods and services on the Internet.

ЭПОХА СОВЕРШЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЦИФРОВОЙ СИСТЕМЫ

M. Ходжалыева, К. Керими (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства под руководством уважаемого Президента Сердара Бердымухамедова большое внимание уделяется внедрению высоких технологий во всех отраслях страны. В нашей стране, продвигающейся к новым высотам развития, достигаются значительные успехи в осуществлении масштабной работы по развитию экономики на основе принятых программ. В настоящее время проводится всесторонняя работа по выведению нашей страны в один ряд с развитыми государствами мира.

Усиление роли цифровой экономики как движущей силы инноваций и экономического роста обуславливает создание новых отраслей «Цифрового производства». Современные тенденции развития технологий, такие как оперативные решения, цифровой анализ данных, открывают новые возможности. Существуют условия успешного функционирования цифровой экономики, которым необходимо соответствовать. Это включает доступ в Интернет, программное обеспечение, усовершенствованные системы телекоммуникаций, механизмы управления электронным бизнесом через компьютерные сети, и средства электронной торговли, обеспечивающие реализацию товаров и услуг через Интернет.

TÜRKMENISTANYŇ ULAG ULGAMYNDA HALKARA HYZMATDAŞLYGYNYŇ ÖSÜŞI

M. Öwezow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ýurdumyzda häzirki zaman ulag-üstaşyr logistik düzümler kemala gelýär. Munuň özi Beýik Ýüpek ýolunyň döwrebap derejede dikeldilýändigine aýdyň şaýatlyk edýär.

Häzirki döwürde ulag gatnawlarynyň ösdürilmegi netijeli halkara hyzmatdaşlygynyň esasy şertleriniň birine öwrülýär. Bu babatda ýol gurnagy gadym döwürlerden bäri asyly iş hasaplap gelýän türkmen halky bu däbini mynasyp dowam edip, Beýik Ýüpek ýoluny dikeltmäge mynasyp goşandyny goşýar.

Türkmenistan dünýä bileleşiginiň doly hukukly agzasy bolmak bilen, ulag babatda birnäçe halkara konwensiýalaryna we ylalaşyklaryna gatnaşýar hem-de möhüm resminamalaryň umumy ukrar edilen kadalaryndan gelip çykýan halkara borçnamalaryna gyşarnyksyz eýerýär.

Türkmenistan BMG-niň çäklerinde halkara gatnaşyklarynda işjeň orny eýelemek bilen, anyk başlangyçlary öňe sürýär. Şunuň bilen baglylykda, transmilli ulag geçelgelerini döretmek boýunça daşary ýurtly hyzmatdaşlar bilen bilelikde giň möçberli düzümläýin taslamalary durmuşa geçirýär. Türkmenistanyň halkara giňişliginde barha ösýän täsiri we ähmiýeti nukdaýnazaryndan, hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýan ulag ulgamyndaky ösüşler we özgertmeler halkara hyzmatdaşlygynyň köpugurly hem-de netijeli bolmagynda öz beýanyny tapýar.

Türkmenistanyň ulag ulgamynda gazanan üstünlikleriniň we halkara derejesinde abraýynyň has-da pugtalanmagynyň aýdyň mysallary hökmünde BMG-niň Baş Assambleýasy tarapyndan durnukly ulag ulgamy boýunça kabul edilen 5 sany Kararnamalary görkezmek bolar. Şeýle-de ýurdumyzda ulag ulgamy bilen bagly halkara maslahatlar yzygiderli geçirilýär.

Türkmenistanyň dünýä giňişliginde möhüm baglanyşyk ulgamyna öwrülmeği üçin ulag ulgamynyň ähli pudaklaryna iri maýa goýumlaryny gönükdirilýär we iri göwrümlü taslamalar durmuşa geçirilýär. Ýurdumyzda ulag kommunikasiýa ulgamyny ösdürmek, demir ýol, awtomobil, deňiz, howa ulaglarynyň maddy-enjamlaýyn binýadyny pugtalandyrmak boýunça giň möçberli milli maksatnamalar, şeýle hem hereket edýän ulag geçelgelerini giňeltmek we täzelerini döretmek boýunça geljegi uly meýilnamalar amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň ulag ulgamy önümçilik kuwwatlyklary boýunça uly mümkinçiliklere eýedir. Ulag akymalarynyň birleşmelerinde milli we halkara ähmiýetli logistiki merkezler gurulýar. Diňe soňky ýyllarda iri logistiki merkezler hökmünde gurlup ulanylmaga berlen, Türkmenbaşy Halkara deňiz porty, geçirijilik kuwwaty sagatda 1600 ýolagça deň bolan hem-de ýylda 200 müň tonna çemesi ýükleri kabul edip, saklap we ugradyp bilmäge ukyply Aşgabat Halkara howa menzili, ýurdumyzyň halkara ulag-üstaşyr mümkinçiliklerini artdyrmaga mümkinçilik berýän Türkmenabat Halkara howa menzili, Kerki Halkara howa menzili muňa aýdyň şaýatlyk edýär.

Häzirki döwürde Bitarap Türkmenistan halkara ulag-üstaşyr geçelgeleri bilen baglanyşykly işjeň syýasaty alyp barýar. Özbekistan – Türkmenistan – Eýran – Oman ulag-üstaşyr geçelgesini, Demirgazyk – Günorta ugry boýunça Gazagystan-Türkmenistan-Eýran transkontinental demir ýol geçelgesini, «Lapis-Lazuli» (Owganystan – Türkmenistan – Azerbaýjan – Gruziýa – Türkiýe) halkara ulag geçelgesini netijeli peýdalanmak boýunça düýpli işler geçirilýär. Şonuň üçin hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda Bitarap Türkmenistanyň ulag diplomatiýasy yzygider dabaralanýar we dünýä halklarynyň dostlugyna, parahatçylyga, ynanyşmaga, gülläp ösüşe, dünýäniň abatlygyna hyzmat edýär.

GROWTH OF INTERNATIONAL COOPERATION IN TURKMENISTAN

M. Ovezov (Turkmenistan)

Today, the development of transportation becomes one of the main conditions for effective international cooperation. In this regard, the Turkmen people, who have considered road construction as a noble work since ancient times, continue this tradition and make a worthy contribution to the restoration of the Great Silk Road. Being a full-fledged member of the world community, Turkmenistan participates in several international conventions and agreements in the field of transport and adheres to the international obligations arising from the generally recognized norms of important documents. In the speech, Turkmenistan's work on the development of international cooperation in the transport sector is discussed.

РОСТ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ТУРКМЕНИСТАНЕ

М. Овезов (Туркменистан)

Сегодня развитие транспорта становится одним из главных условий эффективного международного сотрудничества. В этой связи туркменский народ, издревле считавший

строительство дорог благородным делом, продолжает эту традицию и вносит достойный вклад в восстановление Великого Шелкового пути. Будучи полноправным членом мирового сообщества, Туркменистан является участником ряда международных конвенций и соглашений в области транспорта и придерживается международных обязательств, вытекающих из общепризнанных норм важных документов. В выступлении обсуждается работа Туркменистана по развитию международного сотрудничества в транспортной сфере.

INNOWASION YKDYSADYÝETIŇ ESASY BOLAN ÝOKARY DEREJELI HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAKDA ADAM MAÝASYNYŇ TÄSIRI

M. Rahmanowa (Türkmenistan)

Döredijilikli, innowasion adam maýasy bilimler ykdysadyýetiniň emele gelmeginiň we ösmeginiň esasy şerti bolup durýar. Bilimler ykdysadyýetiniň netijeleri adamyň ukyp-başarnyklarynyň ösmeginde, ýaşayyş-durmuş şertleriniň gowulanmagynda, bilimiň kämilleşmeginde, ýokary tehnologiýalarda, innowasiýalarda we ýokary hilli hyzmatlarda özüniň beýany tapýar.

Ösen döwletler maýalaryň köp bölegini adam maýasyna öwürýärler. Bu bolsa ylmyň, innowasiýanyň we akyl ýetirişiň ösüşine aýgytlaýjy artykmaçlyk berýär. Şeýle hem ilatyň durmuş ýagdaýynyň has öňe ilerlemegine şert döredýär. Dünýäniň ösen ýurtlarynda alymlaryň oýlap tapýşlarynyň, täzeçil pikirleriniň çalt we netijeli durmuşa ornaşdyrylmagy harytlaryň we önümleriň täze görnüşleriniň öndürilmegi üçin oňaly şertleri döredýärler.

Häzirki döwürde adam maýasyna gönükdirilýän goýumlaryň ýokary derejesi we olar tarapyndan döredilen täze tehnologiýalar dünýäniň öndebaryjy ýurtlaryna öňdäki orunlary eýelemäge mümkinçilik berýär. Adam maýasynyň hili we ony ösdürmegiň ýollary baradaky meseleler özüniň wajyplygy bilen tapawutlanýar. Adam maýasynyň hili, öz gezeginde, ilatyň mental aýratynlyklary we durmuşyň hili bilen kesgitlenýär.

Tehnikalar, enjamlar, zähmet ýa-da işçi güýji önümçilik şertleriniň ýönekeý ulgamlary bolup, aňsat çalşylýar we olary köp ýurtlarda öndürüp bolýar diýlen nukdaýnazar ykdysady nazaryýetiň irki döwürlerindäki çaklamasydyr. Aslynda, adam maýasy guramanyň üstünlik gazanmagy we ösmegi üçin örän möhüm şert bolup, ol tejribäniň artmagy we ylmyň we bilimiň ýokarlanmagy netijesinde ösýär. Umuman alnanda, adam maýasy birnäçe işleri amala aşyrmagyň netijesinde adamyň girdeji almak ukybyny aňladýar.

Adam maýasynyň ýörelgelerine görä, köp ýurtlarda möhüm iş orunlary agdyklyk edýär. Adam maýasy zähmet gurlary, önümleriň bahasy, şeýle-de saglygy goraýyş we ylym-bilim ulgamlarynyň netijeliligi bilen baglanyşyklydyr. Şunuň bilen birlikde, milli ykdysadyýetiň depginli ösüşini üpjün edýän gurallar maliýe hyzmatlary bilen berk baglanyşyklydyr.

Dünýäniň ykdysady giňişliginde dürli ýurtlaryň ykdysady syýasaty özbaşdak alyp barmak üçin täze mümkinçilikleriň döredilmegi adam maýasyny ösdürmeklige itergi berýär. Hususan-da, ýurduň ykdysady taýdan rowaçlanmagy ilatyň ýaşayyş-durmuş derejesiniň ýokarlanmagyny, şeýle-de saglyk, ylym-bilim ulgamlarynyň ösmegini şertlendirýär. Bu ykdysady üstünlikler adam maýasynyň ösdürilmegini, ahyrky netijede, uzak möhletli nazarlaýan ykdysady ösüşi üpjün etmek üçin güýçli başlangyç bolup hyzmat edýär.

Adam maýasy başga ulgamlara garanyňda işgärler üçin ýokary zähmet haklarynyň bolmagy bilen tapawutlanýar we bu baglanyşyk adam maýasy nazaryýeti tarapyndan subut edilendir. Ilat toparlarynyň dürli-dürli bolmagy jemgyýetde eýeleýän ykdysady derejesine, önümçilik ýa-da hyzmat ediş ýaýrawlaryndaky iş orunlaryna, işgärleriň jynsyna görä zähmet haklarynyň görnüşleri we möçberleri dürli-dürli bolýar. Köp ýurtlarda adam maýasynyň uly gurlaryna eýe bolan işgärlere hem ýerine yetirýän işlerine görä iş haklary tölenilýär. Aslynda, Walter Blogyň nazaryýetine görä, Awstraliýanyň

ykdysadyýetinde işgärleriň iş haklary jynsyna görä däl-de, olaryň dürli ulgamlardaky we iş orunlaryndaky işlerine baglylykda tapawutlanýar.

Köp ýurtlarda toplanan adam maýasyny netijeli ulanmak üçin birnäçe şertler döredilýär. Hususan-da, pensiýa ýaşyna ýetenden soňra olara ýeňillikli saglyk we pensiýa hyzmatlaryndan peýdalanmak mümkinçilikleri döredilýär.

Dünýäniň ösen ýurtlarynyň biri hasaplanýan Kanadada we başga-da birnäçe ösen ýurtlarda hem adam maýasy pese gaçan ýagdaýynda geljekki durmuşy göz öňünde tutup, ýurda göçüp gelýän adamlar toparynyň kömegi bilen geljekki adam maýasyny ýokary derejä ýetirmek ugrunda köp işler alnyp barylýar. Kanada göçüp gelýän adamlar ykdysadyýetiň ösmegine öz saldamly goşantlaryny goşýarlar. XIX we XX asyrlaryň dowamynda Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda adam maýasy tarapyndan döredilen täze tehnologiýalar öňegidişligiň gazanylmagyna ýardam berdi.

IMPACT OF HUMAN CAPITAL ON TRAINING HIGHLY QUALIFIED PROFESSIONALS WHO ARE THE BASIS OF AN INNOVATIVE ECONOMY

M. Rahmanova (Turkmenistan)

The creative and innovative human capital is the basic condition for the formation and development of the knowledge economy. The outcomes of the knowledge economy are reflected in the development of skills and increasing wellbeing of people, the improvement of education, high technology, innovation and high-quality services.

Developed countries are transforming most of their financial resources into human capital. This gives a decisive advantage in the development of science, innovation and intelligence, and also creates conditions for a significant improvement in the population's living conditions. The rapid and effective introduction of the inventions of scientists and innovative ideas into practice in the developed countries of the world creates favorable conditions for the production of new types of goods and products.

At present, the high level of investment in human capital and the new technologies created as a result of this allow the developed countries of the world to take a leading position. The issues related to the quality of human capital and the ways of its development differ in their degree of urgency. The quality of human capital, in turn, is determined by the mentality features and living standards of the population.

ВЛИЯНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ПОДГОТОВКУ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСОКОГО УРОВНЯ, ЯВЛЯЮЩИХСЯ ОСНОВОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

M. Рахманова (Туркменистан)

Креативный, инновационный человеческий капитал является основным условием формирования и развития экономики знаний. Результаты экономики знаний находят отражение в развитии навыков, улучшении условий жизни людей, совершенствовании образования, высоких технологиях, инновациях и высококачественных услугах.

Развитые страны преобразуют большую часть своего финансового капитала в человеческий капитал. Это дает решающее преимущество в развитии науки, инноваций и интеллекта, а также создает условия для значительного улучшения условий жизни населения. Быстрое и эффективное внедрение в практику изобретений ученых и новаторских идей в развитых странах мира создает благоприятные условия для производства новых видов товаров и продукции.

В настоящее время высокий уровень инвестиций, направляемых в человеческий капитал, и создаваемые в результате этого новые технологии позволяют развитым странам мира занимать

лидирующие позиции. Вопросы качества человеческого капитала и путей его развития различаются по степени насущности. Качество человеческого капитала, в свою очередь, определяется особенностями менталитета и качеством жизни населения.

YLYM WE BILIM ADAM MAÝASYNYŇ KEPILIDIR

N. Altyýew, H. Handurdyýew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda ýurdumyzda bilim-ylým we saglygy goraýyş ulgamlary boýunça giň-gerimli durmuş maksatly desgalaryň gurluşygy yzygiderli kämilleşdirilýär. Elbetde, bularyň hemmesi ýurdumyzda alnyp barylýan syýasatyň adam maýasyna aýratyn üns berilýändiginiň aýdyň subutnamasy bolup çykyş edýär. Adam maýasyna goýulýan maýa goýumlaryň ähli görnüşleriniň arasynda saglyga hem-de bilime goýulýan goýumlar has möhüm görnüşleri bolup çykyş edýär. Saglyga goýulýan maýa goýumlar adamyň zähmete ukyply durmuşyny, deňşililikde adam gaznasynyň ulanyş möhletini uzaldýar. Adamyň saglyk ýagdaýy – bu onuň tebigy maýasy bolup, onuň bir bölegi nesil mirasy görnüşli, beýlekisi bolsa adamyň özi we jemgyýet tarapyndan edilen harajatlaryň netijesinde gazanylýar. Şeýlelikde, sagdyn durmuş şertleri bilen baglanyşykly harajatlar hem adama goýulýan maýa goýumlaryň hataryna degişli edilmelidir.

Bilşimiz ýaly, umumy we ýörite orta bilim adamyň sowatlylygynyň hilini, derejesini hem-de göwrümini artdyryp, adam maýasynyň göwrümini we hilini ýokarlandyrýar. Ýokary bilim ugrunda goýulýan maýa goýumlar bolsa, ýokary öndürijilikli zähmeti ykdysady ösüşe has uly täsir edýän ýokary hünär derejeli hünärmenleri kemala getirmäge mümkinçilik döredýär.

Ylym-bilim pudagy – bu dünýäniň ähli ýurtlarynda adam maýasyna goýulýan goýumlaryň esasy düzüm bölekleriniň biridir. Häzirki wagtda binýatlyk ylmy işläp düzmeler üçin edilýän harajatlar hem adam maýasyna goýulýan maýa goýumlaryň hataryna degişli edilýär. Sebäbi ylmyň ösüşinde, önümçiligiň täze tehnologiýalaryny hem-de peýdalanyş ýollaryny emele getirýän diňe bir aňyýet täzeçillikleriniň döredilmegi bilen çäklenilmän, adamlaryň hut özleriniň täze mümkinçilikleri we zerurlyklary döredýän hojalyk subýektleri hökmünde özgermesi hem bolup geçýär.

Häzirki wagtda, ösen tehnologiýalar babatda ylym ulgamynda we ylmy tutumly işewürlükde üstünlikli işlemek üçin özboluşlylygy we bilimiň, ukyplaryň, endikleriniň hem-de şahsy aýratynlyklaryň netijeli sazlaşygy bilen tapawutlanýan, ýokary hünär derejesine eýe bolan, täzeçillikleri döredip, durmuşa ornaşdyrmaga ukyply, çalasyň innowasialaryň ýetmezçilik etmek meselesi has ýiti duýulýar. Bu ýagdaý bilim beriş ulgamynyň hiliniň ýetmezçiligi, işgärleriň erkin ykjamlylygy bolan ykdysadyýetiň progressiw gurluşyna laýyk gelmeýän gurluş taýdan iş üpjünçiliginiň netijeliliginiň pesligi bilen şertlendirilendir.

Adamyň döredijilik mümkinçilikleri onuň innowasion gurbatynyň özeni bolup durýar we beýleki çeşmelerden tapawutlylykda, olar gutarnyksyzdyr. Döredijilikli şahsyýetler maksada okgunlylyk, islendik düşünjeler babatda düşbülük, göz öňünde tutulmadyk erkin barlaglaryň geçirilmeginiň ileri tutulmagy arkaly, täze başlangyçlar bilen çykyş etmeklik, aňyýet tankytlylygy ýaly özboluşly aýratynlyklar bilen häsiýetlenýärler. Döredijilikli zähmet bilen, esasan, oýlap tapyjylar, alymlar, mugallymlar, lukmanlar, inženerler, önümçiligiň guramaçylary, telekeçiler meşgullanýarlar.

Ykdysadyýetiň durmuşa gönükdiriliş derejesi, döwlet tarapyndan adam maýasynyň ösüşine nähili ähmiýetiň berilýändigigi, adam maýasyna döwlet tarapyndan goýberilýän maýa goýumlarynyň paýy, ýagny adam maýasyna goýulýan bazar ähmiýeti bolmadyk maýa goýumlaryň orny barada subut edýär.

Şeýlelikde, adam maýasy, umuman, saglyk derejesi, gazanylan bilim derejesi, hünär tejribesi, endikler, mümkinçilikler, ykdysady taýdan ähmiýetli maglumatlar, gündelik zerurlyklary kanagatlandyrmak arkaly diňe bir aýry-aýry şahsyýetlere hem-de jemgyýete ykdysady taýdan baş alyp çykmak mümkinçiliklerini döretmek bilen çäklenmän, ykdysady ösüşde, jemgyýetçilik durnuklylygynda öz beýany tapýan aňryçäk şahsy durmuş-ykdysady hem-de jemgyýetçilik netijeleriniň gazany-

lan wagtyna çenli kämilleşmek üçin şert döredýän, durmuşyň dowamynda adama, onuň saglygyna, aňyýetine, medeniýetine goýulýan maýa goýumlary arkaly häsiýetlendirilýändir diýip hasaplaýarys.

SCIENCE AND EDUCATION IS A GUARANTEE FOR THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL

N. Altyev, H. Handurdyev (Turkmenistan)

The systems of science and education are one of the main components of investment in human capital in all countries of the world. Currently, the costs of fundamental scientific developments are also included in investments in human capital. This is due to the fact that in the process of development, science provides transformations that are not limited to the creation of new thinking that forms new production technologies and ways of using them, but they also contribute to the establishment of business entities by individuals, which create new opportunities and demands.

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ – ГАРАНТИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Н. Алтыев, Х. Хандурдыев (Туркменистан)

Сфера науки и образования является одной из основных составляющих инвестиций в человеческий капитал во всех странах мира. В настоящее время затраты на фундаментальные научные разработки также включаются в состав инвестиций в человеческий капитал. Это связано с тем, что в процессе развития наука предоставляет преобразования, которые, не ограничиваясь созданием нового мышления, формирующие новые технологии производства и способы их использования, способствует становлению людей в качестве субъектов хозяйствования, создающих новые возможности и потребности.

SEBITIŇ EKSPORT MÜMKINÇILIGINI ÖSDÜRMEGIŇ ZERURLYGY

N. Atalyýewa (Türkmenistan)

Ýurduň sebitleriniň eksport mümkinçiligini ösdürmek wezipesi Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasyndan gelip çykmak bilen, ol milli ykdysadyýetiň durnukly ösüşiniň möhüm şertleriniň biri hökmünde ykrar edilip, milli önümçiligiň artmagyna, býujet girdejileriniň ýokarlanmagyna we täze iş ýerleriniň döremegine oňyn täsirini ýetirýär.

Sebitiň eksport mümkinçiligi toplumlaýyn we çylşyrymly düşünjedir. Ony ösdürmegiň ýollaryna bagyşlanan ylmy-barlag işleri türkmenistanly we daşary ýurtly alymlaryň ýerine ýetirendiklerini bellemek bolar. Ýerine ýetirilen ylmy işleri seljermek bilen, sebitiň eksport mümkinçiliklerini dolandyrmagyň hem-de eksport mümkinçiliginiň sebitiň bäsdeşlige ukyplylygyny bahalandyrmakdaky ornunyň esasy meseleler bolup durýandygy ýüze çykaryldy.

Geçen asyryň 90-njy ýyllarynda «eksport mümkinçiligi» ykdysady kategoriýa hökmünde ylmy dolanyşyga girmek bilen, oň hereket eden «önümçiligiň eksport binýady» ykdysady kategoriýanyň ýerini aldy. Häzirki zaman ykdysady edebiýatda «eksport mümkinçiligi» ykdysady kategoriýasynyň birnäçe ykrar edilen teswirlemesi bardyr. Bu teswirlemeleri ylmy nukdaýnazardan şu aşakdaký:

– bäsdeşlige ukyply önümleriň zerur bolan mukdaryny öndürmek we sarp edijilere ýetirmek başarnygy;

– önümleriň öndürilmegini, olaryň daşarky bazarlara çykarylmagyny, sarp edijilere ýerlenmegini we ulanylyş döwründe kepillik hyzmatynyň berilmegini häsiýetlendirýän toplumlaýyn görkezijisi;

– sebitiň ylmy-tehniki, tehnologik we durmuş ösüşini üpjün edýän serişde-çig mal binýady we ykdysadyýetiň ýagdaýy ýaly toparlarda jemlemek mümkindir.

Sebitleriň durnukly ösüşi bilen ykdysady ösüşiň berk özara baglanyşygyny, olaryň ösüşinde eksportyň barha uly orun eýeleýändigini nazara almak bilen, daşary ýurtly alymlaryň ylmy-barlag işlerinde sebitiň önümçilik kärhanalarynyň daşary-ykdysady işjeňliginden, sebitiň institusional esaslaryny berkitmegiň meselelerine aýratyn uly üns berlip başlandy. Sebitiň institusional esaslarynyň berkidilmegi bolsa, sebitde eksporty goldamagyň möhüm şerti hökmünde çykyş edip başlady.

Prezident Maksatnamasynda: «Türkmenistanyň sebit syýasatynyň baş maksady ilatyň ýaşaýuş derejesini we hilini ýokarlandyrmagyň we umumy durmuş ösüşini gazanmagyň esasynda, her bir welaýatyň, etrabyň we şäheriň ykdysady taýdan ösmegi üçin amatly şertleri döretmekden, Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň üzüksiz ösüş derejesini ýokarlandyrmakdan, welaýatlaryň we Aşgabat şäheriniň durmuş-ykdysady ösüşiniň ýokary depginlerini üpjün etmekden, olaryň ýurduň ykdysadyýetini döwrebaplaşdyrmaga goşandyny artdyrmakdan, has netijeli amatlyklary emele getirmekden, öndürilýän harytlaryň bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmakdan, eksport mümkinçiligini giňeltmekden ybarat bolar» diýlip, kesgitlenilýär.

Sebitiň eksport mümkinçiligi seljerilende, onuň innowasion, önümçilik, serişde-çig mal, infrastruktura, zähmet, sarp ediş, maliýe we institusional mümkinçilikleriniň nazara alynmagy möhümdir. Olardan sebitiň eksport mümkinçiliginiň durnukly ösüşini üpjün etmekde, institusional mümkinçiligi aýgytlaýjy orunlaryň birini eýeleýär. Sebäbi ol sebitiň infrastruktura, önümçilik we innowasion mümkinçilikleri bilen berk baglanyşyklydyr.

Milli ykdysadyýetiň, şol sanda sebitleriň we ykdysadyýetiň pudaklarynyň durnukly ösüşini gazanmakda, bäsdeşlige ukyplylygyny ýokarlandyrmakda, çekilen maýa goýumlary netijeli özleşdirmekde we infrastruktura özgertmelerini ösdürmäge, türkmenistanlylaryň durmuş goraglylygyny berkitmäge, ilatyň maddy-durmuş şertlerini gowulandyrmaga we adam maýasyny ösdürmäge giň goşant goşýandygyny nazara almak bilen, milli ykdysadyýetiň, şol sanda sebitleriň eksport mümkinçiligini ösdürmek döwrüň derwaýys wezipeleriniň biri hökmünde çykyş edýär diýip, belläp bileris.

NEED FOR DEVELOPING THE EXPORT CAPACITY OF A REGION

N. Atalyeva (Turkmenistan)

The provisions on developing the export capacity of the country's regions, outlined in the Program of the President of Turkmenistan on the Socio-Economic Development of the country in 2022-2028, which is specified as one of the important conditions for sustainable development of the national economy, has a positive effect on the expansion of domestic production, increase in budget revenues and creation of new jobs.

The export capacity of a region is a complex and complicated concept. It should be noted that Turkmen and foreign scientists conducted researches into the ways to promote its development. Based on the analysis of the scientific works conducted, it was established that the management of the export capacity of a region and the assessment of its competitiveness are the fundamental issues in this area.

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Н. Аталыева (Туркменистан)

Задача по развитию экспортного потенциала регионов страны, предусмотренная в Программе Президента Туркменистана по социально-экономическому развитию страны в 2022-2028 годах, которая определена в качестве одного из важных условий устойчивого

развития национальной экономики, положительно сказывается на расширении отечественного производства, увеличении бюджетных поступлений и создании новых рабочих мест.

Экспортный потенциал региона – это комплексное и сложное понятие. Следует отметить, что научные исследования путей его развития проводились туркменскими и зарубежными учеными. В результате анализа проведенных научных работ было установлено, что управление экспортным потенциалом региона и оценка его конкурентоспособности являются основными проблемами в этом направлении.

TÜRKMENISTANYŇ EKSPORT MÜMKINÇILIKLERINI ÝOKARLANDYRMAKDA ELEKTRON SÖWDANYŇ ORNY

N. Aýnazarow, Y. Nazarow (Türkmenistan)

Dünýäniň haryt bazarlarynda bäsleşik göreşiniň ýitileşýän häzirkki şertlerinde ýurdumyzdan daşary ýurtlara iberilýän harytlaryň möçberlerini has-da artdyrmak üçin daşary söwda gatnaşyklarynda häzirkki zaman tehnologiýalaryndan giňden peýdalanmak zerur bolup durýar. Şeýle tehnologiýalaryň biri hökmünde internet toruny görkezmek bolar. Häzirkki döwürde dünýäde bu toruň üsti bilen köp sanly elektron söwda amallary geçirilýär.

Elektron söwda diýip, elektron maglumat ulgamlaryndan, telekommunikasiýa aragatnaşyk torlaryndan we elektron amallaryndan peýdalanmak bilen, geleşikler edilende elektron resminamalaryň alyşmagy arkaly amala aşyrylýan, uzakdan satmak arkaly edilýän söwdanyň görnüşine düşünilýär.

Halkara söwda gatnaşyklarynyň ösüşiniň häzirkki tapgyrynda internet söwdasyny ýurdumyzyň milli eksportyny artdyrmagyň geljegi bar bolan ugurlarynyň biri hökmünde görkezmek bolar. Eksporta goldaw bermegiň bu usulyny has-da giňeltmek maksady bilen, ýurdumyzda giň gerimli işler durmuşa geçirilýär. Hususan-da, «Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasynda» elektron söwda sanly ykdysadyýetiň üstünlikli hereket etmeginiň üç ugrunyň biri hökmünde kesgitlenip geçilýär.

Bulardan başga-da, ýurdumyzda sanly tehnologiýalaryň üsti bilen elektron söwdany ösdürmegiň kadalaşdyryjy-hukuk binýady hem yzygiderli kämilleşdirilip gelinýär. Hususan-da, 2020-nji ýylyň 14-nji martynda «Elektron resminama, elektron resminama dolanyşygy we sanly hyzmatlar hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilendigini muňa mysal edip görkezmek bolar.

«Türkmenistanda 2019-2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasyna» laýyklykda, Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalary hem sanly tehnologiýalary ornaşdyrmak boýunça yzygiderli işleri amala aşyrýarlar. Şol sanda hususy önüm öndürijiler, söwda we hyzmatlar ulgamynda iş alyp barýan şereketler internet söwdasynyň gerimini günsaýyn giňeldýärler, elektron söwda sahypalaryny açmak, ykjam elektron goşundylaryny döretmek hem-de dünýä belli internet söwda ulgamlarynda ýurdumyzda öndürilen harytlary hödürlemek arkaly onlaýn usulda harytlary menzilara satmak we eltip bermek hyzmatlaryny giň gerimde amala aşyrýarlar.

Elektron söwdany düzgünleşdirmek babatynda halkara derejesinde hem işler alnyp barylýar. BMG-niň 1996-njy ýyldaky mejlisinde «Elektron söwdasy boýunça nusgalyk kanun» kabul edildi. Halkara derejesinde şeýle kanunyň kabul edilmegi ýurtlara elektron serişdeleri arkaly harytlaryň özara alyş-çalşygyny has-da ýeňilleşdirýär.

Elektron söwdany ýurdumyzyň milli eksportyny ösdürmegiň wajyp guruly hökmünde peýdalanmagyň zerurlygyny, söwda amallaryny geçirmegiň bu usulynyň ýokary amatlylygy bilen düşündirip bolar.

Elektron täjirçilik halkara söwdasynda bäsleşik artykmaçlyklaryny döretmäge mümkinçilik berýär hem-de onuň ösmegini höweslendirýär. Sanly ykdysadyýet bazarlaryň has-da biri-birine ýakynlaşmagyna getirýär. Bu, esasan hem, söwda çygyrynda has-da aýdyňdyr. Häzirkki wagtda Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş guramasyna girýän ýurtlarda satuwlaryň 18%-i elektron täjirçiligiň üsti bi-

len amala aşyrylýar. Emma elektron söwdalarynyň 90%-i guramalaryň arasynda bolup geçýän söwda degişlidir. Şol bir wagtyň özünde guramalar bilen ahyrky sarp edijileriň arasynda elektron täjirçiligiň üsti arkaly bolup geçýän söwdalaryň ýyl-ýyldan artýandygy aýratyn bellärligidir.

Elektron söwdanyň möhüm infrastrukturalarynyň biri hökmünde sanly söwda platformalaryny görkezmek bolar. Bu platformalaryň esasy wezipesi uly maglumatlary işläp taýýarlamak esasynda intellektual dolandyryşyň tehnologiýalarynyň üsti bilen araçylyary aradan aýyrmakdyr. Sanly söwda platformalarynyň içinde dünýäniň öňdebarjylarynyň hatarynda Alibaba (Hytaý), Amazon (ABŞ), eBay (ABŞ) görkezmek bolar. Mysal üçin, 2019-njy ýylyň 31-nji mart ýagdaýyna görä Alibaba söwda platformalarynyň hyzmatlaryndan 654 mln. müşderi peýdalandy hem-de bu söwda meýdançasyna 853 mlrd. ABŞ-nyň dollary möçberinde geleşikler baglaşyldy.

Şeýlelikde, Türkmenistanda eksportyň sanylaşdyrylmagy ýurdumyz üçin giň mümkinçilikleri döreder, çünki söwdanyň bu usuly dünýä bazarynda täze hyzmatdaşlary tapmaga, harytlaryň özüne düşýän gymmatyny peseltmäge, täze bazarlara ornaşmaga, başga-da birnäçe oňyn netijelere getirer.

THE ROLE OF ELECTRONIC TRADE IN INCREASING THE EXPORT POTENTIAL OF TURKMENISTAN

N. Aynazarov, Y. Nazarov (Turkmenistan)

Electronic trading development is one of the key problems of electronic economics formation. Electronic trading as the form of realisation of trade provides essential reduction of expenses on carrying out of trading operations and rationalisation of trading activity at the expense of simplification of trading and transport procedures, introductions of technologies of electronic data exchange. In this paper the factors promoting to retail electronic trading development of in our country are generalised. Dynamics of the electronic trading network development and goods turnover in electronic shops are analysed, tendencies of the electronic sales development in Turkmenistan are revealed.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В ПОВЫШЕНИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ТУРКМЕНИСТАНА

Н. Айназаров, Ы. Назаров (Туркменистан)

Одной из ключевых задач формирования электронной экономики является развитие электронной торговли, которая как форма осуществления торговли обеспечивает существенное сокращение расходов на проведение торговых операций и рационализацию деятельности организаций за счет упрощения торговых и транспортных процедур, внедрения технологий электронного обмена данными. В статье обобщены факторы, способствующие развитию розничной электронной торговли в нашей стране, проанализирована динамика развития сети и товарооборота электронных магазинов, обоснованы тенденции развития электронных продаж в Туркменистане.

ZÄHMET BAZARY – SANLY ÖSÜŞIŇ AÝDYŇ ÝOLUNDA

N. Baýramdurdyýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda türkmen ýaşlarynyň iş bilen üpjünçilik meselesine döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hökmünde aýratyn ähmiýet berilýär. Milli Liderimiziň taýsyz tagallalarynyň esasynda ýurdumyzyň zähmet bazarynyň halkara üňülerine laýyklykda döwrebaý ösdürilmegi netijesinde, ilatyň iş bilen üpjünçiligi meselesi babatynda örän

kämil kanunçylyk binýady döredildi. Gahryman Arkadagymyzyň oýlanyşykly adyl syýasaty netijesinde Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan 2016-njy ýylyň 18-nji iýunynda kabul edilen «Ilatyň iş bilen üpjünçiligi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny 2016-njy ýylyň 1-nji iýulyndan güýje girdi. Ýedi bapdan we 37 maddadan ybarat bolan bu kanun ilatyň iş bilen üpjünçiligi çygyryndaky döwlet syýasatynyň hukuk, ykdysady we guramaçylyk esaslaryny kesgitlep, raýatlaryň zähmet çekmäge bolan konstitusion hukuklarynyň berjaý edilmegine, işsizlikden goralmagyna gönükdirilýär hem-de iş bilen üpjünçilik çygyrynda döwlet kepilliklerini belleýär. Ýaş nesliň döredijiligini we zähmetini ýurduň mundan beýläk hem gülläp ösmegine gönükdirmek, aýratyn-da, hünär bilimi edaralarynyň uçurymlaryny bäsleşikli zähmet bazaryna uýgunlaşdyrmak we täze döwrebap iş orunlary bilen üpjün etmek döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Jemgyýetiň işjeň topary hasaplanýan ýaşlary hünär taýdan taýýarlamak, ýaş hünärmenler üçin mynasyp ýaşaýyş-durmuş şertlerini döretmek babatynda uly tagallalaryň edilýändigini aýratyn nygtalmaga mynasypdyr. Ilkinji nobatda, ýaşlaryň jemgyýetde syýasy, ykdysady we durmuş taýdan ösüşdedigi hem-de durmuş-demografik ýagdaýlaryň emele gelmeginde aýratyn orun tutýandygy bilen baglanyşyklydyr. Olar umumy orta bilimi almak, hünär edinmek ýaly möhüm wezipeleri ýerine ýetirýär. Şonuň üçin ilatyň bu bölegi zähmet bazarynda, ilkinji nobatda, üns berilmeli toparlaryň biri bolup durýar. Häzirki döwürde dünýä döwletleriniň ählisinde diýen ýaly ýaşlaryň iş bilen üpjünçiligi bilen baglanyşykly meseleler öz wajpylygy bilen tapawutlanýar. Türkmenistanyň Prezidentiniň 2019-njy ýylyň 14-nji iýunynda çykaran 1270-nji karary bilen «Türkmenistanda ýaşlary zähmet bazaryna uýgunlaşdyrmagyň we olaryň iş bilen üpjünçiligini kämilleşdirmegiň Maksatnamasy» hem-de ony amala aşyrmagyň Meýilnamasy kabul edildi. Maksatnamanyň durmuşa geçirilmegi ýaş raýatlaryň zähmet çekmäge bolan hukuklarynyň berjaý edilmegi üçin şertleri üpjün edýär. Zähmet gatnaşyklaryndaky meseleleri düzgünleşdirmek we onuň usulyny kämilleşdirmek boýunça çäreler yzygiderli häsiýete mahsus bolup, döwrüň talaplaryna görä netijeli durmuşa geçirilýär, zähmet kanunçylygyna degişli üýtgetmeler girizilýär, kanunçylykdan gelip çykýan kadalaşdyryjy resminamalar işlenip taýýarlanylýar we herekete girizilýär.

Täze kabul edilen maksatnamada göz önünde tutulan çäreler hut şeýle şertleriň döredilmegine mümkinçilik berýär. Şunuň bilen baglylykda, meýilnamada ýaşlaryň zähmet bazaryna uýgunlaşmagyna ýardam berýän institutlaryň, ýagny bilim, iş üpjünçiligi we hünäre ugrukdyrmak bilen bagly ulgamlaryň işini sazlaşdyrmak möhüm wezipe hökmünde kesgittendi. Ýaşlary zähmet bazaryna uýgunlaşdyrmak we işe ýerleşdirmek özara baglanyşykly meseleler bolup, olar sazlaşdyrylan ýagdaýynda, ýaşlaryň zähmet bazarynyň netijeli hereket edýändigini tejribe görkezýär. Dürli ulgamlaryň arasynda sazlaşygy üpjün etmekde döwletiň öz hakyky demografik, durmuş-ykdysady ýagdaýlaryndan ugur almagy we oňa gabat gelýän çemeleşmäni ulanmagy hökmany ýagdaýdyr. Häzirki döwürde dünýä tejribesinde ýaşlary iş bilen üpjün etmek babatynda köp maýa goýum serişdelerini talap edýän täze iş orunlaryny döretmäge däl-de, eýsem, işgäriň mümkinçiliklerini ösdürmäge we olary ykdysadyýetiň hakyky talaplaryna uýgunlaşdyrmaga uly ähmiýet berilýär. Ýaşlaryň zähmetini netijeli peýdalanmak döwrüň wajyp wezipesi bolup, ol ýaşlary hünäre ugrukdyrmak, hünär bilimini bermek we iş bilen üpjün etmek ýaly görkezijileriň ylmy taýdan seljerilmegini we öwrenilmegini talap edýär. Ýurdumyzyň ösüşi we geljegi bu wezipeleriň durmuşa geçirilmegine bagly bolup durýar.

LABOUR MARKET IS A RIGHT WAY TO DIGITAL DEVELOPMENT

N. Bayramdurdyyeva (Turkmenistan)

Under the wise leadership of Esteemed President, special importance is given to the issue of employment of the Turkmen youth as one of the priority areas of the state policy. As a result of the modern development of the country's labour market in accordance with international standards, based on the tireless efforts of our President, a highly developed legislative base on the issue of employment has

been created it is well known that as a result of the well-thought-out fair policy of our Hero-Arkadag, the Law of Turkmenistan «On Employment of the Population», adopted by the Mejlis of Turkmenistan on June 18, 2016, came into force on July 1, 2016. This law, consisting of seven chapters and 37 articles, defines the legal, economic and organizational foundations of the state policy in the field of employment, focuses on the observance of the constitutional rights of citizens to work, protection from unemployment, state employment guarantees.

The effective use of youth labour is an important task of the time and requires scientific analysis and study of such indicators as the professional orientation of the young people, the provision of vocational education and ensuring employment. The development and future of the country depends on the implementation of these tasks.

РЫНОК ТРУДА – ВЕРНЫЙ ПУТЬ К ЦИФРОВОМУ РАЗВИТИЮ

Н. Байрамдурдыева (Туркменистан)

Под мудрым руководством уважаемого Президента вопросу трудоустройства туркменской молодежи придается особое значение как одному из приоритетных направлений государственной политики. В результате современного развития рынка труда страны в соответствии с международными стандартами, на основе неустанных усилий нашего Героя-Аркадага создана высокоразвитая законодательная база по вопросу занятости населения. Как известно, с 1 июля 2016 года вступил в силу Закон Туркменистана «О занятости населения», принятый Меджлисом Туркменистана 18 июня 2016 года. Этот закон, состоящий из семи глав и 37 статей, определяет правовые, экономические и организационные основы государственной политики в сфере занятости, ориентирует на соблюдение конституционных прав граждан на труд, защиту от безработицы, государственные гарантии занятости.

Эффективное использование труда молодежи является важной задачей времени и требует научного анализа и изучения таких показателей, как профессиональная ориентация молодежи, обеспечение профессионального образования, обеспечение занятости. От реализации этих задач зависит развитие и будущее страны.

SANLY BILIM ULGAMY YKDYSADY ÖSÜŞIŇ KEPILIDIR

O. Ataýew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe jemgyýetimiziň döwrebaplaşmagy, ýaş nesli watansöýüjilik ruhunda terbiýelenmegi, milli ykdysadyýetimiziň halkara giňişliginde bäsdeşlige ukyplylygynyň berkidilmegi, türkmenistanlylaryň ýaşayyş-durmuş şertleriniň barha ýokarlanmagy we bilim almaga bolan konstitusion hukuklarynyň amala aşyrylmagy milli bilim ulgamynyň esasy wezipelerine degişlidir. Bilim ulgamynyň önünde goýlan wezipeleriň üstünlikli amal edilmegi üçin, onuň dünýä biliminiň ösüş meýilleriniň we jemgyýetimiziň aýratynlyklarynyň nazara alnyp, olaryň sazlaşykly utgaşygyny gazanmagyň binýadynda döwrebap ösdürmek möhümdir. Gahryman Arkadagymyzyň döredijilikli başlangyjynyň we hormatly Prezidentimiziň maksada okgunly döwlet syýasatynyň binýadynda, milli bilim ulgamyny sanlylaşdyrmak häzirki döwürň iň işjeň wezipeleriniň biri bolup çykyş edýär.

«Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiyasynyň» kabul edilmegi bilen, ýurdumyzda bilim bermegiň ähli basgançaklaryny ýokary hilli elektron bilim maglumatlary bilen üpjün etmek, sanly serişdeleri giňden peýdalanyp, ýokarlandyrmak we okatmagyň usulyýetini kämilleşdirmek wezipesi kesgitlenildi. Bilim ulgamyna sanly ykdysadyýeti jemgyýetçilik we döwlet durmuşyna giňden ornaşdyrmak wezipesiniň üstünlikli amal edilmeginde aýgytlaýjy orunlaryň

biri degişlidir. Bilim ulgamy sanly ykdysadyýetiň talaplary bilen utgaşykly sazlaşýan hünär bilimli hünärmenleriň nesliniň kemala gelmegini üpjün edýär.

Dünýä ykdysadyýetiniň döwrebap ösüş meýillerini seljermek bilen, tehnologik öňegidişligiň barha güýçlenýändigini, adam maýasynyň bolsa bu işde esasy orny eýeleýändigini bellemek bolar. Sebäbi sanly özgertmeleriň binýadyny häzirki zaman maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalaryny döredijiler we sanly başarnyklara eýe bolan ulanyjylar emele getirýär. Bu ikisiniň sazlaşykly hereketi bolsa, milli ykdysadyýetiň durnukly ösüşine itergi berýän sanly ykdysadyýetiň ösmegine mümkinçilik döredýär. Ýurtda sanly özgertmeleriň üstünlikli amal edilmeginiň, esasan, onuň bilim ulgamynyň potensialy bilen gönümel baglanyşyklydygy umumy ykrar edilen hakykatdyr.

Öňdebaryjy daşary ýurt tejribesine esaslanyp, zähmet öndürijiligine hünärmenleriň bilim derejesiniň täsiri babatynda geçirilen deňeşdirme seljermesine laýyklykda, adam maýasynyň 10 % ýokarlanmagynyň zähmet öndürijiliginiň 9 % ýokarlanmagyna täsir edýändigini bellemek bolar. Şunuň bilen baglylykda, jemgyýetiň adam maýasynyň derejesine ykdysadyýetiň netijeliliginiň gönümel baglydygy babatyndaky netijä gelip bileris. Şeýlelikde, adam maýasyny ösdürmek maksady bilen, bilim we ylym ulgamlaryny maliýeleşdirmegi güýçlendirmek we kämilleşdirmek zerurdyr.

2021-nji ýylda Döwlet býujetiniň serişdeleriniň 73,9%-i durmuş ulgamyny maliýeleşdirmäge gönükdirildi. Adam maýasyna maýa goýumlaryň möçberiniň artdyrylmagy zähmet öndürijiliginiň ýokarlanmagyna we ykdysadyýetiň ösüş depgininiň artmagyna getirýär. Şeýle hem, maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň güýçli depginde ösýän şertlerinde, önümçiliklere sanly ulgamyň ornaşdyrylmagy ileri tutulýar. Şunda, döwrebap sanly tehnologiýalara kämil erk edýän hünärmenleriň üpjünçiligi bolsa, başda bellenilişi ýaly, bilim ulgamyna gönümel bagly bolup durýar.

DIGITAL EDUCATION SYSTEM – A GUARANTEE OF ECONOMIC GROWTH

O. Ataev (Turkmenistan)

One of the decisive roles in the successful implementation of the objective for the widespread introduction of the digital economy into public and state life is assigned to the education system, which contributes to the formation of a new generation of qualified professionals with vocational education who fully meet the requirements of the digital economy. Analyzing the current trends in development of the world economy, it can be noted that technological progress is steadily strengthening, and human capital has a key role to play in this process.

This is due to the fact that the basis of digital transformation is composed of the developers of modern information and communications technologies and users with skills in the field of digital technologies. Their harmonious interaction creates an opportunity for development of a digital economy that gives an incentive to the sustainable growth of the national economy. The dependence of the successful implementation of digital reforms in a country on its education system capacity is a generally recognized fact.

ЦИФРОВАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ - ГАРАНТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

O. Атаев (Туркменистан)

Одна из решающих ролей в успешной реализации задачи широкого внедрения цифровой экономики в общественную и государственную жизнь отводится системе образования, которая обеспечивает формирование нового поколения квалифицированных специалистов

с профессиональным образованием, полностью соответствующих требованиям цифровой экономики. Анализируя современные тенденции развития мировой экономики, можно отметить, что технический прогресс неуклонно активизируется, а ключевую роль в этом процессе играет человеческий капитал.

Это связано с тем, что основу цифровой трансформации составляют разработчики современных информационно-коммуникационных технологий и пользователи, обладающие навыками в области цифровых технологий. Их гармоничное взаимодействие создает возможность для развития цифровой экономики, стимулирующей устойчивый рост национальной экономики. То, что успешная реализация цифровых реформ в стране напрямую связана с потенциалом ее системы образования, является общепризнанным фактом.

SANLY PLATFORMALAR – DÜNYÄ YKDYSADYÝETINIŇ ÖSÜŞINIŇ DÖWREBAP UGRY

O. Geldymammedowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň durmuşa geçirýän döwlet syýasatynyň binýadynda ýurdumyzyň milli bähbitlerini nazara alyp, dünýä ykdysadyýetiniň ösüş meýilleri bilen sazlaşykly ykdysady ösüşi gazanmaga, halkara ykdysady giňişligine işjeň goşulýarmaga we özara bähbitli hem-de deňhukukly hyzmatdaşlyga esaslanýan ykdysady gatnaşyklary çuňlaşdyrmak ileri tutulýar.

Häzirki döwürde sanly ykdysadyýetiň depginli ösüşi, onuň diňe bir dünýä ykdysadyýetiniň aýrylmaz düzüm bölegi hökmünde ykrar edilmegine getirmek bilen çäklenmän, eýsem dünýä ykdysadyýetiniň durnukly ösüşiniň binýatlyk esaslarynyň biri hökmünde öňe çykmagyny şertlendirdi. Sanly ykdysadyýetiň häzirki ösüş tapgyrynda bolsa, sanly platformalara aýgytlaýjy orun degişlidir.

Oňyn dünýä tejribesini seljermek bilen, sanly ykdysadyýetiň ilerleýji ösüşiniň baş şertleriniň biri hökmünde innowasiýalaryň çykyş edýändigini bellemek bolar. Şu ýerde, soňky ýyllarda gazanylan esasy innowasion üstünlikleriň tehnologiýa häsiýetli däl-de, işewürlük-modeline degişlidir. Şunda, sanly platformalara aýratyn orun degişlidir. Netijede, dünýä ykdysadyýetiniň häzirki zaman ösüş meýilleri sanly platforma ykdysadyýetini nazarlamak bilen, onuň esasy düzüm birlikleri bolan Internetiň we onlaýn platformalaryň, biziň ykdysady we durmuş ýaşayşymyza aýgytlaýjy orunlary eýeleýär.

Sanly platformalara bagyşlanan ylmy-barlag işlerde, olaryň bazar ykdysadyýetiniň täze nusgasy, telekeçilik işewürliginiň täzeçil usuly we ykdysady işjeňligiň täze görnüşi hökmünde öňe sürülýändigini bellemek mümkindir. Maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň durnukly ösmegi netijesinde, platformalar obýekt bolmaktan çykyp, onuň binýatlyk esasy bolup durýar. Platforma düşünjesi has giň gerimde kabul edilip başlanmagy bilen, onda ýerine ýetirilýän amallaryň mukdary we görnüşleri zygiderli artyp ugrady. Häzirki wagtda, «sanly platforma» hökmünde elektron giňişlikdäki söwda meýdançasý, ony ulanyjylar, programma üpjünçiligi, işewürlük-modelini we onuň işlemegini üpjün edýän kärhana kabul edilýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda dünýä ykdysadyýetinde sanly aragatnaşyklaryň häzirki ýagdaýyndan ugur almak bilen, 2028-nji ýyla çenli milli sanly platformalaryň esasynda sanly aragatnaşygy kämilleşdirmek ileri tutulýan wezipeleriň biri hökmünde kesgitlenildi.

Gündelik durmuşymyza sanly tehnologiýalar, şol sanda sanly platformalar giňden ornaşdy. Programma üpjünçiliginde ýerli önümleriň sanynyň barha artmagy bolsa, türkmenistanlylaryň ýaş nesliniň sowatlylyk derejesiniň has-da ýokarlanýandygyny aýdyňlygy bilen görkezýär. Şunuň bilen baglylykda, akylyly telefonlaryň kömegi bilen, sanly platformalar arkaly döwlet hyzmatlarynyň giň geriminiň, söwda amallarynyň, iş bilen üpjünçiligiň we beýleki hyzmatlaryň elýeterliligi has-da ýokarlandy.

Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesiniň agzalarynyň wirtual sergisiniň <https://fair.kerwen.com.tm/> internet salgysynda hemişelik esasy hereket etmegi döwlete dahylsyz bölegiň hem bu ugra uly üns berýändigini görkezýär. «Kerwen» atly maglumatlaşdyryş onlaýn söwda platformasy ähli telekeçiler üçin ýeke-täk maglumatlaşdyryş we mahabatlandyryş söwda platformasy bolup hyzmat edýär. Geljekde bu platformanyň işini kämilleşdirmek we edilýän hyzmatlaryň gerimini giňeltmek göz önünde tutulýar.

DIGITAL PLATFORMS ARE THE MODERN TREND IN DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY

O. Geldimammedova (Turkmenistan)

The high pace of development of the digital economy has resulted not only in its recognition as an integral component of the world economy, but it also determined its promotion as one of the fundamental principles of sustainable development of the world economy. In turn, the decisive role at the present stage of development of the digital economy is assigned to digital platforms.

The Program of the President of Turkmenistan for the Socio-Economic Development of the country in 2022-2028 outlines the improvement of digital communications by 2028 based on national digital platforms, taking into consideration the current state of digital communications in the global economy, as one of the priority objectives.

ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ – СОВРЕМЕННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

O. Гельдымухаммедова (Туркменистан)

Высокие темпы развития цифровой экономики привели не только к ее признанию неотъемлемой составляющей мировой экономики, но и обусловили ее выдвижение в качестве одного из основополагающих принципов устойчивого развития мировой экономики. В свою очередь, решающая роль на современном этапе развития цифровой экономики отводится цифровым платформам.

В Программе Президента Туркменистана по социально-экономическому развитию страны в 2022-2028 годах в качестве одной из приоритетных задач определено совершенствование цифровых коммуникаций к 2028 году на базе национальных цифровых платформ, с учетом современного состояния цифровых коммуникаций в мировой экономике.

TELEKEÇILERIŇ SOWATLYLYK DEREJESINI ÝOKARLANDYRMAGYŇ ZERURLYGY

R. Ataýew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň ykdysadyýetini innowasiýa ýoly bilen ösdürmäge, maýa goýumlaryň möçberini yzygiderli artdyrmaga, durmuş-önümçilik maksatly binalary we desgalary gurmaga, milli ykdysadyýetiň ähli pudaklaryny we ýurdumyzyň sebitlerini sazlaşykly ösdürmäge, ykdysadyýetimiziň eksport kuwwatlylygyny pugtalandyrmaga, döwlete degişli däl bölegi goldamaga hem-de ösdürmäge gönükdirilen maksatlar we wezipeler «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» hem-de «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda» giňişleýin beýan edilýär.

Prezident maksatnamasyndan gelip çykýan:

– bazar ykdysadyýetini, kiçi we orta telekeçiligi işjeň ösdürmek, işewürlük gurşawyny kämilleşdirmek;

– eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak, döwletiň emlägini hususylaşdyrmak, şeýle hem paýdarlar jemgyýetlerini döretmek;

– işewürligiň, kiçi we orta telekeçiligiň ykdysadyýetiň önümçilik we hyzmatlar ulgamyndaky paýyny ýokarlandyrmak;

– jemi içerki önümiň möçberindäki döwlete dahylsyz bölegiň paýyny 72%-e ýetirmek ýaly maksatlaryň amal edilmegi babatynda döwletimiz tarapyndan giň gerimli işler ýerine ýetirilýär. Telekeçilerimiziň öňde goýlan maksatlary gazanmaklaryny üpjün etmegiň esasy şertleriniň biri bolup, olaryň sowatlyk derejesi çykyş edýär.

Telekeçileriň isleglerini kanagatlandyrmaga gönükdirilen we işewürlük gurşawynyň talaplary bilen sazlaşýan bilim hyzmatlary telekeçileriň ykdysady taýdan sowatlylygyny ýokarlandyrmaga, olara dogry dolandyryş çözümlerini kabul etmäge ýardam bermek bilen, ykdysady taýdan bähbitli bolup durýar. Sebäbi, telekeçiniň sowatlyk derejesi, onuň kärhanasynyň bäsdeşlige ukyplylygynyň derejesine hem gönümel täsir edýär. Şu hem, telekeçiniň sowatlyk derejesini yzygiderli ýokarlandyrmagynyň zerurlygyny aýdyňlygy bilen görkezýär. Sebäbi, telekeçi telekeçilik we işewürlük ulgamy boýunça goşmaça bilim almak bilen, özüniň sowatlyk derejesini artdyrmaga, başarnyklaryny we ygtyýarlyklaryny ýokarlandyrmaga mümkinçilik alýar.

Telekeçiniň telekeçilik işini amala aşyrmagy, esasan, girdeji almaga gönükdirilýär. Şunuň bilen baglylykda, telekeçi özüniň we kärhanasynyň işgärleriniň hünär derejesini artdyrmak bilen bagly maliýe çykdajylaryny we onuň netijesinde gazanjak girdejisiniň sazlaşygyny gazanmagy möhümdir. Öňdebaryjy halkara tejribesinde, telekeçiniň goşmaça bilim almaga niýetleýän möhletiniň 2-3 ýyly gurşap alýandygyny belläp bileris. Bu ýagdaý, esasan, iri telekeçiligiň kärhanalaryna degişlidir. Bu işiň dogry ýola goýulmagy bolsa, telekeçiniň kabul edýän çözümleriniň uzak möhlete nazarlamaşygy, işgärleriniň zähmet çekmäge bolan hukuklarynyň kepillikleri bolup çykyş etmek bilen, olaryň has-da netijeli işlemeklerine oňyn täsir edýär.

NEED TO INCREASE THE LITERACY RATE OF ENTREPRENEURS

R. Atayev (Turkmenistan)

Educational services that meet the needs of entrepreneurs and are consistent with the requirements of the business environment provide economic benefits by helping entrepreneurs improve their economic literacy and make good management decisions. This is due to the fact that the literacy rate of entrepreneurs has a direct effect on the level of their enterprises' competitiveness. This clearly shows the need for the entrepreneurs to constantly improve their literacy rate, since by receiving additional education in the field of entrepreneurship and business they get the opportunity to increase their level of knowledge, and improve their skills and competencies.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ГРАМОТНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Р. Атаев (Туркменистан)

Образовательные услуги, направленные на удовлетворение потребностей предпринимателей и согласующиеся с требованиями бизнес-среды, предоставляют экономические выгоды, способствуя повышению экономической грамотности предпринимателей, и принятию ими правильных управленческих решений. Это связано с тем, что уровень грамотности предпринимателя напрямую влияет на уровень конкурентоспособности его предприятия. Это наглядно показывает

необходимость для предпринимателя постоянно повышать уровень своей грамотности, так как, получая дополнительное образование в области предпринимательства и бизнеса, предприниматель получает возможность повысить свой уровень знаний, усовершенствовать свои навыки и компетенции.

MILLI BILIM ULGAMYNYŇ DÖWREBAP ÖSÜŞI ÝURDUMYZYŇ ÖSÜŞINIŇ GIREWIDIR

S. Agaýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň durmuşa geçirýän öndengörüjilikli we döredijiligi döwlet syýasatynyň möhüm ugurlarynyň biri hökmünde milli bilim ulgamynyň döwrebap ösüşini gazanmak çykyş edýär. Türkmenistanly ýaşlaryň dünýä standartlarynyň derejesinde bilim almaklaryny kepillendirmek, milli bilim ulgamynyň infrastrukturasyny döwürň talabyna laýyklykda kämilleşdirmek, bilim ulgamynyň işini kadalaşdyrýan hereket edýän milli kanunçylygyň halkara hukugynyň umumy ykrar edilen kadalary bilen sazlaşygyny gazanmak ileri tutulýan wezipeler hökmünde kesgitlenilýär.

Bilim ulgamynyň döwrebap özgerdilmegi adamlaryň aň-düşünjesiniň ösmegine, dünýägarayşynyň giňelmegine, jemgyýetçilik işjeňliginiň artmagyna gönümel täsir edýär. Gahryman Arkadagymyzyň «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy» atly fundamental ylmy işinde «... häzirki zaman jemgyýetiniň hakyky gymmatlyklarynyň baýlyklarda däl-de, eýsem, adamlardadygyny, olaryň bilimindedigini, hünär derejesindedigini we zähmetiniň netijesinde-digini...» diýip, bellenilmegi hem, milli bilim ulgamynyň dünýä standartlarynyň derejesine çykarmagyň zerurlygyny aýdyňlygy bilen beýan edýär.

Türkmenistanda bilim ulgamynda durmuşa geçirilýän özgertmeler okatmagyň täze usullaryny we tehnologiýalaryny iş tejribesine ornaşdyrmaga, geljekki hünärmenleri halkara derejesinde we hemmetaraplaýyn kämil derejede taýýarlamağa gönükdirilýär. Bu giň möçberli özgertmeler milli ykdysadyýetiň ösüşiniň hil taýdan täze derejesine çykarylmagyna ýardam berip biljek binýadyň düýbünü tutdy. Özgertmeleriň syýasy, ykdysady we hukuk taýdan berk döwlet goldawyna esaslanmagy bolsa, bu ugurda düýpli üstünlükleriň gazanyljakdygynyň kepili bolup çykyş edýär. Milli ykdysadyýetimiziň durnukly ösüşini üpjün etmek üçin zerur bolan hünärler boýunça geljekki hünärmenleri taýýarlamak işine aýratyn üns berilýär. Onuň aýdyň beýany bolup, hormatly Prezidentimiziň: «Geljekde-de hemmetaraplaýyn ösen, ylymly-bilimli, hünärine ussat ýaşlary ýetişdirmek üçin döwletimiz ähli şertleri döreder» diýen, çuňňur manyly sözleri çykyş edýär.

Ýokary okuw mekdepleriniň sanynyň yzygiderli artmagy we olaryň maddy üpjünçilik binýadynyň döwürň talabyna laýyklykda kämilleşdirilip durulmagy hem bilim ulgamyna berilýän ykdysady goldawy açyp görkezýär. Ýokary okuw mekdeplerinde tölegli okuwlaryň girizilmegi bolsa, ýurdumyzyň bazar gatnaşyklary ýörelgelerine eýerýändigini aýdyň görkezýär. Ýokary okuw mekdepleriniň birnäçesiniň hojalyk hasaplaşygyna geçmegi bolsa, ýokary hünär bilimi ulgamynyň işini has-da kämilleşdirmäge giň mümkinçilikleri döretdi.

Milli kanunçylygymyzda hem bilim ulgamyny döwlet tarapyndan goldamak babatynda düýpli işler amala aşyrylýar. Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň 55-nji maddasynda her bir adamyň bilim almaga bolan hukugy kepillendirildi. Şonuň bilen birlikde, umumy orta bilimiň hökmanylygy we ony döwlet bilim edaralarynda tölegsiz almaga bolan hukuk hem berkidildi. Türkmenistanyň Esasy Kanunundan gözbaşyny alýan bu konstitusion kada milli kanunçylykda giňişleýin öz beýany tapýar. «Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşiniň kabul edilmegi bolsa, bilim ulgamynda amala aşyrylýan özgertmeleriň hukuk binýadyny has-da berkitmek bilen, ony hil taýdan täze derejä çykardy.

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» we «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýur-

dumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda» bilim ulgamyny ösdürmek babatynda kesgitlenen wezipeler we çäreler bolsa, ýurdumyzda bilim ulgamyny çalt depginler bilen ösdürmäge, ylymly-bilimli, Watana, halka wepaly, giň gözýetimli, ruhbelent, maksada okgunly, zähmetsöýer we milli Garaşsyzlygymyzy berkitmäge mynasyp goşant goşjak ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmäge ýardam berýär.

MODERN DEVELOPMENT OF THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM IS A GUARANTEE OF OUR COUNTRY'S PROGRESS

S. Agayev (Turkmenistan)

The modern reform of the education system has a direct impact on the development of people's consciousness, expansion of their worldview, and increasing their social activity. The reforms ongoing in the education system in Turkmenistan are aimed at introducing new teaching methods and technologies into practice, improved training of future professionals to international standards and in a comprehensive manner. These large-scale reforms laid the foundation for bringing the development of the national economy to a qualitatively new level. Firm political, economic and legal support for reforms by the state is a guarantee of significant progress in this area.

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ – ЗАЛОГ ПРОГРЕССА НАШЕЙ СТРАНЫ

C. Агаев (Туркменистан)

Современное реформирование системы образования оказывает непосредственное воздействие на развитие сознания людей, расширению их мировоззрения, повышению социальной активности. Реформы, проводимые в системе образования в Туркменистане, направлены на внедрение в практику новых методов и технологий преподавания, совершенствованию подготовки будущих специалистов на международном уровне и на всесторонней основе. Эти масштабные реформы заложили фундамент, способствующий выводу развития национальной экономики на качественно новый уровень. Твердая политическая, экономическая и правовая поддержка реформ со стороны государства, является гарантией достижения значительных успехов в этом направлении.

ÝURDUMYZYŇ MAÝA GOÝUM MÜMKINÇILIKLERINDEN NETIJELI PEÝDALANMAK

Ş. Akynyýazowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmen halkynyň Milli Lideriniň başlangyjy bilen Arkadagly Serdarymyzyň dowam etdirmeginde adalatly, parasatly baştutanlygynda Garaşsyz, baky Bitarap döwletimiz, durmuşyň ähli ugurlarynda – syýasy, ykdysady, ylym, bilim, medeniýet, saglygy goraýyş ulgamlarynda we halk hojalygynyň beýleki pudaklarynda günsaýyn beýik ösüslere ýetýär hem-de täze sepgitlere tarap batly gadamlar bilen barýar. 2023-nji ýylyň şygarynyň halkymyzyň teklibi esasynda «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýyly» diýlip atlandyrylmagy kanunlaýyk ýagdaýdyr. Bu ýagdaý döwletimizi ösdürmegiň möhüm ugurlaryna ünsi çekmäge, il-ýurt bähbitli beýik işlere, özgertmelere giň ýol açýar. Häzirki wagtda möhüm ähmiýetli syýasy wakalaryň, durmuş, ykdysady, medeni özgertmeleriň amala aşyrylýan, belent maksatlaryň durmuşa geçirilýän döwründe ýaşamak, halal zähmetiň bilen ýurduň ösüşine goşant goşmak bagtdyr. Ýaşlar biziň bagtyýar geljegimiz we ertirimiz. «Türkmenistanda ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet

Maksatnamasyna», «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň rejelenen görnüşine laýyklykda, ýaş nesilleriň watançylyk, zähmetsöýerlik, ahlaklylyk ruhunda terbiýelenmegi üçin ähli mümkinçilikler döredilýär.

Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň wajyp strategik wezipeleri ýurduň önümçiligini ösdürmek, bäsleşige ukyply önümleri öndürmäge we çykarmaga gönükdirilen täze maglumat tehnologiýalaryny işläp taýýarlamak we ornaşdyrmak hem-de ýurduň senagat we ylmy-tehniki mümkinçiligini ösdürmegiň hem saklamagyň hasabyna milli ykdysadyýetiň howpsuzlygynyň bähbitlerini üpjün etmek bolup durýar. Hut şonuň üçin hem, ýurduň ykdysady mümkinçiliklerini artdyrmak, onuň gazananlaryny we öňdebaryjy tejribeleri halk hojalygynyň ähli pudaklaryna ornaşdyrmak maýa goýumlar bilen baglanyşyklydyr.

Milli ykdysadyýetimizdiň ösüşini dünýä ölçeglerine laýyk getirmek, halkara gatnaşyklarynyň ulgamyna deňhukukly gatnaşjy hökmünde goşulyşmak, dünýä ýurtlary bilen barha ýakyndan integrirlenmek, döwletler bilen ikitaraplaýyn hyzmatdaşlygy ösdürmek, ýurdumyzyň maýa goýum mümkinçiliklerini ýerlikli ulanmak, daşyndan hem maýa goýumlaryny çekmek işini has-da höweslendirmek maksady bilen ýurdumyzda yzygiderli işler amala aşyrylýar.

Ýurdumyzyň durnukly ösüş strategýasynda ýokary derejede maýa goýum işjeňligini alyp bar-maklyga aýratyn ähmiýet berilýär. Döwlet Baştutanymyzyň başlangyçlary bilen kabul edilen milli maksatnamalaryň we meýilnamalaryň üstünlikli amala aşyrylmagy uly möçberli maýa goýumlaryny ykdysadyýete gönükdirmeçlige zerurlyk döredýär. Şeýlelikde, ýokary depginli ykdysady ösüş bilen maýa goýum işjeňligi mizemez arabaglanyşykly makroykdysady görkezijilere öwrülýär.

Milli ykdysadyýetiň durnukly we ygtybarly ösmegi ilatyň ýaşayyş-durmuş derejesini yzygiderli ýo-karlandyrmaga mümkinçilik berýär. Munuň netijesinde pudaklarda önümçiligiň ösüş depgininiň durnuk-ly we ygtybarly saklanmagy üpjün edilýär. Dünýäde ykdysady ösüşiň pese düşýän häzirkki ýagdaýynda milli ykdysadyýetimizde durnukly ösüş depginleriniň gazanylmagy örän ýokary netijedir.

Milli ykdysadyýetiň durnukly we ygtybarly ösüşini üpjün etmekde netijeli maýa goýum işlerine ýaşlary çekmeçlige uly orun degişlidir. Maýa goýum işi islendik döwletde ykdysadyýetiniň ygtybarly ösmeginiň möhüm şertleriniň biridir. Önümçilik we durmuş-medeni maksatlarda maýa goýumlarynyň ileri tutulýan ugurlara kadaly gönükdirilmegi ykdysadyýetiň durnukly we ygtybarly ösmegine ýardam edýär.

Ýurdumyzda kiçi we orta telekeçiligi goldamak, milli önüm öndürijileriň taslamalaryny maliýeleşdirmek ugrunda degişli işler alnyp barylýar. Maýa goýumyny goýujy maýadarlara berilýän uly goldawyň netijesinde halkyň isleglerini kanagatlandyryýan ýokary hilli önümleriň we hyzmatlaryň möçberi yzygiderli artýar.

Türkmen ýaşlarynyň röwşen geljegi, bagtyýar şu günü hakyndaky aladany ähli zatdan ileri tutýan Gahryman Arkadagymyza, Arkadagly Serdarymyza alkyşlar aýdýarys!

EFFICIENT USE OF INVESTMENT OPPORTUNITIES OF THE COUNTRY

S. Akyniyazova (Turkmenistan)

In this article, it is revealed that the involvement of youth in effective investment activity plays a significant role in ensuring the stable and reliable development of the national economy.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СТРАНЫ

Ш. Акыниязова (Туркменистан)

В данной статье выявлено, что вовлечение молодежи в эффективную инвестиционную деятельность играет значительную роль в обеспечении стабильного и надежного развития национальной экономики.

ÝOKARY HÜNÄR BILIM HYZMATLARYNYŇ DÖWREBAP ÖSÜŞI

Ş. Kerimberdiyewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda ýurdumyz «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» döwlet we jemgyýetçilik durmuşynda belent sepgitlere ýetmek bilen, geljekki ýyllarda hem durnukly ösüşiň kepili boljak «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» we «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda» kesgitlenen strategik wezipeleri amal etmegiň mizemez binýadyny has-da berkidýär.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda durnukly ykdysady ösüşi üpjün etmekde esasy wezipeleriň biri bolup, adam maýasyny döwrebap ösdürmek çykyş edýär. Şunuň bilen baglylykda, Türkmenistany ösdürmegiň milli, Prezident we döwlet maksatnamalarynda milli innowasion ykdysadyýeti döwrebaplaşdyrmagyň zerurlyklaryna esaslanyp, ýokary hünär biliminiň ähli derejelerinde hünärli işgärleri taýýarlamaga, şeýle hem zähmet bazaryny ýokary hünär bilimli hünärli işgärler bilen üpjün etmäge gönükdirilen çäreler beýan edilýär.

Innowasion ösüşde döwrebap tehnologiýalary we innowasiýalary ulanýan edara-kärhanalarda işleýänleriň hünär derejesine bildirilýän talaplar güýçlenýär. Bu bolsa, ýokary hünär bilimli işgärleri taýýarlamagyň kämil ulgamyny döretmek we zähmet bazarynda olaryň bäsleşige ukyplylygyny artdyrmak meselesiniň ähmiýetini has-da ýokarlandyrýar.

Şu günki günde innowasion ösüşiň meselelerini çözmekde ýokary okuw mekdepleriň hem-de senagat kärhanalarynyň birleşmegi ýurduň ykdysadyýetiniň we jemgyýetiň ösüşiniň esasy faktory hökmünde çykyş edýär. Türkmenistan öndebaryjy dünýä tejribesini öwrenmegiň esasynda, häzirki döwründe bilimleriň örän çalt könelýändigini nazara almak bilen, ýokary hünär okuwynyň iki derejeli ulgamyna (bakalawriat we magistratura) geçmek boýunça düýpli hereketleri amala aşyrdy. Bakalawriat öz-özüni taýýarlamak endiklerini döredýär. Bu bolsa zerur bolanda bilimiň üstüni dolmaga we täzeläp durmaga mümkinçilik berýär. Bakalawriat hut şeýle giňişleýin taýýarlyga gönükdirilendir (dürli ulgamlarda - 3 ýyldan 4 ýyla çenli).

Munuň tersine, magistratura (adatça 1-2 ýyl) has çuňňur we çäkli ýöriteleşmegi aňladýar, köplenç, magistrant ylmy-barlag we/ýa-da mugallymçylyk işine ugrukdyrylýar. Bakalawriatyň ýokary bilim bolup durýandygyny we bakalawr diplomy bolan uçurym hereket edýän kadalaşdyryjy-hukuk namalaryna laýyklykda, ýokary bilim göz önünde tutulan wezipeleýin düzümde işläp bilýär. Şunuň bilen baglylykda, milli bilim ulgamynyň ýaşlara ylym, bilim almaga giň mümkinçilikleri döredýändigini bellemek bilen, halk hojalygyny bakalawr diplomyna eýe bolan ýaş ýokary bilimli işgärler bilen üpjün etmek meselesine hem ünsi çekmegi maksadalaýyk hasaplaýarys.

Bakalawr derejesi hünär işiniň ähli görnüşlerini amala aşyrmaga mümkinçilik berýän ýokary bilimi raýatyň hünärmene garanda gysga wagtda almagyna şert döredýär. Ýokary hünär biliminiň magistr derejesi bolsa mugallymçylyk we ylmy-barlag işlerine höwesjeň ýaşlaryň okuwlaryny dowam etdirmeklerine şert döredýär.

MODERN DEVELOPMENT OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION SERVICES

S. Kerimberdieva (Turkmenistan)

The modern development of human capital is one of the major objectives in promoting sustainable economic development in our country in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State. In this regard, based on the needs for upgrading and forming the innovative national economy, the national, Presidential and state programs for development of Turkmenistan outline measures focused on training qualified professionals at all levels of higher vocational education, as well as training qualified workers with higher vocational education for the labor market.

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ УСЛУГ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ш. Керимбердиева (Туркменистан)

Современное развитие человеческого капитала выступает одним из основных задач обеспечения устойчивого экономического развития в нашей стране в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства. В связи с этим, исходя из потребностей модернизации и формирования инновационной национальной экономики, в национальных, Президентских и государственных программах развития Туркменистана, определены меры, направленные на подготовку квалифицированных специалистов на всех уровнях высшего профессионального образования, а также обеспечение рынка труда квалифицированными работниками с высшим профессиональным образованием.

SANLY TEHNOLOGIÝANY DOLANDYRMAGYŇ HÄZIRKI ZAMAN USULLARY

Ş. Saparowa, R. Nurmuradow (Türkmenistan)

Sanly ykdysadyýet netijelilik, innowasiýa we ösüş üçin täze mümkinçilikleri açýar. Türkmenistan ýurdumyz tebigy baýlyklara baý we çalt ösýän ykdysadyýet bilen häsiýetlendirilýär, şonuň üçin sanly ykdysadyýete geçiş täze sepgitlere ýetmek üçin çalt ösüşe eýe bolup biler.

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow ýurduň milli ykdysady toplumynyň innowasiýa ýollaryna geçirilmegini çaltlaşdyrmagyň, işewürliginiň we maýa goýum işjeňliginiň ösmegini, ýaşayşyň hilini we ilatyň abadançylyk derejesini ýokarlandyrmagyny, ylym talap edýän pudaklarda iş üpjünçiligini ýokarlandyrmagyny, jemgyýetiň ähli ugurlarynda ösen maglumat tehnologiýalaryny ornaşdyrmagyň möhümdigini nygtaýar.

Türkmenistanyň sanly ykdysadyýetiniň ösüşiniň geljeginiň mümkinçiliklerine baha bermek bilen, şu aşakdakylary bellemelidiris:

Internet infrastrukturasy we elýeterlilik: sanly ykdysadyýetiň ösüşiniň esasy taraplaryndan biri elýeterli we ygtybarly internet birikmesidir. Soňky ýyllarda, 2019-2025-nji ýyllar üçin Türkmenistanyň sanly ykdysadyýetini ösdürmek baradaky tassyklanan konsepsiýa esaslanyp, ykdysadyýetiň we hyzmatlaryň ähli pudaklaryna sanly tehnologiýalary ornaşdyrmak syýasatyna laýyklykda internet infrastrukturasy işjeň ösýär we raýatlar, kärhanalar üçin giň zolakly internetiň elýeterliligi ýokarlanýar. Bu sanly tehnologiýalary we onlaýn hyzmatlary ösdürmek üçin amatly esas döredýär.

Elektron söwda: elektron söwdanyň (e-Commerce) ösüşi sanly ykdysadyýetiň ösmeginde möhüm faktordyr. Ýurdumyzda onlaýn dükanlaryň we elektron töleg ulgamlarynyň sany gün-günden köpeliýär. Elektron söwda infrastrukturasyň ösdürilmegi we bu ugurdaky ýerli telekeçilere goldaw onlaýn söwdany ösdürmäge we täze iş ýerlerini döretmäge kömek eder.

Sanly döwlet hyzmatlary: sanly hyzmatlara geçmek döwlet edaralarynyň netijeliligini ýokarlandyryp, raýatlaryň döwlet bilen gatnaşygyny ýeňilleşdirip biler. Türkmenistanda raýat hasaba alyş ulgamynyň hyzmatlaryny sanlylaşdyrmak we Adalat ministrligi üçin Bitewi döwlet sanawyny öňe sürmek boýunça taslamalaryň üstünde işlenilýär. Mundan başga-da, Türkmenistanda ilkinji gezek Döwlet hyzmatlary we wezipeleri Bitewi Portaly işe girizildi, munuň netijesinde ýurduň ilaty dürli hyzmatlary elektron görnüşde öwrenmäge we almaga mümkinçilik alyp biler. Şäherara otly, awtobus we uçar bilen onlaýn bank kartočkasy hasaplaşyklary hem amala aşyryp bolýar. Elektron döwlet hyzmatlary, elektron şahsyýet we onlaýn hyzmatlary satyn almak we goldamak adamyň wagtyny azaldyp biler.

Başlangyç maýa goýumlaryň (StartUp) we innowasiýalaryň ösüşi: sanly ykdysadyýet başlangyç maýa goýumlaryň we innowasiýalaryň ösmegi üçin uly şert döredýär. Telekeçilere hemmetaraplaýyn goldaw, inkubasiýa merkezleriniň döredilmegi we ýokary tehnologiýalar pudagynda maýa goýum syýasatlarynyň ösdürilmegi innowasiýa taslamalarynyň ösmegine we ykdysady ösüşi höweslendirip biler. «Kiçi we orta kärhanalara döwlet goldawy barada» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, döwlet esasy goldawy maliýe, maddy we tehnik çesmeler bilen amatly şertleri döretmek; durmuş-ykdysady ösüşiň döwlet maksatnamalaryny durmuşa geçirmek, täze iş orunlaryny döretmek we ilatyň girdejilerini ýokarlandyrmak üçin maýa goýumlaryny höweslendirmek; işgärleri taýýarlamakda we kämil taýýarlamakda kömek bermek ýaly ugurlarda berýär.

Bilim we okuw: sanly ykdysadyýetiň üstünlikli ösmegi üçin bilimli hünärmenler zerurdyr. Maglumat tehnologiýasy we sanly başarnyklar ulgamynda ýokary hilli bilim ulgamynyň ösdürilmegi sanly ykdysadyýetiň ösüşi üçin zerur işçi güýjüni taýýarlamaga kömek eder.

Howpsuzlyk we maglumatlary goramak: sanly ykdysadyýetiň ösüşi kiberhowpsuzlyk pudagyndaky howplaryň köpelmegi bilen utgaşýar. Ýurdumyzda 2022-2025-nji ýyllar üçin Döwlet kiberhowpsuzlyk maksatnamasy tassyklanyldy. Kanun milli «kiber özygtyýarlylygy» goramaga gönükdirilendir we strategik pudaklarda maglumat infrastrukturasyň howpsuzlygyny üpjün etmegiň tertibini kesgitleýär. Türkmenistanyň Kanuny sanly tehnologiýalaryň ulanylmagyna ynam döretmek we olaryň kabul edilmegine itergi bermek üçin sanly ulgamlaryň howpsuzlygyny we maglumatlary goramagy üpjün edýär.

Ösen sanly tehnologiýalaryň giňden ornaşdyrylmagy, ýurduň mundan beýläkki ykdysady ösüşi üçin esas bolar. Häzirki ýagdaýy seljermek we päsgelçilikleri kem-kemden aýyrmak, täze ýokary tehnologiýaly pudaklarda hyzmatdaşlygy ösdürmek bilen, türkmen öndürijileri dünýä bazarlarynda ykdysadyýetimiziň bäsdeşlige ukyplylygyny ep-esli ýokarlandyrmagy maksat edinýärler.

MODERN METHODS OF DIGITAL TECHNOLOGY MANAGEMENT

Sh. Saparova, R. Nurmyradov (Turkmenistan)

The digital economy opens up new opportunities for efficiency, innovation and growth. Turkmenistan is rich in natural resources and is characterized by a rapidly growing economy, so the transition to a digital economy can have a rapid growth to reach new heights.

Esteemed President of Turkmenistan Serdar Berdimuhamedov emphasizes the importance of accelerating the transition of the national economic complex of the country to innovative ways, developing entrepreneurial and investment activities, improving the quality of life and welfare of the population, increasing employment in high technology industries, and introducing advanced information technologies in all spheres of society.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ

Ш. Сапарова, Р. Нурмурадов (Туркменистан)

Цифровая экономика открывает новые возможности для эффективности, инноваций и роста. Туркменистан богат природными ресурсами и характеризуется быстрорастущей экономикой, поэтому переход к цифровой экономике может иметь быстрый рост для достижения новых высот.

Уважаемый Президент Туркменистана Сердар Бердымухамедов подчеркивает важность ускорения перехода народнохозяйственного комплекса страны на инновационные уклады, развития предпринимательской и инвестиционной деятельности, повышения качества жизни и благосостояния населения, увеличения занятости в наукоемких отраслях, внедрения передовых информационных технологий во всех сферах жизни общества.

SYÝAHATÇYLYGYŇ ÝAŞ DEREJELERI BOÝUNÇA GURALYŞ AÝRATYNLYGY

T. Allanazarow (Türkmenistan)

Syýahatçylygyň guralyşynda we hyzmatynda ýaş derejeleriniň nazara alynmagy zerurdyr. Sebäbi syýahatçylar özüniň fiziki, medeni we durmuş talaplary bilen tapawutlanýarlar. Bu pudagy dünýä standartlaryna laýyk getirmek üçin syýahatçylygyň birnäçe ýaş derejeleri göz önünde tutulýar, ýagny çagalary, ýaşlar, orta ýaşdaky we ýokary ýaşdaky adamlar üçin niýetlenen ugurlary guramaly. Çagalary syýahatçylygy özüne ene-atalary bilen, şeýle hem, özbaşdak gezelenç edýänleri we dynç alýanlary alýar. Çagalary üçin ýörite döredilen dynç alyş zolaklarda gyzykly, göwün açyjy çäreler guralýar hem-de olara hyzmatlar ýeňillikli bahadan ýa-da muft edilýär. Uly ýaşdaky adamlaryň dynç alýan ýerlerinde hem çagalara ulagda, myhmanhanada, köpçülik tomaşalarynda töleg ýeňillikleri döredilýär. Ýaşlar, esasan, çäkli maddy serişdelerine baglylykda, arzan düşer ýaly doly şerti bolmadyk hyzmatlary ulanýarlar hem-de şadyýan aňsamky dynç alşy, ýagny kafe we beýleki gyzyklanýan meseleleri boýunça duşuşyklar geçirýärler. Ýaşlar, adaty, özbaşdak syýahat edýärler we olaryň gezelenji köp halatda öwreniş häsiýete eýedir. Aragatnaşygy ösdürmäge, köp zady öwrenmäge we boş wagtyň ýeterlikligi sebäpli ýaşlara, umuman, ýokary syýahatçylyk işjeňligi häsiýetlidir.

Orta ýaşdaky syýahatçylarda, esasan, maşgala agzalary bolup dynç almaklyk agdyklyk edýär. Maşgala syýahatçylygy bolsa, uly derejede çagalaryň talabyny we gyzyklanýan zatlaryny kesgitleýär. Şol sebäpli olaryň dynç alýan ýerlerinde çagalary gyzyklandyryýan oýun meýdançalary, çaga basseýnleri we ş.m. bilen üpjünçiligi zerur bolýar. Bu aýratynlyk, esasan, sagaldyş we dynç alyş ýerlerinde syýahatçylyk toplumlary döredilende nazara alynmalydyr. Şeýle hem bu topara girýän orta ýaşdaky adamlaryň çagalary ýetişi, öýli-işikli bolandyklary sebäpli bu topardakylar köp halatda çagasyz dynç alýarlar. Bu ýaşdaky syýahatçylar ýokary derejede amatlylygy we şertleri bolan dynç alyş ýerlerini talap edýär. Şeýle hem şu topara girýän adamlar köp halatda özleriniň hünär gyzyklanmasyna gabat gelýän mazmunly syýahatçylygyň guralmagyna isleg bildirýärler. Ýokary ýaşdaky syýahatçylara, esasan, işlemeýän pensionerler degişli bolup, olar ýokary amatlylygy bolan şertler bilen bir hatarda, hyzmat edýän işgärlerden hut özüne üns bermegini, ýokary derejeli lukmançylyk kömegini almağa mümkinçiliginiň döredilmegini, naharhanalarda berhiz iýmitleriň bolmagyny, myhmanhananyň sessiz-ünsüz ýerde ýerleşmegine isleg bildirýärler. Ýokary ýaşdaky syýahatçylarda açyk bildirýän möwsümleýinligiň ýoklugy sebäpli bu topar syýahatçylyk işewürlerini özüne çekýär. Ýokary ýaşdaky adamlar syýahatçylaryň iň köp jemlenen wagtyndan, ýagny ýylyň yssy döwründen gaça durýarlar. Adaty, uly ýaşdaky syýahatçylar güýz aýlarynyň mylaýym möwsümünde dynç almagy we saglygyny dikeltmegi makul bilýärler.

SPECIFICS OF ORGANIZING TOURISM BY AGE COMPOSITION

T. Allanazarov (Turkmenistan)

It is necessary to take into account the age composition in organization of tourism and tourist services, since tourists differ in their physical, cultural and life requirements. To bring this industry in line with world standards, several age factors have to be taken into account, that is, organization of different types of tourism for children, youth, middle-aged and elderly people. Children's tourism covers children traveling with their parents, as well as individual travelers and vacationers. Young people generally choose cheaper tours that do not include a full range of services due to limited financial resources. Among middle-aged tourists, family vacations predominate. Family tourism largely determines the needs and interests of children. Elderly tourists prefer conditions that include, along with enhanced comfort, attention from staff, medical care, diet food, and the location of the hotel in a quiet place. As a rule, older tourists tend to have a rest and recreate during the mild autumn season.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИЗМА ПО ВОЗРАСТНОМУ СОСТАВУ

Т. Алланазаров (Туркменистан)

Необходимо учитывать возрастной состав в организации туризма и туристических услуг, так как туристы различаются по своим физическим, культурным и жизненным требованиям. Для приведения этой отрасли в соответствие с мировыми стандартами следует учитывать несколько возрастных факторов, то есть организовывать отдельные виды туризма для детей, молодежи, людей среднего и пожилого возраста. Детский туризм включает детей, путешествующих с родителями, а также индивидуальных путешественников и отдыхающих. Молодые люди в основном выбирают более дешевые туры, которые не предполагают полный комплекс услуг, в связи с ограниченными финансовыми ресурсами. Среди туристов среднего возраста преобладает семейный отдых. Семейный туризм во многом определяется потребностями и интересами детей. Пожилые туристы отдают предпочтение условиям, включающим, наряду с повышенной комфортностью, внимание со стороны обслуживающего персонала, медицинское обслуживание, диетическое питание, расположение отеля в тихом месте. Как правило, пожилые туристы проявляют склонность к отдыху и восстановлению здоровья в мягкий осенний сезон.

GADYMY ÝOLUŇ ÄHMIÝETI BARHA ARTÝAR

Т. Kakabaýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiziň alyp barýan özgertmeler syýasaty netijesinde, ýurdumyzyň ykdysadyýeti çalt depginler bilen ösýär. Türkmenistan dünýäniň ykdysady hojalygyna işjeň gatnaşýar. Ýurdumyzyň ykdysadyýetinde ýetilen sepgitleri mundan beýläk hem artdyrmak, ýurduň ykdysady kuwwatyny düzýän sebitleriň arasyndaky gatnawlaryň beýleki görnüşleri bilen bilelikde, awtomobil gatnawlaryny hem ýola goýmak maksady bilen giň möçberli işleri durmuşa geçirmek göz önünde tutulýar.

Awtomobil ýol gurluşygynyň halk hojalygyndaky ähmiýeti örän uludyr. Hormatly Prezidentimiziň ulaglar ulgamynyň önünde goýan wezipeleri diňe bir ýurt bähbitli bolman, eýsem sebit we dünýä döwletleriniň hem ykdysady ösüşine uly ýardam berer.

Awtomobil ýolunyň ösüşiniň basgançaklarynyň taryhyna ser salsak, adamzadyň hojalyk işiniň iň gadymy görnüşleriniň biri ýol gurluşygydyr. Birnäçe gezek gatnalmagy ýa-da geçilmegi bilen, ýol ulgamy boýunça adamzadyň taryhynda ýol gurluşygynyň başlangyjy aň-düşünjeli ýerine ýetirilen işi diýip hasaplanylýdyr.

Ýoluň döreýşi, ilki bilen, ýönekeý ýodalardan başlanypdyr, olar adamzadyň döreýşiniň ilkidurmuş ýaşayyş döwründe döräpdir. Haçanda oturymly ýaşayyş döräp başlanda, maldarçylygyň we ekerançylygyň döremegi bilen, şonuň esasynda-da, ýagny toparlaýyn awçylyga ýa-da balyk tutmak üçin ýoda saýlap alypdyrlar, şonuň netijesinde birnäçe gezek gatnalmagy bilen ýodalar döräpdir. Bu ýodalar, ilki bilen, oturymly ýerlerden çykylýan ýerlerde, kiçi suw akarlaryň üstüne atylan agaçlaryň üstünden gatnalmagy bilen döräpdir. Bu ýodalaryň esasy aýratynlygy, ýagny oturymly ýerleriň golaýlarynda ýitip gitmegi we öz arasynda arabaglanyşygy bolmazlygy bolup durýar. Soňra adamlaryň aň düşüňjesiniň we talaplarynyň ösmegi bilen emeli örtük oýlap tapylýar. Emeli örtüklü gurluşygy, ilki bilen, tokaý we batgalyk ýerlerde agaç pürsleri ýazmak gurluşy bilen batgalyk ýerlerde oturymly ýerleriň golaýyna çenli ýerine ýetiripdirler. Arheologik gözleg işleriň netijesinde, galyňlygy 1-1,5 m bolan agaç pürsler tapyldy.

Birnäçe mün ýyllyklaryň dowamynda ýol gurluşygynyň ösüşi, ilkinji ýodalardan başlap, biziň döwrümize çenli tekiz we berk örtüklü ýollaryň we köçeleriň gurulmagyna getiripdir. Ýol gurluşygynyň

konstruksiýasynyň we gurluşygy boýunça usuly, esasanam, ulaglaryň täze talaplarynyň berjaý edilmegi olaryň häsiýetine bagly bolup durýar. Dürli konstruktiv çözümler üçin dürli ýurtlara deňişlikde dürli talaplar berjaý edilýär.

Bürünç asyryň başlarynda gadymy söwda ýollary döreýär. Meşhur ýol torlarynyň biri hem Beýik Ýüpek ýoly diýip, meşhur germaniýaly taryhçy Ferdinand fon Rihtgofen (1833-1905 ý.) at beripdir. Beýik Ýüpek ýolunyň türkmen topragynyň üstünden geçmegi şäherleriň, obalaryň ösmegine getiripdir. Beýik Ýüpek ýoly aýratyn ähmiýete eýe bolup, şol ýol arkaly Uzak Gündogardan grek-rim dünýäsiniň ýurtlaryna harytlar getiripdirler. Taryhda Beýik Ýüpek ýolunyň esasy bölegi Parfiýa döwletiniň çäginde geçipdir. Ýoluň bir şahasy ýurduň çäginde Merwden Amula tarap ugrugyp, bu ýol, esasanam, Garagumuň geçmesi kyn çägeli çöllükleriniň üstünden, onuň ikinji bir şahasy bolsa Merwiň üstünden Murgap derýasynyň jülgesi bilen Owganystana we Hindistana geçipdir. Beýleki bir şahasy bolsa Parfiýa döwletiniň paýtagty Nusaýdan Köneürgenje, Buhara we ondan soň Beýik Ýüpek ýolunyň esasy ugurlaryna goşulypdyr. Bu ýollardan Gündogardan Günbatara farfor, ýüpek, keramiki önümler Ýewropa ýurtlaryndan Gündogara dürli metal önümleri äkidilipdir. Bu ýollaryň örän ähmiýetiniň uludygyny häzirki döwrüň talaplary doly tassyklaýar, sebäbi, häzirki döwürde ýokarda agzalyp geçilen Beýik Ýüpek ýolunyň ugurlary boýunça ulag ýollarynyň torlary (awtomobil, demir, deňiz we derýa ýollary, optiki-süýümlü aragatnaşyk transmagistral geçirijileri we ş.m.) bina edilip we sebitde ýeke-täk ulag ulgamy döredilýär.

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda rowaçlyga tarap öňe barýan Türkmenistan döwletimizde ykdysadyýetde, syýasatda, ulag pudagynda, bina gurluşygynda we beýleki ýurt bähbitli taslamalara deňişli geçen möhüm wakalara ser salsak ägirt uly taslamalaryň, sportda, ykdysadyýetde we syýasatda, ähli ulgamlaryň ösmegi, durmuş maksatly binalaryň gurulmagy halkymyzyň ýaşauyş-durmuş şertlerini hil taýdan ýokary derejelere ýetirmek maksady bilen uly sepgitlere ýetildi. Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýyly diýlip yglan edilen 2023-nji ýyl üçin döwletimizde halkara ähmiýetli desgalar gurlup, ýurdumyzyň abraý-mertebesini beýgeldän, milli ykdysadyýetimizi barha kuwwatlandyryp, halkymyzyň abadan eşretli durmuşyny üpjün etmekde giň möçberli meýilnamalar amala aşyrylýar.

THE IMPORTANCE OF THE ANCIENT ROAD INCREASES

T. Kakabayeva (Turkmenistan)

Road construction is one of the oldest forms of human activity. The design of road structures, their requirements, methods of construction went through significant changes during the development of human society and its material culture. Some ideas, being implemented in road construction at the present time occurred in the early ancient times and then revived upon the new transport requirements.

Awareness in the history of road construction equipment gives possibilities to understand clearly the role of transport processes at the different stages of human development.

Some directions and development of the Great Silk Road in the history of road construction equipment are considered in this paper. Knowing the history is the most important condition for a creative approach to the present and future.

ПОВЫШАЕТСЯ ЗНАЧЕНИЕ ДРЕВНЕЙ ДОРОГИ

T. Какабаева (Туркменистан)

Строительство дорог является одной из древнейших форм человеческой деятельности. Конструкции дорожных сооружений, требования к ним, методы их строительства претерпевали значительные изменения в процессе развития человеческого общества, его материальной

культуры. Некоторые идеи, реализуемые теперь в дорожном строительстве, возникли еще в глубокой древности, а затем возродились с появлением новых требований к транспорту. Осведомленность в истории техники дорожного строительства дает возможность лучше понять роль транспортных процессов на разных этапах развития человеческого общества.

Рассмотрены некоторые направления и развития Великого Шелкового пути в истории техники дорожного строительства. Знание истории важнейшее условие творческого отношения к настоящему и будущему.

KAFEDRANYŇ IŞ ÝÜKLERINI HASAPLAMAKLYGYŇ, PAÝLAMAKLYGYŇ MATEMATIKI MODELI WE SANLYLAŞDYRYLYŞY BARADA

T. Weliyew, D. Mowlamow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe bilim ulgamyny toplumlaýyn ösdürmek boýunça düýpli işler amala aşyrylýar. Şonuň netijesinde ähli bilim edaralarynda, şol sanda ýokary okuw mekdeplerinde ýaş hünärmenlere berilýän bilimiň mazmuny we hili yzygiderli kämilleşdirilýär. Hormatly Prezidentimiziň döredip berýän şertleriniň netijesinde, bilim edaralarynda dünýä ölçeglerine laýyk gelýän täze tehnologiýalardan peýdalanylmagy, ylmyň soňky gazananlarynyň hem-de okatmagyň innowasion usullarynyň bilim ulgamyna ornaşdyrylmagy bilimiň hiliniň ýokary derejesini üpjün edýär.

XXI asyr tehnologiýalar asyry. Bu asyr innowasiýalaryň çalt ösýändigi – täze kämil görnüşleriniň oýlanyp tapylýandygy bilen tapawutlanýar. Ylmy-tehniki progresiň şeýle çalt depginler bilen ösmegi netijesinde döredilýän innowasion tehnologiýalaryň mümkinçilikleriniň çäksizdigi bolsa, aýratyn bellemäge mynasypdyr. Şoňa görä-de, häzirki zaman innowasiýalar eýýamynda biziň durmuşymyzyň ähli ugurlary tehnologiýalaşdyrylýar. Indi olar adamzat durmuşynyň aýrylmaz bölegine öwürlip, durmuş meselelerini ýeňilleşdirmäge ýardam berýär, ählumumy durnukly ykdysady ösüşiň binýady hökmünde doly ykrar edilýär.

Kämil bilimiň, akyly tehnologiýalaryň, intellektual we döredijilik serişdeleriniň işjeň dolanyşygynyň täze eýýamy häzirki döwrüň aýdyň nusgasy. Häzirki wagtda pudaklarda öndebaryjy tehnologiýalary we innowasiýalary işjeň ornaşdyrmaga gönükdirilen giň möçberli maksatnamalaýyn özgertmeler durmuşa geçirilýär. Iň täze bilim usullaryny we maglumat tehnologiýalaryny özleşdirýän mugallymlaryň hem hünäri ýokarlandyrylýar, ýurdumyzyň hem-de daşary ýurtlaryň okuw mekdepleriniň arasynda halkara gatnaşyklary ösdürilýär. Ýurdumyz bu ugurda Birleşen Milletler Guramasy, Ýewropa Bileleşigi bilen gatnaşyklaryny hem ösdürýär. Şunuň bilen birlikde, häzirki wagtda ýaş nesillere daşary ýurt dillerini öwretmek üçin giň şertler döredilýär.

Ýokary okuw mekdepleriniň dolandyrylyşynda möhüm meseleleriň biri, kafedralaryň mugallymçylyk iş yüklerini okuw meýilnamalary boýunça hasaplamak we professor-mugallymlaryň arasynda iň amatly görnüşde paýlamakdyr. Kafedranýň iş yüklerini optimal paýlamak üçin başlangyç maglumatlary üýtgedip, dürli wariantlary modelleşdirmek zerurlygy ýüze çykýar. Kafedranýň meýilleşdirilen iş yükleriniň professor-mugallymlaryň arasynda ýarymýyllyklara bölünişini üýtgetmek bilen birlikde professor-mugallymlaryň iş stažlaryny, derejelerini, ýöriteleşen ugurlaryny göz önünde tutmalydyr. Meseläni çözmek üçin tejribede giňden ulanylýan matematiki modelleşdirme usullaryndan peýdalanmak teklipe edilýär. İşlenip düzülen matematiki modelleşdirme, belli bir resmi düzgünnamalarda bar bolan çäklendirmeleri we talaplary göz önünde tutup, kafedranýň iş yüklerini paýlamagyň mümkinçiliklerini döretmäge ýardam berer.

Kafedranýň meýilnamalaşdyrylan iş yüklerini professor-mugallymlaryň arasynda paýlaşdyrmaklyga bolan çemeleşme, kafedra birnäçe dürli görnüşli serişdelere eýe bolan obýekt hökmünde seret-

mäge esas döredýär. Her bir mugallymyň bar bolan serişdeleriň her birini ulanmaklygynyň netijeliligini häsiýetlendirýän belli bir şahsy koeffisiýentleri bardyr. Sagatlaryň paýlanyşynyň netijeliliginiň görkezijisi hökmünde kafedrada meýilleşdirilen sagatlaryň agramly bölegine baha bermegiň görkezijisini almak teklip edilýär:

$$\sum_{(l,c) \in A} x_{l,c} \rightarrow \max; \quad (1)$$

$$\sum_{\forall i: (i,c) \in A} x_{i,c} \leq 1, \quad \forall c \in C; \quad (2)$$

$$\sum_{\forall j: (i,j) \in A} x_{i,j} \leq s_l, \quad \forall l \in L; \quad (3)$$

$$\sum_{j > l} x_{l,j} + s_l \sum_{i \pm c} x_{i,c} \geq s_l, \quad \forall (l,c) \in A; \quad (4)$$

$$x_{i,c} \in \{0, 1\}, \quad \forall l \in L, \quad \forall c \in C. \quad (5)$$

ABOUT MATHEMATICAL MODELING AND DIGITALIZATION OF CALCULATION, LOAD DISTRIBUTION OF THE DEPARTMENT

T. Veliyev, D. Movlamov (Turkmenistan)

In the work of one of the important problems in the management of a higher educational institution, the problem of calculating the teaching load of departments according to the curricula and distributing it among the teaching staff in the most optimal way is mathematically considered. There is a need to model various options by changing the initial data for the optimal distribution of the load of the department. Along with the change in the distribution of the planned workload of the department between teachers for six months, it is necessary to take into account the seniority, academic degrees and specializations of the teaching staff. To solve the problem, it is proposed to use widely used in practice methods of mathematical modeling. The developed mathematical modeling will help create the possibility of distributing the workload of the department, taking into account the restrictions and requirements of some official regulations.

О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ РАСЧЕТА, РАСПРЕДЕЛЕНИЯ НАГРУЗКИ КАФЕДРЫ

T. Велиев, Д. Мовламов (Туркменистан)

В работе одной из важных проблем в управлении высшим учебным заведением математически рассматривается проблема расчета учебной нагрузки кафедр согласно учебным планам и распределения ее между профессорско-преподавательским составом наиболее оптимальным образом. Возникает необходимость моделирования различных вариантов путем изменения исходных данных для оптимального распределения нагрузки кафедры. Наряду с изменением распределения плановой нагрузки кафедры между преподавателями по полугодиям необходимо учитывать трудовой стаж, ученые степени и специализации профессорско-преподавательского состава. Для решения задачи предлагается использовать широко применяемые на практике методы математического моделирования. Разработанное математическое моделирование поможет создать возможности распределения нагрузки отдела с учетом ограничений и требований некоторых официальных нормативных актов.

ADAM ÖSÜŞİNİŇ INDEKSİNİŇ KÄMILLEŞDIRILIŞI

Ý. Ballayew, M. Öwezowa (Türkmenistan)

Köp wagtyň dowamynda adam ösüşiniň indeksiniň umumylaşdyryjy ölçegleri hökmünde, esasan, demografiýa we ykdysady görkezijiler ulanylyp gelindi. Ýöne dünýä jemgyýetiniň ösmegi bilen, ilatyň bilim derejesini ýokarlandyrmak üçin oňaly şertleriň döredilmegi, saglygy goraýyş hyzmatlarynyň elýeterliligi, bedenterbiýäniň, sportuň ösmegi, işsizlik derejesiniň görkezijileriniň peselmegi we beýlekiler bilen häsiýetlendirilýän durmuş taýdan oňaly netijeler ykdysady ösüş bilen hemişe gabat gelip durmaýar. Şunuň bilen baglylykda, kem-kemden, ilatyň ýaşayyş-durmuş derejesiniň demografik we durmuş-ykdysady görkezijilerini öz içine alýan görkezijiler ulgamy emele getirildi. Olar adamzat ösüşiniň dürli-dürli möhüm ugurlaryny suratlandyrýar. Olary hasaplamagyň usulyýeti kämilleşdirilip, halkara klassifikasiýalary işlenilip düzüldi.

Soňky ýyllarda, ösüş derejesini umumylaşdyrýan we halkara hem-de sebitleýin deňeşdirmelerde ulanylýan integral görkeziji bolup, adam ösüşiniň indeksi hyzmat edýär. Adam ösüşiniň indeksiniň ugurlaýyn gerimi aşakdaky dört sany esasy bölekden düzülendir:

– *öndürijilik*. Adamlarda öz işiniň öndürijiligini ýokarlandyrmaga, girdejiniň döredilmegine doly derejede gatnaşyp, öz zähmeti üçin zähmet hakyny almaga mümkinçiligi bolmagy. Şunuň bilen baglylykda, adamyň ösüşi üçin ykdysady ösüş hem-de iş bilen üpjünçiliginiň we zähmet hakynyň ösüşiniň zerurlygy;

– *deňlik*. Ähli adamlar üçin deň mümkinçilikleriň döredilmegi;

– *durnuklylyk*. Mümkinçilikler diňe häzirki nesil üçin däl-de, geljekki nesiller üçin hem elýeterli bolmagy. Bu ýerde, nesilleriň arasynda we her bir nesliň öz içinde ösüş mümkinçilikleriň adalatly paýlanyşygy göz önünde tutulýar;

– *mümkinçilikleriň giňeldilmegi*. Bu adamlaryň öz maşgalasy, ýurdy we umuman, adamzat babatda jogapkärçiliginiň artmagyny alamatlandyrýar.

Birleşen Milletler Guramasynyň Ösüş Maksatnamasynyň beýany hökmünde 1990-njy ýylda ýokarda agzalan adam ösüşiniň indeksi hödürlenildi, ol durmuşyň uzak ýaş, sowatlylyk, girdeji diýen üç sany esasy ugruny suratlandyrýar. Ugurlaryň her biri üçin görkezijileriň belli bir toplумы mahsusdyr we ol umumylaşdyrylan görnüşde adam ösüşiniň indeksiniň düzüm bölegini emele getirýär. Şunda girdeji düzüm bölegi indeksiň beýleki iki düzüm böleginde öz beýanyny tapmadyk mümkinçilikleriň gytaklaýyn häsiýetlendirmesi hökmünde ulanylýar. Ol walýutanyň satyn alyjylyk ukybynyň paritetlerinde ilatyň jan başyna düşýän JIÖ-niň görkezijisi arkaly bahalandyrylýar.

Uzak ömür şahsyýetiň uzak we sagdyn durmuşda ýaşamak ukybyny aňladyp, ol ölüm derejesini hasaba alýan demografiýa tablisalary boýunça kesgitlenilýän, adam doglan wagtynda geljekki durmuşynyň garaşylýan dowamlylygynyň görkezijisi bilen ölçenilýär.

Bilim derejesi uly ýaşly ilatyň arasyndaky sowatlylyk görkezijisi, okuw mekdeplerinde ýaşlaryň bilim bilen gurşalmagy arkaly häsiýetlendirilýär. Bu görkezijileriň esasynda uly ýaşly ilatyň arasynda sowatlylyk indeksi we okuw mekdeplerine girenleriň sanynyň jemlenen indeksi kesgitlenilýär, olar adam ösüşiniň indeksiniň bölegi hökmünde gazanylan bilim derejesiniň umumylaşdyryjy bahasyny emele getirýärler.

Aýry-aýry indeksleriň düzüminde görkezijileriň hakyky derejesiniň bahasy bilen bir hatarda berkidilen iň pes we iň ýokary bahalar ulanylýar. Umumylaşdyrylan adam ösüşiniň indeksiniň islendik düzüm bölegi üçin aşakdaky formula boýunça aýry-aýry indeksler hasaplanylýar:

$$\text{Indeks} = (\text{hakyky} - \text{min}) / (\text{max} - \text{min}),$$

bu ýerde hakyky fakt, min we max – degişlilikde görkezijiniň hakyky iň pes we iň ýokary bahalary.

Adam ösüşiniň indeksini hasaplamagyň usulyýeti BMG-niň Ösüş Maksatnamasy tarapyndan hemişe kämilleşdirilýär. Adam ösüşiniň indeksi diňe ýurtlary däl-de, sebitleri hem durmuş-ykdysady ösüşiniň derejesi boýunça yzygiderlikde düzmäge, onuň ösüşine baha bermäge, gazanylan netijeleri deňşdirmäge mümkinçilik berýär.

Adam ösüşiniň indeksini hasaplamagyň usulyýeti hemişe kämilleşdirilýär. Hususan-da, düzüm bölekleri boýunça indeksleri hasaplamagyň formulalary kämilleşdirilýär, görkezijileriň sanyny giňeltmek boýunça işler alnyp barylýar.

Şeýlelikde, jemgyýetçilik-ykdysady ösüşiniň derejesini suratlandyryýan umumylaşdyryjy integral görkezijileriň düzülmegi, ýurtlara we sebitleýin deňşdirmeleri geçirmäge, jemgyýetçilik ösüşiniň dürli ugurlarynyň deňşdirme bahasyny bermäge mümkinçilik döredýär.

IMPROVING HUMAN DEVELOPMENT INDEX

Y. Ballaev, M. Ovezova (Turkmenistan)

For a long time, demographic and economic criteria have been used as generalizing indicators of the human development index. However, with the development of the world community, positive social outcomes, characterized by the creation of favorable conditions for raising the level of education of the population, the availability of medical services, the development of physical culture and sports, the decrease in the risk of unemployment and other conditions, do not always correspond to economic development indicators. In view of this, a system of indexes was gradually formed, including demographic and socio-economic indicators of the population's living standard, which reflect various important aspects of human development. In addition, international classifications have been developed by improving the methods for evaluating thereof.

УЛУЧШЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИНДЕКСА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Я. Баллаев, М. Овезова (Туркменистан)

В течение долгого времени в качестве обобщающих показателей индекса человеческого развития использовались демографические и экономические критерии. Однако с развитием мирового сообщества, положительные социальные результаты, характеризующиеся созданием благоприятных условий для повышения уровня образования населения, доступностью медицинских услуг, развитием физкультуры и спорта, снижением риска безработицы и другими условиями не всегда согласуются с показателями экономического развития. Ввиду этого, была постепенно сформирована система индексов, включающая демографические и социально-экономические показатели уровня жизни населения, которые отражают различные важные аспекты человеческого развития. Кроме того, были разработаны международные классификации усовершенствованием методик их расчета.

МАКРОЕКОНОМИК ДУРНОКЛЫЛЫГЫ ÜPJÜN ETMEKDE SANLY YKDYSADYÝETIŇ ÖSÜŞ ROLY

K. Ziyadullaýew, G. Ismagulowa (Özbeqistan)

Bu makalada sanly ykdysadyýetiň makroykdysady durnuklylygy üpjün etmekdäki wezipesini nazaryýet taýdan öwreneris. Sanly ykdysadyýet, ykdysady işjeňligiň bir görnüşidir, onda önümçilikde we hyzmatlarda esasy faktor maglumatlary san görnüşinde ulanmak, köp mukdarda maglumatlary

gaʻytadan ishlamoq va dūrlī hyzmatlaryñ, tehnologiyalaryñ, saklayyş enjamlarynyñ önümçiliginiñ netijelerini seljermek, önümleri eltmoq va has täsirli çözümleri durmuşa geçirmekdir. Başgaça aýdylanda, sanly ykdysadyet onlayn hyzmatlary, elektron tölegleri, elektron söwdany, köp pul ýygnamagy va beýleki pudaklary sanly kompýuter tehnologiyalary bilen birleşdiryän ulgamdyr.

THE ROLE OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN ENSURING MACROECONOMIC SUSTAINABILITY

K. Ziyadullayev, G. Ismagulova (Uzbekistan)

In this article, we will theoretically examine the role of the digital economy in ensuring macroeconomic stability. The digital economy is a form of economic activity in which the main factor in production and services is the use of data in the form of numbers, processing large amounts of information and analyzing the results in the production of various services, technologies, storage devices, delivery of products, is to implement more effective solutions. In other words, the digital economy is a system that connects online services, electronic payments, e-commerce, crowdfunding and other industries with digital computer technologies.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ

К. Зиядуллаев, Г. Исмагулова (Узбекистан)

В настоящее время цифровая экономика и многие эффективные технологии, связанные с ней, стремительно входят в нашу жизнь. Следует отметить, что цифровая экономика играет важную роль в обществе. По этой причине в целях дальнейшего развития государства и общества Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев поставил ряд важных задач. В частности, в Послании Олий Мажлису от 28 декабря 2018 года нам необходимо разработать «Национальную концепцию цифровой экономики», которая предусматривает модернизацию всех секторов экономики на основе цифровых технологий. Исходя из этого, по его словам, «нам необходимо реализовать программу «Цифровой Узбекистан-2030». В связи с этим важную роль играет Постановление от 3 июля 2018 года «О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан». В связи с этим цифровая экономика, работающая на платформах информационных технологий, стремительно развивается, что обуславливает необходимость создания новых моделей этих платформ.

Повышение уровня использования современных информационных технологий является одним из основных условий стабильности экономики страны, экономического роста и повышения благосостояния населения. В то же время он стремится предпринять правовые шаги для стабилизации экономики, ее оживления и развития в процессе перехода к инновационной экономике.

По индексу развития ИКТ Узбекистан занимает 103 место из более чем 170 стран, опережая, например, Египет, но уступая Турции и Бразилии. «Несмотря на то, что в 2019 году в международном индексе по развитию информационно-коммуникационных технологий наша страна поднялась на 8 позиций, мы все равно очень отстаем в этой области. Не будет преувеличением сказать, что большинство наших министерств и ведомств, предприятий все еще далеки от полноценного внедрения цифровых технологий»- отметил глава государства Республики Узбекистан. Экспорт услуг в сфере телекоммуникационных и информационных технологий в 2018 году составил 154,5 млн. долларов (5,1% от общего объема экспорта услуг), а импорт – 47,1 млн. долларов (2,1% от общего объема импорта услуг).

Конечно, формирование цифровой экономики потребует соответствующей инфраструктуры, огромных средств и трудовых ресурсов. И президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев утверждает – «Но, как бы, ни было трудно, мы обязательно должны уже сегодня приступить к этой работе, иначе завтра будет поздно. Поэтому ускоренный переход на цифровую экономику станет нашей приоритетной задачей на следующие пять лет». А также Ш.М. Мирзиёев отметил в своём послании Олий Мажлису – «Учитывая, что в прошлом году завершились работы по подключению всех городов и районных центров к сетям высокоскоростного интернета, нам следует в ближайшие 2 года обеспечить такой возможностью все села и махалли. Сегодня высокоскоростной доступ к интернету имеют более 7 тысяч учреждений здравоохранения, дошкольного и школьного образования, а через 2 года их число увеличится еще на 12 тысяч». Президент поручил в течение двух месяцев завершить разработку программы «Цифровой Узбекистан – 2030».

Однако для развития цифровой экономики необходимы решения следующих актуальных задач:

- развитие телекоммуникационной инфраструктуры и связи;
- создание экосистемы для развития и внедрения цифровых технологий;
- обеспечение подготовки высококвалифицированных кадров для цифровой экономики;
- разработка образовательных программ для распространения цифровых компетенций;
- отмена государственной монополии на международные шлюзы;
- безопасные и доступные интернет-услуги и получать выгоду от цифровой экономики.

Узбекистан находится на начальной стадии цифровизации экономики. Для эффективного перехода необходима сильное правовое поле, которое обеспечит надежную почву для цифровой экономики и информационную безопасность государства.

По нашему мнению, для успешного реформирования законодательных основ информационной-коммуникационных технологий, следует обеспечить правильный подход, который обусловит эффективную трансформацию цифровой экономики в Узбекистане. На самом деле это является наиважнейшим вопросом, который требует безотлагательного решения. Сделав выводы, можно предложить следующие шаги решения вопроса:

- изучение зарубежного опыта создания законодательных основ информационной-коммуникационных технологий;
- создание в IT новых рабочих мест;
- повышение уровня квалификации и компетенции местных специалистов;
- создания собственной научной и инженерной-конструкторской базы IT;
- оптимизация всех уровней образования для повсеместного внедрения в него IT;
- создание бесплатных для всех желающих образовательных ресурсов в части IT и online сертификация и т.д.

SANLYLAŞDYRMAK WE MILLETIŇ SAGLYGY

M. Murtuzaliýew (Russiýa Federasiýasy)

Giriş. Belli bir basyşy kesgitläp bilýän aýratyn şahslaryň özüni alyp barşynyň meselesini çakdanaşa «gymmaty» bilen çaklamak kyn. Jemgyýet, umuman alanyňda, döwlet köpçüligiň «şahsy işi» ýa-da önümçilik prosesinde iri jemgyýetçilik toparlarynyň özara gatnaşygy meselelerine degişlidigine garamazdan, ähli sosial meseleler üçin jogapkärdir.

Maksady. Derňewiň statistik usullaryny ulanyp, sanlylaşdyrmagyň sosial meselelerine nähili täsir edýändigini anyklamaly?

Usullar. Maglumatlaryň beýany ortaça bahany, matematiki garaşmalar, dispersiýa, standart gyşarmalar ulanyp amala aşyryldy. Korrelyasiýa derňewi, Stýudent we Fişer kriteriýalaryny ulanyp, berlen çäk bahasy bilen ulanyldy.

Netijeler. Döwrebaп jemgyýetiň aýratyn şahslarynyň ep-esli bölegi öz ömrüni häzirkі zaman jemgyýetiniň öjükdirýän, öňe sürýän zatlaryna ýetmek üçin sarp edýär. Beýleki böleginiň durmuşa geçirmäge mümkinçiligi ýok, hakykatda durmuşa geçirmek üçin obýektiv mümkinçilikler ýok.

Gelen netijeler. Jemgyýetiň höweslendiriji basyşyny böleklere bölmek örän kyn we şonuň üçin käwagt raýatlaryň aglaba böleginiň hiç hili düşüniп bilmejek isleglerine sebäp bolýar. Jemgyýetde «höweslendiriji basyşy» maglumat taýdan düzgünleşdirmegiň mümkinçiligine baha bermek möhümdir.

DIGITALIZATION AND MOTIVATING PRESSURE OF SOCIETY

M. Murtuzaliev (Russian Federation)

Introduction: The problem of the behavior of individuals who together can determine a certain pressure, with its excessive «value», the social consequences are difficult to predict. Society as a whole, and hence the state, are responsible for all social problems, regardless of whether they are a «private matter» of the mass of individuals or concern issues of interaction of large social groups in production processes.

Objective: using statistical analysis methods, will find out how digitalization affects social problems?

Methods: Data description was carried out using the mean value, mathematical expectation, variance, standard deviation. Correlation analysis with a given threshold value was applied, using the Student and Fisher criterion.

Results: A significant part of the individuals of modern society spends their lives trying to achieve what seduces, what promotes modern society. The other part does not have the opportunity to be realized and «burns» in the fire of unrealizable desires, which there are no objective possibilities to realize in reality.

Conclusions: The motivating pressure of society is very difficult to dose, and therefore sometimes it overwhelms over the edge, generating desires that the overwhelming majority of citizens will not be able to realize in any way. It is important to assess the possibility of information regulation of «motivating pressure» in society.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ

M. Муртузалиев (Российская Федерация)

Введение: Проблема поведения индивидов, которые в совокупности могут определить некое давление, при избыточном его «значении» социальные последствия трудно предсказуемы. Общество в целом, а значит – и государство несут ответственность за все социальные проблемы, вне зависимости от того, являются ли они «частным делом» массы индивидов либо же касаются вопросов взаимодействия крупных социальных групп в производственных процессах.

Цель: с помощью статистических методов анализа, выяснит как цифровизация влияет на социальные проблемы?

Методы: Описание данных проводили при помощи среднего значения, математического ожидания, дисперсии, стандартного отклонения. Применялся корреляционный анализ с заданным пороговым значением, применяя критерий Стьюдента и Фишера.

Результаты: Значительная часть индивидуумов современного общества проводит свою жизнь в попытках достичь того, что чем соблазняет, что пропагандирует современное общество. Другая же часть не имеет возможности реализоваться и «сгорает» в огне несбыточных желаний, реализовать которые наяву нет никаких объективных возможностей.

Выводы: Мотивирующее давление общества очень трудно дозировать и потому иногда оно захлестывает через край, порождая желания, которые никак не сможет реализовать

подавляющее большинство граждан. Важно оценить возможность информационного регулирования «мотивирующего давления» в обществе.

M.F.REŞETNEW ADYNDAKY SIBDU-NYŇ INFORMATIKA WE TELEKOMMUNIKASIÝALAR INSTITUTYNYŇ RF-IŇ ÝOKARY OKUW MEKDEPLERI, RYA-NYŇ INSTITUTLARY WE KOSMOS BILEN BAGLANÝŞYKLY PUDAGYŇ KÄRHANALARY BILEN HYZMATDAŞLYGY BARADA

A. Popow (Russiýa Federasiýasy)

Çykyş M.F.Reşetnew adyndaky Sibir döwlet ylym we tehnologiýalar uniwersitetiniň Informatika we telekommunikasiýalar institutynyň Russiýa Federasiýasynyň we beýleki ýurtlaryň ýokary okuw mekdepleri, Russiýanyň Ylymlar akademiýasynyň institutlary, şeýle hem raketa we kosmos bilen baglanyşykly pudagyň kärhanalary bilen hyzmatdaşlygyna bagyşlanan. Institutyň gurluşy we onuň senagat kärhanalaryň, işewürligiň we akademiki institutlaryň düzülişinde tutýan orny, şeýle-de talyplary ylmy we önümçilik işine çekmekligiň tärleri giňden beýan edilýär. Bilim maksatnamalaryny hünär-jemgyýetçilik akkreditirlemegiň wajyplygy we ITKI-de şeýle akkreditirlemegiň anyk uzygiderli işleri, şeýle hem bilim işiniň käbir innowasion görnüşleri barada aýdylyp geçilýär. Anyk mysallarda institutnyň halkara gatnaşyklarynyň ähmiýeti görkezilýär.

ON INTERACTION OF THE INSTITUTE OF INFORMATICS AND TELECOMMUNICATIONS OF THE SIBERIAN NAMED AFTER M.F. RESHETNEV STATE UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY WITH HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS, INSTITUTES OF THE RUSSIAN FEDERATION AND ENTERPRISES OF THE SPACE INDUSTRY

A. Popov (Russian Federation)

Report is devoted to the interaction of the Institute of Informatics and Telecommunications of the Siberian State University of Science and Technology named after Academician M.F. Reshetnev with higher educational establishments of the Russian Federation and other countries, Institutions of the Russian Academy of Sciences and enterprises operating in the space-rocket industry. The structure of the Institute and the role in its construction of industrial enterprises, business and academic institutions is described in detail. The methods of attracting students to scientific works and industrial process are described. The role of the vocational accreditation of educational programs and specific procedures for such accreditation in IIT, as well as some innovative forms of educational activities are covered. The role of international contacts of the institute is shown in the concrete examples.

О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ИНСТИТУТА ИНФОРМАТИКИ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ СИБГУ ИМЕНИ М.Ф. РЕШЕТНЕВА С ВУЗАМИ, ИНСТИТУТАМИ РАН РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И ПРЕДПРИЯТИЯМИ КОСМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

A. Попов (Российская Федерация)

Доклад посвящен взаимодействию Института информатики и телекоммуникаций Сибирского государственного университета науки и технологий имени академика М.Ф. Решетнева с вузами РФ и других стран, институтами Российской академии наук и предприятиями, работающими в ракетно-космической отрасли. Подробно описывается структура института и роль

в ее построении промышленных предприятий, бизнеса и академических институтов. Описываются способы привлечения студентов к научной и производственной деятельности. Освещается роль профессионально-общественной аккредитации образовательных программ и конкретные процедуры такой аккредитации в ИИТК, а также некоторые инновационные формы образовательной деятельности. На конкретных примерах показывается роль международных контактов института.

ÄTIÝAÇLANDYRYŞYŇ ÖSÜŞINDE ESASY UGURLAR WE MÜMKINÇILIKLER

H. Şennaýew (Özbekistan), A. Koçumowa (Türkmenistan)

Awtorlaryň bu işinde ätiýaçlandyryjylaryň geljekki ösüşini kesgitleýän ugurlar we mümkinçilikler, ätiýaçlandyryş edaralarynyň baş sany özara baglanyşykly hökmany ugurlarynyň yzygiderli ösüşi anyk seljerilýär, milli ätiýaçlandyryş bazar gatnaşyklarynyň görkezijileriniň ösüşine pandemiýanyň täsiri derňelýär, şeýle hem Özbekistanyň ätiýaçlandyryş bazarynyň ösüş strategiýasynyň esasy ugurlary öwrenilýär.

THE MAIN TRENDS AND PROSPECTS FOR INSURANCE DEVELOPMENT

K. Shennaev (Uzbekistan), A. Kochumova (Turkmenistan)

In this work, the authors analyze the trends and opportunities that determine the future development of insurers. The continuous development of five interrelated mandatory areas of insurance institutions, analyze the impact of the pandemic on the development of indicators of national insurance market relations, and also study the main directions of the development strategy of the insurance market of Uzbekistan.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ

X. Шеннаев (Узбекистан), А. Кочумова (Туркменистан)

Последние несколько лет были волнующим и сложным временем для отрасли, которая традиционно не склонна к риску и медленно меняется. Поскольку мы смотрим на 2025 год и далее, страховщики должны использовать набранный ими импульс для преодоления множества новых вызовов.

Амбициозная повестка дня должна начинаться с глубокого понимания сил, которые, вероятно, будут определять траекторию роста страховщиков в течение следующих пяти лет и далее:

- Растущий разрыв в доверии в нестабильном мире;
- Быстро меняющиеся потребности и предпочтения клиентов;
- Повсеместная цифровизация и мир, управляемый искусственным интеллектом;
- Климатический риск и акцент на устойчивое развитие;
- Конвергенция, сотрудничество и конкуренция.

Доверие имеет основополагающее значение для страхования, и очевидно, что страховщики играют гораздо более важную роль в нашем обществе и экономике, чем просто защита рисков.

Чтобы оставаться конкурентоспособными, страховщики должны переосмыслить то, как они обслуживают клиентов, дают советы и извлекают выгоду из новых партнерских отношений и инновационных проектов, чтобы создавать устойчивые бизнес-модели, которые стимулируют рост и улучшают качество обслуживания клиентов.

Все более цифровой и управляемый искусственным интеллектом мир означает, что страховая отрасль в настоящее время находится в гонке, чтобы освоить все мыслимые результаты цифровизации, особенно искусственный интеллект. ИИ является одним из ключевых элементов цифровой эпохи и изменил страховую отрасль в целом и андеррайтинговую оценку рисков в частности, и, следовательно, открывает перспективы для страхования на будущее.

Чтобы общаться с клиентами удобным для них способом, страховщикам необходимо переосмыслить свои партнерские отношения и сотрудничество, чтобы выйти за рамки традиционных отраслевых и конкурентных границ и участвовать в экосистемах, в которых страхование является лишь частью цепочки создания ценности для клиентов.

Успешные бизнес-модели будут способствовать расширению сотрудничества с традиционными конкурентами, новыми страховыми компаниями, крупными технологическими компаниями и смежными отраслями, такими как производство, розничная торговля и здравоохранение. Также ожидается, что страховщики должны будут играть более важную роль в восполнении дефицита правительства в области изменения климата, ухода за пожилыми людьми и здравоохранения. Сотрудничество будет иметь решающее значение для отрасли, поскольку она пытается устранять более серьезные системные риски посредством государственно-частного партнерства и создавать решения на уровне отрасли.

Цифровой путь – вперед в наступление с цифровизацией:

- Участвуйте в цифровых экосистемах;
- Создавайте уникальную информацию о клиентах;
- Создавайте продукты и услуги, отвечающие требованиям цифрового мира;
- Пересмотрите устоявшиеся каналы продаж;
- Преобразуйте цепочку ценности в набор цифровых услуг;
- Примите цифровое мышление.

Основными направлениями стратегии развития страхового рынка Узбекистана являются следующие:

- Страховая грамотность, популяризация страховых услуг;
- Обеспечение финансовой устойчивости страховых компаний на основе Риск ориентированного управления;
- Участие в цифровых экосистемах и расширение возможности взаимодействия с нашими партнерами;
- Разработка научно обоснованных страховых тарифов, методики формирования резервов, нормативов платежеспособности страховщиков;
- Совершенствование системы управления талантами и обучения;
- Стимулирование инвестиций в страховой сектор;
- Развитие и расширение инфраструктуры страхового рынка.

SANLYLAŞDYRMA ŞERTLERINDE ÖZBEGISTANDA ENERGIÝANYŇ DURNUKLY ÖSÜŞI

M. Ýakubowa (Özbekistan)

Tezisinde sanlylaşdyrma şertlerinde Özbekistanyň energetika pudagynyň durnukly ösüşi üçin tapgyrlar we mümkinçilikler öwrenilýär. «Sanly ykdysadyýet» we «blokçeýin» düşünjeleriniň düşündirişi berilýär. Sanly ykdysadyýetiň kanunçylyk binýady we sanly iş programmasy bilen elektrik enjamlaryny işe girizmegiň tapgyrynyň hronologiýasy hem göz önünde tutulýar.

SUSTAINABLE ENERGY DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN IN DIGITALIZATION CONDITIONS

M. Yakubova (Uzbekistan)

In this thesis the stages and the possibility of sustainable development of the energy sector of Uzbekistan in digitalization conditions were considered. An explanation of the concepts of the «digital economy» and «blockchain» was given. The legislative database of the digital economy and the chronology of the input of electrical equipment with a digital program of work were considered.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИКИ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

M. Якубова (Узбекистан)

В настоящее время во всем мире идут процессы цифровой трансформации. Под влиянием цифровизации возникают новые профессии, новые отрасли экономики, изменяется расстановка сил на мировых рынках традиционных товаров. Понятие «цифровая экономика» было введено в деловой оборот консультантом Дэном Тэпскоттом в 1995 году. Цифровая экономика - объективная современная реальность и общемировой тренд, определяющий перспективы ближайшего будущего. Практически по всех странах мира приняты или на стадии разработки национальные стратегии по переходу на цифровую экономику.

С учетом современных реалий и тенденций Узбекистан также начал усилия по переходу на цифровую экономику. Еще в 2018 году страна взяла курс на развитие цифровой экономики. Были определены приоритетные направления развития технологии «блокчейн». Блокчейн – это развивающаяся инновационная технология, которую внедряют в различных отраслях.

Энергетические компании используют технологию блокчейн для создания одноранговых платформ для торговли энергоносителями и упрощения доступа к возобновляемым источникам энергии. В качестве примера рассмотрим следующие виды использования:

- Энергетические компании, работа которых основана на блокчейн, создали торговую платформу для продажи электроэнергии между частными лицами. Владельцы домов с солнечными батареями используют эту платформу для продажи излишков солнечной энергии соседям. Процесс практически полностью автоматизирован: умные счетчики создают транзакции, а блокчейн их записывает.

Благодаря инициативам блокчейн-краудфандинга пользователи могут спонсировать и содержать солнечные батареи в районах, где нет доступа к электроэнергии. Также после установки солнечных батарей спонсоры могут получать за них арендную плату. Национальное

агентство проектного управления при Президента Республики Узбекистан (Агентство) было определено в качестве уполномоченного органа по развитию цифровой экономики и лицензированию деятельности в сфере оборота крипто-активов.

Специалисты энергетического отрасли Узбекистана находятся в постоянном процессе повышения квалификации, что дает возможность добиваться успехов в обогащении систем релейной защиты и автоматики, играющих важную роль в электроснабжении, цифровыми технологиями последнего поколения.

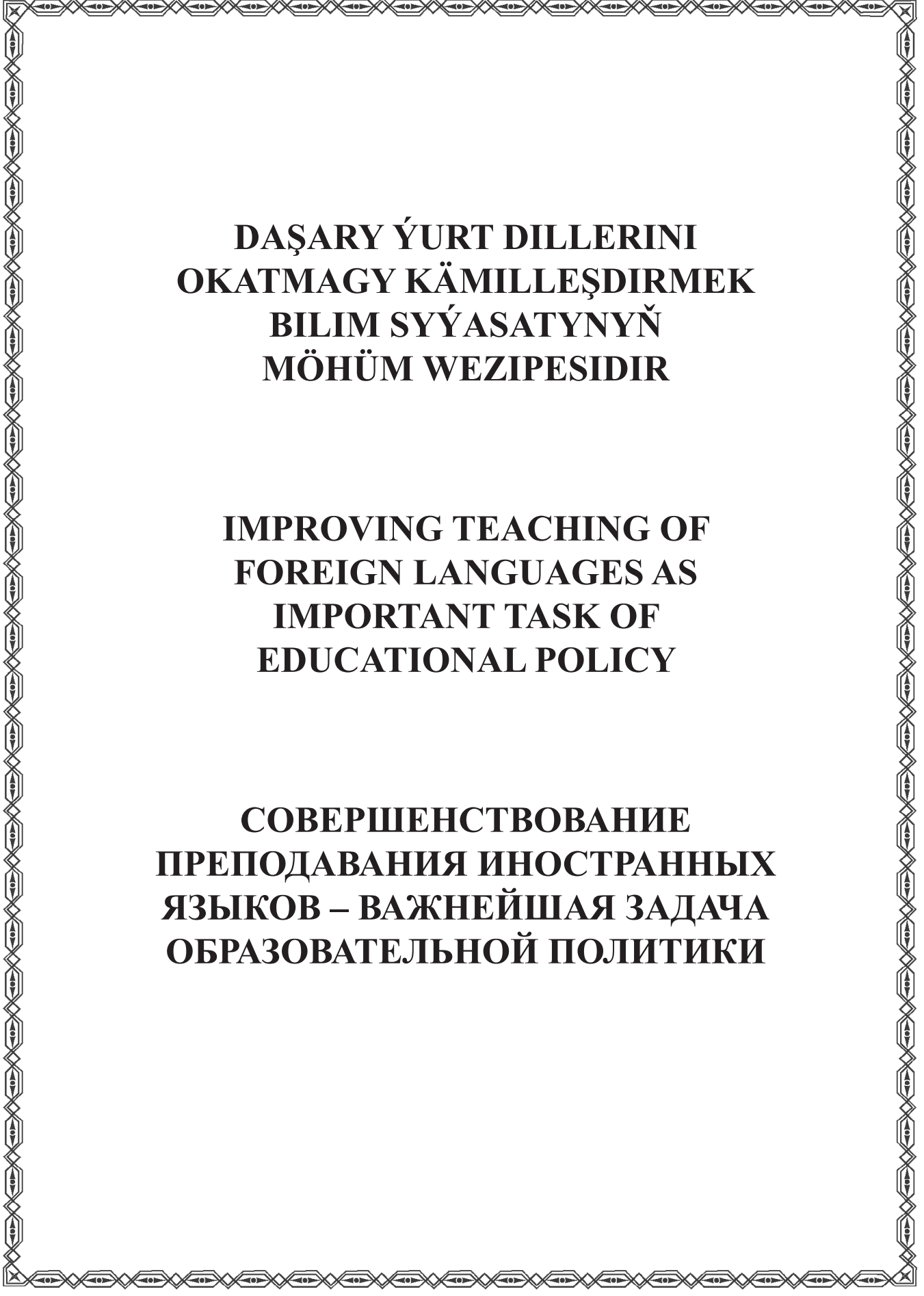
В настоящее время для устойчивого развития в электроэнергетике реализуется несколько проектов по цифровизации. На протяжении ряда лет эффективно используются в электроэнергетики Узбекистана первичные достижения цифровых технологий. В настоящее время ведётся работа по их обновлению и совершенствованию за счет комплексных, современных программ.

В настоящее время идет процесс дальнейшего совершенствования использования цифрового программного обеспечения. Это позволит перейти на следующий этап, где будет налажен контроль в онлайн режиме импорта и экспорта электроэнергии, а также потребления электроэнергии в регионах.

Использование современного цифрового программного обеспечения – это постоянно совершенствующийся процесс, открывающий все большие возможности для бесперебойного и качественного обеспечения электроэнергией населения и экономики.

В настоящее время постепенно совершенствуется внедрение в энергосистему современного высокоэффективного парогазового оборудования, а также оперативное управление крупными возобновляемыми электростанциями с использованием энергии ветра и солнца. Следует отметить, что внедрение системы SCADA/EMS значительно упростит работу оператора Национального диспетчерского центра, а также резко повысит эффективность.

Современные технологии также улучшают качество передачи данных и позволяют дистанционно управлять вышеперечисленными станциями, цифровыми подстанциями, предназначенными для включения в энергосистему, посредством электронного программного обеспечения так как они эффективно влияет на устойчивое развитии энергетической отрасли в Узбекистане.

**DAŞARY ÝURT DILLERINI
OKATMAGY KÄMILLEŞDIRMEK
BILIM SYÝASATYNYŇ
MÖHÜM WEZIPESIDIR**

**IMPROVING TEACHING OF
FOREIGN LANGUAGES AS
IMPORTANT TASK OF
EDUCATIONAL POLICY**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ЯЗЫКОВ – ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**

TÜRKMEN WE FRANSUZ DILLERİNDE İŞLİK ZAMANLARY

A. Annanurova (Türkmenistan)

Daşary ýurt dillerini öwrenmek halkymyzyň durmuşynda esasy orun eýeleýär. Dil öwrenmek öwrenijilerden her günki yzygiderli işi talap edýär. Daşary ýurt dilinde gepleşmek üçin diňe bir onuň sözlerini, ýagny leksikany öwrenmek ýeterlik däldir. Sebäbi sözleýiş diliň grammatikasy bilen bagly bolup, diňe bir dil gurluşlaryny kämil öwrenmek arkaly daşary ýurt dilinde dogry sözleýiş amala aşyrylýar. Fransuz dilinde sözlem agzalarynyň ýerleşiş tertibi türkmen diliniňkä garanynda tapawutlydyr. Şonuň üçin her bir diliň grammatikasynyň esasy düzýän işlikleri çuňlaşdyryp öwrenmek wajypdyr. Bu bolsa öz gezeginde daşary ýurt dilini özleşdirmekde ýeňillik döreder. Türkmen we beýleki dillerde bolşy ýaly, fransuz dilinde-de işlikler uly ähmiýete eýedir. İşlikleri oňat özleşdirmek bilen fransuz diliniň grammatikasyny, orfografiýasyny we gepleşik tärlerini kämil derejede bilmek gürründeşiň bilen düşünişmäge ýardam berýär. Fransuz dilinde işlik zamanlarynyň bolşy ýaly, işlik toparlary hem bar. Fransuz dilinde işlikler üç topara, ýagny I, II we III toparlara bölünýärler. Bu işlik toparlary özleriniň goşulmalary, ýöňkemedä üýtgeýşleri bilen biri-birinden tapawutlanýar. Olardan has giň ýaýrany I topar bolup, oňa sözüň soňy **-er** goşulmasy bilen gutarýan düýp işlikler degişlidir. II topar işliklerine soňy **-ir** goşulma bilen gutarýan düýp işlikler, III topara bolsa I we II toparlara degişli bolmadyk nädogry işlikler degişlidir. III topara degişli işlikleriň esasy aýratynlygy olaryň ýöňkemedä üýtgedilende diňe bir goşulmalarynyň üýtgemän, eýsem işligiň düýp şekiliniň hem üýtgeýändigini we olaryň diňe ýat tutmak arkaly öwrenilýändigidir. Fransuz dilinde işlikleri ýöňkemedä üýtgetmek üçin onuň zaman gatnaşygyna üns bermeli bolýar.

Türkmen dilinde gymyldy-hereketiň sözlenilýän pursada bolan gatnaşygyna görä, işlikleriň öten, häzirki we geljek zamanlary bar. Bularyň her biri özlerine mahsus bolan dürli-dürli zaman şekilleriniň we degişli şahs-san goşulmalarynyň üsti bilen aňladylýar. Meselem: «Bir mün dokuz yüz dördünji ýylyň **gyşy** uzaga çekdi. Gazaply geldi. Ygally boldy» (öten zaman işligi). «Tursam, başym aýlanýar. Garýagdam dermandan soň başyňy galdyrman ýat diýýär (häzirki zaman işligi). «Eger şanyň adamlary bilip, derwezeleri baglap goýsalar, onda Hüňkar biziň barymyzy gylyçdan ötüre: Öwezini hem alyp galar. Biz iki arada beýhuda ölen adam bolarys. Öwezden bize jan bolmaz» (geljek zaman işligi).

Fransuz dilinde hem işlikler zatlaryň, düşüňjeleriň, predmetleriň gymyldy-hereketini, ýerine ýetirýän işini, işiň ýagdaýyny aňladýan söz toparydyr. Türkmen dilinde bolşy ýaly, fransuz dilinde hem işlikler üç topara: öten, häzirki we geljek zamanlara bölünýärler. Meselem: «J'ai alors beaucoup réfléchi sur les aventures de la jungle et, à mon tour, j'ai réussi, avec un crayon de couleur, à tracer mon premier dessin» – «Men jeňneliň wakalary barada köp pikirlendim we öz syýahatymda ilkinji suratymy çekmek üçin reňkli galamlary alanym gowy boldy» (öten zaman işligi). «Claudine va à l'école maternelle» – «Klodin çagalar bagyna gatnaýar» (häzirki zaman işligi). «Je mettrai une chemise bleue» – «Men gök köýnegi geýerin» (geljek zaman işligi).

Türkmen dilinde işlik zamanlary dürli-dürli şekil ýasaýjy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalýar. Türkmen dilinden tapawutlylykda fransuz dilinde öten zaman işligi kömekçi işlikleriň kömegi bilen ýasalýar. Bu ýagdaý iki dilde öten zaman işligiň ýasalýşynyň gabat gelmeýändigini delillendirýär. Türkmen dilindäki şekil ýasaýjy goşulmalar diňe şekil tarapyndan däl-de, eýsem öz grammatik manylary tarapyndan hem biri-birinden tapawutlanýarlar. Türkmen dilinde öten zaman işliginiň esasan, mälim öten zaman (-dy, -di, -du, -dü), mälim dowamly öten zaman (-ýardy, -ýärdi), nämälim dowamly öten zaman (-ardy, -erdi), hyýal-meýil etme öten zaman (jakdy, -jekdi), öňki öten zaman (-ypdy, -ipdi, -updy, üpdi), hekaýa etme öten zaman (-an, en), subýektiv öten zaman (-andyr, -endir) ýaly görnüşleri bar. Edil türkmen dilinde öten zaman işliginiň görnüşleriniň bolşy ýaly, fransuz dilinde hem öten zaman işlikleriniň: *passé composé* (mälim öten zaman) *imparfait* (dowamly öten zaman), *passé immédiat* (gymyldy-hereketiň ýañja gutaranlygyny aňladýan öten zaman), *passé simple* (hekaýa etme

öten zaman), *plus-que-parfait* (öňki öten zaman), *passé immédiat dans le passé*, *passé antérieur* ýaly görnüşleri bar.

Türkmen dilinde geljek zaman manysyna görä mälim geljek zaman (*-jak, -jek*) we nämälim geljek zaman (*-ar, -er*) diýen iki topara bölünýär. Türkmen dilinden tapawutlylykda fransuz dilinde geljek zamanyň: *futur simple, futur immédiat, futur antérieur, futur dans le passé, futur immédiat dans le passé, futur antérieur dans le passé* ýaly görnüşleri bar.

Umuman. her bir dilde bolşy ýaly, fransuz dilinde hem işlikler, işlik zamanlary diňe bir gymyldyhereketiň, işiň, wakanyň bolup geçen wagtyňy görkezme bilen çäklenmän, eýsem ony beýan etmekde we pikir aňlatmakda esasy orny eýeleýär. Şol sebäpden hem, fransuz dilinde işlik zamanlaryny düýpli özleşdirmeklik bu dili çuňňur öwrenmäge ýardam berer.

TENSES IN TURKMEN AND FRENCH LANGUAGES

A. Annanurova (Turkmenistan)

As in Turkmen and other foreign languages, verbs are of great importance in French. A thorough knowledge of French grammar, spelling, and conversational patterns, along with their practice, will help you understand the conversation. There are tenses and groups of verbs in French. In French, verbs are divided into three groups, namely, I, II and III. These functional groups differ from each other in their additions and variations in composition. The most common of them is Group I, which includes verbs ending in *-er*. Group II verbs include stem verbs ending in *-ir*, and group III includes irregular verbs that do not belong to groups I and II. The main feature of the verbs belonging to group III is that when they are changed in the root, not only their suffixes change, but also the basic form of the verb and they are learned only by memorization. To change verbs in French, you need to pay attention to their tenses.

As in any language in general, verbs and tenses in the French language do not only show the time of action, work, event, but also play a key role in describing it and expressing ideas. Therefore, thorough mastery of the tenses in French will help you to learn the language in depth.

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛОВ В ТУРКМЕНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

A. Аннанурова (Туркменистан)

Как в туркменском и других иностранных языках, так и во французском языке глаголы также выполняют важную функцию. Уместное и правильное употребление глаголов способствует более эффективному усвоению грамматики и орфографии французского языка, формированию навыков речи и аудированию. Во французском языке существует не только категория времени глаголов, но и классы глаголов. Во французском языке глаголы делятся на три класса: I, II и III классы глаголов. Эти классы глаголов отличаются между собой своими аффиксами, спряжением. Самый распространённый из классов глаголов французского языка является I класс, к которому относятся основы глаголов, оканчивающиеся аффиксом *-er*. Ко II классу глаголов относятся основы глаголов, оканчивающиеся аффиксом *-ir*. К III классу относятся неправильные глаголы, не входящие в I и II классы. Отличительной особенностью III класса глаголов является то, что при спряжении не только изменяются их аффиксы, но и полностью изменяются основы глаголов, что требует заучивания их наизусть. При спряжении глаголов французского языка необходимо уделять большое внимание их временным формам.

Как и в любом другом языке, во французском языке глаголы, временные категории глаголов выполняют важную роль для обозначения не только действия, но и процесса, времени протекания

действия, а также при выражении мыслительной деятельности. Поэтому при изучении французского языка очень важным является обучение глагольным временным формам.

DAŞARY ÝURT DILLERI ÖWREDILENDE DÖWREBAP TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLYŞY

A. Gurbanow, L. Kurbanowa (Türkmenistan)

Daşary ýurt dillerini öwretmek işlerinde tehniki serişdeleriň zygiderli ulanylmagy döwürüň talabydyr. Olaryň ýerlikli we netijeli ulanylmagynyň şu aşakdakylar ýaly ähmiýeti we aýratynlyklary bardyr.

Tehniki serişdeler ozaly bilen okuwçylaryň gepleşik başarnyklarynyň we endikleriniň ösmegine ýardam edýärler. Çagalara tehniki serişdeler arkaly daşary ýurt diliniň hakyky nusgasy bilen tanyşýarlar. Onuň bilen öz gepleşiklerini deňeşdirip görmäge, ýalňyşlaryny düzetmäge mümkinçilik tapýarlar. Olar nätanyş adamlaryň, şol sanda, çagalaryň we ulularyň, erkek adamlaryň we aýallaryň gepleşigini eşidip düşünmek başarnyklaryny hem-de endiklerini ösdürýärler.

Tehniki serişdeler arkaly döredilýän gepleşik ýagdaýlary okuwçylaryň daşary ýurt dilini öwrenmäge bolan höwesini artdyrýar. Bu ýagdaý bolsa, sapaklaryň has çalt depginde we gyzykly geçirilmegini üpjün edýär. Şeýlelikde, her bir okuwçynyň gepleýän we diňleýän wagtynyň mukdary birnäçe esse artýar. Şonuň ýaly-da okuw materialynyň göwrümüne giňeltmäge hem amatly şert döredýär.

Dürli tehniki serişdeleriň zygiderli ulanylmagy mugallymyň peýdalanýan usullarynyň baýlaşmagyna getirýär, onuň işini has-da işeňleşdirýär we ony işlemäge mejbur edýär.

Usulyýetçileriň belleýşi ýaly, okuwçylaryň özbaşdak işleriniň netijeliligini düýpli ýokarlandyrmakda tehniki serişdeleriň orny aýratyn-da uludyr.

Telewizor, radio ýaly tehniki serişdeler diňe bir körpeleriň we mekdep okuwçylarynyň däl, eýsem dürli ýaşdaky adamlaryň hem daşary ýurt dillerini köpçülikleýin öwrenmeklerine uly ýardam edýär. Muňa mysal edip, daşary ýurt dillerini öwretmek üçin ýörite berilýän maksatnamalary, şu dillerde eşitdirilýän täzelikleri, dili öwrenilýän ýurtlardan gelen myhmanlaryň öz ene dillerinde edýän çykyşlaryny görkezmek bolar.

Synag maşynlary, lingafon enjamlaryny we kompýuterleri ulanmak bilen mugallym okuwçylaryň bilimlerini, başarnyklaryny we endiklerini zygiderli barlap hem-de bahalandyryp bilýär. Şeýle serişdeleriň ulanylmagy bütin synpyň okuwçylarynyň jogaplaryny bir wagtyň özünde anyklamaga kömek edýär. Ozal geçirilen ýazgylaryň, esasynda okuwçylaryň özleri hem islendik wagtda öz jogaplarynyň hilini, goýberen ýalňyşlyklaryny kesgitläp bilýärler.

Tehniki serişdeler okatmagyň amaly maksatlary bilen bir hatarda çagalara terbiýe bermegiň wezipelerini üstünlikli amala aşyrmakda hem uly orun tutýar. Sapaklarda ýygy-ýygydan dili öwrenilýän ýurtlaryň halk aýdymlary, tanymal adamlaryň çykyşlary, çagyryşlar mehaniki ýazgyda eşitdirilýärler. Şeýle gymmatly materiallar okuwçylara daşary ýurt dilini öwretmekde we olary estetiki, ahlak, watançylyk, dostluk-doganlyk duýgularyna terbiýelemekde uly ähmiýete eýe bolýarlar.

THE USE OF MODERN TECHNOLOGY AT THE FOREIGN LANGUAGES LESSONS

A. Kurbanov, L. Kurbanova (Turkmenistan)

In the present globalized scenario English is unique language for communication in all aspects. Everyone has to use English for communication in their day-to-day life. It is inevitable for all the people to learn English. As it is foreign language, learners cannot understand English as they understand their mother-tongue. They feel that teaching and learning of English is not an easy process.

Authentic materials aids or tools should be used to motivate or increase learners interests.

Audiovisual aids are sensitive tools and instructional devices. They are helpful in teaching and learning accent, pronunciation, articulation, grammar and vocabulary. Mobile apps are used for teaching or learning English language skills.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

A. Курбанов, Л. Курбанова (Туркменистан)

В наше время английский язык используется как средство общения. Он используется во всех сферах жизни, включая повседневную.

Так как это иностранный язык его нельзя понять как родной язык. Изучающие английский язык осознают, что не легко понимать и говорить на иностранном языке.

В наше время английский язык является необходимым средством общения и требует изучения его всесторонних аспектов. Достоверные материалы и технические средства способствуют повышению интереса к английскому языку и мотивируют его изучение .

Аудиовизуальные технические средства способствуют изучению произношения, грамматики и лексики.

HALKARA IŞEWÜRLIGINIŇ ÖSMEGINDE DAŞARY ÝURT DILLERINIŇ ORNY

A. Ýazberdiýewa, A. Ataýewa (Türkmenistan)

«Türkmenistanda 2019 – 2025-nji ýyllarda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň Konsepsiýasy» ykdysadyýetiň ähli pudaklarynyň, ýurdumyzyň jemgyýetçilik edaralarynyň işiniň netijeliligini we hukuk bilen baglaşylan geleşikleriň maglumat tehnologiýalaryny ulanmagyň hasabyna ýokarlandyrmaga gönükdirilendir. Marketing ulgamynda zerur zatlaryň biri hem önümiň öndürilişi, bazarda bolan isleg we önümiň ýerlenilişi bilen bagly bolup durýar. Her bir kärhananyň marketing täzeliklerine ýa-da marketingde bolup geçýän özgerişlikler barada habarly bolmaklary hem zerurdyr. Şonuň üçin, Türkmenistanda döreýän bazar gatnaşyklary hünäri dil bolmadyk hünärmenleriň hem, aýratyn-da işewürleriň, telekeçileriň daşary ýurt dillerini bilmek, öwrenmek zerurlygyny ýüze çykarýar. Daşary ýurt dillerini bilýän telekeçi öz önümleriniň bazardaky tutýan orny, bäsdeşlige bolan ukyp görkezijisi, şeýle hem hyzmatdaşlykda işleşip biljek daşary ýurt kärhanalary baradaky maglumatlary öwrenmäge mümkinçilik alýar. Bu bolsa, oňa terjimeçilik işi üçin goşmaça çykdajysyny tygşytlamaga ýardam edýär.

Öňdengörüji Gahryman Arkadagymyz 2017-nji ýylyň 22-nji dekabrynda «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasyny» we ony durmuşa geçirmek üçin ýörite taýýarlanan maksatnamany tassyklap berdi. Konsepsiýada türkmen halk erteklerini daşary ýurt dillerine terjime etmek; Birleşen Milletler Guramasynyň resmi dilleri boýunça iki dilli elektron sözlüklerini taýýarlamak; usulyýet üpjünçiligini kämilleşdirmek; halkara tejribäni öwrenmek; ylmy maslahatlary geçirmek; hünäri dil bolan hünärmenleriň hünär kämilleşdiriş okuw sapaklaryny guramak ýaly ugurlara üns berilýär. Ýnha, şu konsepsiýanyň maksatnamasynda esasy orny eýeleýän ertekleri bir dilden başga bir dile terjime etmegiň baş maksady hem 2011-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda Gahryman Arkadagymyzyň Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň binalar toplumynyň açylyş dabarasynda eden taryhy çykyşyndaky: «Özüňize ýüklenen jogapkärçilige mynasyp boluň, öz Watanyňyzy söýüň, oňa buýsanyň, watançylyk boluň, ýöne şunda beýleki ýurtlara we halklara, olaryň taryhyna, medeniýetine, däp-dessurlaryna hormat goýuň», diýen wesýetlerinde ýa-da Gahryman Arkadagymyzyň «Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi» atly

kitabynyň «Ertekiler dünýäsi» atly bölümindäki «Başgadan alnan ýordumlar täze geografik, taryhy, durmuş-ykdysady, medeni ýagdaýlara laýyklykda, özleşdirilipdir», «Olar durmuş ýagdaýlary, milli durmuş takyklyklary bilen ösdürilipdir, özara hem-de ýerli ýordumlar bilen birleşip, özboluşly çeper gurluşy emele getiripdirler. Şonuň üçin hem, hut halkyň, hut şol milletiň durmuş şertlerine girişip gidipdir. Olar halkyň ruhuna we durmuşyna kybap gelýändigini üçin has ýakyn, hut özüniňki ýaly duýlupdyr. Başgaça aýdanyňda, olar özgäniňki däl-de milli rowaýata, ertekä öwürilipdir» diýen jümlelerinde öz beýanyňy tapýar. Şunlukda, dil diňe bir aragatnaşykda däl, eýsem, ol tutuş medeni gatlaklary özünde jemleýän serişde bolup durýar. Adamlara ruhy lezzet berýän mukamlar, eserler, operalar, parasatly jümleler, filmler, kompýuter oýunlary – bularyň ählisi adamlarda gyzyklanmalaryň döremegine itergi bermek bilen, olaryň durmuşyna we dünýägaraýşyna täsir edýärler. Şu ugurlaryň üsti bilen, adamlar öz halan sazyny, eserini ýa-da filmini döreden ussatlaryň dilini öwrenmäge ymtylýarlar. Öz halan eserini terjime görnüşinde däl-de, hakyky awtoryň öz ýazan dilinde okamaklyga çalyşýarlar.

Bulardan başga-da, daşary ýurt dilini öwrenmek bilen adamlaryň ýady we pikirlenmeleri ösýär. Olaryň içki dünýäsi baýlaşýar, milli medeniýete we ene diliň aýratynlyklaryna has gowy düşünmegine kömek edýär. Halklaryň arasyndaky böwetleri aradan aýryp, olary ýakynlaşdyrýar. Diýmek, medeniýet we sungat diňe bir adamlaryň gyzyklanmalarynyň birleşmegine, muşdaklaryň dostlaşmagyna getirmän, eýsem, olara biri-biriniň dilini öwrenmäge, dilleri deňeşdirip, käbir sözleriň morfologik ýa-da sintaktik gurluşlarynda umumylyklary ýüze çykarmaga itergi berýär. Grammatikada duş gelýän kömekçi sözöňüleriň (predloglaryň), düşümleriň, ýöňkemeleriň, deňdeş agzalaryň, aýyrgyçlaryň, doldurgyçlaryň, sypatlaryň sözlemlerde getiriliş usullaryny deňeşdirip, dil öwrenijiler dilleriň umumylygyny ýüze çykarýarlar.

ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL BUSINESS

A. Yazberdieva, A. Atayeva (Turkmenistan)

The “Concept for Development of the Digital Economy in Turkmenistan for 2019–2025” is aimed at improving the efficiency of all sectors of the economy, state institutions of the country and the use of information technology to make legal transactions. The main elements of marketing include product development, market demand and product placement. It is also important for every business to keep abreast of marketing innovations or changes taking place in marketing.

Therefore, the emerging market relations in Turkmenistan cause the need for learning foreign languages, especially for professionals who are not native speakers, especially business people and entrepreneurs. A business person who speaks foreign languages has the opportunity to learn about the position of his products on the market, the competitiveness indicator, as well as information about foreign enterprises with which cooperation can be established in the future.

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

А. Язбердиева, А. Атаева (Туркменистан)

«Концепция развития цифровой экономики в Туркменистане на 2019-2025 годы» направлена на повышение эффективности всех отраслей экономики, государственных учреждений страны и использование информационных технологий для совершения юридических сделок. Одним из основных элементов маркетинга является разработка продукта, рыночный спрос и размещение

продукта. Также для каждого бизнеса важно быть в курсе маркетинговых инноваций или изменений, происходящих в маркетинге.

Вследствие этого формирующиеся рыночные отношения в Туркменистане выявляют потребность в знании и изучении иностранных языков, особенно для специалистов, не являющихся носителями языка, в частности, бизнесменов и предпринимателей. Бизнесмен, владеющий иностранными языками, имеет возможность узнать о положении своей продукции на рынке, показателе конкурентоспособности, а также информацию об иностранных предприятиях, с которыми он может сотрудничать в будущем.

IÑLIS WE TÜRKMEN DILLERINDE SANLARYŇ STILISTIK AÝRATYNLYKLARY

B. Baýmyradowa (Türkmenistan)

Sanlaryň grammatik we leksik häsiýeti bolup, leksik häsiýeti stilistik hyzmaty ýerine ýetirýär. Grammatik häsiýeti diliň grammatikasynda we leksik häsiýeti leksikologiýa we stilistika ylmylarynda öwrenilýär.

Sanlaryň grammatik hyzmatyny B. Weýisow, N. Nartyýew, S. Nyýazow ýaly birnäçe türkmen alymlary işlediler. Ýöne sanlaryň stilistik hyzmatyny öwrenen alymlar az-az.

Stilistik hyzmaty ýerine ýetirilende sanlar göçme manyda ulanylýarlar. Olar dürli stilistik serişdeleriň hyzmatyny ýerine ýetirýärler. Türkmen we iñlis dillerinde sanlaryň esasy bölegi stilleriň ählisinde ulanylýar. Ýöne stiller sanlaryň az-köp ulanylyşy we görnüşleri boýunça tapawutlanýarlar. Mysal üçin, ylmy-tehniki we resmi-iş stillerindäki tekstlerde sanlar söz görnüşinde däl-de, sifr görnüşinde şu hili ulanylýar: 25000 tonna – 25000 tons, 35-nji öý – house 35, 7-nji hatar – line 7 we ş.m. Emma gepleşik stilinde san az ulanylýar.

Sanlar gepleşikde, esasan hem, stilistik serişdelerden metonimiýanyň hyzmatyny ýerine ýetirýärler. Metonimiýada bir san bilen ulanylýan iki predmet özara haýsy hem bolsa bir tarapdan baglanyşykly bolýar. Oňa bir zadyň ikinji zadyň içinde, ýüzünde ýerleşmegi, bir zadyň ikinji zatdan emele gelmegi ýaly baglanyşyk girýär. Sözlemde sanlar bilen ulanylanda *ýaş*, *sagat*, *manat* ýaly sözler gepleşik dilinde, köplenç, galdyrylýar we metonimiýanyň hyzmatyny ýerine ýetirýärler. Meselem: She is 7 – Ol häzir *ýedisini* doldurdy. Bu sözlemde «ýedisini» sözi – *ýedi ýaşyny* manyny aňladyp, iñlis we türkmen dillerinde «*ýaş*» sözi galdyrylýar. It's five – Häzir *bäş* boldy. Bu sözlemde hem iki dilde stilistik meňzeşlikler bar, «*bäş*» sözünüň üsti bilen «*sagat*» sözi galdyrylyp, metonimiýany emele getirip ulanylýar. Emma kitap stillerinde, ýagny resmi iş, jema-gatçylyk, ylmy, çeper stillerinde muňa ýol berilmeýär.

Türkmen dilinde «*ýyl*» sözi bilen baglanyşyp gelýän goşma sanlar kitap stillerinde doly görnüşde, ýagny söz *ýa-da* sifr bilen ýazylýar, emma iñlis dilinde ondan tapawutlylykda «*ýyl*» sözi bile ulanylmaýar. Meselem: 1999-njy ýylda – in 1999, 2004-nji ýylda – in 2004, bir müň dokuz ýüz ýetmişinji ýyla çenli – till 1970.

Sanlar frazeologik birliklerde, atalar sözünde, şeýle hem nakyllarda ulanylyp, göçme manyny aňladyp bilýärler. Meselem, türkmen dilinde sanlar bilen ulanylýan şeýle frazeologik birlikler, nakyllar bar: *ýedi ölçe*, bir kes – maslahatly, geňeşli bol; *ýedi yklym* – bütin dünýä; *ýedi uklanda ýadyňa düşmezlik* – hiç wagt ýadyňa-oýuňa düşmezlik; *ýedi ýoluň üstünde* – hemmä belli ýer; bir gözde garamak – hemme adama deň göz bilen seretmek; bir gysym bolmak – gaýgy zerarly horlanmak; bir demde – çaltlyk bilen; bir ýüzli etmek – belli netijä gelmek, ýerbe-ýer etmek. Iñlis dilinde hem edil şeýle frazeologik birlikler hem-de nakyllar dilde göçme manyny aňlatmak üçin ulanylýar. Meselem, a cat lives nine lives – cats can survive many accidents because they land on their feet without injury; a drop of ink may make a million think – a thought expressed in writing

can influence a large number of people; a picture paints a thousand words – a picture is better than a long description; a stitch in time saves nine – if you deal with a problem at an early stage you will save time and prevent it from getting worse; in two shakes of a lamb`s tail – very quickly.

Makalada iňlis we türkmen dillerinde sanlaryň sözlemde dürli stilistik serişdeleriň hyzmatyny ýerine ýetirip gelmegi, olaryň ulanylyşyndaky käbir meňzeşlikler we aýratynlyklar tapawutlandyryldy.

STYLISTIC PECULIARITIES OF NUMERALS IN ENGLISH AND TURKMEN LANGUAGES

B. Baymyradova (Turkmenistan)

Numerals have grammatical and lexical characteristics. Lexical characteristics of numerals serve as stylistic functions. Numerals can be used as several stylistic devices in Turkmen and English languages.

In this article we learned about some stylistic similarities and peculiarities of numerals in English and Turkmen languages.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ

Б. Баймырадова (Туркменистан)

Числительные имеют грамматические и лексические характеристики. Лексические характеристики числительных выполняют стилистическую функцию. Числительные могут использовать несколько стилистических приемов в туркменском и английском языках. В этой статье мы узнали о некоторых стилистических сходствах и особенностях числительных в английском и туркменском языках.

TÜRKMEN WE RUS DILLERINDE ADAM BEDENINIŇ SYNALARYNYŇ ATLARYNY ÖWRENMEGIŇ DEGŞIRME USULY

B. Bekmyradowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda alnyp barylýan dil taglymaty ene dilimiziň, şeýle hem daşary ýurt dilleriniň ähli inçeliklerini öwrenmäge, peýdalanmaga, nesilden-nesle geçirmäge giň mümkinçilikleriň ýoluny açýar.

Wajplygy: Häzirki zaman durmuşymyzyň ösmegi, öňe gitmegi, kämilleşmegi üçin diliň uly zerurlyga öwrülendigi bellidir. Şol sebäpli ýurdumyzda dil meselesi möhüm bolup, ol hemişe üns merkezinde saklanýar.

Işiň maksady: Häzirki zaman türkmen we rus dillerinde adam synalarynyň atlaryny aňladýan adalgalary dil nukdaýnazaryndan ýüze çykarmak we deňeşdirmek.

Ulanylan usullar: Beýan etme (sintez, derňeme, klassifikasiýa, ulgamlaşdyrma we beýl.); degşirme (deňeşdirme, analogiýa we beýl.); çap etme (neşirýatdaky bar bolan maglumatlary umumylaşdyrma, derňeme we başg.).

Häzirki zaman türkmen we rus dillerinde syna atlary işjeň ulanylýan leksika birliklerini öz içine alýar. Adam synalarynyň atlarynyň tematik topara girýän sözleri takyk manyny aňladyp, olar atlaryň tematik toparlarynyň hatarynda möhüm orny eýeleýärler. Atlar leksik-semantik taýdan zatlary we

düşünjeleri, hadysalary, wakalary we ş.m. bildirýän sözler bolup, olar beýleki söz toparlaryndan tapawutlanýarlar. Leksik taýdan at bolup gelyän sözleriň arasynda hil-häsiýet aňladýan atlar we hereket-ýagdaýy aňladýan atlar bar. Durmuşdaky dürli ýagdaýlaryň, hadysalaryň atlary hem bu söz toparyna degişli bolup, olar at kategoriýasyna mahsus bolan umumy düşünjäni aňladýarlar. Diýmek, atlar söz topary zat atlaryndan başga-da, dürli semantik toparlara degişli sözleri hem öz içine alýarlar we olaryň leksika düzümini özleşdirmek boýunça maksada okgunly işleriň geçirilmegi üçin nazary esaslary döredýärler.

Netijeler: Türkmen we rus dillerinde öwrenilýän syna atlarynyň degşirme derňewi sözleriň gurluşy we ulanylyşy bilen bagly bolan umumy häsiýetleri ýüze çykarmaga mümkinçilik berdi. Görkezilen tematik topardaky sözleriň derňewinde käbir dil hadysalarynyň tapawutlary we gabat gelmezlikleri hem ýüze çykaryldy.

Umuman, häzirki zaman türkmen we rus dillerinde adam synalarynyň atlaryny deňeşdirmek örän derwaýys bolup, ol öwrenilýän dillerde lukmançylyk ylmy adalgaşynaslygyň kämilleşmeginde ähmiýetlidir.

COMPARATIVE METHODS OF STUDYING THE DENOMINATION OF THE PARTS OF THE HUMAN BODY IN TURKMEN AND RUSSIAN LANGUAGES

B. Bekmyradova (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the new Epoch of the Powerful State the language policy of our Esteemed President gave the great possibility for conducting wide-scale works, connecting with studying of the language problems of the native language, and also foreign languages.

As it known, the function of the language has lot of importance meaning in progressive development and improvement of the up-to-date life of society. And therefore in our country the language problem is important and always in attention.

Revealing with language point of view the terminologies, denotative denomination parts of the human body in the up to date Turkmen and Russian languages and conducting their comparative analyzes.

Denomination parts of the human body in the up to date Turkmen and Russian languages include lexical units of active use. The words of the given above group have concrete meaning and take important place in the system of given thematic group.

At comparative analyze the denomination parts of the human body of the Turkmen and Russian languages, were determined number general feature, connecting with formation and use of given semantic group. Also it was revealed some difference and discrepancy.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ НАЗВАНИЙ ЧАСТЕЙ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА В ТУРКМЕНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Б. Бекмурадова (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства языковая политика нашего уважаемого Президента предоставила большие возможности для проведения широкомасштабных работ, связанных с изучением языковых проблем родного языка, а также иностранных языков.

Как известно, функция языка имеет немаловажное значение в прогрессивном развитии и усовершенствовании современной жизни общества. И поэтому в нашей стране языковая проблема является важной и всегда остаётся в центре внимания.

Выявление с языковой точки зрения терминов, обозначающих названия частей тела человека в современном туркменском и русском языках и проведение их сравнительного анализа.

Названия частей тела в современном туркменском и русском языках включают в себя лексические единицы активного использования. Слова вышеуказанной группы имеют конкретное значение и занимают важное место в системе данной тематической группы.

При сопоставительном анализе названий частей тела туркменского и русского языков, был установлен ряд общих черт, связанных с образованием и употреблением данной тематической группы. А также были выявлены некоторые различия и несоответствия.

TÜRKMEN WE RUS DILLERINDE EÝERJEŇLI GOŞMA SÖZLEMLERINŇ GURLUŞ-MANY TAÝDAN TOPARLARA BÖLÜNIŞI

B. Kakabaýewa (Türkmenistan)

Eýerjeňli goşma sözlemleri toparlara bölmek meselesi uzak döwürleriň dowamynda işlenip gelýän in jedelli meseleleriň biri bolmak bilen, häzire çenli gutarnykly çözülen däldir. Eýerjeňli goşma sözlemleri toparlara bölmek meselesinde dürli garaýyşlar bar. Olary, esasan, üç topara bölüp görkezmek bolar.

Birinji toparda eýerjeň sözlemler sözlem agzalarynyň mysalynda derňelýär. Bu garaýyşyň tarapdarlarynyň has görnükli F.I. Buslaýew bolup, onuň toparlara bölüşi XIX asyryň ortalaryndan başlap, tä biziň günlerimize çenli üsti ýetirilip, käbir üýtgeşme girizilip ulanylyp gelýär.

Ikinji toparda eýerjeň sözlemleriň şekil görkezijileri hasaba alnyp, şonuň esasynda toparlara bölünip görkezilýär. Onuň tarapdarlary A.M. Peşkowskiý, M.N. Peterson, L.A. Bulahowskiý we beýlekilerdir.

Üçünji toparda eýerjeňli goşma sözlemleriň gurluş-many gatnaşyklaryna esaslanyp toparlara bölünýär. Muňa ilkinji synanyşyk eden B.A. Bogorodiskiý bolup, soňra ol pikir N.S. Pospelowyň işlerinde täzeçe beýanyňy tapýar.

W.W. Babaýsewa, L.Ý. Maksimow eýerjeňli goşma sözlemleri gurluş-many gatnaşyklaryna esaslanyp toparlara bölýär. Şunuň ýaly topara bölünüş eýerjeňli goşma sözlemleriň doly we hemmetaraplaýyn häsiýetnamasyny bermäge mümkinçilik berýär, sebäbi ol eýerjeň sözlemiň nämä baglanýandygyny, haýsy grammatik serişdeleriň kömegi bilen baglanyşýandygyny, şeýle hem baş we eýerjeň sözlemiň nähili gatnaşyklarda bolýandygyny görkezýär.

Eýerjeňli goşma sözlemleriň gurluş-many ýörelgesini alanymyza, olar bölünýän we bölünmeýän düzüm bölekleri bolan eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения расчленённой и нерасчленённой структуры) ýaly iki topara bölünýärler.

Bölünmeýän düzüm bölekleri bolan eýerjeňli goşma sözlemlere aýyrguç eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными определительными), düşündirme eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными изъяснительными), mukdar-ölçeg eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными меры и степени) degişlidir.

Bölünýän düzüm bölekleri bolan eýerjeňli goşma sözlemlere orun eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными места), wagt eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными времени), şert eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными условия), gaýdym eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными уступки), maksat eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными цели), deňeşdirme eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными сравнительными), sebäp eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными причины) netije eýerjeňli goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными следствия), birikdirme eýerjeňli

goşma sözlemler (сложноподчинённые предложения с придаточными присоединительными) degişlidir.

Eýerjeňli goşma sözlemleri toparlara bölmek meselesi boýunça türkmen dilçileriniň arasynda hem dürli pikirler, garaýyşlar bar. Mysal üçin, 1935-nji ýylda H. Derýaýewiň [4] çap etdiren grammatikasynda eýerjeňli goşma sözlemler: 1) hal sözlemi; 2) şert sözlemi; 3) wagt sözlemi; 4) meňzetme sözlemi; 5) sebäp sözlemi; 6) gaýdym sözlemi diýip, 6 topara bölünipdir. P. Azymowyň we H. Baýlyýewyň [5] ýazan grammatikasynda eýerjeňli goşma sözlemleriň wagt eýerjeňli goşma sözlemler, sebäp eýerjeňli goşma sözlemler, gaýdym eýerjeňli goşma sözlemler, şert eýerjeňli goşma sözlemler, meňzetme eýerjeňli goşma sözlemler we hal-ýagdaý eýerjeňli goşma sözlemler ýaly 6 görnüşi alnypdyr. Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen dili bölüminiň 1962-nji ýylda çykan «Hazariki zaman türkmen dili. Sintaksis» diýen kitabynda eýerjeňli goşma sözlemleriň sany «wagt, netije, sebäp, meňzetme, şert, deňşdirme, orun, mukdar, eýe, aýyrgyç, doldurgyç, eýerjeň sözlemleri» diýlip, 13-e ýetirilipdir.

STRUCTURAL-SEMANTIC PRINCIPLE OF COMPLEX SENTENCES CLASSIFICATION IN THE TURKMEN AND RUSSIAN LANGUAGES

B. Kakabayeva (Turkmenistan)

The issue of complex sentences classification in the Turkmen and Russian languages is still one of the controversial and unresolved issues and is in the focus of attention of many linguists. Such Russian linguists as F.I. Buslaev, V.A. Bogoroditsky, A.M. Peshkovsky, L.A. Bulakhovsky, N.S. Pospelov, L.Yu. Maksimov and others paid great attention to studying the syntax of complex sentences. In the Turkmen language, many linguists were involved in the study of complex sentences, including P. Azimov, H. Bailiev, G. Saryev, O. Shikhieva and others. In our work, the main principles of complex sentences classification in the Russian and Turkmen languages are presented, in particular, the structural-semantic classification of complex sentences in the Russian and Turkmen languages is considered. The structural-semantic principle of classification makes it possible to reveal the essence of complex structures of this type fully. The study of complex sentences, their correct use in speech helps to improve the speech culture level and literacy of students.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТУРКМЕНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Б. Какабаева (Туркменистан)

Вопрос о классификации сложноподчинённых предложений в русском и туркменском языках до настоящего времени является одним из спорных и нерешённых вопросов и находится в центре внимания многих лингвистов. Такие русские лингвисты, как Ф.И.Буслаев, В.А.Богородицкий, А.М.Пешковский, Л.А.Булаховский, Н.С.Поспелов, Л.Ю.Максимов и др. уделяли огромное внимание изучению синтаксиса сложных предложений. В туркменском языке вопросами изучения сложноподчинённых предложений занимались многие лингвисты, среди которых П.Азимов, Х.Байлиев, Г. Сарыев, О. Шихиева и др. В нашей работе представлены основные принципы классификации сложноподчинённых предложений в русском и туркменском языках, в частности, рассмотрена структурно-семантическая классификация сложноподчинённых предложений в русском и туркменском языках. Структурно-семантический принцип классификации даёт возможность наиболее полно раскрыть сущность сложных конструкций данного типа. Изучение сложноподчинённых предложений, правильное

употребление их в речи, способствует повышению уровня культуры речи и грамотности студентов.

HIL SYPATLY SÖZ DÜZÜMLERINIŇ IŇLIS WE TÜRKMEN DILLERINDE ULANYLYŞY

B. Toýlyýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe türkmen dili bilen deň derejede bilim edaralarynda ýaşlara daşary ýurt dilleri hem güýçli depginde öwredilýär.

Dil öwretmegiň özboluşly aýratynlyklarynyň bardygyny hem bellemek zerurdyr. Sypatlar bize hakyky we dogry aragatnaşyk kanunlaryny öwretmäge we öwrenmäge kömek edýär. Adamlaryň birek-birek bilen gowy düşünişmegi üçin hil sypatlar gündelik durmuşda gerek bolýar. Biz hil sypatlary ulanmasak, onda öz duýgularymyzy, pikirlerimizi, ýürek arzuwlarymyzy, zatlar hakyndaky pikirlerimizi beýan edip, ýüze çykaryp bilmeris, onuň üçin iňlis we türkmen dillerindäki sypatlaryň we hil sypatly söz düzümleriniň leksik-semantik we grammatik häsiýetlerini, morfologik gurluşlaryny we bölünişlerini içgin öwrenmek zerurdyr. Şonuň bilen baglylykda, makalada hil sypatlarynyň dili öwrenmekdäki ähmiýetini seljermegi laýyk hasaplaýarys.

Sypatlar – zadyň ýa-da düşünjäniň hilini, sypatyny, häsiýetini, düzümini görkezýän söz toparydyr.

Professor R.G.Nepesowa iňlis we türkmen dillerindäki sypatlary morfologik gurluşy boýunça üç topara bölýär: 1) sada (ýönekeý) sypatlar: uly, kiçi (big, small); 2) ýasama sypatlar: garaýagyz gyz, açgöz adam (swarthy girl, greedy men); 3) goşma sypatlar: mawy gözli gyz (blue-eyed girl).

Türkmen dilinde sypatlar leksik-grammatik aýratynlyklary boýunça iki topara: hil we odnositel sypatlara bölünýär. Hil sypatlaryna: ak, gara, hor, semiz, beýik, pes we ş.m. degişli bolsa, odnositel sypatlara: demir gapy, altyn sagat we ş.m. mysal getirmek mümkin.

Iňlis diliniň meseleleri bilen gyzyklanar alymlar Ý.M.Wolf, I.P.Iwanowa, L.A.Komlewa, L.A.Kulikowskaýa, B.M.Pliskina, A.S.Frolow, R.S.Şutnikowa sypatlary türkmen dilindäki ýaly iki topara: hil (black, red, large, narrow, wide) we odnositel sypatlara (wooden table, golden watch) bölüder.

Iki dile-de hil sypatlaryň deňeşdirme derejesi mahsusdyr. Agzaýan dillerimiziň ikisinde-de deňeşdirme dereje bar, ýöne olaryň her birinde deňeşdirme dereje dürli-dürlüdir.

Iňlis dilinde bir bogunly hil sypatlarynyň deňeşdirme derejesi -er, -est, köp bogunlylary bolsa, -more, -most goşulmalaryň goşulmagy bilen ýasalýar.

Meselem: tall-taller-tallest (uzyn-uzynrak-has uzyn), interesting-more interesting-most interesting (gyzykly-gyzyklyrak-has gyzykly) we ş.m.

Türkmen dilindäki sypatlara mahsus aýratynlyklaryň biri-de olaryň hem deňeşdirme derejeleriniň bolmagydyr. Sypatlar ap-ak, gyp-gyzyl, göm-gök ýaly intensiw şekilleriň, -rak/räk, -ymtyl/-imtil, -mtyk/mtik, gylt/-gilt we ş.m. dereje goşulmalarynyň, iň, çuw, şar, örän, ýaly güýçlendiriji modal sözleriň üsti bilen predmetdäki, düşünjedäki, adamdaky bar bolan hiliň, häsiýetiň, reňkiň, tagamyň, göwrümiň, möçberiniň we ş.m. kemliginiň ýa-da artyklygynyň derejesini görkezýärler. Meselem, gowşagrak, owadanrak, agymtyl, süýjümtik, ajymtyk, sargylt we ş.m.

Iňlis dilindäki söz düzümlerinde sözleriň tertibi uly ähmiýete eýedir we funksional özgertmä getirýär. Şu ýerde söz düzümleriniň funksional manysy ýüze çykýar. Meselem, pocket watch-jübi sagady, watch pocket-jübi üçin sagat.

Beýleki grammatik kategoriýalar hem deňeşdirýän dillerimiziň hil sypatlarynda dürli-dürlüdür. Sypat sözleýişiň bir bölegi bolmak bilen, atlara baglanyp gelýär. Emma iňlis we türkmen dillerinde sypatlary atlardan bölüp aýyrjak aýratyn morfologik alamatlar ýok. Iňlis dilinde düşüm, jyns kategoriýalarynyň ýoklugy sypatlaryň beýleki sözler bilen birikmegine getirýär.

Atlar bilen funksiýa girmek arkaly sypatlar atributiw-prepozitiw söz düzümler görnüşlerini emele getirýärler we dürli sintaktik baglanyşygyň tärlerini döredýärler. Iki dili degşirip, bir mysaly alalyň we oňa üns bereliň. Arassa howa, howa arassa – semantik morfologik alamaty boýunça hil sypatlaryna degişli bolup, ýerine ýetirýän hyzmaty birinji mysalda aýyrgyç, ikinji mysalda sözlemiň habarydyr. Bu mysaly iňlis diline terjime edeliň. Fresh air (attribute). The air is fresh (predicative). Şu sözlemlerde iki dilde-de meňzeşlik hyzmaty ýüze çykdy, ýagny türkmen dilindäki ýaly arassa (howa) sözi iňlis dilinde-de birinji sözlemde aýyrgyç, ikinji sözlemde habar bolup geldi. Şeýlelikde, her bir deňşdirilýän dilde beýleki diller bilen meňzeşlik-de, aýratynlyk-da ýüze çykyp biler.

THE USE OF WORD COMBINATIONS WITH QUALITATIVE ADJECTIVES IN ENGLISH AND TURKMEN

B. Toyliyeva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, under the leadership of our Esteemed President, a great attention is paid to actively learning foreign languages to young generation in educational institutions.

It also important to note that language teaching has its own characteristics. In this regard, we consider it appropriate in the article to analyze the importance of qualitative adjectives in language learning for that, it is necessary to thoroughly study the lexical-semantic and grammatical characteristics and morphological structures of adjectives and word combinations with qualitative adjectives in English and Turkmen languages. In this way, each tested language can reveal both similarities and differences with other languages.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С КАЧЕСТВЕННЫМИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМИ В АНГЛИЙСКОМ И ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ

Б. Тойлиева (Туркменистан)

Под руководством нашего уважаемого Президента в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства молодое поколение активно изучает иностранные языки в учебных заведениях. Также важно отметить, что преподавание языка имеет свои особенности. В связи с этим считается целесообразным в статье проанализировать значение качественных прилагательных в изучении языка. Для этого необходимо досконально изучить лексико-семантические и грамматические характеристики и морфологические структуры прилагательных и качественных словосочетаний в английском и туркменском языках. По типологическим признакам качественные прилагательные в рассматриваемых языках значительно отличаются друг от друга.

KEÝS USULYNY IŇLIS DILI SAPAGYŇDA ULANMAGYŇ YLMY-NAZARY ESASLARY

Ç. Wekilowa (Türkmenistan)

Gahryman Arkadagymyz we Arkadagly Serdarymyz halkara gatnaşyklaryny işjeňleşdirmäge, dünýä döwletleri bilen dürli ugurlardaky hyzmatdaşlygy mundan beýläk hem ösdürmäge gönükdirilen syýasaty durmuşa geçirýärler. Bu işleriň üstünlige beslenmegi üçin türkmen ýaşlarynyň daşary ýurt

dillerini bilmekleri zerurdyr. Şu nukdaýnazardan ýurdumyzda ýaşlaryň dünýä dillerini öwrenmegi üçin giň şertler döredilýär.

Adamzat aragatnaşygyndaky möhüm hyzmaty ýerine ýetirýän dil jemgyýetçilik aňýetindäki öňdebaryjy pikirleriň, döredijilikli işiň esasy guralydyr. Şoňa görä-de, hormatly Prezidentimiz we Gahryman Arkadagymyz türkmen ýaşlarynyň daşary ýurt dillerini kämil derejede bilmekleri üçin yzygiderli tagalla edýärler. Bu ugurda 2017-nji ýylyň 22-nji dekabrynda «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasy» tassyklandy. Şeýle möhüm, ähmiýetli resminamada daşary ýurt dillerini okatmagyň maksady, wezipeleri, bu işi üstünlikli amal etmegiň esasy ugurlary kesgitlendi. Milli bilim ulgamynda mekdebe çenli çagalar edaralaryndan başlap, onuň başlangyç, orta, ýokary okuw mekdebinden soňky hünär bilimi ýaly, ähli basgançaklarynda bitewi bilim gurşawyny döretmek Konsepsiýanyň esasy ýöregesidir. Şeýle hem Konsepsiýa daşary ýurt dillerini okatmagyň mazmunyny döwrebaplaşdyrmak, dil öwrenýänleriň daşary ýurt dillerini bilişlerini ýokarlandyrmak hem-de olaryň netijeli okuw döredijilik işini ele almagyny üpjün etmek, bu ugurda okatmagyň innowasion dil öwrediş tehnologiýalaryny işläp taýýarlamak, olary durmuşa ornaşdyrmak ýaly ajaýyp maksatlara gönükdirilendir. Bu maksatlary iş ýüzünde amala aşyrmak bolsa daşary ýurt dillerini okadýan, hususan-da, iňlis dili mugallymlarynyň esasy wezipesi bolup durýar. Ýokary okuw mekdeplerinde okaýan talyplara, onda-da tehniki ýokary okuw mekdeplerinde okaýan talyplara dil öwretmeklik, sözleşme endiklerini kämilleşdirmek, hünäri bilen baglanyşykly daşary ýurt dilinde söz baýlygyny artdyrmak uly döredijilikli çemeleşmäni talap edýär. Mugallymlar sapagy gyzykly, döredijilikli we netijeli geçirmek üçin daşary ýurt dillerini okatmagyň innowasion we interaktiw usullaryndan giňden peýdalanýarlar.

Şoňa görä-de, bu işiň obýekti hünäri boýunça iňlis dili dersini okatmakdyr, predmeti bolsa hünäri boýunça keýs tehnologiýasynyň ulanylyşyndan ybaratdyr.

Iňlis dilini netijeli okatmakda keýs tehnologiýasynyň täsirini we ulanylyş aýratynlyklaryny açyp görkezmek.

Bu işde hünäri boýunça iňlis dilinde bu usuly ulanmagyň netijesinde gazanylan netijeler aşakdakylardan ybarat:

- keýsleriň özenini öwrenmek;
- keýs tehnologiýasynda mugallymyň we talybyň orny, okuw işiniň gidşi;
- dürli mysallaryň üsti bilen iňlis dilini okatmakda keýs usulynyň artykmaçlygyny görkezmek.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF USING CASE STUDIES AT THE ENGLISH LANGUAGE LESSONS

C. Vekilova (Turkmenistan)

In the article, the roots and basis of case studies are mentioned. It is proposed to use case studies in technical institutions. The results are evaluated of implementing this method in developing intellectual capacities and creative activeness of students.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЕЙСОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ч. Векилова (Туркменистан)

В статье раскрываются истоки и содержание метода кейс-стади. Предлагаются возможности его использования в преподавании английского языка в технических вузах. Оцениваются результаты применения данного метода при формировании интеллектуальных способностей и творческой активности.

DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEGI KÄMILLEŞDIRMEGIŇ HÄZIRKI ZAMAN USULLARY

D. Annanepesow (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2017-nji ýylyň 22-nji dekabryndaky Karary esasynda Diýarymyzyň bilim ulgamynyň ähli basgançaklarynda daşary ýurt dillerini okatmagyň mazmunyny döwrebaplaşdyrmak, ýaş nesliň daşary ýurt dillerini kämil derejede bilmeklerini gazanmak, okatmagyň innowasion dil öwrediş tehnologiýalaryny durmuşa ornaşdyrmak maksady bilen «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasy» tassyklanyldy. Oňa laýyklykda daşary ýurt dillerini öwretmek bilen baglanyşykly täzelikleri bilim ulgamyna işjeň ornaşdyrmak işleri maksatnamalaýyn we ylmy esasynda alnyp barylýar.

«Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasy» esasynda durmuşa ornaşdyrmaly çäreler üç tapgyrda durmuşa geçirilýär. Birinji tapgyrda 2018-nji ýylda daşary ýurt dilleriniň okadylyşynyň usulyýetiniň we usulyýet üpjünçiliginiň halkara tejribesi öwrenildi. Daşary ýurt dillerini okatmagyň döwlet standartlary, okuw meýilnamalary, maksatnamalary kämilleşdirildi. Ikinji tapgyrda 2019–2020-nji ýyllarda daşary ýurt dilleri boýunça mugallymlary taýýarlamagy we gaýtadan taýýarlamagy kämilleşdirmek, jemgyýetiň ösýän zerurlyklaryna laýyklykda, daşary ýurt dillerini öwretmegiň okuw-usulyýet binýadyny döwrebaplaşdyrmak boýunça işler alnyp barylýdy. Üçünji tapgyrda 2021–2024-nji ýyllarda daşary ýurt dillerini okatmagyň üznüksiz, yzygiderli we özara baglanyşykly ulgamyny kemala getirmek bellenildi.

Türkmenistanyň dünýäniň dürli ýurtlary bilen ykdysady, syýasy we medeni hyzmatdaşlygynyň işjeňleşmegi, ylmy-bilim ulgamlarynda alyş-çalyş maksatnamalarynyň üstünlikli amala aşyrylmagy, halkara gatnaşyklarynyň çuňlaşmagy ýurdumyzda daşary ýurt dillerini okatmagy döwrebaplaşdyrmak üçin giň mümkinçilikleri döredýär. Şoňa görä-de, ýurdumyzyň ähli edaralarynda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmek üçin zerur şertler döredildi. Daşary ýurt dillerini irki ýaşdan başlap öwretmek üçin bu sapak ýörite ders hökmünde bilim ulgamynyň ähli basgançaklarynyň okuw meýilnamalaryna girizildi. Mekdebe çenli çagalar edaralary we umumybilim berýän mekdepler üçin daşary ýurt dilleri boýunça innowasion okuw maksatnamalary taýýarlanylýdy we okuw işine ornaşdyryldy. Aşgabat şäherinde we welaýat merkezlerinde birnäçe dersler boýunça daşary ýurt dillerinde okadylýan umumybilim berýän ýöriteleşdirilen mekdepler hereket edýär. Bu okuw mekdepleriniň gerimi barha giňeldilýär. Daşary ýurt dillerini çuňlaşdyryp öwredýän çagalar baglarynyň we umumybilim berýän mekdepleriň gerimi giňeldilýär. Olar üçin döwrebap çemeleşmeler esasynda okuw maksatnamalary, okuw kitaplary we gollanmalary neşir edildi. Ýurdumyzyň bilim edaralarynda daşary ýurt dilleriniň okadylyşyny kämilleşdirmek, bilimiň hilini ýokarlandyrmak, okuw maksatnamalaryny döwrebaplaşdyrmak we kämil okuw kitaplaryny taýýarlamak hem-de mugallymlara usuly taýdan ýardam bermek işini tala-balaýyk ýola goýmak maksady bilen, halkara guramalary bilen baglaşylan ikitaraplaýn şertnamalara, şeýle hem hökümetara, pudagara ylalaşyklaryna laýyklykda bilim edaralarynda işlemek üçin daşary ýurtly hünärmenler, usulçy mugallymlar yzygiderli çagyrylýar.

Daşary ýurt dilleriniň okadylyşynyň usulyýetini kämilleşdirmek maksady bilen ýurdumyzyň ýokary, orta okuw mekdeplerinde öňdebaryjy halkara tejribeleri içgin öwrenilýär we ornaşdyrylýar. Konsepsiýany durmuşa geçirmegiň meýilnamasyna laýyklykda professor-mugallymlar tarapyndan ýaşlara daşary ýurt dillerini öwretmegiň okuw-usulyýet binýady döwrebaplaşdyrylyp, daşary ýurt dilleri boýunça elektron okuw-usuly toplumlar, wideo-audio sapak ýazgylary taýýarlanylýar. Olarda kompýuter tehnologiýalarynyň, dil öwretmegiň iň täze usullary, tejribeleri peýdalanylýar. Häzirki zaman kompýuter tehnologiýalarynyň kömegi bilen elektron okuwlar hem barha kämil derejede taýýarlanylýar, olaryň üsti yzygiderli ýetirilip, halkara we milli tejribeler ornaşdyrylýar. Mugallymçylyk ugurly ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dillerini okatmagyň usulyýeti boýunça kafedralaryň işi, okuw meýilnamalary hem-de maksatnamalary dünýäniň bu ugurda täze gazanan ylmy işleri bilen kämilleşdirilýär.

Dürli ugurlar boýunça daşary ýurt dillerindäki, şol sanda Birleşen Milletler Guramasynyň resmi dilleri bolan iňlisçe, hytaýça, rusça, fransuzça, ispança, arapça elektron sözlükleri taýýarlanylýar. Ylymlaryň ösmegi, jemgyýetiň öňe gitmegi dünýä dillerini öwrenmäge bolan höwesini has-da artdyrýar. Şoňa baglylykda, dünýä dilleriniň ähmiýeti hem ýokarlanýar. Dünýäniň ylymda gazananlary bilen tanyş bolmak, maglumatlardan habarly bolmak şu günki günde wajyp wezipeleriň, ähli ösüşleriň binýadydyr. Bu dürli dillerdäki ylmy kitaplary, çeper edebiýatlary türkmen diline terjime edip, türkmen okyjylaryna ýetirmek ýaly meseleleriň oňyn çözügidir.

MODERN WAYS OF IMPROVEMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

D. Annanepesov (Turkmenistan)

The measures to be implemented on the basis of the «Concept of Improvement of Foreign Language Teaching in Turkmenistan» are implemented in three stages. At the first stage in 2018, the foreign experience of methodology and methodological support of foreign language teaching was studied. State standards, curricula and foreign language teaching programs were improved. At the second stage in 2019-2020 the work on improvement of training and retraining of teachers of foreign languages, modernization of educational-methodical base of teaching foreign languages in accordance with the growing needs of society was carried out. The third stage in 2021–2024 is planned to create a continuous, consistent and interconnected system of foreign language teaching.

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, intensification of economic, political and cultural cooperation of Turkmenistan with various countries of the world, successful implementation of exchange programs in science and education, deepening of international relations create ample opportunities for modernization of foreign language teaching in the country. In accordance with this, all necessary conditions have been created to improve foreign language teaching in all establishments of the country. In order to teach foreign languages from an early age, the subject is included in the curricula of all levels of the education system as a special subject. Innovative programs of foreign language teaching for preschools and secondary schools have been prepared and introduced into the curriculum.

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Д. Аннанепесов (Туркменистан)

Меры, подлежащие реализации на основе «Концепции совершенствования преподавания иностранных языков в Туркменистане», реализуются в три этапа. На первом этапе в 2018 году изучался зарубежный опыт методики и методического обеспечения преподавания иностранных языков. Были усовершенствованы государственные стандарты, учебные планы и программы обучения иностранным языкам. На втором этапе в 2019–2020 годах проводилась работа по совершенствованию подготовки и переподготовки преподавателей иностранных языков, модернизации учебно-методической базы обучения иностранным языкам в соответствии с растущими потребностями общества. На третьем этапе в 2021–2024 годах намечено создание непрерывной, последовательной и взаимосвязанной системы обучения иностранным языкам.

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства активизация экономического, политического и культурного сотрудничества Туркменистана с различными странами мира, успешная реализация программ обмена в области науки и образования, углубление международных связей создают широкие возможности для модернизации преподавания иностранных языков в стране. В соответствии с этим, созданы все необходимые условия для

улучшения преподавания иностранных языков во всех учреждениях страны. Для обучения иностранным языкам с раннего возраста этот предмет включается в учебные планы всех уровней системы образования в качестве специального предмета. Подготовлены и внедрены в учебный план инновационные программы обучения иностранным языкам для дошкольных учреждений и общеобразовательных школ.

DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEKDE ERTEKI ŽANRYNYŇ ORNY

D. Tleuowa (Türkmenistan)

Çagalykdan hemmämize mälim bolan ertekiler halk döredijiliginiň esasy žanrlarynyň biridir. Ýlmy nukdaýnazardan seredeniňde, islendik erteki çeper sýužet esasynda gurlan gündelik, başdan geçirmeler ýa-da jadyly taraplar bilen epiki, proza eseridir. Erteki bu soňy şowlulyk bilen gutarýan we gowulygyň hemişe erbetligi ýeňýän hekaýatydyr. Ertekilerde, köplenç, adaty durmuşdakydan tapawutly jadyly we dürli ajaýyp başdan geçirmeler bolýar. Ertekide elýeter däl zatlar elýeter we hakyky däl zatlar hakyky bolýar. Şonuň üçin hem ertekileri diňe bir çagalar däl, eýsem uly ýaşdaky adamlar hem gowy görýärler. Ýetginjekler ulalansoň, başga bir edebiýata has köp gyzyklanma bildirýärler, ýöne okuwçylaryň söz baýlygyny giňeltmäge kömek edýän çeşme hökmünde ertekiniň orny pes däl.

S. I. Ožegow ertekä şeýle kesgitlemä berýär: «Erteki, esasan hem, jadyly, fantastiki güýçleriň gatnaşmagy bilen toslama adamlar, şeýle hem wakalar hakda hekaýa we halkyň şahyрана eseridir».

Oýun usuly bilen daşary ýurt dilini öwretmek örän meşhurdyr, emma ertekini oýun ýagdaýy hökmünde ulanmak oýun usulyndan hem has gyzykly bolar. Ertekini ulanmagyň usuly barada N. A. Malkina ertekiniň sesli tekstiniň dil elementleriniň zygiderli täsiri hökmünde kabul edilýändigini, paralinguistik we kinetiki ulgamlaryň, şeýle hem onda dilden düzülen komponentleriň iň möhüm orny eýeleýändigini belleýär. Biziň pikirimizçe, erteki daşary ýurt dillerini okatmagyň usulyýetinde wajyp orny eýeleýär. Mundan başga-da, okuwçylaryň öwrenmäge gyzyklanmasyny we höwesini oýandyryýar. Okuwçylar ertekini oýun hökmünde kabul edýärler, erteki diňe bir döredijilik güýçleriniň we mümkinçilikleriniň ösmeginde däl, eýsem okuwçynyň sözleşiş endikleriniň we ukyplarynyň ösmegine uly ýardam eder. T.W. Sereda ertekiler daşary ýurt dili sapaklarynda okuwçylaryň döredijilik ukyplaryny ösdürmekden başga-da, özüne bolan ynamyny artdyrmaga we başgalar bilen ynamly, ýakyn gatnaşyklary gurmaga kömek edýär diýip belläp geçýär. Ertekiler, häzirki döwürde okuwçylara elýeterli we gowy bilinýän edebi döp-dessurlaryň ýeke-täk bölegi bolup biler. Ertekiler çagalyk ýatlamalaryny oýarmaga, ýagşylyk we ýamanlyk düşünelerine gowy düşünmäge, şeýle-de okuwçynyň ruhunyň ösmegine uly goşant goşýar.

Ertekileriň sýužeti we olaryň manysy dürli-dürlüdür. Şeýle-de bolsa, her gezek täze bir sýužet peýda bolanda okuwçylaryň hyýalynda baş gahrymanlar, ähli wakalar we başdan geçirmeler täzedan janlanýar. Ertekiniň düýbünü tutýan metafora diňe bir hakyky dünýäniň «jadyly aýnasy» hökmünde däl-de, eýsem, ilkinji nobatda, gizlin, entek durmuşa geçirilmedik içki dünýäsini görkezýär. Ertekiniň okuwça oňyn täsiriniň ýene bir tarapy-da, ertekide özüni alyp barmagyň medeniýeti, özünden ululara hormat goýmak, ene-ata goýulýan sylag, ata Watana bolan söýgi gönüden-göni beýan edilýär, şeýle hem okuwçynyň dünýägaraýşyny giňeltmäge kömek edýär.

Mundan başga-da, ertekileri sapakda ulanmak sapagyň täsirli bolmagyna, okuwçylaryň işjeňliginiň we höwesiniň ösmegine goşant goşar. Daşary ýurt dilleri sapaklarynda ertekiler ulanylanda, olaryň höwesi artýar. Erteki gyzykly bolanda, höwesjeňlik we okuwçynyň öwrenýän diline düşüniş biljekdigini görkezmek arkaly höwes gazanylýar. Okuwçylaryň diňe bir gyzykly sýužet arkaly däl-de, eýsem dile düşünmek arkaly ertekiden kanagatlanmagyny üpjün edýär.

Şonuň üçin hem esasy üns okuwçylaryň okaýan zatlaryna şahsy garaýşynyň döremegine gönükdirilmelidir. Şeýle maksada üstünlikli ýetmek birinjiden, zygiderli okamak, ikinjiden, usuly taýdan

tertipli okamak bilen mümkindir. Mundan başga-da, erteki diňe bir döredijilige itergi bermän, eýsem okuwçylaryň göz önüne getirilmedik fantaziýasyny okuw temasyndan daşlaşdyrmazlygy üçin ussatlyk bilen dogry ugra ugrukdyrýar.

Rus alymlary L.S. Wygotskiý, A.W. Zaporozsa, N.S. Karpinskaýa tarapyndan geçirilen gözleglerde ertekiniň okuwçy üçin möhümdigi, öz töweregindäki dünýä düşünmegiň we özüni tanamagyň serişdesidigi görkezilýär. Ertekiniň okuwçynyň sözleşsine we emosional ösüşine täsiri barada R.I. Žukowskiý, A.P. Usowa, M.W. Ermolaýewa ýaly alymlaryň pikiriçe, ertekini diňlemek, okamak diliň we sözleşs endikleriniň ösüşini kesgitleýän esasy faktorlardan biridir. Erteki okuwçynyň döredijilik ukyplarynyň, dünýägaraşsynyň we sözleşs endikleriniň ösmegine itergi berýär.

Şeýlelik bilen, erteki özboluşly okuw serişdesi bolup, ol sapagyň täsirli geçmegine uly kömek edip biler. Ertekilerde ähli wakalar, ýagny sýužetler sada hem-de düşnükli dilde beýan edilýär. Bu bolsa okuwçynyň okaýan ertekisine aňsatlyk bilen düşünmegine kömek edýär, şeýle-de okuwçylaryň dünýägaraşsynyň, sözleşs endikleriniň ösmegine getirýär. Şol bir wagtyň özünde öwrenýän diline aňsatlyk bilen düşünmäge we şol öwrenýän diliniň medeniýetine, döp-dessurlary bilen ýakynan tanyşmaga hem kömek edýär. Erteki okuwçylaryň ünsüni jemlemäge, sapaga bolan gyzyklanmasyny ýokarlandyrmaga, söz işjeňligini işjeňleşdirmäge ýardam berýän ajaýyp serişde bolmak bilen okuwçylarda daşary ýurt dilini öwrenmäge bolan höwesleriniň artmagyna kömek edýär.

THE ROLE OF FAIRY TALES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

D. Tleuova (Turkmenistan)

Fairy tales, known to all of us since childhood, are one of the main genres of folklore. From the scientific point of view, any fairy tale is an epic, prose work with a domestic, adventurous or magical aspect based on a fictional plot. A fairy tale is a story that ends happily and good always triumphs over evil. Fairy tales often have magical and wonderful adventures that are different from ordinary life. In a fairy tale, the impossible becomes possible and the unreal becomes real. This is why fairy tales are loved not only by children, but also by adults. As students get older, they show more interest in other literature, but the role of fairy tales as a resource to help students expand their vocabulary is not low.

S. I. Ozhegov gives the following definition of a fairy tale: a fairy tale is a folk poetic work, primarily a story about people and events involving magical, fantastic forces.

Teaching a foreign language using the game method is very interesting, but using a fairy tale as a game situation will be even more interesting than the game method. N. A. Malkina notes that the audio-text of a fairy tale is seen as a continuous interaction of linguistic elements, with the paralinguistic and kinetic systems, as well as linguistic components, playing the most important role in it. In our opinion, the fairy tale occupies an important place in the methodology of teaching foreign languages. In addition, it arouses students' greater interest and enthusiasm for learning. Students perceive the story as a game, and the story will not only help to develop creativity and abilities, but they also greatly contribute to the development of the student's speech skills and abilities.

РОЛЬ СКАЗОК В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Д. Тлеуова (Туркменистан)

Сказка, с которой мы все знакомы с детства, – это один из основных жанров фольклора. Любая сказка с научной точки зрения представляет собой эпическое, прозаическое (чаще всего) произведение с бытовым, авантюрным или волшебным уклоном, построенное на основе вымышленного сюжета. Сказка – это вымышленная история со счастливым концом и обязательной победой добра над злом. Недоступное становится доступным, нереальное

реальным. Именно поэтому сказки любят и дети, и взрослые. Становясь, старше, подростки проявляют больший интерес к другому роду литературы, однако нельзя недооценивать возможности сказки как источника, способствующего расширению словарного запаса учащихся.

С. И. Ожегов дает такое определение сказки: сказка – повествовательное, обычно народно-поэтическое произведение о вымышленных лицах и событиях, преимущественно с участием волшебных, фантастических сил.

Говоря об обучении иностранному языку с применением игровой методики, следует сказать о том, что достаточно интересно использовать в качестве игровой ситуации сказку. Описывая методику использования сказки, Н. А. Малкина отмечает, что звучащий текст сказки рассматривается как постоянное взаимодействие элементов языковой, паралингвистической и кинетической систем, в котором авербальным компонентам принадлежит важнейшая роль. По нашему мнению, сказка является необходимым звеном в методике преподавания иностранных языков. Более того, она пробуждает больший интерес и мотивацию учащихся к его изучению с раннего возраста. Сказку ребенок воспринимает как игру, «большой смысл» которой заключается в развитии не только творческих сил и возможностей, но и в отработке языковых навыков и умений, так как речь идет о языковых сказках.

DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAKDA DÖWREBAP USULLARYŇ KÄMILLEŞDIRILIŞI

G. Annamämmedowa (Türkmenistan)

Türkmenistanda milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek, giň gözýetimli, innowasion tehnologiýalary dolandyrmaga ukyply ýaşlary terbiýeläp ýetişdirmek boýunça uly tagallalar edilýär. Milli ýörelgelere we dünýäniň ösen tejribesine laýyklykda, okuw maksatnamalarynyň, kitaplaryň hem-de gollanmalaryň mazmuny we ylmy-usulyýet ugurlary kämilleşdirilýär.

Häzirki zaman bilim ulgamynda mugallymyň wezipesi düýpli özgerýär. Islendik maglumatyň çäklendirilmedik mümkinçiliklerinde mugallym diňe bir bilim bermän, olary ulanmaklygy öwretmelidir. Bu bolsa öz gezeginde mugallym tarapyndan okatmagyň häzirki zaman usullarynyň özleşdirilmegini talap edýär. Soňky ýüzýyllyklarda daşary ýurt dillerini okatmaklygyň usulyýetinde köpsanly işler edilipdir. Muňa mysal edip, italiýaly pedagog Battista Guarinonyň, nemes pedagogy Logann Şturmyň, iňlis filosofy Rojer Eşemiň, fransuz akyldary Mişel Monteniniň işleriniň gymmatyny belläp geçmek bolar.

Okuwçylaryň işjeňligini artdyrmak üçin sapagy guramagyň örän köpdürli usullary bar. Olaryň netijelisi okatmagyň döwrebap usullaryny däbe öwürülen usullarymyz bilen sazlaşykly ulanmakdyr. Okatmagyň innowasion usullaryna mysal hökmünde kinestetik, oýunlara esaslanýan, oýunlaşdyrmak, taslama esaslanýan, koperativ ýaly usullary getirmek bolar. Bu usullar mugallymyň we öwrenijileriň has döredijilikli işlemegi, sosiallaşmagy, jebisleşmegi we okuw usulyýetini baýlaşdyrmagy dogrusynda usuly gollanmalary berýär.

Kinestetik usul ähli ýaşdaky öwrenijilere laýyk bolup, bu usul olaryň degişli bilimi diňe nazaryýetde däl-de, eýsem, durmuş tejribesinde, önümçilikde öwrenmeklerini maksat edinýär. Bu usul öwrenijileriň fiziki amallary ýerine ýetirmeklik arkaly döredijilik ideýalaryny kemala getirmeklige esaslanýar.

Oýunlara esaslanýan usul öwrenijilere oýunlaryň üsti bilen bilim bermeklik dogrusynda usuly gollanma berýär. Häzirki wagtda ýurdumyzda döwrebap tehnologiýanyň gazananlarynyň okuw işimize düýpli ornaşdyrylandygyny göz önünde tutup, oýunlara esaslanýan usuly okuw işinde ulanmak has giňden ýaýrandyr, hususan-da, mekdebe çenli çagalar edaralarynda we başlangyç synplarda bu usuldan netijeli peýdalanylýar. Mekdebe çenli çagalar edaralarynda ýaş aýratynlyklaryna baglylyk-

da oýunlaryň üsti bilen reňkleri, şekilleri tapawutlandyrmak, sesleriň we sözleriň dogry aýdylyşyny öwretmek, tegelek, dörtburçluk we üçburçluk ýaly şekilleri ulanmak bilen ýönekeý matematika amallary ýerine ýetirmek arkaly degişli dersler dogrusynda ilkinji düşüňjeler berilýär.

Başlangyç synplarda oýunlaryň mazmuny olaryň ýaş aýratynlyklaryna baglylykda çylşyrymlaşyp, okuwçylaryň öwrenýän dillerinde söz baýlygyny artdyrmaklyga, dürli matematiki amallary ýerine ýetirmeklige we logiki pikirlenişini ösdürmeklige gönükdirilen oýunlaryň görnüşleri tapawutlandyrylýar. Öwrenijileriň ýaş aýratynlyklaryna görä has çylşyrymlaşyp, bu oýunlar ýokary synp okuwçylary we ýokary hem-de orta hünär okuw mekdepleriniň talyplary üçin zehin soraglaryny, söz gorlaryny barlaýan we baýlaşdyrýan oýunlar hökmünde okuw işinde giňden peýdalanylýar. Bu oýunlar aýratyn programmalar, slaydlar, audio we wideo ýazgylar görnüşinde öwrenijilere hödürlenilýär.

Häzirki wagtda Arkadagly Serdarymyzyň «Watan diňe halky bilen Watandyr! Döwlet diňe halky bilen döwletdir!» diýen parasatly taglymatyna laýyklykda, berk bedenli, sagdyn ruhly, giň dünýägaraýyşly, ruhbelent nesli kemla getirmek babatda alnyp barylýan işler dünýä nusgalykdyr.

IMPROVING MODERN METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

G. Annamammedova (Turkmenistan)

Many things are being done in order to improve national education system, bring up broad-minded younger generation able to manage innovative technology. According to the national strategies and innovative experience of the world the plot of books and manuals are being enriched.

There are many methods to make the students active. The most effective way is to use traditional and modern methods simultaneously. As the examples of innovative methods we may denote kinesthetic, game based, gamification, project based, cooperative methods. The methods enrich methodological base of teachers and students and make them socialized.

According to the slogan of Arkadagly Serdar, “Motherland is the Motherland only with its People! State is the State only with its People!” the work is being done to bring up sound, broad-minded, optimist younger generation is exemplary.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Г. Аннамаммедова (Туркменистан)

В Туркменистане прикладывается большие усилия для совершенствования национального образовательного сектора, воспитания молодежи с широким мировоззрением, способной управлять инновационными технологиями. Согласно национальным принципам и развитому мировому опыту, содержание и научно-методические направления учебных программ, учебников и пособий совершенствуются.

Для повышения работоспособности учеников существуют различные методы при организации урока. Гармоничное использование эффективных современных методов с традиционными методами являются наиболее приемлемыми. В качестве примера инновационных методов обучения можно привести кинестетический, игровой метод, основанный на играх, кооперативный метод, основанный на проектах. Данные методы способствуют более творческому сотрудничеству между учителем и учениками, подготовке их к жизни в обществе, сплоченности, а также предоставляют методические инструкции для обогащения методологии обучения.

Согласно мудрым словам Аркадаглы Сердара «Родина является Родиной только с народом! Государство является государством только с народом!» формирование физически здорового, духовно богатого поколения с широким мировоззрением является для всего мира образцом.

TEBIGY UGURLARDA İNĬLIS DILI DERSINI OKATMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

G. Aşyrowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň parasatly baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ylym-bilimi ösdürmäge aýratyn uly üns berilýär. Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gurbanguly Berdimuhamedow: «Ykdysadyýetimiziň pudaklaryny ýokary derejeli, ussat hünärmenler bilen üpjün etmäge hem aýratyn üns bermelidir. Biz ýaşlarymyzyň dünýäniň iň abraýly okuw mekdeplerinde okamaklary üçin şertleri döretmek, ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde bilim berlişini halkara derejelere çykarmak arkaly bu möhüm meseläni çözüp bileris» diýip belleýär.

Bu ylmy makalada ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde dürli ugurlarda okaýan hünäri dil bolmadyk, has takygy tebigy ugurlarda hünäri boýunça iňlis dili okadylanda ýüze çykyp biljek kynçylyklar we olaryň çözümleri görkezilýär.

Tebigy ugurda okaýan talyplara hünäri boýunça iňlis dilini öwretmek kyn meseleleriň biri bolup, munda birnäçe kynçylyklar bilen ýüzleşmeli bolýar. Olar şu aşakdakylardyr:

Dürs ýazuw kadasy. İňlis dilinde aýdylyşy we eşidilşi birmeňzeş bolup, emma ýazylşy we aňladýan manysy dürli-dürli bolan sözler köpdür. Dil öwrenýän talyp şeýle sözleri ulananda, köplenç ýagdaýda, ýalňyşyp bilýär. Mysal üçin: *eye (göz) – (men), cell (öýjük) – sell (satmak), hair (saç) – hare (towşan), hear (eşitmek) – here (şu ýerde), sea (deňiz) – see (görmek), be (bolmak)-bee (ary) we ş.m.* Şeýle bulaşyklardan we düşünişmezliklerden gaçmak üçin mugallymyň talyba şol aýdylyan söze aýratynlykda terjime etmegi däl-de, kontekstde düşünmegi öwretmegi örän wajypdyr.

Sözleýiş. İňlis diliniň ses gurluşy biziň ene dilimizden tapawutly bolup, köp sözler eşidilişi ýaly ýazylmaýar ýa-da käbir sözler birmeňzeş ýazylsa-da okalyşy ýa-da aýdylyşy bütinleý dürli bolýar. Mysal üçin «okamak» işligi häzirki we öten zamanda birmeňzeş ýazylýar, emma aýdylyşy bütinleý meňzeş däl: *read - [ri:d] (häzirki zaman); read - [red] (öten zaman).* Şeýle sözleriň aýdylyşyny we ýazylyşyny bilmek talyplar üçin örän zerur, şeýle ýagdaýdan baş alyp çykmak üçin talyplara juda uly güýç, sabyr gerek bolýar.

Talybyň okaýan ugruna degişli sözler we adalgalar. Talyplaryň okaýan hünärlerinde duş geljek adalgalary dogry ulanyp bilmekligi örän möhümdir. Mysal üçin, himiýa hünäri gündelik durmuşda we gepleşikde ulanylmaýan köp sanly adalgalary bilen çylşyrymly ugur hasaplanýar. Mysal üçin, «*rentgenogramma*» sözi lukmançylyk ugrunda «*roentgenogram*» diýip terjime edilýän bolsa, himiýa ugrunda «*X-ray diffraction pattern*» diýlip, terjime edilýär ýa-da ýazylyşy bir bolup, gündelik durmuşda ulananymyzda bir many berýän bolsa, hünär ugrunda başga many berip bilýär. Mysal üçin, «*solution*» gündelik durmuşymyzda «*çözgüt*» diýip ulanylan bolsak, himiýada «*ergin*» diýen manyny berýär. Şeýle ýagdaýda, iňlis diline düşünmeýän ýa-da gowşak düşünýän talyba hünäri boýunça iňlis dili öwredilende, mugallym gündeki geçýän temasynda duş gelýän çylşyrymly adalgalary aňsat we yönekeý sözleriň üsti bilen düşündirmelidir. Şeýle-de, talybyň söz goruny gowulandyrmak we ýatdan çykarmazlygy üçin mugallym her sapagyň başynda geçen temalarda öwrenilen täze sözleri, adalgalary görkezme esbaplarynyň üsti bilen berip, şol sözleriň terjimelerini sorap ýa-da şol sözleri okadyp, sözlem düzdürüp biler.

Talyplaryň iňlis dilinde gürlände özüne bolan ynamsyzlygy we utanjaňlygy. Talybyň özüne bolan ynamsyzlygyna ýa-da utanjaňlygyna toparyň önünde iňlis dilinde gürläninde, esasan-da, iňlis diline gowşak talyplarda has köp duş gelmek bolýar. Talyplaryň bu ýagdaýlardan aňsatlyk bilen baş alyp çykması üçin mugallym auditoriýanyň içinde talyplaryň biri-biri bilen işjeň gatnaşygyny we hyzmatdaşlygyny höweslendirmäge goldaw beriji hem-de oňaly gurşawy döretmeli.

Hünäri boýunça iňlis dili dersini okaýan talyplaryň dil öwrenmäge bolan höwesleriniň az bolmaklygy. Şeýle ýagdaýyň döremesine bolsa käbir talyplaryň iňlis diline okuw meýilnamasynda geçilýän goşmaça ders hökmünde garamagydyr. Bu ýagdaýdan baş alyp çykmak üçin mugallym geçýän sapaklaryny maksadalaýyk, gyzykly we talyplary şol sapaga çekip biljek ýagdaýda guramaly.

Iňlis dili öwredilende, mugallym talyplarda şol dildäki esasy dört ukyby: diňlemegi, gürlmegi, okamagy we ýazmagy ösdürmegi göz önünde tutýar.

Ýokary okuw mekdeplerinde hünäri dil bolmadyk ugurlarda hünäri boýunça iňlis dili dersiniň okadylmagynyň maksady talyplaryň geljekde iňlis dilini öz hünärinde ulanyp bilmek başarnyklaryny ýola goýmakdan ybarat.

PECULARITIES OF TEACHING ENGLISH TO NATURAL SCIENCES STUDENTS

G. Ashirova (Turkmenistan)

Today, English is the language of communication, which is globally and widely used throughout the world. The political, economic, and scientific life of the whole world is connected and proceeds in close connection with the English language. Knowledge of general English is insufficient in the conditions of modern global society, therefore, learning the language in professional or special areas is a prerequisite for successful studies and careers. The language skills taught in English correspond to the needs and goals of students, and the content of lessons is related to the specialty they are studying. The article discusses the features of teaching English in the specialty. When teaching English, the teacher puts a lot of effort into overcoming difficulties in the students' language barrier. This article explores the main problems and difficulties in mastering the necessary competencies when learning English, which most of the students face. The main task is to consider ways and methods of improving language acquisition and overcoming emerging problems when learning English, which are simple and effective in implementation and application in practice in the learning process.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Г. Аширова (Туркменистан)

Сегодня английский язык является языком коммуникации, который глобально и широко используется во всем мире. Политическая, экономическая, научная жизнь всего мира связана и протекает в тесной связи с английским языком. Знание общего английского является недостаточным в условиях современного глобального общества, поэтому изучение языка в профессиональных или специальных направлениях является необходимым условием для успешной учёбы и карьеры. Языковые навыки, преподаваемые на английском языке соответствуют потребностям и целям студентов, а содержание занятий связано со специальностью, которую они изучают. В статье рассматриваются особенности преподавания английского языка по специальности. При преподавании английского языка преподаватель вкладывает немало усилий для преодоления трудностей в языковом барьере студента. Данная статья раскрывает основные проблемы и трудности в освоении необходимыми компетенциями при изучении английского языка, с которыми сталкиваются большая часть обучающихся. Основной задачей является рассмотрение способов и методов улучшения усвоения языка и преодоления возникающих проблем при изучении английского языка, которые просты и эффективны в реализации и применении на практике в процессе обучения.

DAŞARY ÝURT DILINI ÖWRETMEKDE ULANYLÝAN TEHNOLOGIÝALARYŇ KÖPDÜRLÜLIGI

G. Çarygulyýewa, M. Geldiýewa (Türkmenistan)

Häzirki döwürde bilim ulgamynyň öňünde täze maksatlar we wezipeler goýlup, bilimleri özleşdirmek usuly ýörelgesiniň ornuna bilim babatda ygtybarlyklary kemala getirmek ýörelgesi giň goldawa eýe bolýar. Ýokary bilim edaralary döwrebap kompýuter enjamlary, interaktiw we multimedíýa toplumlary, Internet toruna elýeterlilige ýardam berýän elektron gorlar, bilen üpjün edilýär. Bu bolsa okuw-terbiýeçilik işlerine täze pedagogik çemeleşmeleri ornaşdyrmaga ýardam edýär.

Şeýle nazary esaslardan ugur alyp, daşary ýurt dili sapaklarynda innowasion tehnologiýalaryň ulanylmagy döredijilikli işde oňyn netijeleri gazanmagyň esasy şertini kesgitleýär. Şunuň bilen birlikde daşary ýurt dili sapaklarynda maglumat-kommunikasiýa, kompýuter tehnologiýalaryny ýa-da «Power Point» maksatnamasy arkaly multimedíýa tanyşdyryşly taslama çärelerini ulanýan mugallymlar okatmagyň islendik tehnologiýasynyň şu aşakdaky usuly talaplara laýyk gelmelidigini bilmelidirler:

- düýpli häsiýetlilik;
- ulgamlayynlyk;
- netijelilik;
- çeyelik;
- depginli ösüş häsiýetliliği;
- gaýtadan döredilmek mümkinçiligi.

«Power Point» tanyşdyryjy maksatnamany ulanmak endiklerini ele almak bilen mugallym daşary ýurt dili sapaklarynda islendik bilim häsiýetli wezipäni çözmekde taslama düzmek işiniň tehnologiýalaryny ulanyp biler. Bilimleri döredijilikli ulanmak derejesinde talyplaryň okuw ýumuşlaryny özbaşdak resmileşdirmegi gurap bolar. Internetde bar bolan gorlar okuw materialynyň işlenip taýýarlanmagynyň netijeli bolmagyna we talyplary özbaşdak okuwa, işe çekmäge ýardam edýär. Bilim edaralarynda okuw işine kompýuter bilim tehnologiýalarynyň giňden ornaşdyrylýandygyna garamazdan, mugallymyň bu işde tutýan ornunyň ähmiýetli bolýandygyny göz öňünde tutmak gerek. Okatmagyň beýleki tehniki we görkezme serişdeleri bilen deňeşdirilende, komýuter enjamlary uly artykmaçlyklara eýedir. Şeýle-de bolsa, okatmagyň täze tehnologiýalarynyň we serişdeleriniň bitewülikde hem-de ulgamlayyn esasda ulanylmagyny mugallym üpjün edip bilýär.

VARIOUS TECHNOLOGIES USED IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

G. Charygulyyeva, M. Geldiyeva (Turkmenistan)

Today, the goals and tasks facing the modern education are changing – the emphasis is shifted from the assimilation of knowledge to the formation of competence. Universities are provided with modern computers, electronic resources, internet access. This promotes to the introduction of new pedagogical technologies in the teaching and educational process.

It is the use of innovative technologies in Foreign language lessons is the main sign of positive results of creative activity, which entails increased motivation of students. At the same time, every teacher who uses information, communication and computer technologies or project activities using the Power Point multimedia presentation in Foreign language classes should know that any educational technology must meet the following methodological requirements.

РАЗЛИЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Г. Чарыгульева, М. Гельдыева (Туркменистан)

Сегодня цели и задачи, стоящие перед современным образованием меняются: акцент смещается с усвоения знаний на формирования компетенций. Университеты обеспечены современными компьютерами, электронными ресурсами с доступом в Интернет. Это способствует внедрению новых педагогических навыков в учебно-воспитательный процесс.

Именно использование инновационных технологий на уроках иностранного языка является основным признаком положительных результатов творческой деятельности, что влечёт за собой повышение мотивации студентов. В тоже время каждый преподаватель, который использует информационные коммуникационные и компьютерные технологии проектные мероприятия с использованием мультимедийной презентации Power Point на уроках иностранных языков, должен знать, что любая технология обучения должна соответствовать определённым методологическим требованиям.

DAŞARY ÝURT DILLERI ÖWREDILENDE INTERAKTIW USULLARYŇ ULANYLYŞY

Г. Çaryýewa (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň nygtaýşy ýaly: «Döwletimizde bilim, ylym babatda gazanylan ösüşler we amala aşyrylýan özgertmeler bilen mugallymyň hem, okuwçynyň hem öňünde ägirt uly döredijilik mümkinçilikleri açylýandyr».

Dilleri öwretmekde interaktiw usullary netijeli ulanmak milli bilim ulgamynda geçirilýän giň gerimli özgertmeleri üstünlikli amala aşyrmagyň esasy şertleriniň biridir.

Rus dilini daşary ýurt dili hökmünde okatmagyň amalyýetinde zygiderli kämilleşdirilýän okatmagyň interaktiw usulyny ulanmagyň belli bir ulgamy emele geldi. Häzirki zaman usulyýet ylmy «interaktiw» adalgasynda jemläp bolýan birnäçe usullary tapawutlandyrýar. Ilkinji nobatda, kommunikatiw usul, onuň durmuşa geçirilmegi sözleşiş işiniň ähli görnüşleri boýunça dil aragatnaşygyny gazanmaga mümkinçilik berýär.

Interaktiw usul boýunça işlemekde, ilkinji nobatda, «dil» we «sözleşiş» diýen düşüňjeleri tapawutlandyrmaly. Dil belgileriň ulgamy bolup, sözleşiş şol belgileri aragatnaşyk üçin ulanmakdyr. Şonuň üçinem, ikinji dili öwrenýänler üçin dil şekillerini seljermek olaryň manysyny we ulanylyş aýratynlyklaryny, ýagny sözleşişde ýerine ýetirýän hyzmatlaryny özleşdirmek bilen bagly bolýar. Interaktiw usul ulanylanda, ilki bilen, dil öwrenýänlerde dilden sözleşişni endiklerini we başarnyklaryny kemala getirmek we ösdürmek göz öňüne tutulýar. Şonuň üçin hem onuň esasy maksady dil öwrenýänlerde diňe bir dil we sözleşiş başarnyklaryny däl-de, eýsem, kommunikatiw başarnyklary kemala getirmekdir. Rus dilini daşary ýurt dili hökmünde okatmak boýunça okuw maksatnamalary işlenip düzülende onuň esasy iki tarapyna, ýagny sosiolingwistik we lingwo-ülkäni öwreniş taraplaryna aýratyn üns berilýär.

Okuw maksatnamalarynyň sosiolingwistik tarapyna aşakdaky ýaly leksika we sözleşiş temalary degişli bolýar:

a) sözleşijiniň şahsyýet hökmündäki häsiýetnamasy: «Adam we onuň şahsy durmuşy», «Maşgala», «Iş», «Dyňç alyş», «Syýahat», «Gyzyklanma»;

b) durmuş-medeni häsiýetli temalar: «Adam we jemgyýet»; «Adam we syýasat», «Adam we ylym», «Adam we sungat»;

ç) umumy dünýewi meseleler boýunça temalar: «Adam we tebigat», «Adamzat jemgyýetiniň ruhy ösüşi».

Okuw maksatnamalarynyň lingwo-ülkäni öwreniş tarapyna aşakdaky ýaly leksik we sözleýiş temalary degişli bolýar:

a) dili öwrenilýän ýurduň taryhy bilen baglanyşykly temalar;

b) dili öwrenilýän ýurduň tebigaty bilen baglanyşykly temalar;

ç) dili öwrenilýän ýurduň adatlary, döp-dessurlary, öwrenilýän dilde sözleýişniň özboluşly aýratynlyklary bilen baglanyşykly temalar.

Dil materialynyň üstünde işlenilende amala aşyrylýan okuw amallarynyň häsiýeti göz önünde tutulyp, sözleýiş gönükmeleri dürli görnüşlere bölünýärler. Şonda her gönükme iki hyzmaty ýerine ýetirýär: sözleýşi kabul etmek aktyny öz içine alýar we diňlenenlerden baş çykaryp bilmek başarnygyny öwredýär.

Okatmagyň öndürijilikli tapgyry üçin sözleýiş gönükmelerine seredeliň.

Sözleýşi kabul etmek we oňa düşünmek boýunça gönükmeler. Aýdylan pikirini umumy manysyna düşünmek üçin many bölekleri we tapgyrlar, direg – söz düzümleri tapawutlandyrylýar. Mazmundan esasy zady saýlamak üçin esasy many ýüküni saklaýan sözlemden (duýduryş sözlemi) başlamak maksadalaýyk hasaplanylýan gysgaça gürrüň tejribede ulanylýar. Awtoryň ol ýa beýleki hadysa baradaky pikirini beýan edýän maglumatlary tapmak maslahat berilýär.

USE OF THE INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

G. Charyyeva (Turkmenistan)

New methods of teaching such as interactive, multimedia and others are introduced into the teaching process in accordance with the new educational policy.

While organizing the work, it is necessary to distinguish such notions as *language* and *speech*.

The use of the interactive methods of teaching of the Russian language as a second foreign language is realized in different ways and thorough various types of exercises. It can be a work in subgroups or teaching based on games (for example, A person and his private life, Family, A job, Travelling, etc.)

The peculiar feature of the use of the interactive methods of teaching is the fact that it requires the involvement of all students into the active educational process.

One of the efficient means of the interactive teaching method used at the Russian language lessons is the expansion of the range of the utterance.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Г. Чарыева (Туркменистан)

При обучении иностранным языкам в учебный процесс внедряются новые методы обучения: интерактивные, мультимедийные и другие.

Применительно к обучению языкам при организации работы необходимо отличать понятия «язык» и «речь».

Использование интерактивных методов при обучении русскому языку как второму иностранному реализуется в разных приемах и видах упражнений. Это работа в подгруппах, обучение на основе игровой деятельности (например, «Человек и его личная жизнь», «Семья», «Работа», «Путешествие» и т.д.)

Особенности организации занятия по интерактивной методике требуют вовлечения всех студентов в активную учебную деятельность.

Одним из эффективных приемов интерактивной методики обучения на занятиях по русскому языку является расширение диапазона высказывания.

DIL TAGLYMATY DURMUŞA GEÇIRILÝÄR

G. Döwletow, S. Mukymow (Türkmenistan)

Dil bilmegiň adamzat üçin bahasyna ýetip bolmajak baýlykdygyny türkmen halkynyň edebi hem medeni mirasy, durmuş tejribesi görkezýär.

Ýurdumyzda kabul edilen «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasy» we «Sanly bilim ulgamyny ösdürmek hakynda Konsepsiýa» daşary ýurt dillerini okatmaga düýbünden täzeçe çemeleşmeleriň emele gelmegine şert döretdi.

«Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasynyň» esasy maksady bilim ulgamynyň ähli basgançaklarynyň bitewi bilim gurşawyny döretmek, daşary ýurt dillerini öwretmegiň mazmununy döwrüň talaplaryna laýyk getirmek, dili öwredilýän halk bilen türkmen halkynyň arasyndaky edebi, medeni gatnaşyklary işjeňleşdirmek, okatmagyň tejribesine innowasion tehnologiýalary ornaşdyrmakdyr. Netijede, Konsepsiýa daşary ýurt dillerini okatmagyň döwrebap usulyýetini işläp düzmäge we bilim bermegiň ähli basgançaklaryny öz içine alýan bitewi bir ulgamy emele getirmäge hyzmat etmelidir.

Tehnologiýanyň ösýän döwründe ýaşlara daşary ýurt dilini öwretmek, ony hünärmen hökmünde öwrenmek üçin uly mümkinçilikleri, ýeňillikleri döredilýär. Dili öwrenmegiň we özgertmegiň täze usullarynyň tapylmagy munuň aýdyň subutnamasydyr.

Dil öwrenmäge gyzyklanmany kemala getirmegiň, köplenç, esasy ugry dil öwrenmek bolmadyk ýokary okuw mekdeplerinde talybyň hünäre eýe bolmagyna degişli bolmadyk ders, ýagny daşary ýurt diliniň öwrenilişiniň özboluşlylygyny hasaba almazdan onuň hünär bilimi bilen ylmy taýdan baglanyşyklylygyndadyr. Tehniki ugurly ýokary okuw mekdebimiziň iş tejribesi daşary ýurt dilini öwrenmekde talyplaryň esasy çekýän kynçylyklarynyň biri dili öwrenmäge bolan gyzyklanmalarynyň kemala getirilmändigi bilen baglydyr. Onda, ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynda daşary ýurt dillerini öwrenmäge gyzyklanma döretmäge onuň täsir edýän okuw we beýleki okuw bilen bagly işleriň maksadalaýyk gurnalmagyna ulgamlaryň mugallymçylyk ünsüniň zerurlygy ýüze çykýar.

Daşary ýurt dillerini öwrenmekde tehniki serişdeleriň zygiderli ulanylmagy häzirkä döwrüň talabydyr. Olar talyplaryň gepleşik başarnyklarynyň we endikleriniň ösmegine ýardam edýär. Ol tehniki serişde arkaaly daşary ýurt diliniň hakyky nusgasy bilen tanyşýar. Tehniki serişde bilen ol öz sözleşini deňeşdirip görmäge, ýalňyşlaryny düzetmäge mümkinçilik tapýar, netijede, bu ugurda bar bolan bilimlerini kämilleşdirýär. Tehniki serişdeler sapaklaryň has çalt depginde we gyzykly geçmegine, okuw maglumatynyň göwrümini giňeltmegine hem amatly şert döredýär. Mugallymyň innowasion tehnologiýalardan peýdalanmaga islegi, ukyby we başarnygy ýokary bolanda dürli tehniki serişdeleriň zygiderli ulanylmagy peýdalanýan usullarynyň baýlaşmagyna getirýär. Tehniki serişdeleri şu esasy toparlara bölmek bolýar: görülyän, eşidilýän hem görülyän, eşidilýän tehniki serişdeler. Tehniki serişdeler ulanylanda ýerine ýetirilmeli birnäçe talaplar bolup, onuň daşary ýurt dili mugallymy taparyndan berjaý edilmegi, tehniki serişdeleri ulanmaktaky çemeleşmelerde öňde goýlan wezipeleriň üstünlikli çözülmegine ýardam edýär. Sapakda dürli görnüşli tehniki serişdeler ulanylýar. Olardan has amatlysy wideo şekillerden peýdalanmak bolup, talyplaryň sözleşiş dilini baýlaşdyrmak bilen bir hatarda eşidiş we ýazyş endiklerini ösdürmäge hem ýardam edýär. Wideo şekil saýlananda üns çekiji bolmaly, şeýle-de saýlanyp alnan maglumat bilen tanyşdyrylyp, onuň dowamlylygyny kesgitlemeli. Şeýle-de sessiz goýberilýän wideo filme seredilende, wakanyň nähili bolup geçýändigini özleriçe

aňlaýanlary üçin onuň dowamlylygy 2-3 minutdan köp bolmaly däl. Bu usullaryň hemmesi talyplaryň daşary ýurt dillerini öwrenmäge bolan höwesini artdyrar.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe türkmen halkynyň geljegi, esasy baýlygy bolan ýaş nesilleriň halkara dilleri öwrenmekleri we özleşdirmekleri aýratyn maksat hökmünde kabul edilýär. Daşary ýurt dillerini okatmak talyplaryň okaýuş, ýazuw, diňleýiş, sözleýiş hem-de diňläp düşünmek endiklerini ösdürmäge esaslanýar. Dil öwretmekde netijeli tärler örän möhüm orny eýeleýär we talyplaryň daşary ýurt dilinde ýazuw endiklerini ele almaklarynda öz-özünde bolup geçýän iş döwri hökmünde kabul edilýär. Şol sebäpden-de daşary ýurt dilini okatmakda talyplaryň özara baglanyşykda işlemekleri babatda usuly gollanmalarda olara ýüzbe-ýüz ýagdaýda özara gatnaşyk gurup işlemegi öwrenmek möhümdir. Ýazuw endiklerini ösdürmekde interaktiw ýazuw tärinden peýdalanmak her bir talybyň örän gysga wagtyň içinde özara gatnaşygy ýola goýmagyna ýardam edýär. Özara gatnaşygyň görnüşinde talyplaryň kompýuter, tehniki serişdeler bilen işlemegi täzeçe sapak geçmekde aýratyn orna eýedir. Iş göwrümünü guramakda kompýuteriň netijeli tehniki serişde talyplaryň ýazuw işini dowam etmek üçin gerek bolan maglumatlar bilen üpjün edýär. Maglumat tehnologiýalary talyplaryň tekst düzmekde özleşdiriş işinde ýardam berýär.

LANGUAGE TRAINING IS IMPLEMENTED INTO LIFE

G. Dovletov, S. Mukymov (Turkmenistan)

The “Concept of improving teaching of foreign languages in Turkmenistan” and “Concept of developing the digital education system” adopted in the country created conditions for the formation of completely new approaches to teaching foreign languages.

The main goal of the “Concept of improving the teaching of foreign languages in Turkmenistan” is to create a unified educational environment for all stages of the education system, adapt the content of teaching foreign languages to the requirements of the time, activate the literary and cultural relations between the people whom the language is taught to and the Turkmen people, and introduce innovative technologies into the teaching practice. As a result, the Concept should serve to develop a modern methodology of teaching foreign languages and to form a unified system that includes all stages of education.

During the study of a foreign language, professional knowledge, educational-institutional, educational-informational, educational-intellectual skills are improved. Also, it facilitates to the spiritual formation of the individual, moral-aesthetic development. Based on the theoretical analysis and the study of advanced pedagogical practice, when teaching foreign language to students, the following conclusions can be made regarding the issues related to moral education: when teaching a foreign language, students’ horizons expand, their worldview increases, moral culture increases, their thinking habits develop, and their memory increases.

ЯЗЫКОВОЕ ОБУЧЕНИЕ ПРЕТВОРЯЕТСЯ В ЖИЗНЬ

Г. Довлетов, С. Мукумов (Туркменистан)

Принятые в стране «Концепция совершенствования преподавания иностранных языков в Туркменистане» и «Концепция развития системы цифрового образования» создали условия для формирования совершенно новых подходов к обучению иностранным языкам.

Основной целью «Концепции совершенствования преподавания иностранных языков в Туркменистане» является создание единой образовательной среды для всех ступеней системы образования, адаптация содержания обучения иностранным языкам, активизировать литературно-культурные связи между народами, язык, которого изучается, внедрить в практику

обучения инновационные технологии. В результате, Концепция должна послужить разработке современной методики обучения иностранным языкам и формированию единой системы, включающей все этапы образования.

При изучении иностранного языка совершенствуются профессиональные знания, учебно-организационные, учебно-информационные, учебно-интеллектуальные умения. Также она способствует духовному становлению личности, нравственно-эстетическому развитию. На основе теоретического анализа и изучения передовой педагогической практики при обучении студентов иностранному языку можно сделать следующие выводы относительно вопросов, связанных с нравственным воспитанием: при обучении иностранному языку у студентов расширяется кругозор, повышается их мировоззрение, нравственно повышается культура, развиваются их мыслительные привычки, и улучшается память.

TÜRKMEN, RUS WE PARS DILLERINDÄKI SOMATIK FRAZEOLOGIZMLERINI MANY AÝRATYNLYKLARY («El» düşünjesi bilen baglanyşykly frazeologizmleriň mysalynda)

G. Gündogdyýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň we Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň aladalary netijesinde ylm we bilim pudaklarynda uly özgertmeler amala aşyrylýar. Ylmy we bilimi ösdürmegiň barşynda döwletara gatnaşyklaryna uly orun degişlidir. Şunuň bilen baglylykda, Garaşsyzlyk ýyllarynda goňsy döwletler, şol sanda Russiýa Federasiýasy we Eýran Yslam Respublikasy bilen dürli ugurlardaky gatnaşyklaryň ösdürilmegine we pugtalandyrylmagyna aýratyn üns berilýär.

Asyrlaryň dowamynda goňsy ýaşaýan halklaryň geçmiş taryhynyň öwrenilmegi, olaryň durmuşynyň, medeniýetiniň, diliniň we edebi mirasynyň arasynda umumylyklaryň we häsiýetli aýratynlyklaryň az daldigine göz ýetirmäge mümkinçilik döredýär. Dürli dil maşgalalaryna degişli bolan türkmen, rus we pars dilleriniň deňşirme derňewi netijesinde, agzalan bu üç diliň frazeologizmlerinde adamyň, şeýle hem haýwanyň dürli beden agzalarynyň atlarynyň işjeň ulanylandygyna göz ýetirmek bolýar. Dil biliminde düzüminde beden agzalary bolan frazeologizmler «somatik frazeologizmler» diýlip atlandyrylýar. «Somatik» adalgasy grek «soma/ somatos» sözünden gelip çykyr, «beden» manysyny berýär. Biologiýada we lukmançylykda «adam bedeni bilen baglanyşykly» diýen manyda ulanylýar.

Seljermeleriň dowamynda düzüminde *el, aýak, kelle, ýürek, agyz, diş, ýañak, gulak, dodak, ýüz, bagyr* ýaly beden agzalarynyň atlary bolan we, köplenç, adamyň häsiýetli aýratynlyklaryny aňladýan frazeologizmleriň üç dildäki taýlaryna duş gelindi. Mysal üçin, türkmen dilinde şowlulyk, bagt getirýän adam babatynda aýdylanda *eli ýeňil* we käte gepleşik dilinde *aýagy ýeňil* frazeologizmleri ulanylýar. Rus dilinde şol bir manyda onuň doly taýy *легкая рука* (lýogkaýa ruka; sözme-söz terjimesi: «*ýeňil el*»), gurluşy boýunça biraz tapawutlanýan, ýagny kömekçi söz goşulyp aýdylýan *легок на руку* (lýogok na ruku, sözme-söz terjimesi: «*eline ýeňil*») ýa-da bir komponenti çalşyrylyp, *счастливая рука* (şçastliwaýa ruka; sözme-söz terjimesi: «*bagtly el*») diýilýän frazeologizmler ulanylýar. Pars dilinde türkmen frazeologizmleriniň iki görnüşine-de doly gabat gelýän frazeologizmler işjeň ulanylýar, olar *دست سبک* (dästsäbok; sözme-söz terjimesi: «*ýeňil el*») we *پا سبک* (pasäbok; sözme-söz terjimesi: «*ýeňil aýak*») diýlip aýdylýar, şeýle-de manysy boýunça doly gabat gelip, gurluşy boýunça biraz tapawutlanýan *دست خوب داشتن* (däst-e hub daştän; sözme-söz terjimesi: «*gowy eli bar*») görnüşi hem bar. Bu frazeologizmleriň üç dilde-de ýokarda agzalan manydan başga manylary hem bar. Türkmen we rus dillerinde ol, 1) *edeni em bolýan, işine ökde*; 2) *eden işi şowuna düşýän, kynçylyksyz ýerine*

ýetirýän; 3) söwdada eli haýyr berýän, peýda getirýän manylarda duş gelýän bolsa, pars dilinde ol ýeňilkelle, boş adam dogrusynda hem aýdylýar.

Derňewiň barşynda *el* sözi bilen bagly meňzetme häsiýetli frazeologizme hem gabat gelindi. Türkmen dilindäki *eliň aýasy ýaly ýa-da eliň aýasynda (aýtymynda) ýaly* diýilýän komparatiw frazeologizmler iki manyda, ýagny 1) *tekiz, düz ýeri* we 2) *käte örän aýdyň, mälim* manylarda ulanylyp bilinýär. Rus dilinde agzalan frazeologizmiň ikinji görnüşine we ikinji manysyna doly gabat gelýän *как на ладони* (kak na ladoni; sözme-söz terjimesi: «*eliň aýasynda ýaly*») diýilýän frazeologizmi ulanylýar. Degşirme derňewiň dowamynda seljerilýän frazeologizmiň pars dilindäki taýyna hem duş gelindi. Ol gurluşy boýunça türkmen frazeologizmleriniň birinji görnüşine, emma manysy boýunça ikinjisine doly gabat gelýär: *مثل كف دست* (mesl-e käf-e däst; sözme-söz terjimesi: «*eliň aýasy ýaly*»).

Degşirme derňewiň netijesinde degşirilýän üç dilde *el* sözi bilen bagly frazeologizmleriň köpsanly taýlary ýüze çykaryldy. Mümkün, bu ýagdaýy adamyň hereketleriniň köp böleginiň bu beden agzasy bilen baglanyşyklydygy bilen düşündirmek bolar.

Şeýlelikde, frazeologizmleri deňeşdirip öwrenmeklik dürli dilde gepleýän halklaryň dünýägaraýşy, medeniýeti, häsiýetli aýratynlyklary bilen içgin tanyşmaga hem-de şol dillerdäki tekstleri göwnenjaý terjime etmäge mümkinçilik berýär. Şeýle-de, dürli manylary berip bilýän şol bir frazeologizmiň manysyna kontekste görä aňsatlyk bilen düşüniş bolýar. Türkmen we pars dilleri barada aýdylanda bolsa bu halklaryň dillerindäki gürrüňi edilýän meňzeşligiň döremeginiň sebäbini türkmen alymy A.Öwezow şeýle düşündirýär: «Ünsi özüne çekýän zat köp halatlarda meňzetme hökmünde iki dilde-de şol bir zadyň saýlanylyp alynmagydyr. Bu, elbetde, tebigydyr. Şeýle durnukly meňzetmeleriniň döreyiş çeşmeleri halkyň çeper döredijiligidir we şunlukda, ol çeper edebiýata hem mahsus bolýar. Iki halkyň çeper döredijiligi bilen doly tanşanyňda, biri-birine bolan meňzeşlikleriň iňňän köpdüginini, şeýlelikde, olaryň köpüsiniň gözbaşynyň birdigini aňlamak mümkin».

Türkmen alymynyň bu pikiri türkmen we rus dillerinde gabat gelýän manydaş frazeologizmlere hem degişlidir. Muny türkmen halkynyň asyrlaryň dowamynda rus we eýran halklary bilen dürli ugurlarda ýakyn aragatnaşykda bolandygy, şeýle-de häzirki wagtda hem bu gatnaşyklaryň has-da pugtalanýandygy bilen şertlendirip bolar.

SEMANTIC FEATURES OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE TURKMEN, RUSSIAN AND PERSIAN LANGUAGES (according to the example of phraseological units with the concept of «hand»)

G. Gundogdyyeva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, serious transformations are taking place in the field of science and education in Neutral Turkmenistan. In this regard, from the first days of independence, special attention was paid to the strengthening and further development of relations between neighboring countries, in particular, with the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran.

Studying the rich history of the peoples, living in the neighborhood for many centuries, we can find many similarities and characteristics in their language, cultural and literary heritage. A comparative analysis of the Turkmen, Russian and Persian languages, belonging to different language families revealed a large number of equivalent somatic phraseological units, which use the names of the same parts of the human body. One of the most frequently used concepts in somatic phraseological units of three languages is the concept of «hand».

The study and comparison, as well as the identification of equivalent phraseological units in different languages, promotes their enrichment, provides interesting information about the worldview, life and characteristic psychological attitudes of peoples who have been in close relations for centuries.

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОМАТИЧЕСКИХ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ТУРКМЕНСКОГО,
РУССКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКОВ
(на примере фразеологизмов со значением «рука»)**

Г. Гундогдыева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в нейтральном Туркменистане происходят большие преобразования в сфере науки и образования. В этой связи с первых дней обретения независимости особое внимание уделяется укреплению и дальнейшему развитию отношений между соседними странами, в частности, с Российской Федерацией и Исламской Республикой Иран.

Изучая богатую историю народов, живущих по соседству в течение многих столетий, можно увидеть немало сходств и характерных особенностей в их языках, культурном и литературном наследии. При сопоставительном анализе туркменского, русского и персидского языков, относящихся к разным языковым семьям, было выявлено большое количество эквивалентных соматических фразеологизмов, в составе которых используются названия одних и тех же частей тела человека. Одним из самых часто используемых в соматических фразеологизмах трех языков является слово «рука».

Изучение и сопоставление, а также выявление эквивалентных фразеологизмов в разных языках способствует их обогащению, даёт интересную информацию о мировоззрении, быте и характерных психологических установках народов, живущих в непосредственной близости друг от друга и имеющих многовековые контакты.

**BIOLOGIÝA HÜNÄRI ÖWREDILÝÄN
TALYPLARA IŇLIS DILI ÖWREDILENDE
TANKYDY PIKIRLENMÄNIŇ ÖSDÜRILMEGI**

G. Gylyjowa (Türkmenistan)

Bu makalada biz biologiýa fakultetinde hünäri boýunça daşary ýurt dili dersini okaýan talyplara gepleşmegi öwretmek üçin okuw-usulyýet işlerini düzmegiň tejribesini paýlaşarys. Bu bir pikiriň beýlekä görä ileri tutulmagyny esaslandyrmak, çylşyrymly meseleleri çözmek, jedeli delillere esaslanmak bilen alyp barmak başarnygyny kemala getirýän toplumlaýyn tehnologiýadyr. Diňe bir mugallym bilen talybyň bilelikde işlemegine däl-de, eýsem bilim alýanyň hut özüniň gatnaşmak işjeňligine gönükdirilen «Tankydy pikirlenme» tehnologiýasynyň ulanylmagy bilim alýanyň şahsyýetini kämilleşdirýär, netijede aň ýetiriş işjeňligi we öz-özüni kämilleşdirmek üçin oňaly şertleri döredýän kommunikatiw başarnygyň kemala gelmegi, oňa gatnaşýan taraplaryň özara gatnaşygynda dünýä we bu dünýäde özüňe akyl ýetirmek, täze zatlara şahsyýetiň açyklygy, meseläni çözmegiň dürli ýollaryny görmek başarnygy, stereotipleriň ýeňlip geçilmegi bolup geçýär.

Tankydy pikirlenmäni mazmun taýdan doldurýan we bilimiň maksatlaryny kesgitleýän esasy parametrlər – bu häzirki zaman dünýäsine doly akyl ýetirmek, onuň ähli taraplarynyň özara gatnaşygynda dünýäni we bu dünýäde özüni tanamak, täze zatlara şahsyýetiň açyklygy, meseläni çözmegiň dürli ýollaryny görmek başarnygy, stereotipleriň ýeňlip geçilmegidir. Bu didaktiki materiallar düzülende biz LLL (long life learning) strategiýasyny durmuşa geçirmek üçin zerur hasaplanýan üç sany esasy endigiň aşakdakylardan ybaratdygyndan ugur aldyk:

- maglumaty nähili tapmaly?
- maglumatyň hiline nähili baha bermeli?

– maksadyňa ýetmek üçin maglumaty nädip döredijilikli we netijeli ulanmaly?

Makalada gürrüňi gidýän usulyýet işi, «Daşary ýurt dili» dersi boýunça Garyşyk Usulda Bilim Beriş innowasion mugallymçylyk tehnologiýasynyň çäklerinde (mowzuk Genetics) iňlis dili boýunça amaly sapaklar geçirilende we I-II okuw ýylynda okaýan talyplaryň özbaşdak işi guralanda peýdalanylýar.

Sapagyň yzygiderliligini düzmegiň algoritmi giriş tapgyryny öz içine alýar, munuň maksady – mowzuga gyzyklanma döretmek, pikirlenmäge itergi bermekdir («Çagyryş» diýlip atlandyrylýan tapgyr). Bilim alýanlara aç-açan jogaply şu soraglar berlip bilner: What is your first impression when you hear the word «genetics»? Is it positive or negative? Name the words and ideas associated with it. Talyplaryň aýdan sözleriniň arasynda *Gene, Chromosome, Hereditary, Offspring, DNA, risk, embryo* bardy. Bu tapgyr köp wagt almaly däl, jogaplar gysga bolmaly.

Soňra talyplara tema boýunça Cursera bilim saýtyndaky wideoleksiýanyň çykydy, elektron görnüşdäki autentiki tekstler («Say What is Genetics.», «Genes in action»), auditoriýadan daşary «WEB.2» (Wordle, Slidestory we beýl.) tehnologiýalaryny ulanmak bilen özbaşdak işlemek üçin ýumuşlar, internetdäki beýleki maglumat çeşmeleriniň çykytlary berilýär, şunda talyplar biri-biri bilen bilelikde hereket edip hem-de «Google Classroom» ykjam goşundyny ulanyp, mugallymdan maslahat kömegini alyp bilerler. Özüde tankyda ukyply pikirlenmäni ösdürmek üçin bütün dünýäniň yüzünden özboluşly makalalary we beýleki gymmatly serişdeler bilen bilelikde öwrediji wideolary jemleýän Edutopia.org saýty tankydy pikirlenme endiklerini kemala getirmek üçin giň mümkinçilikleri hödürleýär. Saýt blog görnüşinde düzülen, şeýle-de hem talyplar, hem-de mugallymlar tarapyndan ulanylyp bilinýän jemgyýetçilik forumyny özüde jemleýär. Özbaşdak işiň bu tapgyry bir aýa golaý wagt alyp biler.

DEVELOPING CRITICAL THINKING WHILE TEACHING ENGLISH ON BIOLOGICAL SPECIALITY

G. Gylyjova (Turkmenistan)

In this article, we will share the experience of creating educational and methodological tasks for teaching students speaking a foreign language course on biological speciality. It is a complex technology that creates the ability to justify one opinion to another, to solve complex problems, to act on the basis of controversial evidence. The use of “Critical Thinking” technology focuses not only on the cooperation of the teacher and the student, but also on the student’s own participation. It will improve the student’s personality, as a result the formation of communicative skills that create favorable conditions for learning self-improvement, the world and self-awareness of the world in the interaction of the parties involved, the openness of the individual to new things, the variety of problem solving.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПО БИОЛОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Г. Клычева (Туркменистан)

В этой статье мы поделимся опытом создания учебно-методических разработок для обучения профессиональному иноязычному общению на биологическом факультете. Это комплексная технология, формирующая умение обосновывать предпочтение одной идеи другой, решать сложные проблемы, аргументированно вести спор. Использование технологии «Критическое мышление», которая ориентирована не только на сотрудничество преподавателя

и студента, но и на деятельное участие самого обучаемого, развивает его личность, в результате чего происходит формирование коммуникативной компетенции, обеспечивающей комфортные условия для когнитивной деятельности и самосовершенствования, познания мира во взаимодействии всех его сторон и себя в этом мире, открытость личности по отношению к новому, умение видеть альтернативные пути решения проблемы, преодоление стереотипов.

EPONIMLER – LUKMANÇYLYK ADALGALARYNYŇ MÖHÜM ÇEŞMESI

G.Hommadowa (Türkmenistan)

Soňky döwürde lukmançylykda ulanylýan eponimik adalgalary pudaklaýyn toparlamak esasynda öwrenmek ylmy barlaglaryň möhüm ugurlarynyň biri boldy. Şu nukdaýnazardan lukmançylygyň anatomiýa-gistologiýa, farmasewtika we kliniki pudaklarynda şeýle adalgalaryň çeşmelerini, toparlanýşyny, ýasalýşyny hem-de ulanylyş aýratynlyklaryny anyklamak möhüm ähmiýete eýe bolýar.

Eponimler lukmançylyk adalgalaryny döretmekde önümlü çeşme bolup hyzmat edýär. Şeýle adalgalaryň degişli düşüňjeleri gysgadan ýerlikli aňlatmaga mümkinçilik berýär, galyberse-de, ylmy bilimleriniň durnukly atlandyrylyp, nesilden-nesle geçirilmegini şertlendirýär.

Lukmançylyk eponimik adalgalary olaryň döreýiş aýratynlyklaryna we çeşmelerine baglylykda temalaýyn toparlaryň çäginde toplanyp bilner: miflerden alnan atlar, Injilden alnan atlar, edebi gahrymanlaryň atlary, alymlaryň we lukmanlaryň atlary. Eponimik adalganyň düzümünde bu atlar ebedileşdirilýär. Dürli wariantlarynda ulanylmagy, bir adalganyň iki ýa-da birnäçe düşüňjani aňlatmagy eponimik adalgalara mahsus aýratynlyk bolup, olary derňemekde belli bir kynçylyk döredýär. Eponimler köplenç düzümi iki bölekden ybarat adalgalary emele getirýärler. Olaryň düzümünde has atdan başga-da, temalaýyn özeni umumylaşdyryp aňladýan söz bolýar.

EPONYMS ARE AN IMPORTANT SOURCE OF MEDICAL TERMINOLOGY

G. Hommadowa (Turkmenistan)

Recently, the study of eponymous terms used in medicine, based on industry classification, has become one of the important areas of scientific research. In terms of relevance, it becomes relevant to identify sources, features of classification, word formation and the functioning of such terms in the anatomical-histological, pharmaceutical and clinical discourse of the medical field. Eponyms serve as a productive source for medical terminology. Such terms succinctly designate the corresponding concepts, allow the continuity of the transfer of scientific knowledge from generation to generation.

Medical eponymous terms can be classified within thematic groups: eponyms-mythologisms, eponyms-biblicalisms, eponyms from the names of scientists and doctors, etc. At the same time, proper names are immortalized as part of eponymous terms. The use of various variants, the designation of two or more concepts by one term is a feature that creates certain difficulties in their study and description. Most often, eponyms are involved in the formation of terms, consisting of two components. In the composition of such terms, in addition to the proper name, there is a word related by semantics to the thematic core.

ЭПОНИМЫ – ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Г. Хоммадова (Туркменистан)

В современной лингвистике весьма актуальным становится исследование терминологической лексики в отраслевом дискурсе. С этой позиции изучение различных источников,

лексических пластов, служивших базой для формирования терминологического аппарата той или иной отрасли научного познания, представляется одним из перспективных направлений в теории языкознания, в частности в лексикологии, лексикографии. Предлагается описательный анализ различных групп эпонимических терминов в медицинской терминологии. Предпринимается попытка выявить наиболее употребительные словообразовательные форманты, лексико-семантические группы, функциональная целесообразность эпонимических терминов в ряде областей медицины.

Эпонимические термины стали объектом активного изучения во второй половине XX века. Широкий охват лексического материала для выявления когнитивной значимости эпонимических терминов позволяет обосновать теоретические принципы исследования данного пласта словарного состава для практических целей: разработки толковых и переводных словарей, справочников, подготовки методических и учебных пособий и т.п. Это обстоятельство ярче всего проявилось в плане изучения медицинской терминологии. Сегодня трудно представить область медицины, в которой в той или иной степени не использовались бы эпонимические названия. Большинство классических эпонимов, вошедших в употребление в XVI–XIX веках, активно используются и в настоящее время. При этом следует отметить, что высказываются и предложения ограничить их употребление. Появляются и новые термины, которые отражают этапы развития медицины, приоритет того или иного учёного или страны в открытии новых фактов, но не отражают отдельных признаков объектов номинации. В настоящее время научные и терминологические дискуссии по поводу употребления эпонимических терминов активно продолжаются.

Эпонимические термины, зафиксированные в различных лексикографических источниках, их словообразовательные модели и особенности функционирования в разных подсистемах медицинской терминологии стали предметом данного исследования. В результате исследования эпонимы были объединены в следующие группы: мифологизмы; библеизмы; термины, включающие имена литературных персонажей; термины, включающие имена ученых и врачей.

Большая часть мифологизмов вошла в медицинскую терминологию в эпоху Возрождения – период культа античности и классической латыни. В составе анатомических терминов часто используются имена богов и богинь: *Эскулап* – шуточное название врача, от латинского варианта имени древнегреческого бога медицины *Асклепия*; *cornu Ammonis (hippocampus)* – *Аммонов рог*, *mons Veneris* – *мост Венеры*, *umbilicus Veneris* – *пуп Венеры*, *tendo Achillis (t. calcaneus)* – *Ахиллово сухожилие* и др.

Библеизмы вошли в медицинскую терминологию в Средние века, когда названия определенных болезней связывали с именами святых: *Антонов огонь* – гангренозное заболевание, названное по имени святого *Антония* – египетского монаха, жившего в III–IV веках, к мощам которого прикладывались больные; *хворь святого Мавра* – подагра; *пляска святого Вита* – *хорея* – синдром, характеризующийся беспорядочными, отрывистыми, нерегулярными движениями, часто напоминающие танец; *синдром Иова* – наследственное заболевание с дефектом гуморального иммунитета; *Pomum Adami (prominentia laryngea)* – *Адамово яблоко*, или *кадык*.

Имена ученых и врачей, впервые открывших и описавших то или иное явление, составляют наибольшую по количеству группу. Например: *Bekhterew's disease* – *болезнь Бехтерева*, *solutio Lugoli* – *раствор Люголя*, *синдром Диогена* (синдром старческого убожества), *Gentiana lutea* – *горечавка желтая* – от имени иллирийского царя Гентиуса, впервые применившего корень этого растения во время чумы в 167 году до н.э.

Структурно эпонимы чаще всего представляют собой двухкомпонентные терминологические сочетания, состоящие из собственного имени и слова с обобщающим значением (в клинической терминологии – болезнь, симптом, синдром, перелом, вывих, реакция, операция,

метод, способ, пятно, рефлекс и др.; в анатомической – канал, труба, проток, пазуха и др.; в фармацевтической – мазь, таблетка, капли, раствор, жидкость, сбор и др.). Например: *способ обработки костей Ромодановского, операция Бека, болезнь Беккера, паста Лассара, треугольник Кало, сбор Здренко* и др.

TÜRKMEN WE İNLIS DILLERİNDE METONİMİYANYŇ STILISTIK HYZMATY

G. Mämetniýazowa (Türkmenistan)

Dil biliminde leksika-stilistik serişdeleriň hyzmaty uludyr. Bu mesele alymlar tarapyndan ylmy taýdan öwrenilýär. Türkmen we inlis dilleriniň sözleýşini stilistik serişdesiz göz önüne getirip bolmaýar. Sözleýişde ulanylýan sözleriň many-mazmunynyň üstüni dürli emosional-ekspresiw öwüşginler bilen dolduryp, beýan edilýän pikiriň täsirliligini güýçlendirýän leksika-stilistik dil serişdelerine iki dil hem baýdyr. Bu dil serişdeleriniň biri-de metonimiýadyr. Metonimiýa asyl we kontekstual manylarynyň özara utgaşygy esasynda emele gelýän leksika-stilistik serişdedir.

Alymlar metonimiýany dürli toparlara bölüp öwrenipdirler. Lokof we Jonson «Metaphor We live by» atly işinde «Metonimiýa ritorikanyň bir bölegi däl-de, ýagdaýa akyl ýetirmekdir» diýip belleýärler. Holli Landis metonimiýany sinekdoha we metalepsis diýen 2 topara bölýär. Türkmen dilçi alymlary G.Nepesow öz ylmy işlerinde sözleriň göçme-metonimik, göçme-sinekdohik manyda ulanylyşyny derňeýär. Ö.Abdyllaýew, K.Babaýew, B.Baýjanow, B.Weýisow, N.Nartyýew, O.Şyhyýewa ýaly alymlar hem metonimiýanyň stilistik hyzmatlaryny öz ylmy derňewlerinde beýan edýärler.

Metonimiýanyň manysy kontekstde belli bolýar. Metonimiýa – bir zady özüniň häsiýeti ýa-da hili bilen baglanyşykly başga bir zadyň üsti bilen aňladylmagydyr. B.Baýjanow metonimiýa ýoly arkaly ikinji göçme manynyň ýüze çykmagynyň esasynda giňişlik, orun, wagt, ýagdaý ýaly düşüňjeler bilen baglanyşykly çäkkeşlik gatnaşyklary ýatýar diýip belleýär. Meselem: Institut ýowara işjeň gatnaşdy. Bu mysalda ýokary okuw mekdebiniň ady umumy at, şol ýokary okuw mekdepde okaýan talyplar sözünüň manysy bilen berilýär, ýagny umumylykdan birlik aňladylýar. Inlis dilinde-de edil şol nazary düşüňjä eýerilýär. «The institute actively participated in the clean-up» sözleminde «institute» sözi «ylmy edaranyň ady onda okaýan talyplary» aňladýar. Sözleriň aşakdaky ýagdaýlarda göçme-metonimik manylarynyň ýüze çykyandygyny mälim edýär: 1. Gap-gaçlaryň ady onuň içine guýulýan zatlaryň adyny aňladanda; 2. Guramanyň, edaranyň ady onda işleýän işgärleriň adyny aňladanda; 3. Geçirilýän forumlaryň, ýygnaclaryň ady oňa gatnaşyjylaryň adyny aňladanda; 4. Bir zady ýasamak üçin ulanylan zadyň ady şondan ýasalan predmeti aňladanda; 5. Ilatly ýeriň ady ýaşajyklary aňladanda; 6. Döredijilik işgäriniň, alymyň, ýazyjynyň, şahyryň ady onuň işini, eserini aňladanda. Edil şunuň ýaly aňladylş çeper, publisistik, gepleýiş stillerinde ulanylýan sözlere mahsus hadysadyr.

Alym Arkadagmyzyň ýiti galamyndan, pähim-paýhasyndan döreyän gymmatly eserlerinde hem metonimiýa çeperçilik ussatlygy bilen ulanylýar. Milli Liderimiz Watanymyzyň beýik üstünlikleriniň binýadyny ylym-bilimiň ösüşlerinde görýändigini belläp geçýär. «Biziň döwrebaplyk syýasatymyz şu günün anyk ädimlerinden gözbaş alýar, anyk netijeler arkaly geçmişi bilen geljegiň köprüsindäki möwçli döredijilik deňzine alyp gidýär. Pikirlenmegi öwrenmek içi bimöçber, sansyz tyllaly hazynanyň açaryny edinen ýalydyr» «Our modern policy takes sources from today's exact steps, through concrete results it brings us to the ocean of creation on the crossroads of the past and future. To learn thinking is like to have a key to the unlimited and unnumerable treasure» setirlerde her bir etjek işini, ýörejek ýoluň oýlanyşykly ätmelidigi «şu günün anyk ädimlerinden» diýen metonimiýanyň inlis dilinde hem «from today's exact steps» metonimiýanyň üsti bilen berilmegi okyjyda sözleýişin dil ussatlygyny görkezýär, ylym-bilim almaklyga höwesini döremegine itergi berýär.

*Sonam el bermedi, saldym bazymy,
Laçyn kowdy, garga aldy gazymy,
Şunça pahyrlyga saldym özümi,
Tilkilenip gezdim, adym gurt oldy (Magtymguly).*

Görnükli iňlis ýazyjysy W.Şekspiriň «Ýuliý Sezar» eserindäki gahryman Mark Antoniniň seýle sözleri bar: «Friends, Romans, Countrymen, *lend me your ears* – Dostlar, rimliler, watandaşlar, *maňa gulak goýuň*» Bu ýerde «*ears*» (gulak) sözi «listen» (diňlemek) sözünüň deregine ulanylyp, metonimiýanyň üsti bilen berilýär.

Görşümüz ýaly, goşgy setirlerinde sözleriň göçme manylarda ulanylyşynyň metafora, metonimiýa, sinekdoha we hyzmat umumylygy ýaly ulanylýandygy barada alymlaryň ylmy-derňew işlerinde beýan edilýär.

Netijede, türkmen we iňlis dillerindäki metonimiýa hadysasynyň stilistik hyzmatyny emosional-ekspressiw ulanylyşyny degşirmek arkaly iki dildäki metonimiýanyň çeperçilik hyzmaty ýüze çykaryldy.

Şeýle-de, metonimiýanyň stilistik hyzmatyny görnükli söz ussatlarynyň döredijiliginiň üsti bilen degşirmek iki diliň täsirli serişdesini öwrenmäge ýardam berdi.

THE STYLISTIC FUNCTION OF METONYMY IN THE TURKMEN AND ENGLISH LANGUAGES

G. Mametniyazova (Turkmenistan)

The stylistic function of metonymy is analysed in the article. Scientists studied metonymy by dividing it into different groups. Lokoff and Johnson, in the book “Metaphor We Live By”, note that “Metonymy is not a rhetorical device, but a situational awareness.” Holly Landis divides metonymy into 2 groups: synecdoche and metalepsis. Turkmen linguist G. Nepesov investigates the use of words in figurative-metonymic, figurative-synecdochic sense in his scientific works. Scientists such as O. Abdyllayev, K. Babayev, B. Bayjanov, B. Veyisov, N. Nartyev, and O. Shykhyeva also describe the stylistic functions of metonymy in their investigations.

The stylistic function of metonymy in the Turkmen and English languages is revealed by contrastive analysis of their emotional-expressive use.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ МЕТОНИМИИ В ТУРКМЕНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Г. Маметниязова (Туркменистан)

В этой статье проанализирована стилистическая функция метонимии. Ученые изучали метонимию, разделив ее на разные группы. Локофф и Джонсон отметили в своей работе под названием «Metaphor We live by», что «Метонимия не является частью риторики, а осведомленностью о ситуации». Холи Ландис разделил метонимию на две группы: синекдоха и металепсис. Туркменский лингвист Г. Непесов исследует в своих научных работах употребление слов в переносно-метонимических, переносно-синекдохических значениях. Такие ученые как О. Абдуллаев, К. Бабаев, Б. Байджанов, Б. Вейисов, Н. Нартыев, О. Шыхыева рассматривают стилистические функции метонимии в своих научно-исследовательских работах.

В статье раскрывается стилистическая функция метонимии в туркменском и английском языках, их эмоционально-экспрессивное употребление путем сопоставления.

KIBERHOWPSUZLYK ADALGALARYNYŇ DÖREÝŞI WE ÖSÜŞI

G. Myradowa (Türkmenistan)

Dil bilimi, şol sanda türkmen diliniň adalgaşynaslygy Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe özüniň täze ösüşine gadam basdy. Bu döwrüň içinde türkmen adalgaşynaslygy milli dilimiziň sözlük düzüminde hil we san taýdan bolup geçen özgerişlikleri şöhlendirip gelýär. Esasan hem halk hojalygynyň dürli pudaklarynyň ösüşini ilerledýän ylmy-tehniki ösüşiň netijesinde, dilimiziň täze sözler bilen baýlaşmagyna, şol sanda ylmy-tehniki, hususan-da sanly tehnologiýalar bilen baglanyşykly adalgaşynaslygyň ösmegine öz oňyn täsirini ýetirýär. Bu bolsa alynma sözleri, halkara adalgalary mümkingadar millileşdirmek meselesini ýüze çykarýar. Bu meselede, öňi bilen, dilimiziň öz içki serişdelerinden, ýagny gadymy ýazuw ýadygärliklerimizden, türkmen diliniň şiwelerinde we gepleşiklerinde ulanylýan sözlerden, şeýle hem garyndaş türki dillerdäki kybapdaş adalgalardan peýdalanmak maksadalaýyk hasaplanylýar.

Gadymy döwürlerden başlap, tä biziň günlerimize çenli ylmy-tehnika degişli düşüňjeleri atlandyrmak üçin esasy çeşme bolup türkmen diliniň öz içki sözleri hyzmat edipdir. Türkmen diliniň öz içki serişdeleriniň hasabyna dörän adalgalaryň köpüsi ylymda we tehnikada örän durnukly bolup, irki döwürlerden bäri ses we many keşbini düýpli özgertmän ylym we tehnika adalgaşynaslykdan düşmän gelýär. Meselem, açar, beýanama, çykalga, dikelme, dikeltme we başgalar.

Türkmen diliniň ylmy-tehniki adalgalarynyň kemala gelmeginde adalgalaryň diliň içki serişdeleri arkaly ýasalyşy aýratyn orna eýedir. Türkmen dilçi alymy H.A. Atayewa diliň leksikasynyň öz içki gorlarynyň hasabyna ösüşiniň baş ýoluny belläp geçýär.

Halkymyzyň özboluşly ruhy we milli baýlygy hasaplanýan gadymy ýazuw ýadygärliklerimizden dilimizi baýlaşdyrmak maksady bilen, adalga häsiýetli sözleri toplamak, olary esasy öwrenmek we köpçülige ýetirmek häzirki zaman türkmen diliniň möhüm wezipeleriniň biridir. Mälim bolşy ýaly, türkmen dilinde bar bolan adalgalar edebi dilimiziň gymmatlygy bolup, onuň sözlük gorunyň aýrylmaz bir bölegi bolup durýar.

Häzirki zaman türkmen edebi diliniň real hakykatyň hadysalaryny, düşüňjelerini aňlatmaktaky mümkinçilikleri uludyr. Türkmen diliniň diňe bir ylmyň ähli pudaklaryna, şol sanda ýaş pudaklaryna hem hyzmat etmäge ukyply adalgalar ulgamy bolup, munda diliň öz içki serişdeleri esasy orny eýeleýärler. Sebäbi, türkmen diliniň adalgalar ulgamynyň kemala gelşi we ösüşi şol serişdelere baglydyr. Ýurdumyzyň ykdysady, syýasy we medeni durmuşynda bolup geçýän özgerişlikler bu serişdeleriň maksadalaýyk ulanylmagyny talap edýär.

Türkmen diliniň öňden ulanylyp gelinýän sözleriniň kömegi bilen adalga ýasalanda ýa-da adalgalyk many beýan edilende, ene dilimiziň içki serişdeleriniň göz önünde tutulmagy zerurdyr. Şeýle edilende, adalgalar ulgamynyň hersiniň bu dilde pikir alyşýanlaryň ählisi üçin düşnükli öz adalgasy bolar.

Açar I - Maglumatlaryň kriptografik üýtgemesiniň algoritminiň käbir ölçegleriniň şol algoritmi üçin mümkin bolan üýtgetmeleriň toplumyndan bir üýtgetmäni saýlamagy üpjün edýän anyk gizlin ýagdaýy.

Açar II – Simwollaryň şifrleme we şifrleri bozma amallaryny dolandyrýan zygiderliligi.

Bag [bug] I. – 1. Bag kompýuter ulgamynda (Software bug), ýagny kompýuter programmasyndaky, ilki onuň işlenip taýýarlanmagynda goýberilen ýalňyşlyk, ýöne ol şol wagtda däl-de, eýsem programmanyň işiniň dowamynda birnäçe wagtdan soň özüni ýüze çykarýan programma ýalňyşlygy.

Bag [bug] II. – Tehniki işlerde gizlin diňlenilýän kiçijik gurluş, žuçok.

Häzirki wagtda türkmen adalgaşynaslyk ylmy berk ylmy ýörelgelere daýanýar. Halkymyzyň özboluşly ruhy we milli baýlygy hasaplanýan gadymy ýazuw ýadygärliklerimizden dilimizi baýlaşdyrmak maksady bilen, adalga häsiýetli sözleri toplamak, olary ylmy esasyda öwrenmek we köpçülige ýetirmek häzirki zaman türkmen diliniň möhüm wezipeleriniň biri hasaplanýar. Mälim bolşy ýaly,

türkmen dilinde bar bolan adalgalar edebi dilimiziň gymmatlygy bolup, onuň sözlük gorunyň aýrylmaz bir bölegi bolup durýar.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF CYBER SECURITY TERMS

G. Myradova (Turkmenistan)

From the ancient times to our days, the internal words of the Turkmen language served as the main source for naming concepts related to science and technology. Most of the terms created by the internal means of the Turkmen language are very stable in science and technology, and they have not left the terminology of science and technology without significantly changing their sound and meaning since early times. For example, **Recovering II** – Event, refers to the ability to perform the required work again after the object has been damaged, the state of completing the work. **Control** – The transition from one state to another by the controller of a controlled system in an electronic computing device.

Today, the science of Turkmen terminology is based on strict scientific principles. In order to enrich our language from our ancient written monuments, which are considered to be the unique spiritual and national wealth of our people, one of the important tasks of the modern Turkmen language is to collect the characteristic words, study them on a scientific basis and make them available to the public.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Г. Мурадова (Туркменистан)

С давних времён и до наших дней для наименования научно-технических понятий основным источником служили собственные лексические средства самого туркменского языка. Большинство терминов, образованных за счёт внутренних средств туркменского языка, сохраняли устойчивость в науке и технике, с древних времён не претерпев существенных изменений в фонетическом и семантическом плане, продолжают функционировать в научно-техническом обороте. Например, **Восстановление** [recovering] **II** – событие, заключающееся в том, что после неисправности объект вновь становится способным выполнять требуемую функцию. **Администрирование** – целевой переход администратора управляемой системы из одного состояния в другое на электронно-вычислительной машине.

На сегодняшний день туркменская терминологическая наука строго опирается на научные принципы. Сбор слов терминологического характера, их научное изучение и популяризация в целях обогащения языка посредством древних письменных памятников, которые являются духовными и национальными богатствами народа, принято считать одной из важнейших задач современного туркменского языка.

HALKARA SYPAÝYÇYLYK KADALARYNY IŇLIS DILI SAPAKLARYNDA ÖWRETMEGIŇ AÝRATYNLYKLARY

G. Ýusupowa (Türkmenistan)

Medeniýetara aragatnaşygyny öwretmek meselesinde «halkara sypaýyçylyk» düşüňjesi öz beýanyny tapýar. Halkara giňişliginde ýaýran bu düşüňje ahлага, şahsyýete bolan hormaty, ýurduň medeniýetine bildirilýän zerur talaplary öz içine alýar. Şeýlelik bilen, halkara sypaýyçylyk özara gatnaşyklary guramak, saparlary, ýugnaklary, gepleşikleri, kabul edişlikleri we diplomatik gatnaşyklardaky beýleki

aragatnaşyk ýagdaýlaryny öz içine alýar. Halkara sypaýyçylygyň kadalary öwredilende «sypaýyçylyk» we «edep» ýaly aragatnaşyk häsiýetler uly ähmiýete eýe bolýar. Türkmen dilinde «sypaýyçylyk, sypaýylyk» – «örän edeplilik, salyhatlylyk, asyllylyk» diýmegi aňladýar. Sypaýyçylyk aragatnaşygy has gowy amala aşyrmagy üpjün edýär, mysal üçin maglumaty soramak, söhbetdeşligi dowam etdirmek we ş.m. Sypaýyçylyk söhbetdeşine hormat goýýan medeniýetli adamy aç-açan häsiýetlendirýär. Şonuň üçin sypaýyçylyga söhbetdeş adamlar tarapyndan oňyn häsiýet hökmünde baha berilýär.

«Halkara sypaýyçylyk» düşünjesi sözleşiş edebiniň kadalaryny hem öz içine alýar. Geljekki diplomatlaryň aragatnaşygy üstünlikli üpjün etmek üçin edep düzgünleri, protokol kadalary aýratyn ähmiýete eýe bolýar. Inlis diliniň öwredilýän döwründe aragatnaşygyň edep kadalaryny öwrenmek, talyplara daşary ýurt dili gurşawyna tiz öwrenişmäge we aragatnaşykda öwrenilýän dili üstünlikli ulanmaga mümkinçilik berýär. Şeýlelik bilen, geljekde halkara gatnaşyklary ulgamynda zähmet çekjek talyplara, ýaş hünärmenlere halkara sypaýyçylygynyň kadalaryny öwretmegiň usulyýetiniň iň möhüm taraplarynyň biri inlis diliniň sözleşiş edebini ýeterlik derejede bilmektir.

Mälim bolşy ýaly, şu günki döwür daşary ýurt dillerini ussatlarça bilmegi talap edýär. Şonuň üçin, sözleşiş aragatnaşykda diňe bir söz baýlygyny, grammatikany we diliň beýleki taraplary bilen bir hatarda halkara sypaýyçylygyň kadalaryny, şeýle hem dil birlikleriniň dürli ýagdaýlarda (situatiw ýagdaýlary) ulanylmagy bilen baglanyşykly sözleşiş edebiniň kadalaryny ýeterlik derejede bilmek möhümdir. Bu düşüňjeleri dogry we dürs ulanmaklary üçin dürli gönükmeleri ýerine ýetirýärler, nazaryýetde öwrenilen bilimlerini okuwçylar/talyplar orta, ýokary we ýörite hünärmen mekdeplerinde geçirilýän hepdelikleriniň, bäsleşikleriň, dürli görnüşli maslahatlaryň ýa-da seminarlaryň dowamynda giňden peýdalanýarlar. Bu endikleri nazaryýetde kämilleşdirip, erkin özlerini alyp barmaklaryna we daşary ýurtly kärdeşleri bilen işleşenlerinde erkin peýdalanmaklaryna getirýär. Sebäbi sypaýyçylykly, owadan we dogry gürlemek adamyň medeniýetiniň, intellektual ösüşiniň görkezijisi bolup durýar.

Sözleşiş edebiniň kadalary ýüzlenmegiň, salamlaşmagyň, tanyşmagyň, sagbollaşmagyň, haýyş, çakylyk, arzuw etmegiň, ötünç soramagyň, gutlamagyň, minnetdarlygy, gyanjy ýa-da duýgudaşlygy bildirmegiň we beýleki şulara meňzeş ýagdaýlary göz önünde tutmak maksady bilen, durnukly sözleri, söz düzümlerini hem-de sözlemleri öz içine alýar. Her bir ýagdaýa manydaş görnüşi emele getirýän formulalar we aňlatmalar topary dilde hyzmat edýär» (mysal üçin, «salamlaşmak»): salam, ertiriňiz haýyrly, gurgunmysyňyz (adatça zenan maşgalalara ýüzlenilende). Şeýle kadadyr düzgünleri bilmezden, söhbetdeşlik üçin zerur, gerek şertleri döretmek, medeniýetiň we terbiýäniň talabalaýyk derejesini görkezmek mümkin däl. Sözleşiş edebiniň kadalaryny bilmek we dürli ýagdaýlarda yerlikli ulanmak amatly aragatnaşyk şertlerini üpjün edýär, gatnaşyjylaryň arasynda degişli söhbedi ýola goýmaga kömek edýär. Etika boýunça sözlük sypaýyçylygy «adamlara hormat goýmagyň gündelik özüni alyp barmagyňa we başgalar bilen iş salyşmagyň endige öwrülen ahlak häsiýet» diýip kesgitleýär.

PECULARITIES OF TEACHING RULES OF INTERNATIONAL COURTESY IN ENGLISH LESSONS

G. Yusupova (Turkmenistan)

The norms and rules of international courtesy are applied on the basis of reciprocity or the wishes of the state. So, for example, the norms of diplomatic protocol prescribe the obligatory response to a sent note, business card, congratulation, invitation to a reception, etc. The norms and rules of international courtesy are based on strict and unconditional observance of the customs and rules of the host country, its legislation and established orders. It must be emphasized that the concept of international politeness also includes the norms of speech etiquette. This is due to the fact that the rules of etiquette are of particular importance for the successful communication of future diplomats.

The study of etiquette norms of communication in the process of teaching English allows students to quickly get used to a non-native language environment and successfully use the language

being studied in communication. Regardless of the content, speech etiquette is able to give speech a polite form of communication.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРАВИЛ МЕЖДУНАРОДНОЙ ВЕЖЛИВОСТИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Г. Юсупова (Туркменистан)

Нормы и правила международной вежливости применяются на началах взаимности или по желанию государства. Так, например, нормы дипломатического протокола предписывают обязательность ответа на присланные ноту, визитную карточку, поздравление, приглашение на приём и т. п. В основе норм и правил международной вежливости лежит строгое и безусловное соблюдение обычаев и правил страны пребывания, её законодательства и установленных порядков. Необходимо подчеркнуть, что понятие «международная вежливость» включает в себя также нормы речевого этикета. Это обусловлено тем, что для успешной коммуникации будущих дипломатов правила этикета имеют особое значение.

Изучение этикетных норм общения в процессе обучения английского языка позволяет студентам быстрее освоиться в неродной языковой среде и успешно пользоваться изучаемым языком при общении. Независимо от содержания, речевой этикет способен придать речи вежливую форму общения.

BILIMI DOLANDYRMAK ÜÇIN BULUT HASAPLAMALARYNYŇ ULANYLYŞY

H. Nepesowa, J. Jumayewa (Türkmenistan)

Bulut hasaplamasy, belli bir bulut arhitekturasynyň gurluşygyny hödürleýän we munuň üçin belli bir infrastrukturany öz içine alýan bulut tehnologiýalarynyň esasyny düzýär. Kesgitleme hökmünde bulut hasaplamasy 2000-nji ýyllarda peýda boldy, ýöne soňky döwürde has meşhurdyr. Bu tehnologiýalar geçmişde ulanylan köne tehnologiýalarda işleýär, ýöne olar öň bir täjirçilik çözgüdine birleşdirilmedi.

«Bulut» (cloud) sözi öň Global tora (Internete) ýüzlenmek üçin ulanylypdy. Bulut tehnologiýalary baradaky pikir, hasaplamagyň töleg bilen üpjün ediljekdigini öňe süren Jon Makkarti tarapyndan 1960-njy ýylda döredilipdi we eýýäm 1993-nji ýylda «bulut» adalgasy täjirçilik maksatly ulanylypdy.

Şeýle tehnologiýalar bilen üpjün edilýän hyzmatlar aşakdakylara bölünýär:

- jemgyýetçilik hyzmatlary;
- hususy hyzmatlar;
- gibril hyzmatlary.

Jemgyýetçilik hyzmatlary. Jemgyýetçilik «buludy» köp guramalar we hyzmaty hödürleýjiler tarapyndan ulanylýar. Bu ýagdaýda ulanyjylar buludy dolandyрмаýarlar we goldamaýarlar, muny diňe «buludyň» eýesi edip biler. Islendik kompaniýa jemgyýetçilik buludynyň abonentleri bolup biler. Bu görnüş, beýleki «bulutlarda» ýok bolan ýokary göwrümlü web sahypalaryny ýa-da iş ulgamlaryny ýerleşdirmegiň arzan we aňsat usulyny üpjün edýär.

Hususy hyzmatlar. Hususy «bulut», diňe bir gurama tarapyndan dolandyrylýan bulut görnüşidir. Abonent «buludy» özbaşdak ýa-da daşarky potratçynyň üsti bilen dolandyryp biler. Infrastruktura tehnologiýany bermek üçin kompaniýanyň jaýyna ýa-da daşarky operatora degişli bolup biler. Tehnologiýanyň bu görnüşü ýapyk görnüşde-de, açyk görnüşde-de işläp biler. Açyk görnüşinde, «bulut» kompaniýanyň serwerinde ýerleşmeýär, ýerli ulgam ýa-da simsiz internet arkaly hem-de uzakdan Internet arkaly girip bolýar. Ýapyk görnüşinde «bulut» Internetden daşarky girişden düýbünden goralan.

Gibrid hyzmatlary. Bu görnüş jemgyýetçilik we hususy «bulutlaryň» artykmaçlyklaryny ulanýar. Şeýle hyzmatlaryň abonentleri möwsümleýin iş döwri bolan kompaniýalardyr. Bu ýagdaýda kompaniýanyň çeşmelerine elýeterlilik köpçülikleýin «bulut» arkaly amala aşyrylýar. «Bulutda» ýeketäk iş bölümlerini hünärmenleriň öz-özüni gurayan toparlaryna bölmek mümkin. «Bulut» üýtgeşiklik üçin giň mümkinçilik döredýän hem bolsa, programmanyň netijelerini diňe guramanyň medeniýeti kesgitleýär.

Bulut hasaplamalarynyň artykmaçlyklaryna aşakdakylar degişlidir:

- IT infrastrukturasyň netijeliligini ýokarlandyrmak we çykdaýlary azaltmak;
 - Gymmat iş stansiýalaryny satyn almaga zerurlyk ýok, CD we USB diskleri goşmaça satyn almaga zerurlyk ýok, sebäbi ähli maglumatlar «bulutda» saklanýar;
 - Programma üpjünçiligi yzygiderli tüzelenýär;
 - Bejeriş hyzmatlary az pul talap edýär we işde kynçylyk döretmeýär;
 - Bar bolan hasaplaýuş güýjüni artdyrmak;
 - Maglumat ulgamlary bilen utgaşyklylyk;
 - Programma üpjünçiligini satyn almak üçin çykdaýlary azaltmak;
 - Ulanyjy iş stansiýalarynyň öndürjiliginde ýokarlandyrmak, sebäbi programmalaryň köpüsi uzakdan işe girizilýär;
 - Islendik ýerde resminamalara girip bilmek;
 - Çeşmeleriň çykdaýlaryny azaltmak;
 - Çeşmeleri tygşytlamak;
 - Dürli enjamlardan elýeterlilik;
 - Maglumat ýitirmegine durnuklylyk;
 - Maglumatlaryň we enjamlaryň kiberhowpsuzlygy.
- Her aýratyn ýagdaýda bulut hasaplamalary uly ähmiýete eýedir.

CLOUD COMPUTING AND ITS APPLICATION FOR EDUCATION MANAGEMENT

H. Nepesova, J. Jumayeva (Turkmenistan)

Cloud computing is the basis of cloud technologies that offer the construction of certain cloud architectures and involve a certain infrastructure for this. As a definition, cloud computing appeared in the 2000s, but they have become popular relatively recently.

The word “Cloud” was used to refer to the Global Network (Internet). The idea of cloud technologies was formulated by John McCarthy in 1960, who suggested that computing would be provided for fee, and already in 1993, the term cloud was used for commercial purposes.

Services provided by such technologies are divided into:

- public services;
- private services;
- hybrid services.

Cloud computing in each specific situation is of great importance.

ОБЛАЧНЫЕ ВЫЧИСЛЕНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ

Х. Непесова, Д. Джумаева (Туркменистан)

Облачные вычисления – это база облачных технологий, которые предлагают построение определенных облачных архитектур и привлекают для этого определенную инфраструктуру.

Как определение облачные вычисления появились в 2000 годах, но стали популярными они относительно недавно.

Слово «Облако» (cloud) применялось для обозначения Глобальной сети (Интернет). Идея облачных технологий была сформулирована Джоном Мак-Карти в 1960 году, который предположил, что вычисления будут предоставляться за отдельную плату, и уже в 1993 году был применен термин «облако» в коммерческих целях.

Сервисы, которые предоставляют такие технологии, делятся на:

- публичные сервисы;
- частные сервисы;
- гибридные сервисы.

Облачные вычисления в каждой конкретной ситуации имеют большую важность.

AUDIOWIZUAL TERJIMÄNIŇ AÝRATYNLYKLARY

H. Sarymyradowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen, ähli ulgamlarda uly ösüşler gazanylýar we belent sepgitlere ýetilýär. Ylym, bilim ulgamynda durmuşa geçirilýän beýik işler bolsa ýokary okuw mekdeplerinde berilýän terbiýäniň, bilimiň dünýä üllülerine laýyk gelýän ýokary derejede bolmagyny talap edýär. Çünki, geljekki ezber hünärmenleri taýýarlamak işinde her bir dersiň aýratyn orný bar. Şoňa baglylykda, ýurdumyzda terjimeçilik işiniň ösmegine hem uly badalga berilýär. Bir dilden beýleki dile terjime etmek halklaryň özara gatnaşyklarynda mydama uly ähmiýete eýe bolupdy we onuň ähmiýeti hiç haçan peselmeýär.

Tehnologiýanyň köp ugurlarda işjeň ösmegi dilleri öwrenmekde täze usullaryň we mümkinçilikleriň döremegine sebäp boldy. Soňky iki onýyllykda audiowizual terjimesini (AWT) dil öwrenmek we okatmak üçin kommunikiw çemeleşmä goşmak gyzyklanmasy artýar. AWT – bu ses-wizual gurşawda dilden many geçirmek bolup, köplenç, ekran terjimesini, film terjimesini, multimediyä terjimesini ýa-da multimodal terjimesini aňladýan umumy adalga hökmünde ulanylýar. AWT-leriň görnüşlerini iki esasy topara bölmek bolar:

- Subtitrler (ýazuw görnüşinde terjime);
- Ses bermek (dil arkaly terjime).

AWT-leriň bu görnüşlerinde dil arkaly maglumatyň geçirilmegi iki diliň arasynda (iki dilli) ýa-da bir dilde (bir dilli) bolup biler. Daşary ýurt dilini öwrenmek prosesinde subtitrler bilen birlikde ses bermekligi hem netijeli ulanyp bolar.

Subtitrler dil öwrenýänlere audiowizual önüme ýazmaça terjime (interlingual subtitr) ýa-da gysgaldylan skript (intralingual subtitr) goşmaga mümkinçilik berýär. Subtitrler diňlemek, okamak we ýazmak endiklerini, şeýle hem ähli öndürijilik ukyplaryny netijeli ösdürip biler.

Wideo materiallaryna ses bermek prosesi dil öwrenýänlere dublirleme prosesinde, sesi suratlandyrmak (ses düşündirişleri) we AWT-niň beýleki meseleleriniň üstünde işleýän wagtynda gürlmek ukyplaryny ösdürmäge mümkinçilik berýär. Dublirleme dil öwrenýänlere aktýorlaryň biriniň çykyşyny sesleri bilen çalyşmaga mümkinçilik berýär. Bu bolsa, fonetik aýratynlyklaryň, imitasiýanyň, ses ýadynyň we umuman ýadyň ösmegi üçin örän peýdalydyr. Lip sync (terjime edilýän dildäki sözleriň aýdylyşyny asyl diliň artikulyasiýasy bilen sinhronlamak) arkaly dublirleme dil materialyny ep-esli gaýtadan işlemegiň zerurlygy sebäpli talyplar üçin has kyn bolup biler.

Ses düşündirişi – görüş taýdan kemçilikli adamlara kömek etmek üçin AWT strategiýasydyr we ol talyplardan ekrandaky ähli goşmaça hereketleri, hereket sahnasyny, ýüz keşbini, aktýorlaryň eşiklerini we başgalary dilden beýan etmegini talap edýär. Öňde goýlan meselä baglylykda, ses bermek diňlemek, okamak we ýazmak endiklerini ösdürmäge kömek edip biler. AWT – bu özbaşdak we

bilelikdäki okuwy alyp baryp biljek talyplara gönükdirilen meseleleriň toplumydyr. Şeýlelik bilen, ol aýratyn we toparlaýyn okuw hökmünde amala aşyrylyp bilner.

Dil öwrenmekde subtitrler we sesler adaty ýa-da tersine bolup biler. Adaty interlengual subtitrler dilden aýdylýan tekstiň asyl dilden (öwrenilýän dilden) terjime edilýän diliň (talyplaryň ene diliniň) ýazuw tekstine öwrülmegini öz içine alýar, intralengual ters subtitrler bolsa, dilden tekst terjime edilýän dilde (ene dilde) beýan edilip, öwrenilýän dilde ýazmaça tekste öwrülýär.

Şeýlelik bilen, sapak wagtynda wideonyň dilini üýtgedip, asyl dilde we terjime edilýän dilde subtitr ýazyp bolýar.

Ses bermek nukdaýnazaryndan adaty iki dilde dublirlmek dilden tekstiň asyl dilden (öwrenilýän dilden) terjime edilýän diline (talyplaryň ene diline) terjimesini aňladýar, tersine dublirlmek bolsa, ene dilindäki dilden aýdylýan teksti öwrenilýän diliň tekstini ýazmaça terjime etmeklige degişlidir. Adaty iki dilde dublirlmek hem dil öwrenmekde ýygy-ýygdydan we netijeli ulanylýar. Dublirleme üçin tekst düzülende we düzedilende öwrenilýän diliň stilistik tarapy, sintaksisi, söz düzümleri gaty gowy işlenýär. Asyl ýazuwy deňeşdirip seljermek we terjime etmek işinde dil öwrenmek eýýäm ýokary hünärmentçilikli lingwistik derňewlere has ýakyn derejede amala aşyrylýar.

FEATURES OF AUDIOVISUAL TRANSLATION

H.Sarymyradova (Turkmenistan)

The article is concerned with audiovisual translation (AVT) and its specific characteristics. The article deals with theoretical underpinning of AVT, it looks at the conception of AVT and its most common types (subtitling, dubbing and voice-over). The author notes that AVT is more complex compared to other types of translation and concludes that substantial grounds exist to consider AVT as a separate type of translation.

ОСОБЕННОСТИ АУДИОВИЗУАЛЬНОГО ПЕРЕВОДА

Х. Сарымуродова (Туркменистан)

Статья посвящена аудиовизуальному переводу (АВП) и его особенностям. В статье затрагивается тема теоретического обоснования аудиовизуального перевода, рассматривается определение аудиовизуального перевода и его самые распространенные виды (субтитрование, дублирование и закадровое озвучивание). Автор приходит к выводу, что аудиовизуальный перевод отличается особой сложностью и что существуют все основания, позволяющие выделить его в качестве отдельного вида переводческой деятельности.

IŇLIS DILINDE HEREKET IŞLIKLERINIŇ ÝASALYŞ AÝRATYNLYKLARY

H. Taganowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda dünýä halklary bilen dürli ugurlar boýunça gatnaşyklaryň giňemegi netijesinde ýaşlara döwrebap bilim bermäge, dil owretmegiň usulyýetinde ylmyň soňky gazananlaryny giňden peýdalanmaga möhüm ähmiýet berilýär. Bu makalanyň öňde goýan maksady türkmen we iňlis dillerinde hereket işlikleriniň ýasalyş aýratynlyklaryny derňemekden ybaratdyr.

Sözleriň leksik we grammatik manylaryny aňlatmak üçin ulanylýan serişdeler dünýäniň dürli dillerinde birmeňzeş däl. Garyndaş bolmadyk türkmen we iňlis dillerinde hereket işlikleriniň ýasalyş aýratynlyklarynyň degşirilip öwrenişinde bu dilleriň dürli ulgama degişlidiginiň göz önünde tutulmagy zerurdyr.

Sintaktik usul bilen ýasalan hereket işlikleri kömekçi işlikler arkaly ýasalyan goşma işlikler bolup, leksik manysy olaryň birinji komponentinde jemlenýär, kömekçi işligiň hyzmatynda gelýän işlikler öz esasy manysyny ýitirýärler. Şonuň üçin hem, goşma işligiň birinji bölegi esasy leksik mazmunly söz bolup durýar. Esasy sözi işliklerden bolan goşma işliklerde, köplenç, esasy söz hal işlik görnüşinde gelýär. Kömekçi bolsa özleriniň asylyky manysyny belli bir derejede ýitirip, dürli grammatik manylary aňlatmak üçin hyzmat edýärler ýa-da esasy işlik bilen ugurdaş ýüze çykýan hereketleri görkezmek üçin ulanylýarlar. Olara *git-*, *bar-*, *geç-*, *çyk-*, *ugra-*, *gel-*, *ýör-*, *geç-*, *gez-*, *ýet-* kömekçi işlikleri görkezmek bolar. Bu işlikler hereketiň bolup geçişini, ugruny, başlanmagyny we dowamlylygyny aňladýarlar. Mysal üçin: «*git*» (ýöräp git): «*bar*» (golaýlap bar); «*çyk*» (aýlanyp çyk); «*gel*» (ylgap gel); «*gez*» (çapyp gez); «*ugra*» (aýlanyp ýör) we ş.m. Şeýle aňladýan sözlerden ýasalan *ýemp-ýemp etmek*, *loňk-loňk etmek*, *maýtyk-maýtyk etmek*, *mytdyl-mytdyl etmek*, *patdyk-putduk etmek*, *zybyrt-zybyrt etmek* we ş.m. hereket işlikleri subýektiň hereketindäki gaýtalanýan häsiýeti görkezýär hem-de analitik ýol bilen, ýagny «etmek» kömekçi işliginiň utgaşmagyndan ýasaýarlar.

Söz ýasalyşyň sintaktik täri arkaly ýasalyan işlikleriň bir görnüşi goşma işliklerdir. «Goşma işlikler iki sözüň basym taýdan goşulmagyndan ýasalan işliklerdir». Olara *geliber*, *gidiber*, *eňiber*, *baryber*, *giriber*, *ýöräber*, *gaýdyber* ýaly hereket işlikleri degişlidir. Mysal üçin:

Olar şol haýatdan geçseler, aňyrsy aňsatdy, baglyga urup gidibermelidi.

Iňlis dilinde hereket işlikleriniň aglabasy sada işliklerden ybaratdyr. Olara *to go* (gitmek), *to come* (gelmek), *to move* (hereket etmek), *to run* (ylgamak), *to walk* (ýöremek), *to fly* (uçmak), *to float* (ýüzmek), *to cowl* (emedeklemek), *to drive* (sürmek), *to reach* (barmak, ýetmek), *to pass* (geçmek), *to exit* (çykmak) we ş.m. degişlidir.

Netijede, türkmen dilinden tapawutlanyp, iňlis dilinde hereket işlikleri, köplenç, aşakdaky ýaly predloglar bilen ulanylýar:

- 1) “to+isim”, 2) “düýp işlik+predlog”, 3) “düýp işlik +hal”, 4) “to have+at”
- 5) “to go+at”, 6) “to take+ at”, 7) “to make + at” we ş.m.

Türkmen dilinde bu düýbünden başgaça häsiýetde ýüze çykýar, ýagny bu ýerde hereket işlikleri aşakdaky ýaly galyplarda ýasalýar:

- 1) “düýp işlik+mak(-mek)”
- 2) “hal işligi+işligiň nämälim şekili”
- 3) “at+işligiň nämälim şekili” we ş.m.

Şeýlelikde, degşirilýän dillerde özbaşdak bir leksika-semantik gatlagy emele getirýän hereket işlikleri: a) türkmen dilinde ol leksika-semantik, morfologik we sintaktik ýollar bilen; b) iňlis dilinde bu birneme tapawutly bolup, ol türkmen diliniň söz ýasalyşy üçin häsiýetli bolmadyk konwersiýa, morfologik we sintaktik ýollar bilen ýasalýar.

Türkmen we iňlis dillerinde hereket işlikleriniň ýasalyşyna dürli serişdeler gatnaşýar. Olaryň işjeňligi bu dillerde tapawutlanýar. Meselem, sintaktik serişdeler bilen deňeşdirilende, iňlis dilinde hereket işlikleriniň ýasalyşyna analitik serişdeler has işjeň gatnaşýar. Türkmen dilinde bolsa, bu serişdeleriň ikisi-de işjeňdir. Türkmen we iňlis dilleriniň hereket işlikleriniň ýasalyşyny degşirip derňemek, türkmen ýaşlaryna iňlis dilini çuňňur öwretmekde we terjimeçileri ýetişdirmekde ýardam eder.

WAYS OF FORMATION OF MOTIVATION IN ENGLISH

H. Taganova (Turkmenistan)

The aim of the present article is to disclose different lexical and morphological ways of formation of motivation verbs in English language. The author emphasizes the peculiarities of the motivation verbs formation in the contrasting languages. All statements are proved by corresponding examples

from Turkmen, English and American literature. The article has practical value for it may be used as a resource material in teaching English to students and training future interpreters.

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

X. Таганова (Туркменистан)

Цель настоящей статьи – продемонстрировать различные лексические и морфологические способы образования глаголов движения в английском языках. Автор акцентирует внимание на выявленных в результате тщательного исследования, особенностях их образования. Все положения статьи подкрепляются соответствующими примерами из оригинальной туркменской и англо-американской художественной литературы. Статья имеет практическое значение при обучении студентов английскому языку и подготовка будущих переводчиков.

İNLIS DILINI ÖWRENMÄGE GYZYKLANMA DÖRETMEGINİ NETIJELI USULLARY

J. Badyrowa (Türkmenistan)

Häzirki döwrüň global çäkdäki özara gatnaşyklary we medeni dürlülük täzeçe pikirilenmegi nusga edinýän nesillerimize döwrebap bilim we terbiýe bermek zerurlygyny ýüze çykardy. Bu mesele syýasatda, ykdysadyýetde we durmuş ulgamynda düýpli özgertmeleri amala aşyran ýurdumyz üçin hem derwaýysdyr. Häzirki wagtda Türkmenistanyň dünýä bileleşiginde sazlaşykly utgaşmasy bolup geçýär. Global birleşik konsepsiyasynda inlis dilini öwretmek meselesi talyplaryň beýleki halklaryň medeniýetine düşünmegi we oňa baha berip bilmäge bolan ukyplarynyň ösdürilmegini göz önünde tutýar. Medeni sowatlylygy gazanmak, dünýäniň ösüşi babatda oňyn garaşsyzny kemala getirmek, aragatnaşyk medeniýetini öwretmek wezipesi bilim syýasatymyzyň ýörelgeleriniň biridir.

Dili öwrenmäge bolan gyzyklanmany kemala getirmegini, köplenç (esasy ugry dil öwretmek bolmadyk) ýokary okuw mekdeplerinde talybyň hünäre eýe bolmagyna degişli bolmadyk ders, ýagny daşary ýurt diliniň öwrenilişiniň özboluşlylygy hasaba alynmazdan, onuň hünär bilimi bilen ylmy taýdan baglanyşyklylygyndadyr. Mysal üçin, tehniki ugurly ýokary okuw mekdepleriniň iş tejribesi daşary ýurt dillerini öwrenmekde talyplaryň çekýän esasy kynçylyklarynyň dili öwrenmäge bolan gyzyklanmalarynyň kemala getirilmändigi bilen baglydygyny görkezýär. Diýmek, ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynda daşary ýurt dillerini öwrenmäge gyzyklanma döretmäge oňyn täsir edýän okuw we beýleki akyl ýetiriş işleriniň maksadalaýyk gurnalmagyna ulgamlaryň mugallymçylyk ünsüniň zerurlygy ýüze çykýar.

İnlis dilini kommunikativ esasda öwretmegiň, akyl ýetiriş ukyplaryny ösdürmegiň zerur şertleriniň biri hem sapaklarda amatly psihologik ýagdaýy döretmek we her bir talybyň emosional taýdan özüni duýşuny göz önünde tutmakdyr. Talybyň şahsyýetine sarpa goýmaga esaslanýan öwretmek işiniň dowamynda hoşmeýillilik ýagdaýynyň saklanmagy talyplara inlis dilini diňe bir aragatnaşyk serişdesi hökmünde kabul etmäge mümkinçilik bermän, eýsem olarda şahsyýetiň sosial taýdan möhüm häsiýetlerini kemala getirmäge hem ýardam edýär. «Men okamagy halaýaryn», «Öwrenýärim, bilýärim, jogap berýärim», «Men – gyzyklanýan adam» ýaly sözleýiş jümleleriniň ulanylmagy talyplarda bar bolan ynamsyzlygy, howatrylanmany aradan aýurmaga, inlis diliniň leksikasyny has gowy özleşdirmäge oňaly täsirini ýetirýär. Okatmak işiniň dowamynda ýokary okuw mekdebiniň talyplary aragatnaşyk tilsimlerini ele alýarlar. Aragatnaşygyň gepleşik we toparlaýyn görnüşlerini özleşdirýärler, sözleýişde

hyzmatdaş bolmagy öwrenýärler. Okamak prosesinde talyplarda keýpiçaglygy döretmek akyl ýetiriş işinde üstünlik gazanmagyň girewi bolup durýar. Oýunlary guramak bolsa sapaklarda ulanylýan netijeli usullaryň biridir. Oýun wagtyndaky hoşmeýillilik, goldaw bermek, biri-birine özara kömek bermek, höweslendirmek, degişmeler talyplarda emosional meýilleri döredýär, olary sözleýiş aragatnaşygyny amala aşyrmaga höweslendirýär.

Hakyky durmuş pursatlaryny sapaklarda modelirmek, sözleýiş oýunlaryna gatnaşmak, çaklanýlýan ýagdaýlardaky hereketler talyplaryň hyýaly pikirlenişini we döredijilik ukyplaryny ösdürýär. Oýun wagtynda durmuş tejribesi toplanýar.

Iňlis diliniň seslerini dogry aýtmagy öwretmek tutanýerlilik we köp zähmeti talap edýär, bu prosesin şatlykly, gyzykly bolmagy üçin goşgulary, pähimleri, tapmaçalary, degişmeleri, parasatly jümleleri ulanmak peýdalydyr. Olaryň ulanylmagy talyplara diliň gözelligini we özboluşlylygyny duýmaga mümkinçilik berýär. Nakyllar we atalar sözləri, parasatly pähimler sözlük gorunyň üstüni ýetirmäge ýardam berýär hem-de terbiýeçilik taýdan täsir edýär. Her bir dil medeni gymmatlyklara akyl ýetirmegiň kuwwatly serişdesidir. Şonuň üçin okatmagyň ölkäni öwreniş taýdan ugrukdyrylan bolmagy örän möhümdir. Şeýle ugrukmany amala aşyrmak bilen, iň gowusy, öwrenýän dilinde geplenilýän ýurtlar, olaryň medeniýeti, döpleri, gyzykly faktlary barada talyplaryň habar taýýarlap bilmeğine mümkinçilik berýän maglumat minutlyklaryny yzygiderli geçirip durmak gerek. Ýokary okuw mekdepleriň talyplary işiň bu görnüşini halaýarlar, şeýle iş olaryň özbaşdak okamaga ymtylmasyny, goşmaça edebiyat bilen işlemek endigini ösdürýär. Bäsleşikler, auksionlar bu işi has-da üstünlikli guramagyň çeşmesidir. Talyplar öz topardaşlarynyň önündäki jogapkärçiligi duýýarlar we maglumat habarlaryny taýýarlamaga has çynlakaý ýapysýarlar. Olardaky maglumatlaryň aglaba köpüsi örän gyzykly we akyl ýetirmek babatda täze maglumatlar bolup durýar.

THE MEANS OF MOTIVATION IN LEARNING OF ENGLISH

J. Badyrova (Turkmenistan)

The importance of researches in formation of motivation in training of students is caused by features of the modern educational process, which is carried out against the background of awake innovations in social and economic spheres of life of our society.

English is simultaneously the aim and means of teaching. The main thing is not only learning sum of knowledge but also formation and further development of language skills and habits, usage ability as means of professional communication.

СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Д. Бадырова (Туркменистан)

Актуальность исследований формирования мотивации студентов, обусловлена особенностями современного образовательного процесса, осуществляющегося на фоне активных инноваций в социальной и экономической сферах жизни нашего общества.

Английский язык является одновременно и целью, и средством обучения. Главное состоит не в усвоении суммы знаний о языке, а в формировании и дальнейшем развитии умений и навыков пользования им как средством профессионального общения.

BOLONIÝA ULGAMYNA GEÇIŞ TAPGYRYNDA TÜRKMENISTANYŇ TEHNIKI UGURLY ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINDE DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAGYŇ HILINI ÝOKARLANDYRMAK

J. Saparowa, G. Gurbanowa (Türkmenistan)

Makalada Türkmenistanyň tehniki ugurly ýokary okuw mekdeplerinde hünäri boýunça daşary ýurt dillerini öwretmek, şeýle hem, hünär ugurly okuw kitaplaryny we okuw gollanmalaryny işläp taýýarlamak bilen baglanyşykly birnäçe meseleler beýan edilýär. Blumyň taksonomiýasynyň esasynda talyplaryň maglumatlary özleşdiriş derejelerine görä gönükmeleriň toplumu we ýumuşlaryň dürli görnüşleri teklipl edilýär. Tehniki ugurly ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dilleriniň okadylyş hilini ýokarlandyrmagyň ülnüsi şekillendirilýär. Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň Boloniýa ulgamyna geçýän döwründe Türkmenistanyň Döwlet energetika institutynyň Diller kafedrasynyň mugallymlarynyň ýerine ýetirýän işlerine seljerme berilýär. Mugallymlaryň alyp barmaly işleriniň teklipl edilen ülnüsiniň esasynda talyplaryň dil sowatlylygynyň hiliniň ýokarlanjakdygy; gysga möhletliň içinde ýaş mugallymlary hünäri boýunça daşary ýurt dillerini okatmagyň usulyýetleriniň esasynda gaýtadan taýýarlap boljakdygy; okuw prosesine innowasion pedagogik tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagyna badalga berjekdigi; inžener-energetikler üçin «Hünäri boýunça iňlis, rus, hytaý, nemes, pars dilleri» derslerinden zerur bolan hil taýdan ýokary okuw kitaplaryny taýýarlamaga esas boljakdygy; talyplaryň bilim derejelerini barlamakda test tehnologiýasyny ulanyp, programma üpjünçiliginiň we test ýumuşlarynyň toplumynyň döredilmeginiň oňyn netijeler berjekdigi subut edilýär.

IMPROVING THE QUALITY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT THE STAGE OF TRANSITION OF TECHNICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF TURKMENISTAN TO THE BOLOGNA SYSTEM OF EDUCATION

J. Saparova, G. Gurbanova (Turkmenistan)

The article outlines a number of problems associated with teaching foreign languages in the specialty in technical higher educational institutions of Turkmenistan, and development of professionally oriented textbooks and teaching aids. A set of exercises and special level tasks for texts is proposed. Models of improving the quality of teaching foreign languages in technical higher educational institutions of Turkmenistan at the stage of transition to the Bologna process and educational activities held by the Department of Languages of the State Energy Institute of Turkmenistan are described. It is substantiated that the proposed models of educational activities for teachers will facilitate to improving the language and professional competence of the students; retraining the teachers of foreign languages in a short time according to the educational program of a technical higher educational institution; introducing innovative pedagogical technologies in the educational process; creating high-quality textbooks the English, Russian, Chinese, German and Persian languages in the specialty of power engineers; using testing technology to control students' knowledge; creating language software and banks of test tasks in professional foreign languages.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ ТУРКМЕНИСТАНА НА ЭТАПЕ ПЕРЕХОДА НА БОЛОНСКУЮ СИСТЕМУ

Д. Сапарова, Г. Гурбанова (Туркменистан)

В настоящее время в связи с широкомасштабным сотрудничеством Туркменистана с зарубежными странами увеличивается потребность в специалистах, владеющих в совершенстве

иностранными языками и обладающих способностью систематически использовать в качестве источника информации литературу на иностранном языке. Принятие Концепции совершенствования обучения иностранным языкам в Туркменистане поставило перед преподавателями иностранных языков технических вузов новые задачи: разработать образовательные программы по иностранным языкам, учитывая специальности и направления подготовки студентов, а также соответствующие им учебники и учебные пособия.

На этапе перехода вузов Туркменистана в Болонскую систему для повышения качества преподавания иностранных языков в техническом вузе нами была выбрана следующая модель:

Организация курса языковой подготовки на должном уровне.

Создание профессионально-ориентированных типовых программ, а также учебников и учебных пособий, учитывая специальности и направления подготовки студентов.

Применение инновационных методов обучения, отвечающих потребностям и способностям будущих инженеров-энергетиков.

Преподавание иностранных языков высококвалифицированными, мотивированными педагогическими работниками, сочетающих в себе и языковую подготовку, то есть лингвистические знания и теоретические знания в области энергетики.

Организация для старших курсов дополнительных курсов по углубленному изучению языка по специальности в техническом вузе.

Совершенствование систем и методов оценки качественного обучения.

Реализация образовательных программ по обучению иностранным языкам с применением электронного обучения и дистанционных образовательных технологий.

Подготовка студентов к участию на международных предметных олимпиадах, в научно-практических конференциях и различных интеллектуальных соревнованиях.

В этой связи преподавателями ГЭИТ были разработаны пробные учебники и учебные пособия по английскому и русскому языку для инженеров-энергетиков, обучающихся по различным специальностям и направлениям подготовки. При составлении учебников и учебных пособий мы основываемся на принцип текстоцентризма. При составлении упражнений и уровневых заданий к аутентичным текстам мы берем за основу таксономию Блума (классический подход).

На основе собственного опыта мы выявили эффективность учебников, разработанных на основе аутентичных текстов по специальности и уровневых заданий по таксономии Блума, при обучении русскому языку в техническом вузе. Внедрению учебников в процессе обучения сопутствовали и такие инновационные технологии, методы обучения иностранным языкам, как проектная технология, метод кейсов, технология развития критического мышления, метод дискуссии, а также геймификация. Перед внедрением разработанных учебников и сопутствующих им инновационных педагогических технологий в учебный процесс мы провели диагностирующий эксперимент и выявили, что большинство студентов только заучивают полученную информацию, но изложить ее своими словами, применять полученные знания в новой языковой ситуации, разделить изученный материал на отдельные составляющие, описать его внутреннюю организацию, делать содержательные оценочные суждения об изученном материале не могут.

После внедрения комплекса учебных заданий по таксономии Блума и разработанных на основе аутентичных текстов учебных пособий, а также при сопутствующем применении инновационных педагогических технологий в процесс обучения мы выявили положительную динамику: - количество студентов, умеющих выполнять только задания, соответствующие уровням знание, применение, снизился от 60% до 35%, - количество студентов, умеющих выполнять задания, соответствующие уровням знание, понимание, применение, анализ, повысился от 20% до 25%, - количество студентов, умеющих выполнять задания, соответствующие уровням знание, понимание, применение, анализ, синтез, повысился от 10% до 20%, - количество студентов, умеющих выполнять задания, соответствующие

уровням знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка, повысился от 10% до 20%.

Таким образом было выявлено необходимость применения инновационных педагогических технологий и разработки профессионально-ориентированных учебников по иностранным языкам по специальности.

SANLY ULGAMYŇ KÖMEGI BILEN İNLIS DILINDE SÖZLEÝIŞ BAŞARNYKLARYNY KÄMILLEŞDIRMEGIŇ USULLARY

K. Allabayewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň bilim ulgamyna sanly tehnologiýalary ornaşdyrmaga uly ähmiýet berilýär. Şeýlelikde, Garaşsyz, baky Bitarap döwletimiziň bilim edaralary tehniki serişdeler bilen enjamlaşdyrylandyr. Bu bolsa mugallymlara öz işini has-da üstünlikli ýerine ýetirmäge goldaw berýär. İnlis dili sapaklarynda tehniki enjamlary ulanmak okatmagyň netijeliligini ýokarlandyrmaga mümkinçilik döredýär. Ýurdumyzda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmek babatynda kabul edilen Konsepsiyanyň birinji tapgyryna laýyklykda dünýä tejribesi özleşdirildi we iň kämil, döwrebap we innowasion usullarda daşary ýurt dillerini okatmaklyk ýola goýuldy. Häzirki wagtda ýurdumyzda dürli ugurlarda halkara hyzmatdaşlygyň giň gerime eýe bolýan zamanasynda daşary ýurt dillerini öwrenmeklige hem aýratyn üns berilýär.

Dil öwrenmek bilen baglanyşykly islendik maglumaty düşündirmek üçin daşary ýurt dilini okatmagyň köp dürli häzirki zaman usullary bardyr. Şolaryň arasynda okatmagyň interaktiw-multi-mediýa tehnologiýalaryny ulanmaklyk usuly has meşhurdyr. Bu usulyň esasy maksady okuwçylara we talyplara hemmetaraplaýyn, döwrebap bilim bermekden, olary durmuşa doly taýýar adamlar edip ýetişdirmekden ybaratdyr. Talyplaryň sapakda işjeňligini ýokarlandyrmak, şeýle-de her bir talybyň özbaşdak pikirleniş ukybyny artdyrmak üçin özara iňlisçe pikir alyşmaklyk bu dilde sözleýşi kämilleşdirýär. Mundan başga-da okuwçylara, talyplara dürli-dürli temalara degişli wideo we audio ýazgylaryny görkezip hem diňledip, dürli tabşyryklary berip bilýäris. Her bir aýratyn hünär toparynda talyplaryň öz okaýan hünärleri boýunça iňlis dilinde tekstler taýýarlap, olary interaktiw tagtada öwretmeklik has täsirli we ýatda galyjy bolýar. Häzirki zaman köp funksiýaly interaktiw multimediýa tehnologiýalary daşary ýurt dilini öwretmäge we öwrenmäge giň ýol açyp, gysga wagtyň içinde birbada köp maglumatlar almaga uly ýardam edýär. Köpçülikleýin soraglary, jübüt bolup işlemek usullaryny, şeýle hem keşpler boýunça didaktiki oýunlary, dilden we ýazuwdan dürli mazmunly ýumuşlary berýäris. Meselem, mugallymyň aýratyn önünden iňlis dilinde taýýarlap goýan tekstini soňlamak (jemlemek), tekstdäki nokatlaryň ýerine gerekli sözleri goýmak ýa-da ilki kiçiräk gepleşigi diňledip, soňra şol gepleşigi özlerine aýtdyrmak, ýa-da diňlenen gepleşigiň sözlemlerini yerli-ýerine goýmaklyk ýaly ýumuşlary berip bolýar. Bular bolsa okuwçylaryň we talyplaryň iňlis dilinde pikirleniş ukyplaryny ösdürýär, grammatikany has çalt berkitmäge, döredijilik başarnyklaryny ösdürmäge ýardam edýär. Şeýle hem sapakda iňlisçe ýaňyltmaçlar, aýdymlar, goşgular, matallar, tapmaçalar, her dürli oýunlar bilen geçirmeklik, esasan hem ertekiler, rowaýatlar, nakyllardyr atalar sözlerini ulanmaklyk sapagy diňe bir gyzkly etmän, eýsem ýaş nesilleri ruhy we ahlak taýdan terbiýelemekde möhüm orny eýeleýär. Bular iki halkyň diliniň, edebiýatynyň, taryhynyň meňzeşliklerini we aýratynlyklaryny öwrenmekde uly ähmiýete eýedir. İnlis dilini öwredýän programmalardan peýdalanmak has ähmiýetli bolup durýar. Şeýle programalary talyp ýaşlar öz öýjükli telefonlaryna aňsatlyk bilen Internet torundan ýükläp alyp bilerler. Sözlük programalary we iňlis diliniň grammatikasyny öwredýän programmalar talyp ýaşlaryň arasynda iň ýörgünlileridir. Ýokary okuw mekdeplerinde döwrebap tehnologiýalardan peýdalanmagyň tejribesinden görnüşi ýaly, kompýuterleşdirmek diliň grammatik formalarynyň we

gurluşlarynyň özleşdirilmegine degişli türgenleşiklerde we barlamakda degerli ýardam berýär. Tehniki ösüşiň eýýamynda global kompýuter ulgamy maglumatlaryň çeşmesi bolmak bilen çäklenmän, durmuş-ykdysady gatnaşyklaryň esasy elementine öwrülýär, Internetde göwnejaý işlemegi başarmak üçin, daşary ýurt dilinden baş çykarmak zerur bolup durýar.

INCREASING THE LEVEL OF SPEAKING SKILLS IN ENGLISH WITH THE HELP OF DIGITAL TECHNOLOGIES

K. Allabayeva (Turkmenistan)

During the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, great importance is attached to implementation of digital technologies into the educational system of the country. Thus, the educational institutions of the independent, permanent neutral state are equipped with technology. This helps teachers to do their job more effectively. The use of technical devices in English classes can improve the effectiveness of teaching. Currently, the educational institutions of the country are constantly being introduced to educational and technical resources produced according to international standards. Modern computers and multimedia boards encourage a more creative approach to the teacher's work in English classes. There are many modern methods of teaching foreign languages. Among them the most popular method of teaching is usage of interactive-multimedia technologies. The main goal of this method is to give all-round and modern knowledge to students.

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ НАВЫКОВ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

К. Аллабаева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства большое значение придается внедрению цифровых технологий в систему образования. В настоящее время, учебные заведения независимого, постоянно нейтрального Туркменистана оснащены различными современными техническими средствами. Это помогает учителям более эффективно выполнять свою работу. Использование технических средств на уроках английского языка может повысить эффективность обучения. В настоящее время в учебных заведениях страны постоянно внедряются учебно-технические ресурсы, произведенные по международным стандартам. Современные компьютеры и мультимедийные доски способствуют более творческому подходу учителя к работе на уроках английского языка. Существует много современных способов обучения иностранного языка. Среди них самым популярным является обучение языка посредством использования интерактивно-мультимедийных технологий. Основной задачей данного способа является дать всесторонние и современные знания студентам.

HYTAÝ DILINI ÖWRETMEKDE HÄZIRKI ZAMAN TEHNOLOGIÝALARYNYŇ ORNY

K. Meredowa (Türkmenistan)

Birleşen Milletler Guramasynyň esasy dilleriniň biri bolan hytaý dili hem ýokary okuw mekdeplerimiziň birnäçesinde hünär hökmünde öwredilýär. Innowasiýalaryň ornaşdyrylmagy her bir ýokary okuw mekdeplerinde işleýän mugallymyň öz hünär başarnyklaryny kämilleşdirmegini, innowasion täzelikler bilen günubirin tanyş bolup, öz işine ornaşdyrmaklaryny talap edýär. Emeli sözleşiş gurşawyny döretmek hytaý dilini öwretmegiň wajyp usuly meselesidir. Bu mesele bilen gö-

nüden-göni sözleýşi öwretmegiň iki görnüşi – diňlemegi we geplemegi amala aşyrmak işi baglanyşyklydyr. Bellenen maksatlara ýetmek üçin häzirki zaman kompýuter tehnologiýalary ulanylýar. Tehnikanyň ösüşiniň häzirki zaman derejesi köp hyzmatly okuw toplumlaryna we awtomatlaşdyrylan bilim ulgamlaryna geçilmegi bilen häsiýetlenýär. Bu toplumlar täsin didaktiki mümkinçilikler bilen tapawutlanýar. Şol toplumlarda okatmak talybyň mümkinçilikleri bilen baglanyşykly şertlerde gepleşik usulynda alnyp barylýar.

Hytaý dili okadylanda sapak döwründe talyplaryň işjeňligini artdyrmak we okuwy täsirli geçirmek maksady bilen interaktiw tehnologiýanyň ulanylmagy mugallyma talyplar bilen dürli görnüşdäki ýumuşlary ýerine ýetirmekde we olary barlamakda az wagt sarp edip, gowy netije gazanmaga mümkinçilik berýär. Bu tehniki serişdä daýanyp, diliň fonetik, leksik we grammatik gurluşlarynyň üstünde işlemekden başda-da audio we wideo ýazgylardan peýdalanyp, diňleýiş we sözleýiş endiklerini hem ösdürmek bolýar. Häzirki kompýuter tehnikasynyň giň ýaýran döwründe hytaý dilini öwrenmekde möhüm bolan interaktiw tagta talyplaryň tehnika bilen baglanyşykly ösüş derejesine laýyk gelýär, mugallyma sapagy tapgyrlara talabalaýyk bölmekde kömek berýär. Onuň netijesinde mugallymyň görkezmesi boýunça hytaý dili sapagynda täze temany düşündirende we sapakdan daşary okuw işlerinde ýumuşlary ýerine ýetirmekde tutuş auditoriýa bilen yzygiderli iş alyp baryp bilýär.

ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING CHINESE

K. Meredova (Turkmenistan)

The Chinese language, which is one of the basic languages of United Nations Organization, is taught as a specialty in some of our institutions of higher education. Introduction of innovations requires improvement of skills of higher educational establishments' teachers, acquaintance with innovations and introduction of these technologies into their work. Creation of artificial speech atmosphere is one of the most important methodological issues of teaching Chinese. Two types of teaching speaking: listening and speaking is closely connected with this issue. Modern computer technologies are used for this purpose. Modern level of technology development is characterized by use of educational complexes performing many services and automated education systems. These complexes have many interesting didactic means. Teaching with use of these complexes is carried out by use of different dialogues taking into consideration of the student's skills.

Use of interactive technologies in teaching Chinese with the purpose of raising student's activity at the lesson and making the lesson more effective gives opportunity to get good results without spending much time for doing different exercises and checking them up. Innovative technologies give opportunity to teach phonetic, lexical and grammatical structure of the language; it is also possible to develop students' listening and speaking skills by use of audio and video technologies. At present time of development of modern computer technologies interactive board, which is necessary in teaching Chinese, helps teacher to divide lesson into methodological stages. In the result of this in teaching Chinese it is possible to work with the whole class when the teacher explains new theme and students do exercises in extracurricular work.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

K. Мередова (Туркменистан)

Китайский язык – один из основных языков Организации Объединенных наций – изучается как специальность в нескольких учебных заведениях Туркменистана. Введение инноваций требует от преподавателей высших учебных заведений постоянного совершенствования своих знаний и умений, даёт возможность быть в курсе всех инновационных новостей, внедрять их

в свою работу. Создание искусственного круга общения – один из важных аспектов обучения китайскому языку. Этот аспект основан на прямом двустороннем общении: умении слушать, понимать и говорить. Для того, чтобы достичь намеченных задач, необходимо использование компьютерных технологий. Современный уровень технического развития характеризуется переходом на многофункциональные и автоматизированные учебные комплексы. Эти комплексы отличаются большими дидактическими возможностями. Здесь можно использовать различные задания в зависимости от уровня подготовленности студента. Интерактивные технологии помогают преподавателю повышать активность студентов, воспитывать интерес к обучению, экономить время на различных этапах занятия, добиваться хороших результатов.

Сейчас, когда широкое распространение получили современные компьютерные технологии, интерактивная доска, необходимая для изучения китайского языка, способствует повышению уровня знаний студентов, помогает эффективно проводить занятие, разделяя его структурные моменты. Благодаря ей учитель может не только объяснять тему, но и по заданию преподавателя студенты могут одновременно выдавать свои варианты ответов, что помогает держать тесную связь с аудиторией.

PUBLISISTIK SÖZLEÝIŞIŇ FUNKSIONAL-STILISTIK HÄSIÝETLERI

L. Geldiyewa (Türkmenistan)

Dile mahsus esasy häsiýetleriň biri, onuň ulgamlaryň häsiýete eýe bolmagydyr. Şu nukdaýnazardan çemeleşilende, diliň stilistik aýratynlygynyň bir bitewi ulgamdygy we publisistik eserleriň ulgamlaryň baglanyşyk esasynda bitewüligi emele getirýändigini tebigy hasaplanylýar.

Dil adamzadyň jemgyýetçilik durmuşyny, ýaşayşyny guraýan, adamlaryň özara aragatnaşyk serişdesidir. Dil serişdeleriniň ulanylmagy arkaly adamlaryň arasynda gepleşik gatnaşyklary gurulýar, ýazuw we dil üsti bilen maglumat ýaýradylýar hem-de nesilden-nesle geçirilýär. Diliň adamzat durmuşynyň ähli zamanlardaky keşbini çekip berýän çeper döredijilik – söz sungaty boýunça ulanylyşy aýratyn häsiýete eýedir. Şeýle ulanylyş her bir maksada laýyk gelýän dil serişdeleriniň ulgamyny döredýär. Dil serişdeler ulgamy hem dil birlikleriniň ulgamyny we olaryň ulanylyş usullaryny emele getirýär. Bu bolsa dil stilleriniň döremegine getirýär.

Publisistik stil diliň funksional stilleriniň biri bolup, ol jemgyýetiň gündelik durmuşynda möhüm bolan syýasat, ykdysadyýet, filosofiýa, medeniýet, ahlak, sungat bilen bagly bolan meseleler barada ýazylan eserleri öz içine alýar. Bu eserleriň esasy maksady okyjylarda belli bir waka bolan garaýyşy, gyzyklanmany kemala getirmek bolup, şeýle eserler köplenç gazet-žurnal sahypalarynda we internet ulgamynda berilýär.

Publisistik sözleýiş stili edebi diliň funksional dürlüligi bolup, jemgyýetçilik durmuşynyň dürli ugurlarynda: gazetlerde, žurnallarda, telewideniýede we radioda, jemgyýetçilik syýasy çykyşlarda, syýasy partiýalaryň we jemgyýetçilik guramalarynyň işlerinde giňden ulanylýar. Bu barada «Gysgaça edebi ensiklopediýada» şeýle kesgitleme berilýär: «Publisistika edebiýatyň we žurnalistikanyň bir görnüşidir; jemgyýetçilik pikirine we bar bolan syýasy institutlara täsir etmek, olary jemgyýetçilik we ahlak nusgalaryna laýyklykda güýçlendirmek ýa-da üýtgetmek üçin häzirki durmuşyň syýasy, ykdysady, edebi, hukuk, pelsepe we beýleki meselelerini öwrenýär». Bu kesgitleme çeper we publisistik eserleriniň arasynda žurnalistikanyň ornuny takyk görkezýär, şeýle hem publisistik eserleriň stilistik aýratynlyklaryna has gowy düşünmäge mümkinçilik berýär.

Publisistika jemgyýetiň häzirki durmuşynyň derwaýys meselelerine we hadysalaryna bagyşlanan eserleriň bir görnüşidir. Ol möhüm syýasy we ideologik orun eýeläp, jemgyýetçilik guramalarynyň

işine täsir edýär, jemgyýetçilik biliminiň we wagyz etmegiň, jemgyýetçilik maglumatlaryny guramagyň hem-de ýaýratmagyň usuly bolup hyzmat edýär.

Iň möhüm wezipeleri maglumat bermek we täsir etmek bolan publisistik eserler aşakdaky görnüşlerde beýan edilip bilner:

- söz bilen beýan edilýän (ýazmaça we dilden),
- grafiki şekillendiriş (afişa, karikatura),
- fotosurat we kinematografiýa (dokumental filmler, telewideniýe),
- söz we saz üsti.

Bütin dünýäde ýazylan tekstleriň maglumat bermek wezipesi, şeýle tekstleriň awtorlary okyjylara, tomaşaçylara, diňleýjilere jemgyýet üçin möhüm bolan meseleler we awtorlaryň bu meseleler boýunça garaýyşlary barada mümkin boldugyça has giňişleýin habar bermegi maksat edinýär.

Maglumat bermek wezipesi funksional stilleriň ähli görnüşlerine mahsusdyr. Maglumat bermek wezipäniň publisistik äheňdäki aýratynlygy maglumatyň, onuň çeşmeleriniň we maglumatyň niýetlenen halk köpçüliginiň tebigatyna degişlidir. Telewideniýe ýaýlymlary, gazet we žurnal makalalary jemgyýete durmuşyň dürli taraplary bolan: hökümetiň we partiýalaryň durmuş-ykdysady maksatnamalary, wakalar, daşky gurşawyň ýagdaýy, adamlaryň gündelik durmuşy barada habar berýär.

Publisistik eserlerdäki maglumatlar diňe bir hakykaty suratlandyрман, eýsem bu barada garaýyşlary, awtorlaryň teswirlerini we pikirlerini hem öz içine alýar. Bu aýratynlyk publisistik stili ylmy stilden tapawutlandyrýar.

Publisistik stiliň serişdeleriniň köpüsi diňe bir habar bermek bilen çäklenmän, eýsem onuň okyjylarda belli bir mesele boýunça duýgulary oýarmak aýratynlygy hem bar. Aýratyn dil serişdeleriniň we sintaktik gurluşlaryň üsti bilen aňladylýan bu ekspressiwlik we resmi iş stiline häsiýetli bolan alamatlar publisistik stilini beýleki stillerden tapawutlandyrýan we jemgyýete özüniň güýçli täsirini ýetirýän aýratynlyklardyr.

FUNCTIONAL – AND-STYLISTIC CHARACTERISTICS OF PUBLIC SPEECH

L. Geldiyeva (Turkmenistan)

The journalistic style is one of the functional styles of the language, which includes works written on issues related to politics, economics, philosophy, culture, ethics, art, which are important in the daily life of society. The main purpose of these works is to create in readers an attitude and interest in a particular event, and such works are often published on the pages of newspapers, magazines and on the Internet.

The journalistic style of speech is a functional variety of the literary language and is widely used in various spheres of public life: in newspapers, magazines, on television and radio, in public political speeches, in the work of political parties and public organizations. The Brief Literary Encyclopedia gives the following definition: “Publicism is a form of literature and journalism; studies political, economic, literary, legal, philosophical and other problems of modern life in order to influence public opinion and existing political institutions, to strengthen or change them in accordance with social and moral patterns”. This definition accurately reflects the difference between fiction and journalistic works, and also allows a better understanding of the stylistic features of journalistic works.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Л. Гелдыева (Туркменистан)

Публицистический стиль является одним из функциональных стилей языка, к которому относятся произведения, написанные по вопросам, связанным с политикой, экономикой,

filosofией, kulturой, этикой, искусством, имеющими важное значение в повседневной жизни общества. Основная цель этих произведений – создать у читателей отношение и интерес к определенному событию, и такие произведения часто публикуются на страницах газет и журналов и в Интернете.

Публицистический стиль речи представляет собой функциональную разновидность литературного языка и широко используется в различных сферах общественной жизни: в газетах, журналах, на телевидении и радио, в публично-политических выступлениях, в работе политических партий и общественных организаций. «Краткая литературная энциклопедия» дает следующее определение: «Публицистика – это форма литературы и публицистики; изучает политические, экономические, литературные, юридические, философские и другие проблемы современной жизни с целью воздействия на общественное мнение и существующие политические институты, для укрепления или изменения их в соответствии с социальными и нравственными образцами». Это определение точно отражает разницу между художественной литературой и публицистическими произведениями, а также позволяет лучше понять стилистические особенности публицистических произведений.

İNLIS WE TÜRKMEN DILLERİNDE GARŞYDAŞ MANYLY SÖZLERİN ULANYLYŞ AÝRATYNLYKLARY

L. Hydyrowa (Türkmenistan)

Her bir döwletiň geljegi şol döwletdäki ylmyň ösüş depginine bagly bolup durýar. Hut şu sebäpli hem biziň döwletimizde hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow ylym-bilim ulgamynyň ösmegine aýratyn ähmiýet berýär.

Antonimler – gapma-garşylygy aňladýan, stil taýdan meňzeş bolan we ählisi diýen ýaly şol bir söz toparyna degişli bolan sözlerdir. Antonim – bu many taýdan biri-birine garşydaş söz bolup, ol «*anti*» – garşy, «*onim*» – at diýen grek sözünden gelip çykyar. Islendik dil gurluş taýdan çylşyrymly bolup ondaky sözleriň haýsysy beýleki bir söze garşylykly bolup durýanlygy aljyraňny ýagdaýa salyp biler. W.N. Komissarow özüniň antonimler sözlüğünde olary iki topara bölüpdir: absolýut (üýtgewsiz) we düýp (asyl) antonimler, meselem: «*late*» (*giç*) – «*early*» (*ir*); ýasama antonimler, meselem: «*to please*» (*begendirmek*)- «*to displease*» (*gynandyrmak*). Absolýut antonimler dürli düýp sözlerden bolup, ýasama antonimler şol bir kökden, emma dürli goşulmalardan emele gelýärler. Köplenç ýagdaýlarda /*un-*, *dis-*, *non-*/ ýaly otrisatel sözöni goşulmalar antonimleri emele getirmekde ulanylýarlar, kähalatlarda bolsa olar *-full*, *-less* ýaly barlyk we ýokluk aňladýan goşulmalar arkaly hem ýasalyarlar. Söz ýasaýjy we asyl antonimleriň aratapawudy diňe bir olaryň gurluşynda bolman, eýsem, olaryň semantiki manysynda hem bardyr. Ýasama antonimler gapma-garşy many aňladýarlar, biri beýlekisini düýpli inkär edýär, meselem: «*active*» (*işjeň*)- «*inactive*» (*işjeň däl*). Eger aýry-aýry düşüňjeleri bir topara degişli edip bolsa, onda biri-birine ýakyn bolmadyk toparlaryň sözleri absolýut antonimler bolup bilerdi, meselem: «*ugly*», «*plain*», «*good-looking*», «*pretty*», «*beautiful*», bu mysallarda esasy antonimler «*ugly* (*betnyşan*)- *beautiful* (*owadan*)».

Leonard Lipka özüniň «İnlis leksikologiýasynyň oçerkleri» diýen kitabynda gapma-garşylygyň dürli görnüşlerini nygtaý, olary 3 görnüşe bölýär:

a) komplementar (many taýdan biri-birine garaşly), meselem: *male-female* (*erkek-aýal*), *married-single* (*öýlenen-sallah*);

b) gapma-garşylykly, biri beýlekiniň manysyny inkär edýär, meselem: *good-bad* (*gowy-erbet*);

ç) ikitaraply, biri-beýlekisine şärikli, mysal üçin: *to buy- to sell* (*satyn almak- satmak*).

Türkmen dilindäki antonimlere salgylansak, olar K. Agaýew, W. Çöňňäýew, P. Azymow, H. Ba-gyýew, T. Bekjäýew, M.I. Blok, M.A. Ganşina, G.B. Antruşina ýaly görnükli türkmen we inlis dilçileri

tarapyndan öwrenildi. Bu alymlar antonimleriniň many we gurluş aýratynlyklary barada dürli kesgitlemeler berýärler. Elbetde, dildäki ähli sözleriň antonimi bolup bilmeýär. Anyk manysy bolan käbir sözleriň (mysal üçin: ýüz (adamyň ýüzi, face, лицо), el, burun, kitap) garşydaş manysy ýok. Antonimler, esasan hem hil taýdan aýratynlyklara mahsus bolup durýar, meselem: *ýagty-garaňky, doly-boş, owadan-gelşiksiz, ýaş-garry*. Gurluş taýdan olar iki topara bölünýär: a) dürli kökden ybarat bolan, meselem: *gaty-ýumşak, dost-duşman*; b) şol bir kökden ybarat bolan antonimler, meselem: *tanyş-nätanyş, bagtly-betbagt, akylly-biakyl*. Olaryň ulanylyşyny söz toparlara bolan baglanyşygyna görä aýratynlamak bolar. Antonimler sypatlardan, hallardan, işliklerden we hat-da atlardan hem bolup biler.

Sypatlardan bolan antonimler. Meselem: *Ak ýüzüne ýapar gara telini*.

Işliklerden bolan sypatlar. Olar dinamiki häsiýetli işlikler bilen ulanylyp, gapma-garşy hereketlerde ýüze çykýar. Meselem: *gül-agla, ýan-sön, aç-ýap, otur-tur* we ş.m.

d) atlardan bolan antonimler. Atlaryň antonimleşmeginiň aýratyn häsiýeti bar. Bilşimiz ýaly has atlaryň, aýratyn hem adam atlarynyň antonimleri ýok. Bu ýerde sözleriň gapma-garşylygy deňişli häsiýet, hil, ýagdaý, wagt we aralyk aňladylanda ýüze çykýar.

Meselem: Kimsäge *toý-baýram*, kimsäge *zulum*.

Sen bir *şa* sen, men *geda*, hyzmatyňda durup men (Kemine).

Türkmen dilindäki antonimleriniň esasy çeşmeleri:

Türkmen sözlerinden bolan antonimler. Bu antonimler söz toparynyň şol bir görnüşine deňişli bolup durýarlar. Meselem: *Ýagşy* haýsy, *ýaman* haýsy bilinmez. *Ogry* ärden bir *dogry* it ýagşydyr. Indi onuň *baryn-ýogun* deň bildim. *Halaldan, haramdan* ýygnap gallalar.

Pars diliniň esasynda dörän antonimler. Meselem:

Merdi *namart*, namartlary *mert* kyldyň,

Mest bolup, *sust* bolup özüm ýitirdim (Magtymguly).

Arap sözlerinden bolan antonimler. Meselem:

Paýlaşarlar *halal-haram* ýygnanyň

Halal kaýsy, *haram* kaýsy saýlan ýok.

Arap-pars sözlerinden bolan antonimler. Meselem:

Dünýä gelen gidejekdir *mat* bolup.

Özün bilmeý, oýnap, gülüp, *sat* bolup.

Bir bölegi ene dilimizden beýlekisi bolsa arap ýa pars sözlerinden bolan antonimler. Meselem:

Namart duşman görse gussadan öler,

Goç ýigitler dördün-bäşin aňlamaz.

Antonimler ýazuw stilleriniň ählisinde ulanylyp, çeper eserlerde we publisistik stilde has köp gabat gelýär. Olar okyja lezzet bermekde uly orun eýeleýärler we stilistik serişdelerde antitezalaryň ulanylyşyny aýdyňlaşdyrýarlar.

THE USE AND IMPORTANCE OF ANTONYMS IN THE ENGLISH AND TURKMEN LANGUAGES

L. Hydyrova (Turkmenistan)

The main purpose of this thesis is to analyze the use of antonyms in the English and Turkmen languages. This work explains the use of antonyms as stylistic devices, differences in usage, meaning and place of antonyms in a sentence. The aim of the thesis is to explore the use of antonyms and their importance. Antonyms are subdivided into groups in both languages with a large number of related examples.

The article refers to such sources as dictionaries, lexicological books and, of course, published works.

The translation corresponds to the content of the thesis in the Turkmen language.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ АНТОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ

Л. Хыдырова (Туркменистан)

Основной целью данной работы является анализ употребления антонимов в английском и туркменском языках. В этой работе разъясняется использование антонимов как стилистических средств, различия в употреблении, значение и место антонимов в предложении. Цель работы - исследовать антонимы как стилистический прием, употребление слов и их значение. Антонимы подразделяются в группы в обоих языках с большим количеством соответствующих примеров.

Статья обращается к таким источникам, как словари, лексикологические книги и, конечно же, опубликованные работы.

RUS DILINI OKATMAGYŇ USULYÝETINI KÄMILLEŞDIRMEKDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ÄHMIÝETI

L. Rejepmyradowa (Türkmenistan)

Bedew batly ösüşleri özüne hemra edinip, baky bagtyýarlyk ýolundan barha öňe barýan Garaşsyz, hemişelik Bitarap Diýarymyzda durmuşyň ähli ugurlarynda bolşy ýaly, bilim-ylym ulgamynda hem dünýä nusgalyk işler amala aşyrylýar. Watansöýüji, halal, intellektual derejesi ösen, bäsleşige ukyply, daşary ýurt dillerini kämil bilýän hünärmenler bu günki gün ýurdumyzyň bagtyýar geljeginiň kepidir. Daşary ýurt dillerini öwrenmek ýurdumyzyň ykdysady kuwwatynyň barha berkeýän, halkara hyzmatdaşlygynyň giň gerime eýe bolýan döwründe has-da uly ähmiýete eýedir. Ol diňe birek-birek bilen düşünişmek, aragatnaşyk serişdesi bolmak hyzmatyny amal etmän, eýsem depginli ösüş gazanmagyň hem möhüm ugruna öwrülýär.

Aslynda, her bir halkyň geçmiş taryhyna, ruhy mirasyna nazar aýlasak, dilleri öwrenmegiň ähmiýeti, zerurlygy baradaky pikirlere köp gabat gelmek bolýar. «Köp dil bilen köp biler». «Adamyň akyllysy dil öwrener». «Bir dil bilen bir adam, iki dil bilen iki adam». «Dil bilen dünýäni açar». Oguz han türkmeniden gözbaş alyp gaýdýan şeýle paýhasly pikirler dilleri öwrenmegiň möhümligine ýene bir gezek şaýatlyk edýär. Esasy halkara dilleriň biri bolan rus dilini bilmek, ony öwrenmek we öwretmek ýaşlarda Watana bolan söýgini artdyrýar, olarda halkara gatnaşyklara hormat goýmagy terbiýeleýär, beýleki bir halkyň medeniýetini, ruhy gymmatlyklaryny öwrenmäge höwes döredýär. Bu wezipeleri ýerine ýetirmekde bilim ulgamynyň hünärmenleri ýaş nesli okatmagyň we terbiýelemegiň täze-täze usullarynyň gözleginde bolýarlar. Talyplara maglumat berlende, olaryň durmuş tejribelerine daýanmak, özara işjeňligini, ýagny interaktiw usuly peýdalanmak dünýä tejribesi nukdaýnazarýndan-da amatly hasaplanýar. Hemmetaraplaýyn bilim – munuň özi talyplary akyly, duýgy, beden, ahlak we ruhy taýdan ösdürmek arkaly, çalt ösýän, örän çylşyrymly, dürli medeniýetli, özara baglanyşykly kämil durmuşa ýokary hilli taýýarlamak üçin niýetlenen toplumlaýyn bilim beriş usulydyr.

Rus dilini talyplara daşary ýurt dili hökmünde öwretmek soňky onýyllygyň dowamynda barlagyň işjeň pudagy boldy. Halkara gatnaşyklarynyň ösmegi bilen rus dilini öwrenýän talyplaryň sany barha artýar. Rus dilini talyplara daşary ýurt dili hökmünde öwretmegiň ahyrky maksady olaryň rus dilinde aňsatlyk bilen gürleşip bilmegini, öz pikirlerini beýan edip bilmegini, gürründeşine düşünmegini, ýazmaça we dilden maglumaty aňsat terjime edip bilmegini, öz işewürlik gurşawynda sowatly gürleşip bilmegini gazanmakdan ybaratdyr.

Häzirki zaman jemgyýeti adama bolan talabyny has-da güýçlendirýär. Ol özboluşlylygy, liderçilik häsiýetleri, döredijilik, seljeriş ukyplaryny we üznüksiz bilim almak endiklerini talap edýär. Hä-

zirki zaman dünýäniň talaplaryny berjaý etmek üçin bilim bermek usullary hökman üýtgemeli we kämilleşmeli.

Innowasion sapak – bu bir sapagyň çäklerinde täze maglumaty öwretmek däldir. Innowasion sapak toplumlaryň çemeleşmäni göz önünde tutup, mugallymyň maglumaty taýýarlamagyndan we sapagy meýilnamalaşdyrmagyndan başlanýar, okuwçynyň döredijilikli öý işini ýerine ýetirmegi bilen bolsa gutarýar. Sapagyň özi «mugallym-okuwçy» ugur boýunça has netijeli görnüşde bilim bermäge gönükdirilen baglanyşdyryjy zynjyrdyr. Bu ýerde netijelilik diýlende, belli bir wagt birliginde kän maglumaty ýitgisiz bermeklige düşünilýär. Innowasion tehnologiýalaryň sapak bermekdäki mümkinçilikleri bu meseläni dolulygyna amal edip biler.

«Innowasiýa» sözüne pedagogik nukdaýnazardan seredilende, okuw-terbiýeçilik işiniň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin girizilýän okatmagyň täzeçe usullaryny aňladýar. Pedagogik innowasiýalaryň mazmunyny düşündürmek örän çylşyrymlydyr. Mysal üçin, pedagogikada aýdylmagyna görä, innowasiýa – bu tehnika, tehnologiýa, pedagogika, ylmy barlaglar gurşawynda täzeçe serişdäni döretmek, ýaýratmak we peýdalanmak işi diýip hasap edilýär. Diýmek, täzeçe serişde ýok bolsa, onda innowasiýada bolmaýar. Emma innowasiýalar diňe bir täze serişde oýlap tapmaktan ybarat däldir. Bu düşünje has giňdir, ýagny innowasiýalar – bilim ulgamyny kämilleşdirmek üçin bilelikde alnyp barylýan pikirler, oýlap tapyşlar, geçirilýän işler we şol işleriň netijeleridir. Innowasiýanyň obýektleri bolup çykyş edýän meseleler: okuw-terbiýeçilik işine bolan höwesini nädip ýokarlandyrmaly; sapakda öwrenilýän maglumatlaryň göwrümini nädip ulaltmaly; okatmagyň depginini nädip tizleşdirmeli; wagt ýitgisini nädip aýyrmaly. Okuw-terbiýeçilik işiniň has netijeli usullaryny girizmek, şeýle usullaryň iň ýokary derejeli görnüşlerini oýlap tapmak – innowasion pikirleriň üns merkezinde durýan meselelerdir.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE RUSSIAN

L. Rejepmyradova (Turkmenistan)

Teaching Russian to students as a foreign language has been an active field of research over the past few decades. The number of students learning Russian is constantly growing. The ultimate goal of teaching Russian to students as a foreign language is to ensure their ability to speak Russian fluently, and express their thoughts, and understand the interlocutor, and easily interpret information in written form and orally, and speak competently in their professional environment.

In contemporary era of rapid changes, innovations require from person self-perfection, constant self-development. Under these conditions, the teacher needs to navigate a wide range of innovative technologies. Today, it is impossible to be a pedagogically competent specialist without studying their entire vast arsenal of educational technologies.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Л. Реджепмурадова (Туркменистан)

Преподавание русского языка студентам как иностранного было активной областью исследований последние несколько десятилетий. Число студентов, изучающих русский язык, постоянно растёт. Конечная цель обучения студентов русскому языку как иностранному – добиться того, чтобы они бегло говорили по-русски, умели выражать свои мысли, понимали

собеседника, легко интерпретировали письменно и устно информацию, грамотно разговаривали в своей профессиональной среде.

В современную эпоху стремительных перемен новшества требуют от человека работы над собой, постоянного саморазвития. В этих условиях учителю необходимо ориентироваться в широком спектре инновационных технологий. На сегодняшний день быть педагогически грамотным специалистом нельзя без изучения всего обширного арсенала образовательных технологий.

DIL HÜNÄR HÖKMÜNDE ÖWREDILMEÝÄN ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINDE DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAGYŇ USULLARYNYŇ KÄMILLEŞDIRILIŞI

L. Udowiçenko, A. Kakajykowa (Türkmenistan)

Häzirki döwürde daşary ýurt dillerini okatmagyň öňdebaryjy usullaryny ornaşdyrmaga we milli bilim ulgamynyň ähli basgançaklarynda bäsdeşlige ukyplylygyny ösdürmäge gönükdirilen, türkmen halkynyň Milli Lideri tarapyndan tassyklan, Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiyasynyň aýgytlaýjy tapgyry amal edilýär.

Usullar, daşary ýurt dilini okatmak ulgamynyň bir bölegi bolup, iň esasy orny tutýar.

Daşary ýurt dillerini okatmak ulgamynda usullaryň möhüm orny okatmagyň maksatlaryna, wezipelerine we şertlerine baglylykda usulyň dogry saýlanmagy bilen düşündirilýär, muňa okuw döwrüniň netijeliligi bagly bolup durýar.

Häzirki wagtda dünýä pedagogikasynda okatmagyň usulyýeti işiň umumylaşdyrylan nusgasy hökmünde kabul edilýär we talyplaryň berilýän bilimiň mazmunyny özleşdirmegine gönükdirilen konsepsiýa amala aşyrylýar. Bu konsepsiýa laýyklykda usulyýetiň kesgitlemesi aşakdaky görnüşde hödürlenilýär.

Okatmagyň usulyýeti – bu okuwyň bir ugry bolup, okatmagyň tapgyrlaryna we şertlerine laýyklykda daşary ýurt dilini okatmagyň maksatlaryny, wezipelerini we mazmununy amala aşyryýar, olary amal etmegiň ýollaryny we tärlerini anyklaýar.

Usulyýetiň netijeliliginiň okatmagyň anyk maksatlary, wezipeleri we şertleri bilen anyklanýandygyny elmydama ýatda saklamak gerek.

Dil hünär hökmünde öwredilmeyän ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dilleri talyplaryň geljekki hünärleri bilen sazlaşykly baglanyşdyrylyp öwrenilýär. Bu tapgyrda daşary ýurt dili diňe bir gepleşik serişdesi däl-de, eýsem akyl ýetirmegiň serişdesi hökmünde hem göz önünde tutulýar.

Şonuň bilen birlikde, hünär dili öwrenilende esasan düşünjeli-amaly we terjimeçilik-grammatik usulyýetleriniň görnüşlerini ulanmagyň amatly boljakdygyny belläp geçmekçi bolýarys. Dil öwrenmegiň munuň ýaly ýolunyň saýlanyp alynmagynyň sebäbi ene diliniň gurluşy rus dilinden has tapawutly bolan talyplaryň giň kontingenti üçin amatly bolýandygydyr. Munuň ýaly dillere rus we türkmen dilleri degişlidir. Bu usulyýeti dil hünär hökmünde öwredilmeyän ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dillerini öwretmekde ulanmak has ýerlikli bolar.

Häzirki döwürde rus dili mugallymlary tarapyndan ulanylýan usulyýetleriň köp görnüşleri bar. Dürli milletleriň wekilleri üçin bu usullar dürli-dürli, sebäbi olar talyplaryň ene diliniň aýratynlyklaryna esaslanýarlar. Usulyýetleri ýerlikli ulanmak üçin iň esasy düzgün bar, ýagny dil öwrenýän talybyň ene dilini we onuň gurluşyny bilmeli.

Munuň üçin rus dilini okatmakda milli aýratynlyklary göz önünde tutýan usulyýetler işlenip düzülýär. Rus dili ene dili bolmadyk talyplara rus diliniň aýratynlyklaryny düşündirmegi maksat edip düzülen dürli okuw kitaplary döredilýär.

IMPROVING THE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

L. Udovichenko, A. Kakajykova (Turkmenistan)

This work is devoted to an actual and insufficiently studied problem in the methodology of teaching Russian as a foreign language: teaching the language of a specialty in a non-language high school of Turkmenistan.

Currently, the final stage of the Concept for Improving Foreign Language Teaching in Turkmenistan, approved by the Leader of the Nation, is underway, which is aimed at introducing advanced methods of teaching foreign languages and increasing the competitiveness of the national educational system at all its levels.

Methods, being a component of the non-native language teaching system, occupy one of the central places.

In a non-language high school, a foreign language is studied in a meaningful context with the involvement of knowledge about the future specialty of students. At the same time, when mastering the language of the specialty, the options for consciously practical and translation-grammatical methods will still be optimal.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Л. Удовиченко, А. Какаджикова (Туркменистан)

Данная работа посвящена актуальной и недостаточно исследованной в методике преподавания русского языка как иностранного проблеме: обучению языку специальности в неязыковом вузе Туркменистана.

В настоящее время проходит заключительный этап утверждённой Национальным Лидером туркменского народа Концепции совершенствования обучения иностранным языкам в Туркменистане, которая нацелена на внедрение передовых методов преподавания иностранных языков и повышение конкурентоспособности национальной образовательной системы на всех её ступенях.

Методы, будучи компонентом системы обучения неродному языку, занимают одно из центральных мест.

В неязыковом вузе иностранный язык изучается в осмысленном контексте с привлечением знаний о будущей специальности студентов. При этом, при овладении языком специальности оптимальными всё-таки будут варианты сознательно-практического и переводно-грамматического методов.

FRANSUZ DILINI ÖWRETMEKDE SANLY BILIM ULGAMY

M. Atdayewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe bilim ulgamyny toplumlaýyn ösdürmek boýunça uly işler durmuşa geçirilýär. Şonuň netijesinde ähli bilim edaralarynda, şol sanda umumybilim berýän orta mekdeplerde hem ýaş nesle berilýän bilimiň mazmuny we hili yzygiderli kämilleşdirilýär. Hormatly Prezidentimiziň döredip berýän şertleriniň netijesinde, bilim edaralarynda dünýä ölçeglerine laýyk gelýän täze tehnologiýalardan peýdalanylmagy, ylmyň soňky gazananlarynyň hem-de okatmagyň innowasion usullarynyň bilim ulgamyna ornaşdyrylmagy bilimiň hiliniň ýokary derejesini üpjün edýär.

Ýaşlara dünýä derejesinde bilim-terbiýe bermekde sanly bilim ulgamyna aýratyn orun degişlidir. «Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiyasynyň» kabul edilmegi bolsa, bu ugurda alnyp barylýan işlerde has ýokary netijeleri gazanmaga mümkinçilik berýär. Hemmämize mälim bolşy ýaly, Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimiz syýasy, ykdysady hem-de medeni ugurlarda üstünlikler gazanyp, halkara derejede uly abraýdan peýdalanýar. Elbetde, jemgyýetimiziň umumadamzat gymmatlyklary esasynda ösmegi, ýaşlaryň kämil bilim almagy üçin döwrebap şertleriň döredilmegi täze mümkinçilikleri we çemeleşmeleri ýüze çykarýar. Bu bolsa ata Watanymyzyň syýasy, ykdysady we medeni ösüşlerine mynasyp goşant goşýan, dünýä ylmynyň gazananlaryndan habarly, bilimli nesliň kemala gelmeginde uly ähmiýete eýedir. Şeýlelikde, ýurdumyzyň bilim ulgamynyň ösüşi dünýäniň öňdebaryjy tejribesiniň esasynda sanly bilim ulgamyna doly geçmegi, okatmagyň innowasion usullary bilen utgaşdyrylyp, maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalarynyň bilimiň ähli basgançaklarynda giňden ornaşdyrylmagy bilen pugta baglanyşyklydyr.

«Türkmenistanda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň Konsepsiyasy» ýurdumyzda sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň esasy ugurlaryny kesgitleýär. Bilim edaralarynyň arasynda özara ýeke-täk bilim toruny döretmek, ýaşlara berilýän bilimiň mazmununy baýlaşdyrmak, hilini ýokarlandyrmak, okuw işinde uzak aralykdan berilýän bilimiň täze tehnologiýalaryny ulanmak Konsepsiyanyň esasy wezipeleleridir. Şonuň bilen birlikde-de, bu resminama tehnologik täzeçilligi döretmegi we ýaýratmagy, bilim edaralarynyň tehnologiýa taýdan ösmeginiň çaltlandyrylmagyny, şeýle hem bilimiň ähli derejeleri üçin zerur elektron maglumatlar gorunyň döredilmegini we olara tor arkaly elýeterlilik üpjün etmegi göz önünde tutýar.

Häzirki wagtda bilim edaralaryna maglumat-kommunikasiýa tehnologiýalary giňden ornaşdyrylýar. Bu tehnologiýalaryň ulanylmagynyň işjeňleşdirilmegi bilimiň hilini ýokarlandyrmaga we berilýän bilimleri zygiderli berkitmäge ýardam edýär. Bilim edaralarynda elektron bilimi ýola goýmak we uzak aralykdan bilim tehnologiýalaryny peýdalanmak ösüşiň täze basgançagyna çykylmagyny üpjün edýär.

Tehniki serişdeleriniň we görkezme esbaplaryň netijeli ulanylmagy olaryň aýawly saklanmagyna hem köp derejede baglydyr. Uly ölçegde bolmadyk görüş we eşidiş üçin materiallar we görkezme esbaplar tematikalara bölünip, aýratyn bukjalarda saklanylsa, mugallymyň işi has ýeňilleşýär. Olary Günün göni düşýän şöhlesinden we fiziki zaýalanmalardan gorap saklamak zerurdyr. Mugallym fonomateriallary, görkezme esbaplary berk we uzak wagta niýetläp taýýarlamalydyr. Eger olar diňe bir sapak üçin ýasalsa, onda bu ýagdaý olaryň gymmatyny gaçyrýar we maddy serişdeleriň bisarpa harçlanmagyna getirýär.

Sanly bilim ulgamy bu okuw prosesiniň dürli meselelerini üpjün etmek üçin döredilen açyk maglumat ulgamlarydyr.

«Açyk» sözi, dürli maglumat ulgamlaryny iň bir esasy bölegi hökmünde ulanmak, olary çalyşmak ýa-da öz islegine görä täze ulgamlary goşmak ukybyny we hukugyny aňladýar.

Daşky gurşaw ulgamdan düýpgöter tapawutlanýar, sebäbi ol düýbünden başga elementleri öz içine alýar. Ýöne ikisi biri-biri bilen köpeltmek, bäsdeşlik etmek, garşy çykmak ýaly ugurlarda utgaşdyrylýar. Bu daşky gurşawyň has çalt ösmegine mümkinçilik berýär.

Ulgam, daşky gurşawdan tapawutlylykda, belli bir maksatlar we utgaşdyrylan bitewülik üçin döredilýär. Taslamada göz önünde tutulan daşky şertler näçe çalt üýtgeşe, ulgamyň ömri gysga bolýar.

Çalt üýtgeşmelere garşy durmak üçin maglumat tehnologiýasy pudagy ilki «platformalara» geçdi, indi bolsa «ekosistemalar» barada has köp gürleşilýär.

Platforma, platforma tarapyndan üpjün edilen açyk gurallary ulanyp, üçünji tarap döredijilere şol bir platformadaky beýleki önümler bilen işleşip we täsir edip bilýän önümlerini gurmaga mümkinçilik berýän maglumat ulgamynyň gurluşygydyr.

Ekosistema, üçünji tarap işläp düzüjilerinden önümleri üçin ýörite gurallary ulanmagy talap etmeýän maglumat ulgamlarynyň gurluşygydyr: zygiderli maglumat alyş-çalyş protokolyňy durmuşa

geçirmek yeterlidir. Bu teswirnama ýerine ýetirilen halatynda islendik maglumat ulgamynyň özara täsirini üpjün etmäge mümkinçilik berýär.

Häzirki wagtda Türkmenistan sanly ykdysadyýetiň ösmegi üçin zerur şertleri döretmäge gönükdirilen birnäçe başlangyçlary durmuşa geçirýär, bu ýurduň bäsdeşlige ukyplylygyny, raýatlaryň durmuş derejesini ýokarlandyrýar, ykdysady ösüşi we milli özygtyýarlylygy üpjün edýär. Ilki bilen bular «2017 – 2025-nji ýyllar üçin Türkmenistanyň Maglumat jemgyýetini ösdürmegiň strategiýasy» we «Türkmenistanyň sanly ykdysadyýeti» maksatnamasynyň durmuşa geçirilmegini üpjün edýär.

Bilim ulgamy ep-esli maglumatlary yzygiderli döredýär we ýygnaýar, häzirki wagtda köp sanly okuw dersleri tarapyndan bu maglumatlar bilen yzygiderli işlemek meselesini iň möhümleriň biri diýip atlandyryp bolar. Uly maglumatlar, bilim ulgamynyň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin okuwy üýtgetmek, çemeleşmeleri täzeden gözden geçirmek we tejribä uýgunlaşdyrmak üçin güýçli gural bolýar.

DIGITAL ENVIRONMENT IN TEACHING FRENCH

M. Atdayeva (Turkmenistan)

The active introduction of information and communication technologies in science and education has a significant effect on the creation and development of innovative educational systems, oriented and based on personality.

The distance learning systems are increasingly using information technology and computer telecommunications in the modern education system. The higher educational institutions are equipped with powerful computer technology and the development of the Internet community.

Thanks to the development of the Internet and modern methods of communication and exchange data, it becomes possible to create and apply new learning methods in teaching French, such as electronic notes, encyclopedias, tests, glossaries, virtual laboratories, etc. The practice of using electronic textbooks has shown that students qualitatively assimilate the material presented, as evidenced by the test results. Thus, the development of information technology provides a wide opportunity for the invention of new teaching methods in the higher education system and these conditions improve its quality.

ЦИФРОВАЯ СРЕДА В ОБУЧЕНИИ ФРАНЦУЗСКОМУ ЯЗЫКУ

M. Atdayeva (Turkmenistan)

Активное внедрение информационно-коммуникационных технологий в науку и образование оказывает существенное влияние на создание и развитие инновационных образовательных систем, основанных на личностно-ориентированном и проблемном обучении.

Современная система образования все активнее использует информационные технологии и компьютерные телекоммуникации. Особенно динамично развивается система дистанционного обучения, чему способствует ряд факторов, и прежде всего – оснащение высших учебных заведений мощной компьютерной техникой и развитие сообщества сетей Интернет.

Благодаря развитию Интернета и современных методов обучения и обмена данными, становится возможным создавать и применять в изучении французского языка новые способы обучения, такие как электронные конспекты, энциклопедии, тесты, глоссарии, виртуальные лаборатории и т.п.

Практика использования электронных учебников показала, что студенты качественно усваивают изложенный материал, о чем свидетельствуют результаты тестирования. Таким

образом, развитие информационных технологий дает широкую возможность для изобретения новых методов обучения в системе высшего образования и тем самым повышает его качество.

ÝAŞLARA DIL ÖWRETMEKDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY

M. Gafurowa, O. Hatjyýewa, (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ähli pudaklarynda innowasion tehnologiýalary ornaşdyrmak güýçli depginde alnyp barylýar. Tutumly işleriň amala aşyrylýan döwründe milli ykdysadyýetimiziň zygiderli we durnukly ösüşini üpjün edýän öndebaryjy innowasion tehnologiýalary saýlap almak boýunça ägirt uly işler amala aşyrylýar.

Innowasiýa – giň manyly düşünje. Ýagny bilim nukdaýnazaryndan seredenimizde, köne standartlary, täze tehnologik we usulyýet gözlegleri bilen öz wagtynda çalyşmaktan ybaratdyr. Dil boýunça göwnejaý bilim bermek ýokary okuw mekdebinde okatmagyň wezipesi, ýagny kommuniwatiw kompetensiýany üpjün etmek bilen şertlendirilendir, şol kompetensiýa bolsa, dili we sözleşme bilmekten ybaratdyr. Dile degişli işleriň ähli görnüşlerini kämilleşdirmek Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryny okatmakda ileri tutulýan ugry bolup durýar. Türkmenistanyň ykdysadyýet boýunça ýokary okuw mekdeplerinde okuw prosesiniň guralmagyna täzeçe çemeleşmäni, «daşary ýurt dili» boýunça dersniň çygyrlarynda işewürlige degişli häsiýetleri kemala getirmegiň täze görnüşlerini we usullaryny işläp taýýarlamak baradaky esasy wezipäni okatmagyň serişdelerini dürs saýlap almak arkaly gazanyp bolar. Türkmen dilini döwlet dili we milletara aragatnaşykda daşary ýurt dili hökmünde ösdürmek türkmen döwletiniň bilim ulgamynyň (düzüminiň) ileri tutulýan wezipeleriniň biri hasaplanýar.

«Sanly bilim ulgamyny emele getirýän maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalary – bu ýörite programmaly tehniki serişde bolup, gurluş, mikroprosessor gorunda, hasaplaýyş tehnikasynada, şonuň ýaly-da, häzirki zaman serişdelerinde maglumaty äkidiji ulgamlar, maglumaty alyşmak, ýyg-nalan maglumat boýunça hyzmatlar bilen üpjün etmek, maglumaty saklamak, gaýtadan işlemek, maglumaty bermek we kompýuter torunda maglumat gurlarynyň elýeterlilik, globallygy hem-de şuna meňzeşlerdir. Soňky ýyllarda tehnologiýalaryň ösdürilmegi bilen esasy maksat maglumat serişdelerini we maglumat gatnaşyklaryny çalt alyşmaga mümkinçilik döretmekdir».

Häzirki döwürdäki maglumat we kommunikasion tehnologiýalaryň, durmuş-ykdysady ösüşiň derejesi adamlaryň aragatnaşyk ulgamynyň dolandyrylyşyna täzeçe çemeleşilmegini talap edýär hem-de şunda dile wajyp ähmiýet berilýär.

Döwrebap maglumat tehnologiýalary, zähmet bazaryndaky konýunktura ýokary okuw mekdebinde daşary ýurt dilini öwretmek, ýaş hünärmeni taýýarlamak babatda has düýpli talaplaryň bildirilmegine alyp barýar. Häzirki wagtda jemgyýetimizde bolup geçýän özgerişlikleriň ýokary okuw mekdebindäki «Daşary ýurt dili» boýunça dersniň okadylmagyna degerli täsirini ýetirýändigi duýulýar diýlip bellenilýär. Ykdysady syýasatda bolup geçýän özgerişlikleri ykdysady ugur boýunça bilim berýän ýokary okuw mekdeplerinde şol derse has güýçli täsirini ýetirýän ýagdaýlar hökmünde görkezme bolar. Ýurtda ykdysatçylary taýýarlamak boýunça kämil ulgam bar. Ýokary okuw mekdepleriniň aglabasynda ykdysady ulgama degişli hünärmenleriň taýýarlanmagyna uly üns berilýär.

Usulyýetçiler tehniki serişdeleri dürli toparlara bölýärler. Bu meselede hem heniz belli bir netijä gelinmändigini bellemek gerek. Şeýle bolsa-da tehniki serişdeleriniň şu görnüşlerini tapawutlandyrmak bolar:

a) diňe görkezýän tehniki serişdeler (filmskop, epidiaskop, kodoskop, synag alýan maşynlar we kompýuterler, diaprožektor);

b) diňe eşitdirýän tehniki serişdeler (magnitafon, gramofon, diktofon, radio).

ç) bir wagtyň özünde görkezýän we eşitdirýän tehniki serişdeler (kinoprožektor, telewizor, wideo-magnitofon).

Ýokary okuw mekdeplerinde döwrebap tehnologiýalardan peýdalanmagyň tejribesinden görnüşi ýaly, kompýuterleşdirmek diliň grammatik formalarynyň we gurluşlarynyň özleşdirilmegine degişli türgenleşiklerde, barlamakda degerli ýardam berýär. Tehniki ösüşiň eýýamynda global kompýuter ulgamy maglumatlaryň çeşmesi bolmak bilen çäklenmän, durmuş-ykdysady gatnaşyklaryň esasy elementine öwrülýär, Internetde göwnejaý işlemegi başarmak üçin, daşary ýurt dilinden baş çykarmak zerur bolup durýar.

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN LANGUAGE TEACHING TO YOUNG PEOPLE

M. Gafurova, O. Hatjyyeva (Turkmenistan)

Innovation – the concept is wide. In terms of education, this use of new technological and methodological studies has a timely substituting of obsolete standards. One of the main goal of development of the new approach to the organization of training process at economic higher educational institutions of Turkmenistan, new methods of formation of business qualities as part of “Foreign Language” discipline, can be achieved on the basis of correct selection of tutorials. The “Foreign Language” discipline experiences now notable influence of the changes occurring in our society. At many high schools, great attention is given to preparation of experts in economy. However, efficiency should be estimated by such criteria, as a professional standard, knowledge of modern computer technics, adaptability degree to inquiries of a labour market in financial and economic sector, as well as foreign language proficiency.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МОЛОДЕЖИ ЯЗЫКАМ

M. Гафурова, О. Хатджиева (Туркменистан)

Инновация – понятие широкое. В плане образования это использование новых технологических и методологических исследований и своевременная замена устаревших стандартов. Выработка нового подхода к организации процесса обучения в экономических вузах Туркменистана, новых форм и методов формирования деловых качеств в рамках дисциплины «Иностранный язык» может быть достигнута на основе правильного подбора средств обучения. Вузовская дисциплина «Иностранный язык» испытывает в настоящее время осязаемое воздействие перемен, происходящих в нашем обществе. Во многих вузах уделяется большое внимание подготовке специалистов в сфере экономики. Однако эффективность подготовки следует оценивать не только такими критериями как профессиональная подготовка, знание современной компьютерной техники, степень адаптивности к запросам рынка труда в финансово-экономической сфере, но и уровнем владением иностранными языками.

TÜRKMEN WE HYTAÝ DILLERINDE FRAZEOLOGIK BIRLIKLERIŇ LEKSIK-SEMANTIK GATNAŞYGY TAÝDAN TOPARLARA BÖLÜNIŞI

M. Gurbannazarowa (Türkmenistan)

Müňýyllyklaryň dowamynda dostlukly, ykdysady, syýasy, medeni gatnaşyklarda bolan türkmen we hytaý halklarynyň dillerinde gurluş we many taýdan meňzeş frazeologizmler az däldir.

Leksikologiyada frazeologizmleriň leksika-semantik gatnaşyklary derňelýär. Şol gatnaşykda bolmaga bolsa diňe söze barabar bolan frazeologizmler ukyplydyr.

G. Açylowanyň «Häzirki zaman türkmen dilinde durnukly söz düzümleri» diýen işinde frazeologik durnukly söz düzümlerini aşakdaky ýaly toparlara bölýär:

Idiomatik durnukly söz düzümleri Idioma, giň manyly düşünjedir. Meselem: Bu eser Köse suwy *ters akdyran* eken.

Ewfemistik durnukly söz düzümleri. «Ewfemizm» (gr. *euphemismos*- *eu* gowy, *phemi*- sözleýäriň) düşünjesi gödek, gelsiksiz sözleri ýa-da düzümleri sypaýy sözler ýa-da düzümler bilen beýan etmek diýmekdir, meselem: Gyrat Göroglynyň baş ujunda çabalanyň *jan berdi*.

Nakyllary we atalar sözüni aňladýan durnukly söz düzümleri. (Olary tapawutlandyrmak kyndyr, emma nakyllar ritmik gurluşlary bilen tapawutlanýarlar. Atalar sözi bolsa ekspressiw – emosional häsiýetli kinaýaly düzümleri aňlatmak bilen nakyllardan tapawutlanýarlar, meselem: *Ýykylsaň ýere ýapyş* (atalar sözi); *Gün göreniň güni artyk* (nakyl).

Aforistik (ganatly) durnukly söz düzümleri. Aforizm (gr. *aphorismos*) çuň manyly, gysga formaly parasatly pikir diýmekdir (aforizmleriň çeşmesi sitatalar hasaplanýar). «Ganatly» sözi dildendile geçýän, tiz ýaýraýan diýen manyda ulanylýar, meselem:

Ýagşy gylyk duşmanyňy dost eýlä,
Gylygyň bet bolsa, işiň jeň bolar .

Perifrastik durnukly söz düzümleri. Perifraza (fr. *periphrase* – gr. *Peri* – daş-töwerek, *phraso* – sözleýäriň) bir sözi ýa-da düzümi manysyna ugurdaş söz ýa-da düzümler bilen çalşyp ulanmak diýmekdir, meselem: Özüni akja jüýje hasap etme!; Men hem özümi ak guş hasap edemok.

Hytaý frazeologiyasynda frazeologik birlikler esasan hem, grammatik we semantik aýratynlyklary däl-de, ýüze çykyş taryhy, stilistikada ulanylyşyna görä toparlara bölünýär. Mysal üçin, hytaý dilçisi Ma Guofan frazeologik birlikleriň baş esasy kategoriýasyny tapawutlandyryar:

1. 成语 (chéngyǔ) – idiomalar (ganatly sözler):

一箭双雕 (yī jiàn shuāng diāo) - bir okda iki towşan awlamak;

2. 颜 语 (yán yǔ) - nakyllar, dür – däneler:

- 单丝 不成 线, 独木 不成 林 (dān sī bùchéng xiàn, dú mù bùchéng lín) - Bir agaçdan tokaý bolmaz, bir gülden – bahar [1];

3. 歇后语 (xiēhòuyǔ) – gysgaça, göçme manyly şorta sözler:

- 半天 云里吊 口袋 一 菱 风 (bàntiān yún lǐ diào kǒudài yī zhūāng fēng), akyly gelip-gitme-liräk [5];

吞吞吐吐 (tūntūntùtù) – käkeläp ýörmek (durmak) [4];

4. 惯用语 (guànyòng yǔ) semantik taýdan metaforik ýa-da giň manyly frazeologik birleşmeler, jümleler:

白日梦 (báirì mèng), bolsady ekmek [5];

开门红 (kāiménhóng), aýagy düşmek [5];

5. 俗 语 (súyǔ) – atalar sözi:

有一搭, 没一搭 (yǒuyī dā, méiyī dā), gepiň başyny agyrtmak.

Rus alymlary I.D. Klenin we W.F. Şıçkonyň aýtmaklaryna görä, hytaý milli dil biliminde frazeologik birlikler şeýle toparlara bölünýär:

1. 成语 (chéngyǔ) idiomalar;

2. 谚语 (yán yǔ) nakyllar;
3. 俗语 (súyǔ) atalar sözi;
4. 歇后语 (xiēhòuyǔ) doly aýdylmadyk birlikler;
5. 警句 (jǐngjù) ganatly sözler;
6. 格言 (géyán) aforizmler;
7. 奇说 (qí shuō) paradokslar [8].

Häzirki wagtda hytaý frazeologiýasynda şu klassifikasiýalardan ugur alynýar. Netijede bolsa, türkmen we hytaý dillerindäki durnukly frazeologik birlikleri terjime edenimizde ýüze çykyp biljek meseleleri aňsatlyk bilen çözüp bileris.

Umuman, her bir diliň özüne mahsus aýratynlyklary bardyr. Türkmen we hytaý dilleriniň hem leksik-semantik gatnaşygy taýdan toparlara bölünişinde birnäçe umumylyklary, özboluşly aýratynlyklary ýüze çykaryp bolýar. Güljemal Açylova durnukly frazeologik birlikleriň leksik – semantikasy taýdan 5 toparyny esaslandyrsa, hytaý dilçisi Ma Guofan frazeologik birlikleriň 5 esasy kategoriýasyny tapawutlandyrýar. Ondan tapawutlylykda, rus alymlary I.D. Klenin we W.F. Şiçko hytaý dil biliminde frazeologik birlikleri 7 topara bölýärler. Olaryň arasyndaky umumylyklar we aýratynlyklar bolsa mysallar arkaly ýüze çykarylyp görkezildi.

THE LEXICAL-SEMANTIC CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN TURKMEN AND CHINESE

M. Gurbannazarova (Turkmenistan)

The article compares the existence of several commonalities and peculiarities in the lexical-semantic relations of the Turkmen and Chinese languages. G.Achilova divided phraseological units into 5 groups according to their lexical-semantic features, but Chinese linguist Ma Guofan differentiated them 5 main categories. Russian scientists I.D. Klenin and W.F. Shichko divided phraseological units into 7 groups in Chinese. The commonalities and peculiarities between them are given with the examples in this article.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТУРКМЕНСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

M. Гурбанназарова (Туркменистан)

В статье рассматривается некоторое тождество и своеобразные отличия в группах фразеологических единиц туркменского и китайского языков, подразделенных по лексико-семантическим отношениям. Лингвист Г.Ачилова подразделяет устойчивые фразеологические единицы на 5 групп, а китайский филолог Ма Гуофан характеризует 5 основных категорий фразеологических единиц. Русские ученые И.Д. Кленин и В.Ф. Шичко, в отличие от них, подразделяют фразеологические единицы китайского языка на 7 групп. Идентичность и отличие между ними подтверждаются примерами.

DILÇI MUGALLYMLARY TAÝÝARLAMAGYŇ PEDAGOGIK-PSIHOLOGIK ESASLARY

M. Kuliýewa (Türkmenistan)

Ata-babalarymyzyň: «Dil – ylymlaryň gönezligi» – diýip belleýşi ýaly, islendik ylmy öwrenjek we oňa girişjek bolsaň, hökmany dil bilmek zerurlygy ýüze çykýar. Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe muňa zerurlyk has hem artdy.

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň «Älem içre at gezer» romanynda Berdimuhamet Annaýew: «Mugallymyň özi elmydama bilim äleminde uly, beýik zatlar, maksatlar ugrunda göreşmelidir. Mugallym çagalara terbiýe berýärkä, özüniň adaty bir adamdygyny unudyp, hakyky mugallym bolmalydyr. Hakyky mugallym adamkärçiligiň çür başyna çykmalydyr» diýip, bel­leýär. Biziň ýurdumyzda dilçi mugallymlary taýýarlamakda hem hut şu jähetden ugur alynýar. Ýo­kary bilimde halkara hyzmatdaşlygynyň geriminiň giňemegi bolsa milli tejribämiziň daşary ýurt te­jribesi bilen utgaşdyrylyp, kämil netijäni gazanmaga itergi berýär. Tejribede gazanylanlara esaslanyp, başarnykly dilçi mugallym bolmak üçin gazanylmaly netijeleri aýratyn bellemek isleýäris.

Gowy mugallym okuwçynyň hem gyzyklanmalaryny öwrense, sapaga gyzyklanma döredip bi­ler. Bu diňe bir tema hakda köp zat bilmek bilen çäklenmän, okuwçylaryň dil öwrenmekdäki şahsy aýratynlyklaryny, başarnyklaryny hem öwrenmegi aňladýar.

Okadyljak dili giň we çuňňur bilmeli, bu başarnyk, mugallymçylyk bilen meşgullanmak isleýän­ler hünär dilinde suwara gürlmegi başarmaly. Sebäbi mugallym diňe diliň ýazylyş kadasyny ýa-da grammatikasyny öwretmän, okuwçynyň şahsyýetini kämilleşdirjek, ösdürjek, ony terbiýelejek täsirli, mazmunly dialogy, pikir alyşmalary hem ýola goýmaly.

Okuwçylary höweslendirmek ukybyna eýe bolmaly. Dil öwrenmek köp zähmeti talap edýär, höwesiň pes gelmegi bolsa netijesiz bolmagyna getirýär. Şonuň üçin mugallym okuwçylaryna özüniň täsirini ýetirip, olarda dil öwrenmäge höwesi döredip bilmeli (özünü ideal hökmünde kabul etmekle­rini gazanmak), her biriniň aýrybaşgalygyny hasaba alyp bilmeli (indiwidual çemeleşme), okuwçylar bilen emosional bagy gurup bilmeli.

Döredijilige we öwretmäge höwesli adam bolmaly. Gowy mugallym okuw sapagyny gyzyk­ly, obrazlara baý we täsirli geçmeli, şonuň üçin döredijilikli bolmaly we dürli görnüşli maglumat­lary taýýarlamaly (audio, wideo, surat, bäsleşik, oýun (dil öwrediji we logikany ösdüriji), pikir çekişmesi...). Mugallymyň öwretmäge bolan höwesini, diňleýjileriň her biri bilen başarnyklaryna görä aýratyn çemeleşýändigini, oňa üns berýändigini okuwçy duýmaly, mugallyma ynanyp, bil baglap bilmeli. Netijede, mugallymdaky öwretmek höwesi öwrenmek höwesini ýokarlandyrar.

Sabyrly bolmaly. Mugallym kähawatlar okuwçylaryň ünsüniň dagynyklygyndan, gyzyksyz gör­ýän ýaly sowuk-sala boluşlaryndan ýaňa umytdan düşmeli däl. Gowy mugallym mundan baş alyp çykjagyna ynanmaly, sabyrly bolmaly. Okuwçylaryna islendik soragy berip biljegini, manysyz-da bolsa sorap biljegini aýtmaly.

Okuwçylary höweslendirip bilmeli. Ýlham berip biljek mugallym gymmat bahaly daşdyr. Öwrenijileriň bilesigelijiligini kanagatlandyrmak üçin, mugallym özbaşdak öwrenmegi dowam etme­li, hünär derejesini ýokarlandyryp durmaly, halkara tejribäni yzygiderli öwrenmeli.

Işjeň diňlemek başarnygy. Mugallym sapakda okuwçylar bilen işjeň gatnaşykda bolmaly. Olar dilde aýtsa eşidip bolar, ýöne mimikasyny, nazaryny, sesiniň äheňini, yşaratly hereketlerini hem okamagy, düşünmegi başarmaly. Mugallym täze maksatlary goýmaly, öwretmek üçin iň laýyk mag­lumatlary saýlamaly, sapaklary gowy meýilleşdirip, ösüşi gazanjak bolmaly. İşjeň diňlemek täsirli aragatnaşyk üçin möhüm ädimdir.

Häzirki döwrüň mümkinçiliklerinden nädip peýdalanjagyňy bilmeli. Tehnologiýalaryň ösen döwründe dilleri öwretmek üçin sanly maglumatlar, dürli elektron programmalar we okatmagyň has kämil tehnologiýalary bar. Olardan peýdanyň bilmek başarnygyny gazanmak wajypdyr.

Halkara hyzmatdaşlygyň, akademiki alyş-çalyşyň, okuw we iş saparlarynyň döwrüň ta­labyny ödeýän dilçi mugallymlary taýýarlamakda berýän netijeleri hem uludyr. Biziň ýurdumyzda Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde muňa aýratyn üns berilýär we mümkinçilikler döredilýär.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL BASES FOR LANGUAGE TEACHER TRAINING

M. Kuliyeva (Turkmenistan)

In the book «Älem içre at gezer» (Good Name is Imperishable) by the National Leader of Turkmen people our Hero-Arkadag, there are precious words of Berdimuhamet Annayev, “A teacher should always strive for great deeds and goals in the world of education. A teacher should forget that he/she is an ordinary person while teaching children and become a real teacher. A real teacher should be at the top of humanity”. In our country, the professional training of teachers of foreign languages is carried out in this context. Based on the experience gained, we would like to highlight the results that need to be achieved in order to become a professional language teacher.

Teacher must have a broad and deep knowledge of the target language; be able to motivate students; be creative and passionate about teaching; be patient; be able to develop and encourage student independence; must have good listening skills and must know how to take advantage of today’s opportunities.

The results of international cooperation, academic exchanges, studies and business trips in the training foreign language teachers who meet the requirements of today are also remarkable. By the tireless efforts of our Hero-Arkadag and esteemed President, special attention is being paid and wide opportunities are being created in order to develop training of foreign language teachers.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ-ЛИНГВИСТОВ

M. Кулиева (Туркменистан)

В романе Национального Лидера туркменского народа Героя-Аркадага «Имя доброе нетленно», отмечается, что Бердымухамет Аннаев говорит: «Учитель всегда должен бороться за большие, великие идеи, стремиться к великим целям на ниве просвещения. Учитель, воспитывая детей, должен забыть о том, что он обычный человек, и стать настоящим учителем. Настоящий учитель должен достичь вершины человечности.». В нашей стране в подготовке преподавателей-лингвистов руководствуются непосредственно данным аспектом. Основываясь на практические достижения, отдельно хотим отметить результаты, которые необходимо достичь для того, чтобы стать умелым преподавателем-лингвистом.

Необходимо широко и глубоко знать преподаваемый язык; обладать способностью мотивировать учащихся; быть человеком, склонным к творчеству и обучению; быть терпеливым; уметь развивать и мотивировать самопознание учащихся; обладать умением активно слушать; знать, как нужно применять возможности современности.

Международное сотрудничество, академический обмен, учебные и рабочие поездки дают большие результаты в подготовке преподавателей-лингвистов, отвечающих требованиям времени. В результате беспрецедентных усилий Героя-Аркадага и уважаемого Президента в нашей стране уделяется особое внимание данной деятельности и создаются все необходимые возможности для этого.

ÇEPER TERJIMEDE STILISTIK SERIŞDELERI GEÇIRMEGIŇ USULLARY

M. Maksadowa (Türkmenistan)

Asyl tekstiň awtory metaforalary, meňzetmeleri, söz öwürmelerini we beýleki dürli stilistik serişdeleri ulanyp biler. Stilistik serişdeleriň üstünden baran terjimeçi olary terjimesinde saklan-

malymy ýa-da aýryp, deregine başga ýerde öwezini dolmaly diýen karara gelmeli bolýar. Şonuň üçin çeper terjimä mahsus käbir aýratynlyklary terjimeçiniň dil bilimine salgylanmagynda öwrenmegi we özleşdirmegi zerurdyr. Bu işde stilistik serişdeleriň terjime ediliş usullary terjime nazaryýetinde has ýerlikli usullary hasaplanyp, olary: stilistik barabarlyk (laýyklyk), stilistik orun çalşyрма; stilistik indiuiduallaşdyrma (şahsyllaşdyrma); stilistik güýçlendirme; stilistik gowşama ýaly görnüşleri tapawutlandyrylýar.

Şeýle ýerlikli usullar edebi eserlerde çeper terjimäni gazanmaga mümkinçilik berýär. Görkezilen usullardan stilistik barabarlyk ählitaraplaýyn terjimede serişdäniň gabat gelmegini gazandyrýar. Terjimeçi diňe bir manyny doly bermän, eýsem diliň kada-kanunlaryny bozman, dil serişdelerini dogry ulanmagy hem başarmalydyr. Çeper terjimede şol manyny almak has täsirli bolýar. Käbir ýagdaýlarda serişdeleriň taýlary, terjime edilýän dilde ulanylyşy, wezipesi deň gelmeýär we terjimede saklamak üçin çeper serişdeleri çalşyrmak, indiuiduallaşdyrylmak, köpeltmek, gowşatmak ýaly usullary gerek ýerinde ýerlikli ulanmak bolar.

WAYS OF TRANSFERRING STYLISTIC DEVICES IN LITERARY TRANSLATION

M. Maksadova (Turkmenistan)

The translation of metaphors, metonymies, similes, allusions, puns, epithets, ironies and other stylistic devices forces many translators to perform their work very carefully. Note that the problem of translating such devices confuses professional translators. There are following ways of transferring stylistic devices in literary translation: stylistic correspondence, substitution, individualization, amplification and weakening.

Stylistic correspondence is defined as a correspondence between translation and source text when the translation adequately reproduces the stylistic invariant of the original text. It means that all the elements in the source text and target text correspond to each other on the stylistic and semantic level. E.g.: The whole island was in trouble. (*Metonymy*) - *Bütün ada ünji dedi.* (*Metonimiya*)

The examples indicate that the same stylistic device, metonymy, is remained with its same semantic meaning and its structure. The whole island here meant as the people of that island in both languages.

Next way of transferring stylistic devices is stylistic substitution that happens when the translator does not have corresponding stylistic means for reproducing certain images from the original text or using it when there is no changes. Since substitution is a grammatical relation, stylistic substitution is another way where the corresponding stylistic devices are not found in target language or changing it in literary translation is more suitable. Some stylistic devices bare the same terminology but differ in function and that is why, in translation, stylistic devices are substituted structurally and functionally with the other one. E.g.: The sun had disappeared, and a lead-colored twilight settled down. (*Epithet*) - *Gün ýitirim bolup, agyr gürşun dek iňrik adanyň üstüne çökdi.* (*Meňzetme*)

“A lead-colored twilight” is epithet especially figurative or transferred epithets, are formed of metaphors, metonymies and similes expressed by adjectives. They are mostly translated like metaphors, epithets or similes in Turkmen with the help of simile forming words “dek, ýaly”. Changes of structure also causes the stylistic substitution.

Stylistic individualization, is another way of transferring stylistic devices in literary translation, means that the translator can change the structure of stanza, the rhythm of the poem or the way of creating images. Alternatively, in translation of lexical means when are considered as stylistic device: synonyms, antonyms, homonyms, puns or play on words or in dialects and archaic words. In the example homophones “axis” (imaginary line around which an object spins) and «axes» (in plural of axe: a tool to chop wood which consisting blade and a long handle) becomes “ok” which

means «arrow» in the dialogue and another meaning is «imaginary line around which an object spins» and the «axes» was understood in original text.

Stylistic amplification is the intentional emphasizing of the excessive means. The writer adds more information to a sentence. The translator can introduce his or her own metaphors, epithets or other stylistic devices, which are not stated in the original text. E.g.: ...she set off at once, and ran till she was quite tired and out of breath. (No device) - ...ol mazalyja daljygýança şeýle bir ylgady, şeýle bir ylgady. (Repetition)

Stylistic weakening is called «muffling» of expressive means of the original text and their substitution or omission of neutral ones. The register of the source text stylistic device becomes one grade lower in the target text. The translation process of stylistic devices from one language into another is inevitable without necessary stylistic effect transformations. E.g.: “That was a narrow escape!” said Alice - “Hernä ýetişäýdim” diýip Alisa aýtdy.

In the example phraseological unit “narrow escape” means a situation in which an accident or other unfortunate incident is only just avoided. Nevertheless, in Turkmen version we translated, as “Fortunately I was in time”, hernä ýetişäýdim and weakened the stylistic function of phraseological unit.

Without violating the meaning and stylistic colouring of the source text translator must think as an author of the work and transfer means with suitable ways. Consulting to the analysis of several translated texts, we can say that the most used methods are stylistic correspondence and stylistic substitution.

ПРИЕМЫ ПЕРЕДАЧИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

М. Максадова (Туркменистан)

Автор оригинального текста может использовать метафоры, сравнения, обороты речи и различные другие стилистические приемы. Переводчик, столкнувшийся со стилистическими приемами, должен решить, оставить ли их в своем переводе или удалить и заменить в другом месте. Поэтому переводчику необходимо изучить и освоить некоторые особенности художественного перевода применительно к языкознанию. Самыми целесообразными приемами перевода стилистических средств в теории перевода являются: стилистическое соответствие, стилистическая замена, стилистическая индивидуализация, стилистическое усиление и стилистическое ослабление.

Такие адекватные приемы позволяют добиться художественного перевода в процессе перевода художественных произведений. Стилистическое равенство названных приемов обеспечивает согласованность перевода по всем направлениям. Переводчик должен не только передать полный смысл, но и уметь правильно пользоваться языковыми средствами, не нарушая правил языка. В ряде случаев значение средств, их употребление в языке перевода и их функция неодинаковы, и для сохранения их в переводе будет уместным использование таких приемов, как замена, индивидуализация, усиление, и ослабление художественных средств.

DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEKDE MODUL ÝÖRELGESINIŇ NETIJELILIGI

М. Мәммедова, В. Тәшлиýева (Түркменистан)

Ylym we bilim ulgamyny düýpli özgertmek hem-de kämilleşdirmek Garaşsyz, hemişelik Bitarap döwletimiziň esasy wezipeleriniň biridir. Ylym ýurdumyzyň täze belentliklere tarap öňe gitmeginiň,

dünýäniň bilim giňişligine çykmagynyň hem-de ýaş nesli terbiýelemegiň düýpli esaslaryna öwrüldi. Daşary ýurt dillerini döwrebap okatmagyň modul ýörelgesi häzirki zaman innowasiýa usullarynyň hataryna goşulýar. Ol Ýewropanyň bilim ulgamynda giňden ulanylýar we köplenç bilim işinde geljegi uly bolan we dilleri iş ýüzünde öwrenmekde görnüp duran netijeleri berýän çemeleşme hökmünde kesgitlenýär. Bu nukdaýnazardan, modullara dil okatmagyň garaşsyz bölümleri hökmünde garalýar. Modul arkaly okatmak bilim bermek mazmunynyň okuw materiallarynyň galan böleginden aýratynlygy hem-de okuwça-da, mugallyma-da gönükdirilen dykgatly işlenip düzülen usulyýet üpjünçiligi talap edýär. Modulyň usulyýet üpjünçiligi anyk kesgitlenen (mugallym we talyp üçinem) okatmagyň maksatlaryny, meýilleşdirilen okuw netijelerini, modulyň dersde ýa-da okuw meýilnamasynda ulanylmaly ýerini görkezýän logiki shemany, moduly öwrenmegiň logiki shemasyny, moduly özleşdirmek üçin zerur okuw materiallaryny, şol sanda öz-özüňe gözegçilik etmek üçin tabşyryklary, modula girizilen okuw mazmunynyň özleşdirilmegine gözegçilik etmek üçin anyk, resminamalaşdyrylan tertibi öz içine almalydyr.

Her modulyň öz okuw we usulyýet toplumu bilen goldanmalydygyny aýdyp bileris. Modul ýörelgesine görä, okuw dersini we bilim maksatnamasyny hökmany böleklerden (hökmany öwrenilmeli modullardan) we saýlap bolýan, çalşyrylýan modullardan düzmek maksadalaýyk bolýar. Olaryň kömegi bilen talyplar zähmet bazarynyň isleglerine çalt uýgunlaşyp biler.

Modul düşünjesi aslynda örän giňişleýin görnüşde, şol sanda aýratyn okuw dersiniň aýry bölegi hem-de birnäçe dersi, bir ýarymýyllykda bir wagtda öwrenilýän mazmun boýunça baglanyşykly dersleriň toplumyny öz içine alýan bilim maskatnamalarynyň moduly hökmünde düşündirilip bilner. Modulyň belli bir meýilleşdirilen okuw netijesiniň gazanylmagyna (başgaça aýdylanda, belli bir hünär başarnygyny) gönükdirilendigini belläp bileris.

Dersleriň mazmun umumylygyna esaslanýan modullar «kese» ýa-da «dik» shemalar boýunça gurlup bilner. «Kese» modulda dersleriň ähli düzüm bölekleri bilim netijesine takmynan deň we garaşsyz goşant goşýar; olar bir wagtda öwrenilip bilinýär, sebäbi öwrenmegiň zygiderlilik berke kesgitlenmeýär. «Dik» modula esasy we umumy hünär ugurlaryndan başlap, ýörite bilimlere çenli belli bir bilim netijesini gazanmaga gönükdirilen zygiderli öwrenilýän dersler goşulýar.

Daşary ýurt dilini okatmagyň meýilleşdirilen netijesi hökmünde hünär taýdan ussatlygy özleşdirmek göz önünde tutulýan hünär biliminiň esasy maksadyny gazanmaga mümkinçilik berýän kommunikativ başarnyk hasaplanmalydyr. Dilleri öwrenmekde ýokary netijeleri gazanmak esasy maksat bilen baglanyşykly bolmalydyr. Muny dil öwredilýän döwürde hünär taýdan esaslandyrylan ýagdaýlaryň döredilmegi arkaly gazanylyp bilner. Daşary ýurt dilini öwrenmekde modullary döretmekde şeýle mümkinçiligiň göz önünde tutulmagy maksadalaýykdyr. Daşary ýurt dilini öwretmekde adaty usullar bilimleriň emeli ýagdaýlarda özleşdirilmegi üçin ulanylanda, talyplar öwrenilýän dersiň geljekki hünär işleri bilen baglanyşygyny görmeýär. Talyplaryň pikirleniş ukybyny ösdürmegiň iň täsirli serişdesi meňzetme modellerini döretmekdir. Okatmakda şeýle çemeleşme hünär iş şertlerine, onuň adaty we möhüm aýratynlyklaryna meňzeş ýagdaýlary döredýär. Munuň daşary ýurt dili sapaklarynda ulanylmagy aragatnaşyk endiklerini we başarnyklaryny emele getirmäge mümkinçilik berýär, öz-özüne gözegçilik etmek endigini ösdürýär, geljekki işine we umuman, jemgyýetdäki durmuşyna hakyky taýýarlygyna ýardam edýär, daşary ýurt dili sapaklaryny has janly, gyzykly, manyly etmäge kömek edýär, talyplara öz pikirlerini aýtmaga, duýgularyny, bahalandyrmalaryny beýan etmäge, ýagny daşary ýurt dilinde pikirlenmäge mümkinçilik berýär. Daşary ýurt dilini öwrenmegiň hünär ugruny ýokarlandyrmagy üpjün edýän usullar hökmünde şeýle usullar ulanylyp bilner: aragatnaşyk – daşary ýurt dilinde okalan hünär maglumatlary barada gepleşik, durmuş we hünär ýagdaýlaryny seljermek, ýöriteleşdirilen mazmunly döredijilik meseleleri çözmek, orunlar boýunça oýun ýagdaýlar we ş.m. Ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dilini öwrenmegiň hünär ugruny ýokarlandyrmak üçin innowasiýa tehnologiýalaryny ulanmagyň netijeliligi, tejribäniň görkeziji ýaly, sapaklarda ula-

nylanda, ilkinji nobatda, hünär bilimleriniň, başarnyklaryň we endikleriniň uly toplumyny özleşdirmek ugrunda has uly ähmiýete eýe bolar.

EFFECTIVENESS OF MODULAR PRINCIPLE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

M. Mammedova, B. Tashliyeva (Turkmenistan)

The modular principle in modern teaching of foreign languages is considered as modern innovative methods. The methodological support of the module has to include clearly formulated (both for the teacher and the student) teaching objectives, planned learning outcomes. The modules must include a logical diagram showing the place of the module in the discipline or educational program, a logical diagram for studying the module, educational materials necessary for assimilating the module, including problems for self-control, and a clear, documented procedure for monitoring the assimilation of the learning content included in the module.

РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ МОДУЛЬНОГО ПРИНЦИПА В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

M. Маммедова, Б. Ташлиева (Туркменистан)

Модульный принцип в современном преподавании иностранных языков относят к современным инновационным методикам. Методическое обеспечение модуля должно включать чётко сформулированные (и для преподавателя, и для студента) цели обучения, планируемые результаты обучения, логическую схему, показывающую место модуля в дисциплине или образовательной программе, логическую схему изучения модуля, учебные материалы, необходимые для освоения модуля, включая задания для самоконтроля, ясную, документированную процедуру контроля усвоения содержания обучения, включённого в модуль.

SIBIRDÄKI WE UZAK GÜNDOGARDAKY GIDRONIMLERE ETNOLINGWISTIK ÇEMELEŞME

M. Muhammedowa, A. Muhammedowa (Türkmenistan)

Dünýäniň çar künjüne ýaýran türk halklaryň sözlerini toplamak, umumylyklaryny öwrenmek bolsa dilçileriň gyzyklanma bilen işleýän ugurlarynyň biridir. Türk dilleriň gelip çykyşyna, ýerleşýän ýerine, ýaşyna esaslanyp toparlara bölmekde alymlar degerli işleri bilen türküşnaslyk ylmyna uly goşant goşupdylar. Toponimika üç ylmyň: dil biliminiň, taryhyň we geografiýanyň çäginde bolan lingwistikanyň pudagydyr. Türk halklaryň toponimikasynyň öwrenilmeginiň wezipesi hem degişli geografik ýerlerde ýer-ýurt atlarynyň ýüze çykyş taryhy, olaryň aňladýan manylary bilen baglanyşykly ylmy-barlag işleriniň alnyp barylýandygydyr.

Her bir zadyň, hadysanyň, şol sanda geografik ýerleriň hem öz ady bolup, şol atlaryň ýüze çykyşyny, olaryň tebigy we taryhy nukdaýnazardan ähmiýetini, häzirk wagtda tutýan ornuny öwrenmegiň ylmy hem-de amaly ähmiýeti bardyr.

Türk halklaryň ýaşayan sebitleri juda giň bolup, olaryň iň täsin maglumatlary, syrly taryhy wakalary özüne siňdiren türk halklaryň iň gadymy ýurdy hasaplanýan Russiýa Federasiýasynyň Sibir sebitidir. Sibirdäki ýakutlar, tywalar, hakaslar, şorlar, altaýlar, çulumlar ýaşayarlar. Bu türk halklaryň

ýaşaýan ýerleri rus topraklarynda bolsalar hem, durmuşyň ähli ugurlarynda türki sözleri, türki medeniýetiň we durmuşyň yzlary saklanyp galypdyr.

Toponimikanyň bir bölümi hökmünde gidronimika suw bilen baglanyşykly geografiki atlary öwrenýär. Sibirdäki we Uzak gündogardaky köki türki dile degişli bolan gidronimler we olara degişli mysallar türkologlar üçin aýratyn gyzyklanylýan ugurlaryň biridir. Sibirdäki gidronimleriň aglabasy etimologiýasy boýunça türki dillere degişlidir. Meselem: Adyr-Şiwi, Aýby- Höl, Aýlyg- Ary, Ak-Attyg-Höl, Ak-Daştyg-Höl, Allagylyg – Höl, Algyý-Höl, Askyr-Höl, Ak-Oý, Ak-Oýuk, Ak-Soýak, Ak-Sug, Ak-Tal we ş.m.

Toponimikanyň aýratyn gyzykly we taryhy, medeni ähmiýetli bölümi bolan gidronimika degişli atlaryň etimologik aýratynlyklaryny seljermek bilen biz Sibirdäki gidronimleriň umumy türki aýratynlyklarynyň bardygyny, ol ýerleriň türkileriň gadymy watanydygy baradaky pikirleriň ygtybarlydygyna göz ýetirdik.

Adamzat durmuşyny suwsuz göz önüne getirip bolmaýar. Suw-ýaşaýyş. Şol sebäpli hem halklar ululy-kiçili suwlaryň töwereginde ýerleşipdirler. Olar elbetde, ilki bilen ol suwlara at dakypdyrlar. Şuňa görä-de, gidronimler iň gadymy sözlere degişlidir. Semantik aýratynlygy boýunça gidronimler suwuň häsiýetini, ýerleşişini, halklaryň medeni-durmuşy gatnaşyklaryny, ýaşaýyş şertlerini bildirýär. Şeýle-de suwuň töwereginde bolup geçen taryhy hadysalaryň we belli şahsyýetleriň atlary derýalara, köllere, çaylara dakypdyr. Bu bolsa gymmatly taryhy maglumatdyr. Gidronimler etnolingwistik geçmişi dikeltmäge we şunuň netijesinde lingwistik gymmatlyk hökmünde hem derwaýysdyr.

Geçen asyrlar, geçen ömürler öz ýatlamalaryny geljekki nesillere ýetirmegi ýeriň diline – toponimika ynanydyrlar.

Öz dogduk mekanyň we alys ýurtlarda ömür sürýän kowumdaşlaryň ýaşaýan ýerleriniň atlaryny öwrenmek diňe bir gyzykly bolman, eýsem ylmy we medeni derejäh ýokarylygyny görkezýän alamatdyr.

THE HYDRONYM OF SIBERIA AND THE FAR EAST FROM AN ETHNOLINGUISTIC POINT OF VIEW

M. Muhammedova, A. Muhammedova (Turkmenistan)

Toponymy is a branch of linguistics history and geography. The study of the toponymy of Turkic peoples is based on the study of the history of the occurrence of toponyms in a certain area, the meaning of toponyms and the vocabulary of the unit.

The study from the point of view of historical linguistic names of phenomena and objects, including objects of nature has theoretical and practical significance from the point of view of etymological analysis and use of the term in modern language.

The area of distribution of Turkic-speaking peoples is very wide. Siberia and the Far East of the Russian Federation is a territory rich in legends and historical events shrouded in mystery. In this territory there are Yakuts, Tuvans, Khakas, Shors, Altai, and Chulums. In various areas of the life of these nations Turkic traces are present in their language, culture and lifestyle.

Toponymy-hydronymics is the study of geographical names associated with water. Of particular interest to Turkologists are hydronyms, Siberia and the Far East, historically associated with Turkism. Most hydronyms are etymologically related to Turkic languages. for example: Adyr-Shivi (Adyr Shivi), Aiby-Hol (Aibyhol), Aylig-Ary (Ailyg ari), Ak-Attyg-Hol (Agalttig khol), Ak-Dash-tyg-Hol (Akdashtyg khol), Allagylyg-Hol (Allagilig. khol), Algyi-Hol (Algyi khol), Askyr-Hol (Askyr khol), Ak-Oy (Akoy), Ak-Oyuk (Akoyuk), Ak-Soyak (Aksoyak), Ak-Sug (Aksug), Ak-Tal (Aktal) and others.

ГИДРОНИМЫ СИБИРИ И ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ

М. Мухаммедова, А. Мухаммедова (Туркменистан)

Топонимика – отрасль лингвистики на стыке языковедения, истории и географии. Изучение топонимики тюркоязычных народов базируется на изучении истории возникновения топонимов в определенном ареале, значения топонимов, как единиц лексики.

Изучение с точки зрения исторической лингвистики названия явлений и объектов, в том числе объектов природы, имеет теоретическое и практическое значение с точки зрения анализа этимологии и употребления термина в современном языке.

Ареал распространения тюркоговорящих народов очень широк. Территорией, богатой на предания и покрытых тайной исторических событий является Сибирь и Дальний Восток Российской Федерации. На этой территории живут якуты, тувинцы, хакасы, шорцы, алтайцы, чулумы. В различных областях жизни этих народов в их языке, культуре и жизненном укладе присутствуют тюркские слова.

Раздел топонимики – гидронимика изучает географические названия, связанные с водой. Особый интерес у тюркологов привлекают гидронимы, Сибири и Дальнего Востока, исторически связанные с тюркизмами. Большинство гидронимов по этимологии связаны с тюркскими языками. например: Aduġ-Şiwî (Адыр шиви), Aýby- Höl (Айбыхол), Aýlyg- Agy (Айлыг ары), Ak-Attyg-Höl (Агалтыг хол), Ak-Đaştyg-Höl (Акдаштыг хол), Allagylyg – Höl (Аллагылыг хол), Algyú-Höl (Алгый хол), Askug-Höl (Асгыр хол), Ak-Oý (Акой), Ak-Oýuk (Акоюк), Ak-Soýak (Аксоаяк), Ak-Sug (Аксуг), Ak-Tal (Актал) и др.

SINHRON TERJIMÄNI ÖWRETMEKDE GÖNÜKMELERINË ÄHMIÝETI

М. Nurlyýewa (Türkmenistan)

Arkadagly Serdarymyzyň parasatly syýasaty netijesinde Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan durmuşyň dürli ugurlarynda düýpli özgertmeleri üstünlikli amala aşyrýar. Bilim özgertmeleriniň çäklerinde dünýä dillerini öwretmäge, hususan-da, terjimeçilik işini kämilleşdirmäge we hünärmen terjimeçileri taýýarlamaga uly üns berilýär. Türkmenistanyň dünýäniň syýasy, ykdysady ulgamlaryna sazlaşykly utgaşmagy, ýurdumyzyň halkara gatnaşyklarynyň, şol sanda diplomatik işiniň geriminiň giňemegi meseläniň derwaýys bolmagyny şertlendirdi.

Terjime boýunça okuw kursunyň mazmuny zerur hünär bilimleri hem, terjimeçilik başarnyklary we endikleri ösdürmegi hem öz içine alýar. Şunuň bilen birlikde, terjimeçilik başarnyklary we endikleri doly kemala getirmek terjime boýunça okuw kursunyň ahyrky maksady bolup durýar, sebäbi olar terjimeçiniň amaly hünär işini üpjün edýärler. Terjimeçilik başarnyklary we endikleri ýörite seçilip alnan okuw materiallarynyň ulanylmagynyň esasynda kemala getirilýär. Şeýle materiallaryň hataryna terjime boýunça gönükmeler hem deňşlidir.

Olaryň arasynda terjimä deslapky taýýarlyk gönükmeleri we hususy terjime gönükmeleri tapawutlandyrylýar. Terjimä deslapky taýýarlyk gönükmeleri terjime edilýän dil boýunça bilimleri kämilleşdirmäge gönükdirilendir. Hususy terjime gönükmeleriniň maksady bolsa belli bir dil birlikleriniň manylary we ulanylyşy bilen baglanyşykly kynçylyklary ýeňip geçmegiň başarnyklaryny ösdürmekden, şeýle hem terjimäniň dürli usullarydyr tärlerini ulanmak başarnyklaryny amaly taýdan özleşdirmekden ybaratdyr. Gönükmeler bilen işlemek terjime boýunça okuwlaryň ep-esli bölegini tutýar. Gönükmeler bilen işlemegiň dowamynda terjimede duş gelýän kynçylyklary ýeňip geçmegiň usullary öwrenilýär, terjimäniň tehniki tärleri özleşdirilýär, terjimeçilik başarnyklary ösdürilýär we terjimeçilik endiklerini kämilleşdirmek üçin esas döredilýär.

Sinhron terjimäni öwretmek maksatly gönükmeleriň şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

1. Maksady boýunça görnüşleri:

– reseptiw gönükmeler, olar diňlemegiň we okamagyň dowamynda dil materialyny kabul etmek başarnygyny ele almaga ýardam edýärler;

– öndümlü gönükmeler *jümleleri döretmek (dilden we ýazmaça görnüşinde)* bilen baglanyşykly bolýar;

– reseptiw-öndümlü gönükmeler *berilýän teksti seljerip kabul etmek we sözleşäniň gurluşlaýyn hem-de semantik taraplarynyň göz önünde tutulmagynda sözleşäni gurnamak başarnygyny ösdürmäge niýetlenendir;*

– dil gönükmeleri aýry-aýry dil hadysalaryny (hususan-da, dil birlikleriniň belli bir görnüşleriniň many we ulanylyş aýratynlyklaryny) tapawutlandyrmagy hem-de olary ulanmakda ýörite türgenleşmegi göz önünde tutýar;

– amallaýyn gönükmeler terjimäniň dowamynda öwrenilen terjime modellerini, özgertmelerini we tärlerini ulanmak başarnygyny ösdürmäge maksat edinýärler;

– kommunikatiw maksatly gönükmeler sözleşäniň endiklerini kämilleşdirmäge we sözleşäniň başarnyklaryny ösdürmäge gönükdirilip, olar audiowizual teksti gaýtadan döretmekde dürli sözleşäniň tärli hereketleriň edilmegini göz önünde tutýarlar, ýagny asyl nusganyň mazmunyny bermekden ybarat dürli derejeli wezipeleri ýerine ýetirmek: doly / gysgaça beýan etmek, gaýtadan gürrüň bermek görnüşinde terjime etmek, tekste düşünilişine gözegçilik etmek we ş.m.;

– türgenleşdiriji gönükmeler terjimeçilik başarnyklaryny we endiklerini kemala getirmäge hem-de alnan bilimlerini berkitmäge gönükdirilendir.

2. Ýerine ýetiriliş usullary boýunça görnüşleri:

– auditiw / wizual gönükmeler eşidiş / görüş analizatorlarynyň kömegi bilen kabul etmäge gönükdirilendir;

– bir dilli / iki dilli gönükmelerde ene dilini ulanmak / ulanmazlyk usulyna esaslanýlar;

– asyl dilde / terjimäniň dilinde ýerine ýetirilýän gönükmeler;

– okuw otagynda / okuw otagyndan daşky şertlerde ýerine ýetirilýän gönükmeler dilden terjime boýunça amaly sapaklarda işlemegi / okuw sagatlarynyň tertibinden daşary internet tehnologiýalaryny ulanylmagynda özbaşdak işlemegi göz önünde tutýarlar;

– şahsy tertipde / toparlaýyn ýerine ýetirilýän gönükmeler talyplaryň ýokary derejeli özbaşdaklygynyň bolmagy we olaryň hususy aýratynlyklarynyň göz önünde tutulmagy bilen häsiýetlendirilýär.

THE ROLE OF EXERCISES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION TEACHING

M. Nurlyyeva (Turkmenistan)

Simultaneous translation skills and abilities are created on the basis of specially selected exercises. So, pre-translation exercises and actual translation exercises are distinguished. Pre-translation exercises are aimed at improving the proficiency in the target language (drawing up synonymic series and differentiation of the meanings of synonyms, stylistic assessment of the proposed options, paraphrasing statements). And the purpose of the actual translation exercises is to develop the ability to overcome difficulties associated with the peculiarities of semantics and the use of certain language units, as well as to «work out» the skills to use various methods and techniques of translation. Working with exercises is a significant part of the translation training course. In the process of working with exercises, ways to overcome the difficulties of translation are studied, translation techniques are worked out, translation skills are developed and the basis for improving translation skills is created.

РОЛЬ УПРАЖНЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ СИНХРОННОМУ ПЕРЕВОДУ

М. Нурлыева (Туркменистан)

Умения и навыки синхронного перевода создаются на основе выполнения специально подобранных упражнений. Так, выделяют предпереводческие упражнения и собственно переводческие. Предпереводческие упражнения направлены на совершенствование владения языком перевода (составление синонимических рядов и дифференциация значений синонимов, стилистическая оценка предполагаемых вариантов, перефразирование высказываний). А цель собственно переводческих упражнений состоит в развитии умений преодолевать трудности, связанные с особенностями семантики и употребления определенных языковых единиц, а также «отработке» умений использовать различные способы и приемы перевода. Работа с упражнениями составляет значительную часть курса обучения переводу. В процессе работы с упражнениями изучаются способы преодоления трудностей перевода, отрабатываются технические приемы перевода, развиваются переводческие умения и создается основа для совершенствования навыков перевода.

HÜNÄRMENIŇ DIL TAÝÝARLYGYNDA DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEGIŇ HÄZIRKI ZAMAN USULLARY

М. Rejepowa, М. Ataýewa (Türkmenistan)

Döwletleriň arasynda ykdysadyýet aragatnaşygyň hemmetaraplaýyn ýokary depginde ösýän, häzirki zaman lukmançylyk ylmyň we lukmançylyk ulgamyndaky tehnologiýalaryň halkara hyzmatdaşlygynyň ýokary derejä ýetýän döwründe, lukmançylyk ulgamyndaky hünärmenleri gowy-taýýarlamaga uly talaplar bildirilýär.

Lukmançylyk ugurly hünärmeniň kärine gönükdirilen meseleleri çözmekde öz ene dilini, latyn dilini, esasy lukmançylyk adalgalaryny we azyndan bir daşary ýurt dilini gowy bilmek zerurlygy ýüze çykýar. Lukmançylyk uniwersitetinde geljekki lukmançylyk ugurly hünärmenler birnäçe daşary ýurt dillerini: iňlis, rus, nemes, hytaý we lukmançylyk dili bolan latyn dilini öwrenýärler. Islendik dili öwrenmäge çemeleşmeleriň çäginde umumylaşdyrylan usullar bardyr. Haýsy dili talybyň hünäri bilen baglanyşykly öwretmek isläniňde-de, belli-belli ykrar edilen usullardan peýdalanmak gerek bolup durýar. Biziň uniwersitetimizde daşary ýurt dilleri häzirki zaman usullarynyň ulanylmagy arkaly öwredilýär. Okatmagyň häzirki zaman usullaryna şu aşakdakylar degişlidir:

- a) hyzmatdaşlykda okatma usuly;
- b) taslama (pikirlenme) usuly;
- ç) tehniki serişdeler, esasan hem, kompýuter tehnologiýasyny ulanma usuly we başgalar;
- d) belli bir aralyk usuly (internet arkaly).

Bu usullar ulanylanda, talyplaryň arasynda deň-duşluk, hyzmatdaş-ýoldaşlyk, dostlukly gatnaşyk ýola goýulýar, çylşyrymly soraglaryň we meseleleriň ara alnyp maslahatlaşylmagyna şert döredýär. Okatmagyň häzirki zaman usullary, daşary ýurt dillerini okatmakda, hünär medeniýetini ýokarlandyrmakda ýokary mümkinçilikleri berýär. Daşary ýurt dilleri sapaklarynda tehniki serişdeler, ýagny kompýuter tehnologiýasy ulanylanda sapagyň täsirli, netijeli, gyzykly geçjekdigini, talyplaryň sapaga bolan höwesiniň artjakdygyny bellemek zerur. Hünäre gönükdirilen dürli görnüşli multimedia keşpli oýunlar talyplaryň öz hünärleri boýunça söz baýlygyny artdyrmaga, daşary ýurt diliniň grammatikasyna, sözleýşine düşünmäge, sowatly ýazmaga ýardam berýär. Hünäre gönükdirilen daşary ýurt

dilini öwretmegiň aýratynlyklary talyplaryň saýlan hünärine ökde hünärmen bolup ýetişmekleri üçin maksadalaýyk okadylmagynyň zerurdygyny şertlendirýär.

MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE LANGUAGE TRAINING OF SPECIALISTS

M. Rejepova, M. Atayeva (Turkmenistan)

In the medical university teaching foreign languages is based on modern and interactive methods. These include:

- a) method of training for cooperation;
- b) design method
- c) method of training using technical means and computer technologies;
- d) the method of distance learning (through the Internet).

The use of these methods makes it possible to establish friendly relations and equal partnership among students, creating conditions for discussing all the problems and issues that arise. Modern methods also create all the conditions for teaching foreign languages and improving the oral and written speech of students. It should be noted that classes on teaching foreign languages, the use of technical means and computer technologies, gives great attention to the effectiveness of classes, increase the interest of students in the studied language. Various types of multimedia tools contribute to the enrichment of vocabulary, the mastery of grammar, the understanding of spoken and written speech. All conditions are created for the formation of highly qualified specialists with knowledge of foreign languages.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ПРИ ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ

М. Реджепова, М. Атаева (Туркменистан)

В медицинском университете обучение иностранным языкам основывается на современных и интерактивных методов. К ним относятся:

- а) метод обучения сотрудничеству;
- б) метод проектирования;
- в) метод обучения с использованием технических средств и компьютерных технологий.
- г) метод дистанционного обучения (через Интернет);

Использование этих методов, позволяет, налаживать дружеские отношения и равноправное партнёрство среди студентов, создание условий для обсуждения всех возникших проблем и вопросов. Современные методы создают также все условия для обучения иностранным языкам и усовершенствования устной и письменной речи студентов. Нужно отметить, что на занятиях по обучению иностранным языкам, использование технических средств и компьютерных технологий, оказывает большое влияние на результативность занятий, повышают интерес студентов к изучаемому языку. Различные виды мультимедийных средств способствуют обогащению словарного запаса, усвоению грамматики, пониманию разговорной и письменной речи. Создаются все условия для формирования высококвалифицированных специалистов со знанием иностранных языков.

RUS DILINI ÖWRETMEKDE OÝUN BILIM TEHNOLOGIÝALARY

M. Satdarowa (Türkmenistan)

Oýun öwretmek, jemgyýetçilik tejribesini geçirmek usuly hökmünde irki döwürlerden bäri ulanylyar.

Döwrebap umumy bilim berýän mekdepde işjeň oýunlar mugallymlar tarapyndan aşakdaky maksatlar bilen ulanylyp bilner:

– düşünjäni, temany we okuw dersiniň bölümünü özleşdirmek üçin özbaşdak tehnologiýa hökmünde;

– umumy tehnologiýalaryň bir elementi hökmünde;

– sapak ýa-da onuň bir bölegi hökmünde (giriş, barlag);

– synpdan daşary geçirilýän çärelerde iş tehnologiýasy hökmünde.

Oýun tehnologiýasynyň okuw prosesindäki orny we hyzmaty, oýun we okuw elementleriniň utgaşmasy, esasan, mugallymyň pedagogiki oýunlaryň ähmiýetine, ornuna düşünmegine baglydyr.

Aşakdakylary aýratyn bellemelidir:

1) güýmenje;

2) aragatnaşyk;

3) çaganyň oýunda özüni tanamak;

4) terapewtiki;

5) diagnostika;

6) düzediji;

7) milletara gatnaşyk;

8) sosializasiýa.

Biziň pikirimizçe, oýnuň pedagogiki gymmaty çaganyň şahsy garaýyşlary we sebäpleri bilen dolandyrylýandygy üçin iň güýçli höweslendiriji faktor bolup durýar.

Rus dili sapaklarynda ulanylýan oýunlary iki esasy topara bölmek bolar:

1. Okuwçylaryň sözleşiş endikleriniň döremegine ýardam edýän grammatiki, leksiki, fonetik we orfografiki oýunlary öz içine alýan didaktiki oýunlar.

2. Döredijilikli, rollar boýunça oýunlar.

Öz gezeginde daşary ýurt dillerini öwretmegiň netijeli usuly hökmünde rollar boýunça oýunlar aşakdaky ýaly toparlara bölünýär:

1. Gysga möhletli rol oýnamak.

2. Doly hukukly rollar boýunça oýun.

3. Uzyn möhletli rollar boýunça oýunlar.

4. Kompýuterleriň esasynda guralýan rol oýunlary.

Şeýlelik bilen, oýun tehnologiýalary bilim prosesinde möhüm orny eýeleýär. Oýunlar mekdep okuwçylary üçin özüne çekiji bolup, rus dilini öwretmegiň netijeliligine, okuwçylaryň aň-bilim gyzyklanmalarynyň döremegine oňyn täsir edýär, rus diliniň aňly-düşünjeli özleşdirilmegine goşant goşýar.

GAME EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

M. Satdarova (Turkmenistan)

The article is devoted to gaming educational technologies and their application in the Russian language lessons. The functions and value of game forms of education in the educational process in

the Russian language are revealed. Particular attention is paid to the classification of language and speech games.

ИГРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

M. Satdarova (Turkmenistan)

Статья посвящена игровым образовательным технологиям и их применению на уроках русского языка. Раскрываются функции и ценность игровых форм обучения в учебно-воспитательном процессе по русскому языку. Особое внимание уделяется классификации языковых и речевых игр.

PUBLISISTIK ESERLERI İŇLIS DILINDEN TÜRKMEN DILINE TERJIME ETMEGIŇ AÝRATYNLYKLARY

M. Suhanowa (Türkmenistan)

Ata-babalarymyzyň: «Dil-dile dogan, il-ile» ýa-da «Dilim bar – dünýäm bar» diýen pähimlerinden görnüşi ýaly, pederlerimiz dil bilmegi halk arasyndaky dost-doganlyk nyşan hasaplapdyrlar. Häzirki döwürde hem dünýä dilleri halklaryň arasyndaky dostlukly gatnaşyklary ýola goýmakda esasy serişde bolup hyzmat edýär.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Türkmenistanyň halkara hyzmatdaşlyk ugrunyň geriminiň barha giňelýändigini nazara almak bilen, häzirki zamanyň talaplaryna laýyklykda daşary ýurt dillerini öwrenmek boýunça öňde duran wezipeleriň möhüm ähmiýete eýe bolýandygyny yzygiderli belleýär.

Şu nukdaýnazara esaslanyp, daşary ýurt dillerini terjime etmegiň hem özüniň aýratynlyklary bar. Publisistik tekstler öz içinde uzyn çylşyrymly sözlemleri, at söz düzümlerini we tekstiň täsir ediş hyzmatyny güýçsüzlendirýän adalgalary jemleýär. Beýle tekstleriň terjimesiniň juda anyk bolmagy, şeýle-de, tekstiň mazmunyna täsir edýän adalgalaryň dogry terjime edilmegi zerurdyr. Publisistik tekstiň lingwistik aýratynlygy onuň degişli ugruna laýyklykda, temasy, gurluşy we göz önünde tutulýan pikirleri dile geçirip bilmek ukyby esasynda çäklendirilendigindedir.

Hakykylyk we dogrulyk şeýle tekstleriň iň esasy aýratynlyklarydyr. Şeýle-de, bu görnüşli tekstlerde çylşyrymly sintaktik gurluşlary ulanmaga ýykgyt edilýär. Adalgalar terjimeçilik işinde kynçylyk döredýän esasy birlikleriň biridir. Diňe göni taýy (ekwiwalenti) bolan adalgalar terjimäniň takyklygyny saklap biler, emma adalgalaryň ählisiniň terjimede göni taýy ýokdur. Diňe taýy bolmadyk adalgalar terjime edilende, şeýle-de, tekstiň ugry boýunça ýöriteleşmedik okyjylar üçin terjime edilende, terjimeçi adalgalara derek olaryň düşündirişini ulanyp biler.

Publisistik tekst beýleki tekstlere garanyňda, tapawutly lingwistik hyzmaty ýerine ýetirýänligi bilen häsiýetlendirilýär. Oňa şu lingwistik aýratynlyklar degişli: kesgitleme, görnüşlere bölme, çaklama, jemleme, prosesi suratlandyрма, sebäbi ýüze çykarma.

THE PECULIARITIES OF TRANSLATING NON-FICTION TEXTS FROM ENGLISH INTO TURKMEN

M. Suhanova (Turkmenistan)

Translation of specialized texts demands absolute loyalty and utmost exactness in terminology, which subordinates its syntactical as well as lexical structure. Non-fiction texts contain long compli-

cated sentences, nominal phrases and terminology. They combine in themselves three main language levels: the word level, the grammatical level and textual level.

The word level refers principally to the idea that not all languages function on the same basis because the concepts of one language may differ completely from those of another language. Differences in the grammatical structure of source and target languages often result in some change in the information content of the message during the process of translation. When translating any type of text, literature or non-literature, the translator has to bear in mind its readership. As, readership is one of the main principles of good translation.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ТУРКМЕНСКИЙ

М. Суханова (Туркменистан)

Перевод специализированных текстов требует абсолютную лояльность и предельную точность в терминологии, которые подчиняют как синтаксическую, так и лексическую структуру. Тексты публицистического стиля включают в себя длинные и сложные предложения, нарицательные выражения и терминологию. Они содержат три основных языковых уровня: словесный, грамматический и текстуальный уровни.

Словесный уровень относится главным образом к идее, что не все языки функционируют на одной основе, так как концепция одного языка может полностью отличаться от других языков. Отличия в грамматических структурах исходного и второго языков часто происходят в результате некоторых изменений в содержании сообщения в процессе перевода. Во время перевода любого текста, литературного или публицистического, переводчик должен принимать во внимание читаемость, так как она является одним из главных принципов качественного перевода.

HYTAÝ DILINDÄKI SANAW SÖZLERINIŇ TÜRKMEN DILINDE AŇLADYLYŞY

М. Турапowa (Туркменистан)

Hytaý dili iň gadymy dilleriň biri bolup, onuň hem özüne mahsus aýratynlyklary bardyr. Şol aýratynlyklaryň biri hem sanaw sözleridir. Häzirki zaman hytaý diliniň grammatikasynda, şol sanada gepleşiginde-de sanaw sözleri giňden ulanylýar. Emma gadymy hytaý dilinde sanaw sözleri bolmandyr. Olaryň döremeginiň birnäçe sebäpleri bar, olaryň biri we iň zerury sanaw sözleriň atlara belli bir takyk kategoriýa degişli etmeklik funksiýasydyr, şeýle-de sanlaryň kategoriýa düşünjesi emele gelmezinden öň predmetleriň birligini ýa-da bitewüligini aňlatmak üçin sanaw sözleri ulanmak zerurlygy sanaw sözleriniň aýratyn bir topar hökmünde öwrenilmegine getiripdir. Sanaw sözleri (量词liàngcí, ýagny 量 liàng-ölçemek, mukdar, göwrüm, 词cí-söz) ýörite ölçeg birliklerinden emele gelen sözlerdir, dil bilimi boýunça ulanylýan maglumatlarda olara klassifikatorlar ýa-da numeratiwler hem diýilýär.

Sanaw sözleriniň sözün manysyna ýetirýän täsiri klassifikatorlaryň özboluşlylygydyr. Köplenç şol bir at dürli klassifikatorlar tarapyndan ulanylyp bilinýär, bu bolsa at bilen şöhlelenýän haýsy aýratynlyklary bellemek isleýändigimize baglydyr. Sözlemiň içinde şol bir at bilen dürli sanaw sözi ulanylanda adyň manysynyň üýtdeýändigine duş gelmek bolýar, muny bolsa diňe kontekst arkaly anyklyp bolar, mysal üçin:

• 一辆车 yíliàng chē – bir araba diýmekligi aňladyp, emma şol bir at (把 bǎ - ruçka) üçin başga bir sanaw söz ulanyň, düýbünden başga terjime alýarys:

- 一把车 yībǎ chē - bir awtoulag;

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, sanaw sözünüň ýene bir aýratynlygy, olaryň ikilenmegidir. Şeýle sanaw sözünüň öňünde 一 yī «bir» ýazylsa-da, köplük sany aňladýar. Iki gezek gaýtalanýan sanaw sözi «birin-birin, hersi, hemmesi, köpüsi» hökmünde terjime edilýär. Mysal üçin, 一件东西 ī yī jiàn dōngxi «bir zat», we 一件一件的 东西 yī jiàn yī jiàn de dōngxi ýa-da 一件一件 东西 yī yī jiàn jiàn dōngxi - «zatlar; her bir zat» hökmünde terjime edilýär. Köp zadyň bardygyny iki esse sanamagyň kömegi bilen emosional taýdan belleýäris, diýmek sanaw sözleriniň stilistik hyzmaty hem bar.

个个都是优秀运动员 gè gè dōu shì yōuxiù yùndòngyuán. Olaryň her biri ajaýyp türgen diýip terjime edilýär.

Türkmen dilinde hem predmetiň mukdaryny görkezmekde sanlar bilen atlaryň arasynda dürli sözler ulanylýar. Olar dürli atlaryň talaplaryna görä, sandan soň atdan öň getirilýär. Sanlar özünden soňky sanalyp aýdylýan predmet bilen göni baglanyşyp, onuň konkret sanyny bildirýär. Käbir san atlary sanalyp aýdylman, ölçenilýär, käbiri zatlaryň dänesini, böleklerini aňladýar. Dil biliminde beýle sözlere numeratiwler diýilýär. Bular mukdar sanlardan soň gelip, aýyklaýan predmetiniň ölçegini jemläp, anyklap görkezmäge ýardam edýärler.

Görnüşleri:

Agyrlyk aňladýan numeratiwler: batman, gadak, mysгал, agzy, terezi ölçeglerinde tonna, *kg*, *gr*; mgr, sentner, 50 put çay – 16 *kg* – 1 put.

Uzynlyk aňladýan numeratiwler: tanap, garyş, sere, gez, menzil, ýetim atanak, barmak, bogun, çakyrym, gektar, *km*, *m*, *sm*, *mm*.

Möçber – göwrüm aňladýan numeratiwler: gujak, goşawuç, aňňal, kersen, sanaç, ýaglyk, desse, petde, paçka, *dm*, *kbm*.

Suwuklyk aňladýan numeratiwler: bokal, çüýşe, käse, kitir, banka, grafin, owurt, taňka, litr.

Wagt ölçegini aňladýan numeratiwler: sekunt, minut, sagat, gün, ay, asyr, hepde, ýyl, bir salym, bir zerre, dakyka, salkyn.

Meňzetme üsti bilen aňladylýan numeratiwler: naýza boýy, derek ýaly, aşyk ýaly, şanik ýaly, guzy ýaly, tam ýaly, depe ýaly, ýapy ýaly we ş.m.

Gaýtalanmagy görkezýän ýola, gezek, gaýta, sapar, mertebe kimin ýaly sözler bilen gelen düýp sanlar başga bir sanyň birnäçe gezek ulanylýandygyny ýa-da işlikleriň öň ýanyndan gelip, bir gymyldy-herketiň birnäçe mertebe gaýtalanýandygyny görkezýärler we olar san bilen bir agza hökmüne doldurgyç hyzmatyny ýerine ýetirýärler. Meselem: Biz üç sapar gezelenje gitdik. Men şol naklyň manysyny baş ýola gaýtaladym. Synaga taýýarlanyp her temany üç-dört gezek gaýtaladym.

Düýp sanlar predmetleri tutuşlygyna görkezip gelenlerinde, san bilen aýyklanýan, ýagny aýyklap gelýän sanyň yz ýanyndan gelýän zat ýa-da predmet belli bir topar zat ýa-da predmet bolmagyna garap, sany, baş, däne sözleriniň getirilmegi netijesinde aňladylýar. Meselem: Şonça märekäniň içinde onuň syryna düşünýän diňe iki sany adam bardy. Iki baş maşgala bolup ýaşayardylar. Üç däne otluçöp. Ýedi däne papiros we ş.m. Sanalmakda zatlar ýa-da predmetler táklikde ulanylman, hemişe goşalandyrylyp ulanylýan bolsa, onda ol zatlar ýa-da predmetler san bilen aňladylmaly bolanda, jüp, jübüt sözlere getirilýär. Meselem: Alty jüp ädik. On jübüt ellik. Ýedi jüp galoş we ş.m.

Şeýlelikde, hytaý dilindäki zatlaryň sanyny aňlatmak üçin sanaw sözlere türkmen dili bilen deňeşdirilende tapawutly taraplary bar. Hytaý dilinde her bir predmet üçin aýratyn sanaw sözi ulanylsa, türkmen dilinde sany, sapar, gezek, jübüt ýaly sözler ulanylýar.

DENOTATION OF CHINESE QUANTITIES IN TURKMEN

M. Turapova (Turkmenistan)

The author used different words between numbers and nouns to indicate the quantity of the subject in the Turkmen language. They have shown that the number is preceded by the number after the name according to the requirements of the different names.

In the article it was found out that the Chinese language has different counting words compared to the Turkmen language to express the number of things, and the author used separate counting words for each object in the Chinese language and the words such as number, time, pair in the Turkmen language.

ОБОЗНАЧЕНИЕ КИТАЙСКИХ СЧЁТНЫХ СЛОВ НА ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКЕ

M. Турапова (Туркменистан)

В данной работе автор использовал различные сочетания слов, состоящих из числительных и существительных для обозначения количества подлежащего в туркменском языке. Он на основе убедительных примеров показал, что в соответствии с требованиями грамматики китайского языка счётные слова находятся после чисел и перед существительными.

В статье определяются отличительные признаки счётных слов китайского языка. В качестве эквивалента счётных слов китайского языка выступают такие слова как «jübüt», «sany», «gezek», «sara» в туркменском языке.

DILLER DÜNYÄ ÝOL AÇYAR

N. Balyşowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Milli Liderimiz Gahryman Arkadagymyz hem-de Arkadagly Serdarymyz tarapyndan daşary ýurt dillerini öwretmegiň netijeligi has-da ýokarlanýar. Bu babatynda biziň ýurudymyzda ýadawsyz tagallalar durmuşa geçirilýär. Häzirki zaman ösen döwrüň talaplaryna laýyklykda 2017-nji ýylda kabul edilen «Daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasynda» göz önünde tutulan çäreleriň üstünde işlemegiň, mugallymlaryň ussatlygyny ösdürmegiň wajypdygy bellenilýär. Bu Konsepsiýadan gelip çykýan möhüm ähmiýetli çözgütler häzirki wagtda anyk wezipeleri öňde goýýar. Bu tutanýerli başlangyçlar Gahryman Arkadagymyzyň, şeýle-de şol netijeli başlangyçlary üstünlikli dowam etdirýän hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzyň ähli okuw mekdeplerinde daşary ýurt dilleriniň okadylyşyny kämilleşdirmek, bilim ulgamynyň ähli basgançaklarynda bitewi bilim gurşawyny döretmek boýunça alyp barýan döwletli syýasatynyň aýdyň görkezijisidir.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň dünýä ýüzündäki abraý-mertebesi ýurduň hünärmenleriniň, hususan-da, ýaş nesliň dil başarnyklaryna, ýagny daşary ýurt dilleri ugrundaky sowatlylygy bilen baglydyr. Şonuň üçin hem Milli Liderimiz ýurdumyzda daşary ýurt dillerini okatmagyň hilini ýokarlandyrmaga we netijeliligini artdyrmaga aýratyn üns berýär.

Häzirki döwürde hormatly Prezidentimiziň parasatly syýasaty netijesinde dil bilimine berilýän üns giň many-mazmuna eýe bolýar. Ene dilimizi öwrenmek bilen bir hatarda, dünýä dillerini özüleşdirmek meselesi häzirki döwrüň önünde durýan baş wezipeleriň biridir. Bu ugurda üç dilliligi ösdürmek taglymaty öňe sürülüp, ýurdumyzda degişli möhüm çäreler amal edilýär. Diýarymyzda hereket edýän mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralaryndan başlap, ýokary okuw mekdepleriniň ählisinde

daşary ýurt dilleri öwrenilýär. Bu ugurdaky işler, esasan, iňlis we rus dilleriniň ýokary derejede alnyp barylmany türkmen ýaşlarynyň daşary ýurt dillerinde erkin gürlmeklerine, olaryň köpugurly bilimli bolmaklaryna gönükdirilendir. Döwrüň ösmegi, özgermegi Watanymyzyň halkara giňişligindäki abraý-mertebesiniň barha giňelmegi, dünýä döwletleri bilen dost-doganlyk gatnaşyklarynyň has-da berkemegi, daşary syýasatymyzyň dabaralanmagy daşary ýurt dilleriniň çuňňur öwrenilmegi bilen gös-göni baglanyşyklydyr. Ýurdumyzyň häzirki dil syýasaty «Bir dil bilen bir adam, iki dil bilen iki adam...» diýen ýörelgä esaslanýar. Gahryman Arkadagymyzyň il-günümize peşgeş berýän kitaplary hem dünýäniň ençeme dilinde neşir edilýär. Munuň özi bolsa, Watanymyza uly gyzyklanma bildirýän ýurtlaryň ýurdumyz bilen ýakyn tanyşmagyna giň mümkinçilikleri açýar.

Dünýäniň dürli künjeklerinden gelýän işewürleri, syýahatçylardyr myhmanlary maksadalaýyk garşy almak, olar bilen hyzmatdaşygy, gatnaşyklary ýola goýmak, bu ugurda ýüze çykýan soraglary çözmek üçin dürli dilleri öwrenmegiň hyzmaty uludyr.

Häzirki döwürde dil biliminiň gazanan üstünlikleriniň tejribede ulanylmagy, ýörite bilim edaralarynda ene dilinde we daşary ýurt dillerinde bilim berilmegi, şeýle-de terjimeçilik sungatynyň iň kämil usulynyň ýüze çykarylmany bu ugurdaky işleriň bökdençsiz ýola goýulýandygyny aýdyň görkezýär.

Dil belli bir jemgyýetiň medeni durmuşyny emele getirýär. Häzirki zamanyň we ösüşiň talap edilýän bilimlerine we çeşmelerine ýetmegiň usuly hökmünde ene dilinden başga beýleki dilleri hem öwrenmäge mätäçlik duýulýar. Dünýäni, dünýä ýurtlaryny, dünýä medeniýetini tanamagyň ýoly şol ýurduň dilini öwrenmek bilen aýrylmaz baglydyr.

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda bilim ulgamynda häzirki zaman okuw tehnologiýalaryny ornaşdyrmak boýunça ägirt uly işler alnyp barylýar. Olaryň esasy – bilim berýän edaralaryň ähli basgançaklarynyň kuwwatly kompýuter we internet ulgamy bilen üpjün edilmegidir.

Multimediýa tehnologiýalarynyň daşary ýurt dilleri öwredilýän sapaklarda ulanylmagy emeli sözleşme gurşawyny döretmäge hem-de okuwçylaryň dil päsgeçliklerini ýeňip geçip, sözleşme işiniň görnüşlerini ele almakda başarnyklary we endikleri kemala getirmegiň täze mümkinçiliklerini açyp görkezýär.

Daşary ýurt dilini öwredýän mugallymyň esasy maksady talybyň şol dilde arassa gürlmegini, düşünmegini we jogap bermegi başarmagyny hem-de öwrenýän dilinde pikirlenip bilmegini gazanmakdan ybaratdyr. Bu maksadyň amala aşmagy üçin mugallymyň ygtybarly, gyzykly, döwrebap usullary saýlap almagy zerur şertleriň biridir.

Ýurdumyzda ýaşlaryň ylymy, bilimli, kämil başarnykly bolmaklary üçin ägirt uly aladalary edýän türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň, hormatly Prezidentimiz, Arkadagly Serdarymyzyň janlary sag, il-ýurt, umumadamzat bähbitli işleri elmydama rowaçlyklara beslensin!

LANGUAGES OPEN THE WORLD

N. Balyshova (Turkmenistan)

In the new historical period, great work is carried out to teach languages to young people, as well as to train highly-qualified professionals. Educating young people who will make a great contribution to the development of the country is an important requirement of the present time. Therefore, the newest methods of education, effective forms are developed and prepared. Introduction of multimedia technologies, programs and dictionaries developed for learning foreign languages create ample opportunities for our young generation to gain a deep knowledge and to form abilities to understand and speak foreign languages. Language teaching is conducted in accordance with special programs from kindergartens to secondary schools, educational centers, and higher educational establishments. Teaching of many languages like English, Russian, German, French, Arabic, Persian, Chinese, Japanese, Italian and Spanish also increases the motivation of the youth of our country to learn foreign

languages. Learning a new language opens up a completely new world, it is a bridge which connects people. By the great efforts of our Highly Esteemed President all conditions are being created to reveal talented young people who are scientifically-educated, have a broad outlook, and speak foreign languages fluently. In our country great work is continuously carried out within the scope of implementing “Concept on the improvement of the foreign language teaching in Turkmenistan” and “Concept on the development of the digital education system in Turkmenistan”.

ЗНАНИЕ ЯЗЫКОВ – ПОЗНАНИЕ МИРА

Н. Бальшова (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства под мудрым руководством Аркадаглы Сердара и Героя-Аркадага повышается эффективность преподавания иностранных языков. В этом направлении в нашей стране реализуется масштабная деятельность. В принятой в 2017 году в соответствии с современными требованиями «Концепцией совершенствования обучения иностранных языков» отмечается важность осуществления мер, предусмотренных в Концепции, развития педагогического мастерства.

Значимые решения, вытекающие из данной Концепции, ставят перед нами конкретные задачи. Инициативы уважаемого Героя-Аркадага и уважаемого Президента являются ярким показателем проводимой политики по совершенствованию обучения иностранных языков во всех учебных заведениях страны, создания единой образовательной среды на всех ступенях образовательной системы.

Язык формирует культурную жизнь определенного общества. Возникает необходимость в изучении иностранных языков как способа обретения знания, соответствующих требованиям современности и прогресса. Изучение языка страны неразрывно связано с познанием мира, зарубежных стран, мировой культуры.

Применение мультимедийных технологий на занятиях иностранного языка открывает новые возможности для создания искусственной речевой среды, формирования умений и навыков учащихся для преодоления языкового барьера и усвоения видов речевой деятельности.

DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEGIŇ DÖWREBAP USULLARY

О. Атаýева (Туркменистан)

Häzirki zaman dünýäsinde adamzat durmuşynyň ähli pudaklarynda daşary ýurt dilleriniň ähmiýeti barha artýar. Türkmenistan Bitarap döwlet hökmünde dünýäniň ähli ýurtlary bilen ýakyndan dost-doganlyk gatnaşyklaryny saklaýar. Elbetde, dünýä ýurtlary bilen ykdysady, syýasy, medeni gatnaşyklary saklamakda daşary ýurt dillerini bilmegiň wajypdygy öz-özünden düşnüklidir. Şol sebäpden hem hormatly Prezidentimiz daşary ýurt dillerini ýokary hilli okatmagyň ähmiýetini belläp, dil babatdaky taýýarlygyň ynsanyň ruhy dünýäsini baýlaşdyrýandygyny, giň mümkinçilikleri açýandygyny, daşary ýurt dillerini okatmagyň netijeleriniň häzirki döwrüň talaplaryna laýyk gelmelidigini belläp geçýär. Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen bagtyýar zamanamyzda daşary ýurt dilleriniň ýokary derejede öwredilmegi üçin möhüm işler durmuşa geçirilýär.

Milli Liderimiziň baştutanlygynda Türkmenistan halkara guramalary bilen hoşniýetli gatnaşyklary alyp barýar. Şu jähetden ugur alyp, ýurdumyzda daşary ýurt dillerini öwrenmäge, bilmäge bolan höwes barha güýçlenýär. Ýokary okuw mekdeplerinde, orta mekdeplerde bolsa sapaklar diňe bir ene dilimizde däl, eýsem dünýä dillerinde alnyp barylýar. Bu işler ýurdumyzda döwrebap bilim bermegiň iň möhüm düzüjileriniň biridir. Ylym-bilimi özleşdirmekde daşary ýurt dillerini bilmek wajyp mese-

ledir, daşary ýurt alymlarynyň kitaplary, ylmy edebiýatlar, şonuň ýaly-da, ylmy açyşlar bilen tanyş bolmak hem daşary ýurt dillerini bilmek bilen baglanyşyklydyr.

Daşary ýurt dilini öwrenmekde münherçe ýyllap ulanylýan we has täze döredilen usullar bar. Ol usullaryň artykmaç we kemçilikli taraplary hem bar. Käbir usullaryň aňyrsynda örän güýçli nazaryýet durýar. Ol ýörite okuw kitaplarynda, monografiýalarda we ş.m beýan edilýär. Pedagogiki ýokary okuw mekdeplerinde «Okatmagyň usulyýeti» diýen ýörite ders geçilýär. Bu dersde talyplar ähli usullary, olaryň esaslaryny öwrenýärler. Eger olaryň her birine gysgajyk degip geçmeli bolsa, onda olaryň iň esaslaryny şu aşakdaky zygiderlilikde beýan etmek mümkin.

Häzirki wagtda ylmyň dürli ugurlarynda gazanylýan öňegidişlikler, täze-täze ylmy açyşlar daşary ýurt dillerinde çap edilýär. Şol nukdaýnazardan hem ylmy-jemgyýetçilik şertlerde dilleri birkemsiz öwrenmek möhümdir. Ylmyň täze gazananlary bilen aýakdaş gitmek, ylmyň derwaýys meselelerini seljermek üçin daşary ýurt dillerini düýpli özleşdirmek maksady bilen okuw prosesinde giňden peýdalanylýan sözlükleriň, gysgaça adalgalaryň taýýarlanylmagy hem öz gezeginde, ýaş nesilleriň özbaşdak taýýarlanmak derejelerini artdyrmaga, käbir adalgalara has içgin düşünmäge ýardam berýär. Okuw sapaklarynda häzirki zaman ösen tehnologiýanyň mümkinçiliklerinden giňden peýdalanylýp, dürli görkezme esbaplary, audio ýazgylarynyň ulanylmagy ýaşlaryň özleşdirýän temalarynyň hiline oňyn täsir edýär. Şeýle çemeleşme okuw sapaklarynyň täsirini, özleşdirilýän derse bolan gyzyklanmany döredýär. Daşary ýurt dillerini kämil derejede öwretmegi okuwdan daşary geçirilýän işler bilen utgaşdyrmak möhüm ähmiýete eýedir. Bu bolsa ýaşlarda Watan, zähmete bolan söýgini terbiýeleýär. Daşary ýurt dillerini öwrenmegiň ähmiýeti döwletimiziň dünýä ýurtlary bilen halkara gatnaşyklarynyň barha ösýän, sanly bilim ulgamyna, sanly ykdysadyýete geçilýän döwründe has hem aýdyň duýulýar. Hormatly Prezidentimiziň ýaş nesiller üçin okamaga, döretmäge, daşary ýurt dillerini öwrenmäge ähli şertleri döredip berýändigini aýratyn nygtamalydyrys. Türkmen ýaşlarynyň bu gün dünýäniň dürli künjeklerinde bilim almagy üçin hem zerur şertleriň döredilmegi bolsa mähriban halkymyzyň medeniýetini, ýurdumyzyň ykdysady ösüşlerini jümle-jahana ýaýmaklaryna giň ýol açýar.

Daşary ýurt dillerini öwretmegiň häzirki zaman usullary daşary ýurt dillerini öwretmegiň nusgawy usuly esasynda gurlandyr. Mundan başga-da, tehnikanyň ösmegi, maglumat tehnologiýasy ýaly döwrebap zatlar hem oňa uly täsirini ýetirdi. Sözleri öwreniň, teksti okaň, ses ýazgysyny diňläň, hat ýazyň – bu talaplar mugallymlaryň beren tabşyryklaryna öwürilipdi. Belki, şonuň üçinem köp ýyllap dil öwrenen ulularyň köpüsi daşary ýurt dilinde okap we ýazyp bilmek ukyplaryna eýe bolsalar-da, olar gürlmekde kynçylyk çekýärler.

Daşary ýurt dillerini öwretmegiň häzirki zaman usullary ýat tutmak usulyny interaktiw usullara üýtgetdi. Häzirki wagtda bilim almak prosesi bu okuwçy bilen mugallymyň özara gatnaşygydyr. Okuw meýilnamasy, ilkinji nobatda, okuwçylaryň ýaş aýratynlyklaryny göz önünde tutulyp düzülýär. Mekdebe çenli ýaly çagalar we başlangyç synp okuwçylary üçin sapaklar oýun, syýahat, wideo, ýaryş we beýleki görnüşlerde geçirilse has täsirli bolýar. Ýokary synp okuwçylary ýa-da talyplar frontal sapagy makul bilýärler. Bu ýaşdaky okuwçylar we talyplar üçin sapagyň şeýle görnüşi düzme düzmek, gönükme etmek, teksti okamak, diňlemek we ş.m. ýaly adaty ýumuşlar ýerlikli bolup bilýär. Hekaýa ýazmak – işjeň we passiw leksikany ulanmagy, söz baýlygyny giňeltmegi we gepleşik endiklerini ýokarlandyrmagy öwrenmäge mümkinçilik berýär. Gönükme işlemek grammatiki materialy özleşdirmäge kömek edýär. Teksti okamak diňe bir okamak endiklerini ösdürmäge däl, eýsem öwrenilýän diliň medeniýetini we döp-dessurlaryny çuňlaşdyryp öwrenmäge ýardam edýär. Diňlemek – gepleşik diline has gowy düşünmäge ýardam edýär.

MODERN METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

O. Atayeva (Turkmenistan)

In the modern world, the role of a foreign language in all spheres of human life is growing. And this, in its turn, dictates a new approach to teach foreign languages, a revision of the teaching methods of certain aspects of the language system, as well as in the formation of a new look at the role of foreign culture in the educational process.

There are various methods of teaching a foreign language. Each method has its both pros and cons. The only drawback of the classical technique is the meager experience of speaking. This drawback can be filled by adding other methods of communicative teaching to the classical methodology.

Teaching methodology is a set of methods, techniques, technologies and ways of learning a language. As a rule, this is a clear algorithm of actions that will allow you to learn foreign language from scratch to an advanced level.

In recent years, the communicative method has been in the top of the most popular methods of teaching foreign languages. The main goal of this method is to overcome the language barrier: to save a person from the fear of a foreign language, from the fear of speaking a foreign language and at the same time to develop other language skills and abilities (writing, reading, listening). Grammar is studied in the process of speaking communicating in a foreign language.

It is very important to use the latest interactive resources in the practice of teaching a foreign language: computers of the latest generation, Internet, TV programs, newspapers, magazines. This helps to arouse students' interest in the history, culture, traditions of the country of the language being studied and helps them to form the skills that will be needed in the future.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

О. Атаева (Туркменистан)

В современном мире возрастает роль иностранного языка во всех сферах жизнедеятельности человека. А это, в свою очередь, диктует новый подход к обучению иностранным языкам, пересмотр методики преподавания отдельных аспектов языковой системы, а также на формировании нового взгляда в значение исследования зарубежной культуры в учебном процессе.

Существуют различные методики обучения иностранному языку. Каждая из методик имеет как плюсы, так и минусы. Единственным недостатком традиционной методики является скудный опыт разговорной речи. Восполнить этот недостаток можно, присоединив к традиционной методике инновационные методы коммуникативного обучения.

Методика преподавания – это набор методов, приемов, технологий и способов изучения языка. Как правило, это четкий алгоритм действий, который позволит выучить иностранный язык с нуля и до продвинутого уровня.

В последние годы одной из самых популярных методик преподавания иностранных языков является коммуникативная методика. Основная ее цель – преодоление языкового барьера: избавить человека от боязни перед чужим языком, говорить на иностранном языке и при этом развить другие языковые навыки и умения (устную и письменную речь). Грамматика изучается в процессе беседы, общения на иностранном языке.

Очень важно применять в практике преподавания иностранного языка новейшие интерактивные ресурсы: компьютеры последнего поколения, интернет, ТВ- программы, газеты, журналы. Это способствует пробуждению у студентов интереса к истории, культуре, традициям

страны изучаемого языка и помогает формировать навыки, которые будут необходимы в общении на иностранном языке.

İNLIS DILINI OKATMAKDA SÖZLEÝİŞ ENDIKLERINI ÖSDÜRMEGIŇ MESELELERI

O. Geldiyewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň tagallasy esasynda beýleki daşary ýurt dilleri bilen bir hatarda inlis dili hem ýurdumyzyň ähli bilim edaralarynda ýörite ders hökmünde çuňňur öwredilýär.

Inlis dilini öwretmekde usulyýet işleri, esasan, dil öwrenýänleriň sözleýiş endiklerini ösdürmäge gönükdirilýär. Şoňa görä-de olarda sözleýiş lingwistik we logiki gurluşlarynyň derňewlerini geçirmek endiklerini barlamak, ösdürmek; inlis dilini okatmagyň didaktiki ýörelgelerine laýyk gelýän sözleýiş gönükmelerini işlemek arkaly leksik we grammatik endikleri awtomatlaşdyrmak; sözleýiş meýilleşdirmekde (içki sözleýiş taýýarlygynda) sözleri many taýdan dogry ulanmak endiklerini kämilleşdirmek; sözleýiş logiki gurluşyny dogry düzmek üçin grammatik birlikleri meýilleşdirmek endiklerini ösdürmek hem-de leksik we grammatik endikleri şertli we hakyky sözleýiş ýumuşlarynyň üsti bilen ýokarlandyrmak zerurdyr.

Kommunikativ usuly ulanmak oňa degişli ýumuşlaryň toplumyny öz içine alýar. Bu usulyň aýratynlyklaryny açyk görmäge ýardam edýän ýörelgeleri aşakdakylary öz içine alýar:

- sapak döwründe oňat psihologik şerti döredýän mugallym bilen daşary ýurt dilini öwrenýänleriň arasynda gepleşigiň emele gelmegi;
- gepleşigiň dürli görnüşleriniň ulanylmagy: maglumat beriji, özara söhbetdeşlik – haýsam bolsa bir ýumşun esasynda işleýän iki tarapyň gepleşik aragatnaşygy, şahsy pikirlerini beýan etmekleri;
- daşary ýurt dilini öwrenmek üçin sözleýiş ele almaga höwesleriniň bolmagy;
- ähli mümkin bolan okuw ýagdaýlarynyň mümkinçiliklerini ulanmaklary;
- daşary ýurt dilini öwrenýänleriň özara gatnaşygynda emele gelýän ýagdaýlaryň ara alnyp maslahatlaşylmagy;
- dilden aýdylmaýan gepleşik serişdeleri: fiziki hereketleriň, ýüz we göz hereketleriniň hem-de ümün ulanylmagy;
- gepleşik diliniň ähli görnüşleriniň (ýazuw, sözleýiş, okuw, audirleme) deň derejede ösdürilmegi;
- şol bir dil materialynyň we gönükmeleriniň gaýtalanyp işlenmeginden, ýat tutulmagyndan gaça durmak bolsa esasy täzeçillik ýörelgesidir. Bu ýörelgäniň esasynda täze maglumatlaryň köp bolmagy sözleýiş işini düzýändigini we şoňa görä dil başarnyklaryny ösdürmekde kommunikativ tärleri uly ähmiýete eýe bolýar.

Islendik sözleýiş dilinde (monolog, dialog, polilog) sözleýiş logikasyna degişli endikleri ösdürmek üçin, sözleýiş ýagdaýy, sözleýiş gatnaşýanyň daşary ýurt dilinde geplemäge bolan isleginiň esasynda guralýar. Okuw-türgenleşik maksatlary üçin sözleýiş ýagdaýlary emeli we hakyky bolýar. Emeli sözleýiş ýagdaýy döretmek we şol boýunça sözleýiş ösdürmek çykyş edýäniň tejribesine, ony guramakda inisiatiwany üstüne almak başarnygyna, göz önüne getirme ukybyna, söz baýlygyna hem-de erjelligine bagly bolýar.

Sözleýiş endiklerini ösdürmekde mugallym çykyş edýäniň önünde goýulýan aşakdaky meseleleri çözmegini gazanmalydyr:

- a) habar sözlemlerini sözleýiş birligi hökmünde kabul edip, onuň düzüminde täze sözüň leksik manysyny we grammatik şekilini hem-de ulanylyş salgylanmalaryny özleşdirmek;
- b) gurluşlar esasynda sözleýiş meýilnamasyny düzmek;
- ç) sözleýiş ýagdaýlarynyň umumy salgylanmalarından ugur almak;

d) salgylanmalar esasynda ilkinji gezek berilýän sözleýiş ýagdaýyna laýyklykda sözleýşi ýerine ýetirmek.

Sözleýişde habar sözlemlerini baglanyşdyrmaga esasy ýardam edýän anyk serişdeleriň arasynda logiki we semantik gatnaşygy ýola goýýan baglaýjy serişdeleri dil öwrenýäniň leksik endiklerinde ornaşdyrmak zerurdyr. Mysal üçin, wagty aňladýan baglaýjylar: after, while, since, until, till, before, as soon as hem-de habar sözlemlerini düzmäge ýardam berýän baglaýjylar: hardly...when, scarcely... when, no sooner...than sözleýişde beýan edilýän wakanyň wagtal-wagtal çalşyp durýan ýagdaýlaryny aňlatmak üçin ulanylýar. Sebäbi aňladýan baglaýjylar: because, as, since, for, if, unless. Netijäni aňladýan baglaýjylar: as a result, that, so that hem-de hal baglaýjysy therefore. Garşylygy aňladýan baglaýjylar: but we onuň hal baglaýjylary: however, nevertheless, yet, still. Şeýle-de sözleýişni üstüni dolmak üçin ulanylýan baglaýjylar: besides, moreover, then we sözleýişde zatlary sanap geçmek we jemlemekde ulanylýan baglaýjylar: firstly, secondly, finally, in the first place, first, last, next, on the whole, in short.

Şu nukdaýnazardan, daşary ýurt dillerini öwretmekde sözleýiş endiklerini ösdürmek, kämilleşdirmek maksady bilen, mugallym usulyýet işini ýerine ýetirmek bilen bir hatarda, dil öwrenýänlere bilim dünýäsine aralaşmaga we dil öwrenmekde diňe bir sözleýiş endiklerini däl-de, eýsem beýleki endikleri hem özleşdirmäge, ösdürmäge ýardam edýär.

THE PROBLEMS OF DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN TEACHING ENGLISH

O. Geldiyeva (Turkmenistan)

The aim of the given paper deals with the problems of developing speaking skills in teaching English. Learning a language means learning to perform communicative speech acts in different real speech situations and in teaching English the methodological affairs, especially, directed to develop the learners' speaking skills. Applying the theoretical perspective of the Communicative Approach, language activities aim broadly to make communicative competence the goal of language teaching. In developing speaking skills, the teacher has to solve the following problems for the speech performers:

- a) to accept the affirmative sentence as the speech component and to learn the lexical meaning of the new word, its grammatical form, and its usage in the sentence;
- b) to conduct plan of the speech in accordance with language (grammar) constructions;
- c) to draw attention to the general directions of the speech situations;
- d) to perform the speaking in accordance with its first speech situation.

The speech acts and functions are important in mastering English as a tool of communication. Ways of using the definite means, which help to link logical and semantic relations between affirmative sentences, are clarified in order to develop the learners' speaking skills.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

О. Гелдиева (Туркменистан)

Цель данной работы связана с проблемами развития навыков говорения при обучении английскому языку. Изучать язык означает учиться выполнять коммуникативные речевые действия в различных реальных речевых ситуациях, а при обучении английскому методологические аспекты, направлены на развитие навыков говорения, изучающих язык.

При применении теоретических основ коммуникативного подхода, языковая деятельность направлена на то, чтобы превратить коммуникативную компетенцию в цель обучения языку.

При развитии разговорных навыков учитель должен решить следующие проблемы, стоящие перед говорящими:

- а) принимать утвердительные предложения как речевой компонент и изучать лексическое значение нового слова, его грамматические формы и его применение в предложении;
- б) организовывать речь в соответствии с языковыми (грамматическими) конструкциями;
- в) привлекать внимание к основным направлениям речевых ситуаций;
- г) осуществлять речь в соответствии с ее первичной речевой ситуацией.

Речевые действия и функции являются важными для овладения английским в качестве инструмента общения. Способы применения определенных средств, которые помогают установить логические и семантические отношения между утвердительными предложениями, определяются для того, чтобы развивать навыки говорения изучающих язык.

İNLIS DILINI ÖWRETMEKDE PRAGMATIKANYŇ ORNY

O. Işangulyýewa (Türkmenistan)

Köp ýyl bäri dil öwretmekde pragmatika pudagyna gyzyklanma artýar we ol akademiki gözlegleriň, neşirleriň we sebite bagyşlanan ýörite gyzyklanmalaryň köpelmeginde öz beýany tapdy. Bu gyzyklanma öwrenijilere diliň tebigy ulanyjysy bolmaklary üçin söz baýlygyny we grammatikany özleşdirmek ýeterlik däl diýen ynam boýunça ösdi.

Pragmatika lingwistikanyň täze bir pudagydyr, bu ugurda geçirilen gözlegler gadymy Gresiya we Rime degişlidir. Ol ýerlerde latyn dilinde «pragmaticus» adalgasyna we grek dilinde «pragmaticos» adalgasyna düş gelmek bolýar. Pragmatikanyň häzirki zaman ulanylyşy we häzirki amalyýeti Amerikanyň pragmatizm pelsepe taglymatynyň täsiri hasaplanýar. Mysal üçin, Çarlz Morrisiň alamatlar teoriýasynyň binýadynda semiotika we dilden aragatnaşyk gözlegleriniň pragmatiki düşündirilmegi esasy kärhanalaryň semiotika we lingwistika boýunça tapawudyny aç-açan düşündirmäge kömek etdi.

Pragmatika, alamatlary ulanýan obýektler bilen baglanyşyklaryny öwrenýär we sintaktika alamatlaryň biri-biri bilen resmi gatnaşyklaryny öwrenýär. Bu makalada pragmatiki meseleleriň iňlis dili sapaklarynda, ýagny gepleşik sapaklarynda nädip öwredilip bilinjekdigini görkezmek işleýärin. Gepleşiği iňlis dilinde öwretmek aňsat däl. Mesele diňe iňlis dilini daşary ýurt dili hökmünde öwrenýänleri gepletmekde däl, hakykatdan hem, dil öwrenijiler gürründeşlige işjeň gatnaşmagyň ýollaryny bilmeýärler. Şu ýerde esasy mesele gepleşiği öwretmekde nähili işleýändigini, onuň gurluşyny we tertibini öwretmek göz önünde tutulýar. Bu bolsa dil bilen medeniýetiň biri-birine baglydygyny olara habar berýär.

ROLE OF PRAGMATICS IN TEACHING ENGLISH

O. Işankuliyeva (Turkmenistan)

Pragmatics is the new branch of linguistics, research on it can be dated back to ancient Greece and Rome where the term «pragmaticus» is found in late Latin and “pragmaticos” in Greek, both meaning of “being practical”. Modern use and current practice of pragmatics is credited to the influence of the American philosophical doctrine of pragmatism. The pragmatic interpretation of semiotics and verbal communication studies in Foundation of the Theory of Signs by Charles Morris, for instance, helped neatly expound the differences of mainstream enterprises in semiotics and linguistics. Pragmatics studies the relations of signs to the objects to which the signs are applicable, and syntactics studies the formal relations of signs to one another. By elaborating the sense of pragmatism in his concern of conversational meanings, modern treatment of meaning by distinguishing two kinds of meaning, na-

tural and non-natural. Pragmatics should centre on the more practical dimension of meaning, namely the conversational meaning that was later formulated in a variety of ways.

So, what is Pragmatics? Pragmatics is “the study of how a speaker uses language in social interaction and its effect on other participants in the communicative event”. It is “the study of language from the point of view of users, especially of the choices they make, the constraints they encounter in using language in social interaction and the effects their use of language has on other participants in the act of communication”. Elsewhere, pragmatics includes those “factors that govern our choice of language in social interaction and the effects of our choice on others”.

The teaching of pragmatics aims to facilitate the learners’ sense of being able to find socially appropriate language for the situations that they encounter as well as to raise learners’ pragmatic awareness and to give them choices about their interactions in the target language. So, the goal of teaching pragmatics is not only to insist on conformity to a particular target-language norm, but rather to help learners become familiar with the range of pragmatic devices and practices in the target language.

One of the controversial questions is ‘Can Pragmatic Competence Be Taught?’ in the language classroom, especially in an EFL context. The simple answer to the question as formulated is No. Competence, whether linguistic or pragmatic, is not teachable. Competence is a type of knowledge that learners possess, develop, acquire, use or lose. The challenge for foreign language teaching is whether we can arrange learning opportunities in such a way that they benefit the development of pragmatic competence in foreign or second language”. Many scholars have been studying this problem for a number of years and they have come to the conclusion that pragmatics can indeed be taught.

Teaching pragmatic competence is widely regarded as an integral part of learning and teaching a language, and has been widely investigated.

One of the approaches that can be used for teaching pragmatics is awareness-raising. It is stressed that the importance of helping learners increase their pragmatic awareness, when the teachers «tell» and the learners “receive” the information.

In my presentation I would like to illustrate how these pragmatic problems can be taught at English lessons, namely at conversational lessons. Teaching conversational English is not as easy as it seems. It is not a question of just getting EFL students to talk. That way they don’t learn the nuts and bolts of how people actually engage in a conversation. It is a matter of teaching them how conversation actually works, how it is structured and its orderliness. It’s making them aware that language and culture are intertwined.

Native speakers grow up learning how to participate in conversations in expected ways in their own society. However, when we come to use a new language, we are often faced with difficulties in learning how to converse-difficulties which may not come from our knowledge of the linguistic system of the language. These difficulties can affect our social relationships with native speakers of the language and affect our enjoyment of learning the new language and participating in the new culture.

Even though language teaching has aimed to be communicative and has focused on oral language use, features of everyday conversation have often been ignored or undervalued. Teaching a language, we are to help our students to develop an understanding of what is going on in language use. This is vital for the learner and an important part of the experience of language learning.

Conversation is one of the most difficult aspects of language teaching because it is so complex, yet it is a major way of communicating. Conversation or spoken interaction has its own grammar and involves not only words but also intonation, sentence stress (as well as other prosodic features) and body language.

Having a successful conversation in any language requires a knowledge of how to speak and communicate appropriately. For this, we should assess the context, who we are talking to - taking into account our relationship to and status of the other conversationalists – and the purpose of the con-

versation. In addition, they need to have a clear understanding of the particular cultural norms of the language i.e. how things are done through language.

РОЛЬ ПРАГМАТИКИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

О. Ишанкулиева (Туркменистан)

В течение многих лет в преподавании языков наблюдается растущий интерес к области прагматики, и это находит отражение в растущем количестве академических исследований, публикаций и групп по интересам, посвященных этой области. Этот интерес, по-видимому, вырос в основном из убеждения, что овладения лексикой и грамматикой недостаточно, чтобы учащиеся могли стать компетентными, естественными пользователями английского языка.

Прагматика – это новая отрасль языкознания, исследования по которой можно отнести к Древней Греции и Древнему Риму, где термин «pragmaticus» встречается в поздней латыни, а «pragmaticos» – в греческом, оба означают «быть практичным». Современное использование и текущая практика прагматики приписывают это влияние на американскую философскую доктрину прагматизма. Прагматическая интерпретация исследований семиотики и вербальной коммуникации в «Основании теории знаков» Чарльза Морриса, например, помогла четко изложить различия основных направлений семиотики и лингвистики.

Прагматика изучает отношения знаков к объектам, к которым они применимы, а синтаксика изучает формальные отношения знаков друг к другу. Прагматика должна сосредоточиться на более практическом измерении значения, а именно на разговорном значении, которое позже формулировалось различными способами.

В своей презентации я хотела бы проиллюстрировать, как вопросы прагматики можно разьяснять на уроках английского языка, а именно на уроках разговорной речи. Обучать разговорному английскому не так просто, как кажется. Вопрос не в том, чтобы просто заставить студентов говорить, так как они при этом не поймут основу того, как люди на самом деле участвуют в разговоре. Это вопрос обучения их тому, как на самом деле работает разговор, как он структурирован и упорядочен. Это помогает им осознавать, что язык и культура взаимосвязаны.

DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAKDA TÄZE TEHNOLOGIÝALAR

S. Aýtyýewa, Ç. Kakyşowa (Türkmenistan)

Wajyplygy: Soňky ýyllarda bilim ulgamynda uly özgerişlikler bolup geçmek bilen, ol bilim bermegiň ähli tapgyrlaryny öz içine alýar. Häzirki döwürde gitdigiçe täze tehnologiýalary ulanmak daşary ýurt dillerini kämil derejede okatmakda ýardam berer diýlen pikir öňe sürülýär. Okatmagyň täze usullary we görnüşleri ýüze çykýar, bu bolsa öz gezeginde bilim alyş-çalşygy geçirilýän maglumatlary alyşmak we geçirmek üçin diňe bir dürli tehnologiýalary däl, eýsem aragatnaşyk bilimlerini ösdürmäge gönükdirilen okuw usullarynyň bir uly ulgamyny hem döredip, talyplaryň sözleýiş endiklerini ýokarlandyrýar. Iş tejribesiniň dürli döwrebap, täze çeşmeleriň we serişdeleriň ulanylmagy talyplaryň gyzyklanmasyny, okamaga höwesini artdyryandygyny görkezýär.

Işiň maksady: daşary ýurt dilini öwrenmekde täze usullary tapmak we ol usullary amalyýetde kämilleşdirmek.

Işiň materiallary we usullary: Pedagogiki tehnologiýa – bu tehnikalaryň toplumyny, pedagogiki işjeňligiň çuň prosesleriniň aýratynlyklaryny görkezýän pedagogiki bilimleriň ugruny, özara täsiriniň aýratynlyklaryny, dolandyryş okuw prosesiniň zerur netijeliligini üpjün edýär. Döwrebap tehnologiýalary ulanmak arkaly daşary ýurt dillerini öwretmek prosesini kämilleşdirmäge, olaryň üstüni

ýetirmäge kömek etmäge mümkinçilik berýär. Häzirki wagtda göz önünde tutulýan innowasion tehnologiýalar, internet çeşmelerini ulanmak arkaly daşary ýurt dilini öwretmek meselesine degişlidir. Online çeşmeleriniň ulanyş mümkinçilikleri örän uludyr. Umuman, häzirki wagtda täze innowasiýa tehnologiýalaryň kömegi bilen bize daşary ýurt dilini öwrenmegi birnäçe esse aňsat we has gyzykly edýän mümkinçilikler döredildi.

Netije: Okuwyň bu görnüşi daşary ýurt dillerini öwrenmäge bolan höwesini ýokarlandyrmakda, oňa bolan gyzyklanmany artdyrmakda we adaty usul bilen deňeşdirilende, aragatnaşyk endikleriniň kemala gelmeginde oňaly netijeleri berýär.

NEW TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

S. Aytýyeva, C. Kakyshova (Turkmenistan)

New technology is a set of techniques, an area of pedagogical knowledge that reflects the characteristics of the deep processes of pedagogical activity, the features of their interaction, the management of which ensures the necessary efficiency of the educational process. The use of modern technologies in the process of teaching foreign languages allows you to reproduce learning situations, helps to complement traditional teaching methods, contributes to the formation of fundamental skills of foreign language communication from the realization of the possibility of expressing thoughts in another language to the independent solution of communication problems, increases the desire, interest of students in learning, makes them - take a fresh look at the subjects being studied, thus revealing their creative and intellectual capabilities, talents.

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

С. Айтыева, Ч. Какышова (Туркменистан)

Новая технология – это совокупность приемов, область педагогического знания, отражающая особенности глубинных процессов педагогической деятельности, особенности их взаимодействия, управление, что обеспечивает необходимую эффективность образовательного процесса. Использование современных технологий в процессе обучения иностранным языкам позволяет воспроизводить учебные ситуации, помогает дополнить традиционные методы обучения, способствует формированию фундаментальных навыков иноязычного общения с осознанием возможности высказывания мыслей на другом языке к самостоятельному решению коммуникативных задач, повышает стремление, интерес учащихся к обучению, побуждает их по-новому взглянуть на изучаемые предметы, таким образом, раскрывая свои творческие и интеллектуальные возможности, таланты.

SLENG SÖZLERIŇ GEPLEÝIŞ DILINDE TUTÝAN ORNY

S. Baýmyradowa (Türkmenistan)

Soňky döwürde iňlis dilinde gürleýänleriň gepleýşiň ýönekeýleşdiriş ýoluny ulanýandyklaryny görüp bolýar. Iňlis dilini öwrenýän adamlar iru-giç gündelik sözlere ýüzbe-ýüz bolýarlar, şonuň üçin olara düşünmek zerur we gyzyklydyr. Hakykatdan hem, köp tanymal sözler sleng sözlere öwrülip, düýbünden başga many alyp bilýärler. Hatda hakyky terjimeçi hem başga bir şatdan gelen adamyň sözüne düşüniş bilmezlik kynçylyga duçar bolup biler, sebäbi her bir sebitde şol bir dil az üýtgäp biler.

Slenge gündelik gepleýiş dili hökmünde aýry-aýry sebitlerde duş gelip bolar. Ol, köplenç, şiwе sözlere deňelýär. «Sleng» adalgasy edebi diliň kadasyndan çykýan sözler diýlip kabul edilýär. Mysal

üçin, «to get» işligini alalyň, onuň köp manysy bar we bu söz, köplenç, iňlisler tarapyndan ulanylýar. Mundan başga-da, köp işlikleri onuň ýerine ulanyp bolýar. Meselem:

It seems to me that I've forgot money. Don't *worry* I got it. – Meniň pikirimçe, men pulumy ýatdan çykardym. Alada etme, mende bar.

Do you understand how to drive this boat? – Yes, I got it. – Siz ulagy sürmegi öwrendiňizmi? Hawa, öwrendim.

I got the bottle before I dropped it. – Men çüýşäni gaçyrmankam tutup bildim.

THE ROLE OF SLANG WORDS IN COLLOQUIAL LANGUAGE

S. Baymyradova (Turkmenistan)

Slang is one of the most interesting and at the same time difficult phenomena of language. Many researchers usually carry a slang to social dialects. The dialect in this context is the territorial, temporary or social kind of language. In the English lexicography, the term “slang” was widely adopted approximately at the beginning of the last century. The etymology of the word «slang» also is disputable. Slang is the complex, difficult and inevitable language phenomenon. Its emergence is always caused by historical, social and cultural tendencies of life of this or that language community.

New borrowing words appeared by the development of world trade, the international tourism, cultural connections. The youth is an integral part of any society, irrespective of his intrinsic characteristics. It represents the social and demographic group united on certain signs: to age, the social status and social and psychological properties, and the youth culture is among the particularly complex phenomena. Just like idioms, slang language carries a completely different meaning than what the basic interpretation would be. Think about the idiom “raining cats and dogs”.

For a non-English speaker, this phrase would mean nothing when translated to another language literally. The same goes for slang. If you don't know modern slang you could be confused upon hearing «savage» and not knowing people aren't referring to a wild, animalistic nature of something but rather someone who has brutally honest and mildly insulting verbal responses in conversations. In other words, slang is crucial for avoiding misunderstandings and misinterpretations in conversations. It's another reason why you should definitely include it in your language learning process.

When we're learning a new language, we usually have a reason why we're doing it: for business opportunities, curiosity, fun, academic achievements or something else. Whatever the reason is, at the end of the day, we all want the same thing. We want to be able to communicate with native speakers with ease and confidence. Therefore, the ultimate goal of language learning is the everyday verbal communication with other speakers of the language.

Slang, by definition, is “very informal language that is usually spoken rather than written, used especially by particular groups of people”. It is essential for maintaining a conversation with natives and absolutely crucial for the mutual understanding of two people talking. That's the number one reason why slang is an inevitable part of language learning.

As we mentioned above, particular slang phrases are usually closely tied to groups of people. It can happen that two neighboring cities use different slang for the same things, which tells one apart from the others.

When you master the slang used in a certain neighborhood, part of the city or region of a country, you are bringing yourself closer to the people using it. In other words, you're making yourself a part of the group.

That means that slang helps you:

- fit in;
- develop a sense of belonging;
- bond with people;
- be recognized as a part of the group, no matter how big or small.

Internet slang is a new language with innovative and novel characteristics, and its use can be considered a form of creative advertising. Embedding internet slang into advertisements can thus enhance their creative quality and increase the attention paid to them. In this study, we examined the effect of the characteristics of internet slang on attention to advertisements, brand awareness, product evaluation, and attitudes toward advertising by conducting two empirical studies, one utilizing eye-tracking experiments and the other utilizing questionnaires. We found that using internet slang in advertising significantly increased audience attention compared with standard language but did not necessarily improve product evaluation and brand awareness for various types of goods. We discovered code-switching effects of psycholinguistics existed in standard language and its variant (internet slang). Our findings can guide advertisers in selecting the embedded language that can be effective in achieving their desired advertising effect. Our findings also indicate that the excessive use of internet slang may have a negative effect on brand and product evaluation.

РОЛЬ СЛЕНГОВЫХ СЛОВ В РАЗГОВОРНОМ ЯЗЫКЕ

С. Баймурадова (Туркменистан)

В последнее время стала заметна тенденция того, что разговорной английский постепенно идет по пути упрощения. Людям, изучающим английский язык, будет крайне интересно попытаться разобраться в нюансах повседневного сленга, с которыми рано или поздно придется столкнуться. Дело в том, что очень многие хорошо известные всем слова могут приобрести совершенно иной смысл в сленговых выражениях, и даже настоящий профессиональный переводчик может не понять речи человека из разных штатов, так как в каждом отдельном регионе язык несколько отличается.

Сленг – это разговорный тип речи в определенной области. Его обычно относят к социальным диалектам. Термином «сленг» обозначают то, что не совпадает с нормой литературного языка.

Возьмем для примера глагол «to get», он имеет много значений, и им очень часто пользуются англичане. Более того, им часто заменяются многие другие глаголы. Например:

It seems to me that I've forgot money. Don't worry I got it. – Мне кажется, я забыл деньги. Не волнуйся, у меня есть.

Do you understand how to drive this boat? – Yes, I got it. – Вы поняли, как управлять этой лодкой? – Да я понял.

I got the bottle before I dropped it. – Я успел поймать вазу перед тем как уронить ее.

ÝOM-DA DAŞARY ÝURT DILINIŇ OKADYLMAGYND DIL AŇ-DÜŞÜNJESINIŇ KEMALA GELMEGI

S. Madžayewa (Russiýa Federasiýasy)

Hünärmeniň dil şahsyýetiniň kemala gelmeginde we kämilleşmeginde daşary ýurt dili möhüm rol oýnaýar. Hünärmen-lukmanyň işjeňliginiň maksatlary we oňa ýetmegiň serişdeleri birmeňzeş bolanynda dil bilen bagly we bagly däl hünärmenlik meselesi öňe çykýar. Oýun prosesinde sözleşäniň önümleriniň öndürilmegini üpjün edýän we pikirlenmäniň ösmegine goşant goşýan usulyýet derňewine aýratyn üns berilýär. Dil gurşawy bilelikdäki işleriň netijeliligini kesgitleýän özboluşly hünär lingwistik aň-düşünjäni emele getirýär. Şunuň bilen baglylykda, daşary ýurt dili öwrenilýän sapaklarda hünär pikirlenmäni kemala getirýän usullary ýüze çykarmak möhüm bolup durýar.

DEVELOPMENT OF LINGUISTIC CONSCIOUSNESS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

S. Madzhaeva (Russian Federation)

A foreign language plays an important role in the formation and development of linguistic personality of a specialist. The first stage is the problem of the formation of professional linguistic and non-linguistic consciousness of the medical –specialist, in which the goals of the activity and the means of achieving it would be the same. Special attention is paid to methodological analysis, which ensures the production of speech products and contributes to the development of thinking in the game process. The language environment creates a unique professional linguistic awareness that determines the effectiveness of collaborative work. In this regard, it is important to identify methods that reveal professional thinking in foreign language lessons.

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ВУЗЕ

С. Маджаева (Российская Федерация)

Иностранный язык играет важную роль в становлении и формировании языковой личности специалиста. На первый план выходит проблема формирования профессионального языкового и неязыкового сознания специалиста-медика, при котором цели деятельности и средства ее достижения были бы едины. Особое внимание уделяется анализу методических приемов, обеспечивающих производство речевых продуктов в процессе игры, способствующие развитию мышления. Языковая среда формирует особое профессиональное языковое сознание, которое обуславливает эффективность совместной деятельности. В связи с этим становится актуальным выявление методов формирования профессионального мышления на занятиях по иностранному языку.

Научная новизна данной статьи имеет междисциплинарный характер. Обучающимся предлагается применить к своей будущей профессии полученную информацию сразу на занятии. Метод контент-анализа иностранного текста помогает студентам прогнозировать, размышлять о возможных последствиях своих действий, определять и осознавать ценность информации, а также запоминать термины и выражения на русском и иностранном языках. Формирование глубокого мышления позволяет студентам развивать профессиональные компетенции в коммуникативной деятельности и социализации в обществе.

Для построения исследования вышеобозначенной проблемы необходимо отметить, что существуют три способа формирования сознания: предметный, деятельностный, знаковый. Поэтому на занятиях осуществляется предметный подход, представленный процессом усвоения предметов труда (изучается лексика, репрезентирующая анатомию человека, симптомы, признаки заболевания, инструментарий). Деятельностный уровень представлен формированием у студентов навыков и умений (отвечать на вопросы, решать ситуационные задачи, составлять диалоги, резюме, работать со словарем и т.д.).

Знаковый уровень показывает насколько будущий специалист усвоил материал (предлагаются тесты, речевые упражнения, написание сочинений и т.д.).

Преподаватели используют медицинские сериалы, которые способствуют развитию профессионального сознания, повышают мотивацию учащихся, а также позволяют приблизиться к ситуациям реального общения на иностранном языке, что, на наш взгляд, является одним

из основных условий повышения уровня формирования иноязычной компетенции учащихся, углублению их языкового сознания [Маджаева, Казиева, 2023:15].

На занятии студентам предварительно предлагается решить задачу, ответить на проблемный вопрос, например, почему выбрал профессию врача, что означает для тебя слово «Родина». Студентам предоставляют текст для прочтения и перевода, предварительно можно поразмышлять над заголовком текста. Следующий вариант задания – это прослушать аудиоотрывок из жизни выдающегося ученого, писателя. После прочтения или прослушивания текстов студентам чрезвычайно важно зафиксировать на бумаге личные мысли, идеи, возможно, ощущения, переживания. Таким образом, на занятиях по иностранному языку формируются задатки глубокого мышления студентов с применением индуктивного и дедуктивного методов.

Постановка задач и целей на своем жизненном пути, умение сопоставлять и систематизировать информацию, делать умозаключения и применять знания на практике не только помогают умело ориентироваться в жизни, профессии, но и способствуют развитию духовных качеств у студентов. Русский философ И.А. Ильин подтверждает данную мысль о зрелости личности: «Человек созрел тогда, когда он научился самостоятельно наблюдать, исследовать и мыслить; когда он приобрел способность ставить себе жизненные цели..., когда он выработал себе характер, т. е. систему необходимых духовных актов».

Авторская позиция по данной теме заключается в том, что для формирования языкового профессионального сознания на занятиях по иностранному языку студентам требуется умение высказать смелое желание, используя эмоционально-экспрессивную и оценочную лексику, тем самым учиться объективно оценивать события и формировать реакцию на них.

ELEKTRON SÖZLÜKLERIŇ ULANYŞ AÝRATYNYLYGY

Ş. Meredowa (Türkmenistan)

Häzirki zaman dünýä jemgyýeti artykmaçlygy boýunça oňaly we amatly hasaplanylýan elektron sözlüklerinden giňden peýdalanýar.

Elektron sözlük bu amatly ulanyjy interfeýsi we awtomatik çalt gözleg gurallary bilen enjamlaşdyrylan programma ýa-da portaldyr.

Makalada ulanyjynyň isleglerini doly kanagatlandyryan, dürli funksiýalary ýerine ýetirýän elektron sözlükleriň artykmaçlyklary beýan edilýär.

SPECIFICITY OF USING ELECTRONIC DICTIONARIES

Sh. Meredova (Turkmenistan)

Modern world community shows preference for electronic dictionaries, which are available and convenient for wide use.

Electronic dictionary is a program or portal provided with convenient interface and tools for immediate automatic search.

Advantages of electronic dictionaries performing different functions and satisfying all requirements of users are expounded in this article.

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ

Ш. Мередова (Туркменистан)

Современный мир повсеместно погружён в компьютерную коммуникацию. Разного рода электронной техникой (телефонами, компьютерами и ноутбуками) пользуются практически все люди на нашей планете.

Словари гармонично вписываются в информационную модель развития общества, с развитием технологий приходит адаптация всего старого, что ранее использовалось в ручном виде, в автоматизированный формат, что необходимо для удобства и простоты в использовании.

Сейчас преимущества отдаются электронным словарям, которые более доступны и удобны в использовании. Электронный словарь – это программа или портал, снабженные удобным пользовательским интерфейсом и автоматическими быстрыми средствами поиска.

Электронные словари можно разделить на две группы. В первую войдут те, которые являются электронными версиями печатных лексикографических изданий. Во вторую – словари, создающиеся специально для использования исключительно в электронном формате. Такие лексикографические источники наиболее насыщены дополнительными функциями, предусмотренными компьютерными программами, на базе которых создаются такие словари.

Многие исследователи отмечают, что электронные словари гораздо лучше, чем печатные лексикографические издания. Электронный формат значительно ускоряет процесс поиска необходимого слова, что очень важно для экономии времени. Кроме того, если в поисковую строку «заголовочное слово» введено с ошибкой, то электронная версия словаря позволяет предложить варианты правильного его написания. Вдобавок такой словарь может привести сведения, касающиеся не только значения каждого конкретного слова, но и показать его функционирование в речи, а также в составе устойчивых сочетаний, отображение которых в печатных словарях вызывает много вопросов и споров.

Также компьютерный словарь значительно расширяет возможности описания словарной единицы. Это не просто увеличение количества включенных в словарь единиц, отражение их значения и функционирования, но и описание грамматических характеристик, состава слова, особенностей произношения, происхождения, неограниченного числа контекстов, фразеологии, концептуальных и культурологических составляющих и т.д. Такое разнообразие функций, выполняемых электронным словарём, делает его универсальным.

Учёт современной лексикографией потребностей читателя во многом осложняет процесс создания словарей, заставляя авторов и составителей постоянно расширять «лексикографическое поле», непрерывно пополнять словарь новыми единицами. Компьютерные издания позволяют это делать без особых дополнительных затрат и усилий. Электронный словарь, особенно если он подготовлен к функционированию в сети Интернет, становится постоянно пополняемым, обновляемым источником информации о жизни языка, а значит, всегда актуальным.

Отметим, что электронный формат словаря дополнительно даёт возможность размещать в словарной статье различные иллюстрации, схемы, картинки, использовать запись звучащей живой речи и т.д. Одним из главных преимуществ электронного словаря является то, что он полностью отвечает запросам пользователя, который ищет в нем только то, в чём нуждается в конкретный момент обращения к словарю: кому-то необходимо проверить написание слова, кому-то уточнить его произношение, употребление и т.д.

Мы считаем, что электронные словари уже давно вытеснили своих бумажных предшественников, что вполне оправдано. Достаточно иметь доступ в Интернет, чтобы воспользоваться электронным словарём. Поскольку времени, которое затрачивается на поиск

информации, в случае использования бумажного словаря, уходит намного больше, чем при использовании электронного словаря, разработка оптимальных в использовании, полных, универсальных электронных словарей сегодня очень актуальна.

FRANSUZ DILINI BAŞLANGYÇ TAPGYRLARDA ÖWRETMEGIN AÝRATYNLYKLARY

S. Orazgeldiyewa (Türkmenistan)

Jemgyýetiň, aňyň ösmegi netijesinde ýaşlaryň daşary ýurt dillerini öwrenmäge islegleriniň artmagy bilen baglylykda daşary ýurt dillerini okatmagyň täze-täze usullaryny işläp taýýarlamak wajyp meselä öwrülýär. Daşary ýurt dillerini okatmagyň dünýä we milli tejribelerine esaslanýan innowasion usullaryny, tehnologiýalaryny öwrenmek we seljermek arkaly fransuz dilini okatmagyň hilini ýokarlandyrmaga, döwrebaplaşdyrmaga ýardam etjek käbir usullara seredilip geçildi. Dilleri öwrenmekde şol ders boýunça sapagy täsirli geçirmek ilkinji orunda durýar.

Sapagy gyzykly we täsirli geçirmek daşary ýurt dillerini öwrenmäge bolan gyzyklanmany saklamak we güýçlendirmek üçin dürli usullary, serişdeleri ýerlikli ulanmak mugallymyň daşary ýurt dillerini öwretmekde ilkinji wezipesidir. Munda mugallymyň döredijilikli işlemegi, yzygiderli oýlap tapyşy we hünär ussatlygyny kämilleşdirmegi zerur.

Daşary ýurt dillerini başlangyç tapgyrda öwretmekde okuwçylaryň ýadyna uly orun degişli bolup, öwredilýän materiallar ilki gysga wagtlaýan ýada düşýär, birnäçe gönükmelerde gaýtalanýandan soň ol uzak wagtlaýyn ýada geçýär. Bu ýagdaý daşary ýurt dillerini öwretmegiň usulyýeti üçin has ähmiýetlidir. Psihologlar ýatda saklamagyň ýat tutmak, ýatda saklamak, ýatdan çykarmak diýen üç derejesini tapawutlandyrýarlar. Ylmy-usuly çeşmelere görä, daşary ýurt dillerini öwretmekde diňe aýratyn sözleri, goşgulary, eserlerden parçalary erkin ýat tutup bolar.

Ylmy seljermeler esasynda temalar boýunça gönükmeler we ýumuşlar taýýarlanylanda erkin ýat tutmagyň netijeliligine täsir edýän haýsy hem bolsa bir hereketiň ýerine ýetirilmegine bolan gyzyklanmanyň, ýat tutulýan materialyň öňki öwrenilen material bilen deňeşdirilmeginiň, hereketiň aňly ýerine ýetirilmeginiň, materialyň ýat tutulmagynyň dowamynda duýgynyň mümkin boldugyça köp görnüşleriniň gatnaşmagynyň göz önünde tutulmagynyň zerurlygy ýüze çykaryldy.

Bularyň berjaý edilmegi psihologiýa ylmyň görkeziji ýaly, materialyň ýatda berk saklanmagyna ýardam edýär. Daşary ýurt dilinde aragatnaşygy öwretmegiň möhüm usullarynyň biri hem okuwçylarda sapagyň başyndaky gepleşigi ösdürmekdir. Çagalar mekdep durmuşyndaky wakalar, synpdaşlarynyň durmuşy we okuwlary, öz maşgalalary, gyzyklanmalary we ş.m. temalardan guralan söhbetdeşliklerden lezzet alýarlar. Sapaklarda jübütleyin işlemek synpdaky ähli okuwçylary işjeň işe çekmäge, hersiniň işine gözegçilik etmegi üpjün etmäge mümkinçilik berýär. Bu usuly bilim almagyň ähli derejelerinde ulanmak bolar. Aýratyn hem ilkibaşdan jübüt işlemegi öwretmeli, çünki hut şu döwürde söz işjeňligini özleşdirmek üçin esas goýulýar. Daşary ýurt dilinde gepleşmek üçin diňe bir onuň sözlerini bilmek ýeterlik däldir. Her bir diliň grammatikasyny bilmeseň, ol dilde aňly-düşünjeli gepleşik alyp baryp bolmajakdygy düşnüklidir. Ähli başarnyklaryň we endikleriň döremeginde hemde kämilleşmeginde, ýagny eşideniňe dogry düşünmekde, gepleşikde, okamakda we ýazmakda grammatikany bilmek zerurdyr.

Daşary ýurt dilinde gepleşigi özleşdirmek üçin okuwçylaryň aýdyň, düşnükli sözleýiş ukybyny ösdürmeli. Daşary ýurt dilinde geplemek tejribesi oýunlar wagtynda hem toplanýlar. Şonuň üçin işde oýun tehnologiýalary hem goşulýar. Oýunlaryň ulanylmagy öwrenilýän materialyň kabul edilmegini güýçlendirýär, munda okuwçylar diňe öz adyndan däl-de, oýnaýan gahrymanynyň adyndan hem geplemäge mümkinçilik alýarlar.

Dialog we monolog sözleşşi öwretmekde öz pikirini daşary ýurt dilinde beýan edip, söhbetdeşin bilen özara düşünişmegi gazanmak ukybyny esasy zat hasaplaýarys. Bu bolsa öz gezeginde bir zady aýtmak, suratlandyrmak, baha bermek, aýdyňlaşdyrmak, sorag bermek ýaly aragatnaşyk endiklerini göz önünde tutýar. Synpda okuwçylar özara pikir alyşmagy, meselä dürli nukdaýnazardan garamagy, öz tejribelerine, bilimlerine esaslanan pikirleri beýan etmegi endik edinmeli. Elbetde, bu kyn iş, sebäbi çagalar, köplenç, ene dilinde hem öz pikirlerini beýan etmekde kynçylyk çekýärler. Şeýle-de bolsa, öz gürrüňlerinde diňe bir delilleri getirmän, eýsem olara bolan şahsy garaýşyny subut edýän okuwçylar hem bar.

Synpdaky kommunikiw gurşaw ähli okuwçylaryň aragatnaşyk saklamak, psihologik taýdan rahatlygy duýmak, gepleşik temasynyň elýeterliligi we oňa gyzyklanma bilen goşulyşmak üçin şert döredýär. Köpçülikleýin özara gatnaşyk ýörelgesi bir toparyň okuwçylarynyň durmuşyň dürli meselelerini bilelikde çözmekde öz bilimlerini utgaşdyrýandyklary bilen aňladylyar.

TEACHING FRENCH LANGUAGE IN THE EARLY STAGES

S. Orazgeldiyeva (Turkmenistan)

When starting to analyze it in detail the French language, it is necessary to emphasize its phonetic features of colloquial speech. Acquaintance with the French alphabet at the initial stages does not cause difficulties for students, since this language is based on the latin alphabet. This has a positive effect on learning. Particular attention should be paid to vowels and letter combinations, since their reading and pronunciation is quite different. The French language has a melodic pattern. It is recommended to immediately explain to students the concept of a rhythmic group and syntagma, rhythmic stress, pay attention to the rise and fall of tone at the end of a rhythmic group, and not each significant word.

Every nation that occupies a country more or less different from others, unlike others, expresses by its existence its own idea, which no other people expresses, makes his acquisitions in the field of spirit and knowledge, creates a language for his spiritual aspirations. Language, on which social, scientific, technical and economic achievements are based are a condition for the survival of any nation.

ОБУЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА НА НАЧАЛЬНЫХ ЭТАПАХ

С. Оразгельдиева (Туркменистан)

Приступая к детальному анализу французского языка нужно подчеркнуть его фонетические особенности разговорной речи. Ознакомление с французским алфавитом на начальных этапах не вызывает затруднений у учащихся, так как в основе этого языка лежит латиница. Это оказывает положительное влияние при обучении. Особое внимание нужно уделять гласным буквам и буквосочетаниям, так как их чтение и произношение довольно сильно отличается. Французский язык отличается мелодическим рисунком. Рекомендуется сразу же объяснять учащимся понятие ритмической группы и синтагмы, ритмического ударения, обратить внимание на повышение и понижение тона в конце ритмической группы, а не каждого знаменательного слова.

Каждый народ, занимающий страну более или менее отличную от других, непохожую на другие, выражает своим существованием свою идею, которую не выражает никакой другой народ; делает своим приобретения в области духа и знания, создает язык для своих духовных устремлений. Язык, на который основываются социальные, научные, технические и экономические достижения, является условием выживания любой нации.

IŇLIS DILINI YKDYSADYÝETÇI TALYPLARA OKATMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

U. Bäşowa (Türkmenistan)

Biziň bilşimiz ýaly, her bir ugur ýa-da hünäriň özüne mahsus adalgalary bar. Bu hakykat diňe bir iňlis dili däl, eýsem rus ýa-da beýleki islendik daşary ýurt dillerine degişlidir. Senagat adalgalaryny ýa-da aýratyn kontekstleriň manylaryny bilmezden, şol hünärde özgermek mümkin däl. Siz uly ýa-da kiçi kärhanalaryň ykdysady meselelerini çözmäge, hasaplamalaryny ýöretmäge, professional maslahat beriş hyzmatlaryna gatnaşýarsyňyzmy ýa-da siz belli bir ugur boýunça onlaýn arkaly maliýe seljermelerine gyzyklanýan bolsaňyz, onda ýokarda agzalanlaryň ählisi hünäriňizi ýokarlandyrmaga, soňky täzelikleri okamagyňyza we ähli zatlardan habarly bolmagyňyza ýardam berer. Ykdysadyýetçi üçin iňlis diliniň ähmiýeti näme? Dünýä tejribesinde daşary ýurt dilini okatmagyň «Iňlis diliniň maliýesi» (ykdysady iňlis dili) diýip atlandyrylýan jümle diňe bir belli bir sözleriň ýygyndysy ýa-da durnukly söz düzümi we aňlatma däl. Köp sanly talyplar mekdepde, hatda ýokary okuw mekdeplerinde berilýän sapagyň hakykatdan uzakdygyny düşüňip, iňlis diliniň esasan hem şu ugruny okamaga başladylar. Ykdysady iňlis diliň gepleşik dilinden, hatda işewürler ýa-da menejerleriň iňlis dilinden has hem çylşyrymly bilimdir. Bu ýeterlik derejede köp bolan iňlis diliniň ýörite sözlük goruna we grammatiki gurluş babatynda şeýledir. Ykdysadyýetçi adalgasy örän giň mana eýedir. Adalga diňe bir buhgalteriýa ýa-da maliýe direktoryny öz içine alman, eýsem bankirleri, brokerleri, auditorlary, menejerleri we maliýe ugry boýunça işleýänleri hem öz içine alýar. Ýokarda agzalan her bir hünäriň elbetde özüne mahsus hünär sözlügi bar. Häzirki wagtda bize berilýän her bir «Maliýe iňlis dili» kitaplarynyň içinde buhgalterçiler, söwda alyş-çalşyjylar, maliýe we bank babatynda adalgalaryny ulanýarlar, emma olaryň belli bir tapawutlary bar. Şeýle-de bolsa siz diňe olaryň tapawudyny daşary ýurt dilini öwredilýän ýerlerde bilip bilersiňiz. Siz şeýle-de olary iňlis gazet-žurnallaryny yzygiderli okap, olaryň tekstlerini gowy öwrenseňiz olary ýat tutup bilersiňiz.

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF ECONOMICS SPECIALISTS

U. Bashova (Turkmenistan)

At present time, great attention is devoted to the preparation of highly qualified economics students. In his work, author shows the benefits of new teaching methods in training specialists.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ-ЭКОНОМИСТОВ

У. Башова (Туркменистан)

В настоящее время уделяется огромное внимание подготовке всесторонне развитых студентов-экономистов. Автор в своей работе благодаря внедрению новых методов обучения указывает на повышение уровня подготовки специалистов.

TÜRKMEN WE İNLIS DILLERİNDE EWFEMİZMLERİN ULANYLYŞY

Ý. Akyýewa, E. Bäşimowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda dünýä halklary bilen dostlukly gatnaşyklaryň ösdürilmegine aýratyn üns berilýär. Dostlukly gatnaşyklaryň netijesinde ösüslere beslenýän ýurdumyzyň dünýä jemgyýetçiligindäki abraýy hem barha artýar. Şu nukdaýnazardan hem dünýä dillerini öwrenmek döwrüň talabyna öwrüldi.

Milli Liderimiziň dil baradaky döwlet syýasatyny durmuşa geçirmekde, ýurdumyzyň bilim edaralarynda dilleriň okadylyşyny we öwredilişini dünýä ülňülerine laýyk getirmekde, dünýäniň ylym-bilim ulgamynyň gazananlaryndan habarly, döwrebap tehnologiýalardan baş çykarýan, bäsdeşlige ukyply, ýurduň ykdysadyýetini mundan beýläk-de ösdürjek hünärmenleri taýýarlamakda netijeli işler durmuşa ornaşdyrylýar.

Hormatly Arkadagymyz tarapyndan, «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasynyň» kabul edilmegi ýurtda ene dili bilen bir hatarda daşary ýurt dillerini öwretmekde möhüm wezipeleri öňe sürdi.

Milletiň şöhratly taryhyny, edebi mirasyny, medeniýetini we milletiň özboluşlylygyny dünýä ýaýmakda, ykdysady kuwwatyny has-da ýokarlandyrmakda ene dili bilen bir hatarda dünýä dilleriniň öwrenilmegine we öwredilmegine möhüm orun degişli bolup durýar.

Dil adamzadyň aňy bilen özara baglanyşyklydyr, sebäbi aňladylýan düşüňjeleri diňe söz bilen düşündirip bolýar. Dil – munuň özi dil biliminiň öwrenýän wajyp meselesi bolup, örän çylşyrymly köp taraplaýyn hadysa hökmünde jemgyýetiň we tebigatyň birnäçe beýleki hadysalary bilen hem ýakyndan baglanyşykly. Eger-de dünýäniň ähli dili üçin mahsus bolan käbir umumy alamatlary hasap etmeseň, dilleriň köpüsi özleriniň gurluşy taýdan düýpli tapawutlanýar.

Daşary ýurt dillerini okadýan mugallymlar okuwçylaryň ýa-da talyplaryň şol dilleri öwrenenlerinde belli bir kynçylyga duçar bolýandyklaryny oňat bilýärler. Talyplar daşary ýurt sözleýşiniň gepleşik we ýazuw görnüşlerini öwrenenlerinde, daşary ýurt dilinde diňlän ýa-da okan tekstlerine düşüňjek bolsalar, käbir kynçylyga duş gelýärler. Kynçylyklaryň bir topary talyplaryň geçilen temany oňat özleşdirip bilmändigi ýa-da oňa düşüňmändigi sebäpli ýüze çykýan bolsa, beýleki bir topary ewfemizimleriň aňladylýşynda dil serişdeleriniň täsiri astynda talyplaryň öz ene dilinde näsazlyk goýbermegi bilen baglylykda ýüze çykýar.

Häzirki wagta çenli türkmen we inlis dillerindäki ewfemizmler hakynda hiç hili ylmy iş alnyp barylmandyr.

Ý.Ý. Reçiskaýa öz kandidatlyk dissertasiýa işinde «ewfemizm» sözi XVI asyryň ahyrlarynda ulanylyp başlanypdyr diýip belläp geçýär. Soňra awtor «ewfemizm» sözünden beýleki söz toparlaryna degişli sözleriň (sypat, işlik we başgalar) emele gelendigini nygtaýar. Ýöne bu maglumatyň nätakyk bolmagy hem ähtimal. «Ewfemizm» adalgasy türkmen diline rus dilinden geçipdir diýen maglumat bar, emma «ewfemizm» sözi has öňki wagtlarda peýda bolupdyr. «Ewfemizm» sözünüň etimologiýasy barada şu hili kesgitlemeleri berse bolar: grekçe-rusça sözlükde «eufemia» diýen söz bar. Bu sözlükde «eufemia» sözüne goşma söz hökmünde garalyp, yagşy, oňat manyly sözleri ulanmak, ýakymсыz manyly sözleri ulanmaktan saklanmak diýmek bilen, onuň aňladýan manysy düşündirilýär. Bu sözüň manysy soňa-baka janly gepleşikde-de ulanylyp başlanýar we kem-kemden özüniň birinji manysyny ýitirip, diliň leksikasyndaky gödek, tagaşyksyz sözleriň hem-de aňlatmalaryň başga sözler, aňlatmalar bilen çalşyrylyp ulanylmagyny aňladýar.

«Ewfemizm» sözünüň esasy etimologik manysyna kesgitleme berip, Ý. Ý. Reçiskaýa şeýle belleýär: «Gepleşikde ýa-da jemgyýet arasynda dürli sebäplere görä aýdylmagy mümkin bolmadyk tagaşyksyz, paýyş sözleri, aňlatmalary ulanmak medeniýetsizlik hasap edilip, olaryň deregine şol

manylary berip bilýän, şol sözleriň we aňlatmalaryň wezipelerini ýerine ýetirip bilýän ýakymly, sy- paýyrak başga sözleriň ulanylmagyna dil biliminde ewfemizm diýilýär».

USE OF EUPHEMISM IN TURKMEN AND ENGLISH

Y. Akyyeva, E. Byashimova (Turkmenistan)

So far, scientific work on euphemisms in the Turkmen and English languages has not been carried out.

E.E. Rechiskaya in her Ph.D. thesis mentions that the word “euphemism” came into use at the end of the 15th century. The author also emphasizes that the words belonging to other groups of words (adjective, verb, etc.) were formed from the word “euphemism”. However, this information may not be accurate. There is evidence that the term “euphemism” was adopted in the Turkmen language from Russian, but the word itself appeared in earlier times. The etymology of the word “euphemism” can be defined as follows: in the Greek-Russian dictionary there is the word “euphemia”. In this dictionary, the word “euphemism” is treated as an adjective, and its meaning is defined as the use of good, kind words and the avoidance of unpleasant words. The meaning of this word begins to be used in a lively conversation, gradually loses its original meaning and denotes the replacement of rude, incoherent words and expressions in the lexicon of the language by other words and expressions. Determining the main etymological meaning of the word “euphemism”, E.E. Rechiskaya notes: “Rude words and expressions that cannot be used in a conversation or in society for various reasons is considered uncivilized, and the use of similar in meaning pleasant and polite words instead them is called euphemism in linguistics”.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭВФЕМИЗМОВ В ТУРКМЕНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Я.Акиева, Э.Бяшимова (Туркменистан)

До настоящего времени научные работы по эвфемизмам в туркменском и английском языках не проводились.

Е.Е. Речиская в своей кандидатской диссертации упоминает, что слово «эвфемизм» вошло в употребление в конце XVI века. Автор также подчеркивает, что от слова «эвфемизм» образованы слова, принадлежащие к другим группам слов (прилагательное, глагол и т.д.). Однако эта информация может быть неточной. Имеются сведения, что термин «эвфемизм» вошел в туркменский язык из русского языка, но само слово «эвфемизм» появилось в более ранние времена. Этимологию слова «эвфемизм» можно определить так: в греко-русском словаре есть слово «эвфемия». В этом словаре слово «эвфемизм» рассматривается как прилагательное, а его значение определяется как употребление хороших, добрых слов и избегание неприятных слов. Значение этого слова начинает употребляться в живой беседе, постепенно утрачивает свое первоначальное значение, и означает замену грубых, бессвязных слов и выражений в лексиконе языка другими словами и выражениями. Определяя основное этимологическое значение слова «эвфемизм», Е.Е. Речиская отмечает: «Употребление грубых слов и выражений, которые нельзя произносить в разговоре или в обществе по разным причинам, считается нецивилизованным, а употребление вместо них приятных, вежливых, схожих по значению слов называется в языкознании эвфемизмом.

DAŞARY ÝURT DILLERINDE SÖZLÜK BILEN IŞLEMEK OKUW PROSESINIŇ WAJYP SERIŞDESIDIR

Z.Amanmyradowa, S.Aýtyýewa (Türkmenistan)

Wajyplýgy: Häzirki wagtda daşary ýurt dillerini öwretmekde talyplaryň özbaşdak işleri iň wajyp meseleleriň birine öwrüldi. Okadylýan talyplaryň leksik minimumynyň agdyklyk etmegi olaryň lingwistik başjarjaňlygynyň esasyny düzýär. Okatmanyň mazmuny kesgitlenende bilimiň ol ýa-da beýleki çäkleriniň gurşawyny kesgitlemek örän wajyp, şeýle-de dil öwrenilende adalgalaryň üstünde işlemek iň bir kyn meseleleriň biridir.

Işiň maksady: Adalga ulanylanda esasy ugurlaryny ýatda saklamak, has takygy, funksionallygy, adalganyň durmuş bilen baglanyşygyny, şeýle-de dersara baglanyşygyny we hünär aýratynlygyny, şeýle hem iňlis, rus we türkmen dilleriniň tipologik aýratynlyklaryny göz önünde tutmak.

Işiň materiallary we usullary: Sözlük bilen işlemek öwredilende talyplaryň bilimlerini leksik we frazeologik aspektlerinde çuňlaşdyrmaklary üçin dil baýlygynyň giňeldilmegini gazanmaly we täze manydaş komponentleri girizmeli. Adalgalary bilmekligiň örän uly ähmiýeti bar, emma hünär sözlerini talaba laýyk bilmezlik bolsa nazary we amaly bilimde ýüze çykýar. Täze leksik minimum girizilende şu aşakdaky işler alnyp barylýar: täze sözün aýdylyşyna, basymyna üns bermek arkaly olary birnäçe gezek okamaly, lingafon otagynda aýdylyşyny diňlemeli, soňra bolsa, interaktiw tagtanyň üsti bilen onuň ýazylyşyna üns bermeli. Kynlyk bilen aýdylýan sözleriň hökman transkripsiyasyny bermeli, mundan başga-da, eger-de ol söz adalga bolsa onda onuň manylaryny sözlük arkaly anyklamaly. Täze adalgany berkitmek üçin aşakdaky işler alnyp barylmalı: 1. Täze söz bilen sözlem düzmeli; 2. Talyplaryň öz ene dilinden daşary ýurt diline terjime etmegi üçin sözlem düzmeli; 3. Täze adalga degişli sinonimleri we antonimleri saýlap almaly; 4. Täze adalgany ulanmak arkaly sözleýiş endiklerini saýlap almaly; 5. Esasy söz bolup hyzmat etjek täze adalgalar bilen kiçiräk habarnamany taýýarlama. Ahyrynda bolsa täze sözleri ulanyp, sözleýiş oýunlaryny geçirmeli. Talyplar sözlük-kartoçkalary görnüşinde täze leksika bilen özbaşdak iş geçirip bilýärler. Sözlem düzülende kartoçkalary dogry tertipde goýmak aňsat bolýar. Tejribe işlikleriň kynlyk bilen özleşdirilýändigini görkezýär, şonuň üçin olary belli bir söz düzümleri ýa-da işlik frazeologizmleri bilen girizmek bolýar.

Netije: Tejribäniň görkezişine görä, täze leksik minimum bilen şeýle işiň görnüşi diňe bir onuň özleşdirilmesine däl, eýsem talyplarda dil başjarjaňlygyny ösdürmäge ýardam berýär.

WORKING WITH DICTIONARIES IN FOREIGN LANGUAGES IS AN IMPORTANT TOOL IN THE LEARNING PROCESS

Z. Amanmyradova, S. Aytyyeva (Turkmenistan)

In study of using of vocabulary for profound knowledge of the students in lexical and phraseological aspects the broadening of lingual base and introduction of new synonym components are necessary. The knowledge of the terminology has very important significance, because the poor knowledge of special terminology is influenced on the common level of the theoretic and practice knowledge. In the introduction of the new lexis the next stages of work are necessary to do: to read new word for several times, to pay attention to the pronunciation and syllable, to listen to recording in the linguae laboratory and then with the help of interactive board to pay attention on the spelling of the new term. The words with difficult pronunciation have to be done with the transcription and all the meanings of this term. The next task for fastening of new term should be done: 1. to make the sentence with new term; 2. to make and to translate the sentence with new word from native language into foreign; 3. to select synonyms and antonyms of the new term; 4. to make speech situation with new term; 5. to pre-

pare a small report with new terms. Individual the students may carry out the work with new lexis as vocabulary on the cards. The cards can be changed in the necessary order in making of the sentences. The practice showed that the verbs are the most difficult for learning, so it needs to introduce with word combinations and phrase combinations.

РАБОТА СО СЛОВАРЯМИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ – ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

З. Аманмырадова, С. Айтыева (Туркменистан)

При обучении пользованием словарем для углубления знаний студентов в лексических и фразеологических аспектах надо использовать расширение языковой базы и введение новых синонимических компонентов. Знание терминологии имеет очень важное значение, плохое знание специальной терминологии сказывается на общем уровне теоретических и практических знаний. При введении новой лексики необходимо проделать следующие этапы работы: прочесть новое слово несколько раз, обратить внимание на произношение и ударение, данный вид работы можно осуществить при помощи интерактивной доски. Труднопроизносимые слова должны даваться с написанием транскрипции, кроме того если речь идёт о терминах, очень полезно уточнить все значения в словаре. Для закрепления нового термина полезно проделать следующие задания: 1. Составить предложение с новым словом; 2. Составить свои предложения для перевода с родного языка на иностранный язык; 3. Подобрать синонимы или антонимы к новому термину; 4. Подобрать речевые ситуации с применением нового термина; 5. Подготовить небольшое сообщение, где новые термины будут ключевыми словами. В заключении можно провести ситуационную игру с применением новых терминов. Индивидуально студенты могут проводить работу с новой лексикой в виде словарь-карточка. Карточки легче переставлять в нужном порядке при составлении предложений. Практика показывает, что наиболее трудно усваиваются глаголы, поэтому их надо вводить в определённых словосочетаниях или фразеологизмы с глаголами.

İNLIS DILINI ÖWRETMEKDE OKUWÇYLARYŇ AKYL ÝETIRIŞ IŞJEŇLIGINI ÝOKARLANDYRMAGYŇ ZERURLYGY

Z. Jumaýewa (Türkmenistan)

Bilim bermekde «öwreniş höwesini» diýen düşüňjani derňemek, akyl ýetirmek we gyzyklanmak diýen düşüňjeleriň seljerilmegi talap edilýär.

Psihologiýa-pedagogika edebiyatlarda akyl ýetirmek diýlen düşüňjä akyl ýetirme arkaly düşüňmek we täze maglumatlary özleşdirme başarnygy şahsyň daşky gurşaw barada anyk maglumatlary kabul etmäge gönükdirilen döredijilik işjeňligi, bilim almak we täzelenmek, daşky gurşawda öz ornuny tapmak, täzeden işläp taýýarlamak, düşüňje, mazmun, görnüş, konsepsiýa döretmek boýunça adamlaryň döredijilik işi hökmünde garalýar.

Akyl ýetirmek we gyzyklanmak baradaky bar bolan ylmy maglumatlara esaslanyp, akyl ýetirmek arkaly gyzyklanmanyň öwrenijiniň (okuwçynyň) bilimleri özleşdirmegiň we çuňlaşdyrmagyň täze mümkinçilikleriniň gözleginde bolmagyndan ybaratdygyny bellemek bolar.

Häzirki döwürde okuwçylaryň akyl ýetiriş işjeňligini ýokarlandyrmak we olary dil öwrenmäge gyzyklandyrmak üçin okatmagyň dürli tärlerinden peýdalanylýar. Okuwçylarda akyl ýetiriş işjeňligini kämilleşdirmek we olarda gyzyklanma döretmek mugallymyň okuw işindäki döredijiliginiň esasy talaplarynyň biridir. Mugallymçylykda döredijilikli işlemek, munuň özi elmydama akyl ýetirilen täze özgerişleriň, netijeleriň gazanylmagydyr ýa-da oňa akyl ýetirmekdäki özboluşly usullardyr. Täzelik we özgeriş döredijiligiň has möhüm özboluşlylygydyr.

Sapakda işjeň däl pursatlary aradan aýyrmak, talyplaryň derse gyzyklanmalaryny üpjün etmek üçin amatly ýoly saýlap almak we garaşylýan netijäni gazanmak maksady bilen, talyplaryň döredijilik başarnygyny we oýlap tapyjylygyny ösdürmek möhüm bolup durýar. Bu ýagdaý sapagyň täsiriligini has-da artdyrýar, şahsyýete öz ukybyny açyp görkezmege mümkinçilik döredýär.

Iňlis dilini öwretmekde okuwçylary öwrenilýän derse gyzyklandyrmak, olaryň döredijilik başarnyklaryny ösdürmek, dil öwrenmäge höweslendirmek üçin okuw işiniň gyzyklandyryjy bolmagy möhümdir. Oýunlar, tablisalar, täze esbaplaryň oýlanyp tapylymagy, krosswordlaryň taýýarlanylmagy we ş.m. akyl ýetiriş işjeňligini artdyrýar. Meselem, iňlis dili sapagynda «işligiň öten zaman şekili» öwredilenden soňra, talyplara işlikleriň öten zaman şekili bilen baglanyşykly ýumuşlar hödürlenýär. Şeýle ýumuşlaryň berlişini aşadaky ýaly gurnamak bolar. Meselem: Her jübüt talyba doly ýazylyp tamamlanmadyk, ýagny sözleriň arasynda boşluklar goýberilip taýýarlanylýan ýazgy paýlanyp berilýär we bu boşluklaryň iki sözi emele getiräýjek görnüşde doldurylmalydygy, ondan başga-da, boşluklara goýulýan harp ýa-da harp birikmeleriniň birinji sözüň ahyry, şol bir wagtda ikinji sözüň başlanýan bölegi bolmalydyr. Soňra okuwçylara ähli tapan sözleriniň iki görnüşini hemde olaryň terjimesini ýazmaklyk tabşyrylýar.

Sil...nt. 3. For...er.

Shad... . 4. Ex...ge. we ş.m..

Bu görnüşdäki gönükmäni ýerine ýetirmegi tutuş topara tabşyrmak maslahat berilmeýär, çünki işiň tutuş synp bolup ýerine ýetirilmegi diňe has ökde okuwçylaryň dersden üzňe bolup, olaryň derisi özleşdirmegine, ýumşy ýerine ýetirmäge höwes bilen çemeleşmegine päsgelçilik döreder. Ýumuş tabşyrylandan 5-10 minut soňra, okuwçylaryň jübütlerini çalyşmak hem bolar. Çünki her jübütdäki okuwçylaryň bilim derejeleri meňzeş bolman biler. Şeýle etmek bilen, okuwçylaryň ählisiniň derse işjeň goşulyşmagyny gazanmak mümkin.

Mugallymçylyk ussatlygy bilen guralýan sapagyň dürli döwürlerindäki täsirlilik, gyzyklandyryjylyk, aýdyňlyk, geň galdyryjylyk talyplarda okuw işine oňyn düşünmäge we daş-töweregi bilen aragatnaşykda bolmaga şert döredýär. Akyl ýetiriş işjeňligi, esasan, gözleg alyp barma häsiýetine eýe bolup, onuň täsiri netijesinde okuwçy mydama işeňirlik bilen sorag bermäge we jogaplary tapmaga synanyşýar. Gözleg işi höwes bilen ýerine ýetirilýär, olar aýratyn duýgulary başdan geçirýärler we ýerine ýetiren işleriniň şowlulygyndan lezzet alýarlar. Akyl ýetiriş işjeňligi diňe bir işiň gidişine we netijesine täsir etmän, psihiki ýagdaýlaryň işjeňleşmegini hem kämilleşdirýär.

THE SIGNIFICANCE OF IMPROVING OF THE STUDENTS COGNITIVE ACTIVENSNESS IN TEACHING ENGLISH

Z. Jumayeva (Turkmenistan)

When learning the English language support on cognitive activeness stimulates the interest of students to the subject, develop their creative abilities and entertaining learning activities. This article discusses the issues of improving the mental activity and the creation of students' interest in learning English. We present different aspects of the concepts of "understanding" and "interest".

ВАЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧЕНИКОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

З. Джумаева (Туркменистан)

При обучении английскому языку опора на познавательную активность стимулирует интерес учеников к изучаемому предмету, развитие у них творческих способностей, занимательность учебной деятельности. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования умственной активности и создания у учеников интереса к изучению английского языка. Излагаются разные аспекты понятий «понимание» и «интерес».

ÜÇ SANY MUGALLYMY TAÝÝARLAMAK BOÝUNÇA GEÇIRILEN SEMINARYŇ NETIJELERI ESASYNDA ÝAPON DILINI ÖWRETMegiň USULLARY BARADA TÜRKMENISTANDA IŞLEÝÄN ÝAPON DILI MUGALLYMLARY NÄME PIKIR EDÝÄR?

N.Katsu (Ýapon gaznasy) (Ýaponiýa)

Bu çykyş Türkmenistanyň ýokary okuw mekdebinde ýapon dili mugallymlary taýýarlamak boýunça maksatnamasy barada hasabat berýär. Hasabat berýän Azady adyndaky TMDDI-da 2023-nji ýylyň 26-njy martynda, 26-njy aprelinde we 7-nji iýunynda Türkmenistanyň ýokary okuw mekdeplerinde ýapon dilini öwredýän ýapon dili mugallymlary üçin üç sany mugallymy taýýarlamak boýunça seminar geçirdi. Esasy tema ýapon dilini okatmagyň usullary bilen baglanyşykly.

Netijede, mugallymlaryň köpüsiniň grammatika-terjime usulyny öwredýändiklerini duýýandyklary anyklanyldy, ýöne geljekde okuwçylaryň sapakda ýapon dilini ulanmagy üçin mümkinçilikleri artdyrmak işleýändikleri aýan edildi. Geljekki mugallymlary taýýarlamakda terjime we okatmak usullaryna garanyňda, ýapon dilinde sözleşşi kommunikativ çemeleşme ýaly okatmagyň usulyýetine köp üns bermekligiň zerurdygy bellenildi.

WHAT JAPANESE LANGUAGE TEACHERS IN TURKMENISTAN FEEL ABOUT JAPANESE TEACHING METHODS FROM THE RESULTS OF THREE TEACHER TRAINING SESSIONS

N. Katsu (The Japan Foundation) (Japan)

This presentation reports on a teacher training program for Japanese language teachers affiliated with institutions of higher education in Turkmenistan. The presenter conducted three teacher training sessions at Azadi University on March 2, April 26, and June 7, 2023, for Japanese language teachers who teach Japanese at universities in Turkmenistan. The main theme was Japanese language teaching methods. As a result, it was revealed that many teachers feel that they teach using the Grammar-Translation method, but would like to increase opportunities for learners to use Japanese in class in the future. It is necessary to address teaching methods that increase Japanese without relying on translation and teaching methods such as the communicative approach in future teacher training.

ЧТО ДУМАЮТ ПРЕПОДАВАТЕЛИ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА В ТУРКМЕНИСТАНЕ О МЕТОДАХ ОБУЧЕНИЯ ЯПОНСКОМУ ЯЗЫКУ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ СЕМИНАРА ПО ПОДГОТОВКЕ ТРЁХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

Н.Кацу (Японский Фонд) (Япония)

Выступление представлено в виде отчёта о реализации программы подготовки преподавателей японского языка в вузах Туркменистана. Выступающий провёл семинар по подготовке трёх преподавателей японского языка высших учебных заведений Туркменистана 26 марта, 26 апреля и 7 июня 2023 года в ТНИМЯ имени Довлетмаммеда Азади. Тема семинара, в основном, была связана с методами преподавания японского языка.

По итогам семинаров было выявлено, что большинство преподавателей используют грамматико-переводной метод, при этом отмечалось, что в будущем необходимо расширить возможности для студентов в освоении речевых навыков на японском языке. Следовательно, необходимо уделять больше внимания использованию методов коммуникативного подхода в обучении японскому языку.

DAŞARY ÝURT DILI ÖWREDILMEÝÄN ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINIŇ TALYPLARYNDA DAŞARY ÝURT DIL BAŞARNYGyny KEMALA GETIRMEKDE LMS MOODLE OKUW GURŞAWYNYŇ ORNY

A. Şaýdullina, R. Ignat'yewa (Russiýa Federasiýasy)

Häzirki döwürde ýokary okuw mekdeplerinde talaplary we daşary ýurt dili öwredmeýän ýokary okuw mekdepleriniň daşary ýurt dillerini okatmak üçin niýetlenen okuw maksatnamasynyň auditor sagatlaryň az mukdary arasynda uly garyşyklar ýüze çykýar. Bu ýagdaýyň netijesinde ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň önümçilik meselelerini çözmekde daşary ýurt dil başarnygynyň derejesiniň pesligi ýüze çykýar. Bu meseläni çözmek maksady bilen Almet döwlet nebit instituty ähli isleg bildirýänler, talyplar üçin iňlis dili boýunça goşmaça okuwларыny döredip, «Iňlis dili gurşawy» atly taslamany kabul etdi. Iňlis dili boýunça sapakdan daşary okuw sagatlaryny köpeltmek maksady bilen bu taslamada talyplaryň we mugallymlaryň iňlis dili gurşawyna doly girip bilmegi üçin breýnring, dürli interaktiw usullar, forumlar, çatlar we ş.m. dürli sanly bilim maglumatlar we LMS Moodle modullar jemlenildi. Beýle ýokary okuw mekdeplerinde iňlis dili gurşawynyň kemala getirilmegi, birinjiden, talyplaryň daşary ýurt dilinde bilim derejesini ýokarlandyrmagyna; ikinjiden, iňlis dilinde esasy ugur derslerini okatmagyna we üçünjiden talyplaryň iňlis dilinde ylmy işlerini alyp barmagyna getirer. Bu bolsa öz nobatynda talyplaryň iňlis dilini ulanmakda, olaryň sözleşiş başarnyklaryny kämilleşdirmekde gowy täsir eder.

FORMATION OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE IN A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY BY MEANS OF LMS MOODLE LEARNING ENVIRONMENT

A. Shaidullina, R. Ignateva (Russian Federation)

To date, there is a significant contradiction between the requirements of the university to foreign language training of students and the small quantity of classroom studies in the curriculum allocated for the study of foreign language in a non-language university. As a result, university students acquire foreign language communicative competence at an insufficient level for realization of intercultural contacts when solving production goals. To deal with the problem Almet'yevsk State Petroleum Ins-

titute implements the project “Formation of English-speaking environment” by creating courses of additional education in English language for all comers, students and the academic staff. To increase the number of extracurricular English classes, the project integrates digital educational resources and LMS Moodle, which modules enable immersing students and teachers into the English-language educational environment through brain-rings, various interactive content, forums, chat sessions, etc. The project aims to develop the English-language environment. The formation of English-language environment in a non-language university enables increasing the level of foreign language training of students; conducting vocation-related subjects in English and organizing scientific activities of students in English, which in turn will have a positive effect on the process of formation of English-language competencies of students.

ОБУЧАЮЩАЯ СРЕДА LMS MOODLE В ФОРМИРОВАНИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВОГО ВУЗА

А. Шайдуллина, Р. Игнатьева (Российская Федерация)

Стремление к конкурентоспособности вузов и сохранению своих конкурентных преимуществ ставит перед многими образовательными учреждениями несколько задач, одна из которых – это формирование англоязычной среды. Особая роль в этом процессе формирования языковой среды отводится английскому языку, так как он является рабочим для множества научных журналов во многих сферах наук, для международных академических программ мобильности и других видов активности, которые характерны для образовательного и академического взаимодействия с иностранными партнерами и коллегами.

Ведущей стратегией одного из неязыковых вузов Республики Татарстан - ГБОУ ВО «Альметьевский государственный нефтяной институт» (АГНИ) является вхождение и закрепление в числе 100 ведущих мировых нефтяных университетов за счет исследований мирового уровня и высокого качества образования по приоритетным направлениям нефтегазовой отрасли. Однако, на сегодняшний день возникло существенное противоречие между требованиями вуза к языковой подготовке студентов и малым количеством аудиторных часов учебного плана, которые были выделены на изучение иностранного языка в неязыковом вузе. В результате чего, студенты вуза владеют иноязычной коммуникативной компетенцией на недостаточном уровне для осуществления межкультурных контактов при решении производственных задач.

Для нивелирования данной проблемы в иноязычной подготовке студентов неязыкового вуза в 2019 году был предложен проект «Формирование англоязычной среды». Для увеличения мотивации студентов в АГНИ были предусмотрены следующие механизмы: обучение на курсах дополнительного образования студентов; курсы переподготовки «Перевод в профессиональной деятельности» для студентов; комплекс мероприятий на английском языке с целью эффективного формирования иноязычной компетенции, таких как брейн-ринг, Английский клуб, олимпиада по английскому языку, конкурс на лучшее эссе, круглый стол и научно-практическая конференция на английском языке; тьюторское сопровождение студентов; мотивационная программа нетворкинга на английском языке; цифровой образовательный ресурс для изучения иностранного языка по уровням А2, В1, В1+, В2 в соответствии с Европейской языковой шкалой компетенций (CEFR); ведение некоторых учебных дисциплин на английском языке (полностью или частично).

В последние годы российские вузы обратили свое внимание на образовательную платформу Moodle [1, 2], исключением не стал и Альметьевский государственный нефтяной институт. Интеграция Moodle в проект «Формирование англоязычной среды» позволило педагогам организовать самостоятельную работу студентов, согласно их уровню подготовки,

сформировать их навыки самообучения и самообразования, вовлечь в англоязычную среду и повысить мотивацию к обучению. Преподавателями были созданы курсы по уровням обучения английскому языку: Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate.

Наиболее используемыми элементами и модулями в Moodle являются следующие: Гиперссылка, Форум, Чат, Обратная связь, Книга, Глоссарий, Н5Р и др. В рамках реализации проекта «Формирование англоязычной среды» в АГНИ преподавателями были проведены такие мероприятия по английскому языку с применением LMS Moodle как: студенческая олимпиада по английскому языку, конкурс эссе, проектная практика на тему «Форум по личностному росту студента (подготовка портфолио студентов)», конкурс чтецов «По следам Шекспира» и др.

Формирование англоязычной среды в неязыковом вузе позволит: во-первых, повысить уровень иноязычной подготовки студентов; во-вторых, вести профильные дисциплины на английском языке и в-третьих, организовать научную деятельность студентов на английском языке, что в свою очередь будет иметь положительный эффект на процессе формирования англоязычных компетенций студентов.

IÑLIS DILINI ÖWRETMEGIÑ UGURLARY

A. Bezborodova (Özbekistan)

Adamlaryň ilkinji/ene dilini nädip özeleşdirýändikleri we ikinji/daşary ýurt dillerini öwrenýändigini baradaky bilimleriniň ösmegi bilen dilleriniň öwredilişi köp özgerişleri başdan geçirdi. Bu üýtgeşmeler dil öwretmegiň usulyýetinde öz beýanyny tapdy. Merkezi Aziýada iň wajyp we umumy kabul edilen ikinji dil iñlis dili bolansoň, bu çykyşda iñlis dilini daşary ýurt dili (EFL) hökmünde okatmagyň usulyýetine üns berilýär. Adyndan görnüşi ýaly, EFL iñlis dilinde ene dili hökmünde güreleşýän adamlar tarapyndan ulanylýan dildir, bu ýerde iñlis dili aragatnaşygyň esasy serişdesi hökmünde giňden ulanylmaýar we bilimde umumy öwrediji serişde bolup hyzmat etmeýär. Özbekistanda EFL-i okatmak we Britaniýanyň uniwersitetinde iñlis dilini öwretmek boýunça toplanan uly tejribäniň esasynda taýýarlanan bu çykyş Merkezi Aziýada okaýan talyplary üçin has möhüm bolan dil öwretmek çemeleşmelerini özünde jemleýär. Onda dil okatmagyň usullaryna syn berilýär we bu usullaryň EFL okatmagyň usulyýetiniň häzirki ýagdaýyny nähili kämilleşdiredigini görkezilýär.

Dünyäniň beýleki ýerlerinden alnan maglumatlaryň esasynda taýýarlanan bu çykyş pedagogikanyň, baha berişini we materiallary işläp düzmegiň häzirki ugurlaryny görkezmek bilen, Türkmenistanda EFL bilimini ýokarlandyrmaga gönükdirilendir. Onda EFL-iň baş sany esasy ugry has aýdyň görkezilýär: garyşyk we onlaýn öwreniş, wirtual hakykaty we sosial torlary ulanmak, geçirilýän başarnyklar we ýumuşlara esaslanýan okuw.

TRENDS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

A. Bezborodova (Uzbekistan)

As the knowledge of how people acquire their first/native language and learn their second/foreign languages has developed, the way languages are taught has been going through multiple transformations. These transformations are well-reflected in the language teaching methodology. Since the most relevant and typical second language in Central Asia is English, the presentation focuses on English as a Foreign Language (EFL) teaching methodology. As the name suggests, EFL refers to the language used by non-native speakers of English in a setting, where English is neither widely used for communication nor a common instruction medium in education. Informed by the presenter's extensive background in teaching EFL in Uzbekistan and teaching English in a UK university, this presentation draws out language teaching approaches that are particularly relevant for students studying in Central

Asia. It overviews the language teaching methods and reflects on how these methods shaped the current state of EFL teaching methodology.

Informed by the insights from the rest of the world, the presentation aims to enhance EFL education in Turkmenistan by outlining the current trends in pedagogy, assessment and materials development. It more specifically highlights the five key trends in EFL: blended and online learning, the use of Virtual Reality and social media, transferable skills, and Task-based learning.

ТЕНДЕНЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

А. Безбородова (Узбекистан)

По мере развития знаний о том, как люди осваивают свой первый/родной язык и изучают второй/иностраный язык, способы преподавания языков претерпевают многочисленные трансформации. Эти преобразования хорошо отражены в методике преподавания языка. Поскольку наиболее актуальным и типичным вторым языком в Центральной Азии является английский, в презентации основное внимание уделяется методике преподавания английского как иностранного языка (EFL). Как следует из названия, EFL относится к языку, используемому людьми, для которых английский язык не является родным, в условиях, где английский язык не широко используется для общения и не является обычным средством обучения в образовании. В этой презентации, основанной на обширном опыте преподавания английского языка в Узбекистане и преподавания английского языка в британском университете, представлены подходы к преподаванию языка, которые особенно актуальны для студентов, обучающихся в Центральной Азии. В нем дается обзор методов преподавания языка, и приводятся умозаключения о том, как эти методы сформировали современное состояние методологии преподавания EFL.

Презентация, основанная на мнениях остального мира, направлена на улучшение образования EFL в Туркменистане путем описания текущих тенденций в педагогике, оценивании и разработке материалов. В нем более конкретно освещаются пять ключевых тенденций в EFL: смешанное и онлайн-обучение, использование виртуальной реальности и социальных сетей, передаваемые навыки и обучение на основе задач.

İNLIS DILINDE BILIM BERME WE UNIWERSITETLERİN HALKARALAŞMAGY

А. Linn (Beýik Britaniýa we Demirgazyk Irlandiýa Patyşalygy)

Bu çykyşda iňlis dilinde okadylýan okuwlaryň sanyny artdyrmak üçin dünýäniň ministrlikleriniň we uniwersitetleriniň alyp barýan ýokary bilim syýasatlary barada gürrüň ediler. 2002-nji ýylda dünýäniň uniwersitetlerinde 700-e golaý okuw kurslary iňlis dilinde okadyldy we 2021-nji ýyly çenli bu san 28 000-e ýetdi, şol sanda Türkmenistandaky uniwersitetlerde hem okuw kurslary iňlis dilinde okadyldy. Alnyp barlan ylmy barlagymyzyň dowamynda toparymyz iňlis dilinde okamagyň we okatmagyň hakykatyna has gowy düşünmek üçin Merkezi Aziýanyň we Günorta Kawkazyň, şeýle hem Günorta Aziýanyň ýokary okuw mekdeplerinde okaýan talyplaryň, mugallymlaryň we işgärleriň tejribelerini derňedi we käbir meseleleriň çözümlerini teklipläp etdi.

Bu işimizde Merkezi Aziýanyň uniwersitetlerine ünsi jemläp, gözleg netijelerimizi paýlaşarys we ähli gyzyklanýan taraplara iň oňat tejribe we iň oňat netijeleri bermek üçin iňlis dilinde bilim bermegi kämilleşdirmegiň käbir möhüm usullaryny hödürleris. Biziň maksadymyz türkmen talyplarynyň halkara işe taýýarlykly bolmagyny üpjün etmekden we Türkmenistanyň halkara uniwersitetlerinde düýpli ylmy-barlag gurşawyny döretmäge ýardam bermekden ybaratdyr.

ENGLISH-MEDIUM EDUCATION AND THE INTERNATIONALISATION OF UNIVERSITIES

A.Linn (The Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)

This presentation will focus on higher education and policies by ministries and universities across the world to introduce more courses taught in English. In 2002 there were 700 courses taught in English in universities across the world, and by 2021 this number had increased to 28,000, including at universities in Turkmenistan. In our research, our team has investigated the experiences of students, teachers and officials in universities across Central Asia and the South Caucasus as well as in South Asia, to better understand the reality of studying and teaching in English as well as some solutions to the challenges.

In our presentation we will share our research findings, focusing on universities in Central Asia, and present some key ways English-medium education can be improved to give the best possible experience and the best possible outcomes for all stakeholders. The goal is to ensure that Turkmen students are well-prepared for international employment and to help build strong research environments in the international universities of Turkmenistan.

АНГЛОЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ

Э. Линн (Соединённое Королевство Великобритании и Северной Ирландии)

Эта презентация будет посвящена высшему образованию и политике министерств и университетов по всему миру, направленной на введение большего количества курсов, преподаваемых на английском языке. В 2002 году в университетах мира читалось 700 курсов на английском языке, а к 2021 году это число выросло до 28 тысяч, в том числе в университетах Туркменистана. В ходе исследования наша команда изучила опыт студентов, преподавателей и должностных лиц университетов Центральной Азии и Южного Кавказа, а также Южной Азии, чтобы лучше понять реальность обучения и преподавания на английском языке, а также некоторые решения этого вопроса.

В нашей презентации мы поделимся результатами наших исследований, уделяя особое внимание университетам Центральной Азии, и представим некоторые ключевые способы улучшения англоязычного образования, чтобы обеспечить наилучший опыт и наилучшие результаты для всех заинтересованных сторон. Цель состоит в том, чтобы обеспечить хорошую подготовку туркменских студентов к международному трудоустройству и помочь создать сильную исследовательскую среду в международных университетах Туркменистана.

DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAGYŇ MAZMUNY MILLETARA GATNAŞYKLARY ÖSDÜRMEGIŇ MÖHÜM ŞERTI HÖKMÜNDE

J.Galagudina (Russiýa Federasiýasy)

Öz çykyşynda awtor hünärmenleri dürli durmuş döplerini, döwlet gurluşy we dil medeniýeti bolan ýurtlaryň wekilleri bilen medeni, hünär we özara şahsy gatnaşyklary saklamaga taýýarlamagyň meselelerine garaýar. Awtor tarapyndan adam we jemgyýet barada okuw dersleriniň toplumynyň hünäre ugrukdyrmakdaky ornuny nazara alyp, dil taýýarlyk boýunça bir bitewi modelni kemala getirilmeginiň zerurlygy belgilenip geçilýär. Bilimiň internasionallaşmagynyň netijesinde dürli milletleriň wekilleriniň arasynda polilog emele gelýär. Onuň çäginde milli bähbitler amala aşyrylyp bilinýär we sanly ulgamyň kömegi bilen umumadamzat ähmiýetli meseleleriň çözümleri has netijeli görnüşde gözlenip bilinýär.

THE CONTENT OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COMMUNICATION

Z. Galagudina, (Russian Federation)

The author considers the problems of preparing specialists for cultural, professional and personal communication with representatives of countries with different social traditions, social structure and linguistic culture. The author noted the need to form a holistic model of language training as a profile orientation of the entire complex of academic disciplines about a person and society. Also, it is emphasized that in the process of internationalization of education, an interethnic polylogue is developing, where in the most effective forms both the national interests of the participants acting in it could be realized, and a joint search for solutions to problems that are vital for human civilization as a whole with the help of new digital technologies.

СОДЕРЖАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ПОЛИЛОГА

Ж. Галагудина (Российская Федерация)

Глубокие изменения в общественной, политической, экономической жизни каждой страны оказывают большое влияние на развитие содержания образования, в частности, профессионального образования.

Одно из важнейших проявлений этого процесса – устойчивая тенденция гуманизации и гуманитаризации всего комплекса общественных дисциплин призвана обеспечить подготовку специалиста к активной жизни в меняющемся мире, способствовать преодолению традиций жесткого этноцентризма, овладению современными формами межличностного и межнационального общения. Мировая и региональная интеграция уже перешагнула уровень блоковой экономической и военно-политической стратегии и привела к формированию принципиально нового многомерного социокультурного пространства, что, в свою очередь, способствовало развитию процесса кооперирования в области образования, то есть созданию интернационального образовательного пространства. В этой ситуации меняется сам характер социализации молодого поколения. Системообразующим принципом концепции единой языковой подготовки является профильная интеграция учебно-педагогического процесса. В её основе лежит идея координации преподавания языкового и лингвострановедческого материала в цикле гуманитарных дисциплин, прежде всего, иностранного языка, истории, экономической и социальной географии, мировой художественной культуры.

Интернационализация образования сопровождается усилением международной составляющей развития его отдельных элементов (национальных, региональных образовательных систем). Интеграционные общественные процессы меняют не только статус иностранного языка в обществе, но и выполняемые им в этом обществе функции. Базисом межнационального полилога являются межкультурные коммуникации. Мы должны признать, что мир это различие, а поэтому необходимо единение культурного многообразия. Полилог, осознаваемый как фундаментальный принцип жизнедеятельности культур, указывает на существенную потребность одной культуры в другой. В полилоге разных культурных смыслов бытия и есть суть современной логики мышления. Целью участников полилога является достижение взаимного понимания при всей возможной разнице занимаемых в этом полилоге позиций.

Трансляция культуры всегда включает сотворчество её восприемника. Таким образом, в учебно-воспитательном процессе изучения иностранного языка и лингвострановедения главное средство передачи культуры – неповторимая индивидуальность педагога как носителя

или «проводника» культуры изучаемого языка и субъекта межличностного взаимопонимания с формирующейся уникальной личностью обучающегося. Следовательно, в процессе языковой и лингвострановедческой подготовки студентов педагогических университетов, основу содержания которой составляют язык и культура страны изучаемого языка, обеспечивается приобщение будущих учителей к пониманию другой культуры, к признанию окружающего разнообразия.

В ходе исследовательских проектов на базе НГПУ были рассмотрены и сопоставлены несколько уже существующих и успешно применяемых проектов цифровых тренажеров (симуляторов) для подготовки будущих учителей, разработанных учеными из США, Франции и России. Разрабатываемые цифровые тренажеры будут способствовать совершенствованию уже имеющихся проектов, а также созданию новых направлений их использования с целью формирования профессиональных компетенций, например, в процессе подготовки будущих учителей иностранного языка перед прохождением практики в реальном классе.

TÄZE EÝÝAM, TÄZE TEHNOLOGIÝA, TÄZE USUL: HYTAÝDA WE TÜRKMENISTANDA HYTAÝ-MERKEZI AZIÝA SIWILIZASIÝALARYNYŇ GATNAŞYKLARYNYŇ ÇÄGINDE DIL BILIMINIŇ BERKIDILMEGI

Ý. Dan (Hytaý Halk Respublikasy)

Pekiniň daşary ýurt dilleri uniwersiteti Hytaýyň gadymy uniwersitetleriniň biri bolup, onda birnäçe diller okadylýar. Rus dili instituty uniwersitetiň gadymy fakultetleri bolup, onda okatmagyň üç görnüşi: bakalawr, magistratura, doktorantura, doktoranturadan soňky okuw derejesi alnyp barylýar. «Bir guşak we bir ýol» milli gurluşygyň gyzyklanmalary netijesinde Rus dili institutynda rus dili hünäriniň esasynda soňky ýyllarda ýedi sany: ukrain dili, belarus dili, gazak dili, özbek dili, täjik dili, gyrgyz dili we türkmen dili hünärleri açyldy. Olaryň arasynda türkmen dili Hytaý uniwersiteti tarapyndan hödürlenen ýeke-täk daşary ýurt dilidir.

Häzirki wagtda iki uniwersitet – PDÝDU bilen TDU Pekiniň daşary ýurt dilleri uniwersiteti bilen Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň arasynda, ýagny Hytaý bilen Türkmenistanyň arasynda 2023-nji ýylyň 6-njy ýanwarynda ýokary derejeli saparlaryň sanawyna girizilen hem-de professor-mugallymlary, talyplary özara çalyşmak baradaky bilim hyzmatdaşlygy taslamasyny üstünlikli amala aşyrýar.

Gatnaşyklaryň täze eýýamynyň başlanmagy bilen Hytaý bilen Türkmenistanyň arasyndaky hyzmatdaşlyk has çuňlaşýar. Bu maksatlar bilen PDÝDU emeli aňy hem-de internet tehnologiýalaryny, Hytaýda türkmen dilini, Türkmenistanda hytaý dilini okatmagyň, şeýle hem iki ýurduň zehinli ýaşlaryny ýüze çykarmakda, resurslary bilelikde ulanmakda täze usullar arkaly, türkmen hyzmatdaşlary bilen el-ele berip işlärler. Bilim we ynsanperwer ulgamlarynda hytaý-türkmen gatnaşyklary Hytaýyň we Merkezi Aziýanyň siwilizasiýalaryna özüniň uly goşandyny goşar.

NEW AGE, NEW TECHNOLOGIES, NEW METHODS: STRENGTHENING LANGUAGE EDUCATION IN CHINA AND TURKMENISTAN IN THE FRAMEWORK OF CONTACTS OF CHINESE-CENTRAL ASIAN CIVILIZATIONS

Y. Dan (People's Republic of China)

Beijing University of Foreign Studies is the oldest university in China and offers the most comprehensive range of languages. The oldest faculty of the university is the Institute of the Russian language, which is based on three levels of teaching: undergraduate, graduate and doctoral studies, as well as hosting a mobile postdoctoral station. Recently, in the concern of the national development

of the «One Belt and One Road» seven specialties have been opened at the Institute of the Russian language on the basis of the speciality «Russian language»: Ukrainian language, Belarusian language, Kazakh language, Uzbek language, Tajik language, Kyrgyz language and Turkmen language. Turkmen is the only foreign language offered by a university in China among them.

At present, the two universities of PUFL and TSU are implementing an educational cooperation project between the Beijing University of Foreign Studies and Magtymguly Turkmen State University, included in the list of high-level visits between China and Turkmenistan on January 6, 2023 and have made significant progress in the development of faculty and interchangeable student exchanges.

After entering the new era of relations between China and Turkmenistan, the cooperation is becoming deeper. In this framework, PUFL will work hand in hand with its Turkmen partner, using artificial intelligence and Internet technology, actively explore new methods and open up new areas of teaching Chinese in China and Chinese in Turkmenistan, as well as cultivating young talents in two countries, seeking to share resources, Chinese-Turkmen cooperation in education and humanitarian exchanges, thus it is necessary to contribute to the mutual changes of the civilizations of China and Central Asia.

НОВАЯ ЭПОХА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, НОВЫЕ МЕТОДЫ: УКРЕПЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КИТАЕ И ТУРКМЕНИСТАНЕ В РАМКАХ КОНТАКТОВ КИТАЙСКО-ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Я. Дань (Китайская Народная Республика)

Пекинский университет иностранных языков (BFSU) является старейшим университетом Китая и предлагает наиболее полный набор языков. Факультет русского языка – старейший факультет университета, имеющий три уровня преподавания: бакалавриат, магистратура и докторантура, а также располагающий мобильной станцией постдокторантуры. В интересах национального строительства «Одного пояса и одного пути» в последние годы в Институте русского языка на базе специальности «Русский язык» были открыты семь специальностей: украинский, белорусский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский и туркменский. Среди них туркменский – единственный иностранный язык, предлагаемый университетом в Китае.

В настоящее время два университета ПУИЯ и ТГУ реализуют проект образовательного сотрудничества между Пекинским университетом иностранных языков и Туркменским государственным университетом имени Махтумкули, включенный в список визитов высокого уровня между Китаем и Туркменистаном на 6 января 2023 года, и добились значительного прогресса в подготовке профессорско-преподавательского состава и взаимных обменах учащимися.

После вступления в новую эру отношения между Китаем и Туркменистаном становятся все более глубокими. В этом контексте ПУИЯ будет работать рука об руку со своим туркменским партнером, используя искусственный интеллект и Интернет-технологии, активно изучать новые методы и открывать новые области в преподавании китайского языка в Китае и китайского языка в Туркменистане, а также в подготовке молодых талантов в двух странах, добиваться совместного использования ресурсов, китайско-туркменского сотрудничества в области образования и гуманитарных обменов, тем самым вносить свой должный вклад во взаимное признание цивилизаций Китая и Центральной Азии.

YZYNA ALYŞ-ÇALYŞ GATNAŞYKLARY DAŞARY ÝURT DILI BOÝUNÇA ADAPTIW ARALYKDAKY OKUWLARYNYŇ DÜZÜMINDÄKI INTEGRAL BÖLÜMI HÖKMÜNDE

Ý. Ýakowlewa (Russiýa Federasiýasy)

Bu tezisinde 2021-nji ýyldan başlap 2022-nji ýyla çenli Almet döwlet nebit institutynyň binýadynda Moodle wirtual okuw gurşawynyň kömegi bilen «Dil gurşawy» atly bilim taslamasynyň çäklerinde birinji we ikinji ýyl talyplaryň 221-iniň gatnaşmagynda geçirilen barlag işleriniň netijeleri getirilýär. Bu ylmy barlaglaryň maksady – sanly bilim ulgamynda talyplaryň ýetişigine yzyna alyş-çalyş gatnaşyklaryň häsiýetleriniň (yzyna alyş-çalyş gatnaşyklaryň wagty, yzyna alyş-çalyş gatnaşyklaryň görnüşleri, yzyna alyş-çalyş gatnaşyklaryň nusgalary) modifisirlenen täsirini öwrenmek. Alnan maglumatlarynyň walidnosti we ygtybarlygy öňünden testirleme (dil biliminiň derejesiniň testi, A.A. Reýaniň okuwa gyzklanmasyny belli edýän test, W.N. Buziniň testi, intellektual başarnyklarynyň umumy derejesiniň E.F. Wanderliginiň testi, R.S. Nemowyň özüne erk etme güýjüni kesgitlemek testi, daşary ýurt dillerini öwrenmekde dil howsalalylygyny ölçemegiň testi), sorag-jogap alma, jübüt izomorf soraglary almak esasynda bilim derejesi belli edilen barlag toparlarynyň bitewüligi bilen üpjün edilýär.

FEEDBACK AS AN INTEGRAL COMPONENT OF THE ADAPTIVE FOREIGN LANGUAGE DISTANCE LEARNING COURSE STRUCTURE

E. Yakovleva (Russian Federation)

This thesis reports the results of an experiment conducted at the ASOI from 2021 to 2022 using the virtual learning environment Moodle within the framework of the educational project «Language Environment», which 221 first and second year students participated in. The purpose of this experiment was to investigate the modifying effect of feedback characteristics (feedback time, feedback form, feedback type) on students' academic performance in a digital environment. The validity and reliability of the obtained data were ensured by the homogeneity of the control and experimental groups, which was achieved by means of preliminary testing (language level test, A.A. Rean's test of learning motivation, V.N. Buzin and E.F. Vanderlik's test for diagnosing the general level of intellectual abilities, R.S. Nemov's willpower test, the Foreign Language Learning Language Anxiety Scale (FLCAS)) and interviewing the subjects, applying the method of paired isomorphic questions with several answer options, and comparative data analysis.

ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ КАК ИНТЕГРАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ СТРУКТУРЫ АДАПТИВНОГО ДИСТАНЦИОННОГО КУРСА ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Е. Яковлева (Российская Федерация)

На основе обзора существующих исследований в этой области и модели MISCA, предложенной Панадеро и Липневич в 2022 [1], можно выделить несколько потенциальных модераторов обратной связи, которые влияют на качество обратной связи в процессе обучения. Среди прочих в качестве потенциальных модераторов могут выступать время обратной связи, форма обратной связи и тип обратной связи.

По времени, обратная связь подразделяется на немедленную и отсроченную [2]. Под немедленной обратной связью обычно понимается связь, предоставляемая учащимся сразу после завершения этапа решения задачи. Отсроченная обратная связь не дается сразу после решения каждой задачи, а лишь по итогу выполнения всего раздела или теста [3]. В ходе нашего эксперимента было выявлено, что немедленная обратная связь более позитивно влияет на рост академической успеваемости студентов по иностранному языку в цифровой среде, чем отсроченная.

По форме, обратная связь может быть разделена на текстовую и многоканальную. Информация в текстовой обратной связи представлена только в виде текста, в то время как в многоканальной обратной связи может использоваться комбинация нескольких таких носителей информации, как текст, аудио- и/или видеоматериалы. Согласно когнитивно-эмоциональной теории мультимедийного обучения, основными видами средств обучения являются изображение, текст и звук [4]. Результаты нашего эксперимента показывают, что при онлайн обучении иностранному языку визуальная обратная связь может дать более хорошие результаты в обучении, чем текстовая.

По своему типу обратная связь делится на простую и конструктивную в зависимости от сложности содержания обратной связи. К простой обратной связи относятся «Знание результатов» (ЗР) и «Знание правильного ответа» (ЗПО). ЗР – это самый простой тип обратной связи, который просто информирует студентов о количестве данных правильных ответов. ЗПО содержит немного больше информации, информируя обучающихся, является ли их ответ верным и представляет правильный ответ в случае ошибки. Конструктивная обратная связь предоставляет подробные объяснения и конкретные инструкции по получению лучшего ответа. Конструктивная обратная связь включают в себя несколько типов: объяснительную обратную связь (ООС), обратную связь с подсказкой (ОСП) и метакогнитивную обратную связь (МОС). ООС предоставляет учащимся подробный ответ о том, почему они правы или не правы; ОСП – это предоставление обучающимся информации, содержащей рекомендации, например, примеры, советы или демонстрации того, что делать дальше; МОС – это обратная связь, которая позволяет определить, что делать дальше; она связана с процессом контроля и регуляции обучения [5]. В рамках нашего эксперимента мы сравнили три вида условий: наличие информации только о количестве правильных ответов, отсутствие конструктивного фидбека (обучающиеся получали сведения только о том, являются их ответы верными или ошибочными), наличие конструктивного фидбека от обучающей среды (объяснение ошибок и рекомендации, что делать дальше). При помощи метода парных изоморфных вопросов с несколькими вариантами ответов и сравнительного анализа данных удалось доказать, что конструктивная обратная связь является более эффективной при обучении иностранному языку в цифровой среде, чем простая обратная связь. Также было подтверждено, что обратная связь может быть эффективным способом улучшения результатов обучения студентов в технологически насыщенных учебных средах.

OYUN MODELIRLEMESI DAŞARY ÝURT DILLERINI ÖWRETMEGIN ÖNDÜMLI INNOWASION TEHNOLOGIÝASY HÖKMÜNDE

I. Leşutina (Russiýa Federasiýasy)

Nutuk daşary ýurt dilleri öwredilende bilim beriş işinde oýun modelirlmesini täze tehnologiýa hökmünde ulanmagyň meselelerine bagyşlanýar. Nutukda, esasan, umumy we hünär bilimi babatda oýun modelirlmesiniň usuly ýörelgelerine, okuwçylaryň kommunikiw ukyplylygyny ösdürmäge

we kämilleşdirmäge gönükdirilen öndümlü we netijeli tär hökmünde didaktik oýunlaryň häsiýetnamasyna aýratyn üns berilýär.

GAME SIMULATION AS A PRODUCTIVE INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES

I. Leshutina (Russian Federation)

The report is devoted to game modeling as a new technology in the educational process when teaching foreign languages. The focus is on the methodological principles of game modeling, on the characteristics of the didactic game as a productive and effective technique aimed at developing and improving the communicative competence of students in the contexts of general and professional education.

ИГРОВОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК ПРОДУКТИВНАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

И. Лешутина (Российская Федерация)

Игровое моделирование в современной методической науке и практике может рассматриваться как новая педагогическая технология, вбирающая в себя форматы многих технологических приемов и методов и способствующая достижению различных педагогических и воспитательных целей. Данная технология основывается на построении и проектировании практико-ориентированных моделей обучения с последующей проекцией на реальные жизненные / профессиональные ситуации.

Игровое моделирование – разновидность игрового метода обучения, важный инструмент развития мышления, памяти, внимания обучающегося в процессе изучения им иностранного языка.

Игровое моделирование на занятиях иностранного языка осуществляется через погружение в конкретную ситуацию, смоделированную в учебных целях, и предполагает максимально активную позицию самих учащихся. Также игровое моделирование на занятии – процесс отражения реальности / ирреальности в игре. В обучении коммуникации на иностранном языке именно игра (ролевая, деловая и пр.) создает эффект реальности, способствует правильной оценке действительно возможной коммуникативной ситуации, достижению в рамках этой ситуации цели общения, активизирует возможности как отдельной личности, так и учебного коллектива в целом.

Необходимость формирования практических умений и навыков в режиме игрового взаимодействия требует соблюдения общих принципов, определяющих игровые технологии как самостоятельные методы моделирования.

К принципам игрового моделирования следует отнести следующие: принцип эффективности, принцип целеполагания, принцип обучающей направленности, принцип упражнения, принцип подготовленности, принцип равенства, принцип личного проживания, принцип ассоциаций, принцип общения, принцип партнерства, принцип диагностики, принцип достижения ожидаемого результата.

Каждый из вышеперечисленных принципов определяет стратегический и методический вектор коммуникативной направленности обучения иностранным языкам, обусловлен особой организацией и алгоритмом проведения игровых технологий (ролевая игра, дебаты, тренинги и др.), раскрывается через комплекс тактических приемов (общедидактических, методических, психологических), которые ярче и полнее всего реализуются в методах игрового обучения, так как построены на групповом взаимодействии.

Также в контексте игрового моделирования происходит смена преподавательской парадигмы: от преподавателя, не просто дающего программные знания, к преподавателю-фасилитатору, который учит своих учеников творческому мышлению, умению рассуждать и искать новые грани проблем в уже известном материале, знакомит с правилами эффективной коммуникации, воспитывает командный дух и т.д.

Таким образом, игровое моделирование на занятиях иностранного языка является важным инструментом развития как коммуникативной компетенции учащихся, так и их познавательной активности, что способствует формированию и воспитанию личности и тем самым утверждает инновационный императив современной методики преподавания иностранных языков.

SANLYLAŞDYRMA EÝÝAMYND A RUS DILINI DAŞARY ÝURT DILI HÖKMÜNDE OKATMAGYŇ USULLARYNY ÖZGERTME

S. Tlehatuk (Russiýa Federasiýasy)

Makalada Adygeý döwlet uniwersitetiniň mysalynda bilimi sanlylaşdyrmak şertlerinde rus dilini daşary ýurt dili hökmünde okatmagyň özgertme usullary beýan edilýär. Onda daşary ýurt dili hökmünde rus dili kafedrasynyň mugallymynyň daşary ýurtly talyplar bilen işlände rus dilini öwretmegiň birnäçe serişdelerini nähili ulanýandygyna aýratyn üns berilýär: adaty we maglumat-aragatnaşyk serişdeleri. Sanly tehnologiýalary netijeli ulanmak diňe bir okuw prosesini baýlaşdyrmak we daşary ýurtly raýatlaryň rus dilini öwrenmäge bolan gyzyklanmasyny ýokarlandyrmak üçin däl-de, eýsem mugallymlaryň işini ýeňilleşdirmek üçin niýetlenendir.

TRANSFORMATION OF THE TEACHING METHODS OF THE RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE DIGITAL EPOCH

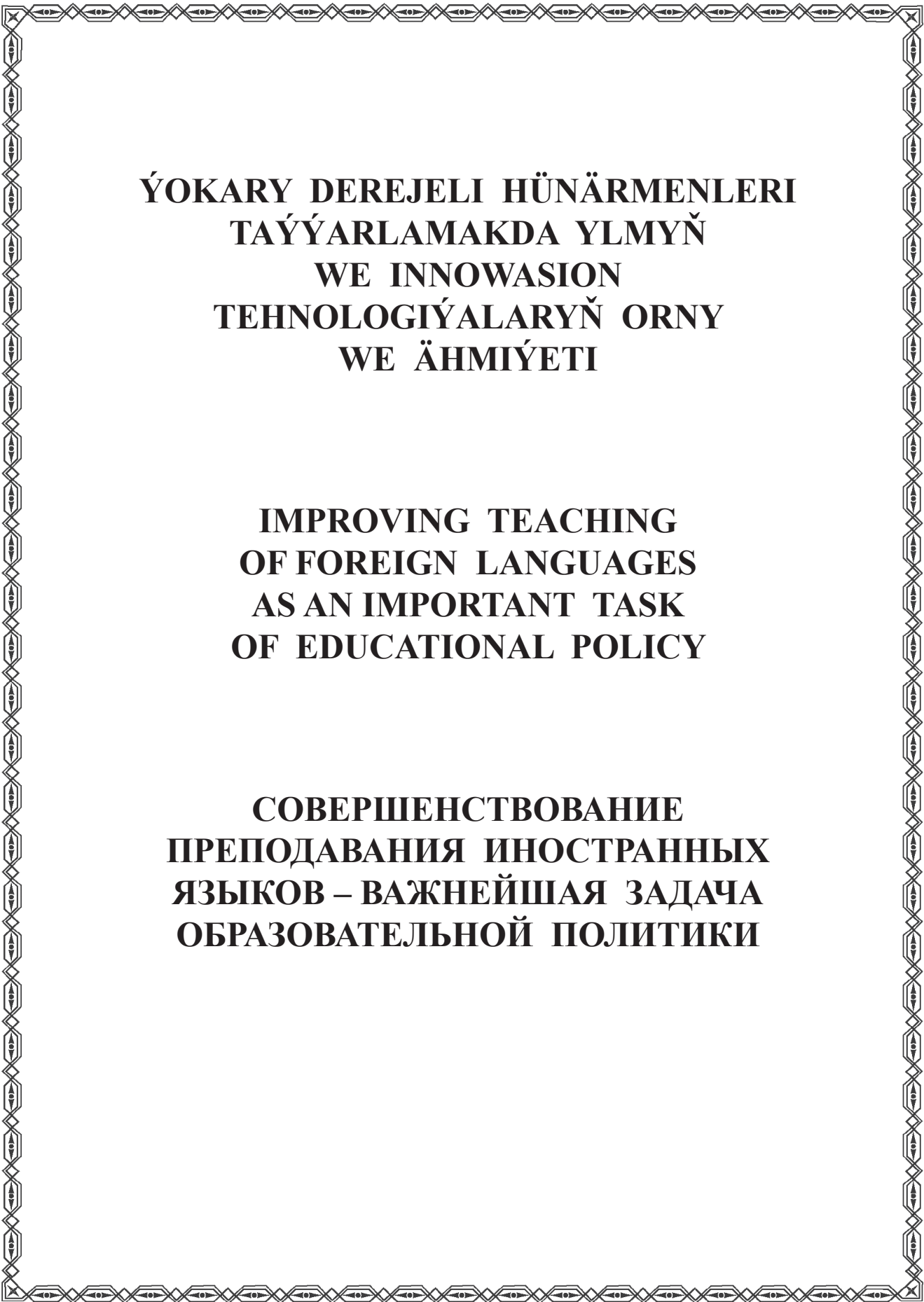
S. Tlehatuk (Russian Federation)

The article discusses transformational methods of teaching Russian as a foreign language in the context of digitalization of education using the example of Adyghe State University. The article pays special attention to how a teacher of Russian as a foreign language at the Department of Russian Foreign Languages uses an arsenal of means of teaching the Russian language when working with foreign students: traditional means and information and communication ones. The effective use of digital technologies is intended not only to diversify the educational process and increase the interest of foreign citizens in learning the Russian language, but also to facilitate the work of teachers.

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

С. Тлехатук (Российская Федерация)

В статье обсуждаются трансформационные методы преподавания русского языка как иностранного в условиях цифровизации образования на примере Адыгейского государственного университета. В статье особое внимание обращается на то, каким образом преподаватель русского языка как иностранного кафедры РКИ применяет арсенал средств обучения русскому языку при работе с иностранными обучающимися: традиционные средства и информационно-коммуникационные. Эффективное использование цифровых технологий призвано не только разнообразить учебный процесс и повысить заинтересованность иностранного гражданина в изучении русского языка, но и облегчить труд преподавателей.

**ÝOKARY DEREJELI HÜNÄRMENLERI
TAÝÝARLAMAKDA YLMYŇ
WE INNOWASION
TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY
WE ÄHMIÝETI**

**IMPROVING TEACHING
OF FOREIGN LANGUAGES
AS AN IMPORTANT TASK
OF EDUCATIONAL POLICY**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ЯЗЫКОВ – ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**

YLMA DAÝANÝAN BILIM KÄMIL HÜNÄRMENLERI TERBIÝELEMENIŇ MÖHÜM UGRUDYR

A. Garayew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Watanymyzyň geljegi bolan ýaş nesil-leri kemala getirmekde ylmy esaslara daýanýan bilimiň örän uly ähmiýeti bardyr. Şeýle bolansoň, döwletimizde bilimiň, ylmyň kanunçylyk binýadyny berkitmek, onuň many-mazmunyny, gurluş düzümlerini döwrebaplaşdyrmak, bu ulgamy dünýä nusgalyk derejelere götermek babatda ägirt uly işler alnyp barylýar. Aslynda, adam ösüşiniň indeksiniň möhüm görkezijileriniň biri hem bilim hasaplanýar. Şonuň üçin-de jemgyýetiň ösüşi gös-göni bilim, kämil hünärmenleri terbiýeläp ýetişdirmek bilen bagly bolup durýar.

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz «Her bir döwletiň ösüş depgini, halkyň ýaşaýyş derejesi, esasan, onuň ylym-bilim binýadynyň berkdigine baglydyr» diýip, bu ulgamyň jemgyýetiň kämilliginiň kepillidigini nygtap geçýär.

Täze taryhy döwürde hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda Watanymyzyň geljegini gurujylar bolan ýaş nesillere, olaryň kämil hünärmenler bolup, Garaşsyz, hemişelik Bitarap döwletimizi belent derejelere göterjek şahsyýetler bolup ýetişmeklerine aýratyn ähmiýet berilýär.

Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedow 2022-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň VII gurultaýynda eden çykyşynda «Siz okamak, öwrenmek, yhlasly zähmet çekmek bilen, ata Watanymyzyň şan-şöhratyny belende götermelisiňiz!» diýip, sagdyn bedenli, kämil ruhly, ýokary intellektual derejeli, watansöýüji nesillere döwletimiziň nurana geljeginiň synmaz söýesi hökmünde uly ynam bildirýär. Şu beýik ynamy durmuşa geçirmekde bilim, ylym işgärleriniň, mugallymlaryň önünde aşakdaky ýaly uly wezipeler durýar.

Bilim we ylym adam şahsyýetiniň kemala gelmeginiň, ösüşiniň, daşky dünýä düşünmeginiň esasy bolup durýar. Şeýle bolansoň, okuwçylara, talyplara berilýän bilimleriň ylym bilen berk utgaşmasyny gazanmak gerek. Sebäbi, hakykata ýetmekde ylmy akyl ýetiriş takyk, subutly bilime eýe bolmaga mümkinçilik döredýär.

Ýaşlara bilim berýän mugallymyň ylma bolan söýgüsiniň, yhlasynyň bolmagy hem möhümdir. Sebäbi, gadymy grek filosofy Geraklitiň «Derýanyň şol bir suwuna iki gezek girip bolmaýar» diýip belleýşi ýaly, hemme zada ösüş, özgeriş mahsusdyr. Bu ýörelge pikir-garaýyşlar babatda hem şeýledir. Şonuň üçin ylmy açyşlar arkaly alnan täze bilimleri bilim bermek işi bilen berk utgaşdyrmak garaşylan netijäni berýär.

Ylmyň ösüşi bilimiň ösüşine gös-göni täsir edýär. Şeýle bolansoň, okuw kitaplarydyr gollanmalary, okuw maksatnamalary hem täze ylmy maglumatlar arkaly yzygiderli täzelenip durulmagyny talap edýär.

Ylma daýanýan bilim her döwürde hem adamyň mümkinçiliklerini açmaga, täze zatlary özleşdirmäge, öz-özüni kämilleşdirmäge, sowatly hem-de ahlak kämilligine eýe bolmaga ýardam edýär.

Hakyky bilim bilen öz ruhy dünýäsini baýlaşdyran adam bolsa, päk ahlakly, Watanyň, il-günüň bähbidini ähli zatdan ýokarda goýýan, kalbynda iň gözəl duýgulary besleýän kämil şahsyýet derejesine görterilip bilýär. Şeýle şahsyýetler bolsa döwlet berkararlygynyň berk binýady hasaplanýar.

THE EDUCATION BASED ON THE SCIENCE IS AN IMPORTANT APPROACH IN TRAINING THE HIGHLY QUALIFIED SPECIALIST

A. Garayev (Turkmenistan)

The research analyzes the importance of science-based education in creating a perfect generation in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, as well as the efforts made in the

field of education and science system in our country, the developing of the legal bases of education and science, and the modernization of its structure.

In particular, the role of science-based education in the field of understanding, gaining concrete knowledge, and the fact that the acquisition of new knowledge obtained through scientific discoveries gives a good result in terms of education, therefore, it is emphasized that textbooks, academic curriculum, study programs should be updated with scientific results.

ОБРАЗОВАНИЕ, ОСНОВАННОЕ НА НАУКЕ, – ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ВОСПИТАНИИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННОГО СПЕЦИАЛИСТА

A. Гараев (Туркменистан)

В работе анализируется значение образования, основанного на науке в воспитании высококвалифицированного специалиста в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства, а также преобразования, происходящие в сфере образования и науки нашей страны, в совершенствовании законодательной основы образования и науки, модернизации их структур.

Отдельно определяется роль образования, основанного на науке в понимании и получении специального образования и констатируется польза приобретения новых знаний с учётом научных открытий, которые помогают достигать плодотворных результатов в образовании и, следовательно, требуют создания новых учебников, учебных программ и учебных пособий основывающиеся на современные научные достижения и открытия.

ÝAŞLARA DAÝANYP, ÝAGTY GELJEGE

A. Mommyýew, A. Berdiyew (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň Milli Lideri alym Arkadagymyzyň belleýşi ýaly: «Ýaş alymlar üçin bäsleşige ukyply ylmy barlaglary geçirmekden, ýurdumyzyň ylmy-tehniki kuwwatyny has-da berkitmekden, eziz Diýarymyz Türkmenistany dünýäde kuwwatly döwletleriň birine öwürmekden uly bagt ýokdur».

Elbetde, döwür ösýär, özgerýär, kämilleşýär. Şol sanda, döwrüň talaby hem ösýär. Şol talaplara eýerip, döwrüň gazananlaryna erk edip bilýän, dünýäniň ösüşine saldamly goşandyny goşýan tejribeli alymlar hem ýetişýär we şol alymlaryň arasynda ýaşlaryň bolmagy bolsa buýsandyryýan ýagdaýdyr. Çünki ýaşlar – geljegiň gözbaşy. Bagtly geljek bilimli, tejribeli, göreldele ýaşlara bagly. Aýdylanlaryň dogrulygyna bolsa şu ýylyň şygarynyň atlandyrylyşy, «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» ýaşlar syýasaty babatynda alnyp barylýan işler hem şaýatlyk edýär. Watanyň geljegi üçin mynasyp, tejribeli hünärmen ýaşlary ýetişdirmek bolsa, ilkinji nobatda bilim ulgamynyň paýyna düşýär. Çünki islendik ugurdan ussat, tejribeli hünärmenleri ýetişdirmek, şol ugurdan bilim alýan ýaşlara baglydyr. Şonuň üçinem öwrenmek, öwretmek, döretmek – bular bilim ulgamyndaky ýaş tejribeli hünärmenleriň, häzirki zaman ýaşlaryň esasy hemrasy bolmalydyr. Bu ugurda bolsa, Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe döwrüň gazananlary bilen aýakdaş gidip, sanly ulgam arkaly bilim almak hem bermek işini kämilleşdirmek döwlet derejesinde uly üns merkezinde durýar we hormatly Prezidentimiziň alyp barýan ýaşlar baradaky syýasatynda, ýagny Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň VII gurultaýyndaky: «Giň gözüetimli, ösen tehnologiýalardan oňat baş çykarýan hünärmenleriň neslini kemala getirmek biziň alyp barýan işlerimiziň esasy maksady bolmaly» diýip, aýdan sözleri ýurdumyzda alnyp barylýan syýasatyň ornaşdyrylyşyna aýdyň şaýatlyk

edýär. Ýurdumyzda bilim ulgamynda ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamakda, bilim bermegiň täze ýokary hilli derejesini üpjün etmekde we ony ýokarlandyrmakda, sanly ulgama geçmegiň çäklerinde okatmagyň, bilim bermegiň, ylmy garaýyşlary ýokarlandyrmagyň okuw usulyýetini, ylmy esaslaryny kämilleşdirmekde meýilnamalaýyn işler zygiderli ýola goýulýar.

Ýurdumyzda sanly ulgama tapgyrlyýyn esasy geçilmegi, bir tarapdan ýüze çykmak ähtimallygy güýçli bolan birnäçe meseleleriň öz-özünden çözülmegine ýardam etse, ikinji tarapdan sanly ulgamy dolandyrmakda iş alyp barjak tejribeli hünärmen ýaşlary ýokary derejede taýýarlamaga mümkinçilik döredýär. Biz ösen döwletleriň tejribesine ýüzlenenimizde hem sanly ulgama doly geçmezden ozal şol ulgamyň işini ele alyp biljek kämil hünärmenlere zerurlyklaryň häli-şindi ýüze çykýandygyny görýäris. Ýöne muňa garamazdan, biziň ýurdumyzda sanly ulgam arkaly toplumlalyýyn işleri durmuşa geçirmäge mümkinçilikler döredi.

Geleşigiň gönezlige bolan ýaşlaryň durmuş taýdan berkarar bolmagyny we hemmetaraplaýyn ösmegini, ýaşlara watançylyk, türkmen halkynyň taryhy, medeni we ruhy gymmatlyklaryna hormat goýmak ruhuny döretmekde uly orun alýar. «Ýaşlar baradaky döwlet syýasaty hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 4-nji maddasynda kesgitlenilişi ýaly, bu syýasatyň esasy maksatlarynyň biri-de ýaş raýatlaryň konstitusion hukuklaryny we azatlyklaryny üpjün etmek we olaryň alan hünär bilimlerini önümçilikde, ylmy we döredijilik çygrynda ulanmak üçin has amatly şertleri döretmek: ýaşlaryň başlangyçlaryny maglumat, guramaçylyk we maliýe taýdan goldamak bolup durýar. Şu aýdylanlary durmuşa geçirmek üçin ýaşlaryň arasynda olimpiadalary, bäsleşikleri, sergileri, festiwallary, gözden geçirişleri, maslahatlary we köpçülikleýin medeni çäreler zygiderli geçirilip durulýar. Bular bolsa ruhy-ahlak gymmatlyklaryny, sagdyn durmuş ýörelgelerini kemala getirmek, watansöýüjiligi, köptaraplaýyn ugurtapyjylygy, döredijilikli zähmeti, jogapkärçilikligi terbiýelemek üçin aýratyn ähmiýete eýedir.

TOWARDS THE BRIGHT FUTURE, RELYING ON YOUTH

A. Mommyev, A. Berdiyev (Turkmenistan)

The gradual transition to a digital system in the country, on the one hand, promotes to the spontaneous resolution of a number of problems with a high probability of occurrence, and on the other hand, creates an opportunity for training highly qualified young professionals who will work in the field of digital system management. Even when we turn to the experience of developed countries, we see that the lack of highly qualified specialists in this area often arose even before the full transition to a digital system. Nevertheless, opportunities have been created in our country for the implementation of complex activities through a digital system.

В СВЕТЛОЕ БУДУЩЕЕ, ОПИРАЯСЬ НА МОЛОДЕЖЬ

А.Моммиев, А. Бердиев (Туркменистан)

Поэтапный переход на цифровую систему в стране, с одной стороны, способствует самопроизвольному разрешению ряда проблем с большой вероятностью возникновения, а с другой стороны, создает возможность для подготовки высококвалифицированных молодых специалистов, которым предстоит работать в области управления цифровой системой. Даже когда мы обращаемся к опыту развитых стран, мы видим, что нехватка высококвалифицированных специалистов в этом направлении зачастую возникала еще до полного перехода на цифровую систему. Несмотря на это, в нашей стране были созданы возможности для осуществления комплексной деятельности посредством цифровой системы.

BANK HÜNÄRMENLERINI TAÝÝARLAMAGYŇ MILLI WE DÜNÝÄ TEJRIBESI

A. Möwlamowa, S. Rahmanow (Türkmenistan)

Türkmenistanda ýaş nesliň ösen döwrüň talaplaryna laýyk derejede bilimli, terbiýeli, sagdyn bolmagy, hünär almagy we ylmy döredijilige ugrukmagy, ata Watana, halka, beýik pederlerimizniň ýol-ýörelgelerine wepaly adamlar bolup ýetişmegi üçin netijeli işleriň durmuşa geçirilmegi döwlet derejesinde ýaşlaryň hemmetaraplaýyn ösüşine möhüm ähmiýet berilýändigine şaýatlyk edýär.

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda durnukly ösüşi üpjün etmek boýunça maksatnamalaýyn işler durmuşa geçirilýär. Ýurdumyzyň ähli ulgamlary bilen bir hatarda milli bank ulgamy hem durnukly ösüşi üpjün etmek boýunça amala aşyrylýan döwlet syýasatyny durmuşa geçirmäge işjeň gatnaşýar. Bank ulgamyna sanly mümkinçilikleriň giňden ornaşdyrylmagy, döwrebap bank hyzmatlarynyň ösdürilmegi öz gezeginde bank hünärmenlerinden ýokary taýýarlygy, berlen mümkinçiliklerden doly peýdalanyp bilmegi, özbaşdak pikirlenip, döwrüň talabyna laýyk gelýän netijeli çözümleri kabul edip bilmegi baş wezipe edip goýýar.

Ýurdumyzda alnyp barylýan giň gerimli özgertmeleriň netijesinde hünärmenleri, hususan-da bank hünärmenleri taýýarlamakda ykdysady ugurdan bilim berýän okuw edaralarynyň maddy-enjamlaýyn binýadynyň berkidilmegi, dünýä standartlaryna laýyk döwrebap tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagynyň dowam etdirilmegi, mugallymlaryň hünär derejesiniň zygiderli ýokarlandyrylmagy boýunça anyk işler amala aşyrylýar. Bilim babatynda daşary ýurtlar bilen giň gerimli hyzmatdaşlygyň çäklerinde beýleki döwletleriň bilim ulgamlary bilen tanyşmaga giň mümkinçilikler döredilýär.

Ýurdumyzyň karz edaralaryna täze bank önümleriniň we hyzmatlarynyň ornaşdyrylmagy bu ugurda daşary ýurt banklarynyň iş tejribelerini öwrenmek we özara tejribe alyşmak zerurlygyny ýüze çykarýar. Dünýä tejribesinde bank hünärmenleri taýýarlamak boýunça işler olaryň milli ykdysadyýetiniň aýratynlyklaryna baglylykda ýola goýlup, olar biri-birinden düýpli tapawutlanýarlar. Milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek boýunça giň gerimli özgertmeleriň netijeli durmuşa geçirilmegi üçin daşary döwletleriň bank hünärmenlerini taýýarlamagyň gurluş aýratynlyklaryny we ýörelgelerini, bu ugruň ösüşiniň häzirkî ýagdaýyny öwrenmeklik maksadalaýykdyr. Bank işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmakda halkara maliýe guramalary, daşary ýurtlaryň merkezi banklary, beýleki iri daşary ýurt banklary bilen hyzmatdaşlygyň alnyp barylmagy oňyn netijeleri berýär.

Bank amallarynyň talabalaýyk we göwnējaý ýerine ýetirilmegi hünärmenleriň ussatlygyna we olaryň müşderilere bank işleriniň etikasynyň talaplaryna eýerip hyzmat etmeklerine esaslanýar. Bank işgärleriniň hünär talaplarynyň berjaý edilmegi we olaryň hünär ussatlygynyň eýeleýän wezipesi bilen utgaşdyrylmagy, banklaryň öňde goýan wezipeleriniň amala aşyrylmagyna öz täsirini ýetirýär.

Bank ulgamynda işlejek hünärmeni nazaryýet we amaly iş tejribesinde seljerip kabul etmek giňden ulanylýan usullaryň biridir. Nazaryýet usulynda seljermekligi hünärmenleriň ýokary ýa-da ýörite ykdysady (ýa-da degişli beýleki) okuw jaýlarynda okaýan döwründen başlamak özüniň peýdaly netijelerini görkezýär.

Talyplaryň pikirlerini öwrenmek özboluşly seljerme bolup, okuw nazaryýetiniň dowamynda bank işgäri bank hyzmatlaryna we amallaryna degişli dürli ugurlar boýunça birnäçe sorag-jogaplar arkaly talyplarda käriň bu görnüşine bolan islegini we höwesini hem-de beýleki ugurlar boýunça olaryň bilim ukybyny barlamagy göz önüne tutýar.

Ýurdumyzyň halk hojalygynyň ähli pudaklarynyň işjeňligi bank edaralary bilen özara baglanyşykda bolýar. Bank ulgamynda işlejek hünärmenleri taýýarlamak işlerini kämilleşdirip, häzirkî döwrüň talaplaryna laýyk guramak halk hojalygynyň beýleki pudaklarynyň işjeňligini ösdürmekde hem möhüm orun eýeleýär.

Ýurdumyzda ýaşlar babatda alnyp barylýan döwlet syýasatynda bank hünärmenlerini taýýarlamak boýunça öňde goýlan wezipeleri ýerine ýetirmekde daşary ýurt tejribesiniň öwrenilmegi, şeýle-de onuň milli ykdysadyýetiň aýratynlyklarynyň göz önünde tutulyp, ýurdumyzyň bilim ulgamy-na ornaşdyrylmagy ýurdumyzyň ykdysady ösüşlerine saldamly goşant goşup, döwrüň talabyna laýyk gelýän netijeli çözümleri kabul edip biljek bank hünärmenleriniň täze neslini kemala getirmäge ýardam berer.

NATIONAL AND FOREIGN PRACTICE OF TRAINING BANKING SPECIALISTS

A. Movlamova, S. Rahmanov (Turkmenistan)

The article is devoted to the national practice of training personnel for the banking sector, the study of world experience in the field of training banking personnel.

Turkmenistan attaches great importance to the improvement of the education system, as well as the training of highly qualified personnel, in particular banking specialists. All opportunities are being created in the country to provide the young generation with modern education and training of future banking specialists. The country is studying in detail the foreign experience of training banking specialists, expanding contacts with foreign educational and scientific centers.

The study of world experience and modern achievements in training bank employees makes it possible to take a fresh look at the activities of banks, creates conditions for the training of specialists in the banking services industry.

НАЦИОНАЛЬНАЯ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА ПОДГОТОВКИ БАНКОВСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

A. Мовламова, С. Рахманов (Туркменистан)

Статья посвящена национальной практике подготовки кадров для банковской сферы, изучению мирового опыта в области подготовки банковских кадров.

В Туркменистане огромное значение придается совершенствованию системы образования, а также подготовке высококвалифицированных кадров, в частности банковских специалистов. В стране создаются все возможности для предоставления молодому поколению современного образования и обучения будущих банковских специалистов. В стране детально изучается зарубежный опыт подготовки банковских специалистов, расширяются контакты зарубежными образовательными и научными центрами.

Изучение мирового опыта и современных достижений в области подготовки банковских сотрудников дает возможность по новому взглянуть на деятельность банков, создает условия для подготовки специалистов для отрасли банковских услуг.

LUKMANÇYLYKDA STEAM – BILIM TEHNOLOGIÝALAR

A. Taýlakowa, B. Bakýýewa (Türkmenistan)

Wajyplygy. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň öňdengörüjilikli parasatly ýolbaşçylygynda ýurdumyzda sanly bilim ulgamyny ösdürmek, ýokary tehnologiýalary saglygy goraýuş pudagyna ornaşdyrmak, Türkmenistany ösen ylmyň we iň täze tehnologiýalaryň ýurduna öwürmek ugrunda uly işler alnyp barylýar.

Işiň maksady. STEAM – bilim tehnologiýalary ulanmak arkaly keselleriň patofiziologiýasyny öwrenmek, öýken keselleriniň tapawutlandyryş anyklymasyny geçirmek meselelerinde maglumatlygy ýokarlandyrmak.

Materiallar we usullar. STEAM tehnologiýalary ulanmak bilen geçirilen okuw sapaklarynda talyplaryň we lukmanlaryň alan bilimleriniň derejesini öwrenmek maksady bilen prospektiw kogort we kross-seksion barlaglar geçirildi. Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň 3-nji ýylynyň 278 sany talybynyň bilim portalynda testirlenme netijeleri seljerildi. Testirlenme netijeleri 2022-2023-nji okuw ýyly boýunça zygyder saýlap seçmek usuly arkaly barlag alyndy. Diplomdan soňky kämilleşdiriş tapgyrlarynda okaýan 98 sany diňleýjilerden we maşgala lukman-internalardan sorag-jogap alyndy.

Alnan netijeler. Bilim ulgamyna STEAM–bilim tehnologiýalary ornaşdyrmak, sapaklary interaktiw usulda alyp barmak talyplara berilýän bilimleriň ýeterlik möçberde we häzirkä döwürüň talaplaryna laýyklykda özleşdirilmegini üpjün edýär, ynamlylyk we hyzmatdaşlyk ýagdaýyny döredýär, talybyň özbaşdak bilim almak ukybyny ösdürýär we mugallymyň bilim bermek işini döredijilikli, şahsyýete gönükdirilen usulda alyp barmaga mümkinçilik berýär. Okuw ýylyň dowamynda höwesjeň talyplar ders bäsleşiklerine we onlaýn-olimpiadalara uly gyzyklanma bilen işjeň gatnaşýarlar. Patologik fiziologiýadan ders bäsleşigine 2022–2023-nji okuw ýylyň dowamynda 31 sany talyp gatnaşdy, olardan 12 (38,9%) talyp baýrakly orunlara mynasyp boldy: 4 (13%) talyp – I orun (98-100%), 3 (9,7%) talyp – II orun (92-96%), 5 (16,1%) talyp – III orun (82-88%). Halkara derejesinde geçirilýän onlaýn-olimpiadalara 278 sany talypdan 92-si (33,1%) gatnaşdy, olardan 37 (40,2%) talyp – anatomiýa we fiziologiýa, 28 (30,4%) talyp – lukmançylyk genetikasynda esaslanan adam genetikasy, 27 (29,4%) talyp – immunologiýanyň esaslary ýaly ugurlardan test soraglary işlediler.

Sanly bilim portalynda testirlenmäniň netijeleri: 41 (14,7%) – 70%, 90 (32,4%) – 80%, 67 (24,1%) – 90% we 80 talyp (28,8%) hemme soraglara – 100% dogry jogap berdiler. Dogry jogaplaryň orta arifmetik sany = 86,7%, mediana = 80, moda = 80, Q1 = 80, Q3 = 90, 95% ynandyryjy aralygy = $86,7 \pm 1,6$, standart gyşarma = 10,3 deň boldy.

STEAM – bilim tehnologiýalaryny ulanmak arkaly öýken keselleriniň tapawutlandyryş anyklamasy meselesinde ilkinji-lukmançylyk arassaçylyk gullugynyň hünärmenleriniň maglumatlylygynyň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen kross-seksion barlag geçirildi. Test barlagyň ilkinji tapgyrynda respondent-lukmanlar «Algoritm» programmasynda öýkenleriň patologiyasy barada saklanýan maglumatlaryň esasynda düzülen soraglara jogap berdiler. Testirlenme lukmançylyk uniwersitetiniň inçekeş kafedrasynda we DOTS ýörelgesini öwrediş treninglerde geçirildi. Pretestden soň interaktiw usulda geçirilen okuwýň dowamynda diňleýjilere «Algoritm» programmasy boýunça işlemäge mümkinçilik berildi we öýken keselleriniň rentgenologiki alamatlary boýunça kompýuter testirlenme geçirildi.

Pretestiň netijeleri: 4 (4,1%) sany lukman – 20%, 12 (12,2%) – 30%, 16 (16,3%) – 40%, 28 (28,6%) – 50%, 28 (28,6%) – 60%, 6 (6,1%) – 70%, 4 (4,1%) hünärmen – 80% soraglara dogry jogap berdiler. Dogry jogaplaryň orta arifmetik sany – 50%, standart gyşarma = 13,9, Mediana = 50, Moda = 50, Q1 = 40, Q3 = 60, Studentiň ynandyryjy aralygy = 2,78. Posttestiň netijeleri: 10 (10,2%) lukman – 60%, 28 (28,6%) – 70%, 36 (36,7%) – 80%, 18 (18,4%) – 90% we 6 hünärmen (6,1%) hemme soraglara dogry jogap berdiler – 100%. Dogry jogaplaryň orta arifmetik sany – 78,1%, standart gyşarma = 10,5, Mediana = 80, Moda = 80, Q1 = 70, Q3 = 85, Studentiň ynandyryjy aralygy = 2,1. Alnan netijeleriň seljerilmegi «Algoritm» programmasynyň, interaktiw okadylyşyň lukmanlaryň maglumatlylygyna täsiri bilen testirlenmäniň oňaly netijesiniň arasynda statistiki arabaglanyşygyň bardygyny subut edýär (Studentiň t-kriteriýasy = 16,1, $p < 0,001$).

Netije. STEAM – bilim tehnologiýalar okuwlaryň netijeliligini ýokarlandyrmaga we okuw materiallaryny gysga möhletde kämilleşdirmäge mümkinçilik döredýär. Talyplarda we hünär taýdan ösüş tapgyrlarynda okaýan diňleýjilerde soňlugy bilen özüň okap öwrenmeklige bolan höwesiniň, motiwasiýanyň döremegine itergi berýär.

STEAM EDUCATION TECHNOLOGIES IN MEDICINE

A. Taylakova, B. Bakyyeva (Turkmenistan)

STEAM technology is a modern educational phenomenon that develops students' skills in solving non-standard medical situations, the ability to see interdisciplinary connections and apply them in practice. Convergence is a reflection of the process of combining scientific knowledge and the integrative nature of modern scientific understanding of the essence of diseases. The fundamental vector in the pathophysiology program is STEAM-education technologies, the key one is interactive teaching methods, and the integrative one is the principles of convergent education.

A prospective cohort and cross-sectional study was conducted to study the level of assimilation of students' and doctors' knowledge obtained using STEAM education technologies. The test results of 278 third-year students of the Medical University and 98 students of postgraduate courses were analyzed. Processing and analysis of the data obtained confirms the statistical relationship between the impact of STEAM education technologies on the awareness of students and doctors with a positive test result (Student's t -test=18.0 for students, Student's t -test=16.1 for doctors; $p < 0.001$ in both populations).

ТЕХНОЛОГИИ STEAM – ОБРАЗОВАНИЯ В МЕДИЦИНЕ

A. Тайлакова, Б. Бакыева (Туркменистан)

STEAM технология – это современный образовательный феномен, формирующий у студентов навыки решения нестандартных врачебных ситуаций, умение видеть межпредметные связи и применять их на практике. Конвергентность является отражением процесса объединения научных знаний и интегративного характера современного научного понимания сущности болезней. основополагающим вектором в программе патофизиологии являются технологии STEAM-образования, ключевым – интерактивные методы обучения, интегративным – принципы конвергентного образования.

С целью изучения уровня усвояемости знаний студентов и врачей, полученных при использовании технологий STEAM-образования, проведено проспективное когортное и кросс-секционное исследование. Проанализированы результаты тестирования 278 студентов третьего курса медицинского университета и 98 слушателей курсов последипломного обучения. Обработка и анализ полученных данных подтверждает статистическую взаимосвязь влияния на информированность студентов и врачей технологий STEAM-образования с положительным результатом тестирования (t критерий Стьюдента=18,0 у студентов, t критерий Стьюдента=16,1 у врачей; $p < 0,001$ в обеих популяциях).

KÄMİL HÜNÄRMENLERI KEMALA GETIRMEKDE HUKUK BILIMINI ÖZLEŞDIRMEGIŇ ÄHMIÝETI

B. Gurbansähedow, B. Goçmyradow (Türkmenistan)

Garaşsyzlyk ýyllarynda ýokary hünär bilimli kämil hünärmenleriň täze neslini kemala getirmegi güýçlendirmek üçin, düýpli bilim özgertmeleri amal edildi. Garaşsyzlygymyzy gazananymyz bäri geçen taryhy döwürde amala aşyrylýan bilim özgertmeleri hem-de durmuşa geçirilýän ylmy-tehniki syýasat täze tehnologiýalary we innowasiýalary jemgyýetimiziň durmuşyna ornaşdyrmagy, ylymda, tehnikada öňe sürülen täzeçil pikirleri goldamagy, dünýä standartlaryna laýyk gelýän ylym-bilim ulgamyny ösdürmegi baş wezipeleriň biri hökmünde kesgitledi.

Häzirki döwür durmuş ulgamynyň beýleki ugurlary bilen bir hatarda, bilim ulgamyny hem has ýokary derejelere çykarmagyň döwrüdir. Bu döwürde 12 ýyllyk umumy orta bilime geçmegiň, sanly bilim ulgamyny ösdürmegiň, «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiyasynyň» kabul edilmegi bilen, okuw-terbiýeçilik işleriniň alnyp barlyşy düýpli täzelendi. Şeýle täzelikleriň many-mazmunyny anyk kesgitlemek bilen, Arkadagly Serdarymyz: «Berkarar döwletimiziň mundan beyläk-de güllap ösmegi, eziz halkymyzyň bagtyýar durmuşda ýaşamagy üçin mähriban okuwçylarymyzyň hem-de talyp ýaşlarymyzyň durmuşyň in eziz we süýji pursatlary bolan bilim alýan döwründe Watany söýmek, agzybirlik, dost-doganlyk, jebislik ýaly ajaýyp häsiýetleri, tutanýerlilik we erjelligi bilen üznüksiz okamagy, täze bilimleri özleşdirmegi, häzirki zamanyň ösen tehnologiýalaryndan oňat baş çykarmagy zerurdyr» diýip, belledi.

Hormatly Prezidentimiziň başda durmagynda häzirki wagtda bilim ulgamynda düýpli özgertmeler geçirilýär. Körpe nesil hakynda edilýän atalyk aladalar artdy, mekdebe çenli bilim edaralarynyň işine düýpli täzelikler girizildi.

Körpeleriň daş-töwerek baradaky ilkinji düşüňjeleri almagy gazanylýar. Çagalaryň özbaşdak pikirlenmek, zähmet endikleri, öz-özüňe hyzmat etmek, pikirlenmek, netije çykarmak ýaly başarnyklary ösdürilýär. Olar bilimiň indiki basgançagyna – umumy bilim berýän orta mekdebiň birinji synpy-na taýýarlanylýar. Orta mekdeplerde dürli dersleri çuňlaşdyryp öwretmäge niýetlenilen ýörite okuw otaglary, ýokary hilli enjamlaşdyrylan laboratoriya otaglary bar. Bulardan başga-da, dürli derejedäki okuw mekdeplerinde döwrebap kompýuterlerden we häzirki zaman maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalaryndan peýdalanmaga, netijede, bilimiň hukuk mazmununy dünýä derejesinde tizlik bilen baýlaşdyrmaga şertler döredilendir. Mysal üçin: elektron kitaphanalar, portallar, dürli web sahypalar we ş.m.

Kämil hünärmenleri kemala getirmekde hukuk bilimini özleşdirmegiň ähmiýetiniň zygiderli artmagy bilen baglanyşykly lukmançylyk, nebit we gaz, ykdysadyýet we dolandyryş, halkara gatnaşyklar, sport, medeniýet, ynsanperwer ylmlary, inžener-tehnologiýalar, telekommunikasiýalar we beýleki ugurlar boýunça ýöriteleşdirilen ýokary okuw mekdepleri açylyp, olaryň gerimi barha giňeldilýär. Orta we ýokary hünär okuw mekdeplerinde taýýarlygyň täze ugurlary boýunça okuw meýilnamalary öndebaryjy halkara tejribesine, döwrüň talabyna hem-de milli ýörelgelere laýyklykda kämilleşdirilýär. Bilim ulgamynda amala aşyrylýan düýpli özgertmeleriň netijesi ýurdumyzyň ykdysady ösüşine özboluşly goşant goşýar.

Häzirki wagtda, Türkmenistanda alnyp barylýan bilim özgertmeleri täze wezipeleriň hatarynda durýar. Kämil hünärmeniň we adam maýasynyň kemala getirilmeginde ruhy baýlygyň çeşmesi bolan bilimiň esasy orny eýeleýändigini ykrar edilendir. Ýaş nesliň beden taýdan sagdyn ösmegi, onuň ruhbelent, bilime höwesli, zähmete ukyply, durmuşda öz saýlan hünärine ökde bolup ýetişmegi bolsa, bilim ulgamynyň maddy-enjamlaýyn binýadynyň berkligi bilen şertlendirilýär. Şoňa görä-de, kämil hünärmeniň bilimiň hemme basgançaklarynyň, ylmyň, şeýle-de, akademiki, ýokary, orta we başlangyç hünär mekdepleriniň maddy-enjamlaýyn binýadynyň berkidilmegi ilkinji nobatdaky wezipeleriň hataryndadyr.

THE SIGNIFICANCE OF OBTAINING A LEGAL EDUCATION IN THE FORMATION OF EXCELLENT SPECIALISTS

B. Gurbansahedov, B. Gochmyradov (Turkmenistan)

During the years of independence, fundamental educational reforms were carried out aimed at strengthening the formation of a new generation of highly qualified specialists. One of the main tasks of the education reforms carried out in the historical period since our independence, as well as the scientific and technical policy, is to introduce new technologies and innovations into the life of the

Turkmen society, support the innovative ideas put forward in science and technology, and develop a scientific and educational system, meeting international standards.

ЗНАЧЕНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ СОВЕРШЕННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Б. Гурбансахедов, Б. Гочмырадов (Туркменистан)

В годы независимости произошли коренные преобразования в сфере образования в целях воспитания нового поколения совершенных кадров со специальным образованием. Преобразования в области образования произошедшие с момента обретения независимости, а так же проводимая научно-техническая политика претворения в жизнь туркменского общества новых технологий и инноваций, поддержания передовых мыслей в технике, усовершенствование научно-образовательной системы отвечающей мировым стандартам определились как один из первостепенных задач.

BIOFIZIKA DERSINDE KREATININIŇ BIOHIMIKI HÄSIÝETLERINI ÖWRENMEGIŇ USULLARY

В. Сапарёв (Ўзбекистан)

Makalada kreatitiniň tautomeriýasy (N-amidinosarkozin) hem-de kreatitiniň siklizasiýasynyň önümi (2-imino-1-metil-imidazolidin-4on) görkezilýär. Ol adam we haýwan bedeniniň dokumalarynyň fiziologik düzüm bölegi hasaplanylýar.

METHODS OF STUDYING THE BIOCHEMICAL PROPERTIES OF CREATINE IN THE COURSE OF BIOPHYSICS

В. Сапарев (Uzbekistan)

The article shows the tautomerism of creatine (N-amidinosarcosine), as well as the product of its cyclization creatinine (2-imino-1-methyl-imidazolidin-4-one) and are a physiological component of human and animal tissues.

СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ БИОХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КРЕАТИНА НА КУРСЕ БИОФИЗИКИ

Б. Сапаев (Ўзбекистан)

Креатин – это аминокислота, похожая на строительные блоки, из которых состоят белки. Креатин в форме фосфокреатина (креатинфосфата) является важным запасом энергии в мышечных клетках. Во время интенсивных упражнений продолжительностью около полминуты фосфокреатин расщепляется на креатин и фосфат, а высвобождаемая энергия используется для восстановления основного источника энергии – аденозинтрифосфата (АТФ). Выходная мощность падает по мере истощения фосфокреатина, потому что АТФ не может регенерироваться достаточно быстро, чтобы удовлетворить потребность во время тренировки[1,2]. Из этого следует, что большой запас фосфокреатина в мышцах должен снижать утомляемость при беге на короткие дистанции. Дополнительный креатин в мышцах может также увеличить скорость регенерации фосфокреатина после спринтов, что должно

означать меньшую усталость при повторяющихся вспышках активности на тренировках или во многих спортивных соревнованиях.

Влияние добавок креатина на мышечный креатин, фосфокреатин и АТФ.

Суточный оборот креатина составляет около 2 г на человека весом 70 кг[3]. Около половины суточной потребности в креатине обеспечивается организмом, синтезирующим креатин из аминокислот. Оставшаяся суточная потребность в креатине поступает из рациона. Мясо или рыба являются лучшими природными источниками. Например, в 250 г (полфунта) сырого мяса содержится около 1 г креатина. Пищевые добавки с синтетическим креатином являются основным способом, которым спортсмены «нагружают» мышцы креатином. Ежедневные дозы 20 г креатина в течение 5-7 дней обычно увеличивают общее содержание креатина в мышцах на 10-25%. Около одной трети дополнительного креатина в мышцах находится в форме фосфокреатина

Особенно предпочтительные для применения вещества: креатин (N-амидиносаркозин) (формула I), а также продукт его циклизации креатинин (2-имино-1-метил-имидазолидин-4-он) (формула II) и являются физиологической составной частью тканей человека и животных.

Другими особенно предпочтительными веществами являются креатинфосфат, циклокреатин, фосфоциклокреатин, гуадининачетат, 3-гуадинин-пропионовая кислота, гуадинин-аскорбат и креатинпируват.

Согласно изобретению, предпочтительно применяются креатин, креатинин и/или их производные формул (III) (IV) или (V). где: R1 и R2 означают независимо друг от друга H, -CH₃, -CH₂CH₃ или линейные или разветвленные C₃-C₂₂-алкилы, и n=1 или 2. Преимущественно R1 и R2 означают независимо друг от друга H, -CH₃, -CH₂CH₃ или линейные или разветвленные C₃-C₈-алкилы, особенно предпочтительны H, -CH₃, -CH₂CH₃ или -CH₂CH₂CH₃.

Для указанной цели могут также применяться любые смеси креатина, креатинина и или их производных или их солей.

TEHNIKI ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINDE BAKALAWRLARY TAÝÝARLAMAKDA «FIZIKA» DERSINDEN ÖZBAŞDAK IŞLERI GURNAMAGYŇ USULYÝETI

G. Kelow, S. Ýazlyýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda uly üstünlikler gazanylýar hem-de milli ykdysadyýetimiz has-da ösdürilýär. Döwrebap ösüşleriň esasy ugurlarynyň hatarynda durýan bilim ulgamy boýunça ägirt uly özgertmeleriň durmuşa geçirilmegi, bilimiň hilini ýokarlandyrmakda innowasiýalaryň durmuşa geçirilmegi döwrebap kemala gelýän ýaş nesli terbiýeläp ýetişdirmegiň berk binýady bolup durýar.

Häzirki döwürde maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalaryndan baş çykarýan, tebigy, taky, ynsanperwer bilimleri ele almaga ukyply, ahlak taýdan arassa, giň gözýetimli, zähmet çekmäge höwesek, ylym-bilimdäki we tebigatdaky täsinlikler bilen gyzyklanýan, hyjuwly, maksadaokgunly, döwrebap ösüşleri kabul etmäge ukyply ýaş nesli terbiýelemek, olara dünýä ülnülerine laýyk bilim bermek mugallymlaryň önünde esasy wezipe bolup durýar.

Taýýarlygyň ugurlary boýunça okatmak amala aşyrylýan ikibasgançakly gurluş düzüminiň birinji basgançagyňyň, bakalawr derejesiniň girizilmegi bilen fizika boýunça iş maksatnamalary düýpli üýtgedi. Bakalawr derejesinde fizika dersinden auditoriýa sagatlarynyň azalmagy okuw meýilnamalaryň esasy aýratynlygydyr. Umumy okuw sapaklarynyň, tejribe sapaklarynyň göwrümi gysgaldy. Hut şonuň üçin bakalawrlaryň bilim maksatnamalarynda talyplaryň özbaşdak işlerine üns bermek möhüm. Talyplara özbaşdak işlere ugrukdyrmak bilen fizika dersinden sapak wagtynda özleşdirip ýetişilmedik

materiallary özbaşdak öwrenmek gerek bolýar. Bakalawrlara bilim bermekde okuw sagatlarynyň belli bir bölegini özbaşdak işlere gönükdirmegiň zerurlygy sebäpli, bu özbaşdak işleri gurnamak üçin ýörite gollanmalar taýýarlamaýy bolýar.

Şeýle hem bakalawrlarda amaly sapaklaryň sagatlarynyň azaldylmagy mesele çözmek endiklerini kemala getirmäge ýeterlik bolmaýar. Ýene bir aýdyň mesele tehniki ugurdan okaýan talyplar üçin mesele çözmegi başarmak örän wajyp, amaly endikler bolsa fizika dersi boýunça amaly sapaklarda kemala gelýär. Şu sebäplere görä-de, talyplaryň özbaşdak işlerini güýçlendirýän ýumuşlary taýýarlamak möhüm.

Bakalawr sistemasyna geçmek bilen fizika dersi okadylanda ýüze çykýan ýokarda agzalan meseleleri çözmegiň nähili usullary bar?

Talybyň özbaşdak işi (TÖI) diýip näme düşünilýär? Bu dürli mugallymlar tarapyndan dürlüçe düşünilýär. Köp bölegi talyplar okuw kitabyňyň aýratyn bölümlerini okamaga, mesele çözmäge we referat ýazmaklyga düşünlýär. Emma bu nähili derejede hakykat? Fizikadan kitaplar giň göwrümlü we çylşyrymly. Referat ýazmaklyk, köplenç, internetden maglumaty ýükläp almaklyga getirýär. Amaly sapaklarda mesele çözmegiň usulyňy öwretmezden talyplara özbaşdak mesele çözmäge bermek hem gowy netije bermeyär. Daşary ýurtly professoryň bellemegine görä «Adaty meýilnamadan bakalawrlar üçin «Fizika» dersiniň meýilnamasynyň esasy prinsiplial tapawudy talybyň özbaşdak işini gurnamagyň täze usulyňy tapmaktan ybaratdyr.

Daşary ýurtda uniwersitetleriň okuw meýilnamasyna mugallymyň gözegçiliginde auditoriýada özbaşdak işleri ýerine ýetirmek üçin sagatlar girizilen. Munuň şeýle edilmeginiň sebäbi umumy okuwlar birinji derejeli akyl işini, ýagny öwrenijilik, tanyşlyk bilimlerini üpjün edýär, ikinji dereje bolsa özbaşdak işleri ýerine ýetirmek bilen umumy okuwda alan bilimlerini özleşdirmäge ýardam edýär.

Talyplaryň bilim derejesiniň hiline, talyplara dersi okatmaga jogapkär hut mugallymyň özüdir. Mugallymlar birinji ýyllyk talyplara konspekt ýazmagy, okuw kitaplary bilen işlemegi öwretmelidir. Şeýle hem birinji ýyllyk talyplara umumy, amaly we tejribe sapaklaryna taýýarlyk hökmünde özbaşdak işleri öwrenmek zerurdyr. Sebäbi fizika dersi çylşyrymly ders bolup durýar.

Özbaşdak işläp taýýarlamak üçin hödürülenýän dürli ýumuşlaryň köp mukdary we olary bahalandyrmagyň dürli şkalalary talyba öz üstünliklerini yzarlamaga mümkinçilik berýär.

Netije: Bu ylmy-usuly makala, esasan, umumy okuwlar bilen baglanyşykly talyplaryň özbaşdak işlerini usuly taýdan üpjün etmeklige bagyşlanan. Fizika dersini öwrenmekde mesele çözülýän amaly sapaklar we tejribe sapaklar hem örän zerurdyr. Eger, tejribe işleri usuly tarapdan garanynda doly derejede taýýarlanan bolsa-da, emma mesele çözülýän amaly sapaklar geçilmese fizika dersi doly öwrenilmeyär. Talyplary häsiýetli meseleleriň çözüwi bilen üpjün edilen amaly sapaklaryň gollanmalar bilen üpjün etmek arkaly ýagdaýy gowulaşdyrmak bolar. Şeýle gollanmalara talyplaryň özbaşdak işlerinde çözülmeli hasap ýa-da synag tabşyrmagyň oň ýanynda taýýarlamaýy kesgitli meseleleriň mukdaryny girizmek bolar. Esasy maksat bakalawrlary taýýarlamakda fizika dersi boýunça bilim derejesini peseltmezlikdir. Bu meseleler mugallymlardan zygider, gözlegde bolmagy we talyplardan tutanýerlikli jogapkärçiligi talap edýär.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING INDEPENDENT WORK WITH A PHYSICS COURSE IN THE PREPARATION OF BACHELORS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

G. Kelov, S. Yazlyyeva (Turkmenistan)

This scientific and methodological article is mainly devoted to the methodological support of students' independent work related to general education subjects. Applied problem-solving subjects and practical exercises are also important in the study of physics. If the practical work is fully prepared from the methodological side, but practical exercises on solving problems have not been completed,

then the physics course has not been fully studied. The situation can be improved by providing students with practical manuals with solutions to typical problems. Such manuals may include a number of specific tasks that students must solve in their work and prepare before taking a test or exam. The main goal is not to reduce the level of physical education in the preparation of bachelors. These issues require constant research on the part of teachers and constant responsibility on the part of students.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С КУРСОМ ФИЗИКИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Г. Келов, С. Язлыева (Туркменистан)

Данная научно-методическая статья в основном посвящена методическому обеспечению самостоятельной работы студентов, связанной с общеобразовательными предметами. Прикладные предметы по решению задач и практические занятия также важны при изучении физики. Если практическая работа полностью подготовлена с методической стороны, но не пройдены практические занятия по решению задач, то курс физики изучен не полностью. Ситуацию можно улучшить, предоставив учащимся практические пособия с решениями типовых задач. Такие пособия могут включать в себя ряд конкретных задач, которые учащиеся должны решить в своей работе и подготовиться перед сдачей зачета или экзамена. Основная цель – не снижать уровень обучения по предмету физики при подготовке бакалавров. Эти вопросы требуют постоянного исследования со стороны преподавателей и постоянной ответственности со стороны студентов.

MULTIMEDIÝA TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLMAGY GISTOLOGIÝA, EMBRIOLOGIÝA WE SITOLOGIÝA DERSINI OKATMAGYŇ NETIJELILIGINI ÝOKARLANDYRMAGYŇ USULY HÖKMÜNDE

G. Ýegengeldiyewa, R. Israfilowa (Türkmenistan)

Täze tehnologiýalar gistologiýa, embriologiýa sitologiýa dersiniň okuw sapaklaryna öňden ulanylýan morfologik maglumatlara esaslanyp girizilmeli hem-de ösdürilmelidir. Pedagogikanyň adaty usullary häzirki zaman talaplaryna hemişe laýyk gelmeýär. Şol talaplary berjaý etmek üçin täze usullary işläp düzmek we innowasion tehnologiýalary ulanmak zerur.

Häzirki zaman bilim ulgamynyň ugry hökmünde okuw işleriniň kompýuterleşdirilmegi gistologiýa, embriologiýa we sitologiýa dersini okatmakda uly orun tutýar. Bu ders okadylanda agzanyň diňe bir anatomik ýa-da mikroskopik, elektron mikroskopik gurluşyny däl, eýsem, onuň gurluşy bilen ýerine ýetirýän işiniň baglanyşygynyň öwredilmegi hem zerurdyr.

Okuw sapaklarynyň netijeliligini ýokarlandyrmakda esasy ugurlaryň biri hem innowasion informasion tehnologiýalary ulanmakdyr.

Häzirki zaman lukmançylyk ýokary okuw mekdeplerinde bilimiň hilini ýokarlandyrmakda sapaklary multimediyä tehnologiýalaryny ulanyp okatmagyň ähmiýeti uludyr. Okuw tagtasyndaky adaty suratlaryň, okuw tablisalarynyň, slaýdlaryň ornuny multimediyä tehnologiýalaryny ulanyp okalýan beýanlar tutýar. Beýanlaryň prezentasiýalary ýurdumyzyň we daşary ýurt kitaplarynyň hem-de atlaslarynyň iň gowy suratlaryny, gistologik preparatlaryň sanly suratlaryny, animasiýalary öz içine alýar. Suratlar, çyzgylar, tablisalar, grafikler, mikroskopyň dürli ulaltmasynda ýagtylyk hem-de elek-

tron mikroskopik derejede alnan gistologik gurluşlaryň hakyky suratlary bilen utgaşdyrylýar. Gistologiýa, embriologiýa we sitologiýa dersini okatmagyň tamamlanýan döwründe, talyplara ähli öwrenilen gistologik preparatlaryň multimediýa şekillerini görkezýän we olara döwlet synagyna taýýarlanmaga mümkinçilik berýän, jemleýji beýanlar okalýar.

Şeýle multimediýa tehnologiýalary gistologiýa, embriologiýa we sitologiýa dersiniň amaly sapklaryna hem girizilýär. Talyplaryň nazary bilimleri özleşdirişine amaly başarnyklaryna gözegçilik etmek maksady bilen bu ders boýunça kompýuter barlagnamalarynyň toplумы döredilýär.

Şeýlelik bilen, gistologiýa, embriologiýa we sitologiýa dersiniň beýan we amaly sapklarynda multimediýa tehnologiýalarynyň ulanylmagynyň bu dersi öwretmekde bilimiň hilini we netijeliligini ýokarlandyrmakda wajyp usuldygyny görkezýär. Okatmagyň şeýle usuly gistologik preparatlar öwrenilende olaryň aýdyňlygyny, talyplaryň özbaşdak işlerinde zerur bolan maglumatlary almagynda elýeterliligini, öwrenýän derslerine bolan höwesini ýokarlandyrmaga, olarda logiki pikirlenmäni ösdürmäge mümkinçilik berýär. Bu hem öz gezeginde geljekde talyplara kliniki dersleri özleşdirmek üçin zerur bolan bilim binýadyny döretmäge kömek eder.

USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES AS MEANS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HISTOLOGY, EMBRYOLOGY AND CYTOLOGY

G. Yegengeldiyeva, R. Israfilova (Turkmenistan)

One of the ways to improve the efficiency of the educational process in the modern medical university is the use of innovative information technologies.

The use of multimedia technologies in lecturing, as well as conducting practical classes in histology, embryology and cytology is an important means of improving the quality and efficiency of education in the study of the subject. This teaching method can significantly increase the visibility in the study of histological preparations, as well as the availability of information necessary for self-training of students, allows you to raise students' interest in studying the subject, contributes to the development of logical thinking among students, thereby laying a good foundation of knowledge for the future development of clinical disciplines.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПО ГИСТОЛОГИИ, ЭМБРИОЛОГИИ И ЦИТОЛОГИИ

Г. Егенгельдыева, Р. Исрафилова (Туркменистан)

Одним из направлений повышения эффективности учебного процесса в современном медицинском ВУЗе становится применение инновационных информационных технологий.

Использование мультимедийных технологий при чтении лекций, а также проведении практических занятий по гистологии, эмбриологии и цитологии является важным средством повышения качества и эффективности образования при изучении предмета. Данный метод обучения позволяет значительно повысить наглядность при изучении гистологических препаратов, а также доступность в получении информации, необходимой для самоподготовки студентов, позволяет поднять интерес студентов к изучению предмета, способствует развитию логического мышления у студентов, тем самым закладывая хороший фундамент знаний для будущего освоения клинических дисциплин.

DÖWREBAP HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAKDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR

H. Saparlyýew, P. Gurbanow (Türkmenistan)

Ýokary okuw mekdepleriniň esasy wezipesi häzirki zaman maglumat tehnologiýalaryndan baş çykarýan ýokary hünär derejeli hünärmenleri taýýarlamakdan ybarat.

Talyplara diňe bir häzirki zaman önümçiligine düşünmäge kömek edýän binýatlaýyn taýýarlyk däl, eýsem maglumat endikleri: täze maglumat tehnologiýalary bilen işlemegi başarmak, maglumatlary ýygnamak, gaýtadan işlemek we peýdalanyp bilmek bilimleri we başarnyklary zerur.

Okuw işinde geljekki hünärmenleri taýýarlamakda maglumatlara uly üns bermek derwaýys. Talyplaryň hünär işi maglumat tehnologiýalaryň kömegi bilen anyk amaly wezipeleri çözmekde öz beýanyny tapmalydyr. Okuw işi, bu:

- elektron okuw materiallaryny peýdalanmak;
- hünär dersleri öwrenilende maglumat tehnologiýalaryny peýdalanmak;
- multimedíya ulgamlar;
- bilim gözegçiligi programmalary;
- ylmy-amaly taslamalary guramakda we geçirmekde maglumat tehnologiýalaryny peýdalanmak.

Hasaplaýyş tehniki serişdeleriniň gorlaryndan baş çykarýan hünärmenlere bolan zerurlyk jemgyýetde aňrybaş derejede wajypdyr. Jemgyýet esasan öz işinde köp babatda maglumatlary netijeli peýdalanmak we geçirmek hem-de maglumatlar bilen üpjünçilige baglydyr. Häzirki zaman bäsdeşlige ukyply islendik kárdäki hünärmen maglumat jemgyýetine ugrukmagy başarmalydyr, ol döwrebap bilim platformalaryň, kompýuterleriň we dürli aragatnaşyk serişdeleriniň kömegi bilen maglumat almaga, işläp taýýarlamaga we peýdalanmaga ukyply bolmalydyr.

Bu derwaýys meseleleri çözmegiň esasy usullary şular hasaplanýar:

- okuw işini sanlylaşdyrmak;
- okatmagyň maglumat tehnologiýalarynda täzeçillik;
- elektron okuw kitaplaryny we gollanmalaryny işläp taýýarlamak;
- döwrebap maglumat tehnologiýalary peýdalanmak arkaly talyplaryň özbaşdak okuwlaryny guramak;
- bilimlere sanly gözegçiligi amala aşyrmak;
- okuw işinde multimedíya tehnologiýalaryny netijeli we yzygiderli peýdalanmak.

Işde derslerde peýdalanylýan wideosýužetler, animasiýalar, prezentasiýalar, talyplaryň ýerine ýetiren barlag ýumuşlarynyň, ýyllyk we diplom işleriniň dürli platformalarda test görnüşinde ýerine ýetirilişi, şeýle hem talyplaryň ylmy-barlag taslamalarynda maglumat tehnologiýalaryndan peýdalanyşlary görkezilýär.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF A MODERN SPECIALIST

H. Saparliev, P. Gurbanov (Turkmenistan)

An important task of the higher educational institution is the training of highly qualified specialists who possess modern information technologies.

Students need not only basic training to help them understand modern production, but also information skills: knowledge and ability to communicate with new information technologies, be able to collect, process and use information.

Videos, animations, and presentations used in the classroom are demonstrated in the work . The students' performance of control tasks, term papers and theses in a test form on various platforms and also the usage of the information technology in research projects by them.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА

Х. Сапарлиев, П. Курбанов (Туркменистан)

Важной задачей высшего учебного заведения является подготовка высококвалифицированных специалистов, владеющими современными информационными технологиями.

Студентам необходима не только базовая подготовка, помогающая разобраться в современном производстве, но и информационные навыки: знание и умение общаться с новыми информационными технологиями, уметь собрать, переработать и использовать информацию.

В работе демонстрируются используемые на занятиях видеосюжеты, анимации, презентации. А также выполнение студентами контрольных заданий, курсовых и дипломных работ в тестовой форме на различных платформах, использование ими информационных технологий в научно-исследовательских проектах.

ÝOKARY DEREJELI HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAKDA STEM USULYÝETINIŇ ÄHMIÝETI

H. Saparmuradow, O. Soltanowa (Türkmenistan)

Ýurdumyzyň milli bilim ulgamynda ösüp gelýän ýaşlarymyzyň sanly tehnologiýalaryň üsti bilen ylmyň dürli ugurlaryny baglanyşykly ýagdaýda toplumlaýyn öwrenmegi häzirkä döwürüň esasy talaplarynyň biridir. Şonuň üçin hem bilim ulgamyna okatmagyň toplumlaýyn görnüşleri bolan STEM we beýleki usullaryň ornaşdyrylmagy boýunça ylmyň dürli ugurlaryndan baş çykarýan hünärmenleri taýýarlamak işleri ýola goýulýar.

Dünýä tejribesine görä, innowasion tehnologiýalary ulanyp ýaş hünärmenleri ýetişdirmek üçin iň täsirli usullaryň we tehnologiýalaryň arasynda STEM usulyýeti giň ýaýran hasaplanýar. Ylmy çemeleşmä we takyk derslere esaslanýan STEM konsepsiýasy birnäçe dersleri bir-biri bilen baglanyşdyryp, ylmy hadysalary ýönekeý we elýeterli wizuallaşdyrmaga giň mümkinçilik döredýär.

Okatmagyň ähli basgançaklary üçin niýetlenen ýokary hilli elektron maglumatlaryň we olaryň dürli maksatly görnüşleriniň, maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalarynyň bolmagy, ýaşlarymyzyň birnäçe derslerde alan bilimlerini toplumlaýyn utgaşdyryp, ylmy çemeleşmä esaslanýan STEM tehnologiýalaryny ulanmagy talap edýär. STEM usulyýeti ýaşlaryň çylşyrymly düşüňjeleri oýlanyşykly seljermekleri we ýerlikli netije çykarmaklary, ýüze çykýan meseleleri alternatiw ýagdaýda çözmekleri hem-de toparlaýyn işleri alyp barmaklary üçin kommunikatiwlik we hyzmatdaşlyk ýaly zerur bolan birnäçe ukyplary özünde jemleýär.

STEM – gysgaldylan goşma söz ilkinji gezek 2001-nji ýylda Amerikanyň ylym dolandyryş merkezi Milli Ylym edarasynyň (NSF) müdiri Judis Ramleý tarapyndan teklipl edilýär. Onuň aýtmagyna görä, «STEM-iň içindäki ylym we matematika (science and math) tehnologiýany we inženeriýany (technology and engineering) esasy saklaýjylar bolup durýar» şol sebäpli hem bu gurama gysgaldylan goşma sözleri ilki başda SMET görnüşinde ulanyldy.

Ylmy seljermeleriň dowamynda birnäçe dürli görnüşli bilim ugurlarynyň we olary okatmagyň usullarynyň we ýörelgeleriniň toplumu bolan STEM-iň döredijilikli, tankydy we taslama oýlap tapyş ukyplarynyň öwrenilen bilimlere garaşly bolmadyk ýagdaýda, ýekebaralaşdyrylmagyna zerur şertler döredýändigine tejribe esasynda göz ýetirdik.

STEM ýaş hünärmenlerde alternatiw seljermeleriň üsti bilen netije çykarmak ukyplaryny ösdürmek we işeňňirleşdirmek esasynda innowasiýa – ýagny täzeçillige tarap itergi berýändigini anyklanyldy. Çünki dürli bilim ugurlary ulanyp logiki pikirlenişi işeňňirleşdirmek we meseläni çözmeklige hususy garaýyşlary bilen çemeleşmeklige esasy ünsüň berilmegi ýaşlaryň islendik ýagdaýda ýerlikli we netijeli işleriniň üstünlikli bolmagyna getirýär.

STEM usulyýeti iki ýa-da birnäçe bilim ugurlarynyň bilelikde öwredilmegi bolup, onuň hemme taraplaýyn meseleler üçin zerur bolan köpmaksatly çözümleriň oýlanyp tapylmagy göz önünde tutulýar. Bu usulyýetde alnyp barylýan işler aşakdaky ýaly tapgyrlar esasynda amala aşyrylyp bilner:

1. Soramak. Meseläni anyklamak we bu barada gerekli bolan faktlary, maglumat goruny toplamak maksady bilen soramak.

2. Göz önüne getirme. Hyýaly göz önüne getirmek arkaly çözümleri saýlap seçmek.

3. Meýilnamalaşdyrmak. Meseläni çözümeňň alternatiw ýollaryny anyklamagy meýilnamalaşdyrmak.

4. Döretmek. Çözümleri oýlap tapmak we olary düzmek.

5. Barlag geçirmek. Meseläniň çözüliş derejesini anyklamak maksady bilen barlag testler esasynda alyp barmak.

6. Kämilleşdirmek. Saýlan çözümiň hil taýdan ýokary derejä çykarmak.

STEM usulyýetiniň kömegi bilen ýaşlaryň ylmy-gözleg işlerinde möhüm meseleleriň üstünde işlemeklerine we ýüze çykýan meselelerden netijeli baş alyp çykyp bilmek ukyplaryny ösdürmek üçin zerur bolan şertleri döredip bolýar.

Geçirilen tejribeleriň esasynda sapaklary STEM usulyýeti boýunça integrirlenen ýagdaýda geçmek maksady bilen bu usulyýete degişli ýardam edýän gönükmeleriň, ýumuşlaryň we sapagyň dowamynda alnyp barylýan işleriň ýerine ýetirilmegi, geljekki ýaş hünärmenlerde zerur bolan aşakdaky ýaly ukyp-başarnyklary kämilleşdirip bolýandygy anyklanyldy:

- meseläni çözmek;
- döredijilikli çemeleşmek;
- alternatiw seljermek;
- topar bilen işlemek;
- özbaşdak pikirlenmek;
- täzeçillige ýykgyň etmek;
- kommunikatiwlik we hyzmatdaşlyk;
- sanly bilim boýunça sowatlylygy artdyrmak.

Bu usul innowasion tehnologiýalaryň ulanylmagy esasynda islendik ýagdaýa görä, ýaş hünärmenleriň alan bilimlerine daýanyp, logiki pikirlenmek, kesgitli sorag düzmek, gysgadan täsirli jogap bermek, dogry esaslandyrylan netije çykarmak ýaly ukyplarynyň täze ugurlaryny açmaga we mugallym bilen okuwçylaryň, talyplaryň, ýaş hünärmenleriň arasynda şeýle-de interaktiwligi işjeňleşdirýär. Çünki STEM ulgamynyň aýratynlygy, ol ýa-da başga bir dersniň beýlekilerden üzňe däl-de, biri-biri bilen baglanyşykly ýagdaýda öwredilmegidir.

THE IMPORTANCE OF STEM METHODOLOGY IN PREPARING HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS

H. Saparmuradov, O. Soltanova (Turkmenistan)

One of the main requirements of today in national education system of our country is the study of different branches of science through digital technologies by the youth of our country. In accordance to this, the effective results in preparing specialists being able to lead work in different fields were defined based on implementation of STEM - integrated teaching and other methods to the education system.

ВАЖНОСТЬ МЕТОДОЛОГИИ STEM В ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Х. Сапармуратов, О. Солтанова (Туркменистан)

Одним из главных требований сегодняшнего дня в национальной системе образования нашей страны является изучение различных отраслей науки посредством цифровых технологий молодежью нашей страны. В соответствии с этим были определены эффективные результаты в подготовке специалистов, способных вести работу в различных областях, на основе внедрения STEM-интегрированного обучения и других методов в систему образования.

N/SI – N/CDS- DÜZÜMIÑ ESASYNDA IŞLEÝÄN FOTO KABUL EDIJINIÑ MODELINI OKUW IŞINDE ULANMAK

I. Sapaýew, B. Sapaýew (Özbekistan)

Işde n/Si – n/CdS-foto akymyň ýagtylygyň pes derejesinde güýçlendirilişi ýazylyp beýan edilýär. Bu gurluşyň ýagtylygyň pes derejesinde-de ýokary spektrial we integral duýgurlyga eýedigini barada ýazylyar.

USING A PHOTODETECTOR MODEL BASED ON THE N/SI – N/CDS STRUCTURE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

I.Sapayev, B.Sapayev (Uzbekistan)

In this paper, we consider and discuss the amplification of the photocurrent of an n/Si – n/CdS structure at a low illumination level. It is shown that these structures have a high spectral and integral sensitivity at a low illumination level.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛИ ФОТОПРИЕМНИКА НА ОСНОВЕ N/SI – N/CDS –СТРУКТУРЫ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

И. Сапаев, Б. Сапаев (Узбекистан)

Спектральный диапазон такой структуры лежит в области длин волн $\Delta\lambda=450-1200$ нм. Максимум в коротковолновой области соответствует сульфиду кадмия, а максимум в длинноволновой области относится к кремнию (рис.1).

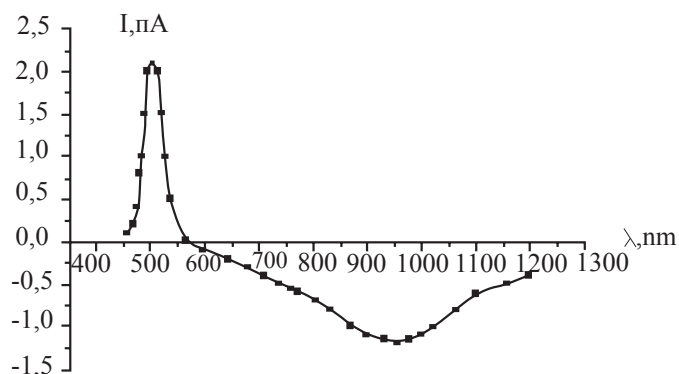

Рис.1. Спектральное распределение фоточувствительности

Исследование вольтамперной характеристики в прямом и запорном направлениях показывает, что происходит усиление фототока. Однако значения фототока и темнового тока резко отличаются. Для сопоставления значений фототока и темнового тока они взяты при одном и том же напряжении ($V=10$ В). Результаты приведены в таблице I. В этой таблице также приведены значения фототока, интегральной чувствительности (S_{int}) и спектральной чувствительности при различном уровне лазерной освещенности (P , мкВт). Из данных табл. I следует, что интегральная чувствительность имеет высокое значение. Причем она имеет максимальное значение при освещенности $E = 3 \cdot 10^{-2}$ лк, при которой $S_{int}=21$ А/лм, а затем её значение увеличивается. Для сравнения отметим, что лучшие промышленные фотоприемники ФД-7, ФД-11 имеют $S_{int}=(4-5)$ мА/лм [1].

Тем не менее, значение токовой чувствительности остается еще высоким даже при лазерном освещении длиной волны и мощностью $1,2$ мкВт/см², составляя ~ 2042 А/Вт. Отсюда следует, что в данной структуре происходит усиление фототока.

Таблица I.

Зависимости фототока (I_f), интегральной чувствительности (S_{int}), спектральной чувствительности (S_{λ}) от освещенности (E_{lx}), мощности лазерного облучения (P) и напряжении смещения (U).

Белый свет $E=3 \cdot 10^{-2}$ lux				Лазерное облучение $W=0,57=\frac{mW}{sm^2}$		Лазерное облучение $W=1,2\frac{mkW}{m^2}$	
U, V	$I_f, \frac{mkA}{sm^2}$	$S_i, \frac{A}{lm}$	$S_i, \frac{A}{W}$	$I_f, \frac{mkA}{sm^2}$	$S_i, \frac{A}{W}$	$I_f, \frac{mkA}{sm^2}$	$S_i, \frac{A}{W}$
5	712	7,12	783,2	2260	2,9	790	658
10	2100	21	2310	4500	6	2450	2042

Наглядным подтверждением тому является тот факт, что токовая чувствительность такой структуры составляет ~ 2042 А/Вт, тогда как идеальный фотоприемник при этой длине волны имеет токовую чувствительность $0,5$ А/Вт.

Наглядным подтверждением тому является тот факт, что токовая чувствительность такой структуры составляет ~ 2042 А/Вт, тогда как идеальный фотоприемник при этой длине волны имеет токовую чувствительность $0,5$ А/Вт.

HÜNÄR BILIMINDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR

K. Baýramowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe yzygiderli ösýän jemgyýetimiziň esasy görkezijileriniň biri hem bilimiň hiliniň ýokarlandyrylmagy we bilim ulgamyna täze innowasion tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagydyr. Ýokary okuw mekdeplerini tamamlayan ýaş hünärmenler häzirkizaman şertlerine we ykdysadyýetiň dürli pudagynda giňden peýdalanylýan sanly ulgamyň mümkinçiliklerinden peýdalanmagy başarmalydyrlar.

Hünär bilim ulgamynda innowasion tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagy - bu ulgamyň täze tehnologiýalara we täzeçilliklere salgylanyp täze usullary we serişdeleri peýdalanmagynyň we durmuşa ornaşdyrylmagynyň mehanizimidir.

Innowasiýa sözüniň özi (in-täze) latyn sözünden gelip çykyp haýsy hem bolsa bir täzeçilligiň bir gurşawa ornaşdyrylmagy, onda ösdürilmegi we gurşawyň ösmegine özüniň täsirini ýetirmegidir. Bilim ulgamynda innowasiýa – bu döredijilik iş gurşawynda birnäçe ugurlar boýunça:

- täze bilimleri özleşdirmäge gönükdirilen ylmy-gözleg iş gurşawynda («oýlap tapys»);
- bilim bermeklikde täze usullaryň we projéktleriň işlenilip düzülişine gönükdirilen amaly-tehnologik iş gurşawy («innowasion projékt»);
- bilim ulgamynda işlenilip taýýarlanylýan innowasion projéktleriň okuw-terbiýeçilik iş gurşawy, innowasion projéktleriň tejribelige ornaşdyrylyşy («durmuşa geçirmek»);

Häzirkiki döwürde innowasion bilim – bu bilim bermegiň şeýle görnüşi bolup, ol öz-özünü dolandyrmaga, ösdürmäge, kämilleşdirmäge we gurşawa gatnaşýanlaryň her biri üçin hemmetaraplaýyn amatly şertleriň döredilmegini göz önünde tutýan gurşawdyr. Şeýlelikde, innowasion gurşaw-bu ösýän we ösdürýän bilimdir.

Innowasion bilim tehnologiýalary – bu bir-biri bilen özara baglanyşykly bitewi bir kompleksdir.

1. Häzirkizaman mazmun bilen baýlaşdyrylan, milli aýratynlyklary nazara alnan hünär ders bilimini özleşdirmekde multimediyä okuw esbaplarynyň hem-de ösen kommunikasion enjamlaryň ulanylmagy.

2. Okatmaklygyň häzirkizaman usullary- täze ders maglumatlaryny passiw kabul etmek däl-de, täze işjeň usullary peýdalanmak bolup durýar.

3. Häzirkizaman okatmaklygyň infrastrukturasy özüne informasion, tehnologik, guramaçylyk we kommunikativ düzümlü uzak aralykdan okatmak mümkinçiligi bolup durýar.

Ýokary okuw mekdebiniň hünär biliminde innowasiýalaryň maksady:

- talyp ýaşlaryň ýokary şahsy-intellektual we ruhy taýdan ösüşini üpjün etmek;
- pikirlenmäniň akademiki stilini kemala getirmek üçin şertleri döretmek;
- täzeçillikleriň usulyýetini gelejekde ykdysady-jemgyýetçilik we hünär gurşawda peýdalanmak;

Esasy maksatlaryň biri bolsa talyp ýaşlara bilim almakda psihologik böwetleri aradan aýryp, işeňňirlik görkezmeleklerine we özleriniň bilim başarnyklaryny has aýdyň beýan etmeklerinde bolup durýar.

Bilim ulgamynda innowasion tehnologiýalaryň ulanylmagyna:

-okatmaklygyň aktiw we interaktiw tehnologiýasy (aktiw we interaktiw umumy sapaklar, meseleleýin umumy sapaklar we ş.m.);

-okatmaklygyň dual tehnologiýasy (ýokary okuw mekdebinde nazaryýetde alnan bilimleri amalyýetde önümçilikde tejribede peýdalanmak);

- okatmagyň modul-reýting görnüşi [2] (okuw dersleriniň modullara bölünip, talyplaryň temalary özbaşdak özleşdirmeklerini, mugallymyň bolsa ýolbaşçy bolup olara düzediş girizmegi we gönükdirmegi bolup durýar);

-uzak aralykdan okuw (mugallym bilen talybyň uzak aralykdan okatmaklygyň hemme şertlerini berjaý edip, innowasion tehnologiýalary peýdalanmak bilen giçirilýän okuw-aragatnaşygy);

-talyplary (oýlap tapylan çözümlü meseleleri temanyň içine aralaşdyryp, şol çykgynsyzlykdan bellibir wagt aralygynda olaryň toplan bilim başarnyklarynyň we endikleriniň kömegi bilen baş alyp çykmaklarynyň gazanylmagy we talyplarda özbaşdak bilim almaga bolan höwesi artdyrmak.

Türkmenistanyň Prezidenti Arkadagly Serdarymyzyň ylma uly üns bermegi netijesinde, ylmy-barlag institutlarda, ýokary okuw mekdeplerinde ähli önümçilik pudaklaryny, şol sanda bilim ulgamynda innowasion tehnologiýalaryň peýdalanylmagy boýunça uly işler alnyp barylýar we geljekde bu innowasion tehnologiýalary kämilleşdirmäge türkmen ýaşlary öz goşantlaryny goşarlar.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL EDUCATION

K. Bayramova (Turkmenistan)

The rapid development of society establishes the need for changes in the technologies and methods of the educational process. Graduates of a higher professional institution should be prepared for trends of a changing modernity. For this reason, the introduction of technologies aimed at an individual approach, mobility and distance in education is an important and inevitable factor.

This article discusses innovative technologies in higher professional education, describes some types of innovative technologies used in the educational process that replaced traditional methods of teaching. Innovative activity (technology) covers all aspects of the didactic process: forms of organization, content and innovative methods of teaching. With regard to the pedagogical process in the higher educational establishment innovation means introducing something new, goals, content, methods and forms of teaching and education, organizing the joint activities of a teacher and student.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

К. Байрамова (Туркменистан)

Интенсивное развитие общества обуславливает необходимость перемен в технологиях и методиках образовательного процесса. Выпускники высшего профессионального учреждения должны быть готовы к тенденциям изменчивой современности. По этой причине введение технологий, которые нацелены на индивидуальный подход, мобильность и дистанционность, является важным и актуальным фактором совершенствования образовательного процесса

Рассмотрение инновационных технологий для внедрения в систему профессионального образования, описание их функциональной значимости для учебного процесса во взаимосвязи стали объектом исследования. Инновационная деятельность, основанная на новейшие технологии, разработанные в современной образовательной методике, охватывает все стороны дидактического процесса: формы организации, содержание и инновационные методы обучения. Применительно к педагогическому процессу в вузе инновация означает введение нового в цели, содержание, методы и формы обучения, воспитания, организацию совместной деятельности педагога и обучаемых.

INŽENER-MEHANIKLERI TAÝÝARLAMAKDA GEOMETRIKI MODELIRLEMÄNIŇ ÄHMIÝETI

K. Kurbanow, D. Durdyýew (Türkmenistan)

Ylmyň we tehnikanyň ösüşiniň häzirki döwründe önümçilik modelirlemäniň, şol sanda geometriki modelirleme dürli tehnologiýalara eýe bolan hünärmenlere mätäçdir.

Modelirleme – bu hadysalary we hakyky prosesleri öwrenmegiň esasy usullarynyň biri bolup, ol ylmy bilimleriň ähli ýerlerinde diýen ýaly ulanylýar. Hakyky obýektiň geometriki we matematiki modeli we tekiz çyzygy – bu onuň häsiýetlerini öwrenmek üçin niýetlenen deňgüýçli modelleridir.

Hususan-da, geometriki modelirleme obýektleriň giňişlik formalaryny, gatnaşyklaryny, kanunlaýyklygyny we häsiýetlerini öwrenmäge mümkinçilik berýär.

Geometrik modelirleme çyzuw geometriýasyny we inžener grafikasyny öwrenmekde öz wajyp ornuny gürrüňsiz eýelemelidir.

Şunlukda, okuw kursunyň öwrenilmeginden soňra islendik konstruktorlyk mesele, şol sanda geometriki modelirleme talyp üçin täze bir zat bolup durmaly däldir. Ol degişli geometrik apparaty ulanmagyň ýollary bilen ony çözmegi başarmalydyr.

Mysal üçin AutoCAD-da perspektiw şekil modelirlenende proyektirlemegiň perspektiw apparatynyň esasy elementleri kesgitlenmelidir: şekiliň esasy, görüş nokady, gorizontyň beýikligi, görüşiň esasy şöhlesiniň ýerleşşi, görüş burçy we başgalar. Deslapky gözden geçirişin penjiresi surat tekizligi bolup durýar. Şeýle modelde apparadyň dürli elementleriniň (görüş nokadynyň beýikligini üýtgedip (kameranyň), kamerany obýektiň daşyndan aýlap) perspektiw şekiliň aýdyňlygyna täsirini öwrenmek örän amatlydyr.

Geometrik modelirlämäniň ähli döwrebaý ulgamlary umumy mümkinçiliklere eýedirler:

- parametriki modelirleme;
- KRBU (konstruktorlyk resminamalaryň bitewi ulgamy) talaplaryna laýyklykda konstruktor resminamalaryny döretmek;
- programmirlämegiň gurnalan dilleri (mysal üçin, AutoCAD-da gurnalan LIPS içki dili, Mat-CAD programmirläme serişdeleri).

Olaryň professional derejede ulanylmagy içgin dersara baglanyşyklary, çykaryjy kafedralar bilen işi, şeýle hem integrirlenen maglumat-bilim gurşawy döretmekligi talap edýär.

Şu sebäpli ýörite bilim resurslaryny, zerur bolan usuly materialy döretmeklik, inženerleri taýýarlamagyň talaplaryna we meselelerine jogap berýän grafiki işleri işläp düzmek zerurdyr.

THE SIGNIFICANCE OF GEOMETRIC MODELING IN THE TRAINING OF MECHANICAL ENGINEERS

K. Kurbanov, D. Durdyev (Turkmenistan)

Modeling is one of the main ways to study real processes and phenomena, which is used in almost all areas of education. Geometric and mathematical flat drawings of a real object are equivalent models used to study certain properties. In particular, geometric modeling makes it possible to study spatial forms, relationships, regularities, and properties of objects. Undoubtedly, it should take its important place in the study of descriptive geometry and engineering graphics.

All modern geometric modeling systems have common features: parametric modeling; creation of design documents in accordance with the requirements of ESKD.

ЗНАЧЕНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ИНЖЕНЕРОВ - МЕХАНИКОВ

К. Курбанов, Д. Дурдыев (Туркменистан)

Моделирование – это один из основных способов исследования реальных процессов и явлений, который используется практически во всех областях обучения. Геометрические и математические плоские чертежи реального объекта – это равноценные модели, используемые для исследования тех или иных свойств. В частности, геометрическое моделирование позволяет изучать пространственные формы, отношения, закономерности и свойства объектов. Несомненно, что оно должно занять свое важное место при изучении начертательной геометрии и инженерной графики.

Все современные системы геометрического моделирования имеют общие возможности: параметрическое моделирование; создание конструкторских документов в соответствии с требованиями ЕСКД.

GARAŞSYZ TÜRKMENISTANYŇ YLYM ULGAMY WE YLYM ÖSDÜRMEGIŇ MILLI TEJRIBESI

L. Allaberdiýewa (Türkmenistan)

Häzirki zaman dünýäsinde ylmyň jemgyýetiň öndüriji güýjüne öwrülýän şertlerinde islendik döwletiň kuwwaty we gülläp ösmegi, ilkinji nobatda, ylmyň we tehnologiýanyň ösüşi, milletiň intellektual derejesi bilen kesgitlenilýär. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň tehniki-ykdysady kuwwatyny has-da pugtalandyrmagyň, onuň intellektual kuwwatyny, halkymyzyň abadançylygyny pugtalandyrmagyň bähbidine milli ylym ulgamyny hemmetaraplaýyn ösdürmek babatda döredijilikli işler alnyp barylýar. Türkmen halkynyň Milli Lideri Alym Arkadagymyz şeýle belleýär: «Iň gymmatly miras terbiýe, terbiýäniň özeni bolsa ylym-bilimdir. Toplanan ylym-bilim tejribeleriniň netijeleri seljerilip, şolar esasynda XXI asyrdaky durnukly ýaşajyşy üpjün etmegiň taglymatynyň döredilmegi möhümdir».

Garaşsyz türkmen döwletinde ylym durnukly ösüşiň daýanç sütüni hasaplanylýar. Türkmenistanyň Baý Kanununda «Döwlet ylmyň, tehnikiýanyň we tehnologiýalaryň ösüşine ýardam edýär, şeýle hem bu ugurlarda halkara hyzmatdaşlygyny goldaýar» diýip nygtalýar. «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» ylym-innowasion, bilim we medeniýet ulgamyndaky özgertmeleri durmuşa geçirmek esasy wezipeleriň biri hökmünde belleniýär. Garaşsyz türkmen döwletiniň ylmy ösdürmek bilen baglanyşykly tagallalary türkmen halkynyň asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alýan döwletlilik ýörelgesidir. Ylma sarpa goýmak, ylym adamlaryny hormatlamak türkmen halkyna mahsus bolan milli gymmatlykdyr.

Taryhyň buýsançly sahypalaryna ser salanymyzda, türkmen hökümdarlarynyň ylmy ösdürmekde, ylym adamlaryna howandarlyk etmekde bitiren ajaýyp hyzmatlaryny görýäris. Türkmen hökümdarlary alymlara, şahyrlara aýratyn hormat-sarpa goýup, olara döwletiň baş baýlygy hökmünde garapdyrlar, olary öz döwletiniň paýtagtynda döredijilik bilen meşgullanmaga hemaýat edipdirler. Ylmyň ösmegi, alymlaryň döredijilik bilen meşgullanmagy üçin mümkin bolan ähli şertleri döreden hökümdarlaryň arasynda Horezmi dolandyran Mamunlar nesilşalygy (995-1017ý) ýatlanylmağa mynasypdyr. Mamunlar nesilşalygyndan bolan horezmşalar tarapyndan X asyryň ahyrynda Horezmiň paýtagty Gürgenç (häzirki Köneürgenç) şäherinde esaslandyrylan «Ylmy Akademiýa» bütindünýä ylmyň ösüşine uly goşant goşan ylmy ojaklaryň biridir. Bu ylmy ojak döwlet tarapyndan esaslandyrylan we döwletiň penakärliginde bolan Orta Aziýada ilkinji ylmy merkezdir.

Gürgençde esaslandyrylan Ylmy Akademiýada: Abu Nasr ibn Yrak, Abu Reýhan al-Biruni, Abu Aly ibn Sina, Abu Sahl al-Masihi al-Jürjany, Abul Haýyr al-Hammar, Abu Mansur as-Sagalyby ýaly dünýä meşhur alymlar döredijilik bilen meşgullanypdyr. Akademiýanyň alymlary «Ylym – adamzat bähbidi üçin» diýen şygara gulluk edip, matematika, astronomiýa, himiýa, geodeziýa, mineralogiýa, lukmançylyk, farmasewtika ýaly tebigy we takyk ylmlarda düýpli ylmy işleri alyp barypdyrlar. Akademiýada arap, hindi, grek alymlarynyň ylmy kitaplary öwrenilipdir we terjime edilipdir. Alymlar tebigy ylmlaryň dürli pudaklary boýunça barlaglar we synaglar geçiripdir. Gürgenjiň ylmy merkezi ynsanperwer ylmlary öwrenmekde hem meşhurlyk gazanypdyr.

Gürgenjiň Ylmy Akademiýasynda ýerine ýetirilen ylmy işler, ylymda öňe sürülýän çaklamalar birnäçe asyryň dowamynda alymlara ýol görkeziji bolup hyzmat edipdir. Astronomiýa, matematika ylmlaryna goşan beýik goşandy üçin Abu Nasr ibn Yrak «Matematikleriň matematigi», «Ikinji Ptolomeý», belli filosof Abul Haýyr al-Hammar lukmançylyk hakyndaky ylmy işleri üçin «Ikinji Gipokrat», Ibn Sina «Lukmançylyk ylmyň kanuny» diýen eseri üçin «Lukmançylygyň atasy» diýen hormatly atlara mynasyp bolupdyr.

SCIENTIFIC SYSTEM OF INDEPENDENT TURKMENISTAN AND NATIONAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

L. Allaberdieva (Turkmenistan)

In independent Turkmenistan, science is considered a reliable pillar of sustainable development. The Constitution of Turkmenistan states that «The state promotes the development of science, engineering and technology, and also supports international cooperation in these areas.» The efforts in supporting science made by the independent Turkmen state are the principle of the spirituality of the Turkmen people, which originates from ancient times. To pay due attention to science and education, to honor scientists are national values of Turkmen people. Glancing at the glorious pages of history, one can see the significant merits of the Turkmen rulers given to the development of science and support of scientists. With special respect for scientists and poets, the Turkmen rulers considered them as the main value of the state, uniting them in the capital of the state, supporting their creative activity in every possible way. The scientific article provides information on the development of science in the state of Khorezmshahs.

НАУЧНАЯ СИСТЕМА НЕЗАВИСИМОГО ТУРКМЕНИСТАНА И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ НАУКИ

Л. Аллабердыева (Туркменистан)

В независимом Туркменистане наука считается надежной опорой устойчивого развития. В Конституции Туркменистана указано, что «Государство содействует развитию науки, техники и технологий, а также поддерживает международное сотрудничество в этих направлениях». Усилия независимого Туркменского государства в поддержку науки – это принцип духовности туркменского народа, уходящий корнями в глубокую древность. Оказывать должное внимание науке и образованию, почитать ученых являются национальными ценностями присущими туркменскому народу. Окидывая взгляд на прославленные страницы истории можно увидеть значительные заслуги туркменских правителей, оказанные по отношению развития науки и поддержке научных деятелей. Особо почитая ученых и поэтов туркменские правители считали их главной ценностью государства, объединяя их в столице государства, всячески поддерживали их творческую деятельность. В научной статье излагаются сведения относительно развития науки в государстве Хорезмшахов.

TALYPLARYŇ BILIMINI BARLAMAÐDA TEST ÝUMUŞLARYNYŇ DÜRLI DEREJESINIŇ ULANYLYŞY

M. Kaipowa (Türkmenistan)

Türkmenistan ähli babatda ösüşlere we özgerişlere beslenýän yurtdur. Has dogrusy, Türkmenistan döwletimizde hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ylyma, bilime uly üns berilýär. Mekdebe gadam basan badyna okuwçylara şahsy kompýuterleriň berilmegi, orta mekdepleriň häzirkî zaman kämil tehnologiýaly multimeidiýa tagtalarynyň ornaşdyrylmagy, täze ýokary okuw jaýlarynyň birnäçesiniň gurlup, ulanylmaga berilmegi, ýurdumyzyň oba hojalyk we halk hojalyk pudaklarynda köpçülikleýin sanly ulgama geçilmegi munuň aýdyň subutnamasydyr.

Ýurdumyzda bilim we ylym ulgamyny ösdürmekde sanly bilim ulgamyna döwlet derejesinde uly üns berilýär. Akyl-paýhasy we aňyýeti ösdürmekde ýazmaça sowal-jogap derňewini ornaşdyrmak usulynyň hem ähmiýeti örän uludyr. Bu meselede synag etmek ýa-da test usulyny ulanmak ähmiýetlidir.

Synag etmek ýa-da test barlagyny geçirmek – bu adamyň akyl taýdan ösüşini, ukybyny, gözýetimi ni, tabşyryga degişli maglumatlary ýatdan tükelläp, oňa takyk jogap saýlap bilşini standart tabşyrygyň esasynda geçirmekdir. Amerikan psihology Z.Kettell (1890 ý.) ilkinji gezek «test» adalgasyny ylmy önümçilige girizdi (test-iňl. «derňew, synag etme»). Ol standartlaşdyrylan ýumuşlara şahsyýetiň gysga wagtda jogap berşi netijesinde, hünärmeniň psiho-fiziologik ýagdaýyny hem-de aňýetiniň ösüşini häsiýetlendirmekde peýdalandy.

Synag etmek ýa-da test barlagyny geçirmekde okuwçy ýa-da talyp okadylýan dersiň many-mazmunyna düşünmeklige çalyşýar we her bir soraga özbaşdak çemeleşip, onuň dogry jogabyny tapmagyň üstünde işleýär. Synag etmek ýa-da test barlaglarynyň ýumuşlary ýapyk we açyk görnüşde düzülýär. Ýapyk testlerde düzgün boýunça 4 sany jogabyň diňe biri dogry bolmaly. Açyk testlerde bolsa, berlen soraglaryň bir bölegini dolmak ýa-da dogry ýazmak aýdyň we takyk jogabyny talap edýär.

Öňki çap edilen testlerden tapawutlylykda, soraglar mazmuny boýunça 2 derejede düzülýär.

Birinji derejeli ýumuşlar özüniň ýönekeýligi bilen tapawutlanýar. Okuwçynyň ýa-da talybyň wezipesi berlen ýumuşlardaky dogry jogaby saýlap almak. Bu olara temanyň mazmunyna girişmäge, onuň ýönekeý düşüňjeleri bilen tanyşmaga mümkinçilik berýär. Dürli ýumuşlary ýerine ýetirýän okuwçynyň ýa-da talybyň ýumuşlaryň içine gowy girişmegini gazanmak - olaryň indiki üstünlikleri üçin we gazanjak oňyn netijeleri üçin aýgylly ýagdaý hasaplanýar. Şonuň üçin başlangyç düşüňjeleri sapakda öwretmäge wagt ýeterlik bolmadyk ýagdaýynda, mugallym ýörite düzülen «Gabat gelýänlerini kesgitläň» atly ýumuşlary okuwçylara ýa-da talyplara özbaşdak seljermäge hödürläp bilýär. Bu usul häzirk wagtda esasan hem orta we ýokary okuw mekdepleriniň arasynda her ýyl geçirilýän halkara ders bäsleşiklerinde giňden ulanylýar.

Ikinji derejeli ýumuşlarda – onuň doly ýazylmadyk setirlerindäki jümläniň üstüni dolmaly. Bu okuwçylardan ýa-da talyplardan dersiň temalaryny çuňňur öwrenmegi we onuň mazmunyny gowy bilmegi talap edýär. Şonda okuwçy ýa-da talyp test soraglaryň içine girişip, okaýan dersleri boýunça umumy bilimini artdyrýar. Olaryň görnüşleriniň ýaýran ýerlerini oýlanyşykly seljermäge girişýär we pikirini jemläp, ýönekeý dogry jogaby tapmaga çalyşýar. Bu usul, esasan hem, talyplardan okuw döwrüniň dowamynda dürli derslerden alynýan okuw barlag işlerinde giňden peýdalanylýar.

Ýokarda sanalan ýumuşlaryň ählisiniň berilmeli wagtyny dogry ýerinde saýlamak mugallymyň hünär derejesiniň kämilligine bagly bolup, okuwça ýa-da talyba berilýän ýumuşlaryň has ökdelik bilen çözülmegine, şeýle-de olaryň bilimini kämilleşdirmekde ýokary derejede täsirli we ýatda galyjy maglumat bolmagyna itergi berýär.

USING DIFFERENT TYPES OF TESTING TO CHECK STUDENTS' IQ

M. Kaipova (Turkmenistan)

A great importance is now attached to the introduction of digital technologies in science and education. In this regard, a number of resolutions and decrees have been adopted at the state level. Their main goals are to apply new methods of training and knowledge testing in educating the highly qualified young specialists.

Testing or examination is an assessment of knowledge through standard assignments. In this way, you can determine the mental growth, skills, ability to analyze and choose the correct answer of the student.

The method of computerized tests is used to determine the level of knowledge on the subjects studied. They are very diverse and are divided into tests of the first and second level.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ТЕСТИРОВАНИЯ ПРИ ПРОВЕРКЕ ЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ

М. Каипова (Туркменистан)

В настоящее время придается огромное значение внедрению цифровых технологий в области науки и образования. В связи с этим принят ряд постановлений и указов Президента Туркменистана. Основная их цель – внедрение и использование новых методов преподавания и контроля знаний студентов, подготовка специалистов нового типа.

Проведение тестирования или экзамена – это проверка знаний посредством стандартных поручений. Таким способом можно определить умственный рост студента, его способность, умение анализировать и выбрать правильный ответ.

Для определения уровня знаний по пройденным темам изучаемых дисциплин используется метод компьютеризированных тестов. Они очень разнообразны и делятся на тесты первого и второго уровня.

«ÇAGA KESELLERINIŇ BITEWI ALNYP BARLYŞY» ATLY OKUW MAKSATNAMASYNY MAŞGALA LUKMANLARYNYŇ KÄMILLEŞDIRIŞ OKUWLARYNA GIRIZMEK

М. Niýazowa, М. Durdyýewa (Türkmenistan)

Işň wajyplygy: «Çaga keselleriniň bitewi alnyp barlyşy» (ÇKBAB) atly okuw maksatnamasy Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasy tarapyndan teklip edildi. Ol subut ediji lukmançylyga esaslanýar. Bu okuw maksatnamasy ýerlikli ulanylan halatynda keselçiligiň, ölümçiligiň we maýypçylygyň derejesi peselip, 5 ýaşa çenli çagalaryň arasynda fiziki we psihiki ösüş gowulanýar.

Okuw maksatnamasynyň modullaryna çagalarda has giň ýaýran keseller, howp toparlary, gaýragoýulmasyz lukmançylyk kömegi, hassahana ýerleşdirmek ýaly baplar girizilen. ÇKBAB-nyň esasy wezipesi saglygy goraýyş işgärleriniň hünärini kämilleşdirmekden we maşgala agzalary tarapyndan çaga edilýän idegi has-da gowulandyrmakdan ybaratdyr.

ÇKBAB okuw maksatnamasyny amala aşyrmak üçin goşmaça IGATT innowasion programma girizilen. IGATT programmasy wirtual näsaglary ulanyp, maşgala lukmanlaryna amaly lukmançylykdaky kliniki hadysalaryň mysalynda öwrenmäge mümkinçilik döredýär.

Işň maksady: Maşgala lukmanlarynyň ÇKBAB okuw maksatnamasyny özleşdiriş derejesine baha bermek hem-de olary kämilleşdirmegiň usulyýetini işläp taýýarlamak.

Materiallar we usullar: ÇKBAB-nyň modullary maşgala lukmanlarynyň diplomdan soňky hünär kämilleşdiriş okuw maksatnamasyna tapgyrlygy girizildi. ÇKBAB atly okuw tapgyryny geçen 58 maşgala lukmanlaryndan okuw başlanmazdan öň we okuw tamamlanandan soň soragnama geçirildi. Diňleýjiler ýaşy, zähmet çeken ýyllary boýunça 2 topara bölündi. I topary 40-a çenli, II topary bolsa 40 ýaşdan uly lukmanlar düzdi. Soragnamalaryň netijeleri işlenildi.

Barlagyň netijeleri: Okuw başlanmazdan öň geçirilen soragnamanyň netijeleri I toparda 32%, II toparda bolsa 54% ýagdaýlarda maşgala lukmanlarynyň bu modullary bilýändiglerini görkezdi. ÇKBAB okuw tapgyry tamamlanandan soňra lukmanlaryň modullary özleşdirmek boýunça bilimleriniň I toparda 78%-e, II toparda bolsa 83%-e çenli ygtybarly artandygy bellenildi.

Jemleme: ÇKBAB okuw maksatnamasy maşgala lukmanlarynyň hünär bilimlerini artdyrmak bilen keselleri ir döwürde anyklamak, ölümçiligiň we maýypçylygyň önüni almak boýunça olaryň hünär başarnyklarynyň ýokarlanmagyna ýardam edýändigini görkezdi.

INTRODUCTION OF AN «INTEGRATED MANAGEMENT OF CHILDHOOD ILLNESSES» PROGRAMME IN THE TRAINING OF FAMILY PHYSICIANS

M. Niyazova, M. Durdyeva (Turkmenistan)

Analysis of family physicians' knowledge of the «Integrated Management of Childhood Illnesses» programme, and consideration of the development of methods for improvement. A questionnaire was administered to the family physicians attending the cycle on the knowledge of the IMCI modules, dividing the family physicians according to age and work experience. The questionnaire was administered before and after the programme. Pre-test evaluation showed a low awareness of the IMCI programme among younger physicians and those with a less work experience compared to the physicians of older age. In the final test, awareness of the IMCI programme improved significantly in both groups. The study of modules in the IMCI programme brings the learning process closer to the real situation, enables problem-solving to be practised and increases the effectiveness and productivity of postgraduate training for the trainees.

ВНЕДРЕНИЕ ПРОГРАММЫ «ИНТЕГРИРОВАННОГО ВЕДЕНИЯ БОЛЕЗНЕЙ ДЕТСКОГО ВОЗРАСТА» В ОБУЧЕНИИ СЕМЕЙНЫХ ВРАЧЕЙ

М. Ниязова, М. Дурдыева (Туркменистан)

Проведение анализа осведомленности семейных врачей по вопросам знаний программы «Интегрированного ведения болезней детского возраста», а также рассмотрение вопросов по разработке методов их совершенствования. В ходе работы проводилось анкетирование семейных врачей, находящихся на цикле по вопросам знаний модулей ИВБДВ, разделив семейных врачей по возрастному критерию и стажу работы. Анкетирование проводилось до и после обучения по программе. Проведенная оценка продемонстрировала в пред тесте низкое знание программы ИВБДВ у врачей молодого возраста и с меньшим стажем работы по сравнению с врачами более старшего возраста. В заключительном тесте осведомленность по программе ИВБДВ значительно улучшилось в обеих группах. Изучение модулей в программе ИВБДВ позволяет приблизить процесс обучения к реальной ситуации, отработать на практике решение проблемы, повысить эффективность и продуктивность обучения слушателей на последипломном этапе.

OKATMAGYŇ IŞJEŇ USULYNYDA TALYPLARYŇ PIKIRLENMEK UKUBYNY ÖSDÜRMEK

N. Maşaripowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň «Bilim ulgamyny kämilleşdirmek biziň alyp barýan döwlet syýasatymyzyň ileri tutulýan ugurlarynyň birine öwürüldi» diýen sözlerine eýerip, okatmagyň häzirkizaman interaktiw usullaryndan peýdalanyp, döwrüň talabyna laýyk gelýän ýokary bilimli, kämil, jemläp aýdanyňda başarjaň hünärmenleri taýýarlamagy maksat edinýäris.

Himiýa sapagynda hasaplama meseleleri çözmek we himiki reaksiýalaryň deňlemelerini ýazmak täze temanyň özleşdiriliş netijeliligini ýokarlandyrýar. Meseleler çözülende okatmagyň baş reňk usuly peýdalanýlanda onuň islendik okuwça düşnükli bolmagyny kepillendirýär.

Sary reňkiň görkezilmegi bilen okuwçylara meseläniň çözülmegi näme berdi, olar nämäni öwrendi diýen soraglara jogap berýär. Bu mesele diňe bir kislorodyň alnyş deňlemesini we dökünleriň ýo-

kumlylygyny hasaplamağy ýene bir gezek ýatlatman, eýsem, beýnä hüjüm etmäge, ýagny hasaplama geçirmäge, okuwçynyň aňyny ösdürmäge mümkinçilik berýär. Ýatkeşligi we pikirlenmegi ösdürýär.

Gara reňk seresaplylygy, bahalandyrmagy, oýlanmagy alamatlandyryandygy üçin meseläniň çözülişiniň dogry ýa-da ýalňyşdygyny barlamakdan ybaratdyr. Mesele birnäçe usullar bilen çözülen-de jogaplary deň gelse, diýmek mesele dogry çözülen hasaplanylýar. Biziň ýagdaýymyзда iki usulda hem 3.36 l we 35 % jogap çykdy. Diýmek mesele dogry çözüldi we ýalňyşlyk goýberilmedi.

Ýaşyl reňk okuwçylary pikirlendirýär, mesele boýunça goşmaça ideýalary tapmaga borçlandyryýar. Munda okuwçylar meseläniň çözülişinde nähili artykmaçlyklar bar we ýene-de nähili pikirleri goşmak bolar diýen soraglara jogap bermeli. Berlenleriň üstüni dolmak üçin kislorodyň beýleki alnyş usullaryny, ammoniý nitratynyň beýleki dökünlere garanda peýdasyny aýtmak ýerliklidir.

Gök reňkiň görkezilmegi bilen meseläniň çözülişi, beýleki reňkler boýunça aýdylan pikirler okuwçylarda haýsy soraglara jogap tapdy diýen maglumatlary jemleýär. Ähli reňkleriň esasynda çözülen 1-nji mesele kislorodyň ähli alnyş usullaryny, 2-nji mesele dökünläniň ýokumlylygyny hasaplamağa, mesele çözmegiň iki usulyny, çözülen meseläniň dogry çözüldigini barlamak ýaly soraglara doly jogap berýär. Bu reňkleri ulanmagyň artykmaçlygy geçilen okuw sapaklarynyň netijeliligi ýokary bolýar we ähli okuwçylar sapaga çekilýär.

Her bir mugallymyň alty reňk işjeň usulyny peýdalanmagy okuwçylaryň täze temalary doly özleşdirmegini, birnäçe usulda meseleleri çözmegini we her bir soraga döredijilikli çemeleşmegini ösdürýär.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' THINKING SKILLS IN THE INTERACTIVE LEARNING METHOD

N. Masharipova (Turkmenistan)

As a basis for the notion of a competent person, the ability of an individual to take responsibility for solving emerging problems is taken, to be independent in the formulation of tasks and their solutions, and to be trained throughout life.

Obviously, the transition from learning «knowledge, ability, skills» to a competence approach will require changes in all the components of the learning process: content, methods of control, and teaching methods.

One of the possible ways of changing the teaching methods when moving to a competence approach is the use of active teaching methods in the learning process.

РАЗВИТИЕ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В ИНТЕРАКТИВНОМ МЕТОДЕ ОБУЧЕНИЯ

Н. Машарипова (Туркменистан)

За основу понятия компетентный человек заложен способность индивидуума брать на себя ответственность при решении возникающих проблем, проявлять самостоятельность в постановке задач и их решений, обучаться на протяжении всей жизни.

Очевидно, что переход от обучения «знаниям, умениям, навыкам» к компетентностному подходу потребует изменения всех составляющих учебного процесса: содержания, способов контроля и методов обучения.

Одно из возможных направлений изменения методов обучения при переходе к компетентностному подходу – использование активных методов обучения в учебном процессе.

WETERINAR LUKMANLARY TAÝÝARLAMAKDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLYŞY

O. Kurbanowa (Türkmenistan)

Ýaşlara oba hojalygynyň dürli ugurlary boýunça ýokary derejede döwrebap bilim, terbiýe bermek, olary ata Watanymyza, halkymyza, hormatly Prezidentimize wepaly, arassa ahlakly, kärine ussat hünärmenler edip yetiştirmek biziň ýokary okuw mekdebimiziň baş wezipesi bolup durýar. Türkmenistan ýurdumyzda oba hojalygyny ösdürmek boýunça uly işler alnyp barylýar. Daşary ýurt kompaniýalary tarapyndan öndürilen ýokary hilli, innowasion enjamlaryň kömegi bilen talyplara maldarçylyk derslerini okatmakda sapaklary täsirli geçmeklik hem-de bu enjamlardan peýdalanmagyň usullaryny, ýollaryny, ähmiýetini, şeýle hem olardan peýdalanmak arkaly oba hojalyk mallarynda duş gelýän keselleriň dürli görnüşleriniň önüni almaklygy talyplaryň aňyna ornaşdyrmak möhüm meseleleriň biri bolup durýar. Maldarçylyk pudagynda kämil hünärli weterinar lukmanlary taýýarlamakda innowasion tehnologiýalara uly orun berilýär. Maldarçylyk dersleri okadylanda mallaryň dürli kesellerini anyklamakda ulanylýan dürli tehnologiýalary keselleriň aýry-aýry görnüşlerini öwrenmekde innowasion tehnologiýalary ulanmak geçilýän sapaklaryň hiliniň ýokarlanmagyna, talyplaryň dersler boýunça alan bilimini çuňlaşdyrmaga ýardam berer. Maldarçylyk sapaklarynda ulanylýan birnäçe enjamlar barada durup geçeliň.

Mallaryň arasynda duşýan mastit keselini anyklamak maksady bilen soňky ýyllarda süýdi barlamak üçin köp sanly analizatorlar çykarylady. Şol analizatorlaryň biri hem «Somatos-Mini» kysymly wiskozimetriki analizatorydyr. «Somatos-Mini» kysymly wiskozimetriki analizatory süýtdäki somatiki öýjükleriň mukdaryny anyklamak üçin ulanylýar. Bu analizator gara maldarçylyk fermalarynda, süýdi gaýtadan işleýän kärhanalarda süýdüň hil barlagyny geçirmek üçin ulanylýar. «Mastoprim» serişdesiniň ýörite taýýarlanan ergini süýtdä bar bolan somatiki öýjükleriň daşky bardasyny eredýär we onuň DNK-synyň molekulasy ergine garylýp onuň şepbeşikligini artdyrýar. Bu bolsa enjamdan süýdüň kapillýar görnüşinde syzylýp akan wagtyna we indikatoryň görkezijisine öz täsirini ýetirýär.

Ýürek-damar ulgamynyň kesellerini anyklamakda elektrokardiograf enjamlarynyň ähmiýeti örän uludyr. Elektrokardiogrammanyň ýazgysy üçin birkanally Cardiomaq ECG we üçkanally Cardiomaq 300V barlag enjamlary ulanylýar. Elektrokardiogramma barlag usuly ýüregiň goşmaça barlagynyň biri bolup, bu barlag kliniki maglumatlar hasaba alnyp kesgitlenilýär.

Trihinelloskop enjamy oba hojalyk we ýabany mallaryň et myşsalarynda duş gelýän trihinelloz keselini döredijileriniň inkapsulirlenen liçinkalaryny laborator we meýdan şertlerinde kesgitlemek üçin ulanylýar. Bu enjam oba hojalyk mallarynda duş gelýän trihinelloz keselini anyklamakda iň ygtybarly enjamdyr.

IRF-454 B2M kysymly refraktometr senagatyň we oba hojalygynyň dürli pudaklarynda, esasan hem lukmançylyk, derman, himiýa senagatlarynda, süýt we konditer önümçiliginde hem-de ylmy-barlag edaralarynda giňden ulanylýar. Şeýle-de enjam oba hojalyk mallarynyň kesellerini anyklamakda we önüni almakda esasy görkezijileriň biri bolan ganyň syworotkasynyň umumy belogynyň mukdaryny kesgitlemekde örän uly ähmiýeti bardyr.

IRF-454 B2M kysymly refraktometr laborator we meýdan şertlerinde erginleriň we beýleki maddalaryň düzüminde gury maddalaryň saklanyş derejesini anyklamakda ulanylýar.

Oba hojalyk mallarynyň mastit, ýürek-damar ulgamynyň keselleriniň, trihinelloz keselleriň önüni almakda, «Somatos-mini» kysymly wiskozimetriki analizatorynyň, «Cardiomaq ECG» kysymly elektrokardiografyň, «Trihinelloskop» enjamynyň, «IRF-454 B2M» kysymly refraktometr enjamlarynyň, olaryň iş prinsipleriniň, işlemegiň howpsuzlyk düzgünleriniň işlenip düzülmegini, şeýle hem bu häzirki zaman kämil enjamlardan talyplaryň erkin baş alyp çykmaklaryny gazanmagyň, bu enjamlary ulanmak arkaly maldarçylyk dersleriniň geçirilişiniň ykdysady we önümçilik netijeliliginiň,

geljekki maldarlary we weterinar lukmanlaryny kärine ukyply, ussat hünärmenler edip ýetişdirmekde örän uly ähmiýetiniň boljakdygy ikuşsyzdyr.

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING HIGHLY QUALIFIED VET

O. Kurbanova (Turkmenistan)

The use of high-quality innovative equipment in livestock lessons helps students to quickly learn theoretical material. And thereby consolidate the knowledge gained in practice. Here are some examples of the use of innovative equipment in animal husbandry classes.

The viscometric milk analyzer «Somatik-Mini» is designed to control the quality of milk and determine the quality of somatic cells in milk according to the conventional viscosity, measured by the time of flow of the controlled sample through the capillary.

Trichinelloscope is designed to diagnose trichinosis in wild and domestic animals by the method of compression trichinelloscopy. Trichinelloscope can be used in laboratories of veterinary and sanitary examination, veterinary institutions, farm and hunting farms, as well as private meat producers.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ ВЕТЕРИНАРНЫХ ВРАЧЕЙ

О.Курбанова (Туркменистан)

Использование на занятиях по животноводству высококачественного инновационного оборудования помогает студентам быстрее усвоить учебный материал. И тем самым закрепить полученные знания на практике. Приведем несколько примеров использования инновационного оборудования на занятиях по животноводству.

Вискозиметрический анализатор молока «Соматик-Мини» предназначен для контроля качества молока и определение для контроля качества соматических клеток в молоке по условной вязкости, измеряемой по времени вытекания контролируемой пробы через капилляр.

Трихинеллоскоп предназначен для диагностики трихинеллеза у диких и домашних животных методом компрессионной трихинеллоскопии. Трихинеллоскоп может использован в лабораториях ветеринарно-санитарной экспертизы, ветучреждениях, фермерских и охотничьих хозяйствах, а также частными производителями мясной продукции.

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNÝŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE TEHNIKI ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINIŇ TALYPLARYNYŇ EKOLOGIÝA BILIMI

O. Orazdurdyýewa, Ş. Durdyýew (Türkmenistan)

Häzirki zaman jemgyýetiniň wajyp meseleleriniň biri-de daşky gurşawy goramak we tebigy serişdeleri rejeli peýdalanmak bolup durýar, olaryň dogry çözülmegi ykdysadyýetin durnukly ösüşine baglydyr. Jemgyýetiň durnukly ösüşi we häzirki zaman dünýäsinde adamlaryň durmuşy tebigy serişdeleriň nähili ulanylýandygyna we jemgyýetiň daşky gurşawa bolan garaýşyna baglydyr.

Bu barada Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhammedow: «Howanyň üýtgemeginiň, senagatyň daşky gurşawa we adam saglygyna ýaramaz täsirini peseltmegiň, daşky gurşawa

zyňyndylaryň möçberini azaltmagyň üstünde işlemek Türkmenistanyň ekologiýa syýasatynyň esasy ugurlarynyň biri bolar.» diýip belläp geçdi.

Ýurdumyzda kabul edilen «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: 2022-2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynyň» çäklerinde amala aşyryljak her bir işde ýaşyl tehnologiýalara esaslanýan, ýaşyl ykdysadyýeti durmuşa ornaşdyrmak göz önünde tutulýar.

Adamzadyň geljegi ilkinji nobatda bir tarapdan intensiw we hemişe Ýeriň tebigy serişdelerini paýhasly peýdalanylmaslygy bilen, beýleki tarapdan bolsa daşky gurşawyň senagat galyndylary bilen hapalanmagynyň dowamlylygynyň artmagy bilen baglanyşykly bu meseläniň üstünlikli çözülmegine bagly bolar.

Jemgyýetiň durnukly ösüş modeline geçmegi bilen tehniki iş bilen bir wagtda ekologiýa meselelerini çözmäge ukyply ekologiýa aňynyň ýokary ösüş derejesi bolan inžener hünärmenleri taýýarlamak möhüm wezipeleriň biridir. Şeýlelik bilen tehniki ugurly hünärmenler taýýarlanylanda ýokary tehniki bilimiň ekologiýa bilimi bilen baglanyşmagy wajyp bolup durýar.

Tehniki ýokary okuw mekdeplerinde bilim ulgamy üznüksiz we hemişelik, dürli derejeli we dürli görnüşli bolmalydyr, çünki ekologiýa aňyny ösdürmezden ekologiýa taýdan arassa tehnologiýalary ulanmak, tebigy serişdelere paýhasly garaýyşy kemala getirmek we adalatly ykdysadyýeti tertibi ýola goýmak mümkin däldir. Ekologiýa bilimi adamyň biosferasyna gönükdirilen gymmatlyk bolmalydyr, tehnogen, ekologiýa we sosial faktorlaryň dersara we sinergizmi ugrundan tehniki ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň ekologiýa prosesini usulyýet taýdan üpjün etmäge bolan talaplaryň ulgamyna daýanmalydyr. Tehniki ýokary okuw mekdebiniň talyplarynda ekologiýa aňyny ösdürmek professional we ekologiýa bilimi, terbiýe we habar bermek bilen baglanyşyklydyr we biosfera bilen tehnosferanyň ýokary sazlaşyklylygy üçin ekologiýa taýdan gönükdirilen tehnologiýalary döretmäge mümkinçilik berýän inžener hünäri boýunça ýörite bilimleriň bolmagyna düşünilýär.

Tehniki ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň üznüksiz ekologiýa bilimini durmuşa geçirmek üçin:

- okuwyň usulyýet ulgamyny täzelemek;
- ekologiýa okuw-terbiýeçilik prosesini hususlaşdyrmak;
- ekologiýa we daşky gurşawy goramak boýunça okuw taýýarlygynyň köp funksiýaly toruny döretmek;
- kompýuter öwrediji ulgamlaryny we bilimleriň ekologiýa ulgamlaryny giňden ornaşdyrmak;

Ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň esasy ugry tebigatdan rejeli we toplumlaýyn peýdalanmak babatda hünärmenleri taýýarlamagyň hilini ýokarlandyrmak bolup durýar.

ACTUALITY OF ECOLOGICAL EDUCATION OF STUDENTS OF THE TECHNICAL INSTITUTES IN THE ERA OF THE REVIVAL OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE

O. Orazdurdyyeva, Sh. Durdyyev (Turkmenistan)

The most important component of the ecologic policy of state is to train specialists capable to solve an environmental problems. At the training of engineering personnel, special attention should be paid to environmental education, which allows solving environmental problems simultaneously with technical activities. The methods and means of improving the environmental training of engineering specialists at the Architecture and Construction Institute are considered.

АКТУАЛЬНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА

О. Ораздурдыева, Ш. Дурдыев (Туркменистан)

Важнейшим компонентом экологической политики государства является подготовка специалистов, способных к решению экологических задач. При подготовке инженерных кадров особое внимание необходимо уделять экологическому образованию, позволяющему одновременно с технической деятельностью решать экологические проблемы. Рассмотрены методы и способы повышения экологической подготовки специалистов инженерного профиля в архитектурно-строительном институте.

SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGELERI BOÝUNÇA GELJEKKI MAŞGALA LUKMANLARYNYŇ TAÝÝARLYGyny KÄMILLEŞDIRMEK

S. Babayewa, M. Gjukbayewa (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ýokary derejeli lukmanlary, aýratyn-da maşgala lukmanlaryny taýýarlamak işi ileri tutulýar. Maşgala lukmançylygy maşgalalarda saglygy saklamak, berkitmek we dikeltmek boýunça düşüňjeleri hem-de gymmatlyklary kemala getirmek bilen her bir adamyň, onuň maşgalasynyň, şeýle hem ilatyň abadançylygyna öz täsirini ýetirýär. Ilat arasynda sagdyn durmuş ýörelgelerine eýermek medeniýetini, olary okatmak arkaly kemala getirmek üçin maşgala lukmanndan öňüni alyş lukmançylygy ugrundan degişli taýýarlygy talap edýär.

Işň maksady. Öňüni alyş kömeginiň hilini ýokarlandyrmak üçin sagdyn durmuş ýörelgeleri boýunça okuw maksatnamasyny kämilleşdirmek.

Materiallar we barlag usullary. Işň esasy wezipesi «maşgala lukmançylygy» hünäri boýunça internatura okuwlynda taýýarlyk geçýän intern-lukmanlar üçin «Sagdyn maşgala» modulyny işläp taýýarlamakdan hem-de ony okuw maksatnamasyna girizmekden ybarat boldy.

Işň dowamynda «maşgala lukmançylygy» hünäri boýunça diplomdan soňky taýýarlyk tapgyrynda hereket edýän okuw maksatnamasynyň öňüni alyş lukmançylygyň, şol sanda onuň maşgalalarda sagdyn durmuş ýörelgelerine eýermek medeniýetini kemala getirmek ugrunyň häzirki zaman talaplaryna laýyk geliş derejesine baha berildi. Okuw maksatnamasynyň bölümlerini öwrenmegiň netijesinde kliniki dersler hökmünde döwrebap maglumatlaryň berilýändigini, halkara standartlaryna eýerilýändigini belli boldy. Ýöne, olarda öňüni alyş lukmançylygyň soraglary ileri tutulýan ugur hökmünde kämilleşdirilmegi talap edýär. Aýratyn-da maşgalalarda sagdyn durmuş ýörelgelerine eýermek medeniýetini kemala getirmegiň zerurdygy kesgitlenildi. Kafedrada internatura okuwlynda 30 intern-lukman taýýarlanylady. Geljekki maşgala lukmanlarynyň ilata öňüni alyş lukmançylyk kömegini bermek boýunça hünär taýýarlygy öwrenildi. Olaryň bilimlerini hem-de amaly endiklerini bahalandyrmak maksady bilen ýörite hünär anketasy we test barlaglar düzüldi.

Netije. Geçirilen iş geljekki maşgala lukmanlary üçin «Sagdyn maşgala» modulynyň okuw maksatnamasynyň zerurdygyny esaslandyrmaga, ony işläp taýýarlamağa hem-de ornaşdyrmaga, şeýle-de okuw-usulyýet üpjünçiligini kämilleşdirmäge mümkinçilik berdi.

Barlagyň netijeleri işlenip taýýarlanylýan okuw modulynyň maşgalalarda sagdyn durmuş ýörelgelerini kemala getirmek boýunça geljekki maşgala lukmanlarynyň bilimleriniň ygtybarly ýokarlanandygyny we olaryň hünär başarnygy babatda özlere bolan ynamlaryny artdyrandygyny görkezdi.

IMPROVING THE TRAINING OF FUTURE FAMILY MEDICINE PHYSICIANS ON HEALTHY LIFESTYLES

S. Babayeva, M. Kudjukbayeva (Turkmenistan)

Purpose: to update the educational program of internship in «family medicine» with the introduction of «Family Health» module in its structure. The main purpose of the study was to develop a curriculum on developing a culture of healthy lifestyles in families for internship training of physician-interns. In the course of the work we assessed the compliance of the existing curriculum of postgraduate education in «family medicine» specialty with the modern requirements of preventive medicine. The study made it possible to substantiate and develop a training module for future family physicians and improve the educational and methodological support of the educational process. The implementation of the developed program demonstrated a reliable increase in the knowledge of future doctors and their confidence in their own qualification in this problem.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ СЕМЕЙНОЙ МЕДИЦИНЫ ПО ВОПРОСАМ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

С. Бабаева, М. Куджукбаева (Туркменистан)

Цель: актуализация образовательной программы интернатуры по специальности «семейная медицина» с внедрением в её структуру модуля «Здоровье семьи». Основной задачей исследования стало разработка учебной программы по вопросам формирования культуры здоровья и здорового образа жизни в семьях для подготовки врачей - интернов обучающиеся в интернатуре. В ходе работы проводилась оценка соответствия существующей учебной программы последипломного образования по специальности «семейная медицина» современным требованиям профилактической медицины. Проведенное исследование позволило обосновать и разработать учебный модуль для будущих семейных врачей и совершенствовать учебно-методическое обеспечение учебного процесса. Реализация разработанной программы продемонстрировала достоверное повышение знаний будущих врачей и их уверенность в собственной квалификации по данной проблеме.

MILLI BILIM ULGAMY KÄMIL HÜNÄRMENLERI YETIŞDIRMEGIŇ ESASY ÇEŞMESIDIR

Ş. Durdyýewa (Türkmenistan)

Häzirki zaman jemgyýetinde bilim we ylym ykdysady ösüşe ýetmegiň esasy serişdelerine öwrülýär. Olar adam baýlygyny bir ýere toplamak bilen, dünýäde bolup geçýän innowasion hadysalara özüniň mynasyp goşandyny goşmaga mümkinçilik berýärler. Bu wezipäniň netijeli durmuşa geçirilmeginde bilim ulgamy esasy orunlaryň birini eýeleýär.

Bilim ulgamy özüniň asyl manysynda, ilkinji nobatda, esasy durmuş instituty bolmak bilen, ösüp gelýän ýaş nesli jemgyýetiň ösüşine ugrukdyrýar, ýagny jemgyýetiň doly hukukly, mynasyp agzalaryny ösdürip ýetişdirmek maksadyna gulluk edýär. Şeýlelikde, milli bilim şahsyýetiň, Türkmenistanyň her bir raýatynyň, tutuş döwletiň medeni durmuş dowamatyny dowam edýän kämil mehanizm bolup çykyş edýär.

Türkmenistanyň bilim ulgamynyň esasy ugurlaryny döwrebaplaşdyrmagyň baş maksady dünýä giňişligine barha çuň aralaşýan Türkmenistanyň bazar ykdysadyýetinde milli bilimiň netijeli hem ýokary hilli, döwrüň öňe çykarýan talaplaryna laýyk bolmagyny üpjün etmekden ybaratdyr.

Bilimi döwrebaplaşdyrmak meselesi täze hukuk, ylmy-usulyýet, maliýe we maddy şertleriň tutuş bir toplumynyň döredilmegini, pudagy toplanan baý tejribä daýanyp we iň täze ylmy ýerlikli peýdalanmak bilen düýpli öňegidişlikleri gazanmagy başaryan, ýokary ussatlykly hünärmenler bilen doly üpjün etmegi şert edip goýýar.

Ýurtda durmuşa geçirilýän ylym-bilim özgertmeleriniň hukuk binýadyny döwrüň talabyna laýyklykda kämilleşdirmek esasy wezipeleriň biridir. Bu wezipäniň Arkadagly Serdarymyzyň ýolbaşçylygynda üstünlikli çözülýändigini belläp bileris. Şu ýerde milli bilim ulgamyndaky jemgyýetçilik gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan kadalaryň Türkmenistanyň Esasy Kanunyndan – Türkmenistanyň Konstitusiýasyndan gözbaşyny alýandygyny bellemek möhümdir.

Bilim ulgamy bilen baglanyşykly konstitusiýa kadalaryň netijeli hereket etmegi üçin Türkmenistanyň Mejlisi we Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň giň toplogy kabul edildi.

Bu hukuk namalarynyň kabul edilmeginiň baş maksady, ilki bilen bilimiň hilini gowulandyrmak arkaly milli ykdysadyýetiň dürli pudaklary üçin zerur bolan işgärleriň hünär taýýarlygynyň dünýä standartlaryna laýyk gelmegini gazanmaktan ybaratdyr. Munuň özi bolsa milli bilimiň halkara bilim giňişligine sazlaşykly aralaşmagyny tizleşdirer. Bilim ulgamynyň mekdebe çenli çagalar edaralaryndan başlap, ýokary hünär okuwyna çenli ähli basgançaklaryny döwrebaplaşdyrmak meselesinde döwletiň ileri tutýan ugurlary iş ýüzünde jikme-jik kesgitlenendir. Bu çäreler ýurdumyzda we tutuş dünýäde toplanan gymmatly öňdebaryjy tejribä daýanmak bilen amala aşyrylýar.

Türkmen döwlet ykdysadyýet we dolandyryş institutynyň, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň, Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň, Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň, Ýagşygeldi Kakaýew adyndaky halkara nebit we gaz uniwersitetiniň, Halkara ynsanperwer ylmlary we ösüş uniwersitetiniň, Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň, Türkmenistanyň Inžener-tehniki we ulag kommunikasiýalary institutynyň, Türkmenistanyň Telekommunikasiýalar we informatika institutynyň, Türkmenistanyň Oguz han adyndaky Inžener-tehnologiýalar uniwersitetiniň häzirkizaman standartlaryna laýyklykda enjamlaşdyrylan, döwrebap, kaşaň binalary guruldy we ulanmaga berildi.

Türkmenistanyň ylym-bilim edaralarynyň internet ulgamyna birikdirilmegi bolsa, Watanymyzyň ylym-bilim ulgamynda gazanan üstünliklerini dünýä ýüzüne ýaýmak üçin şert döredýär. Şeýle hem bilim ulgamynyň işini döwrebap derejede guramak, ýaşlara berilýän bilimiň hilini ýokarlandyrmak boýunça oňyn dünýä tejribesinden ugur alnyp, sanly bilim ulgamyna geçmek babatynda giň möçberli işler alnyp barylýar. Bilim ojaklarynda sanly tehnologiýalaryň, ýokary tizlikli internet ulgamynyň giňden ornaşdyrylmagy netijesinde ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň arasynda, şol sanda bilim babatda hyzmatdaşlyk edilýän daşary ýurtlaryň ýokary okuw mekdepleri, ylym-bilim merkezleri bilen uzak aralykdan sapaklar, wideoşekilli maslahatlar zygiderli guralýar. Çünki ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde halkara hyzmatdaşlygyny işjeňleşdirmekde alnyp barylýan bilim-terbiýeçilik, ylym, sport, medeni-köpçülik işlerini, döwlet ähmiýetli özgertmeleri, ösüşi giňden şöhlelendirmekde sanly bilim ulgamynyň mümkinçiliklerinden netijeli peýdalanmak maksadalaýykdyr.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ylym-bilim ulgamynda amala aşyrylýan möhüm başlangyçlar Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň türkmen jemgyýetiniň ösüşine kuwwatly itergi bermek, ýurdumyzy ösüşiň belent sepgitlerine çykarmak maksady bilen durmuşa geçirýän giň möçberli özgertmeleriniň üstünlige beslenýändiginiň aýdyň subutnamasydyr.

THE NATIONAL EDUCATIONAL SYSTEM IS THE MAIN SOURCE OF TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS

Sh. Durdiyeva (Turkmenistan)

In modern society, science and education is a means of achieving economic progress. Together with a complete set of wealth of a person, they create an opportunity to contribute the innovative

events that happens in the world. The education system plays an important role in the effective implementation of this task.

The main goal of modernization of all sectors of the educational system of Turkmenistan, rapidly incoming the global arena of market relations is to ensure effective and high quality national education, the relevant requirements of the time.

The creation of complex legal, scientific-methodical, financial and material resources, for providing industries with highly qualified specialists who, on the basis of experience, can use new scientific knowledge is a prerequisite in solving the problem of modernization of education.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА – ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Ш. Дурдыева (Туркменистан)

В современном обществе наука и образование является средством достижения экономического прогресса. Они, вместе с комплектацией богатств человека, создают возможность внести свою лепту в происходящие в мире инновационные события. Система образования играет важную роль в эффективном выполнении этой задачи.

Основной целью модернизации всех отраслей образовательной системы Туркменистана, стремительными темпами выходящего на мировую арену рыночных отношений, является обеспечение эффективного и высококачественного национального образования, соответствующего требованиям времени.

Создание комплекса юридических, научно-методических, финансовых и материальных средств, для обеспечения отраслей высококвалифицированными специалистами, которые, опираясь на накопленный опыт, могут использовать новые научные знания, является условием в решении проблемы модернизации образования.

INŽENER - TEHNIKI ÝOKARY OKUW MEKDEPLERINDE STEM MEÝILNAMASYNY OKUW IŞINE ORNAŞDYRMAGYŇ YLMY-USULY AÝRATYNLYGY

M. Rahymow, S. Nazarow (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2022-nji ýylyň 8-nji iýulynda çykaran 179-njy karary bilen tas-syklanan «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda» 2023–2028-nji ýyllarda inžener ugurly ýokary hünär bilimi edaralarynda tapgyrlyýyn STEM (science, technology, engineering and mathematics) maksatnamasy esasynda okuw işini guramak boýunça meýilleşdirilen çäreleri ýerine ýetirmek maksady bilen Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň 2023-nji ýylyň 3-nji fewralynda cykan 34-nji buýrugy bilen inžener ugurly ýokary okuw mekdeplerine okatmagyň STEM usulyýetini tapgyrlyýyn ornaşdyrmagyň Ýol kartasy tassyklanyldy.

STEM bilim beriş usuly-bu täze öndebaryjy bilim beriş usulydyr. Bu usul tebigy we takyk okuw derslerine esaslanýandyr we göz önünde tutulýan esasy ylmy-usuly utgaşdyrmalarda: 1. Tebigy ylm-lar boýunça tebigatdaky we ylmy-amaly-usuly derňewlerde bolup geçýän hadysalardaky tebigy ka-nunlary ýüze çykarylmany we ol kanunlaryň inžener-tehniki meseleleri çözmekde ulanylyşyna esas döretmekligi göz öünde tutulýar. 2. Tehnologiýa boýunça maddalaryň we jisimleriň himiki düzümini üýtgetmek bilen täze, köp taraplyýyn amatly materiallary işläp taýýarlamak maksady bilen inženerçilik,

konstruktorçylyk we beýleki ykdysady-tehniki ylmy-amaly meselelerde möhüm täze innowasion häsiýetli tejribeleri geçirmeklik göz önünde tutulýar. 3. Inženerçilik boýunça täze innowasion materiallar bilen işlemeklige hem-de olar bilen inžener tejribesinde seljerme geçirmekligi we alnan netijeleri inžener-tehniki proseslerde ulanmaklygyň ylmy-amaly usulyny işläp taýýarlamagy göz önünde tutýar. 4. Matematika boýunça tebigy, tehnologiýa we inženerçilik ylmlarynyň derňewlerindäki ýüze çykarylýan mukdar gatnaşyklarynyň kanunlarynyň ylmy derňewlerini geçirmekligi göz önünde tutýar.

Toparda işlemek üçin zerur bolan geljekki hünärmenleriň şahsy başarnyklaryny ösdürmäge üns berilýär. Görnüşler boýunça toparlara bölünişinde başarnyklary we bilimi hem-de sanly ykdysadyýetiň gurallaryny we senagaty ösdürmek boýunça işleri gurnamak has çylşyrymly bilimi köp talap edýär; innowasiýa önümleri seljermek üçin dersara toparlar döredilmeli bolýar. Hünärmenleri taýýarlamak bilen bir hatarda, bilimi ýokarlandyrmak häzirki wagtda iň möhüm meseledir. Informasion tehnologiýanyň hünärmenlerini STEM: IT meýilnama çekmek we 3D buýruk boýunça iş alyp bar-mak döwürüň talaplarynyň esasydyr. STEM: IT usuly boýunça okatmakda ylmy-usuly derňewleriň temasyny kesgitlemek wajyp meseledir. Inžener-energetikler üçin «Elektroenergiýany tygşatlamak meselesi. Elektrik energiýasynyň geçirilişine we paýlanyşyna seljerme bermegiň meselesiniň ylmy-usuly derňewi» ýaly temalary saýlap almak talaba laýyk bolar. Bu meselede matematiki modelleriň birnäçesiniň çözüliş algoritmlerini işläp taýýarlamak göz önünde tutulýar.

Netije:

STEM: IT meýilnamasyny inžener-tehniki ýokary okuw mekdeplerinde (InT ÝOM) okuw prosesine ornaşdyrmak maksady bilen bilim sistemasynda toplumlaýyn okuw meýilnamasy düzülmeli. Ol toplumlaýyn meýilnamada, mysal üçin, aşakda görkezilen möhüm iş maksatnamalary göz önünde tutulmalydyr:

1. Tebigy we takyk bilimleri boýunça ýöriteleşdirilen orta mekdepleriň ýokary synplarynda STEM meýilnama boýunça utgaşdyryjy sapaklar we tejribeler geçirilmeli, önüm öndürmegiň usuly-innowasion tehnologiýalaryny öwretmeli we işläp düzmeli.

2. InT ÝOM-da STEM:IT okuw merkezlerini döretmeli. STEM:IT okuw merkezlerinde orta mekdepleriň ýokary synp okuwçylary üçin ýörite taýýarlyk okuwlary geçirilmeli, hem-de InT ÝOM üçin taýýarlygyň çäklerinde tebigy we takyk ylmlaryň amaly okuwlary gurnalmary, tapawutlanan okuwçylary degişli ýokary okuw mekdebinde okuwlaryny dowam etdirmek üçin çagyryşlar edilmeli.

3. STEM:IT usulyny okuw prosesinde ornaşdyrmak üçin InT ÝOM-yň okuw meýilnamalary düýpli özgerdilmeli. Bu özgertermeleri ilki ýörite saýlanan hünarlerde amala aşyrmaly.

4. InT ÝOM-da informasion tehnologiýa, matematiki modelirlenmä we kompýuter modelirlenmä degişli hünarleri açmaly we matematik-programmist hünärmenleri taýýarlama.

5. STEM:IT usuly boýunça adaty okuw derslerinden başga matematiki himiýa we metallaryň tehnologiýasy, matematiki biologiýa, matematiki modelirleme, kompýuter modelirleme, prosesleri dolandyрма, informasion tehnologiýa, sanly elektronikanyň esaslary we ş.m. sapaklary ýörite tejri-behanalarda utgaşdyryjy iş maksatnamalary boýunça okuw sapaklary ýokary derejeli hünarmenter tarapyndan geçirilmeli.

6. 11. InT ÝOM-da STEM:IT usuly boýunça magistrleri we aspirantlary taýýarlama.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FEATURES OF THE INTRODUCTION OF THE STEM PROGRAM INTO THE EDUCATIONAL PROCESS IN ENGINEERING AND TECHNICAL UNIVERSITIES

M. Rakhimov, S. Nazarov (Turkmenistan)

STEM education involves working with new innovative materials in technology, analyzing and developing a scientific and practical method for using the results obtained, based on best practices

in teaching natural and exact sciences. When studying the laws of nature and phenomena occurring in natural science, and the application of these laws in solving engineering problems, mathematics provides a scientific analysis of the patterns of quantitative relations. In STEM education, attracting information technology specialists to programs and maintaining a 3D (STEM:IT) team is the main requirement of the time. In STEM:IT teaching, it is important to determine the topic of scientific and methodological research. The paper proposes a research topic: «Scientific and methodological analysis of the problem of analyzing the transmission and distribution of electrical energy.» In this study of power engineers, it is proposed to develop algorithms for solving a number of mathematical models. One of the features in the integration of STEM:IT into the educational process is the development of new integrated curricula and programs, and advanced training of teachers, the scientific and methodological plan of which is given in the conclusion of the article.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ПРОГРАММЫ STEM В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС В ИНЖЕНЕРНО- ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

М. Рахимов, С. Назаров (Туркменистан)

STEM образование предполагает работу с новыми инновационными материалами в технике, проведение анализа и разработку научно-практического метода использования полученных результатов, основанного на передовом опыте преподавании естественных и точных наук. При изучении законов природы и явлений, происходящих в естествознании, и применение этих законов при решении инженерных задач математика обеспечивает научный анализ закономерностей количественных отношений. В STEM образовании привлечение специалистов в области информационных технологий к программам и ведение команды 3D (STEM:IT) является основным требованием времени. В обучении STEM:IT важно определить тему научно-методических исследований. В работе предложена тема исследования: «Научно-методический анализ проблемы анализа передачи и распределения электрической энергии». В этом исследовании энергетиков предлагается разработать алгоритмы решения ряда математических моделей. Одной из особенностей в интеграции STEM:IT в образовательный процесс являются разработки новых интегрированных учебных планов и программ, и повышения квалификации преподавателей, научно-методический план которого приводится в заключении статьи.

ÝLYMLY-BILIMLI ÝAŞLAR – WATANYŇ KUWWATY

S. Nepesowa, G. Gurbanmuhamedowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda Türkmenistan döwletimiz bitaraplyk, parahatsöýüjilik, deňhukukly we özara bähbitli hyzmatdaşlyk ýörelgelerine gyşarnyksyz eýermek bilen, dünýä ýüzüniň ähli halklaryny birleşdirýän Birleşen Milletler Guramasy (BMG) bilen işjeň hyzmatdaşlygy alyp barmagy özüniň daşary syýasy ugrunyň öndebaryjy ugurlarynyň biri hökmünde amala aşyrýar.

Gahryman Arkadagymyz 2015-nji ýylyň 25-nji sentýabrynda Birleşen Milletler Guramasynyň Baý Assambleýasynyň 70-nji mejlisinde sözlän sözünde: «Dünýä bileleşigine häzirki döwrüň hakyky ýagdaýlaryna esaslanýan we uzakmöhletleýin geljege gönükdirilen hyzmatdaşlygyň ählumumy strategiýasy zerurdyr. Ýokary derejedäki şu duşuşykda tassyklamak üçin hödürlenlen, 2015-nji ýyldan

soňky döwür üçin ösüş baradaky Gün tertibi şeýle strategiýa bolup durýar. Türkmenistan bu resminamany doly goldaýar we onuň kabul edilmeginiň tarapdary bolup çykyş edýär» diýip nygtady.

Türkmenistan Durnukly ösüş maksatlaryny milli maksatnamalaryna yzygiderli esasa ornaşdyrmak bilen, daşky gurşawyň hemmetaraplaýyn goraglylygyna we suw serişdeleriniň rejeli peýdalanylmagyna, saglygy goraýyş ulgamynyň kämilleşdirilmegine, şeýle-de, ýokary hilli döwrebap bilimiň üpjün edilmegine gönükdirilen işleri durmuşa geçirýär.

Durnukly ösüş maksatlarynyň dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan kabul edileninden soňra, 2017-nji ýylyň sentýabrynda Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň ýanynda Durnukly ösüş maksatlary boýunça Okuw-usulyýet merkezi döredildi. Merkez ýurdumyzyň ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň we döwlet gullukçylarynyň arasynda, jemgyýetçilik guramalarynda, milli ykdysadyýetiň hususy böleginde 2030-njy ýyla çenli Durnukly ösüş boýunça bilimlari ýaýratmagy özüne maksat edinýär. Gahryman Arkadagymyz bu merkeze aýratyn ynam bildirip, bu barada şeýle belleýär: «Biz bu merkeziň 2030-njy ýyla çenli milli derejede giň möçberli gün tertibini durmuşa geçirmäge we ýurdumyzyň Durnukly ösüşiň maksatlary boýunça öz üstüne alan borçnamalaryny ýerine ýetirmäge mynasyp goşandyny goşjakdygyna ynanýarys».

Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek, ýurdumyzyň bilim edaralarynda berilýän bilimiň hilini ýokarlandyrmak we dünýä ülnülerine laýyk gelmegini üpjün etmek boýunça giň gerimli işler durmuşa geçirilýär. Milli Liderimiziň parasatly ýolbaşçylygynda Türkmenistanyň durnukly ösmegi babatynda birnäçe möhüm ädimler edilip, ýurdumyzyň ähli ugurlar boýunça, şol sanda ylym-bilim ulgamynda hem ýokary depginlerde ösmegini gazanmak maksady bilen «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011-2030-njy ýyllar üçin milli Maksatnamasy», «Türkmenistanda durmuş-ynsanperwer ylmlaryny ösdürmegiň Döwlet Maksatnamasy», «Türkmenistanda tebigy we takyk ylmlary ösdürmegiň Döwlet maksatnamasy» we «Türkmenistanda daşary ýurt dillerini okatmagy kämilleşdirmegiň Konsepsiýasy» ýaly resminamalar tassyklanyldy.

Häzirki wagtda Türkmenistanyň obalarynda, etraplarynda, şäherlerinde döwrebap mekdebe çenli çagalar edaralary we umumy bilim berýän orta mekdepleriň münlerçesi hereket edýär. Olaryň ählisi tehnologiýanyň iň täze gazananlary bilen üpjün edilip, mugallymlaryň netijeli zähmet çekmegine we okuwçylaryň döwrebap bilim almaga üçin ähli şertler döredildi.

Umumy bilim berýän orta mekdeplerde ekologiýa, ykdysadyýetiň esaslary, özüni alyp barmagyň medeniýeti, Türkmenistanyň medeni mirasy, dünýä medeniýeti, maglumat-kommunikasiýalary we innowasion tehnologiýalary, modelirleme we grafika, birnäçe daşary ýurt dilleri boýunça täze dersler girizildi.

POWER OF THE COUNTRY – SCIENTIFICALLY EDUCATED YOUTH

S. Nepesova, G. Gurbanmukhamedova (Turkmenistan)

Large-scale work is carried out in Turkmenistan to improve the education system and the quality of teaching at the educational institutions of the country, and bring it in line with world standards.

Due to the far-sighted policy of the President of Turkmenistan, bilateral and multilateral relations of the country with foreign states are strengthened. Turkmenistan maintains wide-ranging cooperation with all countries of the world in various fields, including in the field of education.

The large-scale reforms ongoing currently under the leadership of the President of the country to implement the Sustainable Development Goals, including the goals of ensuring quality education, indicate that Turkmenistan is steadily fulfilling the undertaken international obligations, which fully

proves that further strengthening of stability in the region and in the world as a whole is the basic line of the foreign policy of our state.

СИЛА СТРАНЫ – НАУЧНО-ОБРАЗОВАННАЯ МОЛОДЕЖЬ

С. Непесова, Г. Гурбанмухамедова (Туркменистана)

В Туркменистане проводится масштабная работа по совершенствованию системы образования, повышению качества образования, предоставляемого в учебных заведениях страны, приведению его в соответствие с мировыми стандартами.

В результате дальновидной политики Президента Туркменистана укрепляются двусторонние и многосторонние связи страны с зарубежными государствами. Туркменистан осуществляет масштабное сотрудничество со всеми странами мира в самых различных сферах, в том числе и в сфере образования.

Осуществляемые в настоящее время под руководством Президента страны масштабные реформы по реализации Целей устойчивого развития, в том числе целей обеспечения качественного образования, свидетельствуют о том, что Туркменистан неуклонно выполняет взятые на себя обязательства перед международным сообществом, что в полной мере доказывает, что дальнейшее укрепление стабильности в регионе и в мире в целом является основным направлением внешней политики нашего государства.

ÝOKARY DEREJELI HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAKDA YLMYŇ WE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY WE ÄHMIÝETI

T. Döwletowa, M. Meläýewa (Türkmenistan)

Häzirki wagtda ökde hünärli işgärler we döredijilik hünärmenleri dünýä biliminiň döreden gymmatlyklary bolan ylmyň we bilimiň sanly döwrüne gadam basýar. Täze deňagramlylygyň esasy faktory bolan ýurtdaky ykdysady ösüş işleri üçin amatly bäsdeşlik gurşawy döredildi. Bularyň hemmesi, Türkmenistanyň durmuş-ykdysady we innowasiýa-tehnologiki nukdaýnazardan sazlaşykly ösýän döwletleriň birine öwürlmeginiň, ýokary derejeli hünärmenler bilen dünýä ylym we bilim giňişligine üstünlikli birleşmeginiň ynanjyly subutnamasydyr.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF SCIENCE AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TURKMENISTAN IN TRAINING YOUNG HIGH-LEVEL SPECIALISTS

T. Dovletova, M. Melyaeva (Turkmenistan)

At present, the world is entering the digital era of science and education, the driving force of which is the values created by knowledge, the carriers of this resource are qualified personnel and creative specialists. A favorable competitive environment has been created for their activities in the country, which is the main factor in the new balanced economic growth. All this is convincing evidence of the transformation of Turkmenistan into one of the harmoniously developing states in the socio-economic and innovation-technological terms, its successful integration into the global scientific and educational space with high-level professionals.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАУКИ И ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТУРКМЕНИСТАНЕ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСОКОГО УРОВНЯ

Т. Довлетова, М. Меляева (Туркменистан)

В настоящее время мир входит в цифровую эпоху науки и образования, движущей силой которой являются ценности, создаваемые знаниями, носителями этого ресурса выступают квалифицированные кадры и креативные специалисты. Для их деятельности во всех странах создана благоприятная конкурентная среда, являющаяся главным фактором нового сбалансированного экономического роста. Мы сейчас являемся свидетелями невиданного ускорения научно-технических преобразований и нарастающего потока цифровых изменений, проникающих во все сферы глобальной экономики, что дают доступ миллиардам людей к цифровой медицине, развлечениям, покупкам, в их числе, к трудоустройству, образованию, науке. Быстро развивающиеся цифровые и облачные нанотехнологии стремительно изменяют нашу частную и профессиональную жизнь и кардинально преобразуют способы социального взаимодействия и личные отношения широким вовлечением в электронное взаимодействие бизнеса, общества и государства. Переход к информатизации и цифровизации является необходимым условием прогресса в современном обществе и задаёт особые темпы для производства и перепроизводства.

Под руководством уважаемого Президента материальные и духовные ценности туркменского народа, живущего мирной и благополучной жизнью в независимом нейтральном государстве, поднимаются на новые высоты развития и преобразования. В Туркменистане забота о подрастающем поколении стала одним из приоритетных направлений государственной политики.

Молодёжь – главный ресурс общества, его настоящее и будущее. Ценностные ориентиры молодёжи, её взгляды, нравственный облик оказывают значительное влияние на развитие государства и общества.

Президент Туркменистана подчеркивает, что для того, чтобы внести достойный вклад в сокровищницу достижений мировой науки, техники и культуры, обязательно необходимо, чтобы туркменская молодёжь была всесторонне грамотной и высокообразованной, и для этого созданы все условия для совершенствования и развития образования и науки, вывод этих важнейших сфер на уровень международных стандартов. Глава Туркменистана отмечает, что молодое поколение – это сила, мощь, гордость и великое будущее нашей Родины. А развитие науки и образования является одним из приоритетных направлений проводимой государственной политики в Туркменистане. Как мощная преобразующая сила общественного развития, эти две составляющие играют важнейшую роль в жизни государства, служат ключевым фактором её выхода в ряд высокоразвитых стран мира.

В статье 16 Конституции Туркменистана закреплено: «Государство содействует развитию науки, техники и технологий, а также поддерживает международное сотрудничество в этих направлениях». [1, 18 с.]. Государство обеспечивает доступность профессионального образования для каждого человека в соответствии с его способностями. [1, 29 с.].

Реформы, происходящие в системе науки и образования страны, создают большие возможности для подготовки специалистов различных специальностей в высших учебных заведениях. Внедрение образовательных технологий и мультимедийных средств в учебный процесс соответствующих учреждений коренным образом изменило методологическую науку, ее теорию и практику, привело к изменению представлений о традиционной методологии. Также следует отметить, что использование возможностей системы цифрового образования, внедрение ее в нашу жизнь, эффективное использование в воспитательной работе создает благоприятные условия и для профессорско-преподавательского состава, работающего в сфере образования, для надлежащей организации своей, личной работы.

Всё это – убедительное свидетельство превращения Туркменистана в одно из гармонично развивающихся государств в социально-экономическом и инновационно-технологическом плане, его успешной интеграции в глобальное научное пространство с профессионалами высокого уровня.

YKDYSATÇY HÜNÄRMENLERDE SEBITLEÝIN DURMUŞ-YKDYSADY ÖSÜŞI ÜPJÜN ETMEGIŇ SELJERME USULYÝET BAŞARNYKLARYNY ÖSDÜRMEK

Ý. Mämmedowa, Ş. Orazmämmedowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň çuňňur oýlanyşykly we öndengörüjilikli syýasatynyň netijesinde ykdysadyýetiň ähli ugurlarynda maksatnamalara esaslanýan okgunly ösüş üpjün edilip, ýurdumyz halkara giňişliginde uly abraýa eýe bolýar. Döwletimiziň durmuş-ykdysady ösüşini nazarlaýan bu özgertmeler gysga, orta we uzak möhletli maksatnamalaryň utgaşdyrylmagy esasynda amala aşyrylýar. Durmuş-ykdysady ösüşiniň baş ýörelgeleriniň esaslandyrylmagynda maksatnamalar innowasion hereketleri, ylmyň integrirlenmeginde häzirki zaman giň pikirlenişi talap edýär.

Durmuş-ykdysady ösüşini nazarlaýan maksatnamalary durmuşa geçirmekde, häzirki döwürde ösüşini gazanmakda, halkyň ýaşayş-durmuş derejelerini ýokarlandyrmakda, sebitleýin durmuş-ykdysady ösüşini üpjün etmekde seljermegiň usulyýet binýadynyň, maksatlarynyň, wezipeleriniň orny we ähmiýeti artýar. Adam işjeňliginiň islendik ugruna baha bermekde ulanylýan çylşyrymly usulyýet, şol sanda sebit ykdysadyýetine analitiki baha bermekde ulanylýan usullaryň toplумы hökmünde düşünilýän usulyýet-ýerine ýetirilmeli dürli çemeleşmeleri, usullary, düzgünleri we talaplary öz içine alýan seljerme hadysasydyr. Amaly ulanylyş nukdaýnazaryndan bu usullaryň toplумы netijelilik, aýdyňlyk we düşnükçilik, ygtybarlylyk ýaly ýörelgelere laýyk gelmelidir. Usulyýetiň seljermesi adamlaryň gündelik durmuşynyň, olaryň özara gatnaşyklarynyň we durmuşdaky özüni alyp barşynyň meselelerini öz içine alýar. Jemgyýetçiligiň işjeňligini düşündirmek, seljermek, baha bermek we ýitgetmek usulyýetiň wezipeleri bolup durýar. Häzirki wagta çenli usulyýetiň düzüminde ulgamlaryň çemeleşme, modelleşdirme ýaly usullar has köp ulanylýar. Ykdysady hadysalaryň mundan beýläkki ösüş ugruny çaklamak üçin sebitiň durmuş-ykdysady ösüş modelini gurmaga zerur şert bolup, onuň territorial nukdaýnazardan ylmy taýdan esaslandyrylmagydyr. Şunda, sebitara we halkara ykdysady hyzmatdaşlyk üçin giňişlik bolup, retrospektiw seljermede we ykdysadyýetiň häzirki ýagdaýynda sebitiň ýeke-täk ykdysady hökmünde netijeli ösmegini üpjün edýän tebigy, geosyýasy, durmuş-ykdysady, milli-medeni we beýleki şertleriň dürürligini görkezmeli. Şeýlelik bilen territorial durmuş-ykdysady ösüşini seljermesi we çaklamasy ýurduň durmuş-ykdysady ösüşiniň umumy strategiýasyna öwürülýär. Bu öz gezeginde giňişlikdäki: durmuş derejesinde we şertlerde adam başyna düşýän jemi sebit önüminiň mukdaryndaky tapawutlar, iş we işsizlik, aýry-ayry sebitleriň ösüş depgini, telekeçilik işjeňligi ýaly ugurlarda ýüze çykyan meseleleri ýeňip geçmäge gönükdirilen sebitleýin ykdysady syýasatlaryň bitewiligini gözlemekden ybaratdyr. Sebitiň ykdysady ösüş derejesi, ýurt boýunça bölünişigiň we jemgyýetçilik zähmetiň integrasiýasynyň netijesidir. Sebitiň ykdysady ösüşiniň gazanylan derejesini kesgitlemek üçin ilki bilen iň möhüm durmuş-ykdysady görkezijileri bolan retrospektiw seljerme usulyny ulanmak zerur bolup durýar. Retrospektiw seljermesi sebit ykdysadyýetiniň ýagdaýyna baha bermegiň esasynda ösüş ýollarynyň we täze bazar şertlerinde öndüriji güýçleriniň paýlanyşynyň aýratynlyklaryny kesgitlemekden peýdalanmaga mümkinçilik berýär. Sebit syýasaty ilki bilen, öz çägendäki ykdysady ösüşiniň esasy wektoryny kesgitlemäge we sebitiň dürli kiçi ulgamlaryna degişli bolan görkezijilerdäki deňsizlikleri aradan aýyrmaga gönükdirilýär. Şunda, durmuş gapma-garşylyklaryna sebäp bolup biljek deňsizlikleri azaltmak, aradan aýyrmak sebit syýasatynyň esasy maksady bolup durýar.

Durmuş ulgamlary üçin hem sebiti ulgamlaryň seljermegiň usulyýetinde aşakdaky görkezijileri seljermek maslahat berilýär: iş hakynyň jemi içerki önümdäki paýy, iň pes aýlyk zähmet hakynyň

derejesi, ortaça aýlyk zähmet haky bilen iň pes aýlyk zähmet hakynyň özara gatnaşygy, aýlyk zähmet haklary, pensiýalar we döwlet kömek pullary tölemek boýunça bergileriň möçberi, umumy ilatyň paýynda iň pes aýlyk zähmet hakyndany pes möçberde aýlyk zähmet hakyny alýan ilatyň möçberi, ilatyň umumy girdejileriniň paýynda süýşüringileriniň (bank goýumlary, gymmatly kagyzlara goýumlary, gozgalmaýan emläklere goýumlary) paýynyň ösüşi, sebit býujetinden durmuş maksatnamalaryny maliýeleşdirmegiň derejesi, demografiki, ýagny ilatyň mukdar häsiýetnamalary, olaryň düzüminde kesgitli hünärler boýunça näçeräk adamlaryň bardygy, sowatlylaryň sany, ilatyň milli (etniki) taraplary, tebigy artyşy, onuň migrasiýasy, ölüm-ýitimi, nesilleriň çalşyp durmagy ýaly üýtgemeler, sebitiň ilatynyň ömrüniň ortaça dowamlylygynyň ýurt boýunça ilatyň ömrüniň ortaça dowamlylyk görkezijisine bolan gatnaşygy, resmi taýdan hasaba alnan işsizleriň we her bir boş iş orunlaryň sany, sebitde ykdysady taýdan işe ukyply ilatyň we işleýän ilatyň sanynyň sebitdäki umumy ilatyň sanyndaky paýy. Bulardan başga-da, sebitiň durmuş-ykdysady ösüşiniň seljermesi ýurduň geografiki giňlikdäki çäginin paýynda sebitiň çäginin, onuň şäherleşme derejesini kesgitlemäge mümkinçilik berýän görkezijilerini hem öz içine almalydyr.

Hormatly Prezidentimiz tarapyndan bilim ulgamynda kesgitlenen wezipelere laýyklykda derňewiň usullaryny we usulyýetini, durmuş-ykdysady hadysalary modelirlemegi we çaklamagy, durmuş-ykdysady ösüşiň häzirki döwrüniň aýratynlyklaryny göz önünde tutup, ykdysadyýetde aýratyn obýektleriň we ösüşleriň ýagdaýyna baha bermekde analitiki goldaw berip biljek anyk teklipleriň düzülmegi üçin takyk we ygtybarly çaklama modellerini gurmak başarnyklary bolan kärine ökte hünärmenleriň taýýarlanylmagynda bilim başarnyklarynyň ähmiýeti uludyr.

DEVELOPMENT OF COMPETENCIES AND SKILLS OF ECONOMIC SPECIALISTS TO ENSURE THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS

Y. Mammedova, Sh. Orazmammedova (Turkmenistan)

Socio-economic development programs require innovative actions, modern broad thinking in the field of science integration. The methodology for analyzing regional development is being introduced not only as an independent object, but also into the system of world economic relations formed by a multifaceted paradigm that develops on the basis of central-regional and inter-regional interactions. Thus, the analysis and forecasting of territorial socio-economic development becomes a general strategy for the socio-economic development of the country. The role and importance of the analytical base, goals and objectives in the implementation of socio-economic development programs in achieving sustainable development goals is growing.

In accordance with the tasks set in the education system, the formation of methodological skills among economists to ensure the socio-economic development of the regions will create conditions for enhancing economic development.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ И НАВЫКОВ У СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Я. Маммедова, Ш. Оразмаммедова (Туркменистан)

Программы социально-экономического развития требуют новаторских действий, современного широкого мышления в области интеграции науки. Методология анализа регионального развития внедряется не только как самостоятельный объект, но и в систему мирохозяйственных отношений, образуемых многоплановой парадигмой, развивающейся

на основе центрально-региональных и межрегиональных взаимодействий. Таким образом, анализ и прогнозирование территориального социально-экономического развития становится общей стратегией социально-экономического развития страны. Возрастает роль и значение аналитической базы, целей и задач в реализации программ социально-экономического развития в достижении целей устойчивого развития.

В соответствии с задачами, поставленными в системе образования, формирование у экономистов методологических навыков обеспечения социально-экономического развития регионов создаст условия для активизации экономического развития.

TALYPLARYŇ INNOWASIÝA IŞJEŇLIGINI ÖSDÜRMEGIŇ USULLARY

Y. Mergenbaýew, Ç. Meläýewa (Türkmenistan)

Pedagogikanyň inženerçilik bilimine innowasion çemeleşmäniň ösdürilmegi okuwyň başlangyjyndan nazary materialyň durmuşa geçirilmegini talap edýär. Okuwyň birinji ýylynda talyp-lar teklipl edilýän okuw materiallarynyň geljekki inženerçilik işleri, tehniki, tehnologiýa, ykdysady we jemgyýetçilik ösüşiniň geljegi bilen baglanyşygyny görkezmelidir. Nazaryýetdäki bilimi tejribe arkaly özleşdirme usuly talyplarda öwrenmek üçin zerur bolan höwesli we duýgurlygy ösdürmäge mümkinçilik berýär.

Tehnologiýalaryň häzirkizaman ösüşi inžener hünärmenleri taýýarlamagyň hilini düýpli ýokarlandyrmagyň zerurlygyny kesgitleýär. Munuň özi ylmy we tehnologiýa ösüşi bilen baglanyşykly bolup, adamlaryň hünär we jemgyýetçilik işleriniň ähli ugurlarynda diýen ýaly ýüze çykýar.

Geljekki inženerleriň innowasiýa taýynlygyny döretmek üçin hünär funksiýalary ulgamynda möhüm ähmiýete eýe bolan innowasiýanyň mazmuny baradaky nazary-empirik düzgünleriň manysyna düşünmäge gönükdirilmelidir; geljekki inženerleriň innowasion işjeňlige taýynlygyny emele getirmek üçin tehniki hünär derslerinde bilim meýdanynyň bitewiligini we zygiderliligini üpjün etmäge mümkinçilik berýän nazaryýet modeli işläp düzülmelidir; inženerleriň hünär başarnyklarynyň sanawynda umumy medeni, inženerçilik işinde sosial we hünär taýdan möhüm başarnyklaryny ösdürmelidir; pedagogiki tehnologiýanyň taslamasyny taýýarlyk, prosesual, gözgeçilik we baha beriş derejelerini ösdürmelidir; geljekki inženerleriň okuw döwründe innowasion işjeňligine taýýarlygynyň ölçegleri kesgitlenilmelidir.

Bellenen maksadyň ýerine ýetirilmegi üçin aşakdakylar zerurdyr:

1. Ylmy çeşmeleriň nazaryýet seljermesinde «innowasion işjeňligi», «innowasiýa», «geljekki inženerleriň innowasion işjeňlige taýynlygy» düşüňjeleriniň mazmunyny we wajyplygyny açmak;
2. Pedagogiki modelirlenmegiň ýörelgelerine esaslanyp, geljekki inženeriň innowasion işjeňlige taýýarlanmagy, onuň durmuşa geçirilmegine goşant goşýan guramaçylyk we pedagogiki şertleri subut etmek üçin pedagogiki tehnologiýany ösdürmek;
3. Geljekki inženerleriň innowasion işjeňlige taýýarlygynyň ölçeglerini we görkezijilerini hünärmenleri taýýarlamaga başarnykly çemeleşmä, inženerçilik işlerine bildirilýän talaplara laýyklykda kesgitlemek;
4. Geljekki inženerleriň eksperimental gözleg işlerinde innowasion işjeňlige taýýarlygyny döretmek üçin ösen pedagogiki tehnologiýalary kämilleşdirmek we netijeliligini artdyrmak.

Geljekki inženeriň innowasion işjeňligi häzirki zaman tehnologiýalarynyň, serişdeleriniň, usullarynyň we gurama görnüşlerini okuw döwründe ulanmak esasynda emele gelýär. Innowasion işjeňlik bir tarapdan, bilim meýdançasyny guramagyň bir usuly bolup, beýleki tarapdan hünär häsiýetlerini we iş usullaryny ösdürmegiň serişdesi esasynda mugallymyň orny, beýleki tarapdan okuw işiniň derslerini we şahsy üýtgeşmelerini dolandyrmak hem-de düzetmek funksiýalary bilen kesgitlenýär.

Innowasion işjeňligine taýynlygy adamyň psihologiýa aýratynlyklarynyň özara baglanyşygyny, innowasiýa ugrundaky hünär we ýörite bilimler hem-de başarnyklar, bu işleriň ýerine ýetirilişiniň täze usullaryny hem-de başarnyklaryny öwrenmek islegini kesgitleýär.

Geljekki inženerleriň innowasion işjeňligine taýýarlamagyň tehnologiýasy mugallymyň we talybyň temalaýyn özara täsirine esaslanýar we häzirki zaman pedagogiki gurallara, işjeň okatmagyň usullaryna, talybyň bilimleri döredijilikli ulanylmagyna, bilim edaranyň giňişleýin hem-de täzelikleriň döredilmegi-

ne gönükdirilen infrastrukturasyňa, talyplaryň okuw we gözleg işlerini guramaga gönükdirilen çäreleriň toplumyna esaslanýar.

Geljekki inženerleriň innowasion işjeňligine taýynlygynyň emele gelmeginiň nazaryýet modeli, bilimiň mazmunyny üýtgetmäge we ýokary tehniki okuw mekdebinde häzirki zaman hünärmenlerini taýýarlamagyň ulgamyny we mehanizmlerini döwrebaplaşdyrmaga mümkinçilik berýär, şeýle hem guramaçylyk we pedagogiki şertleri durmuşa geçirmek: kämilleşen bilim gurşawyny döretmek, talyplaryň bilim çärelerini guramagyň kämil görnüşlerini ösdürmek, täzeçillige usulyýet goldawy, geljekki inženerleriň hünär taýýarlygyny bahalandyrmak üçin derejeleri hem-de ölçegleri kesgitlemek, şahsy ösüş, toplamak talyplaryň hünär we amaly tejribe, innowasion işjeňliginiň öndürijilik görnüşlerini özleşdirmegi ýaly obýektiw mümkinçilikleri döredýär.

DEVELOPMENT METHODS OF INNOVATIVE STUDENT ACTIVITIES

Y. Mergenbayev, Ch. Melayeva (Turkmenistan)

In the development of the functional activity of future engineers studying in technical specialties, as well as in improving the psychological and pedagogical skills of teachers of engineering disciplines, it is very important to develop methods for the development of innovative activity. Their algorithms can be used to train innovators in social and economic fields, as well as to develop diagnostic tools used in educational projects, as well as guides for teachers and students.

The content of preparing future engineers for innovative activity should theoretically be based on the readiness of students for innovative activity by improving its content, forms, methods and means.

МЕТОДЫ РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

И. Мергенбаев, Ч. Мелаева (Туркменистан)

В развитии функциональной активности будущих инженеров, обучающихся по техническим специальностям, а также в повышении психолого-педагогического мастерства преподавателей дисциплин инженерных специальностей очень важно развивать методы развития инновационной деятельности. Их алгоритмы можно использовать для подготовки специалистов-новаторов в социально-экономических областях, а также для разработки диагностических инструментов, используемых в учебных проектах, а также руководств, предназначенных для учителей и учащихся.

Подготовка будущих инженеров к инновационной деятельности теоретически должны основываться на готовности студентов к инновационной деятельности путем совершенствования ее содержания, форм, методов и средств.

SPORT LUKMANÇYLYGY FAKULTETINDE PEDIATRIÝA DERSINIŇ OKADYLYŞYNYŇ AÝRATYNLYKLARY

Ý. Ýawan, O. Bäşimowa (Türkmenistan)

Wajyplygy: Hormatly Arkadagymyzyň aýratyn nygtaýşy ýaly, ýurtda köpçülikleýin sportuň ösdürilmegi halkyň sagdyn genofondunyň kemala gelmeginde ähmiýeti örän ýokarydyr. Hormatly Prezidentimiziň bu ugurdaky beýik başlangyçlarynyň, ýurdumyzda sport ulgamynda ýerine ýetirilen beýik işleriň, durmuşa ornaşdyrylan özgertmeleriniň netijesinde sportuň dürli görnüşlerine höwesli, başarjaň ýaşlarymyzyň münlerçesi ýüze çykaryldy. Hormatly Arkadagymyz ýaş nesil hakdaky ýadawsyz aladalary olaryň geljekde beden taýdan sagdyn bolup ýetişmekligini üpjün edýär.

Işiň maksady: Sport lukmançylygy fakultetinde pediatriýa dersiniň okadylyşynyň aýratynlyklaryny öwretmek.

Materiallar we usullar: Myrat Garryýew adyndaky Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň sport lukmançylyk fakultetiniň talyplary pediatriýa dersi IV we V ýylynda okadylýar. Pediatriýa dersiniň okadylyşy kesel-bejeriş fakulteti bilen deňeşdirilende sport lukmançylygy fakultetiniň taly-

plaryna çaganyň saglygyna sportuň ýetirýän täsiri öwredilýär. Sportyň käbir görnüşlerinde türgenleşmek kiçi ýaşlardan başlaýar. Sportuň görnüşleri izometriki we izotoniki görnüşlere bölünýär. Izometriki görnüşde türgenler ştanga, gir götermek ýaly usullar bilen meşgullanýarlar. Izotoniki görnüşinde türgenler köp hereket edýärler. Oňa ylgamagyň dürli görnüşleri, futbol, woleýbol we ş.m. degişlidir. Uzak wagtyň dowamynda türgenleşen türgenlerde üç alamat peýda bolýar. Ol bradikardiýa, ýürek muskulynyň gipertrofiýasy we gan basyşynyň peselmegidir. Bu alamatlar sagat türgenlerde döreýär.

Eger-de türgende wagtynda kesgitlenmedik kesel bolsa, ýagny ýüregiň kiçi anomaliýalary (mitral gabsanyň prolapsy, açyk owal deşik, iki gapakly aortal deşik, garynjyklaryň ýalan hordalary, «damja ýürek») bular ýaly türgende türgenleşik gaty ýaş wagtynda başlan bolsa ýa-da türgenleşik ýeterlik dowamlylykda geçirilmän türgen ýaryşa çyksa, onda «patologiki türgen ýüregi» döreýär. Ol ýüregiň töwereginde agyry, ýadawlyk, biperwaýlyk, sporta bolan ýigrenç döreýär. Wagtyň geçmegi bilen patologiya öýkene, böwreklere geçýär. Ondan başga-da çagada kardiomiopatiýa bolsa, sport bilen meşgullanma patologiki ýagdaýlaryň döremegine getirýär.

Netijede: Sport lukmançylygy fakultetinde pediatriýa dersi okadylanda talyplaryň geljekki kärini göz önünde tutmaly, çagalaryň ýaşyna, sportuň görnüşine, türgeniň saglyk ýagdaýyna laýyklykda sport bilen meşgullanmaga rugsat bermelidir.

FEATURES OF TEACHING PEDIATRICS AT THE FACULTY OF SPORTS MEDICINE

Y. Yavan, O. Byashimova (Turkmenistan)

As our Hero Arkadag emphasized, the development of sports in the country is necessary for the formation of a healthy gene pool of the population. The tireless care of the Esteemed Arkadag about the teenage generation guarantees the growth of healthy people in the future.

Students of the Faculty of Sports Medicine of the State Medical University of Turkmenistan named after Myrat Garryev study pediatrics in the IV-V courses. Students of the Faculty of Sports Medicine should know the anatomical and physiological features of the development of organs and systems in children, especially nutrition.

In long-term athletes, the appearance of 3 symptoms is noted: bradycardia, hypertrophy of the heart muscle and a decrease in blood pressure. They occur in healthy athletes. If an athlete was not diagnosed with a disease in time and training began from an early age, and the athlete does not train enough to compete, then he develops a “pathological sports heart”, which is manifested by pain in the heart, fatigue, indifference, and dislike for sports. Over time, the pathology passes to the lungs and kidneys. If the child also has cardiomyopathy, then sports can lead to the development of pathological processes.

In this regard, sports doctors must conduct a full examination and give permission to play sports, depending on the state of health, age, type of sport before children start playing sports.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДОВАНИЯ ПЕДИАТРИИ НА ФАКУЛЬТЕТЕ СПОРТИВНОЙ МЕДИЦИНЫ

Я. Яван, О. Бяшимова (Туркменистан)

Как подчеркнул наш уважаемый Герой-Аркадаг, развитие спорта в стране необходимо для формирования здорового генофонда населения. Неустанная забота уважаемого Героя-Аркадага о подростоющем поколении гарантирует в будущем рост здоровых людей.

Студенты факультета спортивной медицины Государственного медицинского университета Туркменистана имени Мырата Гаррыева изучают педиатрию на IV-V курсах. Студенты факультета спортивной медицины должны знать анатомо-физиологические особенности развития органов и систем у детей, особенности питания.

У долго тренирующихся спортсменов отмечается появления 3-х симптомов: брадикардия, гипертрофия сердечной мышцы и снижение артериального давления. Они возникают у здоровых спортсменов. Если у спортсмена не было выявлено вовремя заболевание и тренировки начались с малых лет, и недостаточно тренируясь спортсмен выходит на соревнования, то у него развивается «патологическое спортивное сердце», которое проявляется болями в области сердца, усталостью, безразличием, и неприязнью к спорту. С течением времени патология переходит на легкие и почки. Если у ребенка помимо этого, есть и кардиомиопатия, то занятия спортом могут привести к развитию патологических процессов.

В связи с этим, спортивные врачи должны провести полное обследование и дать разрешение на занятия спортом в зависимости от состояния здоровья, возраста, вида спорта прежде чем дети начнут заниматься спортом.

DURMUŞY ÖZGERDIP, DÜNYÄ GUJAGYMYZY AÇÝARYS! ERSMUS MAKSATNAMASY TÜRKMENISTANDA

A. Çhorekliýewa (Eramus + Türkmenistandaky ilçisi)

Erasmus+ bu Ýewropa Birleşiginiň ýokary we orta hünär bilimi, ýurtlaryň arasynda hyzmatdaşlygy, ýaşlaryň we sportuň ösüşini goldamaga gönükdirilen maksatnamasydyr.

2021 – 2027-nji ýyllarda Maksatnama bilim pudagynda işleýän edaralar we ähli ýaşdaky şahslar üçin giň mümkinçilileri döretmegini dowam etdirýär.

Maksatnamanyň 26 mlrd. ýewrodan gowrak býujeti bar. Maksatnama diňe bir halkara maksatnamasy bolmaga däl-de, eýsem has inklýuziw, sanly we ekologiki maksatnama bolmaga ymtylýar.

Şol sebäpli Erasmus+ 2021-2027-nji ýyllarda sosial bitewileşmä, ýaşlaryň demokratiki durmuşa gatnaşmagyna hem-de «ýaşyl» we «sanly» tehnologiýalara geçişe aýratyn üns berýär.

ERASMUS+ CHANGING LIVES, OPENING MINDS! ERASMUS+ PROGRAMME IN TURKMENISTAN

A. Chhoreklyewa (National office of Erasmus + in Turkmenistan)

Erasmus+ is a programme of the European Union in support of higher and secondary vocational education, cooperation between countries, youth development and sports.

In the seven-year lifecycle (2021-2027) the programme continues offering its opportunities for organisations and individuals of all ages and backgrounds.

The budget of the programme is more than 26 billion euros. The programme aims to become not only international, but also more inclusive, digital and green.

Therefore, Erasmus+ 2021-2027 pays special attention to social integration, youth participation in democratic life and the transition to “green” and digital technologies.

ЭРАЗМУС+ ИЗМЕНЯЯ ЖИЗНЬ, ОТКРЫВАЕМСЯ МИРУ! О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОГРАММЫ ЭРАЗМУЗ В ТУРКМЕНИСТАНЕ

A. Чореклиева (Национальный офис Эразмус + Туркменистан)

Эразмус + это программа Европейского союза в поддержку высшего и среднего профессионального образования, сотрудничества между странами, развития молодежи и спорта.

Программа Эразмус+, стартовавшая в 2014 году, заменила несколько европейских программ, включая широко известные в Туркменистане ТЕМПУС и Эразмус Мундус.

В 2021-2027 гг. программа продолжает создавать широкие возможности доступа для учреждений и индивидуальных лиц всех возрастов, работающих в сфере образования.

Бюджет программы более 26 млрд евро, а сама она стремится стать не только международной, но и более инклюзивной, цифровой и экологической. Поэтому Эразмус+ 2021–2027 особое внимание уделяет социальной интеграции, участию молодежи в демократической жизни и переходу к «зеленым» и «цифровым» технологиям.

«Зеленые» проекты являются приоритетным направлением политики ЕС, нацеленным на поиск инновационных решений в сфере экологии и бережного отношения к природным ресурсам, альтернативных источников энергии и ресурсосберегающих инноваций.

Руководство программой Эразмус+ осуществляется Европейской Комиссией, Европейским Агентством по образованию и культуре (ЕАСЕА), национальными офисами в странах-членах ЕС и третьих странах, ассоциированных с Программой, а также национальными офисами в третьих странах, не ассоциированных с программой.

На сегодняшний день число участников программы Эразмус+ насчитывает 13 миллионов человек.

Проекты программы Эразмус + предоставляют участникам большие возможности для роста и развития. Участие в международных проектах служит идеальным источником свежих и оригинальных идей, способствует раскрытию потенциала их участников, а также открывает возможности профессионального и карьерного роста.

Национальный офис Эразмус+ в Туркменистане способствует распространению информации о программе, оказывает поддержку высшим учебным заведениям в поиске партнеров для создания проектных консорциумов, а также координирует деятельность национальной команды туркменских экспертов (HERE) в области реформ высшего образования в Туркменистане.

С момента начала реализации программы Эразмус+ в Туркменистане, а именно с 2015 года, 11 туркменских высших учебных заведений приняли участие в 8 проектах Erasmus+ CBHE.

Команды проекта создали современную образовательную среду в своих университетах, внедрили инновационные образовательные технологии и подключили свои учреждения к глобальному цифровому образовательному пространству.

С 2021 года Эразмус + уделяет особое внимание переходу на «зеленые» и цифровые технологии и поиску инновационных решений в области экологии и бережного подхода к природным ресурсам.

Изменение климата ускоряет негативные экологические тенденции в регионе Центральной Азии, поэтому практическая реализация текущих совместных проектов Европейского Союза и Центральной Азии в водном и сельскохозяйственном секторах вносит неоценимый вклад в подготовку квалифицированных специалистов.

5 туркменских вузов работают в 3 «зеленых» проектах Erasmus+ Повышение потенциала в высшем образовании: «Новые и инновационные курсы по точному сельскому хозяйству» (NICoPA 2018-2021), «Новые курсы по геопространственной инженерии для адаптации прибрежных экосистем к изменению климата» (GEOCLIC 2020-2023) и «Развитие человеческого потенциала водного сектора Центральной Азии для повышения устойчивости к изменению климата и поддержки устойчивого развития, мира и безопасности» (HWCA 2023-2025).

Для достижения своих целей программа Erasmus+ предусматривает реализацию следующих мероприятий в период 2021-2027 годов:

Международная кредитная мобильность – это проекты по краткосрочному обмену для студентов и сотрудников ВУЗов.

Совместные магистерские степени (СМС) – международные магистерские программы отбираются и поддерживаются Европейской Комиссией; реализуются консорциумом вузов из ЕС и из неевропейских стран включают обязательный период обучения не менее, чем в

двух различных странах программы приводят к присвоению совместной или множественной степени.

Повышение потенциала в высшем образовании (ППВО) – поддерживает социально-экономическое восстановление, рост и развитие, качество, модернизацию и оперативность, актуальность высших учебных заведений и систем третьих стран, не связанных с программой Эразмус+.

Программа Жан Моне – цель, которой заключается в повышении уровня знаний и осведомленности общества в ЕС и вне его пределов о вопросе европейской интеграции, через стимулирование преподавания, исследовательской деятельности и дискуссий по вопросам Европейского Союза, в частности отношений ЕС с другими странами, и межличностного и межкультурного диалога.

Конкурсы по отбору проектов для участия в программе Эразмус+ объявляются ежегодно, обычно в январе-феврале. Конкурсы проводятся и координируются Исполнительным агентством по вопросам образования, аудиовизуальных средств и культуры (EACEA) от имени Европейской Комиссии. Заявки на участие в конкурсах подаются высшими учебными заведениями непосредственно в Исполнительное агентство путем заполнения стандартной аппликационной формы.

HÄZIRKI ZAMAN RUSSIÝADA JEMGYÝETÇILIK BILIMİN MESELELERI WE ÖSÜŞ UGURLARY

N. Waleyewa (Russiýa Federasiýasy)

Makalada Russiýada jemgyýetçilik işgärlerini taýýarlamak ulgamynyň ösüş ugurlary seljerilýär. Bilimde başarnyk, işjeňlik we funksional çemeleşmeleriň arasyndaky baglanyşyk ýüze çykaryldy. Jemgyýetçilik işgärleriň hünär bilim ulgamynda funksional çemeleşmäni ulanmagyň geljegi görkezilýär. Jemgyýetçilik işgäriň wezipeleriniň iýerarhiki nusgasy teklip edilýär.

PROBLEMS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL EDUCATION IN MODERN RUSSIA

N. Valeeva (Russian Federation)

The article analyzes the trends in the development of the system of training social workers in Russia. The relationship between competence, activity and functional approaches in education is revealed. The prospects for the use of the functional approach in the system of professional education of social workers are presented. A hierarchical model of the functions of a social worker is proposed.

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Н. Валеева (Российская Федерация)

В статье проанализированы тенденции развития системы подготовки социальных работников в России. Раскрыта взаимосвязь компетентностного, деятельностного и функционального подходов в образовании. Представлены перспективы использования функционального подхода в системе профессионального образования социальных работников. Предложена иерархическая модель функций социального работника.

**BERKARAR DÖWLETIŇ
TÄZE EÝÝAMYNYŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE
SPORT ULGAMYNDA INNOWASION
TEHNOLOGIÝALAR**

**INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN
SPORTS IN THE ERA OF THE
REVIVAL OF THE NEW EPOCH
OF THE POWERFUL STATE**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В СПОРТЕ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ
НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО
ГОСУДАРСТВА**

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNYŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE SPORT ULGAMYŇDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR

A. Amangulyýew (Türkmenistan)

Türkmenistanda bedenterbiýäni we sporty goldamagyň hem-de ösdürmegiň kanunçylyk binýadyny kämilleşdirmek, daşary ýurtlaryň degişli sport guramalary bilen hyzmatdaşlygy ösdürmek hem-de bu ugurda sanly we innowasion tehnologiýalar babatda dünýä tejribesiniň gazananlaryny ýurduň sport ulgamyna ornaşdyrmak, ýaşlaryň arasynda bedenterbiýäni hem-de sporty ösdürmek, halkara derejeli ussat türgenleri taýýarlamak, bedenterbiýe we sport babatda ylmy ösdürmek hem-de beýleki wajyp çäreler maksatnamanyň esasy wezipesi hökmünde kesgitlenildi.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy, «Bedenterbiýe we sport hakynda», «Bilim hakynda», «Raýatlaryň saglygynyň goralmagy hakynda» Türkmenistanyň Kanunlary, «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011 – 2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy», «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2019 – 2025-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy», şeýle hem halkara hukugyň umumy ykrar edilen ýörelgeleri we kadalary hem-de beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary täze Maksatnamanyň esasy çelgileri boldy. Sanly ulgamyň mümkinçiliklerinden giňden peýdalanmak Maksatnamada aýratyn göz önünde tutulan ugurlaryň biri bolup durýar. Mysal üçin, ilatyň, aýratyn hem ýaşlaryň arasynda bedenterbiýäni we sporty, sagdyn durmuşy wagyz etmek hem-de zerur maglumatlaryň elýeterliligini gazanmak boýunça çagalar-ýetginjekler sport mekdepleriniň, olimpiýa ätiýaçlygyny taýýarlaýan sport mekdep-internatlarynyň, milli ýygyny toparlaryň, bedenterbiýe toparlarynyň iş meýilnamalaryny kämilleşdirmek, mekdebe çenli çagalar edaralarynda we umumybilim berýän orta mekdeplerde tejribeli türgenler, tanymal tälimçiler bilen duşuşyklary guramak, ýurduň sport mekdeplerinde, sport merkezlerinde «Açyk gapylar» günleriniň geçirilmegini ýola goýmak, ilaty bedenterbiýe we köpçülikleýin sport bilen meşgullanmaga giňden çekmek boýunça maşgala sportunyň ösdürilmegi, maşgala agzalarynda gündelik bedenterbiýe-sagaldyş maşklary bilen meşgullanmak endiginiň döredilmegi, eýeçiliginiň görnüşine garamazdan, kärhanalarda, edaralarda we guramalarda işgärleriň arasynda bedenterbiýäni we sporty ösdürmegiň maksatnamasynyň işlenip taýýarlanylmagy, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, guramalaryň we kärhanalaryň işgärleriniň arasynda bedenterbiýe we sport boýunça ýaryşlaryň guralmagy; halkara derejeli ussat türgenleri taýýarlamak boýunça olary höweslendirmek, sportuň görnüşlerini ösdürmekde, milli ýygyny toparlary taýýarlamakda hem-de olaryň halkara ýaryşlarda üstünlikli çykyş etmeklerini üpjün etmekde sport federasiýalarynyň ähmiýetini artdyrmak, okuw-türgenleşik ýygynyň guralyşyna we geçirilişine berk gözegçilik etmek, bedenterbiýe we sport babatda ylmy ösdürmek boýunça bedenterbiýe we sport bilen meşgullanýan çagalaryň ýaş aýratynlyklary boýunça bedeniniň ukyp-başarnyklarynyň ösüşini öwrenmek, ýokary derejeli ussat türgenleriň hereket mümkinçilikleriniň çäklerini we ýokary netijeleri gazanmagynyň täze ýollaryny öwrenmek we gözükdiriji maslahatlary işläp taýýarlamak, ylmy-maglumat ulgamyny döretmek ýaly wezipeler göz önünde tutulýar.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SPORTS IN THE ERA OF THE REVIVAL OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE

A. Amangulyyev (Turkmenistan)

Improving the legislative framework for supporting and developing physical education and sports in Turkmenistan, to develop cooperation with relevant sports organizations of foreign countries and to introduce the achievements of world experience in the field of digital and innovative technologies into the sports system of the country, development of physical education and sports among young pe-

ople, training of international level master sportsmen, development of science in the field of physical education and sports and other important activities were defined as the main objective of the program.

Constitution of Turkmenistan, Laws of Turkmenistan «On Physical Education and Sports», «On Education», «On Protection of Citizens' Health», «National Program of Social and Economic Development of Turkmenistan for 2011-2030», «Program of socio-economic development of the country of the President of Turkmenistan in 2019-2025», as well as generally recognized principles and norms of international law and other normative legal documents were the main features of the new Program. Broadening the potential of the digital system is one of the areas specifically addressed in the Program. For example, the following important tasks are considered; improving the work plans of children and youth sports schools, sports boarding schools preparing for the Olympic reserve, national team teams, physical training groups to promote physical education and sports, healthy life among the population, especially young people, and to achieve access to the necessary information, organizing meetings with experienced athletes and well-known coaches in preschools and secondary schools, establishing «Open Doors» days in the country's sports schools and sports centers, the development of family sports to attract the population to physical training and mass sports, the establishment of the habit of daily physical training and health exercises in family members, development of a program for the development of physical education and sports among employees in enterprises, institutions and organizations, regardless of the type of ownership, organization of sports and physical education competitions among employees of ministries and departments, organizations and enterprises; encouraging them to train international level master sportsmen, increasing the importance of sports federations in developing sports, training national team teams and ensuring their successful performance in international competitions, to strictly monitor the organization and conduct of training meetings, to study the development of physical abilities and abilities of children engaged in physical education and sports according to their age characteristics, to develop science in the field of physical education and sports, to study the limits of the movement capabilities of high-level professional athletes and new ways to achieve high results, and to develop indicative tips, to create a scientific and information system.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СПОРТЕ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА

А. Амангульев (Туркменистан)

В качестве основных задач программы обозначены такие важные мероприятия, как совершенствование законодательной базы поддержки и развития физкультуры и спорта в Туркменистане, развитие сотрудничества с соответствующими спортивными организациями зарубежных стран, внедрение в спортивную сферу страны достижений мирового опыта в сфере цифровых и инновационных технологий, подготовка спортсменов международного уровня, развитие науки в области физкультуры и спорта и др.

Основными ориентирами новой программы послужили Конституция Туркменистана, Законы Туркменистана «О физической культуре и спорте», «Об образовании», «Об охране здоровья граждан», «Национальная программа социально-экономического развития Туркменистана на 2011-2030 годы», «Программа Президента Туркменистана по социально-экономическому развитию страны на 2019-2025 годы», а также общепризнанные принципы и нормы международного права и другие нормативно-правовые документы.

Широкое использование возможностей цифровой системы является одним из приоритетов программы. Она предусматривает такие задачи, как пропаганда физической культуры и спорта, здорового образа жизни населения, особенно молодежи, совершенствование рабочих планов детско-юношеских спортивных школ, спортивных школ-интернатов подготовки олимпийского резерва, сборных команд, физкультурных групп по достижению доступа к необходимой

информации, организация встреч с прославленными спортсменами и известными тренерами в дошкольных учреждениях и общеобразовательных средних школах, налаживание проведения дней «открытых дверей» в спортшколах, спортивных центрах страны, развитие семейного спорта, широкое привлечение населения к занятиям физкультурой и массовым спортом, привитие среди членов семьи ежедневную привычку делать зарядку, разработка программы развития физкультуры и спорта среди работников на предприятиях, в организациях и учреждениях независимо от формы собственности, организация соревнований по физкультуре и спорту среди работников министерств и отраслевых ведомств, организаций и предприятий, стимулирование их на подготовку тренеров международного класса, преумножение значимости спортивных федераций в развитии видов спорта, подготовке национальных сборных, обеспечение их успешного выступления на международных соревнованиях, строгий контроль за организацией и проведением учебно-тренировочных сборов, изучение роста способностей организма по возрастным особенностям детей, занимающихся физкультурой и спортом, развитие науки в области физкультуры и спорта, изучение двигательных возможностей спортсменов высокого класса, новых путей достижения высоких результатов, разработка инструкций, рекомендаций, создание научно-информационной системы.

SPORTUŇ ELEKTRON GÖRNÜŞINIŇ ADAMA ÝETIRÝÄN TÄSIRLERI

A. Çaryýewa, Ş. Nepesow (Türkmenistan)

Eýýäm birnäçe wagtdan bäri «Kibersportuny sportuň görnüşi diýip hasaplap bolarmy?» diýen sorag köpleriň arasynda jedelli çekişmäni döredip gelýär. Şonuň üçin dünýäniň ençeme döwletleri ony sportuň bir görnüşi hökmünde kabul etmekden saklanýarlar. Bu pikiri olar, sport diýlende, oýunçylaryň janly dünýäde fiziki güýçlerini sarp edip geçirýän ýaryşlaryny göz önünde tutýandygy bilen delillendirýärler. Ýöne bu sport oýunlarynda oýunçylaryň elektron dünýäde guraýan çekeleşikli darkaşlary hem pikiri, ünsi, başarjaňlygy we yhlasy talap edýär. Galyberse-de, kibersportda-da oýunçy hem bar, tomaşaçy hem bar. Oýnuň düzgünleri hem anyk. Kibersport – bu wirtual ýaryş ulgamy bolup, wirtual giňişlikdäki söweş kompýuter tehnologiýalary arkaly modelirlenýär.

Kibersportuň kämilleşmegi, ýaýbaňlanmagy netijesinde onuň bilen meşgullanýanlaryň sanynyň barha artýanlygyny göz önünde tutup, oýunlara gatnaşmaga höweslendirmek, onuň adamyň fiziki we ruhy saglygyna ýetirip bilýjek zyýanly täsirlerini, oýunçylara ruhy goldaw bermegiň usullaryny anyklamak üçin psihologik barlaglaryň geçirilmegini talap edýär. Kibersportda ýene-de jedelli meseleleriň biri hem, onuň oýunçylara oňyn ýa-da oňyn däl täsiridir. Esportuň adamlara oňyn täsir edýänligini A.W.Pleşakow öz işinde: «Kiberoýunçylar etjek hereketlerini öňünden seljerip, çalt we dogry netije çykaryp bilýänligi, köpçülikde alçaklygy, ylmyň täze gazananlaryny çalt öwrenip, baş alyp çykýanlygy bilen tapawutlanýarlar» diýip belleýär. Onuň tersine, W.Gudimow: «Mekdep okuwçylarynyň we ýaşlaryň köpçülikde özüni alyp barşyna we ahlagyna kiberoýunlaryň ýaramaz täsiri güýçli» diýip beläp, ony ýaşlaryň köp wagtyny kompýuteriň başynda geçirip, ruhy gatnaşyklarynyň pesligi (garyndaş, dost, goňşy, söýgi), köpçülige uýgunlaşmasynyň kynlygy bilen düşündirýär.

«Kibersportda ýaş, jyns tapawudynyň çäklendirilmesi, fiziki güýç görkezijilerine bolan talaplar bolmaýar» diýlip bellenilmegi, ýaşaýa, jynsýa, fiziki mümkinçilikleriňe garamazdan, isleg bildirýänleriň ählisine bu görnüş bilen meşgullanmaklyga mümkinçilik bar. Kibersportda käbir oýunlar türgenden ýokary akyl, intellektual başarnygy talap edýär. Meselem, hakyky wagt strategiýa (real-time strategy), taktiki söweş žanryna degişli oýunlarda oýunçy özüni gahrymanynyň keşbinde kabul edip, her ädimini, hereketini pikirlenýär. Bu ýagdaýy M.Awilow «Çeper eser okaýan adamyň eseriň gahrymanynyň keşbinde özüni goýmak» ýaly duýgy bilen birmeňzeş diýip belläp geçýär. Ýöne oýnuň dowamynda oýunçy çalt we çeýe hereket etmeli bolýar. Bu žanrda garşydaş toparyňa garşy ýowuz,

agressiw hereketleriň, usullaryň ulanylmagy, meselem, ýarag ulanyp, şäheri, obany, umuman daş-töwregiňi weýran etmeklik köplerde biynjalyklyk döredip, adama ýaramaz täsir edýär diýip belleýärler. Kiberoýunçylaryň özleri bolsa: «Oýunlar şowsuzlyklara bolan emosional durgunlylygy sazlap, maksadyňa ýetmek üçin göreşmekligi öwredýär» diýip, oňyn jogap berýärler. Şeýle hem bolsa, ruhy taýdan durgun däl şahslara bu oýunlary oýnamak maslahat berilmeýär.

Häzirki wagtda ýaşlaryň arasynda meşhurlygynyň artýandygyny göz öňünde tutup, kibersportuň oňyn we oňyn däl taraplaryny aşakdaky tablisada ýerleşdirildi.

+	-
Geljegi uly Girdejili sport Daşary ýurt dillerini bilmek Oýunçy öýünden çykman bir ýa-da birnäçe ýaryşlara gatnaşyp bilýär Aýratyn fiziki başarjaňlygyň zerurlygy ýok	Enjamlar üçin köp pul serişdeleri gerek Gowy netijeleri gazanmaklyk üçin köp wagtyňy kompýuteriň başynda geçirmeli; Görüşe zeper ýetirýär Gipodinamiýa

Şeýlelikde, kompýuter oýunlary ýaşlarda döredijilik endiklerini kemala getirmekde, ýaşlara maglumat we sanly tehnologiýalary özleşdirmekde, kompýuter we maglumatlar ulgamynda täze ylmy taglymatlary, tehnologik tejribeleri öwrenmekde, sanly tehnologiýa ulgamyndan we innowasion serişdelerden peýdalanmakda ýokary medeniýetini terbiýelemekde ähmiýeti uludyr.

THE IMPACT OF ESPORTS ON A PERSON

A. Charyyeva, Sh. Nepesov (Turkmenistan)

Sports is as a form of sports where the primary aspects of the sport are facilitated by electronic systems; the input of players and teams as well as the output of the eSports system are mediated by human-computer interfaces. In more practical terms, eSports commonly refer to competitive (pro and amateur) video gaming that is often coordinated by different leagues, ladders and tournaments, and where players customarily belong to teams or other ‘sporting’ organizations who are sponsored by various business organizations. During recent years, eSports (electronic sports) have become one of the most rapidly growing forms of new media driven by the growing provenance of (online) games and online broadcasting technologies.

ВЛИЯНИЕ КИБЕРСПОРТА НА ЧЕЛОВЕКА

A. Чарыева, Ш. Непесов (Туркменистан)

Киберспорт - это вид спорта, в котором основные аспекты спорта облегчаются электронными системами; ввод игроков и команд, а также вывод системы киберспорта опосредуются интерфейсами – человек-компьютер. В более практическом плане киберспорт обычно относится к соревновательным (профессиональным и любительским) видеоиграм, которые часто координируются различными лигами, ладдерами и турнирами, и где игроки обычно принадлежат к командам или другим «спортивным» организациям, которые спонсируются различными бизнес-организациями. В последние годы киберспорт (электронный спорт) стал одной из самых быстрорастущих форм новых медиа, обусловленной растущим распространением (онлайн) игр и технологий онлайн-вещания.

BEDENTERBIÝÄNIŇ WE SPORTUŇ DURNUKLY ÖSÜŞ MAKSATLARYNY ÜPJÜN ETMEKDE ÄHMIÝETI

A. Goçakowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň öňdengörüjilikli, parasatly, ykdysady we durmuş syýasaty netijesinde türkmen jemgyýetinde hem-de ykdysadyýetinde bedenterbiýäniň, köpçülikleýin we ýokary derejeli sportuň orny we ähmiýeti ýylsaýyn ýokarlanýar.

Türkmenistanda bedenterbiýäniň we köpçülikleýin sportuň üns merkezinde saklanylmagy bu ulgamlaryň ilatyň sagdyn durmuşda ýaşamagyny üpjün etmegiň, hemmetaraplaýyn kämil şahsyýeti terbiýeläp ýetişdirmegiň, zyýanly endikleriň önüni almagyň we olara garşy göreşmegiň ygtybarly usuly hökmünde öňe sürülmegi bilen berk baglanyşyklydyr. Häzirki wagtda dünýä derejesinde sport ulgamynyň ileri tutulyp ösdürilmeginde esasy sebäpleriň biri-de onuň 2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş babatda ählumumy Gün tertibiniň belent maksatlaryna ýetmekde hereketlendiriji güýç bolup çykyş edýänliginde jemlenýär. Bedenterbiýe we sport bilen meşgullanylmagy adam mümkinçilikleriniň durmuşa geçirilmegine, saglygy goraýyş ulgamynyň önünde duran wezipeleriň ýerine ýetirilmegine, şahsyýetiň ruhy we beden taýdan sazlaşykly ösmegi üçin zerur şertleriň döredilmegine ýardam edýär. Şu nukdaýnazardan, dünýä bileleşiginiň tagallalary sporta elýeterlilik we köpçülikleýin häsiýeti bermäge gönükdirilendir.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýokary derejeli sport ägirt uly depginler bilen ösýär. Häzirki zaman jemgyýetinde bedenterbiýe we sport adamlaryň saglygyny goramagyň we berkitmegiň, olaryň medeniýetini ýokarlandyrmagyň esasy faktory, ýaramaz endiklerden daşlaşmagyň, işjeň dynç almagyň we özara gatnaşyklaryň möhüm usuly hökmünde çykyş edýär. Şeýle hem bedenterbiýe we sport döwletiň we jemgyýetiň ykdysady ýaýrawyna hem, ýagny işçi güýjüniň hiline, sarp etmegiň we islegiň düzümine, sarp edijileriň özünü alyp barşyna, daşary ykdysady gatnaşyklara, syýahatçylyga we ykdysady ulgamyň beýleki görkezijilerine oňyn täsir edýär. Bu babatda ýurdumyzda geçirilýän halkara ýaryşlarynyň täsiri has-da uludyr.

Sportuň elýeterli we köpçülikleýin häsiýeti strategik ösüşi üpjün etmäge, dürli hyzmatdaşlary we gyzyklanýan taraplary bir tora birleşdirmäge ukyplydyr. Bu bolsa durnukly ösüşiň bähbidine işleri amala aşyrmagyň we işjeňleşdirmegiň serişdelerini berkitmek babatda sportuň ähmiýetini aýdyňlaşdyrýar. «Türkmenistan ýurdumyzy 2019-2025-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasyna» laýyklykda sport bilen meşgullanmagyň medeniýetini ýokarlandyrmak üçin, şeýle hem bedenterbiýe we sport ulgamyna maýa goýumlary çekmek üçin mundan beýläk-de şertler dörediler. Şonuň bilen birlikde, bedenterbiýe we sport edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny pugtalandyrmak boýunça işleri dowam etdirmek, işgärleriň taýýarlygyny kämilleşdirmek, şu ugurda işleýän hünärmenleriň durmuş goraglylygyny güýçlendirmek meýilleşdirilýär.

Sagdynlygyň we bagtyýarlygyň ýurdy bolan Türkmenistanyň halkara sport ýaryşlaryny kabul etmek babatda toplan tejribesini göz önünde tutup, öňde duran sport çäreleriniň ak ýürekliligiň we hormat goýmagyň nusgasyna öwrülip, halklaryň arasynda özara düşünişmegi we ynamy hem-de umumadamzadyň durnukly ösüşi ugrunda dost-doganlyk gatnaşyklaryny pugtalandyrmaga uly goşant goşjakdygyna berk ynanyars.

Her bir ýurduň geljeginiň jemgyýetiň agzalarynyň saglygy bilen kesgitlenilýändigine düşünmeklik, döwleti we jemgyýeti berkitmek işinde bedenterbiýäniň we sportuň ornunyň ýokarlanmagyna hem-de ilatyň saglygyny goramakda we berkitmekde bu ulgamyň işjeň peýdalanylmagyna getirýär.

THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

A. Gochakova (Turkmenistan)

Economic significance of physical culture and sports are in the following: Physical activity and mass recreation sport decrease the economic loss in industrial and social life of personnel and struggle against harmful habits that negatively influence economic system of the state. Physical activity is the important factor of increasing lifetime of people and positively influences working-age of the population. Physical culture and sport is one of the factors of training qualified labor force that provides economic growth.

The article describes the importance of sports diplomacy in strengthening peace at the present time, and achieving the high goals on the global agenda for stable growth. The analysis related to the harmonious combination of sports with the Sustainable Development Goals were conducted. It describes the initiative and humanistic role of this issue in the world sports space, taking into account the opportunities and advantages of Neutral Turkmenistan.

ЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА В ДОСТИЖЕНИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

A. Гочакова (Туркменистан)

Экономическое значение развития в стране физической культуры и спорта проявляется в следующих основных направлениях: – физическая активность и оздоровительно-массовый спорт, которые способствуют уменьшению экономических потерь в производственно бытовой жизни общества, являются гарантированным средством борьбы с вредными привычками, негативно влияющими на экономику государства; – физическая активность, являясь значительным фактором увеличения продолжительности жизни населения, положительно влияет на увеличение трудоспособного возраста людей; – физическая культура и спорт, как одно из направлений подготовки трудовых ресурсов высокого качества, является фактором, обеспечивающим экономический рост.

В статье проводится анализ, связанный с гармоничным сочетанием спорта с Целями устойчивого развития. В ней изложена инициативная гуманистическая роль этой сферы в мировом спортивном пространстве с учетом возможностей и преимуществ нейтрального Туркменистана.

TÜRKMENISTANYŇ SUW DIPLOMATIÝASY

A. Gylyjowa, B. Jumagulowa (Türkmenistan)

Ýer togalagynyň 70%-inden hem gowragyny suw tutýar. Emma, onuň bary-ýogy 3%-i süýji suwlar. Onuň hem hemmesi ynsana elýeterli däl. Onsoň damjasy altyna deňelen bu baýlygyň bihasap dældigini, onuň ynsan üçin näderejede möhümdigini göz öňüne getireliň. Dünýä ilatynyň artmagy bilen arassa agyz suwunyň ýetmezçiligi ýiti duýulýar. Hut şonuň üçin suw meselesi bütin dünýäde global meseleleriň hatarynda durýar. Eýsem suw diplomatiýasy – suwuň daşary syýasatda kesgitleýji faktora öwrülip, serhetýaka döwletleriň arasynda suw meselesi ýüze çykýan dawalary, düşünişmezlikleri ikitaraplaýyn ýa-da köptaraplaýyn tertipde gepleşikler arkaly çözmeklige ymtlyşdyr. «Bütindünýä Suw Geňeşi» gurama 50-den gowrak ýurtlardan 300-den gowrak guramalar girýär. Ştabkwartirasy Fransiýanyň Marsel şäherinde ýerleşýär.

Globallaşmagyň täsiri netijesinde suw diplomatiýasynyň örüsi has-da giňelýär. Suw boýunça halkara düşünişmezlikler bu meselä halkara guramalaryň araçy hökmünde goşulmagyny orta çykardy hem-de suw meselesi bilen meşgullanýan ýörite halkara düzüminiň – Bütindünýä suw geňeşiniň döredilmegini zerurlyk hökmünde görkezdi.

Milli Liderimiz 2015-nji ýylyň 12-nji aprelinde Koreýada geçirilen VII Bütindünýä suw forumunda birnäçe teklipleri we başlangyçlary öňe sürdi.

2008-nji ýylyň 10-njy oktýabrynda Merkezi Aziýa respublikalarynyň döwlet baştutanlarynyň Bişkekde bolan duşuşygynda, 2009-njy ýylyň 28-nji aprelinde Almatada eden çykyşlarynda türkmen halkynyň Milli Lideri Merkezi Aziýadaky serhetýaka derýalaryndaky ähli gidroenergetika desgalaryň açyklyk we aýanlyk ýörelgelerinde garaşsyz halkara tehniki-ykdysady we ekologiýa seljermelerini hökman geçirmegiň zerurlygyny aýratyn nygtady.

Gahryman Arkadagymyz BMG-niň Baş Assambleýasynyň 65-nji sessiýasyndaky çykyşynda «Türkmenistanyň suw meselelerini halkara hukugynyň umumy ykrar edilen kadalarynyň esasynda sebitiň ähli ýurtlarynyň bähbitlerini nazara almak bilen we BMG-niň hem-de beýleki abraýly halkara guramalarynyň üsti bilen dünýä bileleşiginiň işjeň gatnaşmagynda çözüp bolar» diýip hasaplaýar.

2019-njy ýylyň 11-nji aprelinde «Arçabil» myhmanhanasynda suw meselesi boýunça türkmenowgan utgaşdyryjy toparyň goňşy döwletleriň suw ulgamyna degişli hünärmenleriň üçünji duşuşygy geçirildi. Duşuşyk Germaniýanyň halkara hyzmatdaşlyk boýunça jemgyýetiniň «Merkezi Aziýada suw serişdelerini serhetüsti dolandyrmak» diýen sebitleýin maksatnamasynyň goldaw bermeginde geçirildi. Bu maslahat halkara hukugynyň kadalary we ýörelgeleri hem-de taraplaryň bähbitlerini özara nazara almagyň esasynda, serhetüsti suw serişdelerini bilelikde peýdalanmak babatda Türkmenistan bilen Owganystan Yslam Respublikasynyň arasyndaky hyzmatdaşlygy mundan beýläk-de pugtalandyrmak we ösdürmek barada pikirlerini aýtdylar.

Suw diňe ynsan teňneligini gandymagyň däl, eýsem, onuň şu dünýäde barlygynyň esasy girewidir. Suwy aýawly saklamak, ony ulanmak tutuş ynsanýetiň mukaddes borjy. Türkmenistanyň suw diplomatiýasy hem dirilik çeşmesini tygşytly ulanmaga, nesillerimiz üçin hem goralmagyna gönükdirilmektir. Alymlarymyzyň aýtmagyna görä, dag eteklerinde 300-e golaý ýaplar hem-de çeşmelerimiz bar. Biz şol çeşmelerimizi gözümiziň göreji ýaly gorap saklamalydyrys. Adamyň ömri üçin arassa suw, arassa ýmit, arassa howa iň bähbitli zatlaryň biridir. Türkmenistanyň suw diplomatiýasy geljek nesiller üçin aýawly saklanylmagyna gönükdirilendir. Häzirki döwürde suw serişdelerini oýlanyşykly we rejeli peýdalanmak üçin ýurdumyzda dag eteklerinde sil suwlaryna hem üns berilýär. Häzirki döwürde Türkmenistanda gurlan suw howdanlarynyň umumy göwrümi, 3milliard metr kuba ýetirmek göz önünde tutulýar. Türkmenistanyň daglarynda sil suwlarynyň işjeňligi, adatça 3-4 ýyldan bir gezek bolýar. (5,15-16) Sil suwlaryny ýygnaýan suw howdanlary gurlanda, bir wagtda iki mesele, ýagny aşakda ýerleşen obalary, desgalary sil suwlarynyň täsiri bilen bolýan heläkçiliklerden goramak meselesi we sil suwlaryny ýygnap, agyz suwy ýa-da suwaryş üçin ulanmak meselesi çözülýär. Ýerli howa şertlerini nazara alyp, suw howdanyny üsti açyk we ýapyk böleklerden ybarat edip gurup bolar. Üsti açyk böleginde sil suwlarynyň gyrmançalary çöker we suw durlanar, soňra üsti ýapyk bölege durlanan suw geçiriler. Ikinji howdanyň diwarlary betonlansa, suwuň ýitgisi azalar. Siliň gelýän ugruny ýaz, güýz arassalap durmaly. Oba hojalygyny ösdürmekde, suw baýlyklaryny tygşytly ulanmaklyk üçin ylmyň gazananlaryny we täze tehnikalary ulanmagyň wajypdygy barada bellenip geçilýär. Türkmenistanda «Töwerekdäki gurşawyň goragy boýunça hereketiň» milli meýilnamasy kabul edildi. Bu meýilnama milli ekologiýa meselelerini çözmäge we tebigy serişdeleri netijeli peýdalanmaga ýardam eder. Häzirki wagtda ýurdumyzyň ekologiýa ýagdaýyny gowulandyrmak maksady bilen bu meýilnamanyň çäginde birnäçe çäreler ýerine ýetirilýär.

WATER DIPLOMACY OF TURKMENISTAN

A. Gylyjova, B. Jumagulova (Turkmenistan)

More than 70% of the Earth's surface is covered with water. But only 3% of it is fresh water. Not all of this is available to the people. Then let's imagine how important this wealth, equal to gold, is immeasurable. With the growing population of the Earth, there is an acute shortage of clean drinking water. That is why the water problem is one of the global problems in the world. Water diplomacy is an attempt to make water the determining factor in foreign policy and resolve disputes and misunderstandings between bordering countries through bilateral or multilateral negotiations. The World Water Council has over 300 organizations from over 50 countries. Headquarters in Marseille, France.

ВОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ТУРКМЕНИСТАНА

A. Клычова, Б. Джумагулова (Туркменистан)

Более 70% поверхности Земли покрыто водой. Но только 3% ее составляет пресная вода. Не все это доступно человеку. Тогда давайте представим, насколько важно это богатство, равное золоту, неизмеримо. С ростом населения Земли остро ощущается нехватка чистой питьевой воды. Именно поэтому водная проблема является одной из глобальных проблем в мире. Водная дипломатия – это попытка сделать воду определяющим фактором внешней политики и разрешить споры и недопонимания между граничащими странами посредством двусторонних или многосторонних переговоров. В состав Всемирного водного совета входит более 300 организаций из более чем 50 стран. Штаб-квартира организация в Марселе (Франция).

ÝAŞLAR, KANUN WE SPORT

A. Işangulyýewa (Türkmenistan)

Ýaş nesilleriň sagdyn, ruhobelent, ylymly-bilimli, giň dünýägaraýyşly, zähmetsöýer, watansöýüji adamlar bolup ýetişmegi baradaky mesele döwletimiziň alyp barýan parasatly syýasatynda esasy orunlaryň birini eýeleýär.

Berkakar döwletiň täze eýýaminiň Galkynyşy döwründe ýaşlaryň hukuk derejesini kesgitlemek ileri tutulýan wezipeleriň biridir.

2022-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda kabul edilen «Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda» Kanun Türkmenistanda ýaşlar barada döwlet syýasatyny durmuşa geçirmegiň hukuk esaslaryny, maksatlaryny, wezipelerini, ýörelgelerini, esasy ugurlaryny, çärelerini kesgitleýär.

Bu Kanunyň 31-nji maddasy Bedenterbiýe, sport we sagdyn durmuş ýörelgelerini döretmek babatda ýaş raýatlara ýardam etmek diyip atlandyrylýar.

Onda «Bedenterbiýe, sport we sagdyn durmuş ýörelgelerini döretmek babatda ýaşlaryň döwlet goldawy ugurlar boýunça taslamalary öz içine alýan döwlet maksatnamasynyň çäklerinde amala aşyrylýar» diýip bellenilýär.

Bulardan başga-da, ýaşlar baradaky aladalar esasynda birnäçe maksatnamalar kabul edildi. 2021-nji ýylyň 8-nji ýanwarynda «Türkmenistanda ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň 2021-2025 ýyllar üçin Döwlet maksatnamasy», 2021-nji ýylyň 22-nji ýanwarynda «Türkmenistanda 2021-2025 ýyllar bedenterbiýäni we sporty goldamagyň hem-de ösdürmegiň Döwlet maksatnamasy» we başgalar.

Türkmenistan halkara sport hyzmatdaşlygy düşünjesine ýokary ynsanperwer manyny goýýar we ony gönüden-göni BMG-niň 2030-njy ýyla çenli Durnukly Ösüş Maksatlarynyň kabul edilmegi bilen baglanyşdyrýar.

Türkmenistanyň halkara sport hyzmatdaşlygynyň barha işjeňleşmegi döwletleriň sport arkaly ýakynlaşmagyna hem-de hoşmeýilli gatnaşyklaryň pugtalanmagyna oňyn täsir edýär. Muny nazara almak bilen, hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň 2025-nji ýylyň noýabr aýynda mermer paýtagtymyzda Sambo boýunça dünýä çempionatyny geçirmek baradaky gol çeken Karary, eziz Diýarymyzda dünýä derejeli sport ýaryşlaryny geçirmek üçin giň mümkinçilikleriň bardygyny görkezýär.

«Tokio-2020» Olimpiýa oýunlarynyň tejribesinden ugur alyp, türgenleriň taýýarlygy bilen bagly dürli guramaçylyk meseleleri boýunça degişli ministrlkler we pudaklaýyn dolandyryş edaralary bilen sazlaşykly işleri ýola goýmak hem-de öňde duran wezipeleri meýilnamalaýyn esasyda amala aşyrmak maksady bilen, XXXIII tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna Türkmenistanyň milli ýygyny toparlaryny taýýarlamak boýunça guramaçylyk topary döredildi.

Maýyplygy bolan adamlaryň we saglyk mümkinçilikleri çäkli bolan adamlaryň beden taýdan dikeldilmegine we kadaly durmuş gursawyna uýgunlaşdyrylmagyna, olaryň durmuşy doly derejede duýmaga päsgel berýän psihologik päsgelçilikleri ýeňip geçmeklerine gönükdirilen toplumlar beden-terbiýe we sport bilen meşgullanmaga hukuk esasynda mümkinçilikler döredilýär.

Türkmen paralimpiýaçylary dürli derejeli halkara sport ýaryşlaryna we çärelerine para agyr atletika (pauerlifting) we para ýenil atletika ugurlary boýunça işjen gatnaşyp ýokary derejeleri gazanýarlar.

Häzirki wagtda biziň institutymyzyň talyplary sportuň dürli görnüşleri boýunça Milli ýygyny toparlarynyň düzüminde XXXIII tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna gaatnaşmak üçin guýçli depginde okuw-türgenleşiklere gatnaşyp taýýarlyk görýärler.

Yaşlary sporta höweslendirmek, sportuň täze görnüşlerini ýurdymyzda ornaşdyrmak maksady bilen paýtagtymyzda häzirikçe ilkinji we ýeke-täk Kýorling seksiýasy işe başlady. Bu seksiýa öz işini Sportuň gysky oýunlary toplumynda alyp barýar. Türgenleşik Türkmenistanyň Kýorling Federasiýasynyň goldawy astynda geçýär. Türkmenistanyň Kýorling federasiýasyna 2020-nji ýylda Bütindünýä Kerling federasiýasynyň wagtlaýyn agzasy diýen statusy berildi. Häzirki wagtda ýetginjekler topary 13-17 ýaşly oğlan-gyzlardan düzülendir.

Aşgabat şäherinde ýerleşýän Bütindünýä Göreş Federasiýasy bilen bilelikde türkmen göreşiniň beýleki yklymlarynda hem ýaýradylmagy babatynda meýilleşdirilen işler amala aşyrylýar. Türkmenistanyň Guşakly göreş görnüşleri federasiýasy esasynda 2015-nji ýyl häzirki zaman türkmen milli göreşiniň taryhyna altyn harplar bilen ýazyldy. Hut şol ýyl bu sport görnüşinden geçirilen halkara maslahatynyň çäklerinde Bütindünýä Göreş federasiýasy döredildi. Şu günki gün dünýäniň 20-den gowrak döwletinde bu sport görnüşü boýunça milli federasiýalar döredildi. Olar öz aralarynda hyzmatdaşlygy ýola goýmak bilen, tutuş dünýäde türkmen milli göreşiniň meşhurlyk gazanmagy we mundan beýläk hem ösdürilmegi üçin sebitara sport bäsleşiklerini guraýarlar.

YOUTH, LAW AND SPORTS

A. Ishangulyyeva (Turkmenistan)

To make the rising generation to be healthy, active, scientifically educated, hard - working, public spirited people occupies one of the main places in the politics of the state.

Turkmenistan attaches a great humanitarian importance to the concept of international sports cooperation and directly connects it with the adoption of the UN Sustainable Development Goals by 2030.

Interest of the youth in sports, its success in sports, Paralympic games find a great support in our country. The Turkmen Paralympic sportsmen actively participate in the International sports competitions and events of different level in the field of a power lifting and paraathletics, and obtain high results.

In cooperation with the World Goresh (Wrestling) Federation, located in Ashgabat, the planned events are held in order to spread the Turkmen wrestling to the other regions.

At the present time, the students of the Turkmen State Institute of Physical Culture and Sports are preparing for the XXXIII Olympic and XVII Paralympic Games as part of the country's national team in the various sports categories.

МОЛОДЕЖЬ, ЗАКОН И СПОРТ

А. Ишангулыева (Туркменистан)

Становление подрастающего поколения здоровыми, энергичными, научно-образованными, трудолюбивыми, патриотически настроенными людьми занимает одно из главных мест в политике государства.

Туркменистан придает большое гуманитарное значение концепции международного спортивного сотрудничества и напрямую связывает ее с принятием ООН Целей устойчивого развития до 2030 года.

Увлечение молодежи спортом, успехи в нём, Паралимпийских играх находят большую поддержку в нашей стране. Туркменские паралимпийцы активно участвуют в международных спортивных соревнованиях и мероприятиях различного уровня в области пауэрлифтинга и параатлетики, добиваясь высоких результатов.

Совместно с расположенной в Ашхабаде Всемирной федерацией борьбе гореш проводятся плановые мероприятия по распространению туркменской борьбы в другие регионы.

В настоящее время студенты Туркменского государственного института физкультуры и спорта готовятся к XXXIII летним Олимпийским и XVII Паралимпийским играм в составе сборной страны по различным видам спорта.

KÜŞT OÝNY BILEN BAGLANÝSYKLY MESELELERI PROGRAMMALAŞDYRMAK

А. Myratlyýew, J. Musaýewa (Türkmenistan)

Küşt oýny sportuň iň bir zyzykly oýunlarynyň biri bolmak bilen çäklenmän, eýsem, paýhas oýny hem hasaplanýar. Küşt örän çylşyrymly strategiýa oýny bolup, aýratyn düzgün boýunça 64 öýli tag-tada 32 sany ak we gara mally oýnalýan oýun. Dünýäde küşt ýaryşlary geçirilýär we ol sportuň bir görnüşi hasaplanýar. Küşt oýnunda her tarap üç göçüm edeninden soň, mümkin bolan göçümleriň örän köpdügi anyklanypdyr. Küşt oýnamaga ukyply ilkinji kompýuter programmasyny 1958-1959-njy ýyllarda Massaçusets tehnologik institutyndan Aleks Bernşteýn taýýarlapdyr. Psihologlar küşt oýnamagy adamyň ýadyny ösdürmegiň ygtybarly usuly hasaplaýarlar. Şeýle-de, bu oýun çylşyrymly meseleleri çözmäge, täze pikirleri orta atmaga hem ýardam berýär.

Geliň, küşt oýny bilen bagly ýüze çykýan käbir meseleleriň programmasyny düzeliň.

Mesele. Küşt tagtasyndaky iki öýüň (x_1, y_1) (x_2, y_2) koordinatalary berlen. Birinji öýde perzi, ikinji öýde bolsa at ýerleşýär. Perzi ata, at perzä howp salýarmy ýa-da olar biri-birine howp salmaýarlarmy?

Çözülişi. Koordinatalary x_1 we y_1 bolan perzi onuň bilen bir wertikalda $(x = x_1)$, bir gorizontaldada $(y = y_1)$ ýa-da islendik bir diagonalda $(|x - x_1| = |y - y_1|)$ ýatan öýlere howp salýar. At her göçümde bir koordinata boýunça iki öý, beýleki koordinata boýunça bir öý geçýär. Başgaça aýdylanda (x_2, y_2) öýde duran at koordinatalary $(|x - x_2| = 2)$ we $|y - y_2| = 1$ ýa-da $(|x - x_2| = 1)$ we $|y - y_2| = 2$ şertleriň haýsy hem bolsa birini kanagatlandyryýan öýlere howp salýar. Mesele çözülende perzi bilen atyň bir wagtda

biri-birine howp salyp bilmeýändiglerini we käbir ýagdaýda biri-birine düýbünden howp salyp bilmeýändigini hasaba almaly.

Meseläniň çözülişiniň programmasy:

```
#include <iostream>
#include <math.h>
using namespace std;
int main()
{
int x1,x2,y1,y2;
cout <<>>x1=>>; cin >>x1;
cout <<>>y1=>>; cin >>y1;
cout <<>>x2=>>; cin >>x2;
cout <<>>y2=>>; cin >>y2;
if ((x1==x2)|| (y1==y2)|| (abs(x1-x2)==abs(y1-y2))) cout <<>>Perzi aty uryar>>;
else if (((abs(x1-x2)==2)&&(abs(y1-y2)==1))|| ((abs(x1-x2)= 1)&&(abs(y1-y2)==2)))
cout <<>>At perzini uryar>>;
else cout <<>>Perzi bilen at biri-birine howp salanoklar>>;
}
```

Bu meseläni çözmekde ulanylýan usullary gowy öwrenmek üçin köp mesele çözmek gerekdir.

Ýurdumyzda sporty ösdürmäge, ilaty köpçülikleýin sporta çekmäge uly üns berilýär. Çünki sport ruhbelentligiň we sagdynlygyň nyşany hökmünde beýleki durmuş özgertmeleri üçin hem hereketlendiriji güýje öwrülýär. Talyplaryň arasynda dürli görnüşli sport ýaryşlary olarda özbaşdak işlemek endiklerini ösdürmek, döredijilik ukyplaryny ýüze çykarmak, esasy dersleri öwrenmekleriniň hilini ýokarlandyrmak we ylmy-barlag işlerini alyp barmak höweslerini artdyrmak, zehinli ýaşlary ýüze çykarmak maksady bilen geçirilýär.

PROGRAMMING TASKS RELATED TO THE GAME OF CHESS

A. Myratliyev, J. Musayeva (Turkmenistan)

In the presented work, a number of tasks related to the game chess were considered. The conditions of each question, a verbal description of the algorithm for solving it and a program for solving the task in C++ are given.

ПРОГРАММИРОВАНИЕ ЗАДАЧ, СВЯЗАННЫХ С ИГРОЙ В ШАХМАТЫ

A. Мыратлыев, Д. Мусаева (Туркменистан)

В представленной работе были рассмотрены ряд задач связанных с игрой в шахматы. Приведены условия каждого вопроса, словесное изложение алгоритма его решения и программа решения задачи на языке C++.

14–15 ÝAŞLY BASKETBOLÇY TÜRGENLERI OÝUN WEZIPELERI ESASYNDA TAÝÝARLAMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

A. Saparow, O. Esenow (Türkmenistan)

Ylmy edebiýatlar we ylmy çeşmeler öwrenilende 14–15 ýaşly basketbolçylaryň türgenleşik işlerinde umumy toparlaýyn öwretmegiň usullarynyň ulanylýandygyny ýüze çykardyk. Bu bolsa oýunçylaryň sport netijeliliginiň gerekli depginini peseldýär. Şeýle-de, oýunda dürli wezipeleri ýe-

rine ýetirýän oýunçylara birmeňzeş türgenleşik serişdeleriniň berilýändigine ýüze çykaryldy. Şol sebäpli türgenleşigiň ýüklemeleriniň, tehniki-taktiki we beden taýýarlyklarynyň serişdelerini her bir oýunçynyň wezipesine esaslanyp bermekligiň zerurlygy öz-özünden aýdyňlaşdy, ýaş aýratynlyklary boýunça okuw-türgenleşigiň geçirilişiniň differensirlenen ýoly boýunça ýüklemeleri bermekligiň (goragçy, hüjümçi, merkezi oýunçy) kanunalaýyklygy kesgitlendi. Şonuň üçin 14-15 ýaşly oýunçynyň oýundaky wezipesine esaslanyp türgenleri tehniki – taktiki hem-de fiziki taýýarlyklary boýunça täze usullar bilen çemeleşmek meselesi öz derwaýyslygy bilen ýüze çykdy.

14–15 ýaşly basketbolçularyň antropometriki görkezijileri esasynda alnan maglumatlar esasynda goragçylaryň boý we agram görkezijilerinden, hüjümçileriň ýokarydygyny, öz gezeginde merkezi oýunçylaryň görkezijileri hüjümçileriň görkezijilerinden ýokarydygyny anyklamak başartdy. Merkezi oýunçylaryň agramy we boýy goragçy oýunçylaryň görkezijilerinden ýokarydygy anyklandy. Şeýle hem merkezi oýunçylar bilen goragçylaryň elleriniň uzynlygy hem-de döş kapasynyň ölçegleriniň aratapawudynyň bardygyny kesgitlenildi.

Boýy kiçi oýunçylaryň fiziki taýýarlygynyň görkezijileri esasynda olaryň tizlikli hereket endikleriniň ýokarlanandygyny anyklandy. Merkezi oýunçylar bilen goragçylaryň görkezijileri deňeşdirilende, tizlikli – çydamlylyk görkezijisi merkezi oýunçylaryňky we hüjümçileriňki goragçy oýunçylara seredeňde pesdigi esasynda, şeýle netijä gelmek bolýar: goragçylar oýun pursatlary garşydaş hüjümçilere işeň garşylykly hereket edýärler, gysga wagtyň içinde hereketi tizligi, ugry üýtgedýärler. Bu bolsa goragçylaryň tizlikli çydamlylygynyň ýokary bolmagyna getirýär. Şol bir wagtyň özünde boýy uly oýunçylaryň umumy çydamlylygynyň ýokarydygyny anyklandy. Sebäbi, merkezi oýunçylar, hüjümçiler depginli oýun wagty halkadan – halka çenli aralyga ylgap hüjümi hem-de goragy goldamaly bolýarlar.

Oýunçylaryň oýun wezipelerini hasaba almak bilen 14–15 ýaşly basketbolçularyň fiziki we tehniki, taktiki taýýarlyklaryny kämilleşdirmek maksady bilen, okuw türgenleşigiň işiniň bir ýyllyk tapgyryna düzülen we ulanylan usulyýeti oýunçylaryň boý görkezijilerine esaslanyp ulanyldy. Onuň esasynda 14-15 ýaşly basketbolçularyň okuw türgenleşigiň işiniň bir ýyllyk tapgyrynda % esasynda türgenleşik ýüklemeleriniň göwrüminiň ulaldylmagyna niýetlendi.

Türgenleriň oýun wezipelerini hasaba almak bilen 14–15 ýaşly basketbolçylaryň okuw türgenleşigiň işiniň bir ýyllyk tapgyrynda differensirlenen türgenleşik ýüklemeleri geçirilende taktiki, tehniki we ýörite fiziki taýýarlyk (esasanam türgenleriň tizlik, ýörite çydamlylyk we tizlikli-güýç başarnyklaryna üns berildi) üçin berilýän sagatlaryň mukdaryny köpetmek esasynda amala aşyryldy.

Türgeniň oýun wezipesini hasaba almak bilen 14–15 ýaşly türgenler bilen okuw türgenleşiginde tehniki taýýarlyk boýunça berilýän fiziki ýüklemeleri ýerlikli ulanmaklygyny esasynda goragçylaryň orta uzaklykdan we uzak aralykdan halka oklaýan toplarynyň takyklygyny gazanmagy başardyk. Şonuň bilen birlikde merkezi oýunçylaryň ýakyn aralykdan netijeli top oklamalaryň takyklygy hem ýokarlandy.

Umuman, alnan maglumatlaryň görkezijileri esasynda differensirlenen serişdeleriň we ýüklemeleriň türgenleriň sport ussatlygynyň ýokary hilleriniň täze derejesine ýetip bolýandygyny kesgitledi. Şeýle hem 14–15 ýaşly basketbolçy türgenleriň hüjümde sarp edýän wagt aratapawutlygynyň ýüze çykýandygyny deslaply barlaglar görkezdi. Pedagogik barlaglaryň ahyrky tapgyrynda barlag toparymyza alnan maglumatlarda üýtgeşmeler bolup geçdi. Oýunçylaryň oýun wezipelerini hasaba almak bilen biziň beren ýüklemelerimiziň we ýörite türgenleşik serişdelerimiziň täsiri esasynda 16-dan 24 s-a çenli wagt sarp edip, ýerlikli ulanylýan hüjüm hereketleriniň sany köpelişip, hili ýokarlandy hem-de oýlanşyksyz ýa-da çykgynsyz ýagdaýa düşüp, 3–7, 8–15 s-a ulanyp, geçirilýän hüjümleriň sany azaldy.

Ýaş basketbolçylary taýýarlamakda okuw-türgenleşik işlerinde differensirlenen çemeleşme usulyýeti öňdebaryjy we häzirkizaman innowasion çemeleşme hökmünde işeň ulanylyp bilinjekdigini iş ýüzünde görkezildi.

FEATURES OF TRAINING BASKETBALL PLAYERS 14–15 YEARS OLD TAKING INTO ACCOUNT THE APUAL OF PLAYERS

A. Saparov, O.Esenov (Turkmenistan)

The article substantiates the possibility of increasing the effectiveness of basketball players, with the help of planning training loads, taking into account the individual characteristics of the players, the feasible function (ampual) in competitive activity. Determination of the proper (model) characteristics is carried out in the analysis of changes in the data of special physical fitness and increase in the result in the conditions of the competition. When developing model characteristics, not only the level of realization of physical qualities in the motor competitive actions of an athlete, but also their interdependent relationship is of great importance. This approach to determining the model characteristics of competitive activity determines the legitimacy of an individualized approach to creating model data with a focus on the parameters of the student himself for planning training loads leading to an increase in performance in sports activities.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БАСКЕТБОЛИСТОВ 14–15 ЛЕТ С УЧЕТОМ АМПЛУА ИГРОКОВ

A. Saparov, O. Esenov (Turkmenistan)

В статье обосновывается возможность повышения результативности баскетболистов, с помощью планировании тренировочных нагрузок с учетом индивидуальных особенностей игроков к выполняемых функции (амплуа) в соревновательной деятельности. Определение должных (модельных) характеристик осуществляется при анализе изменений данных специальной физической подготовленности и повышения результата в условиях соревнования. При разработке модельных характеристик большое значение имеет не только уровень реализации физических качеств в двигательных соревновательных действиях спортсмена, но и их взаимообусловленная связь. Данный подход к определению модельных характеристик соревновательной деятельности определяет правомерность индивидуализированного подхода к созданию модельных данных с ориентацией на параметры самого занимающегося для планирования тренировочных нагрузок, ведущих к повышению результативности в спортивной деятельности

BEDENTERBIÝE SAPAGYNYŇ «BASKETBOL» BÖLÜMINDE ORTA MEKDEBIŇ ÝOKARY SYN OKUWÇYLARYNYŇ ARAGATNAŞYK HEREKETLERINI DÖRETMEK

A. Woronkova, Ý. Zubarew (Russiýa Federasiýasy)

Makalada basketbolçularyň umumy we aýratyn beden taýdan taýýarlyk görkezijileri we basketbol sapaklaryna gatnaşmagy seljerilýär. Okuw maksatnamalarynyň hilini ýokarlandyrmaga we sport türgenleşikleriniň netijelerini çaklamaga gönükdirilen ölçeg gurallarynyň we usullarynyň derňewi geçirildi. Orta mekdep okuwçylarynyň basketbol üçin mümkin bolan ukyplaryny we howpuny kesgitlemegiň ähmiýeti kesgitlenildi.

Basketbol oýunçylardan hereketleri çalt özleşdirmegi we karar bermegi, giňişlikde gezmek ukybyny we kazyýetdäki kyn ýagdaýlarda improwizasiýa etmegi talap edýän utgaşdyryjy sport görnüşidir. Basketbolda zehinleri kesgitlemek we saýlamak prosesi üstünlikli basketbol karýerasy üçin zerur bolan ukyplara, häsiýetlere, bilimlere, başarnyklara we endiklere baha bermegi öz içine alýar.

THE FORMATION OF COMMUNICATIVE ACTIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE PHYSICAL EDUCATION LESSON IN THE BASKETBALL SECTION

A. Voronkova, Y. Zubarev, (Russian Federation)

Annotation. The article conducts an analysis of the indicators of the general and special physical preparedness of basketball players. The involvement of students in basketball classes is analyzed. The analysis of measuring instruments and methods aimed at improving the quality of curricula and forecasting the results of sports training. The importance of determining the potential abilities and addiction of high school students to basketball classes has been determined.

Basketball is a coordination sport that requires players in the quick development of movements and decision -making, the ability to navigate in space, improvisation in difficult situations on the site. The process of identifying and selecting talents in basketball includes an assessment of the abilities, qualities, knowledge, skills and habits significant for a successful basketball career.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ДЕЙСТВИЙ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА УРОКЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗДЕЛЕ «БАСКЕТБОЛ»

А. Воронкова, Ю. Зубарева (Российская Федерация)

При изучении баскетбола в старших классах 90% времени отводится групповым и командным упражнениям, и поэтому учащиеся должны научиться понимать друг друга, учитывать возможности каждого игрока в команде. Как показывает практика, эти взаимодействия получаются не всегда. От чего зависит успех или неудача команды? На наш взгляд, причина кроется в степени сформированности коммуникативных действий. Не менее важно игрокам быстро перестраивать свои двигательные действия, особенно в моменты перехода из защиты в нападение. Совершенствование технико-тактических действий баскетболистов необходимо связывать с выбором момента в прогнозируемой игровой ситуации.

Таким образом, новые знания о формировании коммуникативных действий учащихся старших классов на уроке физической культуры в разделе «баскетбол», что и определяет актуальность данного исследования, которое требует разрешения научной задачи:

– во-первых, разработать и обосновать методику развития координационных способностей баскетболистов старших классов, которая позволила им повысить уровень технической и физической подготовленности;

– во-вторых, выявить проблемные стороны использования технических средств в технико-тактической подготовке баскетболистов.

Цель исследования. Определить влияние коммуникативных действий на успех команды в целом и на каждого учащегося. Экспериментально обосновать эффективность развития координационных способностей учащихся старших классов на уроке физической культуры.

Для достижения поставленной цели были поставлены следующие задачи:

- 1) Перегруппировать программный материал в разделе «баскетбол».
- 2) Выбрать необходимые модели двигательной командной деятельности.
- 3) Создать разнообразные условия формирования самостоятельной коммуникативной деятельности и проанализировать полученные данные.

Определив задачи, приступили к их реализации. Эксперимент проводился в 10-м классе лицея №9 в секции «Баскетбол». Раздел программы включает в себя 20 часов. Если раньше, согласно программному материалу, планировалось давать упражнения парами, тройками после 5-6 минут разминки и только в конце основной части тренировочной игры, то теперь после традиционно проведенных 5 уроков (эти уроки помогли детям запомнить материал, который они проходили в прошлом году), сразу после разминки была предложена обучающая игра.

Предварительно учителем были выбраны несколько моделей (схем) игры в защите (зонная защита) и нападении (при зонной защите)

В зональной обороне игрок охраняет определенный участок площадки. Местоположение защитника в определенной зоне определяется местоположением мяча в данный момент и размещением игроков вокруг защищаемой корзины.

Когда соперник приближается, защитники смещаются, чтобы помешать нападающим дотянуться до корзины в тот момент, когда мяч перемещается по периметру зоны.

Следует заставить нападающих совершать броски за пределы зоны, где они менее эффективны. Важно сохранять расположение зон даже после броска, группируясь вокруг корзины.

Выводы. На основе анализа коммуникативных действий учащихся старших классов на уроке физической культуры в разделе «баскетбол» выявлено, что технико-тактическая подготовка баскетболистов не даёт объективной оценки игровых ситуаций в связи отсутствия алгоритма их использования, для этого необходимо: внести изменения в рабочую программу прохождения учебного материала, выделив больше времени на целостную игровую деятельность; создать условия для совместной и самостоятельной работы учащихся при выборе моделей (схем) игры и критерии их оценивания; создать условия для самостоятельной работы учащихся в выборе учебного пространства и различных форм организации коммуникативных действий учащихся при командной игре в баскетбол.

Проведенное исследование позволяет сделать заключение, что развитие координационных способностей в юном возрасте позволяют создать предпосылки к более качественному формированию технико-тактических умений и навыков у баскетболистов.

ÝÜZMEK DURMUŞDA HÖKMANY WE PEÝDALY BEDEN MAŞKLARYNYŇ BIRIDIR

B. Annaýew, R. Kulow (Türkmenistan)

Suw ýaşaýyşyň gymmatly çeşmesidir. Adamlaryň ýaşaýan ýerindäki suw howdanlary olara ýeke bir ýaşaýuş üçin gerek bolan suw çeşmesi hökmünde gerek bolman, eýsem iýmit almak üçin, garaşlmadyk çozuşlardan goraýan päsgelçilik hökmünde hem-de aragatnaşyk, alyş-çalyş we söwda üçin hem amatly ýol bolupdyr. Adamlar ýüzüp bilmegiň elmydama gadryny bilipdirler. Taryhçy gazyp agtaryjylaryň tapan ýüzün we brass usula meňzeş usulda ýüzüp barýan adam şekilleriniň iň gadymysy biziň eýýamymyza çenli üçünji müňýyllyga degişlidir.

Biziň eýýamymyzdan 2,5 müň ýyl öň Gadymy Müsürde ýaşan Siut Seti şäheriniň häkiminiň mazarhanasynda onuň ömrüne degişli ýazgylarda şeýle ýazgylar saklanyp galypdyr: «Ol maňa patyşalaryň çagalary bilen bilelikde ýüzmek sapaklaryny berýärdi». Şu ýazgy şol döwürde suwda ýüzmeklige uly ähmiýet berlendigini aňladýar. Ýöne guramaçylykly ýüzmek sapaklary diňe barly adamlara elýeter bolupdyr.

Birnäçe gadymy suratlar bolsa ýüzmegiň zähmet maksatlary bilen ulanylandygyna şaýatlyk edýär. Ýagny Awstraliýada tapylan daş asyryna degişli gaýalaryň ýüzüne çekilen suratlar elleri naýzaly

tutan balyklary bilen suwdan ýüzüp çykyp gelýän adamlary şekillendirýär. Gadymy Müsürde tapylan suratlarda suwda guşlary awlamak ýa-da balyklaryň zyndan kowalap suwa çümmek ýaly şekiller görkezilýär. Köp muzeýlerde Gadymy Müsürde ýasalan ýüzüp barýan gyzy şekillendirýän tämizlik gutujygy, çemçeler, ýüzüp barýarka uzaldylan ellerinde okarajyk ýa-da sebet saklap barýan şekilleri, ýagny lotos güllerini ýygnaýan gyzlaryň şekilleri bar. Şol gyzlar aýaklarynyň hereketleri bilen oňat ýüzmeği başarmaly bolupdyrlar. Suwda ýüzmeği başarmak uruşlar bilen baglanyşykly ýagdaýda has uly ähmiýete eýe bolýar. Suwda ýüzmeğiň harby maksatlar üçin peýdalanylandygyna Gadymy Müsürde Ramzes II (biziň eýýamymyza çenli 1250 ý.) mazarhanasyndan tapylan suratlar ýeterlikdir. Ol suratlarda Hett halkynyň müsürlilerden gaçyp derýadan ýüzüp geçýän pursatlary şekillendirilipdir.

Gadymy Gresiýanyň, Rimiň we Persiýanyň esgerleri suw päsgeçililiklerinden ýüzüp geçmekde, deňizlerde söweş alyp barmakda şöhratlanypdyrlar.

Eýýäm gadymy döwürlerde adamlar suwuň şypa beriji täsirlerini bilipdirler. Olar suwda ýuwunmagyň gara güýçlerden, olaryň getirýän kesellerinden goraýandygyna ynanyppdyrlar. Ähli dinler hem bedeni suwda ýuwunmak bilen tämizlenmeği talap edýär.

Köp halklar gadymy wagtlardan bäri suwa düşmeği tämizlik we bedeni berkitmek maksatlar üçin peýdalanyppdyrlar. Gadymy Hindi akyldarlarynyň jümlesinde şeýle diýilýär: «Suwda ýuwunmak dury akyl, terlik, şähdiaçyklyk, saglyk, güýç, owadanlyk, ýaşlyk, tämizlik, bedene ýakymly reňk we owadan zenanlaryň ünsüni» çekmek ýaly on üstünlik berýär.

Beden medeniýeti aýratyn-da gadymy Gresiýada we Rimde ýokary derejä ýetipdir. Şol ýurtlarda tämizligiň hudaýy Gigiýena çokunmaklyk giňden ýaýrapdyr. «Gigiýena» (tämizlik) sözi hem şondan gelip çykan grek sözüdir. «Rimliler suwda ýüzmeğiň we suwa düşmeğiň kömeği bilen alty asyryň dowamynda lukmana mätäçlik çekmän ýaşadylar» diýip Rim ýazyjysy Pliniý tassyklaýar. Lukmançylygyň nesilbaşysy grek lukmany Gippokrat hem adaty şypa beriş usullaryny okadýar we aýratyn-da suw şypasyna uly üns bermegi teklip edýän eken.

Suwda ýüzmek boýunça birinji kitap Daniýaly N. Witman tarapyndan 1536-njy ýylda ýazylypdyr.

Soňra nemes nazaryýetçi we tejribeçi mugallymy Guts Muts suwda ýüzmeği giňden ýaýratmak maksady bilen 1798-nji ýylda «Ýüzmek boýunça kiçijik gollanma» çap edýär.

XIX asyryň başlarynda birnäçe Ýewropa ýurtlarynyň harby okuw mekdeplerinde suwda ýüzmek dersi okadylyp başlanýar. Köpçülik suwa düşülýän ýerler bilen bir hatarda ýüzmeği söýüjileriň dürli jemgyýetleri we birleşmeleri döredilýär. 1785-nji ýylda Pariž şäherinde suwda ýüzmeği söýüjileriň birinji mekdebiňiň düýbi tutulýar.

Goşunda ýüzmeği öwretmek we ýüzmek mekdepleriniň döremegi öwretmeğiň usulyýetini kämilleşdirmäge getirýär. XIX asyryň birinji ýarymynda ýüzmeği bölümleýin öwretmek usulyýeti işlenip düzülýär: ýüzmeğiň her bir hereketi aýratynlykda öwrenilýär, diňe şondan soň sazlaşykly ýüzmeğe geçilýär.

Şol döwrüň ýüzmek boýunça gollanmalarynyň eýeleri Geýns, Pauli ýüzmek hereketlerini, ilki bilen suwuň daşynda öwrenmeği, suwuň içinde bolsa dürli gurallardan peýdalanmagy teklip edýärler (suwa çümmeýän meşikler, halkalar we ş.m.). Ilki bilen, brass usulda, soňra beýleki usullarda ýüzmeği öwredipdirler.

XIX asyryň ikinji ýarymyna ýüzmeği öwretmekde baý tejribe toplanýar. Ýüzmeği bitewi – bölümleýin öwretmek usulyýeti uly ähmiýete eýe bolýar.

SWIMMING IS ONE OF THE NECESSARY AND USEFUL PHYSICAL EXERCISES IN LIFE

B. Annayev, R. Kulov (Turkmenistan)

The main goal of sports and physical culture is to educate inspired, spiritually healthy, honest and fair, purposeful youth, true patriots, whose hearts are filled with patriotic feelings and a willingness

to do good. The true beauty of sport lies in the beauty that emerges from old and new traditions. It is a great happiness for all of us to rejoice at the new frontiers of national sports, which, thanks to the respected President, calls on all our people to a healthy lifestyle, and reaches incredible heights of development thanks to Dear Arkadag, who makes great efforts to achieve high results by our athletes.

Achieving the results that are considered the goal of training provides convenience for the level of training of a particular athlete. Separate requirements are distinguished in the structure of swimmers' training: technical, physical, psychological and tactical. These requirements are closely related to each other in the training and competitive activities of an athlete. The health of the human body (compliance with standards and resistance to harmful external influences) is determined by the structure of the body, the state of the functional system of the body (reserve of motor skills and abilities and the level of development of physical qualities). Different swimming methods impose special requirements on the functional qualities and structure of the swimmer's body.

ПЛАВАНИЕ – ОДНО ИЗ САМЫХ ВАЖНЫХ И ПОЛЕЗНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В ЖИЗНИ

Б. Аннаев, Р. Кулов (Туркменистан)

Основной целью спорта и физической культуры является воспитание воодушевленной, духовной, здоровой, честной, справедливой, целеустремленной молодежи, истинных патриотов, чьи сердца наполнены высокими чувствами и готовностью творить добро. Истинная красота спорта заключается в красоте, которая возникает на основе исконных и новых традиций. Для всех нас большое счастье радоваться новым рубежам отечественного спорта. Благодаря уважаемому Президенту призывающего наш народ к здоровому образу жизни, и достижения невероятных высот развития спорта благодаря Герою-Аркадагу, прилагающему большие усилия для достижения нашими спортсменами высоких результатов.

Достижение результатов, которые считаются целью тренировок, обеспечивает удобство для уровня подготовки конкретного спортсмена. В структуре подготовки пловцов выделяются отдельные требования: технические, физические, психологические и тактические. Эти требования тесно связаны друг с другом в тренировочных и соревновательных действиях спортсмена. Здоровье организма человека (соответствие нормам и устойчивость к вредным внешним воздействиям) определяется строением тела, состоянием функциональной системы организма (резерв двигательных навыков и умений и уровень развития физических качеств).

Разные методы плавания предъявляют особые требования к функциональным качествам и строению тела пловца. При сравнении этих морфофункциональных моделей предъявляются особые требования. С увеличением дистанции основных промежутков уменьшаются показатели всех размеров туловища (длина и масса тела, объем грудной клетки).

SPORT – SAGLYGYŇ GIREWIDIR

В. Баýramowa (Türkmenistan)

Ata-babalarymyz saglygy ynsanyň başyndaky altyn täje deňäpdirlir. Saglyk – bu uly baýlykdyr. Bu barada Milli Liderimiz hormatly Gurbanguly Berdimuhamedow: «Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhobelentligiň ýurdy» atly kitabynda giňişleýin gürrüň berýär.

Beden saglygy – beden synalarynyň, agzalarynyň, ulgamlarynyň ösmegidir. Muňa mysal edip her birimiziň öz öýlerimizde ir säherden agşama çenli ýerine ýetirýän işlerimizi aýdyp bolar. Her gün irden turup ýuwunmak, düşekleri ýygnamak, ertirlik taýýarlamak, gap-gaçlary ýuwmak we ş. m. İşleriň özleri bir aýratyn maşklar bolup durýarlar. Şu beden hereketleriniň düzgünlerini her bir ene-ata

öz çagasynda kiçilikden endik edip uýgunlaşdyrmagy, geljek nesillerimiziň sagdyn bolmagyna uly ýardam berer.

Ruhy sagdynlyk diýmek, göwni giňlik, kalbyň rahady, duýgularyň durulygy bolmagydyr.

Ahlak sagdynlygy – adamyň durmuşda ileri tutýan edep we ahlak gymmatlyklarynyň ulgamy we jemgyýetde şolara laýyklykda özüni alyp barşydyr.

Bedenterbiýe maşklary we sport bilen zygiderli meşgullanmak, biziň bedenimiziň berk we syratly bolmagyna mümkinçilik berýär. Bedenterbiýe maşklaryny ýerine ýetirilýän ýa-da ylgaýan mahalyň demi burnuň bilen almaly. Maşklaryň sany 7-8 bolup, olary 3-4 gezek gaýtalamaly.

Sportuň hemme görnüşleri beden sagdynlygyna uly täsiri bar. Görnüşine baglylykda her biri bedene öz aýratyn peýdasyny ýetirýär. Mysal üçin, hereketli oýunlaryň biri bolan gimnastika iň çylşyrymly we köp başarnyklary talap edýän görnüşdir. Gimnastika bilen meşgullanýan adamyň bedeniniň gurluşy sazlaşykly, çeye, güýçli, owadan hem berk bolýar.

Turnikden aslyşyp göwräni çekýän mahalyň, elleriň, pilçeleriň, ýeňsäň, gapdal myşsalaryň herekete gelip, ösýär.

Tanapa dyrmaşmak adamynyň çydamlylygyny, çakganlygyny artdyryp, batyrlygyny terbiýeleýär.

Ýeňil atletikanyň görnüşleri dem alyş ýollaryny kadalaşdyrýar, beden myşsalarynyň bütinleý hereket etmesiniň esasynda gan aýlanyşy gowlanyp, beden ösýär we sagdyn bolýar.

Suwda ýüzmek hem öz gezeginde ýürek damarlarynyň çalt işlemegine we beden bogunlarynyň hereketlenmegine getirýär. Suwda bedeniň deňagramlylygyny saklamagyň esasynda, oňurganyň, pilçe, egin süňkleriniň has hem sagdyn bolmagyna täsir edýändigini aýratyn belläp geçmeli.

Adam bedeniniň sagdyn bolmagyna, ýerine ýetirýän hereketlerinden başga egin-eşigi hem öz täsirini ýetirýär. Sport bilen meşgullanýan wagtyň ýörite sport egin-eşigi bolmaly. Sport geýimleri howany we çyglylygy geçirýän tebigy süýümlerden taýýarlanmalydyrlar. Egin-eşikleriň materiallary süýünmä ukyply we bedeniň hereketlerine päsgelçilik bermejek, örülen-trikotaž görnüşde bolmalydyr.

Sagdynlyga täsirini ýetirýän esasy zatlaryň biri hem iýmit bolup durýar. Ir-iýmişler, gök ter önümler, aýratyn hem suwy köp mukdarda peýdalanmak örän zerurdyr. Ýatmazdan oň naharlanmak, saglygyňa uly zyýanly täsirini ýetirýär. Adam ýatan wagty hereketsiz bolup aşgazan, iýmit siňdiriji organlary işlemän bedeniň zäherlenmesi ýüze çykýar.

«Sagdyn bedende sagdyn ruh» ýörelgesinden ugur alyp, ruhumyzy belentde tutup, sport oýunlary bilen meşgullanmaly, hemişe bedenimiz hereketde bolmaly, sagdyn iýmitleri iýmeli, tenimize zyýansyz egin-eşikleri geýmeli.

SPORTS IS A GUARANTEE OF HEALTH

B. Bayramova (Turkmenistan)

Our ancestors equated health to a golden crown on a person's head. Health is a great wealth. Moral integrity is a system of decency and moral values that a person prefers in life and behaves in accordance with them in society. In addition to the activities performed, clothing also affects the health of the human body. Special sportswear should be worn when playing sports.

СПОРТ – ЗАЛОГ ЗДОРОВЬЯ

Б. Байрамова (Туркменистан)

Наши предки приравнивали здоровье к золотой короне на голове человека. Здоровье – большое богатство. Нравственность – это система правя определяющих поведение человека в общества и нравственных ценностей, которым человек отдает предпочтение в жизни. Помимо выполняемой деятельности, одежда также влияет на здоровье организма человека. При занятиях спортом следует носить специальную спортивную форму.

SPORTUŇ GÖRNÜŞI HÖKMÜNDE NYŞANA OK ATMAGYŇ HÄSIÝETNAMASY WE ONUŇ TARYHY

B. Berdiyew (Türkmenistan)

Beýleki sport görnüşlerinden tapawutlylykda, mysal üçin, başa-baş göreşlerde türgenler biri-biri bilen göreşýän bolsalar ok atmakda atyjy iň kyn göreşleriň birini – öz-özi bilen göreşi alyp barýar. Bu ýerde özüne erk etmegi, türgenleşiklerde ähli öwrenen zatlaryňy görkezmeği, ýaryşlarda gazanan tejribelerini peýdalanmagy başarmak möhümdir.

Ok atmak sportunyň özüniň «sprint» we «marafon» aralyklary bar. Mysal üçin, baş sany figura-laýyn nyşana sapançadan tizlikli ok atmakda 60 hasap atyşyna atyjy 72 sekunt harçlaýar, beýleki bir gönükmede, ýagny atyjy üç ýagdaýdan ok atanda (ýatyp, dik durup, dyzda oturyp) 4,5 sagat berilýär. Seriyadaky her bir atyş – bu startdyr, we olaryň iň gowusy däl-de, eýsem ählisi hasaba alynýar.

Atyjynyň hereketleri atyş ýerine ýetirilende aýaklaryň, bedeniň we elleriň myşsalarynyň birsydyrgyn, statiki işi bilen häsiýetlendirilýär. Atyşy ýerine ýetirmek prosesi hereketleriň inçe sazlaşygyny, myşsa güýjüniň ululygyny differensirmek başarnygyny talap edýär.

Uly psihiki dartgynlylykda türgenleriň hereket ediş endikleri bozulyp bilýär. Psihiki dartgynlylyk ýürek ýygrylmalarynyň ýygylynyň we sandyamanyň ýokarlanmagynda, atyşy ýerine ýetirmek prosesinde hereketleriň inçe sazlaşygynyň bozulmagynda emele gelýär.

Ok atmakda türgeniň fiziki aýratynlyklaryna ýörite talaplar bildirilýär. Eger-de sportuň tizlikli-güýçli görnüşleriniň wekilleri üçin fiziki taýýarlyk türgenleşik prosesinde esasy zat bolsa, ok atmakda oňa çäklendirilen talaplar bildirilýär, ýagny koordinasiýa (durnuklylyk), statiki çydamlylyk ýaly ýörite fiziki aýratynlyklaryň amatly ösmegi üçin niýetlenendir. Emma birmeňzeş tehniki taýýarlylykda artykmaçlygyň fiziki taýdan utgaşykly ösen atyjyda bolýandygy mese-mälimdir.

Ok atmagyň organizme ýetirýän täsiri myşsa aparatyna berilýän statiki häsiýetli ýörite agramlar bilen, nerw ulgamynyň uly dartgynlylygy bilen, atyş ýerine ýetirilende dem alşyň saklanmagy bilen, eşidiş analizatorlarynyň güýçli gyjymasy bilen, şeýle-de ýapyk we ýarym ýapyk tirlerde wentilýasiýanyň kanagatlanarsyz şertleriniň duş gelmegi bilen baglydyr. Şoňa görä fiziki taýdan gowy taýýarlykly türgenler türgenleşik agramyny ýeňil geçirýärler, çalt dikelýärler, sport formasyny uzak saklaýarlar.

Dowamly ok atmakda görüş analizatorynyň duýgurlygy we funksional hereketlilikigi, gözün ýagtylyk duýujylygy peselýär, görüş-motor reaksiýasynyň latent (gizlin) wagty ýokarlanýar. Türgenleşiklerden we ýaryşlardan soň iki gözün hem görüş meýdany daralýar (uly derejede «esasy» gözün). Ýaryşlarda ýerine ýetirilýän atyjylyk gönükmelerine baglylykda agramdaky bir gezeklik ýitgi aýratyn atyjylarda ortaça 2-3 kg barabar.

THE CHARACTERISTICS AND HISTORY OF TARGET SHOOTING AS A SPORT

B. Berdiyev (Turkmenistan)

Unlike other sports such as hand-to-hand combat, where competitors compete against each other, target shooting is one of the toughest battles, because a shooter will face - against himself or herself. It's a battle of self-discipline, a battle of the trainer's skills and of the experience gained during a competition.

Shooting is one of the oldest sports. It has its origins in archery and crossbow competitions. With the introduction of firearms in the mid 14th century, shooting events began with smoothbore weapons. The development of rifled weapons stimulated the development of target shooting.

Sporting shooting is a complex and harmonious discipline. It is accessible to everyone, but requires a lot of effort and time to learn the basics of shooting theory, material parts of weapons,

especially sniper techniques, to constantly improve its elements, to strengthen and improve the acquired skills.

ХАРАКТЕРИСТИКИ И ИСТОРИЯ СТРЕЛЬБЫ ПО МИШЕНЯМ КАК ВИДА СПОРТА

Б. Бердыев (Туркменистан)

В отличие от других видов спорта, например таких, как рукопашная борьба, где спортсмены соревнуются друг с другом, в стрельбе стрелку предстоит один из самых сложных сражений – с самим собой. Здесь важно уметь проявить самодисциплину, показать все, чему научились на тренировках, и использовать полученный на соревнованиях опыт.

Стрелковый спорт – один из старейших видов спорта. Он ведет свое начало от соревнований по стрельбе из лука и арбалета. С появлением огнестрельного оружия в середине XIV века соревнования по стрельбе начались из гладкоствольного оружия. Развитие нарезного оружия стимулировало развитие стрельбы по мишеням.

Спортивная стрельба – сложно-гармоническая дисциплина. Она доступна каждому, но требует много усилий и времени на изучение основ теории стрельбы, материальных частей оружия, особенно техники снайперской стрельбы, на постоянное совершенствование ее элементов, усиление и улучшение приобретенных навыков.

SPORT SAGDYN DURMUŞYŇ GÖZBAŞY

G. Atamyradowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Bitarap Türkmenistan özüniň seçip alan parahatçylyk söýüjilik daşary syýasat ugruna gyşarnyksyz ygrarly bolmak bilen, soňky ýyllarda döwrüň talaplaryna laýyk gelýän täze pikirleri işjeň öňe sürýär. Şol pikirler bolsa halkara ähmiýetli örän wajyp taslamalarda öz beýanyny tapýar. Ählumumy ukrar edilmegine görä, ýurdumyz sebitde özara ynanyşmak we hoşniýetli goňsuçylyk ýagdaýyny pugtalandyrmakda hem möhüm orun eýeleýär.

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda «Saglyk» Döwlet Maksatnamasy üstünlikli amala aşyrylýar. Döwletimiziň dürli künjeginde gözüni dokundyryýan, göwnüni galkyndyryýan, saglygyň berkidýän lukmançylyk merkezleriniň, şypahanalaryň, derman kärhanalarynyň we milli saglygy goraýyş ulgamyny täze derejä göteren beýleki ugurdaş desgalaryň, dynç alyş seýilgähleriň, sport mekdepleriniň giden bir tapgyrynyň, uly-uly toplumlarynyň ulanylmaga berilmegi, giň mümkinçilikleriň döredilmegi aýratyn nygtalmaly zatlar. Dünýäniň öňdebaryjy we tanymal tehnologiýalary bilen üpjün edilen bu ýerlerde saglygyň berkitmek we dikeltmek üçin ähli şertler bar. Sagdynlyk, bedenterbiýe bilen meşgullanmak biziň durmuşymyzda iň wajyp ugurlaryň birine öwürüldi.

Dünýä ýüzünde giňden bellenilýän Bütindünya Saglyk günü, adamzadyň baş baýlygynyň – saglygynyň şanyna bagyşlanylan baýram bolup, dünýä ýüzünde 70 ýyla golaý wagt bári iň arzyly günleriň biri hökmünde bellenilýär. 1948-nji yylyň 7-nji aprelinde Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasy döredilip, hut şol gün hem bu gurama tarapyndan 1950-nji ýyldan başlap «Bütindünýä Saglyk gününü bellemek hakyndaky» Karar kabul edilipdi.

Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimiz hem bu guramanyň agzalygyna kabul edilen gününden bári, gurama bilen işjeň gatnaşyklary alyp barýar. Bu işleriň netijesinde ilatyň ömrüniň ortaça dowamlylygy artýar. Iň täze enjamlar bilen üpjün edilen döwrebap saglygy goraýyş edaralarynda ýokary hilli lukmançylyk hyzmatlary ýerine ýetirilýär.

Ýurdumyzyň senagatyny ösdürmek we derman serişdeleriniň öndürilişini artdyrmak boýunca giň möçberli çäreler geçirilýär, hünärmenleri taýýarlamaga we olaryň hünär derejesini ýokarlandyrmaga, lukmançylyk ylmyny ösdürmäge aýratyn üns berilýär.

Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasynyň 2025-nji ýyla çenli saglygyň ählumumy derejesini we onuň ösüş meýillerini häsiýetlendirýän çaklamalaryna laýyklykda, adamlaryň ömrüniň dowamlylygynyň artmagy we lukmançylyk üpjünçiliginiň ýokarlanmagy netijesinde, dünýäniň ilatynyň uzak ýaşlylarynyň sanynyň köpelmegine garaşylýar.

Biziň ýurdumyzda hem Bütindünýä saglyk güni özboluşly, millilige ýugrulan äheňlerde, dabaryly ýagdaýda belenilip geçilýär. Bu ynsan saglygyna, bedenterbiýä we sporta aýratyn ähmiýet berilýändigini hem-de ynsanperwerligiň belent däplerini dabaralandyryan halkara baýramdyr. Hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly, bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak her bir türkmenistanlynyň gündelik durmuşynyň kadasyna öwürüldi. Sebäbi zygiderli beden maşklary işe bolan ukyplylygy artdyryp, ynsany dördüjilik işine höweslendirýär. Çünki sport güýç-gaýratyň, gозelligiň, sagdynlygyň hem-de täze belentliklere ruhy taýdan okgunlylygyň aýdyň beýanydyr. Türkmen halky gadymy döwürlerden bari saglygy baş baýlyk hasaplapdyr. Halkyň sagdynlygynyň bagtyýarlyga ýol açýandygy baradaky garaýşy nesilden-nesle geçip, adamlaryň aňyna siňipdir. Irki döwürde bir akyldaryň aýdyşy ýaly, saglyk – ynsanyň başynyň täji, emma ony adamlar diňe syrkawlan wagtlarynda görüp bilýärler. Danalar bagty, saglygy gymmatlyklar düzüminde biri-birine barabar goýupdyr.

Gahryman Arkadagymyzyň: «Adam ömrüniň ähli döwürlerinde hereketde bolmagy saglyga oňaýly täsir edýär» diýen sözlerinden ugur alnyp, ýurdumyzda her bir ynsanyň beden taýdan berk we sagdyn bolmagyny gazanmak, sport we bedenterbiýäni ählihalk islegine öwürmek, sagdyn jemgyýeti terbiýelemek üçin uly işler alnyp barylýar. Bu bolsa döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biridir.

Ýaş nesliň, jemgyýetiň, tutuş halkyň beden we ruhy taýdan sagdyn bolmagyny gazanmak – hormatly Prezidentimiziň ileri tutýan ugurlarynyň biri.

Sport häzirk döwürde jemgyýetimiziň durmuşynyň möhüm bölegine öwürüldi. Türkmen türgenleri Bütindünýä sport hereketine işjeň gatnaşýarlar. Olaryň dürli derejede guralýan ýaryşlarda gazanýan üstünlikleri, medallary Hormatly Prezidentimiziň sporty hem-de onuň düzümlerini ösdürmäge berýän ünsüniň we zehinlileri ýüze çykarmak, türgenleriň ussatlygyny ýokarlandyrmak üçin dördüň şertleriniň aýdyň netijesidir.

Häzirk döwürde Hormatly Prezidentimiziň zygiderli üns bermegi netijesinde, Türkmenistanda sport bilen meşgullanýanlaryň sany has-da artdy we onuň jemgyýetdäki ähmiýeti we wajpylygy ýokarlandy. Türkmenistanda sporty ösdürmegiň we jemgyýetde sagdyn durmuş ýörelgelerini berkitmegiň strategiýasynyň baş maksady ýurdumyzda sport hem-de bedenterbiýe bilen meşgullanýan adamlaryň, aýratyn-da, çagalaryň, ýetginjekleriň we gyzlaryň sanyny artdyrmakdan ybaratdyr. Ýaş nesilleriň sazlaşykly ösüşi we bedenterbiýe bilen zygiderli meşgullanmagy diňe bir türgenleriň kemala gelmeginde däl, eýsem jemgyýetiň ösmeginde wajyp hasaplanylýar. Gahryman Arkadagymyz: «Sport – munuň özi güýjüň, gозelligiň, saglygyň we belent ruhuň utgaşmagydyr» diýip belleýär. Hormatly Prezidentimiziň tagallasy netijesinde, ýurdumyzda bedenterbiýäni we sporty ösdürmek durmuş syýasatynyň möhüm bölegine öwürüldi. Raýatlaryň saglygy, sagdynlygy üçin ýola goýlan şeýle tagallalar, hasyl edilen işler, dördüň mümkinçilikler sanardan kän. Bularyň ählisi Hormatly Prezidentimiziň türkmen halkynyň sagdynlygy we bagtyýarlygy üçin ýaýbaňlandyran beýik taglymatynyň miweleridir.

«Sport hemmeler we her bir adam üçindir! Sebäbi sport diňe bir beden taýdan kämilleşmek däl, eýsem ruhbelentligiň we öz-özüni ýüze çykarmagyň erkinligidir! Munuň özi açyşlaryň we ýeňişleriň, täze mümkinçilikleriň hem-de has ýokary maksatlaryň doly şatlygy bolan tutuş dünýädir!».

Halkymyzyň bagtyýar, asuda durmuşda ýaşamagy ugrunda nusgalyk işleri durmuşa geçirýan Gahryman Arkadagymyza, Arkadagly Serdarymyza berk jan saglyk, uzak ömür, il-ýurt bähbitli, dünýä ähmiýetli döwletli işlerinde elmydama rowaçlyklaryň ýar bolmagyny arzuw edýäris!

SPORT IS THE FOUNDATION OF A HEALTHY LIFE

G. Atamuradova (Turkmenistan)

Physical training and sports have become the norm of every Turkmen citizen's daily life. Because regular physical exercises increase the ability to work and encourage a person to work creatively. Because sport is a clear expression of strength, beauty, health and spiritual drive to new heights. Since ancient times, the Turkmen people have considered health as their main wealth. Well being leads to happiness which passed from generation to generation. Ancients said, health is the crown of a man's head, but people can only see it when they are sick. Sages put happiness and health as equal values.

СПОРТ – ОСНОВА ЗДОРОВОЙ ЖИЗНИ

Г. Атамурадова (Туркменистан)

Физкультура и спорт стали нормой повседневной жизни каждого туркмена. Потому что регулярные физические упражнения повышают работоспособность и побуждают человека к творческой работе. Ведь спорт – это яркое выражение силы, красоты, здоровья и духовного стремления к новым вершинам. С древних времен туркменский народ считал своим главным богатством здоровье. Распространенное мнение о том, что хорошее здоровье ведет к счастью, передавалось из поколения в поколение. Как сказал древний мудрец, здоровье – это венец на голове человека, но люди видят его только тогда, когда больны. Мудрецы считают счастье и здоровье равными ценностями.

TÜRGENLERIŇ TAÝÝARLYGY ESASYNDA ÝEŇIŞ GAZANMAGYŇ YGTYBARLY ÝOLLARY

G. Sähedow, H. Tatow (Türkmenistan)

Ýurdumyzda sagdyn durmuş ýörelgeleriniň esaslarynyň ykrar edilmegine, köpçülikleýin bedenterbiýe-sagaldyş hereketini we ýokary netijeli sporty ösdürmäge gönükdirilen bimöçber aladalar netijesinde Türkmenistanyň halky, şol sanda ýaşlar tarapyndan bedenterbiýä, sporta uly ähmiýet berilýär. Türkmenistanda ýaş ýetginjekleri sporta saýlap almakda nusgalyk görkezijileri ylmy esasynda özleşdirmek hünärmenleriň we alymlaryň esasy wezipeleriniň biri bolup durýar. Çünki türgenleriň sport bäsleşiklerinde görkezjek netijeleri hut şonuň bilen berk baglanyşyklydyr. Hormatly Prezidentimiziň Türkmenistanda bedenterbiýäni we sporty ösdürmek hakyndaky köpýyllyk maksatnamasynda hem geljegimiz bolan ýaş ýetginjekleriň beden ösüşini we olaryň fiziki hereketlere ukyplaryny ylmy esasynda öwrenmeklik aýratyn nygtalýar. Pälwany taýýarlamak – bu çylşyrymly ulgam bolup, onuň üçin kiçi gurluşlaryň we elementleriň başgançakly ulgamy, birnäçe hil derejeleriniň beýan edilmegi üçin özboluşly barlag usullarynyň, hususan-da, pedagogik, lukmançylyk, fiziologik, modelirmek we gurluş-işleýiş seljerişiniň usullaryny talap edýän köp sanly obýektleriň bolmagy mahsusdyr. Sport göreşiň ähli görnüşlerinde ýokary netijeleriň gazanylmagy geljegi uly bolan türgenleriň taýýarlyk ulgamynyň, aýratyn-da, pälwanyň beden we tehniki-tilsim taýýarlygynyň esaslarynyň goýulmagynda möhüm bolan başlangyç tapgyrlarynda zygiderli kämilleşdirilmeginiň zerurlygy bilen şertlendirilýär. Soňky wagtlarda sportda şahsylaşdyrmak meselesi alymlaryň, hünärmenleriň we tälimçileriň barlaglarynyň esasy wezipesi boldy. Hünärmenleriň aglabasynyň pikirine görä, sport işjeňligine şahsy çemeleşmäniň üstünlikli amala aşyrylmagy üçin aşakdaky şertlerden ugur almak gerek:

- 1) saglyk ýagdaýy. Sport, beden maşklary bilen meşgullanmak mümkinçiligi;
- 2) biologiki taýdan ýetişmegiň derejesi. Beden aýratynlyklarynyň ösüşinde duýgurlyk döwürleriniň kesgitlenilmegi;

- 3) beden ösüşiniň derejesi. Antropometrik görkezijiler;
- 4) beden taýýarlygynyň derejesi;
- 5) tehniki taýýarlygyň derejesi;
- 6) taktiki taýýarlygyň derejesi;
- 7) ruhy (psihiki) taýýarlyk;
- 8) nazary taýýarlyk ;
- 9) lukmançylyk – biologik häsiýetnamalar;
- 10) durmuş gurşawy.

Sport hünärmenleriniň, tälimçileriniň we mugallymlaryň esasy wezipesi saýlap alan sport görnüşini jany bilen söýýän, öňünde goýan maksadyna ýetip bilýän ezber türgeni ýetişdirmekdir. Ruhubelentligiň we sagdynlygyň sportdan gözbaş alyandygyna oňat düşünyän ýurdumyzyň raýatlary bagtyýar geljegimiziň, ýagty ertirlerimiziň kepili bolan sagdyn nesli kemala gelýändigine buýsanýarlar.

WAYS TO WIN BASED ON THE TRAINING OF THE ATHLETES

G. Sahedov, H. Tatov (Turkmenistan)

The people of Turkmenistan, including the youth, attach great importance to physical education and sports as a result of the unwavering efforts aimed at the recognition of the principles of healthy lifestyles, the development of mass physical education and highly efficient sports. In Turkmenistan, one of the main tasks of experts and scientists is to master the standard indicators for choosing sports for young teenagers on a scientific basis. Because the results that athletes will show in sports competitions are closely related to it. In the long-term program of our esteemed President for the development of physical education and sports, it is especially important to study the physical development of young teenagers who have a future and their physical activity skills on a scientific basis. The preparation of a wrestler/master athlete is a complex process, it is characterized by the presence of a hierarchical system of substructures and elements, a large number of objects that require unique research methods for the description of several quality levels, in particular, pedagogical, medical, physiological, modeling, and structural-functional analysis methods. Achieving high results in all forms of sports wrestling is conditioned by the need to constantly reduce the training system of promising athletes, especially in the initial stages, which are important for laying the foundations of physical and technical training of the wrestler. In recent times, the issue of personalization in sports has been the focus of research by scientists, experts and coaches. According to the opinion of the majority of experts, the following conditions should be followed for the successful implementation of a personal approach to sports activities:

- 1) Health status. Opportunity to do sports and physical exercises;
- 2) Level of biological maturation. Identification of sensitive periods in the development of physical characteristics;
- 3) Level of physical development. Anthropometric indicators;
- 4) Physical fitness level;
- 5) Level of technical training;
- 6) Level of tactical training;
- 7) Spiritual (mental) preparation;
- 8) Theoretical preparation;
- 9) Medical – biological characteristics;
- 10) Living environment.

The main task of sports professionals, coaches and teachers is to develop a dedicated athlete who loves his chosen sport and can achieve his goals. All the citizens of our country, who understand well that spirit and health originate from sports, are proud of a healthy generation that is the guarantee of our happy future and bright tomorrow.

НАДЕЖНЫЕ ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ ПОБЕДЫ НА ОСНОВЕ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ

Г. Сахедов, Х. Татов (Туркменистан)

Развитию массового физкультурно-оздоровительного движения и спорта высших достижений Туркменистан среди молодежи, придают большое значение физической культуре и спорту. В Туркменистане одной из основных задач специалистов и ученых является научное освоение нормативных показателей при отборе юношей-подростков для занятий спортом. Потому что именно с этим тесно связаны результаты, которые спортсмены покажут на спортивных соревнованиях. В долгосрочной программе уважаемого Президента по развитию физической культуры и спорта особо подчеркивается необходимость научно обоснованного изучения физического развития и способностей молодежи – будущего страны к выполнению физических действий. Подготовка борцов - пальванов представляет собой сложную систему, для которой существует множество объектов, требующих поэтапной системы подструктур и элементов, уникальных методов исследования для описания нескольких уровней качества, в частности, методов педагогических, медицинских, физиологических, моделирования и структурно-функционального анализа. Достижение высоких результатов во всех видах спортивной борьбы обусловлено необходимостью регулярного совершенствования системы подготовки перспективных спортсменов, особенно на начальных этапах, важных для заложения основ физической и технической подготовки борца. В последнее время проблема персонализации в спорте находится в центре внимания ученых, специалистов и тренеров. По мнению большинства специалистов, для успешной реализации личностного подхода к занятиям спортом необходимо соблюдение следующих условий:

- 1) Состояние здоровья. Возможность заниматься спортом, физическими упражнениями;
- 2) Уровень биологического созревания. Определение чувственных периодов в развитии физических особенностей;
- 3) Уровень физического развития. Антропометрические показатели;
- 4) Уровень физической подготовки;
- 5) Уровень технической подготовки;
- 6) Уровень тактической подготовки;
- 7) Духовная (психическая) подготовка;
- 8) Теоретическая подготовка;
- 9) Медико-биологические характеристики;
- 10) Социальная среда.

Основная задача специалистов в области спорта, тренеров и педагогов – воспитать преданного спортсмена, любящего избранный вид спорта и способного добиваться поставленных целей. Все граждане нашей страны, хорошо понимающие, что от спорта берут начало воодушевленность и здоровье, формируют здоровое поколение, которое является залогом нашего счастливого и светлого будущего.

TÜRKMENISTANYŇ DZÝUDO BOÝUNÇA MILLI ÝYGYNDY TOPARYNYŇ AGZALARYNY YLMY ESASDA TAÝÝARLAMAK

G. Welliýew, T. Amanlyýew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýaşlara sport bilen meşgullanmaga uly itergi berilýär we sportda uly ýeňişler gazanylýar. Muňa mysal edip, ýaş türgenlerimiz bolan agyr atletika boýunça Dünýä çempiony Ýulduz Jumabaýewanyň hem-de XXXII Olimpiýa oýunlarynyň kümüş medalyň eýesi Polina Gurýewanyň gazanan ýeňişlerini görkezmek bolar. Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary bilen ýurdumyzda bedenterbiýäni we sporty ösdürmek ýokary derejeli milli türgenlerimizi taýýarlamak jemgyýetimizde sagdyn ýaşaýyş durmuş kadalaryny ornaşdyrmak boýunça döwlet syýasaty üstünlikli amala aşyrylýar. Gahryman Prezidentimiziň baştutanlygynda işlenilip taýýarlanylýan «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli Maksatnamasynda» hem-de «2024-nji ýylda Fransiýa Respublikasynyň Pariž şäherinde geçiriljek XXXIII Tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna Türkmenistanyň milli toparlaryny taýýarlamaga gönükdirilen toplumlaýyn» Maksatnamada» Türkmenistanda sport we Olimpiýa hereketini giňden ösdürmek babatda ençeme anyk çäreler belenildi.

Ýurdumyzda bedenterbiýäniň we sportuň ösdürilmegi, adamyň kuwwatynyň maddy we ruhy taýdan sazlaşykly utgaşmagy netijesinde, sagdyn durmuş ýörelgeleri kemala gelýär. Sportuň dürli görnüşleri boýunça milli türgenlerimiziň ösüp ýetişmegi netijesinde, sport boýunça halkara hyzmatdaşlygyň gerimi has-da giňelýär.

Ylmy-usuly edebiyatlaryň seljermesi boýunça türgenleriň ýyllyk türgenleşiginde beden ýüklemeleri paýlamagyň iki görnüşini ýüze çykarmaklyga mümkinçilik berdi. Birinji görnüş ýüklenmäniň güýç ugruny tutuş ýyllyk aýlawa deň paýlamaklyk bilen häsiýetlenýär. Ikinji görnüş beden ýüklenmesi, türgenleşigiň taýýarlaýyş tapgyryna düşýänligi bilen häsiýetlenýär.

Ý.W.Werhoşanskiň (1979-1988 ý.) tassyklamagyna görä sportuň tizlik-güýç görnüşlerinde derejeli türgenleriň güýç häsiýetli ýüklenmelerini ýylda iki gezek jemlemek maksadalaýykdyr. Birinji jemlenen ýüklenme 1–2 hepdelik, ikinji bolsa 8 hepdelik bolup biler. Ýüklenmäniň şeýle paýlanylyşy köp wagt goýulýan türgenleşik netijesini ulanmaklyga mümkinçilik berýär. Şeýle hem goýlan türgenleşik netijesiniň ululygy we dowamlylygy, jemlenen güýç ýüklenmesi ulanylanda türgenleşik netijesiniň göwrümi we zygiderliligi bilen kesgitlenilýär. Dzüdoçularyň okuw-türgenleşik dowamlylygynyň meýilnamasyny kämilleşdirmekte netijeli taýýarlygyň ýokarlandyrmagyna uly ätiýaçlyk bolýar. Meýilnamalarda tälimçiniň tejribeligi Aziýa, Dünýä we Olimpiýa oýunlarynyň çempionlaryny ulgamlaşdyrylan tejribeli taýýarlygyň, täze ylmy-usuly taýýarlamalaryň we dzýudony ösdürmekde gönükdirmeleriň hasabynda işlenip düzülýär. Ýyllyk taýýarlygyny meýilleşdirmegi köp ýagdaýdan bagly bolýar, haýsylardan: ýyllyk taýýarlygyna belli bir maksatlar we meseleler, sport forma girmegi we ýaryş senenamasy esasy bolup durýarlar. Ýokary derejeli türgenler ýylyň dowamynda 7–9 ýaryşlara gatnaşýarlar, şeýle hem 25-den 30-a çenli tutluşyklary geçirýärler.

Türkmenistanyň Bedenterbiýe we sport baradaky döwlet komitetiniň hem-de ýurdumyzyň milli federasiýalarynyň guramagynda alnyp barylýan ýokary derejedäki okuw-türgenleşik ýygmanyşyklaryň netijesinde Türkmenistanyň milli ýygyndy toparlarynyň türgenleri iň uly sport baýramyna, ýagny «Olimpiýa oýunlaryna» ykjam taýýarlanýarlar. Olaryň zerur şert-mümkinçilikleriň ählisi bilen üpjün edilmegi bolsa has-da kämil derejedäki taýýarlygyň gazanylmagyny şertlendirýär. Paýtagtymyzyň gözəl künjeginde ýerleşýän Olimpiýa şäherçesinde we Gökdere jülgesinde alnyp

barylýan ykjam okuw-türgenleşik ýygnanyşyklar hem-de gatnaşylýan iri halkara ýaryşlar bolsa munuň üstüni ýetirýär. Şol sanda: biziň ýokary okuw jaýymyz bolan Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutymyzyň, Sportuň olimpiýa görnüşleri fakultetiniň binasynda milli ýygyndy toparyň türgenlerini ylmy esasyda taýýarlamak maksady bilen ylmy barlag laboratoriyasynda barlag işleri alnyp barylýar. Bu ýerde ornaşdyrylan enjamlar dünýa ülnülerine laýyk gelýär. Türgenlerimiziň tizligini, güýjüni we çydamlylygyny barlagdan geçirip olaryň netijeleri hasaba alnyp barylýar. Bu bolsa türgenlerimize sportda yokary derejelere ýetmäge uly ýardam berýär.

TRAINING OF THE MEMBERS OF THE NATIONAL JUDO TEAM OF TURKMENISTAN ON A SCIENTIFIC BASIS

G. Welliyev, T. Amanlyyev (Turkmenistan)

As a result of the development of physical education and sports in the country, as a result of the harmonious combination of material and spiritual strength of a person, healthy lifestyles are formed. As a result of the development of our national athletes in different sports, the scope of international cooperation in sports is expanding.

According to the analysis of scientific literature, it was possible to identify two types of distribution of body loads during annual training of athletes. The first type is characterized by an equal distribution of the direction of the loading force over the entire annual cycle. The second type of physical loading is characterized by the fact that training falls into the preparatory phase. In the building of the Faculty of Olympic Sports of the Turkmen State Institute of Physical Education and Sports, research is being conducted in the scientific research laboratory for the purpose of training the athletes of the national team on a scientific basis. The equipment installed in the laboratory is of world class standard. The speed, strength and endurance of our athletes are tested and recorded. This gives great support to our athletes to achieve high levels in sports.

ПОДГОТОВКА ЧЛЕНОВ СБОРНОЙ ТУРКМЕНИСТАНА ПО ДЗЮДО НА НАУЧНОЙ ОСНОВЕ

Г. Веллиев, Т. Аманлыев (Туркменистан)

В результате развития физической культуры и спорта в стране, в результате гармоничного сочетания материальных и духовных сил человека формируется здоровый образ жизни. Благодаря успешного участия наших национальных спортсменов в различных видах спорта расширяются масштабы международного сотрудничества в этой сфере.

По данным анализа научной литературы удалось выделить два типа распределения нагрузки на тело при годовой тренировке спортсменов. Первый тип характеризуется распределением направления силы нагрузки по всему годовому циклу. Второй вид физической нагрузки характеризуется тем, что он приходится на подготовительный этап тренировки. В здании факультета Олимпийских видов спорта Туркменского государственного института физической культуры и спорта проводятся научно-исследовательские работы в лаборатории с целью подготовки спортсменов сборной команды на научной основе. Здесь установлено оборудование мирового класса. Проверяются скорость, сила и выносливость наших спортсменов и фиксируются их результаты. Это очень помогает нашим спортсменам достигать высоких спортивных результатов.

SPORTUŇ BUZDA TYPMAK GÖRNÜŞINIŇ TARYHY WE GELIP ÇYKYŞY

H. Akmämmedow (Türkmenistan)

Öňki döwürlerde figuralaýyn typmak dynç almagyň ýaýbaňlandyrylan görnüşi, meşhur gyzyklanmalar bolupdyr. Adatça, doňan derýalarda, köllerde, howdandyr howuzlarda typypdyrlar. XIX asyryň ikinji ýarymynda Russiýanyň Peterburg, Moskwa, Nižniý Nowgorod, Saratow, Woronež ýaly iri şäherlerinde konkide typmaklyk üçin araçäkli serhetler goýlup, olar suwdan ýörite doldurylypdyr. Şonuň ýaly ilkinji buzda typylýan meýdança 1865-nji ýylda Peterburgdaky Ýusupow bagynyň ýanyndaky howdanda döredilýär. Hut şol ýerde-de ilkinji rus türgenleri figuralaýyn typmak bilen meşgullanyp başlaýarlar we olar 1877-nji ýylda konkili ylgawy söýüjileriň Peterburg jemgyýetine birleşýärler.

1890-njy ýylda Ýusupow bagynyň ýanyndaky buzluk meýdanda ilkinji resmi däl dünýä çempionaty geçirilýär we oňa Russiýanyň, ABŞ-yň, Awstriýanyň, Germaniýanyň, Şwesiýanyň güýçli figuraçylary gatnaşýarlar. Typmaklygyň ähli bölümleri boýunça A.Lebedew güýçli çykýar. Bu görnükli rus türgeniniň typyşy, ýokary tehnikasy, hereketleriniň takyklygy, haýran galdyryjy owadanlygy bilen tapawutlanýar.

A. Lebedewiň çykyşy, onuň pedagogik we jemgyýetçilik işleri typmaklygyň halkara usulynyň kemala gelmegine öz täsirini ýetirýär.

Sport görnüşi hökmünde figuralaýyn typmagyň ösdürilmegine Awstriýa mekdebiniň wekilleri, Norwegiýa, Şwesiýa, Germaniýa, Angliýa we ABŞ ýaly döwletleriň güýçli figuraçylary saldamly goşant goşýarlar. Ol 1892-nji ýylda guramaçylykly resmileşdirilýär – konkide ylgaýanlaryň halkara birleşigi (soýuzy) – ISU döredilýär. Şonda ISU-nyň kongresinde halkara ýaryşlaryny geçirmegiň düzgünnamasy tassyklanylýar, Ýewropanyň birinjiligi almak ugrundaky ýaryşlaryň tertibi kesgitlenilýär.

1896-njy ýylda ISU dünýäniň birinjiligi geçirmegi karar edýär. Şeýle ýokary derejedäki birinji ýaryşy guramak üçin hukuk konkili ylgawy söýüjileriň Peterburg jemgyýetine hödürlenilýär. Ýaryşlar Ýusupow bagynyň buzly meýdançasynda geçirilýär. Bäsleşige Ýewropa çempionatynyň kümüş medalynyň eýesi awstraliýaly G.Hugel, Ýewropa çempionatynyň bürünç medalynyň eýesi nemes G.Fuks, «ýusupowlylar» G.Sanders we N.Poduskow gatnaşýarlar. Nemes G.Fuks ýeňiji bolýar. G.Sanders ýörite figuralary ýerine ýetirmekde – figuralaýyn typmagyň aýratyn bölümünde birinjiligi eýeleýär. Onuň ýerine ýetiren figuralary has owadan we has çylşyrymly bolýar.

1896-njy ýyldaky dünýä çempionaty Ýusupow bagynyň buzunda okuw işlerini ýaýbaňlandyrmaga özboluşly itergi bolýar. Ony A.Lebedewiň goýan binýadyna daýanmak bilen, N.Panin dowam etdirýär. Ulgamlaýyn we tutanýerli geçirilen işler tiz wagtdan öz miwesini berip başlaýar. N.Paniniň özi 1901-nji ýylda geçirilen Russiýanyň çempionatyna gatnaşýar we ilkinji rus çempiony bolan we bu abraýy 1897-1900-njy ýyllarda özünde saklan A.Panşiniň ornuny eýeleýär. Ýeňiji mekdep figuralaryny ajaýyp ýerine ýetirýär, erkin typmaklykda ýokary çeperçilik ussatlygyny, çéyelik ukyplaryny görkezýär. Onuň buzda typmaklyk usuly köp babatda rus figuraçylarynyň «atasy» A.Lebedewiň usulyny ýada salýar. N.Panin 1902-nji ýylda-da, 1903-nji ýylda-da Russiýanyň çempiony diýen ada eýe bolýar.

1903-nji ýylda Peterburgyň 200 ýyllygy bellenilýär we konkili ylgawçylaryň Halkara soýuzy konkili ylgawy söýüjileriň Peterburg jemgyýetine nobatdaky dünýä çempionatyny geçirmekligi tabşyrýar. Ýusupow bagynyň ýanyndaky buzly meýdançada figuraçylaryň mekdebi döredilýär. Awstriýadan belli tälimçi W.Zaybert çagyrylýar. Onuň ýolbaşçylygy astynda N.Panin, F.Datlin, K.Ollo we beýleki peterburgly figuraçylar türgenleşýärler.

1903-nji ýyldaky dünýä çempionaty gatnaşyjylaryň güýçli düzümini ýygnaýar. Iki gezek dünýäniň çempiony şwed U.Salhow, dünýäniň eks-çempiony K.Fuks, Awstriýanyň çempiony

M.Bogaç, Germaniýanyň çempiony E.Lassan gelyärler. Russiýadan N.Panin gatnaşýar. Onda birinji orny U.Salhow, ikinji orny N.Panin eýeleýär.

N.Panin ýene-de üç gezek Russiýanyň çempiony bolýar, birnäçe gezek Ýewropanyň we dünýäniň çempionatlarynda ýokarky basgançaklara mynasyp bolýar. 1908-nji ýylda ol çykyşyny tamamlýar we ömrüni tälimçilik işine bagyş edýär. Şeýle-de bolsa ol ýene-de buza çykmaly bolýar. Fewral aýynda Ýusupow bagynyň ýanyndaky buzly meýdançada geçen A.Panşiniň baýragy ugrundaky ýaryşda ol dünýäniň ýedi gezek çempiony bolan U.Salhow bilen bäsleşýär. Umumy hasapda N.Panin şöhratly figuraçydan öňe geçýär we birinji orny eýeleýär.

ORIGIN STORY OF FIGURE SKATING

H. Akmammedov (Turkmenistan)

In the past, figure skating was an active form of recreation and a popular pastime. They usually swim in frozen rivers, lakes, and ponds. In the second half of the 19th century, in the big cities of Russia, such as Petersburg, Moscow, Nizhny Novgorod, Saratov, Voronezh, borders were established for skating, and they were specially filled with water. The first such ice skating rink was created in 1865 in the reservoir near the Yusupov garden in Petersburg. It was there that the first Russian athletes began to practice figure skating, and in 1877 they joined the St. Petersburg Society of Speed Skaters. In 1890, the first unofficial world championship was held on the ice field near the Yusupov garden, and strong figure skaters from Russia, the USA, Austria, Germany and Sweden took part in it. A. Lebedev comes out strong in all categories of skiing. This outstanding Russian athlete is distinguished by his skiing, high technique, precision of movements and stunning beauty.

A. Lebedev's speech has an impact on the formation of the international method of teaching pedagogy and social affairs.

Representatives of the Austrian school, strong figure skaters from countries such as Norway, Sweden, Germany, England, and the United States continuously contribute to the development of figure skating as a sport. It was formalized in 1892 - the International Union of Skating (Union) - ISU was established. At the Congress of ISU, the regulations for conducting international competitions are approved, and the order of competitions for the European Championship is determined.

In 1896, ISU decided to host the world championship. The right to organize the first competition at such a high level is presented to the St. Petersburg community of speed skating lovers. The competitions are held on the ice field of Yusupov Park. Australian G. Hugel, winner of the silver medal of the European Championship, German G. Fuchs, the winner of the bronze medal of the European Championship, G. Sanders and N. Poduskov from «Yusupov» will take part in the competition. German G. Fuchs wins. G. Sanders takes the first place in performing special figures - in the special division of figure skating. His figures become more beautiful and more complex.

The World Championship of 1896 was a unique impetus to expand training activities on the ice of Yusupov Bagh. Based on the foundation laid by A. Lebedev, N. Panin continues it. Systematic and persistent work soon begins to bear fruit. N. Panin himself participates in the Russian Championship held in 1901 and replaces A. Panshin, who was the first Russian champion and held this honor in 1897-1900. The winning school perfectly performs figures, shows high artistic skill in freestyle, flexibility skills. In many respects, his technique of ice skating reminds of the technique of A. Lebedev, the «father» of Russian figure skating. N. Panin became the champion of Russia in 1902 and 1903.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ФИГУРНОГО КАТАНИЯ

Х. Акмаммедов (Туркменистан)

В давние времена фигурное катание было популярным видом отдыха. Обычно катались на замерзших реках, озерах и водоемах. Во второй половине XIX века в российских городах Санкт-Петербурге, Москве, Нижнем Новгороде, Саратове, Воронеже Площадки оградили бордюрами и специально залили водой. Первая такая площадка для катания на льду появилась в 1865 году в Санкт-Петербурге, возле водоема в Юсуповском саду. Именно там первые русские спортсмены начали заниматься фигурным катанием и в 1877 году они объединяются в Петербургское общество любителей конькобежного спорта.

В 1890 году на ледяной площадке возле Юсуповского сада проводился первый неофициальный чемпионат мира, где в нем участвовали сильные фигуристы из России, США, Австрии, Германии, Швеции. Во всех видах катания сильнейшим оказался А. Лебедев. Этот русский спортсмен отличался своими прокатами, высокой техникой, точностью движений, удивительной красотой.

Выступления А. Лебедева, его педагогические и общественные работы повлияли на формирования международных методов фигурного катания.

В развитие фигурного катания, как вида спорта, весомый вклад внесли сильнейшие фигуристы – представители школ Австрии, Норвегии, Швеции, Германии, Англии и США. В 1892 году официально организован Международный союз конькобежцев – ISU. Тогда же, на конгрессе ISU утверждается положение проведения международных соревнований, определяется порядок соревнований на первенство Европы.

В 1896 году ISU приняло решение о проведении мировых первенств. Право проведения первого соревнования на столь высоком уровне было продолжено Петербургскому обществу любителей конькобежцев. Соревнования проводятся на ледовой площадке Юсуповского сада. В соревновании участвовали обладатель бронзовой медали чемпионата Европы австриец Г.Хугель, обладатель бронзовой медали чемпионата Европы немец Г.Фукс, русские Г.Сандерс и Н.Подусков. Победителем стал немец Г.Фукс. Первое место по выполнению специальных фигур – в отдельной части фигурного катания – занимает Г.Сандерс. Выполненные ими фигуры стали самыми красивыми и наиболее сложными.

Чемпионат мира 1896 года, проведенный на льду Юсуповского сада, стал своеобразным толчком в развитие учебной деятельности. Ее продолжил Н.Панин, основываясь на базу, заложенную А.Лебедевым. Системно проведенные работы начали давать свои плоды. Сам Н.Панин участвует на чемпионате России, проведенном в 1901 году, и занимает позицию первого чемпиона России и удерживает с 1897–1900 годах этот пьедестал А.Паншина. Победитель прекрасно выполняет фигуры на льду, показывает высокое художественное мастерство, способности пластики при свободном катании. Его ледовое катание во многом напоминает метод «отца» русских фигуристов А.Лебедева. Н.Панин и в 1902, и в 1903 годах завоевывает звание чемпиона России.

SPORT SAGDYNLYK WE BAGTYÝARLYK

Н. Nurmyradow (Türkmenistan)

Bedenterbiýe we sport sagdynlyk bilen berk baglydyr. Ekologik üýtgeşmeleriň täsiri, häzirkî ösen durmuşda daş-töweregimizi gurşap alýan tebigatda zyýanly mikroblaryň köpelmegi adamlaryň saglygyna ýaramaz täsir edýär. Şonuň üçin bedeni taplamak örän wajyp bolup durýar. Bedeni taplamagyň özeni bolsa kadaly iýmitlenmekden keselleriň önüni almagyň çärelerini durmuşa geçirmekden

imuniteti ýokarlandyrmakdan hem-de bedenterbiýe bilen yzygiderli meşgullanmakdan ybaratdyr. Häzirki tehniki ösüşler döwründe kompýuterleriň, smartfonlaryň we beýleki adam zähmetini ýeňil-leşdirýär tehnikalaryň we beýlekileriň adam durmuşyna giňden ornaşmagy bedeniň fiziki işjeňligini belli bir derejede peseldýär. Bu bolsa adam bedeniniň kem-kemden gowşamagyna, beden agzalarynyň funksiýasynyň peselmegine, myşsalaryň güýjüniň gaçmagyna, içki agzalaryň üýtgemegine getirýär. Hereketiň peselmegi ähli agzalaryň işjeňligini gowşadýar. Şonuň üçin sport bilen meşgullanmak häzirkä döwürde örän wajypdyr. Sport bilen meşgullanmak, hereket etmek daýanç ulgamyny berkidýär. Myşsalaryň göwrümini ulaldýar, güýjüni artdyrýar, süňkleri berkidýär, myşsalaryň kislorod bilen baýlaşmagy artýar. Sport bilen meşgullanmak daýanç ulgamyny osteohondroz, artroz, ateroskleroz, osteoporoz ýaly kesellerden goraýar. Işjeň hereketler nerw ulgamyny berkidýär, beýniň işjeňligi ýokarlanýar. Beden has çylşyrymly daşky täsirlere çalt uýgunlaşýar. Ýürek-gan aýlanyş ulgamynyň işini ýokarlandyrýar. Fiziki işjeňlikde ähli agzalar ýokary tizlikde işleýärler we gan köp talap edýärler. Ýürek adaty ýagdaýda bir minutda 5 litr gany itekleýär. Türgenleşik wagtynda bu göwrüm 10-20-ä çenli baryp ýetýär. Agzalaryň kislorod bilen baýlaşdyrylan gandan üpjünçiligi ýokarlanýar we olaryň fiziki zähmete durnuklylygy artýar. Şeýlelikde, dem alyş ulgamynyň işi ýokarlanýar. Dem alyş has çuň we intensiw bolýar. Dem alyş ulgamyndan geçýän howanyň mukdary köpeliýär. Öýkeniň işjeňlik mukdary ýokarlanýar. Sport bilen berkeýän beden gan düzümindäki süýjüni we beýleki maddalary kadada saklaýar. Sport bilen yzygiderli meşgullanýan adamlar gaharjaňlyga newroza, depressiýa durnukly bolýarlar. Şunda sport bilen meşgullanmagynyň düzgünlerini dogry berjaý etmelidir. Bedene çenden aşa agram salmagam zyýanlydyr. Bedenterbiýe we sport ösýän çaganyň bedenine has oňaýly täsir edýär. Ata-eneler çagalarynyň sport bilen meşgullanmagy üçin ähli şertleri döretmelidirler.

Adam Ýer ýüzünde dörän wagtyndan bäri çykgynsyz ýagdaýda suw bilen baglanyşykly bolupdyr. Adamlaryň ýaşayan ýerindäki suw howdanlary olara diňe ýaşayş üçin gerek bolman, eýsem iýmit almak üçin, garaşylmadyk çözüşlerden goraýan päsgelçilik hökmünde hem-de aragatnaşyk, alyş-çalyş we söwda üçin hem amatly ýol bolupdyr.

Ilkidurmuş adamsynyň durmuşynda suwuň uly ähmiýeti, bu nätanys gurşawyň önümçilik özleşiginiň gerekliligi, onda ýaşamak üçin zorly göreşde ölmezligi üçin suwda ýüzmegi başarmagy talap edipdir.

Döwlet gurluşygy döräninden soň suwda ýüzmegi başarmak zähmetde we harby işde has-da möhüm bolýar. Ýöne uzagyndan, adamyň suwda ýüzmegi başarmagy terbiýe maksatlaryna ullanylyp başlanýar.

Soňky ýyllarda çagalara ýüzmegi has ir wagtdan, ýagny bäbeklik döwründen öwredip başlamagyň mümkinligi öwrenildi we ylmy taýdan esaslandyryldy. 1971-nji ýylda ýüzmegi söýüjileriň halkara federasiýasy bäbek ýaşly çagalaryň saglygyny berkitmekde ýüzmegi goşmaça saglyk çeşmesi hökmünde, çaganyň beden terbiýesiniň öndemligi we elýeterli çeşmesi hökmünde ykrar etdi we milli ýüzmek federasiýalarynyň lukmançylyk bölümlerine bäbek ýaşly çagalaryň arasynda ýüzmegi köpçülikleýin ösdürmek işine erjel goşulmagy teklip etdi. Öz ýurtlarynda bu sagaldyş usulyýetini wagyz etmek işlerine giň gerim bermekligi tabşyrdy.

SPORT IS HEALTH AND HAPPINESS

H. Nurmyradov (Turkmenistan)

In his book «Sport is the way to friendship, health and beauty», our Hero-Arkadag notes: «Physical education and sports are an integral part of the general culture of our society. Based on these principles, the creation of all conditions for a happy and prosperous life for every citizen of our independent neutral country, the strengthening of the health of our people, the development of a mass physical culture and health movement and high performance sports, and the fight against bad habits are the priorities of state policy.

The activities of National Leader of Turkmen people, who is well versed in various sports, in promoting physical culture and sports in our country is an exemplary school for each of our compatriots. It is on this basis that modern youth chooses physical culture and sports, which simultaneously develop such qualities as inspiration, health and activity. Sport is an integral part of physical education and is a complex of physical exercises aimed at developing and strengthening the human body, its moral education and achieving high results in competitions of a mass nature. Sport not only improves a person physically, but also broadens his horizons.

СПОРТ – ЗДОРОВЬЕ И СЧАСТЬЕ

Х. Нурмырадов (Туркменистан)

В своей книге «Спорт – это путь к дружбе, здоровью и красоте» наш Герой-Аркадаг отмечает: «Физкультура и спорт – неотъемлемая часть общей культуры нашего общества. Исходя из этих принципов, создание всех условий для счастливой и благополучной жизни каждого гражданина нашей независимой нейтральной страны, укрепление здоровья нашего народа, развитие массового физкультурно-оздоровительного движения и спорта высших достижений, борьба с вредными привычками являются приоритетами государственной политики».

Деятельность Национального Лидера туркменского народа, отлично разбирающегося в различных видах спорта, по пропаганде физкультуры и спорта в нашей стране, является образцовой школой для каждого нашего соотечественника. Именно на этом основании современная молодежь выбирает физическую культуру и спорт, которые одновременно развивают такие качества, как воодушевленность, здоровье и активность. Спорт является составной частью физического воспитания и представляет собой комплекс физических упражнений, направленных на развитие и укрепление организма человека, его нравственное воспитание и достижение высоких результатов в соревнованиях, носящих массовый характер. Спорт не только совершенствует человека физически, но и расширяет его кругозор.

ELEKTROMAGNIT ŞÖHLELENMELERINIŇ JANLY BEDENLERE TÄSIRI

J. Annamyradow, A. Gylyçmämedowa (Türkmenistan)

Ylmyň we tehnikanyň ösmegi bilen adamzat ýaşawyşy görüp-eşidilmedik derejede özgerdi. Täze garaýyşlar we açyşlar ylmyň ruhy esalaryny döredýär. Onuň binýady we häsiýeti jemgyýetiň maddy we ruhy gymmatlyklaryny, ahlak kadalaryny, gőzellik ýörelgelerini özüde jemleýär.

Ýerdäki ähli adamlar dürli şöhlenmäniň täsiri astynda ýaşayarlar. Tebigy şöhlenmeler bolan Günüň şöhesine, atmosfera hadysalarynyň elektromagnit tolkunlaryna we ş.m şöhlenmelere adam uýgunlaşan, sebäbi bu adamzadyň adaty ýaşawyşy bolup durýar. Emeli usulda döredilen elektrik, magnit we elektromagnit meýdanlarynyň hemmesi daşky gurşawyň elektromagnit hapalanmasyny emele getirýär, şu sebäpli ýakynda ýörite elektrosmog atly termin döredildi. Görünmeýän, sessiz, yssyz, ýöne ol ähli ýerde bardyr. Onuň çeşmeleri: elektrik enjamlarynyň ähli görnüşleri we elektrik simleri. Enjam näçe güýçli bolsa, meýdan hem şonça-da güýçlüdir. İşleýän öýjüklü telefony işläp duran radionyň golaýyna getiriň, radionyň işleýşi bozular, sebäbi bir meýdan beýleki meýdana ýaramaz täsir edýär. Eger adam elektromagnit şöhlenmesiniň güýçli meýdanyna girse, şol bir hadysa bolup geçýär, ýagny adam bedeniniň ähli organlarynyň we ulgamlarynyň işlemeginde näsazlyklar ýüze çykýar. Nerw, endokrin we immun ulgamlaryna ýaramaz täsirini ýetirýär. Ýürek urşunyň ýygylgy we gan basyşy hem üýtgeýär. Daşky elektromagnit meýdany adam bedenine molekulýar

we öýjük derejesinde täsir edip başlaýar. Diýmek, öýjükdäki ähli biohimiki hadysalar ýaramaz täsire sezewar bolýarlar. Adama şular ýaly ýaramaz täsir etse-de, elektromagnit meýdanyna hemişe zyýanly diýip aýdyp bolmaz. Meselem: fizioterapiýada köp keselleri bejermekde, ýaralary bejermekde ulanylýar, sowuklama garşy we öýjüklere alyş-çalşygyny gowulandyryandygy hem mälimdir. Öý hojalygynda has howplulary: mikrotolkunly peçler, elektroplitalar we öýjükli mobil telefonlarydyr. Elektrik simlerinden şöhlenenýän pes ýygyllykly zyňyndylar otositel howpsuz hasaplanylýar we üç simli ýere birikdirilýän ulgam ulanylanda bu howp iň pes derejä gelýär. Emma telekommunikasiýa ulgamlaryndan, radarlardan, ýokary woltly elektrik geçirijilerden döreýän ýokary ýygyllykly meýdan iň howplulary hasaplanylýar.

Bütindünýä Saglygy Goraýyş Guramasynyň aýtmagyna görä daşky gurşawyň elektromagnit hapalanmagy ähli adamzadyň esasy meseleleriniň biri bolup durýar. Şonuň üçin Ýewropa döwletleriniň köpüsünde, mekdeplerde, köpçülik ýerlerinde, kitaphanalarda we hassahanalarda Wi-Fi ulgamlaryny gurnamak gadagan edildi. Munuň ýerine Internetde birikmek üçin simli enjamlara dolanmak maslahat berilýär.

Telekommunikasiýa torlarynyň, mobil aragatnaşygynyň we beýleki dürli tehniki serişdeleriniň paýlanyşyny göz önünde tutsak, dünýä ilatynyň 99,9%-i howp astyndadyr. Şonuň üçin elektromagnit şöhlenenmesinden goranmak meselesi örän wajyp bolup durýar.

THE EFFECT OF ELECTROMAGNETIC RADIATIONS TO LIVING BEINGS

J. Annamyradov, A. Gylychmammedova (Turkmenistan)

Owing to the development of science and technology, artificially created electric, magnetic and electromagnetic fields all lead to electromagnetic pollution of the environment. Although a human body is adapted to natural radiations, Sunlight, radiations from atmospheric phenomena, electromagnetic radiations, the effect of the excessively strong field of electromagnetic radiations does harm to all the organs of a human body. Although electromagnetic radiation is used in medicine to treat diseases, electromagnetic pollution of the environment has harmful influence on mankind. Based on the information provided by the World Health Organization, it is necessary to devise different methods of protection against electromagnetic radiation.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ЭЛЕКТРОМАГНИТНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ НА ЖИВЫЕ ОРГАНИЗМЫ

Д. Аннамырадов, А. Гылычмаммедова (Туркменистан)

С развитием науки и техники все созданные искусственным путём электрические, магнитные и электромагнитные поля приводят к электромагнитному загрязнению окружающей среды. Если человек и адаптировался к природным излучениям, таким как излучению Солнца, излучениям при атмосферных явлениях и электромагнитным излучениям, то излучение мощного электромагнитного поля наносит вред человеческому организму. Несмотря на то, что электромагнитные излучения используются в медицине для лечения болезней, электромагнитное загрязнение окружающей среды негативно воздействует на всё человечество.

По сведениям Всемирной организации здравоохранения, необходимо найти различные способы защиты от вредного воздействия электромагнитного излучения.

ÝAŞ DZÝUDOÇULARYŇ TÜRGENLEŞIGINDE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARY

J. Geldibayewa, A. Gylyçdurdyýewa (Türkmenistan)

Ýaş dzýudoçularyň fiziki ukyplary tutuş çagalagyň dowamynda, esasan, boý ösüşiň we beden taýdan ýetişmekligiň hasabyna ösýär. Myşsa massasynyň artmagy sebäpli ýetginjek çagalaryň güýç ukyplary ýüze çykyp başlaýar. Aerob we anaerob ulgamlaryň ikisi hem çagalýk we ýetginjeklik döwründe kem-kemden güýçlenýär, ýöne aerob ulgamy gan aýlanyş, dem alyş we myşsa ulgamlarynyň ösmegi sebäpli has ir ösýär. Şeýlelik bilen, tälimçiniň has ýeterlikli we aýratyn türgenleşik ýüklerini üpjün etmek üçin ýaş dzýudoçularyň fiziki mümkinçiliklerine zygyderli gözegçilik etmegi möhümdir. Ýaş dzýudoçularyň fiziki mümkinçiliklerine gözegçilik etmek üçin käbir bahalandyrmalar teklipe edildi. Aerob we anaerob iş başarlaýlygyň türgenligini bahalandyrmak üçin dzýudo netijeleriň görkezijisi hökmünde, ýörite dzýudo fitnes testini (ÝDFT) we dzýudogide (dzýudoçynyň egin eşiği) tutma güýjüniň testini (DTGS) bellemek mümkindir. ÝDFT anaerob we aerob iş başarlaýlygyň güýjüne gytaklaýyn baha bermek üçin iň köp ulanylýan usul. DTGS bolsa bedeniň ýokarky böleginiň çydamlylygyny bahalandyrmak üçin iň giňden ulanylýan usul boldy. Ýörite ÝDFT synagy 1995-nji ýylda professor S. Sterkowiç tarapyndan teklipe edildi we Krakowyň bedenterbiýe akademiýasynyň esasynda synag edildi.

1990-njy ýyllarda Madrid uniwersitetiniň professory Jose Manuel Garsia tarapyndan üç tapgyrdan ybarat bolan 3 minutlyk garyşyk aerob-anaerob synagy teklipe edildi. I-nji tapgyr: dzýudoçy özüňki ýaly agramy we boýy bolan ýoldaşy bilen synag geçirýär. Ýoldaşyny deslapky ýagdaýy - «geçiniň pozasy». «Başlamak» (hajime) buýrugy bilen türgen «geçiniň» (ýoldaşynyň) üstünden böküp geçýär, soňra 1 minutyň dowamynda onuň aýaklarynyň arasyndan geçýär. II tapgyr dynç alman başlanýar. Barlanýanyň deslapky ýagdaýy, arkasynda, elleriniň kellesiniň aşagynda, aýaklary 90° burçda göni ýoldaşy tarapyndan saklanýar. Barlanýan 1 minutyň dowamynda «press ýokardan» hereketi ýerine ýetirýär, ondan soň dessine III tapgyra, ýagny 1 minutyň dowamynda 30 sm beýiklikdäki päsgelçilikden (iki aýagy bilen) bökmelere geçýär. 3 minutyň dowamynda ýerine ýetirilen bökmeleriň sany bellenýär.

Çydamlylyk – bu gysga ýa-da uzak wagtyň dowamynda fiziki işi onuň depginliligini we netijeliligini peseltmän ýerine ýetirmek ukybydyr. Çydamlylygy ösdürmek üçin dürli türgenleşik usullary bilen amala aşyrylýar. Beden taýýarlygyň dowamynda aşakdaky meseleler çözülmelidir: a) umumy taýýarlygy, ýörite taýýarlygy, bäsdeşlik maşklarynyň üstünlikli özleşdirilmegi, güýç häsiýetleriniň aýratyn ýüze çykmagy üçin zerur şertleri döretmegi, çydamlylygyň we esasy myşsa toparlarynyň köp taraply ösüşini üpjün etmegi; b) göreşde bäsdeşlik işjeňliginiň esasy düzýän motor hereketlerini üstünlikli özleşdirmek üçin zerur bolan ýörite we güýç ukyplarynyň (hakyky güýç, tizlik-güýç, güýç çydamlylygy, güýç çalasyňlygy we ş.m.) ösmegini üpjün etmek.

Beden taýýarlygy çydamlylyk, güýç, tizlik, çalasyňlyk we çeyelik ýaly fiziki häsiýetlerini ösdürmäge gönükdirilendir. Çalasyňlygyň we çeyeligiň ösmegi el-aýaklary ýazmak dowamynda hem tehniki we taktiki hereketler işlenende amala aşyrylýar. Güýji we tizligi ösdürmek üçin tizlik-güýç häsiýetlerini we çydamlylygy berýär. Umumy we ýörite çydamlylyk derejesini we tizlik-güýç ukyplaryny ýokarlandyrmaga ýardam berýän täsirli ýollaryny gözlemek başa-baş söweşijileri taýýarlamak ulgamynda derwaýys meseleleriň biridir. Bäsdeşlik we türgenleşik işleriniň şertlerine baglylykda, çydamlylyk we güýç ukyplary olaryň ösüş dowamynda has ýöriteleşen häsiýete eýe bolýarlar.

Barlaga Türkmenistandan 20 türgen (Aşgabat ş., Ýaş olimpiýaçylary taýýarlaýyş mekdebiniň 13-15 ýaşly ýetginjekleri) gatnaşdy. ÝDFT uzynlygyna bökme synagy we 5 kg topy garşydaşa zyňmak synagy bilen özara baglanyşdyryldy. Bu maglumatlar ÝDFT-de gowy netijeleri aşaky we

ýokarky beden agzalarynyň myşsa güýjüniň ýokary derejesine baglydygyny görkezýär. Mundan başga-da, tutma güýjüniň synagy ÝDFT bilen özara baglanyşykda bolup, iň ýokary izometrik tutma güýjüniň ýerine ýetirilşine täsir edýän möhüm faktordygyny görkezýär. Ýetişmeklik (iň ýokary tizlikde ýaş boýunça bahalandyrylýar), dzýudo bilen meşgullanmasynyň tejribesi (türgenleşik) we bedeniň ýag gatlagy ÝDFT-niň ähli tarapdan möhüm çaklama bolup durýandygy bellendi. Bu netijeler, has syratly we tejribeli ýaş dzýudoçularyň ÝDFT-de gowy netijeleri gazanandygyny görkezýär. Soňra kämilik ýaşyna ýeten ýetginjekler aerob energiýa çeşmelerini ulanmakda has netijeli bolup, ir ýetişen deňduşlaryndan tapawutlylykda az anaerob metabolizmine garaşlylygyny görkezýärler. DTGS-ni göz öňüne tutup, kiçi boýly, has ýeňil, syratly we kämilik ýaşyna ir ýeten oglanlar, adatça, bu synagda ýokary netijeleri görkezýärler.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF YOUNG JUDOISTS

J. Geldibayeva, A. Gylychdurdyyeva, (Turkmenistan)

The physical abilities of young judokas develop throughout childhood, mainly due to the growth and physical development. As muscle mass increases, strength qualities begin to manifest in adolescent children. Both the aerobic and anaerobic systems gradually strengthen during childhood and adolescence, but the aerobic system develops earlier due to the growth of the circulatory, respiratory, and muscular systems. Thus, it is important for the coach to constantly monitor the physical capabilities of young judokas in order to provide more adequate and individual training loads. In this case, some assessments have been proposed to monitor the physical capabilities of young judokas. As an indicator of results for judo, the specific judo test (SJFT – special judo fitness test) and the judogi grip strength test (JGST – judo grip strength test) can be distinguished for assessing aerobic and anaerobic performance. The SJFT has become the most commonly used tool for indirect assessment of anaerobic and aerobic capacity, while the JGST has become the most commonly used instrument for assessing upper body strength endurance. The specific SJFT test was proposed in 1995 by Professor S. Sterkovich and tested on the basis of the Krakow Academy of Physical Culture.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ ЮНЫХ ДЗЮДОИСТОВ

Д. Гельдибаева, А. Гылычдурдыева, (Туркменистан)

Физические способности юных дзюдоистов развиваются на протяжении всего детства, в основном за счёт роста и физического развития. По мере увеличения мышечной массы у детей подросткового возраста начинают проявляться силовые качества. Как аэробная, так и анаэробная система постепенно усиливаются в детском и подростковом возрасте, но аэробная система развивается раньше за счёт роста кровеносной, дыхательной и мышечной систем. Таким образом, тренеру важно постоянно контролировать физические возможности юных дзюдоистов, чтобы обеспечить более адекватные и индивидуальные тренировочные нагрузки. Были предложены некоторые критерии оценки для мониторинга физических возможностей юных дзюдоистов. В качестве индикатора результатов для дзюдо можно выделить специфический тест (SJFT – специальный фитнес-тест дзюдо) для оценки аэробной и анаэробной работоспособности и тест на силу хвата в дзюдоги (JGST – тест силы хвата в дзюдоги). SJFT стал наиболее часто используемым инструментом для косвенной оценки анаэробных и аэробных способностей, а JGST – для оценки силовой выносливости верхней части тела. Специфический тест SJFT был предложен в 1995 г. профессором С. Стерковичем и апробирован на базе Краковской академии физической культуры.

ERKIN GÖREŞIJILERIŇ FIZIKI TAÝÝARLYGY

K. Kakabayew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanda sport ulgamynda bimöçber işler amala aşyrylýar. Ýurdumyzda halkara üňülerine laýyk gelýän ençeme bedenterbiýe we sagaldyş binalarynyň, sport we saglyk toplumlarynyň hereket etmegi, sportuň dürli görnüşleri boýunça ýaryşlaryň yzygiderli geçirilmegi, ussat türgenlerimiziň halkara ýaryşlaryna gatnaşmagy bu áýdylanlara áýdyň şaýatlyk edýär. Ýurdumyzda türgenleriň taýýarlygyny has-da kämilleşdirmek maksady bilen, bu ulgamda degişli döwlet resminamalary kabul edilýär.

Ýurdumyzyň sport ulgamyny mundan beýläk-de kämilleşdirmek, hususan-da, türgenleriň sport ussatlygyny ýokarlandyrmak döwrüň talabydyr. Bu barada «Türkmenistanda 2021-2025-nji ýyllarda bedenterbiýäni we sporty goldamagyň we ösdürmegiň Maksatnamasy» kabul edildi.

Türgenleşigiň başlangyç tapgyrynda erkin göreşijileriň taýýarlygyny barlag synag testleriniň üsti bilen öwrenip, seljerme işlerini geçirip, türgenleriň fiziki taýýarlygynyň aýratynlyklaryny kesgitlemek barlagyň maksadydyr.

Sportuň häzirki zaman talabyna gabat gelýän ýaş türgenleriň fiziki, tehniki-taktiki taýýarlygyny ýokarlandyrmak ylmy çözügi talap edýän mesele bolup durýar. Häzirki wagtda sportuň göreş görnüşiniň derwaýys meselesi türgeniň köpýyllyk taýýarlyk tapgyrlarynyň usullarynyň ylmy taýdan işlenilmegi we esaslandyrylmagydyr. Erkin göreşde ýokary sport netijelerini gazanmagyň mümkinçiligini kesgitleýän köp sanly sebäpleriň arasynda, sport görnüşini saýlamagyň başlangyç tapgyryndaky okuw-türgenleşik işiniň guralyşynyň mazmunynyň roly örän möhümdir.

Erkin göreş – iň bir gyzykly sport görnüşleriniň biridir. Ol ýurdumyzda meşhurlyga eýe bolup, ýaşlaryň söýgüli sport görnüşleriniň biri hasaplanylýar. Sportuň bu görnüşü onuň bilen meşgullanýanlara öz akylyny we fiziki energiýasyny has netijeli ulanmaga mümkinçilik berýär. Onuň türgenleşik işi, erkin göreşiň tehnikasyny we taktikasyny öwretmegiň esasynda, türgeniň fiziki we ruhy taýdan kämilleşmegine gönükdirilendir.

PHYSICAL TRAINING OF FREESTYLE WRESTLERS

K. Kakabayev (Turkmenistan)

Important events in the field of sports are held in independent, permanently neutral Turkmenistan. This is clearly evidenced by the work of many sports and recreation institutions that meet international standards, sports and recreation complexes in the country, regular competitions in various sports, the participation of our professional athletes in international competitions. In order to further improve the training of athletes in the country, relevant state documents have been adopted in this system.

Further improvement of the country's sports system, in particular, improving the sportsmanship of athletes is a requirement of the modern era. In this regard, the «Program of support and development of physical culture and sports in Turkmenistan for 2021-2025» was adopted.

The purpose of the work is to study the training of freestyle wrestlers at the initial stage of competition, to conduct an analysis, to determine the features of physical fitness of athletes.

Improving the physical, technical and tactical training of young athletes in accordance with modern sports requirements is an issue that requires scientific solution. Currently, the actual issue of wrestling is the scientific processing and substantiation of methods of long-term stages of training athletes. Among the many factors determining the possibility of achieving high sports results in freestyle wrestling, the content of the training program at the initial stage of choosing a sport plays a very important role.

Freestyle wrestling is one of the most spectacular sports. It is popular in the country and is considered one of the favorite sports of young people. This sport allows its participants to use their mental and physical energy more effectively. Its training work is aimed at the physical and psychological improvement of athletes based on training in the technique and tactics of freestyle wrestling.

ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БОРЦОВ ВОЛЬНОГО СТИЛЯ

К. Какабаев (Туркменистан)

В независимом, постоянно нейтральном Туркменистане проводятся важные мероприятия в области спорта. Явным свидетельством тому является работа многих, отвечающих международным стандартам, физкультурно-оздоровительных учреждений, спортивно-оздоровительных комплексов в стране, регулярное проведение соревнований по различным видам спорта, участие наших профессиональных спортсменов в международных соревнованиях. В целях дальнейшего совершенствования подготовки спортсменов в стране в этой системе приняты соответствующие государственные документы.

Дальнейшее совершенствование системы спорта страны, в частности, повышение спортивного мастерства спортсменов является требованием современной эпохи. В связи с этим была принята «Программа поддержки и развития физической культуры и спорта в Туркменистане на 2021-2025 годы».

Цель исследования, изучить подготовку борцов вольного стиля на начальном этапе соревнований, провести анализ, определить особенности физической подготовки спортсменов.

Совершенствование физической, технической и тактической подготовки юных спортсменов в соответствии с современными требованиями спорта является проблемой, требующей научного решения. На сегодняшний день актуальной проблемой спортивной борьбы является научная обработка и обоснование методов многолетних этапов подготовки спортсменов. Среди многих факторов, определяющих возможность достижения высоких спортивных результатов в вольной борьбе, очень важную роль играет содержание программы тренировок на начальном этапе выбора вида спорта.

Вольная борьба – один из самых зрелищных видов спорта. Он популярна в стране и считается одним из любимых видов спорта молодежи. Этот вид спорта позволяет его участникам более эффективно использовать свою умственную и физическую энергию. Его тренировочная работа направлена на физическое и психологическое совершенствование спортсменов на основе обучения технике и тактике вольной борьбы.

KIOKUSINKAÝ KARATEÇI ÝAŞ TÜRGENLERE AÝAKLARYŇ URGULY TEHNIKALARYNY ÖWRETMEGIŇ USULY

L. Kostýunina, P. Semenow (Russiýa Federasiýasy)

Barlagyň maksady. 9-10 ýaş aralygyndaky ýaş karateçi türgenlere aýaklaryň urguly tehnikasyny öwretmegiň usulyýetiniň nazary-synag taýdan esaslandyrylmagy.

Barlagyň usullary. Ýörite ylmy-usuly edebiýatyny seljermek, pedagogik gözegçilik, testirmek, pedagogiki synag, matematik statistika usullary, bilermen taýdan baha bermek.

Barlagy guramak. Pedagogik synag Ulyanowsk şäherindäki «Razwitiye» karate kluby esasynda geçirildi. 9-10 ýaş aralygyndaky 24 ýaş karateçi türgenleri (okuwyň üçünji ýylynyň başlangyç taýýarlyk topary) pedagogik synaga gatnaşdy, olardan her birinde 12 adamdan ybarat 2 topar döredildi. KG Ulyanowsk welaýatynyň karate federasiýasy tarapyndan tassyklanan iş meýilnamasy esasynda işledi. EG-de aýaklaryň urguly tehnikasyny öwretmek biziň işläp taýýarlan synag usulyýetimiz esasynda geçirildi.

Barlagyň netijeleri. Awtorlar karateniň okuwçylary terbiýelemek ulgamynda tutýan ornuna we ähmiýetine garady; ýaş karateçi türgenlere aýaklaryň urguly tehnikasyny öwtretmegiň nazary-usulyýet taraplaryna garady. Sport-sagaldyş tapgyrynda umumy bedenterbiýe we ýörite taýýarlyk bazisini döretmegiň zerurlygy, aýakaryň urguly tehnikasyny netijeli öwretmek şerti hökmünde başlangyç taýýarlyk tapgyry esaslandyryldy. 9-10 ýaşly ýaş karateçi türgenleriň psihiki-ýaş taýdan ösüşiniň aýratynlyklaryny hasaba almak bilen aýry-aýry maşklary özleşdirmek tapgyrynda aýaklaryň urguly usullaryny has çalt we has gowy özleşdirmäge mümkinçiligi üpjün edýän usuly tärler esaslandyryldy. Aýaklaryň urguly tehnikasyny güýçlendirmek we kämilleşdirmek üçin oýun tabşyryklary, açyk oýunlar berildi.

Netije. Aýaklaryň urguly usullaryny öwretmek üçin işlenip düzülen synag usulyýetini subut etmek üçin pedagogik synag geçirildi. Pedagogik synag tamamlanandan soň synag toparynyň ýaş karateçi türgenleri gözegçilik toparynyň ýaş türgenleri bilen deňeşdirilende has ýokary görkezijilere eýe boldy ($p < 0.05$), bu bolsa teklip edilýän çemeleşmeleriň netijeliligine şaýatlyk edýär.

METHODOLOGY FOR TEACHING YOUNG KARATEKAS OF THE KYOKUSHIN STYLE STRIKING FOOT TECHNIQUES

L. Kostyunina, P. Semenov (Russian Federation)

Purpose of the study is a theoretical and experimental substantiation of the methodology for teaching young karatekas 9-10 years old to strike foot techniques. Research methods: analysis of special scientific and methodological literature, pedagogical observation, testing, pedagogical experiment, methods of mathematical statistics, expert evaluation. Organization of the study: the pedagogical experiment was held on the basis of the karate club «Razvitiye» in Ulyanovsk. 24 young karatekas of 9-10 years old took part in the pedagogical experiment (a group of initial training of the third year of study), from which 2 groups of 12 people each were formed. The control group was engaged on the basis of the work program approved by the Karate Federation of the Ulyanovsk region. In the experimental group, training in striking foot techniques was carried out on the basis of the experimental methodology developed by us. Results of the study and their discussion. The authors considered the role and importance of karate in the system of education of students; theoretical and methodological aspects of training young karatekas in striking foot techniques. Necessity of creating a basis for general physical and special fitness at the sports and health-improving stage, the stage of initial training as a condition for effective training in striking foot techniques is substantiated. Methodological techniques are substantiated that provide the possibility of faster and better mastering of striking foot techniques at the stage of mastering individual bundles of exercises, taking into account the peculiarities of the psycho-age development of young karatekas 9-10 years old. Game tasks, outdoor games for strengthening and improving the striking foot techniques are presented. Conclusion. In order to substantiate the developed experimental methodology for teaching striking foot techniques, a pedagogical experiment was carried out. At the end of the pedagogical experiment, the young karatekas of the experimental group had higher rates compared to the young athletes of the control group ($p < 0.05$), which indicates the effectiveness of the proposed approaches.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЮНЫХ КАРАТИСТОВ СТИЛЯ КЁКУСИНКАЙ УДАРНЫМ ТЕХНИКАМ НОГ

Л. Костюнина, П. Семенов (Российская Федерация)

Цель исследования – теоретико-экспериментальное обоснование методики обучения юных каратистов 9-10 лет ударным техникам ног. **Методы исследования:** анализ специальной научно-методической литературы, педагогическое наблюдение, тестирование, педагогический эксперимент, методы математической статистики, экспертное оценивание. и **Организация исследования:** педагогический эксперимент проходил на базе клуба каратэ «Развитие» г. Ульяновска. В педагогическом эксперименте приняли участие 24 юных каратиста 9-10 лет (группа начальной подготовки третьего года обучения), из которых были сформированы 2 группы по 12 человек в каждой. КГ занималась на основе утвержденной федерацией каратэ Ульяновской области рабочей программы. В ЭГ обучение ударным техникам ног осуществлялась на основе разработанной нами экспериментальной методики. **Результаты исследования и их обсуждение.** Авторами рассмотрена роль и значимость каратэ в системе воспитания учащихся; теоретико-методические аспекты обучения юных каратистов ударным техникам ног. Обоснована необходимость создания базиса общефизической и специальной подготовленности на спортивно-оздоровительном этапе, этапе начальной подготовки как условия эффективного обучения ударным техникам ног. Обоснованы методические приемы, обеспечивающие возможность более быстрого и качественного освоения ударных техник ног на этапе освоения отдельных связок упражнений, с учетом особенностей психо-возрастного развития юных каратистов 9-10 лет. Представлены игровые задания, подвижные игры на закрепление и совершенствование ударной техники ног. **Заключение.** В целях обоснования разработанной экспериментальной методики обучения ударным техникам ног проведен педагогический эксперимент. По завершению педагогического эксперимента юные каратисты экспериментальной группы имели более высокие показатели по сравнению с юными спортсменами контрольной группы ($p < 0,05$), что свидетельствует об эффективности предложенных подходов.

Теоретико-экспериментальное обоснование методики обучения юных каратистов 9-10 лет ударным техникам ног.

Учитывая возрастные особенности юных каратистов (возраст 9-10 лет), при разработке экспериментальной методики мы сделали упор на обучение их ударным техникам ног в каратэ кёкусинкай через игровые задания, подвижные игры. Обучение детей проходило поэтапно. На первом этапе обучения нами было выполнено ознакомление с базовыми ударными техниками ног, такими как: туюсоку мае-гэри – «удар подушечкой стопы за пальцами вперед»; сокуто еко-гэри – «пробивной удар внешним ребром стопы вбок»; хайсоку маваси-гэри – «круговой удар подъемом стопы». На начальном этапе обращалось внимание на удержание равновесия, подъем колена и на конечную фазу удара. Нами использовались такие упражнения как «Ласточка», «День-ночь», «Бей в стенку», «Преодолей барьер» и т.д. На этом этапе выявляли ошибки и исправляли их путем многократного повторения упражнения. На втором этапе обучения – мы соединяли отдельные элементы в единое целое. На этапе закрепления и совершенствования соединений и связок из различных ударных техник ног нами было предложено ее неоднократное выполнение без ориентиров и подсчета, а также выполнение с варьированием некоторых ее характеристик. С целью совершенствования предлагалось выполнение их из различных положений тела (сидя, стоя, лежа); из различных стоек (киба дачи, дзенкуцу дачи, дзю дачи); в различные уровни (высокий, средний, низкий); в различных направлениях (вперед, в сторону,

назад) и др. На закрепление и совершенствование ударной техники ног подготовки нами применялись, например, такие игры как: «Игровое кумитэ», «Кто больше?», «Кто сильнее?», «Кенгуру», «Догнать мишень» и т.д. Также проводились спарринги с изученными ударными техниками ног.

Для определения эффективности разработанной методики был проведен педагогический эксперимент на базе клуба каратэ «Развитие» г. Ульяновска, в котором приняли участие 24 юных каратиста 9-10 лет (группа начальной подготовки третьего года обучения), из которых были сформированы 2 группы по 12 человек в каждой: контрольная группа (КГ), экспериментальная группа (ЭГ). Для оценки усвоения ударных техник ногами нами был применен - метод экспертных оценок. Эксперты определяли качество выполнения ударов по критериям: правильность выполнения, амплитуда выполнения, сохранение равновесия, отсутствие лишних движений, симметрия выполнения и т.д. каждый эксперт выставлял за выполнение технического упражнения максимум 5 баллов (таблица).

Результаты тестирования технической подготовленности экспериментальной и контрольной групп каратистов 9–10 лет (до педагогического эксперимента)

Показатели	Контр. группа (M +m)	Экспер. группа (M +m)	P
Мае-гери из хейко дачи (баллы)	2,86±0,11	2,91±0,89	≥0,05
	3,91±0,28	4,45±0,32	<0,05
Йоко-гери из хейко дачи (баллы)	3,02±0,45	3,03±0,43	≥0,05
	4,35±0,12	4,87±0,23	<0,05
Маваси-гери из камайтэ дачи (баллы)	2,56±0,14	2,45±0,32	≥0,05
	4,52±0,33	4,89±0,21	<0,05

Примечание: в числителе показатели до педагогического эксперимента, в знаменателе – после окончания педагогического эксперимента.

Результаты тестирования технической подготовленности каратистов КГ и ЭГ, показали, что применяемая экспериментальная методика обучения юных каратистов 9-10 лет и включением в процесс обучения игровых форм, обеспечила достоверный прирост показателей технической подготовленности юных каратистов стиля киокусинкай экспериментальной группы, что свидетельствует об обоснованности и эффективности разработанной нами методики.

FUTBOL OÝNUNYŇ UMUMY WE ÝÖRİTE BEDEN TAÝÝARLYGY

M. Amanow, M. Rejepmyradow (Turkmenistan)

Umumy beden taýýarlygy. Futboldaky beden taýýarlygynyň maksady – oýunçylara duşuşyk wagtynda iň ýokary netijäni gazanmaklyga mümkinçilik berýän beden taýýarlygynyň derejesine ýetmeklikdir we ony saklamaklykdyr.

Beden taýýarlygy – okuw-türgenleşik işiniň esasy bölümlerinden biridir. Onuň esasy wezipeleri şulardan ybarat: saglygy berkitmek, ähli taraplaýyn fiziki ösüş, futbolçularyň umumy görkezijilerini gowulandyrmak.

Sportda gazanylan üstünlikler, esasan, beden taýdan sagdynlyga baglydyr. Ol tehniki, taktiki we ahlak-erk taýdan taýýarlyk bilen hem ýakyndan baglanyşyklydyr. Güýç, tizlik, çydamlylyk we çalasyňlyk ýeterlik derejede kämilleşdirilmese, tehniki usullary üstünlikli ýerine ýetirmek we oýnuň dowamynda ýa-da gysga wagtyň içinde meýilleşdirilen taktiki hereketleri amala aşyrmak mümkin däldir.

Beden taýýarlygynyň umumy hem-de ýörite ugurlary. Umumy beden taýýarlygy. Munda türgenleriň sazlaşykly ösmegi üçin zerur bolan fiziki başarnyklary köptaraplaýyn terbiýelemek, bedeniň iş ukybyny ýokarlandyrmak, netijeli işlemek üçin berk binýady döretmek we ýokary sport ussatlygyny gazanmak maksat edinilýär. Türgenler üçin fiziki maşklaryň dogry saýlanmagy juda uly ähmiýete eýedir. Umumy fiziki taýýarlygyň ähli serişdeleri hem aýratyn häsiýetleriň ösmegine oňyn täsir edip barmaýar.

Umumy ösüş maşklary esasy myssa toparlarynyň köpugurly işini üpjün etmek we türgenleriň bedenine umumy täsir etmek üçin saýlanýar. Umumy fiziki taýýarlygyň käbir serişdelerini dogry saýlamak ýeterlik däl, her ýylky okuw möwsümünde olaryň göwrümünü we paýlaýjysyny kesgitlemek zerur. Futbolda ýörite beden taýýarlygy belli bir sporta mahsus fiziki häsiýetleri ösdürmäge gönükdirilen şertidir. Netijeli oýun üçin futbolçuda çydamlylyk, tizlik, güýç, çaltlyk we bökmek ukyby bolmaly. Şu maksatdan ugur alyp, esasy oýun hereketlerine gurluş taýdan meňzeş maşklar, şeýle hem tehnika we taktika boýunça ýörite taýýarlyk maşklary ulanylýar.

Umumy we ýörite güýç barada häsiýetnama. Güýç dürli häsiýetleriň ýüze çykmagy üçin örän möhüm esas bolup durýar. Ol futbolda oýun hereketlerini amala aşyrmak üçin zerurdyr. Futbolda aýak myşsalarynyň güýjüniň ösmegi möhüm ähmiýete eýe. Myşsanyň gysylmagynyň güýjüni we tizligini ösdürmek üçin agram salmak bilen dürli maşklar ulanylýar: okdurylmak, itekleme türgeniň görkezen iň ýokary netijesinden 50 % we ondan hem agyr ştangany döşüne galdyrmak, ýoldaşyň bilen bilelikdäki maşklar, öz agramyňy ýeňip geçmek bilen dürli agramly zatlary zyňmak, giňeldiji, rezin, agraldylan guşaklar, aýagyň gonjuna we goşara dakylýan (manžetler) bilen maşklar. Guşaklar (manžetler) bilen maşklar güýç ösdürmäge we şol bir wagtyň özünde oýnuň taktikasyny we taktikasyny özleşdirmäge mümkinçilik berýär.

GENERAL AND SPECIFIC FOOTBALL TRAINING

M. Amanov, M. Rejepmyradov (Turkmenistan)

General physical training

The goal of physical fitness in soccer is to achieve and maintain a level of physical fitness that allows players to achieve maximum performance during a match.

Physical training is one of the main parts of the training process. Its main tasks are: strengthening health, all-round physical development, and improving the general performance of football players.

During physical training, physical qualities (strength, endurance, speed, initiative, ability to push, flexibility) and skills necessary for the athlete are trained. Achievements in sports mainly depend on physical fitness. It is technical, tactical and moral training is also closely related to. If strength, speed, endurance and agility are not sufficiently improved, it is impossible to successfully perform technical techniques and carry out planned tactical actions during the game or in a short period of time.

There are two areas of physical training: general and special.

General physical training. It aims to educate the physical skills necessary for the harmonious development of athletes, increase the body`s work efficiency, create a solid foundation for effective work and achieve high sports skills.

The correct selection of physical exercises for athletes is very important. All means of general physical training do not have a positive effect on the development of specific qualities.

As a result, general development in football lessons in gymnastics-with equipment, without equipment (stitched ball, dumbbells, jump rope, gymnastic sticks and with projectiles-gymnastic wall, chair, rope, horse) exercises are performed.

In athletics-cross-country runs, short and long distance running, high and long jump In weightlifting-various training exercises with barbells. Acrobatic – stunts, rolls and the like. General develop-

ment exercises are chosen to provide versatile work of the main muscle groups and general effect on the athlete's body. It is not enough to correctly choose some means of general physical training, it is necessary to determine their volume and distribution during the annual training season.

ОБЩАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА В ФУТБОЛЕ

М. Аманов, М. Реджепмурадов (Туркменистан)

Общая физическая подготовка

Цель физической подготовки в футболе – заключается в достижении и поддержании такого уровня физической подготовки, который позволяет игрокам показывать лучшие результаты во время матчей.

Физическая подготовка – одна из основных частей учебно-тренировочной работы. Основные задачи следующие: укрепление здоровья, всесторонняя физическое развитие, улучшение общих показателей футболистов.

Во время физической подготовки воспитываются физические свойства (сила, выносливость, скорость, ловкость, прыжок, гибкость) и навыки необходимого для успешной деятельности спортсмена.

Достижения в спорте, в основном зависят от физического здоровья. Она также зависит от технической, тактической и морально-волевой подготовленности. При недостаточном развитии силы, скорости, выносливости и ловкости невозможно успешное выполнение технических приемов и выполнение запланированных тактических действий в ходе игры или в короткие промежутки времени.

Физическая подготовка имеет два направления: общая и специальная

Общая физическая подготовка. Она направлена на воспитание физических навыков, необходимых для здорового развития спортсменов, на повышение работоспособности организма, создание прочной основы для эффективной работы и достижения высокого спортивного мастерства. Для спортсменов большое значение имеет правильный выбор физических упражнений. Не все средства общей физической подготовки положительно влияют на развитие конкретных качеств.

При этом занятия по футболу включает в себя гимнастику – с инвентарем (набивной мяч, гантели, скакалка, гимнастические палки), и без, (со снарядом – гимнастическая стенка, стул, канат, конь) общеразвивающие упражнения.

В легкой атлетике выполняются – кроссы, бег на короткие и дальние дистанции, прыжки в высоту и в длину. В тяжелой атлетике – разные подготовительные упражнения со штангой. В акробатике – приемы, кувырки.

Общеразвивающие упражнения подобраны так, чтобы обеспечить многозадачность основных групп мышц и общее воздействие на организм спортсмена. Недостаточно правильно выбрать какие-то средства общей физической подготовки, необходимо определить их объем и распределение в течение годового тренировочного сезона. В футболе специфическая подготовка – это условие, направленное на развитие физических качеств, свойственных конкретному виду спорта. Футболист должен обладать выносливостью, скоростью, силой, быстротой и прыжком для результативной игры. С этой целью используются структурные упражнения для основных игровых движений, а также технико-тактические тренировочные упражнения.

SPORT - SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGE

M. Misekowa (Türkmenistan)

Arkadagly Serdarymyzyň öndengörüjilikli syýasaty netijesinde Milli olimpiýa hereketi rowaçlanýar. Elbetde, döredilýän mümkinçilikler türkmen türgenleriniň ýeňişlerini şertlendirip, milli sportumyzy dünýäde dabaralandyrýar. Biziň ýaş türgenlerimiz uly nesilleriň ýeňişli ýoluny mynasyp dowam edýärler. Dürli ýaryşlarda ajaýyp netijeleri gazanyp, Watanymyzyň ýaşyl Baýdagyny al-asmanda parladyp, Türkmenistanyň sport abraýyny goraýarlar. Türkmenistanyň başlangyjy boýunça 2018-nji ýylda BMG-niň Baş Assambleýasynyň 3-nji iýuny Bütindünýä welosiped güni diýip yglan etmek hakyndaky Kararnamasynyň kabul edilmegi asylyly tutumlarymyzyň halkara derejesinde uly goldawa mynasyp bolýandygynyň aýdyň subutnamasydyr. Şu wakanyň hormatyna 2020-nji ýylda Aşgabatda açylan «Welosiped» binasy her ýylky köpçülikleýin welosipedli ýörişleriň badalga alýan ýerine öwrüldi. Geçen ýylyň 15-nji martynda BMG-niň Baş Assambleýasynyň 76-njy sessiýasynyň 61-nji mejlisinde ýurdumyzyň teklibi boýunça «Durnukly ösüşi gazanmak üçin köpçülikleýin welosiped sürmegi jemgyýetçilik ulag ulgamlaryna girizmek» atly Kararnama biragyzdandan kabul edildi. Bu Kararnamanyň döredijileri bolup, 62 döwlet çykyş etdi. Munuň özi parahatçylyk söýüjilik, döredijilik, ynsanperwerlik we netijeli hyzmatdaşlyk ýörelgelerine esaslanýan oňyn syýasaty zygiderli durmuşa geçirýän Bitarap Türkmenistanyň halkara giňişligindäki abraýynyň barha artýandygynyň aýdyň subutnamasydyr.

SPORT – HEALTHY LIFESTYLE

M. Misekowa (Turkmenistan)

As a result of the far-sighted policy of our Arkadagly Serdar, the National Olympic Movement is prospering. Of course, the opportunities that are being created are the conditions for the victories of Turkmen sportsmen and make our national sport famous in the world. Our young athletes continue the victorious path of older generations. They achieve excellent results in various competitions, waving the green flag of the Motherland in the blue sky, and protect the sports reputation of Turkmenistan. The adoption of the Resolution of the UN General Assembly in 2018 on the initiative of Turkmenistan to declare June 3 as the World Bicycle Day is a clear proof that our noble attitudes deserve great support at the international level. In honor of this event, the «Bicycle» building opened in Ashgabat in 2020. It became the starting point of the annual public bicycle processions. On March 15 of last year, at the 61st session of the 76th session of the UN General Assembly, the Resolution entitled «Introduction of cycling in public transport systems to achieve sustainable development» was unanimously adopted at the proposal of our country. 62 countries were the sponsors of this Resolution. Our Independent and neutral Turkmenistan, which has consistently implemented a regional policy based on the principles of peace, creativity, humanitarianism and effective cooperation, is gaining more and more prestige in the international arena.

СПОРТ – ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

М. Мисекова (Туркменистан)

В результате дальновидной политики нашего Аркадаглы Сердара национальное олимпийское движение достигает новых высот. Безусловно, создаваемые возможности являются условиями для побед туркменских спортсменов и прославлению туркменского национального спорта в мире. Наши юные спортсмены продолжают победный путь поколений. Они добиваются отличных результатов в различных соревнованиях, возвышая наш зеленый флаг, защищают спортивную репутацию Туркменистана. Принятие в 2018 году Генеральной Ассамблеи ООН по инициативе Туркменистана Резолюции об объявлении 3 июня Всемирным

днем велосипеда является наглядным доказательством того, что наши взгляды заслуживают большой поддержки на международном уровне. В честь этого события в 2020 году в Ашхабаде был открыто сооружение «Велосипед». Он стал отправной точкой ежегодных массовых велопробегов. 15 марта прошлого года на 61-й сессии 76-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН по предложению нашей страны была единогласно принята Резолюция «Внедрение велосипеда в систему общественного транспорта для достижения устойчивого развития». 62 страны выступили соавторами этой Резолюции. Это позитивная политика, основанная на принципах миротворчества, творчества, гуманизма и эффективного сотрудничества, завоевывает все больший авторитет на международной арене.

SANLAŞDYRMAK WE MILLETIŇ SAGLYGY

M. Murtuzaliýew (Russiýa Federasiýasy)

Giriş. Belli bir basyşy kesgitläp bilýän aýratyn şahslaryň özüni alyp barşynyň meselesini çakdanaşa «gymmaty» bilen çaklamak kyn. Jemgyýet, umuman alanynda, döwlet köpçüligiň «şahsy işi» ýa-da önümçilik prosesinde iri jemgyýetçilik toparlarynyň özara gatnaşygy meselelerine degişlidigine garamazdan ähli sosial meseleler üçin jogapkärdir.

Maksady. Derňewiň statistik usullaryny ulanyp, sanlaşdyrmagyň sosial problemalara nähili täsir edýändigini anyklamaly.

Usullar. Maglumatlaryň beýany ortaça bahany, matematiki garaşmalar, dispersiýa, standart gyşarmalar ulanyp amala aşyryldy. Korrelýasiýa derňewi, Stýudent we Fişer kriteriýalaryny ulanyp, berlen çäk bahasy bilen ulanyldy.

Netijeler. Döwrebap jemgyýetiň aýratyn şahslarynyň ep-esli bölegi öz ömrüni häzirkî zaman jemgyýetiniň öjükdirýän, öňe sürýän zatlaryna ýetmek üçin sarp edýär. Beýleki böleginiň durmuşa geçirmäge mümkinçiligi ýok, hakykatda durmuşa geçirmek üçin obýektiw mümkinçilikler ýok, durmuşa geçirip bolmajak islegleriň odunda «ýanýar».

Netijeler. Jemgyýetiň höweslendiriji basyşyny dozalara bölmek gaty kyn we şonuň üçin käwagt raýatlaryň aglaba böleginiň hiç hili düşüniş bilmejek isleglerine sebäp bolýar. Jemgyýetde «höweslendiriji basyşy» maglumat taýdan düzgünleşdirmegiň mümkinçiligine baha bermek möhümdir.

DIGITALIZATION AND MOTIVATING PRESSURE OF SOCIETY

M. Murtuzaliev (Russian Federation)

Introduction: The problem of the behavior of individuals who together can determine a certain pressure, with its excessive «value», the social consequences are difficult to predict. Society as a whole, and hence the state, are responsible for all social problems, regardless of whether they are a «private matter» of the mass of individuals or concern issues of interaction of large social groups in production processes.

Objective: using statistical analysis methods, will find out how digitalization affects social problems?

Methods: Data description was carried out using the mean value, mathematical expectation, variance, standard deviation. Correlation analysis with a given threshold value was applied, using the Student and Fisher criterion.

Results: A significant part of the individuals of modern society spends their lives trying to achieve what seduces, what promotes modern society. The other part does not have the opportunity to be

realized and «burns» in the fire of unrealizable desires, which there are no objective possibilities to realize in reality.

Conclusions: The motivating pressure of society is very difficult to dose, and therefore sometimes it overwhelms over the edge, generating desires that the overwhelming majority of citizens will not be able to realize in any way. It is important to assess the possibility of information regulation of «motivating pressure» in society.

Key words: society, motivation, pressure, social problems, individual behavior, social «heat», rest, prophet, private life, digitalization

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ

М. Муртузалиев (Российская Федерация)

Введение: проблема поведения индивидов, которые в совокупности могут определить некое давление, при избыточном его «значении» социальные последствия трудно предсказуемы. Общество в целом, а значит – и государство несут ответственность за все социальные проблемы, вне зависимости от того, являются ли они «частным делом» массы индивидов либо же касаются вопросов взаимодействия крупных социальных групп в производственных процессах.

Цель: с помощью статистических методов анализа, выяснить как цифровизация влияет на социальные проблемы.

Методы: Описание данных проводили при помощи среднего значения, математического ожидания, дисперсии, стандартного отклонения. Применялся корреляционный анализ с заданным пороговым значением, применяя критерий Стьюдента и Фишера.

Результаты: Значительная часть индивидуумов современного общества проводит свою жизнь в попытках достичь того, что чем соблазняет, что пропагандирует современное общество. Другая же часть не имеет возможности реализоваться и «сгорает» в огне несбыточных желаний, реализовать которые наяву нет никаких объективных возможностей.

Выводы: Мотивирующее давление общества очень трудно дозировать и потому иногда оно захлестывает через край, порождая желания, которые никак не сможет реализовать подавляющее большинство граждан. Важно оценить возможность информационного регулирования «мотивирующего давления» в обществе.

Ключевые слова: общество, мотивация, давление, социальные проблемы, поведение индивид, социальный «жар», отдых, пророк, частная жизнь, цифровизация.

SAGALDYŞ SPORTUNYŇ ULGAMLARY

О. Мусаýева, А. Агаýев (Türkmenistan)

Saglyk ulgamlary adamzadyň döremeginiň başynda emele gelip başlady. Şol döwürde saglyk ulgamlary, aslynda häzirki ýaly, iki ugra bölünýärdi: Ýewropa we Gündogar ugurlary. Fiziki maşklar ulgamynyň gündogar sebitinde uşu, tsigun, ýoga we ş.m. ýaly häzirki döwürde iň meşhur ulgamlaryna gabat gelip bileris. Ýewropa ulgamlaryna belli fitnes, şeýping, krossfit we başgalar girýär. Ulgam – bu hereketleriň tertibi we baglanyşygy boýunça belli bir tertip; bir zady guramagyň görnüşi; zygiderli tertiplenen we biri-birine bagly bölekleriň bitewüligi bolan bir zat. Gündogar bedenterbiýe ulgamlary tutuş bir sungatdyr. Däp-dessurlar arkaly adam özüni Hudaý bilen baglanyşdyryp, barlyk, ýaşayuş we ölüm meselelerini çözüpdir. Mysal üçin, ýoga «baglanyşyk, birleşmek» hökmünde terjime edilýär, bu gadymy döwürlerde adamlaryň fiziki işjeňligini, käbir hereketlerini däp-dessurlara, adam we ýokary akyllar, adamzady döredijiler bilen baglanyşdyrýandygyny aýdyň görkezýär. Ýoganyň maksady üç ýörelgäniň sazlaşygydyr: fiziki, akyl we ruhy. Uşu «söweş sun-

gaty» hökmünde terjime edilýär. Ilki bilen, uşu gündogar ilaty tarapyndan adamy goramagyň esasy usuly hökmünde ulanylýar. Şeýle-de bolsa, soňra adamlar uşunyň «jadyly» häsiýetini görüp başladylar: gizlin potensialy ýüze çykarmak, güýç dikeltmek we durmuşa geçirmäge goşant goşmak. Ýewropanyň sagaldyş sportunyň fiziki maşklar ulgamy birneme soň peýda boldy. Öýde, köçede, seýilgähde ýa-da başga bir amatly ýerde öz-özüňi ýerine ýetirmek üçin iň elýeterli we düşnükli hasaplanýar. Ýewropanyň fiziki maşk ulgamlary gündogardan birneme giç ýüze çykdy. XVIII asyryň ahyryndan XX asyryň başyna çenli Ýewropa yklymynda sagaldyş sport maşk ulgamlary iki ugra bölündi: gimnastika we sport oýunlary. Gimnastika aýratyn üns berildi. Hatda F. Jan we Eiselen tarapyndan gurnalanan nemes gimnastika hereketi hem boldy. Dürli teoriýalary we usullary döretdiler we öwrendiler, synag etdiler, häzirki zaman gimnastikasynyň düýbünü tutdular. Fiziki maşklaryň häzirki zaman saglygy gowulandyrýan ulgamlary barada aýtsak, onda san-sajaksyz, olaryň hersi jyns, usullar, maksatlar we başga-da köp faktorlar boýunça bölünýär. Şonuň üçin amatly ulgamy saýlamak köp problema döretmez. Mysal üçin, açyk howada tigr sürmegi halaýan adamlar, sport zalynda işlemegi halaýanlar - fitnes ýa-da ýoga ulanyp bilerler. Höwesiniz aýdym-saz bolsa, aerobika siziň üçin ajaýyp. Şeýlelik bilen, adam öz isleglerine we gyzyklanmalarına esaslanyp saglyk ulgamyny saýlap biler. Sagaldyş sportunyň ulgamlarynyň täsiriniň netijeliligi üçin beýleki möhüm şertleri hem ýerine ýetirmeli: gündelik paýhasly hereket etmeli, deňagramly iýmitlenmeli we sagdyn durmuş ýörelgesine eýermeli. Saglygy gowulandyrýan fiziki maşklar ulgamynyň wezipeleri aşakdakylar:

1. Keselleriň önüni almak ýadawlygy azaltmak adamyň psihofiziki häsiýetleriniň emele gelmege we ösüşi ýaramaz endiklere garşy göreş.

Bedeniň mümkinçiliklerini ýokarlandyrmak Saglyk ulgamlarynyň wezipelerinden ugur alyp, olaryň adamyň akyl, beden we ruhy ýagdaýyny gowulaşdyrmaga gönükdirilendigi barada netije çykaryp bileris. Saglyk ulgamlarynyň maksady adam saglygyny, keýpiňi gowulaşdyrmak, ýadawlygy azaltmak.

2. Irdenki gimnastika. Irdenki gimnastika, bedeniň işleýşini kadalaşdyrmak, energiýa we öndürijilik islegini almak üçin irden ýerine ýetirilýän maşklar toplumdur. Irdenki gimnastika başgaça «ertirki maşklar» hem diýilýär. Irki maşkynyň ilkinji sany 1929-njy ýylyň 2-nji ýanwarynda çap edildi. Ilkibaşda bular zygiderli radio sapaklarydy, ýöne wagtyň geçmegi bilen mugallymlara telewizor arkaly tomaşa etmek mümkin boldy. Gimnastika maşklary gadymy Gresiyada dörap, grek gimnastikasynan terjime edilen «öwretmek» manysyny berýär. Emma şol döwürde gimnastika has basdeşlik edýärdi. Gimnastikanyň bejeriş aýratynlyklary barada birneme soň öwrenildi. Irdenki maşklar, bu saglyk ulgamynyň täsirliligine bagly bolan birnäçe anyk düzgünleri öz içine alýar. Ilki bilen, gimnastika oýanandan soň derrew geçirilmeli we dowamlylygy 20 minutdan köp bolmaly däldir. Ikinjiden, maksatlaryň kesgitlenmegi barada karar bermeli. Mysal üçin, duruşuňyza kynçylyk çekýän bolsaňyz, arkaňyza iki-üç sany ýörite maşk bermeli. Üçünjiden, zarýad bermek boýnundan edilýär, gollara, göwresine, aýaklaryna çenli dowam edýär we aýaklarda tamamlanýar.

SYSTEMS OF HEALTHY SPORTS

O. Musayewa, A. Agayev (Turkmenistan)

Healthcare systems have been around since the dawn of humanity. At that time, the health systems were, in fact, divided into two directions: the European and the Eastern directions. In the eastern region of the system of physical exercises, wushu, qigong, yoga, etc. We can match the most popular systems today. European systems include popular fitness, shaping, crossfit, and more.

A system is a certain order in which actions are ordered and connected; a form of drying; something that is a unity of coherently arranged and interconnected parts.

Eastern fitness systems are a whole art. Through rituals, man connects himself with God and solves the problems of existence, life and death. For example, yoga is translated as «connection, union»,

which clearly shows that in ancient times, people connected their physical activity, certain actions with rituals, human and higher intelligences, creators of mankind. The goal of yoga is the harmony of the three realms: physical, mental and spiritual. Wushu translates as «martial art». Originally, it was used by eastern people as the main method of human protection. However, later people began to see its «magical» properties: to reveal hidden potential, restore energy and contributing to self – realization.

ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ СПОРТА

О. Мусаева, А. Агаев (Туркменистан)

Оздоровительные системы стали формироваться еще на рубеже появления человечества. На тот момент оздоровительные системы, собственно, как и сейчас, делились на две области: европейскую и восточную. В восточной области систем физических упражнений мы можем встретить такие популярнейшие в наше время системы, как у-шу, цигун, йога и т.д. К европейским системам относится известный всеми фитнес, шейпинг, кроссфит и многие другие. Система – определенный порядок в расположении и связи действий; форма организации чего-нибудь; нечто целое, представляющее собой единство закономерно расположенных и находящихся во взаимной связи частей. Восточные системы физических упражнений – целое искусство, система древнейших заповедей. Йога, например, переводится как «связь, воссоединение», что четко дает понять о том, что в древности люди связывали свою физическую активность, определенные движения в ритуалы, в контакт человека и высших разумов, создателей человечества. Цель йоги – гармония трех начал: физическое, психическое и духовное. У-шу переводится как «военное искусство». Изначально у-шу использовалось восточным населением как методики базовой самозащиты человека. Однако позже люди стали замечать «волшебное» свойство у-шу: раскрывать скрытый потенциал, восстанавливать силы и способствовать к самореализации.

SPORTUŇ FILOSOFIÝASY

О. Öwezowa, М. Mommyýewa (Türkmenistan)

XIX asyryň ahyrynda – XX asyryň başlarynda dünýäde sportuň giňden ýaýramagy we onuň durmuşy hadysa öwrülmeği bilen sport filosofiýasyna üns artýar. Ol aýratyn ylmy ders hökmünde XX asyryň 20-nji ýyllarynda emele gelip başlaýar. Sport hereketiniň subýekti ýuwaş-ýuwaşdan takyk ylmylaryň, ýagny fiziologiýanyň, lukmançylygyň, biomehanikanyň, pedagogikanyň, psihologiýanyň, sosiologiýanyň öwrenýän obýektine öwrülip başlaýar. Ýöne sport hereketiniň düzüm böleginiň hem-de jemgyýetçilik netijeliligi aýratyn alnan ylmylaryň çäginde çykýandygy sebäpli, onuň takyk ylmylar we jemgyýetçilik ylmylary bilen bilelikde öwrenilmek zerurlygyny ýüze çykarýar. Ony öwrenmegiň usuly, usulyýet esaslaryny döretmek bolsa filosofiýa ylmynyň özüne degişli edilýär. Şeýlelikde, geçen asyryň 60-njy ýyllarynda bolsa adamy öwrenmeklige hemmetaraplaýyn garaýyşlaryň ösmegi bilen bolsa sport filosofiýasynyň ösmegine öz täsirini ýetirýär.

Sport filosofiýasyna jemgyýetiň durmuş meseleleriniň kanuny görnüşleriniň biri hökmünde seredip, ol bu pudaga degişli ähli filosofik meseleleri öz içine alýar, ýagny ontologiýany, gnoseologiýany, aksiologiýany, antropologiýany we durmuş-filosofik meseleler. Beden terbiýesiniň we beden tejribesiniň esaslary bolan durmuş-pedagogik, ahlak we estetik meseleler, sport bäsleşikleriniň gymmatlyklary baradaky dürli pikirlere filosofiýanyň taryhynda Platondan başlap, häzirkä döwre çenli duş gelmek bolýar. Sporta filosofik garaýyşlaryň häzirkä zaman esaslary, ilki bilen, Gunbatarda – ABŞ-da, Kanadada, Germaniýada kemala gelip, onuň taglymat esaslary we özbaşdaklygy döredilýär. Ýöne bu döwürde sport barlagyň ýeke-täk öwrenilýän meselesi däl-de, beden terbiýesi hökmünde ykrar edilýär.

Häzirki döwürde sport filosofiýasy işjeň ösýän ylmy-barlagyň ugruna öwrüldi. Dünýäde olimpiýa hereketiniň ösüşi bolsa, onuň esasy öwrenýän ugurlarynyň biridir. 1972-nji ýylda «Sport filosofiýasynyň halkara Assosiasiýasy» («The International Association for the Philosophy of Sport») döredilip, onuň çäklerinde «Sport filosofiýasy barada žurnal» («Journal of the Philosophy of Sport») hem çap edilýär we yzygiderli ylmy-amaly maslahatlar geçirilýär.

Sport filosofiýasy çyn bäsleşik we ýalan, gender deňligi, haýwanlaryň hukugy, güýç ulanmagyň şertleri, sportda doping serişdelerini ulanmak we beýleki meseleleriň adamlaryň durmuş ýagdaýlaryna, psihologiýasyna edýän täsirini öwrenmeklige hem üns berýär. Bu meseleleriň çözgüdi bolsa hakyky sportuň «adamyň ýetip biljek çäkleri» meselesine anyk jogap almaga mümkinçilik döredýär.

Filosofiýanyň antropologiýasynda «sport adamy» aýratyn gyzyklanma bilen öwrenilýär. Estetikanyň meseleleri bolsa bedeniň we hereketiň gőzelligi bilen bilelikde, içki gőzelligi öwrenip, oňa ýetmegiň ýoly hökmünde «adamyň sportda» ýa-da «sportuň üsti bilen» diýen düşüňjeleri öwrenýär.

Sport filosofiýasy ylmy ynsanperwer ugurlarda olimpiýa sportuny we olimpiýa hereketini goldamaklyga aýratyn üns berýär. Olimpizm filosofiýasy, olimpik aňýet – baron Pýer de Kuberteniň ajaýyp mirasynyň biri bolup, şahsyýetiň hemmetaraplaýyn kämil ösüşini birinji ýerde goýýan garaýyşlaryň biridir.

Sport hemişe ýagşylyk pelsepesini ykrar edip, özünde hemişe ýamanlyk metafizikasynyň täsirini görse-de, oňa garşy çykýar. Muny sportuň ösüşiň taryhynyň logikasy, onuň görnüşleri we jemgyýetçilik hereketleri tassyklaýar. Sport gitdigiçe özüne ilatyň köp gatlaklaryny çekýär. Muňa adamlaryň fiziki we psihologik ukyplaryny barlap görýän ýokary netijeli sportdan başlap, köpçülikleýin bedenterbiýäni ösdürmeklige hem-de halkara guramasy bolan ÝUNESKO tarapyndan yglan edilen «Sport hemmeler üçin» diýen şygara esaslanýan jemgyýetçilik hereketleri mysal getirip bolar.

Şeýlelikde, ýaş ylym hökmünde sportuň filosofiýasy ösüş we kämillik ýolunda bolup, ol geljekde bedenterbiýe we sport, fiziki işjeňlik, adamlaryň özara gatnaşyklarynda ýokary ahlaklylyk kadalarynyň adamzadyň döreden gymmatlyklaryna esaslanyp ösmegine ýardam eder.

SPORTS PHILOSOPHY

O. Owezova, M. Mommyyeva (Turkmenistan)

At the end of the 19th - beginning of the 20th century, with the wide spread of sports in the world and its transformation into a lifestyle, attention to the philosophy of sports increases. It began to form as a separate scientific subject in the 20s of the 20th century. Today, the philosophy of sports, as one of the most dynamically developing disciplines, pays special attention to the support and study of Olympic sports and the Olympic movement.

ФИЛОСОФИЯ СПОРТА

O. Овезова, М. Моммыева (Туркменистан)

В конце XIX – начале XX в. с широким распространением спорта в мире и его превращением в образ жизни, возрастает внимание к философии спорта. Она начала формироваться как отдельная научная дисциплина в 20-х годах XX века. Сегодня философия спорта, как одна из наиболее динамично развивающихся дисциплин, особое внимание уделяет поддержке и изучению олимпийских видов спорта и олимпийского движения.

BASKETBOLÇY TÜRGENLERİN ÝÜREK GAN - DAMAR ULGAMYNYŇ FUNKSIONAL AÝRATYNLYKLARY

S. Amanmämmedowa, A. Murawenko (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ilatyň arasynda keselleriň önüni almak we ilatyň ömrüniň ortaça dowamlylygyny uzaltmak bilen bir hatarda ýurdumyzda bedenterbiýäni we sporty ösdürmek hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda alnyp barylýan saglyk syýasatynyň aýrylmaz bölegi bolup durýar. Şonuň üçin, ýokary derejeli sport üstünlikleri gazanmak maksatly türgenleri taýýarlamagyň hiline ylmy taýdan çemeleşme meselesine sport fiziologiýada we sport lukmançylygynda uly üns berilýär.

Basketbol – XIX asyryň ahylarynda dörän, sportuň beýleki görnüşlerine meňzeş bolmadyk dünýä meşhur oýunlaryň biri hasaplanylýar. Basketbol oýny bütin dünýäniň köp sanly mekdeplerinde bedenterbiýe sapagynyň meýilnamasyna girizilendir. Sebäbi futbol, woleýbol ýa-da beýleki oýunlara seredeninde basketbol has hem gyzykly hasaplanylýar. Bu oýun oglanlar, hatda gyzlar tarapyndan hem söýlüp oýnalýan oýunlaryň biridir.

Basketbolçy türgenleriň sport kämilleşmeginde esasy orun olaryň fiziki, tehniki we taktiki taýdan taýýarlygy bilen bir hatarda bedeniň funksional mümkinçiliklerine, morfofunksional aýratynlygyna, ýaşyna we sport işjeňliginiň dowamlylygyna üns berilýär. Basketbolçy türgenlere berilýän fiziki agram olaryň funksional mümkinçilikleriniň ýagdaýyna laýyklykda düzülmegi talap edýär.

Işiň maksady. Basketbolçy türgenleriň beýleki sport görnüşlerine baglylykda türgenleriň ýürek-damar ulgamynyň uýgunlaşma mümkinçiliklerini we ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň derejesini kesgitlemek.

Temanyň maksadyna laýyklykda dört sport toparlaryna degişli bolan Türkmenistanyň milli bedenterbiýe we sport institutynyň talyplary hem-de Küşt federasiýasynyň agzalary (jemi 160 adam) 2021-2022-nji ýyllar aralygynda barlagdan geçirildi: I topar – fiziki agram salynmalary talap etmeýän sportuň intellektual görnüşleri (küştçüler, şaşkaçylar) – 32 adam. II topar – dowamly, dinamiki hereketli, orta agyr fiziki ýüklenmeli sport görnüşleri (basketbolçylar) – 34 adam.

Sportuň görnüşine baglylykda türgenleriň antropometriki we gemodinamiki görkezijileriniň deňeşdirme seljerilmesi amala aşyryldy. Funksional üýtgemeleriniň indeksiniň (FÜI), Robinson indeksi we ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň görkezijisi hökmünde şertli birlikde ölçenýän gan aýlanyşygynyň tygşytlylyk koeffisiýenti (GATK) hasaplanyldy.

Daşky gurşawyň dürli faktorlaryň täsir ediş derejesini häsiýetlendirýän ýürek gan-damar ulgamynyň funksional üýtgemeleriniň indeksiniň (FÜI) absolýut ululyklary I toparynyň türgenlerinde kadaly ($\leq 2,1$ ball) bolsa, II toparlarynyň türgenlerinde bu görkeziji iň ýokary derejelerde bellendi.

Türgen bedeniniň uýgunlaşma derejesini kesgitlemek üçin R.M. Baýewskiniň klassifikasiýasy ulanyldy. Bu klassifikasiýa boýunça FÜI-ň 2,1 ball we ondan pes derejelerinde kadaly uýgunlaşma ýagdaýy kesgitlenildi. FÜI-ň 2,1 balldan ýokary derejelerinde bolsa, dartgynly uýgunlaşma ýagdaýlar kesgitlenildi.

Türgenleriň sportuň görnüşine baglylykda bedeniň uýgunlaşma derejeleri kesgitlenilende basketbolçy türgenleriň toparynda ýürek gan-damar ulgamynyň uýgunlaşma mümkinçilikleriniň iň pes derejeleri ýüze çykaryldy, sebäbi bu toparlarda dartgynly uýgunlaşma ýagdaýlar, beýlekilere görä köp (74% degişlilikde) duş geldi.

Fiziki ýüklenmeleriň derejeleri boýunça tapawutlanýan sport toparlarynda bedeniň dartgynly uýgunlaşma ýagdaýynda ýüregiň sistoliki işini häsiýetlendirýän Robinsonyň indeksiniň (RI-ň) ortaça ululyklary hem ýokarlanýar. Hususanda, dartgynly uýgunlaşma ýagdaýynda türgenleriň basketbolçy türgenleriň toparynda, beýlekilere görä, RI-ň has ýokary derejede (36%, degişlilikde) artýandygy bellenildi. Diýmek, bu toparlarynyň türgenlerinde fiziki ýüklenmelere dartgynly uýgunlaşma ýagdaý-

larda bedende bolup geýän madda we energiýa çalşygynyň depginli derejesi ýüregiň myşsalarynyň işleýşine talaplary ýokarlandyrýar.

Miokardyň ätiýaçlyk gorralaryny häsiýetlendirýän gan aýlanyşygynyň tygşytlylyk koeffisiýenti (GATK) ähli türgenleriňkä II toparyň türgenlerinde iň ýokary derejelere ýetdi. Basketbolçy türgenleriň toparynda GATK-nyň 2600 ş.b-den ýokary derejeleri, küştçülere seredeniňde, has köp (85%-de) duş geldi. Bu bolsa, olaryň ýürek gan-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň has peselýändigine şaýatlyk edýär.

Şeýlelik bilen, dowamly fiziki ýüklenmelereri türgenlerde bedeniň ýürek-damar ulgamynyň funksiasynda birnäçe uýgunlaşma üýtgemeler ýüze çykýar. Fiziki ýüklenmeleriň derejesine baglylykda türgenleriň ýürek-damar ulgamynyň işiniň deňeşdirme seljermesiniň netijesinde sportuň dowamly, dinamiki, orta agyr fiziki ýüklenmeler bilen tapawutlanýan basketbolçularyň beden durnuklylygyny goldamak üçin uýgunlaşma mehanizmleriniň amala aşyrylmagy fiziologiki taýdan gymmatly bolýandygy ýüze çykaryldy.

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM OF BASKETBALL PLAYERS

S. Amanmammedova, A. Muravenko (Turkmenistan)

The adaptive and reserve capabilities of the cardiovascular system of basketball players have been studied. As a comparison group, athletes without physical activity (chess players) were selected. Comparative analysis of anthropometric and hemodynamic parameters, as well as adaptive and reserve capabilities of the body's cardiovascular system, indicates a higher physiological cost of maintaining constant homeostasis in athletes during dynamic long-term physical activity of moderate severity.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ БАСКЕТБОЛИСТОВ

С. Аманмаммедова, А. Муравенко (Туркменистан)

Изучены адаптационные и резервные возможности сердечно-сосудистой системы баскетболистов. В качестве группы сравнение выбраны спортсмены без физической нагрузки (шахматисты). Сравнительный анализ антропометрических и гемодинамических показателей, также адаптационных и резервных возможностей сердечно-сосудистой системы организма указывает на более высокую физиологическую цену поддержания постоянного гомеостаза у спортсменов при динамической длительной физической нагрузке средней тяжести.

WOLEÝBOL OÝNUNYŇ TEHNIKASY

T. Mämmedow, G. Hydyrowa (Türkmenistan)

Sport emelleri diýlip, umumy görnüşde sport hereketlerini ýerine ýetirmegiň usullaryna düşünilýär. Woleýbolda tehniki tärleriň oýunçylar tarapyndan ulanylýan ägirt uly toplumy bar.

Ilkinji ýakynlaşdyrylyp aýdylanda, woleýbol oýnamagyň tärleri şertli hüjüm etmegiň tärlerine we goragyň tärlerine bölünýär. Oýun tärleriniň bir bölegi, gürrüňsiz, hüjüm etmegiň tärlerine, bir bölegini bolsa, goragyň tärleriniň bölümüne degişli etmek bolar. Ýokardan we aşakdan, geçirmek, durmalar, ondan-oňa süýşmeler, saklanmalar we bökmeler ýaly möhüm oýun tärlerini iki bölüme-de degişli etmek bolar.

Hüjüm urgusy – munuň özi woleýbol oýnunda emelleriň iň çylşyrymly görnüşiniň biridir, onuň çylşyrymlylygyna garamazdan, her bir woleýbol oýnamaga höwesjeň oýunçynyň hüjüm urgusyny ýerine ýetirmäge uly isleginiň bardygyny biz bilýäris, sebäbi oýun döwründe ol urgy bilen baglanyşykly yerine yetirilýän emelleriň iň soňkusy hökmünde utuk san getirmegi bilen düşündirilýär. Hemme woleýbolçularyň ökde hüjümçi bolup bilmeýändigini göz önünde tutup, häzirkî zaman woleýbol oýnunda oýunçularyň oýun wagtynda meýdançada ýerine ýetirýän wezipelerine görä esasy hüjümçilere, kömekçi hüjümçilere, baglaýjy oýunçylara we goraýjylara (libero) bölünýärler.

Hüjüm urgusynyň köpgörnüşliligi hüjümçä berilýän topa bagly bolup, olaryň özboluşly aýratynlyklary bardyr. Hüjümçä berilýän toplar: uzyn aralyga, ýakyn aralyga we gysga aralyga çenli bolup biler, şonuň bilen birlikde beýik toplar, orta beýiklikdäki we pes toplar, çaltlandyrylan we uly tizlik bilen gelýän toplar degişlidir. Topdan daşdaky toplary hüjüm etmekde, elini topa garşy göni çykaryp, göwre urgy wagtynda guşaklykdan eplenmeli, eliň urgy hereketi toruň ýokarky gyrasyna çenli dowam edýär.

Eger oýunçy topy oýna girizijiniň hereketlerinden topuň nirä düşjegini kesgitlemäge pursat tapýan bolsa, onda şular ýaly pursadyň hüjüm urgusyny kabul etmekde asla ýokdugyny aýtmalydyrys. Aslyýetinde top bilen ýerine ýetirilýän hemme hüjüm hereketleriniň tizligi, birinji topy kabul edip öz ýoldaşyna bermekden güýçlüdir. Topy kabul etmek üç usulda amala aşyrylýar: iki eliň bilen ýokardan, iki eliň bilen aşakdan we bir eliň bilen aşakdan.

VOLLEYBALL TECHNIQUE

T. Mammedov, G. Hydyrova (Turkmenistan)

Sports combinations usually refer to the methods of execution of sporting activities. Volleyball has a huge range of techniques used by players.

At first glance, volleyball playing styles are divided into attacking styles and defensive styles. Part of the types of play will undoubtedly belong to the attacking types and part to the defensive types. Important styles of play such as passing from below and above, stopping, movement from one place to another, stopping and jumping can be categorised in both sections.

The techniques used to perform the movements of the game of volleyball are important in terms of their effectiveness.

The attacking shot is one of the most difficult actions in the game of volleyball, despite its complexity, we know that every volleyball player has a strong desire to perform the attacking shot, because the last action performed during the game is related to this shot and it leads to a winning number. Considering that not all volleyball players can be good attackers, modern volleyball divides players into primary attackers, assistant attackers, linkers and defenders (libero), depending on the roles they play on the court during a game.

The versatility of the attack depends on which ball the attacker is served and these have their own characteristics. Offensive balls: can be long, close and short as well as high balls, medium and low balls, fastballs and fastballs. When attacking without a ball, the arm shall be extended straight towards the ball and swing from the strap during the body shot, with the arm movement extending to the top of the net.

If a player has the opportunity to determine where the ball lands by the actions of the shooter, it must be said that there is no such possibility when taking an offensive shot. In fact, all offensive moves with the ball are faster than receiving the first ball and passing it to a team-mate. Catching the ball is done in three ways: two hands from above, two hands from below and one hand from below.

ТЕХНИКА ВОЛЕЙБОЛА

Т. Маммедов, Г. Хыдырова (Туркменистан)

Спортивные комбинации обычно относятся к методам выполнения спортивных мероприятий. Волейбол имеет огромный спектр технических приемов, используемых игроками.

На первый взгляд стили игры в волейбол делятся на стили нападения и стили защиты. Часть типов игры, несомненно, будет относиться к типам атаки, а часть – к разделу типов защиты. Важные стили игры, такие как пас снизу и сверху, остановка, передвижения с одного места на другую, остановка и прыжок, можно соотносить на категории в обоих разделах.

Приемы, используемые для выполнения движений игры в волейбол, имеют большое значение с точки зрения эффективности их использования.

Атакующий бросок является одним из самых сложных действий в игре в волейбол, несмотря на его сложность, мы знаем, что у каждого волейболиста есть сильное желание выполнить атакующий бросок, потому что последнее действие, выполняемое во время игры, связано с этим броском, и это приводит к выигрышному номеру. Учитывая, что не все волейболисты могут быть хорошими нападающими, в современном волейболе игроки делятся на основных нападающих, помощников нападающих, связующих игроков и защитников (либеро) в зависимости от ролей, которые они играют на площадке во время игры.

Многогранность атаки зависит от того, какой мяч подается нападающему, и они имеют свои особенности. Наступательные мячи: могут быть длинными, близкими и короткими, а также высокие мячи, средние и низкие мячи, ускоренные и быстрые мячи. При атаке без мяча рука должна быть вытянута прямо к мячу и качаться от ремня во время удара корпусом, при этом движение руки должно продолжаться до верхнего края сетки.

Если у игрока есть возможность определить, куда приземлится мяч, по действиям бросающего, то надо сказать, что при приеме наступательного удара такой возможности нет. По сути, все атакующие движения с мячом быстрее, чем получение первого мяча и передача его товарищу по команде. Ловля мяча осуществляется тремя способами: двумя руками сверху, двумя руками снизу и одной рукой снизу.

WELOSIPED SPORTUNYŇ ÄHMIÝETI

Ý. Myratberdiýew, T. Jumadurdyýew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe, ýurdumyzda bedenterbiýäniň we sportuň kämilleşmegi, raýatlaryň kuwwatynyň maddy we ruhy taýdan sazlaşykly utgaşmagy netijesinde sagdyn durmuş ýörelgesine eýe bolmagy, şeýle hem sport ugry boýunça halkara hyzmatdaşlygyň giňelmegi döwlet syýasatymyzyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri boldy. «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» sagdyn durmuş ýörelgesini alyp barmak, ilatyň fiziki işjeňligini ösdürmek, raýatlaryň saglygyny gorap saklamak, ýaş nesli geljekde beden we ruhy taýdan sagdyn, ruhbelent adamlar bolup ýetişdirmek üçin ähli şertler döredilýär. Sagdyn durmuş ýörelgesini görelde alyp barýan Arkadagly Serdarymyz welosiped sporty bilen meşgullanyp, ähli raýatlarymyza we ýaş nesillerimize nusgalyk tejribesini görkezýär. Bu bolsa ýurdumyzda sportuň ähli görnüşleriniň, ilkinji nobatda, welosiped sportunyň ösmegine, onuň bilen meşgullanýan ýaşlaryň barha köpelmegine ýardam berýär.

BMG-niň Baş Assambleýasynyň 72-nji sessiýasynyň 82-nji mejlisinde ýörite Rezolýusiýa kabul edilip, her ýylyň 3-nji iýuny Bütindünýä welosiped günü diýlip yglan edildi. Ekologiýa taýdan arassa ulag bolan welosiped sportunyň ýurdumyzda we dünýäde meşhurlyga eýe bolmagy üçin oňyn şertler döredilýär.

XIX asyryň ahylarynda dünýäniň köp ýurtlarynda welosiped bilen meşgullanýanlaryň sanyny köpelmek üçin ýörite welosiped klublaryny döredipdirler. Türkmenistanda welosiped sürüjileriň kluby XIX asyryň ahylarynda döredilýär.

2013-nji ýylyň 7-nji iýunynda Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň mejlisinde döwlet baştutanymyz saglygy goramak, sporty we syýahatçylygy ösdürmek baradaky meseläni ara alyp maslahatlaşmak bilen, «Türkmenistanda welosiped sportuny ösdürmek barada» Karar kabul etdi. Gahryman Arkadagymyz 2013-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda bütin ýurdumyz boýunça köpçülikleýin welosipedli ýöriş geçirmek baradaky başlangyç bilen çykyş edip, 15 kliometr aralygy ilkinji bolup özi geçip, bu ugurda şahsy görelde görkezdi. Bu bolsa welosiped bilen meşgulýanlara we raýatlara buýsanç döretdi.

Lukmanlaryň geçirýän ylmy barlaglarynyň netijesine baglylykda, raýatyň welosiped süren wagtynda onuň beden süňkleriniň 206-sy, myşsalarynyň bolsa 600-e golaýy işjeň herekete gelýär we özara sazlaşygyň saglyk üçin iň peýdalý ýagdaýy döreýär.

Welosiped sporty bilen meşgullanýanlaryň bedeni sagdyn ösýär, olaryň aýak myşsalary berkeýär, ýüregi sagdyn bolýar, dem almasy kadalaşýar, nerw ulgamy berkeýär. Welosiped sporty bilen erkek adamlara 14 ýaşdan, aýal-gyzlara 16 ýaşdan meşgullanmak maslahat berilýär.

Welosiped sportunyň tehnikasy, sürüjiniň gapma-garşy güýji ulanmak we ýeňip geçmek bilen birlikde we sazlaşykda myşsa güýçlerini ýüze çykarmakdan ybarat bolup durýar. Birleşen Milletler Guramasynyň maglumatlary boýunça, dünýäde iň bir meşhur sport görnüşleriniň biri welosiped sporty diýlip kabul edilýär. Ýer şarynda 420 milliondan gowrak welosipedçiler hasaba alnypdyr. Onuň diňe 3 %-i welosipedi ulag serişdesi hökmünde ulanýar, 97 %-i bolsa sport ýa-da sagaldyş maksatlary üçin peýdalanýar.

2018-nji ýylyň 1-nji iýunynda «Aşgabat» köpugurly stadionynda welosport boýunça köpçülikleýin okuw sapagy geçirildi. Bu çärä 3246 adam gatnaşdy. Geçirilen okuw sapagy «Guinness World Records» kompaniýasy tarapyndan resmi taýdan hasaba alyndy we degişli güwänama bilen tassyklanyldy hem-de Bütindünýä welosiped günü mynasybetli dabaraly ýagdaýda gowşuryldy. 2020-nji ýylyň iýun aýynyň 3-ünde Bütindünýä welosiped gününde Aşgabatda «Welosiped» binasy açyldy.

«Awtoulagsyz gün» diýlip yglan edilen 3-nji iýunda ulaglaryň hereketiniň çäklendirilmeginiň howa edýän täsirini seljermek maksady bilen, Daşky gurşawy goramak we ýer serişdeleri baradaky döwlet komitetiniň Ekologiýa gözegçilik gullugy tarapyndan Aşgabat şäheriniň ýedi ýerinde gurnalan göçme hem-de hemişelik nokatlardan howa nusgalyklary alyndy we barlag işleri geçirildi. Geçirilen barlag işleriniň netijesinde atmosferadaky tozanyň mukdarynyň şu ýylyň 2-nji iýunyndaky görkezijiden $2,06 \text{ mg/m}^3$, formaldegidiň $0,17 \text{ mg/m}^3$, senonyň mukdarynyň $0,2 \text{ mg/m}^3$ hem-de azotyň dioksidiniň mukdarynyň $0,16 \text{ mg/m}^3$ peselendigi ýüze çykaryldy.

Bu bolsa daşky gurşawa ýetirýän zyýanly täsiriň esasy bolup durýan awtoulag hereketiniň çäklendirilmeginiň ilatly ýerlerde howanyň has arassa bolmagyna anyk we netijeli täsiriniň bardygyny subut edýär.

Arkadagly Serdarymyz welosiped sportuny ösdürmek baradaky çäreleri yzygiderli durmuşa geçirýär, parahatçylygyň, döredijiligiň we ösüşiň ýoly bilen ynamly öňe barýan Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan ýurdumyzda sagdyn durmuş ýörelgesi barha rowaçlanýar.

THE IMPORTANCE OF CYCLING

Y. Myratberdiev, T. Jumadurdiyev (Turkmenistan)

The scientific article says that in our country all conditions have been created for the development of cycling, the establishment of the principles of a healthy lifestyle, the practice of cycling by every citizen, that those involved in cycling have a healthy body, and that at present many citizens ride a bicycle, thereby strengthening their health, the number of those who use this type of transport is increasing day by day, this initiative occupies a large place in society, shows the way to new heights.

ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛОСИПЕДНОГО СПОРТА

Я. Мыратбердиев, Т. Джумадуурдыев (Туркменистан)

В научной статье говорится, что в нашей стране созданы все условия для развития велоспорта, утверждения принципов здорового образа жизни, те, кто занимается велоспортом имеет здоровый организм, а также о том, что в настоящее время многие граждане ездят на велосипеде, тем самым укрепляют своё здоровье, изо дня в день увеличивается число тех, кто пользуется данным видом транспорта, эта инициатива занимает большое место в обществе, показывает путь к новым высотам.

SPORT TOPARYNDA PSIHOLOGYŇ IŞINIŇ MAZMUNY

Z. Babaýewa, O. Niýazdurdyýewa (Türkmenistan)

Sportuň islendik görnüşinde taýýarlyk nukdaýdan deň derejä eýe bolan türgenleriň göreşinde psihologiýanyň aýgytlaýjy orun tutýandygy şübhesizdir. Ýöne sportda sport psihologlary gerekmi diýen sorag eýýäm çekişmeleri döredýär. Şu günki günde hiç bir sport topary psiholog-maslahatçysyz bolmaýar. Sport toparynyň psihologyna toparyň şowly çykyş etmekligi, mundan başga-da toparyň türgenleriniň umuman ýaşaýuş-durmuşynyň gowulaşmagy garaşly. Sport psihologiýasy gurşawynda hünärmen üçin türgen we topar – bu ilkinji nobatda şahsyýet hem-de kollektiw we diňe soňunda netijä ýetmek üçin «sport guraly» bolmaly. Sport toparynda psihologyň esasy wezipeleri hökmünde indikileri görkezmek bolar: türgene özüniň ähli mümkinçilikleri ulanmaga we sportda iň ýokary netijeleri gazanmaga kömek; toparyň türgenleriniň motiwasiýasyny ýokarlandyrmak, mak-satlary kemala getirmek we olara ýetmegiň iň gowy usullaryny saýlamak; türgenlere öz aňyna we emosiýalaryna gözegçilik etmegi öwretmek; toparyň kemala getirilmegine ýardam bermek we onda şahsyýetara gatnaşyklary ýola goýmak; türgeniň psihologik rahatlygyny döretmek, şahsy ýa-da tälimçi, toparyň agzalary bilen konfliktleri çözmeklige kömek bermek; şikes alan ýa-da utulan türgene psihologik kömek bermek we ş.m.

Islendik türgen ýaryş döwründe agyr psihologik rahatsyzlyk ýagdaýynda bolýar, wagtyň geçmegi bilen ol bu ýagdaýa üns bermeýär, stresse we oňyn däl emosiýalara öwrenişýär, ýöne bu ýagdaý meseläni çözmeýär, tersine ony has çuň aň-astyna geçirýär. Agressiwlik, adamlar bilen aragatnaşyk saklap bilmezlik, arakhorluk, neşekeşlik, adrenalín garaşlylygy – bu türgenleriň duş gelyän meseleleriniň entek doly däl sanawy. Stres, utulyşdan soň günäkärlik duýgusy, tälimçileriň «dakýan» bäsleşik ýagdaýlary ýa-da sportdaky şowsuzlyklar bilen göreşip bilmezlik agyr sussu-

peslik we nerw surnukmaklyk ýagdaýlaryna getirýär, türgeniň psihikasy «dargaýar». Sport psihology diňe bir türgenleşikleriň netijeliligini ýokarlandyrmaga kömek etmän, eýsem, türgeniň saglygyny we şahsyýetini «dargamakdan» goraýar. Sport toparynda sport psihologyň amalyýetde meşgullanýan meseleleri hökmünde aşakdakylary görkezme bolar:

1. Türgenleşikleriň netijeliligini ýokarlandyrmaga mümkinçilik berýän usulyýetleri we tehnikalary tälimçilere we türgenlere öwretmek;
2. Krizis ýagdaýlarynda türgenler üçin aýry-aýry maslahat berişleri we sapaklary geçirmek;
3. Türgenleriň ruhuny we psihologik durnuklylygyny berkleşdirýär – tankydy we utulyşy dogry kabul etmegi, galagoplulyk we agressiwlik ýagdaýlaryň derejesini peseltmegi, aňa gözegçilik etmegi öwretmek;
4. Sport toparynda kadaly dostlukly gatnaşyklaryň berkidilmeginiň üstünde işlemek;
5. Zerur ýagdaýynda türgenleriň ene-atalary ýa-da maşgalalary bilen iş geçirmek;

Hünärmen türgen üçin sport psihology edil tälimçi ýaly zerurdyr. Döwrebap dünýäde sport psihology bilen işlemeklik – çempionlary taýýarlamagyň hakyky ýokary hilli we toplumlaýyn çemeleşmäniň alamatydyr.

Sport psihology hünäriniň aýratynlygy – sportuň her bir görnüşi sport psihologyň işläp düzýän maslahatlaryna öz talaplaryny bildirýär. Sportuň görnüşleri anaerob ýa-da aerob (gysga aralyga ylgamak we uzak aralyga ylgamak) güýç sarp etmeler, sport işini üstünlikli özleşdirmek üçin tehniki takyklygyň haýsy derejesiniň zerurdygy (nyşana ok atmak pauerlifting bilen deňeşdireniňde), güýç we wagt sarp etmeleriň dowamlylygy (golf lyžada typmak bilen deňeşdireniňde) we ş.m. boýunça tapawutlanýarlar. Meselem, anaerob güýç sarp etmeler barada gürrüň edilende (gysga aralyga ylgamak) sportuň şeýle görnüşleri üçin türgenlerde ünsüň içki fokusyny-jemlenmesini we ýokary dartgynlygy başdan geçirmek başarnygyny kemala getirmek zerur. Aerob (uzak aralyklar) görnüşlerinde bolsa, dartgynlyk pes bolup, ünsüň jemlenmesini çalt üýtgetmek başarnygy talap edilýär. Şeýlelikde, sportuň görnüşine we türgenleriň öňünde goýlan ýumşy çözmekligiň strategiýasyna laýyklykda sport psihology türgeniň ol ýa-da beýleki psihiki häsiýetleriniň kemala gelmegine ýardam berýär.

Elbetde, gowy tälimçi psihologiýanyň esaslaryny bilýär, munuň bilen hiç kim jedelleşmeýär. Ýöne tälimçiniň esasy ýumşy – şagirtleriniň sport gazanmalary bolup durýar: gollar, sekuntlar, metrler. Sport psihology bolsa türgenleşikler we ýaryşlar döwründe türgenlere stress-dartgynlygyň uly täsir etmezligine gözegçilik edýär.

THE ROLE OF THE PSYCHOLOGIST IN SPORT TEAMS

Z. Babayeva, O. Niyazdurdyyeva (Turkmenistan)

The successful performance of an athlete in sports competitions very often depends not only on his level of physical fitness, but also on his tactical and psychological readiness for the upcoming event. Psychological skills must be developed in parallel with physical skills, otherwise there will be «inequalities» that can become a source of problems.

Based on this, we can confidently speak about the importance of the role of a psychologist in sports. From this point of view, this article is very relevant and it considers sports psychology as one of the most important areas in the field of psychology. The directions of a sports psychologist are determined, the importance of his work in the preparation of athletes is noted.

РОЛЬ ПСИХОЛОГА В СПОРТИВНЫХ КОМАНДАХ

З. Бабаева, О. Ныяздурдыева (Туркменистан)

Успешное выступление спортсмена на спортивных соревнованиях очень часто зависит не только от его уровня физической подготовки, но и от его тактической и психологической подготовленности к предстоящему мероприятию. Психологические навыки должны развиваться параллельно с физическими навыками, иначе будет «неравенство», которое может стать источником проблем.

Исходя из этого, можно с уверенностью говорить о важности роли психолога в спорте. С этой точки зрения данная статья является очень актуальной и в ней рассматривается спортивная психология как одно из важнейших направлений в области психологии. Определены направления работы спортивного психолога, отмечена важность его работы в подготовке спортсменов.

BEDENTERBIÝE WE SPORT PUDAGYNDY YKDYSADY ÇEŞMELERİŇ NETIJELI ULANYLYŞYNA BAHY BERMEK ÜÇIN ÝÖRELGELER

M. Boltabaýew, K. Ziyadullaýew, U. Turdubekow (Özbeğistan)

Makala, fiziki potensial we çeşme çäklendirmeleri kontekstinde bedenterbiýe we sport (SPKS) ykdysady ösüşiniň meselelerini öwrenmeklige bagyşlanýar. Mundan ugur alyp, awtorlar bedenterbiýe we sport ulgamynyň işleýşine ykdysady baha bermegiň funksional-algoritmiki modelini teklipl edýärler. Bu model, SFCS-ň ösüş meselelerini ykdysady öwrenmegiň täze metodiki paradigmasynyň kategoriýalary hasaplanýan birnäçe bloklary öz içine alýar.

PRINCIPLES FOR ASSESSING THE EFFECTIVE USE OF ECONOMIC RESOURCES IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

M. Boltabaev . Ziyadullaev, U. Turdubekov (Uzbekistan)

The article is devoted to the research of problems of economic development of the sphere of physical culture and sports (SPKS) in the context of resource potential and resource limitations. Proceeding from this, the authors propose a functional-algorithmic model of the economic evaluation of the functioning of the system of physical culture and sports. This model includes several blocks, which are considered as categories of a new methodological paradigm of the economic study of the development problems of the SFCS.

ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

М. Болтабаев, К. Зиядуллаев, У. Турдубеков (Узбекистан)

В статье рассмотрены проблемы экономического развития сферы физической культуры и спорта (СФКС) в контексте ресурсного потенциала и ресурсных ограничений. Исходя

из этого авторами предлагается функционально-алгоритмическая модель экономической оценки функционирования системы физической культуры и спорта. Данная модель включает несколько блоков, которые рассматриваются как категории новой методологической парадигмы экономического исследования проблем развития СФКС.

Ключевые слова: концепция, принцип, экономическое развитие, экономические ресурсы, социально-культурное развитие, социально-культурная система, функционирование, ресурсный потенциал, функциональность.

Актуальность. Современные условия развития экономики и социально-культурной сферы характеризуются особыми объективными факторами существования и функционирования практически всех сфер жизнедеятельности. Это обусловлено теми вызовами современных концепций глобального развития, а также вызовами экономического и социально-культурного развития страны в рамках целевых условий использования ресурсов и ограничений по их воспроизводству, которые объективно влияют на выбор и обоснование стратегий развития отдельных сфер как материального, так и нематериального производства. И самое главное, эти траектории не задаются извне, не в рамках существующей институциональной среды, а имеют объективные факторы и предпосылки, определяющие механизмы и условия выбора этих траекторий развития, исходя из технологических возможностей использования ресурсов и ресурсных ограничений, а также механизмы и условия эффективного функционирования экономических и социальных систем. Данная трактовка вышеупомянутых факторов и условий экономического развития в контексте ресурсного потенциала и ресурсных ограничений относится и к исследованиям проблем развития сферы физической культуры и спорта. Далее, мы будем эту сферу рассматривать как «система физической культуры и спорта» (СФКС).

TÜRGENLEŞİĞİN DOWAMYNDA YAŞ PÄLWANLARYŇ TEHNIKI WE TAKTIKI HEREKETLERINI GOWULANDYRMAKDA ÇEÝELİĞİN HİLİNİŇ HYZMATY

K. Rasulow (Özbekistan)

Makalada yaş kuraşistleriň sport işjeňliginde tehniki we taktiki hereketleri gowulandyrmakda çeýeligiň hiliniň orny öwrenilýär, şeýle hem okuw döwründe tehniki we taktiki hereketleri gowulandyrmakda çeýeligiň hiliniň ähmiýetini häsiýetlendirýän gözlegler öwrenilýär. Şeýle hem alnan maglumatlara esaslanýan okuw prosesi üçin teklipleri işläp düzmek üçin bäsdeşlik işjeňligi teklip edilýär.

THE ROLE OF AGILITY QUALITY IN IMPROVING THE TECHNICAL AND TACTICAL MOVEMENTS OF YOUNG WRESTLERS IN THE TRAINING PROCESS

K. Rasulov (Uzbekistan)

The article examines the place of the quality of dexterity in the improvement of technical and tactical actions in the course of sports activities of young kurashists and also examines the characteristics of the quality of the quality of dexterity in the improvement of technical and tactical actions in the course of training and competitive activities, in order to develop recommendations for the training process based on the data obtained.

РОЛЬ КАЧЕСТВА ЛОВКОСТИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ ЮНЫХ БОРЦОВ В ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ

К. Расулов (Узбекистан)

Актуальность: В ходе педагогического исследования – с целью изучения роли качества аджилити в совершенствовании технико – тактических действий юных борцов в процессе спортивной деятельности и выработки на этой основе рекомендаций к процессу подготовки – были изучены качества, характеризующие значение качества аджилити в совершенствовании технико-тактических действий спортсменов в процессе тренировочной и соревновательной деятельности.

В зависимости от целей и задач исследования в начале исследования организовывались контрольно-экспериментальные группы. Из 24 юных борцов была сформирована экспериментальная группа, из 24-Контрольная.

В состав тренировок юных борцов, входивших в опытную группу, включались упражнения, служащие развитию их технико-тактических качеств. В течение года они регулярно занимались этим упражнением.

В начале эксперимента изучались характеристики развития технико – тактических способностей юных борцов обеих групп.

В конце эксперимента изучалось влияние изменения уровня развития технико – тактических способностей юных борцов опытно-контрольной группы на результаты применения технико-тактических упражнений юными борцами в соответствующих группах.

Выводы:

1. Анализ литературы по совершенствованию технико – тактических действий у юных борцов показывает – практически все исследователи отмечают важность и большое значение технико – тактических качеств борцов, в том числе и юных борцов, в совершенствовании технико-тактических действий.

2. Было обнаружено, что наибольшее изменение в результатах спортсменов контрольной группы В конце по сравнению с началом исследования составляло 10 бросков с вращением манекена, которые спортсмены выполняли с большим интересом. Но изменение этого показателя также значительно отличалось в экспериментальной группе по сравнению с контрольной, увеличившись почти в 4,5 раза.

3. Наибольшее положительное изменение результатов тестовых упражнений борцов в экспериментальной группе в ходе исследования наблюдалось во время 10 бросков с вращением манекена (увеличение на 27,46% по сравнению с исходным результатом) и во время 10 бросков по мостику (23,23%). Наименьшее положительное изменение было обнаружено при мокром беге на дистанции 3x10 метров (9,11%). Эти изменения (в процентах от исходного результата) представлены на диаграмме.

Анализ результатов применения трех выбранных методов в спарринг-соревнованиях юных спортсменов экспериментальной и контрольной групп показывает, что среднее число успешных попыток спортсменов экспериментальной группы в одном соревновании по сравнению со спортсменами контрольной группы, когда попытки в начале и в конце исследования не отличались друг от друга существенно, значительно возросло по сравнению с их показателями в начале исследования (соответственно, 0,31 против 1,35).

U'YGUNLAŞDYRMA BEDENTERBIYESINDE INTEGRAL ÇEMELEŞME

N. Svetlichnaya (Özbekistan)

Özbekistan Respublikasynda ýurduň Prezidentiniň we döwlet ýolbaşçylarynyň inisiatiwasy we yzygiderli goldawy netijesinde bedenterbiýe we sport döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugry bolup durýar. Häzirki wagtda bedenterbiýe we sport diňe bir güýmenje däl, eýsem möhüm döwlet we jemgyýetçilik wezipesine öwrülýär.

Bedenterbiýäniň dürli komponentleriniň toplumlaýyn ulanylmagy, adaty durmuş ýörelgesine goşulmak, durmuş gurmak we adamlaryň durmuş derejesini ýokarlandyrmak, esasan hem mümkinçiligi çäkliler ýa-da maýyplar bilen fiziki işjeňligiň iň amatly derejesine ýetmegi üpjün edýär.

Has täze ugurlaryň biri uýgunlaşdyrma bedenterbiýesidir. Uýgunlaşdyrma fitnesiniň esasy düzýän bedenterbiýe we saglyk çäreleri sosial we pedagogik bejerginiň täsirli serişdesi hasaplanýar, beden işjeňligi saglyk meseleleri bolan adamlaryň uýgunlaşma prosesini gowulandyrmakda möhüm orny eýeleýär.

INTEGRAL APPROACH IN ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION

N. Svetlichnaya (Uzbekistan)

The article describes the results of the pedagogical experiment, indicating that the integral adaptive fitness program, developed on the basis of an individual fitness profile, including training tools, corrective and respiratory exercises, has a positive effect on the level of functional and physical fitness of special athletes.

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ПОДХОД В АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Н. Светличная (Узбекистан)

В Республике Узбекистан, благодаря инициативе и постоянной поддержке со стороны Президента и руководства страны, физическая культура и спорт являются приоритетным направлением государственной политики. В настоящее время занятие физической культурой и спортом перестает быть только увлечением, а становится важной государственной и общественной задачей.

Комплексное использование различных компонентов физической культуры обеспечивает достижение оптимального уровня двигательной активности с включением ее в привычный образ жизни, социализации и улучшения качества жизнедеятельности людей, особенно имеющих ограниченные возможности здоровья или инвалидность.

Одним из относительно новых направлений является адаптивная физическая культура. Физкультурно-оздоровительные занятия и физическая рекреация, являющиеся основой адаптивного фитнеса, рассматриваются как эффективное средство социально-педагогической реабилитации, при этом в улучшении процесса адаптации лиц с нарушениями здоровья основная роль отводится двигательной активности.

Проблема эффективности проведения физкультурно-спортивных тренировочных занятий является одной из актуальных проблем в сфере физической культуры и спорта. Однако, мало изученными остаются вопросы об особенностях параметров нагрузки подготовки лиц с отклонениями в состоянии здоровья и инвалидностью.

Целью работы была разработка эффективной методики функциональной и физической подготовки специальных атлетов.

Методы и организация исследования. В исследовании принимали участие специальные атлеты 11-24 лет, имевшие помимо основного диагноза (нарушение интеллекта), такие сопутствующие заболевания, как нарушение осанки, плоскостопие, мышечные контрактуры, нарушения зрения и др.

Для решения поставленной цели была использована запатентованная методика оценки уровня физической и функциональной подготовленности. В качестве контрольных нормативов выступают 10 функционально-нагрузочных тестов, выполняемых в определенной последовательности: приседания на стуле 10 раз на время; поднятие туловища из положения лежа на спине за 1 минуту; равновесие на одной ноге на время; упражнение «Супермен»; сведение согнутых рук за спиной; «Планка» на согнутых руках; дыхательная проба Штанге; тест с падающей линейкой; дыхательная проба Генчи; нагрузочный тест.

Педагогический эксперимент заключался в том, что на основе контрольных тестирований была разработана методика дифференцирования нагрузки с учетом индивидуального профиля уровня физической подготовленности и функционального состояния специальных атлетов.

Результаты исследования. В процессе исследования установлено, что показатели физического развития, двигательной активности, физической и функциональной подготовленности детей и молодежи с ограниченными возможностями здоровья значительно отстают по сравнению с возрастными нормами их здоровых сверстников.

По окончании педагогического эксперимента нами была выявлена положительная динамика показателей функциональной и физической подготовленности у испытуемых, что показано результатами повторного тестирования. Так, удовлетворительный (ниже среднего) и низкий уровень физической и функциональной подготовленности наблюдался уже у 40% исследуемых атлетов (на 24,4% меньше от первоначального этапа).

Выводы. Разработанная программа адаптивного фитнеса с использованием диагностической методики оказала положительное влияние на состояние здоровья и функциональные возможности спортсменов, а также свидетельствует о повышении физкультурно-спортивной активности специальных атлетов.

DOLOMITI TOPLUMLAÝYN GAÝTADAN IŞLEMegiŇ TEHNOLOGIK USULY

O. Begmyradowa (Türkmenistan)

Ýurdumyz ýerüsti we ýerasty tebigy baýlyklaryň baý mesgenidir. Olardan nebitiň, tebigy gazyň, himiýa çig mallarynyň we beýlekileriň gurlary dünýä bellidir. Şeýle baý we dürli görnüşdäki tebigy mineral serişdeleri halk hojalygynyň bähbitlerine peýdalanmak hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň syýasatyna laýyklykda Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüniň iň esasy wezipeleriniň biridir.

Şundan ugur alyp, bu işde ýerli çig mal serişdeleri bolan dolomiti toplumlaýyn gaýtadan işlemegiň tehnologik usulyny görkezmek maksat edinildi.

Bilşimiz ýaly, dolomit – tebigy baýlyklarymyzyň biri bolup, kalsiý karbonatynyň we magniý karbonatynyň garyndysydyr. Dolomitiň görnüşleri köp bolup, olaryň greýnerit, kobalt dolomiti, brossit we ferrodolomit görnüşlerinde duş gelýär. Biziň ýurdumyzda, dolomit Keletede, Köýtendag sebitlerinde kalsiý we magniniň garyndysy hökmünde duş gelýär. Fiziki häsiýeti boýunça ak açyk çal reňkli ýalpyldysyz çig mal serişdesidir.

Ilkinji gezek dolomit Italiýanyň Alp daglarynda XVII asyrdan tapylypdyr. Ony ilkinji gezek fransuz geology we mineralogy Deoda Grate de Dolame tarapyndan öwrenilipdir we geologyň adyna bagyşlanyp minerala dolomit ady berlipdir.

Dolomit arzan we elýeterli mineral madda bolup, nebitgaz senagatynyň ugurdaş suwlaryny, Hazaryň ýod-brom önümçiliginiň akyndy suwlaryny arassalamakda ähmiýetlidigi bardygy anyklanyldy.

Dolomiti arassa himiki düzüme eýe bolmagy, düzüminde magniniň we kalsiniň karbonatlaryndan durmagy ondan termiki dargatmak arkaly senagat taýdan möhüm bolan birleşmeleri, ýagny magniý oksidini we kalsiý nitratyny almagyň usuly işläp düzüldi. Bu usul boýunça termiki, himiki usullar bilen dolomiti toplumlaýyn we rejeli ulanmak mümkinçiligi öwrenildi we oňyn netijeler alyndy.

Şeýlelik bilen, hödürlenýän usulyň täzeligi, onuň köýdürilen dolomitden ony kislota bilen gidratasiýa etmek arkaly alynýan suspenziýadan pH sazlamak bilen ýokary hilli $Mg(OH)_2$ we $Ca(NO_3)_2$ (ýa-da $CaCl_2$) önümlerini almagyň ilkinji gezek täze usulyň işlenilip düzülmegidir.

Usul Türkmenistanyň Kelete ýa-da beýleki ýataklaryň dolomitini senagat taýdan özleşdirmekde ulanylyp bilner.

TECHNOLOGICAL METHOD OF COMPLEX PROCESSING OF DOLOMITE

O. Begmyradova (Turkmenistan)

Currently, the relevant direction of the modern community is the complex and waste-free processing of local raw materials and obtaining valuable, competitive chemical products from them. For the first time, a method for processing dolomites has been developed by regulating the pH of a suspension formed by acid hydration of burnt dolomite to obtain individual $Mg(OH)_2$ and $Ca(NO_3)_2$ products.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ КОМПЛЕКСНОЙ ПЕРЕРАБОТКИ ДОЛОМИТА

О. Бегмырадова (Туркменистан)

В настоящее время одним из актуальных направлений современной науки является комплексная и безотходная переработка местных сырьевых ресурсов и получение из них ценных, конкурентоспособных химических продуктов. Впервые разработан способ переработки доломитов путем регулирования pH суспензии, получаемой при кислотной гидратации обожженного доломита с получением индивидуальных продуктов $Mg(OH)_2$ и $Ca(NO_3)_2$.

NEBIT GALYNDYLARYNYŇ HOWPLULYK DEREJESINIŇ KESGITLENILIŞI

D. Amannazarowa, G. Amannazarow (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ata Watanymyz ähli ulgamlarda, şol sanda ýangyç-energetika toplumynda hem giň gerimli özgertmeleri üstünlikli amala aşyrýar. Ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň durnukly ösüşi we mundan beýläk-de öňe gitmegi we gülläp ösmegi, halkymyzyň rowaçlygynyň üpjün edilmegi üçin nebitgaz senagatynyň ägirt uly mümkinçiliklerini netijeli ulanmak milli strategiýanyň möhüm ugrudyr.

Ýurdumyzda hereket edýän nebiti gaýtadan işleýän zawodlar toplumynda uglewodorod çig malyndan dürli önümler öndürilýär. Öndürilýän önümler bilen bir hatarda, nebit gazlyp alnanda, gaýtadan işlenilende we daşalanda nebit galyndylary emele gelýär. Olar çeleklerde, açyk howdanlarda saklanýar we wagtyň geçmegi bilen ägirt uly möçberde toplanýar. Bu bolsa ekologiýa ýaramaz täsirini ýetirýär.

Nebit galyndylarynyň daşky gurşawa zyňylmagy howanyň, topragyň, suwuň hapalanmagyna, ösümlükleriň guramagyna getirýär we ekologiýanyň deňagramlylygynyň bozulmagyna sebäp bolýar. Nebit galyndylarynyň howplulyk derejesini kesgitlemek üçin onuň düzümindäki daşky gurşawa ýaramaz täsir edýän mikroelementleriniň sanawy kesgitlenildi. Edebiýat maglumatlaryna görä, ekologik nukdaýnazardan nebitiň düzüminde bar bolan mikroelementler iki topara bölünýärler: zäherli däl (Si, Fe, Al, Ca, Mg, P we başg.) we zäherli (V, Ni, Co, Pb, Cu, Ag, Hg), Mo we ş.m.). Zäherli mikroelementler janly organizmlere örän ýaramaz täsir edýärler.

Nebit galyndylarynyň daşky gurşawa ýetirýän zyýanynyň howplulyk derejesini kesgitlemek üçin ylmy-barlag işler geçirildi. Tejribe işlerini geçirmek üçin Türkmenbaşydaky we Seýdidäki nebiti gaýtadan işleýän zawodlarda (NGIZ) emele gelýän nebit galyndylaryň nusgalary getirildi. Nusgalar hökmünde TNGIZT-niň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysy we ammardan alnan nebit galyndysy, hem-de nebit bilen hapalanylan toprak; SNGIZ-niň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysy we ammardan alnan nebit galyndysy ulanyldy. Nebit galyndylarynyň fiziki-himiki häsiýetleri öwrenildi.

TNGIZT-niň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysynyň düzüminde suwuň mukdary 28,4%, mehaniki garyndylar 43,09%, organiki bölegi bolsa 28,51%, dykzlygy - 1,3055 g/sm³; ammardan alnan nebit galyndysynyň düzüminde suw – 3,4%, mehaniki galyndy – 51,12%, organiki bölegi – 45,48%, dykzlygy - 1,4165 g/sm³-e deň.

SNGIZ-niň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysynyň düzüminde suwuň mukdary 1,9%, mehaniki garyndylar 2,77%, organiki bölegi bolsa 95,33%, dykzlygy – 0,890 g/sm³; ammardan alnan nebit galyndysynyň düzüminde suw – 2,3%, mehaniki galyndy – 11,37%, organiki bölegi – 86,33%, dykzlygy – 0,9765 g/sm³-e deň.

Nebit galyndylaryň düzüminde bar bolan mikroelementler barlaghana şertlerinde Epsilon 3 rentgen fluoressent spektrometriň kömegi bilen kesgitlenildi.

TNGIZT-niň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysynyň mikroelement düzümi: MgO – 0,959%, Al₂O₃ – 2,451%, SiO₂ – 9,662%, P₂O₅ – 0,201%, SO₃ – 6,100%, K₂O – 0,888%, CaO – 12,379%, TiO₂ – 0,201%, MnO – 0,215%, Fe₂O₃ – 7,437% deň. TNGIZT-nyň ammardan alnan nebit galyndysynyň mikroelement düzümi: MgO – 0,323%, Al₂O₃ – 1,697%, SiO₂ – 8,115%, P₂O₅ – 0,926%, SO₃ – 8,524%, K₂O – 1,338%, CaO – 13,471%, TiO₂ – 0,768%, V₂O₅ – 167,6 ppm, Cr₂O₃ – 335,2 ppm, MnO – 721,7 ppm, CuO – 223,5 ppm, PbO – 151,8 ppm, Fe₂O₃ – 7,297%, Cl – 8,246%-e deň.

SNGIZ-nyň mehaniki arassalaýjy desgasyndan alnan nebit galyndysynyň mikroelement düzümi: Al₂O₃ – 0,108%, SiO₂ – 0,440%, SO₃ – 1,844%, CaO – 0,817%, MnO – 57,7 ppm, CuO – 54 ppm,

PbO – 10,4 ppm, Fe₂O₃ – 0,921% deň. SNGIZ-nyň ammaryndan alnan nebit galyndysynyň mikroelement düzümi: MgO – 0,156%, Al₂O₃ – 0,544%, SiO₂ – 8,115%, P₂O₅ – 0,119%, SO₃ – 2,587%, K₂O – 0,400%, CaO – 2,115%, MnO – 158,2 ppm, Cr₂O₃ – 63,3 ppm, CuO – 90,4 ppm, Fe₂O₃ – 1,834%, Cl – 0,320%-e deň.

Netijede, Türkmenbaşynyň we Seýdiniň nebiti gaýtadan işleýän zawodlarynda emele gelýän nebit galyndylarynyň mikroelement düzüminiň derňewi olaryň daşky gurşawa ýetirýän zyýanyň howplulyk derejesini kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

DETERMINING THE DEGREE OF DANGER OF OIL SLUDGE

D. Amannazarova, G. Amannazarov (Turkmenistan)

At the complex of oil refineries operating in our country, various products of hydrocarbon raw materials are pierced. As well as industrial products for the extraction, refining and transport of oil waste is generated, accumulated by which has a negative in the environment, due to quality standards soils, soils, groundwater and surface waters, thereby creating real threat to human health.

The study of the composition of oil sludge made it possible to determine class of danger to the environment. To determine the hazard class of oil sludge for the environments of waste that have a negative effect is defined to the environment.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТЕПЕНИ ОПАСНОСТИ НЕФТЕШЛАМОВ

Д. Аманназарова, Г. Аманназаров (Туркменистан)

На комплексе нефтеперерабатывающих заводов, действующих в нашей стране, производится различная продукция из углеводородного сырья. Наряду с промышленной продукцией при добыче, переработке и транспортировке нефти образуются нефтяные отходы, накопление которых оказывает негативное влияние на окружающую среду, вследствие превышения нормативов качества почвы, грунтов, подземных и поверхностных вод, тем самым создавая реальную угрозу здоровью человека.

Проведенные исследования состава нефтешламов позволили определить класс опасности для окружающей природной среды. Для того чтобы определить класс опасности нефтешлама для окружающей природной среды определен перечень компонентов отхода оказывающих негативное воздействие на окружающую природную среду.

ÝOL BITUMLARYNYŇ HILINI GOWULANDYRMAGYŇ YLMY USULLARYNY DERŇEMEK

J.Sylapowa, D.Gurbannazarow, Ş.Berdiýewa (Turkmenistan)

Nebit-gaz toplumu ýurdumyzyň ykdysadyýetini kuwwatlandyrmaga uly goşant goşýar. Arkadagly Serdarymyzyň tagallasy bilen, şu günki gün milli nebit-gaz pudagyny döwrebaplaşdyrmak, önümçilik kuwwatyny we netijeliligini ýokarlandyrmak babatda ägirt uly işler durmuşa geçirilýär. Ýlmyň we halkara tejribäniň gazananlary pudaga ornaşdyrylýar. Munuň özi gazyň we nebitiň gazylyp alnyşynyň, gaýtadan işlemegiň möçberlerini artdyrmaga mümkinçilik berýär.

Türkmenistanda nebit-gaz senagatynyň kuwwatyny has netijeli ulanmak, tebigy baýlyklaryň gorrularyny artdyrmak, uglewodorod çig malyndan ýokary hilli, bäsleşige ukyply, içerki we daşarky bazarlarda uly isleg bildirilýän önümleriň görnüşlerini giňeltmek maksady bilen, gaýtadan işleýän ulgamyň mümkinçiliklerinden doly peýdalanmakda uly işler alnyp barylýar.

Durmuşa geçirilýän iri taslamalaryň ýokary depginini üpjün etmekde nebitgaz senagatynyň düzümlerini öňdebaryjy tehnologiýalaryň esasynda döwrebaplaşdyrmak möhüm wezipedir. Şunda ekologiýa, önümçilik kuwwatlyklaryny artdyrmaga, «mawy ýangyjyň» eksport ugurlaryny diwersifikasiýalaşdyrmaga aýratyn üns berilýär.

Häzirki wagtda arzan, peýdaly önümleri öndürmek üçin elýeter ýerli çig malyň ýurdumyzda bar bolmagy, olary ulanmagyň usulyny işläp düzmek, onuň düzümini öwrenmek we alnan önümi peýdalanmagyň ýollaryny tapmak hem işlenilip düzülen tehnologiýany önümçilige ornaşdyrmak wajyp ylmy mesele bolup durýar.

Ylmy derňewde ýurdumyzda öndürilýän ýol bitumy we B2last görnüşli modifikator ulanyldy. Barlaghana şertlerinde modifikator bilen ýol bitumynyň dürli agram gatnaşyklary garyşdyrylyp nusgalar taýýarlanylady. Taýýarlanan nusgalaryň esasy görkezijileri ýumşama temperaturasy, iňňäniň aralaşma çuňlugy, süýnmekligi kesgitlenildi.

Netijede, ýol bitumyna B2last modifikatorynyň dürli mukdarlary goşulanda onuň ýumşama temperaturasynyň $+47,5^{\circ}\text{C}$ -den $+55,5^{\circ}\text{C}$ -ä çenli artýandygy kesgitlenildi. Ylmy derňewiň dowamynda taýýarlanan nusgalaryň ýumşama temperaturasynyň ýokarlanmagy bilen bir hatarda onuň süýnmekliginiň peselýändigini anyklanylady. Häzirki wagtda onuň süýnmekligini ýokarlandyrmak boýunça edebiýat maglumatlar gözlenilýär we barlaghana şertlerinde synag edilýär.

RESEARCH OF SCIENTIFIC METHODS TO IMPROVE THE QUALITY OF ROAD BITUMENS

J. Sylapova, D. Gurbannazarov, Sh. Berdieva (Turkmenistan)

In laboratory conditions, road bitumen and B2last modifier were mixed in various weight ratios. The main physical parameters of the prepared samples were determined, namely the softening temperature, ductility and the depth of penetration of the needle. According to the test results, it was found that the softening temperature increases when a modifier is added to the road bitumen.

ИССЛЕДОВАНИЕ НАУЧНЫХ МЕТОДОВ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ДОРОЖНЫХ БИТУМОВ

Дж. Сылапова, Д. Гурбанназаров, Ш. Бердиева (Туркменистан)

В лабораторных условиях дорожный битум и модификатор B2last смешивали в различных весовых соотношениях. Определены основные физические показатели приготовленных образцов, а именно температура размягчения, дуктильность и глубина проникновения иглы. По результатам испытаний установлено, что температура размягчения увеличивается при добавлении в дорожный битум модификатора.

AWTOMATLAŞDYRYLAN DOLANDYRYŞ ULGAMYNYŇ PROGRAMMIRLENÝÄN LOGIKI KONTROLLERLERIŇ ULANYLMAGYNYŇ NETIJELILIGI

A. Atabayew (Türkmenistan)

Häzirki wagtda awtomatik gurluşlary programmirlenýän logiki kontrollerleriň binýadynda öndürilmegi, önümçilik maksatlaryna niýetlenilen önümleriň diňe bir tehniki-ykdysady taýdan görkezijileriniň ýokarlanmagy bilen çäklenmän, şeýle hem önümiň işlenilip taýýarlanylş wagtynyň birnäçe esse gysgaltmagyna kömek berýär. Programmirlenýän logiki kontrollerleriň ornaşdyrylmagy, önümçilikde ulanmakda giň mümkinçiligi berýär.

Senagatyň çalt depginli ösmegi bilen, önümçilik kuwwatlyklaryň netijeliligini artdyrmak üçin ýokary talaplar goýulýar. Senagat önümçiliginde awtomat sazlaýjylaryň uly ölçegleriniň we çäklendirilen ulanylş möhletleriniň barlygy sebäpli, dolandyryşyň çylşyrymly ulgamlaryny talap edýär. Logiki programmirlenýän kontrollerleriň döremegi bilen ýokarda beýan edilen meseleler aýrylyp gidýär. Sebäbi senagat kontrollerler özünde onlarça, ýüzlerçe awtomat sazlaýjylary, hasaplaýjylary we beýleki awtomatlaşdyrylan gurluşlary ýeke-täk ykjam modul görnüşinde jemleýär. Käbir ýumuşlary awtomatiki usulda ýerine ýetirip bilýän islendik bir maşynyň düzüminde gurluşyň logiki işini üpjün edýän dolandyryjy kontroller-moduly bardyr. Kontroller bu maşynyň beýnisidir. Maşynyň ýerine ýetirýän işiniň logikasynyň çylşyrymly boldugyça, kontroller hem akyllý bolmalydyr. Programmirlenýän logiki kontroller (PLK) - mikroprosessorly gurluş bolup, senagatda we beýleki çylşyrymly tehnologi obýektlerde tehnologik prosesleri dolandyrmak üçin niýetlenendir. PLK-ler fiziki taýdan blok görnüşde bolup, duýujy gurluşdan we ýerine ýetiriji mehanizmleri birikdirmek üçin kesgitlenen giriş we çykyş toplumyna aýdylýar. PLK-nyň işleýiş prinsipi duýujy elementlerinden gelýän signallary jemlemekden we olary ulanyjynyň amaly programma esasynda ýerine ýetiriji gurluşlara dolandyrylýan signallary ibermek bilen işläp taýýarlamakdan ybarat. Awtomat sazlaýjylaryň we mikroshemalaryň esasynda düzülen «gaty» logikaly kontrollerlere düýpli üýtgeşmeler girizilmese başga işi amala aşyryp bilmeýär. Mälim bolşy ýaly, bu mümkinçilige diňe programmirlenýän logiki kontrollerler (PLK) eýedir. Mikroprosessorlaryň döremeginiň yz ýany hem PLK-lary döretmekligiň pikirleri döräpdir. Dolandyryşyň logikasy, mikrokompýuter ýadrosy esasynda programmalaýyn ýazylýar. Absolýut birmeňzeş PLK-lar düýbünden tapawutly işleri ýerine ýetirip bilýärler. Muňa garamazdan işiň algoritmini üýtgetmek üçin aparat taýdan hiç hili üýtgeşmeleri geçirmek zerurlygy ýok. PLK-nyň girişleriniň we çykyşlarynyň aparat tarapyndan ornaşdyrylyşy belli bir enjamlar bilen çatylýar we üýtgeşmelere az sezewar bolýar.

Mikroprosessor serişdeleri dünýä bazarynyň üçden iki böleginden gowragy bir kristally mikrokontrollerler bolup durýar. Mikrokontrollerleri ulanmakda netijeliligiň esasy sebäbi programmirlenmegiň mümkinçiligi bolan işjeň köpugurlylygydyr. Programmirlenmek, şol bir mikroshemada ýüzlerçe dürli meseleleri onlarça müň dürli enjamlar toplumynda çözmeklige mümkinçilik berýär. Bu bolsa mikroprosessrolaryň önümçiligini köp mukdarda guramaklyga mümkinçilik berýär.

Programmirlenýän logiki kontrollerler senagatda, energetikada, aragatnaşyk toplumynda, hi-miýa senagatynda, nebit we gazy almakda hem-de ibermekde, ambarlary awtomatlaşdyrmakda, azyk harytlary öndürmekde, ulaglarda, gurluşykda we beýleki ýerlerde ulanylýar. Ýöriteleşdirilen mikrokontrollerleriň binýadynda senagat önümçiligini dolandyrylmagynyň sanly ulgama geçilmegi bilen analog ulgamynda ýetip bilinmejek täze hil görkezijiniň derejesine getirýär. Bu bolsa, dolandyryl-

ýan elektronikanyň göwrüminiň we agramynyň azlygyna, ygtybarlygynyň we ulanylyş möhletiniň ýokarlanmagyna, ýerli we uzak aralykdan dolandyrmaklygy, senagat gurnawlaryň ýagdaýy baradaky we gözegçilik edilýän üýtgeýän aňlatmalary baradaky maglumatlary üznüksiz yzygiderli görmek bolýar.

Netijede, tehnologik prosesleri üçin dolandyryşyň awtomatlaşdyrylan ulgamynyň aparat we programma üpjünçiligi taýdan dolandyrylyş usullaryna ýokary çemeleşmeleriň ornaşdyrylmagy zerur bolup durýar. Awtomatlaşdyrmagyň maksatlary, ýagny öndürilýän önümiň artdyrylmagyna, önümçilik prosesleriniň netijeligini ýokarlanmagynda, önümiň hilini ýokarlandyrmakda, çyg malyň harajatlaryny azaltmakda, önümçiligiň yzygiderligini üpjün etmek we ekologik taýdan ýokarlandyrmakda ulanylýar.

EFFICIENCY OF USING PROGRAMMABLE LOGIC CONTROLLERS IN AUTOMATED CONTROL SYSTEMS

A. Atabayev (Turkmenistan)

Modern technological production strives to increase the efficiency, reliability and flexibility of its processes. Automation is becoming an integral part of industrial facilities, and software logic controllers (PLCs) play an important role in factory automation systems. The implementation of PLC-based automatic devices in industrial products not only leads to an increase in the technical and economic performance of products, but also makes it possible to speed up the development and increase the service life of these products many times over. The introduction of the PLC will increase the efficiency and flexibility of industrial automation systems.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММИРУЕМЫХ ЛОГИЧЕСКИХ КОНТРОЛЛЕРОВ В АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ

A. Атабаев (Туркменистан)

Современное технологическое производство стремится к повышению эффективности, надежности и гибкости своих процессов. Автоматизация становится неотъемлемой частью в промышленных объектах, и программные логические контроллеры (ПЛК) играют важную роль в системах автоматизации производства. Реализации автоматических устройств на базе ПЛК в изделиях производственного назначения не только приводят к повышению технических и экономических показателей изделий, но и позволяют многократно ускорить разработку и увеличить сроки службы данных изделий. Внедрение ПЛК будет способствовать повышению эффективности и гибкости систем автоматизации производства.

ÝERLI ÇIG MALLARDAN KERAMIKI ÖNÜMLERI ÖNDÜRMEGIŇ MÜMKINÇILIKLERI

P. Soltanmyradow (Türkmenistan)

Häzirki wagtda ýerli çig mal serişdelerinden dürli görnüşli bezeg keramiki önümlerini öndürmek, daşary ýurtlardan import edilýän harytlaryň ornuny tutmak döwrüň esasy talaplarynyň biri bolup durýar. Bu ylmy işde keramiki önümi bolan brikeđiň düzümine we esasy görkezijilerine seredip geçeris. Briketleri almagyň press, galyplama, ekstruder we adaty usular bellidir. Bu usullaryň her haýsynyň öz boluşly görkezijileri bardyr. Meselem, press we ekstruder usullarynda şihpanyň çyglylygy 20%-den köp bolmaly däl. Galyplama we adaty usulda bolsa çyglylyk 30-40 göterime çenli ýetýär. Bu ylmy işde briketleri almagyň eksruder usulyna seredip geçeris.

Briket emele getiriji minerallar – albit, illit, montmorillonit, hlorit;

Briket ýasamak üçin gerek bolan toýunlaryň düzüminde sulfat ionlaryň konsentrasiýasy ≤ 1000 ppm, hlor ionlaryň konsentrasiýasy ≤ 100 ppm- e, gipsiň mukdary minimal derejede we toýnuň maýyşgaklygynyň ýokary bolmagy hökmandyr. Toýnuň düzümindäki duzlar ýuwmak arkaly arassalanýar. Gips suwda az ereýändigini sebäpli köp mukdarda suw ulanylýar ýa-da gips toýunyň düzüminden mehaniki usullar boýunça aýrylýar. Briketleri taýýarlamak üçin ulanyljak toýunlaryň düzümi XRF (X-ray Fluorescence) we XRD (X-Ray Diffraction) spektrometriýa usuly arkaly himiki we mineral düzümleri öwrenilýär. Soňra bolsa fotometriýa usuly bilen düzümindäki ionlar kesgitlenilýär. Bu usullar keramiki önümçiliginiň ähli görnüşleri üçin hem zerurdyr. Toýunlaryň düzümine we mineralogiýasyna görä şihalar taýýarlanylýar we 15–19%-e çenli çyglandyrylyp 1 gün saklanýlar. Çyglandyrylan nusga ekstruderden çykarylýar. Ekstruderden çykýan brikediň drakonly ýa-da towly çykmazlygy üçin onuň penotrasýasy $1.6–1.8 \text{ kg/sm}^2$ aralygynda sazlanýlar. Taýyn briketler 100°C temperaturada programmirlenen peçde 1 gün guradylýar. Soňra bolsa programmirlenen mufel pejinde ýokary temperaturalarda bişirilýär. Pejiň programmasy her şihata görä üýtgeýär, ol Dilatometriň netijelerine görä sazlanýlar. Ekstruderden çykan briket guradylandan we bişirilenden soň ýygrylmasy ölçenilýär. Eger ýygrylma belli bir çäkden geçse önümiň şekiliniň üýtgemegine (ellips şekil) getirýär. Şihata düzüminde sulfat ýa-da hlor ionlarynyň konsentrasiýasynyň köp bolmagy pejiň konstruksiýasynyň bozulmagyna we brikediň ýüzüne duzlaryň ak tegmil (şorlaşma) bolup çykmagyna getirýär.

Gips ýokary temperaturada kristallaşan suwunyň ýitmeginiň hasabyna öz göwrümini kiçeldýär. Haçanda briket çygly howada ýa-da suwly ýerde saklananda bolsa gips täzedan suwy özüne çekip alýar we göwrümini ulaldýar. Netijede, brikediň döwürmegine getirýär.

POSSIBILITIES FOR THE PRODUCTION OF CERAMIC PRODUCTS FROM LOCAL RAW MATERIALS

P. Soltanmyradov (Turkmenistan)

Today, the production of various types of decorative ceramic products from local raw materials is one of the main requirements of the time to replace imported goods. In this scientific work, the composition and main indicators of a ceramic product briquette are considered. Pressing, molding, extruder and conventional methods for the manufacture of briquettes are known, each of which has distinctive indications. For example, with pressing and extruder methods, the moisture content of the mixture should not exceed 20%. With molding and traditional methods, the humidity reaches 30-40%.

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА КЕРАМИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ МЕСТНОГО СЫРЬЯ

П. Солтанмырадов (Туркменистан)

Сегодня производство различных видов декоративных керамических изделий из местного сырья является одним из основных требований времени для замещения импортных товаров. В данной научной работе рассмотрены состав и основные показатели керамического изделия брикет. Известны прессовые, формовочные, экструдерные и обычные способы изготовления брикетов, каждый из которых имеет отличительные показания. Например, при прессовом и экструдерном методах влажность шихты не должна превышать 20%. При формовочном и традиционном способах влажность достигает 30-40 процентов.

UZAK ARADAN ZONDIRLEMENİN MAGLUMATLARY ARKALY TÜRKMENİSTANYŇ ŞORLAŞAN TOPRAKLARYNYŇ MONITORINGI

H. Bekmyradow (Türkmenistan)

Howanyň üýtgemeginiň we antropogen täsiriň fonunda suwarymly ýerleriň topraklaryny şorlaşmak-şorsuzlaşmak prosesiniň işjeň bolup geçýänligi sebäpli, häzirki zaman gözleg usullaryna, şol sanda kosmos gözleg materiallaryna esaslanýan duzly topraklaryň ýaýraýşy we häsiýetleri barada operativ maglumatlary almagy talap edýär. Bu maglumatlar şor topraklaryň ýerlerini hasaba almak, şeýle hem şor topraklara gözegçilik, kadastr we meliorasiýa baha bermek üçin zerurdyr.

Ýeri uzak aralykdan zondirlmeklik arkaly ýer üstüniň obýektlerini öwrenmeklik şu günki gün dünýäde çalt ösýän ugurlaryň biridir. Häzirki wagtda aerokosmos maglumatlary: tebigy resurslary öwrenmekde we netijeli ulanmakda, daşky gurşawy goramakda, tebigy heläkçilikleriň we tehnogen awariýalaryň önüme almak we netijelerini aýyrmakda, meteorologiýada we klimatologiýada, tokaý we oba hojalygynda, ulagda, şäheri meýilleşdirmekde, ýer baradaky fundamental ylmlarda kartografiýada we başg. giňden ulanylýar. Sanalyp geçilen meseleleri çözmekde innowasion giperspektral usullary we tehnologiýalary ulanmaklyk has-da wajypdyr.

Topragyň şorlaşmagyna görä, toparlara bölünişiniň sanly usulyýeti ösümliksiz ýerleriň üstüniň optiki aýratynlyklary arkaly duzlulyk derejesiniň kesgitlenmegine esaslanýar. Şor topraklary toparlara bölmeginiň bu sanly usuly Türkmenistanyň çäginde giperspektral ölçeg enjamlary arkaly emeli hemralardan düşürilen suratlary ulanylanda ýokary netije berýär. 350-den 2500 nm-e çenli optiki diapazonda ölçenen Ýer üstünden serpikdirilen Gün şöhlenenmesiniň her bir spektri topragyň ölçenilýän üstüniň mineralogiýa düzümine we duzlaryň mukdaryna görä rentgenfazaly derňewiň netijeleri bilen baglanyşdyrylýar.

Şunuň ýaly barlaglaryň netijesinde topragyň duzlulyk derejesiniň spektral maglumatlar binýady döredilýär. Döredilen spektral maglumatlar binýady älemden düşürilen Türkmenistanyň çäginde giperspektral suratlaryny ulanyp, duzlulyk derejesini uzak aralykdan kesgitlemäge mümkinçilik berer.

Sanly karta düzmeğini mysaly hökmünde älemden düşürilen Türkmenistanyň çäginde giperspektral suratlaryny seljermek usulynda duzlaryň himizmine görä bellenen mineralogiýa düzümlü şor topragyň ýerleşşi kesgitlenildi.

Topraklaryň şorlulyk derejesi, soňraky sanly görnüşde toparlara bölünilişi bilen, topraklaryň şorlugynyň hasaplanan insiz zolakly spektral görkezijilerini ulanmak arkaly kesgitlenilýär:

$$SI-1 = ALI/ALI10; SI-2 = (ALI6 - ALI9)/(ALI6+ALI9);$$

$$SI-3 = (ALI9 - ALI10)/(ALI9+ALI10);$$

$$SSSI-1 = (ALI9 - ALI10); SSSI-2 = (ALI9+ALI10 - ALI10 \times ALI10)/ALI9;$$

$$ALI1 - ALI10 - ALI \text{ sensoryň spektral zolaklary. EO-1 emeli hemra.}$$

Türkmenistanyň şor ýerleriniň himizmine görä, sanly görnüşde toparlara bölünişini barlamak işi FAO-nyň materiallary esasynda görkezilen Ýewraziýa sebitiniň şor ýerleriniň himizminiň mazmunly kartasy bilen deňeşdirip, Türkmenistanyň çäginde dürli sebitlerinden alnan şor topraklaryň nusgalarynyň mineralogiýa düzümi baradaky rentgenfazaly derňewiň netijelerini himiki taýdan barlamak arkaly ýerine ýetirildi. Türkmenistanyň çägindeki ýerleriň himizmine görä, bu kartada sanly görnüşde toparlara bölünilişini tassyklaýar.

MONITORING OF SALINE SOILS OF TURKMENISTAN ACCORDING TO REMOTE SENSING DATA

H. Bekmyradov (Turkmenistan)

Exploring of relationships between the spectral reflective properties of soils and their salinity is an interim step in mapping saline soils. New method for classifying saline soils is associated with the processing of hyperspectral data, that is, from data coming from remote sensing measuring

systems operating with a very narrow width of spectral range zones, which increases the number of spectral bands to tens or even hundreds. We monitor the state of soil cover and salinization by satellite data. This method is based on the spectral reflectivity of the soil surface free from vegetation, namely, on the spectrum of reflected solar radiation from the Earth's surface. At the same time, using X-ray phase analysis, the mineralogical composition of soil samples of saline soils was determined.

МОНИТОРИНГ ЗАСОЛЕННЫХ ПОЧВ ТУРКМЕНИСТАНА ПО ДАННЫМ ДИСТАНЦИОННОГО ЗОНДИРОВАНИЯ

Х. Бекмурадов (Туркменистан)

Определение взаимосвязи между спектральными отражательными свойствами почвы и засолением является промежуточным этапом картирования засоленных почв. Новый метод классификации засоленных почв предполагает обработку гиперспектральных данных, то есть данных измерительных систем дистанционного зондирования, работающих с очень узкой шириной спектральной полосы, увеличивая количество спектральных каналов на десятков и даже сотен. Состояние почвенного покрова и уровень засоленности мы определяли по спутниковым данным. Данный метод основывается на спектральной отражательной способности поверхности почвы, свободной от растительности, а именно, на спектре отражённой солнечной радиации от поверхности Земли. В то же время, с помощью рентгенофазового анализа определялся минералогический состав почвенных образцов засоленной почвы.

ÇALYMTYL SARYGÜLÜŇ (HYPERICUM SCABRUM L. ЗВЕРОБОЙ ШЕРОХОВАТЫЙ) DERMAN ÖSÜMLIK ÇIG MALYNYŇ SUWLY ÇYKYNDY- LARYNDAN GURY EKSTRAKTARYŇ ALNYŞ TEHNOLOGIÝASY

А. Губаýев (Түркменистан)

Türkmenistanyň Prezidentiniň «Saglyk» Döwlet Maksatnamasynda, öňde goýlan wezipele-ri amala aşyrmagyň çäklerinde, alym Arkadagymyzyň «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri» atly ylmy ensiklopedik eserinde beýan edilýän ýurdumyzyň dermanlyk ösümliklerinden derman görnüşlerini taýýarlamak we olary raýatlarymyzyň saglygyny goramak işinde giňden peýdalanmak wajyp meseleleriň biri bolup durýar.

Ylmy işiň maksady: Çalymtyl sarygülüň derman ösümlik çig malynyň suwly çykyndylaryndan gury ekstraktlary almak we alnyş tehnologiýasyny işläp düzmek.

Barlagyň materiýalary we usullary: Türkmenistanyň florasýnda sarygüller urugynyň dört görnüşi bitýär we olaryň bir görnüşi çalymtyl sarygüldür. Bu derman ösümlik Uly we Kiçi Balkanda, Kürendagda, Günorta-Günbatar Köpetdagda, Merkezi Köpetdagda, Gündogar Köpetdagda, Bathyzda, Köytendagda giňden ýaýrandyr. Ol dag eteklerinde, derelerde, ýol ýakalarynda, akar suwlaryň gyrasynda, jülgelerde daşly, çagylyly topraklarda giňden duş gelýär. Biz ultrases we çaltlaşdyrylan masserasiýa usullary boýunça ekstraktlary aldyk.

Ultra ultrases ses ekstraksiýasynyň geçirilşi: çalymtyl sarygülüň derman ösümlik çig malynyň güllän wagty ýygnalan, kölegede, ýel geçip duran ýerde guradylan ýerüsti böleginiň 1-3 mm ululykda owradylan çig malyndan 100 g takyk çekip alydyk. Ony 2000 ml kolbanyň içine ýerleşdirip 1:10 gatnaşykda onuň üstüne 1000 ml distirlenen suw guýduk 35°C temperaturada ultrases enjamynda 15 minutyň dowamynda ekstragirdelik we 30 minut guýduk. Soňra ýene 15 mi-

nut ekstragirledik. Bu ýagdaýy jemi 5 gezek gaýtaladyk we 8 gatly hasa süzgüçden süzdük Ezilen çig maly gysyp suwly çykyndysyny alnan ekstraktyň üstüne goşduk jemi 890 ml suwly çykyndy alyndy. Alnan ekstrakty sentrifugada minutda 10000 aýlawda 5 minutyň dowamynda sentrifugirläp kagyz süzgüçden süzdük. Süzülen çykyndy dury, gyzyl-goňur reňkli, özboluşly ysly ergin boldy. Ony rotorly wakum bugardyjy enjamyň kömegi bilen 50 ml-e çenli 40° C temperaturada goýaltdyk we 30° C temperaturada 4 sagadyň dowamynda doňdurdyk. Soňra doňan goýy ekstrakty liofil wakum bugardyjynyň kömegi bilen 8 sagadyň dowamynda doň ýagdaýyndan eretmän bugardyp guratdyk. Barlag üçin alnan 100 g derman ösümlik çig malyndan 21,18 g gury ekstrat alyndy.

Çaltlaşdyrylan masserasiýa ekstraksiýasynyň geçirilşi: çalymytyl sarygülüň derman ösümlik çig malynyň gullän wagty ýygnalan, kölegede, ýel geçip duran ýerde guradylan ýer üsti böleginiň 1–3 mm ululykda owradylan çig malyndan 100 g takyk çekip alydyk. 2000 ml kolbanyň içine ýerleşdirip 1:10 gatnaşykda onuň üstüne 1000 ml distirlenen suw guýduk. Çaltlaşdyrylan masserasiýa 50°C temperaturada, magnit garyjyda 5 sagadyň dowamynda geçirdik we 8 gatly hasa süzgüçden süzdük ezilen çig maly gysyp suwly çykyndysyny alynan ekstraktyň üstüne goşduk, jemi 870 ml suwly çykyndy alyndy. Alnan ekstrakty sentrifugada minutda 10000 aýlawda 5 minutyň dowamynda sentrifugirläp kagyz süzgüçden süzdük. Süzülen çykyndy dury, gyzyl-goňur reňkli, özboluşly ysly ergin boldy. Ony rotorly bugardyjy enjamyň kömegi bilen 50 ml-e çenli 40°C temperaturada goýaltdyk we 30°C temperaturada 4 sagadyň dowamynda doňdurdyk. Soňra doňan goýy ekstrakty liofil wakum bugardyjynyň kömegi bilen 8 sagadyň dowamynda doň ýagdaýyndan eretmän bugardyp guratdyk. Barlag üçin alnan 100 g derman ösümlik çig malynda 20,35 g gury ekstrat alyndy.

Barlagyň netijeleri: Türkmenistanda ilkinji gezek çalymytyl sarygülüň ultrases we çaltlaşdyrylan masserasiýa ekstragirleme usullary boýunça suwly çykyndysyndan gury ekstraktlar alyndy. Ultrases ekstragirleme usuly boýunça gury çig malyň hasabyndan 21,18%, çaltlaşdyrylan masserasiýa ekstragirleme usuly boýunça gury çig malyň hasabyndan 20,35% alnan gury ekstraktlaryň çykymy boldy.

Jemleme: Alnan tehnologik ýokary görkezijiler tebigy, ekologik taýdan arassa derman ösümlik çig mallaryndan arzan derman serişdelerini senagat derejesinde öndürmäge doly mümkinçilik berýär. Häzirki wagtda alnan gury ekstratyň himiki düzümini, farmakologik täsirini öwrenmek we ondan gerdejikleri, ýaglary, melhemleri taýýarlamak işleri dowam edýär.

THE TECHNOLOGY OF OBTAINING DRY EXTRACTS FROM AQUEOUS EXTRACTS OF MEDICINAL PLANT RAW MATERIALS ST. JOHN'S WORT (HYPERICUM SCABRUM L.)

A. Gubayev (Turkmenistan)

The purpose of the work is to describe the technology for obtaining medicines from medicinal plants growing on the territory of our country, described in the encyclopedic work by the Hero-Arkadag «Medicinal Plants of Turkmenistan. Maceration methods are used to obtain plant extracts. The obtained high technological indicators make it possible to produce cheap medicines from natural, environmentally friendly herbal raw materials at an industrial level. Currently, studies are underway on the chemical composition, pharmacological action obtained from a dry extract for the preparation of tablets, oils and ointments.

ТЕХНОЛОГИЯ ПОЛУЧЕНИЯ СУХИХ ЭКСТРАКТОВ ИЗ ВОДНЫХ ИЗВЛЕЧЕНИЙ ЛЕКАРСТВЕННОГО РАСТИТЕЛЬНОГО СЫРЬЯ ЗВЕРБОЯ ШЕРОХОВАТОГО (HYPERICUM SCABRUM L.)

А. Губаев (Туркменистан)

Целью работы является описание технологии получения лекарственных средства из лекарственных растений, произрастающих на территории нашей страны, описанных в энциклопедическом труде Ученого - Аркадага «Лекарственные растения Туркменистана». Для получения растительных экстрактов применяют методы мацерации. Полученные высокие технологические показатели дают возможность производить дешевые лекарственные препараты из натурального, экологически чистого лекарственного растительного сырья на промышленном уровне. В настоящее время ведутся исследования химического состава и фармакологического действия таблеток, масел и мази, полученных из сухого экстракта.

MAGNEZIAL SEMENTIŇ ALNYŞ USULLARY

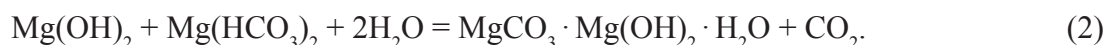
G. Soltanmyradowa, E. Atalykowa (Türkmenistan)

Magnezial sementleriň alnyş usullarynyň biri hem magniý sulfatynyň ($MgSO_4$) we hlordiniň ($MgCl_2 \cdot 6H_2O$) erginlerini magniý oksidi (MgO) bilen garyşdyryp $800^\circ C$ temperaturada gyzyrdamaklyk netijesinde alynýar. Netijede, magniý atomyndan düzülen polimer strukturalary biri-biri bilen gidroksil topary, suw molekulasy we hlor ýa-da sulfo iony bilen birleşip, birnäçe sagadyň dowamynda gataýarlar, hem-de gaty, berk we ýeňil ýalpyldaýan sement daşy emele gelýär. Önümçilikde magnezial birleşdirijileri almak üçin onuň düzümine goşulýan kaustik magnezitiň we magniý duzunyň gatnaşygyna üns bermeli bolýar. Magniý hlordiniň esasynda alynýan magnezial sementiň düzümi 62–67% magniý oksidinden we 33-38% bişofitden, magniý sulfadynyň esasynda alynýan magnezial sementiň düzümini 80-84% magniý oksidinden we 16–20% magniý sulfatyndan ybarat bolmalydyr. Bu gatnaşyklaryň bozulan ýagdaýynda önümiň hili pese gaçýar. Şonuň üçin hem önümçilikde bu gatnaşyklary sazlamak üçin diopsid, serpentinit we tremolit ýaly dolduryjylar goşulýar. Kaustik magnezitden alynýan magnezial baglaýjylar suwuň ýa-da çygly howanyň täsirinde suwda ereýän önümler we gaty görnüşli trigidroksihlorid magniý ($3Mg(OH)_2 \cdot MgCl_2 \cdot 7H_2O$) ýa-da trigidroksisulfat magniý ($3Mg(OH)_2 \cdot MgSO_4 \cdot 8H_2O$) emele gelýär we olaryň berkligi peselýär. Bu usul boýunça alynýan magnezial sementleriň ýetmezçiliklerini aradan aýyrmak maksady bilen, suw ýa-da çygly howa bilen galtaşan magnezial daşdan (bitondan) emele gelen gaty görnüşli trigidroksihlorid magnini we trigidroksisulfat magnini kalsilirlenen magniý oksidi bilen garyşdyrmak arkaly magnezial sementi almagyň mümkinçilikleri seljerilýär.

Magnezial sementleriň suwa durnuklylygyny artdyrmak maksady bilen bikarbanat magniý ($Mg(HCO_3)_2$) ulanylýar. Bu usulda alynýan sementiň himiki düzümi 60–75% kaustik magnezitden we 25-40% bikarbanat magniden ybaratdyr. Bikarbanat magniniň ergini magneziti suwda kömürturşy gazynyň (CO_2) ýokary basyşynda eretmek arkaly alynýar. Emele gelen erginde bikarbanat magniniň konsentrasiýasy 10–13g/L-e deňdir. Kaustik magnezit bikarbanat magniniň ergini bilen garyşdyrylanda ilki gidratasiýa hadysasy ýüze çykýar:

Emele gelen magniý gidroksidi ($Mg(OH)_2$) bikarbanat magniý bilen täsirleşýär we netijede magniý gidroksokarbonaty we kömürturşy gazy emele gelýär:

Emele gelen kömürturşy gazy artykmaç galan magniý gidroksidi bilen täsirleşip ikilenji bikarbonat magniý emele gelýär:

Ikinji bikarbonat magniý bilen magniý gidroksidi (2) reaksiýa boýunça täsirleşip magnezial sementiň esasyny düzýän täze tapgyrly birinji tapgyrda emele gelen gidrat gidrokarbonat magniý emele gelýär. Bu usulda alynýan magnezial sementiň açyk howada gatamagy 3 gije-gündize deňdir.

METHODS FOR OBTAINING MAGNESIUM CEMENTS

G. Soltanmyradova., E. Atalykova (Turkmenistan)

One of the ways to obtain magnesium cements is mixing sulfate (MgSO_4) and chloride ($\text{MgCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$) solutions of magnesium with magnesium oxide (MgO) and heating them at a temperature of 800°C . As a result, the polymeric structures, consisting of magnesium atoms, combine with each other with hydroxyl groups, water molecules, chloride ions or sulfo ions, and harden within a few hours, forming a hard, durable and shiny cement stone.

СПОСОБЫ ПОЛУЧЕНИЯ МАГНИЕВЫХ ЦЕМЕНТОВ

Г. Солтанмырадова, Э. Аталыкова (Туркменистан)

Одним из способов получения магниевых цемента является смешивание растворов сульфата магния (MgSO_4) и хлорида магния ($\text{MgCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$) с оксидом магния (MgO) и нагревание их при температуре 800°C . В результате полимерные структуры, состоящие из атомов магния, соединяются друг с другом с гидроксильными группами, молекулами воды, ионами хлора или сульфо-ионами, и затвердевают в течение нескольких часов, образуя твердый, прочный и блестящий цементный камень.

KOMMIWOÝAŽERIŇ MESELESINI ÇÖZMEGIŇ DÜRLI USULLARY

O. Çopanowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz döwletimizde döwrebap we ýokary netijeli ulag infrastrukturasyňy ösdürmek, ilat üçin ulag toplumynyň hyzmatlarynyň elýeterli we ýokary hilli bolmagyny gazanmak, Türkmenistanyň ulag ulgamynyň bäsleşige ukyplylygyny ýokarlandyrmak barada uly alada edýär.

Işde ulag logistikasynyň iň derwaýys we meşhur meseleleriniň biri bolan kommiwoýažeriň (ge-zme sowda agentiniň) meselesine seredilýär. Gamiltonyň işlerinden başlangyjyny alyp gaýdýan bu mesele grafda iň gysga gamilton aýlawynyň, ýagny grafyň berlen depesinden her depä diňe bir gezek barmak şerti bilen beýleki depelerini aýlanyp geçýän we ahyrynda başlangyç depä gaýdyp gelýän iň amatly ýapyk ugry kesgitlemekden durýar. Optimallyk kriteriýasy hökmünde iň gysga aralyk ýa-da ýoly geçmegiň iň az wagt pursady hasaplanýar.

Häzirki döwürde optimallaşdyrmagyň tebigy algoritmleri diýlip atlandyrylýan usullar kommiwoýažeriň meselesi üçin hem giňden ulanylýar.

Meseläniň matematiki modeli aşakdaky görnüşde beýan edilýär:

n sany şäherler bar bolup, olaryň islendik i we j jübütiniň arasyndaky uzaklyk c_{ij} -e deň. Kommiwoýažer haýsydyr-bir şäherden ugramaly we şäherleriň her birinde diňe bir gezek bolmak şerti bilen ähli şäherleri aýlanyp çykmalı, soňra iň başdaky şähre dolanyp gelmeli. Şäherleri aýlanyp çykmagyň iň gysga ugruny kesgitlemeli.

Meseläniň maksat funksiýasy:

$$F(x) = \sum_i^n \sum_j^n c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min$$

aşakdaky çäklendirmeler bilen kesgitlenýär:

– kommiwoýažer i -nji şäherden j -nji şähere barýar, ýa-da barmaýar

$$x_{ij} = 0 \text{ ýa-da } 1, i, j = 1, 2, \dots, n, i \neq j,$$

– şäherden diňe bir gezek çykmak

$$\sum_i^n x_{ij} = 1, j = 1, 2, \dots, n,$$

– şähere diňe bir gezek barmak

$$\sum_j^n x_{ij} = 1, i = 1, 2, \dots, n,$$

– ugurlaryň ýapyklygyny we özara bagly bolmadyk aýlawlaryň ýokdugyny üpjün edýän ýörite şert

$$u_i - u_j + (n - 1)x_{ij} \leq n - 2, i, j = 2, 3, \dots, n, i \neq j.$$

Seredilýän mesele anyk mysallarda garynjalar, genetik we arylar algoritmleri, şeýle hem adaty optimallaşdyrma usullary arkaly çözüldi, hasaplamalaryň netijeleriniň seljermeleri geçirildi.

DIFFERENT METHODS FOR SOLVING THE TRAVELING SALESMAN PROBLEM

O. Chopanova (Turkmenistan)

The work considers one of the most important and popular problems of transport logistics, the traveling salesman problem. Its essence is to build a route that allows the salesman to visit certain cities with his goods only once and return to where his route began. The criterion for optimal route is the minimum distance or minimum travel time.

The problem was solved using ant colony, genetic and bee algorithms, as well as conventional optimization algorithms. The analysis of the results of calculations has been carried out.

РАЗНЫЕ МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ КОММИВОЯЖЕРА

O. Чопанова (Туркменистан)

В работе рассматривается одной из самых важных и популярных задач транспортной логистики задача коммивояжера. Суть ее состоит в построении маршрута, позволяющего коммивояжеру посетить определенные города со своим товаром по единственному разу и вернуться туда, где начался его маршрут. Критерием оптимальности маршрута считается минимальная дистанция или минимальное время пройденного пути.

Задача была решена с использованием муравьиного, генетического и пчелиного алгоритмов, а также с обычными алгоритмами оптимизации. Проведены анализы результатов вычислений.

TÜRKMENISTANYŇ ŞERTLERINDE GOÝUN ÝÜŇÜNDEŇ D₃ WITAMINI ALMAGYŇ MÜMKINÇILIKLERI

B. Gurbangeldiyew, D. Gadamow (Türkmenistan)

Holekalsiferol ýa-da D₃ witamini bedende iýmitden kalsiniň we fosforyň içegede özleşmegini üpjün edýän, adam bedeni üçin iň zerur witaminleriň biridir. Adam bedenine D witamini iýmit arkaly düşýär, şeýle-de Gün şöhlesiniň derä düşmeginden emele gelýär. Onuň organizmdäki ýetmezçiligi, şol sanda artykmaçlygy dürli keselleriň döremegine sebäp bolýar. D witamin toparyna alty sany sterol (D₁, D₂, D₃, D₄, D₅ we D₆ witaminleri) girýär. Olaryň ikisi adam bedeninde möhüm ähmiýete eýe: D₂ witamini - ergokalsiferol we D₃ witamini – holekalsiferol. Önümçilikde bu witaminiň alnyş usullarynyň we peýdalanylýan çig mallaryň birnäçe görnüşleri bar. Witaminiň häzirki wagtda önümçilikde balykdan, maýa kömeleklerdäki ergosterinden, şeýle-de goýun ýüňünden alynýan lanolinden sintezlemek arkaly alynýandygy mälimdir.

Ylmy işiň maksady: Ýerli çig malyň esasynda, ýagny, goýun ýüňünden lanolini almak bilen, ondan holekalsiferoly- D₃ witamini almagyň usulyny hödürlemek.

Wajyplygy: Häzirki wagtda Türkmenistanda giňden ulanylýan holekalsiferoly- D₃ witamini daşary ýurtlardan satyn alynýar. Goýun ýüňünden lanolini almak bilen, ondan holekalsiferoly- D₃ witamini dürli keselleri bejeriş we önüni alyş maksatly dermanlyk serişdeleri we azyk önümlerini taýýarlamaklyk bilen ýerli önümleriň sanyny artdyrmaklyk zerur.

Netijesi: Marynyň ýüňi ilkinji işleýän kärhanasynda galyndy suwlary arassalamak bilen D₃ witaminiň çig maly bolan lanolini alnar. İşlenip düzülen usulyň esasynda D₃ witamini almagy, döwrebap enjamlaryň üsti bilen usuly işlenilip düzüler. Ylmy işiň netijesinde alnan D₃ witamini bejeriş we önüni alyş maksatly önümleriň biri bolar.

Jemleme: Türkmenistanda D₃ witamini öndürmek üçin çig mal hökmünde ýüň ýuwujy kärhanalarda goýun ýüňünden galýan galyndydan peýdalanmak bolar. Barlaghanada geçirilen synaglarda goýun ýüňünden D₃ witamini almak prosesini dört tapgyra bölündi: goýun ýüňüni ýuwmak we lanolini almak, lanolinden holesterini bölüp almak, holesterini 7-degidroholesterine çenli öwürmek we ondan D₃ witamini sintezlemek. Deňeşdirmek üçin arassa lanolin, barlagy geçirmek üçin FT-IR spektrometriýa usulyndan peýdalanyldy.

POSSIBILITIES OF OBTAINING VITAMIN D₃ FROM SHEEP WOOL IN THE CONDITIONS OF TURKMENISTAN

B. Gurbangeldiev, D. Gadamov (Turkmenistan)

Cholecalciferol or vitamin D₃ is one of the most important vitamins for the human body, which promotes the absorption in the intestines of calcium and phosphorus from food. Vitamin D enters the human body with food, and is also synthesized in the body through exposure of the skin to sunlight. Its deficiency in the body, as well as its excess, leads to the occurrence of various diseases. The group of vitamins D includes six sterols (D₁, D₂, D₃, D₄, D₅ and D₆). Two of them are specially important in the human body: vitamin D₂ – ergocalciferol and vitamin D₃ – cholecalciferol. In production, there are different methods and raw materials used to obtain vitamin D₃. It is currently obtained from fish, ergosterol of yeast and sheep's wool lanolin by the synthesis method.

In Turkmenistan, it is advisable to use as a raw material for the production of vitamin the waste of wool-washing enterprises. In laboratory studies, the process of obtaining vitamin D₃ was divided into four stages: washing sheep's wool and obtaining lanolin, processing lanolin into cholesterol, converting cholesterol to 7-dehydrocholesterol and synthesizing vitamin D₃. Pure lanolin was used for comparison and checked with an FT-IR spectrophotometer.

ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ ВИТАМИНА D₃ ИЗ ШЕРСТИ ОВЕЦ В УСЛОВИЯХ ТУРКМЕНИСТАНА

Б. Гурбангельдыев, Д. Гадамов (Туркменистан)

Холекальциферол или витамин D₃ один из самых важных витаминов для организма человека которые обеспечивает абсорбцию в кишечнике кальция и фосфора принимаемый из пищи. В организм человека витамин D поступает через пищу, а также синтезируется в организме через попадания солнечного света в кожу. Недостаток его в организме, а также и переизбыток приводит появлению разных заболеваний. К группе витаминов D относится шесть стеролов (D₁, D₂, D₃, D₄, D₅ и D₆ витамины). Двое из них имеет важное место в организме человека: витамин D₂ – эргокальциферол и витамин D₃ – холекальциферол. В производстве имеется разные методы получения и применяемого сырья для получения витамина D₃. В настоящее время получают из рыб, эргостерина дрожжей, а также способом синтеза из ланолина получаемый из шерсти овец.

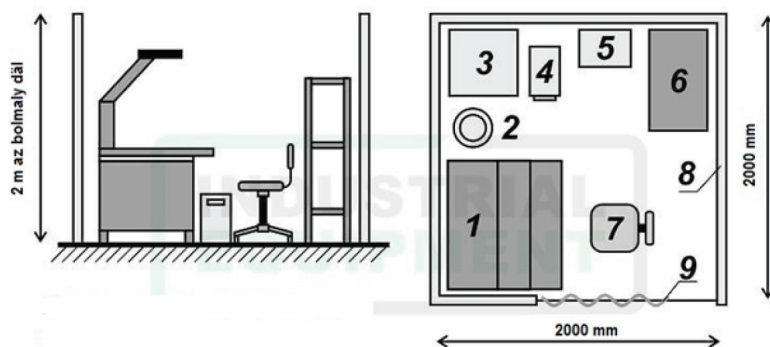
В Туркменистане для производства витамина, как сырьё целесообразно применять отходы шерстемоечных предприятий. В лабораторных исследованиях процесс получения витамина D₃ разделили в четыре стадии: мойка овечьей шерсти и получения ланолина, получения холестерина из ланолина, превращения холестерина до 7-дегидрохолестерина и синтез витамина D₃. Для сравнения использовали чистый ланолин, и проверили на FT-IR спектрофотометре.

KEBŞIRLEÝIŞ WE ZYÝANLY MADDALAR

D. Gadamow, E. Annataganow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda Türkmenistanda gurluşyk işleri güýçli depginde alnyp barylýar. Senagat gurluşygynda bolsa kebsirlemek ähli gurluşlarda giňden ulanylýar. Kebsirlemek arkaly dürli gurluşlar, köprüler, turbageçirijiler we şuna meňzeşler taýýarlanylýar. Ýöne kebsirleýiş önümçiliginde zähmet goragyny we önümçilik howpsuzlygyny üpjün etmek her bir kebsirleýjiniň borjudy.

Her bir kebsirleýjiniň özüniň aýratyn iş orny bolýar:

1-nji surat. Kebsirleýjiniň stasionar iş ornunyň çyzgydy:

1 – kebsirleýjiniň stoly; 2 – elektrod guradyjy peç; 3 – kebsirleýji inwertory; 4 – elektrod gutusy; 5 – gurallar gutusy; 6 – taýýar önümleri goýulýan tekje; 7 – kebsirleýjiniň oturgyjy; 8 – kebsirleýjiniň iş ornunyň diwarlary; 9 – brezentden tuty

Muňa garamazdan kebsirleýjileriň hünär keseliniň ýyl-ýyldan içerki statistikasy kebsirleýji hünäriniň häzirki zaman pudaklarynda iň zyýanlylarynyň hataryna girýändigini görkezýär.

Kebşirleýjiniň iş ýerinde iň zyýanly önümçilik faktorlarynyň hemmesi diýen ýaly bar. Şeýle faktorlaryň sanawyna kebşirleýiş dugasynyň ultramelewşe şöhlelenmesi, ýiti ýagtylyk, infragyzyň şöhlelenme, elektromagnit meýdanlar, wibroakustiki faktorlar (ses, ýarylma), kebşirleýiş dugasynyň we kebşirlenen metal, eredilen metal we şlaklaryň güýçli ýylylygy girýär. Bulardan kebşirleýjileriň saglygy üçin iň uly howp, işçileriň öýkenine täsir edýän we saglyga zyýan berýän zyýanly kebşirleýiş tüsseleri we aerezollardyr.

Kebşirleýiş aerezolynyň himiki seljermesi kebşirlemekde we polat kesilende çykýan tüssäniň esasy düzüm bölekleriniň demir (41%), marganes (18%) we kremniý (6%) bolandygyny görkezýär. Kebşirleýiş amallaryndan tüsse aşa howply beýleki himiki birleşmeleri öz içine alyp biler. Metallar kebşirlenende köp mukdarda aerezol goýberilýär, bu bolsa zäherli tozan bilen önümçilik ýerleriniň tozanlanmagyna getirýär. Zyýanly bölejikler öýkeniň alweolalary bilen saklanmaýar we köplenç, göni gana girýär. Bu ýagdaýda kebşirleýjiniň dürli organlaryna we ulgamlaryna zäherli zeper ýetýär.

Saglyga iň uly zyýan marganes oksidlerini (nerw ulgamynyň, öýkeniň, bagryň we ganyň keselleri), kremniniň birleşmelerini (silikoz), hrom birleşmelerini (bedende ýygnanyp, kellagyry) öz içine alýan kebşirleme aerezollary berýär. Zyýanly aerezollar iýmit siňdiriş organlarynyň kesellerine sebäp bolup, ganazlygynyň döremegine getirýär.

Kebşirleýjiler üçin sagdyn we howpsuz iş şertlerini döretmek meselesi derwaýys bolup galýar. Bu meseläni çözmek üçin has düýpli çemeleşme zerur, ýagny dünýä we içerki tejribäniň görkeziji ýaly, metallary uçgunly kebşirlemekde döreýän kebşirleme aerezolynyň zyýanly täsirlerini ýok etmek üçin tehnologik we sanitariýa çäreleriniň, şeýle hem kebşirleýjiler üçin şahsy dem alyş gorag enjamlarynyň ulanylmagy zerurdyr. Ýagny howa çekijiniň üstünden absorбирlemekden ybaratdyr. Bu usul kebşirleýjiniň wajyp hünär keseliniň, ýagny öýken, göz, baş aýlanma ýaly keselleriniň önüni alar.

Metallary uçgunly kebşirlemekde çykýan gazlary zyýansyzlandyrmagyň tehnologiýasy düzülse önümçilikde kebşirleýjileriň hünär keselinden goramagy üpjün edip bolar. Metallary uçgunly kebşirlemekde döreýän kebşirleme aerezolynyň kebşirleýjilere we kebşirleme önümçilik sehinäniň içindäki işçilere ýetirýän zyýanyny nazara alyp, ylmy işiň adam saglygyna wajyplygyny gazanyp bolar.

WELDING AND HARMFUL SUBSTANCES

D. Gadamov, E. Annataganov (Turkmenistan)

The proposed smoke pump is equipped with a suction pump that absorbs toxic gases released in the welding process, and forcibly directs them to an active carbon absorber. The toxic gas entering the welding aerosol absorber reacts with the active carbon, and consequently the toxic gas is neutralized. The use of this method in the welding process is very important to protect our citizens' health and the environment.

СВАРКА И ВРЕДНЫЕ ВЕЩЕСТВА

Д. Гадамов, Э. Аннатаганов (Туркменистан)

Разработанный дымовой насос снабжен всасывающим устройством, который поглощает выделяющиеся в процессе сварки токсичные газы и принудительно направляет их на угольный поглотитель, имеющий активный характер. Ядовитый газ, поступающий в угольный абсорбер, вступает в реакцию с углем, вследствие чего ядовитый газ поглощается и нейтрализуется. Использование этого метода в процессе сварки очень важно для защиты здоровья наших граждан и охраны окружающей среды.

«ALTYN ASYR» TÜRKMEN KÖLÜNİŇ SUWUNDA ÖSÝÄN FITOPLANKTONLARYŇ SPEKTROFOTOMETR BARLAGLARY

M. Gurbanyazow, K Kerimow (Türkmenistan)

Ýurdumyzda «Altyn asyr» Türkmen kölüniň ýanaşyk ýerlerinde oba hojalyk önümçiligini ösdürmek boýunça birnäçe gaýragoýulmasyz çäreler işlenip düzülýär. Şu çäreleriň içinde ylmyň gazananlaryny önümçilige ornaşdyrmaga, ýerleriň gurplulygyny artdyrmaga, suwlary doly we dogry gatnaşykda ulanmaklygyna aýratyn orun degişlidir. Şonuň bilen baglylykda «Altyn asyr» Türkmen kölüniň täsir edýän çäklerinde dörediljek täze ekologiýa zolaklarynda suw we energiýa üpjünçiligi üçin ýerli tebigy serişdeleri peýdalanmagyň tehnologiýasyny işläp düzmegiň ylmy-barlaglary alnyp barylýar.

Suw ýaýlymlarynda suwuň hiline baha bermek himiki, bakteriologik we biologik usullar arkaly geçirilýär. Biologik usulynda suwuň hiline baha bermek suw ýaýlymynda ýaşaýan ösümlikleriň we haýwanlaryň görnüşleri arkaly amala aşyrylýar. Emma iň takyk maglumaty üç usuly birlikde ulanmak arkaly alyp bolar. Suwotlar arkaly suw ýaýlymynyň iýmitlilik gymmatyny kesgitläp bolar. Şeýle hem janly bedenler suwuň bioindikator bolup hyzmat edýärler.

Suwotlara suwuň iýmitlik gymmaty boýunça suwuň hiline baha bermekde esasy orun degişli. Fitoplanktonyň indikatorlyk düzümi kesgitli görnüşiň bar ýa-da ýoklugyny däl-de, eýsem onuň mukdarynyň ösüş derejesini hem kesgitleýär. Hut şonuň üçin hem fitoplanktonlaryň görnüş düzümi, sany we biomassasy, suwotlaryň suw ýaýlymynda ýaýraýşy ýaly görkezijileri öwrenmegiň uly tejribe ähmiýeti bardyr. Şeýle ylmy-barlag işleriň biride fitoplanktonlaryň jemlenmesiniň seljermesidir.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Tehnologiýalar merkeziniň Daşky gurşawy goramagyň tehnologiýalary barlaghanasy tarapyndan ýerine ýetirilen «Altyn asyr» Türkmen kölüniň ekologiýa ýagdaýyny öwrenmek» atly ylmy-barlag işinde ýerli suw nusgasyndaky fitoplanktonlar optiki mikroskobynda ulaldylyp suratlary alyndy hem-de suwdaky fitoplanktonlaryň düzüminde bar bolan hlorofili ekstragirläp, spektrofotometriň kömegi bilen hlorofiliň konsentrasiýasy kesgitlenildi.

Fitoplanktonlary öwrenmekde peýdalanylýan spektrofotometriýa usulynda hlorofiliň konsentrasiýasy, edebiýat maglumatlaryny peýdalanmak bilen spektrofotometrde iki nusga boýunça hlorofil a-nyň berlen diagrammasyna görä 664, 647, 630 we 750 nanometr tolkun uzynlyklaryny peýdalanmak esasynda hasaplamalar arkaly kesgitlenildi. «Altyn asyr» Türkmen kölüniň Beket we Göksuw nokatlaryndan getirilen suw nusgasyň fitoplanktonlarynyň spektrofotometriýa seljermesiniň kömegi bilen hlorofiliň konsentrasiýasynyň hasaplamalary geçirildi. Häzirki wagtda fitoplanktonyň biomassasynyň görkezijisi hökmünde spektrofotometriki usul bilen kesgitlenilýän fotosintetiki pigmentleriň (Hlorofill a - Chl a) konsentrasiýasy peýdalanylýar (N.M.Mineýewa). Spektrofotometriýa usuly bilen hlorofilliň konsentrasiýasy Jemfreýiň we Humferiň deňlemesi boýunça hasaplanylýdy:

$CE,a=11.85*(Abs\ 664-Abs\ 750)-1.54*(Abs\ 647-Abs\ 750)-0.08*(Abs\ 630-Abs\ 750)$
 $CE,b=21.03*(Abs\ 647-Abs\ 750)-5.43*(Abs\ 664-Abs\ 750)-2.66*(Abs\ 630-Abs\ 750)$
 $CE,c=24.52*(Abs\ 630-Abs\ 750)-7.6*(Abs\ 647-Abs\ 750)-1.67*(Abs\ 664-Abs\ 750)$
Netijede: Göksuw nokadynyň suw nusgasynda hlorofill a ($CE,a = 0,324773\ mg/l$), hlorofill b ($CE,b = 0,419001\ mg/l$) we hlorofill c ($CE,c = 0,383653\ mg/l$) konsentrasiýalary kesgitlenildi. Beket nokadynyň suw nusgasynda hlorofill a ($CE,a = 0,083452\ mg/l$), hlorofill b ($CE,b = 0,027956\ mg/l$) we hlorofill c ($CE,c = 0,09422\ mg/l$) konsentrasiýalary kesgitlenildi.

Şeýle-de, daşky gurşawy goramagyň tehnologiýalary barlaghanasynda ýerine ýetirilýän ylmy-barlaglaryň çäklerinde emeli ösdürilip ýetişdirilýän biröýjükli suw otlarynyň, ýagny hlorellanyň suspenziýasynyň spektrofotometr barlaglary geçirildi.

SPECTROPHOTOMETRIC STUDIES OF PHYTOPLANKTON GROWING IN THE WATER OF THE «ALTYN ASYR» TURKMEN LAKE

M. Gurbanýazow, K Kerimow. (Turkmenistan)

In the course of research conducted in the environmental technologies laboratory of the Technology Center of the Academy of Sciences of Turkmenistan on the topic Study of the ecological state of the “Altyn Asyr” Turkmen lake. Enlarged photographs of phytoplankton in local water samples were taken under an optical microscope and the extraction of chlorophyll contained in phytoplankton into water using a spectrophotometer, the concentration of chlorophyll was determined.

СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИТОПЛАНКТОНА, ПРОИЗРАСТАЮЩЕГО В ВОДЕ ТУРКМЕНСКОГО ОЗЕРА «АЛТЫН АСЫР»

M. Гурбанязов, К. Керимов (Туркменистан)

В ходе исследований, проводимых в лаборатории технологий охраны окружающей среды Центра технологий Академии наук Туркменистана по теме «Изучение экологического состояния Туркменского озера «Алтын Асыр»», были сделаны увеличенные фотографии фитопланктонов в местных пробах воды под оптическим микроскопом и экстракцией хлорофилла, содержащегося в фитопланктонах, с помощью спектрофотометра определена концентрация хлорофилла.

ÝÜPEK GURÇUKLARY ÜÇIN ÝÝMITLIK BIOMASSANY ÝETIŞDIRMEKDE BIOTEHNOLOGIÝANYŇ ORNY

H. Myradowa, M. Gurbanýazow (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň oba hojalyk pudagynyň ähli ugurlaryny ylmy taýdan düýpli esaslandyrmak boýunça toplumlaýyn çäreler durmuşa geçirilýär. Şolaryň içinde biotehnologiýanyň häzirki zaman usullaryny ulanmak bilen, oba hojalyk önümleriniň önümçiligini ýola goýmak, ýerli mikroorganizmleriň häsiýetlerini öwrenip, ekologiýa taýdan arassa biotehnologiýanyň täze ugurlaryny döretmäge we ony önümçilikde peýdalanmaga giň mümkinçilikler döredildi. Tehnologiyalar merkeziniň Daşky gurşawy goramagyň tehnologiýalary barlaghanasynyň alymlary ekologiýa taýdan arassa hlorellanyň biomassasyny ýüpek gurçuklaryny idetmekde peýdalanmagyň ylmy-barlaglaryny geçirdiler.

Ýüpek gurçuklarynyň esasy iýmiti tut agajynyň ýapraklarydyr. Tut agajyny birnäçe gektarlap ekmek üçin toprak, suw, dökün we agrotehnika, işçi güýjüni, goşmaça maliýe serişdelerini talap edýär, şonuň üçin biotehnologiýanyň häzirki zaman usullaryny ulanmak bilen oba hojalyk önümleriniň önümçiligini ýola goýmak, ýerli mikroorganizmleriň häsiýetlerini öwrenip, biotehnologiýa esaslanyp iýmitlik biomassalary ösdürip ýetişdirip, ýüpek gurçugyna berilýän iýmiti biomassalar arkaly baýlaşdyryp köp mukdarda ýüpek gurçugyny idetmek we bol hasyl almak wajyp ahmiýete eýedir.

Mälim bolşy ýaly, ýüpek gurçugy tohumdan çykyp tä pile sarap bolýança 26–35 gün dowam edýär. Ýüpek gurçuklary her ýaşynyň ahyrynda gowuny çalşyryp, indiki ýaşyna geçýär. Bu döwre, ýagny ýüpek gurçugynyň gow çalyşmagyna ýüpekçiler ýüpek gurçugynyň ukydaky wagty diýýärler. Gow çalyşmak hadysasy 1,5–2 gün dowam edýär. Ýüpek gurçuklary 5-nji ýaşynda 8–10 gün geçenden soň, mazaly ýetişip sary reňkde bolýarlar we pile sarap başlaýarlar. Şu döwürde gurçuklary iýmitlendirmek işi tamamlanyp, olaryň pile saraýan döwri başlaýar. Geçirililen ylmy barlaglarda 5-nji

ýaşyndaky ýüpek gurçuklary biomassa bilen imitlendirildi, netijede biomassa bilen ýmitlendirilen ýüpek gurçuklar sagdyn we uly bolup ir ýetişdiler.

Synag barlaglarynda ýüpek gurçuklary hlorella bilen ýmitlendirilende sagdyn ösüp, olaryň agramlary adaty usulda tut ýapraklary bilen ýmitlendirilen ýüpek gurçuklaryna garanynda 20% artdy. Piläniň çykymy boýunça synag barlaglaryndaky pileler adaty usulda tut ýapraklary bilen ýmitlendirilen pilelere garanynda agramy artdy. Şeýlelikde, hlorellanyň suspenziýasy bilen ýmitlendirilen gurçuklaryň pileleriniň kesilip içindäki gurçugy aýyrdandan soňky arassa agramy, adaty usulda ýmitlendirilip ýetişdirilen gurçuklaryň pilelerinden 13% ýokary boldy.

Ýüpek gurçuklaryny ösdürip ýetişdirmekde biotehnologiýanyň ekologiýa taýdan önümüne arassa önüminiň, ýagny hlorellanyň suspenziýasynyň peýdalanylmagy diňe bir ýokary hasyl almak üçin bähbitli bolmak bilen çäklenmän, eýsem ýüpek gurçuklarynyň sagdyn hem-de çalt ösmegine hem-de uly pileleri saramagyna ýardam edýär. Biotehnologiýanyň bu önüminiň ýüpek gurçuklaryny ýmitlendirmekde ulanylmagy ösdürilip ýetişdirilýän tut agaçlarynyň ýapraklaryny we tut agaçlary ekilen meýdanlary tygşyly peýdalanmaga hem-de serişde çykdaýlaryny kemeltmäge mümkinçilik berýär.

THE ROLE OF BIOTECHNOLOGY IN THE CULTIVATION OF FOOD BIOMASS FOR SILKWORMS

H. Myradova, M. Gurbanyazov (Turkmenistan)

Scientists of the Environmental protection Technology Laboratory of the Technology Center conducted research on the use of environmentally friendly chlorella biomass in the treatment of silkworms. In studies, a 5-year-old silkworm was fed with biomass. In experimental studies, silkworms fed a suspension of enriched chlorella became healthier, gained weight, and produced more cocoons than silkworms fed mulberry leaves. The use of this biotechnology product in feeding the silkworm makes it possible to effectively use the leaves of the mulberry tree and for the effective use of mulberry plantations, as well as reduce material costs.

РОЛЬ БИОТЕХНОЛОГИИ В ВЫРАЩИВАНИЕ ПИЩЕВОЙ БИОМАССЫ ДЛЯ ШЕЛКОПРЯДНЫХ ЧЕРВЕЙ

Х. Мырадова, М. Гурбанязов (Туркменистан)

Ученые лаборатории технологий охраны окружающей среды Технологического центра Академии наук Туркменистана провели исследования по использованию экологически чистой биомассы хлореллы при подкормке тутовых шелкопрядов. В научных исследованиях опыты проводились только на 5-ом (последнем) возрасте тутовых шелкопрядов. В экспериментальных исследованиях шелкопрядные черви, получавшие корм обогащенную суспензией хлореллы, становились здоровее, набирали вес и производили больше коконов, чем шелкопряды, получавшие листья тутового дерева. Использование этого продукта биотехнологии в кормлении тутового шелкопряда позволяет эффективно использовать листья тутового дерева и для эффективного использования тутовых плантаций, а также уменьшить материальные затраты.

ÝURDUMYZDA ÖSDÜRILIP ÝETIŞDIRILÝÄN GOWAÇA SORTLARY

P. Allabayew, G. Gurdow (Turkmenistan)

Ýurdumyzda oba-hojalyk ekinleriniň esaslarynyň biri hem gowaçadyr. Gowaçany ösdürip ýetişdirmek we ondan ýokary hasyl almak ýurdumyzyň esasy ylmy-barlag ugurlarynyň biri hasap-

lanýar. Biz hem gowaçanyň şorlaşan toprak şertlerine çydamlylygyny we önümliligini öwrenmek maksady bilen birnäçe görnüşde tejribeleri alyp barýarys. Biz tejribelerimizde ilki bilen topraklaryň düzümini kesgitleýäris, sebäbi toprakdaky duzlaryň derejeleri dürli-dürlüdür.

Şorlaşan toprak suwarymly ýerlerde giňden ýaýrandyr ol topragyň kolloid-fiziki häsiýetlerini, gurplulygyny ýaramazlaşdyrýar we oba-hojalyk ekinleriniň hasyllylygyny peseldýär. Ýurdumyzda amala aşyrylan ylmy-barlag işleriň netijelerine görä, az şorlaşan toprakda gowaçanyň hasyllylygy 15, orta we ýokary derejeli şorlaşan topraklarda bolsa 40-60 göterime çenli peselýär. Topragyň şorlaşmasy esasan Na, Mg we Ca kationlaryň hem-de Cl, SO₄, CO₃ we HCO₃ anionlaryň birleşmelerini NaCl, Na₂SO₄, NaCO₃, NaHCO₃, MgCl₂, MgSO₄, MgCO₃, Mg(HCO₃)₂, CaCl₂, CaSO₄, CaCO₂, Ca(HCO₄)₂ jemleýär. Olardan NaCl, MgCl₂, CaCl₂ duzlary ekinleriň ösmegine iň ýaramaz zäherleýji täsirleri bilen tapawutlanýarlar.

Agrosenagat toplumynda ýeri we suwy aýawly peýdalanmak, dürli howa toprak şertlerinde oba hojalyk ekinleri ylmy esasyda ösdürip ýetişdirmek iň bir derwaýys meseleleriň biridir.

Türkmenistanda önümçilikde giňden ýaýran inçe süýümlü gowaça sortlaryndan 9871-I, 9946-Ý, Ýol-14, Ýol-32, Aş-25 we Hasylyly, orta süýümlü gowaça sortlaryndan bolsa 133, Ýol-7, Ýol-39, S-4727, D-120, 149-f, Serdar, S-6524, Ýarmyş, Nowruz, Jeýhun we Gubadag-3 sortlary ulanyldy.

Orta süýümlü gowaça sortlarynyň tohumlarynyň hem özara tapawutlananlary kesgitlenildi. Barlaghana şertlerinde ekilen orta süýümlü gowaça sortlaryndan oňat gögeriş berenleri 133, Ýol-39, 149-F we Nowruz sortlary. Orta süýümlü 133, Ýol-39, 149-F we Nowruz gowaça sortlarynyň tohumlary ululygy, ýokumly ätiýaçlyk maddalary we uýgunlaşma reaksiýasy bilen tapawutlanýar.

Tohumyň gögermegi üçin şorlaşan topragyň täsiri anyklanyldy, ýokary derejede ätiýaçlyk maddalary jemleýän gowaça tohumlary, şorlaşan toprakda tohumyň gögermegine ýardam edýär.

COTTON VARIETIES CULTIVATED IN THE COUNTRY

P. Allabayev, G. Gurdov (Turkmenistan)

One of the main agricultural crops in the country is cotton. Cultivation of cotton and obtaining a high yield from it is considered one of the main scientific research areas of our country. According to the results of the scientific research carried out in our country, the yield of cotton decreases by 15 percent in soils with low salinity, and by 40-60 percent in soils with medium and high salinity. Among the fine fiber cotton varieties widely used in production in Turkmenistan are 9871, 9946-Y, Yol-14, Yol-32, Ash-25 and Hasylyly, and among the medium fiber cotton varieties are 133, Yol-7, Yol-39, S-4727, D-120, 149-F, Serdar, S-6524, Yarmysh, Novruz, Jeyhun and Gubadag-3 varieties were used.

СОРТА ХЛОПКА, ВЫРАЩИВАЕМЫЕ В СТРАНЕ

П. Аллабаев, Г. Гурдов (Туркменистан)

Одной из основных сельскохозяйственных культур, выращиваемых в Туркменистане, является хлопок. По результатам научных исследований, проведенных в нашей стране, урожайность хлопчатника снижается приблизительно на 15 процентов на почвах с низким засолением и примерно на 40-60 процентов на почвах со средним и высоким засолением. Среди тонковолокнистых сортов хлопчатника, широко используемых в производстве в Туркменистане, следует назвать Ёл-14, Ёл-32, Аш-25. А среди средневолокнистых такие сорта как Ёл-7, Ёл-39, С-2747, Д-120, 149-Ф, Сердар, С-6524, Ярмыш, Новруз, Джейхун и Губадаг-3.

OBA HOJALYK EGINLERINIŇ MIKROGRINLERINI GIDROPONIKA USULYNYDA ÖSDÜRIP ÝETIŞDIRMEGIŇ TEHNOLOGIÝALARY

H. Muhammetgulyýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ilatyň saglygyny goramak, halkymyzyň ýaşayyş-durmuş derejesini has-da ýokarlandyrmak boýunça alnyp barylýan döwlet syýasaty üstünlikli durmuşa geçirilýär. Adam saglygyna esasy täsir edýän faktorlaryň biri hem azyk önümleridir. Azyk önümleriniň hil taýdan gowy bahalandyrylmagynda, olaryň taýýarlanylýan çig malynyň ýokary görkezijilere eýe bolmagy gerekdir. Oba hojalyk mallaryndan taýýarlanylýan azyk önümleri bilen bir hatarda, ösümlüklerden taýýarlanylýan azyk önümleriniň witaminleri, mikro elementleri we beýleki adam saglygyna oňyn täsir edýän maddalary saklaýanlygy bilen tapawutlanýarlar.

Häzirki wagtda oba hojalyk ekinleri diňe adaty usullaryň kömegi bilen toprak şertlerinde ösdürilmän, eýsem olaryň mikrogrinlerini dürli tehnologiýalaryň kömegi bilen ösdürip ýetişdirmek mümkin. Oba hojalyk ekinleriniň mikrogrinleri gidroponika usulynda ösdürilip ýetişdirildi. Gidroponika usuly bu oba hojalyk ekinleriniň mikrogrinlerini ösdürip ýetişdirmek üçin amatly usullaryň biridir. Bu usulda mikrogrinleri ösdürip ýetişdirmek üçin bugdaý we mäs tohumlary saýlanylýp alyndy. Gidroponika usulynda tohum şinelerini ösdürip ýetişdirmek üçin ýörite tohum ösdüriji gaplar peýdalanylýdy. Tohumlar akar suwda ýuwuldy. Soňra kalsiniň margenes turşusy ergininde 1 sagat ezilip goýuldy we ýene-de akar suwda ýuwuldy. Tohumlar 2–12 sagat suwda ezilip goýuldy. Gidroponikada peýdalanylýan gaplar iki bölekden ybarat bolup, olaryň biri deşikleri bolan tor görnüşlidir. Gaba arassa agyz suwy toruna çenli guýuldy. Soňra toruň üstüne tohumlar endigan ýerleşdirildi. Gabyň üsti gapak bilen ýapyldy hem-de ýyly we ýagty ýerde goýuldy. Ösdürmekligiň dowamynda günde iki gezek gabyň gapagy aýrylyp ýelejiredildi we suw ýitgisiniň öwezi dolduryldy. Bugdaý şineleri 10 gününň dowamynda 5–7 sm-e çenli ösüş berdi. Bu usullaryň kömegi bilen ösdürilen mikrogrinler düzüminiň witaminlere we mikro-makroelementlere baýlygy, aýratyn idege mätäç dälidigi, çalt ýetişýänligini we ekologik taýdan arassalygyny bilen tapawutlanýarlar. Bu bolsa barha artýan ilaty, olaryň saglygyny berkitmekde örän ähmiýetli bolan ekologik taýdan arassa azyk önümleri bilen üpjün etmekde oňyn netijeleri berer.

TECHNOLOGY OF GROWING AGRICULTURAL PLANTS USING HYDROPONICS

H. Muhammetgulyeva (Turkmenistan)

Many varieties of agricultural crops have been grown in hydroponic solutions. When growing in micro-solutions, the content of micro and macro elements and vitamins increases, there is no need for additional care, growth is improving, the ripening time shortens and the nutrient solution is more environmentally friendly for growing crops. This method is special for the environmentally friendly food production, which will have a positive effect on the population's health.

ТЕХНОЛОГИЯ ВЫРАЩИВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ГИДРОПОНИКИ

Х. Мухамметгулыева (Туркменистан)

Многие виды сельскохозяйственных растений были выращены в растворах гидропонии. С помощью выращивания в микро-растворах повышается уровень микро и макроэлементов, витаминов, нет нужды в дополнительном уходе, повышается рост, уменьшается время созревания и раствор является экологически чистым для выращивания растений. Данный метод

является особенным для производства экологически чистых пищевых продуктов питания, который будет оказывать положительное влияние на укрепление здоровья населения.

GURATMAGYŇ KONWEKTIW USULYNYŇ KÖMEGI BILEN KÄDINIŇ UNUNY TAÝÝARLAMAK

T.Meredowa (Türkmenistan)

Oba hojalygy azyk bolçulygynyň esasy çeşmesidir. Oba hojalygynda alynýan hasyly doly hem-de netijeli ulanmak, azyk önümleriniň hilini ýokarlandyrmak hem-de olary gaýtadan işlemek, şeýle-de olary ýitgisiz saklamak, üznüksiz peýdalanmak maksady bilen, guratmak usullary ulanylýar. Guratmak usuly, oba hojalygynda öňden bäri ulanylýan usuldyr. Bu usulyň kömegi bilen iýmit önümleriniň zaýalanmasynyň önüni almak bolýar. Guratma hadysasy birnäçe täsirleşmeleriniň çalt geçmegine getirýär we iýmit önümleriniň hiline täsir edýär. Gurama hadysasyny kesgitleýän howanyň oňositel çyglylygy, aýlanýş tizligi we temperaturasy ýaly şertler guran iýmit önümleriniň dykzlygyna, reňkine, tagamyna we ş.m. hil alamatlaryna täsir edýär.

Gök-bakja ekinleriniň ter önümleri açyk we güneşli howada guradylanda howanyň hereket ediş tizligi we temperatura ýaly daşky täsirlere gözegçilik edip bolmaýar. Bu bolsa guran önümleriniň hiliniň peselmegine getirýär. Şol sebäpli, ter önümleri guratmakda häzirki zaman guradyjy tehnologiýalary peýdalanmak uly ähmiýete eýedir.

Häzirki wagtda gök-bakja ekinlerini guratmakda ýyly howanyň aýlanmasyny sazlaýan guratma enjamlaryny peýdalanylmagy oňyn netijeler berýär. Häzirki zaman guradyjy enjamlarda guradylan iýmit önümleri hil düzüminiň ýokarylygy bilen tapawutlanýar.

Konwektiv guradylyş usulynda guratmaklyk we ununy taýýarlamak üçin inwenter enjamy peýdalanylýdy. Ýlmy-barlag işlerinde nusga hökmünde kädi peýdalanylýdy. Saýlanylýp alnan nusganyň daşy arassa suwda ýuwulup, arassalanylýdy. Ter kädi kesiji pyçagyň kömegi bilen, 1 *sm* galyňlykda kesildi. Kädi kesimleri ýörite inwenter enjamynyň tekjelerine bir gat görnüşinde ýerleşdirildi we +50–60°C temperaturada 2–3 gününň dowamynda guradyldy.

Kädiniň taýýar gury önümi +5°C-den +20°C-ä çenli temperaturada we howanyň çyglylygy 65–70 %-den ýokary bolmadyk derejede saklamaly. Bu usulda nusganyň arassa agramy 1080.16 g bolup, guradylandan soňky önümiň massasy 125 grama deň boldy. Alnan gury önüm üweýji degirмениň kömegi bilen toz ýagdaýyna çenli owradyldy. Ondan soň üwelen önüm wibro-eleklerden 250 μ m geçirilip doly un görnüşi alyndy.

Taýýarlanan kädiniň uny ekologik taýdan arassalygy we witamin düzüminiň durnuklylygy bilen tapawutlanýar. Şol sebäpli kädiniň ununy iýmit goşundysy hökmünde azyk önümçiliginde peýdalanmak bolar.

PREPARATION OF PUMPKIN FLOUR BY THE METHOD OF CONVECTIVE DRYING

T.Meredova (Turkmenistan)

This method used inverter drying convection equipment and pumpkin flour preparation, which was used as a model in scientific research. This sample was washed in pure water and purified. The diameter of cutting with a knife up to 1 *cm* thick. Pumpkin slices were placed in one layer on the racks of a convective machine and dried at a temperature of +50–60°C for 2–3 days. The resulting dry product was ground to a powder using a mill. After that, the ground product was passed through a

250 μm vibrating sieve and a full-fledged flour form was obtained. With this method, the net weight of the sample was 1,80.16 g, and the weight of the product after drying was 125 g.

Cooked pumpkin flour is environmentally friendly and has a stable vitamin composition. Therefore, pumpkin flour can be used as a food additive in food production.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ ТЫКВЕННОЙ МУКИ МЕТОДОМ КОНВЕКТИВНОЙ СУШКИ

T. Мередова (Туркменистан)

В данном способе использовалось конвекционное оборудование для инверторной сушки и приготовление тыквенной муки, который использовался в качестве модели в научных исследованиях. Данный образец промывали в чистой воде и очищали. Диаметр нарезки ножом толщиной до 1 см. Ломтики тыквы укладывали в один слой на стеллажи конвективной машины и сушили при температуре +50–60°C в течение 2–3 дней. Полученный сухой продукт измельчали до порошкообразного состояния с помощью мельницы. После этого измельченный продукт пропустили через вибросито 250 μm и получили полноценную форму муки. При этом методе масса нетто образца составила 1080.16 г, а масса продукта после сушки – 125 г.

Приготовленная тыквенная мука отличается экологической чистотой и стабильностью витаминного состава. Поэтому тыквенную муку можно использовать в качестве пищевой добавки при производстве продуктов питания.

GARAÝALÇY JÜLGESINIDE BIOYKYSADY TAÝDAN BÄHBITLI BOLAN HWOŞ GÖRNÜŞLI BORJAGYŇ GORUNY KESGITLEMEK

H. Ataýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Merkezi Köpetdagyň çäginde ýerleşýän Garaýalçy jülgesiniň ösümlük örtüginde bioykysady taýdan ähmiýetli bolan borjaklaryň çig mallaryny anyklamak we tebigy baýlyklarymyzy rejeli peýdalanmak döwletiň önünde durýan wajyp meseleleriň biridir. Ýeterlik tebigy çeşmeleriň serişdelerini göz önüne tutup, olary ýurdumyzyň milli ykdysadyýetiniň dürli pudaklarynda: derman, himiýa, dokma we azyk senagatda peýdalanmak ileri tutulýan ugurlarynyň hataryna girýär.

Garaýalçy jülgesiniň özboluşly tebigy şertlerini göz önünde tutup, hwoş görnüşli borjagyň çig mallyk goruny olaryň belli giňişliklerinde 2022-nji ýylyň aprel aýynda umumy kabul edilen usulyýet boýunça öwrenildi. Biz ösümligiň bol bitýän giňişliginde, olaryň çig mallaryny taýýarlamaklyga degişli jikme-jik barlag işlerini alyp bardyk.

Hwoş görnüşli borjak (*Ephedra equisetina* Bunge) – hwoşlar (*Ephedraceae* Domort) maşgalasyndan boýy 1,5 metre çenli ýetýän gyrymsy agaç, iki öýli ösümlük. Bu borjak özüniň ýaýraýşynyň umumy häsiýeti boýunça Merkezi Aziýa görnüşine degişli.

Hwoş görnüşli borjagyň senagat möçberli giňişligi Garaýalçy jülgesinde ýerleşýär. Bu ýerdäki Garaňky we Galyňhoz jülgelerinde borjaklyklar, takmynan, 100 ga meýdany tutýar. Bu meýdanlardaky borjaklyklar ýokary hasyllylygy bilen tapawutlanýar.

Garaýalçy giňişliginde hwoş görnüşli borjagyň çig malynyň hasyllylygy

Ösümlikleriň klaslary	100 m ² -de ösümlikleriň sany	Model düýpde (g) çig malyň massasynyň agramy		kg/100 m ² , çig malyň massasynyň hasyllylygy		Gury çig malyň gory, s/ga
		çyg	gury	çyg	gury	
I	3	16,7	6,2	50,1	18,6	186
II	4	8,1	3,0	32,4	12,0	120
III	1	3,6	1,3	3,6	1,3	13
			Jemi:	86,2	31,9	319

Olaryň biometrik görkezijileri: I klas – boýy 150–170 *sm* we telpekliginiň diametri 280×250 *sm* uly ösümlük; II klas – boýy 130–150 *sm* we telpekliginiň diametri 160×200 *sm* aralyk ösümlük; III klas – boýy 100–130 *sm* we telpekliginiň diametri 100–160 *sm* kiçi ösümlük. Ösümligiň peýdalanylyp boljak çig maly hemme toparlara degişli. Ol 219 tonna deň, şol sanda çig malyň her ýylda taýýarlap boljak mukdary 109 tonna barabar.

Lukmançylykda borjagyň harytlyk adyna eýe bolan «oty» – agaçlaşmadyk gök pudagy ulanylyr. Borjagyň çig malyny farmakologik häsiýeti boýunça adrenalina ýakyn bolan efedrin alkaloidini almakda peýdalanylýar. Alkaloidleriň jemi boýunça borjagyň şu görnüşinde efedrin köp saklanýar. Efedrin damarlary gysýar, gan basyşyny ýokarlandyrýar, bronh demgysmasynda, gökbogmada we rinitde ulanylýar. Ol teofedrin derman serişdesiniň düzümine girýär. Birbada onuň çig malyndan lukmançylyk derman serişdelerini we eýleýji ekstraktlary almaklyga mümkinçilik bar. Onuň goza iýmişiniň şekere baý bolandygy sebäpli, azyk senagatynda alkagolsyz we alkogolly içgileri taýýarlamakda mümkinçilikler döreýär.

Garaýalçy jülgesinde hwoş görnüşli borjagyň ýüze çykarylan gory onuň hakyky çig malyk baýlyklarynyň egsilmeyändigini görkezýär. Borjagyň senagat ähmiýetli jeňnellikleriniň çig malynyň gory, ondan giň möçberde efedrin almaklyga, Türkmenistanyň Saglygy gorayyş we derman senagatynyň zerurlygyny üpjün etmekde peýdalanmaklyga mümkinçilik berýär.

**DETERMINATION OF THE RESERVES OF A BIOECONOMICALLY
SIGNIFICANT SPECIES OF HORSETAIL EPHEDRA IN
KARAYALCHI GORGE**

H. Atayeva (Turkmenistan)

The identified reserves of horsetail ephedra provide inexhaustible raw materials in the Karayalchi Gorge, Central Kopetdag. The reserves of horsetail ephedra raw materials in the Karayalchi Gorge allow for using to produce ephedrine on a scale that meets the needs of the healthcare and medical industry of Turkmenistan.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗАПАСОВ БИОЭКОНОМИЧЕСКИ ЗНАЧИМОГО ВИДА ХВОЙНИКА ХВОЩЕВЫХ УЩЕЛЬЯ КАРАЯЛЧИ

Х. Атаева (Туркменистан)

Выявленные запасы эфедры хвощевой предоставляют неисчерпаемые сырьевые ресурсы в ущелье Караялчи Центрального Копетдага. Запасы сырья эфедры хвощевой в ущелье Караялчи позволяют использовать его для получения эфедрина в масштабах, обеспечивающих потребности здравоохранения и медицинской промышленности Туркменистана.

HEMRA MAGLUMATLARYNY ULANYP ÖSÜMLIK ÖRTÜGINIŇ ÜÝTGEMEGINI ÖWRENMEK

Ş. Atamanow (Türkmenistan)

Köp spektrally uzakdan zond bilen barlama daşky gurşawa has gowy düşünmekde örän täsirli. Uzakdan zond bilen barlama, maglumat almak we ösümlük, landşaft, şäher ýerleri, oba hojalygynyň ýerleri we suw baýlyklary ýaly käbir obýektleriň spektral, giňişlik we wagtlaýyn aýratynlyklary, ylym ýa-da sungatdyr.

Sputnik maglumatlaryny sanly görnüşde gaýtadan işlemek, dürli algoritmleri we matematiki görkezijileri ulanyp, surat derňewi üçin gurallary üpjün edýär. Suratda ösümlükleriň ýerlerini görkezmek üçin birnäçe görkezijiler bar. NDVI iň köp ýaýran görkezijilerden biridir. Daşky gurşaw we howany öwrenmek üçin giňden ulanylýan ösümlük indeksidir. NDVI, degişlilikde gyzyly we infragyzyly kanallarda ölçenen şöhleleriň arasyndaky tapawudyň gatnaşygy hökmünde hasaplanylýar. NDVI bahalary +1-den 1 aralygynda. Ýalaňaç ýer, gum ýa-da gar meýdanlary adatça gaty pes (0,1 ýa-da ondanam pes). Gyrymsy agaçlar ýa-da gurap giden ot-çöpler ýaly seýrek ösümlükler ortaça NDVI bahalaryny berýär (takmynan, 0,2-den 0,5). Nokady NDVI bahalary (takmynan 0,6 – 0,9) ösümlükleriň iň köp ösýän döwründe gür tokaý ýa-da oba hojalygy meýdan ösümlüklerine gabat gelýär. Bu iş, Sentinel 2 hemra suratlarynyň 2019-njy we 2022-nji ýyllar üçin ulanylyşyna seredýär.

Ýewropa kosmos gullugy (ESA) Sentinel-2 hemrasy beýik deňizlerden we polýuslardan başga dünýäniň dürli künjeklerinden maglumatlary ýygnaýar. Birinji hemra 2015-nji ýylyň iýun aýynda, ikinjisi bolsa 2017-nji ýylyň mart aýynda uçuryldy. Her bir emeli hemranyň täzeden satyn alynmagy ýygulygy on gündir, netijede her bäş günden bir surata eýe bolýar. Her bir emeli hemranyň 290 km geçirijilik giňligi bar we 13 dürli spektral zolakda maglumat ýygnaýan koppektral enjamlar (MSI) bilen enjamlaşdyrylandyr, olaryň dördüsi 10 m giňişlikde, 20 m durulykda alty kanal we 60 m durulykda üç kanal bar. 4-nji we 8-nji kanallar, degişlilikde gyzyly we infragyzyly we ArcGIS programma üpjünçiligi NDVI-ni hasaplamak üçin ulanyldy:

$$NDVI = \frac{B8 - B1}{HH|k4}$$

Geçirilen işler giňişlik we wagtlaýyn çözügüt sebäpli ösümlükleriň üýtgemelerini öwrenmek üçin häzirkî zaman Sentinel 2 uzakdan duýgur maglumatlary ulanmagyň peýdasyny görkezdi. Bu maglumatlar ýerleri netijeli dolandyrmak üçin ulanylyp bilner.

STUDY OF VEGETATION CHANGES USING SATELLITE DATA

Sh. Atamanov (Turkmenistan)

This thesis presents the experience of using Sentinel 2 remote sensing data, which can be used to study changes in the vegetation cover cover. The results allow us to receive timely information for sustainable management of natural resources and making informed decisions.

ИЗУЧЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ РАСТИТЕЛЬНОСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СПУТНИКОВЫХ ДАННЫХ

Ш. Атаманов (Туркменистан)

Данный тезис представляет опыт применения данных дистанционного зондирования Sentinel 2, которые можно применить для изучения изменения растительного покрова. Результаты позволяют своевременно получать информацию для устойчивого управления природными ресурсами и принятия взвешенных решений.

ŞOR TOPRAKLARDAKY MIKROMISETLERIŇ DÜZÜMI

G. Satlygulyýewa, L. Gulmämedowa, A. Konowalowa (Türkmenistan)

Gahryman Arkadagymyzyň «Ýurdumyzyň tebigy baýlyklaryny gorap saklamak we geljekki nesillere ýetirmek biziň her birimiziň iň uly borjymyzydyr» diýen sözlerinden ugur alyp, Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Tehnologiýalar merkezi we Magtymguly adyndaky Türkmen Döwlet uniwersiteti bilelikde «Şor topraklardaky mikromisetleriň düzümi» atly ylmy temany alyp barýar. Biziň işimiz ýeriň şorlaşmasy bilen göreşmekligiň ozal edebiýatlarda beýan edilmedik usuly ol hem: toprak mikromisetleriniň işjeň şammlaryny ýüze çykarmak arkaly göreş çäresini alyp barmakdan ybaratdyr. Bu ylmy tema boýunça edilen işlerde Aşgabat şäheriniň Şorgaradamak şor topragyndan ýaz, tomus we güýz pasylylary boýunça nusgalar alnyp, mikromisetleriň görnüş düzümi (Еропов 1979) kesgitlenildi. Toprak we ösümlük kökleriniň nusgalarynyň saýlanmagy wegetasion döwrüniň dowamynda olaryň boý alyş we ösüş fazalaryna laýyklykda üç möhletde: ýazyna (maý), tomsuna (iýul) we güýzüne (sentýabr)- 0-10sm; 10-20sm; 20-30sm çuňlukda geçirildi.

Geçirilen mikologik seljerişiň netijesinde 8 ugra degişli bolan mikromisetler ýüze çykaryldy. Olar: Aspergillus, Penicillium, Fusarium, Acremonium, Alternaria, Cladosporium, Mucor we gara reňkli gifomisetler. Aspergillus urugyna degişli bolan 13 görnüş: A. niger, A. terreus, A. flavus, A. ochraceus, amstelodamii. Penicillium urugyna degişli 2 görnüş –P. chrysogenum, P. funiculosum. Fusarium urugyna degişli 2 görnüş- F. Solani, F. oxysporum; Acremonium - A. roseum. Cladosporium- Cl. herbarum; Alternaria-A. Alternata; Mucor-M. racemosus ýüze çykaryldy.

Ýaz paslynda 10 sm çuňlukdan alnan nusgalarda mikromisetleriň şamm sany has köp boldy: 0-10sm-da has köp duş gelen şamm Aspergillus urugynyň Asp. terreus görnüşine degişlidir – 48,88 (%). Duş gelmek ýygylgy boýunça ikinji orunda Penicillium urugynyň P. Chrysogenum 2,47 müň/g. Az duş gelýän şammlaryň hataryna bolsa gara reňkli gifomisetleri degişli etmek bolar. Ol (13,19%). Toprak çuňluga gitdigiçe mikromisetleriň şammlarynyň duş gelmek ýygylklary azalýar. 10-20 hem-de 20-30 sm çuňlukdan alnan nusgalardan Aspergillus terreus şammy dominirleýär. Fusarium solani, Acremonium roseum, Mucor racemosus şammlary bolsa köp bolmadyk mukdarda duş gelýär.

Mikromisetleriň ýokary görkezijisi tomus paslynda hem Aspergillus urugynyň hasabyna ýüze çykdy. Esasan hem, Aspergillus terreus ştammy agdyklyk etdi. Aspergillus flavus we A. amstelodamii görnüşleri ujypsyz mukdarda ýüze çykaryldy. Bu pasyl boýunça gara reňkli gifomisetleriň duş gelme mukdary ýaz paslyna garanyňda has köp boldy, eger-de ýaz paslynda ol 0,18 *müň/g* bolan bolsa tomus paslyndaky nusgalarda onuň mukdary 12,56 *müň/g*. Bu pasylda has köp hasaba alnan Fusarium oxysporumdyr.

Güýz paslynda mikologiki seljerilişleriň netijesinde agdyklyk edýän Aspergillus urugy boldy, Aspergillus terreus derňelýän çuňluklaryň hemmesinde köp mukdarda duş geldi. Bu ýerde Fusarium we gara reňkli gifomisetler duş gelmedi.

COMPOSITION OF MICROMYCETES OF SALINE SOILS

G. Satlygulyyeva, L. Gulmamedova, A. Konovalova (Turkmenistan)

The saline soil of the Shorkaradamak district was studied. As a result of mycologist analysis, soil micromycetes belonging to 8 genera were isolated: Aspergillus, Penicillium, Fusarium, Acremonium, Alternaria, Cladosporium, Mucor and gifomicetes. A total of 13 species have been identified. The most common were the species of the genera Aspergillus: A. niger, A. terreus, A. flavus, A. ochraceus, A. amstelodamii; Penicillium – P. chrysogenum, P. funiculosum; Fusarium - F. Solani, F. oxysporum; Acremonium - A. roseum; Cladosporium- Cl.h; Alternaria-A. Alternata; Mucor-M. racemosus.

СОСТАВ МИКРОМИЦЕТОВ ЗАСОЛЕННЫХ ПОЧВ

Г. Сатлыкулыева, Л. Кульмамедова, А. Коновалова (Туркменистан)

Исследовалась засоленная почва района Шоркарадамак, в результате микологического анализа были выделены почвенные микромицеты, относящиеся к 8 родам: Aspergillus, Penicillium, Fusarium, Acremonium, Alternaria, Cladosporium, Mucor и темноцветные гифомицеты. Всего выделено 13 видов. Наиболее распространенными оказались виды родов Aspergillus: A. niger, A. terreus, A. flavus, A. ochraceus, A. amstelodamii; Penicillium 2 вида – P. chrysogenum, P. funiculosum; Fusarium 2 вида- F. Solani, F. oxysporum; Acremonium - A. roseum; Cladosporium- Cl. herbarum; Alternaria-A. Alternata; Mucor-M. racemosus.

AMMARLARYŇ SANYNA GÖRÄ LOGISTIKA ÇYKDAJYLARY

K. Seyidow (Türkmenistan)

Milli Liderimiz we hormatly Prezidentimiz tarapyndan alnyp barylýan Türkmenistanyň döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hem ulag ulgamydyr. Döwlet Baştutanymyzyň ýolbaşçylygynda kabul edilen we durmuşa geçirilýän iri möçberli, uzak möhletleýin milli maksatnamalary ulag pudagynyň maddy-enjamlaryny binýadyny pugtalandyrmaga, degişli düzümleri ösdürmäge gönükdirilendir.

Ulag-logistika ulgamy islendik döwletiň sosial, önümçilik infrastrukturasynyň möhüm bölekleriniň biridir. Mälim bolşy ýaly, ýükleri daşamak prosesi bilen bagly meýilleşdiriş we dolandyryş meseleleriniň toplumy ulag logistikasynyň esasy meseleleriniň biridir. Bu topluma aşakdaky meseleler girýär:

– prosese gatnaşyjylaryň tehniki we tehnologiiki taýdan özara baglanyşygyny üpjün etmek, olaryň ykdysady bähbitlerini ylalaşmak;

– transport-ammар hojalygynyň tehnologiik bitewüligini üpjün etmek;

– amatly ugurlary kesgitlemek we ş.m.

Işde ulag-logistik ulgamyny optimallaşdyrmagyň esasy meseleleriniň biri bolan transport-ammар hojalygynyň tehnologiik bitewüligini üpjün etmek, ýagny umumy çykdaýylar (aralyk, ýükleriň eltilmeli wagty, daşalýan ýükleriň gymmaty, alyp barýan ýollaryň we täze paýlaýjy merkezleriň gurлуşygy üçin çykdaýylar we ş.m.) has az bolar ýaly, paýlaýjy merkezleri (ammарlary) üpjün edijilere we sarp edijilere görä ýerleşdirmek we olary birleşdirýän ugurlary gurnamak meselesine seredilýär.

Ammарыň koordinatalary yük akymларыnyň «agyрлык merkeziniň», «ulag çykdaýylarynyň deňagramlyk ulgamynyň merkeziniň» koordinatalary, şeýle hem isleg bildirilýän yüküň möçberlerine görä, üpjün edijilerden we sarp edijilerden ammара çenli uzaklyklaryň jeminiň iň az bolmak şerti boýunça kesgitlenýär. Bu usullar üçin MatLab programma serişdesinde programmalar düzülди we üpjün edijileriň we sarp edijileriň koordinatalarynyň, öndürilýän we sarp edilýän önümiň möçberleriniň mysaly bahalarynda hasaplamalar geçirildi we seljerildi.

Ammарларыň mukdaryna we olaryň ýerleşýän ýerlerine baglylykda ulag çykdaýylarynyň hasaplamalary seljerildi. Seljermäniň netijeleriniň esasynda üpjün edijiler bilen sarp edijileriň arasynda ýükler gönüden-göni paýlanan mahaly ulag çykdaýylarynyň has azdygy, ammарларыň sanynyň artmagynyň we olaryň üpjün edijilere we sarp edijilere görä giňişlikde ýerleşişiniň ulag çykdaýylarynyň ululygyna güýçli täsir edýändigini anyklanyldy.

LOGISTICS COSTS BASED ON NUMBER OF WAREHOUSES

K. Seyidov (Turkmenistan)

Transport system is one of the priority directions of the national policy of Turkmenistan carried out by our Hero-Arkadag and Esteemed President. The transport-logistics system is one of the important parts of the social and industrial infrastructure of any country.

At work, one of the main tasks of optimizing the transport-logistics system is to ensure the technological integrity of the transport-storage industry, that is, the total costs (distance, time of delivery of goods, cost of transported goods, costs for the construction of roads and new distribution centers, etc.) are more. To minimize this, the problem of placing distribution centers (warehouses) according to suppliers and consumers and organizing routes connecting them is considered.

ЗАТРАТЫ НА ЛОГИСТИКУ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ КОЛИЧЕСТВА СКЛАДОВ

K. Сейидов (Туркменистан)

Транспортная система является одним из приоритетных направлений государственной политики Туркменистана, проводимой нашим уважаемым Национальным Лидером и уважаемым Президентом. Транспортно-логистическая система является одной из важных частей социальной и производственной инфраструктуры любой страны.

В работе одной из основных задач оптимизации транспортно-логистической системы является обеспечение технологической целостности транспортно-складского хозяйства, то есть

суммарных затрат (расстояния, времени доставки грузов, стоимости перевозимых грузов, затрат на строительство дорог и новых распределительных центров и др.) Для минимизации этого рассматривается задача размещения распределительных центров (складов) по поставщикам и потребителям и организации маршрутов, соединяющих их.

ALTERNATIW ENERGIÝA ÇEŞMELERINI UTGAŞDYRYP ZYŇYNDY TÜSSELERI SUWARYMLY EKERANÇYLYKDA PEÝDALANMAGYŇ TEHNOLOGIÝASY

B. Ibragimow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýan özgertmeleriň esasy toplumy tebigaty baýlaşdyrmak, daşky gurşawy goramak, tebigy baýlyklary rejeli peýdalanmak çygryny kämilleşdirmeklige gönükdirilýär. Şu maksat bilen, soňky ýyllarda oba hojalygynda düýbünden täze, ylmy taýdan esaslandyrylan çemeleşmeleriň ornaşdyrylmagy bilen baglanyşykly giň gerimli işler alnyp barylýar.

Zawodlaryň we beýleki birnäçe kärhanalaryň zyňyndy tüsselerini suwarymly ekerançylykda ulanylyp hem-de ekologiýany arassalamak maksady bilen ilkinji nobatda barlaghanada tejribe synag işleri geçirildi. Barlaghana şertinde ýörite enjam taýarlanýar, enjam daşky görnüşi ýapyk dykyz bolup gyzgyna çydamly bolmaly we onuň umumy göwrümi talap edilýän tüssäniň mukdaryna laýyklykda taýýarlanylýdy. Enjamyň bellenen nokadyndan turbanyň içinden tüssäni birikdiriji kanala geçirilýär hem-de içi tüsseli turbanyň beýleki tarapyna bolsa nasos enjamdan gelýän içi suwly turba tüsseli turba birikdirilýär. Turbalar ýörite suwa, tüssä çydamly we ykjam bolmaly. Enjamdan çykarylan içi tüsse we suw garyndyly suwuklygymyz ýörite howuza guýulýar. Dürli görnüşli ösümlükleri ýygnaýp alnýar we guradyjy enjamda 6-7 sagat töweregi saklanylýp guradylýar we onuň doly gurandygyna göz ýetirenimizden soňra ýygnaýan ösümlük galyndylarymyz enjama salynýar we onuň gyzgynlyk derejesini galdyryp gapagy ykjam ýapylýar. Enjamyň tüsse çykaryjy turbasynda wagtyň geçmegi bilen tüssäniň döräp başlanyna göz ýetirenimizden soňra içi suwly nasosdan gelýän turbamyzyň grandyny açyp suwuň gelmegini yzarlaýarys. Enjamyň aşakgy böleginde bolsa ýanan ösümlükleriň galyndy bölejikleri ýygnamak üçin enjamy aşakgy böleginde gapda ýygnaýarys. Taýýarlanylýan içi suwly we tüsseli garyndymyz turbadan ýörite silindr görnüşli keramiki kartrij süzgüçlerden geçirilip rezerwuara ýygnaýar. Rezerwuarda ýygnaýan garyndymyz suwarymly ekerançylykda peýdalanylýar.

TECHNOLOGY OF USE OF EXHAUST FUMES IN COMBINATION WITH THE ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN IRRIGATED AGRICULTURE

B. Ibragimov (Turkmenistan)

In order to use the exhaust fumes from the plants and a number of the other enterprises in the irrigated agriculture, as well as to purify the environment, an experimental stand was installed in the laboratory conditions, and the exhaust smoke is collected in the installed stand, and it is passed through the filters of the ceramic cartridges, especially manufactured in the cylindrical shape in the laboratory conditions, and used in the irrigated agriculture.

ТЕХНОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЫХЛОПНЫХ ДЫМОВ В СОЧЕТАНИИ С АЛЬТЕРНАТИВНЫМИ ИСТОЧНИКАМИ ЭНЕРГИИ В ОРОШАЕМОМ ЗЕМЛЕДЕЛИИ

Б. Ибрагимов (Туркменистан)

Для цели использования выхлопных дымов от заводов и ряда других предприятий в орошаемом земледелии, а также для очищения окружающей среды, в лабораторных условиях был установлен экспериментальный стенд, и выхлопной дым собирается в установленный стенд и пропускают через фильтры керамических картриджей, специально изготовленных в форме цилиндра в лабораторных условиях, и используют в орошаемом земледелии.

BARLAGHANA ŞERTLERINDE GLUTENSIZ UN TAÝÝARLAMAGYŇ USULÝÝETI

К. Агамырадов (Туркменистан)

Galla önümlerini taýýarlamakda esasy bugdaý uny peýdalanylýar. Bugdaý uny düzüminde keleşowina belogyny (gluten) saklaýar. Kleýkowina belogy käbir adamlarda allergik ýagdaýlara sebäp bolýar. Adam bedeninde gabat gelýän kleýkowina belogyna garşy döreýän allergik ýagdaýlaryň önüni almak we ýokumlylygy ýokary, glutensiz ýa-da az gluteni galla önümleri ýerli ösümlük çig mallarymyzdan taýýarlamak wajypdyr. Şol sebäpli glutensiz undan taýýarlanan iýmit önümleriniň assortimentleriniň giňeldilmegi möhüm ähmiýete eýedir.

Ýurdumyzyň çäginde ösümlük çig mallary peýdalanylýp, ýokumlylygy ýokary bolan glutensiz un taýýarlanylýdy. Barlaghanada galla önümleriniň düzümini kösükli ösümlükler bilen baýlaşdyrmak, iýmitlik gymmatyny ýokarlandyrmak maksady bilen, mäs dänesiniň uny taýýarlanylýdy. Ylmy-barlag işlerinde nusga hökmünde ýurdumyzyň telekeçilik pudaklarynda ösdürilip ýetişdirilen mäs saýlanylýp alyndy. Saýlanylýp alnan nusganyň daşy arassa suwda ýuwlup, arassalanylýdy. Soňra ýörite inwertor enjamynyň tekjelerine bir gat ýazylyp ýerleşdirildi we +50–55°C temperaturada 30 minutyň dowamynda guradyldy. Alnan gury nusgany üweýji degirmeniň kömegi bilen toz ýagdaýyna çenli owradyldy. Ondan soňra üwelen önüm wibro-eleklerden 250 µm geçirilip, un görnüşü alyndy.

Mäs däneleriniň hilini kesgitlemek boýunça ylmy-barlag işleri ýerine ýetirildi. Barlagyň netijeleri aşakdaky tablisada görkezilýär.

1-nji tablisa

Mäs dänesiniň hil görkezijileriniň barlagy

Görkezijiniň ady	KR boýunça kadasy	Görkezijiniň hakyky ýagdaýy	KR boýunça ulanylan ylmy-barlag işiniň usulyýeti
Daşky görnüşü	Däne süýnmek görnüşde, daşy ýylmanak, ölçegi: galyňlygy 3-6 mm, uzynlygy 3.5-9 mm	Kada laýyk	TDS 10967-2019
Reňki	Ýaşyl, garaňky ýaşyl	Kada laýyk	TDS 10967-2019
Ysy	Tebigy dänäniň ysy, heňlemedik	Kada laýyk	TDS 10967-2019
Çyglylygy	14% -den köp däl	Kada laýyk	TDS 13586.5-2015

Barlaghanada taýýarlanan mäs ununyň kaloriýasy barlanylýdy. Mäs ununyň kaloriýasy 2448 kkal deň boldy.

Netijede, mäs ununyň düzüminde gluten saklamaýanlygy, beloklara, kletçatka, witaminlere mikroelementlere baýlygy we kaloriýalylygy bilen tapawutlanýar. Häzirki wagtda bugdaý unundan taýýarlanan galla önümlerine garanyňda, mäs unundan taýýarlanan galla önümlerine isleg ýokarydyr. Mäs unundan taýýarlanan galla önümleriniň iýmitlik gymmatlygy ýokary bolup, ony keselden, stressden we ýadawlykdan soňra adam bedenini dikeldiji iýmit önümi hökmünde peýdalanmak bolar.

METHOD FOR PREPARING GLUTEN-FREE FLOUR IN THE LABORATORY

K. Agamyradov (Turkmenistan)

The aim of the work was to prepare flour from mung bean groats by convective drying. This sample was washed in clean water and cleaned, then placed in one layer on the racks of the inverter machine and dried at a temperature of +50–55°C for 30 minutes. The resulting dry sample was ground to a powder. The dried product was passed through a vibrating sieve with a mesh size of 250 µm and a sample of gluten-free flour was obtained. Indicators of the quality of the sample and the caloric content of the flour were determined.

Mung bean flour can be used to make gluten-free or low-gluten bakery and confectionery products.

МЕТОДИКА ПРИГОТОВЛЕНИЯ БЕЗГЛЮТЕНОВОЙ МУКИ В ЛАБОРАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ

K. Агамырадов (Туркменистан)

Целью работы являлось приготовление муки из крупы маша методом конвективной сушки. Данный образец промывали в чистой воде и очищали, затем укладывали в один слой на стеллажи инверторной машины и сушили при температуре +50–55°C в течение 30 минут. Полученный сухой образец измельчали до порошкообразного состояния. Высушенный продукт был пропущен через вибросито с размером ячеек 250 мкм и получен образец безглютеновой муки. Были определены показатели качества образца и калорийности муки.

Муку из крупы маш можно использовать для приготовления хлебо-булочных и кондитерских изделиях без глютена или с низким его содержанием.

ÝAŞAÝYŞ JAÝLARYNYŇ BINAGÄRLIK TASLAMASYNDA GÜNÜŇ ADAM ÜÇIN PEÝDASY

M. Berdimämmedow (Türkmenistan)

Gurşawyň doly estetik we sagdyn emele gelmegini tebigy-howa şertsiz hasaba alman göz önüne getirip bolmaýar. Bu ýagdaýyň subutnamasy ýaşaýyş jaýy bolup durýar. Ol her ýerde dürlüdür. Bu üýtgeşiklikler diňe halkyň milli ýaşaýyş däplerine, medeniýetine gönümel bagly bolman, ýerli tebigy-howa şertlerine-de baglydyr. Ilki bilen bu şertlere; Gün radiasiýasynyň, temperatura çyglylyk we şemalyň düzgüni, ýerli klimata mahsuslygy; pasyllaryň howa aýratynlyklary we ş.m. Bu şertleriň

ählisi adama we jaýa täsir edýär, ýöne her bir takyk ýagdaýda her dürli täsir edýär. Ýaşayyş jaýlaryna we normatiw ýagdaýlaryna edýän täsiri ýerli şertleriniň maksimal hasabyna ugrukdyrylan bolmalydyr. Temperatura-çyglylyk režimi jaýyň rahatlygyna oňaýsyz täsir edip biler, şonuň üçin ýaşayyş otaglary pasyllaýyn we gije-gündiz daşarky howanyň birbada temperaturasynyň üýtgemeginden, demirgazygyň şertlerinde sowamagyndan we günorta sebitlerinde gyzmagyndan goramagy zerurdyr. Daşky gurşaw bilen ýaşayyş otaglarynyň arasyndaky ýylylyk çalşylmagy, penjire boşluklarynyň üsti bilen amala aşyrylmagyny ýatda saklamaly, şonuň üçin olaryň meýdanyny ulaltmaktan gaça durmak maslahat berilýär. Otaglaryň gowy sanitar-gigiýeniki şerti üçin şemallatmak uly ähmiýete eýedir. Ol aýratyn uly ähmiýete yssy we çygly şertlerde orun tutýar. Şemalyň režimi köpýyllyk synlamalaryň esasynda we ugurlaryň häsiýetine we beýleki ýerlerdäki howa akymynyň tizligi bilen kesgitlenilýär. Taslama üçin şemalyň şol ýa-da başga ugruny görkezýän «şemalyň akymyny» bilmek wajypdyr. Otaglarda howanyň çalyşmagynyň ýokary derejesine, jaýyň ýerleşmegi we ugry, fasadlarda boşluklaryň meýdanynyň ölçegleriniň bölünişi, içki germewleriniň ýagdaýy täsir edýär. Yssy sebitlerde howa akymlyry, köplenç, köp mukdarda tozan getirýär. Ýaşayyş jaýlar goranyş häsiýete eýe bolmalydyr. Howa akymynyň tizligini peseltmek üçin jaýlaryň ekran häsiýetlerini we gök ekin zolaklaryny ulanýarlar. Insolýasiýa-ýaşayyş otaglarynyň we jaýlarynyň meýdanlarynyň Günüň ýagtylygy bilen şöhlendirmegi sanitar-gigiýenanyň oňaly şertlerini berjaý edýär. Günbatar-günorta ugurda insolýasiýa Günden goralanda bolup biler. Günden goraýan çäreler günorta sebitlerde binagärliğin häsiýeti bolup durýar. Sanitar-gigiýeniki şertleri gazanmak üçin tebigy ýagtylyk wajypdyr. Ol daşarky ýagtylygyň derejesinden (asman ýitiligi), serpigilen ýagtylygyň sany, ýagtylyk boşluklaryň ululygy we otaglaryň çuňlugyna baglydyr. Takmynan hasaplamanyň ýagtylyk derejesini kabul etmek üçin ýagtylyk boşlugynyň meýdanynyň düşege bolan gatnaşygy hasap edilýär. Howa massasynyň hereketi gurlan ýerleriň arassa howa bilen birlikde ýaramly ekologik şertleri saklaýar; howa basseýni arassalanylýar, yssy klimat şertlerinde ýeriň we desganyň üstleri sowadylýar.

IMPORTANCE AND BENEFITS OF THE SUN FOR A PERSON IN THE ARCHITECTURAL DESIGN OF RESIDENTIAL BUILDINGS

M. Berdimammedov (Turkmenistan)

Use of favorable environmental conditions, including the sun, is of great importance in architectural design. Because human life is directly related to the environment. A person spends a certain amount of time in his life indoors. Therefore, indoor conditions should be favorable for human health and comfort.

ЗНАЧЕНИЕ И ПОЛЬЗА СОЛНЦА ДЛЯ ЧЕЛОВЕКА В АРХИТЕКТУРНОМ ПРОЕКТИРОВАНИИ ЖИЛЫХ ДОМОВ

М. Бердымаммедов (Туркменистан)

Использование благоприятных условий окружающей среды, в том числе солнца, имеет большое значение в архитектурном проектировании. Потому что жизнь человека напрямую связана с окружающей средой. Определенное количество времени в своей жизни человек проводит в помещении. Поэтому условия в помещении должны быть благоприятными для здоровья и комфорта человека.

«ÝAŞYL» WE «AKYLLY» ŞÄHER ARKADAG

A. Ataýewa (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň Milli Lideriniň asylly başlangyçlarynyň hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow tarapyndan mynasyp dowam etdirilmegi netijesinde, Arkadag şäheri adamlaryň durmuşy, zähmet çekmekleri, dynç almaklary üçin iň kämil, amatly we döwürüň talaplaryna laýyk gelýän şäherleriň birine öwürüldi. Köpetdagyň eteginde döredilen bu şäher diňe bir ýurdumyzyň obalary we şäherleri üçin däl, eýsem goňşy sebitler üçin hem ekologik abadançylygyň nusgasy bolup durýar.

Şäherde ýaşajylylar üçin uzak geljegi nazarlaýan «akyly» hyzmatlar toplумы ýola goýlandyr. Ýagny şäheriň binagärlik ulgamyna smartfonyň üsti bilen internet arkaly ýaşajyly öýlerini uzak aralykdan dolandyrmak, ýyladyş ulgamlarynyň işini Gün batareýalarynyň we ýel elektrik generatorlary arkaly dolandyrmak, optiki süýümlü aragatnaşyk ulgamynyň işe girizilmegi netijesinde edaralarda we ýaşajyly jaýlarynda ýokary tizlikli internet, IP telewideniýe hem-de telefon ulgamy ýaly döwrebap sanly hyzmatlar giňden ornaşdyrylandyr. Bu bolsa dolandyryş gulluklaryň işine gözegçilik etmäge we hojalygy döwrebap derejede dolandyrmaga, bilim, saglygy gorajyly, beýleki möhüm pudaklarda öňdebaryjy sanly çözümleri peýdalanmaga mümkinçilik berýär. Şäheriň ekologik ýagdaýyna uly üns berildi. Şeýlelikde, daşky gurşawa zyňylýan zyýanly galyndylary azaltmaga, geljegiň ulagy hasaplanýan elektromobilleriň hem-de elektrobusslaryň ulanylmagyna giňden ähmiýet berilýär.

Arkadag şäherine «Ýewropada Howpsuzlyk we Hyzmatdaşlyk Guramasynyň sebitinde durnukly, «ýaşyl», howa üçin oňaly we innowasion çözümlü şäherleri ösdürmek» taslamasyna goşulandygy baradaky güwänamanyň gowşurylmagy hem bu aýdylanlara şaýatlyk edýär [3]. Şeýle hem, 2023-nji ýylyň fewral aýynda BMG-niň Ilatly nokatlar boýunça maksatnamasynyň (BMG Habitat), Senagat ösüşi boýunça guramasynyň (ÝUNIDO), Daşky gurşaw boýunça maksatnamasynyň (ÝUNEP), Aziýa–Ýuwaş umman sebiti üçin Ykdysady we Durmuş komissiýasynyň wekillerinden ybarat toparyň agzalary Arkadag şäherine baryp gördüler hem-de bu döwrebap şäherde bina edilen desgalaryň dünýäniň häzirki zaman öňdebaryjy standartlaryna, hususan-da, ekologiýa, howpsuzlyk hem-de tehnologiýa ýokary baha berdiler. Şeýle hem, Arkadag şäheriniň 1-nji tapgyrynyň açylyş dabarasynnda halkara guramalaryň ýolbaşçylary we meşhur daşary ýurt kompaniýalarynyň wekilleri tarapyndan täze şähere güwänamalaryň we diplomlaryň 21-den gowragy gowşuryldy. Şolaryň hatarynda «Ýaşyl» we «akyly» şäher, «XXI asyryň şäheri», «Türki dünýäniň ilkinji «akyly» şäheri, seýsmiki kiçi etrapça gurluşygy hem-de seýsmiki howpsuzlygy üpjün etmek boýunça Arkadag şäheriniň çäginde geçirilen ylmy-barlag işleriniň hili barada şahadatnama, garaşsyz ylmy-tehniki derňewleriň netijesinde Durnukly ösüş maksatlaryna, ekologik gurluşyk boýunça halkara talaplara laýykdygyny tassyklaýan şahadatnama we beýlekiler bar. Arkadag şäheriniň gurluşygynyň taslamasynyň durmuşa geçirilmegi diňe bir sanly we «ýaşyl» tehnologiýalaryň sazlaşykly utgaşdyrylmagynyň aýdyň mysaly bolmak bilen çäklenmän, eýsem, BMG-niň Ýaşajyly jaý we durnukly şäher ösüşi boýunça «Habitat – III» maslahatynda tassyklan «Täze şäher gün tertibi» konsepsiýasynyň hem amala aşyrylmagynyň mysalydyr.

Arkadag şäheriniň gurluşygynyň ikinji tapgyrynda, esasan, önümçilik toplumlarynyň bina ediljekdigini nazara alyp, ylmy işläp taýýarlamalaryň we häzirki zaman ylmyň gazananlarynyň bu ugra gönükdirilmeginiň wajypdygyny belläp, hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow täze ylmy açyşlaryň, öňe sürülýän teklipleriň içgin öwrenilmelidigi-

ni, olaryň önümçilige ornaşdyrylmagy bilen baglanyşykly meselelere örän jogapkärçilikli çemeleşilmelidigini nygtaýar.

Hormatly Prezidentimiziň Arkadag şäherinde gurluşygy alnyp barylýan desgalaryň we olaryň ýanaşyk ýerleriniň abadanlaşdyrylyşy bilen bagly taslamalaryň ylmy taýdan esaslandyrylmalydygy babatda kesgitläp beren wezipelerini, möhüm tabşyryklaryny ýerine ýetirmek maksady bilen, Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň düzümindäki ylmy barlag institutlarynyň aspirantlary we kandidatlyk alymlyk derejesine dalaşgärleri tarapyndan degişli dissertasion işler alnyp barylýar. Ýagny, Arkadag şäheriniň gurluşyk meýdançasyndan toprak we ýerasty suw nusgalyklary alnyp, olaryň himiki, biologiki düzümleri kesgitlenilýär. Ýurdumyzyň milli ylym ulgamynyň ýaş hünärmenleri tarapyndan dünýä ähmiýetli iri taslamalary, milli maksatnamalary durmuşa geçirmekde, ylmy esasly sanly ykdysadyýete geçmekde, ýaşyl tehnologiýalary önümçilige ornaşdyrmakda alnyp barylýan mynasyp işler mundan beýläk hem netijeli dowam etdiriler.

GREEN AND SMART ARKADAG CITY

A. Atayeva (Turkmenistan)

Arkadag city, which built in the Kopetdag foothills, is a model of ecological wellbeing not only for the villages and cities of the country, but also for neighboring states. During the construction great attention was paid to the environmental issue. The operation of electric cars and buses within the new city, which are considered the vehicles of the future, is of great importance in reducing harmful waste released into the environment. The ecology of the city and other technological innovations are a unique feature of Arkadag, a striking illustration of which is the fact that it has been presented a number of prestigious international awards and certificates from well-known foreign companies.

«ЗЕЛЕНый» И «УМНый» ГОРОД АРКАДАГ

A. Атаева (Туркменистан)

Город Аркадаг, возникший в предгорьях Копетдага, является образцом экологического благополучия не только для сел и городов нашей страны, но и для соседних государств. При строительстве большое внимание было уделено экологическим проблемам. Использованию на территории нового города электромобилей и электробусов, которые считаются транспортными средствами будущего, придается большое значение для снижения вредных отходов, выбрасываемых в окружающую среду. Экология города и другие технологические инновации являются уникальной особенностью Аркадага, ярким подтверждением чему является тот факт, что он завоевал ряд престижных международных наград и сертификатов известных зарубежных компаний.

**YLMY ÖSDÜRMEKDE
ÝAŞ ALYMLARYŇ ORNY**

**THE ROLE OF YOUNG SCHOLARS IN
THE DEVELOPMENT OF SCIENCE**

**РОЛЬ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
В РАЗВИТИИ НАУКИ**

KÜMÜŞ NITRADYNYŇ SUWDAKY KOLLOID ERGININDE KÜMÜŞ NANOBÖLEJIKLERIŇ DISPERGIRLENILIŞI

A. Amanmäadow, A. Gylyjowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasynda kesgitlenilişi ýaly, ýurdumyzda milli ylym, bilim, saglygy goraýyş, sport we arhiw ulgamlarynyň ösüşi ilatymyzyň ýaşayyş-durmuş derejesiniň ýokarlanmagyna, jemgyýetimizde sagdyn durmuş ýörelgeleriniň berkidilmegine gönükdirilýär.

Soňky ýyllarda nanotehnologiýa we nanomateriallara uly orun berilýär, nanotehnologiýa pudagynda ölçegleri 1–100 nm ($1\text{ nm} = 10^{-9}\text{ m}$) aralygyndaky metal nanobölejiklerini hem-de nanogurluşlaryny ylmy taýdan derňemeklige uly üns berilýär. Meselem, kümüş nanobölejikleri soňky ýyllarda bütin dünýäde uly gyzyklanma döredýär. Kümüşüň antibakterial, antiwiral, antimikrobiýal we antifungal häsiýetleri we adama zäherli däldigi sebäpli nanobölejik hökmünde giňden ulanylyp başlandy. Kümüş nanobölejigine lukmançylyk, derman senagaty, saglygy goraýyş, azyk, sarp ediji, kosmetika we ş.m. ýaly pudaklaryň köpüsinde isleg artýar. Bu nano ululykdaky bölejikler tebigatda özboluşlydygy, fiziki, himiki we biologik häsiýetlerini üýtgedip bilýändigini sebäpli dürli maksatly ulanylyp bilner.

Şu işde kümüş nanobölejikleri dispergirlendi we dispergirlenen kümüş nanobölejikleriniň ölçegleri we polidisperslik derejesi ýagtylygyň dinamiki pytramasy usuly arkaly kesgitlenildi. Kümüş nanobölejikleriniň ultramelewşe görünýän diapazonda siňdirme spektri derňeldi we kümüş nanobölejikleriniň durnuklylygy (ζ -zeta potensialy) elektrokinetik ses amplituda usuly arkaly kesgitlenildi.

Esasy derňew obýekti hökmünde Kümüş nitradynyň (AgNO_3) suwdaky ergininden peýdalanyldy. Kolloid erginindäki kümüş nanobölejikleriniň ölçeglerini kesgitlemek üçin ýagtylygyň dinamiki pytrama usulyndan peýdalanyldy we bu usula esaslanyp işleýän PHOTOCOR Mini abzaly ulanyldy. Geçirilen ölçegleriň netijesine görä kümüş nitradynyň (AgNO_3) suwdaky kolloid erginindäki kümüş nanobölejikleriniň ölçegi (radiusy) 101,8 nm-e deň boldy.

Şu işde esasy goýlan mesele kolloid erginindäki kümüş nanobölejikleriniň ölçeglerini kiçeltmekdir. Ony amala aşyrmak üçin prekursor hökmünde kümüş nitrady (AgNO_3) we gaýtaryjy hökmünde natriý sitraty ($\text{Na}_3\text{C}_6\text{H}_5\text{O}_7$) ulanyldy. Kolloid erginindäki kümüş nanobölejikleri Turkewiç usuly arkaly dispergirlendi.

Kümüş nanobölejikleriniň ultramelewşe görünýän diapazonda siňdirme spektri spektrofotometrde (ОКБ Спектр, 130063 СФ-2000 Спектрофотометр) derňeldi. Kümüş nanobölejikleriniň ultramelewşe görünýän diapazonda siňdirme spektri 200 nm-den 900 nm-e çenli diapazonda СФ-2000 spektrofotometr arkaly 0,1 nm interwalda derňeldi.

Kümüş nanobölejikleriniň durnuklylygy, zeta potensialy (PA field ESA, 0124F.49, PA Partikel - Analytik - Meßgeräte GmbH) ölçenilip kesgitlenildi. Dispergirlenen kümüş nanobölejikleriniň zeta potensialy nanobölejikleriň ölçeglerine we polidisperslik derejesine gönüden-göni baglydyr.

DISPERSION OF SILVER NANOPARTICLES IN AQUEOUS COLLOID SOLUTIONS OF SILVER NITRATE

A. Amanmadov, A. Gylyjova (Turkmenistan)

This paper describes the dispersion of silver nanoparticles and the determination of the size and degree of their polydispersity by dynamic light scattering. The absorption spectrum of silver nanopar-

ticles in the ultraviolet-visible range was studied and the stability (ζ -zeta potential) of silver nanoparticles were determined by the electrokinetic noise amplitude method.

According to the measurement results, the size (radius) of silver nanoparticles in a colloidal solution of silver nitrate (AgNO_3) in water was 101.8 nm. The zeta-potential of dispersed silver nanoparticles is directly related to the size and degree of polydispersity of the nanoparticles.

ДИСПЕРГИРОВАНИЯ НАНОЧАСТИЦ СЕРЕБРА В ВОДНЫХ КОЛЛОИДНЫХ РАСТВОРАХ НИТРАТА СЕРЕБРА

А. Аманмадов, А. Гылыджова (Туркменистан)

В данной работе описано диспергирование наночастиц серебра и определение размеров и степени их полидисперсности методом динамического рассеяния света. Исследован спектр поглощения наночастиц серебра в ультрафиолетовом-видимом диапазоне и определена стабильность (ζ -дзета-потенциал) наночастиц серебра амплитудным методом электрокинетического звука.

По результатам измерений размер (радиус) наночастиц серебра в коллоидном растворе нитрата серебра (AgNO_3) в воде составил 101,8 нм. Дзета-потенциал диспергированных наночастиц серебра напрямую связан с размером и степенью полидисперсности наночастиц.

EKOLOGIÝA TAÝDAN ARASSA ENERGIÝA ÇEŞMESI HÖKMÜNDE GÜN FOTOENERGIÝASY

А. Аннаýева, Г. Сейидова (Туркменистан)

Gazylyp alynýan ýangyçlaryň gutarmagy global ýylylyk bilen baglanyşykly howanyň ýaramazlaşmagy we daşky gurşawyň hapalanmagy diňe arassa energiýa çeşmeleriniň tapylmagy arkaly çözülip bilinjek meseleleriň diňe käbiridir. Soňky ýyllarda Gün energiýasy pudagynda aýratyn ösüşler gazanyldy. Gün radiasiýasynyň bir sagady elektrik toguna öwürülse, tutuş planetanyň bir ýyl ýaşamagy üçin ýeterlidir. Köpümüz Gün şöhlesinden elektrik almagyň usulyňyň, takmynan, 130 ýil bäri bilinýändigini bilmeýäris. Fotoeffekt täsiri ilkinji gezek 1839-njy ýylda Edmon Bekkerel tarapyndan syn edilipdi. Bu tötänleýin açyş, 1873-nji ýyla çenli, Uilloubi Smit selen plastinkasynyň ýagtylyk bilen şöhledenmeginde şuna meňzeş täsiri ýüze çykarýança möhüm hasap edilmedi. Elbetde, ilkinji synaglar kämillikden has uzakdady, ýöne ýarymgeçiriji Gün elementiniň taryhynyň başlangyjy boldy. 1883-nji ýylda elektrikçi Ç.Fritts görnüşän spektrdäki ýagtylygy elektrik toguna öwürýän we 1 – 2% netijeliligi bolan selenden fotoelementi ýasamagy başardy. Täze energiýa çeşmelerini gözlemek üçin häzirki zaman Gün fotokonwerterleriniň başlangyjyna öwürülen kremniý Gün elementi alyndy [1]. Diňe geçen asyryň 50-nji ýyllarynyň başynda gün elementi kämillik derejesine ýetdi. Örän oňat öwrülişik netijeligi bolan ilkinji Gün elementleri (~ 60%) 1953 – 54-nji ýyllarda işlenip düzülde [2]. 1958-nji ýylda pes kuwwatly, 1 wattdan az Gün panelleri «Awangard» Amerikan kosmos hemrasynyň radio geçirijisini iýmitlendirdi. Umumam, kosmos gözlegleri fotoelementleriň ösmeginde möhüm orun eýeledi. Gün elementleriniň öndürýän energiýasyny beýleki energiýa çeşmeleri ýaly ulanyp bileris, emma ýeke-täk tapawudy fotoelementiň gysga utgaşmalardan gorkmaýandygydyr. Olaryň her biri, energiýa eýe bolmak bilen, belli bir napraženiýede belli bir tok güýjüni saklaýar. Ýöne beýleki çeşmelerden tapawutlylykda Gün fotoelementiniň kuwwaty onuň üstüne düşýän ýagtylyk hadysasynyň intensiwligine göni baglydyr. Gelyän bulut Gün elementini, çykyş güýjüni 50%-den gowrak azaldyp biler. Ilkibaşda oýlap tapylyşlaryň köpüsi kosmos stansiýalarynda ulanyldy, ýöne ylmyň has ösmegi bilen gündelik durmuşda ekologiýa taýdan arassa energiýa öwrülişiginiň täze görnüşi elýeterli boldy. Gün

öýjükleriniň iki görnüşi bar: «n» görnüşli elementler, onda öň, işleýän, gapdal otrisatel kontakt, arka bolsa položitel kontakt we tersi bolan «p» görnüşli elementler.

Germaniý «köp çatrykly» Gün elementleriniň aşaky gatlagynda ýarymgeçiriji hökmünde ulanylýar. Onuň ýokarsynda indiý – mis seleniniň gatlaklary bar. Ähli gatlaklar Gün şöhlesinde dürli tolkun uzynlyklaryny almak üçin bilelikde işleýärler we germaniý şeýle gün elementleriniň «ösyän» substraty bolup hyzmat edýär. Gün şöhlesi gün öýjüğine uranda, onuň energiýasy hereket edýän elektronlaryň energiýasyna, ýagny elektrik toguna öwrülýär. Fotoelementleri öndürmek üçin ulanylýan esasy materiallar – kremniý (Si) we galiý arsenidi (GaAs). Galiý arsenidi has ýokary fotokonwersiýa netijeligini üpjün edýär – 28%-e çenli (kremniý üçin – takmynan 17%), ýöne kremniden has gymmat düşýär. Mundan başga-da, kremniýiň önümçiligi indi has gowy özleşdirildi. Şol sebäbe görä, Gün panellerini öndürmek üçin esasy material kremnidir. Ýakynda kremniýiň derejesinde netijeliligi bolan, ýöne bar bolan Gün batareýalarynyň güýçli taraplary bolanlygy sebäpli birnäçe oňyn häsiýetlere eýe bolan indiý – misseleni (InCuSe) döredildi.

Şeýlelik bilen, «Gün» instituty duzly suwy süýjetmek üçin Gün enjamlaryny işläp düzmekde, öndürmekde, synag etmekde we öwrenmekde uly tejribe toplady. Gün süýjediji zawodlaryň synag modelleri «Gün» institutynda öndürilip, çölde maldarçylygy ösdürmek üçin (Çerkezli we Öwez - Şyh) oýlarda gurlan ýel-Gün toplumlaryna oturdyldy. Bu toplumlar 1000 sany başly goýun sürüsine ýylboýy ideg etmek we 4 adamlyk çopan brigadasy üçin ýaşamak üçin niýetlenendir we köpýyllap synagdan geçipdir. Häzirki wagtda suw süýjediji ulgam toplumynyň elementleri duzly guýy suwlaryny süýjedýän bolsa, geljekde Türkmen kölüniň suwlaryny süýjetmek üçin ulanylyp bilner.

2020-nji ýylda BMG Ösüş Maksatnamasy boýunça Garagum çölündäki 3 sany türkmen obasynyň çäginde Gün panelleri oturdyldy. Bu synag taslamasy suw serişdeleri boýunça Döwlet komiteti we Global ekobond tarapyndan goldanýan synag taslamasydyr. Garagumuň merkezindäki, Ahal welaýatynyň Başkok, Ýel, Böri obalarynyň ýaşajylyary kuwwaty 10 kwt bolan alternatiw energiýany ulanyp bilerler.

SOLAR PHOTOENERGY AS AN ENVIRONMENTALLY FRIENDLY ENERGY SOURCE

A. Annaeva, G. Seyidova (Turkmenistan)

The main trends in the development of the global solar photovoltaic market over the past few years have been analyzed. It is shown that it is one of the fastest growing sectors of renewable energy and modern industry in general. Obviously, the cost of solar energy produced is rapidly approaching the price of electricity generated by traditional methods at nuclear power plants and thermal power plants.

СОЛНЕЧНАЯ ФОТОЭНЕРГЕТИКА КАК ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТЫЙ ИСТОЧНИК ЭНЕРГИИ

А. Аннаева, Г. Сейидова (Туркменистан)

Проанализированы основные тенденции развития мирового рынка солнечной фотоэнергетики за последние несколько лет. Показано, что она является одной из самых быстроразвивающихся среди отраслей возобновляемой энергетики и современной промышленности в целом. Очевидно, что себестоимость производимой солнечной энергии стремительно приближается к цене за электроэнергию, генерируемую традиционными методами на АЭС и ТЭС.

TÜRKMENISTANYŇ ŞERTLERINDE ÝÜPLÜK ÖNDÜRMEGIŇ INNOWASION TEHNOLOGIÝASYNY EGIRME ÖNÜMÇILIGINE ORNAŞDYRMAGYŇ USULLARY

A. Ataýewa, T.Köşiliýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe «Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasynda» ýurdumyzda dokma senagatyny ösdürmekde möhüm orun eýeleýän pagtaçylyk pudagyny ösdürmäge uly ähmiýet berilýär. Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan öňde goýlan wezipeleri durmuşa geçirmek maksady bilen, dokma pudagynyň kärhanalaryndaky önümçilik-tehniki binýady täzelemek we içerki tebigy çeşmeleriň esasynda innowasion önümçilikleri döretmek boýunça toplumlaýyn maksatnamalar işlenilip taýýarlandy. Bu maksatnamalarda amatly bahadan we ýokary hilli içerki dokma önümleriň köp sanly görnüşleriniň öndürilmeginiň hasabyna daşary ýurtlardan getirilýän harytlaryň möçberini azaltmaga hem-de olaryň hilini gowulandyrmaga, mümkinçilik berdi.

Häzirki wagtda ýurdumyzda hereket edýän dokma senagatynyň egirme kärhanalarynda pagta we beýleki süýümleri gaýtadan işlemekde täze innowasion tehnologiýalary ornaşdyrmak hem-de olardan dürli belgili uly çyzykly dykzlykdaky ýüplükleri (apparat egirme ulgamy boýunça) öndürmek wajyp meseleleriň biri bolup durýar. Bu ýüplüklerden trikotaž matalaryny, süpürgiçleri, pledleri, joraplary, gymmat odealary, flanel, baýka, mebellik matalary taýýarlamak mümkin.

Egirme ulgamynda ýüplügi öndürmegiň dünýä tejribesi öwrenilip, ýurdumyzyň ýerli howa şertlerinde ösdürilen pagta süýümlerinden we çig mal galyndylaryndan uly çyzykly dykzlykdaky ýüplügi öndürmek üçin düzülen sortlamada pagta süýüminiň III sortundan 50%, IV sortly orta darymlardan 47% we egirme önümçiliginiň 3% galyndylary peýdalanyldy. Sortlamanyň düzümindäki süýümleriň uzynlyklary 18–30 mm bolup, biri-birinden fiziki-mehaniki häsiýetleri, ýetişiklik koeffisiýenti, üzülme agramlary, hapalary saklaýjylygy boýunça tapawutlanýarlar. Ýurdumyzda hereket edýän egirme kärhanalarynda ornaşdyrylan egirme ulgamlaryndan tapawutlylykda, bu ýüplügi öndürmegiň tehnologik zygiderliginde tüýtme - arassalama, darak we egirme ýaly tehnologiki geçişleri ulanyldy. Bu geçişlerde enjamlaryň sanynyň az bolmagy, tehnologik geçişlere, enjamlara we adam zähmetine bolan çykdaýlaryň azalmagyna ýardam eder.

Uly çyzykly dykzlykdaky ýüplükler saýlanyp alnan sortlamada ulanylan pes sortly pagta süýümlerinden, orta darymlardan we galyndylardan düzülen garyndylar üçin degişli ýüwürtme we tehnologik hasaplamlary geçirildi. Tüýtme - arassalama geçişinden soň, emele gelen darymlardan T= 4700 teks darak lentasy we T=72 teksli uly çyzykly dykzlykdaky ýüplük öndürildi. Synagda alnan ýarymtaýýar hem-de taýýar önümleriň çyzykly dykzlyklary, üzülme agramlary, Uster boýunça görkezijileri tejribe enjamlarynda barlanyldy.

Ýüplügi öndürmegiň tehnologik zygiderliginde ulanylýan enjamlaryň sanynyň, beýleki usullarda öndürilýän ýüplükler bilen deňeşdirilende enjamlaryň sanynyň azlygy, tehnologiki geçişleriň gysgalygy bilen tapawutlanyp, çykdaýlaryň ujypsyz, önümiň özüne düşýän gymmatynyň kadaly bolmagyna, önümçilik amallaryndaky tehniki hem-de tehnologik wagt ýitgileriniň azalmagyna, enjamlaryň hyzmat ediş döwrüniň uzalmagyna, çykdaýlaryň ykdysady taýdan tygşytlanmagyna getirer.

1-nji surat. Sortlamanyň düzümi: a) pes sortly pagta süýümleri, b) orta darymlar, ç) galyndylar

2-nji surat. Alnan önümler: a) darak lentasy, b) apparat ýüplük, ç) önümçilikde ulanyp bolmaýan galyndy

NETIJE

Kesgitlenen mukdardaky pes sortly pagta süýümlerini, orta darymlary, galyndylary goşup, saýyp, arassalap, tozansyzlandyrmak işleri geçirildi.

Garylan süýümlerden daralan lentany taýýarlamaklygyň hemme geçişleri geçilenden soňra 1 kg garyndydan 900 g lenta alyndy.

Taýýarlanan lentalardan ýüplük egirmek üçin degişli tow sanlaryny berlip, 900 g lentadan 860 gr ýüplük alyndy.

Taýýarlanan ýüplükler belli bir dykzlykda boş guta saraldy, netijede 100% garyndydan 84% ýüplük alyndy.

METHODS OF INTRODUCING INNOVATIVE TECHNOLOGY OF YARN PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF TURKMENISTAN

A.Atayeva, T.Koshiliyeva (Turkmenistan)

50% and 47% of cotton fibers of III and VI varieties and 3% of the waste of spinning production were used in the selection made from cotton fibers grown in local climatic conditions and raw material residues for the production of hardware yarn in the spinning industries of textile enterprises of our country. In contrast to other spinning systems, the technological sequence of yarn production used spinning and carding technological transitions.

The outer appearance of the produced yarn is thin and soft, because the fibers in it are slightly twisted, short and not fully opened along the length. Silkiness increases its heat-retaining properties, which is a key indicator when using yarns for certain purposes.

In our test, spinning and technological calculations of 72 tex yarn were performed. As a result, hardware yarn with 84% yield was obtained from a 100% mixture of low varieties of cotton fiber.

МЕТОДЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРОИЗВОДСТВА ПРЯЖИ В УСЛОВИЯХ ТУРКМЕНИСТАНА

А. Атаева, Т. Кошилиева (Туркменистан)

в прядильных производствах, текстильных предприятий нашей страны. 50 % и 47 % хлопкового волокна III и VI сортов и 3 % отходов прядильного производства использовано при отборе из хлопкового волокна, выращенного в местных климатических условиях, и остатков сырья для производства аппаратной пряжи В отличие от других систем прядения, в технологической последовательности производства пряжи использовались технологические переходы прядения и чесания.

Внешний вид выпускаемой пряжи тонкий и мягкий, так как волокна в ней слегка скручены, короткие и не полностью раскрываются по длине. Шелковистость повышает ее теплоудерживающие свойства, что является ключевым показателем при использовании пряжи для определенных целей.

Опытно были выполнены заправочные и технологические расчеты пряжи 72 текс. В результате была получена аппаратная пряжа с выходом 84 % из 100 % смеси низкосортных сортов хлопкового волокна.

KOMPLEKSIŇ HÄSIÝETLERINI MODELIRLEMEK

А. Çaryýew, G. Şemsetdinow (Türkmenistan)

n ölçegli E_n giňişligiň göçürmeleriniň V_n giňişliginde islendik tertipleşdirilen n sanysy V_n giňişligiň bazisi bolýan $n+1$ sany $\vec{e}_0, \vec{e}_1, \dots, \vec{e}_n$ wektorlary alalyň.

Kesgitleme: n ölçegli simpleks diýip, $\vec{x} = c_0\vec{e}_0 + c_1\vec{e}_1 + \dots + c_n\vec{e}_n$ görnüşdäki wektorlaryň kesgitleýän, $X \in E_n$ nokatlarynyň S_n köplüğine aýdylýar; bu ýerde, c_i ($i=0, 1, \dots, n$) sanlar, $c_0 + c_1 + \dots + c_n = 1$ bolan, otrisatel däl sanlardyr.

Kesgitleme boýunça üçburçluk iki ölçegli, tetraedr bolsa üç ölçegli simpleks bolar.

Umumy ýagdaýda n ölçegli S_n simpleksiň kesgitlemesinden şeýle netijäni alarys: c_i koordinatalaryň berkidilen p sanysy nola deň bolan, $X(c_i)$ nokatlaryň S_{n-p} köplügi S_n simpleksiň $(n-p)$ – ölçegli grany diýip atlandyrylýan bölek simpleksi emele getirýär. Bu ýerden şeýle netijäni alarys:

n ölçegli S_n simpleksiň $(n-p)$ ölçegli granlarynyň sany C_{n+1}^p ululyga deňdir, hususy halda $(n-1)$ – ölçegli granlarynyň sany $(n+1)$ -e deňdir.

Eger simpleksleriň köplüginde islendik iki simpleks kesişmeýän bolsa ýa-da umumy gran boýunça kesişýän bolsa, onda ol köplüğe simpleksleriň göni jemi ýa-da kompleks diýilýär. Kompleksi düzýän simpleksleriň ölçegleriniň iň ulusyna *kompleksiň ölçegi* diýilýär.

Dogry köpgranlyklaryň – dogry kompleksleriň bardygy gadymy grek alymy Platonyň ýaşan döwründe-de belli bolupdyr. Ol figuralaryň dördüsi, Platonyň pelsepesinde dört sany tebigy hadysany janlandyrypdyr: tetraedr-ody, kub-ýeri, ikosaedr-suwy, oktaedr-howany aňladýar. Şonuň ýaly-da olaryň her biri tebigy kristallary ýatladýar, mysal üçin: kub nahar duzunyň monokristalyny ýatladýar (NaCl).

Ýewklidiň (b.e.ç. IV, III a.) dünýä belli «Başlangyç» atly okuw kitabynyň XIII bölümi dogry köpgranlyklara – dogry komplekslere bagyşlanypdyr.

Eger üç ölçegli simpleksiň bir depesindeki tekiz burçlar göni burçlar bolsa, onda ol simplekse gönüburçly üçburçly piramida diýilýär.

Topologik giňişlikleriň giň klasyny öwrenmeklik baradaky meseleleriň çözülişi, köplenç, kompleksleriň topologik häsiýetlerini öwrenmekligiň üsti bilen ýerine ýetirilýär (Сулливан Д. Геометрическая топология. – М. Мир, 1975).

Bu ylmy işde kompleksleriň häsiýetleri derňeldi hem geometrik modelleriň üsti bilen şeýle netije alyndy.

Teorema. Dogry geksaedr, ýagny dogry alty granly kompleks dört sany dogry, gönüburçly, üçburçly piramidanyň we bir sany tetraedriň göni jemine deňdir.

MODELING THE PROPERTIES OF THE COMPLEX

A. Charyev, G. Shemsetdinov (Turkmenistan)

A complex is a collection of simplices of different dimensions, arranged correctly, i.e. any two simplices belonging to the complex either do not intersect, or intersect along a common face, and so on.

The study of a wide class of topological spaces is reduced to the study of the topological properties of a complex.

A three-dimensional simplex is called rectangular if all plane angles at one vertex are right angles.

In this work, the properties of complexes are investigated. With the help of simplex models, it is proved that a regular hexahedron a regular complex, is a set of four regular rectangular pyramids and a regular tetrahedron.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СВОЙСТВ КОМПЛЕКСА

А. Чарыев, Г. Шемсетдинов (Туркменистан)

Комплексом называется совокупность симплексов различных размерностей, расположенных правильно, т.е. любые два симплекса принадлежащие комплексу, или не пересекаются, или пересекаются по общей грани и т.д.

Изучение широкого класса топологических пространств сводится к изучению топологических свойств комплекса.

Трёхмерный симплекс называется прямоугольным, если все плоские углы при одной вершине являются прямоугольными углами.

В данной работе исследуются свойства комплексов. При помощи моделей симплексов доказано, что правильный гексаэдр – правильный комплекс, и он является совокупностью четырёх правильных прямоугольных пирамид и правильного тетраэдра.

FOTOELEKTRIK GÜN STANSIÝALARYŇ TASLAMALARYNY IŞLÄP TAÝÝARLAMAGYŇ USULYÝETI

A. Jumaýew (Türkmenistan)

Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň (GDEÇ) esasynda gurnalan energiýa üpjünçilik ulgamlary ekologiýa taýdan arassadyr we howpsuzdyr, şeýle hem elektrik energiýasynyň önümçiligi daşky gurşawa zyýan ýetirmeýär. Fotoelektrik Gün stansiýalary (FGS) uly möçberdäki hemişelik elektrik toguny öndürmekde, şol sanda merkezleşdirilen elektrik üpjünçilik ulgamyndan uzakda ýerleşýän ilatly ýerleri, ýaşaýyş jaýlaryny we kiçi kärhanalary elektrik energiýasy bilen üpjün etmekde ulanmak bolar.

Ylmy tezisde FGS-leri ulanmak arkaly gurnalan energiýa üpjünçilik ulgamynyň umumy gurluşy, geçirilen degişli hasaplamalar we daşky gurşawy goramak nukdaýnazaryndan hereket edýän energiýa üpjünçilik ulgamlaryny çalyşmak meselesi beýan edilýär, şeýle hem FGS-leriň taslamalaryny işläp taýýarlamagyň usulyýeti teklip edilýär.

FGS-leriň taslamalaryny işläp taýýarlamak aşakda görkezilen meseleleriň çözülmegini talap edýär:

- seredilýän ilatly ýerde GDEÇ-leriň resurslaryny kesgitlemek;
- gaýtadan dikeldilýän energetikany ösdürmegiň kadalaşdyryjy hukuk resminamalaryny işläp taýýarlamak;

- FGS-leriň taslamalaryny işläp taýýarlamagyň we hasaplamagyň usulyýetini döretmek;
- FGS-leriň synag taslamalaryny işläp taýýarlamak.

FGS-leriň taslamalaryny işläp taýýarlamak aşakda getirilýän tapgyrlara bölünýär:

- Birinji tapgyr – FGS-leriň çykalgasyndaky kuwwaty hasaplamak;
- Ikinji tapgyr – Akkumulýatoryň sygymyny hasaplamak;
- Üçünji tapgyr – zarýad beriji enjamyň kuwwatyny hasaplamak;
- Dördünji tapgyr – Esasy şinanyň kuwwatyny hasaplamak;
- Bäşinji tapgyr – Gün batareýalarynyň kuwwatyny hasaplamak;
- Altynjy tapgyr – özbaşdak FGS PTK-syny hasaplamak;
- Ýedinji tapgyr – awtonom inwertory saýlap almak.

Teklip edilýän usulyýeti ulanyp merkezleşdirilen elektrik üpjünçilik ulgamyndan uzakda ýerleşen jaşaýyş jaýy üçin FGS-iň taslamasy işlenilip taýýarlanylady. Merkezleşdirilen energiýa üpjünçilik ulgamyndan uzakda ýerleşýän oba jaşaýyş jaýyny FGS-leriň kömegi arkaly elektrik energiýasy bilen üpjün edýän ulgama seredip geçeliň. Özbaşdak FGS-leriň taslamasy işlenilip taýýarlanylanda birinji nobatda elektrik energiýasyny sarp ediji enjamlaryň sanawy we olaryň kuwwatlyklary hem-de nominal napryžaženiýeleri kesgitlenilýär.

Ylmy barlaglaryň esasynda alnan Gün energiýasynyň resurslaryny hasaba alyp, gyş we tomus möwsümlerinde Gün sagatlarynyň sany degişlikde 5 we 12 sagada deň diýlip alynýar. Seredilýän sarp edijileriň sanawyna laýyklykda bir gije-gündiziň dowamynda sarp edilýän elektrik energiýasynyň möçberi gyş we tomus möwsümleri degişlilikde 20–22 *kWh-sag* we 12–15 *kWh-sag* deň bolýar. Bu görkezijilerde ortaça bir aýyň dowamynda sarp edilýän elektrik energiýanyň möçberi 660 *kWh-sag* we ortaça ýylyň dowamynda 7920 *kWh-sag* barabar hasap edilýär. Bu şertlerde FGS-ler bir günüň dowamynda sagatda gyşda – $P = 22/5 = 4,4 \text{ kWh}$ we tomuşda bolsa – $P = 22/12 = 1,8 \text{ kWh}$ kuwwaty öndürmeli bolýar.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PROJECTS OF PHOTOVOLTAIC SOLAR STATIONS

A. Jumayev (Turkmenistan)

We understand that large scale solar photovoltaic systems for Turkmenistan are fundamentally new systems. For this reason, we believe it would be useful to fully describe these systems. Photovoltaic (PV) was used as solar technology. In photovoltaic systems use solar modules and each of them consists of several solar cells that produce electricity. This scientific article analyzes the possibility of using experimental studies of solar photovoltaic stations in electrical supply systems located on the territory of Turkmenistan.

МЕТОДИКА РАЗРАБОТКИ ПРОЕКТОВ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СОЛНЕЧНЫХ СТАНЦИЙ

A. Джумаев (Туркменистан)

Как известно солнечные фотоэлектрические системы больших масштабов для Туркменистана являются принципиально новыми системами. По этой причине мы считаем, что

будет полезно полностью описать эти системы. В качестве солнечной технологии используется фотоэлектричество. Фотоэлектрические системы используют солнечные модули и каждый из них состоит из нескольких солнечных элементов, которые производят электрический ток. В настоящей научной статье дается анализ возможностей использования экспериментальных исследований солнечных фотоэлектрических станций в системах электрического обеспечения расположенных на территории Туркменистана.

GAÝTADAN DIKELDILÝÄN ENERGIÝA ÇEŞMELERINDE ELEKTRIK ENERGIÝANY AKKUMULIRLEMEGIŇ USULLARY

A. Öwülyägulyýew (Türkmenistan)

Adamzat durmuşynyň bellenilen bir maksatlaýyn jemgyýetçilik işlerinde ýüze çykýan käbir täsirli işleri esasynda daşky gurşawyň we gazylyp alynýan ätiýaç gorlaryna ýaramaz täsir etmegine sebäp bolýan uglewodorod ýangyçlaryň peýdalanylmagyny azaltmak maksady bilen gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerini (GDEÇ) uly möçberde ulanylyşa goýberilmegi elektroenergiýanyň önümçiligini ýokarlandyrmak esasynda mümkinçilik döredýär. GDEÇ-iň esasynda kabul edilen maksatnamalara laýyklykda tehniki häsiýetnamaly akkumulirlenen energiýa tehnologik prosesiniň esasy ýerine ýetiriji mehanizmi bolup, elektrik çeşmäni sarp ediji gurluşlara birikdirmekde özüniň aýgytly täsirini üpjün edýär.

Akkumulirleme şeýle alanynda energiýany tygşytlamaýar tersine, goşmaça ýitgi döredýär, emma dolandyrylýan elektrik energiýanyň sarp edijilerindäki bökdençligi aradan aýyrmaklyga ýardam berýär we talabalaýyk çeşmedäki energiýanyň käbir tehniki häsiýetlerindäki näsazlyklary aradan aýyrýar, ýeňilleşdirýär. Belli bolşy ýaly öndürilýän elektrik energiýanyň GDEÇ-de, köplenç, wagtal-wagtal üýtgeýändigini hem hasaba alynýar. Sebäbi elektrik energiýasynyň tizlendirilen akymy GDEÇ-iň käbir şertleriniň (tebigy hadysa görä) ýerine ýetirilmän galmagy bilen düşündirilýär (ýel, Gün we gidroenergiýa). Şol sanda bu ýetmezçilikler kuwwatly sarp edijilere baglylykda adaty gündelik günlerden başlap ýylyň dowamyndaky günlerde hem gaýtalanýar. Şonuň üçin işlenilen günlerdäki görkezijiler we sarp edijilerdäki talap edilýän energiýa akkumulirlenýän energiýanyň şertine laýyklykda toplanan energiýanyň mukdaryna bagly bolýar.

Akkumulirlenen energiýa elektrik ulgamlaryň (EU) iş düzgünini gowulandyrmaga uly goşandyny goşýar. Meselem, akkumulirleýji gurluşlaryň tiz wagtyň dowamynda EU-nyň çeşmesindäki statik we dinamiki kuwwatlylygyny durnukly ýagdaýda saklamaga mümkinçiligi uludyr. Akkumulirleme gurluşyň kömegi bilen gysga wagtlaýyn ýüze çykan çeşmedäki deňagramsyz energiýany kadalaşdyrýar. Bu gurluşlaryň üsti bilen EU-nyň simmetrik däl iş düzgünini durnuklaşdyrmakda, naprýaženiýäniň we ýygulygyň gerekli bolan çäklerdäki gysarma burçuny talabalaýyk saklamaklykda şert döredýär.

Şeýlelikde, EU-laryň statik iş düzgüninde işleýän akkumulirleme ulgamlarynda aglaba, köplenç ýagdaýlarda, litiý-ionly şeýle-de wanadiniň okisli batareýalarynyň ulanylmagynda bellenilen çäklerdäki derejeleýin kuwwatlylyga ýardam bermeklige mümkinçilik berýär. Dinamik iş düzgüninde işleýän akkumulirleme ulgamlarynda bolsa superkondensatorlaryň ýa-da superçarhlaryň peýdalanylmagy uly mümkinçilik berýär.

Şeýle görnüşdäki akkumulirleme gurluşlary saýlamaklygyň görnüşleri boýunça elektrik toruň ýa-da gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň tehniki ýagdaýyna baglylykdaky parametrlerine gabat gelmelidir. GDEÇ-iň esasynda öndürilýän energiýany akkumulirleme esasynda toplanýanmagyny başga şerti boýunça hem alyp bolýar, ýagny sarp edijilerdäki yüküň az wagtynda peýdalanylýan energiýany toplamak we toplanan energiýany gündiziň dowamyndaky sarp edilýän yüküň uly wagtynda goşmaça bermeklik esasynda generirlemek (yzyna energiýa bermek) bolup durýar. Akkumulirleme ulgamyň aýratynlygy häzirki wagt elektrik torlardaky ýüze çykýan statik we dinamik ýüke ýardam-

çy diýip netije berilmegidir. Ondan başga-da, akumulirleme ulgamy elektrik torlaryndan ýmitlendirmeçligi ýola goýlanda, ýüküň minimum wagtynda energiýany toplamaklyk we ýüküň agdyklyk edýän wagtynda yzyna bermeklik şerti hem ýola goýulýar. Ulgamlardaky ýüze çykýan awariýa ýagdaýlaryndaky kaskadlaýyn çeşmeleriň ýitmegi zerarly goşmaça kömekçi energiýanyň gerek mahalynda energiýa bermek bilen tehniki näsazlygy aradan aýyrmak mümkinçiliginde akumulirlenen gurluşlary peýdalanyp bolýar.

METHODS OF ELECTRIC ENERGY STORING IN RENEWABLE ENERGY SOURCES

A. Ovulyagulyyev (Turkmenistan)

In this scientific article methods of accumulating electrical energy from renewable energy sources are considered. Different types of used methods, devices and capabilities are studied. Some new methods of electrical energy storage are proposed in the article.

МЕТОДЫ АККУМУЛИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ В ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКАХ ЭНЕРГИИ

A. Овлягульев (Туркменистан)

В научной статье рассматриваются некоторые методы аккумулирования электроэнергии в возобновляемых источниках энергии. Рассматриваются отдельные виды, устройства и возможности используемых методов. Таким образом, предлагаются новые методы аккумулирования электрической энергии.

TÜRKMEN ZENAN KÖÝNEKLERI ÜÇIN NIÝETLENEN MATALARYŇ ADAM SAGLYGÝNA TÄSIRI

A. Ýaryýew (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen Watanymyzyň ykdysadyýetiniň beýleki pudaklary bilen bir hatarda dokma senagatynyň hem güýçli depginler bilen ösmegine getirdi.

Türkmenleriň milli eşikleri goňşy halklardan tapawutlanýan özboluşly häsiýete eýe bolup, asyrlaryň dowamynda öz milli döp-dessurlaryny hem-de milli geýimlerini saklamagy gowy başarypdyrlar. Ylmy işde öwrenilýän üç sany matalardan diňe keteni gadymdan gelýän hakyky milli türkmen matasydyr. Ştapel hem-de panbarhat diňe XX asyryň ortalaryndan öndürilip başlandy. Bu ylmy işde zenanlaryň milli türkmen eşiklerini tikmek üçin giňden ulanylýan matalaryň häsiýetleri döwrebap häzirkizaman hil barlaglaryň usullary bilen seljerildi we görkezijileri boýunça özara deňeşdirildi.

Hil barlaglary ýurdumyzyň dokma kärhanalarynyň tejribelalarynda ösen ýurtlarda ulanylýan standartlary ulanmak arkaly geçirildi. Mundan başga-da, DIN ISO standartlaryň düzümine girmeýän damja usuly matalaryň siňdirijiligini ölçemek üçin ulanyldy. Süýümleriň gelip çykyşlaryny kesgitlemek üçin, giň ýaýran himiki usul ulanyldy. Bu ylmy işde ýanyjylygy barlamak üçin, maşyn senagatynda ulanylýan DIN ISO standarty ulanyldy, çünki başga usullar ylmy işiň çäklendirilmegine laýyk gelmedi. Rahatlyk ýa-da başgaça komfort bu dokma önümleriniň esasy häsiýetleriniň biridir. Rahatlyk häsiýeti matanyň gurluşyna, çig malyna, üst dykyzlygyna, çyglylygy siňdirijiligine, ýylylyk geçirijiligine hem-de deri bilen duýulmagyna baglydyr. Ergonomikanyň esasy düzgünlerine laýyklykda, eşikler daşky howa bilen bedeniň öz döredýän ýylylygy arasynda temperaturasyny sazlamalydyr.

Eger eşik iş yeriniň howa temperaturasyna gabat gelmese, işgärleriň öndürijiligi we özlerini duýsy pese gaçýar.

Sarp edijiler üçin möhüm bolan esasy häsiýetler degişli edebiýatlara edilen syndan we hil barlaglarda ulanylýan kesgitli tehniki görkezijiler üçin «Hil Ornaşdyrma Funksiýasy» arkaly gabat getirildi we saýlanyldy.

Panbarhat matasynyň nusgalaryň ýüzi gyradeň bolmadygyny belläp geçip, ol barlaglaryň netjesine uly täsir edýär. Şonuň üçin, panbarhat nusgalarynyň köp sany barlaglary geçirildi we ortaça görkezijiler alyndy. Ştapel matasynyň howa geçirijiligi has gowy bolup, onuň gyzgyn howada geýilmeginde has laýykdygyny görkezýär. Wiskoza süýümi ähli nusgalarda tapyldy. Ýüpek panbarhat nusgalaryň düşeginde tapyldy. Hakyky milli keteni matasynyň düzüminde hem ýüpek süýüm hökman bolmalydyr. Emma barlanan keteni nusgalarynda ýüpek tapylmady, diňe wiskoza we sintetik süýümler tapyldy. Panbarhat nusgalaryň ählisi iň galyň, ştapel matasy bolsa iň ýuka bolup, bu matanyň gyzgyn howada ulanmaga has ýaramlydygyny ýene-de görkezdi. Panbarhat we ştapel nusgalaryň ýylylyga durnuklylygy keteni nusga bilen deňeşdirilende has pes boldy. Nusgalaryň arasynda diňe panbarhat daşky eşikler üçin niýetlenen DTB standartlaryna laýyk geldi. Ştapel nusgasynyň düzümine wiskoza bolany üçin onuň tüýjerme häsiýeti örän ýaramaz boldy. Keteni nusgalarda bolsa, tüýjerme hadysasy ýüze çykmady we DTB standartlaryna doly gabat geldi. Gigiýeniki taýdan möhüm bolan siňdirijilik häsiýeti ştapel nusgasynda iň oňat boldy. Panbarhat nusgalar dürli tizliklerde ýandy.

Ylmy işde görkezijileri özara deňeşdirmek arkaly aşakdaky netijeler alyndy:

– ştapel nusgasynyň howa geçirijiligi, siňdirijiligi, üst dykzlygy we suw buglara bolan garşylygy ýokary bolup, mata gyzgyn howada ulanmak üçin has laýyk gelýär;

– ştapel nusgasynyň tüýjerme häsiýeti iň ýaramaz, çünki bu mata wiskoza süýümlerden taýýarlanýar.

Bu bolsa ştapel eşikleriň köp ulanylandan we ýuwlandan soň daşky ýüzüniň çalt zaýalanýandygyny düşündirýär.

– ştapel nusgalar çalt ýandy we howpsuzlyk taýdan pes häsiýetde boldy;

– gülli panbarhat nusgalaryň sürtülende öz ölçeglerini saklamak ukyby örän pes boldy;

– keteni nusgalarynda pilling hadysasyna durnuklylygy, ýyrtylma garşylygy, uzalmasy we berkligi örän ýokary bolup, düzüminde köp mukdarda berk we çeýe poliester süýümleriň bardygyny gözkezdirdi;

– rahatlyk we seretmäge ýeňillik görkezijiler boýunça ştapel matasy iň ýokary bahalary aldy.

Hakykatdan hem ştapel türkmen zenanlarynyň ýylyň yssy döwri durmuşda giň ulanylýan matasydyr.

Barlaglaryň netijeleri matalaryň düzümi we häsiýetleri barada ýalňyş pikirleriň giň ýaýrandygyny görkezýär. Himiki süýümleriň ulanylmagy dokma önümleriň bahasynyň arzanlamagyna we tehnologik häsiýetleriniň gowulanmagyna getirýär, ýöne şol bir wagtda gigiýeniki häsiýetleriniň pese düşýändigini ýatdan çykarmaly däl. Bu meseläni matalaryň häsiýetlerini süýüm düzümini üýtgetmek we dürli ti-marlama usullaryny ulanmak arkaly çözmek zerurdyr. Hil barlaglaryň netijeleri Türkmen milli dokma önümlerini öwrenýän alymlar hem-de dokma senagatynyň hünärmenleri üçin gyzykly bolup biler.

EFFECTS OF FABRICS INTENDED FOR TURKMEN WOMEN'S DRESSES ON HUMAN HEALTH

A. Yaryyev (Turkmenistan)

The national clothes of the Turkmens have a unique character, different from the neighboring peoples, and they managed to preserve their national traditions and national costumes throughout the centuries. In this scientific work, the properties of fabrics widely used for sewing women's national Turkmen clothes are analyzed by modern quality testing methods. In the scientific work, the most important physical, mechanical, hygienic and chemical properties for consumers of textile fabrics, which being in great demand by women in local markets, such as clothes made of staple, velvet and linen fabrics were compared. Quality control of scientific work was carried out in laboratories of textile enterprises of our country using standards used in developed countries. In addition, the drop method,

which is not part of DIN ISO standards was used to measure the absorbency of fabrics. A common chemical method was used to determine the origin of the juice. In this research, the DIN ISO standard used in the machine industry was used to test the flammability, as other methods did not meet the limitations of the research.

The survey results show that misconceptions about the composition and properties of fabrics are widespread. The use of chemical fibers reduces the cost of textile products and improves their technological properties, but at the same time, it should not be forgotten that their hygienic properties decrease. It is necessary to solve this problem by changing the properties of the fabrics and using different treatment methods. The results of the qualitative research can be interesting for scientists studying Turkmen national textile products as well as specialists of the textile industry.

ВЛИЯНИЕ ТУРКМЕНСКОЙ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ НА ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА

A. Яриев (Туркменистан)

Национальная одежда туркмен имеет неповторимый характер, отличие от соседних народов им удалось сохранить свои национальные традиции и национальные костюмы на протяжении веков. В данной научной работе современными методами контроля качества анализируются свойства тканей, широко используемые для пошива женской национальной туркменской одежды. В научной работе сравнили наиболее важные для потребителей физико-механические, гигиенические и химические свойства текстильных тканей, пользующихся большим спросом у женщин на рынках, таких как штапель, бархат и кетени. Контроль качества по научной работе осуществлялся в лабораториях текстильных предприятий нашей страны по стандартам, принятым в развитых странах. Кроме того, для измерения водоупорности тканей использовался капельный метод, который не является частью стандартов DIN ISO. Для определения происхождения волокон использовали обычный химический метод. В этом исследовании для проверки воспламеняемости использовался стандарт DIN ISO, используемый в машиностроении. Результаты показывают, что распространены ошибочные представления о составе и свойствах тканей. Использование химических волокон удешевляет текстильные изделия и улучшает их технологические свойства, но при этом не следует забывать, что снижаются их гигиенические свойства. Решать эту проблему необходимо путем изменения волокнистого состава тканей и методов отделки. Результаты исследований могут быть интересны ученым, а также специалистам текстильной промышленности.

TÜRKMENISTANDA ÝEL ENERGETIK GURNAWLARYNY ORNAŞDYRMAKDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ÄHMIÝETI

B. Reýimow (Türkmenistan)

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Arkadagly Serdarymyz ýurdumyzy ösdürmek boýunça energiýa üpjünçiligini gazanmak babatda uly tagallalar edýär. Dünýäde uglewodorod çig malynyň çäklidigi sebäpli, häzirki wagtda ekologik taýdan arassa bolan energiýanyň gaýtadan dikeldilýän görnüşlerini peýdalanmak boýunça uly netijeler gazanyldy. Energiýanyň gaýtadan dikeldilýän çeşmelerini biziň ýurdumyzda ornaşdyrmak boýunça uly işler alnyp barylýar. Günün we ýeliň energiýasyny peýdalanmak bilen daşky gurşawa zyňylýan gazlaryň mukdary azalýar.

Türkmenistanda ýeliň energiýasyny peýdalanmak üçin ýel elektrik stansiýalarynyň guruljak ýerlerinde ýel serişdelerine gözegçilik etmek bilen, ýel gurluşlarynyň iş kadasyny kesgitlemek mümkindir. Bu gözegçilikler degişli sebitlerde guralan meteostansiýalaryň kömegi bilen amala aşyrylýar.

Sanly tehnologiýalaryň ulanylyşynyň has giň gerime eýe bolmagy bilen bu ugurda geçirilýän gözegçilikleriň we ölçegleriň takyklyk derejesi hem ýokarlandy.

Ýel atmosferanyň her nokady üçin dürli beýikliklerde dürli tizligi bilen häsiýetlendirilýär. Ýeliň tizligi giňişlige we wagta görä üýtgeýän ululyk bolup, ýerli şertlere, ýylyň paslyna we howa şertlerine baglydyr. Şonuň üçin tebigatda bolup geçýän hadysalar ýeliň tizliginiň bahasyny ulanmak bilen gönümel baglanyşyklydyr, hususan-da, ýel elektrik gurnamalarynda elektrik energiýasyny öndürmek çylşyrymly häsiýete eýedir.

Ýeli netijeli peýdalanmak maksady bilen anyk geografik sebitde ýel energiýasynyň häsiýetnamalaryny umumylaşdyrmak üçin, düzgün boýunça, ýeliň aerologik we energetiki häsiýetnamalarynyň topумы bolan ýel energetiki kadastry işlenilip taýýarlanylýar. Bu kadastr ýel elektrik gurnamalarynyň parametrlerini we iş kadasyny kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Ýel energetiki kadastrynyň esasy häsiýetnamalary bolup aşakdakylar hasaplanýar:

- ýeliň orta ýyllık tizligi, ýeliň ýylyň we çalşygyň dowamyndaky geçişi;
- ýeliň tizlikleriniň gaýtalanýşy;
- ýelli döwürleriň dowamlylygy boýunça ýeliň asuda döwürleriniň paýlanylyşy;
- ýeliň udel kuwwaty we udel energiýasy;
- sebitiň ýel energetiki serişdeleri.

Ýel kadastryny işlap taýýarlamak üçin maglumatlary toplamagyň çeşmesi bolup meteostansiýalar we aerologik stansiýalar hyzmat edýär. Meteostansiýalarda klimat baradaky parametrleri, şol sanda ýeliň tizligini we ugruny ölçemek gije-gündiziň dowamynda geçirilýär. Häzirki zaman meteostansiýalarynda 8 rumb boýunça ölçegler geçirilýär. Şeýle-de ýel elektrik desgasynyň göz önünde tutulyp guruljak ýerinde üznüksiz ölçemek amala aşyrylýar. Meteostansiýalardan başga-da aerologik stansiýalar (zondlar we şarlar) hem wagtal-wagtal dürli beýikliklere uçurmak arkaly ölçegleri geçirmek bilen maglumatlar ýygnaýar.

Häzirki zaman sanly tehnologiýalarynyň ösmegi bilen ýel we klimat baradaky maglumatlary toplamak üçin dürli görnüşli meteostansiýalar peýdalanýlar. Olaryň biri-de Türkmenistanyň günorta nokady bolan Serhetabatda gurnalandyr. Bu meteostansiýanyň kömegi bilen ygalyň mukdary, howanyň temperaturasy we otnositel çyglylygy, ýeliň orta we maksimal tizlikleri, ýeliň öwüsýän ugurlary ýaly birnäçe parametrler ölçenilýär. Bu parametrleriň ölçenilmegi bilen energiýanyň gaýtadan dikeldilýän çeşmeleri bolan ýel energiýasy baradaky berlenleriň bazasyny toplamak arkaly, olardan peýdalanmak bilen degişli sebitlerde ýel elektrik stansiýalaryny gurmakda ulanylýan ýel energetiki kadastryny işläp taýýarlamaga mümkinçilik berýär.

Meteostansiýadan alynýan maglumatlar ýyllaryň dowamynda alnan öňki maglumatlar, şeýle-de hemra arkaly alnan maglumatlar bilen deňeşdirilip, degişli beýiklik üçin ýel baradaky kadastryny getirip çykarmaga mümkinçilik berýär.

VALUE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AT PLACING OF WIND ENERGY INSTALLATIONS IN TURKMENISTAN

B.Reyimov (Turkmenistan)

In this work results of the meteorological station established in Serhetabat are given. The data measured by a meteorological station, is used for working out wind energy a cadaster of concrete region. For systemizing characteristics of wind conditions in concrete region with the purpose of receiving electric power, it wind energy a cadaster is developed as a rule representing the characteristics of a wind, allowing to define its power value, and also expedient parameters and operating modes wind energy installations.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ РАЗМЕЩЕНИИ ВЕТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСТАНОВОК В ТУРКМЕНИСТАНЕ

Б. Рейимов (Туркменистан)

В данной работе приводятся результаты метеостанции, установленной в Серхетабате. Данные, измеряемые метеостанцией на разных высотах, используются для разработки ветроэнергетического кадастра конкретного региона. Для систематизации характеристик ветровой обстановки в конкретном регионе, как правило, разрабатывается ветроэнергетический кадастр, представляющий собой характеристики ветра, позволяющие определить его энергетическую ценность, а также целесообразные параметры и режимы работы ветроэнергетических установок.

FIZIKANY ÖWRETMEGIŇ NOOSFERA TEHNOLOGIYASY

В. Rustemow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow 2022-nji ýylyň 23-nji sentýabrynda geçiren Döwlet maslahatynda eden çykyşynda «Birleşen Milletler Guramasynyň Durnukly ösüş maksatlaryny ýurdumyzda durmuşa geçirmegiň çäklerinde häzirkî we geljekki nesillerimiziň bähbitleri üçin hem zerur işleri alyp barýarys» diýip belledi.

XXI asyrdaky tehnikiň, tehnologiýanyň görnüş-eşdilmedik derejede ösmegi adamzadyň ýaşayşynyň ähli ugurlaryna öz täsirini ýetirdi we durnukly ösüşi üpjün etmek üçin bilim ulgamynyň önünde adamlarda noosfera dünýägaraýşy kemala getirmek wezipesini goýdy. Döwür indi dünýä bitewi ulgam hökmünde akyly ýetirmegiň, bitewülik dünýägaraýşyň ýeterlik däldigini, oňa tebigatyň ählumumy kanunlary esasynda dolandyrylýan paýhas gurşawy – noosfera hökmünde düşünmegiň, ýaşayşyň ähli ugurlarynda bu kanunlara amal etmegiň zerurlygyny aýan etdi. Emele gelen bu ýagdaý bilimiň täze modeline – üznüksiz noosfera bilime geçmegi döwürüň talaby hökmünde öňe çykardy.

Häzirkî döwürde bilimiň noosfera modeline geçmegiň durnukly ösüşi üpjün etmegiň möhüm şertidigi ählumumy ykrar edilen ýagdaýdyr. Soňky 15–20 ýylyň dowamynda noosfera bilimiň mazmununy, maksadyny we wezipesini anyklamak, konsepsiýasyny işläp taýýarlamak boýunça birnäçe ylmy derňewleriň geçirilendigine garamazdan, bu bilim modelini pedagogik amalyýete ornaşdyrmak mümkinçiligi bolmady. Munuň esasy sebäbi tebigatyň ählumumy kanunlarynyň ylymda ýokdugy, açylmandygy, heniz «ýazylmadyk kanunlardygy» bilen baglanyşyklydyr.

Ylymda öňe sürülýän häzirkî zaman garaýyşlar esasynda tebigatyň ählumumy kanunlaryny metafizik çemeleşme esasynda ýüze çykarmagyň mümkindigi, munuň üçin fizikanyň kanunlaryny sebäpnetije baglanyşyklar görnüşinde tertipleşdirmegiň, umumylaşdyrmagyň zerurdygy baradaky möhüm netijä gelindi. Munuň ýaly çemeleşme awtora dünýäniň noosfera keşbini geometrik şekil – Eýleriň – Wenniň diagrammasy görnüşinde döretmäge we onuň esasynda tebigatyň ählumumy kanunlarynyň algebraik strukturasynyň rasional sanlar meýdandygyny anyklamaga mümkinçilik berdi. Alnan bu netijä Ýewropanyň tebigat ylymlary akademiýasynyň seljeriş topary tarapyndan ylmy açyş hökmünde ykrar edildi. Bu matematiki modeli häsiýetlendirýän teoremlar ýeke-täk meýdan nazaryýetini döretmäge we onuň esasynda tebigatyň ählumumy kanunlaryny ýüze çykarmaga mümkinçilik berdi.

Dünýäniň noosfera keşbiniň awtor tarapyndan okuw modeli hökmünde esaslandyrylmagy oňa fizikany öwretmegiň noosfera modelini, tehnologiýasyny we tehnologiýa kartasyny işläp taýýarlamaga mümkinçilik berdi. Awtor tarapyndan işlenilip taýýarlanylýan fizikany öwretmegiň noosfera tehnologiýasy öwredilýän okuw maglumatlaryny empirik, nazary, metafiziki we noosfera derejede öwretmekligi göz önünde tutýar. Öwretmegiň tehnologiýasyna empiriki we nazary bilimleri özleşdirmek öwretmegiň adaty elementleri, metafiziki we noosfera bilimler bolsa täze elementleri hökmünde

girýär. Metafiziki bilim derejesinde okuw maglumatlaryny induktiw, noosfera bilim derejesinde deduktiw esasynda özleşdirmäge, ýagny birinji ýagdaýda akyl ýetirme anyklykdan abstraktlyga galýan bolsa, ikinji ýagdaýda abstraktlykdan anyklyga geçýär we beýleki dersler, ýaşayyş-durmuş bilen baglanyşdyrmaga mümkinçilik döreýär.

Işlenilip taýýarlanylýan innowasion bilim tehnologiýasynyň netijeliligini barlamak maksady bilen ýurdumyzyň birnäçe umumybilim berýän orta mekdeplerinde geçirilen pedagogik synaglaryň netijeleri noosfera bilimiň dersi öwretmekdäki dowam edip gelýän kynçylyklary aradan aýyrmaga, bilim alýanlaryň dersi öwrenmäge gyzyklanmalarynyň, özbaşdak bilim almaga islegleriniň güýçlenýändigini tassyklaýar. Fizikany öwretmegiň noosfera tehnologiýasyny ýakyn geljekde mugallymçylyk amalyýetine köpçülikleýin ornaşdyrmak, ilkinji nobatda ders mugallymlary tarapyndan bu tehnologiýanyň özleşdirilmegini, okuw maksatnamalaryna, okuw kitaplaryna degişli düzedişleriň girizilmegini talap edýär. Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň ýurdumyzyň bilim ulgamyny döwrebaplaşdyrmak barada edýän tagallalary, şeýle-de Seyitnazar Seydi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynda «Durnukly ösüş üçin ekologiýa bilimi» ÝUNESKO kafedrasynyň açylmagy bu innowasion bilim tehnologiýasyny diňe ýurdumyzyň çäklerinde däl-de, dünýäniň beýleki ýurtlaryna ýaýradylmagyna ynam döredýär.

NOOSPHERIC TECHNOLOGY OF TEACHING PHYSICS

B. Rustemov (Turkmenistan)

One of the characteristic features of science and education of the 21st century is the expectation of the discovery of the Universal Laws of Nature and, on this basis, the transition to the noospheric model of education, which is a necessary condition for sustainable development. The author's long-term scientific search allowed him to create a noospheric picture of the world and, on its basis, discover the universal laws of nature. The scientific results obtained by the author served as a scientific and theoretical basis for building a model and developing the concept of noospheric education. At present, on the basis of this concept, the author has developed a noospheric technology for teaching physics, which confirmed the expected results in pedagogical experiments conducted in secondary schools of the country. The ongoing policy to modernize the education system in the country under the leadership of Esteemed President of Turkmenistan Serdar Berdimuhamedov and the opening of the UNESCO Chair «Environmental Education for Sustainable Development» at the Turkmen State Pedagogical Institute named after Seyitnazar Seydi gives hope to spread this innovative technology of education not only within our country, but also beyond.

НООСФЕРНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

Б. Рустемов (Туркменистан)

Одной из характерных черт науки и образования XXI века является ожидание открытия Всеобщих Законов Природы и на этой основе перехода на ноосферную модель образования, который является необходимым условием устойчивого развития.

Многолетние научные поиски автора позволили ему создать ноосферную картину мира и на ее основе открыть всеобщие законы природы. Полученные автором научные результаты послужили научно-теоретической базой для построения модели и разработки концепции ноосферного образования. В настоящее время на основе этой концепции автором разработана ноосферная технология обучения физике, которая подтвердила ожидаемые результаты в педагогических экспериментах, проведенных в средних общеобразовательных школах страны. Проводимая политика по модернизации системы образования в стране под

руководством Уважаемого Президента Туркменистана Сердара Бердымухамедова и открытия кафедры ЮНЕСКО «Экологическое образование для устойчивого развития» в Туркменском государственном педагогическом институте имени Сейитназара Сейди вселяет надежду распространить данную инновационную технологию образования не только в пределах нашей страны, но и за ее пределами.

KREATINIŇ FIZIKI-HIMIKI AÝRATYNLYKLARYNY ÖWRENMEGIŇ USULYÝETI BARADA

F.Saitkulow (Özbekistan)

Kreatininiň fiziki-himiki häsiýetleri öwrenildi. Kreatinin ganyň düzüminden böwrekden süzülme hem-de proksimal kanaly arkaly bölünip çykýar. Kreatininiň kanal arkaly reabsorbsiýasy uly däl, ýa-da düýbünden geçmeýär. Eger böwrek kadaly işlemese, gandaky kreatininiň konsentrasiýasy ýokarlanýar.

ON THE METHODOLOGY OF STUDYING THE PHYSICO-CHEMICAL CHARACTERISTICS OF CREATININE

F. Saitkulov (Uzbekistan)

The physicochemical properties of creatinine have been studied and are removed from the blood mainly by the kidneys, by glomerular filtration, and also by proximal tubular secretion. There is little or no tubular reabsorption of creatinine. If the filtration in the kidneys is insufficient, the concentration of creatinine in the blood rises.

О МЕТОДИКЕ ИЗУЧЕНИЯ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ КРЕАТИНИНА

Ф. Саиткулов, (Узбекистан)

Креатинин (kriætínin, от древнегреческого: κρέας (kréas) «плоть») является продуктом распада креатинфосфата в результате метаболизма мышц и белков. Он высвобождается организмом с постоянной скоростью (в зависимости от мышечной массы).

Креатинин сыворотки (измерение крови) является важным показателем здоровья почек, поскольку это легко измеряемый побочный продукт мышечного метаболизма, который выводится почками в неизменном виде. Сам креатинин вырабатывается через биологическую систему, включающую креатин, фосфокреатин (также известный как креатинфосфат) и аденозинтрифосфат (АТФ, непосредственный источник энергии в организме).

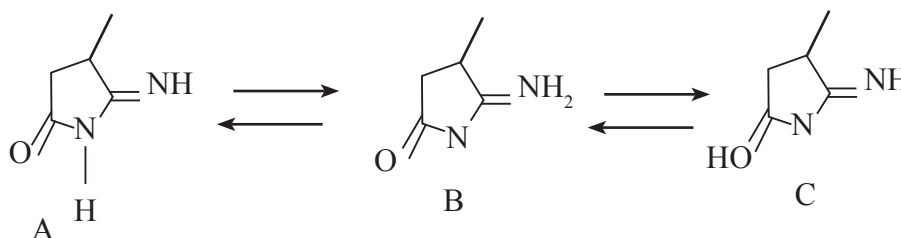
Креатин синтезируется главным образом в печени результате метилирования гликоциаминина (гуанидиноацетата, синтезируемого в почках из аминокислот аргинина и глицина) с помощью S-аденозилметионина. Затем он транспортируется через кровь к другим органам, мышцам и мозгу, где путем фосфорилирования превращается в высокоэнергетическое соединение фосфокреатин. Превращение креатина в фосфокреатин катализируется креатинкиназой; во время реакции происходит спонтанное образование креатинина.

Креатинин удаляется из крови главным образом почками, путем клубочковой фильтрации, а также путем проксимальной канальцевой секреции. Канальцевая реабсорбция креатинина незначительна или отсутствует. Если фильтрация в почках недостаточна, концентрация креатинина в крови повышается. Поэтому концентрацию креатинина в крови и моче можно использовать для расчета клиренса креатинина (КК), который примерно коррелирует со

скоростью клубочковой фильтрации (СКФ). Концентрации креатинина в крови также могут использоваться отдельно для расчета расчетной СКФ. Кетоислоты, циметидин и триметоприм снижают канальцевую секрецию креатинина и следовательно, повышают точность оценки СКФ, особенно при тяжелой почечной недостаточности.

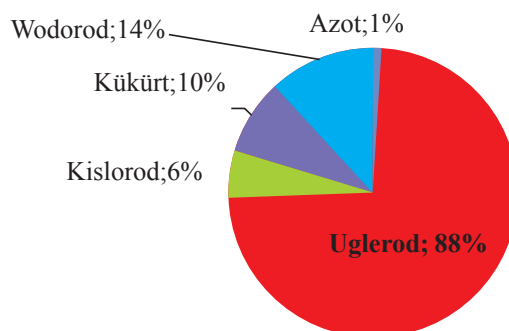
Альтернативная оценка функции почек может быть сделана при интерпретации концентрации креатинина в плазме крови наряду с концентрацией мочевины. Соотношение АМК к креатинину (отношение азота мочевины крови к креатинину) может указывать на другие проблемы, помимо тех, которые присущи почкам; например, концентрация мочевины, повышенная непропорционально креатинину, может указывать на преренальную проблему, такую как истощение объема.

Антибактериальные и потенциальные иммунодепрессивные свойства. Исследования показывают, что креатинин может быть эффективен для уничтожения бактерий многих видов как грамположительных, так и грамотрицательных, а также различных штаммов бактерий, устойчивых к антибиотикам. Креатинин не влияет на рост грибов и дрожжей; это можно использовать для выделения медленно растущих грибов, свободных от нормальных бактериальных популяций, обнаруженных в большинстве образцов окружающей среды. Механизм, с помощью которого креатинин убивает бактерии, в настоящее время неизвестен. Наш результат предполагает, что креатинин может обладать иммунодепрессивными свойствами, поэтому мы стремились продолжить нашу научную работу по изучению биохимических свойств креатинина и существует в трех различных таутомерных состояниях А, В, С:

NEBIT TEGMILINIŇ ÝAÝRAMAGYNYŇ IKI ÖLÇEGLI MODELI

G. Garayew (Türkmenistan)

1-nji surat. Nebitiň himiki düzümi

Uglewodorod serişdelerine bagyşlanan ylmy ýygyndylarda dünýä ýüzünde gazylyp alynýan nebitiň 400 görnüşiniň düzümi hakyndaky maglumatlar getirilýär. Nebitiň düzümi, esasan, uglewodo-

roddan ybarat (*1-nji surat*). Berridžyň (Berridge), Blokkeriň (Blokker), Parkeriň (Parker), Mak-Keýiň (McKey), Doddyň (Dodd) ylmy işlerinde çig nebitiň fiziki-himiki häsýetiniň suwuň ýüzüne ýaýramak, konweksiýa, fototurşama, diffuziýa, bugarma, eremek, emulgirilenmek ýaly hadysalara edýän täsirleri öwrenilipdir.

Meseläniň goýluşy: Taraplarynyň uzynlygy degişlilikde 10000 *m*-e deň bolan kwadrat ýaýlanyň merkezinde (5000, 5000) 10 tonna möçberinde nebit dökülýär. Kwadratyň çäklerinde syzyjylyk ýok. *x*'lar oky boýunça akymyň tizligi 4*m/s* we *y*'lar oky býunça akymyň tizligi 0.1*m/s*-e deň. Goýulýan meselede tegmiliň diňe akymyň täsiri astynda hereketiniň modeli öwrenilýär. Sanly çözüw adaty tükenikli tapawutlar usuly arkaly däl-de tükenikli elementler usuly arkaly ýerine ýetirildi.

Aşakdaky deňlemäni R_j destruksiýanyň *j* hadysasyny hasaba almak bilen, diffuziýalaryň, şemal meýdanlarynyň we akymalaryň täsiri astynda C_i konsentrasiýaly *i* emeli bölegiň ýaýramasyny suratlandyran deňleme hökmünde alalyň:

$$\frac{\partial C_i}{\partial t} + u \frac{\partial C_i}{\partial x} + v \frac{\partial C_i}{\partial y} - K_x \frac{\partial^2 C_i}{\partial x^2} - K_y \frac{\partial^2 C_i}{\partial y^2} + F(C_i, R_j) = 0, \quad (1)$$

bu ýerde $C_i(x, y, t)$ hapalanma konsentrasiýasy, g/m^2 ; *t* – wagt, *s*; *x*, *y* – dekart berlen nokadyň dekart koordinatalary, *m*; *u*, *v* – umumy akym tizliginiň bölünmezlik deňlemesini kanagatlandyran wektorynyň komponentleri, *m/s*; K_x, K_y – (*x, y*) tekizlikdäki turbulent diffuziýanyň koeffisiýentleri, m^2/s^2 ; $F(C_i, R_j)$ – R_j destruksiýanyň (bugaryjylyk, biologik turşama) *j* hadysasynyň netijesindeki *i* emeli bölegiň destruksiýasyny kesgitleýän fuksiýa, $mg/(m^2c)$.

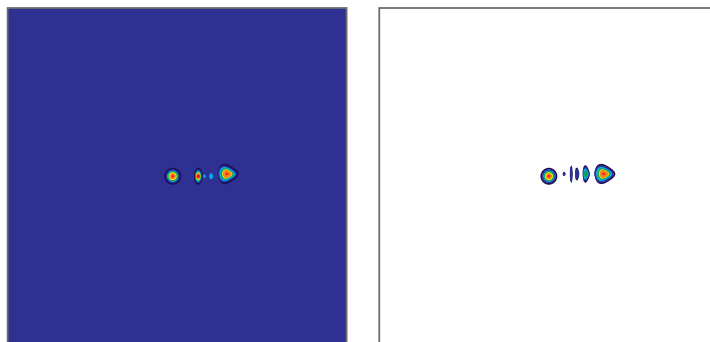
Tekizlikdäki (*x, y*) turbulentligi gomogen we izotrop diýip hasaplaýarys, ýagny $K_x = K_y = \text{const} = K_{xy}$, sebäbi bu görnüş hakyky ýagdaýa has ýakyn bolup, oňa, adatça, umman grafiki (oceanografiýa) hasaplamlarynda garalýar.

$$C(x, y, 0) = Q \cdot \delta(x - x_0) \cdot \delta(y - y_0) \quad (2)$$

$$\frac{\partial C_i}{\partial n} = p \cdot C_i |_{\Sigma_1} \quad (3)$$

$$C_i(x, y, t) |_{\Sigma_2} = 0 \quad (4)$$

Biziň ýagdaýmyzda $x_0=5000\text{ m}$, $y_0=5000\text{ m}$, $Q=10\text{ tonna}$, $u=4\text{ m/s}$, $v=0.1\text{ m/s}$
Aşakdaky 2-nji suratda 100 *s* wagtdan soň tegmiliň soňky ýagdaýy görkezilen:

2-nji surat. Tegmiliň 100 s wagtdan soňky ýagdaýy

(2) deňlemede getirilen Diragyň delta funksiýasy Gaussyň funksiýasy arkaly approksimirlendi:

$$\delta(x - x_{i0}) \delta(y - y_{i0}) \approx \frac{1}{2\pi\rho^2} \exp\left(-\frac{(x - x_{i0})^2}{2\rho^2} - \frac{(y - y_{i0})^2}{2\rho^2}\right) \quad (5)$$

Hasaplalaryň netijesinde tükenikli elementler usuly arkaly konweksiýa-diffuziýa deňlemesiniň çözülişi derňeldi. Nebit tegmiliniň modelinde şemalyň täsiri göz önünde tutuldy.

2D MODEL OF OIL SPILL SPREAD

G. Garaev (Turkmenistan)

Using the following conditions

$$C(x, y, 0) = Q \cdot \delta(x - x_0) \cdot \delta(y - y_0) \quad (2)$$

$$\frac{\partial C_i}{\partial n} = p \cdot C_i |_{\Sigma_1} \quad (3)$$

$$C_i(x, y, t) |_{\Sigma_2} = 0 \quad (4)$$

for the equation

$$\frac{\partial C_i}{\partial t} + u \frac{\partial C_i}{\partial x} + v \frac{\partial C_i}{\partial y} - K_x \frac{\partial^2 C_i}{\partial x^2} - K_y \frac{\partial^2 C_i}{\partial y^2} + F(C_i, R_j) = 0, \quad (1)$$

The Dirac delta function given in equation (2) was approximated by the Gaussian function:

$$\delta(x - x_{i0}) \delta(y - y_{i0}) \approx \frac{1}{2\pi\rho^2} \exp\left(-\frac{(x - x_{i0})^2}{2\rho^2} - \frac{(y - y_{i0})^2}{2\rho^2}\right)$$

As a result of the calculations, the solution to the convection-diffusion equation was analyzed by the finite element method. The effect of wind was taken into account in the oil spill model.

ДВУМЕРНАЯ МОДЕЛЬ РАСПРОСТРАНЕНИЯ НЕФТЯНОГО ПЯТНА

Г. Гараев (Туркменистан)

Используя следующие условия

$$C(x, y, 0) = Q \cdot \delta(x - x_0) \cdot \delta(y - y_0) \quad (2)$$

$$\frac{\partial C_i}{\partial n} = p \cdot C_i |_{\Sigma_1} \quad (3)$$

$$C_i(x, y, t) |_{\Sigma_2} = 0 \quad (4)$$

для уравнения

$$\frac{\partial C_i}{\partial t} + u \frac{\partial C_i}{\partial x} + v \frac{\partial C_i}{\partial y} - K_x \frac{\partial^2 C_i}{\partial x^2} - K_y \frac{\partial^2 C_i}{\partial y^2} + F(C_i, R_j) = 0, \quad (1)$$

Дельта-функция Дирака, заданная в уравнении (2), была аппроксимирована посредством функции Гаусса:

$$\delta(x - x_{i0}) \delta(y - y_{i0}) \approx \frac{1}{2\pi\rho^2} \exp\left(-\frac{(x - x_{i0})^2}{2\rho^2} - \frac{(y - y_{i0})^2}{2\rho^2}\right)$$

В результате расчетов было проанализировано решение уравнения конвекции-диффузии методом конечных элементов. В модели нефтяного пятна учитывалось влияние ветра.

AU-N-GAP ŞOTTKI DIODYNYŇ ELEKTRIK WE FOTOELEKTRIK HÄSIÝETI

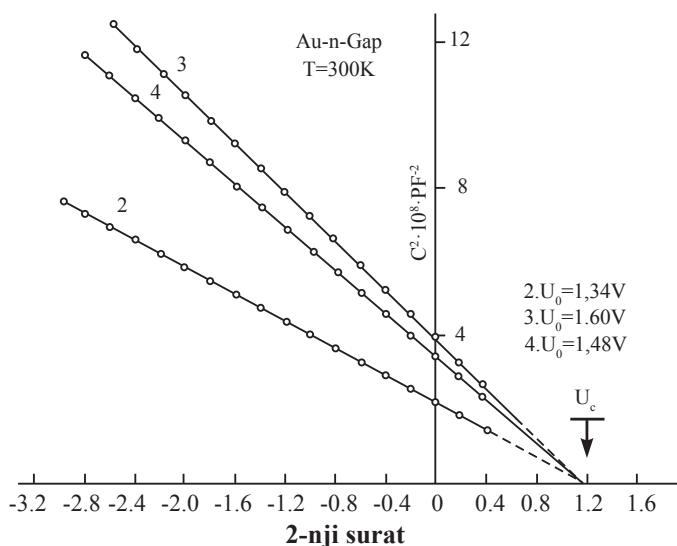
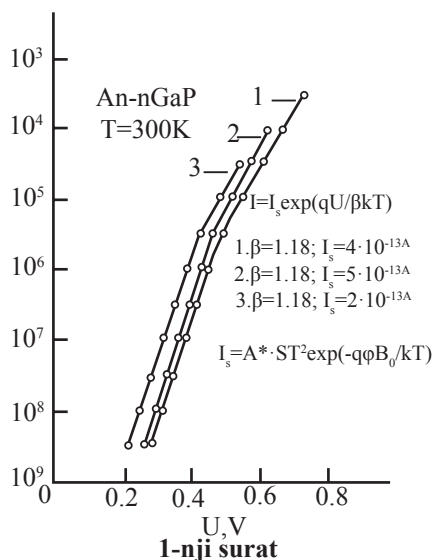
G. Orazowa (Türkmenistan)

Döwlet Baştutanymyz Türkmenistanda tebigy we takyk ylmylary ösdürmeklige möhüm ähmiýet berýär. Arkadagly Serdarymyzyň görkezmeleri esasynda 2025-nji ýyla çenli ýerine ýetirilmeli ylmy işleriň sanawy tassyklandy. Ylmy-barlag işleriň şol sanawynda täze hadysalary ýüze çykaryp bilýän nanomateriallary we kompozit nanomateriallary almaklyga uly orun berilýär. Ýurdumyzyň ykdy-sadyýetini ýokary götermek, ozaly bilen, binýady berk tehnologiýalara we nanotehnologiýalara esaslanan ylmy barlaglar bilen baglanyşyklydyr.

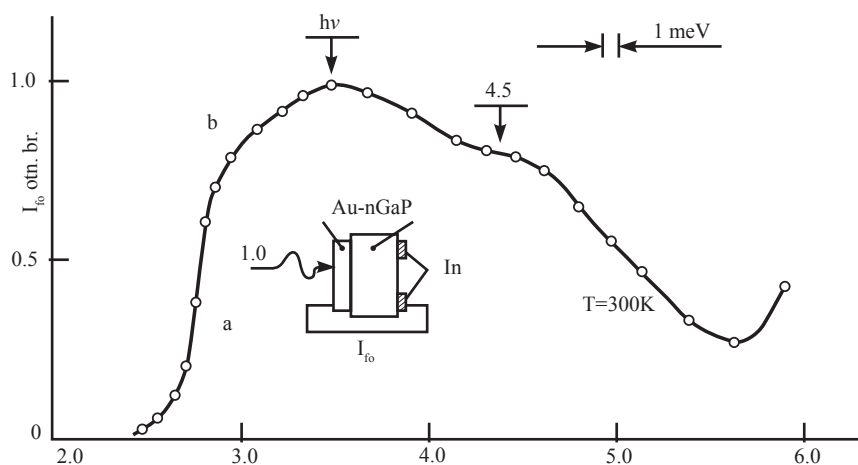
Şu işde monokristal galliý fosfidi (n+-GaP) ýarymgeçiriji plastinkanyň (podložkanyň) üstünde ösdürilen n-GaP epitaksial gatlakly n+-GaP-n-GaP struktura derňew obýektini taýýarlamak üçin ulanyldy. Strukturanyň podložka (n+-GaP) tarapyna In+4%Te splawyny ulanyp, omiki kontakt alyndy. Strukturanyň epitaksial gatlakly (n-GaP) tarapy himiki ýol bilen arassalanyp, onuň üstüne wakuumda bugartma usulynda altyn (Au) gatlagy oturdyldy. Ýuka altyn gatlagynyň galyňlygy ~150-200 Å töweregi boldy.

Derňew nusgalary bolup wakuumda alnan, Au-n-GaP-n+-GaP Şottki diod gurluşlary hyzmat etdiler. Diodlaryň wolt-amper (I-U), wolt-farad (C-U) (2-nji surat) we fotoelektrik (If0-hv) häsiýetleri otag temperaturasynda derňeldi.

Au-n-GaP-n+-GaP Şottki diodlarynyň I-U baglylygy ampermetr-woltmetr usuly boýunça hemişelik toguň dürli bahalarynda (I=10-9-10-2 A) dürli temperaturalarda (1-nji surat) ölçenildi. Ölçeg geçirilen diodlar üçin ideallık koeffisiýenti $\beta = 1,10 \div 1,19$ aralygynda boldy.

Au-n-GaP Şottki fotodiodynyň fototogy spektriň görünüän we ultramelewşe ($h\nu=1,5-5,2$ ew) böleginde iki spektral uçastoga bölünip, ölçenildi. Birinji ölçeg, spektriň $h\nu=1,5-3,1$ eV böleginde ölçenildi. Ikinji ölçeg, spektriň $h\nu=3,1-5,2$ ew böleginde geçirildi. Fotodiod gurluşynyň kwant netijeliligi şol görkezilen spektriň iki böleginde ölçenip, $h\nu=1,5-5,2$ ew aralygyndaky fototoguň Ifo spektri grafik görnüşinde guruldy (3-nji b surat).

3-nji surat.

Derňew geçirilen fotodiodda $h\nu=3,5$ ew deň bolanda ýokary fotoduýjylyk ýüze çykýar ($+SI=0,1$ A/Wt ýa-da $\gamma=0,35$ el/fot). Fotodiodyň kwant netijeliligi $h\nu=4,4$ ew bolanda $\gamma=0,28$ el/fot-a deň boldy (3-nji surat). Şeýlelikde, Au-n-GaP Şottki fotodiody spektriň ultramelewşe böleginde ýokary kwant netijelilige eýe boldy.

ELECTRICAL AND PHOTOELECTRICAL PROPERTIES OF SCHOTTKY DIODE AU-N-GAP

G. Orazova (Turkmenistan)

An integrated heterostructure Au-n-GaP with Schottky barrier has been produced in this work. The barrier contact has been obtained by chemical vapor with deposition of 15–20 nm Au nanolayer. The electrical and photoelectric properties of the diode structure have been analyzed and the main parameters of gallium phosphide diode structure have been determined. Using photoelectric method the band gap for GaP has been determined, which equals to $E_g=2,26$ ew.

ЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ И ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ДИОДА ШОТТКИ AU-N-GAP

Г. Оразова (Туркменистан)

В данной работе была изготовлена интегрированная гетероструктура Au-n-GaP с барьером Шоттки. Барьерный контакт был получен химическим осаждением нанослоя Au толщиной 15-20 нм. Проанализированы электрические и фотоэлектрические свойства диодной структуры, определены основные параметры фосфид галлия (GaP) и диодной структуры. Фотоэлектрическим методом была определена ширина запрещенной зоны GaP, которая оказалась равной $E_g=2,26$ eB.

GAHRYMAN ARKADAGYMYZYŇ «TÜRKMENISTANYŇ DERMANLYK ÖSÜMLIKLERI» KITABY –DERMANÇYLYK YLMYNYŇ AJAÝYP NUSGASY

J. Ataýewa, J. Sopyýew, B. Kakabayewa (Türkmenistan)

Milli Liderimiziň pähim-paýhasyndan kemal tapan «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri» atly köp jiltli ylmy ensiklopedik kitabyňyň ähli tomlarynda jemi 1865 sany dermanlyk ösüm-

lige häsiýetnama berilýär. Kitap, ilkinji nobatda, saglygy goraýşa dahylly ylym-bilim işgärleriniň, mugallymlaryň, talyp ýaşlaryň ýan kitabyna öwrüldi diýsek ýalňyşmarys. Çünki ol dünýäniň lukmançylyk, dermançylyk (farmakologiýa) ylmynyň ösüşine, ynsanlaryň ömrüniň uzalmagyna ýardam beriji, sagdyn durmuş ýörelgäni wagyz edýän, türkmen milli lukmançylygyň abraý-mertebesini dünýä ýaýyan ajaýyp eserdir.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe saglygy goraýş ulgamynda ýetilýän sepgitler hut Gahryman Arkadagymyzyň öz halkyna bolan çuňňur söýgüsiniň, ynsanperwerliginiň we ylmy ukybynyň ýüze çykmasynyň aýdyň subutnamasydyr. Biz Milli Liderimize Türkmenistanyň derman senagatyny arassa ekologik dermanlaryň hasabyna ösdürmek boýunça edýän atalyk aladasyna çuňňur minnetdardyr. Ýokary we orta hünär okuw mekdeplerimizde talyp ýaşlaryň gatnaşmagynda «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri» kitaba giren sarygül, kyrkbogun, boýdäne, narpyz, sitwar ýowşany, buýan, göýül ýaly dermanlyk ösümlikleriň farmakologik we farmakognostik häsiýetlerini, kliniki ähmiýetini, ýüze çykaryp biljek dürli täsirleri öwrenilip, amalyýete hödürlendi.

Güneşe baý Türkmenistan Diýarymyzda bitýän dermanlyk ösümliklerden täze derman görnüşleri taýýarlanylýar. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe derman önümçiligi bilen meşgullanýan kärhanalarymyzda täze innowasion tehnologiýalary ulanmak bilen buýan köküniň şerbedi, ekstrakty, külkesi, gerdejigi, süýri dänesi öndürilýär. Şeýle-de çerbiýe şerbedi, düwmeliniň, waleriýananyň, aý burçuň, alyjyň, şirguýrugyň, dynaklyjanyň spirte ýatyrylan erginleri saglygy goraýşyň dürli ugurlarynda giňden ulanylýar. Saglyk, dag oty, seleň, hoşboý, çopantelpegiň gülleri, buýan köki, senna ýapragy, käkilik oty, mekgejöweniň gulpagy, bidenek oty, dub agajynyň gabygy, narpyzyň ýapragy, huşberen oty-sarygül, ýandagyň gülleri we rahatlandyryjy ýaly melhem çäýler, süýjüli diabet keseliniň önüni almak üçin ösümlük toplum ýygyndysy ilat arasynda uly islegden peýdalanýar. Umuman, ýurdumyzyň derman kärhanalarynda öndürilýän fitoçäýler daşary döwletlere hem eksport edilýär. Soňky ýyllarda sarymsak, üzärlük ýaly antibakterial häsiýetli dermanlyk serişdeler dolulygyna öwrenildi, olaryň dermanlyk görnüşleri öndürilýär. Şeýle-de, akonit, buýan köki, eşekýorunja, bidenek, syçratgy ýaly ösümlikleriň bedenden toksiki önümleri çykarýandygy, gaýnaglama garşy täsirliidigi farmakologik usullarda kesgitlendi. Ýurdumyzyň ähli şypahanalarynda, «saglyk öýlerinde», «saglygy dikeldiş merkezlerinde» bedene şypa beriji, ekologiýa taýdan arassa bu önümlere bolan isleg barha artýar. Dermanlyk serişdeler şypahanalardaky fitoçäý otaglaryny bezäp, müşderilere döwrebap lukmançylyk hyzmatyny etmäge-keselleriň önüni almaga mümkinçilik berýär. Güneşli Diýarymyzyň jana şypa beriji derman ösümliklerinden taýýarlanan dermanlar raýatlarymyzyň saglygynyň goraýynda ygtybarly binýat bolup durýar.

THE BOOK BY HERO-ARKADAG «MEDICINAL PLANTS OF TURKMENISTAN» IS A GREAT EXAMPLE OF THE MEDICINE SCIENCE

J. Atayeva, J. Sopyyev, B. Kakabayeva (Turkmenistan)

The objectives, achieved in the healthcare system during the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, are the clear evidence of the love of our Hero-Arkadag for his people.

With the participation of students of the higher and secondary vocational educational institutions, the pharmacological and pharmacognostic properties, clinical significance and various effects of such medicinal plants as hypericum perforatum, polygonum aviculare, trigonella foenum, menthe longifolia, artemisia ciniformis, glycyrrhiza glabra, capparis herbacea included into the book «Medicinal plants of Turkmenistan», were studied, and proposed for use. A licorice root's syrup, extract, powder, tablets and oblong granules are produced in pharmaceutical manufacturing facilities using the latest innovative technologies. Also, althaea officinalis syrup, hot pepper, valeriana, crataegus pontica, leo-

nurus turkestanicus are widely used in the various areas of healthcare. In the recent years, medicines with antibacterial properties, such as garlic, yuzerlik (*Peganum harmala*) have been widely studied, and types of medicines are produced from them. Medicines, prepared from the life-giving medicinal plants of our sunny land, are the reliable basis for protecting the health of our citizens.

КНИГА НАШЕГО ГЕРОЯ-АРКАДАГА «ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ ТУРКМЕНИСТАНА» - ПРЕКРАСНЫЙ ОБРАЗЕЦ НАУКИ О ЛЕКАРСТВАХ

Дж. Атаева, Дж. Сопыев, Б. Какабаева (Туркменистан)

Рубежи, достигаемые в системе здравоохранения в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства являются наглядным доказательством проявления отеческой заботы и любви нашего Героя-Аркадага к своему народу, гуманизма и научных способностей.

При участии студенческой молодёжи высших и средних профессиональных учебных заведений были изучены фармакологические и фармакогностические свойства, клиническое значение и различные эффекты таких лекарственных растений, как зверобой продырявленный, горец птичий, пажитник сенной, мята длиннолистная, полынь цитваровидная, солодка голая, каперсы травянистые, вошедшие в книгу «Лекарственные растения Туркменистана», и предложены для применения. На предприятиях страны, занимающихся производством лекарственных средств, по новейшим инновационным технологиям производится сироп, экстракт, порошок, таблетки и продолговатые гранулы из солодкового корня. Также, в различных областях здравоохранения широко применяются сироп алтея лекарственного, спиртовые растворы валерианы, острого перца, боярышник понтийский, пустырник туркестанский. В последние годы широко были изучены лекарственные средства с антибактериальными свойствами, такие как чеснок, юзерлик (Гармала обыкновенная), и из них производятся виды лекарственных средств. Лекарства, приготовленные из живительных лекарственных растений нашего солнечного края, являются надежной основой для защиты здоровья наших граждан.

DÜROTY ÖSÜMLIGINIŇ FARMAKOTOKSIK TÄSIRINIŇ ANYKLANYLYŞY

M. Baýramlyýewa, J. Ataýewa (Türkmenistan)

Wajplygy: Berkarar döwletiň täze eýamynyň Galkynyşy döwründe ylym-bilim ulgamynyň ylmy-usulyýet binýadyny döwrebaplaşdyrmak, olaryň çuň arabaglanyşyklaryny üpjün edýän täze usullaryny işläp düzmek, hünärmenleri taýýarlamak esasy wezipeleriň biri bolup durýar.

Hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly, ýurdumyzda adamyň saglygy jemgyýetiň we döwletiň iň ýokary gymmatlygy bolup durýar. Şoňa görä-de, ilatyň saglygyny goramak, keselleriň önüni almak we ýaýramagyna garşy göreşmek, saglygy goraýşy, derman senagatyny dünýä derejesinde ösdürmek boýunça köp işler amala aşyrylýar.

Gahryman Arkadagymyzyň «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri» atly ylmy-ensiklopedik monografiýasynyň birinji tomunda giňişleýin beýan edilen düroty (*Tussilago farfara*) Türkmenistanyň çäginde ýabany görnüşde ösýän ösümligiň geografik şertlerine görä onuň düzümindäki biologik işjeň maddalaryň mukdary % (göterim) sanda üýtgeýär. Halkara Saglygy goraýuş guramasynyň talaplaryna laýyklykda derman ösümlikleri, olardan taýýarlanylýan derman görnüşleriniň köpçülikleýin ulanmazdan ön zäherlilik derejesiniň kesgitlenilmegi zerur bolup durýar.

Işiň maksady: Türkmenistanyň şertlerinde ösýän dürotý (Tussilago farfara L.) ösümliginiň ýapragynyň element düzümlerini energodispersion spektral usullarynyň kömegi bilen anyklyp taýýarlanan derman görnüşleriniň zäherlilik derejesini kesgitlemekden ybarat.

Materiallar we usullar: ösümligiň ýapragy, ondan taýýarlanylýan demleme we mikroelement düzümini kesgitlemek üçin spektral usullary, derman görnüşleriň yiti we dowamly zäherlilik derejesini tejribe haywanlarynda geçirilen barlaglar.

Geçirilen barlaglaryň netijesinde dürotynyň ýapragyndan fotometrik usulyň kömegi bilen kaliniň, fosforyň mukdary anyklanyldy. Dürotynyň ýapragynyň makro-mikroelement düzümi kesgitlenildi. Spektral derňewiň netijesinde 21 sany mikroelement anyklanyldy. Haýwanlarda geçirilen tejribeler arkaly alnan maglumatlara esasanyp, dürotynyň ýapragynyň beden üçin zähersizdigi we farmakologik hem-de toksikologik talaplaryna doly laýyk gelýändigini belgenildi.

Netije. Innowasion usullardan peýdalanylýp Türkmenistanda ilkinji gezek, dürotý ösümligiň ýapragynyň himiki we mikroelement düzümi kesgitlenildi. Bu ösümligiň derman serişdesi edilip, tejribe haýwanlarda 1 gezekde we 14 günüň dowamynda per/os ulanylýan möhletinde zäherlilik derejesiniň ýoklugyny nazara alyp, ony lukmançylyk amalyýetinde dürli derman görnüşlerini taýýarlamaga we bejeriş maksatly ulanmaga itergi berýändigini barada aýdyp bolar.

DEFINING OF THE PHARMACOTOXIC EFFECT OF THE COLTSFOOT

M. Bayramlyyeva, J. Atayeva (Turkmenistan)

The consist of coltsfoot, which is widespread in Turkmenistan, was determined by gravimetric, flame photometric methods. According to the results of chemical analysis of the leaves of coltsfoot were found 7 elements, according to the results of spectral analysis in it were found 21 microelements.

According to the requirements of the World Health Organization, before the mass use of dosage forms prepared from medicinal plants, their degree of toxicity should be determined. Guided by these requirements for dosage forms we conducted a study on experimental animals of the degree of acute and chronic toxicity of dosage forms prepared from the leaves of the coltsfoot, according to pharmacopoeial articles.

ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФАРМАКОТОКСИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ РАСТЕНИЯ МАТЬ-И-МАЧЕХА

М. Байрамлыева, Д. Атаева (Туркменистан)

Состав широко распространенного в Туркменистане растения мать-и-мачеха определяли гравиметрическим, пламенным фотометрическим методами. По результатам химического анализа листьев мать-и-мачеха обнаружено 7 элементов, по результатам спектрального анализа в нем обнаружен 21 микроэлемент.

Согласно требованиям Всемирной Организации Здравоохранения перед массовым применением приготовленных из лекарственных растений лекарственных форм следует определять их степень токсичности. Руководствуясь из этих требований к лекарственным формам нами на экспериментальных животных проведено исследование степени острой и хронической токсичности приготовленных из листьев мать-и-мачехи лекарственных форм, согласно фармакопейным статьям.

EKOLOGIK TAÝDAN ARASSA ORGANOMINERAL DÖKÜNLERINIŇ TOPRAGYŇ GURPLULYGYNA TÄSIRINI YLMY ESASDA ÖWRENMEK

K. Amanow, R. Nurow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe alnyp barylýan içeri we daşary syýasatyň netijesinde ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ähli ugurlarynda uly işler amala aşyrylýar. Hormatly Prezidentimiz öz çykyşlarynda agrosenagat toplumynyň alymlarynyň önünde oba hojalyk ekinleriniň ýokary hasyl berýän sortlaryny döretmegi, tohumçylyk işlerini talabalaýyk alyp barmagy, agrotehniki çäreleri ylmy esasyda, öz wagtynda, ýokary hilli geçirmegi, şonuň bilen birlikde, oba hojalyk ekinleriniň hasylyny artdyrmagy ekin meýdanlaryny giňeltmegiň hasabyna däl-de, gektardan alynýan hasyly ýokarlandyrmagyň hasabyna amala aşyrmagy esasy wezipe edip goýdy.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Himiýa instituty bilen S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersiteti bilelikde «Oba hojalygynda ekologik arassa organomineral dökünleriň netijeli we tygşyly usulda alnyşyny esaslandyrmak» atly temadan Himiýa institutynyň akkreditirlenen «Fiziki-himiki seljermeler we güwanama» bölümünde ylmy-barlag işini geçirmegiň netijesinde barlaghana şertlerinde ylmy esasyda ýerli çig mallarynyň esasynda, ýagny towuk dersinden we fosforit magdanyndan ekologiýa taýdan arassa organomineral dökünini almagyň usuly işlenip düzüldi; çig mal görnüşindäki towuk dersiniň düzümindäki haşal otlaryň, gelmintleriň tohumlary zyýansyzlandyryldy; umumy azoty mineral kislotalaryň erginleriniň hasabyna ýitgisiz ulanmak başartdy; guşçylyk toplumlarynda emele gelyän galyndylary gaýtadan işläp, galyndysyz tehnologiýanyň esasynda ekologiýa taýdan arassa, ykdysady taýdan amatly, topragy gurplandyryjy organomineral döküni alyndy.

Barlaghana şertlerinde ylmy esasyda alnan ekologiýa taýdan arassa organomineral döküniniň topragy gurplandyryjy häsiýeti S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň çägendäki agromeýdançanyň 1x6 metr ölçegdäki 3 sany bölümçesinde ylmy taýdan öwrenildi.

Agromeýdança şertlerinde ylmy-barlag işleri geçirilende ilki bilen agromeýdançanyň bölünip berlen 3 sany bölümçesiniň her biriniň topragyndan himiki barlaglary geçirmek üçin synag nusgalary alyndy. Alnan nusgalar boýunça Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Himiýa institutynyň akkreditirlenen «Fiziki-himiki seljermeler we güwanama» bölümünde topragyň agrohimiki analizini geçirmek bilen olaryň düzümindäki gumus maddasynyň, umumy azoty, umumy P₂O₅-i, umumy K₂O-ni % hasabynda, NO₃⁻ we NH₄⁺ görnüşindäki azot saklaýjy ionlary, işjeň P₂O₅-i mg/kg hasabynda, şeýle hem pH ululygynyň bahasy kesgitlenildi. Şeýle hem alnan nusgalar boýunça topragyň suwda ereýän maddalarynyň mukdar analizini geçirmek bilen olaryň düzümindäki gury galyndyny, anionlary (CO₃²⁻, HCO₃⁻, Cl⁻, SO₄²⁻, Σ anionlar) we kationlary (Ca₂⁺, Mg₂⁺, Σ Ca²⁺ + Mg²⁺, ΣNa⁺ + K⁺, Σ kationlar) % hasabynda kesgitlenildi.

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň çägendäki agromeýdançanyň 3 sany bölümçesiniň topragyna garyşdyrmak üçin Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Himiýa institutunda barlaghana şertlerinde işlenilip düzülen usuly boýunça ekologiýa taýdan arassa organomineral döküni zerur bolan möçberde taýýarlanylady we 3 sany bölümçäniň topragyna garyşdyryldy, hepdede bir gezek suw almak, hepdede bir gezek toprak taba geleninde depip agdarmak işleri yzygider geçirildi.

Üç aý geçeninden soň agromeýdançadan ylmy-barlag geçirmek üçin bölünip berlen 3 sany bölümçäniň her biriniň topragyndan himiki barlaglary gaýtadan geçirmek üçin synag nusgalary alyndy, ýokarda ady agzalan bölümde bu synag nusgalarynda topragyň himiki analizi hem-de topragyň suwda ereýän maddalarynyň mukdar analizi geçirildi.

Bu ylmy-barlaglary geçirmek bilen alnan netijeler 1-nji bölümçäniň topragyndaky gumus maddasynyň mukdarynyň 0,55%-den 1,62%-e çenli ýokarlanmagy, 2-nji bölümçede 0,45%-den 1,92%-e çenli ýokarlanmagy, 3-nji bölümçede bolsa 0,12%-den 2,17%-e çenli ýokarlanmagy ekologiýa taýdan arassa organomineral döküniniň topragy gurplandyryjy häsiýetiniň ýokarydygyny görkezdi.

SCIENTIFIC STUDY OF THE INFLUENCE OF ECOLOGICALLY PURE ORGANOMINERAL FERTILIZERS ON SOIL FERTILITY

K. Amanov, R. Nurov (Turkmenistan)

The article discusses the soil-improving properties of ecologically clean organic-mineral fertilizers obtained on a scientific basis at the Institute of Chemistry of the Academy of Sciences of Turkmenistan, and was scientifically studied at the Turkmen Agricultural University named after S.A. Niyazov on 3 plots of agricultural land with dimensions of 1x6 meters. Samples were taken for analysis from each of the 3 soils before and after the application of organomineral fertilization. An agrochemical analysis of the soil and a quantitative analysis of substances soluble in it were carried out. As a result, the elemental and humus composition of soil samples before and after fertilization was determined and as a result it was proved that it is possible to increase the amount of humus in the soil from 0.12% to 2.17%.

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТЫХ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА ПЛОДОРОДИЕ ПОЧВЫ

K. Аманов, Р. Нуров (Туркменистан)

В статье рассматриваются почвоулучшающие свойства экологически чистых органоминеральных удобрений, полученных на научной основе в Институте химии Академии наук Туркменистана, и был научно изучен в Туркменском сельскохозяйственном университете имени С.А.Ниязова на 3-х участках сельскохозяйственных угодий размерами 1х6 метров. Были взяты образцы на анализы из каждой из 3-х почв до и после внесения органоминерального удобрения. Был проведён агрохимический анализ почвы и количественный анализ растворимых в ней веществ. В результате был определён элементный и гумусовый состав образцов почвы до и после внесения удобрения и в результате было доказано, что можно увеличить количество гумуса в почве с 0,12% до 2,17%.

TÜRKMENISTANYŇ DAGLYK SEBITLERINDE SIL AKARLARYNYŇ SUWUNY TOPLAMAGYŇ WE NETIJELI PEÝDALANMAGYŇ USULLARY

R. Durdyýew, K. Öwezow (Türkmenistan)

Ýurdumyzyň çäginin 20%-ne golaýynyň sil howply daglyk we dag etegi sebitlerine degişlidigi bu howply gidrometeorologiýa hadysany klimatyň häzirki üýtgeýän şertlerinde köptaraplaýyn öwrenmegiň zerurdygyny görkezýär. Suw gurlaryndan rejeli peýdalanmagyň zerurdygyny Gahryman Arkadagymyz şeýle beýan edýär: «Suw serişdeleriniň meseleleri dünýäde häzirki döwürin wajyp meseleleriniň biridir. Suwuň ýetmezçiligi heläkçilikli suw basmalary we joşgunlary, suw eroziýasy we topragyň şorlaşmagy, suwuň hapalanmagy köp halatlarda onuň tygşysyz ulanylmagy

we başarnyksyz dolandyrylmagy netijesinde döreyär». Häzirki döwürde klimatyň global derejede üýtgeýän şertlerinde ýurdumyzyň sil howply sebitlerinde silleriň döreyiş aýratynlyklaryny, olaryň tebigy ekologiýa ulgamlara, ykdysadyýetiň pudaklaryna ýetirýän zyýanly täsirlerini öwrenmäge, oňünden çaklamaga, sil suwlaryny toplamak arkaly olary rejeli peýdalanmaga degişli ylmy maglumatlaryň toplanmagy süýji suw gurlarynyň üstüniň doldurylmagynda möhüm ähmiýete eýedir.

Işiň esasy maksady ýurdumyzyň daglyk sebitlerinde döreyän sil akarlarynyň suwuny toplamak arkaly sebitiň ekologiýa ulgamyny goramakda, oba hojalygynda netijeli peýdalanmagyň usullaryny kesgitlemekden ybarat. Işde köp ýyllyk gidrometeorologiýa maglumatlaryny seljermek hem-de ýurdumyzyň daglyk we dag etegi sebitlerinde 2015-2020-nji ýyllarda sil akarlarynyň döreyän ojaklarynda, olaryň dürli ululykda uzalýan gury hanalarynda, sil suwlarynyň howdanlarda toplanmagyna degişli ýerlerde geçirilen meýdan gözegçilikleriniň netijesi gysga beýan edilýär. Ýurdumyzyň daglyk we dag etegi sebitlerinde sil akarlary, esasan, aprel-maý aýlarynda (54 %-i) çabga görnüşli ýagyşlaryň möçberi 20 *mm*-den geçende, ýagny ygalyň öňjeýliligi bir gezekde 0,2 *mm/min* bolanda başlanýar. Ýöne toprak we ösümlük örtügi bolmadyk dag gerişlerinde sil akarlarynyň döremegi üçin çabga görnüşli ýagýan ygalyň 10 *mm* we ondan ýokary bolmagy hem ýeterlikdir. Türkmenistanyň daglyk we dag etek sebitlerinde ygalyň çabga görnüşinde ýagmagynyň mümkinçiligi örän ýokarydyr. 20-30 *mm* möçberde çabga görnüşli ygallara her ýylda gözegçilik edilse, mukdary 80-100 *mm* bolan ygallar her 10 ýyldan bir gezek gaýtalanýar.

Sil suwlaryny toplamak işleri olaryň zyýanly täsirlerine garşy göreşmek işleri bilen utgaşykly alnyp barylýar. Sillere garşy göreşmek boýunça çäreler, adatça, özleriniň melioratiw wezipeleri boýunça aşakdaky üç sany toparlara bölünýär: 1) sil akarlarynyň döremegine getirýän dag gerişleriniň, dag etegi ýapgytlyklaryň üstki waglaýyn suw akymalaryny kadalaşdyrmaga we daglyk sebitleriň ýapgytly ýerleriniň suw kadasyny gowulandyrmaga degişli çäreler; 2) gury sil hanalarynda we silleriň goşulyp, dag derýajyklarynyň joşýan hanalarynda amala aşyrylýan çäreler. Olara silleriň ugruny sowujy we akymy sazlaýjy gurluşlaryň, sil akarlarynyň düzümindäki dag jynslary, çökündileri saklamaga degişli gidrotehniki desgalaryň we ş.m. gurulmagy degişlidir; 3) halk hojalyk desgalaryny sillerden goramaga degişli çäreler. Sillere garşy göreşmekden we köp ýitgilere getirýän zyýanlarynyň öwezini dolmaktan olaryň döremegini, tizligini, energiýasyny peseltmäge, göwrümünü azaltmaga degişli işleriň amal edilmegi has peýdalydyr. Şoňa görä-de, ilki bilen silleriň döreyän ýerlerinde hem-de suw ýygnaýan basseýniniň çäginde toprakdyr ösümlük örtüginin goraglylygyny üpjün edýän işleri amal etmeli. Sile garşy göreşmegiň in amatly usullarynyň biri hem onuň akymynyň gowşadylmagydyr. Inženerçilik desgalaryny sil akarlaryndan goramak üçin akym bilen gelýän çökündileri saklaýjy böwetler gurulýar. Sil akarlaryna päsgelçilik bolup durýan bu böwetler suw akymynyň basyşyny, tizligini peseldip, akym bilen gelýän dag jynslaryny çökdürýär.

Sil akarlaryny kadalaşdyrmagyň amatly usuly dag etek düzlüginde sil suwlary toplanýan howdanlary (häzirki döwürde önümçilikde giňden ulanylýan usul) gurmakdyr. Ýöne sil suwy howdana gelýänçä degişli usullaryň zygiderli peýdalanmagy zerurdyr. Dag jülgeleriniň içinde sil akarlarynyň boýundaky tebigy çöketicilerde sil suwy toplanar ýaly şertleriň döredilmegini teklip edýäris. Olar ýabany haýwanlaryň, şol sanda seýrek duşýan we aýratyn goralýan görnüşleriň birnäçe aýyň dowamynda peýdalanmagy hem-de olaryň ýaşayyş şertleriniň gowulandyrylmagy üçin suw gurlary bolup hyzmat eder. Howdanlarda toplanan sil suwunyň tokaý zolaklaryny döretmek, miweli baglary ösdürmek, olaryň nahalhanalary üçin damjalaýyn usuly arkaly peýdalanylmagy suw gurlaryny rejeli ulanmakda has oňyn netijesini berer.

METHODS OF COLLECTION AND EFFICIENT USE OF FLOOD WATER IN MOUNTAINOUS REGIONS OF TURKMENISTAN

R. Durdyev, K. Ovezov (Turkmenistan)

In the work, the results of the analysis of long-term hydrometeorological data and the results of the field observations conducted in the mountain and foothill regions of the country in the sources of flood waters, their dry houses, and the places where flood waters are collected in reservoirs are briefly described. Information on methods of flood control and flood water harvesting is provided. It is proposed to create conditions for the collection of flood water in the natural depressions along the flood channels in the mountain valleys. They will serve as water reserves for the use of wild animals, including rare and specially protected species, for several months and to improve their living conditions. The creation of forest zones, the development of orchards, and their use for nurseries through the trickle method of the flood water collected in the ponds will give a more positive result in the systematic use of water reserves.

МЕТОДЫ СБОРА И ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАВОДКОВЫХ ВОД В ГОРНЫХ РАЙОНАХ ТУРКМЕНИСТАНА

Р. Дурдыев, К. Овезов (Туркменистан)

В работе кратко изложены результаты анализа многолетних гидрометеорологических данных и результаты натуральных наблюдений, проведенных в горных и предгорных районах страны в источниках паводковых вод, их сухих домах и местах скопления паводковых вод. собирают в водоемах. Приведена информация о методах борьбы с наводнениями и сбора паводковых вод. Предлагается создать условия для сбора паводковых вод в естественных понижениях вдоль паводковых русел в горных долинах. Они будут служить запасами воды для использования дикими животными, в том числе редкими и особо охраняемыми видами, в течение нескольких месяцев и для улучшения условий их жизни. Создание лесных зон, развитие садов и использование их под питомники струйным способом паводковых вод, собираемых в прудах, даст более положительный результат при планомерном использовании запасов воды.

ENERGIÝANYŇ GAÝTADAN DIKELDILÝÄN ENERGOGURNAWLARYNY ELEKTROENERGETIK TORUNA BIRIKDIRMEKDE SANLY ULGAM

K. Saryýew, P. Orazmämmedow (Türkmenistan)

Häzirki döwürde ýurdumyzda elektroenergetika pudagyny ösdürmegiň maksatnamasyna laýyklykda elektroenergetika senagatynyň kuwwatyny artdyrmak, onuň maddy-enjamlaýyn binýadyny pugtalandyrmak we ulgamyň ähli düzümlerini zygiderli döwrebaplaşdyrmak boýunça toplumlaýyn işler amala aşyrylýar.

Sarp edijileriň elektrik energiýasyna bolan islegleriniň zygiderli artýandygy hasaba alnyp, energiýanyň adaty däl görnüşlerinden peýdalanmagyň zerurlygyndan ugur alyndy. Şunuň bilen baglylykda elektroenergetiki ulgamy geçiş döwri başdan geçirýändigine garamazdan, sarp edijileri gymmat

bolmadyk, ygtybarly, durnukly we döwrüň talabyna laýyk gelýän energiýa çeşmeleri bilen bökdençsiz üpjün etmekde düzüm bölekleriniň kämilleşdirilmegine çemeleşildi. Elektroenergetiki ulgamyndaky düzüm böleklerini kämilleşdirilmeginiň esasy wezipesi dürli görnüşindäki adaty we gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň esasyndaky (Günüň we ýeliň energiýalaryny) energogurnawlarynyň gerekli kuwwatlygyny ulgama birikdirmegiň oňyn ugurlaryny kesgitlemek bolup durýar.

Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň dünýä bazaryndaky özüne düşýän bahalaryna seljerme geçirilende, fotoelektrik Gün panelleriň ölçenilen özüne düşýän gymmatynyň, 2030-njy ýyla çenli 0,040 amerikan dollary/*kWt* sag golaý boljakdygyna, konsentrirleýji gün elektrik stansiýalarynda öndürilýän elektrik energiýasynyň özüne düşýän gymmatynyň dünýä araçäginiň 0,077–0,357 amerikan dollary/*kWt* sagatdan 0,044–0,214 amerikan dollary/*kWt* sagada çenli pese düşmegine, ýel energetikasy desgalary üçin elektrik energiýasynyň özüne düşýän gymmatynyň 2030-nji ýyla çenli 0,054 amerikan dollary/*kWt* sagada çenli pese düşmegine garaşylýandygy hasaba alyndy.

Ylmy işde merkezi elektrik bekedinden uzakda ýerleşýän sarp edijileriň bir günüň we ýylyň dowamyndaky sarp edijiligi möwsümler boýunça kesgitleňildi. Sarp edijileri elektrik energiýasy bilen üpjün etmekde uzak aralyga elektrik geçirijileriň üsti bilen elektrik energiýasyny geçirmekde ýüze çykýan tehniki sebäpleriň derňewi ýerine ýetirildi. Geçirijilerde dürli tehniki şertlere görä emele gelýän ýitgileri azaltmak maksady bilen köp ugurly, ýagny fotoelektrik Gün we ýel elektrik stansiýalaryny bilelikde ulgama birikdirmegiň mümkinçiligi derňeldi.

Seredilýän sebitde ýylyň dowamyndaky gerekli kuwwatlyklaryň kesgitleňilmegi bilen, fotoelektrik gün we ýel elektrik stansiýasynyň düzüm bölekleri saýlanylyp alynyp, sebitdäki günüň hem-de ýeliň energiýa gorgary bahalandyryldy. Bularyň esasynda fotoelektrik gün we ýel elektrik stansiýanyň kuwwaty kesgitleňilip, stansiýanyň adaty elektrik ulgamy bilen utgaşykly işe girizilmegindeki zygiderligi birikdirmegiň shemasy işlenilip düzüldi. Stansiýalaryň kuwwaty möwsümler boýunça bir günde, aýda we ýyl boýunça öndürilijiligi kesgitlemekde ylmy-önümçilik merkezinde işlenilip düzülen milli programma üpjünçiliginden işjeň peýdalanyldy. İşlenilip düzülen milli programma üpjünçiliginiň Türkmenistanyň Döwlet energetika institutynda «Adaty däl we gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri» hünäri boýunça bilim alýan talyplaryň ýyllyk we diplom taslamalaryny ýerine ýetirmekde, şeýle hem aspirantlaryň we ýaş alymlaryň ylmy işlerinde peýdalanylyp bilmekleri, döwlet tarapyndan ähli mümkinçilikleriň döredilýändiginiň aýdyň subutnamasydyr.

DIGITAL SYSTEM TO CONNECT RENEWABLE ENERGY TO THE POWER GRID

K. Saryyev, P. Orazmammedov (Turkmenistan)

The article deals with issues related to the uninterrupted supply of electricity to consumers remote from the central power plant. In the climatic conditions of Turkmenistan, a scheme is proposed for connecting combined photovoltaic solar and wind power plants to the energy system. The method of connection to the electric power system is explained in detail and the relevance of designing combined systems for the production of electricity is described. Also, for reliability in the calculations, it is proposed in the design work a technique for using software.

ЦИФРОВАЯ СИСТЕМА К ПОДКЛЮЧЕНИЮ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ К ЭЛЕКТРОСЕТИ

К. Сарыев, П. Оразмамедов (Туркменистан)

В статье рассматриваются вопросы, связанные с бесперебойным обеспечением электроэнергией потребителей, удаленных от центральной электрической станции. В климатических условиях Туркменистана предлагается схема подключения комбинированных

фотоэлектрических солнечных и ветряных электростанций к энергосистеме. Подробно объясняется способ подключения к электро-энергетической системе и описывается актуальность проектирования комбинированных систем для производства электроэнергии. Также для надежности в расчетах предлагается в проектной работе методика использования программного обеспечения.

AŞGAR GURŞAWYNDÄ ÜÇKALSİYFOSFATYŇ ÖZLEŞDIRIJILIGINI ÝOKARLANDYRMAGYŇ BARLAGLARY

M. Amangulyýew (Türkmenistan)

Häzirki döwürde fosforturşy kalsiý duzlary mineral dökün görnüşinde oba hojalygynda uly möçberde ulanylýar. Hidrolizlenme derejesi bilen täsiri kesgitlenilýän fosfor dökünleriniň özleşdirijiligi $\text{pH} \geq 7$ -de pes bolup, ol fosfatlaryň düzümine we gurluşyna garamazdan 15-20 %-den ýokary däl-dir. Fosfatlaryň arasynda fosforyň tebigy çeşmesiniň esasy düzýän, artykmaç energiýa serişdelerini sarp etmezden alynýan üçkalsiýfosfatyň dargamak derejesini ýokarlandyrmak bilen ony aşgarly toprakda ýetişdirilýän ösümlükler tarapyndan aňsat özleşdirilýän görnüşe geçirmek möhüm ähmiýete eýedir. Munuň üçin $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ dissosirlenmegini güýçlendirýän amatly hadysalary ulanmak gerek. Şeýle hadysalaryň birine kem-käsleýin dissosirlenmäniň netijesinde emele gelýän fosfat-ion deňagramlylygy ionlaryň emele gelýän tarapyna süýşürmek degişlidir. Bu hadysany $\text{pH} \geq 7$ şertde Ca^{2+} - ionlaryny durnukly birleşmä baglanyşdyrmak bilen amal etmek bolar. Munuň üçin berlen şertde güýçli helat emele getiriji ykybyna eýe bolan amatly reagenti ulanmak gerek. Şu nukdaý nazardan tehnologik taýdan amatly reagent hökmünde Tüwergyryň goňur kömründen alynýan gumin kislotalary (GK) saýlanyp alyndy.

Belli bolşy ýaly, gumin kislotalary pH-yň giň çäklerinde (3–10) işjeňligi ýüze çykarýan polielektrolitlerdir. Olaryň gurluş aýratynlyklaryna baglylykda $-\text{COOH}$ toparlar $\text{pH} \geq 7$ bolan şertlerde hem reaksiýa ukyply esasy merkezler hökmünde çykyş edýär. Gumin kislotalarynyň reaksiyon ukyplylygyny kesgitleýji şertleriň biri olaryň düzümindäki funksional toparlaryň mukdarydyr. Okislendirilmegi netijesinde gumin kislotalarynyň düzüminde saklanýan funksional toparlaryň mukdary artýar. Şonuň üçin gumin kislotalarynyň täsirinde fosfatlaryň dargamagy Tüwergyryň goňur kömründen alnan adaty (GK) we okislenen gumin kislotalarynyň (OGK) nusgalyklarynda öwrenildi.

Gumin kislotalarynyň kalsiý kationlary we onuň elektron analoglary Ba^{2+} , Pr^{3+} , Nd^{3+} (8-elektron «gatlakly» prazeodim we neodim ionlarynyň radiusy Ca^{2+} ionyň radiusyna golaýdyr) bilen kompleks emele getiriş reaksiýasy öwrenildi. Gumin kislotalarynyň reaksiýa ukyplylygynyň we kation sygymalarynyň olaryň okislenme derejelerine baglydygyndan ugur alnyp, okislenen gumin kislotalarynyň (OGK) Ca^{2+} , Ba^{2+} , Pr^{3+} , Nd^{3+} kationlary bilen kompleks emele getiriş hadysasy giňişleýin derňeldi. Öwrenilen reaksiýalaryň ählisinde gumin kislotalarynyň kationlar bilen esasan helat birleşmelerini emele getirýänligi we kompleks emele gelmek hadysasyna pH-yň ululygynyň, kationlaryň, şeýle hem helatoagentleriň tebigatynyň (hususan-da gumin kislotalarynyň okislenme derejesiniň) täsir edýändigini anyklanyldy. Nusgalyk barlaglaryň netijelerini ulanmak bilen «fosfat-suw» garyndysynda gumin we okislenen gumin kislotalarynyň gatnaşmagynda $\text{pH} \geq 7$ ululykly gurşawda kalsiý fosfatynyň gidrolizlenme hadysasy öwrenildi.

$\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ dissosirlenmegini $\text{pH} \geq 7$ şertlerde güýçlendirýän amatly usullaryň öwrenilmegi aşgarly we ýokary aşgarly topraklaryň şertlerinde fosfor dökünlerini netijeli ulanmak meselesini çözmegiň ýollaryny tapmakda uly ähmiýete eýedir.

Barlaglaryň netijesinde okislendirilmedik we okislendirilen gumin kislotalarynyň üçkalsiýfosfat bilen reaksiýalarynyň geçişiniň amatly şertleri, ýagny ($t=20^\circ\text{C}$, $M=1,5:1,0$), $\text{pH}=9$, täsirleşmäniň dowamlylygynyň 3 sagada, $\text{GK}(\text{OGK}):\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ gatnaşygyň 1,5:1,0 deňdigi kesgitlendi.

Üçkalsiyýofsatyň ýerli çig maldan alnan okslendirilen gumin kislotalary bilen reaksiýalarynda $\text{pH} \geq 7$ (aşgarly topraklaryň şertinde) bolan şertlerde $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ bilen täsirleşmeginiň netijesinde onuň adaty şertlere görä (10–15%) has ýokary (60–70%-e golaý) gidrolizlenmegini gazanyp boljakdygy ýüze çykaryldy.

STUDIES TO INCREASE THE ABSORPTION OF TRICALCIUM PHOSPHATE IN AN ALKALINE ENVIRONMENT

M. Amangulyyev (Turkmenistan)

Calcium phosphate salts are widely used in agriculture as mineral fertilizers. The digestibility of phosphate fertilizers, determined by the degree of hydrolysis, is low at $\text{pH} \geq 7$ and does not exceed 15–20%, regardless of the content and structure of phosphates.

In comparison with other phosphates, the study of increasing the digestibility in an alkaline environment of tricalcium phosphate, which forms the basis of a natural source of phosphorus and is obtained without personal energy consumption, is great importance. As a result of research, an effective way to increase the digestibility of tricalcium phosphate in an alkaline environment has been determined.

The data obtained showed that as a result of the reaction of tricalcium phosphate with oxidized humic acids isolated from local raw materials, under conditions of $\text{pH} \geq 7$ (under conditions of alkaline soils), the degree of $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ hydrolysis (10–15%) can be achieved up to 60–70 %.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПОВЫШЕНИЯ УСВОЯЕМОСТИ ТРИКАЛЬЦИЙФОСФАТА В ЩЕЛОЧНОЙ СРЕДЕ

M. Аманкулиев (Туркменистан)

Фосфорнокислые соли кальция широко применяются в сельском хозяйстве в качестве минеральных удобрений. Усвояемость фосфорных удобрений, определяющаяся степенью гидролиза, низкое при $\text{pH} \geq 7$ и не превышает 15–20 % независимо от содержания и структуры фосфатов.

По сравнению с другими фосфатами большое значение имеет исследование повышения усвояемости в щелочной среде трикальцийфосфата, составляющего основу природного источника фосфора и получаемый без лишних энергозатрат. В результате исследований определен эффективный способ повышения усвояемости трикальцийфосфата в щелочной среде.

Полученные данные показали, что в результате реакции трикальцийфосфата с окисленными гуминовыми кислотами, выделенных из местного сырья, в условиях $\text{pH} \geq 7$ (в условиях щелочных почв) степень гидролиза $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ (10–15%) может быть достигнут до 60–70%.

GAP ESASYNDAKY AU-N-GAP NANOGURLUŞLY ŞOTTKI DIODYNYŇ ELEKTRIK HÄSIÝETI

M. Annaberdıyewa, A. Ýazyýewa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde, Türkmenistanda ylmyň we tehnologiýalaryň ileri tutulýan ugurlary kesgitlenip, onda fotoenergetika, optoelektronika, ekologiýa, lukmançylyk maksatlary üçin nanomateriallary we nanostrukturalary almak meselesi öz ornuny tapdy.

Şu işde fosfid galliý (GaP) esasynda himiki çökdürme usulynda taýýarlanan Au-n-GaP nanogurluşly Şottki diodynyň elektrik häsiýetini derňemek işiň esasy maksady edilip goýuldy.

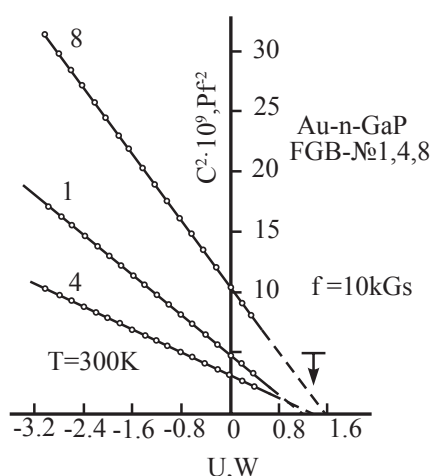
Deslapky material hökmünde elektron geçirijili monokristal fosfid galliý (n-GaP) ulanyldy. GaP plastinkalaryň galyňlygy 350-400 mkm, ondaky elektronlaryň konsentrasiýasy $n=(0,8-4) \cdot 10^{17} \text{sm}^{-3}$ (300K) deňdir. GaP plastinkasynyň bir tarapyna ilki omiki kontakt indiy-tellur splawyny (In+3%Te) wodorodyň atmosferasynda 560°C temperaturada ~5 min eretmek arkaly alyndy. Soňra n-GaP ýarymgeçirijiniň ikinji tarapyna hlorlywodorod kislotasynyň (HAuCl4) suwdaky ergininden peýdalanylýp, GaP-niň aktiw üstüne galyňlygy 12-14 nm altyn (Au) gatlagy himiki çökdürme usulynda emele getirildi.

Himiki nanotehnologiýa esasynda taýýarlanan Au-n-GaP Şottki fotodiodynyň elektrik häsiýeti, ýagny sygymyň (C) naprýaženiýe (U) baglylygy E8-2 sygym ölçeýji abzalyň kömegi bilen $f=10 \div 100 \text{kGs}$ ýygylkda ölçenildi. Diodyň göni geçiş garaňky togunyň (I) naprýaženiýe (U) baglylygy toguň ululygynyň $I=10^{-8} - 10^{-2} \text{A}$ interwalynda derňeldi.

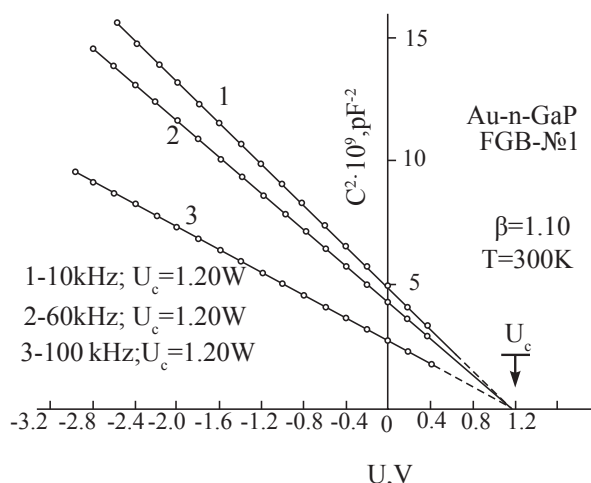
Şottkiniň çyzykly kanunyndan peýdalanylýp, Au-n-GaP diod gurluşynyň energetik zona diagrammasynyň esasy parametrleri: kesişme naprýaženiýesi (UC), ýagny energiýa hasabynda qUC -i, diffuziýa potensialy qUD , dioda daşyndan berilýän naprýaženiýe $U=0$ bolanda göwrüm zarýadly gatlagyň giňligi W_0 we içki elektrik meýdanynyň güýjenmesi E_{int} , potensial barýeriň beýikligi ($q\phi_0$) kesgitlenildi. Ondan başga-da, I-U baglylygyň eksponensial kanun [$I=I_0 \exp(qU/\beta kT)$] boýunça üýtgeýänligi anyklandy. Ol baglylykdan diod gurluşlaryň ideallyk koeffisiýenti β , onuň üsti bilen aralyk dielektrik gatlagyň galyňlygy δ kesgitlenildi.

1-nji suratda metal (Au) bilen ýarymgeçirijiniň (GaP) arasynda ýuka dielektrik gatlagy (Ga2O3) saklaýan dürli Au-n-GaP ($\beta=1,1 \div 1,72$; $\delta=11 \div 82 \text{Å}$) diod gurluşlar üçin $f=10 \text{kGs}$ ýygylkda ölçenen C-U baglylygynyň C-2-U koordinatadaky grafigi görkezilendir. Ideallyk koeffisiýentiniň β -nyň ýa-da δ -nyň artmagy bilen UC-iň bahasynyň artýanlygy anyklandy.

2-nji suratda $\beta=1,1$ deň bolan Au-n-GaP diodynyň $f=10 \div 100 \text{kGs}$ ýygylklardaky C-U baglylygyň derňewiniň netijesi C-2-U koordinatada grafik görnüşinde görkezilendir. Bu ýerde f-iň bahasynyň üýtgemegi bilen UC-iň bahasynyň üýtgemeyänligi, GaP diodyň ideal häsiýetnama eýe bolýanlygy C-U barlagyň üsti bilen ilkinji gezek görkezildi.

1-nji surat. C²-U koordinatada üç sany Au-n-GaP strukturanyň sygymynyň (C) naprýaženiýe (U) baglylygy

2-nji surat. C²-U koordinatada $\beta=1,1$ deň bolan strukturanyň dürli ýygylkdaky (f) sygymynyň (C) naprýaženiýe (U) baglylygy

ELECTRICAL CHARACTERISTICS OF THE NANOSTRUCTURED AU-N-GAP SCHOTTKY PHOTODIODES ON GAP

M. Annaberdiyeva, A. Yazyyeva (Turkmenistan)

Schottky barriers based on gallium phosphide GaP of both n-type and p-type have long attracted the attention of researchers as promising structures for creating high-temperature and radiation-resistant photovoltaic devices.

In this work, we have studied the electrical (volt-farad) characteristics of nanostructured Au-n-GaP photodiodes in wide spectral regions of the ($h\nu=0,9-3,8\text{eV}$) at 300 K. GaP Schottky barrier photodiodes were obtained by the low-temperature ($T<360\text{ K}$) chemical method. The thickness of the barrier layer of gold was 12–14 nm.

Using the linear Schottky law with the diode structure of Au-n-GaP, the main parameters of the energy band diagram are: the determination of the crossing voltage (U_c), in the energy calculation qU_c , the diffusion potential qU_D , the voltage given outside $U=0$, and the width volume layer W_0 and the growth of the voltage of the internal electric field, the height of the potential barrier ($q\phi_{Bo}$). In addition, changes in I-U bonds were found under exponential laws [$I=I_0 \exp(qU/\beta kT)$]. With these connections, the ideal coefficient β of diode structures was revealed, through which the thickness of the intermediate dielectric layer was detected.

ЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА НАНОСТРУКТУРИРОВАННЫХ ФОТОДИОДОВ ШОТТКИ AU-N-GAP НА ОСНОВЕ GAP

M. Аннабердыева, А. Языева (Туркменистан)

Барьеры Шоттки на основе фосфида галлия (GaP) давно привлекают внимание исследователей как перспективные структуры для создания высокотемпературных и радиационно-стойких фотоэлектрических приборов.

В данной работе были исследованы электрические свойства наноструктурированных Au-n-GaP фотодиодов в широких областях спектра ($h\nu=0,9-3,8\text{eV}$) при 300 K. Фотодиоды с барьером Шоттки на основе GaP были получены низкотемпературным ($T<360\text{ K}$) химическим способом. Толщина барьерного слоя золота составляла 12-14 нм.

Используя линейный закон Шоттки придиодного строения Au-n-GaP, основными параметрами диаграммы энергетических зон являются: при энергетическом расчете qU_c , определение напряжения пересечения (U_c), потенциал диффузии qU_D , напряжение которого дается снаружи $U=0$, и ширина объемного слоя W_0 рост напряжения внутреннего электрического поля, высота потенциального барьера ($q\phi_{Bo}$). Кроме того, были обнаружены изменения I-U связей при экспоненциальных законах [$I=I_0 \exp(qU/\beta kT)$]. При этих связях был выявлен идеальный коэффициент β диодных строений, через него была обнаружена толщина промежуточного диэлектрического слоя δ .

ENERGETIKA PUDAGYND A GAÝTADAN DIKELDILÝÄN ENERGIÝA ÇEŞMELERINIŇ ÄHMIÝETI

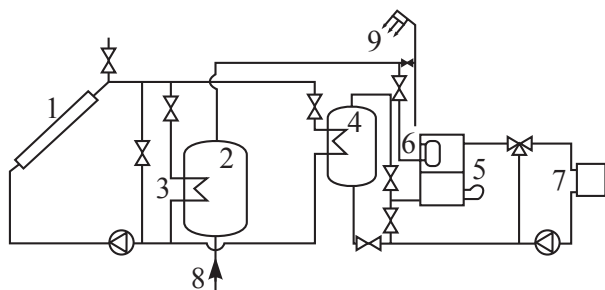
M. Daňatarowa, A. Hojalyýew (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow energetika senagatynyň ösdürilmegini Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Watanymyzyň ykdysady strategiýasynyň möhüm ugurlarynyň biri hökmünde kesgitledi. «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy:

Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli maksatnamasynda» bellenen işler häzirkä wagtda durmuşa geçirilýär. Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary bilen tassyklan «Energiýany tygşytlamagyň 2018–2024-nji ýyllar üçin Döwlet Maksatnamasynda» ýurdumyzda gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerini peýdalanmak arkaly tebigy ýangyçlary tygşytlamagyň gerimini giňeltmek bilen baglanyşykly wezipeler öz beýanyny tapýar.

Bu ylmy makalada gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň has netijeli ugurlarynyň biri bolan Gün energiýasyny ýurdumyzda peýdalanmagyň usullaryna seredilýär. Has takygy, Günüň energiýasynyň kömegi bilen suw gyzdyryjy kollektorlary oba hojalygynda ulanmak hödürlenýär. Gün energiýasy ýylylygy almagyň netijeli çeşmesidir. Ony diňe bir elektrik energiýasyny öndürmek üçin däl-de, eýsem durmuş maksatlary üçin peýdalanmak hem mümkin. Gün ýylylyk ulgamlary – bu Gün şöhlenmelerini birinji tapgyrda ýylylyk energiýasyna özgerdiji ulgamdyr. Häzirkä wagtda ýurdumyzda Gün energiýasyny peýdalanmagyň hasabyna suwy we howany gyzdyrmak uly ähmiýetli hasaplanýar.

Bu ylmy makalada ýurdumyzda Gün energiýasyny peýdalanyp, oba hojalygynda utgaşykly görnüşde işleýän gyzgyn suw üpjünçiligini we ýylylyk ulgamyny ýylylyk bilen üpjün edýän Gün gurnawynyň shemasy hödürlenilýär, ol shema aşakdaky 1-nji suratda görkezilen.

1-nji surat. Ýylylyk ulgamyny we gyzgyn suw üpjünçiligini ýylylyk bilen üpjün edýän Gün gurnawynyň shemasy.

1 – kollektor; 2 – gyzgyn suw üpjünçiliginiň toplaýjy gaby; 3 – ýylylyk çalşyjy; 4 – ýylylyk ulgamynyň gaby; 5 – goşmaça gazan; 6 – hojalyk suwuny goşmaça gyzdyryjy; 7 – ýylylyk ulgamy; 8 – sowuk suwuň berilýän ýeri 9 – ýyly suwuň çykarylýan ýeri.

Enjam şeýle görnüşde işleýär. Gün kollektory 1 Gün energiýasyny ýylylyk energiýasyna özgertmäge mümkinçilik berýän Gün gurnawynyň bölegi. Ýylylyk energiýasy 3 ýylylyk çalşyjynyň üsti bilen geçiriji turbalar boýunça ýylylyk äkidijiler (suw, antifriz) bilen 2 gyzgyn suw üpjünçiliginiň toplaýjy gabynda geçirilýär. Ol ýerde bolsa ýylylyk energiýasynyň toplanmasy bolýar. Şeýle-de ýylylyk energiýasy 3 ýylylyk çalşyjynyň üsti bilen geçiriji turbalar boýunça ýylylyk äkidijiler (suw, antifriz) bilen 4 ýylylyk ulgamynyň gabynda geçirilýär. Soňra 8 sowuk suw 2 gyzgyn suw üpjünçiliginiň toplaýjy gabynda gyzyp 9 ýyly suw görnüşinde hojalykda peýdalanylýar. Eger-de Gün gurnawy pasyllara baglylykda suwy ýeterlik gyzdyryp ýetişmese onda 6 goşmaça gyzdyryjynyň kömegi bilen gyzdyrylýar. Soňra 4 ýylylyk ulgamynyň gabynda ýyganan ýylylyk bolsa yzyna gelýän 7 ýylylyk ulgamyndan gelýän suwy gyzdyrmakda peýdalanylýar hem-de ýylylyk ulgamynda pasyllara baglylykda, esasan hem, gys aýlarynda ýylylyk ýeterlik derejede gyzyp ýetişmedik ýagdaýynda goşmaça gazan 5 bilen gyzdyrylýar.

Garaşylýan netijeler:

Ýurdumyzda Gün energiýasyny peýdalanyp, Gün kollektorlarynyň hasabyna oba hojalygynda utgaşykly görnüşde işleýän gyzgyn suw we ýylylyk üpjünçilik ulgamyna berilýän ýylylyk energiýasyny öndürmek arkaly tebigy ýangyçlary tygşytlanmagyna getirer.

THE IMPORTANCE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN THE ENERGETIC SECTOR

M. Danatarova, A. Hojalyyev (Turkmenistan)

A method for providing heat to a hot water supply and heating system in a combined method using solar energy in agriculture is presented. 115 liters of hot water per person per day $Q=407$ W of power consumption. We receive 994 kW of energy from the solar collector, and 1155107,0 m³ of fuel is saved in 1 year.

ЗНАЧЕНИЕ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В ЭНЕРГЕТИКЕ

M. Данатарова, А. Ходжалыев (Туркменистан)

Представлен способ обеспечения теплом системы горячего водоснабжения и отопления комбинированным способом с использованием солнечной энергии в сельском хозяйстве. 115 литров горячей воды на человека в сутки $Q=407$ Вт потребляемой мощности. От солнечного коллектора мы получаем 994 кВт энергии, а за 1 год экономится 1155107,0 м³ топлива.

NANOÖLÇEGLI FERROMAGNIT MATERIALLARYŇ MAGNIT GURLUŞYNY ÖWRENMEGIŇ INNOWASION TEHNOLOGIÝASY

M. Gurbannyýazow (Türkmenistan)

Soňky ýyllarda dürli maksatly tehnologiýalaryň we tehniki serişdeleriň depginli ösmegi bilen nanoölçegli materiallaryň (örtükleriň), şol sanda ferromagnit plýonkalaryň fiziki häsiýetlerini öwrenmäge uly üns berilýär. Köplenç, ýuka plýonkalaryň fiziki we beýleki häsiýetleri galyň materiallaryňkydan tapawutlanýar. Muňa garamazdan galyň materiallaryň özünde ýüze çykarylmasy we barlanmasy kyn fiziki hadysalary ýuka plýonkalarda alynýan ylmy maglumatlar boýunça öwrenmek we baha bermek mümkinçiligi emele gelýär. Öwrenilýän fiziki hadysalaryň tebigatyna düşünmek we netije çykarmak ýeňilleşýär.

Tekiz, nanoölçegli ferromagnit materiallaryň fiziki häsiýetlerini toplumlaýyn we zeper ýetirmezden (kontaktsyz) öwrenmekde çyzykly polýarlanan ýagtylygyň polýarlanma tekizliginiň magnitlenen üstden serpigende (Kerriň effekti) ýa-da ondan geçende (Faradeýiň effekti) aýlanma häsiýetine, ýagny magnitoptika hadysasyna esaslanýan ölçeg tehnikasyny we tehnologiýasyny ulanmak ähmiýetlidir. Bu çemeleşmede öwrenilýän nusga mehaniki zeper ýetirilmeýär.

Ylmy çeşmelerde beýan edilýän magnitoptiki desgalarda ferromagnit materiallaryň domen strukturasynda gözegçilik edip, surata düşürip bolýandygy, şeýle hem kwazistasionar we dinamiki rezimlerde gisterezis halkasyny alyp, koersitiw güýjüni, magnit syzyjylygyny, magnit anizotropiýasyny we ş.m. kesgitlep bolýandygy beýan edilýär. Bu desgalarda ýagtylygyň polýarlanma tekizliginiň aýlanma burçunyň gös-göni ölçenýändigini barada maglumat ýok. Şeýle-de bolsa magnitlenme wektorynyň ululygyny kesgitlemek üçin bu burçyň, kiçiligine garamazdan ýokary takyklyk bilen ölçenilmeği zeryr bolup durýar.

Hödürlenilýän işde nanoölçegli ferromagnit materiallaryň magnit gurluşyna gözegçilik etmegiň we polýarlanma tekizliginiň magnitoptiki aýlanma burçuny ölçemegiň utgaşdyrylan ölçeg serişdesi beýan edilýär. Bu enjam IRF-23 kysymly refraktometriň burç ölçeýji mehanizminiň elementlerini ulanyp MIN-10 kysymly polýarizasion mikroskopyň esasynda ýasaldy. Ol kabul ediji mikroskopdan, limbli burç ölçeýji mikroskopdan we fotokabul edijiden durýar. Magnit gurluşyna gözegçilik

etmäge we fotoşekilini almaga niýetlenen kabul ediji mikroskopyň düzümine analizator, obýektiv we MFN-12 kysymly fotoapparatly mikrofonasadka girýär. Analizatoryň aýlanma burçuny kesgitlemek üçin hyzmat edýän burç ölçýji mikroskop ýüzünde töwerek boýunça graduslara, minutlara we sekuntlara bölünip bellik edilen dury materialdan ýasalan limbden, ýşyklandyryjydan, obýektivden we mikrometrli okulýardan ybarat.

Kabul ediji we burç ölçýji mikroskoplar tubus saklaýjy direge berkidilen umumy korpusda ýerleşdirilýär. Burç ölçýji mikroskopyň limbi ýörite saklaýjy arkaly gözegçilik edilýän nusgadan gelýän signaly kabul ediji mikroskopyň obýektivi we analizatory bilen berk baglanyşykly. Netijede limb, obýektiv we analizator daşky hereketsiz korpusa otnositellikde birwagtda, kabul ediji mikroskopyň optiki okunyň töwereginde aýlanýar hem-de burç ölçýji mehanizmlilikde mikroskopda bellige alynýar. Analizatory obýektiviň öňünden ýa-da ondan soň ýerleşdirmek mümkinçiligi enjamda göz öňünde tutulan.

Işiň ýerine ýetirilişi. Nusgadan geçýän ýa-da serpigýän ýagtylyk analizatordan, obýektivden we okulýardan geçip mikrofonasadkanyň ýagtylyk bölüji prizmasyna düşýär, ol hem ýagtylyk akymynyň bir bölegini (~ 40%) seredilýän turbajyga, galan bölegini bolsa mikrofonasadkadaky fotoapparatyň ýerine oturdylan fotokabul edijä (fotoelement, fotoköpeldiji) gönükdirýär. Analizatory aýlap minimal çykyş signalyna goýulýar. Analizatoryň polýarizatora görä ýagdaýy burç ölçýji mikroskopyň limbi boýunça kesgitlenilýär. Ýagtylygyň polýarlanma tekizligi üýtgände fotokabul edijiniň çýküş signaly üýtgeýär. Soňra çýküş signaly ýene-de minimal ululyga getirilip analizatoryň aýlanma burçy, burç ölçýji mehanizm arkaly kesgitlenýär we ş.m.

Bu enjam özüniň ýönekeýligi, ulanmaga amatlylygy we birwagtda nanoölçepli ferromagnit materiallaryň magnit gurluşyny ulaldyp (17,5-den 900-e çenli) öwrenmäge, ýagtylygyň polýarlanma tekizliginiň magnitoptiki aýlanma burçuny ýokary takyklyk bilen (~ 0,0010) kesgitlemäge hem-de beýleki köp sanly magnitoptiki barlaglary kwazistasionar we dinamiki düzgünlerde geçirmäge mümkinçiliginiň bardygy, şeýle hem ygtybarly we takyk işleýänligi bilen tapawutlanýar. Ol ylmy barlaglarda we okuw prosesinde ulanmaga niýetlenendir.

INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR STUDYING THE MAGNETIC STRUCTURE OF NANO-SIZE FERROMAGNETIC FILMS

M. Gurbannyyazov (Turkmenistan)

The technology and design of a device for studying the magnetic structure of nanosized ferromagnetic materials and measuring the magneto-optical rotation of light by counting the angle of rotation of the analyzer mounted before the objective and rigidly connected with it are described. The accuracy of measurement of the analyzer rotation angle is 0.0010 .

ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ МАГНИТНОЙ СТРУКТУРЫ НАНОРАЗМЕРНЫХ ФЕРРОМАГНИТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

M. Гурбаннйазов (Туркменистан)

Описана технология и конструкция устройства для изучения магнитной структуры наноразмерных ферромагнитных материалов и измерения величины магнитооптического вращения света путем отсчета угла поворота анализатора, установленного перед объективом и жестко связанного с ним. Точность измерения угла поворота анализатора составляет 0,0010.

ÝERASTY SUWLARY PEÝDALANMAGYŇ MILLI KÖKLERI WE HUKUK ESASLARY

M. Halmuhammedowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde suw hojalyk ulgamynyň işini kämilleşdirmek döwlet syýasatynyň esasy ugurlarynyň biridir. Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz «Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi» kitabyňyň «Asmandan arkaly, Zeminde zynatly» atly bölümünde «Ýurdumyzyň çägindäki gadymyýetde gülläp ösen obalaryň, şäherleriň suw üpjünçiliginiň taryhyny içgin öwrenmek gerek. Bu iş bize durmuş hakykatyny ýüze çykarmak, öwrenmek üçin gerek» diýen çuň manyly jümlelerinden ugur alyp, gadymy suw desgasy guýulary peýdalanmagyň milli kökleri we hukuk esaslary barada ylmy makala taýýarlamagy maksat edindik.

Türkmenistanyň kanunçylygy türkmen halkynyň gadyndan gelýän ruhy-ahlak gymmatlyklaryndan, milli döp-dessurlaryndan gözbaş alýar. Suw serişdelerinden peýdalanmagyň hukuk esaslary Türkmenistanyň Konstitusiyasynda, Türkmenistanyň Suw kodeksinde, «Tebigaty goramak hakyndaky», «Agyz suwy hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunlarynda kepillendirilýär. Durnukly ösüş maksatlarynyň «Hemmeler üçin suw serişdeleriniň bolmagyny we rejeli peýdalanylmagyny üpjün etmek» ýörelgesi Türkmenistanyň kanunçylygynda öz beýanyny tapýar.

2016-njy ýylyň 15-nji oktýabrynda Türkmenistanyň Suw kodeksi kabul edildi. Suw kodeksi suw serişdelerinden peýdalanmagy ulgamlaşdyrýan hukuknamadyr. Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz: «Bu täze resminamanyň kabul edilmegi ýurduň suw serişdelerini netijeli peýdalanmak we aýawly saklamak, oba önümçiligini depginli ösdürmegiň möhüm delili hökmünde suwarymly ýerleriň netijeliligini ýokarlandyrmak boýunça wezipeleri üstünlikli çözmekde ýene-de bir möhüm ädim boldy» diýip nygtaý geçýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň maksatnamasynda: «Türkmenistanyň Suw kodeksi suwy durnukly we rejeli peýdalanmak babatynda gatnaşyklary düzgünleşdirýär we suw serişdeleriniň ähmiýetini ýokarlandyrmaga, suwy hapalanmaktan, zaýalanmaktan we azalmaktan goramagy üpjün etmäge, suwa ýaramaz täsir edilmeginiň önüni almaga we ýok etmäge, suw desgalaryny dikeltmäge we olaryň ýagdaýyny gowulandyrmaga gönükdirilendir» diýip beýan edilýär.

Türkmenistanyň suw gaznasyna girýän obýektleriň biri ýerasty suwlardyr. Ýerasty suwlar ýeriň ýüzüne tebigy we emeli usulda çykarylýar. Ýerasty suwlary ýeriň ýüzüne çykarmagyň emeli usulynyň gadymy döwürlerden bäri biziň günlerimize çenli dowam edip gelen görnüşi guýulardyr.

Guýulary arassa saklamak, suwunyň hapalanmagynyň önüni almaklyga ata-babalarymyz aýratyn ähmiýet beripdirler. Guýulary gorap saklaýan, arassalaýan adamlara «gumlular» diýlipdir Guýularyň suwy zygiderli peýdalanyp durulmasa, birnäçe wagtdan soň suwy zaýalanmak bilen bolupdyr. Ata-babalarymyz guýulara kümüş teňňeleri atypdyrlar. Sebäbi kümüş teňňe guýy suwuny zaýalanmaktan, her hili zäherli gazlar toplanyp, yslanmaktan gorapdyr. Wagtlaýyn peýdalanmak zerurlygy bolmadyk guýularyň agzyny sözen ýa-da beýleki berk çöl agaçlary bilen köpürläp, olaryň üstüne selin düşäpdirler. Onuň üstünden oňat eýlenen düýe derilerini ýazyp, soňra çäge bilen alaň edipdirler.

Türkmenistanyň Suw Kodeksiniň 90-njy maddasynda guýularyň ähli görnüşleriniň sazlaýjy enjamlar bilen enjamlaşdyrylmaga, ulanylmaga derde ýaramsyz ýa-da olaryň peýdalanylmagy bes edilen guýulary bolsa, petiklenip goýulmaga degişlidigi barada beýan edilýär. Kodeksiň bu maddasynyň türkmen halkynyň milli gidrotehniki tejribesinden gözbaş alyp gaýdýandygyny aýdyňlygy bilen subut edýär.

Pederlerimiz guýynyň suwuny tygşytlamak üçin onuň ýanynda howdan gurupdyrlar. Howdandan mallary suwa ýakmak üçin «nowa» ýerleşdiripdirler.

Suw serişdelerini rejeli peýdalanmak döwlet syýasatynyň esasy ugurlarynyň biri bolup, halkymyzyň ýaşaaýyş-durmuş derejesini ýokarlandyrmaga gönükdirilendir.

LEGAL BASIS AND NATIONAL ROOTS FOR THE USE OF GROUNDWATER

M. Halmammedova (Turkmenistan)

In the era of Revival of the New Epoch of the Powerful State, the improvement of the water sector is one of the main directions of state policy in permanent Neutral Turkmenistan. The legislation of Turkmenistan is based on the spiritual and moral values of the Turkmen people, national rituals and traditions originating from ancient times. The legal norms for the use of water resources are regulated by the Constitution of Turkmenistan, the Water Code of Turkmenistan, as well as by the Laws of Turkmenistan “On Nature Protection”, “On Drinking Water”.

One of the objects included in the water fund of Turkmenistan is groundwater. Groundwater is brought to the surface by natural and artificial ways. Wells are one of the most ancient methods for extraction of groundwater, passed down from generation to generation.

ПРАВОВЫЕ НОРМЫ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ КОРНИ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПОДЗЕМНЫХ ВОД

M. Халмухаммедова (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в постоянном Нейтральном Туркменистане совершенствование сектора водного хозяйства является одним из основных направлений государственной политики. Законодательство Туркменистана основано на духовно-нравственных ценностях туркменского народа, национальных обрядах и традициях, берущих свое начало с древних времен. Правовые нормы по использованию водных ресурсов регулируются Конституцией Туркменистана, Водным кодексом Туркменистана, а также Законами Туркменистана «Об охране природы», «О питьевой воде».

Одним из объектов входящих в водный фонд Туркменистана являются подземные воды. Подземные воды выводятся на поверхность природным и искусственным способами. Одним из самых древних методов по выведению подземных вод, передаваемые из поколения в поколение, являются колодцы.

DÜRLI MAGNIT GURŞAWLARDA ÄPET MAGNITGARŞYLYK HADYSASY

M. Maşayew (Türkmenistan)

Soňky birnäçe onýyllyklarda äpet magnitgarşylyk (ÄMG) hadysasynyň nazary we eksperimental barlaglary dürli magnit gurşawlarda uly depginler bilen amala aşyrylýar. Sebäbi bu hadysanyň möhüm tehnologiä ähmiýeti bolup, şeýle hadysa eýe bolan materiallary gaty magnit diskler üçin okaýan gurluşlary, magnit meýdanyň sensorlary we magnitrezistiw operatiw ýady işläp taýýarlamakda ulanylýar. Adatça, magnitgarşylyk effektiň bahasy birnäçe göterimden uly bolmaýardy, emma geçen asyryň togsanjy ýyllarynda dürli magnit ulgamlarda bu hadysa onlarça, ýüzlerçe we müňlerçe göterime barabar bolýandygy ýüze çykaryldy. Şonuň üçin şeýle uly bahalary eýeleýän bu hadysa äpet magnitgarşylyk diýildi. ÄMG effekte eýe bolan gurşawlary esasy iki uly topara bölýärler – göwürimli magnit ýarymgeçirijiler we ýuka ýorkaly köpgatlakly nanoölçegli geterogurluşlar. Ägirt uly magnitgarşylygyň fiziki tebigatyna we ony eýeleýän gurşawlaryň gurluşyna laýyklykda häzirk wagtda bu hadysanyň esasy üç görnüşini kesgitleýärler: Äpet magnitgarşylyk hadysa, ÄMG (Giant magnetoresistance, GMR) – nanoölçegli ferromagnit we magnit däl geçiriji gatlaklardan düzülen gurluşlarda, kolossal magnitgarşylyk hadysa, KMG (Colossal magnetoresistance, CMR) – şpiniň

ýa-da perowskitiň kristal gurluşyna eýe bolan ferromagnit we antiferromagnit ýarymgeçirijilerde, tunnel magnitgarşylyk, TMG (Tunnel magnetoresistance, TMR) – magnit tunnel geçişde – iki sany nanoölçegli geçiriji ferromagnit gatlaklardan we olaryň arasyndaky dielektrik gatlakdan düzülen gurluşda gözegçilik edilýär.

Ilkibada adaty uly bolmadyk magnitgarşylyk hadysany düşündirmek üçin nusgawy nazaryýet ulanyldy. Emma dürli ägirt uly magnitgarşylyk hadysalarynyň (ÄMG, KMG, TMG) aýratynlyklaryny, şol sanda olaryň äpet otrisatel bahalaryny nusgawy nukdaý nazardan düşündirip bolmady. Häzirikçe ÄMG we başga uly magnitgarşylyk hadysalary diňe kwant nazaryýet arkaly beýan edip bolýar, olar hususy kwantmehaniki hadysalar bolup durýarlar. Nusgawy we kwantmehaniki düşündirilişleriň baş we düýp tapawudy gatyjisim göwrümlü we ýuka-ýorka nusgalardan akyp geçýän elektronlaryň arassa kwantmehaniki effekti bolup durýan hususy spin momentiniň bar bolmagy, olaryň energiýasynyň kwantlanmagy, olar üçin toždestwolaýynlyk we Pauliniň ýörelgeleriniň ýerine ýetirilmegi bolup durýar.

Häzirki wagtda şpineliň we perowskitiň kristal gurluşlaryny eýeleýän käbir magnitýarymgeçiriji maddalarda, şol sanda kobalt bilen legirlenen hromyň halkogenit şpinellerinde we kalsiý bilen legirlenen lantanyň manganitlerinde, gözegçilik edilýän KMG hadysalaryň tebigaty elektrik zarýad äkidijileriň magnit ikifazaly hallaryň bar bolmagy arkaly beýan edilýär. Aslyýetinde bu kwant nazaryýete laýyklykda daşky magnit meýdan ýok bolan ýagdaýda asla izolirleýji antiferromagnetik nusgada zarýad äkidijiler ferromagnit geçiriji mikroýaýlalarda çäklendirilen. Goýlan daşky magnit meýdan täsiriniň astynda ferromagnit ýaýlalaryň ölçegleri ulalýar, olar biri-birleri bilen kesişýärler we ahyrynda tutuş nusga geçiriji ferromagnit faza bilen doldurylýar. Netijede, elektrik garşylyk güýçli peselýär we kolossal otrisatel magnitgarşylyk effekti peýda bolýar. ÄMG hadysa ýuka ýorkaly köpgatly nanoölçegli magnit gurluşlarda peýda bolýar. Bu ulgamlarda magnit gatlaklar (mysal üçin, Fe) magnit däl geçiriji (mysal üçin, Cr) gatlaklar bilen aralaşýarlar. Geçirijilik elektronyň spiny gatladaky magnitlenme bilen arassa kwantmehaniki effekti bolan çalyşma güýçler arkaly täsirleşýär, onuň netijesinde elektronyň spiny gatlagyň magnitlenmesine parallel ugrukdyrylmagyna ymtylýar. Daşky magnit meýdan ýok ýagdaýda iki sany goňşy ferromagnit gatlaklarda magnitlenme antiparallel ugrukdyrylýar, birinji gatlakdan çykyp magnit däl gatlakdan geçip ikinji magnit gatлага girýän elektronyň spiny indi gatlagyň magnitlenmesine antiparallel bolýar we şol sebäpli güýçli pytradylýar, onuň tizligi we hereketliligi azalýar, garşylyk ýokary bolýar. Goýlan ýeterlik güýçli daşky magnit meýdan ähli magnit gatlaklardaky magnitlenmäni ugurdaş edýär, ulgamdan akyp geçýän elektron gatlagyň magnitlenmesi tarapyndan gowşak pytradylýar, sebäbi geçirijilik elektronyň spiny hem gatlaklaryň magnitlenmesine parallel ugrukdyrylýar. Netijede, elektronlaryň tizligi az peselýär, garşylyk bolsa güýçli azalýar, otrisatel magnitgarşylyk hadysasy peýda bolýar.

Dürli gurşawlarda elektrik akymyň geçmeginiň aýratynlyklaryny, ýüze çykýan elektrik garşylygyň tebigatyny, magnit meýdanyň täsiriniň astynda garşylygyň üýtgemeginiň mehanizmlerini düşünmek we beýan etmek üçin kwantmehaniki düşüňjeleriň ulanylmagy zerur bolýar. Bu täsin hadysalara gatnaşýan we olarda baş orny eýeleýän elektron nusgawy jisim bolman kwant bölejigi bolup durýar, onuň hereketiniň üýtgeşik häsiýetlerini aňmak üçin kwant nazaryýeti ulanmaly bolýar. Netijede, hökmünde bellemek bolýar, fizika ylmy öwredilende eýýam okuwyň başynda nusgawy nazaryýet bilen bilelikde, onuň ýanynda mümkin bolan görnüşde kwant düşündirilişleriniň hem okadylmagy peýdaly bolmaly.

THE GIANT MAGNETORESISTANCE EFFECT IN VARIOUS MAGNETIC ENVIRONMENTS

M.Mashayev (Turkmenistan)

The important technological significance that has the giant magnetoresistance (GMR) effect in the development of hard disk readers, magnetic field sensors, and magnetoresistive random-access

memory caused intensive theoretical and experimental studies of this effect. Nowadays, they make a distinction between GMR, observed in nanoscale structures consisting of alternating ferromagnetic and non-magnetic conductive layers, and the colossal magnetoresistance (CMR) effect, which is observed in ferromagnetic and antiferromagnetic semiconductors with a spinel or perovskite crystal structure. The effect of tunneling magnetoresistance (TMR) was also found, which occurs in a magnetic tunnel junction, which is a system consisting of two ferromagnetic layers separated by a thin insulator layer. At present, there is only a quantum-mechanical explanation of the physical nature and mechanisms of various types of giant magnetoresistance, which consists in the existence of an intrinsic spin moment of electrons, a strong exchange interaction between the spin of conduction electrons and the magnetization of layers, leading to a dependence of resistance on magnetization, spin-polarized transport in these systems and to the spin-dependent dissipation of current carriers. Therefore, it would be useful when teaching physics along with the classical theory, already at the beginning of training, to give also quantum explanations whenever possible.

ЭФФЕКТ ГИГАНТСКОГО МАГНИТОСОПРОТИВЛЕНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ МАГНИТНЫХ СРЕДАХ

М. Машаев (Туркменистан)

Важное технологическое значение, которое имеет эффект гигантского магнитосопротивления (ГМС) при разработке считывающих устройств для жестких магнитных дисков, датчиков магнитного поля и магниторезистивной оперативной памяти стало причиной интенсивных теоретических и экспериментальных исследований этого эффекта. В настоящее время проводят различие между ГМС, обнаруживаемым в наноразмерных структурах, состоящих из чередующихся ферромагнитных и немагнитных проводящих слоев, и эффектом колоссального магнитосопротивления (КМС), которое наблюдается в ферромагнитных и антиферромагнитных полупроводниках с кристаллической структурой шпинели или перовскита. Обнаружен также эффект туннельного магнитосопротивления (ТМС), возникающий в магнитном туннельном переходе, которое представляет из себя систему, состоящую из двух ферромагнитных слоев, разделенных тонким слоем изолятора. В настоящее время существует только квантовомеханическое объяснение физической природы и механизмов различных видов гигантского магнитосопротивления, состоящее в существовании у электронов собственного спинового момента, сильного обменного взаимодействия между спином электронов проводимости и намагниченностью слоев, приводящему к зависимости сопротивления от намагниченности, спин-поляризованному транспорту в данных системах и к спин-зависимому рассеиванию носителей тока. Поэтому полезно было бы при преподавании физики уже в начале обучения наряду с классической теорией по возможности давать и квантовые объяснения.

ATLARYŇ KESELLERINI ANYKLAMAKDA ULANYLYAN HÄZIRKIZAMAN INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR

М. Meretmäadow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz atçylygy ösdürmek we dünýä atçylygynyň medeniýetinde ahal-teke bedewleriň şöhratyny artdyrmak barada uly işleri durmuşa geçirýär. Ýurdumyzda atçylygy ösdürmeklik we oňa edilýän weterinar hyzmatynyň hilini düýpgöter gowulandyrmak ilkinji nobatda weterinar lukmanlarynyň kämilleşmegini talap edýär. Ýurdumyz dünýäde ylmy-amaly maslahatlary sergileriň, konferensiýalaryň, forumlaryň geçirilýän döwletleriň biriniň hatarynda özüni dünýä tanatdy. Hormatly Prezidentimiz daşary döwletlerde iş saparyna giden wagtynda baran ýerinde şol döwletiň

ylmy-bilim ulgamlarynda ýetilen sepgitler bilen içgin gyzyklanýar. Ýurdumyzda döwrebap innovation tehnologiýany ornaşdyrmak barada uly aladalar edýär .

Döwrebap ylmy-tehniki özgerişň weterinar lukmançylygyna gaty uly täsiri bar. Ol tehniki mümkinçilikleri bolan anyklaýyş we bejeriş iş usullarynyň girizilmegine, weterinar farmasewtiki serişdeleri bolan profilaktiki-bejergi serişdeleriniň artmagyna ýardam berýär. Olar önümçilikde häzirkiki döwürde doly ornaşdyrylýar. Soňky wagtlarda ylmy-tehniki önümçiligini ugur almagy bilen laboratoriya barlaglaryna täze usullar girizilýär.

Ylmy – tehniki ösüş, weterinariya ylmynda özgerişe we (spesializirlemeklige) ýöriteleşdirmäge badalga berýär. Epizootolog-lukmany, terapewt, hirurg, akuşer-ginekolog we şuna meňzeş wezipeler döretmeklige itergi berýär. Lukmanlar bilen bilelikde biologlar, himikler we inženerler täze-täze laboratoriya we instrumental gözleglerini amala aşyrýarlar. Atlaryň organizmine täsir edýjek täze görnüşli derman serişdeler çykarylýar. Soňky döwürlerde enjamlar arkaly anyklaýyş we bejergi usullaryna uly üns berilýär. Bu bolsa özüniň örän gowy netijesini berýär. Süýüm optikasy esasynda endoskopiya barlaglary, ultrases arkaly anyklaýyş, kompýuter tomografiýasy, radionukleotid we radioimmunobiohimiki we başga-da usullar daşary ýurt weterinariya medisinasynda öz ornuny tapdylar. Olaryň netijeli ulanylyşy, netijeleriniň dogry bahalandyrylyşy weterinariya medisinasyny diýseň baýlaşdyrýar.

Häzirkiki döwürde weterinariya lukmançylygynda ultrases, lazer enjamlary we başga-da gurallar hem giňişleýin ulanylýar. Biohimiki, bakteriologiki, gistologiki, gistohimiki barlaglar we şeýle-de rentgenologiya, radiologiya we fiziobejergi enjamlary kämilleşýär. Şeýle şertlerde lukman patalogoanatomiki üýtgemeleri bilmek üçin ozalky ýaly jesetden däl-de keselli atlardan alyp bilýär. Bu irki subkliniki (gizlin geçýän) keselleri anyklamaga mümkinçilik berýär. Bu ýagdaý, entäk morfologiki üýtgeşmeler bolup geçýän wagtynda önüni almaga ýardam edýär. Fiziki-himiki we tehniki ösüşleriň netijesinde lukmanlara keselleriň irki derejesini anyklamaga we şonuň bilen birlikde önüni alyş çärelerini geçirmäge mümkinçilik berýär.

Mälim bolşy ýaly, ylmy-tehniki ösüş depgini olaryň amala aşyrylmagy bilen baglydyr. Şonuň üçin weterinar lukmançylygynda ylmyň täze gazananlaryny ornaşdyrmak dürli ökde hünärmenleriň alynmagyna bagly. Laboratoriya barlaglary örän çylşyrymly bolanlygy sebäpli, olary özleşdirmek gaty köp wagt alýar. Häzirkiki wagtda bize her bir hojalykda ulanyp bolýjak aňsat usully enjamlar döretmekdir.

Laboratoriya barlaglary lukmandan täzeçe pikirlenmegi talap edýär. Keseli anyklamak we onuň bejergisi köp sanly tehniki enjamlaryň kömegi bilen amala aşyrylýar. Şeýlelikde, lukman ünsüni keselli atlara we onuň analizlerine bermeli bolýar. Barlaghana barlaglarynyň köpüsi hojalyk ýerlerinde geçirilýär we olaryň netijeli ulanmagyň we peýdasy ýokarlanýar.

MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN DIAGNOSTICS OF HORSE'S DISEASES

M. Meretmedov (Turkmenistan)

Endoscopic studies based on fiber optics, ultrasound diagnostics, computed tomography, radionuclide and radio immune biochemical and many other highly informative methods are widely introduced into veterinary medicine. Skillful use, correct evaluation and interpretation of their results, in combination with clinical data, enrich the possibilities of veterinary medicine.

In addition, the implementation of technical capabilities in veterinary medicine largely depends on personnel. It requires tireless, active, purposeful activity of the doctor.

СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ДИАГНОСТИКЕ БОЛЕЗНЕЙ ЛОШАДЕЙ

М. Меретмедов (Туркменистан)

Эндоскопические исследования на базе волоконной оптики, ультразвуковой диагностики, компьютерной томографии, радионуклидных и радиоиммунобиохимических и многие других высокоинформативных методов, широко внедряются в ветеринарную медицину. Умелое использование и правильная оценка и трактовка их результатов, в комплексе с клиническими данными обогащает возможности ветеринарной медицины.

Кроме того, реализация технических возможностей в ветеринарной медицине во многом зависит от кадров. Она требует неутомимой, активной, целеустремленной деятельности ветеринара.

TÜRKMENISTANYŇ HOWA ŞERTLERINDE ÝYLADYŞHANANYŇ ÝYLYLYK MUKDARYNYŇ KUWWATYNY KESGITLEMEK

М. Оразберdiyewa (Türkmenistan)

Giriş. Hormatly Prezidentimiziň başda durmagy netijesinde ýurdumyzda energiýany tygşytlaýan, ekologiýa taýdan arassa we ykdysady taýdan amatly täze, innowasiýa tehnologiýalary işläp düzmek we önümçilige ornaşdyrmak esasy wezipeleriň biri bolup durýar. Bu wezipäni durmuşa geçirmek boýunça Türkmenistanyň Döwlet energetika institutynyň «Gaýtadan dikledilýän energiýa çeşmeleri» ylmy-önümçilik merkezinde birnäçe ylmy-barlag işleri alnyp barylýar.

Häzirki wagtda gaýtadan dikeldilýän energiýanyň köpçüliklerýin kabul edilmeginiň maksady – howanyň hapalanmagyny azaltmak we şonuň netijesinde hem klimatyň üýtgemeginiň önüni almak, ykdysady taýdan amatly önüm öndürmek, şeýle-de ekologiýa taýdan arassa önüm almak, ýagny galyndylary gaýtadan işlemegiň hasabyna galyndysyz tehnologiýalaryň kabul edilmegi bilen daş töweregiň hapalanmagynyň önüni almak we ýakymсыз yslaryň azalmagyny üpjün etmekden ybaratdyr.

Ýylyň islendik möwsümünde ilatyň gök-bakja, miwe we beýleki azyk önümlerine bolan isleglerini zygyderli, üzüksiz ýagdaýda kanagatlandyrmak üçin ýyladyşhana bolan gyzyklanma barha artýar. Ýyladyşhanada ýetişdirilýän ösümlikleriň görnüşine baglylykda temperatura we çyglylyk şertlerini kadaly üpjün etmek esasy wezipeleriň biri bolup, bu şertleriň hasyllyga we onuň hiline ýetirýän täsiri bimöçberdir. Şol sebäpli-de bu ugurda takyk netije gazanmak maksady bilen ýyladyşhana üçin gerek bolan ýylylyk mukdaryny kesgitlemeklik we ony Günün energiýasynyň hasabyna belli bir mukdaryny üpjün etmeklik bu ylmy makalanyň esasy maksady bolup durýar.

Esasy bölüm. Ýyladyşhana üçin gerekli bolan ýylylyk mukdarynyň kuwwatyny kesgitlemek üçin aşakdaky şertleri hasaba almaly:

Hasaplamaný daşky gurşawyň gyzgynlyk derejesiniň iň pes bolan ýagdaýy üçin, ol hem ýyladyşhananyň ýerleşýän etrabyna baglylykda ýerine ýetirilýär;

- Gijeki ýagdaý üçin;
- Ýylyň iň sowuk günleri üçin;
- Ýyladyşhananyň içinde pesinden +15°C bolmaly kada üçin;
- Ýyladyşhananyň topragynyň gyzgynlyk derejesi pesinden +18°C bolmaly kada üçin.

Häzirki wagtda kiçi hojalyklarda we iri oba hajalyk kärhanalarynda adaty ýyladyşhanadan peýdalanylýar. Şonuň bilen bir hatarda ýyladyşhananyň içinde ýetişdirilýän oba hojalyk ekinleriniň görnüşine baglylykda kesgitli temperaturany saklamak üçin elektrik energiýasy ýa-da tebigy gaz sarp edilýär. Ylmy işde uzynlygy 26 metr we ini 12 metr bolan polietilen plýonka bilen örtülen ýyladyşhanany kesgitli ýyly howa bilen üpjün etmek üçin (gurnalýan pejiň sany, pejiň göwrümüne

bagly saýlanyp alynýar) gündizki howanyň şertine baglylykda tebigy gazyň on iki sagat ýakylmagy hasaba alynsa (ýyladyşhananyň işçi temperaturasy ýetişdirilýän ekinlere baglylykda saýlanyp alynýar, ýagny pomidor üçin: $18\div 20^{\circ}\text{C}$, hyýar üçin: $20\div 25^{\circ}\text{C}$. Şeýlelik bilen bir peç üçin dört aýyň dowamynda $2448\text{ m}^3/\text{sag}$ tebigy gaz sarp edilýär. Şeýlelikde, bir peçde sarp edilýän tebigy gazdan dört aýyň dowamynda $8,6\text{ kg}$ kömürturşy – CO_2 gazynyň bölünip çykmagyna getirýär. Ýyladyşhanada ýakylýan tebigy gaz gýş paslynyň dört aýynda ýakylýar. Netijede umumy meýdany 234 m^2 deň bolan ýyladyşhanada alty sany peçde tebigy gazyň sarp edilmegini we ondan bölünip çykýan kömürturşy gazyny hasaba alsak, onda daşky gurşawa nähili derejede öz zyýanly täsirini ýetirýändigine göz ýetirmek bolýar.

DETERMINATION OF THE THERMAL CAPACITY OF A GREENHOUSE UNDER THE CLIMATIC CONDITIONS OF TURKMENISTAN

M. Orazberdieva (Turkmenistan)

Consequently, it is necessary to place a heat source (natural gas-fired furnace or electric calorifer) which, in its turn, leads to the increase of the prime cost of the output. In the given scientific article we observe the project of the heat pipe-aided solar greenhouse for the efficient utilization of the soil heat. Numerous scientific experiments on the effective utilization of the soil heat were carried out in the solar greenhouse using the heat polyethylene pipes of 50 mm in diameter. It was ascertained that the soil temperature fluctuates within 21 and 40°C , which indicates great possibilities of its utilization. In sunny days excess heat energy was accumulated in the mountain stones which are located in the solar greenhouse at a depth of 0.4 m.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЕПЛОВОЙ МОЩНОСТИ ТЕПЛИЦЫ В КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ТУРКМЕНИСТАНА

M. Оразбердиева (Туркменистан)

В данной научной статье рассматривается проект гелиотеплицы с применением тепловых труб для эффективного использования тепла грунта. В гелиотеплице были проведены многочисленные научные эксперименты по эффективному использованию тепла грунта с применением тепловых полиэтиленовых труб диаметром 50 мм. Было установлено, что температура грунта колеблется в пределах от 21 до 40°C , что говорит о больших возможностях его использования. В солнечные дни избыточная тепловая энергия аккумулировалась в горных камнях, которые расположены в теплице на глубине 0,4 м.

SESLERI SANLAR ARKALY AŇLATMAK

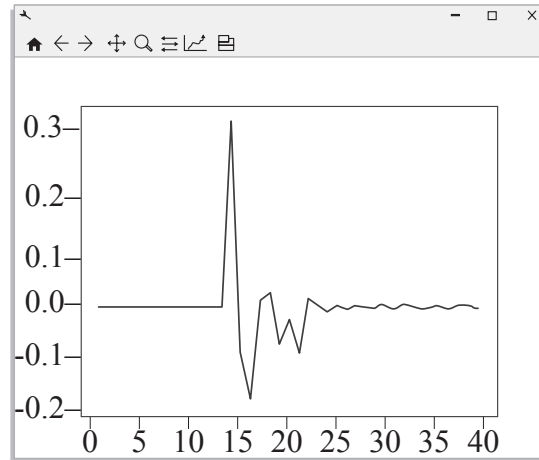
M. Myradow (Türkmenistan)

Gahryman Arkadagymyzyň goldawlary esasynda we hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda ýurdumyzda sanly ykdysadyýeti ösdürmek durnukly ösüşiň esasy ugurlarynyň biridir. Sanly ulgama Milli programma üpjünçilikleriniň döredilmegi bolsa döwrüň talabydyr. Bu işde Python dilinde sözleşäni tanamagyň kompýuter modelini we programma üpjünçiligini döretmekde ilkinji ädim bolan sesleri sany aňlatmagyň programmasy döredildi.

Işde üç dilde degişi tekstleriň audiofaýllary ulanyldy:

1. Türkmen dilindäki «Galyň» tekstiniň audioýazgysy sanlar arkaly aňladylanda aşakdaky görnüşe eýe boldy:

[0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 1.8372901e-06, 0.0021463048, -0.00065699883, 0.0011694628, 0.0005780997, 0.00090964924, 0.0023731706, 0.36976808, -0.09002273, -0.18889533, 0.013359557, 0.029345099, -0.07667064, -0.022750532, -0.09647286, 0.01741997, 0.006388563, -0.009117429, 0.0011819443, -0.0041174744, -0.001189196, -0.00086708, -0.0026997093, 0.0023305258, -0.0013775838, 0.00049126043, 0.00048636287, -0.0005392069, -0.0005627414, 0.001556347, -0.0026535941, 0.00065200834, 0.0008123335, -0.003130231]

1-nji surat. «Galyň» tekstiniň audioýazgysynyň ses tolkuny

2. Rus dilindäki «Хлеб» tekstiniň audioýazgysy sanlar arkaly aňladylanda aşakdaky görnüşe ýe boldy:

[0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, -7.070387e-05, -0.0007108364, 0.0013004278, -0.00020348698, 0.003172811, 0.0017472361, -0.0056980136, 0.001056354, -0.00040601083, -0.00027398035, 0.0040313196, 6.3943444e-05, 0.0034262876, 0.004594876, -0.0005809597, 0.01720382, 0.16767077, 0.091864705, -0.11550929, 0.0210597, -0.00052442326, 0.010957343, -0.0012078126, 0.0054858434, -0.0024814683, -2.8397384e-05, 0.0019544598, -0.00022891922, 0.002090315, -0.001053638, -0.0024105515, -9.216722e-05, -0.0010083001, 0.0035980109, -0.0012208977, 0.0019506499, -0.0008992838, -0.0011744745]

3. İňlis dilindäki «Car» tekstiniň audioýazgysy sanlar arkaly aňladylanda aşakdaky görnüşe ýe boldy:

[0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 0.0, 5.265972e-05, -0.0012408087, 0.0017302174, 0.0022520719, 0.0010935117, -0.00021780284, -0.0011149977, 0.0028004688, 0.016202055, 0.2799708, 0.029356796, 0.06212503, -0.16084166, -0.004478919, -0.0924315, -0.020218002, 0.023306465, -0.0009708171, -0.0070251557, 0.0035064754, -0.0026175305, 0.0024730577, -0.0006635411, 0.0013180777, 0.00061744143, -0.0005611405, -0.00045245292, -0.0007941218, -0.0019001411, 0.0044609047, 0.0012176798]

Rus dilindäki «Хлеб» tekstiniň we iňlis dilindäki «Car» tekstiniň audioýazgysynyň ses tolkunlary hem alyndy.

REPRESENTING SOUNDS IN DIGITAL FORM

M. Myradow (Turkmenistan)

With the support of our Hero-Arkadag and under the leadership of the Esteemed President, the development of the digital economy in the country is one of the main directions of sustainable development. The creation of National Programs in a digital system is the need of the time. In this work,

a program for the digital representation of sounds in the Python language was created, which became the first step towards creating computer models and software for speech recognition.

In the work, audio recordings of texts in three languages were digitized and their sound waves were obtained.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЗВУКОВ В ЦИФРОВОМ ВИДЕ

М. Мырадов (Туркменистан)

При поддержке нашего Герой Аркадага и под руководством уважаемого Президента развитие цифровой экономики в стране является одним из основных направлений устойчивого развития. Создание Национальных программ в цифровой системе – потребность времени. В данной работе была создана программа цифрового представления звуков на языке Python, что стало первым шагом на пути создания компьютерных моделей и программного обеспечения для распознавания речи.

В работе были оцифрованы аудиозаписи текстов на трёх языках и получены их звуковые волны.

KLIMATYŇ ÜÝTGEÝÄN ŞERTLERINDE GARAGUMUŇ EKOLOGIÝA ULGAMYNÝ GORAMAGYŇ ÄHMIÝETI

N. Nurberdiyew, O. Pirnazarow (Türkmenistan)

Klimatyň üýtgeýän häzirki zaman şertlerinde, esasan, dünýäniň gurak sebitlerinde işjeňleşýän guraklygyň, tozanly-tupanlaryň, ýerli tozanly we epgek ýelleriň tebigy ekologiýa ulgamlara, adamyň saglygyna ýetirýän täsirlerini öwrenmegä uly ähmiýet berilýär. Garagumuň tebigy baýlyklaryny netijeli özleşdirmekde, gorap saklamakda klimatyň üýtgemeginiň ekologiýa ulgamyna ýetirýän oňaýsyz täsirleriniň öwrenilmegi hem-de olaryň peseldilmegine degişli işleriň amal edilmegi zerurdyr. Merkezi Aziýanyň çöl sebitlerinde, şol sanda Garagumuň çäginde klimatyň üýtgemegi, esasan, howanyň temperaturasynyň ýokarlanmagy we ýagýan ygallaryň mukdarynyň azalyp, guraklygyň ýokarlanýandygy bilen şertlenendir. Soňky ýyllarda geçirilen gözegçilikleriň netijesi klimatyň şeýle häsiýetde üýtgemeginiň Garagumuň ekologiýa ulgamyna oňaýsyz täsirini ýetirýän uly göwrümlü tozanly tupanlaryň, epgek ýelleriň döremeginiň we gaýtalanmasynyň artmagyna getirýändigini görkezýär.

Işň maksady Garagumuň dürli künjeklerinde klimatyň ýylylyk we çyglanma kadasynyň ortaça köp ýyllyk bahasyndan üýtgemeginiň sebitiň ekologiýa ulgamyna, esasan-da, ösümlikleriň ösüşine, hasyllylygyna täsirini öwrenmekden, şeýle şertlerde biologiýa köpdürlüligini özünde jemleýän, klimatyň üýtgemegine uýgunlaşmaga ýardam berýän tokaýlary döretmegiň netijeli usullaryny işläp düzmekden ybarat. Garagumda ösümlikleriň wegetasiýa döwründe olaryň ösüşi üçin esasy klimat faktorlaryndan ýagtylyk we ýylylyk ýeterlik bolsa-da, ýagýan ygallar ýyllyk mukdarynyň azdygy hem-de sebitler boýunça dürli möçberde (gurak ýyllarda 30–40 mm-den, ygally ýyllarda 300 mm-den köpräk) paýlanýandygy bilen tapawutlanýar. Ygallaryň ýyllyk mukdarynyň easasy bölegi – 60–66%-den (Türkmenistanyň demirgazyk-günbatar sebitlerinde) 74–82 %-e çenlisi (Garagumuň beýleki künjeklerinde) gys-ýaz pasyllarynda ýagýar. Garagumda ot ösümlikleriniň ösüşi we hasyllylygy klimat faktorlaryndan, esasan, ýylylygyň hem-de çyglylygyň gatnaşygyna bagly bolup, dekabraprel aýlarynda ýagýan ygallaryň mukdaryna görä, gurak, aram we ygally ýyllarda olaryň hasyllylygy ep-esli tapawutlanýar. Geçirilen gözegçilikleriň (1990–2001-nji ýyllar) we seljerilen köp ýyllyk meteorologiýa maglumatlaryň netijesi guraklygyň we howanyň temperaturasynyň ortaça köp ýyllyk bahasyndan ýokarlanmagy bilen baglylykda, efemerleriň hasyllylygy örän pes (hasylsyz) bolan gu-

rak ýyllaryň gaýtalanmasynyň Gündogar Garagumda 37%-e, beýleki sebitlerde 40-45%-e ýetendigi ni görkezdi. Hasylylygy aram derejede bolan ýyllaryň gaýtalanmasy Merkezi Garagumda we Üňüziň boýunda 21–26%-e, Gündogar we Demirgazyk Garagumda 34%-e, hasylylygy ýokary bolan ygally ýyllaryňky Gündogar Garagumda, Merkezi Garagumuň demirgazyk ýarymynda we Üňüziň boýunda 29%-e, Merkezi Garagumuň günorta ýarymynda 32%-e ýetýär. Ýaz aýlarynda efemerler üçin toprakda ýaramly çygyň gory ýeterlik bolanda, olaryň hasylylygynyň on günde artyşynyň ýokary bahasy (0,6-0,8 s/ga) howanyň ortaça on günlük temperaturasy 12–13°C-e ýetende bolýar. Temperaturanyň bu görkezijiden pes ýa-da ýokary bolmagy olaryň ösüşiniň ep-esli peselmegine getirýär.

Garagumuň klimat şertlerinde ýarym gyrymsy ösümlikleriň hem ösüşi we hasylylygy efemerleriňki ýaly, esasan, gys-ýazmöwsümünde (noýabr-maý aýlarynda) ýagýan ygallaryň mukdaryna, 5°C-den ýokary bolan effektiv temperaturanyň jemine baglylykda üýtgeýär. Ygalyň birmeňzeş mukdarynda ýarym gyrymsylaryň biomassasy takyr görnüşli çöl landşaftlarynda çägeli çöllere garanda ep-esli derejede ýokary bolýar. Gyrymsy ösümlikleriň hasylylygy bolsa efemerlere we ýarym gyrymsylara garanda noýabr-maý aýlarynda ýagýan ygallaryň mukdaryna baglylykda az üýtgeýär. Olaryň biomassasynyň kemala gelmeginde, esasan, ýazyna ýagýan ygalyň mukdary uly ähmiýete eýedir. Ýazyna ýagýan ygallaryň ýygylgy ýokary bolup, köp bolmadyk möçberde ýagsa, onda kök ulgamy topragyň ýokarky gatlagynda ýerleşen efemerler we ýarym gyrymsylar üçin amatly şert döreýär. Şeýle ýagdaýda gyrymsylaryň kökleriniň iýmitlenýän aşaky gatlaklara ýagýan ygallaryň köp bölegi aralaşyp bilmeýär. Gyrymsylaryň hasylylygynyň ýokarlanmagy, esasan, ygalyň mukdary 100 mm-den ýokary bolan ygally ýyllarda bolýar. Noýabr-maý aýlarynda ygallaryň ondan az ýagan ýyllarynda olaryň hasylylygy az üýtgeýär. Soňky ýyllarda Garagumuň dürli sebitlerinde howanyň temperaturasynyň ortaça köp ýyllyk kadasyndan üýtgemegi ep-esli tapawutlanýar. Köp ýyllyk meteorologiýa maglumatlaryň seljermegi Merkezi Garagumda bu görkezijiniň dürli ýyllarda 1,0–2,1°C, Demirgazyk Garagumda 1,4–2,8°C, Gündogar Garagumda 0,8-1,6°C aralygynda ýokarlanandygyny görkezdi. Ygallaryň ortaça köp ýyllyk kadasyndan azalmagy ýokarda görkezilen sebitlerde degişlilikde dürli ýyllarda 10–33 mm, 12-86 mm, 6–14 mm aralygynda bolup, guraklygyň ýokarlanmagyna getirdi.

Netijede, soňky ýyllarda Garagumda ösümlikleriň ösüşini we hasylylygyny peseldýän, haýwanlaryň ýaşayyş şertlerine oňaýsyz täsirini ýetirýän gurak ýyllaryň gaýtalanmasynyň artmagy, howanyň temperaturasynyň ortaça köp ýyllyk kadasyndan ýokarlanmagy tozanly tupanlar, ýerli tozanly we epegek ýeller ýaly howply meteorologiýa hadysalaryň işjeňleşmegi bilen utgaşýar. Ylmy gözegçilikler we seljermeler arkaly alnan nazary hem-de amaly ähmiýetli şeýle netijeler klimatyň üýtgeýän şertlerinde gurak sebitleriň ekologiýa ulgamyny goramaga, olaryň uýgunlaşmasyny ýokarlandyrmaga degişli meseleleriň çözümlerini durmuşa geçirmäge uly ýardam berer.

THE IMPORTANCE OF STUDYING THE PROTECTION OF THE KARAKUM ECOLOGICAL SYSTEM UNDER CHANGING CLIMATE CONDITIONS

N.Nurberdiyev, O.Pirnazarov (Turkmenistan)

In the work, it is reported that the growth and fertility of grass plants, semi-persimmons and sorghums are significantly reduced due to the increase in the frequency of droughts and the increase of the air temperature in different regions of the Karakum under changing climate conditions. In recent years, the variation of air temperature in different regions of the Karakum desert has significantly differed from the average long-term norm. The analysis of long-term meteorological data shows that in recent years, the increase in air temperature from the average long-term value has reached 1.0–2.1°C in the Central Karakum, 1.4–2.8°C in the North Karakum, and 0.8–1.6°C in the East Karakum. The decrease in rainfall from the average norm was 10–33 mm, 12-86 mm, 6–14 mm in different years in the northern regions, respectively, resulting in increased drought.

АКТУАЛЬНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЗАЩИТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КАРАКУМОВ В ИЗМЕНЯЮЩИХСЯ КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Н. Нурбердиев, О.Пирназаров (Туркменистан)

В работе сообщается, что рост и плодородие травянистых растений, полукустарников и кустарников значительно снижаются в связи с увеличением повторяемости засух и повышением температуры воздуха в разных районах Каракумов при изменении климатических условий. В последние годы показатели температуры воздуха в разных районах Каракумов значительно отличались от показателя средней многолетней нормы. Анализ многолетних метеорологических данных показывает, что в последние годы уровень повышения температуры воздуха от среднего многолетнего значения достигло в Центральных Каракумах $1,0-2,1\text{ }^{\circ}\text{C}$, в Северных Каракумах $1,4-2,8\text{ }^{\circ}\text{C}$, в Восточных Каракумах $0,8^{\circ}\text{C}-1,6\text{ }^{\circ}\text{C}$. Уменьшение количества осадков от средней многолетней нормы, в указанных выше районах соответственно, в разные годы составило $10-33\text{ мм}$, $12-86\text{ мм}$, $6-14\text{ мм}$, что привело к усилению засухи.

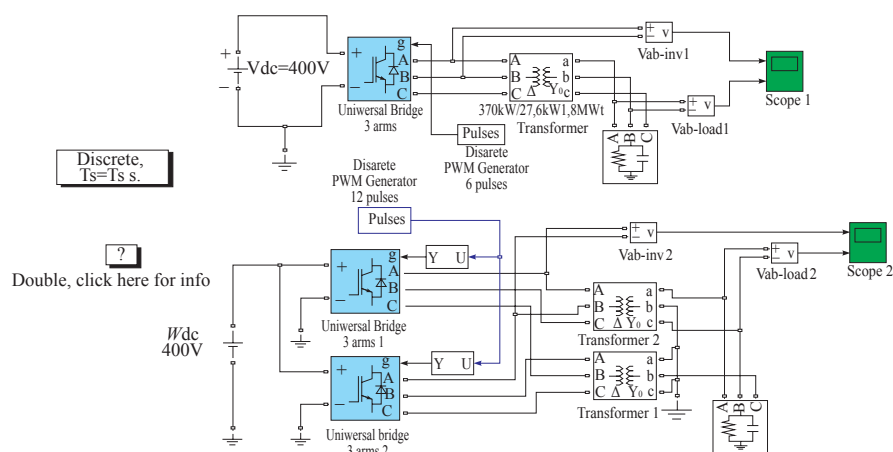
GÜN ENERGETIKASYNDA NAPRÝAŽENIÝÄNIŇ GARMONIKI ÝOÝULMASYNY PESELTMEGIŇ USULY

O. Abdykadyrowa, M. Atayew (Türkmenistan)

Gün panelleriniň netijeliliginiň ýokarlanmagy, özüne düşýän gymmatynyň peselmeği köp sanly ýokary kuwwatly Gün elektrik stansiýalarynyň döremegine sebäp boldy. Gün panelleri Günüň şöhlesini hemişelik elektrik energiýa öwürýär we ony sarp edijileriň talabyna görä üýtgeýäne öwürmek üçin kuwwatly inwertorlar peýdalanylýar. Iň ýönekeý inwertor çykyşda inedördül görnüşli üýtgeýän tolkunly döredýär. Bu inwertor ýönekeý enjamlary üýtgeýän elektrik energiýasy bilen iýmitlendirip biler, emma, ol has çylşyrymly durmuş enjamlary üçin amatly däl. Sebäbi olaryň naprýaženiýesi ep-esli garmoniki ýoýulmalara sebäp bolýar.

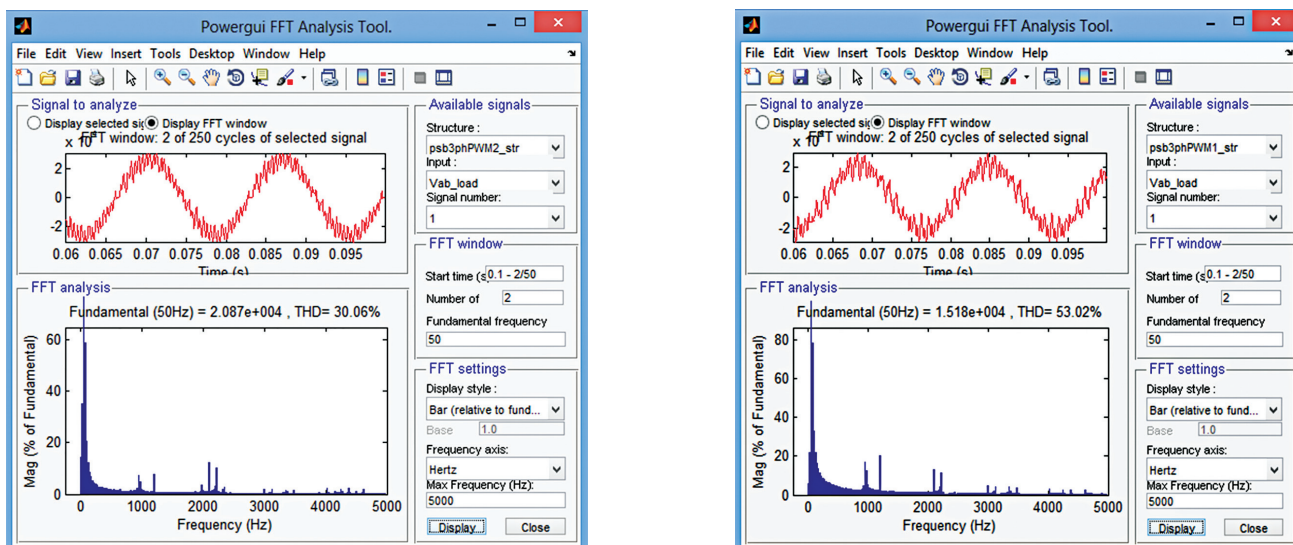
Gün ulgamynyň kadaly işlemeği üçin inwertoryň çykyş naprýaženiýesiniň we ýygylgynyň hemişe durnukly bolmagy we enjamyň ýokary toklara çydamly bolmagy esasy meseleleriň biri bolup durýar.

Bu işde, Gün energiýasyny ýokary naprýaženiýeli ulgama goşmak üçin bir inwertordan we transformatorlardan däl-de özara parallel birikdirilen birnäçe inwertor we transformator toplumu peýdalanylýsa, has netijeli boljakdygy derňeldi. Onuň üçin doly kuwwatlary $S_n=1,8\text{ MWt}$; deň bolan iki sany transformatoryň pasport maglumatlaryndan peýdalanyldy.

1-nji surat. Özara parallel birikdirilen inwertorlaryň naprýaženiýäniň garmonikasyna täsirini eksperimental derňemek üçin elektrik shemanyň modeli

Modelde bir we özara parallel birikdirilen iki sany inwertyň we transformatoryň naprýaženiýäniň garmonikasyna täsirini derňemek üçin naprýaženiýeleriň ululyklary ölçenildi we onuň grafigi we bahalary 2-nji suratda görkezilendir. 2-nji a suratda, ýagny, bir inwertyly modelde THD=53,02% (Total Harmonic Distortion) b suratda bolsa, THD=30,06% deňdir. Bu ýerden naprýaženiýäniň garmoniki ýoýulmasynyň 23% -e golaý peselýändigini gelip çykýar.

2-nji surat. Bir sany (a) we özara parallel birikdirilen iki sany inwerty (b) toplumynyň naprýaženiýäniň garmonikasyna täsirini görkezýän derňew penjiresi

WAY TO REDUCE HARMONIC VOLTAGE DISTORTION IN SOLAR ENERGY

O. Abdykadyrova, M. Atayev (Turkmenistan)

The article is devoted to investigation of the method of reducing the harmonic distortions of the output voltage of inverters used in solar energy.

Also information is given if solar panels are added to the power system through the inverters and step-up transformers introduced in this work, it will help to improve the stability of the voltage, the quality of the electric energy, and the saving of the electric energy.

СПОСОБ СНИЖЕНИЯ ГАРМОНИЧЕСКИХ ИСКАЖЕНИЙ НАПРЯЖЕНИЯ В СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГЕТИКЕ

O. Абдыкадырова, М. Атаев (Туркменистан)

В данной статье исследуется способ снижения гармонических искажений выходного напряжения инверторов, используемых в солнечной энергетике.

Также в статье отмечается, что добавление инверторов и повышающих трансформаторов используемых в энергетической системе солнечных панелей, позволит улучшить стабильность напряжения, совершенствовать качество производства электрической энергии и повысить энергосбережение.

KÄŞIRIŇ ÝERLI SORTLARYNYŇ DÜZÜMINDÄKI KAROTINOIDLARI FIZIKI-HIMIKI USULLAR BILEN ÖWRENMEK

O. Baýsähedowa, M. Amangulyýew (Türkmenistan)

Janly bedenleriň ýaşayyş işjeňligi üçin zerur bolan biologik işjeň maddalaryň alnyşyny we häsiýetlerini öwrenmek amaly taýdan uly ähmiýete eýedir. Şeýle maddalara karotinoidler degişli bolup, olar görüş pigmentiniň esasy düzüm bölegi hökmünde gözün ýagtylygy duýujylygyny we reňkleri saýgarmaklygyny sazlaýarlar. Umuman, ösümlük pigmentleri bolan karotinoidler köp görnüşlidir, tebigatda olaryň 400-e golaý görnüşiniň duş gelýändigini bellemek bolar.

Tetraterpenler ýa-da olaryň önümleri bolan karotinoidleriň düzümünde 8 sany izopren topar (C₅) saklanýar. Häzirki zaman klassifikasiýasy boýunça karotinodiler iki topara bölünýär. Birinji topara karotinler degişli bolup, olar izoprenleriň uglewodorodly önümleridir. Bu topara α -, β -, γ - karotinler, likopin, neýrosporin we beýlekiler degişlidir. Ikinji topara karotinleriň kislorod saklaýan önümleri bolan ksantofiller diýlip atlandyrylýan lütein, zeaksantin, astaksantin we beýlekiler girýär.

Karotinoidler köp gök önümleriň, ýagny käşiriň, kädiniň, pomidoryň, gyzyl burçuň, limonyň we ş.m. düzümünde dürli mukdarda saklanýar. Karotinodileri bölüp almak üçin bu gök önümleriň çig mal hökmünde ulanylmagynyň özboluşly ýetmezçilikleri we artykmaçlyklary bardyr. Olar esasan çig malyň düzümünde saklanýan karotinodileriň mukdary we bölüp almak üçin ulanylýan usullar, ýerine ýetirilýän işler bilen baglanyşyklydyr. Karotinoidleriň senagat önümçiligini ýola goýmak üçin çig mal hökmünde käşiri ulanmaklygyň amatly hasaplanýandygyny bellemek bolar. Munuň özi, esasan, käşiriň bol hasylylygy we onuň düzümünde ýeterlik mukdarda karotinoidleriň saklanýandygy bilen baglanyşyklydyr.

Edebiýat maglumatlaryna görä, käşiriň himiki düzümi, şonuň bilen birlikde maddalaryň mukdary dürli şertlere baglylykda üýtgeýär, ol esasan, käşiriň sortuna, mineral dökünler bilen iýmitlendirilişine, toprak we klimat şertlerine baglydyr. Topragyň fosfor we kaliý dökünleri bilen doly derejede üpjünçiligi käşiriň bol hasylynyň biologiki işjeň maddalaryň ýokary çykymynyň alynmagyna mümkinçilik berýär.

Güneşe baý ýurdumyzyň bereketli topragyndan ähli ekinleriň, şol sanda käşiriň hem bol hasyly alynýar. Käşiriň ösdürilip ýetişdirilýän sortlaryna «Gyzyl mizan-228», «Giçki surhy», «Sary mizan-304» degişlidir. Käşiriň bu sortlarynyň düzümünde saklanýan karotinodileri hil we mukdar taýdan derňemek bilen baglanyşykly ylmy barlaglar geçirildi.

Karotinoidleri mukdar taýdan analizlemek üçin esasan, spektrofotometriki analiz ulanylýar. Düzümünde 7-den az ikileýin soprýažon baglanyşygy saklaýan karotinoidler reňksiz bolup, 7 we ondan köp ikileýin baglanyşygy saklaýan karotinoidler bolsa ýagtylygyň görünýän çägendäki (400-450 nm) spektri özüne siňdirýär. Soprýažon ikileýin baglanyşyklaryň sanynyň ýokarlanmagy bilen karotinoidleriň reňkiniň intensiwligi hem ýokarlanýar. β -karotin düzümünde 11 sany ikileýin soprýažon baglanyşygy saklaýar, şonuň üçin hem, onuň reňki sarydan mämişä çenli üýtgeýär, likopinda 13 sany soprýažon ikileýin baglanyşygyň bardygy sebäpli ol gyzyl reňki ýüze çykarýar.

Käşiriň ýerli sortlarynyň düzümündäki karotinoidleri spektrofotometriki we ÝGH usullary bilen barlag işlerini ýerine ýetirmek üçin erediji hökmünde geksan ulanyldy. Ekstraksiýany ýerine ýetirmek üçin çig mal:erediji gatnaşygyň amatly bahasy kesgitlenildi.

Karotinoidleriň ÝGH analizi ýerine ýetirilende, esasan, üç sany birleşme, ýagny zeaksantin, lütein we β -karotin bölündi, olaryň hereketjeňlik koefisiýenti degişlilikde, 0.336 (zeaksantin), 0.451 (lütein), 0.746 (β -karotin) deň boldy.

Barlaglaryň himiki we fiziki-himiki usullary bilen käşiriň ýerli sortlarynyň düzüminde saklanýan karotinodleriň mukdarynyň birmeňzeş dälidigi, beýlekileri bilen deňeşdirilende «Giçki surhy» düzüminde saklanýan karotinoidleriň mukdarynyň artykmaçlygy bilen tapawutlanýandygy anyklanyldy.

PHYSICO-CHEMICAL STUDIES OF CAROTENOIDS IN LOCAL VARIETIES OF CARROTS

O.Baysahedova, M.Amankulyyev (Tukmenistan)

One of the important problems is the study of optimal conditions for obtaining biologically active substances, since these substances are necessary for the vital activity of living organisms. These substances include carotenoids, which, as the main component of visual pigment, regulate the light sensitivity of the eye and color discrimination.

Carotenoids are found in varying amounts in many vegetables such as carrots, zucchini, tomatoes, red peppers, lemons, etc. The use of these vegetables as a raw material for carotenoid extraction has its advantages and disadvantages. It should be noted that it is considered optimal to use carrots as a raw material for the production of carotenoids. Cultivated local varieties of carrots include Gyzyl mizan-228, Giçki surhy and Sary mizan-304.

The content of carotenoids in local varieties of carrots was studied by spectrophotometric and TLC methods. For extraction, a suitable raw material:solvent ratio was determined.

By chemical and physico-chemical methods of research, it was found that the amount of carotenoids contained in local varieties of carrots is not the same, among them, Giçki surhy differs in the quantitative content of carotenoids.

ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАРОТИНОИДОВ В МЕСТНЫХ СОРТАХ МОРКОВИ

О.Байсахедова, М.Аманкулиев (Туркменистан)

Одной из важных проблем является исследование оптимальных условий получения биологически активных веществ, поскольку эти вещества необходимы для жизнедеятельности живых организмов. К таким веществам относятся каротиноиды, которые как основной компонент зрительного пигмента регулируют светочувствительность глаза и цветовое различение.

Каротиноиды содержатся в различных количествах во многих овощах, таких как морковь, кабачки, помидоры, красный перец, лимоны и т. д. Использование этих овощей в качестве сырья для экстракции каротиноидов имеет свои преимущества и недостатки. Следует отметить, что в качестве сырья для получения каротиноидов считается оптимальным использовать морковь. Культивируемых к местным сортам моркови относятся «Gyzyl mizan-228», «Giçki surhy» и «Sary mizan-304».

Исследованы содержания каротиноидов в местных сортах моркови спектрофотометрическим и ТСХ методами. Для экстракции определены подходящее значение соотношения сырье: растворитель.

Химическими и физико-химическими методами исследования установлено, что количество каротиноидов, содержащийся в местных сортах моркови неодинаково, среди них, «Giçki surhy» отличается по количественному содержанию каротиноидов.

TÜRKMENISTANDA GADYMY SUW WE SUW GURLUŞYK DESGALARYNYŇ ATLANDYRYLYŞY

O. Gurbangeldiýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň her ädim ýeri ata-babalarymyzyň maddy medeni sazlaşykly akyl paýhasyna, durmuş tejribesine esaslanan gadymy siwilizasiýadan habar berýär. Aslynda, islendik bir zada at dakmak, şol zady atlandyrmak ähli halklarda bar. Biziň ünsümizi çeken zat geçmişde atalarymyzyň suw we suw gurluşyk desgalaryny atlandyryşy boldy. Suw -ýaşayşyň gözbaşy, dirilik çeşmesi suw mukaddes saýylýar. Şonuň üçin hem suw we suw gurluşyk desgalarynyň her biri özünde maddy hem medeni mirasymyz, taryhymyz bilen bagly etnolingwistik maglumatlary jemleýän ygtybarly çeşmedir. Meselem:

Jykyr Amyderýa boýlarynda VI-VII asyrlarda peýda bolupdyr, ondan öň bolsa sepme, depme, nowa ýaly ýönekeý suwaryş usullary arkaly suwuň derejesi ýokary galdyrylypdyr. Jykyryň öndüriligi has ýokarydyr, çünki ol sekuntda 5 litr çemesi suwy 2 metre çenli ýokary göterip bilýär we sagatda 1,5 – 2 gektar ýeri suwarýar. Taryhy maglumatlara görä, 1925-nji ýylda-da diňe Amyderýanyň suw kânlerinden suwaryş ulgamlarynda 15 müň jykyr we 600 nowa işläp, olar bilen 28 müň gektar ýer suwarylypdyr. Bu suw gurluşyk desgasy gadymy bolup, uly kiçiligine görä iki hili bolýar: deňdöker we birýarym döker. **Deňdöker** has uly jykyr bolup, onuň dik we kese aýlanýan tigirleriniň tegelegi deňdir (2-2,5 m), şonuň üçin olar deň aýlanýarlar (deňdöker ady hem şonuň bilen bagly). Gasňagynda 30-36 golçasy bolan jykyrlara düýe goşulýar. **Bir ýarym döker** – kiçi jykyr, onuň gasňagyna 26-28 golça baglanýar we öküz, at, eşek bilen işledilipdir. Munda uly tigr bir gezek aýlananda, kiçi tigr bir ýarym gezek aýlanýar. Jykyryň düzüm böleklerini düzýän şaýlar, gurallardyr enjamlaryň aglabasy gaty berk agaçdan ýasalypdyr. Şoňa görä, «jykyra müňde bir agaç gidýär» diýlipdir. Ýene-de Gadymy suwgurluşyk desgalarynyň biri-de kârizdir. Kâriz gurmaklyk hem türkmen ussalarynyň oýlap tapan özboluşly ussaçylyk ugurlarynyň biri. Kâriz gurmak işi örän çylşyrymly, täsin we howply bolup adamlardan ýiti zehinliligi, gujur-gaýratlylygy hem-de töwekgelligi talap edipdir. Kârizleriň gurluşygyna örän jogapkärli çemeleşilipdir. Kâriz ussalary ilki bilen kâriz gazmak sungatyny ele alypdyrlar. Kâriz iki bölekden ybarat: olaryň birinjisi guýular, ikinjisi şol guýulary birikdirýän ötükler. Ötüklerniň hemmesi bir ölçegde bolýar. Kada hökmünde ötügiň belentligi bir metr otuz santimetr, ini bolsa segsen santimetr ölçegde alnypdyr. Guýularyň diwarlary arça pürsleri bilen berkidilipdir. Berkidiji çig mal hökmünde dag daşlary ulanylypdyr.

Kâriz gurýan ussa atalarymyz «**kârizgen**» diýipdirler, ol baş ussa, esasy işi ýerine ýetirýär. Kâriz gurmak üçin geçmişde ýönekeýje gurallar ulanylypdyr. Olardan iň esasysy iki görnüşdäki uzyn we gysga saply adaty **külün** bolupdyr. Gysga saply külün ötügi gazmakda, uzyn saply külün blsa guýyny gazmakda ulanylypdyr. Kârizgeniň ýene bir guraly «sypar» diýilýän gorag tagtasydyr. Ondan diňe kâriziň guýusy gazylanda peýdalanypdyr. Häzirki döwürde-de kämil gidrodesgalaryň bardygyna, ýurdumyzyň suw üpjünçilik meselesiniň bardygyna garamazdan öz işini ýagny suw bermesini dowam etdirýän kârizleriň hemmesinden iletymyz suwaryş üçin-de, agyz suw üçinde peýdalanýar. Kâriz suwy üýtgeşik tagamy bilen tapawutlanýar. Halk arasynda «**Kâriz suwy – jan suwy**» diýilmegi-de ýöne ýere dälidir.

Türkmenler uly kölleri, howdanlary, sardobalary, guýudyr zeýkeşleri, ýaplardyr aryklary, kanal çekip, gaçylary-da gurupdyrlar. **Gaçy**–seňner görnüşindäki gidrotehniki desga; suw agmaz ýaly derýanyň, uly ýaplaryň kenaryna gum, daş, çagyl üýşürilip gurulýan berkitme. **Göterme salma** – çukur, oý ýerlerden geçirilýän ýa-da uly nowhananyň üstünden keseligine geçirilýän ýap. Göterme

ýap ýerden gazylmaýar-da kerpiç örülip, iki ýanyna gum götermek hem-de raýyş galdyrmak arkaly gurulýar. Gyrlaryň arka ýüzündäki ekerançylyk ýerleri suwluandyrmak üçin dag şekilli baýyrlaryň aşagyndan gazylyp geçirilýän ýerasty suwa ötüge ýerli ilat arasynda **lagym** diýilýär

ANCIENT IRRIGATION CONSTRUCTIONS IN TURKMENISTAN AND THEIR NAMES

O. Gurbangeldiyev (Turkmenistan)

In ancient times the different irrigation constructions were built in the territory of Turkmenistan, as agriculture fully depended on irrigation of crops. Lexical and semantic group of names of irrigation constructions, which is large and interesting for study, was formed during centuries-old history of irrigated agriculture.

Majority of the names of irrigation constructions is connected with rise of water to certain heights, its rational distribution, which is connected with popular wisdom “A drop of water is a piece of gold”. Besides, this group of words embraces the names of primitive technical means used in irrigated agriculture, man-made irrigation systems and professions connected with irrigation constructions and irrigation.

Majority of hydronyms appeared in connection with construction of systems of kyarizes, these systems are constructions used for the rise of underground water for the purpose of irrigation of crops. Such systems consisted of two parts – wells and apertures between them. Master on construction of kyarizes was called “kyarizgen”. When aperture was constructed, helpers worked with him, one of them worked under the ground, two of them worked on the ground. They were called “charchy” and “ovachy”. At present time there are many modern technically improved systems of water supply, but in spite of this tradition of construction of kyarizes is continued.

Words connected with objects of irrigation constructions are one of the ancient and rich layers of vocabulary of the Turkmen language.

ДРЕВНИЕ ВОДНЫЕ СООРУЖЕНИЯ И ИХ НАИМЕНОВАНИЕ В ТУРКМЕНИСТАНЕ

O. Гурбангелдиев (Туркменистан)

С глубокой древности на территории Туркменистана возводились различные водные сооружения, поскольку земледельческая культура полностью зависела от орошения посевов. За многовековую историю орошаемого земледелия сложилась большая и интересная для изучения лексико-семантическая группа наименований водных сооружений.

Большинство наименований водных сооружений связано с подъемом воды на определенные высоты, ее рациональным распределением, следуя народной мудрости «Капля воды – крупица золота». Кроме этого, данная лексика охватывала в своем составе наименования примитивных технических средств, используемых в орошаемом земледелии, рукотворных водных систем и профессий, связанных водными сооружениями и орошением.

Множество гидронимов возникло в связи со строительством систем кяризов – сооружений по подъему подземных вод в целях орошения посевов. Такие системы состояли из двух частей – колодцев и проемов между ними. Мастера по строительству кяризов называли «кяризген».

При прокладке проема рядом с ним работали помощники, один под землей, а двое – наверху. Последние именовались «чарчы» и «овачы». В настоящее время, несмотря на наличие современных технически совершенных систем водоснабжения, традиции по строительству кяризов продолжается.

Лексика, связанная с объектами водных сооружений, является одним из древних и богатых пластов словарного состава туркменского языка.

GAÝTADAN DIKELDILÝÄN ENERGIÝA ÇEŞMELERINIŇ HASABYNA SUWDAN «ÝAŞYL» WODORODY ALMAGYŇ NETIJELI USULY

Ş. Şamuhammedow (Türkmenistan)

Uzak möhletde wodorody ekologiýa taýdan arassa öndürmek üçin, suw elektrolizi esasynda almak has maksadalaýyk, esasanam elektrolitiki wodorodyň bahasy tebigy gaz metanyň bahasynyň zygiderli ýokarlanmagyndan alnan wodorodyň bahasyna ýakynlaşýar.

GPE elektrolizatorlary, esasanam ýangyç öýjüklerine we elektrolizatorlara esaslanýan elektrik stansiýalarynyň gurluşygynda ulanylýan GPE tehnologiýalarynyň şahsyýetini göz önünde tutup, wodorod öndürmek üçin enjamlaryň iň geljegi uly görnüşidir.

Elektroliz arkaly wodorod önümçiliginiň ykdysady taraplary elektroliz prosesiniň ýokary netijeliligine garamazdan, bu usul bilen öndürilen wodorodyň bahasy birneme ýokary, sebäbi wodorod öndürmek üçin elektrik energiýasy zerur, önümçilik netijeliligi 50% -den geçmeýär. Bu çykdajylary ýokarlandyrýar elektrolitiki wodorod we netijede elektrolitiki wodorodyň senagat önümçiliginiň umumy mukdaryndaky paýy bary-ýogy 4%. Senagatyň esasy çig maly. Wodorod önümçiligi häzirki wagtda tebigy gaz – 48%, nebit – 30%, kömür – 18% hyzmat edýär.

Elektrolitiki wodorodyň bahasy kapitalyň mukdaryna we iş çykdajylaryna baglydyr. Bu çykdajylaryň gatnaşygy, öz gezeginde, esasan hyzmat möhleti bilen kesgitlenýär. Bejerişden öň suw-gidroksidi we gaty polimer elektrolizatorlaryň hyzmat ediş möhleti ~ 5 ýyl. Elektrolizator ýüklenende ~ 5000 sag / ý. wodorodyň bahasy elektrik energiýasynyň bahasy bilen 65-70% kesgitlenýär.

GPE bilen elektrolizatorlaryň suw-gidroksidi bilen deňeşdirilende belli bir artykmaçlygynyň bardygyny bellemelidir:

- öndürilen wodorodyň ýokary arassalygyny;
- ýokary basyşlarda elektroliziň mümkinçiligini;
- pes energiýa sarp etmegini.

Şeýle hem häzirki dykzlygyndan 2-3 esse ýokarydygyny, elektrolizatoryň öndürilijiligi giň diapazonda üýtgetmäge mümkinçilik berýär. Şeýle-de bolsa, emele gelen wodorod suw-gidroksidi elektrolizatorlarda öndürilýän gazdan 30-40% gymmat.

Bu ylmy işde dürli temperaturalarda we atmosfera basyşlarynda suw elektroliziniň deňagramlylyk potensialarynyň tapawudynyň (EHG-ä garşy) we termodinamiki PTK-synyň temperatura baglylygy kesgitlenildi. Diýmek temperaturanyň ýokarlanmagy onuň netijeliligini ýokarlandyrýar.

GPE bilen elektrolitiki öýjükleriň artykmaçlyklary aşakdaky faktorlar bilen baglanyşykly:

– membrana gazlary az geçirijidir, bu ýokary basyşda işiň ygtybarlylygyny, gazlaryň arassalygyny we howpsuzlygyny ýokarlandyrýar;

– membrana bilen elektrodalaryň arasynda boşlugyň ýoklugy elektrik ýitgileri azaldýar we umumy netijeliligi ýokarlandyrýar, sebäbi elektrodalary gaz köpürjikleri bilen gorap bolmaýar;

– ýokary dargadylan elektrokatalizatorlary ulanmak ýokary öndürijiligi we pes woltlylygy üpjün edýär;

– Deionizirlenen suwuň reagent hökmünde ulanylmagy ýokary gaz arassalygyny we daşky gurşawa arassalygy üpjün edýär.

EFFICIENT WAY TO EXTRACT GREEN HYDROGEN FROM WATER USING RENEWABLE ENERGY SOURCES

Sh. Shamuhammedov (Turkmenistan)

In this scientific work, a modern electrolysis method is considered for producing “Green hydrogen”. Also, according to this method, a modern project of a plant for the production of “Green hydrogen” fuel was prepared. The advantages and disadvantages of this method have been fully scientifically demonstrated. As well as improving the efficiency of this technology, the values of several physical and chemical parameters and their interrelationships were determined.

ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ЗЕЛЁНОГО ВОДОРОДА ИЗ ВОДЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Ш. Шамухамедов (Туркменистан)

В данной научной работе рассмотрен современный метод получения топлива «Зелёный водород» электролизом. Также по этому методу был подготовлен современный проект установки по производству «Зелёного водородного» топлива. Преимущества и недостатки этого метода были полностью научно продемонстрированы. Также были определены значения ряда физико-химических параметров и их взаимосвязей, которые позволили бы повысить эффективность данной технологии.

TALYPLARYŇ YLMY GURNAGY – YLMA SARY ÝOL

D. Fonarew, R. Gazimowa (Russiýa Federasiýasy)

Çykyşda Powolžýe döwlet bedenterbiýe, sport we syýahatçylyk uniwersitetiniň bedenterbiýäniň, sportuň we syýahatçylygyň nazaryýeti we usulyýeti kafedrasynyň talyplarynyň ylmy gurnagynyň baş ýyllyk iş tejribesi beýan edilýär.

«Önümçilik pikirleniş laboratoriyasy» talyplaryň ylmy gurnagy uniwersitetiň ylmy toparlarynyň bäsleşiginiň kümüş medalynyň eýesidir. Şol sanda aşakdaky ugurlar beýan edilýär:

- talyplary ylmy gurnaklara çekmek;
- talyplaryň we bakalawrlaryň arasynda gözleg ukyplaryny üstünlikli kemala getirmek we ösdürmek üçin zerur şertler;
- ylmy gurnaklar üçin iş meýilnamasy;

- ylmy gurnaklaryň işleriniň görnüşleri (bilim, gözleg, guramaçylyk, wagyz etmek, taslama);
- ylmy gurnaklaryň baş ýyllyk işiniň netijeleri.

STUDENT SCIENTIFIC CLUB – A SPRINGBOARD INTO SCIENCE

D. Fonarev, R. Gazimowa (Russian Federation)

The report presents five years of work experience of the student scientific circle of the Department of Theory and Methodology of Physical Culture, Sports and Tourism of the Volga Region State University of Physical Culture, Sports and Tourism.

The student scientific circle “Laboratory of Productive Thinking” is the silver medalist of the University’s scientific circle competition. The following areas are described:

- the process of recruiting students into the scientific circle;
- conditions necessary for the successful formation and development of research competencies among students and undergraduates;
- work plan for the circle;
- types of activities of the circle (educational, research, organizational, propaganda, project);
- results of the five-year period of functioning of the scientific circle.

СТУДЕНЧЕСКИЙ НАУЧНЫЙ КРУЖОК – ТРАМПЛИН В НАУКУ

Д. Фонарев, Р. Газимова (Российская Федерация)

В докладе представлен пятилетний опыт работы студенческого научного кружка кафедры теории и методики физической культуры, спорта и туризма Поволжского государственного университета физической культуры, спорта и туризма.

Студенческий научный кружок «Лаборатория продуктивного мышления» является серебряным призером конкурса научных кружков Университета.

На слайдах показан:

- процесс рекрутинга студентов в научный кружок;
- условия, необходимые для успешного формирования и развития у студентов и магистрантов научно-исследовательских компетенций;
- план работы кружка;
- виды деятельности кружка (образовательная, исследовательская, организаторская, агитационно-пропагандистская, проектная);
- результаты пятилетнего периода функционирования научного кружка.

BIOLOGIÝANYŇ, BIOLUKMANÇYLYGYŇ WE JEMGYÝETI ÖWRENIŞ YLMYNYŇ KÄBIR MESELELERINI MATEMATIKI MODELIRLEME HAKYNDÄ

I. Astaşowa (Russiýa Federasiýasy)

Çykyşda tehnologiýalaryň ösüşi üçin wajyp bolan käbir amaly meseleleriň differensial derňemeleriň we olaryň ulgamynyň esasynda gurulan matematiki modellerine seredilýär. Hususan-da, senagat ýyladyşhanasynda amatly temperatura şertlerini döretmegiň nusgasy, derman nanogörnüşleriň

kriohimiki sinteziniň nusgasy, fitoplanktonyň populýasiýalarynyň, tokaý-biomassalar ulgamynyň, täze işçi güýjüň akyp gelmegi şertlerinde ilaty iş bilen üpjünçilik ulgamynyň durnukly hereketde bolmagynyň nusgasy we başga nusgalar seljerilýär.

ON MATHEMATICAL MODELING OF SOME PROBLEMS IN BIOLOGY, BIOMEDICINE AND SOCIOLOGY

I. Astashova (Russian Federation)

We will consider mathematical models based on differential equations and its systems for some applied problems.

1) A model for creating an optimal temperature regime in an industrial greenhouse (joint work with A.Filinovskiy, D.Lashin).

We consider a control problem with pointwise observation for a one dimensional parabolic equation which arises in a mathematical model of climate control in industrial greenhouses. We study a general equation with variable diffusion coefficient, convection coefficient, and depletion potential. For the extremum problem of minimizing an integral weighted quadratic cost functional, we establish the existence and uniqueness of a minimizing function. Necessary conditions for an extremum are obtained, and qualitative properties of the minimizing function are studied. See [1] – [3] and references therein.

2) A model for cryochemical synthesis of medicinal nanoforms (joint work with G.Chechkin, A.Filinovskiy, Yu. Morozov, T.Shabatina). We create a mathematical model of cryochemical synthesis of nanoforms of pharmaceutical substances. The therapeutic efficacy of pharmaceutical substances largely depends on the size and morphology of the particles. Reducing the particle size of pharmaceutical substances to nanoscale makes it possible to obtain highly effective drugs, which makes it possible to use smaller doses of drugs and, thus, reduce side effects and toxicity. Cryochemical synthesis is one of the most powerful methods for obtaining nanoforms of medicament. The method is based on sublimation or evaporation of the initial pharmaceutical substance under high vacuum conditions and the introduction of the resulting vapors into an inert gas stream, followed by low-temperature condensation of the flow of molecules of the substance from the gas phase on the cooled surface. The first step in the mathematical modeling of cryochemical synthesis processes is the calculation of the temperature field in the carrier gas flow interacting with the cooled surface. For this purpose, a stationary equation of thermal conductivity with mass transfer is used for the one-dimensional case. The existence and uniqueness theorems of the solution are proved. Analytical solutions of the equation for Dirichlet, Neumann and Robin boundary conditions are found. See [4].

We also consider the following models studying by students and PhD students.

3) A model for the sustainable functioning of phytoplankton populations (former PhD student D.Tagirova),

4) A model of systems «forest-biomass» (PhD student E.Tussupbekova). See [5].

5) A model of employment systems in the context of an influx of new labor (students V.Kuryshkina, M. Chachikyan),
and other models (see, for example, [6]-[7]).

О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧ БИОЛОГИИ, БИОМЕДИЦИНЫ И СОЦИОЛОГИИ

И. Асташова (Российская Федерация)

В докладе рассматриваются математические модели некоторых прикладных задач, имеющих существенное значение для развития технологий, построенные на основе дифференциальных уравнений и их систем. В частности, исследуется модель создания оптимального температурного режима в промышленной теплице, модель криохимического синтеза лекарственных наночастиц, модель устойчивого функционирования популяций фитопланктона, системы лес-биомасса, системы занятости населения в условиях притока новой рабочей силы и другие модели.

**OLIMPIÝA OÝUNLARYNA WE BEÝLEKI
HALKARA ÝARYŞLARA TÜRKMENISTANYŇ
MILLI ÝYGYNDY TOPARLARYNY
YLMY ESASDA TAÝÝARLAMAK**

**SCIENTIFIC BASES OF TRAINING
NATIONAL TEAMS OF TURKMENISTAN FOR
OLYMPIC GAMES AND OTHER
INTERNATIONAL COMPETITIONS**

**НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ
НАЦИОНАЛЬНЫХ СБОРНЫХ КОМАНД
ТУРКМЕНИСТАНА К ОЛИМПИЙСКИМ
ИГРАМ И ДРУГИМ МЕЖДУНАРОДНЫМ
СОРЕВНОВАНИЯМ**

OLIMPIYA OYUNLARINA TAÝÝARLYK DÖWRÜNDE TÜRGENLERIŇ BIOMEHANIKI PARAMETRLERINI BAHALANDYRMAK

A. Abdullaýewa (Türkmenistan)

Ylmy işiň wajyplygy: Häzirki wagtda sportda okuw prosesini gurmagyň nusgalaryny, şol sanda sport maşklarynyň tehnikasyny guramaklyk baradaky bilimleri jikme-jik, çuňňur bilmezden sportda ýokary üstünlükleri gazanyp bolmaýar. Şoňa görä ylmy-derňew işde hereket ukyplarynyň emele gelşine başarnykly gözegçilik etmek üçin biomehaniki gözleg usullary ulanuldy. Bu usulyň ulanylmagy, hereketleriň gurluşynda we utgaşdyrylmagynda hereketlendirijilik ukyplaryny jikme-jik öwrenmäge, sport çärelerinde bilim we türgenleşigiň köp meselelerini çözmäge mümkinçilik berýär.

Öwrülip zyňmagyň biomehaniki parametrleriniň algoritmi işlenip düzüldi. Algoritm enjamlary taýýarlamak we sazlamak; maglumatlary hasaba almak; alnan maglumatlary gaýtadan işlemek bölümlerden durýar, bölümler hem öz gezeginde ýerine ýetirmeli işleriň yzygiderligini beýan edýär.

Derňewiň maksady. Berlen derňewde göreş görnüşlerinde öwrülip zyňmagyň tehnikasyny dogry ýerine ýetirilişini seljermegiň kompýuter mymkinçiligi öwrenildi, seredilip geçilýän hereket işiniň ýalňyşlyklaryny ýüze çykarmaklyk amala aşyryldy. Ondan başga-da derňewi ýalňyşsyz geçirmek üçin meýdançada tehniki emeliň ýerine ýetirilişine päsgel bermez ýaly edilip derňew enjamlary (kameralar, ştatiwler we Qualisys simleri) ýerleşdirilmeli.

Derňewiň geçirilişiniň usulyýeti. Berlen derňew Türkmen döwle bedenterbiýe we sport institutynyň ylmy laboratoriasynda geçirildi. Enjam we garşydaş bilen türgeniň daýanjynyň özara hereketlerini derňemek üçin Bertec abzally-programmany toplum ulanyldy. Derňewde ýokary tizlikli häzirki zaman KPÜ BERTEC platformasy, Kamera SONY, Kinovea enjamlar ulanyldy. Kameralar pälwanyň 3D görnüşinde maglumatyny doly ýazmaklyk üçin ýörite usulda ornaşyldy. Kameranyň maglumatlary elektron hasaplaýjy maşynlara berildi, soňra maglumatlar ýörite programma esasynda işlenilip pälwanlaryň hereketleriniň biomehaniki häsiýetnamalary we kinematiki, dinamiki parametrleri hasaplanylady. Alnan netijeler san görnüşinde we grafiki işlenildi. Bu usulyň şu wagta çenli bar bolan kino surata düşürmek we surata düşürmek usullardan tapawudy, 1 sekuntaky kadalaryň sanyny 60-a deňdigi. Önki usullarda kadalar sanynyň kiçiligi sebäpli pälwanyň ýalňyşlyklaryny ýüze çykarmaga mümkinçilik bermeýär. Netijede, pälwan hereketleri doly talaba laýyk ýalňyşsyz gaýtalap bilmeýär. Bu usul, esasan, hem sport ulgamyna sanly bilimi ornuşdyrmagy görkezýär, şeýlede türgenleriň okuw türgenleşik sapaklaryny ýokary tizlikli telekommunikasiýa tehnologiýalary esasynda gurmaklyga kömek berýär. Pälwanlaryň dinamiki parametrleri bolsa onuň daýanç, reaksiýa, partlaýyş güýçleriniň paýlanyşygy we fazalar boýunça san bahalaryny anyklamaga kömek berýär. Kinematiki parametrler esasynda pälwanyň agyrylyk güýjiniň merkezini daýanja geçirmek we deňagramlygyny saklamaklyk öwrenildi.

Grek-rim göreşinde öwrülip zyňmagy ýerine ýetirilende synag edilýänleriň hereketiniň tutulyşy öwrenildi.

Derňewe göreş boýunça halkara derejeli sport ussatlary synag edilmäge gatnaşdylar. Ölçepler esasynda şeýle netijeler alyndy.

Grek-rim göreşinde öwrülip zyňmagyň biomehaniki görkezijilerini kesgitlemegiň algoritmi işlenip düzüldi.

Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň ylmy laboratoriasynda grek-rim göreşinde öwrülip zyňmagyň ýerine ýetirilişiniň synagdan geçýänleriň tutluşygynyň hereketiniň biomehanikasy derňeldi.

Geçerilen derňewler esasynda dabandan dyz boguna çenli we dyz bogundan ýanjyk boguna çenli bolan burç kesgitenildi we 81 gradus amatly burç anyklanylady.

Öwrülip zýňmagyň fazalary we döwürleri anyklanylýp, degişli fazanyň we döwürüň ýokary görüşi, reaksiýa, jemleýji güýçleriniň ululyklarynyň şekili kompýuterde alyndy we ýörite programma esasynda wagta baglylykda san bahalary hasaplanylýdy.

Türgeniň platformada basyş merkeziniň üýtgeýiş şekili gurulyp onuň deňagramlylyk ýagdaýy kesgitlenildi.

ASSESSMENT OF BIOMECHANICAL PARAMETERS OF ATHLETES DURING THE OLYMPIC TRAINING PERIOD

A. Abdullayeva (Turkmenistan)

In the research work, the scientific principles of the automated calculation of the kinematic state models of the biomechanical systems on the vertical surfaces using computer technologies are described. The task of developing kinematic and dynamic models analyzing the movement of biomechanical systems was highlighted. The biomechanical structure of the legs was analyzed and it was suggested that the legs should be three-legged. The phases and periods of the tripping were analyzed, and the magnitudes of corresponding phase and period up-reactive summation powers were obtained on computer using a digital system, and calculated based on time based on the software.

ОЦЕНКА БИОМЕХАНИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СПОРТСМЕНОВ В ПЕРИОД ОЛИМПЕЙСКОЙ ПОДГОТОВКИ

A. Абдуллаева (Туркменистан)

В работе описаны научные принципы автоматизированного расчета моделей кинематического состояния биомеханических систем на опорных поверхностях биомеханических систем. Выдвинута задача разработки кинематических моделей, анализирующих движение биомеханических систем. Проанализирована биомеханическая структура припадов и предложено, чтобы припады были трехразовыми. Были проанализированы фазы и периоды припадов и на компьютере через цифровую систему получена картина величин, соответствующих фазо-периодных реактивных суммирующих мощностей, а числовые значения рассчитаны на основе программного обеспечения.

SAGLYGY GORAÝYŞ, BILIM WE SPORT ULGAMLARYNDA EMELI INTELLEKT TEHNOLOGIÝASYNYŇ ÄHMIÝETI

A. Arlanowa (Türkmenistan)

Täze taryhy eýýamda XXI asyr sanly kömmunikasiýalaryň durmuşyň ähli ulgamlaryna ornaşan döwri bolmagy bilen häsiýetlendirilýär. Durmuşda sanly intellektual tehnologiýalaryň bolmagy häzirkirki wagtda adaty bir zada öwrüldi, şol sanda tehnologiýa ösüşiň iň ýokary basgançagy hökmünde emeli intellektiň ösmegi bolsa ähli pudaklarda sanly ulgamlaryň ähmiýetini artdyrdy. Çünki sanlylaşdyrmagyň işjeň ösüşi emeli intellektiň ulanylmagyna esaslanýan tehnologiýalar bilen baglanyşyklydyr. Emeli intellekt häzirkirki zaman ylmyň esasy ugurlarynyň biri bolmak bilen, adam intellektine meňzeşlikde kompýuterlere, robot tehnikasyna, analitiki ulgamlara pikirlenmegi öwretmek, düşünmek, logiki pikirlenmek, çözümleri kabul etmek ýaly amallary ýerine ýetirmek ukybyna eýedir. Ol daşky dünýä bilen aragatnaşyk saklaýar we maglumatlary, öňki adaty programmalara garanyňda, has tebigy we çeýe gaýtadan işleýär. Mysal üçin: tebigy obýekterini we sözleşme tanamak, esasy maglumatlary tapawutlandyrmak we degişlisini saýlamak (esasanam, sanly mahabatda), adam ýaly söhbetdeşlik

guramak we maslahatlary bermek, ýüz tutmalary we talaplary gaýtadan işlemek, olara jogaplary bermek we ş.m. ukyplaryndan başga-da, öz ulanyjylaryny tanap, olara iň gowy usulda çözümleri kabul etmegi taýýarlap berer («Siri», «Cortana», «Alisa» ýaly botlar, ses kömekçileri we ş.m.).

Emeli intellekt hakykatdanam adamyň gündelik durmuşynyň köp ugurlarynda işjeň ulanylýar. Elbetde, emeli intellekt bilim ulgamyny-da düýpgöter özgerdýär. Bilim ulgamynda emeli intellektiň tehnologiýalarynyň ulanylmagy okatmagyň we okamagyň usullaryny kämilleşdirýär, bilimlere we bilim çeşmelerine elýeterliligi üpjün edýär, mugallymlary taýýarlamak, olaryň hünär kämilligini artdyrmak babatynda tutuş bilim ulgamynyň ewolýusiýasynyň esasy faktory bolýar. Häzirki wagtda bilim ulgamynda emeli intellektiň ulanylmagy, esasanam, indiki ugurlarda has aýdyň görünýär: dilleri öwrenmekde ulanmak («Siri», «Parla»); bilim bilen baglanyşykly işleri amala aşyrmaga ukyply çat-botlary we platformalary ulanmak («Aimylogic»); proktoringli synaglary taýýarlamakda «Proctoring» ýa-da «ProctoredTest» mehanizmi ulanmak («Stepik»); öwrediji oýun kontentini ulanmak (dürlü kwestleri çözmek üçin «Alisa») we ş.m.

Häzirki wagtda emeli intellekti işläp taýýarlamak dünýäniň köp ýurtlary üçin ileri tutulýan ugurlaryň biri bolup, lukmançylykda emeli intellekt tehnologiýalarynyň ornaşdyrylmagy saglygy goraýyş ulgamynda esasy meýilleriniň birine öwrüldi. Emeli intellekt we neýrotorlar lukmançylyk dünýäsini we tejribesini düýpgöter üýtgedýär: anyklaýyş ulgamyny kämilleşdirmäge we täze derman serişdelerini işläp taýýarlamaga, lukmançylyk hyzmatlarynyň hilini ýokarlandyrmaga ýardam berýär. Häzirki wagtda neýrotorlaryň esasynda birnäçe lukmançylyk tehnologiýalary işlenip taýýarlandy, olaryň käbiri dünýäniň saglyk ulgamynyň edaralarynda eýýäm işjeň ulanylýar. Uly mukdarda maglumatlara, häzirki zaman ylmy edebiyatlara we keselleriň millionlarça taryhyna elýeterlige eýe bolan neýrotorlar islendik hadysany (ýagdaýy) çalt klassifisirlenmäge, beýleki hassalaryň şuna meňzeş keselleri baradaky maglumatlar bilen deňeşdirip, bejeriş meýilnamasyny teklipl etmäge ukyplydyr. 2022-nji ýylyň fewralynda Stenford uniwersitetiniň ýolbaşçylygyndaky ylmy-barlag topary iş prosesini çaltlandyrmak üçin emeli intellektiň hasaplamalaryny ulanyp, adamyň DNK-syny kesgitlemegiň iň çalt tehnika üçin Ginnesiň rekordlar kitabyna girdi. Şol ýylda Sankt-Peterburgyň lukmanlary neýrotorlara ýürek keselleri bilen kesellän näsaglarda ýüze çykýan töwekgelçilikleri kesgitlemegi öwrettiler. 2023-nji ýylyň 1-nji maýynda Tehas uniwersitetiniň alymlary adamyň beýnisiniň işjeňligini tekstiň üznüksiz akymyna öwürmäge ukyply emeli intellektiň esasynda täze ulgamy işläp taýýarladylar. Bu semantiki dekode gürlemek ukybyny ýitiren adamlara (mysal üçin, insultdan soň) geljekde daşky töweregindäkiler bilen düşünişmäge kömek edip biler.

Emeli intellektiň sportda ulanylmagy köpden bäri dowam edýär. Türgenleşikler üçin tehnologiýalar, saglyk ýagdaýyny yzarlamak, dürlü gadžetler, şol sanda ýürek urşuny ölçeyji akylly serişdeler we beýleki datçikler türgenleriň arasynda giňden ulanylýar. Professional sportda türgenleşikleriň «sanlylaşdyrylmagy» has ýokary derejä ýetdi diýmek bolar. Emeli intellektli ulgamlaryň we akylly enjamlaryň kömegi bilen oýunçylaryň özleri saglygyna we ýymitlenişine gözegçilik edýärler, olaryň tälimçileri dürlü tehnologiýalary, kämil datçikleri ulanyp, emeli intellektli ulgamlaryň esasynda oýunçynyň ösüşini yzarlamak we ýüklenişini dolandyrmak bilen sportda öndüriligi ýokarlandyrmaga, şikes ýetmek howpuny çaklamaga kömek edýär.

Geljekde-de emeli intellektiň mümkinçilikleri çäksizdir.

SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN HEALTHCARE, EDUCATION AND SPORTS

A. Arlanova (Turkmenistan)

The use of digital technologies in everyday life has become common today, and the development of artificial intelligence as the highest stage of technological progress has increased the importance of digital systems in all sectors. After all, the active development of digitalization is associated with tech-

nologies based on the use of artificial intelligence. Artificial intelligence, being one of the fundamental branches of modern science, is able, like human intelligence, to perform various operations, including learning, understanding, thinking logically and making decisions, as well as teaching computers, robotics and analytical systems to think.

This paper also describes the importance and features of artificial intelligence in the fields of healthcare, education and sports, as well as solutions and start-ups in these areas that have been developed in world practice. It also analyzes the determinants of the development of artificial intelligence technologies in these areas, and describes the features that arise in the process of their use.

ЗНАЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРАХ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ, ОБРАЗОВАНИЯ И СПОРТА

A. Арланова (Туркменистан)

Применение цифровых технологий в повседневной жизни сегодня стало обычным явлением, а развитие искусственного интеллекта как наивысшей ступени технического прогресса повысило значимость цифровых систем во всех отраслях. В конечном счете, активное развитие цифровизации связано с технологиями, основанными на использовании искусственного интеллекта. Искусственный интеллект, являясь одним из основных направлений современной науки, способен, подобно человеческому интеллекту, выполнять различные операции, в том числе обучаться, понимать, мыслить логически и принимать решения, а также обучать компьютеры, робототехнику и аналитические системы мыслить.

В данной статье также описаны важность и особенности искусственного интеллекта в сферах здравоохранения, образования и спорта, а также решения и стартапы в этих областях, разработанные в мировой практике. Также анализируются определяющие факторы развития технологий искусственного интеллекта в этих сферах, и описываются особенности, возникающие в результате их использования.

TÜRKMEN SPORTUNYŇ DÜNYÄ ÝÜZÜNDÄKI ABRAÝY

A. Rahmanowa (Türkmenistan)

Türkmenistanda Milli Liderimiziň, hormatly Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň alyp barýan sport syýasatlary esasynda türkmen türgenleriniň iri halkara ýaryşlaryna gatnaşyp, gazanýan üstünlikleri, ýurdumyzyň sportuny dünýä ýüzünde abraýyny ýokarlandyrýar. Ýaryşlarda watandaşlarymyz dürli orunlary eýeläp, medallara, baýraklara mynasyp bolýarlar.

Agyr atletikadan – Ýulduz Jumabaýewanyň altyn medaly gazanyp, öz agramlyk derejesinde dünýä rekordyny täzelemegi türkmen halkynyň buýsanjyny artdyrýar. Şeýle uly üstünlikleri gazanmagyň aňyrsynda türkmen agyr atletika merkeziniň milli ýörelgesiniň durandygy muňa şaýatlyk edýär. Bu barada aýtmak bilen türkmen sportunyň taryhynda ýitmejek yz galdyran ildeşimiz Altymyrat Orazdurdyýewiň üstünliklerini mysal getirip bolar. Ol, agyr atletika boýunça sport ussady, dünýäniň hem-de Ýewropanyň üç gezek çempiony, Aziýanyň we Aziýa oýunlarynyň çempiony boldy. Halkara we milli sport hereketiniň ösüşine Altymyradyň goşandy örän uludyr. Ýurdumyzda sportuň agyr atletika görnüşini saýlap alýan ýaşlary Altymyrat Orazdurdyýewiň ajaýyp üstünlikleri bu ugur bilen meşgullanmaga ruhlandyrýar.

Watanymyzyň sport ulgamyny ösdürmäge uly möçberde maýa goýumlary gönükdirilýär, ylmyň täze gazananlary we öndebaryjy tehnologiýalar ulgamyň düzümine ornaşdyrylýarlar.

Diňe Dyýarymyzyň şäherlerinde däl-de, eýsem, obalarda hem dünýä talaplaryna laýyk gelýän köpugurly stadionlar we sport toplumlary, ýöriteleşdirilen sport mekdepleri gurlup ulanylmaga berilýär.

Bilim we mekdebe çenli edaralary gurlanda esasy şerti, düzüminde sport zallary, futbol, basketbol, tennis meýdançalary bilen üpjün etmek bolup durýar.

Paýtagtymyzyň bezegi we buýsanjymyz bolan Olimpiýa şäherçesiniň sebitde deňi taýy ýokdur. Toplumyň hemme desgalary aýratyn özboluşlygy bilen tapawutlanýar, esasy nyşany bolan – baş meýdançanyň depesinde görüňän bedewiň monumental keşbi Ginnesiň rekordlar kitabyna girdi.

Iň gowy dünýä nusgalarynyň esasynda gurulan «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyndaky köpugurly döwrebap sport toplumlary, awtodromlar, ýaht klublar, fitnes merkezler, Gyşky sport oýunlary toplumu, Suw toplumu, Buzly köşk we beýleki ugurdaş desgalary bellemek gerek.

Türkmen sportunyň abraýyny ýokary derejä çykarmak, sport-terbiýeçilik işini hem-de dürli ugurlar bounça milli halypaçylyk mekdebini ösdürmek üçin ýokary hünär derejeli hünärmenleri taýýarlamak işine aýratyn üns berilýär.

Türkmenistanda sportuň ençeme görnüşleri Halkara Olimpiýa komiteti hem-de Sport federasyýalary bilen ýakyn hyzmatdaşlykda bolup, olardan awtomobil, suwdaky görnüşler, hokkey, buzda tpmak, kerling, bowling, bilýard ýaly sportuň täze görnüşleri ösdürilýär.

Milli atçylyk sportuny dünýä giňişligine çykarmak üçin uly işler geçirilýär. Milli Liderimiziň taýsyz tagallalary netijesinde, milli atçylyk pudagy täze belentlige çykdy, onuň maddy-enjamlaýyn binýady döwrebaplaşdyrmak, bu ugurda halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmek, türkmen atçylyk mekdebini ilerletmek boýunça düýpli çäreler geçiilýär.

Biziň türgenlerimiziň Bütindünýä sport hereketine gatnaşmalary giňeyär we ýokarlanýar. Şeýle hem Türkmenistan ýokary derejeli sport ýaryşlaryny guraýjy ýurtlaryň hataryna girdi.

Hormatly Arkadagymyzyň belleýşi ýaly, sport – bu diňe üstünlikler we medallar däl-de, eýsem, kuwwatly durmuş, birleşdiriji güýç bolup, medeniýet, ykdysadyýet, diplomatiýa bilen baglanyşyklydyr.

Hormatly Pezidentimiziň ýadawsyz aladasy netijesinde, bedenterbiýe-sagaldyş we ýokary görkezijiler, sport babatda amala aşyrylýan işler döwletimiziň hem-de öňde goýlan wezipeleri çözmekde saglygyň we sportuň gymmatlygyna aýdyň hem-de anyk düşüňän jemgyýetimiziň tagallalarynyň sazlaşykly utgaşmagynyň aýdyň mysalydyr.

WORLD REPUTATION OF TURKMEN SPORTS

A. Rahmanova (Turkmenistan)

The success of Turkmen sportsmen participating in major international competitions on the basis of the sports policies carried out by our National Leader of Turkmen people, our Esteemed President, increases the reputation of our sport in the world. When building educational and pre-school institutions, the main condition is to provide them with sports halls, football, basketball, and tennis courts. The participation of our athletes in the World Sports Movement is expanding and increasing. Also Turkmenistan was among the countries that organized high-level sports competitions.

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕПУТАЦИЯ ТУРКМЕНСКОГО СПОРТА

A. Рахманов (Туркменистан)

Успехи туркменских спортсменов, участвующих в крупных международных соревнованиях на основе спортивной политики, проводимой нашим национальным лидером Туркменского народа, нашим уважаемым Президентом, повышают авторитет нашего вида спорта в мире. При строительстве образовательных и дошкольных учреждений главным условием является обеспечение их спортивными залами, футбольными, баскетбольными, теннисными кортами. Расширяется и увеличивается участие наших спортсменов во Всемирном спортивном движении. Также Туркменистан вошел в число стран, организовавших спортивные соревнования высокого уровня.

ÝOKARY DEREJELI TÜRGENLERIŇ AGRAM BOÝ GÖRKEZIJILERINI WE ÝAGLYLYK DEREJELERINI BAHALANDYRMAGYŇ TEHNOLOGIÝASY

H. Nunnaýew, A. Saparow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň sport ulgamynda düýpli özgertmeler amala aşyrylyp, ýokary netijeli sporty ösdürmäge hemmetaraplaýyn we ylmy esasynda çemeleşmäge döwlet derejesinde möhüm ähmiýet berilýär. Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň 2024-nji ýylda Fransiýa Respublikasynyň Pariž şäherinde geçiriljek XXXIII tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna Türkmenistanyň milli ýygyny toparlaryny ylmy esasynda taýýarlamak boýunça degişli Karara gol çekmegi ýurdumyzda sport ulgamynyň innowasion tehnologiýalar ýoly bilen ösdürilmegine, bu ugurda alnyp barylýan işleriň ylmy taýdan durmuşa geçirilmegi üçin ähli şertler döredilýär.

Ylmy işiň wajpylygy. Türgenleriň kämilleşmeginde olaryň fiziki, tehniki we taktiki taýdan taýýarlygy bilen bir hatarda, bedeniň funksional mümkinçiliklerine, morfofunksional aýratynlygyna, ýaşyna we sport işjeňliginiň dowamlylygyna esasy orun berilýär. Geljekki çempionlary taýýarlamakda türgenleşme we ýaryş geçirilýän döwürde türgenleriň ýimit tertibi türgenleşigiň göwrümüne, bedeniň agramyna we onuň ýaglylyk derejesine laýyklykda düzülmegini talap edýär.

Türgeniň bedeniniň düzümi, bedeniň ululygyna we agramyna garanynda ätiýaçlyk mümkinçilikleri barada has takyk maglumaty berýär. Türgeniň aşa semremegi däl-de, bedeniň aşa köp ýagynyň bolmagy sport ýaryşlaryna ýaramaz täsir edýär. Boýuň uzynlygyna laýyk agramy kesgitlemek üçin standart tablisalar, bedeniň düzümini göz önünde tutmaýandyklary üçin iň amatly agram barada takyk düşünje bermeyär. Bedeniň ýagynyň mukdary möhüm orun eýeleýär. Dürli awtorlaryň geçiren köp sanly barlaglary, bedeniň ýagynyň göterimi näçe ýokary bolsa, sportuň köp görnüşinde sport görkezijileriniň şonça pesdigini tassyklaýar.

Sport tejribesinde beden agramyny sazlamak üçin adamyň agramynyň düzümi bölegini kesgitlemegiň dürli usullary (Ketleniň, Erismanyň, Pinýeniň indeksleri, bedeniň ýaglylyk derejesini kesgitlemegiň kaliperometriýa, bioempedansometriýa we densometriýa usullary) giňden ulanylýar, ony aýratyn düzümi bölekler, ýag, muskul we süňk şeýle-de işjeň öýjükli beden agramyny we suw düzümini kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Häzirki zamanda sport lukmançylygynda bedeniň düzümi we ýaglylyk derejesini innowasion «densometr» usulynda anyklanylýar. Ylmy işimizde «BOD-POD» barlag enjamy ulanyldy.

Barlagyň maksady we usullary. Sportuň göreş, oýun we tizlik güýç alamatly görnüşlerinden ýokary derejeli türgenleriň bedeniniň agramlaryny we ýaglylyk derejelerini innowasion usullarda seljermeginden ybaratdyr. Ylmy barlaglar 2022–2023-nji ýyllarda milli ýygyny toparyň düzümine girýän 122 sany ýokary derejeli türgenleriň gatnaşmagynda agram derejelerini anyklamak üçin antropometriýa usullarynda boýy, agramy, döş aýlawy; indekslerde bahalandyrylanda Ketleniň indeksi, Erismanyň indeksi, Pinýeniň indeksi ulanyldy hem-de densometriýa usulynda türgenleriň ýaglylyk derejesi kesgitlenildi.

Alnan netijeler. Antropometriýa usulynda alnan maglumatlaryň seljermesinde, orta agram derejeli milli ýygyny toparyň türgenleriniň ortaça bedeniniň uzynlygy $178,2 \pm 0,8$ sm, bedeniniň agramy $76,7 \pm 1,4$ kg, döş aýlawy rahat ýagdaýda $96,6 \pm 0,7$ sm, deň bolup, umumy sport görnüşlerine gabat gelýändigini anyklanyldy. Antropometriki görkezijiler indekslerde bahalandyrylanda Ketleniň agram boý indeksinde $24,1 \pm 0,6$ kg/m², döş aýlawynyň boý gatnaşygyna bolan Erismanyň indeksinde $7,5 \pm 1,6$ sm, türgenleriň beden gurluşynyň dykzlygyny anyklamak üçin Pinýeniň formulasy boýunça bahalandyrylanda $5,9 \pm 0,9$ indeks ululygy alyndy. Bedeniň düzümi we ýaglylyk derejesi «BOD-POD» enjamynda, «densometr» usulynda kegitlenilende, bedeniň umumy agramynyň ýagly bölegi $9,5 \pm 1,4\%$, onuň işjeň ýagsyz bölegi $91,5 \pm 0,5\%$ we bedeniň dykzlygy $1,08 \pm 0,01$ kg/l deň boldy. Bu görkezijiler türgenlerde kadaly beden ösüşiniň bardygyny görkezýär.

Netijede, Milli ýygyndy toparyň türgenleriniň fiziki ösüşini häsiýetlendirýän boý, agram, döş aýlawy esasynda bedeniň fiziki ösüşiniň görkezijileri indeksler netijesinde alnan maglumatlar, standart görkezijiler we sport lukmançylygynda tekliп edilýän kadalар bilen deňeşdirilende, ol görkezijiler türgenleriň berk beden ösüşine eýedigі, ýagny sport görnüşine görä ölçeglere we ýaglylyk derejesi boýunça kadalara laýyk gelýändigі anyklanyldy. Türgenleriň beden agramlary sazlananda «bioimpedansometriýanyň» ýa-da «densometriýanyň» görkezijilerine esaslanmagy, bu usullary ulanmaga mümkinçilik bolmadyk ýagdaýynda diňe bir Ketleniň indeksine esaslanman, eýsem Erismanyň we Pinýeniň indeksleriniň hem görkezijileriniň hasaba alynmalydygy subut edildi. Türgenleşikleriň netijesinde işjeň muskullaryň köpelmegi we bedeniň ýag massasynyň azalmagy ýörite işe ukyplylygyň we sport netijeleriň ýokarlanmagyna getirýändigі ýüze çykaryldy.

TECHNOLOGY FOR ASSESSING WEIGHT, HEIGHT AND FAT DEPOSIT IN TOP-LEVEL ATHLETES

H.Nunnayev, A.Saparov (Turkmenistan)

Under the wise leadership of the Esteemed President, during the Era of the Revival of the New epoch of Powerful State, fundamental reforms were carried out in the country's sports system, great importance was attached to a comprehensive and scientific approach to the development of highly effective sports at the state level.

The value of scientific work. Along with physical, technical and tactical training in the development of athletes, the main role is given to the functional capabilities of the body, morphofunctional features, age and duration of sports activity. In preparing future champions, during training and competition, the diet of athletes must be adapted to training volume, body weight and body fat levels. In addition to the well-known index method for adjusting the weight of athletes, it is important to determine the composition of the body of an athlete and the level of fat in modern methods of “densometry” in sports medicine.

The aim of the inspection. It consists of an innovative analysis of the body weight and fat levels of high-level athletes involved in wrestling, athletics, speed and strength sports.

Result. When evaluating the data characterizing the physical development of the athletes of the national team, based on height, body weight and chest circumference, it was found that the athletes have good physical development, that is, they meet the standards for size and fat level depending on the sport. It has been proven that when adjusting the body weight of athletes, it is necessary to take into account the results of “bioimpedancemetry” and “densometry”, if it is not possible to use these methods, then we use not only the Ketlen index, but the indicators of the Erisman and Pinen index.

ТЕХНОЛОГИЯ ОЦЕНКИ ВЕСА, РОСТА И ЖИРООТЛОЖЕНИЯ У СПОРТСМЕНОВ ВЫСШЕГО УРОВНЯ

Х. Нуннаев, А. Сапаров (Туркменистан)

Под мудрым руководством уважаемого Президента в Эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в спортивной системе страны были проведены коренные реформы, большое значение придавалось комплексному и научному подходу к развитию высокоэффективного спорта на государственном уровне.

Значение научной работы. Наряду с физической, технической и тактической подготовкой в развитии спортсменов основная роль отводится функциональным возможностям организма, морфофункциональным особенностям, возрасту и продолжительности спортивной деятельности. При подготовке будущих чемпионов, во время тренировок и соревнований диета

спортсменов должна быть адаптирована к объему тренировок, массе тела и уровню жировых отложений. Помимо известного нам индексного метода корректировки веса спортсменов, важное значение имеет определение состава тела спортсмена и уровня жира в современных методах «денсометрии» в спортивной медицине.

Цель осмотра. Он состоит из инновационного анализа массы тела и уровня жира спортсменов высокого уровня, занимающихся борьбой, легкой атлетикой, скоростными и силовыми видами спорта.

Результат. При оценке данных, характеризующих физическое развитие спортсменов сборной команды, исходя из роста, массы тела и окружности грудной клетки, было установлено, что спортсмены имеют хорошее физическое развитие, то есть соответствуют нормативам по размеру и уровню жира в зависимости от вида спорта. Доказано, что при корректировке массы тела спортсменов необходимо учитывать результаты «биоимпедансометрии» и «денсометрии», если нет возможности использовать эти методы, тогда используем не только индекс Кетлена, но показатели индекса Эрисмана и Пинена.

OKUW-TÜRGENLEŞİK ÝYGNANYŞYKLARYNY GURAMAK WE GEÇIRMEK

B. Mämmetgulyýew (Türkmenistan)

Häzirki zaman woleýbolynda okuw-türgenleşik ýygnanyşyklaryna (OTÝ) türgenleri taýýarlamak işiniň möhüm düzüm bölegi hökmünde garalýar. Bu ýygnanyşyklar türgenleşikler üçin iň gowy şertleri döretmäge we oýunçylaryň ýaryşlarda üstünlikli çykyş etmekleriniň binýadyny emele getirmäge mümkinçilik berýär.

Okuw-türgenleşik ýygnanyşyklary woleýbolçularyň sport taýýarlygynyň derejesini ýokarlandyrmagyň gysga möhletli görnüşlerine degişlidir. Ýokary sport ussatlygynyň tapgyrynda ýygnanyşyklar türgenleşik işiniň esasy görnüşleriniň biri bolup durýarlar. OTÝ-laryň dowamynda türgenler üçin ýaryşlara taýýarlyk görmäge iň gowy şertler: güntertibiniň berk düzgüni, zygider iýmitlenmek, sapaklaryň geçilýän ýerleriniň oňat görnüşde maddy-enjamlaýyn taýdan üpjün edilmegi, hemişe lukmançylyk gözegçiligi, her gün iki-üç türgenleşik geçirmäge mümkinçilik, terbiýe beriş we dikeldiş çäreleriniň toplumyny amala aşyrmaga mümkinçilik we ş.m. döredilýär.

OTÝ-laryň dowamlylygy, adaty, 7 günden 20 güne çenli bolýar. Woleýbolçularyň maşgalasyndan we durmuşyň endik edilen düzgüninden has uzak döwrüň dowamynda üzňe bolmaklary türgenleriň taýýarlygynyň we ýagdaýynyň hiline ýaramaz täsir edýär. OTÝ-laryň dowamlylygy ýyllyk türgenleşigiň dürli tapgyrlarynda çözülyän wezipelere, şeýle hem woleýbolçularyň taýýarlyklyk derejesine, öňde durýan ýaryşlaryň derejesine we maliýeleşdirmegiň mümkinçiliklerine baglydyr.

Okuw-türgenleşik ýygnanyşyklarynyň görnüşleri

Öz niýetlenilişi boýunça OTÝ-lar, adaty, taýýarlyk, ýaryşlaryň oňýanyndaky, ýaryşlar üçin, dikeldiş we sagaldyş OTÝ-lara bölünýärler.

Taýýarlyk görüş OTÝ-lary toparyň ýaryşlara gönüden-göni taýýarlyk görmegi bilen baglanyşykly däldir we adaty, olarda woleýbolçylaryň taýýarlygynyň dürli tarapalaryna, hususan-da, beden, tehniki, taktiki taýýarlygyna we ş.m. üns berilýär.

Şeýle ýygnanyşyklarda oýunçylaryň ussatlygynyň dürli düzüm böleklerini ýokarlandyrmak üçin uly mümkinçilikler döreýär.

Ýaryşlaryň oňýanyndaky OTÝ-lar – toparlary ýaryşlara taýýarlamak maksady bilen geçirilýär we olarda şu aşakdaky wezipeler öňde goýulýar:

a) toparyň oýnunyň görnüşini we ony garşydaşlaryň toparlarynyň hereketleriniň häsiýetine görä we oýunda emele gelyän ýagdaýlara görä ýütgetmegiň görnüşlerini gutarnykly kesgitlemek;

b) her bir oýunçynyň we tutuş toparyň tehniki-taktiki ululyk ölçeglerini meýilnamalaşdyrylýan derejä ýetirmek;

ç) oýunçylar tarapyndan hakyky sport keşbine eýe bolunmagyny gazanmak;

d) toparyň oýunçylary tarapyndan oýnap öwrenişmegiň iň ýokary derejesine ýetilmegini gazanmak.

Okuw-türgenleşik ýygmanyşyklarynda alnyp barylmalý işleriň mazmuny

Ýygmanyşyklarda okuw-türgenleşik we terbiýeçilik işiniň esasy mazmuny meýilnamalaşdyrmak boýunça materiallarda (türgenleşik-ýaryş prosesiniň ýyllyk meýilnamasynda-grafiginde, mezo- we mikrotapgyrlaryň meýilnamalarynda) açylyp görkezilýär. Işin:

a) okuw-türgenleşik işi;

b) terbiýeçilik işi;

ç) dikeldiş çäreleri ýaly görnüşleri has jikme-jik işlenip geçilmäge degişlidir.

OTÝ-laryň dowamynda okuw-türgenleşik işiniň ýokary hilli geçirilmegi üçin:

a) ýygmanyşygyň önünde goýulýan wezipäni (türgenleşýän oýunçylaryň taýýarlyk derejesini, türgenleşik wagtyňyň bar bolan möçberini, öňde durýan ýaryşlaryň möçberlerini, bellenen netijäni, maddy binýady we beýleki şertleri göz önünde tutmak bilen) kesgitlemek;

b) taýýarlygyň bölümleri (fiziki, tehniki-taktiki, psihologik, nazary we ş.m. taýýarlygyň bölümleri) boýunça okuw-türgenleşik işiniň mazmunyny kesgitlemek;

ç) türgenleşik sapaklarynyň serişdelerini, usullaryny we görnüşlerini kesgitlemek;

d) ýygmanyşygyň tapgyrlylyk derejesini kesgitlemek (türgenleşikleriň mikrotapgyrlary üçin meýilnama düzmek) zerurdyr.

Mikrotapgyrlaryň köp görnüşliligi we mazmuny taýýarlygyň döwrüne, onuň dowamlylygyna we tapgyrlar boýunça türgenleşik işiniň esasy gönükdirilen ugurlaryna baglydyr.

Dikeldiş çäreleri. Türgenleşenlik derejesini ýokarlandyrmagyň we sport netijelerini artdyrmagyň esasy şerti türgenleşiklerde düşýän agramlaryň möçberini we zygiderli depginini ýokarlandyrmak, şeýle hem bedeniň güýçleriniň öňki kaddyna gelmegine, dikelmegine ýardam berýän çäreleri ýerine ýetirmek bolup durýar.

Ýygmanyşyklarda dikeltmegiň şu serişdelerini:

– pedagogik serişdelerini (doly derejede el-aýagyňy ýazmak üçin türgenleşikler, düşýän agramlary we dynç alşy dogry gezeleşdirmek, düşýän agramlary we işiň görnüşlerini çalyşmak we ş.m.);

– psihologik serişdelerini (gyzykly dynç alşy guramak, autogen türgenleşik, psihologik gabat gelijiligi hasaba almak we ş.m.);

– lukmançylyk serişdelerini (owkalamagyň dürli görnüşleri, fizioproseduralar, degişli derejede iýmitlenmek, farmakologik serişdeler we ş.m.) ulanmak maslahat berilýär.

Bulardan başga-da, bedeniň güýçlerini dikeltmegiň has ýönekeý we elýeterli serişdeleri passiw we işjeň dynç alyş, owkalamak we bugly hammam bolup durýar.

ORGANIZING AND CONDUCTING TRAINING SESSIONS IMPORTANCE AND ROLE OF (OCT) IN PREPARATION

B.Mammetgulyyev (Turkmenistan)

In modern volleyball, training sessions (OCT) are considered an important part of an athlete's training. These meetings allow to create the best conditions for training and form the basis for the successful performance of the players in the competitions.

Training sessions are short-term ways to improve the level of athletic training of volleyball players. At the elite level of sportsmanship, meetings are one of the main forms of training. During (OCT) the best conditions for athletes to prepare for competitions are a strict scheduler, regular nutri-

tion, proper material and equipment provision of the training places, constant medical supervision, the opportunity to do two or three training sessions every day, training and recovery measures, ability to carry out a complex, etc.

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ТРЕНИНГОВ. ЗНАЧЕНИЕ И КОЛИЧЕСТВО ТРАВ В КУЛИНАРИИ

Б.Мамметгулыев (Туркменистан)

В современном волейболе тренировочные сборы (ОТУ) считаются важной частью подготовки спортсмена. Эти встречи создают наилучшие условия для тренировок и позволяют игрокам формировать основу для успешной конкуренции.

Тренировочные занятия являются краткосрочными способами повышения уровня спортивной подготовки волейболистов. На элитном уровне спортивного мастерства сборы являются одной из важнейших форм тренировок. Во время ОТИ лучшими условиями для подготовки спортсменов к соревнованиям являются: строгий график, регулярные тренировки, адекватное материально-техническое оснащение тренировочных мест, постоянное медицинское наблюдение, возможность проводить по две-три тренировки в день, тренировочно-восстановительные мероприятия, возможность реализации комплекса и т.д. создано.

В документах, регламентирующих работу скаутских и спортивных организаций, для подготовки спортсменов к соревнованиям различного уровня рекомендуется проводить от 7 до 12 дней, а то и 18 дней тренировочных сборов. Спортивные команды высокого уровня могут работать на постоянных тренировках, которые составляют от 100 до 250 дней в году.

Продолжительность ОТИ обычно составляет от 7 до 20 дней. Длительное отсутствие масок и образа жизни волейболистов отрицательно сказывается на качестве подготовки и кондиции спортсменов. Продолжительность ОТИ зависит от задач, которые решаются на разных этапах годовой подготовки, а также уровне подготовки волейболистов, уровня проведения соревнований и возможностей финансирования.

Наблюдение за тренировками преднамеренные ОТУ обычно представляют собой тренировки, соревнования.

ÝOKARY DEREJELI TÜRGENLERI INNOWASION USULLAR ARKALY BARLAMAGYŇ ÄHMIÝETI

E.Sopyýew (Türkmenistan)

Bu iş Olimpiýa şäherçesinde döredilen şertlerden hem-de innowasion mümkinçiliklerden ugur alnyp, 2024-nji ýylda Fransiyada geçiriljek XXXIII Tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna Türkmenistanyň milli ýygyny toparlaryny ylmy esasyda taýýarlamagyň çäklerinde ýerine ýetirildi. Ylmy işe jemi ýokary derejeli türgenleriň 60-sy gatnaşyp, olaryň morfofunksional görkezijileri derňeldi.

Ylmy işiň maksady. Türgenlerde lukmançylyk-biologik toplumlaýyn barlagy geçirmek bilen, innowasion morfofunksional anyklaýuş arkaly ýaryşa taýýarlygyň görkezijilerini (reýtingini) ýokarlandyrmakdan hem-de saglyk ýagdaýyny bahalandyrmakdan ybarat boldy.

Barlagda ulanylan usullar:

1. Soragnama boýunça işlemek (anketirleme).

2. Türgeniň antropometrik maglumatlaryny derňemek. 3. Bod-Pod enjamynda süňk-muskul-ýaglaryň özara agram gatnaşyklarynyň ýagdaýynyň (bioimpedansmetrik) barlagy. 4. EKG barlagyn fiziki ýüklenmeli geçirmek.

5. Cosmed Quark PFT enjamynda spirometriýa we K-5 spiroergometriýa enjamynda fiziki ýüklenmeli spirometriýa geçirmek usullary ulanyldy.

Barlagdan geçirilen sport görnüşleri: ýeňil atletika, boks, basketbol, dzýudo, suwda ýüzmek.

Şeýlelikde, sportuň saýlanan görnüşleri bilen meşgullanýan milli ýygyny toparyň agzalarynyň innowasion enjamlarda çuňlaşdyrylan lukmançylyk-biologik barlaglary biziň türgenlerimiziň ýeterlik derejede fiziki işjeňliginiň bardygyny, emosional taýdan durnuklylygyny, çetki agzalarynyň kislorod bilen üpjünçiliginiň ýeterlikdigini görkezdi. Süňk-muskul-ýag gatnaşygynyň sport görnüşleriniň dürli toparlarynda özara tapawutlanýandygy anyklandy. Olaryň fiziki başarnyklary boýunça Halkara reýting derejeleri häsiýetlendirildi.

Netijeler

1. Ilki türgenleriň başlangyç funksional ýagdaýyna obyektiv baha berildi. K-5 Spiroergometriýa we «Cosmed-Quark PFT»-öýkeniň işjeňligini häsiýetlendirýän enjamlar arkaly öýkeniň ýaşayyş sygym göwrümi sportuň görnüşine görä 5-7 litr arasyndadygy bellenildi.

2. Ýokary derejeli türgenleriň hersiniň aýratynlykda respirator ulgamynyň fiziki ýüklenmele-re uýgunlaşmasy we dikeliş ukyplary anyklandy hem-de öýkende ýene-de ulanyp biljek göwrümi, ýüregiň işläp biljek mümkinçiligi (ýüklenmeli EKG) takyklandy.

3. «Cosmed-Quark PFT»-spiroergometriýa enjamynda ýokary derejeli türgenleriň kislorodly çalşygynyň görkezijileri anyklandy. Öýken dokumalarynyň kislorod üpjünçiliginiň aňrybaş derejesi we kömürturşy gazynyň diffuziýa ýagdaýy kesgitlenildi.

4. Türkmen sportunda ilkinji gezek «Bod-Pod» enjamynda süňk-muskul we ýag gatlaklarynyň özara gatnaşyk göterimi anyklanyldy ýagly agramy erkeklerde 9,7 göterimden zenanlarda 17,4 göterim aralykda boldy we şoňa görä gündelik ýmitlenmek düzgüni kesgitlendi.

5. Her türgeniň gipoksiýa derejesi iş ukyplylyk mümkinçiligi anyklandy we Türkmenistanyň dermanlyk ösümlüklerinden, dopinge girmeyän we kardiorespirator ulgama oňyn täsir edýän dikeldiji serişdeleriň netijeliligi bellenildi.

SIGNIFICANCE OF INNOVATIVE RESEARCH METHODS IN THE TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED ATHLETES

E. Sopyyev Turkmenistan

The work was carried out as part of the preparation of highly qualified athletes for the Olympic Games, which will be held in 2024 in France. The research was carried out by athletes of the national teams of Turkmenistan. 60 athletes from 5 sports took part in the research, morphofunctional indicators were studied.

Scientific novelty of the work: For the first time, the athletes of the national teams of Turkmenistan determined the ratio of muscle-fat mass (Bod-Pod) by bioimpedance metric methods; physical activity with ECG; spirometry Cosmed Quark PFT device; and exercise spirometry (K-5 spiroergometer). Innovative biomedical research methods allowed to determine the morphofunctional condition of athletes. Scientific work led to raise of physical rating of athletes and improvement of their health. The studies included groups of athletes from the athletics, boxing, basketball, judo and swimming teams.

As a result, of conducting in-depth medical and biological research using innovative methods, the members of the national team involved in selected sports showed sufficient physical activity, emotional stability, and complete oxygen supply of peripheral tissues to athletes.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ

Э. Сопыев (Туркменистан)

Работа выполнена в рамках подготовки высококвалифицированных спортсменов к Олимпийским играм, которые будут проводиться в 2024 году во Франции. Исследования проводились с участием спортсменов национальных сборных команд Туркменистана. В исследовании принимали участие 60 спортсменов 5 видов спорта, изучались морфо-функциональные показатели.

Научная новизна работы: Впервые с участием спортсменов национальных сборных команд Туркменистана проводилось определение соотношений мышечно-жировой массы («Bod-Pod») биоимпедансметрическим способом; физическая нагрузка с ЭКГ; спирометрия «Cosmed Quark PFT» аппаратом; а также спирометрия с физической нагрузкой («K-5 spirometr»). Инновационные методы исследования позволили медико-биологическим способом определить морфофункциональное состояние спортсменов. Научная работа позволила поднять физический рейтинг спортсменов и улучшить их здоровье. В исследованиях были группы спортсменов из команды по лёгкой атлетике, по боксе, баскетболу, дзюдо и плаванию.

В результате проведённых углублённых медико-биологических исследований с помощью инновационных методов, спортсменам занимающиеся по избранным видам спорта – члены национальной команды показали достаточную физическую активность, эмоциональную устойчивость, полную кислородную обеспеченность периферических тканей.

ÝOKARY DEREJELI WOLEÝBOLÇYLARYŇ FIZIKI IŞJEŇLIGINI BAHALANDYRMAK

G. Ýalkapowa (Türkmenistan)

Halklaryň arasynda sportuň jemgyýete ornaşdyrylmagy ýurduň geljegi bolan ýaş nesilleriň beden we ruhy taýdan sagdynlygyny, kämil ösmegini, maksada okgunlylygyny, zähmetsöýerligini gazanmagyň esasy bolup durýar. Woleýbol türgenleşiginde ýa-da ýaryş geçirilýän wagtlyrynda oýunçylar tarapyndan käbir säwlikler goýberilýär. Olar toparlaýyn häsiýetde ýa-da bir türgene degişli bolmagy mümkin.

Woleýbolçy türgenlerde döreýän säwliklere Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň innowasion enjamlar bilen enjamlaşdyrylan ylmy barlaghanasynda geçirilen barlaglarda ýokary derejeli woleýbolçy türgenleriň bedeniň fiziki işjeňlik ýagdaýy öwrenildi.

Işiň esasy maksady woleýbolçy türgenleriň fiziki işjeňligini bahalandyrmagyň usulyny kämilleşdirmek. Şeýlelikde, woleýbolçy türgenleriň halkara ýaryşlarynda netijeli çykyş etmeklerini gazanmak.

Ylmy işiň wajyplygy: Ýokary derejeli woleýbolçy türgenleri taýýarlamakda olaryň dürli sport başarnyklaryna täsir edýän okuw-türgenleşik maşklary bilen bir hatarda bedeniň funksional mümkinçiliklerini we fiziki işjeňligini yzygiderli gözegçilikde saklap, bahalandyryp durmak möhümdir. Woleýbolçy türgenlerde kardiorespirator ulgamynyň işini gowulandyrmak bilen gipoksiýa garşy göreşip, ýaryşda gowy netijeleri gazanylýar. Türgenlerde geçirilen kardiorespirator ulgamynyň işini gowulandyrmak ýaş woleýbolçulara milli ýygyny toparyň hataryna girmeklige ýardam eder [4]. Synagdan geçirilýän woleýbolçulary iki topara: barlag we synag toparlaryna bölündi. Toparyň agzalary ýokary we birinji derejeli türgenler bolup, jemi 33 (15-barlag topary, 18-synag topary) sanysy synaga gatnaşdy.

Ulanylan usullar: Işimizde goýlan meseleleri çözmeklik üçin şu usullar peýdalanyldy: ylmy-usuly edebiýatlar seljerildi, tejribe barlaglary, hasaplamanýň matematiki-statistiki usullary peýdalanyldy. Barlaga gatnaşan türgenleriň ortaça ýaşy -21,5 ýaş, ortaça türgenleşik döwri 8 ýyla çenli.

Barlaglaryň netijelerini seljermek. Pulsoksimetrde talyp türgenlerde geçirilen barlagymyzda, bedeniň çetki agzalarynda synag toparynyň türgenlerinde kislorod üpjünçiliginiň görkezijisi ortaça 98,5%, barlag toparynda bolsa 93,1%-e deň boldy. Spirometriýa barlagynda öýkeniň ýaşayyş sygymynyň (ÖYS) netijeleri synag toparynyň türgenlerinde ortaça 4,6 litre, barlag toparynda 3,7 litr. Spirometriýanyň görkezijileriniň ýokary bolmagy-türgeniň anaerob şertde işläp bilmek mümkinçiliginiň bardygyny görkezýär. Güýçleri ölçemek barlagynda synag toparyndaky türgenlerde el güýjüniň görkezijisi ortaça 44,7 kg, barlag toparynda bolsa 34 kg-a barabar.

Dem alnandan soň demni saklamak Ştange synagyň netijesi boýunça synag toparynyň woleýbolçularynda 2 minuta çenli, barlag toparynda 1,5 minuda çenli bahalar alyndy. Ştange testiniň netijesi boýunça 2021-nji ýyl bilen deňeşdirilende 2022-nji ýylda türgenlerimiz örän oňat başarnygy 40 sek., oňat görkezijileri 20 s., kanagatlanarlyny 15 s. artandygy bellige alyndy. Gençe testiniň netijesi boýunça türgenlerimizde **dem çykarylandan soň, demi dowamly saklamakda kanagatlanarly netijäniň alnandygy (3-5 sekunt)** görkezildi.

Netije. Talyp-türgenleriň gün tertibine şu aşakdaky üýtgeşmeler girizildi: sagdyn iýmitlenmek düzgüni (milli naharlar bilen iýmitlenmek) ýola goýuldy; uky we dynç alyş wagty anyk kesgitlenildi; dopinge girmeyän türgeniň taýýarlyk we dikeliş döwrüni çaltlandyryan iýmit goşundylary, derman serişdeleri, witaminler we minerallar belenildi; metabolograf enjamynda alnan netijelere görä woleýbolçy türgenlerimizdiň ýyllyk türgenleşiklerinden soň bedenleriniň fiziki taýdan ösüşi gowulandy. Bedeniň fiziki ösüşini bahalandyryan barlaglary zygiderli geçirip, bedeniň funksional görkezijilerini gündeligine bellemeli we atmosfera howasynyň üýtgeýän şertlerinde türgenleşikleri köpräk geçirmeli hem-de kardiorespirator ulgamynyň işini ýokarlandyryjy maşklaryny türgenleşik sapaklaryna goşmaly.

ASSESSMENT OF PHYSICAL WORKABILITY OF HIGHLY QUALIFIED VOLLEYBALL PLAYERS

G. Yalkapova (Turkmenistan)

The article analyzes the problem of some errors that are allowed by athletes during training or volleyball competitions. Research and analysis were carried out in a specially equipped scientific laboratory of the Turkmen State Institute of Physical Culture and Sports. During the analysis, the parameters of athletes were studied: physical development and level of physical fitness, strength and jumping ability, physical condition of the body. The main task is to improve the methods for assessing the physical condition of volleyball players in order to achieve positive results in international competitions. Some changes were made to the daily routine of student-athletes: the principle of proper nutrition (nutrition from national cuisine); the exact time of rest and sleep is determined; during the preparatory and recovery periods, food supplements, medicinal plants of Turkmenistan, medicines, vitamins and minerals that were not included in the list of doping drugs were prescribed and consumed. During follow-up after an annual load, volleyball players showed a significant improvement in indicators of physical development.

ОЦЕНКА ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ВЫСОККВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Г. Ялкапова (Туркменистан)

В статье анализируется проблема некоторых погрешностей, которые допускаются со стороны спортсменов во время тренировок или соревнований по волейболу. Исследование и анализ проводились в специально оборудованной научной лаборатории Туркменского

государственного института физической культуры и спорта. При анализе были изучены параметры спортсменов: физическое развитие и уровень физической подготовки, силу и прыгучесть, физическое состояние организма. Основной задачей является совершенствование методик оценивания физического состояния волейболистов с целью достичь положительных результатов на международных соревнованиях. В режим дня студентов-спортсменов были внесены некоторые изменения: принцип правильного питания (питание из национальной кухни); определено точное время отдыха и сна; в подготовительный и восстановительный периоды были назначены и употреблены пищевые добавки, лекарственные растения Туркмении, лекарственные средства, витамины и минералы, не входящие в список допинговых средств. Во время наблюдения после годовой нагрузки у волейболистов отмечалось значительное улучшение показателей физического развития.

OLIMPIÝA OÝUNLARYNA WE BEÝLEKI HALKARA ÝARYŞLARYNA ÝAÝDAN ATMAGYŇ GÖRNÜŞI BOÝUNÇA MILLI ÝYGYNDY TOPARLARY YLMY ESASDA TAÝÝARLAMAK.

H. Nunnayew, Y. Orazgeldiyew (Türkmenistan)

Ýaýdan ok atmak diňe bir türgeniň fiziki ukyplaryna özboluşly talaplary bildirmän, eýsem türgeniň önünde şahsyýet hökmünde hem uly talaplary goýýar. Ýaýçylar ýokary emosional durnuklylyga, ünsülige, ýeterlikli erk hillerine eýe bolmalydyrlar. Şeýle hem, ýaýçy türgen möhüm pursatda ünsüni jemlemegi, daşky täsirlerden çykmagy, ýerine ýetirýän işine degişli bolmadyk erksiz ýagdaýda ýüze çykýan pikirleri we öz gorkusyny basmagy başarmalydyr.

Ýokarda sanalyp geçilenleriň ählisi sportuň bu görnüşi bilen meşgullanýanlaryň psihologik aýratynlyklaryny öwrenmegiň uly ähmiýetiniň bardygyny aňladýar, bu türgenleriň psihologik häsiýetnamasyndan, emosional durnuklylyk we howsalalyk derejesinden, dartgynlyga çydamlylygynyň wajyp böleklerinden ybaratdyr.

Şeýle-de, işde okuw-türgenleşik işleriniň dowamynda sport bäsleşiginiň önüsyrasy, gidýän pursady we ahyrky tapgyrlarynda türgeniň özüne ynamlylygy, dartgynlyga durnuklylygy ýaly möhüm görkezijilerini ýüze çykarmagyň nazaryýeti we amalyýeti beýan edilýär. Türgeniň şahsy aýratynlyklaryny kesgitlemegiň we hasaba almagyň, ýeňiş üçin zerur bolan psihologik aýratynlyklary, başarnyklary kämilleşdirmegiň, her bir türgeniň şahsy ukyplaryny ösdürmegiň, taýýarlanýş ugurlaryny we ýaryşlarda özüni alyp barşyň durnuklylygyny onuň çeyeligi bilen utgaşdyrmagyň meýilnamasyny işläp taýýarlamagyň, türgeniň okuw-türgenleşik işlerine, ýaryşlara psihologik taýýarlygyny ýüze çykarmagyň, ýaryşdan soňky dikeldiş işlerini ýola goýmagyň, psihologik barlaglary, maslahatlary geçirmegiň ugurlary görkezilýär.

Ýaýdan atmak sözüň umumy manysynda sporty ýada salmaýar. Hereketsiz taýýarlyk ýagdaýy, seýrek az hereketler, hereketsizlik bularyň ählisi sportdaky tolgundyryjy pursatlaryň ösüşinden daşda. Ýöne, şonda-da, ýaýdan atmak bu sportuň bir görnüşidir.

1896-njy ýylda Afında ilkinji Olimpiýa oýunlary geçirildi, ýagny onuň maksatnamasyna sapançadan we tüpeňden ok atmak boýunça ýaryşlar girizildi. 1931-nji ýylda Lahtide ýaýdan atmak boýunça birinji dünýä çempionaty geçirildi, şondan soň sportuň bu görnüşi boýunça ýaryşlary geçirmek zygiderli häsiýete eýe boldy.

Meşhur sport we jemgyýetçilik işgäri, pedagog, taryhçy we edebiýatçy Pýer de Kuberten sapançadan atmak boýunça Fransiýanyň ýedi gezek çempiony bolýar, şeýle-de Olimpiýa oýunlarynyň

maksatnamasyna ok atmagyň girizilmeginiň tarapdarlarynyň biri bolupdyr. Ýaýdan atmak 1924-nji ýylda Sent-Luisde (ABŞ) geçirilen Olimpiadadan we 1928-nji ýylda Amsterdamda (Niderlandlar) geçirilen Olimpiadadan başga ähli Olimpiýa oýunlarynyň maksatnamasyna girizilipdir. Russiýada ok atmak sporty on dokuzynjy asyryň ahylarynda ösüp başlaýar.

Ok atmak boýunça ilkinji halkara ýaryşy 1898-nji ýylyň maý aýynyň 25-ine Habarowsk şäherinde garnizon poligonynda geçirilýär. Türkmenistanda sportuň bu görnüşiniň meşhurlygy ýylsaýyn artýar. Sportuň bu görnüşiniň galkynyşy 2015-nji ýylda başlandy, hut şonda Milli ýaý atyjylyk federasiýasy Türkmenistanda resmi taýdan hasaba alyndy. Şol ýyl hem Milli federasiýamyz Bangkokda geçirilen Kongresde ýaýdan ok atmak boýunça Aziýa federasiýasynyň (AAF) düzümine girdi. 2017-nji ýylyň oktyabr aýynda Meksikada geçen Kongresde ýaýdan ok atmak boýunça Halkara federasiýasynda «World Archery (FITA)» doly hukukly agzasy boldy.

SCIENTIFIC PREPARATION OF NATIONAL ARCHERY TEAMS FOR THE OLYMPIC GAMES AND OTHER INTERNATIONAL COMPETITIONS

H. Nunnayyev, Y. Orazgeldiyev (Türkmenistan)

The scientific development of the sports system in the country and the training of goal-oriented athletes are seen as one of the pressing problems of the time. Particular attention is being paid to the development of mass physical culture and health movement, participation of athletes in prestigious international competitions, upbringing of a healthy and spiritually mature generation.

In this connection it is desirable to study important techniques of a set of special training exercises aimed at elimination of negative situations important for stress resistance of sportsmen-athletes, orientation to training activity, success in the chosen sport. Therefore, the study of stress resistance of archery athletes is relevant. The study of this need from the scientific point of view, using special means and methods, is one of the actual tasks.

НАУЧНАЯ ПОДГОТОВКА СБОРНЫХ КОМАНД ПО СТРЕЛЬБЕ ИЗ ЛУКА К ОЛИМПИЙСКИМ ИГРАМ И ДРУГИМ МЕЖДУНАРОДНЫМ СОРЕВНОВАНИЯМ

Х. Нуннаев, И. Оразгельдиев (Туркменистан)

Научная разработка спортивной системы в стране и подготовка целеустремленных спортсменов рассматриваются как одна из актуальных задач сегодняшнего дня. В настоящее время в нашей стране особое внимание уделяется развитию массового физкультурно-оздоровительного движения, участию спортсменов в престижных международных соревнованиях, воспитанию здорового и духовно зрелого поколения.

В связи с этим желательно изучить важные приемы комплекса специальных тренировочных упражнений, направленных на устранение негативных ситуаций, что очень важно для стрессоустойчивости спортсменов-стрелков, направленности на тренировочную деятельность, успешности в избранном виде спорта. Поэтому актуально изучение стрессоустойчивости спортсменов-стрелков из лука. Изучение этого вопроса с использованием специальных средств и методов, является одной из актуальных задач с научной точки зрения.

TÜRGENLERİN ENERGO ÜPJÜNÇİLIGINDE İYİMİTİN ORNY WE İÇEGÄNİN MIKROBIOMASYNYŇ MODULÝASIÝASY

I.Kobelkova, M.Korosteleva (Russiýa Federasiýasy)

Uly adamyň içegesiniň mikrobiomy immuniteti, neýrogumoral we metabolik prosessleri makrobedende fermentleriň, witaminleriň we biologik işjeň birleşmeleriň endogen sinteziniň kadalaşdyrmakda esasy faktor bolup çykyş edýär. Türgenleriň içegesiniň mikrobiomynyň gurluşy, polifenleriň, öt turşulygynyň we steriodlaryň pes absorbsiýaly görnüşden biologik taýdan üýtgemegine we olara biologik taýdan elýeterli emeli maddalaryň sňmegine ýardam bermek bilen Corynebacterium, Bacteroidetes (Prevotella) maşgalalaryna degişli bakteriýalaryň ýokary düzümi hem-de Firmicutes (Veillonellaceae), şeýle hem Methanobevibacter we Akkermansia peselmegi häsiýetlenýär. 98 sany türgende barlag geçirilende, içegäniň mikroflorasynyň kadaly ösmegi üçin substrat bolup durýan iýmit süýüminiň sarp edilişiniň, maslahat berilýän 25/gram gündelik derejesi bilen deňeşdirilende 2 ýa-da ondan köp esse azalýandygy anyklanyldy.

THE ROLE OF NUTRITION AND MODULATION OF THE INTESTINAL MICROBIOME IN THE ENERGY SUPPLY OF ATHLETES

I. Kobelkova, M. Korosteleva (Russian Federation)

The intestinal microbiome of an adult acts as a leading factor in the regulation of immunity, neurohumoral and metabolic processes, endogenous synthesis of enzymes, vitamins and biologically active compounds in the macroorganism. The structure of the intestinal microbiome of athletes is characterized by a high content of bacteria of the Corynebacterium family, Bacteroidetes (Prevotella), and a decrease in Firmicutes (Veillonellaceae), as well as Methanobevibacter and Akkermansia. promoting the biotransformation of polyphenols, bile acids and steroids from forms with low absorption and digestibility into their bioavailable derivatives. When examining 98 athletes, it was found that the intake of dietary fiber, which is a substrate for the normal development of intestinal microflora, was reduced by 2 or more times compared to the recommended level of 25 g/day.

Keywords: nutrition, athletes, gut microbiome, energy

The optimal diet is one of the basic elements that determine the possibility of performing high-intensity physical activity of athletes and maintaining health. The relationship between the state of the intestinal microbial community and the degree of provision of the human body with food and biologically active substances necessitated the inclusion of the concept of “microbiome” in the concept of nutrition. The relationship of dysbiotically altered intestinal microbiome and violations of microbial metabolite profiles with the most common non-communicable human diseases has been established. Elucidation of the properties of the normal intestinal microbiome is necessary not only to develop methods for effective dietary correction of dysbiotic disorders that occur in alimentary-dependent diseases, but also to maintain the balance of the microbiota in healthy people, both with normal and high levels of physical activity.

According to the literature, the microbiome of athletes is characterized by an increase in Bacteroidetes (Prevotella), and a decrease in Firmicutes (Veillonellaceae), as well as Methanobevibacter and Akkermansia. Scheiman et al. found that excess lactate formed during anaerobic exercise from the bloodstream can penetrate the intestinal barrier into the intestinal lumen, where it is metabolized to propionate by bacteria of the genus Veillonella, the proportion of which in the intestinal microbiome increases against the background of regular exercise. Athletes have a significantly higher intestinal microbial diversity with a predominance of the genus Akkermansia, they have an increase in the con-

centration of short-chain fatty acids (SCFA). Petersen et al. in the study of the intestinal microbiome, he also found that 30 out of 33 cyclists had an increased content of Akkermansia. The structure of the intestinal microbiome of long-distance runners is characterized by a high content of bacteria of the Corynebacterium family, which contribute to the biotransformation of polyphenols, bile acids and steroids from forms with low absorption and digestibility into their bioavailable derivatives.

According to the data obtained at the FGBUN “Federal Research Center for Nutrition and Food Safety” during the examination of 98 athletes, reduced by 2 or more times compared to the recommended level of 25 g/day, the consumption of dietary fiber, which is a substrate for the growth and development of intestinal microflora, can lead to dysbiotic changes, and, as a result, a decrease in adaptive potential at high physical loads.

Conclusions: Since the intestinal microbiome is involved in the regulation of immunity, protects the host from infections, maintains energy homeostasis and the adaptive potential of the body, it is necessary to optimize the nutrition of athletes by increasing the consumption of foods that are sources of complex carbohydrates, primarily dietary fiber (vegetables, fruits, wholemeal bread and others).

РОЛЬ ПИТАНИЯ И МОДУЛЯЦИЯ КИШЕЧНОГО МИКРОБИОМА В ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИИ СПОРТСМЕНОВ

И. Кобелькова, М. Коростелева (Российская Федерация)

Микробиом кишечника взрослого человека выступает ведущим фактором регуляции иммунитета, нейрогуморальных и метаболических процессов, эндогенного синтеза ферментов, витаминов и биологически активных соединений в макроорганизме. Структура микробиома кишечника спортсменов характеризуется высоким содержанием бактерий семейства Corynebacterium, Bacteroidetes (Prevotella) и снижением Firmicutes (Veillonellaceae), а также Methanobrevibacter и Akkermansia, способствуя биотрансформации полифенолов, желчных кислот и стероидов из форм с низкой абсорбцией и усвояемостью в их биодоступные производные. При обследовании 98 спортсменов установлено, что потребление пищевых волокон, являющихся субстратом для нормального развития микрофлоры кишечника, снижено в 2 и более раз по сравнению с рекомендуемым уровнем 25 г/сут.

AGYR ATLETIKAÇYLARYŇ LUKMANÇYLYK-BIOLOGIK ÜPJÜNÇILIGI

J. Agajykowa, O. Geldimyradowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe 2023-nji ýylyň «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar» diýlip atlandyrylmagy şu ýylky beýik ösüşlerimize bagtyýar ýaşlarymyzyň hemmetaraplaýyn goşjak goşandyny alamatlandyrýar. Bu işler milli sport ulgamyny düýpli kämilleşdirmek bilen, türgenlerimize ýokary netijeleri gazanmaga giň mümkinçilikleri döredýär, hemmetaraplaýyn ösen, sagdyn nesli terbiýeläp ýetişdirmäge, ýokary hünärli türgenleri we halkara derejedäki ýygyny toparlary taýýarlamaga ýardam edýär.

Häzirki wagtda hem Türkmenistanyň milli ýygyny toparlarynyň türgenlerini sportuň dürli görnüşleri boýunça iri halkara ýaryşlaryna taýýarlamak hem-de olaryň ussatlyk derejesini ýokarlandyrmak, ýokary netijeleri gazanmaklary üçin zerur şertleri döretmek boýunça toplumlaryň işler geçirilýär. Şol ýaryşlaryň hatarynda 2024-nji ýylda Fransiýa Respublikasynyň paýtagty Parižde geçiriljek XXXIII Olimpiýa oýunlary aýratyn ony eýeleýär. Häzirki günlerde Milli ýygyny toparlaryny taýýarlamak we olaryň bu halkara sport ýaryşlaryna gatnaşmagy, toplumlaryň ylmy esasyda taýýarlamak boýunça maksatnamany hem-de ony amala aşyrmak boýunça ýerine ýetirmeli çäreleri boýunça işler durmuşa geçirilýär.

Agyr atletikada türgenleşik hadysasynyň netijeliligi köp ýagdaýda serişdeleriň dogry meýilleşdirilmegine, fiziki hilleri ösdürmegiň usullaryna we lukmançylyk-biologiki üpjünçiligine, ýagny dogry iýmitlenmegine, farmakologiki üpjünçiligine we fiziki hilleri, aýratynda agyr atletikaçylara zerur gerek bolan güýç çydamlylygyny ösdürmek üçin ulanylýan fiziki faktorlara bagly bolup durýar. Dürli hereket ukyplylygynyň esasy serişdelerini we ösüş usullaryny we kämilleşmeklerini tälimçi – mugallym gowy bilmeli. Şonda ol serişdeleri we olaryň kämilleşdiriş usullaryny kesgitli ýagdaýda ulanyp dogry utgaşdyryp biler.

Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynda döredilen şertlerden hem-de innowasion mümkinçiliklerden peýdalanyp, Olimpiýa oýunlaryna we halkara ýaryşlara Türkmenistanyň Agyr atletika boýunça milli ýygyny toparyny ylmy esasyda taýýarlamak we ýokary sport netijeleri gazanmak üçin bu sport görnüşinde fiziki taýýarlygyny ösdürmäge täsir edýän usullary we serişdeleri öwrenmelidir.

Şeýle hem, ýokary derejeli agyr atletikaçylarda fiziki taýýarlygynyň derejesini, ýörite güýç çydamlylygyny kesgitlep, lukmançylyk-biologik üpjünçiliginiň olara oňyn täsir edýän usullaryny tapmak.

Agyr atletikaçylaryň fiziki taýýarlygyny ösdürmek üçin okuw türgenleşik hadysasyna has üns berip türgenleşikde ýörite maşklar lukmançylyk-biologiki serişdeler bilen bilelikde utgaşdyrylyp ýerine ýetirilende ýaryş ynamlylygynyň gowulanmagyna uly kömek eder.

Antropometriki barlaglar, el we göwre dinamometriýasy, pulsoksimetriýa, bodiplotizmografiýa ýaly usullar geçirilýär.

Umumy we ýörite fiziki taýýarlygyň özara şertli baglanyşykly bolmagy sebäpli bütin ýyllyk türgenleşiginiň dowamynda ikisini hem ösdürmeklik zerurlygy çykýar. Ylmy işimiň gidişinde okuw-türgenleşik hadysasynyň birnäçe usullary öwrenilip, agyr atletikada fiziki taýýarlygy, şeýle-de güýç çydamlylygy ösdürmek üçin köp gezekli gaýtalanýan maşklaryň agraltmak usuly esasy usul diýip hasaplanylýdy. Okuw türgenleşik hadysasyna lukmançylyk-biologiki serişdeleri hem girizmeklik sport ussatlygy ösdürmek üçin esasy şertleriň biri bolup, ýagny lukmançylyk-biologiki serişdeleri bilen utgaşdyrylanda güýç hilleriň ösmegine, ylaýta-da güýç çydamlylygyň gowulanmagyna getirýär. Barlag geçirilen döwründe türgenler üçin aýratyn gün tertibi düzüldi. Geçirilen barlaglarymyzyň netijesinde, türgenleriň çydamlylygyna oňyn täsir edýän sagaldyş - dikeldiş çäreleriň (ýörite gün tertibiniň kadaly berjaý edilmegi, sagdyn iýmitlenmek, Türkmenistanyň dermanlyk ösümlükleriniň dopinge degişli däl serişdelerinden peýdalanmak, witaminleri we mineral maddalary ulanmak, suw emleri, owkalama we hammam) doly we dogry ýerine ýetirilmekleri esasynda gazanyldy. Fiziki ýüklenmeden soňky dikeliş döwrüni gysgaltmak anaerob türgenleşigi ýokarlandyrmagyň hasabyna gazanyldy. Türgenleşik döwründe barlaga gatnaşan türgenleriň gün tertibiniň we iýmitlenişiniň dogry ýola goýulmagy sport netijeleriniň ýokarlanmagyna ýetildi. Ylmy işi amalyýete girizilip, türgenler tarapyndan dogry we doly peýdalanlymagy netijesinde indiki Olimpiýa oýunlarydyr dünýä çempionatlarynda ýokary üstünlik gazanjak türgenlerimiz has-da köp bolar diýen ynamy döredýär.

MEDICAL AND BIOLOGICAL SUPPORT OF WEIGHTLIFTERS

J. Agajykova, O. Geldimyradova (Turkmenistan)

The article analyzes the problem of improving physical training, including strength endurance of weightlifters based on effective medical and biological support, which is aimed at determining the optimal functionality of an athlete, adjusting various loads depending on the indicators of the cardiorespiratory system and strength qualities. In the course of the study, in addition to anthropometric measurements, such methods as hand and back dynamometry, pulse oximetry, and body plethysmography were used. As a result of the study, a program of medical and biological support was developed and experimentally substantiated, which includes the rationalization of the daily routine,

nutrition from the national cuisine, the appointment of food additives, medicinal plants of Turkmenistan that are not included in the list of doping drugs. The program is aimed at improving not only physical fitness, but also the special endurance of a weightlifter. The developed program allows using it as recommendations for trainers-teachers in solving the problems of determining the functional state of athletes at various stages of training in order to improve strength qualities.

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЯЖЕЛОАТЛЕТОВ

Д. Агаджикова, О. Гельдымырадова (Туркменистан)

В статье анализируется проблема совершенствования физической подготовки, в том числе силовой выносливости тяжелоатлетов на основе эффективного медико-биологического обеспечения, которое направлено на определение оптимальных функциональных возможностей спортсмена, корректировку различных нагрузок в зависимости от показателей кардиореспираторной системы и силовых качеств. В процессе исследования помимо антропометрических измерений использовались такие методы как кистевая и станковая динамометрия, пульсоксиметрия, бодиплетизмография. В результате исследования разработана и экспериментально обоснована программа медико-биологического обеспечения, включающая в себя рационализацию режима дня, питание из национальной кухни, назначение пищевых добавок, лекарственных растений Туркменистана, не входящих в список допинговых средств. Программа направлена на совершенствование не только физической подготовки, но и также специальной выносливости тяжелоатлета. Разработанная программа позволяет использовать ее в качестве рекомендаций для тренеров-преподавателей в решении задач определения функционального состояния спортсменов на различных этапах подготовки с целью совершенствования силовых качеств.

GANDBOLÇYLARYŇ TIZLIKLI ÇYDAMLYLYGYNÝ ÖSDÜRMEGIŇ USULLARY

J. Döwranowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda milli ykdysadyýetimiziň ähli ugurlarynda, ylaýta-da sport ulgamynda uly işler amala aşyrylýar we dünýä derejesindäki geçirilýän ýaryşlarda ýokary netijeler gazanylýar. Bu ylmy işde türkmen gandbolçylarynyň häzirki döwrüň talabyna laýyk fiziki we çydamlylyk taýdan ösdürmegiň meselelerini çözmeklige seredildi. Ylmy derňew işler Türkmenistanyň gandbolçy ýygyny toparynyň arasynda geçirildi.

Geçirilen barlaglaryň netijeleri ýokary derejeli gandbolçy türgenlerde tizlikli çydamlylygy ösdürmekde we kämilleşdirmekde toplumlaýyn maşklaryň geçirilmegini talap edýär. Ol babatda tälimçiler gandbolçylaryň 7 günlük mikroaýlawdaky umumy taýýarlyk döwründe (baş iş günü we iki dynç günlere) 30 metrden 100 metr aralykdaky uzaklygy saýlap aldylar.

Biziň hödürleýän maksatnamamyz gandbolçylaryň ýerine ýetirýän fiziki ýüklenmeleri ýuwaş-ýuwaşdan artdyrmagy göz önünde tutýar. Mikroaýlawda türgenler tutuşlaýyn 2 kilometr aralygy ylgap geçýärler, şol sanda 10 gezek tizlenmäni 80 metrden we 40 gezek birden batlanmany ýerine ýetirýärler. Ol 30 metriň içinde ýerine ýetirilýär. Soňky aýlawda bolsa umumy geçilýän ýol 2200 metre barabar bolup, ilkinji 10 gezekdäki birden batlanmany gandbolçylar 100 metrlik ýolda ýerine ýetirýärler.

Milli ýygynyň gandbolçylary bilen meşgullanýan hünärmenler ýokary derejeli gandbolçy türgenleriň taýýarlyk döwründe tizlikli çydamlylygyny artdyrmak üçin ýöriteleşdirilen sapaklary diňe

ýeňil atletika stadionynyň şertinde geçirmegi dogry hasaplaýarlar. Köplenç ýagdaýlarda, sapakda birnäçe görnüşli standart düzüm ulanylýar. Ol 300 metrden 600 metr aralykda geçirilýär.

Türgenleşigiň birinji görnüşi türgende, esasan, energiýa üpjünçiliginiň anaerob-laktat mehanizminiň işlemegine gönükdirilýär. Onuň üçin türgen sapagyň esasy düzüm böleginde 400 metrlik ýolda (umuman, tutuşlygyna 2400 metr) 6 gezek tizlikli batlanmany ýerine ýetirýär. Şeýlelikde, türgen aňrybaş tizligiň 90%-ini ulanylýar. Maşgy gaýtalamagyň arasyndaky işjeň we passiw dynç alyş 4-5 minuda deň bolýar. Türgenleşik sapagy türgeniň damar urgusynyň bir minutda 180 - 190 urgy sanynnda hem-de ganynda 15–20 mmol/l laktatyň mukdary emele gelýän çäkde geçmelidir.

Beýleki usulda gandbolçy türgenler uzynlygy 600 metr bolan 6 kesimi (umumy 3600 metr) ylgaýarlar. Şonlukda türgenleşik geçirmekligi gandbolçylarda laktat (A görnüşli) ulgamynda durnukly derejäni gazanmaga gönükdirmek maksadalaýyk hasaplanýar. Onuň ýerine ýetirilmesi türgeniň damar urgusy minutda 190–200 gezege ýetmegi hem-de 4–6 minudyň dowamynda amala aşyrylýar. Gandbolçy türgenleriň ganynyň barlagy geçirilende laktatyň mukdaryny 8–12 mmol/litr möçberde kesgitleýärler.

Türgenleşik sapagynyň üçünji görnüşlisinde tizlikli çydamlylygy ösdürmek bilen bir hatarda gondbolçynyň bedeninde emele gelýän laktatyň B görnüşlisine uýgunlaşmany ýokarlandyrmakdan ybarat boldy. Onuň üçin 300 metr aralyk saýlanyp alynýar we türgenler şeýle aralygy 4 gezek gaýtalap geçýärler (jemi uzaklyk – 1200 metre deň bolýar). Şeýle fiziki ýüklenme wagtynda türgeniň damar urgusy bir minutda 190-200 deň laktatyň emeli gelşi 6 – 8 mmol/l ylgaw maşgyny gaýtalamanyň arasy 30-60 sekunda barabar bolýar.

Türgenleşik dört bölümden ybarat bolup, umumy dowamlylygy 75 minuda deňdir. Ýerine ýetirilýän tizlenmäniň jemi 1800 metrden 4500 metr aralygynda bolmaly. Sapagyň birinji bölümünde (10 – 15 minut) gandbolçylar ýeňil atletika degişli ýöriteleşdirilen ylgaw maşklaryny ýerine ýetirýärler, şeýle-de çýeligi ösdürmäge we hereket deňagramlygyny kämilleşdirmäge gönükdirilen maşklar bilen meşgullanýlar.

Indiki blokda türgenler 150–200 metr aralygy 4–6 gezek tizlenmede, aňrybaş derejede ylgap geçýärler. Tizlenmeleriň arasynda we rahat ýörelende her oýunçy üçin özboluşly temp saýlanýlar, hereketi dowam edip, 400–500 metriň çäginde aýaklaryň muskullary gowşadylýar-ýazylýar we rahatlandyrylýar. Türgenleşigiň bu tapgyryna ortaça döp bolşy ýaly 15m25 minut wagt berilýär. Soňra gandbolçylar 10 minutlap aýaklarynyň muskullaryny gowşadyp-ýazýarlar hem-de indiki ýüklenmä taýýarlanýarlar. Türgenleşigiň indiki tapgyry 15–15 minut dowam edip, onda 4–6 gezek aňrybaş derejede birden batlanmany 300 – 800 metr aralykda ýerine ýetirýärler. Her gezekki gaýtalamadan soň gowşadyjy ylgaw geçirilýär (500 metr).

METHODS OF IMPROVING SPEED ENDURANCE OF HANDBALL PLAYERS

J. Dovranova (Turkmenistan)

The article discusses the peculiarities of the methods for the development of speed endurance of handball players.

The necessity of performing complex exercises for the development of speed endurance was revealed. It has also been established that the training programs of lessons, aimed at developing the speed endurance of handball players, are most effectively carried out only in the conditions of a specialized athletics stadium when performing general preparatory exercises for running. According to the opinion of majority of coaches, the improvement of the speed endurance of highly qualified handball players can take place within the framework of a specialized lesson and in a complex training sessions of a complex.

МЕТОДИКИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СКОРОСТНОЙ ВЫНОСЛИВОСТИ ГАНДБОЛИСТОВ

Д. Довранова, (Туркменистан)

В статье рассматриваются особенности методик для развития скоростной выносливости гандболистов.

Выявлена необходимость выполнения комплексных упражнений для развития скоростной выносливости. Также установлено, что осуществление тренировочных программ, занятий, направленных на развитие скоростной выносливости гандболистов наиболее эффективно проходит в условиях специализированного легкоатлетического стадиона при выполнении общеподготовительных упражнений бегового характера. По мнению большинства тренеров, совершенствование скоростной выносливости гандболистов высокой квалификации может проходить, как в рамках специализированного занятия, так и в тренировочных занятиях комплексного характера.

ERKIN GÖREŞÇILERIŇ BEDEN TAÝÝARLYGYNÝŇ AÝRATYNLYGY

J. Gurbanowa, S. Täçmuhammedowa (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda türkmen sporty täze ruh, belent maksatlar bilen galkyndy. Sanlyja ýyllaryň içinde eziz Watanymyz Türkmenistan sebitde iň uly sport toplumlary bolan, halkara derejeli ýaryşlary geçirmäge ähli mümkinçilikleri özünde jemleýän ýurt hökmünde dünýäde özüni ykrar etdirdi. Türkmen türgenleri milli we halkara ýaryşlardan saýlanyp, Olimpiýa medalyny gazanyp, Diýarymyzy dünýä yüzünde şöhratlandyrdylar. Ýurdumyzyň her bir pudagyny ösdürmekde ylmy taýdan esaslandyrmaga üns berlişi ýaly, sport ulgamyny ösdürmekde hem ylmy taýdan çemeleşmek tälimçileriň önünde möhüm wezipe bolup durýar.

Ýokary sport netijesini gazanmak üçin sportuň göreş görnüşlerinde ýüklenmäniň hemişelik ýokarlanmagy sebäpli häzirki wagtda göreşçileriň beden taýdan taýýarlygynyň ähmiýeti ösýär.

Beden taýdan taýýarlygy arkaly türgenleriň netijelerini ýokarlandyrmak üçin türgenleşik işiniň işlenip taýýarlanan usullary görkezilmelidir.

Geçirilen barlaglar boýunça gözgeçilik edilýän türgenleriň sport netijesini ýokarlandyrmakda beden taýýarlygyna möhüm orun berilýändigini çaklanyp, fiziki maşklary ýerine ýetirmek işine we olaryň fiziki häsiýetlerini kämilleşdirilmegine ugrukdyrylan türgenleşik işini guramak arkaly erkin göreşçileriň taýýarlygynyň usulyýet esaslary derňeldi.

Erkin göreşçiniň beden taýýarlygy we sport türgenleşigi hereketiň ýerine ýetirilişiniň medeniýetini özleşdirmek arkaly işjeňligi ösdürmäge gönükdirilendir. Ýokary derejeli erkin göreşçileri taýýarlamagyň esasy bolsa, usullary we tilsimleri maksadalaýyk ýerine ýetirmek arkaly beden taýýarlygynyň ösüşini gazanmak düzýär.

Fiziki häsiýetleri ösdürmek üçin, esasan, gaýtalanýan maşk (iş – dynç alyş – maşk gezekli-gezegine) we üznüksiz maşk etmek usuly ulanylýar. Bu usullar boýunça maşklar ýerine ýetirilende türgenlerde güýç we çydamlylyk ösdürilmeli, beden ýadawlyk duýmaly. Emma çaltlyk, çeyelik, deňagramlylyk ýaly häsiýetler ösdürilende, türgen çalt we agyr ýadawlyk duýmaly däl. Fiziki häsiýetler ösdürilende ýüklenmäniň möçberini maşklaryň gaýtalanýan sanynyň mysallara düşýän

agramlylygyň köpelmeginiň, maşklaryň ýerine ýetirilmeginiň tizliginiň we dowamlylygynyň üýtgemeginiň, hereketleriň amplitudasynyň hasabyna ölçenilýär.

Häzirki zaman sport türgenleşiginde umumy beden taýýarlygy hemmetaraplaýyn fiziki amatlylyk bilen däl-de, eýsem sportuň belli bir görnüşinde sport üstünliklerine we türgenleşik işiniň netijeliligine täsir edýän häsiýetleriň we ukyplaryň ösüşiniň derejesi bilen baglanyşdyrylýar. Umumy beden taýýarlygyň serişdeleri türgeniň bedenine we şahsýetine umumy täsir edýän fiziki maşklardyr. Olara ylgaw, lyžalarda ýöriş, suwda ýüzmek, hereketlenişi we sport oýunlary ýüklenmeleri bilen maşklar we beýlekiler degişlidir. Umumy beden taýýarlygy türgenleşigiň tutuş ýyllyk tapgyrynyň dowamynda amala aşyrylmalydyr.

Ýörite beden taýýarlygy sportuň saýlanan görnüşinde üstünlikleri kesgitleýän fiziki ukyplaryň, synalaryň we funksional ulgamlaryň mümkinçilikleriniň ösüş derejesi bilen häsiýetlendirilýär. Ýörite beden taýýarlygyň esasy serişdeleri ýaryş maşklardan we ýörite türgenleşik maşklaryndan ybaratdyr. Türgeniň beden taýdan taýýarlygy onuň sport hünäri bilen baglanyşyklydyr. Sportuň käbir görnüşlerinde we olaryň aýry-aýry türgenleşik okuw sapaklarynda sport netijesi tizlik – güýç mümkinçilikleri, anaerob öndürijiligiň ösüşiniň derejesi; beýlekilerde aerob öndürijiligi, uzak möhletli işe bolan çydamlylygy; üçünjilerde – tizlik – güýç we ugrukdyryş ukyplylygy; dördünjilerde dürli fiziki häsiýetleriň deňölçegli ösüşi bilen kesgitlenilýär.

Tejribeli tälimçiler ejiz we beden taýdan kämilleşmedik ýetginjegiň belli bir göreş usullarynyň ýerine ýetirilişini bileniniň peýdasy yok, ýagny emelleri netijeli ulanmak üçin onuň güýji ýetmez diýip belleýär. Şonuň üçin göreşe başlamazdan öň, oňa gatnaşmak üçin özüni fiziki taýdan taýýarlama, berkitmeli, gerek bolan häsiýetleriňi ösdürmeli. Göreşçi üçin zerur bolan fiziki güýç wagtyň geçmegi bilen öz-özünden kemala gelýär.

Beden taýýarlygy sport türgenleşiginiň esasydyr. Türgeniň oňat tehniki we taktiki taýýarlygy bolan ýagdaýynda gowy ösen tizlik, güýç, çydamlylyk, çéyelik ýaly häsiýetleri yok bolsa yokary netijeleri gazanyp bolmaýar. Sport göreşi fiziki häsiýetleriň ösüşiniň derejesine yokary talap bildirýär. Göreşçiler myşsalaryň duýgurlygy, güýjüň zarbasyna garşy hereketiň tizligini, çydamlylygyny, çaltlygy, sazlaşygy, maýyşgaklygy esasy häsiýetler hökmünde görýärler, statiki güýji bolsa goşmaça häsiýet diýip hasap edýärler. Şonuň üçin hem fiziki ukyplaryň ählisiniň deň-derejede ösdürilmegini gazanjak bolmaly. Erkin göreşçi üçin agyr atletikaçynyň güýji ýa-da ýeňil atletikaçynyň çydamlylygy hökman däl. Göreşiň saýlanan görnüşinde kämilleşmäge ýardam berýän fiziki häsiýetleriň optimal utgaşygy zerurdyr. Sport netijeleriniň gowulanmagy türgenleşik işinde ulanylýan fiziki ýüklenmelere ugrukdyrylan uýgunlaşmanyň netijesinde emele gelýär. Şol sebäpli ulanylýan serişdeleriň häsiýetiniň we göwrüminiň üýtgemegi blen bagly türgenleşik usullaryndaky islendik üýtgemeler ilkibaşda sport netijeleriniň gowulanmagynyň depginlerine täsir etmelidir.

Türgeniň oňat tehniki we taktiki taýýarlygy bolanda-da, onuň güýç we çaltlyk ukyplary, çydamlylygy, maýyşgaklygy ýeterlik derejede ösdürilmese, yokary netijeleri gazanyp bolmaýar diýip, ynamly aýdyp bolar.

SPECIFICS OF PHYSICAL TRAINING OF FREESTYLE WRESTLERS

J. Gurbanova, S. Tachmuhammedova (Turkmenistan)

Relevance of the work. Due to the ever-increasing loads in wrestling today, the importance of physical training of wrestlers to achieve high sports results increases.

Purpose of test – Show training methods developed to improve athletes' performance through physical training.

On the basis of the research we analyzed the methodological basis of training freestyle wrestlers by organizing training activities aimed at performing physical exercises and improving their physical qualities, based on the fact that physical training plays an important role in improving athletes' sports results. At the heart of high level freestyle wrestlers' training is to achieve the development of physical fitness through targeted execution of techniques and holds.

As a result, even with good technical and tactical preparation of the athlete high results can not be achieved if he/she has insufficiently developed strength and speed qualities, endurance, resistance to injury.

СПЕЦИФИКА ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БОРЦОВ ВОЛЬНОЙ БОРЬБЫ

Д. Гурбанова, С. Тачмухаммедова (Туркменистан)

Актуальность работы. В связи с постоянно возрастающими нагрузками в борцовском спорте сегодня возрастает значение физической подготовки борцов для достижения высоких спортивных результатов.

Цель проверки – показать методы тренировки, разработанные для повышения спортивных результатов спортсменов посредством физической подготовки.

На основании проведенных исследований проанализирована методологическая основа подготовки борцов-вольников путем организации тренировочной деятельности, направленной на выполнение физических упражнений и совершенствование их физических качеств, исходя из того, что физическая подготовка играет важную роль в улучшении спортивных результатов спортсменов. В основе подготовки борцов вольного стиля высокого уровня лежит достижение развития физической подготовленности за счет целенаправленного выполнения приемов.

В результате, даже при хорошей технико-тактической подготовке спортсмена высокие результаты не могут быть достигнуты, если у него недостаточно развиты силовые и скоростные качества, выносливость, устойчивость к травмам.

«CONTEMPLAS» ENJAMY ARKALY TOGALANMAGYŇ BIOMEHANIKI DERŇEW GEÇIRILIŞI

M. Mamedow, E. Sopyýew (Türkmenistan)

«Contemplas» enjamy arkaly togalanmagyň biomehaniki derňewini geçirmek türgenlerde bu hereketiň tehniki nukdaýnazardan dogry we doly ýerine ýetirilmegini üpjün edýär. Türgenlerde ol häsiýeti öwrenmek sportuň köpsanly görnüşlerinde çylşyrymly hereketiň koordinasiýasyny sazlamakda aýratyn ähmiýete eýe bolýar. Edebiýat çeşmelerinde türgenleriň öňe we yza togalanmasynyň biomehaniki mehanizmi az beýan edilýär.

Gimnastika sportunda türgenleriň öňe we yza togalanmasynyň biomehaniki mehanizminiň seljermesini geçirmek. Işi Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň sportuň olimpiýa görnüşleri fakultetiniň binasyndaky barlaghanada 23 sany sportuň gimnastika görnüşini bilen meşgullanýan türgeniň gatnaşmagynda geçirdik. Biomehaniki derňewi Germaniýanyň Cosmed kompaniýasynyň «Contemplas» enjamy arkaly wideoýazgy geçirip, ony seljerip, statistiki usullary ulanyp, netijeler çykaryldy.

Barlag üçin türgenleriň öňe we yza togalanma pursatlarynyň sagittal tekizlikdäki ýagdaýy wideoýazga düşürildi. Ýazgyny tizligi sekuntda 60 kadra deň boldy. Derňew üçin her 6-njy kadr ulanyldy. Her kadryň arasyndaky wagt 0,1 sekunda deň boldy. Ýazgy öz düzümine jemi 24 kadry aldy. Ähli türgenler ýazgy wagtynda öňe we yza togalanmany ýerine ýetirdiler. Ol ýagdaýa türgenleşik we ýaryş wagtynda syn edildi we kinematiki häsiýetnamalar öwrenilende aýlaw traýektoriasynyň, tizliginiň

we tizlenmesiniň netijesinde türgenleriň bedenine düşýän umumy agram (BDUA) merkezini hem seljerildi.

BDUA, esasan, egri çyzykly görnüşde geçýär. Egri çyzyklylyk türgen dik duran ýagdaýynda minus 2,33-den minus 1,47 m aralykda, kese gysarýan halatynda 1,65-den 3,82 m aralykda üýtgeýär. BDUA-nyň öwrenilýän görkezijisiniň ähli (summar) hereketiniň jemi 0,53-den 2,11 m/s çenli diapazonda üýtgeýär. Gimnastiki türgenleşikler geçirilende, BDUA görkeziji 1,07 m/s²-den 10,02 m/s² aralykda üýtgedi. Gimnastiki hereketler ýerine ýetirilýän wagtynda çanaklyk-but, dyz we beýleki bogunlaryň aýlaw burçy durnuksyz häsiýete eýe bolýarlar. Bogun burçlarynyň üýtgäp biljek ölçeglerini türgenleşigiň we ýaryşyň ähli pursatlarynda anyklanylady.

Ylmy işden alnan maglumatlar gimnast türgenleriň şahsy mümkinçiliklerini kesgitläp, olaryň umumy fiziki we koordinasion ätiýaçlyklaryny gowulandyryp, şikesden gorap saklamaga we ussatlygyny artdyrmaga şert döredýär diýip aýtmak bolar.

BIOMECHANICAL ANALYSIS OF A SOMERSAULT USING THE CONTEMPLAS DEVICE

M. Mamedov, E. Sopyyev (Turkmenistan)

Analysis of the biomechanical parameters of the somersault using the Contemplas device helps to perform this element correctly and safely from a technical point of view. The study of this element helps to develop the coordination abilities of athletes in many sports. In the literature, there are few cases of a comparative analysis of a somersault forward and backward.

The purpose of the scientific work is to conduct a biomechanical analysis of the somersault forward and backward in gymnastics. The work was carried out at the Turkmen State Institute of Physical Culture and Sports, with a group of 23 athletes involved in gymnastics. Biomechanical analysis was carried out using video recordings using statistical analysis methods.

For analysis, video clips of the somersault in the sagittal plane were filmed. Shooting speed 60 frames per second. For analysis, every 6th frame was used, the time between frames was 0.1 seconds. The recording includes 24 frames. All athletes performed somersaults forward and backward during training.

Research results. In the study of kinematic characteristics, we have identified the trajectory, speed and acceleration of the general center of gravity (GCG) of the athlete's body.

The trajectory of the athlete's GCG is curvilinear. The trajectory varies vertically in the range from minus 2.33 to minus 1.47 m, horizontally from 1.65 to 3.82 m. m/s. During the execution of the exercise, the value of the total acceleration of the GCG changes from 1.07 m/s² to 10.02 m/s².

Conclusion. The data obtained make it possible to determine the individual abilities of gymnasts, improve their general physical and coordination reserves to the maximum, protect them from injuries and improve their skills.

БИОМЕХАНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КУВЫРКА С ПОМОЩЬЮ АППАРАТА «CONTEMPLAS»

М. Мамедов, Э. Сопыев (Туркменистан)

Анализ биомеханических параметров кувырка с помощью аппарата «Contemplas» помогает правильно и безопасно выполнять данный элемент с технической точки зрения. Изучение данного элемента помогает развивать координационные способности спортсменов многих видов спорта. В литературах мало описаны случаи сравнительного анализа кувырка вперед и назад.

Цель научной работы – провести биомеханический анализ кувырка вперед и назад в гимнастике. Работа проведена в Туркменском государственном институте физической культуры и спорта, с группой состоящих из 23-х спортсменов, занимающихся гимнастикой. Биомеханический анализ проведен с помощью видеосъемок с использованием методов статистических анализов.

Для анализа были сняты видеофрагменты выполнения кувырка в сагиттальной плоскости. Скорость съемки 60 кадров в секунду. Для анализа был использован каждый 6 кадр, время между кадрами 0,1 секунды. Запись включает 24 кадра. Все спортсмены выполняли кувырок вперед и назад во время тренировки.

Результаты исследования. При исследовании кинематических характеристик нами были выявлены траектория, скорость и ускорение общего центра тяжести (ОЦТ) тела спортсмена.

Траектория ОЦТ спортсмена является криволинейной. Траектория изменяется по вертикали в диапазоне от минус 2,33 до минус 1,47 м, по горизонтали от 1,65 до 3,82 м. Суммарная скорость движения ОЦТ спортсменов на протяжении рассматриваемого фрагмента изменяется в диапазоне от 0,53 до 2,11 м/с. За время выполнения упражнения значение суммарного ускорения ОЦТ изменяется от 1,07 м/с² до 10,02 м/с².

Заключение. Полученные данные дают возможность определить индивидуальную способности гимнаст-спортсменов, максимально улучшить общефизические и координационные резервы, уберечь их от травм и повысить их мастерство.

SAGDYN NESLIŇ RÖWŞEN GELJEGI BAR

M. Saparow (Türkmenistan)

Adamlaryň we olaryň saglygy, abadan, eşretli, sagdyn durmuşy baradaky aladanyň ýurdumyzda alnyp barylýan döwlet syýasatynyň esasy ugrudygyny bu gün dünýä jemgyýetçiligi hem ykrar edýär. Ine, şol çäreleriň netijesinde hem ata Watanymyz häzirkî wagtda Ýer ýüzünde sagdynlygyň, bagtyýarlygyň, ruhbelentligiň hem-de sportuň mekany hökmünde uly meşhurlyga eýe boldy. Ösüşleri barha öňe ilerleýän eziz Diýarymyzda sport we köpçülikleýin bedenterbiýe bilen meşgullanýan raýatlaryň sany, esasan hem ýaşlaryň barha köpelýändigine, jemgyýetimiziň ähli ulgamlarynda sagdyn durmuş ýörelgeleriniň giňden ornaşdyrylýandygyna «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynyň» geçen döwrüniň dowamynda geçirilen giň gerimli medeni-sport çäreleriniň, dürli ýaryşlaryň mysalynda hem bütin aýdyňlygy bilen göz ýetirdik. Şeýle çärelere gatnaşmagyň örän buýsançly hem ýatdan çyk-majak ajaýyp pursatlary peşgeş berýändigini nygtamak bolsa aýratyn ýakymlydyr.

Sport syýasatynyň miwesi türkmenistanly türgenleriň abraýly halkara sport baýramçylyklarynda gazanýan üstünliklerinde, ýurdumyzyň ösen sport düzümlerinde, jemgyýetde sagdyn durmuş ýörelgesiniň berkarar edilmeginde aýdyň beýany tapýar. Watanymyzyň bu ugurdaky mümkinçilikleri hakynda söhbet edilende, sport we bedenterbiýe maksatly döwrebap binalaryňdyr desgalaryň sportuň ösüşine-de, sagdyn durmuş ýörelgesiniň berkarar edilmegine hem nusgalyk binýat hökmünde hyzmat edýändigini bellemelidiris. Muňa mysal hökmünde paýtagtymyzyň Olimpiýa şäherçesiniň, Aşgabatdaky we welaýatlardaky sport toplumlarynyň, desgalaryň mümkinçiliklerini görkezip bileris.

Çünki Gahryman Arkadagymyzyň üns-aladasy netijesinde amala aşyrylan beýik işleriň esasynda bu gün sagdyn durmuş ýörelgesi jemgyýetiň durmuşyna mäkäm ornaşdy. Arkadagly Serdarymyzyň baştutanlygynda bu ugurdaky şert-mümkinçilikleriň has-da giňeldilmegi bolsa şol asylyly ýoluň dowamat-dowamdygyny görkezýär. Aslynda, bedenterbiýäniň we sportuň özeni hereketden başlanýar. Hereket bolsa ynsanyň bedeniniň, synalarynyň sagdyn bolmagyny şertlendirýär. Sagdyn durmuş ýörelgesini gündelik hemrasyna öwren ynsanlaryň juwanlygyny saklaýandygy hem şu hakykat bilen baglydyr. Munuň özi islendik ýaşda fiziki işjeňligiň saklamagyň möhüm ýoludyr. Elbetde, munuň üçin sportda professionallyga gadam goýmaga zerurlyk ýok. Bu ýerde bedenterbiýe bilen meşgullan-

mak, fiziki maşklary ýerine ýetirmek, ylgamagy ýa-da ýöremegi, trenažýora gatnamagy adata öwürmek barada gürrüň gidýär. Şonuň üçin hem, sagdyn durmuş ýörelgesine eýermek bilen, bedeniňi taplamak hem-de saglygyňy berkitmek ynsan ömrüniň bezegidir.

Eziz Watanymyzda dünýä ülnülerine laýyklykda gurlan sport toplumu 2012-nji ýylda ulanylmaga berildi. Ol iki buzly arenadan ybaratbolup, uly buzly arena 10 müň tomaşaça niýetlenip, bu ýerde sport ýaryşlary bilen bir hatarda, baýramçylyk dabaralaryny we konsertleri hem guramaga mümkinçilik bar. Bu ýerde 2017-nji ýylda Aşgabatda geçirilen Ýapyk binalarda we söweş sungaty boýunça V Aziýa oýunlarynyň çäklerindäki futzal duşuşyklary hem geçirildi. Kiçi arenada bolsa sportuň hokkey, figuralaýyn typmak, şort-trek görnüşleri boýunça türgenleşikler we ýaryşlar guralýar. Döwrebap sport desgasynyň düzüminde akrobatika, horeografiýa zallary, press we konferens zallary, doping barlagy, ilkinji kömek, owkalama, dikeldiş, iş otaglary, konkileri alyş-beriş nokady bar. Şeýle hem ýaryşlara gelýän tomaşaçylara hem-de dynç günleri sport bilen meşgullanýan raýatlara naharhana we kafe hyzmat edýär. Gyşky oýunlar sport toplumynda Türkmenistanyň Bedenterbiýe we sport baradaky döwlet komitetiniň Sport mekdebininiň hem hereket edýändigini bellemek gerek. Oňa ýörite tassyklanylan meýilnama laýyklykda, ýaş aýratynlyklary esasynda sportuň şaýbaly hokkey, figuralaýyn typmak, şorttrek görnüşleri boýunça türgenler okuwtürgenleşik toparlaryna kabul edilýär.

Sport maşklarynyň peýdasynyň köpdüginini hemmeler bilýän-de bolsa, olaryň anyk nämeden ybaratdygyny bilýänler azdyr. Hereketsizlik myşsalaryň süýümleriniň we nerw öýjükleriniň güýjüniň gaçmagyna getirýär. Ýazda beden maşklaryny ýerine ýetirmek immuniteti ýokarlandyrmaga, beýniň işjeňligini artdyrmaga, myssa toparlaryny berkitmäge, beden agzalarynyň işini kadalaşdyrmaga, keýpiňi çaglamaga kömek edýär. Ýazda ir säher ýa-da aňsamara ýöremek, ylgamak, welosiped sürmek, güýç maşklaryny berjaý etmek saglygyňy berkitmäge ýardam edýär. Türgenleşikleriň üsti dem alyş gimnastikasy hem-de sagdyn iýmitlenmek bilen doldurylanda has-da täsirli bolýar. Dem alyş maşklary bedeniň ähli agzalaryna kislorodyň barmagyna şert döredýär. Ter miweler we ýokumly önümler bolsa bedeni zerur energiýa bilen üpjün edýär. Gahryman Arkadagymyzyň hem-de hormatly Prezidentimiziň tagallalarynyň esasynda ýurdumyzda ildeşlerimiziň bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmagy, sagdyn durmuş ýörelgesine eýermegi üçin ähli mümkinçilikler döredildi. Şol şert mümkinçilikler türkmenistanlylar üçin beden hem ruhy taýdan sagdyn bolmaga çagyryşdyr.

A HEALTHY GENERATION HAS A BRIGHT FUTURE

M. Saparov (Turkmenistan)

Today, the world community also recognizes that concern for people and their health, well-being, dignity and healthy life is the main direction of the state policy carried out in our country. As a result of these activities, our fatherland has gained great fame as a place of health, happiness, spirituality and sports. In our dear developing land, the number of citizens engaged in sports and physical education, especially young people, is increasing, and healthy lifestyles are being widely implemented in all sectors of our society. It is also clear in the example of the large-scale cultural and sports events and various competitions held during the year “Happy Youth with Arkadag Serdar”. We found out with it is especially pleasant to emphasize that participation in such events gives us very proud and unforgettable wonderful moments.

The fruit of the sports policy is clearly reflected in the achievements of Turkmenistan’s sportsmen at prestigious international sports festivals, in the developed sports structures of the country, and in the establishment of a healthy lifestyle in the society. When talking about the capabilities of the Motherland in this field, it should be noted that modern buildings for sports and physical education serve as a model foundation for the development of sports and the strengthening of a healthy lifestyle. As an example of this, we can show the possibilities of Olympic town in Ashgabat, sports complexes and facilities in Ashgabat and in all velavats of country.

У ЗДОРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ БЛЕСТЯЩЕЕ БУДУЩЕЕ

М. Сапаров (Туркменистан)

Сегодня мировое сообщество также признает, что забота о человеке и его здоровье, благополучии, достоинстве является основным направлением государственной политики, проводимой в нашей стране. В результате этой деятельности наша Родина приобрела большую известность как край здоровья, счастья, духовности и спорта. В нашей родной развивающейся стране увеличивается количество граждан, занимающихся спортом и физической культурой, особенно среди молодежи, широко внедряются принципы здорового образа жизни во все сферы жизни нашего общества, что видно и на примере широкомасштабных культурно-спортивных мероприятий и различных конкурсов, проведенных в год «Счастливая молодёжь с Аркадаг Сердаром». Особенно приятно подчеркнуть, что участие в подобных мероприятиях дарит нам незабываемые и прекрасные моменты.

Плоды спортивной политики ярко проявляются в достижениях туркменских спортсменов на престижных международных спортивных праздниках, в развитых спортивных отраслях страны, в становлении в обществе здорового образа жизни. Говоря о возможностях государства в этой области, следует отметить, что современные здания для занятий спортом и физической культурой служат основой для развития спорта и укрепления здорового образа жизни. В качестве примера можно привести условия, созданные в Олимпийском кампусе в Ашхабаде, спортивных комплексах и сооружений в Ашхабаде и во всех веляятах страны.

MILLI GÖREŞIŇ BINÝADYND A GUŞAKLY GÖREŞIJILERI TAÝÝARLAMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY

N. Orazdurdyýew, K. Gelenjäýew (Türkmenistan)

Halkymyzyň saglygy, nesillerimiziň bagtyýar, asuda ýaşaýşy hakynda aladalar döwlet syýasatynyň özeninde durýar. Bu barada Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow wezipä girişmek dabarasynda eden taryhy çykyşynda: «Döwletimiziň ylym-bilim, saglygy goraýuş we sport ulgamlarynyň ösüşi halkymyzyň ýaşaýuş-durmuş şertlerini ýokarlandyrmaga, jemgyýetimizde sagdyn durmuş kadalaryny berkitmäge gönükdiriler» diýmek bilen, diňe sagdyn jemgyýetiň kämil ösüslere ýetip biljekdigi baradaky möhüm pikiri öňe sürdi.

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş ykdysady taýdan ösdürmegiň Milli Maksatnamasynda» halkymyzyň saglygyny, ilkinji nobatda, ösüp gelýän nesliň beden we ylym-bilim kämilligini kemala getirmäge, saglygy goraýuş, bedenterbiýe, sport we bilim ulgamlaryny ösdürmäge uly orun degişlidir.

Türkmenistanyň sport mekdeplerinde milli göreş bilen meşgullanýan türgenler bilen guşakly göreş boýunça tejribe toparlaryny döredip, olar bilen ýörite türgenleşik işleri ýola goýulmagy, ylmy nukdaýnazardan maksadalaýyk hasaplanýlar.

Guşakly göreşijileriň taýýarlyk ulgamyny ýolagoýmaklygy, sport sepgitlerini maglumatlaşdyrmagy, guşakly göreşijileriň taýýarlyk derejesini nusgalaşdyrmagy we ony ýaryş hereketlerinde amala aşyrmaklygy, türgenleşik sapaklaryny we ýaryşlar ulgamyny meýilleşdirmegi, şeýle hem olaryň netijeliligini güýçlendirýän närseleri göz önüne tutýar.

Adatça, başarjaň türgenler ilkinji uly üstünliklerine 4-6 ýyldan, ýokary netijelere bolsa 7-9 ýyllyk ýöriteleşdirilen türgenleşiklerden soň ýetýärler. Guşakly göreş boýunça okuw maksatnamasy sport-sagaldyş tapgyry, başlangyç taýýarlyk tapgyry – 2 ýyl, okuw-türgenleşik tapgyry – 4 ýyl, sport-

da kämilleşik tapgyry – 2 ýyl ýaly birnäçe tapgyrda öwrenmek üçin maglumaty meýilleşdirmekligi göz önüne tutýar.

Zehinli türgeniň şahsyýeti türgenleşik we ýaryş hereketleriniň mazmuny sport hereketleriniň esasynda häsiýetlendirilýär. Şu esasynda delillendirilen sport hereketi guşakly göreşijileriň akyl-paýhas taýdan döredijilik başarnyklaryny üstünlikli ösdürmäge mümkinçilik berer. Mälim bolşy ýaly, döredijilik pikirlenmelerini paýhaslylyk we başarnyk taýdan ýokary derejede ele alan, şeýle hem öz maksadyna has durnukly we tutanýerli bolan türgenler öz döredijilik başarnyklaryny üstünlikli amala aşyrýarlar. Şonuň üçin öwretmeklik işiniň psihologiki, didaktiki, usulyýet we guramaçylyk aýratynlyklar öwretmekligiň hökmanylyk görnüşlerini emele getirýär.

Okuw maglumatlary taýýarlygyň tehniki-taktiki, beden, psihologiki, usuly, ýaryş görnüşleri boýunça hödürlenilýär. Tehniki-taktiki taýýarlykda guşakly göreşiň tehnikasyny we taktikasyny öwretmeklik göz önüne tutulýar. Beden taýýarlygyna ýörite we umumy beden taýýarlyklygy goşulýar. Ýörite beden taýýarlygy guşakly göreşe degişli bolan serişdeler arkaly, umumy beden taýýarlygy bolsa hereket işjeňliginiň beýleki görnüşlerindäki serişdeleriň üsti bilen amala aşyrylýar. Psihologiki taýýarlyk erk we ahlak sypatlaryny ösdürmek üçin niýetlenen materiallardan düzülendir. Usuly taýýarlyk guşakly göreşiň nazaryýeti we usulyýeti, şeýle hem eminlik tejribesi boýunça okuw materiallaryny özünde jemleýär.

Türgenleriň beden we ahlak taýdan kämillik derejesine ýetmegi üçin tälimçä: bilim bermek, terbiýeçilik, sagaldyş diýen üç sany toparlaýyn wezipäni çözmek hökmanydyr. Bilim beriş toparynyň wezipeleri guşakly göreşiň nazaryýet we usulyýet esaslaryny özleşdirmekden, guşakly göreşiň hereket medeniýetini ele almakdan we ýaryş (türgenleşik) taýýarlygyny goşmak bilen garşydaş bilen bäsleşmekligiň endiklerini özleşdirmekden ybaratdyr.

Terbiýeçilik wezipelerini çözmekde ahlak, erk sypatlaryny terbiýelemeklik göz önüne tutulýar; sagaldyş wezipelerinde bedeniň görnüşleriniň we işjeňliginiň ösüşine gözegçilik, dikeldiş we lukmançylyk çärelerini ulanmagyň esasynda saglygyňy saklamak we berkitmek maksat edinilýär.

Nazaryýet sapaklarynda guşakly göreşijileriň guşakly göreşiň hereket medeniýetiniň taryhy tejribelik we nazaryýet alamatlaryny ele alýarlar, usuly esaslary özleşdirýärler (meýilleşdirme, öwretmekligiň usuly, taktika), türgenleşik we ýaryş maglumatlaryna gözegçilik etmek, olary bellige almak we baýlaşdyrmak başarnyklaryny özleşdirýärler. Sapaklar okuw, okuw-türgenleşik, türgenleşik, gözegçilik, barlag we nusgalyk ýaly görnüşler, ýaryşlar bolsa baş ýaryş, esasy, saýlama we barlag diýlen görnüşlere bölünýär.

Guşakly göreşi boýunça halkara ýaryşyny geçirmegiň ýeke-täk düzgünnamasyny işläp taýýarlamak indi birnäçe ýyllaryň dowamynda esasy meseleleriň biri bolup durýar. Guşakly göreşden ussat pälwanlary türkmen milli göreşiniň binýadynda taýýarlap ýetişdirmegiň ylmy we usuly taýdan esaslary düzülse, gysga wagtda döwletimiziň abraýyny gorap çykyş edäýjek pälwanlary taýýarlap ýetişdirmek mümkinçiligi dörär.

Türkmen milli göreşiniň we guşakly göreşiň ussat türgenleriniň beden we amaly taýýarlyklaryndaky aýratynlyklary we umumylyklary öwrenilip alnan netijeler guşakly göreşijileriň gysga wagtda milli göreşiň binýadynda taýýarlamakda uly ýardam berer diýip aýtmak bolar.

FEATURES OF TRAINING BELTED WRESTLERS ON THE BASIS OF NATIONAL WRESTLING

N. Orazdurdyev, R. Gelenjyev (Turkmenistan)

The peculiarities and commonality of the Turkmen national wrestling Goresh and belt wrestling are being studied for the first time and on this basis it is planned to provide scientific bases for the training of qualified belted wrestlers.

It is expected that the results obtained by studying the peculiarities and commonalities in the physical and practical training of qualified wrestlers of Turkmen national wrestling Goresh and belt wrestling will be of great help in organizing accelerated training of qualified belted wrestlers on the basis of national wrestling.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БОРЦОВ ПО БОРЬБЕ НА ПОЯСАХ НА БАЗЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БОРЬБЫ

Н. Ораздурдыев, Р. Геленджаев (Туркменистан)

Особенности и общность туркменской национальной борьбы и поясной борьбы изучается впервые и на этой основе планируется разработать научные основы подготовки квалифицированных борцов по поясной борьбе.

Ожидается, что результаты, полученные при изучении общего и особенного в физической и практической подготовке квалифицированных борцов по туркменской национальной борьбе и поясной борьбе, окажут большую помощь в ускоренной подготовке квалифицированных борцов по поясной борьбе на базе национальной борьбы.

TÜRGENLERI OLIMPIÝA WE PARALIMPIÝA OÝUNLARYNA TAÝÝARLAMAKDAKY INNOWASION ÇEMELEŞMELER

O. Nobatowa, J.Sopyýew (Türkmenistan)

Türkmenistanyň milli ýygynnda toparlarynyň türgenlerini ylmy esasda taýýarlamakda Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň başlangyjy we Arkadagly Serdarymyzyň tagallasy bilen alnyp barylýan işler sport äleminde öz mynasyp ornuny tapýar. Türkmen döwlet bedenterbiýe we sport institutynyň ylmy barlaghanasynda ýurdumyzyň Milli ýygyndy toparynyň türgenlerini Hal-kara sport ýaryşlaryna taýýarlamagyň usullary amalyýete ornaşdyrylýar.

Bu ýerde 2024-nji ýylda Fransiýa Respublikasynyň Pariž şäherinde geçiriljek XXXIII Tomusky Olimpiýa we XVII Paralimpiýa oýunlaryna we beýleki halkara ýaryşlaryna Türkmenistanyň Milli ýygyndy toparlaryny ylmy esasda taýýarlamagyň maksatnamasyna laýyklykda toplumlaýyn lukman-çylyk-biologik barlaglary geçirmek göz önünde tutuldy.

Ylmy barlaga gatnaşýan agyr atletika (17 türgen), ýeňil atletika (11 türgen), boks (12 türgen), basketbol (10 türgen), dzýudo (11 türgen), suwda ýüzmek (9 türgen), grek-rim göreşi (8 türgen), erkin göreş (16 türgen), paralimpiýa görnüşleri (3 türgen), sambo (8 türgen), boýunça türgenler we olimpiýaçylary taýýarlaýyş ýöriteleşdirilen mekdep internatlaryň ýokary synp okuwçylary (24 türgen) gözegçiligimizde boldy.

Ilkinji tapgyrda her türgen üçin ýörite taýýarlanylýan sport anketasy dolduryldy. Antropometrik, fiziometrik maglumatlary bellige alyndy. Sportuň görnüşine görä olar lukman-biologik barlaglardan geçirildi. Şeýle-de pulmonologik, gemodinamik we kardiorespirator görkezijiler öwrenildi. Antropometriýa usulynda boý-agram, bedeniň aýlaw ölçegleri kesgитlendi. Fiziometriýa usulynda öýkeniň ýaşayyş sygymy, dinamometriýa usulynda penje we göwre güýçleri hasaba alyndy. Toplumlaýyn barlaglarda, şeýle-de ýürek urgusy we gan basyşy kesgитlenildi. Indeksler usulynda-Ketleriň, Robinsonyň, Skibinskiniň, Şapawalowyň we Rufýeniň indekslerinde sport lukmançylygynda tekliп edilýän kadalar bilen deňeşdirme bahalandyrylmasy geçirildi. Her türgeniň reýtingi anyklanyldy.

Sport anyklaýyş enjamlarda geçirilen çuňlaşdyrylan lukmançylyk barlaglarynda türgenleriň funksional ýagdaýy aşakdaky innowasion usullar boýunça anyklandy:

Bedeniň düzümini seljerýän «Bod-pod» enjamynda-türgenleriň ýaglylyk derejesi kesgitlenildi; Öýkeniň iş başarjaňlygyny anyklaýan «QUARK PFT»-Bodipletizmografiýa enjamynda türgeniň dem alyş ulgamynda kislorod we kömürturşy gaz çalyşyk derejesi anyklanyldy;

Kardio-pulmonar anyklaýyş enjamynda-türgenleriň fiziki ýüklenmeli şertlerde kislarodyň aňrybaş ulanyş mümkinçiligi hem-de ýürgiň funksional mümkinçilikleri kesgitlenildi;

«Cosmed Quark RMR»- Metabolograf enjamynda türgeniň esasy energiýa çalşygy öwrenilip, seljeriş işleri geçirildi;

Welo-kardiografiýa enjamynda-PWC170 testi we fiziki ýüklenmede EKG barlaglary geçirdi.

Ylmy barlaghanamyzda ornaşdyrylan innowasion enjamlar arkaly halkara ýaryşlaryna taýýarlyk görýän milli ýygyny toparyň türgenleriniň çuňlaşdyrylan lukman-biologik barlaglary, olaryň taýýarlyk derejesiniň ýeterlikdigini görkezdi. Türgenleriň käbir görkezijileriniň kadadan pes gelýän pursatlarynda tälimçiler bilen bilelikde olaryň türgenleşiklerine üýtgetmeler girizildi, gün tertibi kadalaşdyryldy. Iýmit, witaminleşme we minerallaşma ýagdaýlaryna gözegçilik edildi.

Netijede, Türkmenistanyň Milli ýygyny toparlarynyň agzalarynyň saglyk ýagadýlary we funksional görkezijileriniň kadalydygy, käbir funksional bozulmalaryň önüni almak başartdy.

INNOVATIVE APPROACHES TO PREPARING ATHLETES FOR THE OLYMPIC AND PARALYMPIC GAMES

O. Nobatova, J. Sopyyev (Turkmenistan)

The aim of the scientific work. To carry out complex medical and biological research in accordance with the Program of scientific training of national teams of Turkmenistan for 33rd Summer Olympic Games and 17th Paralympic Games and other international competitions to be held in Paris, France in 2024.

Sports involved in the scientific study: weightlifting, athletics, boxing, basketball, judo, swimming, Greco-Roman wrestling, freestyle wrestling, Paralympic sports, sambo were under the supervision of highly qualified trainees of the Ashgabat specialized boarding school for Olympic training.

The comparative estimation of results of complex tests by Kettler, Robinson, Skibinsky, Shapavalov and Rufien with suggested norms of sport medicine was conducted. The rating of each athlete was determined. The functional status of athletes was determined by the following innovative methods during an in-depth medical examination:

1. Body composition analyser Bod-pod was used to determine participants' body fat levels;
2. In a QUARK PFT bodipletismograph defining the lung performance, the level of oxygen and carbon dioxide metabolism in the respiratory system of the species was determined;
3. A cardiopulmonary diagnostic apparatus determined the maximum oxygen uptake and heart function under physical exercise conditions of the subjects;
4. Cosmed Quark RMR – metabolograph device – the basic energy metabolism of the species was studied and analytical work was carried out;
5. ECG tests on velocardiograph – PWC170 test and physical exercise were performed.

In-depth biomedical examinations of athletes of the national team preparing for international competitions, with the help of innovative equipment installed in our scientific laboratory, showed that their level of preparation is sufficient.

As a result, the state of health and functional indicators of the members of the national team were normalized and some functional disorders were prevented.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ СПОРТСМЕНОВ К ОЛИМПИЙСКИМ И ПАРАЛИМПИЙСКИМ ИГРАМ

О. Нобатова, Дж. Сопиев (Туркменистан)

Цель научной работы. Провести комплексные медико-биологические исследования в соответствии с Программой научной подготовки сборных команд Туркменистана к XXXIII летним Олимпийским и XVII Паралимпийским играм и другим международным соревнованиям, которые пройдут в Париже, Франция в 2024 году.

Задействованные в научном исследовании виды спорта: тяжелая атлетика, легкая атлетика, бокс, баскетбол, дзюдо, плавание, греко-римская борьба, вольная борьба, паралимпийские виды спорта, самбо находились под руководством высококвалифицированных воспитанников Ашхабадской специализированной школы-интерната олимпийской подготовки.

Проведена сравнительная оценка результатов комплексных тестов Кеттлера, Робинсона, Скибинского, Шапавалова и Руфиена с предлагаемыми нормами спортивной медицины. Определялся рейтинг каждого спортсмена. При углубленном медицинском обследовании функциональное состояние спортсменов определялось следующими инновационными методами:

1. Для определения уровня жира в организме участников использовался анализатор состава тела Bod-pod;

2. На бодиплетизмографе «QUARK PFT», определяя работу легких, определялся уровень обмена кислорода и углекислого газа в дыхательной системе вида;

3. На аппарате сердечно-легочной диагностики определяли максимальное поглощение кислорода и работу сердца в условиях физической нагрузки у испытуемых;

4. «Cosmed Quark RMR» – метабологический прибор – изучался основной энергетический обмен вида и проводилась аналитическая работа;

5. Проведено ЭКГ исследование на велокардиографе - тест PWC170 и физическая нагрузка.

Углубленные медико-биологические обследования спортсменов сборной команды, готовящихся к международным соревнованиям, с помощью инновационного оборудования, установленного в нашей научной лаборатории, показали, что уровень их подготовки достаточный.

В результате было нормализовано состояние здоровья и функциональные показатели членов сборной команды, предотвращены некоторые функциональные нарушения.

TALYP TÜRGENLERIŇ SYÝASY DÜNYÄGARAÝŞYNY ÝOKARLANDYRMAGYŇ AÝRATYNLYKLARY WE ÄHMIÝETI

О. Одäýева, А. Мыраadow (Туркменистан)

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň parasatly baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ähli pudaklary beýik galkynyş döwrüni başdan geçirýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyzyň 2021-nji ýylyň ýanwar aýynda gol çeken Karary bilen «Türkmenistanda 2021-2025-nji ýyllarda bedenterbiýäni we sporty goldamagyň hem-de ösdürmegiň Maksatnamasy» tassyklanyldy.

Arkadagly Serdarymyzyň parasatly baştutanlygynda hemişelik Bitarap Türkmenistanda ýaşlar syýasatyny, bilimi, sporty ösdürmäge, bu möhüm ulgamlary dünýä derejesine çykarmaga uly ähmiýet

berilýär. Hut şol esasdan hem 2023-nji ýylymyzyň «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýyly» diýlip, yglan edilmegi hem ýöne ýerden dälidir.

Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň 2022-nji ýylyň 19-njy martynda geçirilen Türkmenistanyň Prezidenti wezipesine girişmek dabarasynda eden çykyşynda: «Garaşsyz döwletimizde köpçülikleýin sporty ösdürmäge we ýaşlar syýasatyna esasy orun degişlidir. Şonuň üçinem, ilatyň giň gatlaklaryny bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmaga çekmek, çagalar sportuny ösdürmek, ýaşlaryň arasynda sagdyn durmuş kadalaryny wagyz etmek boýunça işler dowam etdiriler» diýip, belläp geçdi.

Hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzyň raýatlarynyň bedenterbiýe we sport bilen yzygiderli meşgullanmagy baradaky başlangyçlary ilatymyzyň saglygyny gorap saklamaga, ösüp gelýän ýaş nesilleriň berk bedenli, ruhabelent terbiýelenip ýetişdirilmegine gönükdirilendir. Şol bir wagtyň özünde hem talyp türgenleriň syýasy taýdan giň gözyetimli, dünýägaraşsyznyň ýokary derejeli bolmagyny gazanmak esasy wezipeleriň hatarynda durýar.

Hut şol esasdan hem bedenterbiýe we sport ugry boýunça bilim alýan talyp türgenlere Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimizde Hormatly Prezidentimiziň, Arkadagly Serdarymyzyň, Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyzyň amala aşyrylan taryhy özgertmeleriniň many-mazmunyny düşündirmegi gazanmak maksady bilen ýaş türgenlere teleradioýaýlymlarda beýan edilýän syýasy gepleşiklerden, gündelik metbugat sahypalaryndan yzygiderli tanşyp durmagy ýola goýmak zerur hasaplanylýar. Sebäbi, talyp türgenleriň syýasy taýdan hem giň dünýägaraşsyzly, dünýä ýurtlarynda geçirilýän sport bäsleşiklerine gatnaşmalarynda ýurdumyzda durmuşa geçirilýän beýik özgertmeleriň many-mazmunyny düşündirmek işinde taýýarlykly bolmagy olaryň halkara bäsleşiklerinde hem üstünlikli çykyş etmekleriniň girewi bolup durýar.

Hormatly Prezidentimiziň gol çeken Kararyna laýyklykda, 2024-nji ýylda Fransiýa Respublikasynyň Pariž şäherinde geçiriljek tomsky Olimpiýa oýunlaryna türkmen türgenlerini ylmy esassa taýýarlygyny ýola goýmak maksady bilen ýurdumyzyň degişli ministrlikleriniň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň önünde durýan wezipeleriň kesgitlenilmegi hem möhüm ähmiýetli wezipeleriň biridir.

Hormatly Prezidentimiziň, Arkadagly Serdarymyzyň öňdengörüjilikli baştutanlygynda Türkmenistan ýaşlaryň we ösüp barýan nesilleriň bagtyýar durmuşda ýaşamagy, ylymy-bilimli, ýokary düşünjeli adamlar bolup ýetişmekleri üçin ähli amatlyklaryň, möhüm şertleriň döredilen ýurdudyr.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda sporty we bedenterbiýäni döwlet derejesinde ösdürüp, taryhy özgertmeleri amala aşyrylan Hormatly Prezidentimiziň hem-de Gahryman Arkadagymyzyň janlary sag, başlary belent, tutýan il-ýurt bähbitli işleri mydama rowaçlyklara beslensin!

PECULIARITIES AND SIGNIFICANCE OF INCREASING THE POLITICAL WORLDVIEW OF STUDENTS

O. Odaeva, A. Myradov (Turkmenistan)

The initiatives of our Esteemed President to regularly engage in physical culture and sports by citizens of the country are aimed at preserving the health of our people and raising a strong body and spirit of the younger generation. At the same time, one of the main tasks is the formation of a broad political outlook and a high level of worldview among student-athletes.

Based on this, in order to explain to student athletes studying physical culture and sports the significance of the historical reforms being carried out in the country, it is considered necessary to regularly acquaint young athletes with political speeches on television, radio programs and in the pages of the daily press. Because the fact that student-athletes have a broad political outlook and are ready to explain the meaning of the great reforms being carried out in the country when participating

in sports competitions held in countries around the world is the key to their successful performance in international competitions.

ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ

О. Одаева, А. Мырадов (Туркменистан)

Инициативы глубоко уважаемого Президента по регулярному занятию гражданами страны физической культурой и спортом направлены на сохранение здоровья нашего населения и воспитание крепкого тела и духа подрастающего поколения. При этом одной из главных задач является формирование у студентов-спортсменов широкого политического кругозора и высокого уровня мировоззрения.

Исходя из этого, для разъяснения студентам-спортсменам, изучающим физическую культуру и спорт, значения проводимых в стране исторических реформ, считается необходимым регулярно знакомить юных спортсменов с политическими выступлениями на теле-, радио передачах и на страницах ежедневной прессы. Потому что тот факт, что студенты-спортсмены обладают широким политическим кругозором и готовы разъяснять смысл проводимых в стране великих реформ при участии в спортивных соревнованиях, проводимых в странах мира, является залогом их успешного выступления на международных соревнованиях.

BUZDA TYPMAK SPORTUNDA YÖRITE BEDEN TAÝÝARLYGY

R. Myradow (Türkmenistan)

Horeografiýa bilen meşgullanmak figuraçylaryň taýýarlygynyň düzüji bölegi hasaplanylýar. Saz astynda ýerine ýetirilýän maşklar taýýarlykda hökmany bolan wajyp meseleleriň birnäçesini çözmäge kömek edýär.

Horeografiýa saza bolan söýgini we göze gelimligi ösdürmäge mümkinçilik berýär, hereket endikleriniň toplumlaryny ele almaga ýardam berýär, utgaşyklyk mümkinçiliklerini ýokarlandyrmaga täsir edýär, beden sypatlarynyň, ilkinji nobatda bolsa çyýelegiň, tizligiň we güýjüň ösüş derejesini ýokarlandyryýar.

Figuralaýyn typmakda horeografiýanyň elementlerini üstünlikli peýdalanamagyň esasynda bar bolan maşklaryň uly mukdaryndan saýlap almak başarnygy ýatandyr. Bu figuraçynyň taýýarlygynyň şol tapgyrynda anyk wezipäni çözmäge has netijeli täsir edýär.

Hökmany figuralary netijeli öwretmegi ýokarlandyrmak üçin gyýaklaýyn typmak üçin wajyp bolan poldaky ýönekeý ýagdaýlary saklamagy öwretmek maslahat berilýär. Bu meselede ýagdaýlary dürlüçe çalyşmak, bir aýagyňda durmak, dabanlaryň ýagdaýyny inçeden çalyşmak başarnygyny hökmany kämilleşdirmek we dürli öwrülmelere taýýarlanmak giňden ulanylýar. Erkin aýagy erkin goýmaklygynyň üstünde ýörite işlenilýär.

Horeografik taýýarlyk prosesinde erkin typmaklykda depgini duýmaklygy, çyýeligi we hereketleri ýüze çykarmagy, erkin typmakda hökmany bolan duruşlary kämilleşdirýän (garlawaç, gaýyjak we beýlekiler), sazyň täsirini ösdürýän dürli maşklar ulanylýar. Dürli depginlerde tilsimli ädimleri ýerine ýetirmeklik kämilleşdirilýär, aýlanmalardaky dürli duruş ýagdaýlary öwrenilýär we meňzemeklik maşklaryny ulanmak bilen (piruet – tans edilende bir aýagyňda aýlanmak, pyrlanmak, tovlanmak, garlawaç bolup aýlanmak we beýlekiler) türgenleşikler geçirilýär. Zaldaky böküşleri kämilleşdirmeklige uly üns berilýär. Bu maşklar üçin dogry iteklenmegi, böküşlerde elleriň hereketleri bilen toparlanmalary kämilleşdirmegi hem-de howada we ýere düşende hereketleriň berk tertipliligini öwrenmäge kömek edýän maşklar ulanylýar.

Jübütleyin typmakda we sport tanslarynda figuraçylaryň horeografik taýýarlygyna ýekebara typmagyň maşklary goşulýar. Jübüt typmaklyga seredende tans duetlerinde olaryň paýy azdyr. Jübütleyin typmakda çykyş edýän we ýekebara typmakda ýokary ussatlygy bolan figuraçylar ýörite jübütleyin maşklaryna üns bermelidirler. Eger-de jübütleriniň haýsydyr biriniň şahsy ussatlygy yza galsa, onda bu ýetmezçiligi aradan aýyrmagyň üstünde işlemäge uly üns berilmelidir.

Zaldaky jübütleyin typmagyň we tanslaryň sapaklary wagtynda hereketleriň ylalaşykly, sazlaşykly ýerine ýetirilmek başarnygyny kämilleşdirmek wajypdyr. Jübütleyin typmagyň duetleri taýýarlananda biri-biriňi dürlüçe goldamaklyga, jübütleyin typmagyň ýörite maşklaryna (jübüt halkaçlara – spirallara, pyrlanmalara, aýlawly öwrülmelere we beýlekilere) aýratyn orun berilýär.

Hereketleriň utgaşyklylygyny kämilleşdirmek, sport atletizmini terbiýelemek, maksatnamany ýerine ýetirmekligiň göze gelimligini we çeperçiligini güýçlendirmek konkide figuralaýyn typmagyň bitewi maksadyny düzýär. Maksadyň bitewiligi türgeniň hemme tarapdan taýýarlygynyň özara baglanyşygyny kesgitleýär.

Ilkinji rus olimpiýa çempiony, görnükli türgen we figuralaýyn typmak ulgamynyň pedagogy N.A.Paniniň täsirli beýan edişi ýaly, buzda typmagyň «yzlary» çalt ýitýär, emma figuralaýyn typmak sapaklarynda türgene hoşniýetli täsir etmeleriň «yzlary» ömürboýy saklanyp galýar we adamyň şahsyýet hökmünde kemala gelmeğinde uly ähmiýete eýedir.

Türgeniň ussatlygyny kämilleşdirmek çylşyrymly we az-owlak gapma-garşylykly ýol bilen alnyp barylýar, şonuň üçin tälimçä taýýarlygyň dürli taraplaryna gönükdirilen dürli görnüşli usullary we serişdeleri ulanmaklyk hökmanydyr.

Figuraçynyň taýýarlygynyň tehniki tarapy öňdebaryjy hasaplanylýar we ol çylşyrymly hereket endikleriň uly mukdaryny özleşdirmeklige gönükdirilendir. Oňa hökmany maşklaryň («mekdep») maksatnamasy girýär, muňa bolsa juda berk geometriki häsiýetnamasy bolan 41 sany figura, dürli ädimlerden, böküşlerden, pyrlanmalardan we olaryň ylalaşyklylygyndan durýän erkin maşklar girizilendir. Jübütleyin typmagyň we sport tanslarynyň teknikasy özboluşlydyr.

Türgen juda çylşyrymly maşky ýeňil, ýönekeý ýerine ýetirmäge dyrjaşmalydyr, bu bolsa aýratyn uly zähmeti talap edýär.

SPECIAL PHYSICAL TRAINING IN FIGURE SKATING

R. Myradov (Turkmenistan)

Practicing choreography is considered an integral part of figure skaters' training. Exercises performed to music help to solve a number of important problems that are necessary in preparation.

Choreography allows to develop a love for music and visual acuity, helps to acquire a set of movement skills, affects the development of coordination capabilities, increases the level of development of physical qualities, primarily flexibility, speed and strength. The basis of successful use of elements of choreography in figure skating is the ability to choose from a large number of exercises, which has a more effective effect on solving a specific task at that stage of a figure skater's training.

It is recommended to teach the judge to maintain simple positions on the floor, which are important for skating, in order to increase the effective teaching of figures. In this case, it is widely used to improve the ability to change positions, stand on one leg, subtly change the position of the heels, and prepare for various turns. The free leg is specially designed for free placement.

In the process of choreographic training, various exercises are used that improve the feeling of speed, flexibility and movements in free skating, improve the postures necessary for free skating (swing, boat, etc.), and improve the effect of music. Performing magical steps at different speeds is improved, different postures in rotations are studied, and exercises are carried out using imitation exercises (pirouette - spinning on one leg while dancing, spinning, jumping, spinning in a circle, etc.). Great attention is paid to improving indoor jumping. For these exercises, exercises are used that help to learn the correct push-off, improve coordination with the movements of the hands in jumps, as well

as a solid sequence of movements in the air and on the ground. The choreographic training of figure skaters in pair skating and sports dances includes single skating exercises. Their share is less in dance duets than in pair skating. Figure skaters who perform in doubles and are highly skilled in singles should pay attention to their special pair exercises. If the personal skills of either partner are lagging behind, then great attention should be paid to overcoming this deficiency.

It is important to improve the skills to perform movements harmoniously and harmoniously during the lessons of pair skating and dances in the hall. When training duets of pair skating, a special place is given to supporting each other, special exercises of pair skating (pair rings - spirals, spins, spiral turns, etc.).

The overall goal of figure skating is to improve coordination of movements, to develop athleticism, and to improve the performance and artistry of the program. Unity of purpose determines the interconnectedness of all aspects of the athlete's preparation.

СПЕЦИАЛЬНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА В ФИГУРНОМ КАТАНИИ

Р.Мурадов (Туркменистан)

Занятие хореографией считается составной частью подготовки фигуристов. Упражнения под музыку помогает некоторые обязательные по важности задачи в подготовке.

Хореография позволяет развить любовь к музыке и гармонию, способствует приобретению двигательных навыков, влияет на повышение координационных способностей, в первую очередь, повышает уровень развития пластичности, скорости и силы.

Надо уметь выбирать из большого количества упражнений, имеющих на базе успешного использования в фигурном катании хореографических элементов, это наиболее эффективно влияет на решении конкретных задач на данном этапе подготовки фигуриста.

Для повышения результативного изучения обязательных фигур и катания, рекомендуется изучать удерживание на полу простых положений. В данной задаче широко используется различные смены положений, обязательное совершенствование навыков смены положений стопы и подготовка различных поворотов. Специально отрабатывается свободная постановка свободной ноги.

В процессе хореографической подготовки применяются различные упражнения, развивающие чувство ритма в свободном катании, выявляющие пластичность и движения, совершенствующие обязательные в свободном катании стойки (ласточка, лодочка и другие), развивающие воздействие музыки. Совершенствуется выполнение шагов в различных темпах, изучаются различные положения стоек в оборотах и проводятся тренировки, с применением упражнений-аналогий (пируэт – кружиться, вращаться, повороты при танцах, кружиться ласточкой и другие). Большое внимание уделяется совершенствованию прыжков в зале. Для этих упражнений используются упражнения помогающие правильно отталкиваться, совершенствовать концентрацию движением рук при прыжках и изучать строгий порядок движений при приземлении.

При парных катаниях и спортивных танцах в хореографическую подготовку фигуристов добавляются упражнения одиночного катания. По сравнению с парным катанием в танцевых дуэтах их доля меньше. Фигуристы высокого класса, выступающие в парном и одиночном катании, должны обращать внимания на специальные парные упражнения. Если у одного из партнёров по дуэту отстает мастерство, то надо обращать больше внимания на устранение данного недостатка.

Очень важно совершенствовать навыки согласованного, ритмичного выполнения движений во время занятий парного катания и танцев в зале. При подготовке дуэтов парного катания, особое внимание уделяется специальным упражнениям различной взаимной поддержки, парного катания (парные круги – спирали, вращения, круговые обороты и другие).

MAÝYPLYK ARABASYNDA TENNIS – MÜMKINÇILIKLERI ÇÄKLI ADAMLARYŇ DURMUŞ TAÝDAN INTIGRERLENMÄGE MÜMKINÇILIKLERI

R. Stanesku (Rumyniýa)

Bu makalanyň maksady, mümkinçilikleri çäkli adamlaryň durmuşa integrirlenmegi üçin uly geljegi bolan sportuň görnüşi hökmünde maýyplyk arabasynda tennis ulgamyna rumyn tejribesini hödürlemek bolup durýar. Biz hünärmenleriň taýýarlyk derejesini ýokarlandyrmaga ýardam berjek birnäçe usulyýet jähtlerini, şeýle hem okuw prosesi üçin çözümleri belläp geçýäris. Türgenleşik prosesiniň täsiri şahsyýetiň dürli (hereket ediş, fiziki, sosial we psihologiki) derejelerinde ýüze çykýar. Hatda milli derejede-de biz entek birnäçe sany möhüm ädimleri ýerine ýetirmeli, sebäbi gatnaşyjylaryň sanyny köpeltmek we olaryň halkara ýaryşlaryndaky netijelerini gowulandyrmak üçin oňat şertler bar.

Maýyplyk arabasynda tennis, sportuň hereketi çäkli adamlar üçin ýokary sanogenetiki we jemgyýetçilik mümkinçiligine eýe bolan uýgunlaşdyrylan görnüşi bolup durýar. Halkara derejesinde gatnaşyjylaryň ep-esli sany bar we ýaryşlar has ýokary derejede gurnalýan hem bolsa, Rumyniýada uýgunlaşdyrylan sportuň bu ulgamy ýaňy başlaýar. Sporty ösdürmäge goldaw, esasan hem, NPO-dan, soňky ýyllarda bolsa FRT-den gelýär. 2014-nji ýyl, rumynlylaryň uýgunlaşdyrylan tennis ýaryşlaryna bagyşlanan möhüm sport meýdançalaryna ilkinji gezek gatnaşandyklary bilen tapawutlanýar.

Maýyplyk arabalaryndaky ýaryşlara gatnaşyjylaryň sanynyň sportuň beýleki uýgunlaşdyrylan görnüşleri (mysal üçin, uýgunlaşdyrylan basketbol) bilen deňeşdirilende az bolmagy, wagyz işleriniň sport babatdaky häkimiýetiň giňişleýin gatnaşmazlygynda seýrek alnyp barylmagynyň netijesi bolup durýar. Beýleki tarapdan, ýörite taýýarlyk işleri, maýyplyk arabasyndaky tennise sport taýdan taýýarlygyň ýörite häsiýetini we aýratynlyklaryny öz içine almaýar. Elbetde, taýýarlyk işleri bilen meşgullanmaga isleg bildirýän, direg-hereket ediş ulgamy bozulan türgenlere sportuň bu görnüşini ösdürmek üçin amatly şertleri döretmek okuw kurslarynyň guralmagy netijesinde makullanylýar. Oýunçylaryň şeýle toparlaryny okatmagyň usulyýeti okamaga yhlaslylygy we ussatlygy talap edýär. Türgenleri durmuşyň hili nukdaýnazaryndan peýda getirip biljek sportuň bu görnüşini bilen meşgullanmaga ynandyryp biljek ylmy esaslandyrmalardan goldanmak, maýyplyk arabadaky tennis mümkinçilikleri çäkli adamlar üçin gymmatly bilim gurşawyna öwrülýär.

WHEELCHAIR TENNIS – AN OPPORTUNITY FOR SOCIAL INTEGRATION OF THE PEOPLE WITH DISABILITIES

R. Stanesku (Romania)

The aim of this paper is to present the Romanian experiences in wheelchair tennis area, as a sport branch with a big potential for social integration of disabled people. We emphasize some methodological aspects, but also the solutions for the training process, which can contribute to the improvement of specialists' training level. The effects of the training process are presented on different personality levels (motor, physical, social and psychological). Even at national level, we still need to make some important steps, as there are good premises to extend the number of participants and improve their results in the international competitions.

Wheelchair tennis is an adapted sport branch having a high sanogenetic and socialization potential for people with mobility disabilities. Although internationally, there is a considerable number of participants and organized competitions at the highest level, in Romania this branch of adapted sport is just beginning. Support for the development of the sport comes mainly from the NGOs and in

recent years, from FRT. 2014 marks the first Romanian participation in the significant sports arenas dedicated to adapted tennis competitions.

The low number of participants in the competitions in wheelchair, compared with those for other adapted sports branches (adapted basketball, for example) is the consequence of the fact that the promotion was done in a timid way, without wide involvement of the sport authorities. On the other hand, the specialist training does not include specific characteristics of sports training for wheelchair tennis. Of course, the organization of training courses for the coaches who want to get involved in training athletes with locomotor disabilities would be welcome to create favourable conditions for the development of this sport branch. The training methodology for this category of players requires dedication and mastery in teaching. Backed by scientific arguments that could convince athletes to practice this branch of sport can bring benefits in terms of quality of life, wheelchair tennis becomes a valuable educational environment for people with disabilities.

ТЕННИС НА ИНВАЛИДНЫХ КОЛЯСКАХ – ВОЗМОЖНОСТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

P. Станеску (Румыния)

Целью данной статьи является ознакомление с румынским опытом в области тенниса на инвалидных колясках как вида спорта с большим потенциалом для социальной интеграции людей с ограниченными возможностями. Мы подчеркиваем некоторые методологические аспекты, а также решения для учебного процесса, которые могут способствовать повышению уровня подготовки специалистов. Эффекты тренировочного процесса проявляются на разных уровнях личности (двигательном, физическом, социальном и психологическом). Даже на национальном уровне нам еще предстоит сделать несколько важных шагов, так как есть хорошие предпосылки для расширения числа участников и улучшения их результатов на международных соревнованиях.

Теннис на инвалидных колясках является адаптированным видом спорта, обладающим высоким саногенетическим и социализирующим потенциалом для людей с ограниченными возможностями передвижения. Опираясь на научные аргументы, которые могут убедить спортсменов заниматься этим видом спорта, который может принести пользу с точки зрения качества жизни, теннис на инвалидных колясках становится ценной образовательной средой для людей с ограниченными возможностями.

DÜRLI FIZIKI ÝÜKLENMELERDE BOLAN TÜRGENLERDE ÝÜREK-DAMAR ULGAMYNÝŇ ÄTIÝAÇLYK MÜMKINÇILIKLERI

S.Amanmämedowa, M.Kakageldiyewa (Türkmenistan)

Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny almagy bilen türkmen türgenleri sportuň ähli görnüşleri boýunça Halkara sport ýaryşlaryna has giňden gatnaşyp başlady. Ol bolsa, öz gezeginde, türgenleriň öz ussatlygyny ýokarlandyrmagyna hem-de olaryň ýokary netijeleri gazanmagyna itergi berýär. Hormatly Prezidentimiziň «Ýokary derejeli türgenleri taýýarlamakda ylmy çemeleşme zerurdyr» diýip belleýşi ýaly, uly sportda ýokary derejeleri gazanmak we üstünlikli çykyş etmek türgenleri taýýarlamakda uly jogapkärçiligi talap edýär we bu mesele sport fiziologiýasynyň hem-de sport lukmançylygynyň önünde täze meseleleri goýýar.

Bu ýerde esasy maksat fiziki ýüklenmeleriň derejesine baglylykda türgenleriň ýürek gan-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň derejesini kesgitlemek.

Temanyň maksadyna laýyklykda dört sport toparlaryna degişli bolan Türkmenistanyň milli bedenterbiýe we sport institutynyň talyplary hem-de Küşt federasiýasynyň agzalary (jemi 160 adam) 2021-2022 ýyllar aralygynda barlagdan geçirilip, I topara fiziki agram salynmalary talap etmeýän sportuň intellektual görnüşleri (küştçiler, şaşkaçylar) 32 adam. II topara dowamly, dinamiki hereketli, orta agyr fiziki ýüklenmeli sport görnüşleri (ýeňilatletler, basketbolçylar) 34 adam. III topara gysga wagtlaýyn agyr fiziki ýüklenmeli sport görnüşleri (dzyudo, grek-rim, erkin göreşijiler) boýunça 54 adam. IV topara gysga wagtlaýyn örän agyr fiziki ýüklenmeli sport görnüşleri (uzak aralygyna ýüzüjiler, ştangaçylar) 39 adam gatnaşdy.

Sportuň görnüşine baglylykda türgenleriň antropometriki we gemodinamiki görkezijileriniň deňşdirme seljerilmesi amala aşyryldy. Ýürek gan-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň görkezijisi hökmünde şertli birlikde ölçenýän gan aýlanyşygynyň tygşytlylyk koeffisiýenti (GATK) hasaplanylady.

Miokardyň ätiýaçlyk gorralaryny häsiýetlendirýän gan aýlanyşygynyň tygşytlylyk koeffisiýenti (GATK) ähli türgenlerde 2600 şertli birlige barabar bolan kadaly araçäklerden ýokary bolup, II toparyň türgenlerinde in ýokary derejelere ýetdi. Ýeňilatletleriň we basketbolçylaryň toparynda GATK-niň 2600 ş.b-den ýokary derejeleri, beýlekilere seredeňde, has köp (85%-de) duş geldi. Bu bolsa olaryň ýürek gan-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň has peselýändigine şaýatlyk edýär. IV toparyň türgenlerinde GATK-niň ortaça ululyklary II toparyň görkezijilerinden pes bolup, takyk ($p \leq 0,05$) tapawutlandy. Şeýle hem, GATK-niň 2600 ş.b-den ýokary derejeleri, II we III topardaky maglumatlara görä, seýrek (67%-de) duş geldi. Bu alamat örän agyr fiziki ýüklenmeler bilen tapawutlanýan sport görnüşlerinde türgenleriň miokardyň ätiýaçlyk mümkinçilikleriniň, II we III toparyň maglumatlaryna seredeňde, az-kem peselýändigine şaýatlyk edýär.

Türgenlerde gemodinamiki görkezijileri seljermek arkaly fiziki ýüklenmeleriň derejesine görä olaryň bedeninde bolup böläýjek fiziologiki özgermeleri göz önüne tutup, fiziki ýüklenmeleriň görnüşini saýlap almak, ýürek gan-damar ulgamynyň funksiýalaryny tygşytlamak, bedeniň funksiional mümkinçiliklerini dogry ulanmak we türgenleşmelerden soňky dikeldiş döwrüni gysgaltmak ýaly meseleleriň çözülmegine ýardam berýär. Türgen bedeniniň fiziologiki mümkinçiliklerini dinamikada takyklyk bilen anyklamaga ýardam berýän ýönekeý barlag usullar arkaly türgenleşme hadysasynyň dürli tapgyrlarynda bedeniň fiziologiki özgermeleriniň patologiki ýagdaýa geçmeginiň önüni almağa, tälimçilere we sport ugrunda zähmet çekýän mugallymlara bolsa her türgen üçin türgenleşme hadysasynyň göwrümini kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Şeýlelik bilen, sportuň dürli görnüşlerinde türgenleriň bedeniniň morfo-funksional üýtgemeleriniň häsiýetnamasy, ýagny fiziki ýüklenmeleriň derejesine baglylykda bedeniniň ýürek gan-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleri ýönekeý usul arkaly öwrenildi. Bu bolsa, her türgene aýratynlykda türgenleşme hadysasyny işjeňleşdirmäge ýardam berer.

ADAPTATION CAPABILITIES OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM OF THE ATHLETES' BODY UNDER VARIOUS TYPES OF PHYSICAL LOAD

S. Amanmammedova, M. Kakageldiyeva (Turkmenistan)

Anthropometric, hemodynamic parameters, the functional condition of reserve capabilities of the cardiovascular system of athletes of various sports: intellectual sports (group I), sports with dynamic long-term physical activity of moderate severity (group II), sports types with short-term heavy physical activity (group III) and sports with very heavy physical activity (group IV) are considered.

A comparative analysis of the functional condition of the cardiovascular system of the athletes' body indicates a higher physiological cost of maintaining the constancy of homeostasis in athletes during dynamic long-term physical activity of moderate severity. Knowledge of the physiological features of the functioning of the cardiovascular system of athletes in various types of physical activity is impor-

tant for solving the issues of their professional selection and planning individual training schemes for sportsmen.

АДАПТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ ОРГАНИЗМА СПОРТСМЕНОВ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ВИДАХ ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ

С. Аманмаммедова, М. Какагельдиева (Туркменистан)

Рассмотрены антропометрические, гемодинамические показатели, функциональное состояние резервные возможности сердечно-сосудистой системы спортсменов различного вида спорта: интеллектуальные вида спорта (I группа), виды спорта с динамичной длительной физической нагрузкой средней тяжести (II группа), виды спорта с краткосрочной тяжелой физической нагрузкой (III группа) и виды спорта с очень тяжелой физической нагрузкой (IV группа). Сравнительный анализ состояния сердечно-сосудистой системы организма спортсменов указывает на более высокую физиологическую цену поддержания постоянства гомеостаза у спортсменов при динамичной длительной физической нагрузке средней тяжести.

Знание физиологических особенностей функционирования сердечно-сосудистой системы спортсменов при различных видах физической нагрузки имеет важное значение для решения вопросов их профессионального отбора и планирования индивидуальных схем подготовки спортсменов.

«GIŇDIWAR» SAGLYK ÝOLY BOÝUNÇA ÝÖRIŞIŇ KARDIO-RESPIRATOR ULGAMYNA TÄSIRI

S. Hydyrow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiz Garaşsyz, hemişelik Bitarap Watanymyzda köpçülikleýin bedenterbiýäniň we sportuň halkymyzyň, ilkinji nobatda bolsa geljegimiz bolan ýaş nesillerimiziň beden we ruhy saglygyny berkitmekde tutýan ornuny hem-de olaryň fiziki hereketli işe bolan ukybyny ylmy esasyda öwrenmekligiň möhümdigini belleýär.

Häzirki wagtda ylmyň, tehnikanyň, tehnologiýalaryň soňky ýyllarda ösüp, jemgyýetiň durmuşyna içgin ornaşmagy ýaşlarda fiziki hereketli işleriň möçberiniň azalmagyna, şeýle hem fiziologiki ulgamlaryň işjeňlik derejesiniň peselmegine getirdi.

Ylmy işiň maksady Türkmenistanyň bedenterbiýe we sport institutynyň talyplarynyň, şeýle hem Türkmenistanyň Inžener-tehniki we ulag kommunikasiýalary institutynda bilim-terbiýe alýan talyplaryň «Giňdiwar» Saglyk ýoluna ýörişlerinde kardio-respirator ulgamynyň uýgunlaşma ýagdaýynyň dinamikasyny öwrenmekden ybaratdyr.

Kardio-respirator ulgamyny bahalandyrmak üçin kompýuter meýilnamaly döwrebaп «Polar» enjamyndan peýdalanylды hem-de Saglyk ýolunyň bütin dowamynda emele gelýän üýtgetmeler hasaba alyнды.

Alnan netijeler barlag geçirilen talyp ýaşlaryň türgenleşik taýýarlygy bilen kardio-respirator ulgamynyň arasyndaky arabaglanyşygyň ýokary derejede saklanýandygyny ýüze çykardy. Ýagny, türgenleşik derejesi ýokary bolan (sport ussatlygyna dalaşgär, sport ussady we ýokary derejeli türgen) talyplaryň saglyk ýolunyň dowamynda az güýç sarp edip, gysga wagtda kesgitlenen aralygy geçip bilýändigini anyklanylды.

Institutlaryň dürli hünärleri boýunça bilim alýan talyplarynyň ýüreginiň ýygrylyp-ýazylmasy, gan damar basyşy hem-de dem alşynyň ýygrylygy we çuňlугy Saglyk ýolunuň başlangyjynda nusgalyk görkezijilerden birneme ýokary bolup, belentligiň ahyrynda kadalaşýandygy ýüze çykaryldy, muny bolsa bu talyplaryň sport derejesiniň pesligi ýa-da okuw türgenleşik taýýarlygynyň az mukdarda geçirilýänligi bilen düşündirmek bolar.

Fiziki işe ukyby pes bolan talyplary her hepdäniň dynç güni saglyk ýolunda ýöriş geçirip, kardiorespirator ulgamynyň uýgunlaşmasyna seljerme geçirildi hem-de ýürek ýygrylmasynyň ýygrylygynyň (pulsunyň), gan damar basyşynyň we dem alşynyň kadalaşýandygy subut edildi.

Şeýlelikde, «Gindivar» Saglyk ýoluna edilýän ýörişleriň mukdarynyň artmagy bilen talyp ýaşlaryň kardiorespirator ulgamynyň uýgunlaşmasynyň ýokarlanýandygy, olaryň fiziki hereketli işe ukybynyň artýandygy hem-de dag şertlerindäki ýörişiň beden saglygyny berkitmekde ähmiýetiniň uludygy ýüze çykaryldy.

IMPACT OF A HIKING ALONG THE GINDIVAR HEALTH PATH ON CARDIORESPIRATORY SYSTEM

S. Hydyrov (Turkmenistan)

In our Independent and Permanent Neutral Motherland, our Esteemed President notes the importance of studying, on a scientific basis, the role of mass physical culture and sports in strengthening the physical and spiritual health of the people, especially the younger generation as our future, and their ability to be physically active.

Nowadays, the development of science, technology, and technologies in recent years and their thorough integration into the life of society has led to decrease in the amount of physical activity among young people, as well as a decrease in the level of activity of physiological systems.

The aim of the scientific work is to study the dynamics of the state of adaptation of the cardiorespiratory system adaptation during marches to Gindivar Health Path by students of the institute of Physical Education and Sports of Turkmenistan, as well as students of the institute of Engineering-technical and transport communications of Turkmenistan.

To assess the cardiorespiratory system, a Polar modern device with a computer program was used and all changes were recorded throughout the duration of the health path.

Conclusion: the results revealed the preservation of a high level of relationship between the cardiorespiratory system and physical training of the tested students. That is, we found out the ability of students with high physical fitness (candidate master of sports, master of sports and high-class athlete) passes a certain distance in a short time with less energy.

At the beginning of the health path, we noticed a slight increase in the heartbeat rate, blood pressure, as well as the frequency and depth of breathing of the students of recreation and tourism specialty of our Institute, and normalization of those at the end of the path, and this can be explained by the low level of physical condition of students or insufficient number of trainings.

Organizing every Sunday, a hiking of students with low physical abilities along the health path, we analyzed the adaptation of the cardiorespiratory system and revealed the normalization of the heartbeat rate, blood pressure and respiration.

Thus, with the increase in the number of hikes along the Gindivar Health Path, the increase in adaptation of the cardiorespiratory system and physical activity was revealed, as well as the importance of hiking in the mountains in strengthening the health of the body.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ПОХОДА ПО ТРОПЕ ЗДОРОВЬЯ «ГИНДИВАР» НА КАРДИО-РЕСПИРАТОРНУЮ СИСТЕМУ

С. Хыдыров (Туркменистан)

В настоящее время развитие науки, техники, технологий в последние годы и их всесторонняя интеграция в жизнь общества привели к снижению объема двигательной активности у молодежи, а также снижению уровня активности физиологических систем.

Цель научной работы является изучение динамики состояния адаптации кардио-респираторной системы во время походов по тропе Здоровья «Гиндивар» у студентов Института физической культуры и спорта Туркменистана, а также студентов института Инженерно-технических и транспортных коммуникаций Туркменистана.

Для оценки кардио-респираторной системы использовалось современное оборудование «Полар» с компьютерной программой и были зарегистрированы все изменения появляющиеся на протяжении всей тропы Здоровья.

Было выявлено, что сокращение сердца, кровяное давление и частота и глубина дыхания студентов оздоровительной и туристической специальности нашего института на старте тропы здоровья бывает немного выше нормативных показателей, в конце возвышения нормируется, а это можно объяснить низкой спортивной степенью этих студентов или малым количеством проводимых учебно-тренировочных подготовок.

Таким образом, выявлено что, с увеличением количества походов на тропу Здоровья «Гиндивар» повышается адаптация кардио-респираторной системы студентов, увеличивается способность к физической работе и большое значение похода в горных условиях в укреплении здоровья организма.

FUNKSIYA GÖRKEZIJILERINE ESASLANÝAN KURASYŇ GÖRNÜŞI BOÝUN- ÇA PÄLWANLARYŇ BEDEN TAÝDAN SAGDYNLYGYNYŇ ÜÝTGEMEGINIŇ DINAMIKASY

N. Aliýew (Özbekistan)

Bedenterbiýe işiniň ileri tutulýan serişdesi hökmünde ýeňil atletikany adaty okuw prosesine goşmak, aýratyn hem, krosda göreşijileriň beden taýdan taýýarlyk görkezijilerine has oňyn täsir edýär. 4 aýlyk türgenleşigiň täsiri astynda – güýçli, amaly häsiýetler, çydamlylyk netijelerinde oňyn üýtgeşmeler, umuman bedenterbiýe derejesini ýokarlandyrmaga oňyn täsir eden, göreş sport tejribesinde beýleki ýurtlary ulanmagyň geljegini tassyklaýar.

Pälwanlaryň sportuň kuraş görnüşi boýunça taýýarlyk derejesine baha bermek meselesi maksatlary düzmek, türgeniň aýry-aýry fiziki häsiýetleriniň ösüş derejesini doly görkezýän görkezijileri saýlamak, saýlanan hünäriň, ösüşiň zerurlyklaryna laýyk gelmek ýaly birnäçe meseläni öz içine alýar. Türgeniň taýýarlyk derejesini kesgitlemek, tebigatda köp maksatly bolup, okuw prosesini meýilleşdirmek, dürli etaplarda okuw prosesiniň netijelerini seljermek, okuw gurallaryny we usullaryny geljegi uly türgenleri çaklamakdan we saýlamakdan ybaratdyr.

DYNAMICS OF CHANGES IN THE PHYSICAL FITNESS OF WRESTLERS IN THE KURASH TYPE BASED ON FUNCTIONAL INDICATORS

N. Aliyev (Uzbekistan)

The inclusion in the traditional training process of athletics as a priority means of physical training, in particular, cross-country will have a more positive impact on the physical training indicators of wrestlers. Under the influence of 4-month training effects – strong, operational-strong qualities, positive changes in endurance results, which had a positive impact on increasing the level of physical training in general, which confirmed the prospects for using the cross in sports wrestling practice.

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ БОРЦОВ ПО БОРБЕ КУРАШ НА ОСНОВЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Н. Алиев (Узбекистан)

Актуальность: проблема оценки уровня подготовленности борцов по виду кураш включает ряд вопросов: формулирование целей, выбор показателей, достаточно полно отражающих уровень развития отдельных физических качеств спортсмена, соответствующих запросам избранной специализации, разработка методики оценки физической подготовленности. Определение уровня подготовленности спортсмена носит многоцелевой характер, необходимый для планирования процесса подготовки, анализа результатов тренировочного процесса на различных его этапах, адекватный выбор средств и методов тренировки, прогнозирование и отбора перспективных спортсменов и т.д.

Цель исследования: Динамика изменений показателей физической подготовленности и функционального состояния курашистов при применении средств легкой атлетики на этапе спортивного совершенствования.

Методы исследований: обследованы 18 квалифицированных курашистов, находящихся на этапе спортивного совершенствования, имеющих звание КМС, обучающихся в Узбекском государственном университете физической культуры и спорта. В исследовании применены методы антропометрии, функциональные тесты по оценке физической работоспособности по методу PWC – 170 и МПК – для оценки аэробных возможностей, педагогическое тестирование физических качеств курашистов.

Результаты исследования и их обсуждение. При проведении функционального тестирования с целью выявления аэробных возможностей борцов у большинства борцов выявлены высокий, средний и низкий уровень по показателю МПК. Из 18 борцов – курашистов только у 6 установлены отличные показатели не только по МПК, но и показателю PWC – 170 отражающим физическую работоспособность спортсменов. свидетельствует о выраженном наличии положительной динамики исследуемых тестов, достигших по многим параметрам достоверных значений. В первую очередь следует отметить высокие темпы прироста показателей в силовых тестах. Так, результаты испытуемых в подтягиваниях на перекладине возросли по сравнению с исходными данными на 10,5 %, в сгибаниях-разгибаниях рук в упоре лежа – на 9,4%, что позволяет вполне определенно говорить о положительном влиянии кросса, как основного средства физической подготовки на развитие качества силы у борцов – курашистов. Тест «прыжок в длину с места» применен для диагностики скоростно-силовых

качеств. На первом этапе значение теста составило $-168,00 \pm 2,80$ см, а на втором этапе $-180,00 \pm 3,70$ см., прирост составил $-8,1\%$. Установлен прирост информативного показателя как показателя физической работоспособности, по PWC – 170, прирост которого составил $-10,8\%$. Аэробные возможности также возросли. Так на первом этапе общий показатель МПК оценен как $-63,01 \pm 11,31$, что оценивается как средний показатель, после тренировочных воздействий, особенно после включение бега на дальние дистанции, значение МПК выросло и составило $-67,09 \pm 7,20$ мл/мин/кг, прирост достиг $-10,8\%$, что подтверждено степенью достоверности при $p < 0,05$. Для оценки качества выносливости применен бег на 1000 м, показатели на первом этапе составили 2 мин 58 с, а через 4 месяца тренировочных воздействий результат составил 2 мин. 36 с; время в беге на 1000 м сократилось на 22 секунды. Тест, часто применяемый в кураше «время выполнения десяти бросков через спину» уменьшилось на $3,8$ с или на 11%), что также является результатом повышения качества выполнения технико-тактического действия.

Заключение: с учетом функционального состояния спортсменов проведено построение тренировочного процесса, в котором из традиционных средств подготовки применялись силовые упражнения с отягощениями, упражнения на тренажерах системы под влиянием тренировочных воздействий на протяжении 4 месяцев произошли положительные изменения в результатах показателей физических качеств – силовых, скоростно-силовых качеств, выносливости, оказавших положительное влияние на повышение уровня физической подготовленности. что является подтверждением перспектив применения кросса в спортивной практике по курашу.

**«ARKADAG SERDARLY BAGTYÝAR ÝAŞLAR»
ÝYLYNDA ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ
ÝÖRELGELERINI TERBIÝELEMEGIN
WE ILATYŇ FIZIKI IŞJEŇLIGINI
ÖSDÜRMEGIN MÖHÜM WEZIPELERI**

**DEVELOPING HEALTHY LIFESTYLES
IN YOUTH AND ENHANCING PHYSICAL
ACTIVITY OF POPULATION IN THE YEAR OF
«HAPPY YOUTH WITH ARKADAG SERDAR»**

**ЗАДАЧИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРИНЦИПОВ
ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У МОЛОДЕЖИ
И РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ В ГОД «СЧАСТЛИВАЯ
МОЛОДЕЖЬ С АРКАДАГ СЕРДАРОМ»**

BEDENTERBIÝE WE SPORT SAGDYNLYGYŇ GÖZBAŞY

A. Alaşayewa (Türkmenistan)

Merdana halkymyzyň saglygyny goramaga, ýurdumyzda sagdyn durmuş ýörelgelerini giňden ornaşdyrmaga, bedenterbiýäni we sporty ösdürmäge gönükdirilen tagallalar hormatly Prezidentimiziň alyp barýan döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hökmünde barha rowaçlanýar. Halkyň saglygynyň berkidilmegine, köpçülikleýin bedenterbiýe-sagaldyş hereketiniň ösdürilmegine, sport bilen zygiderli meşgullanmagy wagyz etmäge aýratyn üns berilýär. «Saglyk» Döwlet Maksatnamasy, beýleki ugurdaş maksatnamalar, şäherlerde we obalarda degişli düzümi kämilleşdirmek boýunça taslamalar zygiderli durmuşa geçirilýär. Sagdyn durmuş ýörelgesi – adamyň saglygyny pugtalandyrmaga, onuň işjeň ýagdaýda uzak ýaşamagyna we durmuş wezipelelerini ýokary derejede ýerine ýetirmegine, ýaşaýşyň zähmet, jemgyýetçilik, maşgala-durmuş, dynç alyş görnüşlerine işjeň gatnaşmagyny gazanmak üçin önüni alyş çäreleri kabul edilýär. Bedenterbiýe we sport bilen zygiderli meşgullanmak sagdynlygyň, dürli keselleriň önüni almagyň in oňat serişdesidir.

Welosiped daşky gurşawa hiç hili zyýan ýetirmeyän, ekologik taýdan arassa ulag görnüşi hökmünde ykrar edilendir. Şeýlelikde, adamlar ony hereket, gezelenç we syýahat edilýän sport enjamy hökmünde saýlap alyp, öz saglyklaryny üpjün etmek bilen birlikde, ekologiyanyň has-da sagdynlaşmagyna-da ep-esli derejede kömek berýärler. Häzirki döwürde köpçülikleýin welosipedli ýörişleriň we dürli ekologik çäreleriň geçirilmegi ýurdumyzda asylyly döwürde öwrüldi. Halkyň, şol sanda ýaş nesliň saglygyny goramak we berkitmek Watanymyzyň mundan beýläk-de gülläp ösmeginiň esasy şertleriniň biridir. Şunuň bilen baglylykda, köpçülikleýin bedenterbiýäni, ýokary netijeli sporty hemmetaraplaýyn ösdürmäge zerur üns berilýär. Aýratyn-da, sportuň ekologik taýdan arassa görnüşi hasaplanýan welosipedli ýörişleriň guralmagy ähmiýetlidir. Sportuň adamyň aňyna, pikirlenmesine, ünsüne we ýatkeşligine oňyn täsiriniň bardygy bellidir. Bedenterbiýe bilen meşgullanmak, sportuň atçylyk we beýleki görnüşleri ýaşlarda şahsy häsiýetiň döremegini, tutanýerliligi, erki, zähmetsöýerligi, birek-birege bolan oňyn gatnaşyklary, durmuş işjeňligini ösdürýär. Bu bolsa jemgyýetimizde sagdyn durmuş ýörelgeleriniň berkidilmeginiň baş şertini emele getirýär. Sport bilen zygiderli meşgullanmak adamlara ähli döwürde boş wagtyňy has netijeli peýdalanmaga ýardam berýär we anyk peýda getirýär. Welosiped sporty bilen meşgullanmaga çagalaryň we ýaşlaryň barha köpüsiniň çekilýändigini bellemek ýakymlydyr. Ýurdumyzda ýaş nesliň hemmetaraplaýyn sazlaşykly ösmegi, olaryň zehinleriniň we ukyplarynyň açylmagy, döredijilik, sport bilen meşgullanmagy üçin oňaýly şertler döredilýär. «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýyly» şygary astynda baýramçylyk çäreleri uly gerimde geçirilýär. Ýaş türgenler şeýle çärelere hemişe hyjuw bilen gatnaşyp, welosiped sürmekde ussatlyklaryny, çalasyňlyklaryny görkezýärler. Welosiped adam üçin ulagyň ekologik görnüşi bolmak bilen birlikde, bedeni sagdyn ýagdaýda saklamak üçin hem köpugurly trenažýordyr. Ony sürüp barýan mahalynda myşsalaryň dürli toparlary hereket edýär. Bu bolsa tutuş bedeniňi kadaly ýagdaýda saklamaga mümkinçilik berýär. Welosiped sporty bilen meşgullanmak hem-de welosipedli gezelençler maddalaryň çalşygynyň tizleşmegine, gan aýlanyşygynyň gowulanmagyna, bedeniň umumy çydamlylygynyň ýokarlanmagyna ýardam edýär. Şeýle hem welosipedi zygiderli sürmek artykmaç kaloriýadan halas bolmaga, gan basyşyny durnuklylaşdyrmaga, süssupesligi aýyrmaga, umuman, kesele garşy durnuklylygy berkitmäge kömek edýär. Bularyň ählisi özüňi oňat duýmagy we sagdynlygyň özboluşly deňagramlylygyny, adamyň beden hem ruhy kuwwatynyň sazlaşykly utgaşmagyny şertlendirýär. Welosiped ýylyň islendik döwründe açyk howada wagtyňy gyzykly geçirmäge, ähli maşgalaň, dostlaryň bilen gyzykly gezelençleri amala aşyrmaga mümkinçilik berýär. Mundan başga-da, köp ýurtlarda ol dürli gezelençler üçin, şol sanda işe gitmekde we öýüne gaýtmakda ulag serişdesi hökmünde giňden ulanylýar.

Sport adama saglyk bilen birlikde ruhbelentligi, ýaşayşa bolan söýgini, özüňe bolan ynamy bagyş edýär. Häzirki döwürde tutuş dünýäde welosipedli syýahatçylygyň meşhurlygy barha artýar. Şeýlelikde, ýurdumyzda sportuň beýleki görnüşleri bilen bir hatarda, welosiped sporty bilen meşgullanmak üçin ähli mümkinçilikler döredilýär.

THE FITNESS AND SPORTS IS THE SOURCE OF THE HEALTH

A. Alashayeva (Turkmenistan)

Cycling sports and cycling helps to speed up the metabolism, improve blood circulation, and increase the overall endurance of the body. Regular cycling also helps to burn excess calories, stabilize blood pressure, relieve fatigue, and generally strengthen immunity. All of these contribute to a unique balance of well-being and health, a harmonious combination of physical and mental strength of a person.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ – ИСТОЧНИК ЗДОРОВЬЯ

A. Алашаева (Туркменистан)

Велоспорт и езда на велосипеде способствуют ускорению обмена веществ, улучшению кровообращения, повышению общей выносливости организма. Регулярная езда на велосипеде также помогает уменьшению калории, стабилизировать артериальное давление, снять усталость и в целом укрепить иммунитет. Все это способствует уникальному балансу самочувствия и здоровья, гармоничному сочетанию физического и духовного развития человека.

KÖRPELERI TERBIÝELEMENDE MILLI OÝUNLARYŇ ÄHMIÝETI

A. Goçow, J. Paýtykowa (Türkmenistan)

Türkmenistanda bedenterbiýäni, sporty ösdürmek, ony ilatyň arasynda giňden ýaýbaňlandyrmak, ýaramaz endikleri aradan aýryp, halkymyzy sagdyn-durmuş ýörelgelerine çekmek, ýaş nesli sagdyn ruhda, döwrebap bilimli, ylymy edip terbiýeläp ýetişdirmek babatynda düýpli işler amala aşyrylýar. Çünki Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň birinji bölümüniň 4-nji maddasynda «Türkmenistanda jemgyýetiň we döwletiň iň ýokary gymmatlygy adamdyr» diýip kesgitlenilýär.

Işiň wajpylygy. Ýurdumyzda kabul edilen «Türkmenistanda 12 ýyllyk umumy orta mekdebe geçmegiň Konsepsiyasynyň» esasynda, çagalaryň 6 ýaşyny dolduryp mekdeplere kabul edilmegi, mekdebe çenli çagalar edaralarynyň uly, mekdebe taýýarlyk toparlarynda 5-6 ýaşly çagalaryň galdyrylmagy biziň ylmy işimiziň döwrebapdygyny subut edýär. Çünki Türkmenistanyň «Bilim hakyndaky» Kanunynyň IV babynyň 20-nji maddasynda mekdebe çenli bilimiň bir ýaşdan alty ýaşa çenli çagalara degişlidigi görkezilendir. Ylmy barlaglaryň netijelerinde alnan maglumatlar geljekde Türkmenistanda çaganyň irki ösüşini we mekdebe taýýarlygyny ösdürmek babatda 2020–2025-nji ýyllarda mekdebe çenli çagalar edaralarynyň işini kämilleşdirmegiň Maksatnamasyny durmuşa geçirmekde ýardam berer hem-de mekdebe çenli çagalar edaralarynyň terbiýeçileri, mugallymlary üçin usuly gollanma bolup hyzmat eder.

Barlaglaryň esasy maksady milli oýunlarymyzy yzygiderli ulanmak bilen geçirilýän bedenterbiýe sapaklarynyň maksadalaýykdygyny, mekdebe çenli çagalaryň (5-6 ýaş) çagalaryň beden taýýarlygyny, funksional mümkinçiliklerini ösdürmekde, dürli kesellere bolan bedeniniň garşylygyny ýokarlandyrmakda berýän peýdalaryny ylmy taýdan esaslandyrmakdan we usulyýet görkezmelerini işläp düzmekden ybaratdyr.

Ylmy barlaglaryň wezipelerine aşakdakylar degişlidir:

1. Milli oýunlarymyzy yzygiderli ulanmak bilen geçirilýän bedenterbiýe sapaklarynyň maksadalaýykdygyny, netijeliligini we ähmiýetini ylmy taýdan öwrenmek.

2. Milli oýunlarymyz bilen geçirilýän bedenterbiýe sapaklarynyň çagalaryň bedeniniň ösüşine, hereketleriň we beden sypatlarynyň terbiýelenişine hem-de bedeniň funksional mümkinçilikleriniň ýokarlanmagyna edýän täsirini ylmy taýdan subut etmek.

3. Milli oýunlarymyz bilen geçirilýän bedenterbiýe sapaklarynyň mekdebe çenli çagalarda (5-6 ýaş) duş gelýän dürli kesellere bedeniniň garşylygyny ýokarlandyrmakdaky peýdasyny anyklamak.

Ylmy barlagymyzda ýylyň dowamynda ulanylan hereketli we milli oýunlar aýlar boýunça meýilleşdirildi. Okuw ýylynyň başynda – sentýabr aýynda «At-at bolup oýnamak», «Aýy we balalary», «Pökgini halka zyň», «Biz şadyýan çagalara», oktýabr aýynda «Parran», «Pökgini halka zyň», «At-at bolup oýnamak», «Çeňnek», noýabr aýynda «Pişik», «Pökgini halka zyň», «Ot söndürijiler türgenleşikde», «Guýruk tutdy», dekabr aýynda «Öýsüz towşanlar», «Ogar-ogara», «Kim baýdajyga öňürti ýeter», «Pökgini halka zyň», ýanwar aýynda «Geçip ýetiş», «Awçy we towşanlar», «Mekir tilki», «Pökgini halka zyň», fewral aýynda «Ýüp bökdü», «Syçan-gapan», «Aýterek-günterek», «Pökgini halka zyň», mart aýynda «Boş ýer», «Şekil ýasa», «Pökgini halka zyň», «Kim baýdajyga öňürti ýeter», aprel aýynda «Pökgini halka zyň», «Agsak durna», «Ot söndürijiler türgenleşikde», «Kim baýdajyga öňürti ýeter», maý aýynda «Aýterek-günterek», «Agsak towuk», «Mekir tilki», «Pökgini halka zyň» ýaly oýunlar ulanyldy. Çagalaryň hereketleri berk özleşdirmegi üçin her hepde dört sany oýunlar meýilleşdirildi.

Ylmy barlagyň netijesinde tejribe toparlardaky çagalaryň jynsna garamazdan gözegçilik toparyndaky çagalara seredilende oňat ýetişikleriniň hem-de akyl we fiziki işjeňliginiň görkezijileriniň ýokarydygy anyklanyldy. Tejribe toparlardaky çagalaryň ýokary guramaçylygy, ünsüniň ýokary hem-de oňat ruhbelent, şähdiaçyk ýagdaýda diňe açyk howada geçirilýän bedenterbiýe sapaklaryndan soň bolýandygy subut edildi. Tejribe geçirilýän toparlaryň birnäçe çagalarynda ýaýdanmaklyk, çekinjeňlik, utanjaňlyk, köpe goşulmazlyk ýaly sypatlar ýitip gitdi. Olaryň ýerine özüne ynamlylyk, erjellik, köpçülige aňsat öwrenişmek, köpçülikleýin işjeň hereketler, birek-birege kömek etmek ýaly oňyn sypatlar terbiýelendi. Çuňlaşdyrylyp geçirilen lukman gözegçilikleri tejribe toparyndaky çagalaryň beden mümkinçilikleriniň ýagdaýynyň ýokarlanýandygyny aýdyň görkezdi. Ýylyň ahyryna çenli çagalardaky dem gysma, üsgülewige we ýadawlyga bolan arzlaryň sany kemeldi.

THE SIGNIFICANCE OF THE NATIONAL GAMES IN EDUCATION OF THE CHILDREN

A. Gochov, J. Paytykova (Turkmenistan)

The main goal of the conducted scientific research is to scientifically substantiate the feasibility of physical education classes conducted with the regular use of our national games, the benefits of preschool children (5-6 years old) in developing their physical fitness, functional capabilities, increasing their body's resistance to various diseases, and developing methodological guidelines.

In the article, regardless of the gender of the children in the experimental group, compared to the children in the control group, it was found out based on scientific research that the indicators of physical maturity and mental and physical fitness are higher. It has been proven that the children in the experimental groups are highly organized, attentive and well-mannered, and religiously engaged in outdoor physical education classes. In several children of the experimental groups, traits such as laziness, timidity, shyness, and lack of involvement have disappeared. In their place, positive qualities such as self-confidence, politeness, easy learning in public, collective offensive behavior, and helping each other were brought up. The medical observation clearly show that the condition of the children

in the experimental group is improving. By the end of the year, the number of complaints of shortness of breath, cough and fatigue in children has increased.

In the conducted scientific studies, a plan for regular use of our national games throughout the year with 5-6 year old preschool children was developed.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР ПРИ ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

А. Гочов, Д. Пайтыкова (Туркменистан)

Основная цель проведенного исследования – научно обосновать целесообразность занятий физической культурой с регулярным использованием национальных игр, а также значение для детей дошкольного возраста (5-6 лет) их физической подготовленности, функциональных возможностей, повышения устойчивости их организма к различным заболеваниям и разработка методических рекомендаций.

Независимо от пола детей экспериментальных групп, по сравнению с детьми контрольной группы, на основании научных исследований установлено, что показатели умственной и физической активности выше, чем у детей контрольной группы. Доказано, что дети экспериментальных групп отличаются высокой организованностью, внимательностью, хорошим настроением, энергичным состоянием только после занятий физкультурой на свежем воздухе. У ряда детей экспериментальных групп исчезли такие черты характера, как застенчивость, пугливость, замкнутость. Одновременно у них сформировались такие положительные качества, как уверенность в себе, вежливость, легкая адаптация к обществу, коллективные активные действия, взаимопомощь. Медицинские наблюдения ясно показывают, что состояние детей экспериментальной группы улучшается. К концу году у детей уменьшилось количество жалоб на одышку, кашель и утомляемость.

В результате проведенных научных исследований был разработан план мероприятий регулярного использования национальных игр в течение года с детьми дошкольного возраста 5-6 лет.

ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGELERINI TERBIÝELEMegiŇ HÄZIRKI ZAMAN USULLARY

А. Gurbanmämmadow, М. Allanazarowa (Türkmenistan)

Arkadagly Serdarymyzyň baştutanlygynda ýurdumyzyň geljegi hasaplanýan ýaş nesil baradaky alada döwletimizde esasy wezipeleriň biri hökmünde kesgitlenildi. Şunuň bilen birlikde ýaşlarda ruhy-ahlak gymmatlyklaryny we sagdyn durmuş ýörelgelerini kemala getirmek, ýaş nesli watançylyga, ynsanperwerlige we zähmetsöýerlige mahsus ruhda terbiýelemek üçin mundan beýläk-de örän oňaýly şertleriň döredilmelidigine aýratyn üns berilýär.

Sagdyn durmuş ýörelgesi bedenterbiýe, sport bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Bedenterbiýe ýaşlaryň saglygyny berkitmekligi, beden taýdan dogry ösmeklerini, olaryň fiziki ukuplylygyny, işe çeýeligini ösdürmekligi, asylyly ahlak-erk sypatlaryny, sagdyn durmuş endiklerini kemala getirmekligi maksat edinýän terbiýäniň görnüsidir.

Beden terbiýesini bermek babatyndaky maksada gönükdirilen guralýan iş ilki maşgalada, soňra mekdebe çenli çagalar edaralarynda, mekdepde başlanýar. Mekdepde bedenterbiýe sapakalary, synpdan we mekdepden daşary geçirilýän sporta degişli çäreler okuwçylaryň çydamlylygyny, erjelligini, başarnygyny äşgär edýär. Olaryň sportuň haýsy görnüşlerine ýykgyň edýändiklerini ýüze çykarmaga, soňundan bolsa ony ösdürmäge mümkinçilik döredýär.

Ýurdumyzda geçirilýän köpçülikleýin bedenterbiýe çäreleri, türgenleşikler, özara ýaryşlar, bäsleşikler sportuň dürli görnüşleri boýunça iň ezber, tutanýerli ýaşlary öňe çykarýar. Bu ugurda saýlanyp çykan ýaşlaryň üns merkezinde saklanylmagy, olar bilen zzygiderli işlenilmegi ýurdumyzyň sport abraýynyň dünýä arenasynda barha ýokarlanmagynyň esasy şertleriniň biri bolup durýar.

Sagdyn durmuş ýörelgeleriniň ösdürilmegine, sportuň goldanylmagyna we ýaşlaryň kämil şahsyýetler bolup ýetmegine gönükdirilen wezipeler milli kanunlarymyzda hem öz beýanyny tapýar. «Bedenterbiýe we sport hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda sagdyn durmuş ýörelgesi – adamyň saglygyny pugtalandyrmaga, onuň işjeň ýagdaýda uzak ýaşamagyna we durmuş wezipelerini ýokary derejede ýerine ýetirmegine, ýaşaýşyň zähmet, jemgyýetçilik, maşgala-durmuş, dynç alyş görnüşlerine işjeň gatnaşmagyna, şeýle hem keselleriň sebäplerini düzetmegine gönükdirilen adamyň durmuşynyň keşbi diýlip kesgitlenýär. Onuň esaslaryny çagalyk döwründen sagdyn endiklerini we ukyplaryny terbiýelemek, howpsuz we amatly daşky gurşaw, temmäkiden, neşe serişdelerinden we alkogolly içgileri ulanmakdan ýüz döndermek, sagdyn iýmitlenmek, beden taýdan işjeň durmuş, şahsy we jemgyýetçilik gigiýenasy düzýär. Bu Kanunda milli däplerimiz we ahlak kadalarymyz bilen sazlaşýan sagdyn durmuş ýörelgeleriniň kanunalaýyklyk, sport bilen ýaşlaryň aýrylmaz baglanyşygy kesgitlenýär. Hususan-da, geljegimiz bolan ýaş nesilleriň wagtlaryny netijeli geçirmegine, erjellik, maksada okgunlylyk we ynsanperwerlik ruhunda terbiýelenmegine ýardam edýär.

Fiziki işjeňlik her bir ýetginjegiň ýaşaýş-durmuş ýörelgesini kemala getirmekte möhüm bolup durýar. Hereket etmek, köp ýöremek, ylgamak, ýüzmek, welosiped sürmek, sport bilen meşgullanmak bedeniň sagdyn, kadaly ösmegine kömek edýär. Her günki fiziki işjeňlik sagdyn ösüş, öz güýjüne ynamly bolmak, gowy ýetişik üçin wajypdyr. İşjeň durmuş ýörelgesi adama intellektual, ruhy we fiziki kuwwatyny doly ulanmaga ýardam berýär.

Wideofilmleri görmek, kompýuter oýunlary we Internet ýetginjegiň gündelik durmuşynyň wajyp bölegi bolup durýar. Ýaşlaryň wagtynyň köp bölegini kompýuter oýunlary we Internet eýeleýär. Bu bolsa olara bolan baglylyga, garaşlylyga getirýär.

Kompýuter baglylygynyň döränine köp wagt bolmadyk hem bolsa, ol wagtynda çözülmegini talap edýän örän möhüm mesele hasaplanýar.

Sosial toruň özünde gizleýän meselesi we howpy barada ilatyň doly habarly bolmazlygy oňa gün-günden köp sanly adamlaryň gyzykmagyny kanunalaýyk edýär. Kompýuter oýunlaryna ýa-da Internete bagly adam fiziki işjeňliginiň pesligi bilen tapawutlanýar, baglylyk ukynyň bozulmagyna, özüni duýuşuň ýaramazlaşmagyna, tutuklyga, hakyky durmuşda kynçylyklara we ş.m. getirip bilýär.

MODERN METHODS OF PROMOTING HEALTHY LIFESTYLES IN YOUNG PEOPLE

A. Gurbanmammedov, M. Allanazarova (Turkmenistan)

Under the leadership of our Arkadagly Serdar, care for the young generation which is considered the future of our country, was defined as one of the main tasks of our country. At the same time, special attention is paid to the creation of the most favorable conditions in order to form spiritual and moral values and healthy lifestyles among the youth, to educate the young generation in the spirit of patriotism, humanitarianism and hard work.

A healthy lifestyle is inextricable linked with physical education and sports. Physical education is a type of education that aims to strengthen the health of young people, develop their physical fitness, work ability, and develop noble moral qualities and healthy life habits.

Goal-oriented work on physical education begins first in the family, then in preschools and schools. School physical education classes, extracurricular sports activities reveal students' endurance, stamina and ability. It gives them an opportunity to discover what kind of sports they are interested in and eventually develop it.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МОЛОДЕЖИ ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ

А. Гурбанмамедов, М. Алланазаров (Туркменистан)

Забота о молодом поколении, которое считается будущим нашей страны, под руководством Аркадаглы Сердара определена как одна из главных задач нашей страны. При этом особое внимание уделяется созданию максимально благоприятных условий для формирования у молодежи духовно-нравственных ценностей и здорового образа жизни, воспитанию подрастающего поколения в духе патриотизма, гуманизма и трудолюбия.

Здоровый образ жизни неразрывно связан с физической культурой и спортом. Физическое воспитание – это вид воспитания, направленный на укрепление здоровья молодежи, развитие ее физической подготовленности, гибкости в работе, формирование благородных нравственных качеств и навыков здорового образа жизни.

Целенаправленная работа по физическому воспитанию начинается сначала в семье, затем в дошкольных учреждениях, в школе. Занятия физкультурой в школе и внеклассные занятия спортом раскрывают у учащихся выносливость и работоспособность. Это позволяет им узнать, какой вид спорта им нравится, а затем развивать его.

HALK DÖREDIJILIK ESERLERI MILLI TERBIÝÄNIŇ GÖNEZLIK ÇEŞMESI

А. Gurbanowa (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň gözbaşyny gadymyýetden alyp gaýdýan ruhy dünýäsi häzirkî döwürde milletimiziň ruhy ýagdaýyny, jemgyýetimiziň gündelik durmuşynda özara gatnaşyklaryny emele getiriji esasyňa öwürildi.

Şahsyýetiň kemala gelmeginde edebiýatyň hyzmaty hakynda köp işler ýazyldy. Ynsanyýetiň ýüreklerine iýmit bolup gelen şahyrana halk döredijiligi bardyr. Türkmen halky begenjini, şatlygyny, gaýgysyny, gynanjyny, isleg-arzuwyny çeper sözüň üsti bilen beýan edipdir. Halk döredijilik eserleri kagyza ýazylmasa-da ol adamlaryň aňyna ýazylyp, nesilden-nesle, asyrdan-asra aşyp, biziň günlerimize gelip ýetipdir.

Mähriban Arkadagymyzyň «Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi» kitabynda şeýle jümle getirilýär: «Häzirkî zamanyň köki geçmişde, şahalary bolsa geljekdedir». Hawa, halkymyz tarapynda ýerine ýetirilip nesilden-nesle sünnäläp, biziň günlerimize gelip ýeten halk döredijilik eserlerimiz şu günden geljege barýan köpriniň diregidir. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe geljeginiz bolan ýaş nesilleri milli ruhda terbiýelemek baş meseleleriň biridir.

Çaganyň edebiýat bilen tanyşlygy haçan başlanýar? Şu sowala, elbetde, sallançakdan diýesim gelýär. Sebäbi çaga dünýä gelende ussat şahyr – enesi tarapyndan söýgülenýär. Enäniň balasyna bolan söýgüsi ony süýji sözli şahyra öwürýär. Enäniň hüwdüsi, ýürek arzuwy çagany bendi edýär, köşeşdirýär.

Çagalara ertekilerdir aýdymlar, çeper ýazylan goşgujyklar, tapmaçalar, sanawaçlar, ýaňyltmaçlar öz täsirini ýetirýär. Çagalar okaýan, diňleýän çeper eserleriniň gahrymanlaryna meňzejek bolýarlar, şeýlelik bilen, olarda Watana söýgi, ata-babalarymyzdan miras galan milli döp-dessurlarymyza buýsanç kemala gelýär.

Çagaka okalan esere, ertäkä gabat gelinse, ýaşyňa seretmezden, kalbyňa ýylylyk aralaşýar. Çaganyň terbiýesi başlangyjy maşgaladan başlanýandyr. Alym Armeni Wamberi türkmen gyzyna: «Türkmen gyzы alty ýaşynda ähli öýi ýöredip, haly dokapdyr» diýip, uly baha beripdir. Ýaşlarymyzda

bikär bolmazlygy, zähmetsöýerligi terbiýelemek ata-babalarymyzdan dowam edip gelýän terbiýedir. Bu meselede ata-enäniň orny uludyr. «Ene-edep, ata-akyl» diýip ýöne ýere aýdylmandyr. Türkmeniň ýol-ýörelgeleri adamkärçiligi emele getirýän ajaýyp binýatdyr. Ata-babalarymyz durmuşyň her bir pursadynda akylyly-başly hereket edipdirler. Biz muňa milli däp-dessurlaryň, edim-gylymlaryň üsti bilenem göz ýetirýäris, olaryň bize galdyran söz mirasy-da, edep-terbiýe mirasy-da juda beýikdir. Milli ýörelgelerimiz ençeme asyrlaryň dowamynda ýaş gyzlary we ýigitleri terbiýelemekde, olary durmuşa taýýarlamakda, wajyp meseläni çözmekde oňyn netijäni beripdir. Milliligimize ýugrulan terbiýäni alan ýigit durmuş gurandan soň hakyky maşgalabaşy bolup, öz hojalygyny dolandyrsa, bir öýe gelin bolup düşen gyz: «Dogdugymdan-düşdügim» diýip baran öýüniň ody bilen girip, küli bilen çykypdyr. Gyzlarymyz ýanyoldaşyny goldap, onuň syrdaşyna, maslahatçysyna öwrülýär. Asly halal türkmen maşgala agzybirligini, berkligini, mukaddesligini gorap bilýän, öz gözbaşyny çäksiz söýgüden, ene mährinden, ata namysjaňlygyndan gözbaş alýar. Enäniň görüm-göreldesine görä gyz, atanyň hereketine görä ogullar terbiýelenýär.

Türkmen maşgalasy mukaddesdir. Ol özüniň berkligi, agzybirligi, sylanýanlygy bilen tapawutlanýandyr. Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz: «Biziň baş wezipelerimiz türkmen jemgyýetinde agzybirligi, jebisligi, ruhubelentligi we geljege bolan beýik ynamy has-da pugtalandyrmakdyr. Bu işleri amal etmekde maşgala gymmatlyklarynyň orny uludyr. Şoňa göräde, türkmen maşgalasynyň esaslaryny goramak we berkitmek, onuň maddy üpjünçiligini gowulandyrmak işlerinde aýratyn üns berilmelidir» diýip, her bir maşgalanyň maddy we ruhy taýdan üpjün bolmalydygyny nygtap geçýär. Türkmen halky maşgalada ruhy-ahlak gymmatlyklary gorap saklaýandyr. Maşgala näçe berk boldugyça, jemgyýet hem şonça hemmetaraplaýyn baýdyr. Türkmen döwletliligi maşgala ojagyndan başlanýar.

Halkyň asylyly ýörelgelerini her bir işde adat edinip, adamzadyň röwşen geljegine agzybirlik binýadyny gurýan türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň, hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janlary sag, ömürleri uzak bolsun!

WORKS OF A FOLK ART – IS THE PRIMARY SOURCE OF A NATIONAL EDUCATION

A. Gurbanova (Turkmenistan)

The spiritual world of the Turkmen people, rooted in the ancient times, has become the basis for the formation of the spiritual state of our people and the interaction of our society in everyday life.

A lot of works have been written about the role of literature in the formation of personality. There is a poetic folk art, which nourished the hearts of a mankind. The Turkmen people expressed their joy, happiness, sadness, grief, desire, with the help of the artistic word. The works of folk art, if not written on a paper, are written in the minds of people, and have come down to our days from generation to generation, form century to century.

The basic upbringing of a child begins with the family. The scientist Armeni Wamberi highly praised the Turkmen girl: “At the age of six, a Turkmen girl led the whole house and weaved the carpets”. In our youth, not to mess around, to instill diligence – this is the upbringing, passed on to us from our ancestors. Parents play a big role in this matter. It is not just that they say that “Mother – is upbringing, father – is the mind”. The traditions of the Turkmens are an excellent foundation on which humanity is built. Our ancestors performed wise deeds at every moment of their lives. We understand this through national traditions and customs, and the legacy of words and morals left to us is very

great. For many centuries, our national traditions have shown good results in educating boys and girls, preparing them for life, and solving important problems.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА – ПЕРВОИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

А. Гурбанова (Туркменистан)

Духовный мир туркменского народа, уходящий своими корнями в глубокую древность, стал основой формирования духовного состояния нашего народа.

О роли литературы в формировании личности написано немало трудов. Существует поэтическое народное творчество, которое питает сердца человечества. Туркменский народ выражал свою радость, счастье, печаль, скорбь, желание при помощи художественного слова. Произведения народного творчества, если и не записано на бумаге, то записано в сознании людей, и дошло до наших дней.

Основное воспитание ребенка начинается с семьи. Учёный Армени Вамбери дал высокую оценку туркменской девочке: «В шестилетнем возрасте туркменская девочка вела весь дом и ткала ковры». В воспитании ребёнка большую роль играют родители. Туркменская пословица гласит: «Мама – воспитание, отец – ум». Традиции туркмен – прекрасный фундамент, на котором строится человечество. Наши предки совершали мудрые поступки в каждый момент жизни. На протяжении многих веков наши национальные традиции показывают высокие результаты в воспитании юношей и девушек, подготовке их к жизни, решению важных проблем.

SAGLYK - BAGTYÝARLYGYŇ KEPILI

А. Saparow (Türkmenistan)

Beýik akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň: „Saglygyň gadryny bilgil, hassa bolmazdan burun» diýşi ýaly, ynsan saglygyny goramak, saglygyň gadryny bilmek halkymyzyň gadyndan gelýän ýörelgesidir. Türkmenistanyň Konstitusiyasynda hem jemgyýetiň we döwletiň iň ýokary gymmatlygynyň adamdygy bellenilýär. Şoňa görä-de, biz berkarar döwletimizde ynsan saglygy ugrunda işlerimiz, raýatlarymyzyň ýaşayuş-durmuş şertlerini gowulandyrmagy, saglygy goraýuş derman senagatyny düýpli kämilleşdirmegi maksat edinýäris. Döwlet syýasatymyzyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hökmünde bu ulgamda uzak geljege gönükdirilen tutumly işleri amala aşyrylýar.

Garasysz döwletimizde ynsan saglygyny goramak, adamlaryň ömrüni uzaltmak, keselleriň önüni almak, sagdyn durmuş kadalaryny ornaşdyrmak boýunça netijeli işler alnyp barylýar. Paýtagtymyz Aşgabatda, welaýat merkezlerinde öňdebaryjy innowasion tehnologiýalar ornaşdyrylan saglygy goraýuş merkezleri, ýöriteleşdirilen hassahanalarda, derman senagaty kärhanalary zýgiderli gurlup, ulanmaga berilýär.

Soňky ýyllarda saglygy goraýuş we derman senagaty ulgamynda ösen maglumat we kommunikasiýa tilsimatlaryny ornaşdyrmak arkaly elektron resminamalar dolanyşygy döredildi. Ösen ýurtlar bilen hyzmatdaşlygyň çäklerinde telelukmançylyk, telemaslahatlar arkaly tejribe alyşmak we näsaglara degişli maslahatlary ýola goýuldy.

Ömrüni saglykda geçirmek, ilki bilen, her bir ynsanyň özüne bagly. Daş-töwerekden saglyga täsir edýän esasy zat arassa suw, tämiz howa, ýokumly iýmit hasap edilýär.

Arassa agyz suwy bilen halky üpjün edilmegiň ýola goýulmagy, bag ekmek, gurulýan zawod-fabrikleriň ekologiýanyň talaplaryna laýyk gelmegi, öndürilýän önümleriň hiliniň ýokary bolmagyny gazanmak ýaly oňyn çözülyän möhüm meseleler muňa mysal bolup biler. Bütindünýä Sag-

lygy goraýyş guramasy bilen bilelikde alnyp barylýan maksatnamalary durmuşa geçirmekde ýurdumyzyň goşýan goşandy az däldir.

Hormatly Prezidentimiz tarapyndan sport ulgamynyň güýçli depginler bilen ösdürilmegi bolsa ýaş nesliň sagdyn-durmuş ýörelgelerine eýerip ýaşamaklary üçin döredilýän şertleriň biridir. Sagdyn bedende-sagdyn ruh kemala gelýän bolsa, bedenimizi ganatlandyryan ruhumyz hem baý bolmalydyr. Hut şonuň üçin, baý ruhy gymmatlyklarymyzy birjik-de ünsden düşürmeýäris. Diňe bir ýylyň dowamynda däl-de, eýsem, hemişe, hemme wagt, hemme ýerde ynsan saglygyny uzaltmaga öz täsirini ýetirýän ruhy gymmatlyklarymyzy mundan buýana-da baýlaşdyrmak ruhobelent ömür sürmegimiz üçin zerur bolup durýar.

Biziň halkymyz «sakasy saglyk» diýen jümläni köp gaýtalaýar. Bu biziň halkymyzyň saglygyň gadyryny bilýän halkdygyny aňladýar. Lukman Hekim näsagy bejermäge girişmeziňden öň: «Biz üç sany – sen-kesel-men. Eger sen meniň tarapyma geçseň, biz iki bolup keseli ýeňeris» diýip bejerýän näsagyны umytlandyrmakdan başlar eken. Şol sebäpli hem lukmanyň esasy daýanjy onuň hoş sözi bolup durýar.

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda Watanymyzyň sagdyn, ruhobelent, berk bedeni raýatlary bolup ýaşamagymyz, dynç almagymyz, zähmet çekmegimiz üçin giň mümkinçilikler döredilýär. Dünýäniň ösen döwletleriniň arasynda halkara güwänamasyna mynasyp bolup, açylyp ulanmaga berlen saglyk maksatly binalarymyzda zähmet çekmäge-de, saglygy goraýyş işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmaga-da ähli şertler bar.

HEALTHY – A GUARANTEE OF PROSPEROUS

A. Saparov (Turkmenistan)

As our great poet Magtymguly Fraghi said, “Know the value of health, live without illness”, protecting human health and valuing health is a principle that comes from the age of our people. The Constitution of Turkmenistan states that the highest value of the society and the state is the human being. Accordingly, we aim to improve human health, the living conditions of our citizens, and the fundamental improvement of the healthcare and pharmaceutical industry in our strong state. As one of the priority directions of our state policy, long-term intensive work is carried out in this system.

In our independent country, effective work is being carried out to protect human health, extend people’s lives, prevent diseases, and introduce healthy lifestyles. In Ashgabat, our capital, health care centers with advanced innovative technologies, specialized hospitals, pharmaceutical industry enterprises are being built and put into use in regional centers.

ЗДОРОВЬЕ – ГАРАНТИЯ СЧАСТЬЯ

A. Сапаров (Туркмениста)

Конституция Туркменистана гласит, что высшей ценностью общества и государства является человек. Соответственно, мы нацелены на улучшение здоровья людей, условий жизни наших граждан, коренное улучшение здравоохранения и фармацевтической отрасли в нашем государстве.

В нашей независимой стране ведется эффективная работа по охране здоровья людей. В Туркменистане строятся и сдаются в эксплуатацию центры здравоохранения, оснащенные новейшей технологией, специализированные больницы, предприятия фармацевтической промышленности.

WELOSIPED ÝÖRIŞI WE SAGDYN DURMUŞ

A. Tagandurdyýewa (Türkmenistan)

Saglyk we sport, ekologiýa hem-de durnukly ösüş biri-biri bilen berk baglanyşykly düşünelerdir. Jemgyýetde sagdyn we işjeň durmuş, daşky gurşawa aýawly garamak ýörelgelerini pugtalandyrmak maksady bilen, watandaşlarymyzyň münlerçesini birleşdirýän welosipedli ýörişler zýygiderli gurnalýar.

Welosiped ýörişi bilen meşgullanmagyň adam saglygyna we onuň ýaşayyş durmuşyna edýän oňaýly täsiri örän köptaraplaýyn bolup, adam ömrüni uzaldýar. Sebäbi adamyň sport, şol sanda welosiped ýörişi bilen meşgullanmagy onuň zyýanly endiklerden daşda durmagynyň ähmiýetinden pes dälidir. Her günde welosiped sürmegiň 40% derejede ýürek damar keselleri bilen kesellemek howpunyň önüni alýar.

Çydamlylygy ýokarlandyrýar. Welosiped ýörişi sportuň beýleki görnüşleri suwda ýüzmek, ylga-mak bilen bir hatarda ýürek damar ulgamynyň işleýşini ösdürýär, öýken keselleriniň önüni alýar, adam bedeniniň çydamlylygyny we kesellere bolan garşylygyny ýokarlandyrýar.

Kesellemek töwekgelçiligini peseldýär. Welosiped ýörişi bilen zýygiderli meşgullanmak, gandaky şekeriniň derejesini kadaly ýagdaýda saklamaga, birahatlyk duýguny aradan aýyrmaga, ýürek-damar ulgamynyň işleýşini hem-de içki synalaryň ýagdaýyny gowulandyrmaga mümkinçilik berýär.

Bularyň hemmesi bolsa, adam bedeniniň immunitetini berkidýär we ýokanç keseller bilen kesellemeğiniň önüni alyş çäreleri bolup hyzmat edýär.

Ukyny kadalaşdyrýar. Amerikan alymlary tarapyndan geçirilen ylmy barlag netijesinde zýygiderli welosiped sürmekligiň adamyň ukysyny kadalaşdyrýandygy öwrenildi.

Şikes almak howpy az. Sportuň beýleki görnüşlerine garanyňda welosiped ýörişi bilen meşgullanmakda şikes almak howpy az bolýar.

Agramyňy azaltmaga mümkinçilik berýär. Welosiped ýörişi bilen zýygiderli meşgullanmak adam bedeniniň artykmaç agramyny azaltmaga şert döredýär.

Nerw keselleriniň önüni alýar. Welosiped bilen bary-ýogy 10 minut gezelenç etmek hem adamda şähdaçyklygy döredýär we özüni oňat duýmaga ýardam edýär.

Erkeklerde jyns synalarynyň kesellemeğiniň önüni alýar.

Işjeň bolmaga mümkinçilik berýär. Şäheriň içinde islendik ýere (dükana, iş ýerine) gysga wagtda gidip gelmek üçin amatly we tygşytly ulagdyr.

Ýerli ýagdaýlarda ugruňy kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Welosiped sürülende barjak ugruň boýunça ilki bilen ýol ugrundaky belgileri we beýleki alamatlary öwrenmeli bolýar. Bu endik bolsa, adamyň beýnisiniň işjeňligini artdyrýar. Bu endigiň emele gelmegi bolsa, häzirki wagtda tehnologiýanyň ösen zamanynda adam üçin örän wajypdyr.

Wagty tygşytlamaga mümkinçilik berýär. Barjak ýeriňe welosiped bilen gitmek pyýada, käwagt bolsa maşynly gideniňden (ýol dyknyşyklarynda) has tiz barmagyňa mümkinçilik berýär.

Eger maşgala agzalarynyň ählisinde welosiped bar bolsa, olar bilen bilelikde tebigatymyzyň göz-zel ýerlerine aýlanmaga hem-de şäher içinde gezelenç etmäge şert döredýär.

Şeýle hem, welosport bilen meşgullanmak türgeniň gözünüň görüjiligine, derisine, işdäniň kadalaşmagyna oňaýly täsir edýär hem-de ekologiýanyň hapalanmagynyň önüni alýar.

CYCLING AND HEALTHY LIVING

A. Tagandurdyýewa (Turkmenistan)

Health and sports, ecology, ecological well-being and sustainable development are closely inter-related concepts. Cycling, on the other hand, has a multifaceted impact on human health and lifestyle. It prolongs human life. It improves endurance. Cycling promotes the functioning of the cardiovascular

system, as well as swimming and running, as well as other forms of sports, preventing lung disease, increasing the human body's resistance and resistance to diseases. It reduces the risk of disease.

Regular exercise helps keep blood sugar levels normal, relieves anxiety, improves the functioning of the cardiovascular system and improves the condition of the internal organs.

All of this strengthens the immune system of the human body and serves as a preventive measure against infectious diseases.

ВЕЛОСИПЕД И ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

A. Тагандурдыева (Туркменистан)

Здоровье и спорт, экология, экологическое благополучие и устойчивое развитие – тесно взаимосвязанные понятия.

Езда на велосипеде оказывает многогранное влияние на здоровье и образ жизни человека. Он продлевает жизнь человека. Улучшает выносливость. Езда на велосипеде способствует работе сердечно-сосудистой системы, так же как и плавание, бег, а также другие виды спорта, предотвращая заболевания легких, повышая сопротивляемость организма человека и сопротивляемость заболеваниям. Снижает риск заболеваний.

Регулярные занятия спортом помогают поддерживать уровень сахара в крови в норме, снимают тревогу и улучшают состояние внутренних органов. Все это укрепляет иммунную систему организма человека и служит профилактикой инфекционных заболеваний.

TÜRKMEN MILLI OÝUNLARY

B. Babaýewa (Türkmenistan)

Ata-babalarymyz ýaşawyş-durmuş şertlerine görä, milli ýörelgeleri, döp-dessurlary, edim-gylymlary bilen birlikde dürli oýunlary-da döredip, soňky nesillere miras galdyrypdyrlar. Türkmen milli oýunlary ýaşlarda we çagalarda berk bedenliligi, sagdynlygy, çalasyňlygy terbiýeläpdirler. Olar ýaşlara durmuşda özüni ýerlikli alyp barmagy, her hili päsgelçilikden baş alyp çykmagy öwredipdir. Şol sebäpli milli oýunlar ýaşlar üçin terbiýe mekdebi hasaplanypdyr.

Ýaşlaryň berk bedenli sagdyn bolmagynyň aladasyny edýän hormatly Arkadagymyz: «Biz çagalarymyzy hem-de ýetginjeklerimizi aň-bilimini we ukyplaryny terbiýeleýän sportuň dürli görnüşleri, şol sanda hereketli milli oýunlar bilen meşgullanmaga çekmegiň netijeliligini has ýokarlandyrmalydyrys» diýip bellemek bilen milli terbiýeçilik ýol ýörelgelerine ünsümüzü çekýär.

Türkmen milli oýunlarynyň «Aýterek-günterek», «Ogar-ogar», «Töňne-töňne», «Guba gazlar», «Gözdaňdy», «Altyçöp», «Bäşdaş», «Düzzüm», «Guýruk tutdy», «Guşak goýdy», «Ýaglyga towusmak», «Urup gaçdy», «Çopan bilen möjek», «Agsak towuk», «Ak süýek» we ş.m. köp görnüşleri bar.

Aşyk bilen oýnalýan oýunlaryna: «Jikge-tükge», «Üçem», «Gapakly», «Tändirme», «Eliň arkasy bilen gapmak», «Üç daban», «Çağsal», suwda oýnalýan türkmen milli oýunlaryna: «Öwhä», «Şallar», Taýak bilen oýnalýan türkmen milli oýunlaryna: «Taýak atdy», «On iki taýajyk», «Çilik», Hekgal» oýunlary degişlidir.

Adaty «Bäşdaş» oýny diňe bir gyzjagazlaryň ýönekeý oýny bolman, eýsem olaryň işe ezberligini, barmaklaryň çalasyňlygyny, hereketlendirijiligini artdyryýan bolup durýar.

«Tanap çekme» oýuny oglanlaryň erjelligini, mertligini, gujur-gaýratlylygyny ýokarlandyrmaga ýardam berýär. «Bukuldym», «Urup gaçdy» ýaly oýunlar bolsa hüşgärlige, eserdeňlige, şeýle-de pikirlenmek ukybynyň ýokarlanmagyna, çalasyňlyga çagyryýar. Bu oýunlaryň kömegi bilen çagalар geljekde öz durmuş ýoluny dogry saýlamagy öwrenip, başarnykly, maksada okgunly, sagdyn durmuş ýörelgelerine eýerýän sporty söýüji beýik şahsyýet bolup ýetişjekdiklerine ýardam berýär. Şanly da-

baralarda, toýlarda, baýramçylyklarda «Ýaglyga towusdy», «Milli göreş» ýaly milli oýunlary hemişe geçirilip durulýar.

Türkmenler öz çagalaryny ir döwürlerden başlap, durmuşa uýgunlaşdyrmak üçin halkyň terbiýeçilik tejribesine giren oýunlary we sport maşklaryny ulanypdyrlar. Bu oýunlaryň aýry-aýry görnüşleri wagtyň geçmegi bilen döp-dessurlaryň we tanslaryň bir bölegine öwrüldiler. Çaga oýunlary diňe güýmenje bolmak bilen çäklenmän, eýsem, durmuşyň özboluşly sapaklary, ösüp gelýän nesli durmuşa taýýarlamagy maksat edinen mekdep bolup hyzmat edýärler. Şol bir wagtyň özünde oýunlar gyzykly, göçgünli we özüne çekiji bolup durýarlar. Halk terbiýesi hem bu ýörelgelere esaslanýandyr. Çagalara oýunlar arkaly bilim berilýän bolsa, ýetginjeklere we gyzlara döp-dessurlar arkaly durmuşda zerur bolan endiklere eýe bolmagy öwredýärler.

Türkmen milli oýunlarynyň köpüsiniň sportuň häzirki görnüşleri bilen örän meňzeşligi bar. Mysal üçin, «Çilik-hekgal» oýuny häzir tutuş dünýäde meşhur bolan golf oýnuny ýatladýar.

Türkmen milli oýunlarynyň hem-de sport güýmenjeleriniň aýry-aýry görnüşleri häzirki günlerde resmi sport görnüşleriniň derejesine eýe boldular. Olar boýunça milli ýaryşlar, çempionatlar geçirilýärler.

Ata-babalarymyz bu oýunlary nesilden-nesle geçirip, sport dünýäsiniň genji-hazynasyny baýlaşdyrdylar.

THE TURKMEN NATIONAL GAMES

B. Babaeva (Turkmenistan)

Our ancestors, according to their living conditions, along with national principles, traditions, and arts, created various games and passed them on to the next generations. The Turkmen national games have brought up strong physicality, health, and initiative in young people and children. The game of rope drawing helps to improve the stamina, strength, and energy of boys. Games like «Hit and Run», on the other hand, call for vigilance, creativity, as well as increasing the ability to think and vivacity. Individual forms of Turkmen national games and sports have gained the status of official sports. National competitions and championships are held on them.

ТУРКМЕНСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИГРЫ

Б. Бабаева (Туркменистан)

Наши предки, в соответствии со своими условиями жизни, наряду с национальными принципами, традициями и искусством, создавали различные игры и передавали их следующим поколениям. Туркменские национальные игры воспитали в молодежи и детях крепкую физическую силу, здоровье и инициативу. Игра в перетягивание каната способствует повышению выносливости, силы и энергии мальчиков. С другой стороны, такие игры, как «Бей и беги», требуют бдительности, творчества, а также повышения способности думать и пробовать. Отдельные виды туркменских национальных игр и видов спорта получили статус официальных видов спорта. На них проводятся национальные соревнования и чемпионаты.

WELOSIPEDIŇ ADAM SAGLYGYNA WE EKOLOGIÝA ARASSALYGYNA PEÝDASY

B. Çaryýarowa, S. Tekemämmedowa (Türkmenistan)

Türkmenistan döwletimizde hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ynsan saglygy barada uly işler amala aşyrylýar. Kiçi ýaşly çagalardan ýaşululara çenli janlarynyň sag bolmagy

ugrunda döwlet derejesinde uly aladalar edilýär. Sport we bedenterbiýe aýratyn üns berilýän, adamlar tarapyndan saglygy dikeltmek we berkitmek üçin gyzyklanyp meşgullanylýan ugra öwrüldi.

Bilermenleriň aýtmaklaryna görä, welosport adamyň saglygyna, özüni duýşuna oňat täsir edýär, elleriniň we aýaklarynyň muskullarynyň berk bolmagyna, ýürek-damar, dem alyş ulgamlarynyň işjeňligine, öýkeniň işleýşine hem öz täsirini ýetirýär.

Ulagyň dürli görnüşleriniň peýda bolandygyna garamazdan, iki asyrdan gowrak wagt bäri ulanylýan welosiped öz ähmiýetini ýitirmeýär. Ilkinji welosipede meňzeş ulagy 1790-njy ýylda fransuz Komt de Siwrak işläp taýýarlapdyr. Ol öz ulagyna «celerifere» diýip at beripdir. Bu söz tizlik diýmegi aňladýar.

Pedaly öňki tigrine berkidilen ulaga «velocipede (fransuzça «tiz aýak») diýip at berýär. Şeýle hem «bicyclette» sözi hem «iki tigrir» diýmegi aňladyp, fransuz dilinden beýleki dillere geçipdir. Bu ulag serişdesiniň bir, iki we üç tigirli görnüşleri bilen bir hatarda, elektrik energiýasy bilen hereket edýän görnüşleri hem bar. Döredilen wagty bir ýa-da iki orunlyk bolan welosipedleriň häzirki wagtda dürli görnüşleri bar.

Welosipediň gurluşynyň kämilleşdirilmegi häli-häzire çenli dowam etdirilýär. Soňky döwürde welosiped sportunyň maddy-enjamlaýyn üpjünçiligi meselesinde düýpli özgertmeler bolup geçdi. Özboluşly inženerçilik çözümleriň ulanylmagy netijesinde gural-enjamlaryň, abzallaryň, sport egin-eşikleridir aýakgaplaryň hili üzül-kesil gowulandy.

Welosiped sporty dünýä ýüzünde ýaşaýşyň dowamlylygyna, tebigatyň ekologiki arassalygyna täsiri netijesinde-de ähmiýetlidir. Soňky maglumatlara görä, Ýer ýüzünde ulagyň awtomobil görnüşinden welosiped köp peýdalanylýar. Awtoulag sürmek üçin adam zähmeti we tebigy köp sarp edilmeli bolýar, welosiped sürmekde bolsa olar az sarp edilýär.

Indi adamlar welosipedlere diňe ulag serişdesi hökmünde garaman, sagdyn durmuş ýörelgesi we tebigaty ekologik taýdan arassa saklamak işlerinde hem ähmiýetlidigine göz ýetirýärler. Çagalar we ýaşulular ony esasy ulag serişdesi hökmünde ulansalar, ýetginjekler we orta ýaşly adamlar dynç alyş üçin, harby ýörişlerde we sportda ulanýarlar.

Häzirki wagtda welosiped sporty sportuň iň elýeterli hem giňden ýaýran görnüşleriniň biridir.

THE ADVANTAGES OF CYCLING FOR HUMAN HEALTH AND CLEAN ECOLOGY

B. Chariyarova, S. Tekemammedova (Turkmenistan)

It is an obvious that various kinds of sport are particularly effective to human health. Cycling turned into concerned sport in our country.

Experts intend that cycling has positive affects for human health, feeling, strengthening muscles, of arms and feet, and is affective to the process of systems of heart veins, inhalation and lungs. It is helpful for long living and ecological cleanliness of nature around the world. Nowadays most countries are trying to replace the cycling with the automobile in order to keep the nature clean. According to the latest information, cycling is used more than automobile around the world.

ПРЕИМУЩЕСТВА ЕЗДЫ НА ВЕЛОСИПЕДЕ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА И ЭКОЛОГИИ

Б. Чарыярова, С. Текемаммедова (Туркменстан)

Общеизвестно, что разные виды спорта по-особому влияют на здоровье человека. Велоспорт также стал популярным видом спорта в нашей стране.

Специалисты утверждают, что езда на велосипеде положительно влияет на здоровье и самочувствие человека, укрепляет мышцы рук и ног, влияет на работу сердечно-сосудистой системы, органов дыхания и легких. Он влияет на продолжительность жизни на земле и экологическую чистоту природы. В настоящее время во многих странах заботятся о чистоте природы, заменяя автомобили велосипедами. Согласно последним данным, велосипед является наиболее используемым транспортным средством на Земле.

ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGESINIŇ MEDENIÝETINI KEMALA GETIRMEK

B. Çaryýew, A. Berdiyewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe jemgyýetçilik gurşawynyň zýgiderli üýtgeýän şertlerinde saglygy gorap saklamak meselesi häzirki döwürde esasy meseleleriniň birine öwrülýär. Şahsyýetiň sagdyn durmuş ýörelgesine gönükdirilenligi –bu çagalykdan başlaýan uzak möhletli prosesdir. Şunuň bilen baglylykda, bilim ulgamy amaly ukyplary we endikleri döretmekde, saglygy goramakda hem-de ösdürmekde, adamy sagdyn durmuş ýörelgesine höweslendirmekde iň möhüm gural bolup çykyş edýär. Türkmen bilim syýasatynyň esasy wezipesi– şahsyýetiň, jemgyýetiň we döwletiň derwaýys zerurlyklaryna laýyk getirmegiň we berkligini saklamagyň esasynda hil taýdan gowy bilim bermekden ybaratdyr.

Häzirki wagtda jemgyýet saglygynyň gadyrny bilýän, ony gorap saklamak we berkitmek boýunça çäreleri gurap bilýän, öz saglygyna we başgalaryň saglygyna zyýan ýetirmeýän, sagdyn durmuş ýörelgesini saklamaga gönükdirilen şahsyýetiň döredilmegine mätäçdir. Şahsyýetiň ösmegine ýardam berýän gymmatlyklaryň biri, sagdyn durmuş ýörelgesini alyp barmaga höwes döretmekdir. Häzirki wagtda saglygy kesgitlemekdäki esasy çemeleşmeleriň biri adamyň tebigy biologiki we mahsus bolan jemgyýetçilik wezipeleri ýerine ýetirmek ukybyny öwrenýän funksional (wezipeleýin) çemeleşmedir.

PROMOTION OF A HEALTHY LIFESTYLE CULTURE AMONG YOUNG PEOPLE

B. Charyev, A. Berdieva (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, in an ever-changing social environment, the issue of health is becoming one of the main challenges of our time. A person's focus on a healthy lifestyle is a long-term process starting from childhood. In this regard, the education system is the most important mechanism in the formation of practical skills and abilities to maintain and strengthen health, motivating people to a healthy lifestyle. The main task of the Turkmen education policy is to ensure high-quality education on the basis of maintaining its fundamental nature and meeting the urgent needs of the individual, society and the state.

At present, the society needs to form an individual who is aware of the healthvalue, and able to organize activities to preserve and strengthen it, who is focused on maintaining a healthy lifestyle, eliminating any harm to his or her health and the health of others. One of the values that contribute to personal development is creation of motivation to maintain a healthy lifestyle. Today, one of the main approaches to the health definition is the functional approach that studies the ability of a person to perform natural biological and inherent social functions.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У МОЛОДЕЖИ

Б. Чарыев, А. Бердыева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в условиях постоянно меняющейся социальной среды проблема сохранения здоровья становится одной из главных задач современности.

Направленность личности на здоровый образ жизни - процесс, продолжительный по времени, начинающийся с детского возраста. В этой связи система образования является важнейшим механизмом в формировании практических умений, навыков сохранения и укрепления здоровья, мотивации человека на здоровый образ жизни.

Главная задача туркменской образовательной политики – обеспечение качественного образования на основе сохранения его фундаментальности и соответствия актуальным потребностям личности, общества и государства.

В настоящее время общество нуждается в формировании личности, осознающей ценность здоровья, умеющей организовать деятельность по его сохранению и укреплению, ориентированной на ведение здорового образа жизни, исключающего нанесения какого-либо вреда своему здоровью и здоровью окружающих.

Одной из ценностных составляющих, способствующих развитию личности, является формирование мотивации к ведению здорового образа жизни. На сегодняшний день одним из основных подходов к определению здоровья является функциональный подход, изучающий способности человека осуществлять естественные биологические и присущие социальные функции.

Известно, что уровень здоровья человека зависит от многих факторов: наследственных, социально-экономических, экологических, деятельности системы здравоохранения. Но, по данным ВОЗ он лишь на 10-15% связан с последним фактором, на 15–20% обусловлен генетическими факторами, на 25% его определяют экологические условия и на 50–55% – условия и образ жизни человека.

Таким образом, очевидно, что первостепенная роль в сохранении и формировании здоровья все же принадлежит самому человеку, его образу жизни, его ценностям, установкам, степени гармонизации его внутреннего мира и отношений с окружением.

В системе общечеловеческих культурных ценностей высокий уровень здоровья и физической подготовленности человека во многом определяет возможность освоения им всех остальных ценностей и в этом смысле является основой, без которой сам процесс гармоничного развития человека малоэффективен.

За последние годы в Туркменистане проделана огромная работа по совершенствованию спортивно-оздоровительной сферы, наращиванию ее потенциала, формированию многофункциональной инфраструктуры. Наша молодежь делает нормой своей жизни занятия физкультурой и спортом, что помогает им в преодолении любых сложностей, достижений новых рубежей в учебе, работе, совершенствоваться в избранной профессии.

SAGDYN BEDENDE SAGDYN RUH

В. Gazakowa (Türkmenistan)

Hormatly Arkadagymyz: «Bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak, sagdyn durmuş ýörelgesine eýermek türkmenistanlylar üçin mizemez ýörelgä öwürmelidir» diýip belleýär.

Ata Watanymyzyň röwşen geljeginiň aýdyň ýollaryny açyp berýän hormatly Arkadagly Serdarymyzyň Prezidentlige saýlanan ilkinji günlerinden başlap Türkmenistanda sport ulgamyny kämilleşdirmek we ösdürmek baradaky kabul eden resminamalary bilim ulgamyndaky häzirk

wagtda alnyp barylýan özgertmeler bilen sazlaşykly utgaşýar. Bu göwün göteriji resminamalar çagalardan başlap pensiýa ýaşyndaky ýaşululara, zenan maşgalalara, mümkinçilikleri çäkli bolan çagalara, talyplara, mekdep okuwçylaryna, mahlasly türkmen topragynda ýaşap, onuň mahmal howasyndan dem alýan ähli ynsanlara degişlidir. Saglygy gorap saklamak adamyň iň ilkinji islegidir. Adam saglygyny goramak jemgyýetçilik gurluşy bilen aýrylmaz baglydyr.

Bilşimiz ýaly, halkyň saglygyny goramak baradaky ähli çäreler döwlet tarapyndan 1995-nji ýylda kabul edilen «Saglyk» Döwlet Maksatnamasynyň çäklerinde kanunçylyk esasynda geçirilýär.

Döwlet Garaşsyzlygymyzy alanymyzdan soň ýurdumyzda halkyň saglygyny goramak, keselleriň önüni almak babatda uly işler amala aşyrylýar. Döwletimizde adam hakyndaky alada Hormatly Prezidentimiziň üns merkezinden düşmeýär. Welotrek boýunça dünýä çempionaty esasy meseleleriň biri boldy. Bu abraýly ýaryş Türkmenistanyň Sport we ýaşlar syýasaty ministrligi, Welosiped sporty federasiýasy hem-de Halkara welosipedçiler birleşigi bilen bilelikde guraldy. Bu ýaryşlara dünýäniň 186 ýurdunyň wekilleri gatnaşdy. Milli Liderimiz Welotrek boýunça dünýä çempionatynyň geçirilmeginiň Halkara Olimpiýa komitetiniň we Aziýanyň Olimpiýa geňeşiniň agzasy bolan ýurdumyzyň dünýäniň olimpiýa hereketini ösdürmäge hem-de sporty wagyz etmäge mynasyp goşandydygyny aýtdy. Daşary ýurtly bilermenleriň baha bermegine görä, sagdyn durmuş ýörelgesiniň tarapdary hem-de işjeň wagyzçysy bolan türkmen Lideriniň taýsyz tagallalary netijesinde Türkmenistanda diňe bir bedenterbiýe we sport bilen işjeň meşgullanmak üçin däl, eýsem, ýokary derejeli ýaryşlary geçirmek üçin hem ähli şertler döredildi. Sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy hökmünde ykrar edilen Türkmenistanda soňky ýyllarda sportuň ähli görnüşlerini ösdürmek üçin kuwwatly maddy-enjamlaýyn binýat döredildi. Köpugurly stadionlar we ajaýyp sport toplumlary, ilkinji nobatda bolsa, sebitdäki iri Olimpiýa şäherçesi guruldy. Dünýä çempionaty hem Olimpiýa şäherçesiniň üsti ýapyk welotrek toplumynda geçirildi. Bularyň ählisi Halkara Olimpiýa komitetiniň ähli talaplaryna laýyk gelýän milli sport ulgamynyň döredilendigine şaýatlyk edýär.

Sport we bedenterbiýe hereketi maksada okgunlylygy höweslendirýän sagdynlygyň hem-de güýç-kuwwatyň çeşmesi bolup durýar. Welosiped sporty bolsa sportuň ekologiýa taýdan arassa görnüşi bolmak bilen, ilatyň saglygyny berkitmekde möhüm orun eýeleýär. Şoňa görä-de, ýurdumyzda sportuň bu görnüşi bilen meşgullanýan adamlaryň sany yzygiderli artýar.

Jany sag adam zähmet çekmäge, oýlanmaga, jemgyýetde öz ornuny tapmaga, onda berk durmaga, il-gün üçin peýdaly işleri ýerine ýetirmäge ukyplydyr.

Dogrudan-da, saglyk ähli gowulyklaryň sakasynda duran adama berlen bahasyna ýetip bolmajak peşgeşdir. Watanymyzyň kuwwatlygy, gülläp ösmegi halkyň saglygyna baglydyr. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda geçirilýän, anyklaýyş we saglygy dikeldiş merkezlerini gurmak, hassahanalaryň durkuny täzelemek, halkyň saglygyny dikeldýän şypahanalary köpeltmek, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda maksatnamasynyň çäklerinde alnyp barylýan giň göwrümlü işler halkyň saglygyny gowulandyrmak we ömrüni uzaltmak barada edilýän aladalardan nyşandyr. Eziz watanymyzyň röwşen geljegini kepillendirýän ýaş nesil hakyndaky aladanyň ýokary derejededigi bilen baglylykda hormatly Prezidentimiziň ylym-bilim, saglyk we sport ulgamyndaky düýpli özgertmelerine guwanjymyzyň we buýsanjymyzyň çägi ýok.

HEALTHY MIND IN A HEALTHY BODY

B. Gazakova (Turkmenistan)

Health care is a top priority for all of us. Human health is inextricably linked with the social structure. All public health measures are legally enshrined in the “Saglyk” State Program.

Since independence, our country has done a lot to protect people's health and prevent diseases. In our state, concern for a person does not fall out of sight of our Esteemed President.

One of the key issues was the World Cycling Championship. The prestigious competitions were organized by the Ministry of Sports and Youth Policy of Turkmenistan in cooperation with the Cycling Federation and the International Cycling Union. Representatives of 186 countries of the world took part in the competition. Recognized as a country of health and inspiration, in recent years Turkmenistan has created a powerful material and technical base for the development of all sports. Stadiums and sports complexes have been built.

В ЗДОРОВОМ ТЕЛЕ ЗДОРОВЫЙ ДУХ

Б. Газакова (Туркменистан)

Забота о здоровье – это первостепенная задача для каждого из нас. Здоровье человека неразрывно связано с социальной структурой. Все меры общественного здравоохранения законодательно закреплены в Государственной программе здравоохранения.

После обретения независимости наша страна многое сделала для охраны здоровья людей и профилактики заболеваний. В нашем государстве забота о человеке не выпадает из поля зрения нашего уважаемого Президента.

Одним из ключевых вопросов был чемпионат мира по велоспорту. Престижные соревнования были организованы Министерством спорта и молодежной политики Туркменистана в сотрудничестве с Федерацией велосипедного спорта и Международным союзом велосипедистов. В конкурсе приняли участие представители 186 стран мира. Признанный страной здоровья и вдохновения, Туркменистан за последние годы создал мощную материально-техническую базу для развития всех видов спорта. Построены стадионы и спортивные комплексы.

SAGDYN DURMUŞ - BAGTYÝARLYGYŇ GÖZBAŞY

В. Guwanjow (Türkmenistan)

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň başyny başlan tutumly işlerini mynasyp dowam edýän hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe «Arkadag Serdary bagtyýar ýaşlar ýyly»diýip ygylan edilen ýylymyzda döwlet gurluşynyň we jemgyýetiň ähli ulgamlarynda, şol sanda sport ulgamynda hem özgertmeleri durmuşa geçirýär. Ýurdumyzda bedenterbiýäni we sporty kämilleşdirmegi, raýatlaryň maddy we ruhy kuwwatynyň sazlaşykly utgaşmagy netijesinde sagdyn durmuş ýörelgesine eýe bolmagy, şeýle hem sport ugry boýunça halkara hyzmatdaşlygyň giňelmegi döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň birine öwrüldi.

Şeýle syýasaty durmuşa geçirmek we halkymyza şertler döretmek maksady bilen Diýarymyzyň ähli welaýatlarynda köpugurly stadionlar, bedenterbiýe we sagaldyş toplumlary, aýlawlar, sport mekdepleri we başga-da ş.m. desgalar bina edildi. Ýurdumyzda türgenlerdir hünärmenleri taýýarlamagyň täze usullary we sport oýunlaryny geçirmegiň tejribesi kämilleşdirilýär, türkmen türgenleri bolsa daşary ýurtlarda geçirilýän sport ýaryşlaryna işjeň gatnaşyp üstünlik gazanýarlar.

Bu ösüşleri halkymyza we dünýäde wagyz etmek üçin 2012-nji ýylyň 1-nji ýanwaryndan bäri «Türkmenistan–sport» telekanaly «Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy» şygary astynda alnyp barylýan gepleşiginde bedenterbiýe we sport ugrunda gazanylan üstünlikleri beýan edýär. Sagdyn durmuş ýörelgesini wagyz - nesihat etmek üçin ýaýlymda zygiderli gepleşikleriň geçirilmegini dowam edýär. Arkadagly Serdarymyzyň işläp düzen, ulgamlaryň hem toplumlaryň durmuşa geçirýän ösüş maksatnamalary ýurdumyzy kuwwatly, ýokary derejede ösen, dünýäde bäsleşige ukyply döwlete

öwürmegiň ýörelgesidir. Onuň ykdysady nusgasy milli ykdysadyýetimizi we raýatlary durmuş taýdan goraýan bazar ykdysadyýetine geçirmegiň taglymat esasydyr. Şeýle hem bu maksatnamalar türkmen jemgyýetini ösen aň-düşünjeli raýat jemgyýetine öwürmäge niýetlenendir.

Arkadagly Serdarymyzyň beden sagdynlygyny berkitmekde görkezýän şahsy göreldesi ýaş nesil üçin ruhlandyryjy güýç bolup durýar. Gahryman Arkadagymyzyň belleýşi ýaly, bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak, sagdyn durmuş ýörelgesine eýermek türkmenistanlylar üçin mizemez ýörelgä öwrülýär.

BMG-niň Baň Assambleýasynyň 72-nji sessiýasynyň 82-nji mejlisinde biziň döwletimiziň başlangyjy bilen ýörite Rezolýusiýa kabul edilip, her ýylyň 3-nji iýunynyň Bütindünýä welosiped güni diýlip yglan edilmegi ýurdumyzda bedenterbiýäni goldamak we sporty ösdürmek babatda alnyp barylýan işleriň halkara derejesinde ykrar edilmegidir.

Gadymy döwürlerden bäri sagdyn bedenli hem-de päk ruhly nesilleri terbiýeläp ýetişdirmäge aýratyn ähmiýet berýän türkmen halky saglygy durmuşyň iň gymmatly baýlyklarynyň biri hasaplaýar we ol halkymyzyň iň gowy döwletlilik ýörelgesidir.

Sebitde deňi-taýy bolmadyk Olimpiýa şäherçesi bolsa, paýtagtymyzyň bezegine we buýsanjyna öwrüldi. Toplumyň ähli desgalary özboluşly bezeg keşbi bilen tapawutlanýar, onuň esasy nyşany – baş girelgäniň depesinde seleňläp görünýän bedewiň binagärlik heýkel keşbi Ginnesiň Rekordlar kitabyna girdi.

Şeýle hem welaýat merkezlerinde, şäherlerde we obalarda dünýä ölçeglerine kybap gelýän köpugurly stadionlar we sport toplumlary, ýöriteleşdirilen sport mekdepleri guruldy.

Golf-klubly, şeýle hem «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyndaky köpugurly döwrebap sport toplumlary, awtodromlar, ýaht-klublar, fitnes-merkezler, beýleki ugurdaş desgalar iň gowy dünýä nusgalary esasynda guruldy. Olimpiýa şäherjiginiň sportuň birnäçe görnüşleri boýunça halkara ýaryşlaryny geçirmäge mümkinçiligi bardyr.

«Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022 – 2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli Maksatnamasynda» sport bilen meşgullanmagyň medeniýetini ýokarlandyrmak üçin, şeýle hem bedenterbiýe we sport ulgamyna maýa goýumlary çekmek üçin şertleri döretmek, bedenterbiýe we sport edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny pugtalandyrmak boýunça işleri dowam etdirmek, işgärleri taýýarlamak meselelerini kämilleşdirmek, şu ugurda işleýän hünärmenleriň durmuş goraglylygyny güýçlendirmek ýaly çäreler göz önünde tutulýar hem-de üstünlikli durmuşa geçirilýär.

Bitarap ýurdumyzda bedenterbiýäni we sporty goldamagyň hem-de ösdürmegiň kanunçylyk binýadyny kämilleşdirmek, daşary ýurtlaryň degişli sport guramalary bilen hyzmatdaşlygy ösdürmek hem-de bu ugurda sanly we innowasion tehnologiýalar babatda dünýä tejribesiniň gazananlaryny ýurduň sport ulgamyna ornaşdyrmak, ýaşlaryň arasynda bedenterbiýäni hem-de sporty ösdürmek, halkara derejeli ussat türgenleri taýýarlamak, bedenterbiýe we sport babatda ylmy ösdürmek hem-de beýleki wajyp çäreler maksatnamanyň esasy wezipesi hökmünde kesgitlenilýär.

Milli Liderimiziň: «Adam ömrüniň ähli döwürlerinde hereketde bolmagy saglyga oňaly täsir edýär» diýip aýdan sözlerinden ugur almak bilen, ýurdumyzda her bir ynsanyň beden taýdan berk we sagdyn bolmagyny gazanmak, sporty we bedenterbiýäni ähliahk islegine öwürmek, sagdyn jemgyýeti terbiýelemek üçin uly işler ýerine ýetirilýär.

Goý, Bitarap ýurdumyzy abadançylygyň we ruhubelentligiň ýurduna öwren Arkadagly Serdarymyzyň bedenterbiýe, sagaldyş we sport babatdaky amala aşyrylan işleri mydama üstünliklere beslensin!

HEALTHY LIFE – SOURCE OF HAPPINESS

B. Guvanjov (Turkmenistan)

In the scientific article, information is provided about the implementation of reforms in our country's state structure and society in all spheres, including the sports sector, the improvement of

physical education and sports, a healthy lifestyle as a result of a harmonious combination of material and spiritual strength of a citizen, as well as the expansion of international cooperation in the field of sports has become our state policy's one of the priorities. As well as improving the legislative framework for the support and development of physical education and sports in Turkmenistan, developing cooperation with relevant sports organizations of foreign countries and introducing the achievements of world experience in the field of digital and innovative technologies into the country's sports system, developing physical education and sports among young people, training of international level master athletes, improvement of science in the field of physical education and sports, and other important activities are described as the main tasks of the program

ЗДОРОВАЯ ЖИЗНЬ – ИСТОЧНИК СЧАСТЬЯ

Б. Гуванджов (Туркменистан)

В научной статье речь идет о реализации реформ в государственном устройстве нашей страны и обществе во всех сферах, в том числе и в спортивной сфере, совершенствовании физической культуры и спорта, здорового образа жизни. в результате гармоничного сочетания материальных и духовных сил граждан, а также расширение международного сотрудничества в сфере спорта являются нашей государственной политикой, и что она стала одним из приоритетных направлений. А также в качестве основных забот является совершенствование законодательной базы по поддержке и развитию физической культуры и спорта в Туркменистане, развитие сотрудничества с соответствующими спортивными организациями зарубежных стран и внедрение в спортивную систему страны достижений мирового опыта в области цифровых и инновационных технологий. Подготовка спортсменов международного уровня, развитие науки в области физического воспитания, спорта и другие важные мероприятия.

ATDA GEZIM ETMEGIŇ SAGLYGA TÄSIRI

В. Kurbanow, M. Saburowa (Türkmenistan)

Ippoterapiýanyň bejergi serişdesi atlar we atda gezim etmek bolup durýar. Munuň şeýledigine lukmanlar, aýratyn-da Gippokrat gadymdan bäri, üns beripdirler. Ol hatda melanholik adamlara atyň üstünde gezim etmegi maslahat beripdir. Atyň üstünde gezim etmek şeýle adamlary erbet pikirlerden daşlaşdyrýar diýlip hasap edilipdir.

Häzirki wagtda lukmanlar atyň üstündäki gezimi poliomielit, skolioz, aşa semizlik, osteohondroz we prostatit ýaly keselleri ýeňmäge kömek edýär diýip hasaplaýarlar. Ippoterapiýa bejergisi, köplenç, serebral paraliçli, autizimli, daun keseli bolan maýyp çagalara maslahat berýärler.

Atyň üstündäki gezimiň bejergi täsiri aty çalt ýa-da haýal, ýorgalap ýa-da öňürdikledip münmek bolup atyň adaty hereketindäki yrgyldylaryň çapyksuwara (atyň üstündäki adama) täsiri bolup durýar. Minutda 90-dan 160-a çenli aralykdaky impulsy bolan atyň ritmi biziň bedenimizi kesellerden saplamaga we sazlamaga ukyplydyr. Atyň dürli taraplaýyn hereket impulsy çapyksuwaryň göni bogunlaryna we oňurgasyna geçýär. Kadaly we ýeterlik derejede türgenleşilende ýagyryny myşsalar berkleşýär, oňurga ýüliginiň işjeňligi artýar, görüş we eşiň agzalaryna oňat täsir edýär. Atyň üstündäki gezelenç oňurga, bogunlara we myşsalarдан başga-da psihiki ýagdaýa oňat täsir edýär. Bulardan başga-da, atyň üstündäki gezim ýatkeşliginiň gowulandyrýar, degna dartgynlygy aýrlyýar, pikirini jemleme artýar, ruhy ýagdaýyň rahatlanýar.

Ýene bir peýdaly başlangyç bu «tebigy gyzgynlyk» işidir. Atyň bedeniniň kadaly temperaturasy 38-50°C aralygyndadyr. Şeýle gyzgynlyk damarlary giňeltmek bilen çapyksuwaryň bedenindäki ganaýlanyşy gowulandyrýar. Netijedeň özboluşly şypa beriji ýylylyk massаж bolýar.

Hassalar bilen arabaglanyşykda bolmak, kähalatlarda adaty adamlara-da kyn düşýär. Şol sebäpli hem şeýle atlary – «terapewtleri» saýlap seçmek işine çynlakaý seredilýär. Beýle atlar ýuwaş, parahat, açyk göwünli bolmaly, şeýle-de çalt hereketlerden, goh-galmagaldan gorkmaly däldirler. Aýratyn-da bu atlar sagdyn bolmalydyr.

Haçan-da, düýpli bozulmalary we keseli bolan hassalar ata mündürilende, olar üçin heniz açylmadyk näbelli dünýä açylýar. Olar ilkinji gezek eldegrilmesiz gőzelligi we erkin hereketi duýýarlar. Elbetde, şeýle duýgularyň hassada yz galdyrmaklygy adaty ýagdaý. Ol duýgular hassanyň öz-özüne bolan bahasyny artdyryar, rahatlandyryar, öz şahsy mertebesini berkidýär, sagalmaklygyna bolan ynamy oýaryar. Hatda sagdyn adam hem ata münende şahdi açylyp begenç, şatlyk, buýsanç ýaly duýgulary başdan geçirýär. Şeýle bolsa hassalar hakda näme diýjek? Hassalarda bu duýgular 100 esse güýçlüdir. Bilşimiz ýaly, ýakymly duýgular ähli dermanlardan gowudyr.

THE IMPACT OF HORSE RIDING ON HEALTH

B. Kurbanov, M. Saburova (Turkmenistan)

The healing properties of hippo therapy are horses and riding them. Attention to him drew even doctors of antiquity, in particular Hippocrates. He even recommended horseriding to people of melancholy temperament. It was believed that horse riding can save such people from gloomy thoughts.

Now doctors believe that horse riding not only helps to cope with polio, but also treats scoliosis, obesity and even prostatitis. It is often prescribed to children with disabilities who are sick with infantile cerebral palsy, autism, Down's disease, etc.

The therapeutic effects of hippotherapy when riding – fast or slow, trotting or galloping – the rider every minute are transferred to the natural vibrations of the horse. Such a rhythmic step of the animal is able to rid itself of diseases and bring harmony to our body. Multidirectional motor impulses received from the horse are immediately transferred to the joints and spine of the rider.

ВЛИЯНИЕ ВЕРХОВОЙ ЕЗДЫ НА ЗДОРОВЬЕ

В. Курбанов, М. Сабурова (Туркменистан)

Езда на лошади является главным в лечении иппотерапии. Внимание на это обращали еще врачи древности, в частности Гиппократ. Он даже рекомендовал конные прогулки людям меланхолического темперамента.

Врачи считают, что верховая езда не только помогает справиться с полиомиелитом, но и лечит сколиоз, ожирение, остеохондроз и даже простатит. Ее часто назначают детям-инвалидам, которые больны детским церебральным параличом, аутизмом, болезнью Дауна и пр.

Лечебное воздействие иппотерапии при верховой езде – быстрой или медленной, рысью или галопом - наезднику каждую минуту передаются естественные вибрации лошади. Такой ритмичный шаг животного способен избавить от болезней и принести гармонию в наш организм.

ÝAŞLARYŇ FIZIKI IŞJEŇLIGINI ÖSDÜRMEKDE SANLY TEHNOLOGIÝALARYŇ ÄHMIÝETI

Ç. Mämmetgulyýew, A. Annamyradow (Türkmenistan)

Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiziň Karary bilen tassyklanan «Türkmenistanda ilatyň fiziki işjeňligini ýokarlandyrmak boýunça 2018–2025-nji ýyllar üçin Milli strategiýasy» üstünlikli durmuşa geçirilýär.

Bütindünýä Saglygy gorayyş guramasynyň kesgitlemesine görä, fiziki işjeňlik – munuň özi adam bedeniniň skelet myşsalarynyň ýerine ýetirýän we energiýanyň harçlanylmagyny talap edýän islendik hereketidir. Fiziki işjeňlik giň manyly adalga bolmak bilen, o1 pyýada ýöremegi, welosiped sürmegi, tans, oýun, sport, önümçilik we beden maşklary ýaly işleriň görnüşleriniň tutuş toplumyny öz içine alýar.

Ylmy barlaglaryň netijeleri uly ýaşly we gartaşan adamlaryň hepdede azyndan 150 minudyň dowamynda aram ýagdaýdaky depginde aerob fiziki işjeňligi bilen meşgullanmaklaryny maksada laýyk boljakdygyny tassyklaýar. Gartaşan adamlar ýykylmagyň töwekgelçiligini azaltmak üçin güýji we deňagramlylygy türgenleşdirmäge gatnaşmalydyrlar. Çagalar we ýaşlar her gün azyndan 60 minut fiziki işjeň ýagdaýda bolmalydyrlar. Fiziki işjeňligiň has ýokary derejeleri we ýokary depginli işjeň maşklara gatnaşmak arkaly saglyk üçin goşmaça artykmaçlyklary gazanmaga amatly mümkinçilikler döreýär.

Işiň maksady ilatyň saglygyny häsiýetlendirýän görkezijilere fiziki işjeňligiň ýetirýän täsirini öwrenmekden, ýaşlaryň fiziki işjeňligini ösdürmegiň döwrebap halkara tejribesini we sanly ulgamyň ähmiýetini ylmy esasynda seljermekden ybarat bolup durýar.

Alymlaryň tassyklamagyna görä, adamyň saglygyny mukdar we hil taýdan häsiýetlendirýän alamatlary ýüze çykarmak, esaslandyrmak we öwrenmek wajyp ähmiýetli wezipeleriň biridir. Ýokary netijeleri gazanmaga başaryan türgenler sport lukmançylygynda, bir tarapdan, ortaça statistiki kadaly sagdyn adamlardan tapawutlanýan hem bolsalar, beýleki bir tarapdan, agzalan türgenleriň ýokary sportda mynasyp bolýan üstünlükleri adam bedeniniň heniz ýüze çykarylmandyk, ýaşyryn mümkinçilikleriniň ulanylmagynyň amala aşyrylmagydyr, olar ewolýusuýa ýoly bilen adamzady ösüşlere tarap hereketlenmegi höweslendirmäge ukyplydyrlar.

Adamyň saglygyny we beden mümkinçiliklerini ygtybarly bahalandyrmakda «şahsylaýyn kada» düşünjesi her bir anyk şahsyýete mahsus bolan kadany kesgitlemäge ýardam berýär. Şahsylaýyn kadany işläp düzmek üçin, hususan-da, ýokary derejeli türgenleri, aýratyn hünärli adamlary taýýarlamakda, aşa fiziki ýüklenmeleriň oňyn däl täsiriniň oňünü almakda genetiki, morfologiki (şol sanda, gistologiki) we psihologiki barlaglaryň geçirilmegi zerur bolup durýar.

Döwrebap bilim ulgamynda öňdebaryjy ýurtlaryň bedenterbiýesi seljerilende, ýaşlaryň gündelik durmuşyna bedenterbiýäni we sporty ornaşdyrmak üçin mekdep bedenterbiýesiniň sport çäreleri bilen utgaşdyrylýandygy, mekdep bedenterbiýesini bahalandyrmagyň usullarynda bir ölçegli ülnülerden köp ölçegli ülnülere geçilýändigini, ýaş nesliň saglyk derejesini we beden taýýarlygyny bahalandyrmaga mümkinçilik berýän elektron maksatnamalarynyň, Internet maglumat torlarynyň, maglumatlar tehnologiýalary esasynda düzülen monitoring ulgamlarynyň mekdep bedenterbiýesine we sport mekdeplerine netijeli ornaşdyrylýandygy ýüze çykarylady.

THE SIGNIFICANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL ACTIVITY OF YOUTH

Ch. Mammetygulyev, A. Annamyradov (Turkmenistan)

A sedentary lifestyle, overeating, an excess of information, neuro-emotional overstrains change the environment of a modern person. Over the past decades, the share of heavy physical labor in the production process has decreased hundreds of times, which has led to a violation of the natural nature of the human body, the emergence of diseases of the metabolism, cardiovascular and nervous systems, and launched a chain reaction of hypodynamic syndrome.

The World Health Organization defines physical activity as any movement of the body that is produced by skeletal muscles and requires the expenditure of energy.

The analysis of scientific research shows that physical training, adequate physical activity in combination with a balanced diet and a healthy lifestyle are effective means of preventing diseases of the circulatory system and improving the health of the population, including young people.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Ч. Мамметгульев, А. Аннамырадов (Туркменистан)

Малоподвижный образ жизни, переизбыток информации, нервно-эмоциональные перенапряжения изменяют среду обитания современного человека. За последние десятилетия доля тяжелого физического труда в процессе производства сократилась в сотни раз, что привело к нарушению естественной природы человеческого организма, появлению болезней обмена веществ, сердечно-сосудистой и нервной системы, и запустило цепную реакцию гиподинамического синдрома.

Всемирной организацией здравоохранения физическая активность определяется как любое движение тела, которое производится скелетными мышцами и требует расхода энергии.

Анализ научных исследований свидетельствует, что эффективными средствами профилактики болезней системы кровообращения и укрепления здоровья населения, в том числе молодежи являются занятия физической культурой, адекватная физическая активность в сочетании с рациональным питанием и здорового образа жизни.

SAGDYN MAŞGALADA – SAGDYN ÇAGALAR

G. Halbaýewa, P. Taganowa (Türkmenistan)

Jemgyýetiň we adamyň saglygy dürli sosial, tebigy we biologik faktorlara bagly bolup durýar. Alymlaryň aýtmaklaryna görä, halkyň saglygynyň 50-55%-i durmuş ýörelgelerini ýöretmeklige, 20-25%-i ekologiýa, 20%-i biologik faktorlara we 10%-i lukmançylyga baglydyr.

Çaganyň bedenini dürli kesellere garşy göreşip bilýän, çydamly, güýçli edip ýetişdirmek üçin ulanylýan iň ynamly usullarynyň biri-de fiziki terbiýäniň dogry berilmegidir.

Bedenterbiýe sport bilen yzygider we rejeli meşgullanmak ähli tarapdan fiziki taýdan kämilleşmä, ýagny saglygy berkitmeklige, işjeňligiň artmagyna, şähdaçyklyga getirýär.

Dogry düzülen, rejeli guralan gün tertibi çagalara netijeli fiziki terbiýäni bermeklige gowy täsir edýär. Her bir çaganyň özüniň ýaş aýratynlygyna, şahsy häsiýet aýratynlygyna görä gün tertibi bolmaly. Işiň görnüşleriniň ýeriniň gezekleşdirilmegi, ýagny okamaklyk, ýazmaklyk, ýatlamaklyk, dync almak we ş.m. okuwçynyň bedeniniň we nerw ulgamynyň dogry ösmekligine ýardam berýär.

Dogry iýmitlenmek, ýaramaz endikler bilen göreşmek, okuwlaryny, sagdyn dync alşy dogry guramak, sagdyn ukyny üpjün etmek, kompýuteri we beýleki döwrebap tehnologiýalary dogry ulanmak çagalarymyzyň saglygy üçin wajyp zatlaryň esaslarydyr. Sagdyn maşgalada sagdyn çagalaryň, sagdyn çagalaryň bolsa gowy okuwçylar bolýandygyny unutmaly däldiris.

HEALTHY CHILDREN IN A HEALTHY FAMILY

G. Halbaeva, P. Taganova (Turkmenistan)

Health of the person and society as a whole depends on set of social, natural and biological factors. Scientists assert that people health on 50 – 55 % is defined by a way of life, on 20-25 % - ecological, on 20 % - biological (hereditary) factors and on 10 % - medicine.

To organize correct, effective physical training the day regimen helps. For each child there should be a schedule which depends on age, specific features of children, even from a daily routine of parents. Uniform alternation of work and rest correct day regimen, is necessary for normal physical growth of the school children, for correct development of its nervous system.

The eutrophic is of what parents first of all should care, wishing to see the child healthy. Parents cannot forget that diet observance - a basis of a healthy way of life.

All know that smoking is one of the reasons of occurrence of many serious illnesses, especially such, as diseases of heart, vessels, occurrence of malignant tumors. Scientists have established that, the earlier the person starts to smoke, the danger of occurrence of malignant tumors more increases.

ЗДОРОВЫЕ ДЕТИ – В ЗДОРОВОЙ СЕМЬЕ

Г. Халбаева, П. Таганова (Туркменистан)

Здоровье человека и общества в целом зависит от множества социальных, природных и биологических факторов. Ученые утверждают, что здоровье народа на 50 – 55% определяется образом жизни (ОЖ), на 20-25% – экологическими, на 20% – биологическими (наследственными) факторами и на 10% – медициной.

Верный способ повысить сопротивляемость детского организма различным заболеваниям, сделать его выносливым, крепким, сильным – **правильное физическое воспитание**. Систематические занятия физкультурой и спортом способствуют всестороннему физическому совершенствованию, укрепляют здоровье, увеличивают работоспособность, вызывают бодрое настроение, при котором учеба и любая работа лучше спорится.

Организовать правильное, эффективное физическое воспитание помогает режим дня. Для каждого ребенка должен быть свой распорядок, который зависит от возраста, индивидуальных особенностей детей, даже от распорядка дня родителей. Равномерное чередование работы и отдыха, т. е. правильный режим дня, необходимо для нормального физического роста школьника, для правильного развития его нервной системы.

Правильное питание. Главное правило, о котором часто забывают родители, – питание должно быть разнообразным. Это важнейший фактор, который способствует нормальному интеллектуальному и физическому развитию ребенка.

Здоровый сон - залог школьной успеваемости. Не менее важен полноценный и здоровый сон для улучшения умственной деятельности человека. При его недостатке у ребенка снижается внимание и работоспособность, появляется раздражительность, вспыльчивость, депрессия, а в отдельных случаях – склонность к насилию и тяга к алкоголю и сигаретам. Таким образом, недостаток сна у школьника негативно отражается не только на его успеваемости в школе, но и на здоровье. Медицинские исследования показали, что режим сна школьника, включая подростковый возраст, должен составлять не менее 9 часов ночного сна.

Ограничение времени работы на компьютере – важный фактор сохранения здоровья: - школьникам можно разрешить проводить перед монитором до двух часов, устраивая 10-15 минутные перерывы каждые полчаса; – ребенок младшего возраста может играть за компьютером не более 15 минут в день, а дети близоруких родителей - только 10 минут, только 3 раза в неделю; – лучше играть в первой половине дня; - комната, в которой он работает должна быть хорошо освещена; - мебель соответствовать росту ребенка; - расстояние от глаз ребенка до монитора 60 см; - после игры нужно обязательно сделать зарядку для глаз; - игровую деятельность сменить физическими упражнениями. Если соблюдать эти требования и правила, то компьютер не нанесет вреда ребенку.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ GOŞGULARYNYDA SAGLYGYŇ WASPY

G. Nazarowa (Türkmenistan)

Häzirki wagtda dünýäniň köp ýerlerinde dürli howply keselleriň ýaýramagynyň önüni almak we kesellere garşy göreş çärelerini geçirmek tutuş adamzadyň baş maksadyna öwrüldi. Ähli ulgam bilen bir hatarda dünýä halklaryny geň galdyran hakykat hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen ýurdumyzda amal edilýän saglyk syýasatynda gazanylýan üstünliklerdir. Gahryman Arkadagymyz hem-de Arkadagly Serdarymyz ata Watanymyzyň her bir raýatynyň sagdyn bolmagy, ýurdumyzda ýokanç keselleriň ýaýramagynyň önüni almak barada uly işleri amala aşyrýarlar.

Halkymyz saglyk barada ähli döwürde hem uly aladalary edipdir. Bu barada nusgawy şahyrlaryň eserlerine ser salanymyzda aýdyňlyk bilen göz ýetirýäris. Dünýä edebiýatynda hormatly orny eýelän Magtymguly Pyragynyň paýhas ummanynda saglyk, lukmançylyk, Lukman Hekim bilen bagly bir-näçe goşgulara duş gelyäris. Sözüme gury bolmaz ýaly, akyldar şahyrymyzyň käbir goşgulary barada durup geçmegi makul bilýäris. Şahyr «Bu işi», «Duman peýda», «Gybatkeş» goşgularynda ynsanyň ruhy taýdan sagdyn bolmagyny öwüt eden bolsa, «Il ýagşy» goşgusynda:

Jan saglygyň bolmaz hiç deňi-taýy,
Agşam ýatyp, ertir şükrüň kyl ýagşy.

«Tutmaz» goşgusynda:

Lukmanyndan şypa gören päk gullar,
Tä ömri ötinçä ony unutmaz.

«Soltanydyr» goşgusynda:

Dürdür bu janyň lezzeti;
Saglyk anyň soltanydyr.

«Köňül ýatmaz hiç» goşgusynda:

Bar nygmatdan ýeg saglygyň mazasy,...

«Tapmaz sen» goşgusynda:

Bu jan saglygyňda haýyr gazangyl,...

«Ölmesden burun» goşgusynda:

Saglygyň gadryny bilgil, hasta bolmasdan burun,
Hastalyk şükrüni kylgyl, täki ölmesden burun,

diýmek bilen, ynsanperwer jemgyýetimiziň baş baýlygy bolan adamlaryň saglygyny gorap saklamagy, onuň gadryny bilmekligi, lukmanlara belent hormat goýmaklygy ündeýär. Pyragy «Gelende bardyr», «Durasyň geler» ýaly goşgularynda bolsa saglygyň girewi arassaçylyk barada gowy nesi-hatlary berýär. «Çilimkeş», «Nas atan», «Çilim» ýaly goşgularynda akyldar şahyr saglyga zyýanly serişdeleri, endikleri berk ýazgarýar we halky şol zatlardan daşda durmaklyga çagyryýar. Türkmen halkynyň hal-ýagdaýyna aňryýany bilen düşünen akyldar şahyrymyzyň şeýle belent owaz bilen ýaňlanýan setirleri bu gün Garaşsyz döwletimiziň köpçülikleýin bedenterbiýäni we sporty ösdürmek baradaky kanunçylyk namalarynda öz beýanyny tapýar.

HEALTH'S PRAISE IN THE POEMS OF PYRAGY

G. Nazarova (Turkmenistan)

The Esteemed President takes care of health of the nation. He always thinks about prosperous and healthy life of Turkmen people. In our state enormous work on development of the physical culture and sport is lead.

Turkmen great poet MagtymgulyPyragy had written some poems about health, healthy lifestyle, and doctors (lukman). He wrote many poems about spirituality, and some poems for safety health.

He had written poems such «Cigar», «Smoker», «Tobacco». He said that cigar and tobacco are harmful for people's health, for the human organism, that's why he advised to be far away from them. Everybody must estimate healthy life before to be ill. In his poem «Want to stay» he advised to be pure, to be clean.

О ЗДОРОВЬЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Г. Назарова (Туркменистан)

В эпоху процветания могущества государства, Известный в мировой литературе Махтумкули Фраги написал несколько стихотворений о здоровье, о врачах, о лекарях. Поэт в стихотворениях «Буиши», «Думан пейда», «Гыбаткеш» пишет в форме наставлений о здоровом духе. В стихотворениях «Ил ягшы», «Тутмаз», «Солтандадыр», «Намыс арыма», «Билмедим», «Тапмаз сен», «Олмесден бурун» о высоком уважении к врачам и лекарям, о здоровье как об основной ценностиосланной нам свыше.

В стихотворениях «Геленде бардыр», «Дурасын гелер» Фраги пишет о чистоте как о залоге здоровья. В стихотворениях «Чилимкеш», «Нас атан» – о вреде дурных привычек, призывая к здоровому образу жизни.

ARKADAG SERDARLY BAGTYÝAR ÝAŞLAR ÝYLYNDA ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGESI

G. Rahmanow (Türkmenistan)

Hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýurdumyzda uly özgertmeler amala aşyrylýar.

Hormatly Prezidentimiz ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgelerini terbiýelemäge türkmenistanlylaryň saglygyny dikeltmäge hem-de durmuş derejesini ýokarlandyrmaga ýardam berýän çärelerе uly üns berýär. Türkmen topragynda iň häzirki zaman münlerçe sport desgalary, köpugurly toplumlar, türgenleşmek üçin ähli zerur enjamlary bolan sport zallary, ýüzüş howdanlary, futbol meýdançalary we welotrek hereket edýär. Türkmenistanda bedenterbiýe we sport bilen yzygiderli meşgullanmagyň bedeni we ruhy taplaýandygyny, adamda berk erki pugtalanýandygyny döwlet Baştutanymyz öz şahsy göreldesi bilen subut edýär. Gahryman Arkadagymyzyň belläp geçişi ýaly, ýaşlar biziň geljegimiz. Olar halkyň, ýurduň ykbalyна dahylly bolmaly adamlar. Halkyň, ýurduň ykbaly bilen bagly meselelerde akylly-başly netije çykarmagy başarjak adamlar. Nesillerimizi ýetişdirmek bilen biz öz geljegini guryarys.

Halkymyzyň bagtyýar, abadan, sagdyn durmuşda ýaşamaklary ugrunda bimöçber işler durmuşa geçirilýär. Hormatly Prezidentimiziň durmuşa geçirýän özgertmeleriniň ählisiniň esasyny, raýatlarymyzyň mynasyp durmuşyny we netijeli zähmet çekmegini üpjün etmek, milli saglygy goraýuş ulgamyny ösdürmek wezipeleri düzýär. Bu ulgamyň esasy maksady bolsa ýurdumyzyň baş baýlygy bolan halkymyzyň saglygyny goramakdan ybaratdyr.

«Saglyk» Döwlet Maksatnamasynyň esasy wezipeleri saglygy goraýyş ulgamynda edilýän işleriň netijeliligini ýokarlandyrmak, maşgala lukmançylygyny has kämil derejä ýetirmek bilen häzirki wagtda ilata berilýän saglygy goraýyş hyzmatlary, ylmyň we tehnikanyň soňky gazananlary bilen enjamlaşdyrylan döwrebap saglyk öýlerinde doly ýola goýuldy. Häzirki wagtda saglyk öýleri toplumlaýyn önüni alyş işinde ilata lukmançylyk kömeginiň berilmegini üpjün edýärler.

Halkymyzyň saglygy baradaky alada, adamlaryň bagtyýar durmuşy üçin ähli şertleriň döredilmegi Gahryman Arkadagymyzyň peder ýoluny mynasyp dowam etdirýän Arkadagly Serdarymyzyň üstünlikli alyp barýan syýasatynyň esasy düzýär. Türkmenistanda amala aşyrylýan özgertmeleriň, durmuşa geçirilýän milli maksatnamalarydyr iri taslamalaryň özeninde döwletimiziň we jemgyýetimiziň in ýokary gymmatlygy hasaplanylýan adamlaryň saglygy durýar.

Halkymyzyň saglygy Berkarar Watanymyzyň rowaçlyklarynyň we üstünlikleriniň gözbaşydyr diýip nygtaýan Gahryman Arkadagymyz ynsan saglygyny gorap saklamak hakynda zygiderli tagallalary edýär. Ynsan saglygyny gorap saklamak, jemgyýetimize sagdyn ýaşaaýyş-durmuş ýörelgelerini ornaşdyrmak durmuş-ykdysady syýasatyň esasy maksatlarynyň biri bolup durýar. Sagdyn durmuş ýörelgesi önümizde goýan maksatlarymyza we arzuwlarymyza ýetmäge, olary durmuşa ornaşdyrmaga kömek edýär. Sagdynlyk, berk bedenlilik, sagdyn durmuş ýörelgesi – adamyň uzak ýaşamagyna we ýaşan ömrüniň lezzetini duýmaga kömek edýär. Saglyk – bu her bir adamyň, maşgalanyň, şol sanda jemgyýetiň bahasyna ýetip bolmajak baýlygydyr. Sporta gujur- gaýratyň, gözelligiň, sagdynlygyň gözbaşy, durmuşa bolan höwesi, söýgini artdyran egsilmez güýç hökmünde ýokary baha berýän hormatly Prezidentimiziň berkarar Watanymyzda milli sporty wagyz etmekde, sagdyn durmuş ýörelgelerini has-da berk ornaşdyrmakda üstünlikli amala aşyran giň gerimli tutumlary dünýä jemgyýetçiliginiň ýokary bahasyna mynasyp bolýar.

Jemgyýetiň we döwletimiziň in ýokary gymmatlygy bolan adamyň saglygyny goramak Türkmenistanda döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň öňe sürýän «Watan diňe halky bilen Watandyr! Döwlet diňe halky bilen döwletdir!» ýörelgesi esasynda milli saglygy goraýyş ulgamyny has-da döwrebaplaşdyrmak üçin täze belent maksatlar we wezipeler goýulýar. «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022–2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli Maksatnamasy», «Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2022–2028-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň Maksatnamasy», «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň ýaşaaýyş-durmuş şertlerini özgertmek boýunça 2028-nji ýyla çenli döwür üçin milli Maksatnamasy» esasynda, Aşgabatda we welaýatlarda häzirki zaman ylmy-kliniki merkezler, şypahanalar, döwrebap derman kärhanalary, saglyk öýleri gurulýar.

Ýurdumyza sagdyn durmuş ýörelgelerini berkarar etmek, jemgyýetimizde bedenterbiýe hem-de sport bilen zygiderli meşgullanmagy wagyz etmek boýunça giň gerimli işler alnyp barylýar. Ýylsaýyn bu herekete türkmenistanlylaryň barha köp sanlysy goşulýar. «Saglyk» Döwlet Maksatnamasy, beýleki degişli maksatnamalar, şäherlerde we oba ýerlerinde lukmançylyk we sport düzümlerini döwrebaplaşdyrmak boýunça taslamalar zygiderli durmuşa geçirilýär. Paýtagtymyza we sebitlerde in täze enjamlar hem-de öndebaryjy tehnologiýalar bilen üpjün edilen döwrebap saglygy goraýyş edaralary we şypahana ulgamynyň binalary, sport desgalary, ýöriteleşdirilen sport mekdepleri, çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleri gurulýar, hereket edýän ugurdaş desgalar döwrebaplaşdyrylýar.

HEALTHY LIFESTYLE OF THE YOUNG PEOPLE IN THE YEAR «HAPPY YOUTH WITH ARKADAG SERDAR»

G. Rahmanov (Turkmenistan)

The protection of human health, representing the highest value of the society and state, is one of the priorities of the state policy of Turkmenistan. The President of Turkmenistan Serdar Berdimuhamedov on the basis of the proclaimed slogan «Motherland is the Motherland only with the

people! State is the state only with the people!» sets the new high goals and objectives for the further modernization of the national healthcare system. On the basis of the National Program «Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State: the National Program for the social and economic development of Turkmenistan for 2022–2052», the Program of the President of Turkmenistan on the social and economical development of our country for 2022–2028, the «National program for improvement of the social and living conditions of the population of settlements, cities, district cities and district centers for the period up to 2028», the modern scientific and clinical centers, sanatoriums, modern pharmaceutical enterprises, houses of health are being built in Ashgabat and regions.

The large-scale works are being carried out in our country in order to instill a healthy lifestyle, to popularize a regular physical culture and sports in our society. Every year more and more residents of Turkmenistan join to this movement. The State Saglyk Program, other relevant programs and projects for the modernization of medical and sports facilities in cities and towns are being systematically implemented. The modern medical institutions and hospital buildings equipped with the latest equipment and advanced technologies, sports facilities, specialized sports schools, children's institutions and recreation centers have been built in our capital and regions, and existing auxiliary facilities have been modernized.

Esteemed President Serdar Berdimuhamedov continues the noble family traditions, he pays a great attention to the sports. Along with the fact that sport has a positive effect onto the physical and mental state of a person, playing sports also contributes to the disclosure of such qualities as a diligence, courage, single - mindedness, discipline. This clearly shows the continuity of generations.

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ МОЛОДЁЖИ В ГОД «СЧАСТЛИВАЯ МОЛОДЁЖЬ С АРКАДАГ СЕРДАРОМ»

Г. Рахманов (Туркменистан)

Охрана здоровья человека, представляя собой наивысшую ценность общества и государства, является одним из приоритетных направлений государственной политики Туркменистана. Президент Туркменистана Сердар Бердымухамедов на основании провозглашённого лозунга «Родина является Родиной только с народом! Государство является государством только с народом!» ставит новые высокие цели и задачи по дальнейшей модернизации отечественной системы здравоохранения. На основе Национальной программы «Возрождение новой эпохи могущественного государства: Национальная программа социально - экономического развития Туркменистана на 2022–2052 годы», Программы Президента Туркменистана по социально - экономическому развитию нашей страны на 2022–2028 годы, «Национальной программы по совершенствованию социально бытовых условия населения посёлков, городов, этрапских городов и этрапских центров на период до 2028 года», в Ашхабаде и вelayах строятся современные научно-клинические центры, санатории, современные фармацевтические предприятия, дома здоровья.

В нашей стране проводится масштабная работа по привитию здорового образа жизни, популяризации регулярных занятий физкультурой и спортом в нашем обществе. С каждым годом к этому движению присоединяется всё больше жителей Туркменистана. Последовательно реализуется Государственная программа «Здоровье», другие соответствующие программы и проекты модернизации медицинских и спортивных сооружений городов и посёлков. В нашей столице и регионах построены современные медицинские учреждения и больничные корпуса, оснащённые новейшим оборудованием и передовыми технологиями, спортивные сооружения, специализированные спортивные школы, детские учреждения и базы отдыха, модернизированы действующие вспомогательные объекты.

Уважаемый Президент Сердар Бердымухамедов продолжает благородные семейные традиции, уделяет большое внимание занятиям спортом. Наряду с тем, что спорт оказывает положительное влияние на физическое и психическое состояние человека. Занятия спортом способствуют также раскрытию таких качеств, как трудолюбие, смелость, целеустремлённость, дисциплинированность. В этом ярко прослеживается преемственность поколений.

ARKADAG SERDARLY BAGTYÝAR ÝAŞLAR – RUHUBELENTLIGIŇ WE SAGDYNLYGYŇ NUSGASY

G. Uzbekowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň baştutanlygynda Türkmenistan dünýä giňişliginde ynsanperwer syýasaty dabaralandyryp, dostlugyň, ruhubelentligiň we sagdynlygyň ýurduna öwrülýär. Watanymyz ykdysadyýetde, syýasatda, ylym, bilim, medeniýet, saglygy goraýyş, sport ýaly dürli ugurlarda ösüşiň barha täze belentliklerine galýar.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe halkymyzyň, ilkinji nobatda, ösüp gelýän ýaş nesliň saglygynyň goraglylygy döwlet üçin iň möhüm wezipe hökmünde kesgitlenilendir. Ýurdumyzda ýaş nesliň ahlak terbiýesiniň we dünýägaraýşynyň möhüm bölegi bolan bedenterbiýäniň we sportuň, köpçülikleýin bedenterbiýe-sagaldyş hereketleriniň ýaýbaňlandyrylmagy nesil saglygyny goramagyň täsirli guralydyr. Hormatly Milli Liderimiziň başlangyjy bilen her ýylyň 5-nji aprelinde Bütindünýä saglyk güni mynasybetli köpçülikleýin bedenterbiýe-sport we medeni-sagaldyş maksatly giň gerimde guralan çäreleri muňa mysal bolup durýar. Şeýle çäreleriň geçirilmegi döwletimiziň baş gymmatlygynyň adam, baş baýlygynyň halkyň saglygy diýlip ykrar edilýändiginiň aňladylmasydyr.

Umumadamzat bähbitlerinden ugur almak bilen, ýurdumyzyň ýaş nesliniň, ýaşlarynyň sagdyn kemala gelmegini nazarlaýan köpçülikleýin bedenterbiýäniň we sportuň ösdürilmegi, bu ugurda ýokary netijeleriň gazanylmagy ýaş nesliň, ýaşlaryň ruhuny belent-de göterip, kalbyny buýsançdan doldurýar. Hormatly Arkadagymyzyň 2018-nji ýylyň mart aýynda «Beýik Ýüpek ýoly» köpçülikleýin sport ýaryşlaryna badalga bermegi, şeýle-de halkara häsiýete eýe bolan «Amul – Hazar 2018» halkara awtoralli görnüşinde geçirilen sport çäreleri halkymyzyň sport durmuşynda öňe ädilen ýene-de bir aýgytly ädimleri boldy. Şeýle uly göwrümlü sport çäreleri ýurdumyzyň durmuşynda sebit we halkara hyzmatdaşlygynyň ähmiýetini ýokarlandyrmakdan, ahlumumy parahatçylygyň, abadançylygyň we ösüşiň bähbitlerinden ugur alýar. Bu bolsa, öz nobatynda, ösüp gelýän ýaş nesliň ruhubelent terbiýelenmeginde halkymyzyň milli ýörelgelerine öwrülen dost-doganlyk, goňsuçylyk däpleriniň körpe neslimiziň we ýaşlaryň aňyna ornaşdyrylmagynda örän uly ähmiýete eýedir.

Hormatly Arkadagymyzyň we Arkadagly Prezidentimiziň ýurdumyzda alyp barýan durmuş syýasatynyň amala aşyrylmagynda ýurdumyzy ösdürmegiň örän ygtybarly ýollaryna bagyşlanylan, çuňňur filosofiýa ýugrulan taryhy-ensiklopedik işleriň ähmiýeti uludyr. Şeýle ajaýyp işleriň biri-de, Hormatly Arkadagymyzyň, Milli Liderimiziň sagdyn durmuş ýörelgelerini, bedenterbiýäni we sporty ösdürmäge, onuň häzirki üstünliklerini wagyz etmäge we geljege tarap ruhubelentlik bilen gitmäge bagyşlanan taglymaty özünde jemleýän «Arkadag taglymaty – sagdynlygyň, ruhubelentligiň binýady» atly kitapdyr. Onda Türkmenistanyň dünýäniň sport paýtagtyna öwrülendigi, bu ýetilen arzyly menzilde halkymyzyň sporta goýýan hormat-sarpasynyň, türgenlerimize bolan beýik buýsanjynyň, dünýä halklary bilen dostana gatnaşyklara bolan ýokary isleginiň şöhlelendirilýändigini belenilýär.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe eziz Watanymyzyň häzirki zaman ösüşleri ajaýyp geljegimiziň berk binýadyna öwrülen, milli taryhymyzyň gatlarynyň altyn sahypalarynda «Sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýyly» diýlip yglan edilen 2017-nji ýyly hem ýurdu-

myzda iri sport ýaryşlaryny geçirmegiň baý tejribesini toplan ýyllarymyzyň biri bolup galýar. Bu bolsa Watanymyzyň sportuň daýanjy bolmak bilen, adamzat ähmiýetli, parahatçylyk söýüjilikli başlangyçlary öňe sürmekde, dürli olimpiýa hereketlerini goldamakda nusga alarlyk görrelde görkezip, dünýäde uly abraýa eýe bolýar we sportuň barha rowaçlanmagy üçin ähli zerur şertleriň döredilmegini üpjün edýär. Bu ajaýyp işleriň baş maksadynyň pederlerimiziň şan-şöhretly geçmişini dikeltmekden, beden we ruhy taýdan sagdyn, atalarymyzyň ruhuna ygrarly nesli kemala getirmekden hem-de Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistany dünýäniň iň ösen sport paýtagtyna öwürmekden ybaratdygy biziň ählimizi buýsandyryýar.

Dünýä nusgalyk ynsanperwer işleri bitirýän, agzybir halkymyzy asuda, bolelin durmuşda ýaşadýan, bedenterbiýä we sporta mynasyp gadyr-sarpa goýýan, sagdyn durmuş ýörelgesiniň işjeň tarap-dary hormatly Prezidentimiziň baştutanlygy netijesinde ylym-bilim ulgamynyň ýokary derejelere ýetirilmegi, ýurdumyzy durmuş-ykdysady, medeni we ynsanperwer ugurlarda ösdürmegiň hereketlendiriji güýji bolup durýan Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlaryň ruhbelentligiň we sagdynlygyň nusgasy hasaplanýandygy hem-de ýaş nesliň asylyly sypatlarda terbiýelenýändigini we döwrebap bilim alýandygy biziň ählimizde uly buýsanç döredýär. Hormatly Prezidentimiziň ylym-bilim ulgamyny kämilleşdirmek üçin durmuşa geçirýän işleri, sagdyn durmuş ýörelgesi, alyp barýan oňyn içeri we daşary syýasaty, ruhbelent ýaşlar bilen bilelikde, mugallymlary hem täze zähmet üstünliklerine höweslendirýär.

HAPPY YOUTH WITH ARKADAG SERDAR – AN EXAMPLE OF SPIRITUALITY AND HEALTH

G. Uzbekova (Turkmenistan)

In the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State, under the leadership of Esteemed President, Turkmenistan is developing a humanitarian policy in the world and becoming a country of friendship, spirit and health. Our country continues to reach new heights of development in economy, politics, science, education, culture, healthcare, and sports.

In the country, the promotion of physical education and sports, which are an important part of the moral education and outlook of the young generation. Large-scale physical education and health activities are the effective tool for protecting the health of generation. Being the supporter of the Motherland's sports, it sets an example in promoting humanitarian and peace-loving initiatives, supports various Olympic events, gains a great reputation in the world and ensures the creation of all necessary conditions for the growing popularity of sports. We are all proud that the main goal of these wonderful activities is to restore the glorious past of our ancestors, to create a generation that is physically and mentally healthy, committed to the spirit of our ancestors and to turn Turkmenistan into the most developed sports capital of the world.

СЧАСТЛИВАЯ МОЛОДЕЖЬ С АРКАДАГ СЕРДАРОМ – ПРИМЕР ДУХОВНОСТИ И ЗДОРОВЬЯ

Г. Узбекова (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства под руководством уважаемого Президента Туркменистан, реализует гуманитарную политику в мире и становится страной дружбы, духа и здоровья. Наша страна продолжает достигать новых высот развития в экономике, политике, науке, образовании, культуре, здравоохранении и спорте.

Пропаганда физической культуры и спорта, является важной частью нравственного воспитания и мировоззрения подрастающего поколения, массовой физкультурно-оздоровительной работы, является действенным инструментом охраны здоровья подрастающего поколения страны. Являясь сторонником спорта Туркменистан подает образцовый пример в продвижении гуманитарных и миролюбивых инициатив, поддерживает олимпийское движение, завоевывает авторитет в мире, обеспечивает создание всех необходимых условий для роста популярности спорта. Туркменский народ гордится тем, что главной целью этих замечательных мероприятий является возрождение славного прошлого наших предков, воспитания поколения, здорового физически и психически, приверженного духу наших предков, и превращение Туркменистана в развитую спортивную державу мира.

RHDU-NYŇ TALYPLARYNYŇ ENERGETIK IÇGILERDEN PEÝDALANMAKLARYNYŇ HUSUSY SELJERMESI

I. Radyş, M. Korosteleva (Russiýa Federasiýasy)

Russiýanyň Halklaryň dostlugy uniwersitetiniň talyplary tarapyndan bir aýyň dowamynda düzüminde kofeýin bolan dürli içgileriniň we energetik içgileriniň hakyky sarp edilişiniň ýygylgy öwrenildi (n=388). Netijede öwrenilen azyk önümleriniň sarp edilişiniň ýygylgyndaky jyns tapawudy ýüze çykaryldy. Düzüminde kofeýin bolan iň meşhur içgi kofedir, ony bir günde azyndan bir gezek ýaş oglanlaryň 14%-i we gyzlaryň 21%-i, çay bolsa, degişlilikde 5%-i we 12%-i içýärler. Ýaş oglanlaryň 43%-i aýda bir gezek hem energetiki içgilerini içmediler, olaryň 19%-i agzalan içgileri hepdede bir gezek we hepdede 2–4 gezek, 5%-i hepdede 5–6 gezek we günde 2–3 gezek içdiler. Gyzlar energetik içgileri ýygy-ýygudan içýärler. Olaryň 2/3 bölegi bu içgileri aýda bir gezek hem içmediler, 21%-i aýda ýygy bolmadyk derejede 1–3 gezek, 2%-i hepdede 5–6 gezek we 1%-i aýda 2–3 gezek günde bir wagt içdiler. Şol ýa-da beýleki biologik işjeň maddalary ulanmagyň ýörelgeleri we olaryň gündelik ulanylyşyna gözegçilik etmegiň zerurlygy boýunça bilim beriş maksatnamalaryny okuw maksatnamasyna girizmek zerurdyr diýip aýtmak bolar.

FREQUENCY ANALYSIS OF ENERGY DRINKS CONSUMPTION BY RUDN UNIVERSITY STUDENTS

I. Radysh, M. Korosteleva (Russian Federation)

Abstract: the frequency of actual consumption of various caffeinated and energy drinks over the past month by students of the Peoples' Friendship University of Russia (n=388) was studied. Results: gender differences in the frequency of consumption of the studied food products were revealed: the most popular caffeine-containing drink is coffee, 14% of boys and 21% of girls drink it at least once a day, and tea—5% and 12%, respectively. 43% of young men did not drink energy drinks even once in a month, 19% of the respondents drank them once a week and 2–4 times a week, and 5% 5–6 times a week and 2–3 times a day. Girls use energy drinks less often: 2/3 of the respondents did not drink them once in a month, 21% used them no more than 1–3 times a month, 2% 5–6 times a week and 1% 2–3 times a day. Conclusions: it is necessary to introduce into the educational process educational programs on the principles of application and the need to control the daily consumption of certain biologically active substances.

Introduction. Infrequent or moderate consumption of energy drinks poses little risk to healthy people. However, their excessive consumption, combination with drugs and alcohol in amounts far exceeding the doses recommended by manufacturers, can cause negative consequences for human health. Most energy drinks contain significant amounts of added sugar in excess of the recommended intake.

The aim of the study: to study the frequency of actual consumption of various caffeinated and energy drinks by students of the Peoples' Friendship University of Russia.

Materials and methods: the frequency of consumption of various caffeinated drinks among 388 full-time students of the RUDN University (185 men and 203 women, mean age 20.4+2.2 and 21.9+1.7 years, respectively) was assessed using a modified frequency questionnaire. All participants signed an informed consent to participate in the survey. Statistical data processing was carried out using IBM SPSS v. 20.0 for Windows (IBM, USA).

Results and discussion. The most popular caffeinated drink is coffee - 14% of boys and 21% of girls drink it at least once a day, tea - 5% and 12%, respectively. When analyzing the frequency of consumption of energy drinks, it was found that 43% of young men did not use them once a month, 19% of the respondents drank them once a week and 2–4 times a week, and 5–6 times a week and 2–3 times a day at 5%. Girls use energy drinks less often: 2/3 of the respondents did not drink them once in a month, 21% used them no more than 1–3 times a month, 2% 5–6 times a week and 1% 2–3 times a day.

Students are distinguished by increased psychological stress and the need to combine educational activities with work, they need to feel alert and stimulate their working capacity, for this purpose they consume energy drinks. It is necessary to warn them about the need to control the amount of energy drinks, monitor compliance with the incoming daily dose, taking into account all caffeinated drinks and not mix them with alcohol and drugs; also in the presence of chronic and acute diseases, it is better to temporarily exclude / limit their consumption.

Conclusion: Gender differences in the use of caffeinated and non-alcoholic drinks by RUDN students were revealed. It is necessary to introduce programs on the principles of optimal nutrition, including the principles of application and the need to control the daily intake of certain biologically active substances, into the educational process.

ЧАСТОТНЫЙ АНАЛИЗ ПОТРЕБЛЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ НАПИТКОВ СТУДЕНТАМИ РУДН

И. Радыш, М. Коростелева (Российская Федерация)

Исследована частота фактического потребления различных кофеинсодержащих и энергетических напитков за последний месяц студентами Российского университета дружбы народов (n=388). Результаты: выявлены гендерные различия в частоте потребления изучаемых пищевых продуктов: наиболее популярным кофеинсодержащим напитком является кофе, его пьют не реже одного раза в день 14% юношей и 21% девушек, а чай – 5% и 12% соответственно. 43% юношей не пили энергетические напитки даже раз в месяц, 19% респондентов пили их раз в неделю и 2–4 раза в неделю, 5% 5–6 раз в неделю и 2–3 раза в день. Девушки реже употребляют энергетические напитки: 2/3 опрошенных не пили их раз в месяц, 21% употребляли не чаще 1–3 раз в месяц, 2% 5–6 раз в неделю и 1% 2–3 раза в месяц раз в день. Выводы: необходимо ввести в учебный процесс образовательные программы по принципам применения и необходимости контроля суточного потребления тех или иных биологически активных веществ.

MEKDEP ÝAŞLY ÇAGALARYŇ FIZIKI ÖSÜŞINIŇ AÝRATYŇLYKLARY

K. Seydow, A. Klyçewa (Türkmenistan)

Ýurdumyzda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň başda durmagynda çagalaryň sagdyn ösmegi, döwrebap bilim-terbiýe almagy, hünär öwrenmegi, sport bilen meşgullanmagy, tebigaty söýmegi, wagtyny netijeli, şadyýan geçirmegi üçin ähli şertler döredilýär. Sport, sport bäsleşikleri arkaly dostluk-doganlygy ýola goýmak we ösdürmek Türkmenistanyň hoşniýetli syýasatynyň esasy ugurlarynyň biri hökmünde öňe sürülýär. Hormatly Prezidentimiziň aladalary bilen ösüp gelýän ýaş nesliň berk bedenli, ruhabelent, sagdyn ösüp, durnukly bilim almagy üçin ähli amatlyklary bolan, dünýä ülňülerine gabat gelýän mekdebe çenli çagalar edaralarynyň, interaktiw- multimediyä tagtalary bilen üpjün edilen orta we ýokary okuw mekdepleriniň, sagaldyş hem saglyk merkezleriniň birnäçesi gurlup ulanmaga berildi hem-de bu işler şu günler hem gyzgalaňly dowam etdirilýär.

Hormatly Prezidentimiziň sporta we bedenterbiýä uly üns bermegi, sportuň dürli görnüşleri bilen zzygiderli meşgullanyp, atly gezimler, welosipedli ýörişler edip, ýaşlara görkezýän görüm-göreldeşi hakyky nusga alarlyklydyr, ýurt Baştutanymyzyň bedenterbiýe we sport ulgamynda alyp barýan asylyly hem tutanýerli işleriniň aýdyň subutnamasydyr. Bedenterbiýe we olimpiýa hereketleriniň gerimi barha giňeyär, halkara sport ýaryşlarynda Türkmenistanyň sport abraýyny gorayán ýaş türgenleriň sany barha artýar. Garaşsyzlyk ýyllary içinde täze stadionlar we sport – sagaldyş toplumlary gurlup ulanylmaga berildi we bu ähmiýetli işler gowşamaýan depginde dowam etdirilýär. Elbetde, munuň özi bedenterbiýäni we sporty ösdürmek boýunça edilýän tagallalaryň ýerine düşýändiginiň güwänamasydyr.

Okuw-terbiýeçilik işleriniň gözbaşynda pedagogika we psihologiýa ylmynyň taglymatlary durýar. Okuw-terbiýeçilik işlerini ylmy esasyda guramak üçin pedagogika we psihologiýa ylmlarynyň gazananlaryny terbiýeçilik işi bilen utgaşykly alyp barmak möhüm wezipeleriň biridir. Mugallym haýsy okuw dersden sapak berýändigine garamazdan, çagalaryň saglygy baradaky alada bilen gurşalmalydyr. Meselem, zähmet sapaklarynda islendik täze tema öwredilende ilki bilen seresaplyk düzgünlerini geçmelidir. Çagalar zähmet guralyndan (gaýçy, iňne, pildir, orak, stanoklar bilen işlemek) peýdalalananda olara seresaplyk düzgünleri öwredilmelidir. Bedenterbiýe mugallymy sapakda hökmany derejede ilki bilen seresaplyk çäresini geçmelidir hem-de olaryň bedenleriniň fiziki ösüşini nazara alyp, okatmalydyr. Bu ýagdaý beýleki derslere hem degişli bolup, mugallym tarapyndan berilýän ýumuşlar her günki geçilýän tema baglylykda güýçýeterli bolmalydyr.

Pedagogikada 7 ýaşdan 18 ýaş aralygy üç döwre bölmeklik kabul edilendir: kiçi (7-11 ýaş), orta ýa-da ýetginjeklik (12-15 ýaş) we uly ýa-da jahyllyk mekdep ýaşı. Kiçi mekdep ýaşı direg-hereket aparatynyň deňölçegli ösüşi bilen häsiýetlendirilýär. Emma bedeniň uzynlygy bu döwürde agrama seredende çalt ösýär. Çagalaryň bogunlary süýşýän hereketleri bilen tapawutlanýar, gelşikliligi birleşdiriji aparaty, süňňüň gurluşy, tikinleriň uly mukdary bilen tapawutlanýar. Çaga 8-9 ýaşa çenli onuň oňurga sütüni uly süýşmeklik hereketini saklaýar. Çagalaryň myşsallary inçe ýüpeklerden ybarat we öz düzüminde diňe beloklaryň hem ýaglaryň uly bolmadyk mukdaryny saklaýar.

FEATURES OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF SCHOOL AGE CHILDREN

K. Seydov, A. Klycheva (Turkmenistan)

In the Epoch of the Revival of the New Era of the Powerful State, under the leadership of Esteemed President Serdar Berdimuhamedov, in the country all conditions are being created for children

to grow up healthy, receive a modern education, master professions, go in for sports, love nature, and spend their time usefully and joyfully. Establishment and development of friendly and fraternal relations through sports competitions is invariably one of the main directions of the benevolent policy of Turkmenistan. The scope of the sports and Olympic movement is expanding, the number of young athletes who defend the sports image of Turkmenistan at international sports competitions is increasing. During the years of independence, new stadiums and sports and recreation complexes have been built and put into operation, and these important works continue at an unabated pace. Of course, this testifies to the effectiveness of efforts to develop physical culture and sports.

Educational activities are based on the teachings of pedagogy and psychology. To organize educational work on a scientific basis, one of the important tasks is to combine the achievements of pedagogical and psychological sciences with educational work. The teacher must take care of the health of children, regardless of what subject he teaches. For example, when a new topic is taught in a labor class, caution must be exercised in the first place. Children should be taught safety rules when using tools (work with scissors, needles, shovels, sickles, lathes). The physical education teacher must first go through the precautionary measures in the lesson and conduct the lesson in accordance with the physical development of the students. This applies to other subjects as well, and the assignments given by the teacher should be manageable depending on the topic covered.

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

К. Сейдов, А. Клычева (Туркменистан)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства в стране под руководством уважаемого Президента Сердара Бердымухамедова создаются все условия для того, чтобы дети росли здоровыми, получали современное образование, осваивали профессии, занимались спортом, любили природу, и проводили свое время с пользой. Установление и развитие дружеских и братских отношений посредством спортивных состязаний неизменно выступает одним из основных направлений доброжелательной политики Туркменистана. Расширяется размах физкультурно-олимпийского движения, увеличивается количество юных спортсменов, защищающих спортивный имидж Туркменистана на международных спортивных соревнованиях. За годы независимости построены и сданы в эксплуатацию новые стадионы и спортивно-оздоровительные комплексы, и эти важные работы продолжают высокими темпами. Безусловно, это свидетельствует об эффективности усилий по развитию физической культуры и спорта.

В основе образовательной деятельности лежат педагогика и психология. Для организации учебно-воспитательной работы на научной основе одной из важных задач является сочетание достижений педагогической и психологической наук с воспитательной работой. Педагог должен заботиться о здоровье детей, независимо от того, какой предмет он преподаёт. Например, на занятиях по труду преподаётся какая-либо новая тема, в первую очередь необходимо соблюдать осторожность. Дети должны соблюдать правила безопасности при пользовании орудиями труда (работа с ножницами, иглками, лопатами, серпами, токарными станками). Это применимо и к другим предметам. Задания, должны быть осиливаемыми в зависимости от пройденной темы.

ILKI BAÝLYK SAGLYKDYR

M.Halykberdiýewa, M.Akmedow (Türkmenistan)

«Saglygym – baş baýlygym», «Saglyk bolsa, beglik bolar» ýaly nakyllar biziň dillerimiziň senasydyr. Sagdyn adam şähdaçyk, gözeli hem ruhbelent bolýar. Ruhbelent adamyň bolsa ýetmejek sepgidi ýokdur. Hormatly Prezidentimiziň «Mertler Watany beýgeldýär» atly kitabynda ruhbelentlik barada şeýle belleýär: «Ruhbelentlik – ata-babalarymyzyň bize ündän pent-ünewlerindedir. Biz ruhbelentlik bilen öz geljeginizi gurýarys. Aýdyň maksada barýan ýollarymyzy ruhbelentlik bilen geçýäris. Ruhbelentlik-sagdyn ýaşaýşyň özenidir. Ruhbelentlik beden saglygyny gorap saklamagyň hem iň esasy şertleriniň biridir.» Ynsanyň içki dünýäsine baglylykda käbir adamlara edebiýat ruhbelentlik paýlaýar, käbir adamlara sport, käbir adamlara bolsa sungat ruhbelentlik paýlaýar. Şekillendiriş sungatynyň haýsy hem bolsa bir görnüşini alyp görenimizde olaryň ählisinde özboluşly gözelligi bar. Gözellik bar ýerinde ruhbelentlik bardyr. Sport hem özboluşly sungatdyr. Sporty söýýän adam ruhbelent bolýar. Sport adama gözelligi açýar. Döwletimizde bedenterbiýe we sport ulgamynyň kanunçylyk binýady hem berkidilýär. 2016-njy ýylyň 2-nji aprelinde 6 sany bapdan we 23 sany maddadan ybarat «Aşgabat şäherinde 2017-nji ýylda Ýapyk binalarda we söweş sungaty boýunça V Aziýa oýunlaryny guramak we geçirmek hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 2015-nji ýylyň 1-nji iýunynda «Bedenterbiýe we sport hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 2015-nji ýylyň 28-nji awgustynda «Professional sport hakynda» Türkmenistanyň Kanuny metbugatda çap edildi.

Ruhbelentlik şahandaz türkmen halkyna elmydama hem mahsusdyr. Ruhbelent adam üçin durmuşda kynçylyk diýlen zat ýokdur. Ähli kynçylykary ruhbelent adam ýeňip geçýär. Sport –ýaryş ulgamy bolmak bilen ol ynsanyýeti dostluga çagyryýar. Sport ýaryşlaryna gatnaşmak bilen türgenler bir-biregi bilen dostlaşýarlar, galyberse-de şol ýurtlarda syýahatda bolup, olaryň adatlary, döp-dessurlary bilen tanyşýarlar. Diýmek, sport parahatçylygyň, dost-doganlygyň hem esasy nyşanydyr.

Türkmenistanyň Döwlet Çeperçilik akademiýasynda talyp ýaşlar özleriniň ýyllyk işleriniň temalaryny sport bilen baglanyşdyrýarlar. Şekillendiriş sungatynyň dürli görnüşlerinde talyp ýaşlar sportuň dürli görnüşini çeper beýan edýärler. Ýerine ýetirilýän sungat eserleri taslama çözüdiniň baýlygy, reňk öwüşginleriniň aýratynlygyny, Aşgabat şäherimiziň gözelligi bilen sazlaşdyryp reňkleriň dilinde şöhlendirýärler. Ýaş suratkeşleriň eserlerinde hakykaty kabul etmekligiň özboluşlylygy, çeper akymlyryň köp dürlüligini häzirki zaman çeper sungatynyň özleşdirmelerini duýmak bolýar. Sportuň özi ynsana şähdi açyklyk açýar. Şol şähdi açyklygy, ruhy lezzeti sungat eserlerinde duýmak we kabul etmek has hem ýakymlydyr. Çeper sungata aýratyn hormat goýýan türkmen talypalarynyň ähli taraplaýyn ylymly, bilimli bolmaklary üçin giň ýollar açýan Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Serdarymyzyň jany sag, belent başy aman bolsun.

THE FIRST WEALTH IS HEALTH

M. Halykberdiyeva, M. Akmedov (Turkmenistan)

When we look at any form of visual art, they all have their own unique beauty. Where there is beauty, there is spirituality. Sport is also an art in its own right. A person who loves sports is spirited. Beauty is revealed to a sportsman. The legislative framework of the physical education and sports system is being strengthened in our country. Spirituality has always been characteristic of the cheerful Turkmen people. There is no such thing as trouble in life for a spiritual person. A spirited person overcomes all difficulties. Being a sports-competition system, it invites humanity to friendship. By participating in sports competitions, athletes make friends with each other, stay on

trips to those countries and get to know their customs and traditions. So, Sport is the main symbol of peace and brotherhood.

ГЛАВНОЕ БОГАТСТВО – ЗДОРОВЬЕ

М. Халыкбердиева, М. Акмедов (Туркменистан)

Когда мы смотрим на любые формы визуального искусства, все они имеют свою уникальную красоту. Где красота, там и духовность. Спорт также является самостоятельным искусством. Человек, который любит спорт, энергичен. Красота открывается спортсмену. В нашей стране укрепляется законодательная база системы физического воспитания и спорта. Духовность всегда была свойственна жизнерадостному туркменскому народу. Для духовного человека в жизни не бывает преград. Духовно богатый человек преодолевает все трудности. Спорт сближает людей, расширяет кругозор. Участвуя в спортивных соревнованиях, спортсмены знакомятся с обычаями и традициями стран. Итак, Спорт – главный символ мира и здорового духа.

DURMUŞDA IŞJEŇ ÝAŞLARYŇ KEMALA GETIRILMEGINIŇ JEMGYÝETIŇ ÖSÜŞINE TÄSIRI

M. Seyidowa (Türkmenistan)

Ýaşayşyň işjeňlik ugry ýa-da durmuş işjeňligi meselesi ynsanyň işjeňlik mazmunynyň ýüze çykyş ýollaryny, onuň ýiti aň we ösen ukyp bilen kesgitli karara gelmegini, özüni alyp barşyň anyk ugruny saýlap almagyny, öz-özüne, töwerekdäki adamlara, daşky dünýä bolan adalatly baha beriş ukybyny, ýagny anyk sagdyn garaýşy we oňa bolan gatnaşygyny kesgitleýär. Adamyň işjeňlik güýjüni dogry ugra gönükdirip, onuň döredijilik ukyplaryny açmak başartsa, onda ol geljegiň dünýäni täzeleýji işjeňlik güýjüne eýe bolar.

Şahsyň aktiw durmuş pozisiýasynyň islendik formasynyň ýüze çykmagy has belent, has kämil ahlak gatnaşyklaryny döretmek maksadyna gönükdirilýär. Şahsyň işjeňligindäki şol aktiwlik orny kämil ahlak gatnaşyklary jemgyýetçilik we şahsy ahlak ideallara laýyklykda, sazlaşykda döreýär diýilýär.

Adamyň dünýägaraýşy, özbaşdaklyk, başarjaňlyk, döredijilik, şahsy pikirlik endikleriniň düýbi ýaşlyk ýyllaryndan tutulýar. Şonuň üçin durmuşyň işjeňlik ugruny şol ýyllarda kemala getirmek has netijeli bolýar. Bu ýagdaý netijeli peýdalanylmasa, onda akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň:

Ulalanda iş hoş gelmez,
Ýaşlykda köýmän ýigide

– diýip anyklaşdyrýan, ýaşlaryň terbiýe meselesi bilen baglanyşykly bolan kynçylyklarynyň ýüze çykmagyna eltýär. Terbiýeçilik işiniň tejribesi ýaş adamyň hiç zada jogapkärçilik çekmeýän, hiç bir zady özi üçin hökmany diýip hasap etmeýän, öz edýän hereketleri üçin özi däl-de, başgalaryň jogapkärçilik çekýän halatlarynda, onda zähmet çekmezden sarp edijilik, diňe özüni bilmek, hususyýetçilik meýilleriniň döreýändigini görkezýär. Ine, şonuň üçin hem ýaşlara gönükdirilýän terbiýeçilik işleri amala aşyrylanda ýaşlaryň öz durmuş işjeňliginiň ähli çäklerinde öz höwesjeňligini, döredijilik başarnyklaryny tejribede has aýdyň görkezmekleri üçin zerur şertleri hut özüleriniň döretmäge bolan ukyplary hökmany göz önünde tutulmalydyr. Sebäbi hut şol ukyplar ýaşlarda durmuş işjeňligini kemala getirmegiň aýgıtlaýjy sebäpleri bolup durýar.

Durmuş işjeňligini kemala getirýän ynsan häsiýetleriniň ençemesiniň jemini Mikail Söýlemez «Magtymgulynyň düşünje dünýäsi» diýen işinde batyr hem mert adamyň häsiýeti barada söz açyp:

«Magtymgulynyň diwanynda ýagşy adam diýmek batyr we mert adam diýmekdir. Mert we gaýratly ynsana: 1) batyr; 2) kynçylyklara garşy göreşmekden gaçmaýan; 3) il-halky söýýän ýardamsöýer; 4) adalatly; 5) syr saklamagy başaryan; 6) il-gününe peýdasy degýän; 7) göwni açyk» sypatlar mahsusdyr diýip belleýär.

YOUNG PEOPLE WITH AN ACTIVE LIFE POSITION AS A FACTOR STIMULATING THE PROGRESS OF SOCIETY

M. Seyidova (Turkmenistan)

Today, grandiose reforms to improve the modern Turkmen society are being implemented in the rapidly prosperous sovereign Turkmen state. The successful implementation of this task is associated with the harmoniously developed younger generation - young Turkmen with a wide range of views, a new view of life, high moral guidelines and tremendous creative potential.

An active life position shapes the ability to make balanced and thoughtful decisions, allows setting the right priorities, being critical of oneself and objectively assessing others, i.e. truly to see things, life and treat it. By directing creative energy in the right direction, opening up creative potential, a person gets a power that can bring a fresh breath into the world.

МОЛОДЁЖЬ С АКТИВНОЙ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИЕЙ КАК ФАКТОР, СТИМУЛИРУЮЩИЙ ПРОГРЕСС ОБЩЕСТВА

M. Сейидова (Туркменистан)

Сегодня в стремительно процветающем суверенном Туркменском государстве претворяются в жизнь грандиозные реформы по совершенствованию современного туркменского общества. Успешное решение этой задачи связывается с гармонично развитым подрастающим поколением – молодыми туркменистанцами с широким кругозором, новым взглядом на жизнь, высокими нравственными ориентирами и колоссальным творческим потенциалом.

Активная жизненная позиция формирует способность принимать взвешенные и продуманные решения, позволяет расставлять правильные приоритеты, критически относиться к самому себе и объективно оценивать окружающих, то есть реально смотреть на вещи, жизнь. Направляя созидательную энергию по верному руслу, раскрыв творческий потенциал, человек обретает силу, которая способна привнести свежее дыхание в мир.

ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGELERINI TERBIÝELEMEK WE ILATYŇ FIZIKI IŞJEŇLIGINI ÖSDÜRMEK

N. Taganowa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň baştutanlygynda we Gahryman Arkadadagymyzyň ýolbaşçylygynda sagdyn, döwrelaýyk, ylymly-bilimli, ahlak taýdan arassa, ruhy taýdan baý mynasyp ýaşlar ýokary derejeli terbiýelenýär. Gahryman Arkadadagymyzyň belleýşi ýaly, işjeň, netijeli dynç alyş, bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak, sagdyn iýmitlenmek, gün tertibini berjaý etmek – bularyň ählisi adamlaryň saglygyny pugtalandyrmak üçin zerur şertlerdir. Raýat-

larymyz dynç alyşlaryny işjeň we saglyk üçin peýdaly geçirmäge çalyşýarlar, dürli sport oýunlaryny we çärelerini guraýarlar, sportuň dürli görnüşleri boýunça ýaryşlara gatnaşýarlar.

Soňky ýyllarda Türkmenistanda saglyk ulgamyny, şol sanda sagaldyş-şypahana, dynç alyş we sport ulgamyny ösdürmek boýunça ägirt uly işler durmuşa geçirilýär. Ýurduň ilatynyň esasy bölegini ýaşlar düzýär. Bilimli we sagdyn, geljekki ýaşlar Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň güýçli döredijilik güýjüdür. Şonuň üçin ýaşlara dünýä derejesinde bilim almaga mümkinçilik berýän orta we ýokary mekdepler, çagalar baglary, saglyk merkezleri giň gerimde gurulýar. Mekdeplerde, şäherde ýa-da oba ýerlerinde gurlandygyna garamazdan, okuwçylaryň döwrüň talaplaryna laýyk bilim alyp, ruhy taýdan baý we beden taýdan güýçli ösmegi üçin ähli mümkinçilikler döredildi. Munuň üçin ýöriteleşdirilen synp otaglary iň ýokary ülnüler bilen enjamlaşdyrylandyr we mugallymlar işlerinde iň oňat tejribeleri we ylmy üstünlikleri ulanmaga mümkinçilik alýarlar.

Gahryman Arkadagymyzyň ýolbaşçylygynda işlenilip taýýarlanylýan «Saglyk» Döwlet Maksatnamasynda ilaty ýokary hilli lukmançylyk hyzmaty bilen üpjün etmek bilen bir hatarda, häzirki zaman önüni alyş çäreleri möhüm wezipeleriň hatarynda kesgitlenildi. Ähli ulgamlarda we pudaklarda, şol sanda saglygy goraýyşda giňden ulanylýan sanly tehnologiýalar onuň üçin täze mümkinçilikleri açýar. Elbetde, şunda bedenterbiýe we sport bilen zýygiderli meşgullanmaga aýratyn orun degişlidir.

Diýarymyzda ilatyň saglygyny goramak ulgamy ylmy esasyda guralýar, bu olaryň talabalaýyk dynç alyşyny üpjün etmekde hem gerekdir. Dynç alyş ulgamyny döwrebaplaşdyrmak, şypahana-dynç alyş merkezlerinde hyzmatlaryň görnüşlerini giňeltmek, Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň we Gahryman Arkadagymyzyň durmuş syýasatynyň möhüm ugry bolmak bilen, diňe adamyň saglygyny berkitmäge ýardam etmän, eýsem, işe ukyplylygyny-da ýokarlandyrýar. Paýtagtymyza hem-de Diýarymyzyň welaýatlarynda ajaýyp şypahanalar, bedenterbiýe we sportuň dürli görnüşleri bilen meşgullanmak üçin zerur enjamlar bilen üpjün edilen döwrebap sport toplumlary bar. Aşgabatdaky Olimpiýa şäherçesi munuň aýdyň mysalydyr. Onuň düzümine ähli görkezijileri boýunça ýokary halkara ölçeglere kybap gelýän dürli maksatly onlarça desga girýär.

Hormatly Prezidentimiz we Gahryman Arkadagymyz bu ulgamyň ösdürilmegine örän uly üns berip, şu ugra köp mukdarda serişdeler gönükdirilýär. Bu bolsa ykdysady hem durmuş nukdaýnazardan, halkymyzyň saglygyna – ýurdumyzyň adam baýlygyna gönüden-göni maýa goýumlarydyr.

Sagdyn durmuş ýörelgelerini terbiýelemekde daşky gurşawy goramaga, ekologiýa ýagdaýyny gowulandyrmaga gönükdirilen köpugurly özgertmeler hem adamlaryň durmuşy, zähmet çekmegi we dynç almagy üçin amatly şertleri döretmäge ýardam edýär. Ynsanyň durmuşy daşky gurşaw, tebigat bilen aýrylmaz baglanyşykdadyr. Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe hormatly Arkadagymyzyň parasatly baştutanlygynda ata Watanymyzda ekologiýany goramaga, tebigy baýlyklarymyzdan rejeli peýdalanmaga uly üns berilýär. Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen ýurdumyza uzak möhletleýin ekologiýa maksatnamalary işjeň hereket edýär. Ata Watanymyzy bagy-bossanlyga öwürmek, tebigat we onuň baýlyklaryny aýawly saklamak barada ilatyň düşüncesini ýokarlandyrmak, daşky gurşawy goramagyň hukuk binýadyny pugtalandyrmak babatda uly işler üstünlikli amala aşyryldy.

EDUCATION OF A HEALTHY LIFESTYLE OF YOUNG PEOPLE AND POPULARIZATION OF PHYSICAL ACTIVITY OF THE POPULATION

N. Taganova (Turkmenistan)

In this paper, the issue of educating a healthy lifestyle of young people and popularizing the physical activity of the population in the year «Happy youth with Arkadag Serdar» is considered. This article emphasizes the importance of physical activity, ecological cleanliness of the environment, air, recreation, sports for the health of young people and the population. Youth is our future and the continuation of the generation. Esteemed President Serdar Berdimuhamedov and Hero-Arkadag are

creating all conditions for the development of sports, healthy nutrition, recreation, and environmental protection.

ВОСПИТАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Н. Таганова (Туркменистан)

В данной работе рассматривается вопрос о воспитании и молодого поколения, их здорового образа жизни и популяризации физической активности населения в год «Счастливая молодежь с Аркадаг Сердаром». В данной статье подчёркивается важность физической активности, экологической чистоты окружающей среды, воздуха, отдыха, спорта для здоровья молодёжи и населения. Молодёжь – это наше будущее. Уважаемым Президентом Сердаром Бердымухамедовым и Героем-Аркадагом в нашей стране создаются все условия для развития спорта, здорового питания, отдыха, для охраны окружающей среды.

KÖRPELERIŇ ÝMITLENDIRILIŞINI DOGRY GURAMAK

О. Altaýewa (Türkmenistan)

Mekdebe çenli çagalar edaralarynyň esasy wezipeleriniň biri çaganyň saglygyny goramak we berkitmekdir. «Görk agyzdan» diýlişi ýaly, çagany dogry, kada laýyklykda ýmitlendirmek, onuň saglygy üçin zerurdyr. Mekdebe çenli çagalar edaralarynyň ýolbaşçysy we çaganyň sagdyn ýmitlenmegine jogapkär işgärleri tarapyndan ýmit önümleriniň hiliniň gowy bolmagy, saklanýş ýagdaýy, her bir çaga düşýän paýyň, mukdarynyň düzgüne laýyk bolmagy, ýmit önümleriniň görnüşleriniň dürlüligi, taýýarlanylýan tagamlaryň hiliniň ýokarylygy, her bir çaga düşýän paýyň gün tertibine laýyklykda doly derejede berlişi berk gözegçilikde saklanylmalydyr. Tagamnama mekdebe çenli çagalar edaralarynyň jogapkär işgärleri tarapyndan bir hepdelik mysaly düzülip, ýmitiň ýokumlylygy, belok, uglewod, ýagyň berliş düzgüni saklanylyp, gök önümleriň we miweleriň ýylyň bütin dowamynda berilmegi göz önünde tutulýar.

Bu ýerde biz çagalar ýmitlendirilende üns berilmeli pursatlar barada durup geçeris. Tagamlaryň çagalar saçak başyna geçmänkä goýulmagy, körpeleriň ählisiniň bilelikde oturdylmagy, tagamlaryň görnüşleriniň zygiderli we belli bir wagtda ýaş aýratynlygyna laýyklykda berilmegi gözegçilikde saklananda çaganyň saglygyna täsiri uludyr. Şeýle-de, körpeleriň nahary işdämen ýmegi, çemçäni dogry tutmagy, olaryň nahar ediniş düzgünlerini dogry we doly berjaý edişi, çagalaryň uly bag toparynyň tarapyndan nobatçylygyň dogry guralmagy ýaş nesilleriň bedeniniň sagdyn, berk bolmagyna täsiri uludyr.

Çaganyň janynyň sag, bedeniniň berk bolmagynda gün tertibiniň kada laýyklykda dogry berjaý edilmeginiň hem ähmiýeti uludyr. Çagalar bilen belli bir wagtda sapaklaryň, oýun pursatlarynyň, gezelençleriň geçirilmegi, belli bir wagtda olaryň ýmitlenmegi, ukusyny almagy çaga berilýän terbiýäniň, bilimiň esasy şertleridir. Gün tertibi çaganyň ýaş aýratynlygyna laýyklykda düzülýär. Gün tertibi pasyllara laýyklykda biraz üýtgäp bilýär.

Çagalar bagynyň hyzmat ediji işgärleri tarapyndan tagamlar wagtynda taýýarlanylýp, körpelere ýetirilende, otaglarda zygiderli arassalaýyş işleriniň geçirilip, howasynyň günde wagtal-wagtal çalşylyp durlanda we gün tertibi düzgüne laýyklykda saklanýlanda çagalaryň şähdiniň açyk, işjeňliginiň artýandygy ylmy tarapdan subut ediendir.

Tomus möwsüminiň gelmegi bilen çagalaryň ýmitlendiriliş ýagdaýyna üýtgemeler girizilýär. Tomus möwsümine laýyklykda tagamlaryň dürlü görnüşleriniň, işdaçarlaryň taýýarlanmagy we gök

önümlerdir miweleriň çig görnüşinde berilmegine ünsi çekmek zerurdyr. Tomus möwsümünde ýmit önümleriniň möhletine, saklanylyşyna, arassaçylyk kadalarynyň berjaý edilişine gözegçilik has-da güýçlendirilýär. Işgärler we ata-eneler bilen çagalary dogry, kada laýyklykda ýmitlendirmek babat-da we arassaçylyk kadalarynyň ýerine ýetirilişi boýunça gözükdiriji maslahatlaryň geçirilmegi göz öňünde tutulmalydyr.

ORGANIZATION OF BABY FOOD

O. Altayeva (Turkmenistan)

One of the main tasks of preschool institutions is the protection and promotion of children's health. Petnina regretting the basic physical and neuropsychic. The energy expended by the child's body is compensated by the food he receives. Therefore, his food should be high in calories, the composition should include proteins, fats, carbohydrates, minerals, vitamins and water. All this in the diet of children should be contained in sufficient quantities and in the correct ratio. When organizing the nutrition of children, you need to be well versed in such issues as nutritional norms, what is the content of proteins, fats, carbohydrates, and the calorie content of foods most often used in baby food, the content of vitamins in them, as well as nutritional features in different seasons. In preschool educational institutions, an important role is played by the observance of sanitary standards, as well as feeding children according to a certain schedule. The food distribution schedule for groups is drawn up in such a way that children receive food that is not too hot, but not already cold.

A sample menu is drawn up a week in advance, while providing for a variety of dishes, the presence of vitamins in food. Attention should be paid to counseling staff and parents on the proper organization of child nutrition.

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕТСКОГО ПИТАНИЯ

О.Алтаева (Туркменистан)

Одной из основных задач детских дошкольных учреждений является охрана и укрепление здоровья детей. Питание является основой для физического и нервно-психического развития детей.

Затрачиваемая организмом ребенка энергия компенсируется за счет получаемой им пищи. Поэтому пища его должна быть калорийна, в состав должны входить белки, жиры, углеводы, минеральные вещества, витамины и вода. Всё это в рационе детей должно содержаться в достаточном количестве и в правильном соотношении.

Организуя питание детей, нужно хорошо разбираться в таких вопросах, как нормы питания: каково содержание белков, жиров, углеводов и калорийность продуктов, наиболее часто употребляющихся в детском питании, содержание витаминов в них, а также особенности питания в разные сезоны.

В дошкольных образовательных учреждениях немаловажную роль играет соблюдение санитарных норм, а также кормление детей по определенному графику. График выдачи пищи по группам составляется с таким расчетом, чтобы дети получали не слишком горячую, но и не уже остывшую пищу.

Примерное меню составляется за неделю вперед, предусматривая при этом разнообразие блюд, наличие витаминов в пище. Следует уделить внимание консультированию персонала и родителей по вопросам правильной организации детского питания.

SAGDYN EKOLOGIÝA RUHY WE BEDEN SAGLYGYNÝŇ GIREWIDIR

O. Nurberdiýewa (Türkmenistan)

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe, Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda Arkadagly Serdarymyzyň röwşen geljegi nazarlaýan ähli beýik başlangyçlary we döwletli tutumlary ylmy esasynda kesgitlenip, türkmen halkynyň ýaşayş-durmuş şertlerini dünýäniň ösen döwletleriniň derejesine görtermeklige gönükdirilendir. Hormatly Prezidentimiziň Türkmenistanda ylmy ösdürmegiň maksatnamasynda ekologiýa we tebigy serişdeleri aýawly peýdalanmaklyga aýratyn uly ähmiýet berilýär.

Arkadagly Serdarymyzyň baştutanlygynda amala aşyrylýan özgertmeleriň oňyn täsiri bilen, Türkmenistan döwleti günsaýyn ösýär. Jemgyýetimiziň ruhy-ahlak gymmatlyklary kämilleşýär we mäkämleşýär. Ýurdumyzda durmuşa geçirilýän özgertmeleriň iň möhüm ugry hem adamlaryň jan saglygy, sagdyn durmuşy barada alada bolup durýar. Bu parasatly özgertmeler adamlaryň tebigat bilen arasyndaky gatnaşyklarynyň sazlaşykly, sylanyşykly bolmalydygyny salgy berýär. Tebigat bilen adamyň arasyndaky sazlaşykly gatnaşyklary üpjün etmek biziň döwrümizde juda möhüm. Çünki adamzadyň üçünji müňýyllyga gadam basmagy bilen biziň ýaşayan dünýämiziň keşbi tanalmaz derejede özgerdi we özgerýär.

Tebigata bolan söýgi halkymyzyň häsiýetiniň, ýaşayş-durmuşynyň, däp- dessurlarynyň we medeniýetiniň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Mähriban Watanymyzyň gözəl tebigatyna aýawly çemeleşmek, ony goramak ýörelgeleri türkmen halkynyň aňyna ornaşyp, ekologiýa meselelerini oňyn çözmegiň özboluşly tärlerini kemala getiripdir. Halkymyzyň bu ynsanperwer ýörelgeleri Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe has-da ösdürilýär.

Türkmen halkynyň arassa daşky gurşawda ýaşamagyny üpjün etmek, tebigy baýlyklarymyzy rejeli peýdalanmak ýurdumyzda alnyp barylýan döwlet ekologiýa syýasatynyň esasy maksadydyr.

Şoňa görä-de, ýurdumyzyň ösümlik we haýwanat dünýäsini has-da baýlaşdyrmak we gözəl tebigatly ýerlerini aýawly saklamak boýunça zerur işler durmuşa geçirilýär.

Halkyň durmuş derejesini ýokarlandyrmak üçin edilýän işleriň ählisi ýurduň anyk mümkinçiliklerine esaslanýar. Şunuň bilen baglylykda, ekologiýa maksatnamasynyň amala aşyrylmagynyň üpjün edilmegini guramak möhümdir. Ol bir tarapdan, şäherlerde we obalarda ýaşayş şertleriň ekologiýa taýdan arassalygyny göz önünde tutmalydyr, beýleki bir tarapdan bolsa, tebigy şertlere we mümkinçiliklere esaslanmalydyr, ýagny ähli ugurlar ekologiýa, guramaçylyk, maliýe, maddy-tehniki we beýleki ugurlar boýunça hereket etmegiň oýlanyşykly mehanizmi bolmalydyr.

Türkmenistanda ylmy ösdürmegiň maksatnamasynda hem ekologiýa we tebigatdan, şol sanda, biologik dürlülükden rejeli peýdalanmak esasy orunlaryň birini eýeleýär. Şoňa görä-de, ýurdumyzda ekologiýa howpsuzlygyny üpjün etmek maksady bilen tebigatdan peýdalanmagyň we biologiyä dürlüligi goramagyň ylmy taýdan esaslandyrylmagy döwlet syýasatynyň ileri tutulýan esasy ugurlarynyň birine öwrüldi. Şeýle wezipäniň maksadalaýyk berjaý edilmegi bolsa ýokary bilimli hünärmenleriň taýýarlanylmagyny we olaryň döwrebap kämilleşdirilmegini talap edýär. Hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzda ylym-bilim ulgamyny häzirki zaman ülnülerine doly laýyk gelýän derejede kämilleşdirmek barada bu ulgamyň hünärmenleriniň önünde goýan baş wezipeleriniň biri hem biologiyä dürlüligi öwrenmekden, olary gorap saklamakdan doly baş çykarýan hünärmenleriň taýýarlanmagyna degişlidir. Onuň üçin dünýäniň we ýurdumyzyň biologiyä baýlyklaryndan rejeli peýdalanmagyň we olary gorap saklamak arkaly indiki nesillerimize miras galdyrmagyň ylmy esaslarynyň ýaş hünärmenlere öwredilmegi zerurdyr.

Mähriban Watanymyzda bilim ulgamyny kämilleşdirmekde, ýaş nesli ýokary derejeli hünärmenler edip ýetişdirmekde, Arkadagly Serdarymyzyň önde goýan wezipelerini durmuşa geçirmek boýunça düýpli işler alnyp barylýar.

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ýurdumyzda bilim ulgamyny kämilleşdirmekde ummasyz köp işler durmuşa ornaşdyrylýar.

Döwletimiziň ýokary okuw mekdeplerinde hünärmenler taýýarlanylanda, olaryň hünär aýratynlyklaryna garamazdan, olara tebigaty goramak taglymatynyň esaslaryny, Türkmenistan döwletiniň ýurduň ekologiýa howpsuzlygyny üpjün etmek babatyndaky syýasatyny bilmekleri zerurdyr. Sebäbi geljekki hünärmenler halk hojalygynyň dürli pudaklarynda zähmet çekenlerinde tebigy baýlyklary tygşytly ulanmaklygy, ähli hojalyk işleriniň tebigata zyýansyz bolmagyny, şeýle hem tebigat-ilat-hojalyk ulgamynyň kadaly we sazlaşykly işlemegini gazanmalydyrlar.

Geljekki hünärmenler şu nukdaýnazardan ekologiýanyň esasy kanunlaryny we düşünjelerini öwrenmek arkaly tehnogeneziň, jemgyýetiň we daşky gurşawyň özara baglanyşygynyň çylşyrymly meselelerini, tebigaty oýlanyşykly peýdalanmagy, daşky gurşawyň aýratynlyklaryny kadalaşdyrmagy, tebigy baýlyklary rejeli peýdalanmagyň usullaryny ýola goýarlar.

Şeýle işleriň esasy maksady ýaş nesilde ekologik dünýägaraýşy kämilleşdirmekden ybaratdyr. Türkmenistanyň gurak çöller zonada ýerleşýändigini sebäpli, daşky gurşawyň hapalanmagynyň yssy klimat şertlerinde adamyň ekologiýasyna ýaramaz täsir ediş yzygiderliligi hem öwrenilýär. Ýurdumyzda alnyp barylýan şeýle netijeli işler häzirki zaman ekologik ýagdaýlary we daşky gurşawy goramagyň meselelerini giňden öwrenmäge mümkinçilik berýär.

CLEAN ECOLOGY IS A KEY TO SPIRITUAL AND PHYSICAL HEALTH

O. Nurberdiyeva (Turkmenistan)

Large-scale work is being carried out in our country to improve the education system, prepare the younger generation for professional activities and implement the tasks set for educators by our Arkadagly Serdar.

Under the leadership of our Esteemed President, a lot of work is being done to improve the national education system. When training specialists in higher educational establishments, regardless of their professional specifics, they need to know the basics of the doctrine of nature conservation, the state policy to ensure the country's environmental safety. This is due to the fact that future specialists must achieve the rational use of natural resources, all economic activity must be environmentally friendly, it is necessary to ensure the normal and harmonious functioning of the nature-population-economy system in various sectors of the economy.

ЧИСТАЯ ЭКОЛОГИЯ – ЗАЛОГ ДУХОВНОГО И ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ

O. Нурбердыева (Туркменистан)

В нашей стране ведется широкомасштабная работа по совершенствованию системы образования, подготовке подрастающего поколения к профессиональной деятельности реализации задач, поставленных нашим Президентом Аркадаглы Сердаром перед работниками образования.

Под руководством нашего уважаемого Президента проводится большая работа по совершенствованию национальной системы образования. При подготовке специалистов в высших учебных заведениях независимо от их профессиональной специфики, им необходимо знать основы учения об охране природы, политику государства по обеспечению экологической безопасности страны. Это связано с тем, что будущие специалисты должны добиться рационального использования природных ресурсов, вся хозяйственная деятельность должна быть экологически чистой, необходимо обеспечение нормального и гармоничного функционирования системы природа-население-хозяйство в различных отраслях экономики.

ARKADAG SERDARLY BAGTYÝAR ÝAŞLAR ÝYLYNDA KÖPÇÜLİKLEÝIN BEDENTERBIÝÄNIŇ WE SPORTUŇ ÖSMEGI, ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGELERINI TERBIÝELEMEGIN MÖHÜM WEZIPELERI

R. Kerimgeldiyew (Türkmenistan)

Ata Watanymyzda Gahryman Arkadagymyzyň tagallasy bilen binýady goýlan sagdyn durmuş ýörelgeleri hormatly Prezidentimiz tarapynda işjeň dowam etdirilýär. Köpçülikleýin bedenterbiýäniň we sportuň ösdürilmegine gönükdirilen asyly ýörelgeler döwlet syýasatymyzyň möhüm ugurlarynyň hatarynda durýar. Bagtyýarlyga beslenýän zamanamyzda ýokary netijeli sportuň we bedenterbiýe sagaldyş hereketiň hemmetaraplaýyn ösdürilmegine hem-de halk köpçüliginiň, aýratyn-da, ýaşlaryň işjeň çekilmegi döwlet derejesinde uly üns berilýär. Köpçülikleýin bedenterbiýäniň we sportuň ösdürilmegi, sportda ýokary netijeleriň gazanylmagy, bu babatda türgenleriň döwlet derejesinde höweslendirilmegi möhüm ugur hökmünde kesgitlenildi. Türkmenistanyň sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy hökmünde abraýyny has-da belende göterýär. Hormatly Prezidentimiziň döredip berýän mümkinçilikleri, görkezýän nusgalyk görüldesi türgenlerimize täze ýeňişlere, türkmen ýaşlaryny sagdyn durmuş ýörelgesine ruhlandyrýar.

Halkara derejeli sport ussatlaryny we tejribeli tälimçileri taýýarlamak, ýaş türgenleri kemala getirmek işi ýurdumyzda anyk wezipe hökmünde kesgitlenildi. Şeýlelikde, türkmen sportuny goldamak we raýatlaryň saglygyny berkitmek, ösüp gelýän ýaş nesli sporty söýmek, halal zähmete hormat goýmak ruhunda terbiýelemek üçin zygiderli alada edilýär.

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary netijesinde ýurdumyzda köçülikleýin bedenterbiýäniň we ýokary netijeli sportuň dünýä derejesinde ösen düzümleri, seýle-de bagtyýar türkmen ýaşlaryna sportuň dürli görnüşleri bilen meşgullanmak hem-de dünýä we yklym derejesinde geçirilýän iri halkara ýaryşlaryna gatnaşyp, ýaşyl Tugumyzy al samanda parlatmak üçin ajaýyp şertler we giň gerimli mümkinçilikler döredildi. Türkmen türgenlerimiz Dünýä we Aziýa çempionatlarynda galybersede Olimpiýa oýunlaryna gatnaşyp baýrakly orunlary mynasyp bolýarlar. Arkadagly Serdarymyzyň türkmen sportuny dünýäde öňdebaryjy hatarlara çykarmak, türgenleri taýýarlamakda ylmyň soňky gazananlaryny hem-de döwrebap usullaryny, tilsimlerini ornaşdyrmak, ýurdumyzda bina edilen dünýä ülnülerine laýyk gelýän sport toplumlarynyň mümkinçiliklerinden doly peýdalanmak barada beren tabşyryklarynda öwüt-ündewlerinden ugur alynýar.

DEVELOPMENT OF MASS PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS, URGENT TASKS OF FOSTERING A HEALTHY LIFESTYLE AMONG YOUNG PEOPLE IN THE YEAR OF THE HAPPY YOUTH WITH ARKADAG SERDAR

R. Kerimgeldiyev (Turkmenistan)

The healthy way of life established by the efforts of our Hero-Arkadag in our homeland is being actively pursued by Esteemed President. The noble principles aimed at developing mass physical education and sports are one of the important directions of our state policy. At the state level, a great deal of attention is paid to the comprehensive development of high-profile sports and physical culture, active involvement of the population, especially the youth. Development of mass physical culture and sports, achievement of high results in sports, encouragement of athletes at the state level in this regard are defined as an important direction. Turkmenistan is elevating the country's reputation in terms of health and spirituality. The opportunities created by the esteemed President, the exemplary example he set inspires our athletes to new victories and the Turkmen youth to lead a healthy lifestyle.

Training of masters of sports of international class and experienced coaches, training of young athletes is defined as a specific task in the country. Thus, there is a tireless care to support Turkmen

sports and strengthen the health of citizens, cultivate in the younger generation a love for sports and respect for honest work.

As a result of tireless efforts of the President, world-class physical education and high-performance sport facilities are operating in our country, and ample opportunities have been created for the happy Turkmen youth to take part in various sports and participate in major international competitions held at the world and regional levels to raise our green flag to the top. Our Turkmen athletes participate in world and Asian championships and win prizes in the Olympic Games. Based on the orders of Arkadagly Serdar to use in full measure the relevant sports facilities to the world models built in our country, the Turkmen sports is being elevated to the leading positions in the world, the latest achievements of science and modern methods and technologies in training of athletes are being introduced.

РАЗВИТИЯ МАССОВОЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА, АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ВОСПИТАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У МОЛОДЕЖИ В ГОД «СЧАСТЛИВАЯ МОЛОДЕЖЬ С АРКАДАГ СЕРДАРОМ»

Р. Керимгельдыев (Туркменистан)

Здоровый образ жизни, заложенный усилиями нашего Героя-Аркадага в нашем Отечестве, активно продолжается нашим Президентом. Благородные принципы, направленные на развитие массовой физкультуры и спорта, являются одним из важных направлений нашей государственной политики. На государственном уровне большое внимание уделяется всестороннему развитию высокоэффективных видов спорта и физической культуры, активному привлечению к ним населения, особенно молодежи. Важным направлением определено развитие массовой физической культуры и спорта, достижение высоких результатов в спорте, поощрение спортсменов на государственном уровне в этой связи. Туркменистан возвышает репутацию страны в плане здоровья и духовности. Возможности, созданные уважаемым Президентом, поданный им образцовый пример вдохновляют наших спортсменов на новые победы, а туркменскую молодежь - на здоровый образ жизни.

В качестве конкретной задачи в стране определена задача подготовки мастеров спорта международного класса и опытных тренеров, подготовки молодых спортсменов. Так, неустанно заботятся о поддержке туркменского спорта и укреплении здоровья граждан, воспитании у подрастающего поколения любви к спорту и уважительного отношения к честному труду.

В результате неустанных усилий Президента в нашей стране строятся спортивные сооружения мирового уровня, а также созданы масштабные возможности для того, чтобы счастливая туркменская молодежь занималась различными видами спорта и участвовала в крупных международных соревнованиях, проводимых на мировом и региональном уровне. что бы поднять флаг Туркменистане на вершины. Наши туркменские спортсмены участвуют в чемпионатах мира и Азии и занимают призовые места на Олимпийских играх. По указанию Аркадаглы Сердара в полной мере используются построенные в нашей стране соответствующие мировым стандартам спортивные сооружения, туркменский спорт выходит на передовые позиции в мире, внедряются новейшие достижения науки, современные методы и технологии в подготовке спортсменов.

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE ZYÝANLY ENDIKLERE GARŞY GÖREŞ

T. Myradowa (Türkmenistan)

Gündogaryň beýik akyldary Magtymguly Pyragy özüniň çuň manyly goşgularynyň üsti bilen nesilleri watansöýüjilige, merdanalyga, batyrylga, durmuşda ýüze çykyan ýaramaz endiklerden daşda

durmaklyga çagyrypdyr. Şahyr welilik bilen «Magtymguly sözü bilene sözdür» diýmek bilen many aňlaýan üçin dürdäne setirleriniň çuňňur mazmuna eýedigini beýan edipdir.

Çilim çekmek, nas atmak, ogurlyk, nadanlyk, işýakmazlyk ýaly häsiýetler hemişe adamzady abraýdan düşürüp gelipdir. Söz ussady bu ugurda döreden «Kyly-kal bolar», «Düşüne degmez», «Çilimkeş», «Nas atan» ýaly goşgularynda ony rehimsiz ýazgarypdyr. Şol göreşde çeper dili ýarag hökmünde ulanypdyr.

Şahyr «Nas atan» şygrynda nas atanyň hapysaçylygyny görkezip, ony masgaralaýar we şu kärini taşlamaga çagyýar:

Akar durar üsti-başyň poh eder,
Senden gaçar deňi-duşuň, nas atan!

Şahyr arak, çakyr ýaly içginiň hem ynsan ömrüne zyýan berýändigini sazlaşykly setirlerde aýdyp geçýär:

Ne tama bar çakyr içen gedemden
Buzahor ýagşyny ýasy nä bilsin.

Magtymgulynyň mirasynda gybatkeşlik, töhmet ýaly iň bir ýaramaz häsiýetler ýazgarylýar. Gybatçynyň janynyň otdugy, il içinde abraýynyň gaçýandygyny nygtamak bilen, şahyr bu närselerden çetde durmalydygyny ündeýär:

Ömrüň ýele berme, azma ýoluňdan,
Agyrtmagyl ili-günüň, gybatkeş.

Edep-ekram, terbiýe, halal bilen haramyň aratapawudy, ene-ata hormat goýmak, perzentlik borçlary şahyryň köpgyraňly döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Şahyr durmuşda, jemgiýetde çyn sözli bolmagy, berilýän öwüt-nesihata gulak asmagy ündeýär. Adamzadyň dogruçyl bolmagy hökmanydyr. Türkmen ýigidi lebzinden dänmeli dälidir. Şonuň üçin «Koý bogazdan, adam lebizden» diýilýär. Eger beren wadasynda tapylmasa, onuň il içinde at-abraýy, hormaty bolmaýar.

Ýüz tümenlik sözüň şaýa almazlar,
Her kişiniň ähti bary bolmasa.

Magtymgulynyň ýazgarylýan adatlaryndan biri köp aýallylykdyr. Bu barada onuň ýörite ýazan «Kyly-kal bolar» atly goşgusy bar.

Her kişiniň iki bolsa aýaly,
Gije-gündiz işi kyly-kal bolar.

Bu goşgy şahyryň ýiti synçylygynyň netijesidir. Goşguda kämil maşgala gurmak, özüni her bir babatda arassa alyp barmak ahlak taýdan görelde bolmaklyk ündeýär.

Öz halkynyň milli ruhy bilen ýaşayan Magtymguly adamzadyň ahlak we beden taýdan sagdyn bolmagy babatda umumadamzat meselelerini orta goýýar. Şonuň üçin-de şahyryň çuň mazmunly eserleri hiç mahal öz ähmiýetini gaçyrman, asyrlardan-asyrlara aşyp, şu günlere çenli gadyr-gymmatyny ýitirmän gelip ýetipdir.

ABOUT BREAKING BAD HABITS IN MAGTYMGULY'S WORKS

T. Myradova (Turkmenistan)

Magtymguly Pyragy, the great thinker of the East, through his poems with deeply meaningful content, advocating among generations patriotism, valor, courage and abstinence from bad habits in

life. In a wise phrase: «Words of Magtymguly are for those who understand them», the poet meant that his excellent lines are filled with deep meaning for those who are able to understand them.

Habits such as smoking, the use of psychotropic substances, theft, ignorance and laziness have always been the shame on mankind. The poet mercilessly criticized them in his poems, such as «Kylykal bolar», «Not better than sleeping», «Smoker», «Addict», created on this topic. He used poetic language as a weapon in this struggle.

Living according to the national spirit of his people, Magtymguly focuses on universal issues of moral and physical health of a person. That is why the thoughtful works of the poet never lost their significance, and having passed through the centuries, they have retained their value to this day.

БОРЬБА С ВРЕДНЫМИ ПРИВЫЧКАМИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАХТУМКУЛИ

T. Мырадова (Туркменистан)

Великий мыслитель Востока Махтумкули Фраги через свои стихи с глубокомысленным содержанием призывал поколения к патриотизму, доблести, отваге и воздержанию от вредных привычек в жизни. В мудром выражении: «Слова Махтумкули для тех, кто их понимает», поэт подразумевал, что его превосходные строки наполнены глубоким смыслом для тех, кто способен постигнуть их.

Такие привычки, как курение, воровство, невежество и лень всегда являлись позором человечества. Поэт беспощадно критиковал их в своих стихотворениях, таких как «Kylykal bolar», «Не лучше сна», «Курильщик», «Зависимый», созданных в этом направлении. Он использовал художественный язык как оружие в этой борьбе.

Живя национальным духом своего народа, Махтумкули акцентирует внимание на общечеловеческих вопросах нравственного и физического здоровья человека. Вот почему глубокомысленные произведения поэта никогда не теряли своего значения, и, пройдя сквозь века, по сей день не утратили своей ценности.

BEDENTERBIÝE WE SPORT – SAGDYN DURMUŞYŇ BINÝADY

Ü. Bäşimowa (Türkmenistan)

Giň göwrümlü we aýdyň maksatly beýik işler bilen dünýä dolýan eziz Watanymyzda jemgyýetimiziň we döwletimiziň iň gymmatly baýlygy bolan adamyň jan saglygyny goramak hormatly Prezidentimiziň paýhasly baştutanlygyna alnyp barylýan döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri hökmünde kesgitlenilýär. Arkadagly Serdarymyzyň: «Watan diňe halky bilen Watandyr! Döwlet diňe halky bilen döwletdir» diýip öňe süren paýhasly ýörelgesi esasynda milli saglygy goraýyş ulgamyny has-da döwrebaplaşdyrmak, halky bedenterbiýä we sporta işjeň çekmek ugrundan belent maksatly işler öňde goýulýar. «Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: Türkmenistany 2022-2052-nji ýyllarda durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň milli Maksatnamasy» esasynda paýtagtymyzda we welaýatlarda ylmy-kliniki merkezler, şpahanalar, sportuň döwrebap görnüşleri bilen meşgullanmak üçin ähli şertler döredilen sport binalary guruldy.

Bütindünýä Saglyk günü, adamzadyň baş baýlygynyň şanyna bagyşlanan baýram bolup, ol 70 ýyldan bäri dünýä ýüzünde giňden bellilip geçilýär. 1948-nji ýylyň 7-nji aprelinde Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasy döredilip, şol gün hem bu gurama tarapyndan 1950-nji ýyldan başlap, «Bütindünýä Saglyk gününü bellemek hakyndaky» Karar kabul edildi. Garaşsyz, baky Bitarap Watanymyz hem bu guramanyň agzalygyna kabul edilen gününden bäri, gurama bilen işjeň gatnaşyk alyp barýar. Biziň ýurdumyzda Bütindünýä Saglyk günü özboluşly, millili äheňde bellilip geçilýär. Bu ynsan saglygyna bedenterbiýä hem-de sporta aýratyn ähmiýet berilýändigini we

ynsanperwerligiň belent dăplerini dabaralandyrýan halkara baýramydyr. Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň adam ömrüniň ähli döwürlerinde hereketde bolmagynyň onuň saglygyna edýän täsiriniň öran ýokarydygy baradaky pähimli sözlerinden ugur alnyp, eziz Diýarymyzda her bir ynsanyň beden taýdan berk we sagdyn bolmagyny gazanmak, sport we bedenterbiýäni ählihalk islegine öwürmek sagdyn jemgyýeti terbiýelemek üçin bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak her bir türkmenistanlynyň gündelik durmuşynyň kadasyna öwrüldi. Çünki sport güýç-gaýratyň beden we ruhy gözelligiň, sagdynlygyň we täze belentliklere ruhy taýdan okgunlylygyň aýdyň beýanydyr. Yzygiderli ýerine ýetirilýän beden maşklary, sport bilen meşgullanmak işe bolan ukyplylygy, ýaşayşa bolan höwesi artdyrýar.

«Türkmenistanyň Prezidentiniň ýurdumyzy 2019 – 2025-nji ýyllarda durmuş-ykdysady täýdan ösdürmegiň Maksatnamasynda» sport bilen meşgullanmagyň medeniýetini ýokarlandyrmak, şeýle hem ýurdumyzyň sport ulgamyna maýa goýumlary çekmek, bedenterbiýe we sport edaralarynyň maddy-tehniki binýadyny pugtalandyrmak boýunça işleri giňişleýin dowam etdirmek, bu ugurda hünärmenleri taýýarlamak meselelerini kämilleşdirmek we olaryň durmuş goraglylygyny güýçlendirmek çärlerini göz önünde tutýar we üstünlikli durmuşa geçirýär. Şonuň netijesinde ýurdumyzyda ynsanyň saglygyny goramak hem-de onuň gymmatlyklaryny baýlaşdyrmak maksatly köpçülikleýin bedenterbiýe we sport bilen meşgullanmak, bedeniň sportuň dürli görnüşleri arkaly berkitmek endikleri kemala getirildi.

Hormatly Prezidentimiziň yzygiderli üns bermegi netijesinde sport bilen meşgullanmak mukaddes Garaşsyzlygymyzyň 32 ýyllygy bellenilen «Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda» hem ähli türkmen halkynyň, hususan-da ýaşlaryň arasynda has-da rowaçlanýar. Ýurdumyzyda dünýä, sebit derejesinde geçirilýän sport ýaryşlarynda ýurdumyzyň ýaşyl Tuguny belende galdyryjak ussat türgenleri taýýarlamak üçin uly mümkinçilikler döredilýär. Hormatly Prezidentimiziň eziz Diýarymyzy ähli-taraplaýyn ösdürmek baradaky taýsyz tagallalary, toplumlaýyn durmuşa geçirýän beýik işleri türkmen halky we umumadamzat üçin bähbitlidir we buýsandyryjydyr. Goý, şeýle buýsandyryjy ösüşler dowamat dowam bolsun! Gözel Diýarymyzy sagdynlygyň hem-de ruhobelentligiň ýurduna öwren Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janynyň sag, ömrüniň uzak, tutumly işleriniň rowaç bolmagyny arzuw edýäris!

SPORT IS THE PURCHASE OF HEALTH

U. Bashimova (Turkmenistan)

Numerous sports facilities have been built and are already operating in Turkmenistan, created in accordance with world standards. Today, a modern infrastructure is being formed in the country that contributes to strengthening the health of the nation, educating a physically strong and spiritually rich young generation. It should be noted that the projects of all educational and preschool institutions under construction in the country necessarily include sports halls equipped with modern simulators, basketball and volleyball courts, swimming pools, tennis courts, etc.

In recent years, Turkmen sport has become more and more pronounced on the world stage. A variety of sports competitions are regularly held on the basis of state institutions, universities and schools of the country.

The development of sports in Turkmenistan is one of the national ideas and tasks for the government, which is making every possible effort to achieve its goals. Numerous grants are allocated, new sports clubs are created, and existing ones are supported. There is a gradual re-equipment of the equipment of athletes. The restructuring and modernization of stadiums is carried out at the expense of the state budget of the country. The creative activity of the younger generation is encouraged, various competitions are held for gifted children and adolescents. In a word, a global social policy is being pursued to attract the younger generation to improve their own lives.

СПОРТ–ЗАЛОГ ЗДОРОВЬЯ

У. Бяшимова (Туркменистан)

В Туркменистане построены и уже функционируют многочисленные спортивные сооружения, созданные с учетом мировых стандартов. Сегодня в стране формируется современная инфраструктура, способствующая укреплению здоровья нации, воспитанию физически крепкого и духовно богатого молодого поколения. Необходимо отметить, что проекты всех строящихся в стране образовательных и дошкольных учреждений обязательно включают оснащенные современными тренажерами спортивные залы, баскетбольные и волейбольные площадки, плавательные бассейны, теннисные корты и т.д.

Туркменский спорт за последние годы все более ярко заявляет о себе на мировой арене. Самые различные спортивные соревнования регулярно проводятся на базе государственных учреждений, вузов и школ страны.

Развитие спорта в Туркменистане – это одна из национальных идей и задач перед правительством, которое прилагает все возможные усилия для осуществления поставленных целей. Выделяются многочисленные гранты, создаются новые спортивные клубы, поддерживаются уже существующие. Происходит поэтапное переоснащение инвентаря спортсменов. Перестройка и модернизация стадионов происходит за счет государственного бюджета страны. Поощряется творческая деятельность подрастающего поколения, проходят различные конкурсы для одаренных детей и подростков. Одним словом, проводится глобальная социальная политика по притяжению молодого поколения к улучшению собственной жизни.

AŞA SEMIZLIK WE ÝOGNAMA EMELE GELMEGINDE ASPROSIN GORMONYNYŇ PATOGENETIKI ÄHMIÝETI

W. Zinçuk (Belarus)

Bedeniň agramynyň dürli görkezijisi bolan erkeklerde aşa semizlik we ýognama emele gelmeğinde asprosin gormonyň patogenetik ähmiýetiniň seljermesi geçirildi. Asprosinň konsentrasiýasy, lipid we uglewod çalşygynyň görkezijileri, şeýle hem ganyň kislorod daşamak funksiýasy we azot monoksidiniň we wodorod sulfidiniň gaz geçirijisiniň mazmuny kesgitlenildi. Asprosinň has ýokary konsentrasiýasy, beden agramynyň ýokary görkezijisi we I derejeli semizlik bolan adamlarda tapyldy. Asprosinň konsentrasiýasy ýokary bolan derejelerde bolan adamlarda, ganyň kislorodlaşmagynyň esasy görkezijileriniň azalmagy we gemoglobiniň kislorod bilen ýakynlygynyň ýokarlanmagy ýüze çykýar. Asprosin gormonyň gaz geçirijiler ulgamyny kadalaşdyrmakda we ganda kislorod daşamagyň mehanizmleriniň emele gelmegine gatnaşmagy görkezildi, bu bolsa semizlik genezisiniň aýry-aýry sebäplerini kesgitlemegiň we artykmaç agramy düzetmek üçin täze çemeleşmeleriň mümkinçiligini esaslandyýar;

PATHOGENETIC SIGNIFICANCE OF ASPROSIN HORMONE IN THE FORMATION OF OVERWEIGHT AND OBESITY

V. Zinchuk (Belarus)

The analysis of the pathogenetic significance of the hormone asprosin in the formation of overweight and obesity in men with different body mass index was carried out. The concentration of asprosin, indicators of lipid and carbohydrate metabolism, as well as the oxygen transport function of the blood and the content of the gas transmitters nitrogen monoxide and hydrogen sulfide in it were determined. A higher concentration of asprosin was found in individuals with an increased body mass

index and grade I obesity. With an increased concentration of asprosin, there is a decrease in the main indicators of blood oxygenation and an increase in the affinity of hemoglobin for oxygen. The participation of the hormone asprosin in the regulation of the system of gas transmitters and in the formation of mechanisms for the transport of oxygen in the blood has been shown, which justifies the possibility of identifying individual causes of the genesis of obesity and the development of new approaches to correcting overweight.

ПАТОГЕНЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГОРМОНА АСПРОСИНА В ФОРМИРОВАНИИ ИЗБЫТОЧНОЙ МАССЫ ТЕЛА И ОЖИРЕНИЯ

В. Зинчук (Беларусь)

Висцеральная жировая ткань, адипокиновый дисбаланс сопряжены с повышенным риском развития кардиометаболических нарушений. В 2016 году Romere C. et al. [2016] обнаружили новый гормон из группы адипокинов, названный аспросином, который является регулятором важнейших реакций организма на непродолжительное голодание, высвобождение глюкозы из печени и усиление аппетита.

Цель данного исследования – оценить патогенетическое значение гормона аспросина в формировании избыточной массы тела и ожирения.

Объектом исследования являлись лица мужского пола в возрасте 45-60 лет с различной массой тела. На основании значений индекса массы тела исследуемые распределялись на 3 группы: нормальная и избыточная масса тела, ожирение I степени. Определялись концентрация аспросина, показатели липидного и углеводного обмена, а также кислородтранспортной функции крови и содержание в ней газотрансмиттеров монооксида азота и сероводорода. Все показатели проверяли на соответствие признака закону нормального распределения с использованием критерия Шапиро-Уилка. С учетом этого была использована непараметрическая статистика с применением программы «Statistica 10.0».

Лица с избыточной массой тела и ожирением I степени характеризовались более высоким значением концентрации аспросина и показателей углеводного обмена. У данных лиц с избыточной массой тела и ожирением I степени, у которых была повышена концентрация аспросина, наблюдалось снижение оксигенации венозной крови в сравнении с исследуемыми мужчинами с нормальным индексом массы тела. Установлено увеличение показателя сродства гемоглобина к кислороду у данных лиц в сравнении с исследуемыми лицами с нормальным индексом массы тела, что характеризуется сдвигом кривой диссоциации оксигемоглобина к кислороду вправо. Были получены данные об увеличении концентрации газотрансмиттера монооксида азота и снижении сероводорода в крови у лиц с избыточной массой тела при высоком уровне аспросина. Возможно влияние данного гормона аспросина на функциональное состояние организма через вклад в механизмы продуцирования газотрансмиттеров монооксида азота и сероводорода. Установлено более высокое значение концентрации аспросина у лиц с повышенным значением индекса массы тела и ожирением I степени, что может влиять на функциональное состояние организма. При повышенной концентрации аспросина отмечается снижение основных показателей оксигенации крови и рост сродства гемоглобина к кислороду. Проведен анализ патогенетического значения гормона аспросина в формировании избыточной массы тела и ожирения и для профилактики патогенеза многих сердечно-сосудистых и эндокринных заболеваний. Показана возможность воздействия образования гормона аспросина, как

перспективного пути направленного воздействия на регуляторные системы контроля оптимальной массы тела.

Таким образом, показано участие гормона аспросина в регуляции системы газотрансмиттеров и в формировании механизмов транспорта кислорода крови, что обосновывает возможности выявления индивидуальных причин генеза ожирения и разработку новых подходов коррекции избыточной массы.

BEDENTERBIÝE-SAGALDYŞ ÇÄRELERINIŇ PSIHOLOGIK WE PEDAGOGIK ESASLANDYRMASY WE SAGLYGY GOWULAŞDYRMAK ÇÄRELERI

Ý. Naumenko (Russiýa Federasiýasy)

Platyň arasynda sagdyn durmuş ýörelgesini döretmek baradaky global wezipe, «bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň» sosial-medeni hadysasynyň psihologiki we pedagogiki düýp manysyna umumy düşünje döretmezden amala aşyryp bolmaýar. Nazary we usulyýet gözlegimizde, bedenterbiýe we sagaldyş işjeňligi pedagogiki proses hökmünde kesgitlemek we ulgam-işjeňlik çemeleşmesi esasynda maksadyny we guramaçylyk ýörelgelerini kesgitlemek maksat edindik. Şeýle hem, bedenterbiýe we sagaldyş çäreleri bilen meşgullanýanlaryň beden bedenterbiýe we sagaldyş çäreleriniň ýüze çykma derejelerini we bedenterbiýe we sagaldyş başarnyklaryny belledik we okuwçylaryň bedenterbiýe pudagynda bilimleriniň we bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň arasyndaky düýpli tapawudy kesgitledik.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUBSTANTIATION OF PHYSICAL CULTURE AND RECREATIONAL ACTIVITIES

Y. Naumenko (Russian Federation)

The global task of forming a healthy lifestyle among the population is hardly feasible without establishing a holistic understanding of the psychological and pedagogical essence of the socio-cultural phenomenon «physical culture and wellness activities». In our theoretical and methodological research, we set a goal to define physical culture and wellness activities as a pedagogical process and formulate its purpose and principles of organization on the basis of a system-activity approach. We also identified the levels of manifestation of physical culture and wellness competence of those engaged in physical culture and wellness activities and identified the fundamental difference between education in the field of physical culture and physical culture and wellness activities of students.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ю. Науменко (Российская Федерация)

Введение. В современной отечественной и зарубежной образовательной практике сложилось единое понимание необходимости формирования у любого человека функциональной грамотности в социально-культурной и производственной сферах общественной жизни, как условия достижения социального и общественного благополучия. Функциональная грамотность в чем-либо – это уровень образованности человека, который является объективным результатом его обучения и самообучения, предполагающим наличие способности решать жизненные задачи

в определенной сфере. В качестве основных составляющих функциональной грамотности выделены: общая математическая грамотность, читательская грамотность, естественнонаучная грамотность, финансовая грамотность, глобальные компетенции и креативное мышление. Среди глобальных компетенций одной из системообразующей для жизнедеятельности любого человека, по нашему мнению, является физкультурно-оздоровительная компетентность. За последние двадцать лет в Российской Федерации было защищено более шестидесяти кандидатских и докторских диссертаций, исследующих различные аспекты физкультурно-оздоровительной деятельности. В результате выявлены разнообразные по уровню влияния и содержанию педагогические условия осуществления физкультурно-оздоровительной деятельности (для взрослых и детей; для относительно здоровых и имеющих проблемы; для занимающихся в образовательных организациях и организациях дополнительного образования; для занимающихся самостоятельно и в небольших самоорганизованных группах). Однако до сих пор не выявлена педагогическая сущность физкультурно-оздоровительной деятельности как многоуровневого социально-культурного феномена. Объективные и значимые предметно-технологические результаты многочисленных исследований, как правило, опираются на интуитивные представления о педагогической сущности физкультурно-оздоровительной деятельности. В результате мы получаем фрагментарную картину научного знания, не объединенную единым теоретико-методологическим смыслом и не всегда коррелирующую с единой системой педагогических понятий в области физической культуры.

Результаты исследования. При раскрытии педагогической сущности социально-культурного феномена «физкультурно-оздоровительная деятельность» мы будем опираться на авторскую концепцию здоровьесформирующего образования [1].

Повседневный образ жизни большинство людей проектируется ими интуитивно как наиболее комфортный для удовлетворения потребностей и достижения индивидуального благополучия с учетом психофизиологических особенностей. Естественно, что такой повседневный образ жизни мало совпадает с традиционным гигиенически правильным здоровым образом жизни и совершенно не может характеризоваться как сознательно выбранная стратегия проектирования собственной жизни в состоянии благополучия с минимальными психофизиологическими затратами и тем более потерями в виде хронических заболеваний.

Источником появления индивидуальной стратегии развития здоровьесформирующего поведения являются существенные модификации системы личностных смыслов «внутренняя картина здоровья», которые подталкивают человека к работе по оптимизации своей психофизиологической жизнеспособности [1].

Следовательно, осмысленное признание и воплощение в жизнь здорового образа жизни возможно только как индивидуальное здоровьесформирующее самостановление человека.

Школьное образование в области физической культуры (целостное освоение культуры здоровья, культуры движения и культуры телосложения) в идеале должно способствовать сложному процессу становления здоровьесформирующего поведения подрастающего поколения (Баринов С.Ю., Быховская И.М., Матвеев А.П., Неверкович С.Д., Столяров В.И., Фирсин С.А. и др.).

Для большинства людей (как впрочем, и для детей, подростков и молодежи) освоение здоровьесформирующего поведения происходит при реализации различных форм двигательной активности индивидуально или в группе единомышленников под руководством наставниками или по правилам обретенным при самообразовании по проблеме оптимизации индивидуального психофизиологического состояния.

Поэтому используя общепедагогический глоссарий, мы предлагаем следующую формулировку понятия «физкультурно-оздоровительная деятельность».

Физкультурно-оздоровительная деятельность является одним из вариантов педагогического процесса воспитания здоровьесформирующего поведения человека, выполняемого в сотрудничестве с группой единомышленников (реальной или условной) по самооптимизации

психофизиологической жизнеспособности каждого участника для обретения индивидуального благополучия во всех сферах жизни.

Системно-деятельностный подход к организации любого педагогического процесса требует определение его результата в специфической компетентности как личностной интеграционной структуры знаний, умений и опыта самостоятельной деятельности.

По отношению к физкультурно-оздоровительной деятельности как педагогическому процессу ее личностный результат может быть описан как индивидуальная физкультурно-оздоровительная компетентность [2, 3, 4, 5].

Физкультурно-оздоровительная компетентность является результатом личностного развития человека в процессе физкультурно-оздоровительной деятельности, который объединяет в единую целостность знания, умения и опыт самостоятельной деятельности по сохранению и разумному совершенствованию своей психофизиологической жизнеспособности.

Мы убеждены, что определенный уровень сформированности физкультурно-оздоровительной компетентности обуславливает содержание и эффективность индивидуальных усилий совершенствования психофизиологического здоровья для более эффективного взаимодействия с окружающим социумом.

Содержание физкультурно-оздоровительной компетентности составляют способности к самосовершенствованию, конкретные знания и умения в области физической культуры (культуры здоровья, культуры движения и культуры телосложения) и готовность к их применению, объединенные структурно в четыре взаимосвязанные компетенции (когнитивную, поведенческую, ценностно-смысловую и мотивационно-регулятивную) [2, 3, 4, 5].

Ценностно-смысловая компетенция, по нашему мнению, является системоопределяющей для физкультурно-оздоровительной компетентности в целом и для каждой составляющей ее компетенции в частности. Она характеризует осознанность, устойчивость и широту личностной смысловой системы «внутренняя картина здоровья», определяющей индивидуальные возможности и эффективность освоения здоровьесформирующего поведения.

Когнитивная компетенция характеризует системность, широту, полноту и структурированность индивидуальной системы знаний (разнообразные индивидуально значимые характеристики проявления феноменов «здоровье», «не-здоровье» и «здоровый образ жизни»), которая обуславливает содержание и направление индивидуального совершенствования психофизиологической жизнеспособности человека.

Поведенческая компетенция тождественна уровню индивидуальной готовности к проектированию и реализации программы самосовершенствования психофизиологической жизнеспособности (в том осуществление объективного и системного самоконтроля индивидуального психофизиологического состояния), воспринимаемой человеком как значимой и личностно необходимой.

Мотивационно-регулятивная компетенция отвечает за силу и длительность индивидуальных усилий по повышению уровня и разнообразию содержания повседневной двигательной активности с использованием различных физических упражнений.

Предложенная нами структура индивидуальной физкультурно-оздоровительной компетентности способствует реализации следующих общепедагогических функций физкультурно-оздоровительной деятельности:

- образовательно-информационной – изучение, классификация и применение в повседневной жизни разнообразной информации о здоровье и здоровом образе жизни (медицинской, психологической, социально-философской и т.п.) для удовлетворения потребности в личном благополучии во всех сферах;

- развивающей – судьбоносная перестройка системы смыслов «внутренняя картина здоровья», сподвигающая человека к повышению эффективности своей психофизиологической жизнеспособности;

- воспитательной – ускорение самоформирования качеств личности со здоровьесформирующим поведением для обретения субъективного благополучия во всех сферах жизни.

Мы выделяем следующие фундаментальные педагогические принципы организации физкультурно-оздоровительной деятельности:

- развивающая устремленность физкультурно-оздоровительной деятельности – содержание и организация физкультурно-оздоровительной деятельности (физические упражнения, нетрадиционные формы двигательной активности и оздоровления, специфические приемы психолого-педагогической поддержки и стимулирования здоровьесформирующей активности человека) на каждом занятии и в перспективе должны содействовать интегративным одновременным модификациям внутренней картины здоровья и субъектной психофизиологической жизнеспособности;

- личностная направленность физкультурно-оздоровительной деятельности – на всех занятиях и при использовании любых средств, форм, приемов и методов физкультурно-оздоровительной деятельности должна разрешаться экзистенциальная проблема индивидуального выбора каждым занимающимися наиболее эффективных условий совершенствования психофизиологической жизнеспособности;

- компетентностная устремленность физкультурно-оздоровительной деятельности – долгосрочной целью и единственно весомым результатом является формирование полноценной системной физкультурно-оздоровительной компетентности.

Информационно-пассивное отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности, когда здоровье в целом рассматривается как мало зависящая от человека данность и поэтому необходимость физкультурно-оздоровительных упражнений и мероприятий признается только в ситуациях, острого проявления состояния «НЕ-здоровья». Смысловой формулой такого поведения является известное следующее высказывание – «Храни то, что тебе дано природой, и не позволяй болезни победить себя».

Адаптивно-поддерживающее отношение сопровождается активными, осознанными и системными лечебно-профилактическими и физкультурно-оздоровительными мероприятиями для поддержания актуального на данный момент времени психофизиологического состояния. Смысловая формула – «Твоя активность зависит от твоего здоровья, а оно требует постоянных усилий по его поддержанию и своевременной реакции на негативные проявления».

Ресурсно-прагматическое отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности, по нашему мнению, является желательным для каждого, когда здоровье ценится как значимый ресурс достижения индивидуального благополучия во всех сферах. Физкультурно-оздоровительная деятельность воспринимается человеком обязательной с первых дней и в течение всей жизни, чтобы этот ресурс не был преждевременно израсходован. Смысловая формула – «Мое благополучие зависит от меня и моих усилий по поддержке себя в форме».

Личностно-ориентированное отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности характеризуется нами как идеальное и скорее как цель здоровьесформирующей активности человека, к которой необходимо стремиться. При личностно-ориентированном отношении здоровье определяется человеком как уникальная личностная характеристика, определяющая возможность самореализации в различных сферах бытия. Поэтому физкультурно-оздоровительная деятельность является отличительной чертой культурного человека, стремящегося к совершенству и самореализации. Смысловая формула – «Быть здоровым – значит быть готовым к самореализации, а для этого необходимо постоянно совершенствовать себя (в том числе психофизиологически)».

Вывод. Таким образом, функциональная грамотность в физкультурно-оздоровительной деятельности может быть сформирована в процессе овладения человеком индивидуальной физкультурно-оздоровительной компетентностью. Однако не правомерно, на наш взгляд, про-

цесс формирования функциональной грамотности в физкультурно-оздоровительной деятельности сводить только к общему образованию в области физической культуры. Сравнивая образование в области физической культуры, которое осуществляется различными образовательными организациями, и физкультурно-оздоровительную деятельность тех же обучающихся, мы отмечаем их принципиальное отличие. У физкультуры в школе и физкультурно-оздоровительная деятельность обучающихся различные цели и непохожее содержание при совпадении отдельных методов, средств и форм реализации. Однако они могут (и должны!) взаимно дополнять друг друга в практике образования, без попыток заместить одно другим. Поэтому в одной образовательной организации должно быть параллельное сосуществование этих двух процессов. Как правило, физкультурно-оздоровительная деятельность осуществляется во внеурочное время с предоставлением реальной возможности оптимизации индивидуальной жизнеспособности для всех обучающихся.

Перспективы. Актуальные направления исследований функциональной грамотности в физкультурно-оздоровительной деятельности:

- теоретико-методическое обоснование технологий физкультурно-оздоровительной деятельности, ориентированных на различные возрастные группы и различные индивидуальные возможности двигательной активности и совершенствования психофизиологического состояния;

- проектирование в образовательных организациях различного вида целостного процесса здоровьесформирующего образования (общее образование в области физической культуры и физкультурно-оздоровительной деятельности обучающихся);

- всесторонний анализ эффективности использования определенных средств и методов физкультурно-оздоровительной деятельности для различных возрастных групп занимающихся с различными проявлениями индивидуальных возможностей двигательной активности и совершенствования психофизиологического состояния;

- исследование проблем физкультурно-оздоровительной деятельности как самостоятельного направления теории и практики физической культуры.

MILLI OYUNLAR TERBIYE MEKDEBI

M. Hojaberdiyewa (Türkmenistan)

Oýunlar ynsan ykbalynyň aýrylmaz bir bölegi. Perzende ýüzi düşen her bir ene-ata öz perzendiniň akyly-başly, ruhy we beden taýdan sagdyn, il-gününe wepaly adam bolup ýetişmegini arzuw edýär. Arzylanan şahsyýetiň kemala gelmeginde milli oýunlaryň täsiri aýratyn bellenişlige mynasyp. Aslyýetinde oýun näme? Oýun çaganyň ykbalında haçan başlanýar? Çaga oýunlara haçan imrigip başlaýar? Elbet-de oýun çaga dünýä gelip, sallançakda hüwdilenýän, pursatlaryndan gözbaş alýar. Çaganyň ünsüni özüne çekip güýmener ýaly sallançaga dürli-dümen oýnawaçlar asylyar. Çaganyň sallançakdan asylan oýnawaçlara bilesigelijilik bilen seretmegi, gyzyklanmagy ony özüne çekýär. Oýun barada alym-pedagog T.Ý. Samoýlowa: «Oýun – örän üýtgeşik ukyplylykdyr, ol adamyň işiniň dürli ugurlarynda köp taraply öwrenilýär» diýip belleýär. Milli oýunlaryň esasynda şahsyýetiň özüni açyp görkezişini, tomaşadan kanagatlanmak, lezzet alyşyny, şeýle-de belli bir endiklerini hem-de ukyp-başarnyklaryny kämilleşdirişini görmek bolýar. Meşhur amerikan fiolofy, sosiology hem-de psiholgy J.G.Midiň: «Oýun munuň özi işdir, şol iş wagtynda çaga ululara öýkünip, olaryň gymmatlyklaryny we ýörelgelerini kabul edip alýar we belli bir roly ýerine ýetirmegi öwrenýär» diýip belleýär. Bu ýerde milli oýunlaryň çagalarda öýkünmeçlik şonuň bilen birlikde hem gowy gylyk häsiýetleri kabul edip almak endiklerine ýetirýän täsirini görmek bolýar. O.S.Gazman: «Çaga oýunlary munuň özi, aslynda, okuwdyr, öwrenmeçdir» diýip, belleýär. Ilkinji nobatda oýun her bir çaga üçin zerurdyr,

ýakymlydyr, özbaşdaklygyňy duýmakda peýdalydyr. Oýunlaryň durmuşdan alnan meňzeşligi bol-sa-da ony şol durşuna, jikme-jik gaýtalamaýanlygy bilen tapawutlandyrylýar. Oýunlar öz-özünden bedeniň haýsydyr bir synasy ýa-da şahsyýetiň bir häsiýetini ösdürmek, gazanylanlary berkitmek üçin döreyän okuwdyr. Ähli çagada oýunlaryň häsiýetli aýratynlygy üýtgeşik oýun ýagdaýynda bolma-klygydyr. Oýunlar şol äheňde, duýga baý häsiýetde oýnalýar. Çaga oýunlary çagalary durmuşa hem-metaraplaýyn taýýarlamak üçin ýörite döredilipdir. Şunlukda çaga oýunlarynyň öwrenijilik häsiýetli, gurluşyk, zähmet oýunlary, aragatnaşyk oýunlary, söz, saz oýunlary, intellektual çeperçilik oýun-lary, hereketli, sport, keşbe girmeli oýunlar diýen ýaly atlary gelip çykýar. Milli oýunlar ýekelikde, şeýle hem toparlaýyn oýnalýar. Oýunlaryň toparlara bölünýänligine garamazdan, alymlaryň, şeýle-de halk döredijiligi bilen meşgullanýan hünärmenleriň aglabasy islendik oýna adamlary biri-birine ýakynlaşdyrmagyň serişdesi hökmünde garaýarlar. Köpçülik bolup oýunlar oýnamak diňe bir tomaşa bolman, eýsem-de ol boş wagtyňy gyzykly, döredijilikli geçirmeklige itergi berýär. Kyn pursatlardan çykalga tapmagy öwredýär, akyl-paýhasyňy ösdürýär, erkiňi güýjüňi artdyrýar. «Aýterek-günterek», «Düzüm», «Bäşdaş», «Aşyk», «Guşakgoýdy» ýaly milli oýunlaryň ençemesi Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hem çagalaryň üç edip oýnaýan oýunlarydyr.

NATIONAL GAMES – THE EDUCATIONAL SCHOOL

M. Hojaberdiyeva (Turkmenistan)

The multiscale projects carried out by the Esteemed President, the successful implementation of noble undertakings safely affect the conditions for the prosperity of the life of the people. Much attention is paid along with other sectors and the education of the younger generation. It is necessary to separately note the role of national games in this industry. In an era of power and happiness, countries continue to enjoy the national games inherited from our ancestors in raising a child. In each speech, the Dear President, along with the success of the era, gives a separate priority to national principles, especially in raising a child. This can be undoubtedly seen on the example of children's entertainment centers, sports complexes transferred after the construction, as well as on the example of numerous scientific and creative competitions among young people. National Games help the young generation to grow up with a healthy body, rich spirit, loyal to their people and homeland.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИГРЫ – ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА

M. Ходжабердиева (Туркменистан)

Осуществляемые Уважаемым Президентом многомасштабные проекты, успешное воплощение в жизнь благородных начинаний благополучно влияет на условия процветания жизни народа. Уделяется большое внимание, наряду с другими отраслями, и воспитанию молодого поколения. Необходимо отдельно отметить роль национальных игр в данной отрасли. В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства продолжают пользоваться в воспитании ребенка унаследованные от наших предков национальные игры. В каждом выступлении Уважаемый Президент наряду с успехами эпохи дает отдельный приоритет национальным принципам, особенно в воспитании ребенка. В этом бесспорно можно убедиться на примере переданных после строительства детских развлекательных центров, спортивных комплексов, а также на примере многочисленных научных и творческих соревнований среди молодёжи. Национальные игры помогают вырасти молодому поколению здоровыми телом, богатыми духом, верными своему народу и родине.

ÝITI BAKTERIAL INFEKSIÝALY NÄSAGLARYŇ AMATSYZ NETIJELERINIŇ METABOLIK WE IMMUN GÖRKEZIJILERI

E. Dosenko, A. Zaharowa (Belarus)

Ýiti bakterial infeksiýalar bolan agyr pnevmoniýa, ýokanç endokardit, sepsis hassalaryň hassahana ýerleşdirilmeginiň iň köp ýaýran sebäpleriniň biridir. Ýiti bakterial infeksiýalaryň çaklamasyna we netijesine baha bermek hassanyň diri galmagy üçin möhümdir. Ýokanç kesellerden gutulmakda makroboden immuniteti esasy orny eýeleýär. Immun ulgamynyň ýagdaýynda, ýagny immun goragynda lipid çalşygy möhüm ähmiýete eýedir. Lipid çalşygynyň bozulmalary esasanam, gipokolesterolemiýa, dürli immun ýetmezçiligi şertlerinde we ýokanç kesellerde, köplenç, ýüze çykýar. Ýiti bakterial infeksiýalarda metabolik alyş-çalyş we immun ýagdaýynyň görkezijilerini maglumat hökmünde ulanmak möhüm. Barlagyň maksady immunitetiň ýagdaýyny we lipid profilini öwrenmek, şeýle hem agyr bakterial infeksiýalary (agyr pnevmoniýa, ýokanç endokardit, sepsis we ş.m.) näsaglarda amatsyz netijäni çaklaýjylary kesgitlemekdir. Netijde, barlag ýiti bakterial infeksiýaly keselleri bolan näsaglarda immun we metabolik bozulmalaryň döreyändigini ýüze çykardy. Lipid profiliniň görkezijilerini (OX, ЛПВД) we immun ýagdaýy (T-limfositler, T-kadalaşdyryjy öýjükler, B-limfositler we B1-öýjükleri, tükenen T-güýçsüz limfositler) bu keseller toparynda amatsyz netijäni çaklaýjy hökmünde ulanyp bolar. Kesgitlenen ýagdaýlar amatsyz netijäni ir anyklamagyň we şoňa görä-de, bu keseller toparynda diri galmagy üpjün etmek üçin intensiw bejerginiň öz wagtynda başlamagyň esasy bolup biler.

IMMUNE AND METABOLIC PREDICTORS OF ADVERSE OUTCOME IN PATIENTS WITH SEVERE BACTERIAL INFECTION

E. Dotsenko, A. Zakharova (Belarus)

Severe bacterial infections: severe pneumonia, infective endocarditis, sepsis are among the most common reasons for hospitalization of patients. Evaluation of the prognosis of the course and outcomes of severe bacterial infections is the key to improving patient survival. Lipid metabolism disorders, in particular hypocholesterolemia, occurs quite often in various immunodeficiency states, infectious diseases. Of interest is the possibility of using indicators of lipid metabolism and immune status as prognostic markers in severe bacterial infections. The study revealed that patients with severe bacterial infections develop both immune and metabolic disorders. Indicators of the lipid profile (TC, HDL) and immune status (T-lymphocytes, T-regulatory cells, B-lymphocytes and B1-cells, depleted T-lymphocytes) can be used as predictors of an adverse outcome in this group of diseases.

ИММУННЫЕ И МЕТАБОЛИЧЕСКИЕ ПРЕДИКТОРЫ НЕБЛАГОПРИЯТНОГО ИСХОДА У ПАЦИЕНТОВ С ТЯЖЕЛЫМ ТЕЧЕНИЕМ БАКТЕРИАЛЬНОЙ ИНФЕКЦИИ

Э. Доценко, А. Захарова (Беларусь)

Тяжелые бактериальные инфекции: пневмонии тяжелого течения, инфекционный эндокардит, сепсис – являются одними из наиболее распространенных причин госпитализации пациентов. Оценка прогноза течения и исходов тяжелых бактериальных инфекций является ключом к повышению выживаемости пациентов. Известно о ведущей роли иммунитета макроорганизма в выздоровлении от инфекционных заболеваний. Помимо состояния системы иммунитета важную роль в иммунной защите играет состояние липидного обмена. Нарушения липидного обмена, в частности гипохолестеринемия, встречается достаточно часто при различных иммунодефицитных состояниях, инфекционных заболеваниях. Представляет

интерес возможность использования показателей метаболического обмена и иммунного статуса, как прогностических маркеров при тяжелых бактериальных инфекциях. Цель исследования: изучить состояние иммунной системы и липидный профиль, а также выявить предикторы неблагоприятного исхода у пациентов с тяжелым течением бактериальной инфекции (пневмонии тяжелого течения, инфекционный эндокардит, сепсис и др.). В исследование включено 45 пациентов в возрасте 18-70 лет с тяжелым течением бактериальной инфекции (внегоспитальные пневмонии тяжелого течения, сепсис с различной локализацией первичного очага, гнойно-септические осложнения сахарного диабета). В группу сравнения включены пациенты без признаков гнойно-воспалительного процесса сопоставимые по полу и возрасту, ИМТ. Статистическая обработка проводилась при помощи пакетов прикладных программ Statistica 10, SPSS 20.0. Для сравнения двух независимых выборок применяли U-критерий Манна-Уитни. Для выявления возможных прогностических показателей развития патологического процесса использовали ROC-анализ. В результате исследования выявлено, что у пациентов с тяжелыми бактериальными инфекциями развиваются как иммунные, так и метаболические нарушения. Иммунные нарушения представлены снижением уровня в основной группе Т-лимфоцитов (CD3+), Т-хелперов (CD3+CD4+), NK-(CD3-CD16+/CD56+) и NKT- (CD3-CD16+/CD56+) клеток, регуляторных Т-клеток (CD4+ CD25hiCD127-), субпопуляции В1-клеток (CD19+CD5+) при повышении процентного содержания В-лимфоцитов (CD19+) более чем в 1,5 раза от верхней границы нормы по сравнению с контрольной группой. Также в основной группе выявлено существенное увеличение содержания истощенных Т-клеток. При использовании ROC-анализа AUC для данных показателей иммунограммы составила более 0,7, что говорит о высокой диагностической значимости данных показателей при тяжелых бактериальных инфекциях. При исследовании метаболического обмена у пациентов с тяжелыми бактериальными инфекциями выявлена тенденция к гипохолестеринемии (уровень ОХ составил 2,83(2,3-3,3) ммоль/л) со снижением основных фракции липопротеинов - ХС-ЛПНП до 1,53(0,97-2,04) ммоль/л, ХС-ЛПВП до 0,54(0,37-0,8) ммоль/л, по сравнению с группой контроля. При проведении ROC-анализа AUC уровня ОХ и ХС-ЛПВП у пациентов с тяжелыми бактериальными инфекциями составила 0,858 (95% ДИ 0,63-1,0) и 0,879 (95% ДИ 0,77-0,99), соответственно, что указывает на высокое диагностическое значение данных показателей при тяжелых бактериальных инфекциях и может являться предиктором неблагоприятного исхода заболевания. Таким образом показатели липидного профиля (ОХ, ЛПВП) и иммунного статуса (Т-лимфоциты, Т-регуляторные клетки, В-лимфоциты и В1-клетки, истощенные Т-лимфоциты) могут быть использованы в качестве предикторов неблагоприятного исхода при данной группе заболеваний. Выявленные тенденции могут стать ключом к ранней диагностике неблагоприятного исхода и, соответственно, своевременному началу интенсивной терапии с целью увеличения выживаемости в данной группе заболеваний.

JEMGYÝETÇILIK SAGLYGYNY BAHALANDYRMAKDA LUKMANÇYLYK-GEOGRAFIK DERÑEWI

Ý. Korolýewa (Russiýa Federasiýasy)

Lukmançylyk statistikasynyň giňişleýin seljermesi sebitiň lukmançylyk-geografiki we ekologi aýratynlyklaryny, şeýle hem sebitdäki daşky gurşawyň hili bilen ýaşajylarynyň saglygynyň arasyndaky baglanyşygy kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Aýry-aýry sebit mysallaryna esaslanyp, dürli geografiki sebitlerde işlenip düzülen we ýerine ýetirilen lukmançylyk-geografiki gözegçilik ulgamyna we netijeleriniň geografiki düşündirişine seredilip geçilýär. Geografiki usullaryň (geo-giňişlik seljermesi, GIS tehnologiýalary, awtomatiki kartalaşdyrmak) biomonitöring çemeleşmeleri bilen utgaşyp, ilatyň saglygyna abanýan howplary dolandyrmak üçin bir sebitiň daşky gurşaw ýagdaýyna

çaklaýyş-integral baha bermek üçin ulanylyp bilinjekdigi görkezilýär. Häzirki döwürde mediko-geografiki kartalar diňe bir lukmançylyk-geografiki gözlegleri görkezmegiň usuly hökmünde däl, eýsem ilatyň saglygynyň ýagdaýy we daşky gurşawyň aýratynlyklarynyň arasyndaky baglanyşygy öwrenmek üçin hem ulanylýar. Olaryň kömegi bilen daşky gurşawa gözegçilik etmek, önüni alyş çärelerini meýilleşdirmek we dolandyryş çözümlerini kabul etmek bilen baglanyşykly köp ylmy we amaly meseleler çözülýär.

MEDICO-GEOGRAPHICAL ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF PUBLIC HEALTH

E. Koroleva (Russian Federation)

Spatial analysis of medical statistics data makes it possible to identify the medico-geographical and ecological features of the territory, as well as the relationship between the quality of the environment in the region and the health of its inhabitants (public health). The system of medico-geographical monitoring developed and implemented in different geographical areas and the geographical interpretation of its results are considered on specific regional examples. It is shown how, using geographical methods (geo-spatial analysis, GIS technologies, automated mapping) in combination with biomonitoring approaches, it is possible to obtain predictive and integral assessments of the environmental situation of the territory in order to manage risks to public health. At the present stage, medico-geographical maps are used not only as a way of visual display of medico-geographical research, but also as a means of studying the interrelationships between the health of the population and the peculiarities of the environment. Many scientific and practical tasks related to environmental monitoring, planning of preventive measures, and management decision-making are solved.

МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В ОЦЕНКЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДОРОВЬЯ

E. Королева (Российская Федерация)

В современный период все большую актуальность получают исследования, связанные с анализом медико-экологических последствий антропогенного преобразования среды. В связи с этим все более значимую роль приобретает региональный мониторинг состояния здоровья населения, формирование базы медико-статистических данных и географическая интерпретация полученной информации в масштабе конкретной территории. Основной задачей таких исследований является медико-экологический анализ территории как научной основы обеспечения экологической безопасности и проведения территориально дифференцированных комплексов мероприятий для улучшения качества окружающей среды. Медико-географическая оценка качества окружающей среды основывается на использовании показателей общественного здоровья населения, которое является индикатором социально-биологического благополучия людей и может рассматриваться как комплексный экологический критерий (Королева, 2016).

Медико-географические карты как особый тип тематических карт традиционно используются для наглядного отображения результатов медико-географических исследований, а также в качестве одного из средств выявления взаимосвязей между состоянием здоровья населения и особенностями географической среды. Современные медико-географические карты, созданные с помощью геоинформационных технологий как математически определенные логические модели, позволяют осуществлять объективный пространственный анализ явлений и получать дополнительную информацию об изучаемых процессах, которые невозможно наблюдать в реальной действительности (заболеваемость, комфортность среды, уровень

риска). Нанесенные на карты административных районов показатели общей заболеваемости, заболеваемости отдельными классами болезней и смертности населения приобретают в таком анализе особую значимость. Административные регионы являются территориальными единицами, сравнительный анализ заболеваемости и смертности населения внутри и между которыми по показателям изменений общественного здоровья может служить инструментом экологической политики и управления экологическим риском.

Обобщенная схема медико-географического анализа, разработанная на географическом факультете МГУ имени М.В. Ломоносова и апробированная в ряде регионов России, включает в себя сбор и анализ данных медицинской статистики по региону за длительный период времени, медико-экологическое картографирование территории, медико-экологический анализ и прогноз (Малхазова, Королева, 2011). Методология медико-экологического анализа территории опирается на данные медицинской статистики и заключается в поиске эталона, при сравнении с которым может быть сформулировано представление об изменениях качества среды. Установление связей конкретных характеристик состояния здоровья населения с состоянием среды и последующее соотнесение этих характеристик с ранее принятыми эталонами позволяет интерпретировать отклонения от эталона как показатели изменения (ухудшения или улучшения) качества среды. В основе проведения пространственно-динамического анализа общественного здоровья лежит медико-географическое картографирование с использованием геоинформационных технологий. Географическая, экологическая и медико-демографическая информация, анализируемые совместно, позволяют выявить медико-экологические особенности регионов и внутрирегиональных территориальных единиц и провести эколого-географическую оценку взаимосвязей между состоянием окружающей среды и здоровьем населения. Все эти положения показаны на региональных примерах авторских исследований (Московская, Калининградская области, Республика Казахстан).

WITAMIN D WE SPORT: AÝDYŇLYGY WE ADATDAN DAŞARYLYGY

N. Iwanowa, I. Małyowanaya, (Belarus)

Respublikan ylmy we amaly sport merkezi 14-18 ýaş aralygyndaky 78 futbolçyda D witaminiň derejesini öwrendi. Gözleg maksatnamasy Respublikan sport ylmy we amaly merkeziniň garaşsyz etiki komiteti tarapyndan tassyklanyldy, gatnaşyjylar ýazmaça habarly razylyk berdiler.

Futbolçylarda dermanyň saklanyş mukdarynyň D witamini ýagdaýyna täsiri ýüze çykarylýp, ulanylýan mukdaryň artmagy bilen adaty derejedäki we gandaky D witaminiň ortaça derejesi bolan türgenleriň paýunyň ýokarlanmagy bellenildi. Aýry-áýry derňewler, futbolçylaryň 60 göteriminiň awgust-sentýabr aýlaryndaky başlangyç derejeler bilen deňeşdirilende gys aýlarynda holekalsiferol kabul edende wagtyň geçmegi bilen D witaminiň derejesiniň azalandygyny görkezýär.

Gysga wagtyň içinde D witaminiň serum konsentrasiasyny ep-esli ýokarlandyryp, ýetmezçiligi bolan toparlaryň türgenleriniň köpüsünde düzüminiň kadaly derejesine ýetip biljek ygtybarly we täsirli düzediş tertibi işlenip düzüldi. Türgenler üçin D witaminiň iň täsirli dozasyň 4000 IU bolandygy kesgitlenildi.

VITAMIN D AND SPORTS: THE OBVIOUS AND THE INCREDIBLE

N. Ivanova, I. Malyovanaya (Belarus)

The Republican Scientific and Practical Center for Sports conducted a study of vitamin D levels in 78 football players aged 14 to 18 years. The research program was approved by the independent

ethical committee of the Republican Scientific and Practical Center for Sports; participants provided written informed consent.

A safe and effective correction regimen has been developed that can significantly increase the serum concentration of vitamin D in a short period of time and achieve normal levels of its content in the majority of athletes from groups with deficiency and insufficiency. It has been established that the most effective dose of vitamin D for athletes is 4000 IU.

ВИТАМИН D И СПОРТ: ОЧЕВИДНОЕ И НЕВЕРОЯТНОЕ

Н. Иванова, И. Малёваная (Беларусь)

В последнее десятилетие наблюдается резкий рост общего интереса к витамину D.

Наиболее признанной ролью витамина D является его регуляция фосфорно-кальциевого обмена, отмечается связь между витамином D и состоянием костной ткани, доказано существенное влияние на функционирование сердечно-сосудистой, иммунной, эндокринной и скелетно-мышечной системы

В настоящее время остается дискуссионным оптимальный уровень витамина D в организме у спортсменов.

Большинство населения не достигает достаточного уровня витамина D. По мнению Holick (2007) 88% населения мира имеет недостаточный уровень витамина D, то есть уровень менее 32 нг/мл.

Концентрация витамина D в организме отмечается эндемически низкой у тех, кто живет в северных частях Европы из-за недостатка солнечного света.

В РНПЦ спорта проведено исследование уровня витамина D у 78 футболистов в возрасте от 14 до 18 лет. Программа исследования одобрена независимым этическим комитетом Республиканского научно-практического центра спорта, исследование проводилось в соответствии с правилами Хельсинкской декларации 1975 г. Спортсменам и родителям была предоставлена подробная информация о процедурах исследования, они предоставили письменное информированное согласие до включения потенциальных участников в исследование. Спортсменов проинструктировали придерживаться нормального режима питания, гидратации и физической активности на протяжении всего исследования.

Установлено, что исходный уровень витамина D в период август-сентябрь у футболистов был достаточным у 83%, у 17 % зарегистрирована недостаточность. В контрольной группе у 60% – отмечалась норма, у 40% – недостаточность. Коррекция недостаточности витамина D проводилась препаратом холекальциферола (Девит) в дозе 50 000 МЕ 1 раз в неделю в течение 4 недель (курсовая доза 200 000 МЕ).

Были сформированы подгруппы спортсменов для назначения разных поддерживающих суточных доз витамина D 2000, 3000 и 4000 МЕ.

У футболистов выявлено влияние величины поддерживаемой дозы препарата на статус витамина D: по мере увеличения дозы отмечено повышение доли спортсменов с нормальным уровнем и среднего уровня витамина D в крови. Индивидуальный анализ свидетельствует о том, что у 60% футболистов отмечено снижение уровня витамина D в динамике на фоне приема холекальциферола в зимние месяцы, по сравнению с изначальными показателями в августе-сентябре.

Необходимо обратить внимание, что у футболистов контрольной группы в зимний период недостаточность наблюдалась у 13%, дефицит – у 87%

Заключение

Разработана безопасная и эффективная схема коррекции, позволяющая значительно увеличить сывороточную концентрацию витамина D в короткий промежуток и достичь

нормальных показателей его содержания у большинства спортсменов из групп с дефицитом и недостаточностью.

Установлено, что наиболее эффективная доза витамина D у спортсменов 4000 МЕ.

Собственные наблюдения и многочисленные исследования показали, что важны профилактические меры для поддержания и восстановления нормального уровня витамина D у спортсменов.

Спортивные диетологи и врачи должны регулярно оценивать уровни витамина D в сыворотке крови спортсменов и проводить коррекцию в соответствии с рекомендованными уровнями более 30 нг/мл и предпочтительно более 40 нг/мл.

Стратегия принятия решений о добавках витамина D должна применяться на индивидуальной основе и на основе актуальных рекомендаций по безопасным и эффективным протоколам применения добавок.

Перспективными направлениями являются определение оптимального уровня витамина D для популяции в целом и конкретного контингента с учетом воздействия солнечного света, образа жизни, оптимальной дозы для улучшения спортивных результатов, оптимальных форм добавок витамина D, разработка схемы коррекции дефицита, недостаточности в зависимости от сезона и вида спорта, региона.

TÄZE ÝÜZÝÝLLYKDA HYTAÝDA ÇAGALARY GORAMAK BOÝUNÇA ESASY ÇÄRELER WE OLARYŇ KESGITLENIŞI

D. Guýszýuý (Hytaý Halk Respublikasy)

Çagalar her bir döwletiň geljegidir. Hytaý hökümeti çagalaryň saglygyny goramaga has köp üns berýär.

Çagalaryň beden (fiziki) saglygyny berkitmek üçin Hytaýyň dürli pudaklarynyň göwreli zenanlary, ýaňy doglan bäbekleri we çagalary goramak boýunça dürli kanunlardyr hukuk kadalaryny işläp taýýarlamagy netijesinde, geçen asyryň soňky ýyllary bilen deňeşdirilende, bäbekleriň we çagalaryň ölümçiligi azaldy. «Sagdyn beden, sagdyn ruh» diýlişi ýaly, mekdeplerde bedenterbiýe dersi boýunça baha ýetişiginiň görkezijileri ýokarlanýar. Mekdepde harby taýýarlyk dersi hökmany dersleriň sanawyna goşuldy.

Çagalaryň ruhy saglygyny berkitmek, soňky ýyllarda çagalary milli ruhda terbiýelemek we Hytaýda çagalardaky sagdyn däl durmuş ýörelgesi, çilim çekmek, alkogolly içgileri içmek, kompýuter oyunlaryna bagly bolmak ýaly zyýanly endikler boýunça işler, şeýle-de çagaň söwdasyna garşy göreşmek işler alnyp barylýar.

Umuman, Hytaýda soňky ýyllarda çagalaryň saglygyny goramak boýunça işler öz netijeliligini görkezýär.

MAIN MEASURES ON CHILD HEALTH PROTECTION AND THEIR EVALUATION IN CHINA IN THE NEW CENTURY

D. Guiju (People's Republic of China)

Children are the future of every country. With the advent of the new 21st century, as the people's life conditions improve, Chinese government pays more and more attention to protecting the health of children.

In order to improve the physical health of children, the governments of various levels of China are developing laws and regulations for the care of pregnant women, infants and children, and comprehensively implementing the laws, so that infant mortality and child mortality have clearly decreased

compared to the end of previous century. In schools, the share of academic performance in physical culture and mass sports in the grades of schoolchildren is increasing, as it is noted «a healthy mind in a healthy body». Military training has become a compulsory subject for schoolchildren.

Recently, measures have been improved on strengthening the spiritual health of children in the sense of patriotism has made efforts to prevent such bad habits in children as unhealthy lifestyle, smoking, alcohol use, computer game addiction, etc., as well as efforts to struggle against child trafficking.

In general, measures of China on protecting children's health in recent years have been very effective.

ГЛАВНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ОХРАНЕ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ КИТАЯ В НОВОМ СТОЛЕТИИ И ИХ ОЦЕНКА

Д. Гуйцзюй (Китайская Народная Республика)

Дети – будущее каждой страны. С наступлением нового XXI века по мере улучшений условия жизни народа китайское правительство уделяет все больше внимания охране здоровья детей.

Для укрепления физического здоровья детей правительство различных уровней Китая разрабатывает законы и правовые акты по заботе о беременных женщинах, младенцах и детей, и всесторонне внедряют законы в жизнь, благодаря чему младенческая смертность и смертность детей очевидно снизились по сравнению с концом предыдущего века. В школах повышается доля успеваемости предметов физической культуры и массового спорта в отметке успеваемости школьников, так как «в здоровом теле-здоровые дух». Военная подготовка стала обязательным предметом для школьников.

Для укрепления духовного здоровья детей в последние годы усилены меры по воспитанию детей в духе патриотизма, идеи Председателя КНР Си Цзиньпина о социализме с китайской спецификой в новую эпоху и о возрождения Китая. Вместе с тем в Китае приняты меры по борьбе с такими дурными привычками у детей, как нездоровый образ жизнь, курение, использование алкоголя, зависимость от компьютерной игры и др., а также меры в борьбе с торговлей детьми.

В целом мероприятия Китая по охране здоровья детей в последние годы эффективны.

DÜRLI SOMATOTIPLI ADAMLARDA DAÝANÇ-HEREKETLENDIRIJI AGZALARYŇ PATOLOGIÝALARYNYŇ IRKI GÖRNÜŞLERINI ÝÜZE ÇYKARMAKDA MAGLUMATLARY ÜÇ ÖLÇEGLI WIDEO SELJERIŞ ULGAMLARYNY ULANMAK

О. Воронсова (Руссия Федерасиясы)

Sanlaşdyrmagy ösdürmegiň barşynda dürli ýaşdaky adamlarda direg-hereketlendiriji enjamyň patologiýalarynyň irki görnüşlerini ýüze çykarmak üçin maglumatlary üç ölçegli wideo seljeriş ulgamlaryny ulanmaga mümkinçilik döredi. Adamyň ýöreýişini kliniki taýdan seljeriş usuly arkaly, onuň hereket etmek boýunça funksiýasyna baha berilmegi giňişlige we wagta degişli häsiýetnamalary, hereketiň kinematikasyny we kinetikany seljermäge mümkinçilik berýär. Somatotipirmek usulynyň ulanylmagy daýanç-hereketlendiriji enjamy barlamagyň etalonynyň binýady baradaky düşüňjeleriň giňeldilmegine ep-esli derejede ýardam berýär, çünki munuň özi belli bir adama degişli hem-de

bedeniň gurluşynyň aýratynlyklaryny göz önünde tutýan parametrlere geçmäge mümkinçilik döredýär.

Şu barlaglarda dürli somatotipli adamlaryň ýöreyişiniň kinematik, kinetik, giňişlige we wagta degişli häsiýetnamalarynda möhüm ähmiýetli tapawutlaryň bardygy barada öňe sürülen ylmy çaklama tassyklandy. Şol tapawutlar, esasan, bedeniniň gurluşy endomorfly görnüşdäki adamlaryň toparyna degişli bolup çykdy. Daban bilen injigi birikdirýän bogunyň, dyzyň we ýanjygyň bogunlarynyň kinematik häsiýetnamalarynyň üýtgeýändigini ýüze çykaryldy.

APPLICATION OF THREE-DIMENSIONAL VIDEO ANALYSIS OF DATA TO DETECT EARLY FORMS OF PATHOLOGIES OF THE MUSCULOSKELETAL SYSTEM IN PEOPLE OF DIFFERENT SOMOTYPES

O. Vorontsova (Russian Federation)

Application of 3D video analysis of data to detect early forms of pathologies of the musculoskeletal system in people of different ages has become possible with the development of the digitalization. Evaluation of a person's motor function by the method of clinical gait analysis makes it possible to analyze spatiotemporal characteristics, kinematics and kinetics of movement. The application of the somatotyping method significantly expands the idea of the reference base for the study of the musculoskeletal system, as it allows to move on to personalized: parameters that take into account constitutional features.

The hypothesis put forward in this study about the existing significant differences in the kinematic, kinetic and spatiotemporal characteristics of gait in individuals of different somatypes was confirmed. To a greater extent, the differences affected the group of persons belonging to the endomorphic body type. Changes in the kinematic characteristics of the ankle, knee and hip joints were observed. Thus, a comparison of the results of the analysis of gait in individuals distributed according to different somatypes and the reference group, formed only on the basis of age, showed differences in the angular movements of the joints of the lower and upper lower extremities. and spatiotemporal gait characteristics.

ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМ ТРЕХМЕРНОГО ВИДЕОАНАЛИЗА ДАННЫХ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ РАННИХ ФОРМ ПАТОЛОГИЙ ОПОРНО-ДВИГАТЕЛЬНОГО АППАРАТА У ЛИЦ С РАЗЛИЧНЫМИ СОМАТОТИПАМИ

О. Воронцова (Российская Федерация)

В настоящее время медицинские системы диагностики и проведения исследований постоянно совершенствуются. Появляются новые цифровые методы, которые основаны на использовании информационно-коммуникационных технологий. Системы трехмерного видеоанализа данных являются одним из таких современных методов исследования состояния опорно-двигательного аппарата (ОДА) человека. Данный метод реализуется при помощи проведения клинического анализа походки – это новая отрасль медицины, которая развивается благодаря использованию маркерных систем захвата и анализа движения. Родоначальниками технологии являются британские ученые, которые одними из первых разработали системы трехмерного видеоанализа данных. Они позволяют получить точные количественные данные для оценки двигательных функций человека.

В лаборатории «Биомеханики и искусственного интеллекта» Астраханского государственного университета им. В. Н. Татищева функционирует система трехмерного видеоанализа данных Vicon ((Vicon, Oxford, Great Britain), включающая 10 инфракрасных камер Vicon T40, двухсекционную динамометрическую платформу AMTI (model OR6-5-1000, Watertown MA, USA) и программное обеспечение Vicon Nexus и Vicon Polygon. Информацию инфракрасные камеры получают от светоотражающих маркеров, которые крепятся на поверхности тела человека на основные анатомические ориентиры согласно используемой скелетной модели Plug-in-Gait Full body с 39 маркерами. Размещение маркеров проводится на голеностопный, коленный, тазобедренный, локтевой, плечевой и лучезапястные суставы испытуемого в соответствии с руководством Plug-in-Gait. Предметом исследования являются пространственно-временные характеристики походки, а также углы вращения в суставах верхних и нижних конечностей (сгибание-разгибание, отведение-приведение, вращение относительно продольной оси). Измерения объема движений в суставах проводятся в соответствии с единым принципом измерений угла описательной динамической анатомии человека (угол между дистальной частью конечности и ее проксимальным отделом). При проведении исследований рассматриваются основные пространственные временные показатели ходьбы (темп, длина шага, средняя скорость, каденция), кинематические характеристики (углы сгибания суставов верхних и нижних конечностей) и кинетические параметры.

Лабораторией была сформирована эталонная базы анализа походки человека, классифицируемая не только по возрастным и половым признакам, но и с учетом различных соматотипов для получения более точных количественных характеристик сравнения. В состав эталонной базы вошли 746 исследований походки. Соматотипирование проводилось по методу Хит Б. и Картер Д. Л. с выделением эндоморфного, мезоморфного и эктоморфного соматотипов. Данное распределение позволило существенно детализировать результаты исследования опорно-двигательного аппарата и подойти к нему с позиций персонализированной медицины. Была предложена структура цикла перемещения верхних и нижних конечностей, на основе которой лабораторией проводится ранняя диагностика функции опорно-двигательного аппарата у лиц различных возрастов. Методика диагностики представляет собой сравнительный анализ эталонной группы и группы лиц с патологиями опорно-двигательной системы при помощи программных средств.

Результаты исследования показали, что величины, характеризующие пространственно-временные параметры походки групп обследуемых, составленные с учетом возраста и соматотипа, отличаются от результатов, составленных с учетом только возрастных параметров. Выявлены статистически значимые отличия у различных групп соматотипов. В целом, практически во всех возрастных группах у эндоморфов наблюдается снижение скорости походки, увеличение базы шага и времени полушага. У эктоморфов выявлено увеличение скорости походки, времени полушага и длины шага. Результаты мезоморфов оказались наиболее близки к параметрам нормативной группы, полученной без распределения на соматотипы.

SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGESI WE ZENANLARYŇ SEMIZLIGINE GARŞY GÖREŞMEK ÜÇIN TRIATLON

I. Karimow, Z. Jumaboýewa (Özbekistan)

Bu ylmy işde Özbekistanda soňky 10 ýylda aýallaryň ilatyň arasynda aşa semizlik we semizligiň ýaýramagy bilen baglanyşykly geçirilen synlaryň seljermesi hödürlenilýär. Sistematiki triatlon okuwu arkaly bedeniň artykmaç agramyny düzetmegiň ileri tutulýan ugurlary, diňe bir umumy çydamlylygy ýokarlandyrmaga däl-de, ýüregiň, öýkeniň işlemegine we iň esasysy gan basyşyny kadalaşdyrmaga kömek edýän zygyderli ýürek-damar maşklary we agramy hökmünde kesgitlenildi.

Triatlon okuwynyň bedeniň işleýiş ukyplaryny ýokarlandyrmaga kömek edýändigini we aýallar üçin çylşyrymly türgenleşigiň artykmaçlygy sazlaşykly bedeni emele getirýän deňagramly myşsa işjeňligi bolup durýar.

Özbeqistan Respublikasynda soňky ýyllarda bedenterbiýe we sporty ösdürmek, ilatyň arasynda sagdyn durmuş ýörelgesini ösdürmek üçin yzygiderli çäreler görüldi, şol bir wagtyň özünde aýal-gyzlary bedenterbiýe we sporta yzygiderli çekmäge köp üns berilýär. Respublikada maýyplaryň fiziki taýdan dikeldilmegi we ýurduň halkara sport arenasynda ýurduň mynasyp ýerine ýetirilmegini üpjün etmek üçin ähli zerur şertler döredilýär. Şeýle-de bolsa, sagdyn sazlaşykly ösen nesliň emele gelmeginiň kepili hökmünde ilatyň saglygynyň güýçlenmegine, ýaşlaryň, esasanam, gyzlaryň sporta giňden gatnaşmagyna goşant goşýan bedenterbiýe we sport pudagynda belli bir maksatnamalaryň tejribesini girizmeli.

TRIATHLON AS A MEANS OF HEALTHY LIFESTYLE AND COMBATING OBESITY IN THE FEMALE POPULATION

I. I. Karimov, Z. Jumaboyeva (Uzbekistan)

The scientific work presents an analysis of observations carried out over the past 10 years in Uzbekistan on the prevalence of overweight and obesity among the female population. The priority directions for correcting excess body weight through systematic triathlon training have been identified, as regular cardiovascular exercises that help not only increase overall endurance, but also have a beneficial effect on the functioning of the heart, lungs, and most importantly, normalize blood pressure and weight. It has been established that triathlon training helps to increase the functional capabilities of the body, and the advantage of complex training for women is balanced muscle activity, which forms a harmonious physique.

ТРИАТЛОН КАК СРЕДСТВО ЗОЖ И БОРЬБЫ С ОЖИРЕНИЕМ ЖЕНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

И. Каримов, З. Жумабоева (Узбекистан)

В научной работе представлен анализ проведенных наблюдений последних 10 лет в Узбекистане о распространенности избыточного веса и ожирения среди женского населения. Определены приоритетные направления коррекции избыточной массы тела с помощью систематических занятий триатлоном, в качестве регулярных кардиоваскулярных упражнений, помогающих не только повысить общую выносливость, но и благоприятно воздействовать на работу сердца, легких, а главное, нормализовать кровяное давление и вес. Установлено, что занятия триатлоном способствуют повышению функциональных возможностей организма, к тому же достоинством комплексных тренировок для женщин является сбалансированная мышечная деятельность, которая формирует гармоничное телосложение.

В республике Узбекистан в последние годы осуществляются последовательные меры по популяризации физической культуры и спорта, пропаганде здорового образа жизни среди населения, при этом большое внимание уделяется привлечению женщин к систематическим занятиям ФКиС. В республике создаются все необходимые условия для физической реабилитации лиц с ограниченными физическими возможностями и обеспечению достойного выступления страны на международной спортивной арене. Однако, существует необходимость внедрения в практику конкретных программ в сфере физической культуры и спорта, содействующих укреплению здоровья населения, широкого вовлечения молодежи, особенно девушек в спорт, как гарант формирования здорового гармонично развитого поколения.

BEDENTERBIÝE SAGDYN DURMUŞ ÝÖRELGESINIŇ GIREWIDIR

B. Musayew (Özbekistan)

Makalada saglygy goraýyş, uýgunlaşma mümkinçilikleri we adamlaryň aşa agramlylyga garşy saglygyny gowulaşdyrýan türgenleşik sport maşklary arkaly bedenterbiýe bilen üpjün etmek meselesi gozgalýar.

Okuw maksatnamasynyň aýratynlygy, esasy maşklaryň standart toplumlaryny durmuşa geçirmekdir. Şol bir wagtyň özünde, türgen ýörite enjamlaşdyrylan sport meýdançalarynda we goşmaça enjamlarysyz (ýerde) türgenleşip biler. Türgenleşik, sportuň ýakyn medeni gurşawynda ýüze çykan sport dersidir. Bu dersde ussat sapaklar, görkezij çykyşlary, ýaryşlar we festiwallar zygyderli geçirilýär, bu bolsa gatnaşyjylary ýaş çäkleri bilen çäklendirmeýär.

PHYSICAL EDUCATION IS THE KEY TO A HEALTHY LIFESTYLE

B. Musayev (Uzbekistan)

The article addresses the issue of health care, adaptation opportunities, and physical fitness through exercise that improves people's health versus their weight. Here are some examples of horizontal bar exercises for beginners.

Importance: A feature of the training program is the implementation of standard sets of basic exercises. At the same time, the athlete can train on specially equipped sports grounds and without additional equipment (on the ground). Wrestling is a sport that emerged in the close cultural environment of sport. In this course, master classes, demonstrations, competitions and festivals are regularly held, which does not restrict participants by age limits.

ФИЗИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ – ЗАЛОГ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Б. Мусаев (Узбекистан)

Актуальность. Особенность тренировочной программы заключается в выполнении стандартных комплексов базовых упражнений. При этом атлет может тренироваться как на специально оборудованных спортплощадках, так и без дополнительного оборудования (на земле). Воркаут – спортивная дисциплина, возникшая в околоспортивной субкультурной среде. По этой дисциплине регулярно проводятся мастер-классы, показательные выступления, соревнования и фестивали, которые уже не ограничивают участников возрастными рамками.

На это увлечение молодёжи обратили внимание и власти многих стран, в том числе и Узбекистан. Как по просьбам общественности, так и в рамках государственного правления был отдан Указ Президента Республики Узбекистан от 30 октября 2020 года №ПФ-6099 «О мерах по широкому внедрению здорового образа жизни и дальнейшему развитию массового спорта». В рамках развития массового спорта и пропаганды здорового образа жизни среди населения республики было рекомендовано выделить в качестве приоритетных виды спорта: ходьбу, бег, мини-футбол, велоспорт, бадминтон, стритбол, «Workout» (квартальный и уличный фитнес). В связи с этим Кабинету Министров было дано указание до 1 июня 2021 года развивать такие виды спорта, как ходьба, бег, мини-футбол, велоспорт, бадминтон, стритбол и воркаут, а также Паралимпийское движение, вовлечение людей с ограниченными физическими возможностями в физкультуру и спорт. Особенно важное из этого принять решения об утверждении программ мероприятий, направленных на укрепление здорового образа жизни среди женщин, воплощающих идею «Здоровая женщина - большое будущее», вовлечения их в занятия физической культурой и спортом.

Таким образом с 2021/2022 учебного года для учащихся должны быть разработаны критерии оценки их физической работоспособности (бег, метание, прыжки, тяга) в зависимости от возрастной группы, фиксировать эти показатели на отдельной странице в рейтинговом дневнике. При поддержке государственной программы началось активное строительство специальных площадок со всеми необходимыми спортивными снарядами для занятий уличной гимнастикой. Впоследствии, например, в спальных районах города Ташкента, парках и при торгово-развлекательных комплексах, появились площадки где можно, пользоваться спортивным инвентарём безвозмездно и в любое время суток. Также начали регистрировать региональные федерации по данному виду любительского спорта, который за короткий период переходят уже в профессиональный вид.

Таким образом, можно сделать вывод, из контекста «здоровый образ жизни» следует, что в него вкладывают смысл способа организации жизни человека, направленного на профилактику болезней и укрепление здоровья. В любой деятельности, в том числе здоровье создающей, большое значение имеют процессы познания и мотивации. Пропаганда здорового образа жизни, информационно-просветительская работа должны быть ориентирована на формирование у человека мотивационной модели, позволяющей человеку осмысленно и целесообразно осуществлять физическую активность, направленную на сохранение своего здоровья.

BEDENTERBIÝE-SAGALDYŞ ÇÄRELERINIŇ PSIHOLOGIK WE PEDAGOGIK ESASLANDYRMASY WE SAGLYGY GOWULAŞDYRMAK ÇÄRELERI

Ý. Naumenko (Russiýa Federasiýasy)

Platyň arasynda sagdyn durmuş ýörelgesini döretmek baradaky global wezipe, «bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň» sosial-medeni hadysasyna psihologik we pedagogikäni düýp manysyna umumy düşünje döretmezden amala aşyryp bolmaýar. Nazary we usulyýet gözlegimizde, bedenterbiýe we sagaldyş işjeňligi pedagogiki proses hökmünde kesgitlemek we ulgam-işjeňlik çemeleşmesi esasynda maksadyny we guramaçylyk ýörelgelerini kesgitlemek maksadymyzy goýduk. Şeýle hem bedenterbiýe we sagaldyş çäreleri bilen meşgullanýanlaryň beden bedenterbiýe we sagaldyş çäreleriniň ýüze çykma derejelerini we bedenterbiýe we sagaldyş başarnyklaryny belledik we okuwçylaryň bedenterbiýe pudagynda bilimleriniň we we bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň arasyndaky düýpli tapawudy kesgitledik.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUBSTANTIATION OF PHYSICAL CULTURE AND RECREATIONAL ACTIVITIES

Y. Naumenko (Russian Federation)

The global task of forming a healthy lifestyle among the population is hardly feasible without establishing a holistic understanding of the psychological and pedagogical essence of the socio-cultural phenomenon «physical culture and wellness activities». In our theoretical and methodological research, we set a goal to define physical culture and wellness activities as a pedagogical process and formulate its purpose and principles of organization on the basis of a system-activity approach. We also identified the levels of manifestation of physical culture and wellness competence of those engaged in physical culture and wellness activities and identified the fundamental difference between education in the field of physical culture and physical culture and wellness activities of students.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФИЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ю. Науменко (Российская Федерация)

Введение. В современной отечественной и зарубежной образовательной практике сложилось единое понимание необходимости формирования у любого человека функциональной грамотности в социально-культурной и производственной сферах общественной жизни, как условия достижения социального и общественного благополучия. Функциональная грамотность в чем-либо – это уровень образованности человека, который является объективным результатом его обучения и самообучения, предполагающим наличие способности решать жизненные задачи в определенной сфере. В качестве основных составляющих функциональной грамотности выделены: общая математическая грамотность, читательская грамотность, естественнонаучная грамотность, финансовая грамотность, глобальные компетенции и креативное мышление. Среди глобальных компетенций одной из системообразующей для жизнедеятельности любого человека, по нашему мнению, является физкультурно-оздоровительная компетентность. За последние двадцать лет в Российской Федерации было защищено более шестидесяти кандидатских и докторских диссертаций, исследующих различные аспекты физкультурно-оздоровительной деятельности. В результате выявлены разнообразные по уровню влияния и содержанию педагогические условия осуществления физкультурно-оздоровительной деятельности (для взрослых и детей; для относительно здоровых и имеющих проблемы; для занимающихся в образовательных организациях и организациях дополнительного образования; для занимающихся самостоятельно и в небольших самоорганизованных группах). Однако до сих пор не выявлена педагогическая сущность физкультурно-оздоровительной деятельности как многоуровневого социально-культурного феномена. Объективные и значимые предметно-технологические результаты многочисленных исследований, как правило, опираются на интуитивные представления о педагогической сущности физкультурно-оздоровительной деятельности. В результате мы получаем фрагментарную картину научного знания, не объединенную единым теоретико-методологическим смыслом и не всегда коррелирующую с единой системой педагогических понятий в области физической культуры.

Результаты исследования. При раскрытии педагогической сущности социально-культурного феномена «физкультурно-оздоровительная деятельность» мы будем опираться на авторскую концепцию здоровьесформирующего образования.

Повседневный образ жизни большинство людей проектируется ими интуитивно как наиболее комфортный для удовлетворения потребностей и достижения индивидуального благополучия с учетом психофизиологических особенностей. Естественно, что такой повседневный образ жизни мало совпадает с традиционным гигиенически правильным здоровым образом жизни и совершенно не может характеризоваться как сознательно выбранная стратегия проектирования собственной жизни в состоянии благополучия с минимальными психофизиологическими затратами и тем более потерями в виде хронических заболеваний.

Источником появления индивидуальной стратегии развития здоровьесформирующего поведения являются существенные модификации системы личностных смыслов «внутренняя картина здоровья», которые подталкивают человека к работе по оптимизации своей психофизиологической жизнеспособности.

Следовательно, осмысленное признание и воплощение в жизнь здорового образа жизни возможно только как индивидуальное здоровьесформирующее самостановление человека.

Школьное образование в области физической культуры (целостное освоение культуры здоровья, культуры движения и культуры телосложения) в идеале должно способствовать сложному процессу становления здоровьесформирующего поведения подрастающего поколения

(Баринов С.Ю., Быховская И.М., Матвеев А.П., Неверкович С.Д., Столяров В.И., Фирсин С.А. и др.).

Для большинства людей (как впрочем, и для детей, подростков и молодежи) освоение здоровьесформирующего поведения происходит при реализации различных форм двигательной активности индивидуально или в группе единомышленников под руководством наставниками или по правилам обретенным при самообразовании по проблеме оптимизации индивидуального психофизиологического состояния.

Поэтому используя общепедагогический глоссарий, мы предлагаем следующую формулировку понятия «физкультурно-оздоровительная деятельность».

Физкультурно-оздоровительная деятельность является одним из вариантов педагогического процесса воспитания здоровьесформирующего поведения человека, выполняемого в сотрудничестве с группой единомышленников (реальной или условной) по самооптимизации психофизиологической жизнеспособности каждого участника для обретения индивидуального благополучия во всех сферах жизни.

Системно-деятельностный подход к организации любого педагогического процесса требует определение его результата в специфической компетентности как личностной интеграционной структуры знаний, умений и опыта самостоятельной деятельности.

По отношению к физкультурно-оздоровительной деятельности как педагогическому процессу ее личностный результат может быть описан как индивидуальная физкультурно-оздоровительная компетентность [2, 3, 4, 5].

Физкультурно-оздоровительная компетентность является результатом личностного развития человека в процессе физкультурно-оздоровительной деятельности, который объединяет в единую целостность знания, умения и опыт самостоятельной деятельности по сохранению и разумному совершенствованию своей психофизиологической жизнеспособности.

Мы убеждены, что определенный уровень сформированности физкультурно-оздоровительной компетентности обуславливает содержание и эффективность индивидуальных усилий совершенствования психофизиологического здоровья для более эффективного взаимодействия с окружающим социумом.

Содержание физкультурно-оздоровительной компетентности составляют способности к самосовершенствованию, конкретные знания и умения в области физической культуры (культуры здоровья, культуры движения и культуры телосложения) и готовность к их применению, объединенные структурно в четыре взаимосвязанные компетенции (когнитивную, поведенческую, ценностно-смысловую и мотивационно-регулятивную) [2, 3, 4, 5].

Ценностно-смысловая компетенция, по нашему мнению, является системоопределяющей для физкультурно-оздоровительной компетентности в целом и для каждой составляющей ее компетенции в частности. Она характеризует осознанность, устойчивость и широту личностной смысловой системы «внутренняя картина здоровья», определяющей индивидуальные возможности и эффективность освоения здоровьесформирующего поведения.

Когнитивная компетенция характеризует системность, широту, полноту и структурированность индивидуальной системы знаний (разнообразные индивидуально значимые характеристики проявления феноменов «здоровье», «не-здоровье» и «здоровый образ жизни»), которая обуславливает содержание и направление индивидуального совершенствования психофизиологической жизнеспособности человека.

Поведенческая компетенция тождественная уровню индивидуальной готовности к проектированию и реализации программы самосовершенствования психофизиологической жизнеспособности (в том осуществление объективного и системного самоконтроля индивидуального психофизиологического состояния), воспринимаемой человеком как значимой и личностно необходимой.

Мотивационно-регулятивная компетенция отвечает за силу и длительность индивидуальных усилий по повышению уровня и разнообразию содержания повседневной двигательной активности с использованием различных физических упражнений.

Предложенная нами структура индивидуальной физкультурно-оздоровительной компетентности способствует реализации следующих общепедагогических функций физкультурно-оздоровительной деятельности:

- образовательно-информационной – изучение, классификация и применение в повседневной жизни разнообразной информации о здоровье и здоровом образе жизни (медицинской, психологической, социально-философской и т.п.) для удовлетворения потребности в личном благополучии во всех сферах;

- развивающей – судьбоносная перестройка системы смыслов «внутренняя картина здоровья», сподвигающая человека к повышению эффективности своей психофизиологической жизнеспособности;

- воспитательной – ускорение самоформирования качеств личности со здоровьесформирующим поведением для обретения субъективного благополучия во всех сферах жизни.

Мы выделяем следующие фундаментальные педагогические принципы организации физкультурно-оздоровительной деятельности:

- развивающая устремленность физкультурно-оздоровительной деятельности – содержание и организация физкультурно-оздоровительной деятельности (физические упражнения, нетрадиционные формы двигательной активности и оздоровления, специфические приемы психолого-педагогической поддержки и стимулирования здоровьесформирующей активности человека) на каждом занятии и в перспективе должны содействовать интегративным одновременным модификациям внутренней картины здоровья и субъектной психофизиологической жизнеспособности;

- личностная направленность физкультурно-оздоровительной деятельности – на всех занятиях и при использовании любых средств, форм, приемов и методов физкультурно-оздоровительной деятельности должна разрешаться экзистенциальная проблема индивидуального выбора каждым занимающимися наиболее эффективных условий совершенствования психофизиологической жизнеспособности;

- компетентностная устремленность физкультурно-оздоровительной деятельности – долгосрочной целью и единственно весомым результатом является формирование полноценной системной физкультурно-оздоровительной компетентности.

По степени сформированности физкультурно-оздоровительной компетентности можно дифференцировать следующие группы отношения к физкультурно-оздоровительной деятельности.

Неприятие физкультурно-оздоровительной деятельности (с возможным проявлением агрессивного отрицания), когда не только подвергается сомнению и обструкции сама возможность физкультурно-оздоровительной деятельности, но также активно пропагандируется НЕ-здоровый образ жизни во всех его негативных проявлениях. Смысловой формулой такого поведения является известное высказывание – «Кто не курит и не пьет, тот здоровеньким помрет».

Информационно-пассивное отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности, когда здоровье в целом рассматривается как мало зависящая от человека данность и поэтому необходимость физкультурно-оздоровительных упражнений и мероприятий признается только в ситуациях, острого проявления состояния «НЕ-здоровья». Смысловой формулой такого поведения является известное следующее высказывание – «Храни то, что тебе дано природой, и не позволяй болезни победить себя».

Адаптивно-поддерживающее отношение сопровождается активными, осознанными и системными лечебно-профилактическими и физкультурно-оздоровительными мероприятиями для поддержания актуального на данный момент времени психофизиологического состояния.

Смысловая формула – «Твоя активность зависит от твоего здоровья, а оно требует постоянных усилий по его поддержанию и своевременной реакции на негативные проявления».

Ресурсно-прагматическое отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности, по нашему мнению, является желательным для каждого, когда здоровье ценится как значимый ресурс достижения индивидуального благополучия во всех сферах. Физкультурно-оздоровительная деятельность воспринимается человеком обязательной с первых дней и в течение всей жизни, чтобы этот ресурс не был преждевременно израсходован. Смысловая формула – «Мое благополучие зависит от меня и моих усилий по поддержке себя в форме».

Личностно-ориентированное отношение к физкультурно-оздоровительной деятельности характеризуется нами как идеальное и скорее как цель здоровьесформирующей активности человека, к которой необходимо стремиться. При личностно-ориентированном отношении здоровье определяется человеком как уникальная личностная характеристика, определяющая возможность самореализации в различных сферах бытия. Поэтому физкультурно-оздоровительная деятельность является отличительной чертой культурного человека, стремящегося к совершенству и самореализации. Смысловая формула – «Быть здоровым – значит быть готовым к самореализации, а для этого необходимо постоянно совершенствовать себя (в том числе психофизиологически)».

Вывод. Таким образом, функциональная грамотность в физкультурно-оздоровительной деятельности может быть сформирована в процессе овладения человеком индивидуальной физкультурно-оздоровительной компетентностью. Однако не правомерно, на наш взгляд, процесс формирования функциональной грамотности в физкультурно-оздоровительной деятельности сводить только к общему образованию в области физической культуры. Сравнивая образование в области физической культуры, которое осуществляется различными образовательными организациями, и физкультурно-оздоровительную деятельность тех же обучающихся, мы отмечаем их принципиальное отличие. У физкультуры в школе и физкультурно-оздоровительная деятельность обучающихся различные цели и непохожее содержание при совпадении отдельных методов, средств и форм реализации. Однако они могут (и должны!) взаимно дополнять друг друга в практике образования, без попыток заместить одно другим. Поэтому в одной образовательной организации должно быть параллельное сосуществование этих двух процессов. Как правило, физкультурно-оздоровительная деятельность осуществляется во внеурочное время с предоставлением реальной возможности оптимизации индивидуальной жизнеспособности для всех обучающихся.

Перспективы. Актуальные направления исследований функциональной грамотности в физкультурно-оздоровительной деятельности:

- теоретико-методическое обоснование технологий физкультурно-оздоровительной деятельности, ориентированных на различные возрастные группы и различные индивидуальные возможности двигательной активности и совершенствования психофизиологического состояния;

- проектирование в образовательных организациях различного вида целостного процесса здоровьесформирующего образования (общее образование в области физической культуры и физкультурно-оздоровительной деятельности обучающихся);

- всесторонний анализ эффективности использования определенных средств и методов физкультурно-оздоровительной деятельности для различных возрастных групп занимающихся с различными проявлениями индивидуальных возможностей двигательной активности и совершенствования психофизиологического состояния;

- исследование проблем физкультурно-оздоровительной деятельности как самостоятельного направления теории и практики физической культуры.

GÖRÜJILIGINDE BOZULMA BOLAN ÇAGALAR BILEN BAGLY DIKELDIŞ ÇÄRELERINI AMALA AŞYRMAK

S. Yunusow, S. Abdusatdarowa (Özbekistan)

Bu makalada görüŝ ukyby, miýopiýa we gipermetropiýa bolan çagalaryň göz gimnastikasy we ýapyk gözüň öz-özünü massaž ýaly esasy bejeriŝ çäreleri kesgitlenýär.

Görüŝ çaganyň ösüŝinde we durmuŝynda aýgytly ähmiýete eýedir. Mekdebe çenli döwürde görüŝ ýitiligi, reňk duýgusy, dürbü görüŝ, görüŝ meýdany, okulomotor funksiýalary esasy görüŝ funksiýalary emele gelýär. Görüŝ ýitiliginiň peselmegi gözüň optiki ulgamynyň (döwürmegi) refraktiw güýjüniň bozulmagy bilen bolup biler. Bu bolsa gözüň çözüdiniň peselmegine, takyklygyna, dolulygyna we tizligine, obýektleriň we ŝekilleriň tanalmagynyň kynlygyna we haýallaŝmagyna sebäp bolup biler. Görüŝüň dürbü tebigatynyň bozulmagy, ŝol bir wagtyň özünde iki göz bilen görmek we göz önünde tutulýan obýekti duýmak ukybynyň peselmegine sebäp bolýar, töwerekdäki giňişlik, stereoskopiki düşünjäni ýoýýar. Gözleriň biriniň umumy düzediŝ nokadyndan gyŝarmagy bilen häsiýetlendirilýän okulomotor funksiýalarynyň bozulmagy, strabismusyň döremegine sebäp bolýar. Görüŝ ýitiliginiň peselmegi akyl gowŝaklygyna eltýär. Iŝlerden ýüz öwürýänçä, stresli ýagdaý, ýokary gaharjaňlyk, özüni alyp barŝyň tertipsizligi bolup biler. Görüŝ ýagdaýy pikirlenmäniň ösmegine hem täsir edýär.

REHABILITATION OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

S. Yunusov, S. Abdusatdarova (Uzbekistan)

This article reveals the anamnestic data of children with visual impairment of myopia and hypermetropia and the main rehabilitation measures that include basic therapeutic exercises for the eyes and self-massage of the closed eye.

РЕАБИЛИТАЦИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ

С. Юнусов, С. Абдусатдарова (Узбекистан)

Введение. Зрение имеет определяющее значение в развитии и жизнедеятельности ребенка. В дошкольный период формируются основные зрительные функции: острота зрения, цветовое восприятие, бинокулярное зрение, поле зрения, глазодвигательные функции. Снижение остроты зрения может быть вызвано нарушением преломляющей силы оптической системы глаза (рефракции), что приводит к снижению разрешающей способности глаза, точности, полноты и скорости восприятия, затруднению и замедлению узнавания предметов и изображений. Нарушение бинокулярного характера зрения, приводящее к снижению способности видеть двумя глазами одновременно и воспринимать рассматриваемый объект как единое целое, искажает пространственное, стереоскопическое восприятие окружающего мира. Нарушение глазодвигательных функций, характеризующееся отклонением одного из глаз от общей точки фиксации, приводит к возникновению косоглазия. Понижение остроты зрения ведёт к психической ранимости. Может наступить стрессовое состояние, высокая раздражительность, дезорганизация поведения вплоть до отказа от деятельности. Состояние зрения влияет и на развитие мышления. При низкой остроте зрения представления ребёнка могут быть скудными, неточными, часто бывают ошибочными. Это негативно влияет на понимание происходящих вокруг процессов. С ухудшением зрения ослабляется внимание, зрительная память. Всё это становится причиной отставания в развитии ребёнка и влияет на его обучаемость. У таких детей чаще выявляются различные нарушения осанки, плоскостопие, снижение функции внешнего дыхания. Частота близорукости в развитых странах мира составляет 19–42%, достигая в некоторых странах Востока 70%. У школьников младших классов частота близорукости составляет 6–8%, у

старших школьников увеличивается до 25–30%. В гимназиях и лицеях этот показатель достигает 50%. Наряду с частотой миопии увеличивается и ее степень, достигая 6,0 диоптрий и более у 10м12% близоруких. Реабилитация при миопии также носит вспомогательный характер и помогает поддерживать в тонусе ослабленную мышечную систему глаз. Перечень упражнений подбирается индивидуально с учетом возраста больного, степени снижения зрения и сопутствующих нарушений. Выполнять гимнастику необходимо ежедневно, в редких случаях до 3–4 раз в неделю. Основное влияние реабилитации укрепление глазодвигательных мышц и аккомодации, усиление обменных процессов в глазах, ускорение процессов регенерации, повышение степени усвоения питательных веществ тканями.

Цель исследования. Разработать комплекс реабилитации при нарушении зрения миопии и гиперметропии.

Методы и организация исследования: Анамнез заболевания, антропометрические и соматоскопические исследования, диагностика по таблице. Исследование проводилось в г. Чирчике ДМТГ №30. 18 детей в возрасте 4-6 лет. Ребенок щурится, когда рассматривает предметы. Анамнестические данные: придвигается ближе к объектам, например, при чтении и просмотре телевизора, появляется привычка тереть глаза, частое моргание, ребенок может жаловаться на то, что глаза устают при чтении, частыми становятся жалобы на головную боль.

Результаты исследования и их обсуждение. Основной причиной потери зрения в детском возрасте является близорукость (миопия), и ее распространенность быстро растет во всем мире. Возраст начала миопии сейчас приходится на 5-9 лет, поэтому обследование ребенка в 6-летнем возрасте – это наилучшая возможность выявить риски миопии до ее появления. У части дошкольников глазное яблоко продолжает удлиняться, при этом соответственно увеличивается и степень близорукости. Без очков такие школьники плохо видят уже и на близком расстоянии. Так, при близорукости 3 диоптрии хорошо различимы только те предметы, которые находятся от глаз на расстоянии до 33-35 см. При близорукости 6 диоптрий эта пограничная зона ясного видения располагается от глаз на расстояние всего 16-18 см. Чем дальше от этой зоны находится рассматриваемый предмет, тем хуже он виден.

Разработан также комплекс гимнастических упражнений для глаз по методике Э.С.Аветисова.

Упражнение 1. Исходное положение (и.п.) - сидя. Крепко зажмурить глаза на 3–5 сек, а затем открыть глаза на 3-5 сек. Повторить 6-8 раз. Упражнение укрепляет мышцы век, способствует улучшению кровообращения и расслаблению мышц глаз.

Упражнение 2. И.п.- стоя. Быстро моргать в течение 1–2 мин. Способствует улучшению кровообращения.

Упражнение 3. И.п. – стоя. Смотреть прямо перед собой 2–3 сек, поставить палец правой руки по средней линии лица на расстоянии 25-30 см от глаз, перевести взгляд на конец пальца и смотреть на него 3–5 сек, опустить руку. Повторить 10–12 раз. Упражнение снижает утомление, облегчает зрительную работу на близком расстоянии.

Упражнение 4. И. п.- стоя. Вытянуть руку вперед, смотреть на конец пальца вытянутой руки, расположенной по средней линии лица, медленно приближать палец, не сводя с него глаз до тех пор, пока палец не начнет двоиться. Повторить 6–8 раз. Упражнение облегчает зрительную работу на близком расстоянии.

Научить ребёнка самомассажу закрытого глаза: указательным пальцем массируйте соответствующий закрытый глаз круговыми движениями на протяжении 1 минуты; закрыть глаза и тремя пальцами соответствующей руки легко надавливать на глазные яблоки в течение 1–3 секунд, повторить 3–4 раза.

Выводы. 1. Своевременная диагностика состояния здоровья зрительного аппарата в дошкольных учреждениях с помощью анкетирования, сбора анамнеза, жалоб дает раннюю диагностику миопии и гиперметропии.

2. Ранние реабилитационные мероприятия лечебная гимнастика и массаж, предотвращает прогрессирование миопии и гиперметропии у детей дошкольного периода.

TALYPLARYŇ BEDENTERBIÝE SAPAKLARYNA GATNAŞMAKLARYNYŇ ESASY SEBÄPLERI

A. Ýusupow (Özbekistan)

Häzirki zaman durmuş hakykatlary ýokary okuw mekdebiniň uçurymlarynyň şahsyýetine bolan islegi artdyrdy. Iş berijiler bäsdeşlige ukyply hünärmenler bilen gyzyklanýar. Dalaşgärleriň hemmesi diplomly iş beriji bilen söhbetdeşlige gelýärler. Şonuň üçin olaryň köpüsinden iş beriji iň sagdyn we iň täsirli birini saýlaýar. Ýokary bilim edarasynda bedenterbiýäniň maksady, talyplaryň şahsyýetleriniň beden medeniýetini kemala getirmektir.

Ýokary bilim edarasynda bedenterbiýäniň maksady, talyplaryň şahsyýetleriniň beden medeniýetini ösdürmektir. Bu prosesniň netijeliliginiň kriteriýasy saglyk, beden taýdan ösüş, beden we funksional taýýarlyk we öndürijilik derejesiniň ýokarlanmagy, sagdyn durmuş ýörelgesiniň we ýaşayuş durmuşynyň kemala gelmegi, şeýle hem okuwçylaryň fiziki medeniýeti we sporty işjeň ulanmagydyr. Hünärmenler, islendik adamyň işinde üstünlük gazanmagyň sebäplerini hyjuwlaryň bardygyna bagly diýip hasaplaýarlar. Adamyň niýetleri, zerurlyklaryny, şahsy häsiýetlerini we ýagdaýyny görkezýär, zerurlyklary, sebäpleri ýa-da niýetleri kanagatlandyrmak üçin maksady bolup biler. Motiw, höweslendiriji sferanyň düzüm böleklerinden biridir. Höwesler içerki tertipde, şahsyýetiň zerurlyklary bilen we daşarky gyjyndyrmalar bilen kesgitlenilýär.

THE MAIN MOTIVATIONS FOR ATTENDING PHYSICAL EDUCATION CLASSES FOR STUDENTS

F. Yusupov (Uzbekistan)

The goal of physical education at a university is to develop the physical culture of students' personalities. The criterion for the effectiveness of this process is the increase in the level of health, physical development, physical and functional readiness and performance, the formation of a healthy lifestyle and lifestyle, as well as the use of physical education and sports by students for active recreation and leisure.

ОСНОВНЫЕ МОТИВАЦИИ ПОСЕЩЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ У СТУДЕНТОВ

А. Юсупов (Узбекистан)

Современные социальные реалии жизни выдвигают повышенные требования к личности выпускников вуза. Работодатели заинтересованы в конкурентно способных специалистах. На собеседование с работодателем все претенденты приходят с дипломом. Поэтому из их большинства работодатель выберет наиболее здорового и работоспособного.

Цель физического воспитания в вузе - формирование физической культуры личности студентов. Критерием эффективности этого процесса является повышение уровня здоровья, физического развития, физической и функциональной подготовленности и работоспособности, формирование здорового образа и стиля жизни, а также использование студентами средств физической культуры и спорта для активного отдыха и досуга.

Специалисты считают, что успешность в любой деятельности человека зависит от наличия мотивов и мотиваций. Мотивы человека отражают его потребности, личностные диспозиции и состояние, могут выступать как цель или предмет удовлетворения потребности, побуждений или намерений. Мотив является одной из составляющих мотивационной сферы. Мотивации делят на внутреннеорганизованные, обусловленные потребностями личности, и внешнеорганизованные, обусловленные внешними стимулами.

MAZMUNY

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNYŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE BILIM ULGAMYŇDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE ERA OF THE REVIVAL OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА

Bilim ulgamyna häzirkä zaman tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagynyň netijeliligi A. Musaýew (Türkmenistan)	8
Efficiency of the implementation of modern technologies to the education system A. Musayev (Turkmenistan)	8
Эффективность внедрения современных технологий в систему образования А. Мусаев (Туркменистан)	9
Talyplary okatmakda kompýuter torlarynyň ähmiýeti A. Annagulyýewa, L. Çaryýewa (Türkmenistan)	9
The significance of computer networks in student training A. Annagulyyeva, L. Charyyeva (Turkmenistan)	10
Значение компьютерных сетей при обучении студентов А. Аннагульева, Л. Чарыева (Туркменистан)	10
Ylym-bilim ulgamynyň ösüş ýoly A. Döwletowa, J. Durdyýewa (Türkmenistan)	11
Way for the development of the scientific and educational system A. Dovletova, J. Durdyeva (Turkmenistan)	12
Путь развития научно-образовательной системы А. Довлетова, Дж. Дурдыева (Туркменистан)	12
Döredijilik we döredijilik ukybynyň psihologik meseleleri A. Esenowa (Türkmenistan)	13
Problem of creativity and creative ability A. Esenova (Turkmenistan)	14
Проблема творчества и творческой способности А. Эсенова (Туркменистан)	14
Bilimiň mazmununy baýlaşdyrmagyň sanlylaşdyrma talaplary O. Mämiýewa, A. Galpakowa (Türkmenistan)	15
Digitalization conditions for knowledge content improvements O. Mamieva, A. Galpakova (Turkmenistan)	16
Условия цифровизации для усовершенствования содержания знаний О. Мамиева, А. Галпакова (Туркменистан)	16
Bilim – durnukly ösüşin binýady A. Hojanepesowa (Türkmenistan)	16
Knowledge is the foundation for sustainable growth A. Hojanepesova (Turkmenistan)	17
Знания – основа устойчивого роста А. Ходжанепесова (Туркменистан)	18
«Ýaşyl energetika» we durnukly ösüş A. Jumagulyýew (Türkmenistan)	18

Green energy and sustaniable development	
A. Jumagulyev (Turkmenistan).....	19
«Зеленая энергетика» и устойчивое развитие	
A. Джумагулиев (Туркменистан)	19
Berkarar döwletin täze eýýamunyn Galkynyşy döwründe bilim ulgamyndaky döwrebaп özgertmeler	
A. Muhanow (Türkmenistan)	20
Modern transformations of the education system in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State	
A. Muhanov (Turkmenistan).....	21
Преобразования в системе образования в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства	
A. Муханов (Туркменистан).....	21
Ýaş nesli hünäre ugrukdyrmakda milli oýunlaryň ähmiýeti	
M. Ussaýew, A. Ussaýewa (Türkmenistan)	21
The value of national games in the professional education of the younger generation	
M. Ussaev, A. Ussaeva (Turkmenistan)	23
Значение национальных игр в профессиональном воспитании подрастающего поколения	
M. Уссаев, А. Уссаева (Туркменистан).....	23
Okatmagyň usullaryny kämilleşdirmek – döwrün talaby	
A. Ýollybaýew (Türkmenistan)	24
Improvement of teaching methods – modern requirements	
A Yollybayev (Turkmenistan)	25
Усовершенствование способов обучения – современные требования	
A. Ёллыбаев (Туркменистан)	25
Ýokary derejeli mugallymlary taýýarlamakda we döwrebaп bilim bermekde innowasion tehnologiýalaryň ulanylyşy	
B. Ataýew (Türkmenistan).....	26
Use of innovative technologies in training high-level teachers and providing modern education	
B. Atayev (Turkmenistan)	27
Использование инновационных технологий в подготовке учителей высокого уровня и предоставлении современного образования	
B. Атаев (Туркменистан)	27
Sanly ykdysadyýet durnukly ösüşin möhüm şertidir	
B. Babaýewa, Z. Weýisowa (Türkmenistan)	28
Digital economy is an important condition for sustainable development	
B. Babayeva, Z. Veyisova (Turkmenistan)	29
Цифровая экономика – необходимое условие устойчивого развития	
B. Бабаева, З. Вейисова (Туркменистан).....	29
Düşünjeleriň özara öwrülişigi hadysasy	
B. Basarow (Türkmenistan).....	30
Phenomenon of transformation of notions	
B. Basarov (Turkmenistan)	31
Явление трансформации понятий	
B. Басаров (Туркменистан).....	31
Magtymguly Pyragynyň döredijiligine bagyşlanan kitaplaryň çeper bezegi	
N. Ýagşymyradow, B. Çaryýewa (Türkmenistan).....	32
Artistic design of books dedicated to the work of Magtymguly Fraghi	
N. Yagshimyradow, B. Charyeva (Turkmenistan)	33
Художественное оформление книг, посвященных творчеству Махтумкули Фраги	
H. Ягшимырадов, Б. Чарыева (Туркменистан).....	33
Sanly bilim ulgamynda uzak aralykdan okatmagyň hilini ýokarlandyrmakda elektron okuw gorlaryny ulanmaklygyň aýratynlyklary	
B. Iwanow, B. Orazmuhammedow (Türkmenistan)	33

Peculiarities of using electronic educational resources in improving the quality of distance learning in the digital education environment B. Ivanov, B. Orazmuhammedov (Turkmenistan)	34
Особенности использования электронных образовательных ресурсов при повышении качества дистанционного обучения в цифровой образовательной среде Б. Иванов, Б. Оразмухаммедов (Туркменистан)	35
Bilim ulgamynyň innowasion hukuk üpjünçiligi B. Orazdurduýewa (Türkmenistan)	35
Innovative legal provision of the educational system B. Orazdurduyeva (Turkmenistan)	36
Инновационное правовое обеспечение системы образования Б. Ораздурдыева (Туркменистан)	36
Radioelektronika boýunça inženerleri elektron öwrediji programmalar bilen okatmagyň ähmiýeti D. Abdyrasulow (Türkmenistan)	37
Importance of educating radio electronics engineers with electronic learning programs D. Abdyrasulov (Turkmenistan)	38
Значение обучения инженеров по радиоэлектронике с помощью электронных обучающих программ Д. Абдырасулов (Туркменистан)	38
Hünär mobillikli hünärmenleri taýýarlamagyň käbir meseleleri barada D. Ilmyradow, O. Ilmyradowa (Türkmenistan)	38
On some issues on training of mobile specialists D. Ilmuradov, O. Ilmuradova (Turkmenistan)	39
О некоторых вопросах подготовки специалистов с профессиональной мобильностью Д. Ильмурадов, О. Ильмурадова (Туркменистан)	40
Bilim ulgamyndaky ösüş röwşen geljegimiziň kepili G. Bäşimowa (Türkmenistan)	40
Progress in education is a guarantee of our bright future G. Vyashimova (Turkmenistan)	41
Прогресс в образовании – гарантия нашего светлого будущего Г. Бяшимова (Туркменистан)	42
Bilim ulgamyny kämilleşdirmek innowasion ösüşiň esasy ugrudyr G. Daňatarowa (Türkmenistan)	42
Improving the education system is the main direction of innovative development G. Danatarova (Turkmenistan)	43
Совершенствование системы образования – основное направление инновационного развития Г. Данатарова (Туркменистан)	43
Garamanly şahyr Garaman Aýny G. Muhammedow, (Türkmenistan)	43
Garaman Ayny – poet from Garaman G. Muhammedov (Turkmenistan)	44
Караман Айни – поэт из Карамана Г. Мухаммедов (Туркменистан)	44
Türkmen halylary baradaky ylmy maglumatlary okuw derslerinde peýdalanmak G. Nuryýewa (Türkmenistan)	45
Using scientific information about Turkmen carpets in the lessons G. Nuryyeva (Turkmenistan)	46
Использование на уроках научных сведений о туркменских коврах К. Нурыева (Туркменистан)	46
Edebiýat dersini okatmakda sanly tehnologiýalaryň orny G. Sahatowa (Türkmenistan)	47

The role of digital technologies in teaching literature	
G. Sahatova (Turkmenistan)	47
Роль цифровой образовательной технологии на уроках литературы	
Г. Сахатова (Туркменистан)	48
Bilimiň hilini ýokarlandyrmakda interaktiw okuwlaryň ähmiýeti	
H. Ýazhanowa, O. Atdaýewa (Türkmenistan)	48
Importance of interactive learning in improving the quality of education	
H. Yazhanova, O. Atdayeveva (Turkmenistan)	49
Значение интерактивного обучения в повышении качества образования	
X. Язханова, О. Агдаева (Туркменистан).....	49
STEM döwrebaп bilim bermegiň innowasion çemeleşmesi hökmünde	
A. Rozyýewa, J. Awliýakuliyew (Türkmenistan)	50
STEM as an innovative approach to modern education	
A. Rozyyeva, J. Avlyakuliyev (Turkmenistan)	51
STEM как инновационный подход современного образования	
A. Розыева, Дж. Авлиякулиев (Туркменистан)	51
Türkmen sungatyny öwrenmekde halypalaryň we ýaşlaryň orny	
J. Baltaýewa (Türkmenistan)	52
The role of masters and youth in studying Turkmen art	
J. Baltayeva (Turkmenistan)	53
Роль наставников и молодёжи в изучении туркменского искусства	
Дж. Балтаева (Туркменистан)	53
Bilim – ýurduň berk binýady	
J. Begliýewa, A. Amandurdyýewa (Türkmenistan)	53
Education is a strong foundation of the country	
J. Begliyeva, A. Amandurdyyeva (Turkmenistan)	54
Образование – прочная основа страны	
Дж. Беглиева, А. Аманурдыева, (Туркменистан).....	55
Türkmenistanda ekologiýa syýahatçylygyny ösdürmegiň käbir jähtleri	
T. Amanmämmedow, J. Gylyçlyýew (Türkmenistan)	55
Some aspects of ecotourism development in Turkmenistan	
T. Amanmammedov, J. Gylychlyyev (Turkmenistan)	56
Некоторые аспекты развития экотуризма в Туркменистане	
T. Аманмамедов, Д. Гылычлыев (Туркменистан)	57
Sanly ulgam arkaly gadymy Merwiň mysalynda Parfiýa döwriň taryhyny okatmaklygyň aýratynlyklary	
J. Orazgeldiýewa, G. Hudyrowa (Türkmenistan)	57
Specifics of teaching the history of parthia through the digital system (using the example of Ancient Merv)	
J. Orazgeldiyeva, G. Hudyrova (Turkmenistan)	58
Особенности преподавания истории Парфии посредством цифровой системы (на примере Древнего Мерва)	
Дж. Оразгельдыева, Г. Хыдырова (Туркменистан).....	58
STEM (ylym, tehnologiýa, inženerçilik we matematika) düşünjesi	
J. Şaweliýewa (Türkmenistan).....	59
Concept of STEM (science, technology, engineering and math)	
J. Shaveliyeva (Turkmenistan).....	59
Концепция STEM (наука, технология, инженерия и математика)	
Дж. Шавелиева (Туркменистан)	60
Bilim ulgamyny sanylaşdyrmak şertlerinde pedagoglaryň hünär kämilliginiň orny	
K. Ataýew (Türkmenistan).....	61
The role of the teacher in the conditions of digital education	
K. Atayev (Turkmenistan).....	62

Роль педагога в условиях цифровизации образования К. Атаев (Туркменистан).....	62
Dersi sanlylaşdyrmagyň model üpjünçilikleriniň bahalandyrmasy K. Udamyradowa, H. Soltanow (Türkmenistan)	63
The estimation of the model provision for digitalization of the subject K. Udamuradova, H. Soltanov (Turkmenistan)	64
Оценка модельного обеспечения для цифровизации предмета К. Удамурадова, Х. Солтанов (Туркменистан).....	64
«Mikrobiologiýa» dersi boýunça sapaklarda multimedia prezentasiýalarynyň ulanylyşy M. Annaberdiýewa, D. Döwletow (Türkmenistan)	64
Application of multimedia presentations at classes on microbiology discipline M. Annaberdiyeva, D. Dovletov (Turkmenistan)	65
Применение мультимедийных презентаций на занятиях по дисциплине микробиология М. Аннабердиева, Д. Довлетов (Туркменистан)	65
Mikrobiologiýa kafedrasynda okuw işinde innowasiýalaryň orny G. Saryýewa, M. Annaberdiýewa (Türkmenistan)	65
The role of innovations in the educational process at the department of microbiology G. Saryyeva, M. Annaberdiyeva (Turkmenistan)	66
Роль инноваций в образовательном процессе на кафедре микробиологии Г. Сарыева, М. Аннабердыева (Туркменистан)	67
Mikrobiologiýa kafedrasynda täze pedagogik tehnologiýalarynyň ulanylyşy M. Annaberdiýewa, Ş. Ýollyýewa, T. Nuryýewa (Türkmenistan)	67
Application of new pedagogical technologies at the department of microbiology M. Annaberdiyeva, S. Yollyyeva, T. Nuryyeva (Turkmenistan).....	68
Применение новых педагогических технологий на кафедре микробиологии М. Аннабердиева, Ш. Ёллыева, Т. Нурыева (Туркменистан)	68
«Gorkut ata» eposynyň nusgalarynda ýigitleriň ahlak terbiýesiniň gender aýratynlyklary M. Annagulyýewa (Türkmenistan)	68
Gender differences in the moral education of jigits in different versions of the “Gorkut Ata” epos M. Annagulyyeva (Turkmenistan)	70
Гендерные отличия нравственного воспитания джигитов в разных версиях эпоса «Горкут ата» М. Аннагулыева (Туркменистан).....	70
Sanly didaktikanyň standartlaşdyrma kadalary M. Annaýew, S. Pirnyýazowa (Türkmenistan)	70
Methods of study of numerical functions M. Annayev, S. Pirniyazova (Turkmenistan)	71
Методы изучения числовых функций М. Аннаев, С. Пирниязова (Туркменистан)	71
San funksiýalaryny öwretmegiň usullary M. Ataýew (Türkmenistan)	72
Provisions of standardization digital didactics M. Ataýew (Turkmenistan)	73
Положения стандартизации цифровой дидактики М.Атаев, С.Пирниязова (Туркменистан)	73
Türkmenleriň parahatçylyk we ynanyşmak ýörelgeleri M. Bekmurzaýewa (Türkmenistan)	73
Principles of peace and trust of the turkmens M. Bekmurzayeva (Turkmenistan)	74
Принципы мира и доверия туркмен М. Бекмурзаева (Туркменистан).....	74

Bilimli nesil – kuwwatly Watan	
M. Berdigylyjow, A. Batoryowa (Türkmenistan)	74
Educated generation – a powerful state	
M. Berdigylyjov, A. Batoryova (Turkmenistan)	75
Образованное поколение – мощное государство	
M. Бердиглыджов, А. Батырова (Туркменистан)	76
Kämil şahsyýeti kemala getirmekde ruhy medeniýetiň gazananlarynyň ähmiýeti	
M. Naryzowa, T. Germanowa (Türkmenistan)	76
Significance of the achievements of spiritual culture in the development of a perfect person	
M. Naryzova, T. Germanova (Turkmenistan)	77
Значение достижений духовной культуры в развитии совершенной личности	
M. Хапызова, Т. Германова (Туркменистан)	78
Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe sanly bilim ulgamynyň ösdürilişi	
M. Kelowa (Türkmenistan)	78
The development of the digital education system in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State	
M. Kelova (Turkmenistan)	79
Развитие системы цифрового образования в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства	
M. Келова (Туркменистан)	79
Umumybilim berýän orta mekdeplerde himiýa dersini okatmakda dünýä tejribesinden peýdalanmak	
M. Şükürowa (Türkmenistan)	80
Using the world experience of teaching chemistry in secondary schools	
M. Shukurova (Turkmenistan)	80
Использование мирового опыта преподавания химии в средних школах	
M. Шукурова (Туркменистан)	81
Ýokary bilimiň hilini ýokarlandyrmakda ylmy tehnologiýalaryň orny	
N. Nazarow, M. Kokanowa (Türkmenistan)	81
The role of the implementation of scientific technologies in improving the quality of education	
N. Nazarov, M. Kokanova (Turkmenistan)	82
Роль внедрения научных технологий в повышении качества образования	
H. Назаров, М. Коканова (Туркменистан)	82
Bilim ulgamynyň sanly innowasiýalara esaslanyp ösüşi	
O. Çaryýewa, O. Hangulyýewa (Türkmenistan)	83
Development of the education system based on digital innovations	
O. Charyyeva, O. Hangulyyeva (Turkmenistan)	83
Развитие системы образования на основе цифровых инноваций	
O. Чарыева, О. Хангулыева (Туркменистан)	84
Kommunikativ medeniýetiň häsiýet, diplomatiýa, täsir etmek ýaly gymmatlyklarynyň ylmy esaslary	
O. Jumalyýewa, R. Saparow (Türkmenistan)	84
Scientific basis of values of communicative culture as character, diplomacy and influence	
O. Jumalyyeva, R. Saparov (Turkmenistan)	85
Научные основы ценностей коммуникативной культуры как характер, дипломатия и воздействие	
O. Джумалыева, Р. Сапаров (Туркменистан)	86
Ýaş nesli milli ruhda terbiýelemekde Magtymguly Pyragynyň şygryrlarynyň ähmiýeti	
O. Meläýewa (Türkmenistan)	86
The importance of Magtymguly Fraghi poems in educating the younger generation in the national spirit	
O. Melayeva (Turkmenistan)	87
Значение стихов Махтумкули Фраги в воспитании подрастающего поколения в национальном духе	
O. Меляева (Туркменистан)	88

Biologiýa dersinden halk pedagogikasyny ulanmak esasynda guralýan sapaklarda innowasion tehnologiýalaryň mümkinçilikleriniň peýdalanylyşy O. Rejepalyýewa (Türkmenistan)	88
The usage of the possibilities of the innovative technologies in biology lessons organized on the basis of folk pedagogy usage O. Rejepalyueva (Turkmenistan)	89
Использование возможностей инновационных технологий на уроках биологии, организованных на основе использования народной педагогики O. Реджепалиева (Туркменистан)	89
Türkmenistanyň jenaýat hukugynda jenaýatyň predmeti baradaky taglymatyň ösüşi P. Durdyýew, K. Döwletow (Türkmenistan)	90
Development of theory of object of crime in criminal law of Turkmenistan P. Durdyuev, K. Dovletov (Turkmenistan)	90
Развитие теории о предмете преступления в уголовном праве Туркменистана П. Дурдыев, К. Довлетов (Туркменистан)	91
Bilim ulgamynyň üstünlikli ugurlary S. Hojanazarowa (Türkmenistan)	91
Successful areas in the education system S. Hojanazarova (Turkmenistan)	92
Успешные направления системы образования С. Ходжаназарова (Туркменистан)	92
Ýaşlarda kämil bilim – ösüşe şamçyrag S. Pirlıýewa (Türkmenistan)	93
Advanced education of youth – the torch of progress S. Pirlıyeva (Turkmenistan)	94
Передовое образование молодежи – светоч прогресса С. Пирлиева (Туркменистан)	94
Bilim innowasion ösüşiň binýady S. Wekilow (Türkmenistan)	94
Education – the basis of innovative development S. Vekilov (Turkmenistan)	96
Образование – основа инновационного развития С. Векилов (Туркменистан)	96
Orta mekdepde biologiýa (haýwanlar) dersi okadylanda häzirki zaman bilim tehnologiýalaryny peýdalanmagyň aýratynlyklary S. Durdyýew (Türkmenistan)	96
Peculiarities of modern educational technologies' use in teaching biology (animals) in high school S. Durdyuev (Turkmenistan)	97
Особенности использования современных образовательных технологий при обучении биологии (животные) в средней школе С. Дурдыев (Туркменистан)	97
Daşary ýurt dillerini okatmagyň mazmuny milletara gatnaşyklary ösdürmegiň möhüm şerti hökmünde J. Galagudina (Russiýa Federasiýasy)	98
The content of teaching foreign languages as a factor in the development of international communication Z. Galagudina (Russian Federation)	98
Преподавания иностранных языков как фактор развития межнационального полилога Ж. Галагудина (Российская Федерация)	98
Pedagogik işgärleri taýýarlamagyň innowasion ugurlary: Naberežnyçelnyý döwlet pedagogiki uniwersitetiň tejribesi A. Galiakberowa (Russiýa Federasiýasy)	99

Innovative directions of training pedagogical staff: the experience of Naberezhnye Chelny State Pedagogical University A. Galiakberova (Russian Federation).....	100
Инновационные направления подготовки педагогических кадров: опыт Набережночелнинского государственного педагогического университета А. Галиакберова (Российская Федерация).....	100
Onlaýn pedagogikanyň aýratynlyklary: onlaýun gurşawda okatmagyň we bilim bermegiň esaslary W. Zakirowa, M. Şagiahmetowa (Russiýa Federasiýasy)	101
The regularities of on-line pedagogies: bases of teaching in on-line environment W. Zakirowa, M. Shagiahmetova (Russian Federation)	101
Особенности онлайн педагогики: основы преподавания в образовательной онлайн среде В. Закирова, М. Шагиахметова (Российская Федерация)	101
Azerbaýjanda ýokary bilimi döwrebaplaşdyrmagyň geljegi Karimow Eýub Sewdim ogly (Azerbaýjan).....	102
Prospects for modernization of higher education in Azerbaijan Karimov Ayyub Sevdim oglu (Azerbaijan)	103
Перспективы модернизации высшего образования в Азербайджане Каримов Айюб Севдим оглы (Азербайджан).....	103
Ponto-hazar sebitinde biologik inwaziýalaryň suw howdanlaryň arassaçylyk-parazitologiki ýagdaýyna howp hökmünde A. Kotow (Russiýa)	104
Biological invasions in the Ponto-Caspian region as a threat to the sanitary and parasitological condition of water bodies A. Kotov (Russian Federation)	105
Биологические инвазии в Понто-Каспийском регионе как угроза санитарно-паразитологическому состоянию водоемов А. Котов (Российская Федерация)	105
Geçmişin ekologiýa-klimat şertleriniň dikeldilen şertlerinde kölleriň düýbündäki çökündiler A. Ibragimowa, L. Frolowa (Russiýa Federasiýasy)	106
Bottom sediments of lakes in reconstruction of ecological and climatic conditions of the past A. Ibragimova, L. Frolova (Russian Federation).....	106
Донные отложения озер в реконструкции эколого-климатических условий прошлого А. Ибрагимова, Л. Фролова (Российская Федерация).....	106
Häzirki zaman halypaçylyk işiniň görnüşleriniň diwersifikasiýasy A. Masalimowa, D. Baýanow (Russiýa Federasiýasy).....	107
Diversification of types of modern mentoring activities A. Masalimova, D. Bayanov (Russian Federation)	107
Диверсификация видов современной наставнической деятельности А. Масалимова, Д. Баянов (Российская Федерация).....	108
Talybyň ylmy barlag işi – täze ygtyýarlyklary ele almak üçin mümkinçilik W. Poplygin (Russiýa Federasiýasy)	109
Student's research work – an opportunity to acquire new competencies V. Poplygin (Russian Federation)	109
Исследовательская работа студента – возможность приобретения новых компетенций В. Поплыгин (Российская Федерация).....	109
Bilimi dolandyrmagyň käbir meseleleri D. Amiraslanowa (Azerbaýjan)	110
Some problems of educational management D. Amiraslanova (Azerbaijan)	111
Некоторые проблемы управления образованием Д. Амирасланова (Азербайджан).....	111

W.N Tatişew adyndaky Astrahan döwlet uniwersitetiniň türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleri bilen bilim we innowasiýalar ulgamyndaky hyzmatdaşlygynyň geljegi	
A. Fadina (Russiýa Federasiýasy).....	112
Prospects for cooperation of Astrakhan State University named after V.N. Tatischev with universities of turkmenistan in the field of education and innovation	
A. Fadina (Russian Federation)	113
Перспективы сотрудничества Астраханского государственного университета им. В.Н. Татищева с вузами Туркменистана в сфере образования и инноваций	
A. Фадина (Российская Федерация)	113
Geljekki mugallymlaryň hünär taýýarlygynda ulanylýan täze maglumat tehnologiýalarynyň serişdeleri (Türkmenistanly talyplary Naberežnye Çelny Döwlet mugallymçylyk uniwersitetinde okatmagyň mysalynda)	
L. Galiýew (Russiýa Federasiýasy)	115
Innovative Information Technologies in Professional Training of the Future Teachers (Teaching the Students from Turkmenistan in Naberezhnye Chelny State Pedagogical University)	
L. Galiyew (Russian Federation)	115
Средства новых информационных технологий в профессиональной подготовке будущих учителей (на примере обучения студентов из Туркменистана в ФГБОУ ВО «Набережночелнинский государственный педагогический университет»)	
Л. Галиев (Российская Федерация)	116
Pedagogik miras we onuň bilimde innowasion tehnologiýalaryň arasyndaky orny	
Ý. Mazurow (Russiýa Federasiýasy)	117
Pedagogical heritage and its place among innovative technologies in education	
Y. Mazurov (Russian Federation)	117
Педагогическое наследие и его место среди инновационных технологий в образовании	
Ю. Мазуров (Российская Федерация)	117
Ýerewan döwlet uniwersitetinde emeli intellektiň (ei) çägindeki üstünlikler: saglygy goraýşa we bilime täsiri	
R. Barhudaryan (Ermenistan)	119
Advancements in AI at YSU: influences on healthcare and education	
R. Barkhudaryan (Armenia).....	119
Достижения в сфере искусственного интеллекта (ии) в ЕГУ: влияние на здравоохранение и образование	
P. Бархударян (Армения)	119
Russiýanyň uniwersitetlerinde dalaşgärleri seçip almagyň häzirki zaman tehnologiýalary	
O. Ryžowa (Russiýa Federasiýasy)	120
Modern technologies of selection of applicants in Russian universities	
O. Ryzhova (Russian Federation)	120
Современные технологии отбора абитуриентов в российских университетах	
O. Рыжова (Российская Федерация)	121
Ermenistanda beýik türkmen şahyry we akyldary Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllygyna bagyşlanan çäreler barada	
A. Safaryan, A. Agajaniyan (Ermenistan)	122
About the events in armenia dedicated to the 300th anniversary of the great Turkmen poet and thinker Magtymguly Fraghi	
A. Safaryan, A. Aghajanian (Armenia).....	122
О мероприятиях в армении, посвященных 300-летию великого туркменского поэта и мыслителя Махтумкули Фраги	
A. Сафарян, А. Агаджаниян (Армения).....	122
Pedagogik işgärleri taýýarlamagyň innowasion ugurlary: Naberežnyçelnyý döwlet pedagogik uniwersitetiň tejribesi	
A. Galiakberowa (Russiýa Federasiýasy)	123

Innovative directions of training pedagogical staff: the experience of Naberezhnye Chelny State Pedagogical University	
A. Galiakberova (Russian Federation).....	123
Инновационные направления подготовки педагогических кадров: опыт Набережночелнинского государственного педагогического университета	
A. Галиакберова (Российская Федерация).....	124
Ýokary bilim edaralarynda bedenterbiýe mugallymlarynyň söz etiketi	
W.Ozdaýewa (Özbekistan).....	125
Speech etiquette for physical education teachers in universities	
W. Ozdaýewa (Uzbekistan).....	125
Этикет речи преподавателей физической культуры в вузах	
В. Оздаева (Узбекистан).....	125
Biofizika dersinde kreatiniň biohimiki häsiýetlerini öwrenmegiň usullary	
B. Sapaýew (Özbekistan).....	126
Methods of studying the biochemical properties of creatine in the course of biophysics	
B. Sapaýew (Uzbekistan).....	126
Способы изучения биохимических свойств креатина на курсе биофизики	
Б. Сапаев (Узбекистан).....	127

SANLY YKDYSADYÝET DURNUKLY ÖSÜŞIŇ MÖHÜM ŞERTIDIR
DIGITAL ECONOMY AS IMPORTANT CONDITION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Sanly ykdysadyýetde ykdysady modeller	
A. Artykova, Ş. Annaýewa (Türkmenistan).....	130
Economic models in the digital economy	
A. Artykova, Sh. Annayeva (Turkmenistan).....	131
Экономические модели в цифровой экономике	
A. Артыкова, Ш. Аннаева (Туркменистан).....	131
Zähmet bazarynyň we bilim ulgamynyň özara baglanyşygynyň esasy ugurlary	
A. Atabaýewa (Türkmenistan).....	131
Main areas of interrelation between the labor market and the education system	
A. Atabayeva (Turkmenistan).....	132
Основные направления взаимосвязи рынка труда и системы образования	
A. Атабаева (Туркменистан).....	133
Agrosenagat infrastrukturasy dolandyrmakda sanly ykdysadyýetiň orny	
A. Bekiýewa (Türkmenistan).....	133
Role of digital economy in management of agroindustrial infrastructure	
A. Bekiyeva (Turkmenistan).....	134
Роль цифровой экономики в управлении агропромышленной инфраструктурой	
A. Бекиева (Туркменистан).....	135
Sanly ykdysadyýetiň ýurduň durnukly ösüşindäki ähmiýeti	
A. Berdiýewa (Türkmenistan).....	135
Significance of the digital economy in sustainable development of the country	
A. Berdiyeva (Turkmenistan).....	136
Значение цифровой экономики в устойчивом развитии страны	
A. Бердиева (Туркменистан).....	136
Işgärleriň zähmet işjeňligine baha bermegiň usullary	
A. Çaryýewa (Türkmenistan).....	137
Methods for assessing the labor potential of employees	
A. Charyeva (Turkmenistan).....	138
Методы оценки трудового потенциала работников	
A. Чарыева (Туркменистан).....	138

Açyk ykdysadyýet sanly ulgamda A. Garryýew (Türkmenistan).....	139
Open economy in the digital system A. Garryev (Turkmenistan).....	140
Открытая экономика в цифровой системе А. Гарриев (Туркменистан).....	140
Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşinde sanly ykdysadyýetiň orny A. Hojalyýew (Türkmenistan).....	141
The role of digital economy in social-economic development of Turkmenistan A. Hojaliyev (Turkmenistan).....	142
Роль цифровой экономики в социально-экономическом развитии Туркменистана А. Ходжалиев (Туркменистан).....	142
Elektron senagaty ösdürmeklik ykdysadyýetimiziň kämilleşdirilmeginiň binýadydyr A. Mämiýew, A. Matkarimow (Türkmenistan).....	143
Development of the electronic industry – the basis for improving the economy A. Mamiev, A. Matkarimov (Turkmenistan).....	144
Развитие электронной промышленности – основа совершенствования экономики А. Мамиев, А. Маткаримов (Туркменистан).....	144
Ylym we bilim ulgamlarynda sanly tehnologiýalary oranaşdyrmagyň aýratynlyklary A. Nobatow, N. Babanazarow (Türkmenistan).....	144
Peculiarities of introducing digital technologies in science and education A. Nobatov, N. Babanazarov (Turkmenistan).....	145
Особенности внедрения цифровых технологий в системах науки и образования А. Нобатов, Н. Бабаназаров (Туркменистан).....	146
Ekologiýa, ykdysady we durmuş meseleleriniň döwrebap çözümleri A. Orazmuhammedowa (Türkmenistan).....	146
Modern solutions to environmental, economic and social problems A. Orazmuhammedova (Turkmenistan).....	147
Современные решения экологических, экономических и социальных проблем А. Оразмухаммедова (Туркменистан).....	147
Türkmenistanyň saglygy goraýuş ulgamynda sanly lukmançylygyň ähmiýeti A. Öwezowa (Türkmenistan).....	148
The importance of digital medicine in the health care system of Turkmenistan A. Ovezova (Turkmenistan).....	149
Значение цифровой медицины в системе здравоохранения Туркменистана А. Овезова (Туркменистан).....	149
Ykdysadyýeti ösdürmekde innowasiýalaryň ähmiýeti A. Serdarow, M. Hojamuhammedowa (Türkmenistan).....	150
Importance of innovation in economic development A. Serdarov, M. Hojamuhammedova (Turkmenistan).....	151
Значение инноваций в развитии экономики А. Сердаров, М. Ходжамухамедова (Туркменистан).....	151
Ýurdumyzda ýaşlaryň telekeçilik mümkinçiliklerini ösdürmek ulgamyny dolandyrmak A. Ussaýewa, Ý. Mollaýew (Türkmenistan).....	152
Management of the youth entrepreneurship development system in the country A. Ussayeva, Y. Mollayev (Turkmenistan).....	153
Управление системой развития молодежного предпринимательства в стране А. Уссаева, Я. Моллаев (Туркменистан).....	153
Ulag ulgamynyň logistika infrastrukturasyň ösüşiniň strategiýasy B. Annagurbanowa (Türkmenistan).....	153

Strategy for the development of logistics infrastructure	
V. Annagurbanova (Turkmenistan).....	154
Стратегия развития логистической инфраструктуры	
В. Аннагурбанова (Туркменистан).....	154
Ykdysady ulymda innowasiýanyň düzüm bölekleri	
V. Arbabow (Türkmenistan).....	155
Innovative components in economics	
V. Arbabov (Turkmenistan).....	156
Инновационные компоненты в экономической науке	
В. Арбабов (Туркменистан).....	156
Talyplaryň döwrebaп bilim almagynda sanly ulgamyň ähmiýeti	
V. Ataýewa, Y. Gurbanow (Türkmenistan).....	157
The importance of digital media in student education	
V. Atayeva, Y. Kurbanov (Turkmenistan).....	158
Значение цифровых медиа в образовании студентов	
В. Атаева, Ы. Гурбанов (Туркменистан).....	158
Iş bilen üpjünçiligi ýokarlandyrmakda bilimiň orny	
V. Geldimämmedowa, G. Täçgulyýewa (Türkmenistan).....	158
Role of knowledge in increasing the level of employment	
V. Geldimammedova, G. Tachgulyeva (Turkmenistan).....	159
Роль знаний в повышении уровня трудовой занятости	
В. Гельдимаммедова, Г. Тачгулыева (Туркменистан).....	160
Gözegçiligi we düzgünleşdirmegi amala aşyrmak üçin harajatlary topara bölmek	
V. Jерbarowa (Türkmenistan).....	160
Classification of costs for exercising control and regulation	
V. Jерbarova (Turkmenistan).....	161
Классификация затрат на осуществление контроля и регулирования	
В. Джеббарова (Туркменистан).....	162
Kärhananyň maýa goýum strategiýasy	
V. Taganow (Türkmenistan).....	162
Investment strategy of an enterprise	
V. Taganov (Turkmenistan).....	163
Инвестиционная стратегия предприятия	
В. Таганов (Туркменистан).....	163
Bilim ulgamy we ykdysady ösüş	
V. Taýharow (Türkmenistan).....	164
Education system and economic development	
V. Taiharov (Turkmenistan).....	165
Система образования и экономическое развитие	
В. Тайхаров (Туркменистан).....	165
Nebiti gaýtadan işleýän kärhanalaryň ykdysady netijeliliginiň esasy faktorlaryny seljermek	
D. Amannazarow (Türkmenistan).....	165
Analysis of key factors of economic performance of oil refining enterprises	
D. Amannazarov (Turkmenistan).....	166
Анализ ключевых факторов экономической результативности нефтеперерабатывающих предприятий	
Д. Аманназаров (Туркменистан).....	166
«Gämigurluşyk çyzuwy» dersinde gämini grafik şekillendirmekde innowasion usullar	
G. Agaýewa, B. Annagurbanow (Türkmenistan).....	167
Modern methods of drawing ship at the shipbuilding drawing lesson	
G. Agayeva, B. Annagurbanov (Turkmenistan).....	168

Современные методы по изображению судна на курсе «судостроительное черчение» Г. Агаева, Б. Аннагурбанов (Туркменистан)	168
Ykdysadyýetiň sanlylaşdyrylmagynyň zähmet bazaryna täsiri G. Atdakowa (Türkmenistan).....	168
Effect of digitalization of the economy on the labor market G. Atdakova (Turkmenistan).....	169
Влияние цифровизации экономики на рынок труда Г. Аtdаkоvа (Туркменистан)	170
Sanly bilim tehnologiýalaryndan peýdalanmagyň artykmaçlygy G. Gurbanmämedowa (Türkmenistan)	170
The effectiveness of the use of innovative teaching technologies G. Gurbanmamedova (Turkmenistan)	171
Эффективность использования инновационных технологий Г. Гурбанмамmedоvа (Туркменистан).....	171
Sanly ykdysadyýetde ylmyň we innowasiýanyň orny G. Hojamowa, G. Allaýewa (Türkmenistan)	172
The role of science and innovation in the digital economy G. Hojamova, G. Allayewa (Turkmenistan)	173
Роль науки и инноваций в цифровой экономике Г. Ходжамова, Г. Аллаева (Туркменистан)	173
Bilim, telekeçilik we innowasion ösüş G. Penaýew (Türkmenistan)	174
Education, entrepreneurship and innovative development G. Penayev (Turkmenistan)	175
Образование, предпринимательство и инновационное развитие Г. Пенаев (Туркменистан).....	175
Ýaşlaryň hünär biliminiň artdyrylmagynda sanly ykdysadyýetiň ornaşdyrylyşy G. Soltanowa, Ç. Akmyradowa (Türkmenistan).....	175
Implementation of digital economy in the improvement of professional education of youth G. Soltanova, Ch. Akmyradova (Turkmenistan).....	176
Внедрение цифровой экономики в повышение профессионального образования молодежи Г. Солтанова, Ч.Акмурадова (Туркменистан)	177
Syýahatçylyk pudagynyň hyzmatlaryna isleg funksiýasynyň aýratynlyklary G. Şükürow (Türkmenistan)	177
Characteristics of the demand function for services in tourism industry G. Shukurov (Turkmenistan)	178
Особенности функции спроса на услуги туристической отрасли К. Шукуров (Туркменистан)	178
Sanly ykdysadyýet we durnukly ösüş H. Baýramow, S. Nurmammedow (Türkmenistan)	179
Digital economy and sustainable development H. Bayramov, S. Nurmammedov (Turkmenistan)	180
Цифровая экономика и устойчивое развитие Х. Байрамов, С. Нурмухаммедов (Туркменистан).....	180
Innowasion menejmentde zähmeti höweslendirmek we arabaglanyşyklar J. Atdayewa (Türkmenistan)	180
Employment And Communication Motivation In Innovation Management J. Atdayeva (Turkmenistan)	181
Мотивация труда и взаимосвязи в инновационном менеджменте Д. Аtdаеvа (Туркменистан)	182

Býujetiň netijeliligini kämilleşdirmekde bilim ulgamynyň orny L. Aşyrowa (Türkmenistan)	182
Role of education in enhancing budget efficiency L. Ashyrowa (Turkmenistan)	183
Роль образования в повышении эффективности бюджета Л. Аширова (Туркменистан)	183
Ýurduň ykdysady durnuklylygyny üpjün etmekde ilatyň maliýe sowatlylygynyň ähmiýeti M. Amanowa, G. Annamämmedowa (Türkmenistan)	183
The importance of financial literacy in ensuring economic stability of the country M. Amanova, G. Annamammedowa (Turkmenistan)	185
Значение финансовой грамотности в обеспечении экономической стабильности страны М. Аманова, Г. Аннамаммедова (Туркменистан)	185
Logistikada satyn almalary dolandyrmak M. Atajaýewa (Türkmenistan)	185
Purchase management in logistics M. Atajaeva (Turkmenistan)	186
Управление закупками в логистике М. Атаджаева (Туркменистан)	186
Hünär başarnyklary – ýaşlaryň işe ýerleşmek mümkinçiliklerini artdyrmagyň netijeli ýoly M. Babaýewa, B. Gurbannazarow (Türkmenistan)	187
Professional skills are an effective way to improve the employability of young people M. Babayeva, B. Kurbannazarov (Turkmenistan)	188
Профессиональные компетенции – эффективный способ повышения трудоустройства молодежи М. Бабаева, Б. Курбанназаров (Туркменистана)	188
Ýlmy ösüşiň döwletiň ykdysadyýetine täsiri M. Esenow (Türkmenistan)	188
The impact of scientific progress on the economy of the state M. Esenov (Turkmenistan)	189
Влияние научного прогресса на экономику страны М. Эсенов (Туркменистан)	189
Sanly ulgam kämil tehnologiýalaryň eýýamy M. Hojalyýewa, K. Kerimi (Türkmenistan)	190
Epoch of advanced technologies of the digital system M. Hojalyeva, K. Kerimi (Turkmenistan)	191
Эпоха совершенных технологий цифровой системы М. Ходжалыева, К. Керими (Туркменистан)	191
Türkmenistanyň ulag ulgamynda halkara hyzmatdaşlygynyň ösüşi M. Öwezow (Türkmenistan)	191
Growth of international cooperation in Turkmenistan M. Ovezov (Turkmenistan)	192
Рост международного сотрудничества в Туркменистане М. Овезов (Туркменистан)	192
Innowasion ykdysadyýetiň esasy bolan ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamakda adam maýasynyň täsiri M. Rahmanowa (Türkmenistan)	193
Impact of human capital on training highly qualified professionals who are the basis of an innovative economy M. Rahmanova (Turkmenistan)	194
Влияние человеческого капитала на подготовку специалистов высокого уровня, являющихся основой инновационной экономики М. Рахманова (Туркменистан)	194

Ylym we bilim adam maýasynyň kepididir N. Altyýew, H. Handurdyýew (Türkmenistan).....	195
Science and education is a guarantee for the formation of human capital N. Altyev, K. Khandurdyev (Turkmenistan).....	196
Наука и образование – гарантия формирования человеческого капитала Н. Алтыев, Х. Хандурдыев (Туркменистан).....	196
Sebitiň eksport mümkinçiligini ösdürmegiň zerurlygy N. Atalyýewa (Türkmenistan).....	196
Need for developing the export capacity of a region N. Atalyeva (Turkmenistan).....	197
Необходимость развития экспортного потенциала региона Н. Аталыева (Туркменистан).....	197
Türkmenistanyň eksport mümkinçiliklerini ýokarlandyrmakda elektron söwdanyň orny N. Aýnazarow, Y. Nazarow (Türkmenistan).....	198
The role of electronic trade in increasing the export potential of Turkmenistan N. Aynazarov, Y. Nazarov (Turkmenistan).....	199
Роль электронной торговли в повышении экспортного потенциала Туркменистана Н. Айназаров, Ы. Назаров (Туркменистан).....	199
Zähmet bazary – sanly ösüşiň aýdyň ýolunda N. Baýramdurdyýewa (Türkmenistan).....	199
Labour market is a right way to digital development N. Baýramdurdyyeva (Turkmenistan).....	200
Рынок труда – верный путь к цифровому развитию Н. Байрамдурдыева (Туркменистан).....	201
Sanly bilim ulgamy ykdysady ösüşiň kepididir O. Ataýew (Türkmenistan).....	201
Digital education system – a guarantee of economic growth O. Ataev (Turkmenistan).....	202
Цифровая система образования – гарантия экономического роста О. Атаев (Туркменистан).....	202
Sanly platformalar – dünýä ykdysadyýetiniň ösüşiň döwrebaп ugry O. Geldimammedow (Türkmenistan).....	203
Digital platforms are the modern trend in development of the world economy O. Geldimammedova (Turkmenistan).....	204
Цифровые платформы – современное направление развития мировой экономики О. Гельдымухаммедова (Туркменистан).....	204
Telekeçileriň sowatlylyk derejesini ýokarlandyrmagyň zerurlygy R. Ataýew (Türkmenistan).....	204
Need to increase the literacy rate of entrepreneurs R. Ataev (Turkmenistan).....	205
Необходимость повышения уровня грамотности предпринимателей Р. Атаев (Туркменистан).....	205
Milli bilim ulgamynyň döwrebaп ösüşi – ýurdumyzyň ösüşiň girewidir S. Agaýew (Türkmenistan).....	206
Modern development of the national education system is a guarantee of our country’s progress S. Agayev (Turkmenistan).....	207
Современное развитие системы национального образования – залог прогресса нашей страны С. Агаев (Туркменистан).....	207

Ýurdumyzyň maýa goýum mümkinçiliklerinden netijeli peýdalanmak Ş. Akynyýazowa (Türkmenistan).....	207
Efficient use of investment opportunities of the country S. Akyniyazova (Turkmenistan)	208
Эффективное использование инвестиционных возможностей страны Ш. Акыниязова (Туркменистан).....	208
Ýokary hünär bilim hyzmatlarynyň döwrebaý ösüşi Ş. Kerimberdiýewa (Türkmenistan).....	209
Modern development of higher professional education services S. Kerimberdieva (Turkmenistan).....	209
Современное развитие услуг высшего профессионального образования Ш. Керимбердиева (Туркменистан)	210
Sanly tehnologiýany dolandyrmagyň häzirkä zaman usullary Ş. Saparowa, R. Nurmuradow (Türkmenistan).....	210
Modern methods of digital technology management S. Saparova, R. Nurmyradov, (Turkmenistan).....	211
Современные методы управления цифровыми технологиями Ш. Сапарова, Р. Нурмурадов (Туркменистан).....	211
Syýahatçylygyň ýaş derejeleri boýunça guralyş aýratynlygy T. Allanazarow (Türkmenistan)	212
Specifics of organizing tourism by age composition T. Allanazarov (Turkmenistan)	212
Особенности организации туризма по возрастному составу Т. Алланазаров (Туркменистан).....	213
Gadymy ýoluň ähmiýeti barha artýar T. Kakabayewa (Türkmenistan).....	213
The importance of the ancient road increases T. Kakabayeva (Turkmenistan).....	214
Повышается значение древней дороги Т. Какабаева (Туркменистан)	214
Kafedranýň iş ýüklerini hasaplamaklygyň, paýlamaklygyň matematiki modeli we sanlylaşdyrylyşy barada T. Welýew, D. Mowlamow (Türkmenistan).....	215
About mathematical modeling and digitalization of calculation, load distribution of the department T. Veliyev, D. Movlamov (Turkmenistan)	216
О математическом моделировании и цифровизации расчета, распределения нагрузки кафедры Т. Велиев, Д. Мовламов (Туркменистан).....	216
Adam ösüşiniň indeksiniň kämilleşdirilişi Ý. Ballaýew, M. Öwezowa (Türkmenistan)	217
Improving human development index Y. Ballaev, M. Ovezova (Turkmenistan).....	218
Улучшение показателей индекса человеческого развития Я. Баллаев, М. Овезова (Туркменистан)	218
Макроекономик durnuklylygy üpjün etmekde sanly ykdysadyýetiň ösüş roly K. Ziyadullaýew, G. Ismagulowa (Özbekistan).....	218
The role of the development of the digital economy in ensuring macroeconomic sustainability K. Ziyadullayev, G. Ismagulova (Uzbekistan).....	219
Роль развития цифровой экономики в обеспечении макроэкономической устойчивости К. Зиядуллаев, Г. Исмагулова (Узбекистан).....	219
Sanlylaşdyrmak we milletiň saglygy M. Murtuzaliýew (Russiýa Federasiýasy)	220

Digitalization and motivating pressure of society M. Murtuzaliev (Russian Federation)	221
Цифровизация и здоровье нации M. Муртузалиев (Российская Федерация)	221
M.F.Rešetnew adyndaky sibdu-nyň informatika we telekommunikasiýalar institutynyň rf-ýň ýokary okuw mekdepleri, rya-nyň institutlary we kosmos bilen baglanyşykly pudagyň kärhanalary bilen hyzmatdaşlygy barada A. Popow (Russiýa Federasiýasy)	222
On interaction of the Institute of Informatics and telecommunications of the Siberian named after M.F. Reshetnev State University of Science and Technology with Higher Educational Establishments, Institutes of the Russian Federation and enterprises of the space Industry A. Popova (Russian Federation)	222
О взаимодействии института информатики и телекоммуникаций СИБГУ им. М.Ф. Решетнева с вузами, институтами РАН Российской Федерации и предприятиями космической отрасли А. Попов (Российская Федерация)	222
Ätiýaçlandyryşyň ösüşinde esasy ugurlar we mümkinçilikler H. Şennaýew (Özbekistan), A. Koçumowa (Türkmenistan).....	223
The main trends and prospects for insurance development K. Shennaev (Uzbekistan), A. Kochumova (Turkmenistan)	223
Основные тенденции и перспективы развития страхования Х. Шеннаев (Узбекистан), А. Кочумова (Туркменистан).....	223
Sanlylaşdyrma şertlerinde özbekistanda energiýanyň durnukly ösüşi M. Ýakubowa (Özbekistan)	225
Sustainable energy development of uzbekistan in digitalization conditions M. Yakubova (Uzbekistan)	225
Устойчивое развитие энергетики Узбекистана в условиях цифровизации М. Якубова (Узбекистан).....	225

**DAŞARY ÝURT DILLERINI OKATMAGY KÄMILLEŞDIRMEK BILIM
SYÝASATYNYŇ MÖHÜM WEZIPESIDIR**

**IMPROVING TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES AS IMPORTANT
TASK OF EDUCATIONAL POLICY**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ЯЗЫКОВ – ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**

Türkmen we fransuz dillerinde işlik zamanlary A. Annanurowa (Türkmenistan)	228
Tenses in the Turkmen and French languages A. Annanurova (Turkmenistan)	229
Категория времени глаголов в туркменском и французском языках А. Аннанурова (Туркменистан).....	229
Tehnologiýalaryň ulanylyşy A. Gurbanow, L. Kurbanowa (Türmenistan)	230
The use of modern technology at the foreign languages lessons A. Kurbanov, L.Kurbanova (Turkmenistan).....	230
Использование современной технологии при обучении иностранным языкам А. Курбанов, Л. Курбанова (Туркменистан).....	231
Halkara işewürliginiň ösmeginde daşary ýurt dilleriniň orny A. Ýazberdiýewa, A. Ataýewa (Türkmenistan).....	231
Role of foreign languages in the development of international business A. Yazberdieva, A. Atayeva (Turkmenistan)	232
Роль иностранных языков в развитии международного бизнеса А. Язбердиева, А. Атаева (Туркменистан).....	232

İňlis we türkmen dillerinde sanlaryň stilistik aýratynlyklary	
V. Baýmyradowa (Türkmenistan).....	233
Stylistic peculiarities of numerals in english and turkmen languages	
V. Baýmyradova (Turkmenistan).....	234
Стилистические особенности числительных в английском и туркменском языках	
Б. Баймырадова (Туркменистан)	234
Türkmen we rus dillerinde adam bedeniniň synalarynyň atlaryny öwrenmegiň degşirme usuly	
V. Bekmyradowa (Türkmenistan)	234
Comparative methods of studying the denomination of the parts of the human body in the Turkmen and Russian languages	
V. Bekmyradova (Turkmenistan).....	235
Сопоставительный метод изучения названий частей тела человека в туркменском и русском языках	
Б. Бекмурадова (Туркменистан)	235
Türkmen we rus dillerinde eýerjeňli goşma sözlemleriň gurluş-many taýdan toparlara bölünişi	
V. Kakabaýewa (Türkmenistan)	236
Structural-semantic principle of complex sentences classification in the Turkmen and Russian languages	
V. Kakabayeva (Turkmenistan)	237
Структурно-семантический принцип классификации сложноподчинённых предложений в туркменском и русском языках	
Б. Какабаева (Туркменистан)	237
Hil sypatly söz düzümleriniň iňlis we türkmen dillerinde ulanylyşy	
V. Toýlyýewa (Türkmenistan)	238
The use of word combinations with qualitative adjectives in English and Turkmen	
V. Toyliyeva (Turkmenistan)	239
Употребление словосочетания с качественными прилагательными в английском и туркменском языках	
Б. Тойлиева (Туркменистан).....	239
Keýs usulynyň iňlis dili sapagynda ulanmagyň ylmy-nazary esaslary	
Ç. Wekilowa (Türkmenistan).....	239
Scientific and theoretical basis of using case studies at the english language lessons	
C. Vekilova (Turkmenistan).....	240
Научно-теоретические основы использования кейсов на уроках английского языка	
Ч. Векилова (Туркменистан).....	240
Daşary ýurt dillerini öwretmegi kämilleşdirmegiň häzirki zaman usullary	
D. Annanepesow (Türkmenistan)	241
Modern ways of improvement of foreign language teaching	
D. Annanepesov (Turkmenistan)	242
Современные пути совершенствования преподавания иностранного языка	
Д. Аннанепесов (Туркменистан)	242
Daşary ýurt dillerini öwretmekde erteki žanrynyň orny	
D. Pleuowa (Türkmenistan).....	243
The role of fairy tales in teaching foreign languages	
D. Pleuova (Turkmenistan)	244
Роль сказок в обучении иностранному языку	
Д. Тлеуова (Туркменистан)	244
Daşary ýurt dillerini okatmakda döwrebaп usullaryň kämilleşdirilişi	
G. Annamammedowa (Türkmenistan).....	245
Improving modern methods in teaching foreign languages	
G. Annamammedova (Turkmenistan).....	246
Совершенствование современных методов преподавания иностранных языков	
Г. Аннамаммедова (Туркменистан)	246
Tebigy ugurlarda iňlis dili dersini okatmagyň aýratynlyklary	

G. Aşyrowa (Türkmenistan).....	247
Peculiarities of teaching English to natural sciences students	
G. Ashirova (Turkmenistan)	248
Особенности преподавания английского языка в сфере естественных наук	
Г. Аширова (Туркменистан).....	248
Daşary ýurt dilini öwretmekde ulanylýan tehnologiýalaryň köpdürlüligi	
G. Çarygulyýewa, M. Geldiýewa (Türkmenistan).....	249
Various technologies used in teaching foreign language	
G. Charygulyyeva, M. Geldiyeva (Turkmenistan)	249
Различные технологии, используемые в обучении иностранного языка	
Г. Чарыгулыева, М. Гельдыева (Туркменистан).....	250
Daşary ýurt dilleri öwredilende interaktiw usullaryň ulanylyşy	
G. Çaryýewa (Türkmenistan).....	250
Use of the interactive methods in teaching foreign language	
G. Charyyeva (Turkmenistan).....	251
Использование интерактивных методов в обучении иностранным языкам	
Г. Чарыева (Туркменистан)	251
Dil taglymaty durmuşa geçirilýär	
G. Döwletow, S. Mukymow (Türkmenistan).....	252
Language training is implemented into life	
G. Dovletov, S. Mukymov (Turkmenistan)	253
Языковое обучение претворяется в жизнь	
Г. Довлетов, С. Мукымов (Туркменистан).....	253
Türkmen, rus we pars dillerindäki somatik frazeologizmleriň many aýratynlyklary («El» düşünjesi bilen baglanyşykly frazeologizmleriň mysalynda)	
G. Gündogdyýewa (Türkmenistan)	254
Semantic features of somatic phraseological units of the turkmen, russian and persian languages (according to the example of phraseological units with the concept of «hand»)	
G. Gundogdyyeva (Turkmenistan)	255
Семантические особенности соматических фразеологизмов туркменского, русского и персидского языков (на примере фразеологизмов со значением «рука»)	
Г. Гундогдыева (Туркменистан).....	256
Biologiýa hünäriniň talyplaryna iňlis dili öwredilende tankydy pikirlenmäniň ösdürilmegi	
G. Gylyjowa (Türkmenistan)	256
Developing critical thinking while teaching English on biological speciality	
G. Gylyjova (Turkmenistan)	257
Развитие критического мышления при обучении английскому языку по биологической специальности	
Г. Клычева (Туркменистан)	257
Eponimler – lukmançylyk adalgalarynyň möhüm çeşmesi	
G. Hommadowa (Türkmenistan)	258
Eponyms are an important source of medical terminology	
G. Hommadova (Turkmenistan)	258
Эпонимы – важный источник медицинской терминологии	
Г. Хоммадова (Туркменистан).....	258
Türkmen we iňlis dillerinde metonimiýanyň stilistik hyzmaty	
G. Mämetniýazowa (Türkmenistan)	260
The stylistic function of metonymy in the Turkmen and English languages	
G. Mametniyazova (Turkmenistan)	261
Стилистическая функция метонимии в туркменском и английском языках	
Г. Маметниязова (Туркменистан).....	261
Kiberhowpsuzlyk adalgalarynyň döreýşi we ösüşi	

G. Myradowa (Türkmenistan)	262
Origin and development of cyber security terms	
G. Myradova (Turkmenistan)	263
Возникновение и развитие терминологии кибербезопасности	
Г. Мурадова (Туркменистан).....	263
Halkara syraýuşylyk kadalaryny iňlis dili sapaklarynda öwretmegiň aýratynlyklary	
G. Ýusupowa (Türkmenistan).....	263
Peculiarities of teaching rules of international courtesy in English lessons	
G. Yusupova (Turkmenistan)	264
Особенности преподавания правил международной вежливости на уроках английского языка	
Г. Юсупова (Туркменистан)	265
Bilimi dolandyrmak üçin bulut hasaplamalarynyň ulanylyşy	
H. Nepesowa, J. Jumaýewa (Türkmenistan).....	265
Cloud computing and its application for education management	
H. Nepesova, J. Jumayeva (Turkmenistan).....	266
Облачные вычисления и их применение для управления образованием	
X. Непесова, Д. Джумаева (Туркменистан).....	266
Audiowizual terjimäniň aýratynlyklary	
H. Sarymyradowa (Türkmenistan).....	267
Features of audiovisual translation	
H.Sarymyradova (Turkmenistan).....	268
Особенности аудиовизуального перевода	
X. Сарымурадова (Туркменистан).....	268
Iňlis dilinde hereket işlikleriniň ýasalýş aýratynlyklary	
H. Taganowa (Türkmenistan)	268
Ways of formation of motivation in English	
H. Taganova (Turkmenistan)	269
Способы образования глаголов движения в английском языке	
X. Таганова (Туркменистан)	270
Iňlis dilini öwrenmäge gyzyklanma döretmegiň netijeli usullary	
J. Badyrowa (Türkmenistan).....	270
The means of motivation in learning of English	
J.Badyrova (Turkmenistan).....	271
Способы формирования мотивации в изучении английского языка	
Д. Бадырова (Туркменистан)	271
Boloniýa ulgamyna geçiş tapgyrynda türkmenistanyň tehniki ugurly ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dillerini okatmagyň hilini ýokarlandyrmak	
J. Saparowa, G. Gurbanowa (Türkmenistan).....	272
Improving the quality of teaching foreign languages at the stage of transition of technical Higher educational institutions of Turkmenistan to the Bologna system of education	
J. Saparova, G. Gurbanova (Turkmenistan).....	272
Повышение качества преподавания иностранных языков в технических вузах Туркменистана на этапе перехода на болонскую систему	
Д. Сапарова, Г. Гурбанова (Туркменистан)	272
Sanly ulgamyň kömegi bilen iňlis dilinde sözleşiş başaryklaryny kämilleşdirmegiň usullary	
K. Allabaýewa (Türkmenistan).....	274
Increasing the level of speaking skills in english with the help of digital technologies	
K. Allabayeva (Turkmenistan).....	275
Повышение уровня навыков речи на английском языке с помощью цифровых технологий	
К. Аллабаева (Туркменистан)	275
Hytaý dilini öwretmekde häzirki zaman tehnologiýalarynyň orny	

K. Meredowa (Türkmenistan).....	275
Role of Modern Technologies in teaching Chinese	
K. Meredova (Turkmenistan).....	276
Роль современных технологий в обучении китайскому языку	
К. Мередова,(Туркменистан)	276
Publisistik sözleýşiň funksional-stilistik häsiýetleri	
L. Geldiýewa (Türkmenistan).....	277
Functional – andstylistic characteristics of public speech	
L. Geldiyeva (Turkmenistan).....	278
Функционально-стилистическая характеристика публицистической речи	
Л. Гелдыева (Туркменистан).....	278
Iňlis we türkmen dillerinde garşydaş manyly sözleriň ulanylyş aýratynlyklary	
L. Hudyrowa (Türkmenistan)	279
The use and importance of antonyms in the English and Turkmen languages	
L. Hudyrova (Turkmenistan)	280
Использование и значение антонимов в английском и туркменском языках	
Л. Хыдырова (Туркменистан).....	281
Rus dilini okatmagyň usulyýetini kämilleşdirmekde innowasion tehnologiýalaryň ähmiýeti	
L. Rejepmyradowa (Türkmenistan).....	281
The importance of innovative technologies in improving the methodology of teaching the Russian	
L. Rejepmyradova (Turkmenistan).....	282
Значение инновационных технологий в усовершенствовании методики преподавания русского языка	
Л. Реджепмурадова (Туркменистан)	282
Dil hünär hökmünde öwredilmeyän ýokary okuw mekdeplerinde daşary ýurt dillerini okatmagyň usullarynyň kämilleşdirilişi	
L. Udowiçenko, A. Kakajykowa (Türkmenistan).....	283
Improving the methods of teaching foreign languages in non-linguistic universities	
L. Udovichenko, A. Kakajykowa (Turkmenistan).....	284
Совершенствование методов обучения иностранным языкам в неязыковых вузах	
Л. Удовиченко, А. Какаджикова (Туркменистан)	284
Fransuz dilini öwretmekde sanly bilim ulgamy	
M. Atdayewa (Türkmenistan)	284
Digital environment in teaching French	
M. Atdayeva (Turkmenistan)	286
Цифровая среда в обучении французскому языку	
M. Атдаева (Туркменистан)	286
Ýaşlara dil öwretmekde innowasion tehnologiýalarynyň orny	
M. Gafurowa, O. Hatjyýewa,(Türkmenistan).....	287
The role of innovative technologies in language teaching to young people	
M. Gafurova, O. Hatjyueva (Turkmenistan).....	288
Роль инновационных технологий в обучении молодежи языкам	
M. Гафурова, О. Хатджиева (Туркменистан)	288
Türkmen we hytaý dillerinde frazeologik birlikleriň leksik-semantik gatnaşygy taýdan toparlara bölünişi	
M. Gurbannazarowa (Türkmenistan).....	289
The lexical-semantic classification of phraseological units in Turkmen and Chinese	
M. Gurbannazarova (Turkmenistan).....	290
Лексико-семантические группы фразеологических единиц в туркменском и китайском языках	
M. Гурбанназарова (Туркменистан).....	290
Dilçi mugallymlary taýýarlamagyň pedagogik-psihologik esaslary	

M. Kuliýewa (Türkmenistan).....	290
Pedagogical and psychological bases for language teacher training	
M. Kuliyeva (Turkmenistan).....	292
Психолого-педагогические основы подготовки преподавателей-лингвистов	
M. Кулиева (Туркменистан)	292
Çeper terjimede stilistik serişdeleri geçirmegiň usullary	
M. Maksadowa (Türkmenistan).....	292
Ways of transferring stylistic devices in literary translation	
M. Maksadova (Turkmenistan).....	293
Приемы передачи стилистических приемов в художественном переводе	
M. Максадова (Туркменистан).....	294
Daşary ýurt dillerini öwretmekde modul ýörelgesiniň netijeliligi	
M. Mämmedowa, B. Täşliýewa (Türkmenistan)	294
Effectiveness of modular principle in teaching foreign languages	
M. Mammedova, B. Tashliyeva (Turkmenistan)	296
Результативность модульного принципа в преподавании иностранных языков	
M. Маммедова, Б. Тяшлиева (Туркменистан)	296
Sibirdäki we uzak gündogardaky gidronimlere etnolingwistik çemeleşme	
M. Muhammedowa, A. Muhammedowa (Türkmenistan)	296
The hydronym of Siberia and the Far East from an ethnolinguistic point of view	
M. Muhammedova, A. Muhammedova (Turkmenistan)	297
Гидронимы Сибири и Дальнего Востока с точки зрения этнолингвистики	
M. Мухаммедова, А. Мухаммедова (Туркменистан).....	298
Sinhron terjimäni öwretmekde gönükmeleriň ähmiýeti	
M. Nurlýýewa (Türkmenistan)	298
The role of exercises in simultaneous interpretation teaching	
M. Nurluyeva (Turkmenistan)	299
Роль упражнений в процессе обучения синхронному переводу	
M. Нурлыева (Туркменистан)	300
Hünärmeniň dil taýýarlygynda daşary ýurt dillerini öwretmegiň häzirkî zaman usullary	
M. Rejepowa, M. Ataýewa (Türkmenistan).....	300
Modern methods of teaching foreign languages in the language training of specialists	
M. Rejepova, M. Atayeva (Turkmenistan)	301
Современные методы обучения иностранным языкам при языковой подготовке специалистов	
M. Реджепова, М. Атаева (Туркменистан).....	301
Rus dilini öwretmekde oýun bilim tehnologiýalary	
M. Satdarowa (Türkmenistan)	302
Game educational technologies in teaching the Russian language	
M. Satdarova (Turkmenistan)	302
Игровые образовательные технологии в обучении русскому языку	
M. Сатдарова (Туркменистан).....	303
Publisistik eserleri iňlis dilinden türkmen diline terjime etmegiň aýratynlyklary	
M. Suhanowa (Türkmenistan)	303
The peculiarities of translating non-fiction texts from English into Turkmen	
M. Suhanova (Turkmenistan)	303
Особенности перевода текстов публицистического стиля с английского языка на туркменский	
M. Суханова (Туркменистан).....	304
Hytaý dilindäki sanaw sözleriniň türkmen dilinde aňladylyşy	
M. Turapowa (Türkmenistan)	304
Denotation of Chinese quantites in Turkmen	

M. Turapova (Turkmenistan)	306
Обозначение китайских счётных слов на туркменском языке	
M. Турапова (Туркменистан)	306
Diller dünýä ýol açýar	
N. Balyşowa (Türkmenistan)	306
Languages open the world	
N. Balyshova (Turkmenistan)	307
Знание языков – познание мира	
Н. Балышова (Туркменистан)	308
Daşary ýurt dillerini öwretmegiň döwrebaý usullary	
O. Ataýewa (Türkmenistan)	308
Modern methods of teaching a foreign language	
O. Atayeva (Turkmenistan)	310
Современные методы преподавания иностранного языка	
О. Атаева (Туркменистан)	310
Iňlis dilini okatmakda sözleşme endiklerini ösdürmegiň meseleleri	
O. Geldiýewa (Türkmenistan)	311
The problems of developing speaking skills in teaching English	
O. Geldiyeva (Turkmenistan)	312
Проблемы развития навыков говорения при обучении английскому языку	
О. Гелдиева (Туркменистан)	312
Iňlis dilini öwretmekde pragmatikanyň orný	
O. Işangulyýewa (Türkmenistan)	313
Role of pragmatics in teaching English	
O. Ishankuliyeva (Turkmenistan)	313
Роль прагматики в обучении английскому языку	
О. Ишанкулиева (Туркменистан)	315
Daşary ýurt dillerini okatmakda täze tehnologiýalar	
S. Aýtyýewa, Ç. Kakyşowa (Türkmenistan)	315
New technologies in teaching foreign languages	
S. Ayttyeva, Ç. Kakyshova (Turkmenistan)	316
Новые технологии в обучении иностранных языков	
С. Айтыева, Ч. Какышова (Туркменистан)	316
Sleng sözleriň gepleýiş dilinde tutýan orný	
S. Baýmyradowa (Türkmenistan)	316
The role of slang words in colloquial language	
S. Baýmyradowa (Turkmenistan)	317
Роль сленговых слов в разговорном языке	
С. Баймурадова (Туркменистан)	318
ÝOM-da daşary ýurt diliniň okadylmagynda dil aň-düşünjesiniň kemala gelmegi	
S. Madžaýewa (Russiýa Federasiýasy)	318
Development of linguistic consciousness in the process of teaching foreign languages in a higher educational institution	
S. Madzhaeva (Russian Federation)	319
Развитие языкового сознания в процессе преподавания иностранных языков в вузе	
С. Маджаева (Российская Федерация)	319
Elektron sözlükleriň ulanyş aýratynlygy	
Ş. Meredowa (Türkmenistan)	320
Specificity of using electronic dictionaries	
Sh. Meredova (Turkmenistan)	320
Специфика использования электронных словарей	
Ш. Мередова (Туркменистан)	321

Fransuz dilini başlangyç tapgyrlarda öwretmegiň aýratynlyklary	
S. Orazgeldiýewa (Türkmenistan)	322
Teaching French language in the early stages	
S. Orazgeldiyeva (Turkmenistan)	323
Обучение французского языка на начальных этапах	
C. Оразгельдиева (Туркменистан)	323
İňlis dilini ykdysadyýetçi talyplara okatmagyň aýratynlyklary	
U. Bäşowa (Türkmenistan)	324
Peculiarities of teaching English to students of economics specialists	
U. Bashova (Turkmenistan)	324
Особенности обучение английского языка студентов-экономистов	
У. Башова (Туркменистан)	324
Türkmen we iňlis dillerinde ewfemizleriň ulanylyşy	
Ý. Akyýewa, E. Bäşimowa (Türkmenistan)	325
Use of euphemism in Turkmen and English	
Ý. Akyyeva, E. Vyashimova (Turkmenistan)	326
Использование эвфемизмов в туркменском и английском языках	
Я.Акиева, Э.Бяшимова (Туркменистан)	326
Daşary ýurt dillerinde sözlük bilen işlemek okuw prosesiniň wajyp serişdesidir	
Z. Amanmyradowa, S. Aýtyýewa (Türkmenistan)	327
Working with dictionaries in foreign languages is an important tool in the learning process	
Z. Amanmyradova, S. Aytuyeva (Turkmenistan)	327
Работа со словарями при изучении иностранных языков – важный инструмент в процессе обучения	
З. Аманмырадова, С. Айтыева (Туркменистан)	328
İňlis dilini öwretmekde okuwçylaryň akyl ýetiriş işjeňligini ýokarlandyrmagyň zerurlygy	
Z. Jumaýewa (Türkmenistan)	328
The significance of improving of the students cognitive activeness in teaching English	
Z. Jumayeva (Turkmenistan)	329
Важность повышения познавательной активности учеников при обучении английскому языку	
З. Джумаева (Туркменистан)	330
Türkmenistanda ýapon dili mugallymlary üç sany mugallymy taýýarlamak boýunça geçirilen seminarlaryň netijeleri esasynda ýapon dilini öwretmegiň usullary barada näme pikir edýär	
N.Katsu (Ýapon gaznasy) (Ýaponiýa)	330
What Japanese Language Teachers in Turkmenistan Feel about Japanese Teaching Methods from the Results of Three Teacher Training Sessions	
N. Katsu (The Japan Foundation) (Japan)	330
Что думают преподаватели японского языка в Туркменистане о методах обучения японскому языку по результатам семинара по подготовке трёх преподавателей	
Н.Кацу (Японский Фонд) (Япония)	331
Daşary ýurt Dil öwredilmeýän ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynda daşary ýurt dil başarnygyny kemala getirmekde LMS Moodle okuw gurşawynyň orny	
A. Şaýdullina, R. Ignatýewa (Russiýa Federasiýasy)	331
Formation of students' foreign language competence in a non-linguistic university by means of LMS Moodle learning environment	
A. Shaidullina, R. Ignateva (Russian Federation)	331
Обучающая среда LMS Moodle в формировании иноязычной компетенции студентов неязыкового вуза	
A. Шайдуллина, Р. Игнатьева (Российская Федерация)	332
İňlis dilini öwretmegiň ugurlary	
A. Bezborodowa (Özbekistan)	333
Trends in English Language Teaching	
A. Bezborodova (Uzbekistan)	333
Тенденции в преподавании английского языка	
A. Безбородова (Узбекистан)	334

İňlis dilinde bilim berme we uniwersitetleriň halkaralaşmagy	
A. Linn (Beýik Britaniýa we Demirgazyk Irlandiýa patyşalygy).....	334
English-medium education and the internationalisation of universities	
A.Linn (The Kingdom of Great Britain and Northern Ireland).....	335
Англоязычное образование и интернационализация университетов	
Э. Линн (Соединённое Королевство Великобритании и Северной Ирландии).....	335
Daşary ýurt dillerini okatmagyň mazmuny milletara gatnaşyklary ösdürmegiň möhüm şerti hökmünde	
J. Galagudina Russiýa Federasiýasy.....	335
The content of teaching foreign languages as a factor in the development of international communication	
Z. Galagudina (Russian Federation).....	336
Содержание преподавания иностранных языков как фактор развития межнационального диалога	
Ж. Галагудина (Российская Федерация).....	337
Täze eýýam, täze tehnologiýa, täze usul: Hytaýda we Türkmenistanda Hytaý-Merkezi Aziýa siwilizasiýalarynyň gatnaşyklarynyň çäginde dil biliminiň berkidilmegi	
Y. Dan (Hytaý Halk Respublikasy).....	337
New age, new technologies, new methods: strengthening language education in China and Turkmenistan in the framework of contacts of Chinese-central Asian civilizations	
Y. Dan (People's Republic of China).....	337
Новая эпоха, новые технологии, новые методы: укрепление языкового образования в Китае и Туркменистане в рамках контактов китайско-центральноазиатских цивилизаций	
Я. Дань (Китайская Народная Республика).....	338
Yzyna alyş-çalyş gatnaşyklary daşary ýurt dili boýunça adaptiw aralykdaky okuwlarynyň düzümindäki integral bölümi hökmünde	
Ý. Ýakowlewa (Russiýa Federasiýasy).....	339
Feedback as an integral component of the adaptive foreign language distance learning course structure	
Ye. Yakovleva (Russian Federation).....	339
Обратная связь как интегральный компонент структуры адаптивного дистанционного курса по иностранному языку	
Е. Яковлева (Российская Федерация).....	339
Oýun modelirlmesi daşary ýurt dillerini öwretmegiň öndümlü innowasion tehnologiýasy hökmünde	
I. Leşutina (Russiýa Federasiýasy).....	340
Game Simulation as a Productive Innovative Technology for Teaching Foreign Languages	
I. Leshutina (Russian Federation).....	341
Игровое моделирование как продуктивная инновационная технология обучения иностранным языкам	
И. Лешутина (Российская Федерация).....	341
Sanlylaşdyrma eýýamynda rus dilini daşary ýurt dili hökmünde okatmagyň usullaryny özgertme	
S. Tlehatuk (Russiýa Federasiýasy).....	342
Transformation of the Teaching Methods of the Russian Language as a Foreign Language in the Digital Epoch	
S. Tlehatuk (Russian Federation).....	342
Трансформация методов преподавания русского языка как иностранного в эпоху цифровизации	
С. Тлехатук (Российская Федерация).....	342

**ÝOKARY DEREJELI HÜNÄRMENLERI TAÝÝARLAMAKDA YLMYŇ
WE INNOWASION TEHNOLOGIÝALARYŇ ORNY WE ÄHMIÝETI**

**IMPROVING TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES AS AN
IMPORTANT TASK OF EDUCATIONAL POLICY**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ЯЗЫКОВ - ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**

Ylma daýanýan bilim kämil hünärmenleri terbiýelemegiň möhüm ugrudyr	
A. Garaýew (Türkmenistan).....	344
The education based on the science is an important approach in training the highly qualified specialist	
A. Garayev (Turkmenistan).....	344
Образование, основанное на науке, – важное направление в воспитании высококвалифицированного специалиста	
А. Гараев (Туркменистан).....	345

Ýaşlara daýanyp, ýagty geljege	
A. Mommyýew, A. Berdiýew (Türkmenistan)	345
Towards the bright future, relying on youth	
A. Mommyuev, A. Berdiyev (Turkmenistan)	346
В светлое будущее, опираясь на молодежь	
A.Моммьев, А. Бердиев (Туркменистан)	346
Bank hünärmenlerini taýýarlamagyň milli we dünýä tejribesi	
A. Möwlamowa, S. Rahmanow (Türkmenistan)	347
National and foreign practice of training banking specialists	
A. Movlamova, S. Rahmanov (Turkmenistan)	348
Национальная и зарубежная практика подготовки банковских специалистов	
A. Мовламова, С. Рахманов (Туркменистан).....	348
Lukmançylykda steam – bilim tehnologiýalar	
A. Taýlakowa, B. Bakyýewa (Türkmenistan).....	348
Steam education technologies in medicine	
A. Taylakova, B. Bakyueva (Turkmenistan).....	350
Технологии steam – образования в медицине	
A. Тайлакова, Б. Бакыева (Туркменистан).....	350
Kämil hünärmenleri kemala getirmekde hukuk bilimini özleşdirmegiň ähmiýeti	
B. Gurbansähedow, B. Goçmyradow (Türkmenistan).....	350
The significance of obtaining a legal education in the formation of excellent specialists	
B. Gurbansahedov, B.Gochmyradov (Turkmenistan).....	351
Значение получения правового образования в подготовке совершенных специалистов	
Б. Гурбансахедов, Б. Гочмырадов (Туркменситан)	352
Biofizika dersinde kreatininiň biohimiki häsiýetlerini öwrenmegiň usullary	
B. Sapayew (Özbekistan).....	352
Methods of studying the biochemical properties of creatine in the course of biophysics	
B. Sapayev (Uzbekistan).....	352
Способы изучения биохимических свойств креатина на курсе биофизики	
Б. Сапаев (Узбекистан)	352
Tehniki ýokary okuw mekdeplerinde bakalawrlary taýýarlamakda «fizika» dersinden özbaşdak işleri gurnamagyň usulyýeti	
G. Kelow, S. Ýazlyýewa (Türkmenistan)	353
Methodology for organizing independent work with a physics course in the preparation of bachelors of technical universities	
G. Kelov, S. Yazlyyeva (Turkmenistan).....	354
Методика организации самостоятельной работы с курсом физики при подготовке бакалавров технических вузов	
Г. Келов, С. Язлыева (Туркменистан).....	355
Multimediya tehnologiýalaryň ulanylmagy gistologiýa, embriologiýa we sitologiýa dersini okatmagyň netijeliligini ýokarlandyrmagyň usuly hökmünde	
G. Ýegengeldiyewa, R. Israfilowa (Türkmenistan)	355
Use of multimedia technologies as means of increasing the efficiency of the educational process in histology, embryology and cytology	
G. Yegengeldiyeva, R. Israfilova (Turkmenistan).....	356
Использование мультимедийных технологий как средство повышения эффективности учебного процесса по гистологии, эмбриологии и цитологии	
Г. Егенгельдыева, Р. Исрафилова (Туркменистан).....	356
Döwrebap hünärmenleri taýýarlamakda innowasion tehnologiýalar	

H. Saparlyýew, P. Gurbanow (Türkmenistan)	357
Innovative technologies in the training of a modern specialist	
H. Saparliev, P. Gurbanov (Turkmenistan)	357
Инновационные технологии в подготовке современного специалиста	
X. Сапарлиев, П. Курбанов (Туркменистан).....	358
Ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamakda STEM usulyýetiniň ähmiýeti	
H. Saparmuradow, O. Soltanowa (Türkmenistan)	358
The importance of STEM methodology in preparing highly qualified specialists	
H. Saparmuradow, O. Soltanova (Turkmenistan)	359
Важность методологии STEM в подготовке высококвалифицированных специалистов	
X. Сапармуратов, О. Солтанова (Туркменистан)	360
N/SI – N/CDS- düzümiň esasynda işleýän foto kabul edijiniň modelini okuw işinde ulanmak	
I. Sapaýew, B. Sapaýew (Özbeğistan)	360
Using a photodetector model based on the N/SI – N/CDS structure in the educational process	
I.Sapaýew, B.Sapaýew (Uzbekistan)	360
Использование модели фотоприемника на основе N/SI – N/CDS –структуры в учебном процессе	
И. Сапаев, Б. Сапаев (Узбекистан)	360
Hünär biliminde innowasion tehnologiýalar	
K. Baýramowa (Türkmenistan)	361
Innovative technologies in professional education	
K. Baýramowa (Turkmenistan)	363
Инновационные технологии в профессиональном образовании	
K. Байрамова (Туркменистан).....	363
Inžener-mehanikleri taýýarlamakda geometriki modelirlenmäniň ähmiýeti	
K. Kurbanow, D. Durdyýew (Türkmenistan)	363
The significance of geometric modeling in the training of mechanical engineers	
K. Kurbanov, D. Durdyuev, (Turkmenistan).....	364
Значение геометрического моделирования в подготовке инженеров - механиков	
K. Курбанов, Д. Дурдыев (Туркменистан).....	364
Garaşsyz Türkmenistanyň ylym ulgamy we ylmy ösdürmegiň milli tejribesi	
L. Allaberdýewa (Türkmenistan)	365
Scientific system of independent Turkmenistan and national experience in the development of science	
L. Allaberdieva (Turkmenistan)	366
Научная система независимого Туркменистана и национальный опыт развития науки	
Л.Аллабердыева (Туркменистан)	366
Talyplaryň bilimini barlamakda test ýumuşlarynyň dürli derejesiniň ulanylyşy	
M. Kaipowa (Türkmenistan).....	366
Using different types of testing to check students' IQ	
M. Kaipova (Turkmenistan).....	367
Использование различных видов тестирования при проверке знания студентов	
M. Каипова (Туркменистан).....	368
«Çaga keselleriniň bitewi alnyp barlyşy» atly okuw maksatnamasyny maşgala lukmanlarynyň kämilleşdiriş okuwlaryna girizmek	
M. Niýazowa, M. Durdyýewa (Türkmenistan)	368
Introduction of an «Integrated management of childhood illnesses» programme in the training of family physicians	
M. Niýazova , M. Durdyeva (Turkmenistan).....	369
Внедрение программы «Интегрированного ведения болезней детского возраста» в обучении семейных врачей	
M. Ниязова, М. Дурдыева (Туркменистан).....	369

Okatmagyň işjeň usulynda talyplaryň pikirilenmek ukubyny ösdürmek N. Maşaripowa (Türkmenistan).....	369
Development of students' thinking skills in the interactive learning method N. Masharipova (Turkmenistan).....	370
Развитие мыслительных навыков студентов в интерактивном методе обучения Н. Машарипова (Туркменистан).....	370
Weterinar lukmanlary taýýarlamakda innowasion tehnologiýalaryň ulanylyşy O. Kurbanowa (Türkmenistan).....	371
Use of innovative technologies in training highly qualified vet O. Kurbanova (Turkmenistan).....	372
Использование инновационных технологий в подготовке ветеринарных врачей О.Курбанова (Туркменистан).....	372
Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynusy döwründe tehniki ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň ekologiýa bilimi O. Orazdurdyýewa, Ş. Durdyýew (Türkmenistan).....	372
Actuality of ecological education of students of the technical institutes in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State O. Orazdurdyyeva, Sh. Durdyyev (Turkmenistan).....	373
Актуальность экологического образования студентов технических вузов в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства О. Ораздурдыева, Ш. Дурдыев (Туркменистан).....	374
Sagdyn durmuş ýörelgeleri boýunça geljekki maşgala lukmanlarynyň taýýarlygyny kämilleşdirmek S. Babaýewa, M. Gülükbayewa (Türkmenistan).....	374
Improving the training of future family medicine physicians on healthy lifestyles S. Babayeva, M. Gudjukbayeva (Turkmenistan).....	375
Совершенствование подготовки будущих врачей семейной медицины по вопросам здорового образа жизни С. Бабаева, М. Куджукбаева (Туркменистан).....	375
Milli bilim ulgamy kämil hünärmenleri ýetişdirmegiň esasy çeşmesidir Ş. Durdyýewa (Türkmenistan).....	375
The national educational system is the main source of training of highly qualified specialists Sh. Durdiyeva (Turkmenistan).....	376
Национальная образовательная система – основной источник подготовки высококвалифицированных специалистов Ш. Дурдыева (Туркменистан).....	377
Inžener tehniki ýokary okuw mekdeplerinde stem meýilnamasyny okuw işine ornaşdyrmagyň ylmy-usuly aýratynlygy M. Rahymow, S. Nazarow (Türkmenistan).....	377
Scientific and methodological features of the introduction of the STEM program into the educational process in engineering and technical universities M. Rakhimov, S. Nazarov (Turkmenistan).....	378
Научно-методическая особенность внедрения программы STEM в учебный процесс в инженерно-технических вузах М. Рахимов, С. Назаров (Туркменистан).....	379
Ylymly-bilimli ýaşlar – watanyň kuwwaty S. Nepesowa, G. Gurbanmuhamedowa (Türkmenistan).....	379
Power of the country – scientifically educated youth S. Nepesova, G. Gurbanmukhamedova (Turkmenistan).....	380
Сила страны – научно-образованная молодежь С. Непесова, Г. Гурбанмухамедова (Туркменистана).....	381
Ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamakda ylmyň we innowasion tehnologiýalaryň orny we ähmiýeti T. Döwletowa, M. Meläyewa (Türkmenistan).....	381

The role and significance of science and innovative technologies in Turkmenistan in training young high-level specialists T. Dovletova, M. Melyaeva (Turkmenistan).....	381
Роль и значение науки и инновационных технологий в Туркменистане в подготовке молодых специалистов высокого уровня Т. Довлетова, М. Меляева (Туркменистан).....	382
Ykdysatçy hünärmenlerde sebitleýin durmuş-ykdysady ösüşi üpjün etmegiň seljerme usulyýet başarnyklaryny ösdürmek Ý. Mämmedowa, Ş. Orazmämmedowa (Türkmenistan).....	383
Development of competencies and skills of economic specialists to ensure the socio-economic development of the regions Y. Mammedova, Sh. Orazmammedova (Turkmenistan).....	384
Развитие компетенций и навыков у специалистов экономического профиля для обеспечения социально-экономического развития регионов Я. Маммедова, Ш. Оразмаммедова (Туркменистан).....	384
Talypalaryň innowasiýa işjeňligini ösdürmegiň usullary Y. Mergenbaýew, Ç. Meläýewa (Türkmenistan).....	385
Development methods of innovative student activities Y. Mergenbayev, Ch. Melayeva (Turkmenistan).....	386
Методы развития инновационной деятельности студентов И. Мергенбаев, Ч. Мелаева (Туркменистан).....	386
Sport lukmançylygy fakultetinde pediatriýa dersiniň okadylyşynyň aýratynlyklary Ý. Ýawan, O. Bäşimowa (Türkmenistan).....	386
Features of teaching pediatrics at the Faculty of Sports Medicine Yazgyylych Yawan, Ogulkeyik Byashimova (Turkmenistan).....	387
Особенности преподавания педиатрии на факультете спортивной медицины Я. Яван, О.Бяшимова (Туркменистан).....	387
Durmuşy özgerdip, dünýä gujagymyzy açýarys! Ersmus maksatnamasy Türkmenistanda A. Çorekliyewa (Erasmus + Türkmenistandaky ilçisi).....	388
Erasmus+ changing lives, opening minds! Erasmus+ Programme in Turkmenistan A. Chorekliyewa (National office of Erasmus + in Turkmenistan).....	388
Эразмус+ изменяя жизнь, открываемся миру! О деятельности программы Эразмус в Туркменистане А. Чореклиева (Национальный офис Эразмус + Туркменистан).....	388
Häzirki zaman russiýada jemgyýetçilik bilimiň meseleleri we ösüş ugurlary N. Waleýewa (Russiýa Federasiýasy).....	390
Problems and directions of development of social education in modern Russia N. Valeeva (Russian Federation).....	390
Проблемы и направления развития социального образования в современной России Н. Валеева (Российская Федерация).....	390

**BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNYŇ GALKYNYŞY DÖWRÜNDE SPORT
ULGAMYŇDA INNOWASION TEHNOLOGIÝALAR**

**INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SPORTS IN THE ERA OF THE REVIVAL
OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СПОРТЕ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ
НОВОЙ ЭПОХИ МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА**

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe sport ulgamynda innowasion tehnologiýalar A. Amangulyýew (Türkmenistan).....	392
Innovative technologies in the sport in the Era of the Revival of the New Epoch of the Powerful State A. Amangulyew (Turkmenistan).....	392
Инновационные технологии в спорте в эру Возрождения новой эпохи могущественного государства А. Амангульев (Туркменистан).....	393

Sportuň elektron görnüşiniň adama ýetirýän täsirleri	
A. Çaryýewa, Ş. Nepesow (Türkmenistan)	394
The impact of e-sports on a person	
A. Charyyeva, Sh. Nepesov (Turkmenistan)	395
Влияние киберспорта на человека	
A. Чарыева, Ш. Непесов (Туркменистан)	395
Bedenterbiýäniň we sportuň durnukly ösüş maksatlaryny üpjün etmekte ähmiýeti	
A. Goçakowa (Türkmenistan)	396
The importance of physical education and sport in achieving Sustainable Development Goals	
A. Gochakova (Turkmenistan)	397
Значение физического воспитания и спорта в достижении Целей устойчивого развития	
A. Гочакова (Туркменистан)	397
Türkmenistanyň suw diplomatiýasy	
A. Gylyjowa, B. Jumagulowa (Türkmenistan)	397
Water diplomacy of Turkmenistan	
A. Gylyjova, B. Jumagulova (Turkmenistan)	399
Водная дипломатия Туркменистана	
A. Клычова, Б. Джумагулова (Туркменистан)	399
Ýaşlar, kanun we sport	
A. Işangulyýewa (Türkmenistan)	399
Youth, Law and Sports	
A. Ishangulyyeva (Turkmenistan)	400
Молодежь, закон и спорт	
A. Ишангулыева (Туркменистан)	401
Küşt oýny bilen baglanyşykly meseleleri programmalaşdyrmak	
A. Myratlyýew, J. Musaýewa (Türkmenistan)	401
Programming tasks related to the game of chess	
A. Myratliyev, J. Musayeva (Turkmenistan)	402
Программирование задач, связанных с игрой в шахматы	
A. Мыратлыев, Д. Мусаева (Туркменистан)	402
14-15 ýaşly basketbolçy türgenleri oýun wezipeleri esasynda taýýarlamagyň aýratynlyklary	
A. Saparow, O. Esenow (Türkmenistan)	402
Features of training basketball players 14–15 years old taking into account the apual of players	
A. Saparov, O. Esenov (Turkmenistan)	404
Особенности подготовки баскетболистов 14–15 лет с учетом амплуа игроков	
A. Сапаров, О. Эсенов (Туркменистан)	404
«Basketbol» bölüminde bedenterbiýe sapagynyň orta mekdep ýokary synp okuwçylarynyň aragatnaşyk hereketlerini döretmek	
A. Woronkowa, Ý. Zubarew (Russiýa Federasiýasy)	404
The formation of communicative actions of high school students in the physical education lesson in the basketball section	
A. Voronkova, Y. Zubarev (Russian Federation)	405
Формирование коммуникативных действий учащихся старших классов на уроке физической культуры в разделе «баскетбол»	
A. Воронкова, Ю. Зубарева (Российская Федерация)	405
Ýüzmek durmuşda hökmany we peýdaly beden maşklarynyň biridir	
B. Annaýew, R. Kulow (Türkmenistan)	406
Swimming is one of the necessary and useful physical exercises in life	
B. Annayev, R. Kulov (Turkmenistan)	407
Плавание – одно из самых важных и полезных физических упражнений в жизни	
B. Аннаев, Р. Кулов (Туркменистан)	408

Sport – saglygyň girewidir	
B. Baýramowa (Türkmenistan).....	408
Sports is a guarantee of health	
B. Baýramowa (Turkmenistan).....	409
Спорт – залог здоровья	
Б. Байрамова (Туркменистан).....	409
Sportuň görnüşi hökmünde nyşana ok atmagyň häsiýetnamsy we onuň taryhy	
B. Berdiýew (Türkmenistan).....	410
The characteristics and history of target shooting as a sport	
B. Berdiyev (Turkmenistan).....	410
Характеристики и история стрельбы по мишеням как вида спорта	
Б. Бердыев (Туркменистан).....	411
Sport sagdyn durmuşyň gözbaşy	
G. Atamyradowa (Türkmenistan).....	411
Sport is the foundation of a healthy life	
G. Atamuradova (Turkmenistan).....	413
Спорт – основа здоровой жизни	
Г. Атамурадова (Туркменистан).....	413
Türgenleriň taýýarlygy esasynda ýeňiş gazanmagyň ygtybarly ýollary	
G. Sähedow, H. Tatow (Türkmenistan).....	413
Ways to win based on the training of the athletes	
G. Sahedov, H. Tatov (Turkmenistan).....	414
Надежные пути достижения победы на основе подготовки спортсменов	
Г. Сахедов, Х. Татов (Туркменистан).....	415
Türkmenistanyň dzýudo boýunça milli ýygyny toparynyň agzalaryny ylmy esasyda taýýarlamak	
G. Welliýew, T. Amanlyýew (Türkmenistan).....	416
Training of the members of the national judo team of Turkmenistan on a scientific basis	
G. Welliyev, T. Amanlyyev (Turkmenistan).....	417
Подготовка членов сборной Туркменистана по дзюдо на научной основе	
Г. Веллиев, Т. Аманлыев (Туркменистан).....	417
Sportuň buzda tynmak görnüşiniň taryhy we gelip çykyşy	
H. Akmämmadow (Türkmenistan).....	418
Origin story of figure skating	
H. Akmammedov (Turkmenistan).....	419
История происхождения фигурного катания	
Х. Акмаммедов (Туркменистан).....	420
Sport sagdynlyk we bagtyýarlyk	
H. Nurmyradow (Türkmenistan).....	420
Sport is health and happiness	
H. Nurmyradov (Turkmenistan).....	421
Спорт – здоровье и счастье	
Х. Нурмырадов (Туркменистан).....	422
Elektromagnit şöhlelenmeleriniň janly bedenlere täsiri	
J. Annamyradow, A. Gylyçmämmadowa (Türkmenistan).....	422
The Effect of Electromagnetic Radiations to Living Beings	
J. Annamyradov, A. Gylychmammedova (Turkmenistan).....	423
Воздействие электромагнитного излучения на живые организмы	
Д. Аннамйрадов, А. Гылычмаммедова (Туркменистан).....	423
Ýaş dzýudoçularyň türgenleşiginde innowasion tehnologiýalary	
J. Geldibaýewa, A. Gylyçdurduýewa (Türkmenistan).....	424

Innovative technologies in the training of young judoists J. Geldibayeva, A. Gylychdurdyeva (Turkmenistan).....	425
Инновационные технологии в подготовке юных дзюдоистов Д. Гельдибаева, А. Гылычдурдыева (Туркменистан)	425
Erkin göreşijileriň fiziki taýýarlygy K. Kakabayew (Türkmenistan).....	426
Physical training of freestyle wrestlers K. Kakabayev (Turkmenistan).....	426
Физическая подготовка борцов вольного стиля К. Какабаев (Туркменистан)	427
Kiokusinkaý karateçi ýaş türgenlere aýaklaryň urguly tehnikalaryny öwretmegiň usuly L. Kostýunina, P. Semenow (Russiýa Federasiýasy).....	427
Methodology for teaching young karatekas of the Kyokushin style striking foot techniques L. Kostyunina, P. Semenov (Russian Federation).....	428
Методика обучения юных каратистов стиля кёкусинкай ударным техникам ног Л. Костюнина, П. Семенов (Российская Федерация)	429
Futbol oýnunyň umumy we ýörite beden taýýarlygy M. Amanow, M. Rejermuradow (Turkmenistan).....	430
General and specific football training M. Amanov, M. Rejermuradov (Turkmenistan).....	431
Общая и специальная физическая подготовка в футболе М. Аманов, М. Реджепмуратов (Туркменистан).....	432
Sport – sagdyn durmuş ýörelge M. Misekowa, Türkmenistan).....	433
Sport – healthy lifestyle M. Misekova (Turkmenistan)	433
Спорт – здоровый образ жизни М. Мисекова (Туркменистан)	433
Sanlaşdyrmak we milletiň saglygy M. Murtuzaliýew (Russiýa Federasiýasy)	434
Digitalization and motivating pressure of society M. Murtuzaliev (Russian Federation).....	434
Цифровизация и здоровье нации М. Муртузалиев (Российская Федерация)	435
Sagaldyş sportunyň ulgamlary O. Musaýewa, A. Agaýew (Türkmenistan).....	435
Systems of healthy sports O. Musayewa, A. Agayev (Turkmenistan).....	436
Оздоровительные системы спорта О. Мусаева, А. Агаев (Туркменистан)	437
Sportuň filosofiýasy O. Öwezowa, M. Mommyýewa (Türkmenistan).....	437
Sports philosophy O. Owezova, M. Mommyyeva (Turkmenistan).....	438
Философия спорта О. Овезова, М. Моммыева (Туркменистан).....	438
Basketbolçy türgenleriň ýürek gan - damar ulgamynyň funksional aýratynlyklary S. Amanmämmedowa, A. Murawenko (Türkmenistan)	439

Functional characteristics of the cardiovascular system of basketball players S. Amanmammedova, A. Muravenko (Turkmenistan)	440
Функциональные характеристики сердечно-сосудистой системы баскетболистов С. Аманмаммедова, А. Муравенко (Туркменистан)	440
Woleýbol oýnunyň tehnikasy T. Mämmedow, G. Hydyrowa (Türkmenistan).....	440
Volleyball technique T. Mammedov, G. Hydyrova (Turkmenistan).....	441
Техника волейбола Т. Маммедов, Г. Хыдырова (Туркменистан).....	442
Welosiped sportunyň ähmiýeti Ý. Myratberdiýew, T. Jumadurdyýew (Türkmenistan).....	442
The Importance of cycling Y. Myratberdiev, T. Jumadurdiyev (Turkmenistan)	444
Значение велосипедного спорта Я. Мыратбердиев, Т. Джумадурдыев (Туркменистан).....	444
Sport toparynda psihologyň işiniň mazmuny Z. Babaýewa, O. Niýazdurduýewa (Türkmenistan)	444
The role of the psychologist in sport teams Z. Babayeva, O. Niyazdurduyeva (Turkmenistan)	445
Роль психолога в спортивных командах З. Бабаева, О. Нияздурдыева (Туркменистан)	446
Bedenterbiýe we sport pudagynda ykdysady çeşmeleriň netijeli ulanylyşyna baha bermek üçin ýörelgeler M. Boltabaýew, K. Ziyadullaýew, U. Turdubekow (Özbekistan).....	446
Principles for assessing the effective use of economic resources in the field of physical culture and sports M. Boltabaev, Ziyadullaev, U. Turdubekov (Uzbekistan)	446
Принципы оценки эффективного использования экономических ресурсов сферы физической культуры и спорта М. Болтабаев, К. Зиядуллаев, У. Турдубеков (Узбекистан).....	446
Türgenleşigiň dowamynda ýaş pälwanlaryň tehniki we taktiki hereketlerini gowulandyrmakda çeyeligiň hiliniň hyzmaty K. Rasulow (Uzbekistan).....	447
The role of agility quality in improving the technical and tactical movements of young wrestlers in the training process K. Rasulov (Uzbekistan)	447
Роль качества ловкости в совершенствовании технико-тактических действий юных борцов в тренировочном процессе К. Расулов (Узбекистан)	448
Uýgunlaşdyrma bedenterbiýesinde integral çemeleşme N. Swetliçnaýa (Özbekistan)	449
Integral approach in adaptive physical education N. Svetlichnaya (Uzbekistan)	449
Интегральный подход в адаптивной физической культуре Н. Светличная (Узбекистан).....	449
Dolomiti toplumlaýyn gaýtadan işlemegiň tehnologik usuly O. Begmyradowa (Türkmenistan)	450
Technological method of complex processing of dolomite O. Begmyradova (Turkmenistan)	451
Технологический способ комплексной переработки доломита О. Бегмырадова (Туркменистан)	451

Nebit galyndylarynyň howplulyk derejesiniň kesgitlenişi D. Amannazarowa, G. Amannazarow (Türkmenistan).....	452
Determining the degree of danger of oil sludge D. Amannazarova, G. Amannazarov (Turkmenistan).....	453
Определение степени опасности нефтешламов Д. Аманназарова, Г. Аманназаров (Туркменистан).....	453
Ýol bitumalarynyň hilini gowulandyrmagyň ylmy usullaryny derňemek J.Sylapowa, D.Gurbannazarow, Ş.Berdiýewa (Türkmenistan).....	453
Research of scientific methods to improve the quality of road bitumens J. Sylapova, D. Gurbannazarov, Sh. Berdieva (Turkmenistan).....	454
Исследование научных методов повышения качества дорожных битумов Дж. Сылапова, Д.Гурбанназаров, Ш. Бердиева (Туркменистан).....	454
Awtomatlaşdyrylan dolandyryş ulgamynda programmirlenýän logiki kontrollerleriň ulanylmagynyň netijeliligi Atabaýew Azady (Türkmenistan).....	455
Efficiency of using programmable logic controllers in automated control systems A. Atabayev (Turkmenistan).....	456
Эффективность использования программируемых логических контроллеров в автоматизированных системах управления А. Атабаев (Туркменистан).....	456
Ýerli çig mallardan keramiki önümleri öndürmegiň mümkinçilikleri P. Soltanmyradow (Türkmenistan).....	456
Possibilities for the production of ceramic products from local raw materials P. Soltanmyradov (Turkmenistan).....	457
Возможности производства керамических изделий из местного сырья П. Солтанмырадов (Туркменистан).....	457
Uzak aradan zondirlemegiň maglumatlary arkaly türkmenistanyň şorlaşan topraklarynyň monitoringi H. Bekmyradow (Türkmenistan).....	458
Monitoring of saline soils of Turkmenistan according to remote sensing data H. Bekmyradov (Turkmenistan).....	458
Мониторинг засоленных почв туркменистана по данным дистанционного зондирования Х. Бекмурадов (Туркменистан).....	459
Çalymtyl sarygülüň (Hypericum scabrum L. Зверобой шероховатый) derman ösümlük çig malynyň suwly çykyndylaryndan gury ekstraktlaryň alnyş tehnologiýasy A. Gubaýew (Türkmenistan).....	459
The technology of obtaining dry extracts from aqueous extracts of medicinal plant raw materials St. John's wort (Hypericum scabrum L.) A. Gubayev (Turkmenistan).....	460
Технология получения сухих экстрактов из водных извлечений лекарственного растительного сырья зверобоя шероховатого (Hypericum scabrum L.) А. Губаев (Туркменистан).....	461
Magnezial sementiň alnyş usullary G. Soltanmyradowa, E. Atalykowa (Türkmenistan).....	461
Methods for obtaining magnesium cements G. Soltanmyradova, E. Atalykova (Turkmenistan).....	462
Способы получения магниевых цементов Г. Солтанмырадова, Э. Аталыкова (Туркменистан).....	462
Kommiwoýažeriň meselesini çözmegiň dürli usullary O. Çopanowa (Türkmenistan).....	462
Different methods for solving the traveling salesman problem O. Chopanova (Turkmenistan).....	463
Разные методы решения задачи коммивояжера О. Чопанова (Туркменистан).....	463

Türkmenistanyň şertlerinde goýun ýüňünden D ₃ witamini almagyň mümkinçilikleri	
B. Gurbangeldiýew, D. Gadamow (Türkmenistan)	464
Possibilities of obtaining vitamin D ₃ from sheep wool in the conditions of Turkmenistan	
B. Gurbangeldiev, D. Gadamov (Turkmenistan)	464
Возможности получения витамина D ₃ из шерсти овец в условиях Туркменистана	
Б. Гурбангельдыев, Д. Гадамов (Туркменистан).....	465
 Kebşirleýiş we zyýanly maddalar	
D. Gadamow, E. Annataganow (Türkmenistan)	465
Welding and harmful substances	
D. Gadamov, E. Annataganov (Turkmenistan)	466
Сварка и вредные вещества	
Д. Гадамов, Э. Аннатаганов (Туркменистан)	466
«Altyn asyr» Türkmen kölüniň suwunda ösýän fitoplanktonlaryň spektrofotometr barlaglary	
M. Gurbanýazow, K Kerimow. (Türkmenistan)	467
Spectrophotometric studies of phytoplankton growing in the water of the Turkmen lake «Altyn Asyr»	
M. Gurbanýazow, K Kerimow. (Turkmenistan)	468
Спектрофотометрические исследования фитопланктона, произрастающего в воде Туркменского озера «Алтын Асыр»	
М. Гурбанязов, К. Керимов (Туркменистан)	468
Ýüpek gurçuklary üçin iýmitlik biomassany ýetişdirmekte biotehnologiýanyň orny	
H. Myradowa, M. Gurbanýazow (Türkmenistan)	468
The role of biotechnology in the cultivation of food biomass for silkworms	
H. Myradova, M. Gurbanyazov (Turkmenistan)	469
Роль биотехнологии в выращивание пищевой биомассы для шелкопрядных червей	
Х. Мырадова, М. Гурбанязов (Туркменистан)	469
Ýurdumyzda ösdürilip ýetişdirilýän gowaça sortlary	
P. Allabaýew, G. Gurdow (Türkmenistan)	469
Cotton varieties cultivated in the country	
P. Allabayev, G. Gurdov (Turkmenistan)	470
Сорта хлопка выращиваемые в стране	
П. Аллабаев, Г. Гурдов (Туркменистан).....	470
Oba hojalyk ekinleriniň mikrogrinlerini gidroponika usulynda ösdürip ýetişdirmegiň tehnologiýalary	
H.B.Muhammetgulyýewa (Türkmenistan)	471
Technology of growing agricultural plants using hydroponics	
H. Muhammetgulyeva (Turkmenistan).....	471
Технология выращивания сельскохозяйственных растений в условиях гидропоники	
Х. Мухамметгулыева (Туркменистан)	471
Guratmagyň konwektiwi usulynyň kömegi bilen kädiniň ununy taýýarlamak	
T.Meredowa, (Türkmenistan)	472
Preparation of pumpkin flour by the method of convective drying	
T.Meredova (Turkmenistan)	472
Приготовление тыквенной муки методом конвективной сушки	
Т. Мередова (Туркменистан).....	473
Garaýalçy jülgesinide bioykysady taýdan bähbitli bolan hwoş görnüşli borjagyň goruny kesgitlemek	
H. Ataýewa (Türkmenistan)	473
Determination of the reserves of a bioeconomically significant species of horsetail ephedra in Garayalchy Gorge	
H. Atayeva (Turkmenistan).....	474
Определение запасов биологически значимого вида хвойника хвощевых ущелья Караялчи	
Х. Атаева (Туркменистан)	475

Hemra maglumatlaryny ulanyp ösümlük örtüginin üýtgemegini öwrenmek	
Ş. Atamanow (Türkmenistan)	475
Study of vegetation changes using satellite data	
Sh. Atamanov (Turkmenistan)	476
Изучение изменения растительности с использованием спутниковых данных	
Ш. Атаманов (Туркменистан)	476
Şor topraklardaky mikromisetleriň düzümi	
G. Satlygulyýewa, L. Gulmämedowa, A. Konowalowa (Türkmenistan)	476
Composition of micromycetes of saline soils	
G. Satlygulyyeva, L. Gulmamedova, A. Konovalova (Turkmenistan)	477
Состав микромицетов засоленных почв	
Г. Сатлыкулыева, Л. Кульмамедова, А. Коновалова (Туркменистан)	477
Ammarlaryň sanyna görä logistika çykdajylary	
K. Seyidow (Türkmenistan)	477
Logistics costs based on number of warehouses	
K. Seyidov (Turkmenistan)	478
Заграта на логистику в зависимости от количества складов	
К. Сейидов (Туркменистан)	478
Alternatiw energiýa çeşmelerini utgaşdyryp zuňnydy tüsseleri suwarymly ekerançylykda peýdalanmagyň tehnologiýasy	
B. Muhammedow (Türkmenistan)	479
Technology of use of exhaust fumes in combination with the alternative energy sources in irrigated agriculture	
B. Ibragimov, (Turkmenistan)	479
Технология использования выхлопных дымов в сочетании с альтернативными источниками энергии в орошаемом земледелии	
Б. Ибрагимов, (Туркменистан)	480
Barlaghana şertlerinde glutensiz un taýýarlamagyň usulyýeti	
K. Agamyradow (Türkmenistan)	480
Method for preparing gluten-free flour in the laboratory	
K. Agamyradov (Turkmenistan)	481
Методика приготовления безглютеновой муки в лабораторных условиях	
К. Агамырадов (Туркменистан)	481
Ýaşauyş jaýlarynyň binagärlik taslamasynda günüň adam üçin peýdasy	
M. Berdimämmedow (Türkmenistan)	481
Importance and benefits of the sun for a person in the architectural design of residential buildings	
M. Berdimammedov (Turkmenistan)	482
Значение и польза солнца для человека в архитектурном проектировании жилых домов	
М. Бердымаммедов (Туркменистан)	482
«Ýaşyl» we «akyly» şäher Arkadag	
A. Ataýewa (Türkmenistan)	483
Green and smart Arkadag city	
A. Ataeva (Turkmenistan)	484
«Зеленый» и «умный» город Аркадаг	
А. Атаева (Туркменистан)	484

YLMY ÖSDÜRMEKDE ÝAŞ ALYMLARYŇ ORNY

THE ROLE OF YOUNG SCHOLARS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE

РОЛЬ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ В РАЗВИТИИ НАУКИ

Kümüş nitradynyň suwdaky kolloid ergininde kümüş nanobölejikleriň dispergirlenilişi	
A. Amanmäadow, A. Gylyjowa (Türkmenistan)	486
Dispersion of silver nanoparticles in aqueous colloid solutions of silver nitrate	
A. Amanmadov, A. Gylyjova (Turkmenistan)	486
Диспергирования наночастиц серебра в водных коллоидных растворах нитрата серебра	
А. Аманмадов, А. Гылыджова (Туркменистан)	487

Ekologiýa taýdan arassa energiýa çeşmesi hökmünde gün fotoenergiýasy A. Annaýewa, G. Seýidowa (Türkmenistan)	487
Solar photoenergy as an environmentally friendly energy source A. Annaeva, G. Seyidova (Turkmenistan)	488
Солнечная фотоэнергетика как экологически чистый источник энергии А. Аннаева, Г. Сейидова (Туркменистан)	488
Türkmenistanyň şertlerinde ýüplük öndürmegiň innowasion tehnologiýasyny egirme önümçiligine ornaşdyrmagyň usullary A. Ataýewa, T.Köşiliýewa (Türkmenistan)	489
Methods of introducing innovative technology of yarn production in the conditions of Turkmenistan A. Atayeva, T. Koshilyewa (Turkmenistan)	490
Методы внедрения инновационных технологий производства пряжи в условиях Туркменистана А. Атаева, Т. Кошилиева (Туркменистан)	491
Kompleksiň häsiýetlerini modelirlmek A. Çaryýew, G. Şemsetdinow (Türkmenistan)	491
Modeling the properties of the complex A. Charyev, G. Shemsetdinov (Turkmenistan)	492
Моделирование свойств комплекса А. Чарыев, Г. Шемсетдинов (Туркменистан)	492
Fotoelektrik gün stansiýalaryň taslamalaryny işläp taýýarlamagyň usulyýeti A. Jumaýew (Türkmenistan)	492
Methodology for the development of projects of photovoltaic solar stations A. Jumayev (Turkmenistan)	493
Методика разработки проектов фотоэлектрических солнечных станций А. Джумаев (Туркменистан)	493
Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmelerinde elektrik energiýany akumulirlmegiň usullary A. Öwülýägulyýew (Türkmenistan)	494
Methods of electric energy storing in renewable energy sources A. Ovulyagulyyev (Turkmenistan)	495
Методы аккумулирования электрической энергии в возобновляемых источниках энергии А. Овулягульев (Туркменистан)	495
Türkmen zenan köýnekleri üçin niýetlenen matalaryň adam saglygyna täsiri A. Ýaryýew (Türkmenistan)	495
Effects of fabrics intended for turkmen women's dresses on human health A. Yaryyev (Turkmenistan)	496
Влияние туркменской женской одежды на здоровье человека А. Яриев (Туркменистан)	497
Türkmenistanda ýel energetiki gurnawlaryny ornaşdyrmakda innowasion tehnologiýalaryň ähmiýeti B. Reýimow (Türkmenistan)	497
Value of innovative technologies at placing of wind energy installations in Turkmenistan B. Reyimov (Turkmenistan)	498
Значение инновационных технологий при размещении ветроэнергетических установок в Туркменистане Б. Рейимов (Туркменистан)	499
Fizikany öwretmegiň noosfera tehnologiýasy B. Rustemow (Türkmenistan)	499
Noospheric technology of teaching physics B. Rustemov (Turkmenistan)	500
Ноосферная технология обучения физике Б. Рустемов (Туркменистан)	500

Kreatininiň fiziki-himiki aýratynlyklaryny öwrenmegiň usulyýeti barada F.Saitkulow (Özbeqistan).....	501
On the methodology of studying the physico-chemical characteristics of creatinine F. Saitkulov (Uzbekistan).....	501
О методике изучения физико-химических особенностей креатинина Ф. Саиткулов (Узбекистан)	501
Nebit tegmiliniň ýaýramagynyň iki ölçegli modeli G. Garaýew (Türkmenistan)	502
2D model of oil spill spread G. Garaev (Turkmenistan)	504
Двумерная модель распространения нефтяного пятна Г. Гараев (Туркменистан)	504
Au-N-GaP şottki diodynyň elektrik we fotoelektrik häsiýeti G. Orazowa (Türkmenistan)	505
Electrical and photoelectrical properties of schottky diode Au-n-GaP G. Orazova (Turkmenistan)	506
Электрические и фотоэлектрические свойства диода шоттки Au-n-GaP Г. Оразова (Туркменистан).....	506
Gahryman Arkadagymyzyň «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri» kitaby –dermançylyk ylmynyň ajaýyp nusgasy J. Ataýewa, J. Sopyýew, B. Kakabaýewa (Türkmenistan).....	506
The book by our Hero-Arkadag «Medicinal Plants of Turkmenistan» is a great example of the medicine science J. Atayeva, J. Sopyuev, B. Kakabayeva (Turkmenistan)	507
Книга нашего Героя-Аркадага «Лекарственные растения Туркменистана» – прекрасный образец науки о лекарствах Дж. Атаева, Дж. Сопыев, Б. Какабаева (Туркменистан)	508
Düroty ösümliginiň farmakotoksik täsiriniň anyklanylyşy M. Baýramlyýewa, J. Ataýewa (Türkmenistan)	508
Defining of the pharmacotoxic effect of the coltsfoot M. Bayramlyyeva, J. Atayeva (Turkmenistan)	509
Определения фармакотоксического действия растения мать-и-мачеха М. Байрамлыева, Д. Атаева (Туркменистан)	509
Ekologik taýdan arassa organomineral dökünleriniň topagyň gurplulygyna täsirini ylmy esasda öwrenmek K. Amanow, R. Nurow (Türkmenistan).....	510
Scientific study of the influence of ecologically pure organomineral fertilizers on soil fertility K. Amanov, R. Nurov (Turkmenistan).....	511
Научное исследование влияния экологически чистых органоминеральных удобрений на плодородие почвы К. Аманов, Р. Нуров (Туркменистан)	511
Türkmenistanyň daglyk sebitlerinde sil akarlarynyň suwuny toplamagyň we netijeli peýdalanmagyň usullary R. Durdyýew, K. Öwezow (Türkmenistan)	511
Methods of collection and efficient use of flood water in mountainous regions of Turkmenistan R. Durdyyev, K.Ovezov (Turkmenistan).....	513
Методы сбора и эффективного использования паводковых вод в горных районах Туркменистана Р. Дурдыев, К.Овезов (Туркменистан)	513
Energiýanyň gaýtadan dikeldilýän energogurnawlaryny elektroenergetiki torna birikdirmekde sanly ulgam K. Saryýew, P. Orazmammedow (Türkmenistan).....	513
Digital system to connect renewable energy to the power grid K. Saryyev, P. Orazmammedov (Turkmenistan).....	514
Цифровой система к подключению возобновляемой энергетики к электросети К. Сарыев, П. Оразмамедов (Туркменистан).....	514

Aşgar gurşawynda üçkalsiýfosfatyň özleşdirijiligini ýokarlandyrmagyň barlaglary M. Amangulyýew (Türkmenistan).....	515
Studies to increase the absorption of tricalcium phosphate in an alkaline environment M. Amangulyyev (Turkmenistan).....	516
Исследования повышения усвояемости трикальцийфосфата в щелочной среде M. Аманкулиев (Туркменистан).....	516
GaP esasyndaky au-n-gap nanogurluşly şottki diodynyň elektrik häsiýeti M. Annaberdýewa, A. Ýazyýewa (Türkmenistan).....	516
Electrical characteristics of the nanostructured Au-n-GaP schottky photodiodes on GaP M. Annaberdieva, A. Yazuyeva (Turkmenistan).....	518
Электрические свойства наноструктурированных фотодиодов шоттки au-n-gap на основе GaP M. Аннабердыева, А. Языева (Туркменистан).....	518
Energetika pudagynda gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň ähmiýeti M. Daňatarowa, A. Hojalyýew (Türkmenistan).....	518
The importance of renewable energetic sources in the energy sector M. Danatarova, A. Hojalyyev (Turkmenistan).....	520
Значение возобновляемых источников энергии в энергетике M. Данатарова, А. Ходжалыев (Туркменистан).....	520
Nanoölçegli ferromagnit materiallaryň magnit gurluşyny öwrenmegiň innowasion tehnologiýasy M. Gurbannyýazow (Türkmenistan).....	520
Innovative technology for studying the magnetic structure of nano-size ferromagnetic films M. Gurbannyuzow (Turkmenistan).....	521
Иновационная технология изучения магнитной структуры наноразмерных ферромагнитных материалов M. Гурбаннязов (Туркменистан).....	521
Ýerasty suwlary peýdalanmagyň milli kökleri we hukuk esaslary M. Halmuhammedowa (Türkmenistan).....	522
Legal basis and national roots for the use of groundwater M. Halmuhammedova (Turkmenistan).....	523
Правовые нормы и национальные корни по использованию подземных вод M. Халмухаммедова (Туркменистан).....	523
Dürli magnit gurşawlarda äpet magnitgarşylyk hadysasy M. Maşayew (Türkmenistan).....	523
The giant magnetoresistance effect in various magnetic environments M. Mashayev (Turkmenistan).....	524
Эффект гигантского магнитосопротивления в различных магнитных средах M. Машаев (Туркменистан).....	525
Atlaryň kesellerini anyklamakda ulanylýan häzirkizaman innowasion tehnologiýalar M. Meretmäadow (Türkmenistan).....	525
Modern innovative technologies in diagnostics of horse's diseases M. Meretmedov (Turkmenistan).....	526
Современные инновационные технологии в диагностике болезней лошадей M. Меретмедов (Туркменистан).....	527
Türkmenistanyň howa şertlerinde ýyladyşhananyň ýylylyk mukdarynyň kuwwatyny kesgitlemek M. Orazberdiýewa (Türkmenistan).....	527
Determination of the thermal capacity of a greenhouse under the climatic conditions of Turkmenistan M. Orazberdieva (Turkmenistan).....	528
Определение тепловой мощности теплицы в климатических условиях Туркменистана M. Оразбердиева (Туркменистан).....	528

Sesleri sanlar arkaly aňlatmak M. Myradow (Türkmenistan).....	528
Representing sounds in digital form M. Myradow (Turkmenistan).....	529
Представление звуков в цифровом виде М. Мырадов (Туркменистан).....	530
Klimatyň üýtgeýän şertlerinde Garagumuň ekologiýa ulgamyny goramagyň ähmiýeti N. Nurberdiyew, O. Pirnazarow (Türkmenistan).....	530
The importance of studying the protection of the Karakum ecological system under changing climate conditions N. Nurberdiyev, O. Pirnazarov (Turkmenistan).....	531
Актуальность изучения защиты экологической системы Каракумов в изменяющихся климатических условиях Н. Нурбердиев, О. Пирназаров (Туркменистан).....	532
Gün energetikasynda naprýaženiýäniň garmoniki ýoýulmasyny peseltmegiň usuly O. Abdykadyrowa, M. Ataýew (Türkmenistan).....	532
Way to reduce harmonic voltage distortion in solar energy O. Abdykadyrova, M. Atayev (Turkmenistan).....	533
Способ снижения гармонических искажений напряжения в солнечной энергетике О. Абдыкадырова, М. Атаев (Туркменистан).....	533
Käşiriň ýerli sortlarynyň düzümindäki karotinoidleri fiziki-himiki usullar bilen öwrenmek O. Baýsähedowa, M. Amangulyýew (Türkmenistan).....	534
Physico-chemical studies of carotenoids in local varieties of carrots O. Baysahedova, M. Amankulyyev (Turkmenistan).....	535
Физико-химические исследования каротиноидов в местных сортах моркови О. Байсахедова, М. Аманкулиев (Туркменистан).....	535
Türkmenistanda gadymy suw we suw gurluşyk desgalarynyň atlandyrylyşy O. Gurbangeldiyew (Türkmenistan).....	536
Ancient irrigation constructions in Turkmenistan and their names O. Gurbangeldiyev (Turkmenistan).....	537
Древние водные сооружения и их наименование в Туркменистане О. Гурбангелдиев (Туркменистан).....	537
Gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleriniň hasabyna suwdan «ýaşyl» wodorody almagyň netijeli usuly Ş. Şamuhammedow (Türkmenistan).....	538
Efficient way to extract green hydrogen from water using renewable energy sources Sh. Shamuhammedov (Turkmenistan).....	539
Эффективный способ извлечения зелёного водорода из воды с использованием возобновляемых источников энергии Ш. Шамухамедов, (Туркменистан).....	539
Talyplaryň ylmy gurnagy – ylma sary ýol D. Fonarew, R. Gazimowa, (Russiýa Federasiýasy).....	539
Student scientific club – a springboard into science D. Fonarew, R. Gazimowa, (Russian Federation).....	540
Студенческий научный кружок – трамплин в науку Д. Фонарев, Р. Газимова (Российская Федерация).....	540
Biologiýanyň, biolukmançylygyň we jemgyýeti öwreniş ylmynyň käbir meselelerini matematiki modelirleme hakynda I. Astaşowa, (Russiýa Federasiýasy).....	540
On mathematical modeling of some problems in biology, biomedicine and sociology I. Astashova (Russian Federation).....	541
О математическом моделировании некоторых задач биологии, биомедицины и социологии И. Асташова (Российская Федерация).....	542

**OLIMPIÝA OÝUNLARYNA WE BEÝLEKI HALKARA ÝARYŞLARA TÜRKMENISTANYŇ
MILLI ÝYGYNDY TOPARLARYNY YLMY ESASDA TAÝÝARLAMAK**

**SCIENTIFIC BASES OF TRAINING NATIONAL TEAMS OF TURKMENISTAN
FOR OLYMPIC GAMES AND OTHER INTERNATIONAL COMPETITIONS**

**НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ СБОРНЫХ
КОМАНД ТУРКМЕНИСТАНА К ОЛИМПИЙСКИМ ИГРАМ И ДРУГИМ
МЕЖДУНАРОДНЫМ СОРЕВНОВАНИЯМ**

Olimpiýa oýunlaryna taýýarlyk döwründe türgenleriň biomehaniki parametrlerini bahalandyrmak	
A. Abdullayeva (Turkmenistan).....	544
Assessment of biomechanical parameters of athletes during the olympic training period	
A. Abdullayeva (Turkmenistan).....	545
Оценка биомеханических показателей спортсменов в период олимпийской подготовки	
A. Абдуллаева (Туркменистан).....	545
Saglygy goraýuş, bilim we sport ulgamlarynda emeli intellekt tehnologiýasynyň ähmiýeti	
A. Arlanowa (Türkmenistan).....	545
Significance of artificial intelligence technologies in healthcare, education and sports	
A. Arlanova (Turkmenistan).....	546
Значение технологий искусственного интеллекта в сферах здравоохранения, образования и спорта	
A. Арланова (Туркменистан).....	547
Türkmen sportunyň dünýä ýüzündäki abraýy	
A. Rahmanowa (Türkmenistan).....	547
World reputation of turkmen sports	
A. Rahmanova (Turkmenistan).....	548
Международная репутация туркменского спорта	
A. Рахманов (Туркменистан).....	548
Ýokary derejeli türgenleriň agram boý görkezijilerini we ýaglylyk derejelerini bahalandyrmagyň tehnologiýasy	
H. Nunnayew, A. Saparow (Türkmenistan).....	549
Technology for assessing weight, height and fat deposit in top-level athletes	
H.Nunnayev, A.Saparov (Turkmenistan).....	550
Технология оценки веса, роста и жировотложения у спортсменов высшего уровня	
X. Нуннаев, А. Сапаров (Туркменистан).....	550
Okuw-türgenleşik ýugnanyşyklaryny guramak we geçirmek	
B. Mämmetgulyýew (Türkmenistan).....	551
Organizing and conducting training sessions Importance and role of (OCT) in preparation	
B. Mämmetgulyyev (Turkmenistan).....	552
Организация и проведение тренировок. Значение и количество травм в кулинарии.	
Б. Мамметгулыев (Туркменистан).....	553
Ýokary derejeli türgenleri innowasion usullar arkaly barlamagyň ähmiýeti	
E.Sopyýew (Türkmenistan).....	553
Significance of innovative research methods in the training of highly qualified athletes	
E. Sopyyev (Turkmenistan).....	554
Значение инновационных методов исследования в подготовке высококвалифицированных спортсменов	
Э. Сопыев (Туркменистан).....	555
Ýokary derejeli woleýbolçylaryň fiziki işjeňligini bahalandyrmak	
G. Ýalkarowa (Türkmenistan).....	555
Assessment of physical workability of highly qualified volleyball players	
G. Yalkarova (Turkmenistan).....	556
Оценка физической работоспособности высококвалифицированных специалистов	
Г. Ялкапова (Туркменистан).....	556

Olimpiýa oýunlaryna we beýleki halkara ýaryşlara ýáýdan atmagyň görnüşi boýunça milli ýygyndy toparlaryny ylmy esasy taýýarlamak	
H. Nunnayew, Y. Orazgeldiyew (Türkmenistan)	557
Scientific preparation of national archery teams for the Olympic Games and other international competitions.	
H. Nunnayev, Y. Orazgeldiyev (Turkmenistan)	558
Научная подготовка сборных команд по стрельбе из лука к Олимпийским играм и другим международным соревнованиям.	
X. Нуннаев, И. Оразгельдиев (Туркменистан)	558
Türgenleriň energo üpjünçiliginde iýmitiň orny we içegäniň mikrobiomasynyň modulýasiýasy	
I.Kobelkova, M.Korosteleva (Russiýa Federasiýasy)	559
The role of nutrition and modulation of the intestinal microbiome in the energy supply of athletes	
I. Kobelkova, M. Korosteleva (Russian Federation)	559
Роль питания и модуляция кишечного микробиома в энергообеспечении спортсменов	
И. Кобелькова, М. Коростелева (Российская Федерация)	560
Agyr atletikaçylaryň lukmançylyk-biologik üpjünçiligi	
J. Agajykowa, O. Geldimyradowa (Türkmenistan)	560
Medical and biological support of weightlifters	
J. Agajykova, O. Geldimyradowa (Turkmenistan)	561
Медико-биологическое обеспечение тяжелоатлетов	
Д. Агаджикова, О.Гельдымырадова (Туркменистан)	562
Gandbolçylaryň tizlikli çydamlylygyny ösdürmegiň usullary	
J. Döwranowa (Türkmenistan).....	562
Methods of improving speed endurance of handball players	
J. Dovranova (Turkmenistan)	563
Методики совершенствования скоростной выносливости гандболистов	
Д. Довранова (Туркменистан).....	564
Erkin göreşçileriň beden taýýarlygynyň aýratynlygy	
J. Gurbanowa, S. Täçmuhammedowa (Türkmenistan).....	564
Specifics of physical training of freestyle wrestlers	
J. Gurbanova, S. Tachmuhammedova (Turkmenistan).....	565
Специфика физической подготовки борцов вольной борьбы	
Д. Гурбанова, С. Тачмухаммедова (Туркменистан).....	566
«Contemplas» enjamy arkaly togalanmagyň biomehaniki derňew geçirilişi	
M. Mamedow, E. Sopyýew (Türkmenistan).....	566
Biomechanical analysis of a somersault using the Contemplas device	
M. Mamedov, E. Sopyuev (Turkmenistan).....	567
Биомеханический анализ кувырка с помощью аппарата «Contemplas»	
М. Мамедов, Э. Сопыев (Туркменистан).....	567
Sagdyn nesliň röwşen geljegi bar	
M. Saparow (Türkmenistan)	568
A healthy generation has a bright future	
M. Saparow (Turkmenistan)	569
У здорового поколения блестящее будущее	
М. Сапаров (Туркменистан)	570
Milli göreşiň binýadynda guşakly göreşijileri taýýarlamagyň aýratynlyklary	
N. Orazdurdyýew (Türkmenistan)	570

Features of training belted wrestlers on the basis of national wrestling N. Orazdurdyev, R. Gelenjayew (Turkmenistan)	571
Особенности подготовки борцов по борьбе на поясах на базе национальной борьбы Н. Ораздурдыев, Р. Геленджаев (Туркменистан).....	572
Türgenleri olimpiýa we paralimpiýa oýunlaryna taýýarlamakdaky innowasion çemeleşmeler O. Nobatowa, J.Sopyýew (Türkmenistan).....	572
Innovative approaches to preparing athletes for the Olympic and Paralympic Games O. Nobatova, J. Sopyuev (Turkmenistan).....	573
Инновационные подходы к подготовке спортсменов к Олимпийским и Паралимпийским играм О. Нобатова, Дж. Сопиев (Туркменистан).....	574
Talyp türgenleriň syýasy dünýägaraýşyny ýokarlandyrmagyň aýratynlyklary we ähmiýeti O. Odäýewa, A. Myradow (Türkmenistan)	574
Peculiarities and significance of increasing the political worldview of students O. Odaeva, A. Myradov (Turkmenistan)	575
Особенности и значение повышения политического мировоззрения студентов О. Одаева, А.Мырадов (Туркменистан).....	576
Buzda tyrmak sportunda ýörite beden taýýarlygy R. Myradow (Türkmenistan)	576
Special physical training in figure skating R. Myradov (Turkmenistan)	577
Специальная физическая подготовка в фигурном катании Р. Мурадов (Туркменистан).....	578
Maýuplyk arabasynda tennis – mümkinçilikleri çäkli adamlaryň durmuş taýdan intigrerlenmäge mümkinçilikleri R. Stanesku (Rumyniýa)	579
Wheelchair Tennis – an Opportunity for Social Integration of the People with Disabilities R. Stanesku (Romania)	579
Теннис на инвалидных колясках – возможность социальной интеграции людей с ограниченными возможностями Р. Станеску (Румыния).....	580
Dürli fiziki ýüklenmelerde bolan türgenlerde ýürek-damar ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleri S.Amanmämmedowa, M.Kakageldiýewa (Türkmenistan).....	580
Adaptation capabilities of the cardiovascular system of the athletes' body under various types of physical load S. Amanmammedova, M. Kakageldiyeva (Turkmenistan).....	581
Адаптационные возможности сердечно-сосудистой системы организма спортсменов при различных видах физической нагрузки С. Аманмаммедова, М. Какагельдиева (Туркменистан).....	582
«Giňdiwar» saglyk ýoly boýunça ýörişň kardio-respirator ulgamyna täsiri S. Hydyrow (Türkmenistan)	582
Impact of a hiking along the Gindivar Health Path on cardiorespiratory system S. Hydyrov (Turkmenistan)	583
Воздействие похода по тропе Здоровья «Гиндивар» на кардио-респираторную систему С. Хыдыров (Туркменистан).....	584
Funksiýa görkezijilerine esaslanýan kuraşyň görmüşi boýunça pälwanlaryň beden taýdan sagdynlygynyň üýtgemeginiň dinamikasy N. Aliýew (Özbeqistan)	584
Dynamics of changes in the physical fitness of wrestlers in the Kurash type based on functional indicators N. Aliyev (Uzbekistan)	585
Динамика изменений физической подготовленности борцов по борьбе кураш на основе функциональных показателей Н. Алиев (Узбекистан)	585

**«ARKADAG SERDARLY BAGTYÝAR ÝAŞLAR» ÝYLYNDA ÝAŞLARDA SAGDYN DURMUŞ
ÝÖRELGELERINI TERBIÝELEMegiŇ WE ILATYŇ FIZIKI IŞJEŇLIGINI ÖSDÜRMEGiŇ
MÖHÜM WEZIPELERI**

**DEVELOPING HEALTHY LIFESTYLES IN YOUTH AND ENHANCING PHYSICAL
ACTIVITY OF POPULATION IN THE YEAR OF «HAPPY YOUTH WITH ARKADAG SERDAR»**

**ЗАДАЧИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРИНЦИПОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У МОЛОДЕЖИ
И РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ В ГОД «СЧАСТЛИВАЯ МОЛОДЕЖЬ С АРКАДАГ СЕРДАРОМ»**

Bedenterbiýe we sport sagdynlygyň gözbaşy	
A. Alaşayewa (Türkmenistan)	588
The fitness and sports is the source of the health	
A. Alashayeva (Turkmenistan)	589
Физкультура и спорт – источник здоровья	
A. Алашаева (Туркменистан).....	589
Körpeleri terbiýelemekde milli oýunlaryň ähmiýeti	
A. Goçow, J. Paýtykowa (Türkmenistan).....	589
The significance of the national games in education of the children	
A. Gochov, J. Paýtykova (Turkmenistan).....	590
Значение национальных игр при обучении детей дошкольного возраста	
A. Гочов, Д. Пайтыкова (Туркменистан).....	591
Ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgelerini terbiýelemegiň häzirki zaman usullary	
A. Gurbanmämmadow, M. Allanazarowa (Türkmenistan).....	591
Modern methods of promoting healthy lifestyles in young people	
A. Gurbanmammedov, M. Allanazarova, (Turkmenistan).....	592
Современные методы обучения молодежи здоровому образу жизни	
A. Гурбанмамедов, М. Алланазаров (Туркменистан).....	593
Halk döredijilik eserleri milli terbiýäniň gönezlik çeşmesi	
A. Gurbanowa (Türkmenistan)	593
Works of a folk art – is the primary source of a national education	
A. Gurbanova (Turkmenistan)	594
Произведения народного творчества – первоисточник национального воспитания	
A. Гурбанова (Туркменистан).....	595
Saglyk - bagtyýarlygyň kepili	
A. Saparow (Türkmenistan).....	595
Healthy – a guarantee of prosperous	
A. Saparow (Turkmenistan).....	596
Здоровье – гарантия счастья	
A. Сапаров (Туркмениста)	596
Welosiped ýörişi we sagdyn durmuş	
A. Tagandurdyýewa (Türkmenistan)	597
Cycling and healthy living	
A. Tagandurdiyeva (Turkmenistan)	597
Велосипед и здоровый образ жизни	
A. Тагандурдыева (Туркменистан).....	598
Türkmen milli oýunlary	
B. Babaýewa (Türkmenistan)	598
The Turkmen National Games	
B. Babaeva (Turkmenistan)	599
Туркменские национальные игры	
Б. Бабаева (Туркменистан).....	599

Welosipediň adam saglygyna we ekologiýa arassalygyna peýdasy	
B. Çaryýarowa, S. Tekemämmedowa (Türkmenistan).....	599
The advantages of cycling for human health and clean ecology	
B. Chariyarova, S. Tekemammedova (Turkmenistan).....	600
Преимущества езды на велосипеде для здоровья человека и экологии	
Б. Чарырова, С. Текемаммедова (Туркменистан).....	600
Ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgesiniň medeniýetini kemala getirmek	
B. Çaryýew, A. Berdiýewa (Türkmenistan).....	601
Promotion of a healthy lifestyle culture among young people	
B. Charyev, A. Berdieva (Turkmenistan).....	601
Формирование культуры здорового образа жизни у молодежи	
Б. Чарыев, А. Бердыева (Туркменистан).....	602
Sagdyn bedende sagdyn ruh	
B. Gazakowa (Türkmenistan).....	602
Healthy mind in a healthy body	
B. Gazakova (Turkmenistan).....	603
В здоровом теле здоровый дух	
Б. Газакова (Туркменистан).....	604
Sagdyn durmuş - bagtyýarlygyň gözbaşy	
B. Guwanjow (Türkmenistan).....	604
Healthy life – source of happiness	
B. Guvanjov (Turkmenistan).....	605
Здоровая жизнь – источник счастья	
Б. Гуванджов (Туркменистан).....	606
Atda gezim etmegiň saglyga täsiri	
B. Kurbanow, M. Saburowa (Türkmenistan).....	606
The impact of horse riding on health	
B. Kurbanov, M. Saburova (Turkmenistan).....	607
Влияние верховой езды на здоровье	
Б. Курбанов, М. Сабурова (Туркменистан).....	607
Ýaşlaryň fiziki işjeňligini ösdürmekde sanly tehnologiýalaryň ähmiýeti	
Ç. Mämmetgulyýew, A. Annamyradow (Türkmenistan).....	607
The significance of digital technologies in the development of physical activity of youth	
Ch. Mammegulyev, A. Annamyradov (Turkmenistan).....	608
Значение цифровых технологий в развитии физической активности молодежи	
Ч. Мамметгулыев, А. Аннамырадов (Туркменистан).....	609
Sagdyn maşgalada – sagdyn çagalar	
G. Halbaýewa, P. Taganowa (Türkmenistan).....	609
Healthy children in a healthy family	
G. Halbaeva, P. Taganova (Turkmenistan).....	609
Здоровые дети – в здоровой семье	
Г. Халбаева, П. Таганова (Туркменистан).....	610
Magtymguly Pyragynyň goşgularynda saglygyň waspy	
G. Nazarowa (Türkmenistan).....	611
Health's praise in the poems of Magtymguly Fraghi	
G. Nazarova (Turkmenistan).....	612
О здоровье в произведениях Махтумкули Фраги	
Г. Назарова (Туркменистан).....	612

Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgesi	
G. Rahmanow (Türkmenistan).....	612
Healthy lifestyle of the young people in the year of «Happy youth with the Arkadag Serdar»	
G. Rahmanov (Turkmenistan).....	613
Здоровый образ жизни молодежи в год «Счастливая молодежь с Аркадаг Сердаром»	
Г. Рахманов (Туркменистан)	614
Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar – ruhubelentligiň we sagdynlygyň nusgasy	
G. Uzbekowa (Türkmenistan).....	615
Happy youth with Arkadag Serdar – an example of spirituality and health	
G. Uzbekova (Turkmenistan).....	616
«Счастливая молодежь с Аркадаг Сердаром» – пример духовности и здоровья	
Г. Узбекова (Туркменистан).....	616
RHDU-nyň talyplarynyň energetiki içgilerden peýdalanmaklarynyň hususy seljermesi	
I. Radyş, M. Korosteleva (Russiýa Federasiýasy)	617
Frequency analysis of energy drinks consumption by RUFN university students	
I. Radysh, M. Korosteleva (Russian Federation)	617
Частотный анализ потребления энергетических напитков студентами РУДН	
И. Радыш, М. Коростелева (Российская Федерация)	618
Mekdep ýaşly çagalaryň fiziki ösüşiniň aýratynlyklary	
K. Seýdow, A. Klyçewa (Türkmenistan)	618
Features of physical development of school age children	
K. Seydow, A. Klyçewa (Turkmenistan)	619
Особенности физического развития детей школьного возраста	
К. Сейдов, А. Клычева (Туркменистан).....	620
Ilki baýlyk saglykdyr	
M. Halykberdiýewa, M. Akmedow (Turkmenistan).....	620
The first wealth is health	
M. Halykberdiyeva, M. Akmedov (Turkmenistan).....	621
Главное богатство – здоровье	
М. Халыкбердиева, М. Акмедов (Туркменистан).....	621
Durmuşda işjeň ýaşlaryň kemala getirilmeginiň jemgyýetiň ösüşine täsiri	
M. Seýidowa (Türkmenistan)	622
Young people with an active life position as a factor stimulating the progress of society	
M. Seyidova (Turkmenistan)	623
Молодёжь с активной жизненной позицией как фактор, стимулирующий прогресс общества	
М. Сейидова, (Туркменистан).....	623
Ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgelerini terbiýelemek we ilatyň fiziki işjeňligini ösdürmek	
N. Taganowa (Türkmenistan)	623
Education of a healthy lifestyle of young people and popularization of physical activity of the population	
N. Taganova, (Turkmenistan)	624
Воспитание здорового образа жизни молодежи и популяризация физической активности населения	
Н. Таганова (Туркменистан)	625
Körpeleriň iýmitlendirilişini dogry guramak	
O. Altaýewa (Türkmenistan).....	625
Organization of baby food	
O. Altayeva (Turkmenistan)	626
Организация детского питания	
О. Алтаева (Туркменистан).....	626
Sagdyn ekologiýa – ruhy we beden saglygynyň girewidir	
O. Nurberdiýewa (Türkmenistan).....	627

Clean ecology is a key to spiritual and physical health O. Nurberdiyeva (Turkmenistan).....	628
Чистая экология – залог духовного и физического здоровья О. Нурбердиева (Туркменистан).....	628
Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar ýylynda köpçülikleýin bedenterbiýäniň we sportuň ösmegi, ýaşlarda sagdyn durmuş ýörelgelerini terbiýelemegiň möhüm wezipeleri R. Kerimgeldiyew (Türkmenistan).....	629
Development of mass physical education and sports, urgent tasks of fostering a healthy lifestyle among young people in the year of the «Happy youth with Arkadag Serdar» R. Kerimgeldiyev (Turkmenistan).....	629
Развития массовой физкультуры и спорта, актуальные задачи воспитания здорового образа жизни у молодежи в год «Счастливая молодежь с Аркадаг Сердаром» Р. Керимгельдыев (Туркменистан).....	630
Magtymgulynyň döredijiliginde zyýanly endiklere garşy göreş T. Myradowa (Türkmenistan).....	630
About breaking bad habits in Magtymguly's works T. Myradova (Turkmenistan).....	631
Борьба с вредными привычками в творчестве Махтумкули Т. Мырадова (Туркменистан).....	632
Bedenterbiýe we sport – sagdyn durmuşyň binýady Ü. Bāşimowa (Türkmenistan).....	632
Sport is the purchase of health U. Bashimova (Turkmenistan).....	633
Спорт – залог здоровья У. Бяшимова (Туркменистан).....	634
Aşa semizlik we ýognama emele gelmeginde asprosin gormonyň patogenetiki ähmiýeti W. Zinçuk (Belarus).....	634
Pathogenetic significance of asprosin hormone in the formation of overweight and obesity V. Zinchuk (Belarus).....	634
Патогенетическое значение гормона аспросина в формировании избыточной массы тела и ожирения В. Зинчук (Беларусь).....	635
Bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň psihologiki we pedagogiki esaslandyrmasy we saglygy gowulaşdyrmak çäreleri Ý. Naumenko (Russiýa Federasiýasy).....	636
Psychological and pedagogical substantiation of physical culture and recreational activities Naumenko Y. (Russian Federation).....	636
Психолого-педагогическое обоснование физкультурно-оздоровительной деятельности Ю. Науменко (Российская Федерация).....	636
Milli oýunlar terbiýe mekdebi M. Hojaberdiyewa (Türkmenistan).....	640
National Games – the educational school. M. Hojaberdiyeva (Turkmenistan).....	641
Национальные игры – воспитательная школа. М. Ходжабердиева (Туркменистан).....	641
Ýiti bakterial infeksiýaly näsaglaryň amatsyz netijeleriniň metabolik we immun görkezijileri E. Dosenko, A. Zaharowa (Belarus).....	642
Immune and metabolic predictors of adverse outcome in patients with severe bacterial infection E. Dotsenko, A. Zakharova (of Belarus).....	642

Иммунные и метаболические предикторы неблагоприятного исхода у пациентов с тяжелым течением бактериальной инфекции Э. Доценко, А. Захарова (Беларусь).....	642
Jemgyýetçilik saglygyny bahalandyrmakda lukmançylyk-geografik derňewi Ý. Korolýewa (Russiýa Federasiýasy).....	643
Medico-geographical analysis in the assessment of public health E. Koroleva (Russian Federation).....	644
Медико-географический анализ в оценке общественного здоровья Е. Королева (Российская Федерация).....	644
Witamin D we sport: aýdyňlygy we adatdan daşarylygy N. Iwanowa, I. Malýowanaýa, (Belarus).....	645
Vitamin D and sports: the obvious and the incredible N. Ivanova, I.Malyovanaya (Belarus).....	645
Витамин D и спорт: очевидное и невероятное Н. Иванова, И. Малёваная (Беларусь).....	646
Täze ýüzýylykda hytaýda çagalary goramak boýunça esasy çäreler we olaryň kesgitlenişi D. Guýszýuý (Hytaý Halk Respublikasy).....	647
Main measures on child health protection and their evaluation in China in the new century D.Guiju (People’s Republic of China)	647
Главные мероприятия по охране здоровья детей Китая в новом столетии и их оценка Д. Гуйцзюй (Китайская Народная Республика)	648
Dürli somatotipli adamlarda daýanç-hereketlendiriji agzalaryň patologiýalarynyň irki görnüşlerini ýüze çykarmak üçin maglumatlary üç ölçegli wideo seljeriş ulgamlaryny ulanmak O. Woronsowa, (Russiýa Federasiýasy).....	648
Application of three-dimensional video analysis of data to detect early forms of pathologies of the musculoskeletal system in people of different somotypes O. Vorontsova (Russian Federation)	649
Применение систем трехмерного видеонализа данных для выявления ранних форм патологий опорно-двигательного аппарата у лиц с различными соматотипами О. Воронцова (Российская Федерация).....	649
Sagdyn durmuş ýörelgesi we zenanlaryň semizligine garşy göreşmek üçin triatlon I. Karimow, Z.Jumaboýewa (Özbekistan)	650
Triathlon as a means of healthy lifestyle and combating obesity in the female population I.I.Karimov, Z.Jumabojeva (Uzbekistan)	651
Триатлон как средство ЗОЖ и борьбы с ожирением женского населения И. Каримов, З. Жумабоева (Узбекистан)	651
Bedenterbiýe sagdyn durmuş ýörelgesiniň girewidir B. Musaýew (Özbekistan)	652
Physical education is the key to a healthy lifestyle B. Musayev (Uzbekistan).....	652
Физическая активность залог здорового образа жизни Б. Мусаев (Узбекистан)	652
Bedenterbiýe-sagaldyş çäreleriniň psihologiki we pedagogiki esaslandyrmasy we saglygy gowulaşdyrmak çäreleri Ý. Naumenko (Russiýa).....	653
Psychological and pedagogical substantiation of physical culture and recreational activities Y. Naumenko (Russian Federation)	653

Психолого-педагогическое обоснование физкультурно-оздоровительной деятельности Ю. Наumenко (Российская Федерация)	654
Görüjiliginde bozulma bolan çagalar bilen bagly dikeldiş çärelerini amala aşyrmak S.Ýunusow, S. Abdusatdarowa (Özbeqistan)	658
Rehabilitation of children with visual impairments S.Yunusov, S. Abdusatdarova (Uzbekistan).....	658
Реабилитация детей с нарушением зрения С. Юнусов, С. Абдусатдарова (Узбекистан)	658
Talyplaryň bedenterbiýe sapaclaryna gatnaşmaklarynyň esasy sebäpleri A.Ýusupow (Özbeqistan).....	660
The main motivations for attending physical education classes for students F.Yusupov (Uzbekistan).....	660
Основные мотивации посещения занятий по физической культуре у студентов А. Юсупов (Узбекистан).....	660

«SAGLYGY GORAÝYŞ, BILIM WE SPORT
BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNÝŇ
GALKYNYŞY DÖWRÜNDE»
ATLY HALKARA ÝLMY MASLAHATYŇ
NUTUKLARYNYŇ ÝYGYNDYSY

II TOM

COLLECTION OF ABSTRACTS OF THE «HEALTH CARE,
EDUCATION AND SPORTS IN THE ERA OF THE REVIVAL
OF THE NEW EPOCH OF THE POWERFUL STATE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

II VOLUME

СБОРНИК ТЕЗИСОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ «ЗДРАВООХРАНЕНИЕ, ОБРАЗОВАНИЕ
И СПОРТ В ЭРУ ВОЗРОЖДЕНИЯ НОВОЙ ЭПОХИ
МОГУЩЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВА»

II TOM

Redaktorlar

O. Atayewa, B. Nepesowa,

L. Ny'azowa, A. Popow

Surat redaktory

P. Pürmyradow

Teh. redaktor

O. Nur'agdy'yewa

Kompýuter bezegi

D. Piri'yewa

TDKP № 248, 2023

KBK 5 + 71/75 (2 Tü)

A – 112565

Çap etmäge rugsat edildi 05.10.2023. Ölçegi 60×84¹/₈.
Hasap-neşir listi 64,31. Çap listi 89,0. Şertli çap list 82,77.
Şertli-reňkli ottiski 95,27. Sargyt № 2838. Sany .

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat. Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat. 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.